अथाग्निपुराणान्तर्गताध्यायविषयानुक्रमः ।

प्रतिपाद्यविषयाः । अध्या० ।

विषयानुक्रमः ।

समाप्तेयमग्निपुराणान्तर्गताध्यायविषयानुक्रमणी ।

श्रीमद्द्वैपायनमुनिप्रणीतम्

अग्निपुराणम् ।

तत्र प्रथमः प्रश्नाध्यायः ।

मङ्गलाचरणश्लोकः ।

*श्रियं सरस्वतीं गौरीं गणेशं स्कन्दमीश्वरम् । ब्रह्माणं वह्निमिन्द्रादीन्वासुदेवं नमाम्यहम् ॥ १

पुराणारम्भप्रस्तावनाश्लोकाः ।

नैमिषे हरिमीजाना ऋषयः शौनकादयः । तीर्थयात्राप्रसङ्गेन स्वागतं सूतमब्रुवन् ॥ २

ऋषय ऊचुः—

सूत त्वं पूजितोऽस्माभिः सारात्सारं वदस्व नः । येन +विज्ञातमात्रेण सर्वज्ञत्वं प्रजायते ॥ ३

सूत उवाच—

सारात्सारो हि भगवान्विष्णुः सर्गादिकृद्विभुः । ब्रह्माहमस्मि तं ज्ञात्वा सर्वज्ञत्वं प्रजायते ॥ ४

द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये *शब्दब्रह्म परं च यत् । द्वे विद्ये वेदितव्ये हि इति चाऽऽथर्वणी श्रुतिः ५

अहं शुकश्च पैलाद्या गत्वा बदरिकाश्रमम् । व्यासं नत्वा पृष्टवन्तः सोऽस्मान्सारमथाब्रवीत् ॥ ६

व्यास उवाच—

शुकाद्यैः शृणु सूत त्वं वसिष्ठो मां यथाऽब्रवीत् । ब्रह्म सारं हि पृच्छन्तं मुनिभिश्च परात्परम् ७

[+ वसिष्ठ उवाच—]

द्विविधं ब्रह्म वक्ष्यामि शृणु व्यासाखिलोत्तमम् । यथाऽग्निर्मां पुरा प्राह मुनिभिर्दैवतैः सह ॥ ८

पुराणं परमाग्नेयं ब्रह्मविद्याऽक्षरं परम् । ऋग्वेदाद्यपरं ब्रह्म सर्ववेदसुखं परम् ॥ ९

अग्निनोक्तं पुराणं यदाग्नेयं वेदसंमितम् । भुक्तिमुक्तिप्रदं पुण्यं पठतां शृण्वतां नृणाम् ॥ १०

कालाग्निरूपिणं विष्णुं ज्योतिर्ब्रह्म परात्परम् । मुनिभिः पृष्टवान्देवं पूजितं ज्ञानकर्मभिः ॥ ११

वसिष्ठ उवाच—

संसारसागरोत्तारनावं ब्रह्मेश्वरं वद । विद्यासारं यद्विदित्वा सर्वज्ञो जायते नरः ॥ १२

अग्निरुवाच—

विष्णुः कालाग्निरुद्रोऽहं विद्यासारं वदामि ते । ब्रह्माऽऽग्नेयं पुराणं यत्सर्वं सर्वस्य कारणम् ॥ १३

सर्गस्य प्रतिसर्गस्य वंशमन्वन्तरस्य च । वंशानुचरितादेश्च मत्स्यकूर्मादिरूपधृक् ॥ १४

---

* लक्ष्मीमिति क्वचित्पुस्तके पाठः । + विज्ञानमात्रेणेति ङ. पुस्तके पाठः । * 'अपरं च परं च यत्' इति क्वाचित्पुस्तके पाठः । + इदमधिकम् ।

---

१ क. ङ. °त । शु° । २ क. ध यदन्न° । ३ ख. ङ. न. परापरम् । ४ ख ग. द्वैविध । घ द्वैविध्य । ५ क. ङ. °लाध्वरं । घ. ° त्तानुगम् । ६ क. °दाद्य प° । क °दादिप° । ७ ख ग. सर्ववेदमुख । ८ घ. °मुदावहम् । ९ घ ङ. °य ब्रह्मस° । १० घ. ङ. दिव्य । ११ क. ङ. °सागर° । १२ क °त्तारं नादं ब° । १३ ख. ङ. विद्यासार । १४ क. ङ. °परम् ।

द्वे विद्ये भगवान्विष्णुः परा चैवापरा द्विज । ऋग्यजुःसामाथर्वाख्या वेदा अङ्गानि षड्द्विज १५
शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषां गतिः । छन्दोभिधानं मीमांसा धर्मशास्त्रं पुराणकम् १६
न्यायो वैद्यकगान्धर्वं धनुर्वेदोऽर्थशास्त्रकम् । अपरेयं, परा विद्या यया ब्रह्माधिगम्यते ॥ १७
यत्तदद्रश्यमग्राह्यमगोत्रचरणं ध्रुवम् । विष्णुनोक्तं यथा मह्यं देवेभ्यो ब्रह्मणा पुरा ॥ १८
तथा ते कथयिष्यामि हेतुं मत्स्यादिरूपिणम् ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये व्यासप्रोक्ते प्रथमः प्रश्नाध्यायः ॥ १ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१९.

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

मत्स्यावतारकथावर्णनम् ।

वसिष्ठ उवाच—

मत्स्यादिरूपिणं विष्णुं ब्रूहि सर्गादिकारणम् । पुराणं ब्रह्म चाऽऽग्नेयं यथा विष्णोः पुरा श्रुतम्।

अग्निरुवाच—

मत्स्यावतारं वक्ष्येऽहं वसिष्ठ शृणु वै हरेः । अवतारक्रिया दुष्टनष्ट्यै सत्पालनाय हि ॥ १
आसीदतीतकल्पान्ते ब्राह्मो नैमित्तिको लयः । समुद्रोपप्लुतास्तत्र लोका भूरादिका मुने ॥ २
मनुर्वैवस्वतस्तेपे तपो वै भुक्तिमुक्तये । एकदा कृतमालायां कुर्वतो जलतर्पणम् ॥ ३
तस्याञ्जल्युदके मत्स्यः स्वल्प एकोऽभ्यपद्यत । क्षेप्तुकामं जले प्राह न मां क्षिप नृपोत्तम ॥ ४
ग्राहादिभ्यो भयं मेऽत्र तच्छ्रुत्वा कलशेऽक्षिपत् । मनुं वृद्धः पुनर्मत्स्यः प्राह तं देहि मे बृहत् ५
स्थानमेतद्वचः श्रुत्वा राजाऽथोदञ्चनेऽक्षिपत् । तत्र वृद्धोऽब्रवीद्भूपं पृथु देहि पदं मनो ॥ ६
सरोवरे पुनः क्षिप्तो ववृधे तत्प्रमाणवान् । ऊचे देहि बृहत्स्थानं प्राक्षिपच्चाम्बुधौ मनुः ॥ ७
लक्षयोजनविस्तीर्णः क्षणमात्रेण सोऽभवत् । मत्स्यं तमद्भुतं दृष्ट्वा विस्मितः प्राब्रवीन्मनुः ॥ ८
को भवान्ननु विष्णुस्त्वं नारायण नमोऽस्तु ते । मायया मोहयसि मां किमर्थं त्वं जनार्दन ॥ ९
मनुनोक्तोऽब्रवीन्मत्स्यो मनुं वै पालने रतः । अवतीर्णो भवायास्य जगतो दुष्टनष्टये ॥ १०
सप्तमेऽप दिने ह्यब्धिः प्लावयिष्यति वै जगत् । उपस्थितायां नावि त्वं बीजादीनि विधाय च ११
सप्तर्षिभिः परिवृतो निशां ब्राह्मीं चरिष्यसि । उपस्थितस्य मे शृङ्गे निबध्नीहि महाहिना ॥ १२
इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे मत्स्यो मनुः कालप्रतीक्षकः । स्थितः समुद्र उद्वेले नावमारुरुहे तदा ॥ १३
एकशृङ्गधरो मत्स्यो हैमो नियुतयोजनः । नावं बद्ध्वा तस्य शृङ्गे मत्स्याख्यं च पुराणकम्। १४
शुश्राव मत्स्यात्पापघ्नं संस्तुवन्स्तुतिभिश्च तम् । ब्रह्मवेदप्रहर्तारं हयग्रीवं च दानवम् ॥ १५

---

१ घ. ष ट । २ घ. 'दाङ्गानि च षड्द्विज । ३ घ. ङ. 'ग्राभिग' । ४ घ. परम् । ङ. ध्रुवम् । ५ ग.
'न्ये ब्रह्मर्षे' । ६ ङ. ङ. प्राहे । ७ घ. ङ. नरोत्तम । ८ घ. मेऽद्य । ९ घ. 'त् । स तु वृ' । १० ग. वृद्धः
११ घ. ङ. ततः । १२ घ. ङ. 'नु वै विष्णुर्नारा' । १३ ग. घ. ङ. रतम् । १४ ङ. 'मे दिवसे ह्य' । १५
घ. ह्यब्धि । १६ घ. ङ. विधाय । १७ ग. ङ. चरिष्यति । १८ ग. 'न्तर्हितो मत्स्ये म' । 'न्तर्हितो म' । १९
ङ. ब्रह्म तत्स्फुटम् ।

अवधीद्वेदमन्त्राद्यान्पालयामास केशवः । मांसे कल्पेऽथ वाराहे कूर्मरूपोऽभवद्धरिः ॥ १७

इत्यादिमहापुराणे आग्नेयेऽग्निप्रोक्ते विद्यासारे मत्स्यावतारवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

कूर्मावतारकथावर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

वक्ष्ये कूर्मावतारं च संश्रुतं पापनाशनम् । पुरा देवासुरे युद्धे दैत्यैर्देवाः पराजिताः ॥ १
दुर्वाससश्च शापेन निश्रीकाश्चाभवंस्तदा । सुराः क्षीराब्धिगं विष्णुमूचुः पालय वै सुरान् ॥
ब्रह्मादिकान्हरिः प्राह संधिं कुर्वन्तु चासुरैः । क्षीराब्धिमथनार्थं च अमृतार्थं श्रिये सुराः ॥ ३
अरयोऽपि हि संधेयाः सति कार्यार्थगौरवे । युष्मानमृतभाजोऽथ करिष्यामि न दानवान् ॥ ४
मन्थानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा च वासुकिम् । क्षीराब्धिं मत्सहायेन निर्मथत ह्यतन्द्रिताः ॥ ५
विष्णूक्ताः संविदं कृत्वा दैत्यैः क्षीराब्धिमागताः । ततो मथितुमारब्धा यतः पुच्छं ततः सुराः
फणिनिश्वाससंग्लाना हरिणाऽऽप्यायिताः सुराः । मथ्यमानेऽर्णवे सोऽद्रिरनाधारो ह्यपोऽविशत्
कूर्मरूपं समास्थाय दध्रे विष्णुश्च मन्दरम् । क्षीराब्धेर्मथ्यमानाच्च विषं हालाहलं ह्यभूत् ॥ ८
हरेण धारितं कण्ठे नीलकण्ठस्ततोऽभवत् । ततोऽभूद्वारुणी देवी पारिजातश्च कौस्तुभः ॥ ९
गावश्चाप्सरसो दिव्या लक्ष्मीर्देवी हरिं गता । पश्यन्तः सर्वदेवास्तां स्तुवन्तः सश्रियोऽभवन् ॥
ततो धन्वन्तरिर्विष्णुरायुर्वेदप्रदर्शकः । बिभ्रत्कमण्डलुं पूर्णममृतेन समुत्थितः ॥ ११
अमृतं तत्कराद्दैत्याः सुरेभ्योऽर्धं प्रदाय च । गृहीत्वा जग्मुर्जम्भाद्या विष्णुः स्त्रीरूपधृक्ततः ॥
तां दृष्ट्वा रूपसंपन्नां दैत्याः प्रोचुर्विमोहिताः । भव भार्याऽमृतं गृह्य पाययास्मान्वरानने ॥ १३
तथेत्युक्त्वा हरिस्तेभ्यो गृहीत्वाऽपाययत्सुरान् । चन्द्ररूपधरो राहुः पिबंश्चार्केन्दुनाऽर्पितः ॥
हरिणाऽप्यरिणा छिन्नं सबाहु तच्छिरः पृथक् । कृपयाऽमरतां नीतं वरदं हरिमब्रवीत् ॥ १५
राहुर्मत्तस्तु चन्द्रार्कौ प्राप्स्येते ग्रहणं ग्रहैः । तस्मिन्काले च यद्दानं दास्यन्ते स्यात्तदक्षयम् ॥१६
तथेत्याहाथ तं विष्णुस्ततः सर्वैः सहामरैः । (* स्त्रीरूपं संपरित्यज्य हरेणोक्तं प्रदर्शय ॥१७
दर्शयामास रुद्राय स्त्रीरूपं भगवान्हरिः ।) मायया मोहितः शंभुर्गौरीं त्यक्त्वा स्त्रियं गतः१८
नग्न उन्मत्तरूपोऽभूत्स्त्रियः(याः) केशानधारयत् । अगाद्विमुच्य केशान्स्त्री अन्वधावच्च तां गताम्

+ क्वचित्पुस्तके—न्दुसूचितः । इति पाठो वर्तते । * धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति ।

---

१ क. ङ. पातु रुद्रेऽथ । २ घ. ङ. श्रुत्वा । ३ घ. ङ. °पप्रणाश° । ४ ङ. °ताः । सु° । ५ ग. घ. ङ. स्तुत्वा । ६ ख. घ. हि । ७ ख. ग. कार्यस्य गौ° । ८ घ. ङ. °जो हि करिष्यामि । ९ ग. घ. ङ. तु । १० घ. ङ. °सततम्हि° । ११ ख. ग. °तो हरः । त° । १२ ख. ग. °प्रवर्तकः । १३ ङ. समन्वितम् । १४ ग. °पनागतः । १५ ग. सुध । १६ घ. स राहुस्तच्छि° । १७ ग. स्फुतः शिरः । १८ क. ख. ग. च. °हैः ॥ भवेय चे तदा दान । १९ ङ. च. सर्वैस्तदाऽमरैः । २० क. ख. घ. हरेणोक्तः । २१ ख. घ. °पोऽपि स्त्रिय. ।

स्खलितं तस्य वीर्यं कौ यत्र यत्र हरस्य हि । तत्र तत्राभवत्क्षेत्रं लिङ्गानां कनकस्य च ॥ २०
मायेयमिति तां ज्ञात्वा स्वरूपस्थोऽभवद्धरः । शिवमाह हरी रुद्र जिता माया त्वया हि मे ॥२१
न जेतुमेनां शक्तो मे त्वदृतेऽन्यः पुमान्भुवि । अप्राप्याथामृतं दैत्या देवैर्युद्धे निपातिताः ॥ २२
त्रिदिवस्थाः सुराश्चाऽऽसन्दैत्याः पातालवासिनः । यो नरः पठते देवविजयं त्रिदिवं व्रजेत् २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वियामरे कूर्मावतारवर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८९

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

वराहनारसिंहादीनामवताराणां वर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

अवतारं वराहस्य वक्ष्येऽहं पापनाशनम् । हिरण्याक्षोऽसुरेशोऽभूद्देवाञ्जित्वा दिवि स्थितः॥ १
देवैर्गत्वा स्तुतो विष्णुर्यज्ञरूपो वराहकः । अभूत्तं दानवं हत्वा दैत्यैः सार्धं तु कण्टकम् ॥ २
धर्मदेवादिरक्षाकृत्ततः सोऽन्तर्दधे हरिः । हिरण्याक्षस्य वै भ्राता हिरण्यकशिपुस्तथा ॥ ३
जितदेवयज्ञभागः सर्वदेवाधिकारकृत् । नारसिंहं वपुः कृत्वा तं जघान सुरैः सह ॥ ४
स्वपदस्थान्सुरांश्चक्रे नारसिंहः सुरैः स्तुतः । देवासुरे पुरा युद्धे बलिप्रमुखैर्भिः सुराः ॥ ५
जिताः स्वर्गात्परिभ्रष्टा हरिं ते शरणं गताः । सुराणामभयं दत्त्वा अदित्या कश्यपेन च ॥ ६
स्तुतोऽसौ वामनो भूत्वा ह्यदित्यां स क्रतुं ययौ । बलेः श्रीयजमानस्य, राजद्वारे गृणन्स्तुतिम् ७
वेदान्पठन्तं तं श्रुत्वा वामनं वरदोऽब्रवीत् । (*निवारितोऽपि शुक्रेण बलिर्ब्रूहि यदिच्छसि ॥८
तत्तेऽहं संप्रदास्यामि, वामनो बलिमब्रवीत् ।) पदत्रयं मे गुर्वर्थे देहि दास्ये तमब्रवीत् ॥ ९
तोये तु पतिते हस्ते वामनोऽभूदवामनः । भूर्लोकं स भुवर्लोकं स्वर्लोकं च पदत्रयम् ॥ १०
चक्रे बलिं च सुतले तच्छक्राय ददौ हरिः । शक्रो देवैर्हरिं स्तुत्वा भुवनेशः सुखी त्वभूत्॥११
वक्ष्ये परशुरामस्य चावतारं शृणु द्विज । उद्धतान्क्षत्रियान्मत्वा भूभारहरणाय सः ॥ १२
अवतीर्णो हरिः शान्त्यै देवविप्रादिपालकः । जमदग्नेे रेणुकायां भार्गवः शस्त्रपारगः ॥ १३
दत्तात्रेयप्रसादेन कार्तवीर्यो नृपस्त्वभूत् । सहस्रबाहुः सर्वोर्वीपतिः स मृगया गतः ॥ १४
श्रान्तो निमन्त्रितोऽरण्ये मुनिना जमदग्निना । कामधेनुप्रभावेण भोजितः सबलो नृपः ॥ १५
अप्रार्थयत्कामधेनुं यदा स न ददौ तदा । हृतवानथ रामेण शिरश्छित्त्वा निपातितः ॥ १६
(युद्धे परशुना राजा सधेनुः स्वाश्रमं ययौ । कार्तवीर्यस्य पुत्रैस्तु जमदग्निर्निपातितः) ॥ १७
रामे वनं गते वैरादथ रामः समागतः । पितरं निहतं दृष्ट्वा पितृनाशाभिमर्षितः ॥ १८

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति । * धनुश्चिह्नान्तर्गतं ग. पुस्तके नास्ति ।

१ क तत्र च तत्क्षे° । २ ख °हरे° । शि° । ३ क म त्वामृते° । ४ ग घ अप्राप्याथाम्° । ५ ङ. ढ च °सन्य पर्यस्म दि° । घ सय ऐरोऽभिदिव । ६ क ड च दिव । ७ घ ढ तान् ष । ८ ख ग ढ °पालान् । ९ च °रै. रह । रे । १० घ ढ दे । ११ क °दिलाश्च श° । १२ ख च °रे गृणन्स्तुतिम् । घ. °रेऽगृणात्स्तुतिम् । १३ च. स्वर्गं प प । १४ ङ. च °रत° । १५ घ °रि माश्राद्य° । १६ ङ. भ्रान्तो । १७ ख. ग. °यद्राम° । १८ क ढ घ °त वारा ।

दशरथ उवाच—

किं कृतं तव रामेण मया वा पापनिश्चये । यन्मामेवं ब्रवीषि त्वं सर्वलोकाप्रियंकरि ॥ २३
केवलं त्वत्प्रियं कृत्वा भविष्यामि सुनिन्दितः । नं त्वं भार्या कालरात्रिर्भरतो नेदृशः सुतः२४
प्रशाधि विधवा राज्यं मृते मयि गते सुते । सत्यपाशनिबद्धस्तु राममाहूय चाब्रवीत् । २५
कैकेय्या वञ्चितो राम राज्यं कुरु निगृह्य माम् । * त्वया वने तु वस्तव्यं कैकेयीभरतो नृपः+
*पितरं चैव कैकेयीं नमस्कृत्य प्रदक्षिणम् । कृत्वा नत्वा च कौसल्यां समाश्वास्य सलक्ष्मणः॥
सीतया भार्यया सार्धं सरथः ससुमन्त्रकः । दत्त्वा दानानि विप्रेभ्यो दीनानाथेभ्य एव सः२९
मातृभिश्चैव पित्राद्यैः शोकार्तैर्निर्गतः पुरात् । उषित्वा तमसातीरे रात्रौ पौरान्विहाय च+॥३०
प्रभाते तमपश्यन्तोऽयोध्यां ते पुनरागताः । रुदन्राजाऽपि कौसल्यागृहमागात्सुदुःखितः ॥ ३१
पौरा जनाः स्त्रियः सर्वा रुरुदू राजयोषितः । रामो रथस्थश्चीराढ्यः शृङ्गवेरपुरं ययौ ॥ ३२
गुहेन पूजितस्तत्र इङ्गुदीमूलमाश्रितः । लक्ष्मणः सगुहो रात्रौ चक्रतुर्जागरं हि तौ ॥ ३३
सुमन्त्रं सरथं त्यक्त्वा प्रातर्नावाऽथ जाह्नवीम् । रामलक्ष्मणसीतार्थं तीर्त्वा तेऽगुः प्रयागकम्३४
भरद्वाजं नमस्कृत्य चित्रकूटगिरिं ययुः । वास्तुपूजां तत्र कृत्वा स्थिता मन्दाकिनीतटे ॥ ३५
सीतायै दर्शयामास चित्रकूटं च राघवः । नखैर्विदारयन्तं तां काकं तच्चक्षुराक्षिपत् ॥ ३६
ऐषिकास्त्रेण(?) शरणं प्राप्तो देवान्विहाय सः । रामे वनं गते राजा षष्ठेऽह्नि निशि चाब्रवीत् ॥
कौशल्यायै कथां पूर्वां यदज्ञानाद्धतः पुरा । कौमारे शरयूतीरे यज्ञदत्तकुमारकः ॥ ३८
(*शब्दभेदाच्च कुम्भेन शब्दं कुर्वंश्च तत्पिता । शशाप विलपन्मात्रा+शोकं कृत्वा रुदन्मुहुः)३९
पुत्रं विना मरिष्यावस्त्वं च शोकान्मरिष्यसि । पुत्रं विना स्मरञ्शोकात्कौशल्ये मरणं मम॥ ४०
कथामुक्त्वाऽथ हा राममुक्त्वा राजा दिवं गतः । सुप्तं मत्वाऽथ कौशल्या सुप्ता शोकार्तमेव सा ॥४१
सुप्रभाते शयानं तं सूतमागधवन्दिनः । (*प्रबोधका बोधयन्ति न च बुध्यत्यसौ नृपः) ॥ ४२
कौशल्या तं मृतं ज्ञात्वा हा हताऽस्मीति चापतत् । नरा नार्योऽथ रुरुदुस्तैलद्रोण्यां निधाय तम्४३
वसिष्ठेन च तत्कालमानीतो भरतः किल । सुभद्रायैः सशत्रुघ्नः वीर्यं राजगृहात्पुरीम् ॥ ४४
दृष्ट्वा सशोकां कैकेयीं निन्दयामास दुःखितः । अकीर्तिः पातिता मूर्ध्नि कौशल्यां स प्रशंस्य च४५
पितरं तैलद्रोणीस्थं संस्कृत्य शरयूतटे । वसिष्ठाद्यैर्जनैरुक्तो राज्यं कुर्विति सोऽब्रवीत् ॥ ४६
व्रजामि राममानेतुं रामो राजा मतो बली । शृङ्गवेरं प्रयागं च भरद्वाजेन भोजितः ॥ ४७

---

* अर्थपूरणायाऽत्र ' अथवा ' इति भाव्यम् । + भवत्विति शेषः । * 'इति दशरथवाक्यं श्रुत्वा रामः' इत्यर्थपूरणायाध्याहार्यम् । + रात्रौ गत इति शेषः । * धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ङ. घ. पुस्तकेषु नास्ति । + पतद्दत्तमाता
इत्यर्थः । * धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति क. ङ. घ. पुस्तकेषु ।

---

१ घ. या त्वं नार्यो कालरात्री भर° । २ क. ङ. च. °प्राशेन प° । ३ ख. ग. न । ४ ग. शरयूतीरे । ५ ग. रुद-
न्राजाऽपि कौशल्या गृहमागात्सुदुःखिता । ६ ग. °तः । सशोकः सानुजो रामः °र° । ७ क. ङ. च. °मं दत्तु° । ८ ग.
प्रातःकालेऽथ । ९ क. ङ. च. °पा च जा° । १० ग. °थ पत्युस्तानाः प्र° । घ. °थ तीर्त्वा आगुः प्र° । ११ घ. ग. ततः ।
१२ क. ङ. च. °क । एकाक्षेणैव ग° । १३ क. घ. °शल्यां स कथां पौर्वां । १४ क. शरयूतटे । १५ क. ङ. घ.
°दत्तः सुतः° । १६ क. ङ. घ. °ष्यामि त्व च । १७ क. ङ. च. °प वा रामुक्त्वो रा° । १८ ख. घ. नृपः । १९ ख.
घ. चाब्रवीत् । २० क. गतो । २१ क. ङ. च. °वेरञ्च° ।

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

रामायणेऽयोध्याकाण्डम् ।

नारद उवाच—

भरतेऽथ गते रामः पित्रादीनभ्यपूजयत् । राजा दशरथो राममुवाच शृणु राघव ॥ १
गुणानुरागाद्राज्ये त्वं प्रजाभिरभिषेचितः । मनसाऽहं प्रभाते ते यौवराज्यं ददामि ह ॥ २
रात्रौ त्वं सीतया सार्धं संयतः सुव्रतो भव । राज्ञश्च मन्त्रिणश्चाष्टौ सवसिष्ठास्तथाऽब्रुवन् ॥ ३
दृष्टिर्जयन्तो विजयः सिद्धार्थो राज्यवर्धनः । अशोको धर्मपालश्च सुमन्त्रः सवसिष्ठकः ॥ ४
पित्रादिवचनं श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा स राघवः । स्थितो देवार्चनं कृत्वा कौसल्यायै निवेद्य तत्५
राजोवाच वसिष्ठादीन्रामराज्याभिषेचने । संभारान्संभरन्तु स्म इत्युक्त्वा कैकयीं गतः ॥ ६
अयोध्यालंकृतिं दृष्ट्वा ज्ञात्वा रामाभिषेचनम् । भविष्यतीत्याचचक्षे कैकेय्यै मन्थराऽसती ॥ ७
पादौ गृहीत्वा रामेण कर्षिता साऽपराधतः । तेन वैरेण सा रामं वनवासं च काङ्क्षति ॥ ८
कैकेयि त्वं समुत्तिष्ठ रामराज्याभिषेचनम् । मरणं तव पुत्रस्य मम ते नात्र संशयः ॥ ९
कुब्जयोक्तं च तच्छ्रुत्वा एकमाभरणं ददौ । उवाच मे यथा रामस्तथा मे भरतः सुतः ॥ १०
उपायं तं न पश्यामि भरतो येन राज्यभाक् । कैकेयीमब्रवीत्क्रुद्धा हारं त्यक्त्वाऽथ मन्थरा ११

मन्थरोवाच—

पालयेः रक्ष भरतमात्मानं मां च राघवात् । भविता राघवो राजा राघवस्य ततः सुताः ॥१२
राजवंशस्तु कैकेयि भरतात्परिहास्यते । देवासुरे पुरा युद्धे शम्बरेण हताः सुराः ॥ १३
रात्रौ भर्ता गतस्तत्र रक्षितो विद्यया त्वया । वरद्वयं तदा मादाय्याचेदानीं नृपं च यत् ॥ १४
रामस्य च वने वासं नव वर्षाणि पञ्च च । यौवराज्यं च भरते तदिदानीं प्रदास्यति ॥ १५
प्रोत्साहिता कुब्जया सा अनर्थे चार्थदर्शिनी । उवाच सदुपायो मे कथितः *स करिष्यति१६
क्रोधागारं प्रविश्याथ पतिता भुवि मूर्छिता । द्विजादीनर्चयित्वाऽथ राजा दशरथस्तदा ॥ १७
ददर्श कैकयीं रुष्टामुवाच कथमीदृशी । रोगार्ता किं भयोद्विग्ना किमिच्छसि करोमि तत् ॥ १८
येन रामेण हि विना न जीवामि मुहूर्तकम् । शपामि तेन कुर्यां ते वाञ्छितं तव सुन्दरि ॥ १९
सत्यं ब्रूहीति सोवाच नृप मह्यं ददासि चेत् । वरद्वयं पूर्वदत्तं सत्यात्त्वं देहि मे नृप ॥ २०
चतुर्दश समा रामो वने वसतु संयतः । संभारैरेभिरद्यैव भरतोऽत्राभिषेच्यताम् ॥ २१
विषं पीत्वा मरिष्यामि दास्यसि त्वं न चेन्नृप । तच्छ्रुत्वा मूर्छितो भूमौ वज्राहत इवापतत् २२
मुहूर्ताच्चेतनां प्राप्य कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ २२

* स दशरथः ।

१ क. ख. गुणानुरागा° । च. गुणानुरागत° । २ ख. [illegible] । ३ क. 'थाऽब्रुव' । ४ ध. 'स्तदाऽब्रु' । ५ ग. घ. [illegible] । ६ क. 'र्यै मन्थरा' । ७ क. ख. ग. घ. ङ. °र्षिता सा° । ८ क. ख. घ. 'भयन्तु । ९ घ. 'रा सती । [illegible] । १० क. ख. [illegible] । ग. ङ. [illegible] । ११ क. ग. कैकयी । ख. घ. ङ. कैकयि । १२ घ. [illegible] भरतो [illegible] । १३ ख. ग. घ. ङ. च. [illegible] । १४ क. 'रीत्कुब्जा हा' । १५ ख. घ. [illegible] । १६ क. ख. च. [illegible] कथित [illegible] । घ. ङ. सदुपायं मे कथितं कारयिष्यति । १७ ख. [illegible] । १८ ख. [illegible] । १९ क. ग. [illegible] । २० ख. ग. ङ. च. 'सिद्दिग्ध' । २१ ग. न मे नृप ।

दशरथ उवाच—

किं कृतं तव रामेण मया वा पापनिश्चये । यन्मामेवं ब्रवीषि त्वं सर्वलोकाप्रियंकरि ॥ २३
केवलं त्वत्प्रियं कृत्वा भविष्यामि सुनिन्दितः । न त्वं भार्या कालरात्रिर्भरतो नेदृशः सुतः॥२४
प्रशाधि विधवा राज्यं मृते मयि गते सुते । सत्यपाशनिबद्धस्तु राममाहूय चाब्रवीत् । २५
कैकेय्या वञ्चितो राम राज्यं कुरु निगृह्य माम् । * त्वया वने तु वस्तव्यं कैकेयीभरतो नृपः+
*पितरं चैव कैकेयीं नमस्कृत्य प्रदक्षिणम् । कृत्वा नत्वा च कौसल्यां समाश्वास्य सलक्ष्मणः॥
सीतया भार्यया सार्धं सरथः ससुमन्त्रकः । दत्त्वा दानानि विप्रेभ्यो दीनानाथेभ्य एव सः॥२९
मातृभिश्चैव पित्राद्यैः शोकार्तैर्निर्गतः पुरात् । उषित्वा तमसातीरे रात्रौ पौरान्विहाय च+॥३०
प्रभाते तमपश्यन्तोऽयोध्यां ते पुनरागताः । रुदन्राजाऽपि कौसल्यागृहमागात्सुदुःखितः ॥ ३१
पौरा जनाः स्त्रियः सर्वा रुरुदू राजयोषितः । रामो रथस्थश्चीराढ्यः शृङ्गवेरपुरं ययौ ॥ ३२
गुहेन पूजितस्तत्र इङ्गुदीमूलमाश्रितः । लक्ष्मणः सगुहो रात्रौ चक्रतुर्जागरं हि तौ ॥ ३३
सुमन्त्रं सरथं त्यक्त्वा प्रातर्नावोऽथ जाह्नवीम् । रामलक्ष्मणसीतास्थं तीर्त्वा तेऽगुः प्रयागकम्॥३४
भरद्वाजं नमस्कृत्य चित्रकूटगिरिं ययुः । वास्तुपूजां तत्र कृत्वा स्थिता मन्दाकिनीतटे ॥ ३५
सीतायै दर्शयामास चित्रकूटं च राघवः । नखैर्विदारयन्तं तां काकं तच्चक्षुराक्षिपत् ॥ ३६
ऐषिकास्त्रेण(?) शरणं प्राप्तो देवान्विहाय सः । रामे वनं गते राजा षष्ठेऽह्नि निशि चाब्रवीत् ॥
कौशल्यायै कथां पूर्वां यदज्ञानाद्धतः पुरा । कौमारे सरयूतीरे यज्ञदत्तकुमारकः ॥ ३८
(*शब्दभेदाच्च कुम्भेन शब्दं कुर्वंश्च तत्पिता । शशाप विलपन्माता+शोकं कृत्वा रुदन्मुहुः)३९
पुत्रं विना मरिष्यावस्त्वं च शोकान्मरिष्यसि । पुत्रं विना स्मरञ्छोकात्कौशल्ये मरणं मम॥ ४०
कथामुक्त्वाऽथ हा राममुक्त्वा राजा दिवं गतः । सुप्तं मत्वाऽथ कौशल्या सुप्ता शोकार्तमेव सा ॥४१
सुप्रभाते शयानं तं सूतमागधबन्दिनः । (*प्रबोधका बोधयन्ति न च बुध्यत्यसौ नृपः) ॥ ४२
कौशल्या तं मृतं ज्ञात्वा हा हताऽस्मीति चापतत् । नरा नार्योऽथ रुरुदुस्तैलद्रोण्यां निधाय तम्॥४३
वसिष्ठेन च तत्कालमानीतो भरतः किल । सुमन्त्राद्यैः सशत्रुघ्नः शीघ्रं राजगृहात्पुरीम् ॥ ४४
दृष्ट्वा सशोकां कैकेयीं निन्दयामास दुःखितः । अकीर्तिः पातिता मूर्ध्नि कौशल्यां स प्रशंस्य च॥४५
पितरं तैलद्रोणीस्थं संस्कृत्य शरयूतटे । वसिष्ठाद्यैर्जनैरुक्तो राज्यं कुर्विति सोऽब्रवीत् ॥ ४६
व्रजामि राममानेतुं रामो राजा मतो बली । शृङ्गवेरं प्रयागं च भरद्वाजेन भोजितः ॥ ४७

---

* अर्थपूरणायात्र 'अथवा' इति भाति । + भवत्विति शेषः । * 'इति दशरथवाक्यं श्रुत्वा रामः' इत्यर्थपूरणायात्र भाति । + रामो गत इति शेषः । * धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति । + पतद्दसनानन्तरं दृष्टिर्भ्रंशः । * धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु ।

---

१ घ. या त्वं भार्या कालरात्री भर° । २ क. ङ. च. °पाशेन प° । ३ ख. ग. न । ४ ग. सरयूतीरे । ५ ग. रुद-न्राजाऽपि कौसल्या गृहमागात्सुदुःखिता । ६ ग. °तः । सशोकः सानुजो रामः प्र° । ७ क. ङ. च. °मौ ददृ° । ८ ग. प्रातःकालेऽथ । ९ क. ङ. च. °था च जा° । १० ग. °थ ययुस्तोत्वाः प्र° । घ. °थ तीर्त्वा भागुः प्र° । ११ घ. ग. तत्र. । १२ क. ङ. च. °कः । एतावन्तेन त° । १३ क. घ. °शत्वा स कथा पौर्वा । १४ ङ. सरयूतीरे । १५ क. ङ. च. °दत्तः पुत्रा° । १६ क. ङ. घ. °ष्यामि त्वं च । १७ क. ङ. च. °य वा रामपुत्रो रा° । १८ ग. घ. नृपः । १९ घ. प. चाब्रवीत् । २० क. मन्त्री । २१ क. ङ. च. °वेरप° ।

नमस्कृत्य भरद्वाजं रामं लक्ष्मणमागतः । पिता स्वर्गं गतो राम अयोध्यायां नृपो भव ॥ ४८
(*अहं वनं प्रयास्यामि त्वदादेशप्रतीक्षकः) । रामः श्रुत्वा जलं दत्त्वा गृहीत्वा[१] पादुके व्रज ॥ ४९
राज्यायाहं न यास्यामि सत्याचीरजटाधरः । रामोक्तो भरतश्चागान्नन्दिग्रामे स्थितो बली ॥ ५०
त्यक्त्वाऽयोध्यां पादुके ते पूज्य राज्यं प्रपालयत् ॥ ५१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये रामायणेऽयोध्याकाण्डे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१४६

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

रामायणेऽरण्यकाण्डवर्णनम् ।

नारद उवाच—

रामो वसिष्ठं मातॄंश्च नत्वाऽत्रिं च प्रणम्य सः । अनसूयां च तत्पत्नीं शरभङ्गं सुतीक्ष्णकम् ॥ १
अगस्त्यभ्रातरं नत्वा अगस्त्यं तत्प्रसादतः । धनुः खड्गं च संप्राप्य दण्डकारण्यमागतः ॥ २
जनस्थाने पञ्चवट्यां स्थितो गोदावरीतटे । तत्र शूर्पणखाऽऽयाता भक्षितुं तान्भयंकरी ॥ ३
रामं सुरूपं दृष्ट्वा सा कामिनी वाक्यमब्रवीत् ॥ ४

शूर्पणखोवाच—

कस्त्वं कस्मात्समायातो भर्ता मे भव चार्थितः । एतौ च भक्षयिष्यामि इत्युक्त्वाऽत्तुं समुद्यता ॥ ५
तस्या नासां च कर्णौ च रामोक्तो लक्ष्मणोऽच्छिनत् । रक्तं क्षरन्ती प्रययौ खरं भ्रातरमब्रवीत् ॥ ६
मरिष्यामि विनासाऽहं खर जीवामि वै तदा । रामस्य भार्या सीताऽस्ति तस्याऽऽसील्लक्ष्मणोऽनुजः ॥ ७
तेषां यद्रुधिरं कोष्णं पाययिष्यसि मां यदि । खरस्तथेति तामुक्त्वा चतुर्दशसहस्रकैः ॥ ८
रक्षसां दूषणेनागादथ त्रिशिरसा सह । रामं, रामोऽपि युयुधे शरैर्विव्याध राक्षसान् ॥ ९
हस्त्यश्वरथपादातं बलं निन्ये यमक्षयम् । त्रिशीर्षाणं खरं रौद्रं युध्यन्तं चैव दूषणम् ॥ १०
ययौ शूर्पणखा लङ्कां रावणाग्रेऽपतद्भुवि । अब्रवीद्रावणं क्रुद्धा न त्वं राजा च रक्षकः ॥ ११
खरादिहन्तू रामस्य सीतां भार्यां हरस्व च । रामलक्ष्मणरक्तस्य पानाज्जीवामि नान्यथा ॥ १२
तथेत्याह च तच्छ्रुत्वा मारीचं प्राह वै व्रज । स्वर्णचित्रमृगो भूत्वा रामलक्ष्मणकर्षकः ॥ १३
सीताग्रे त्वां हरिष्यामि अन्यथा मरणं तव । मारीचो रावणं प्राह रामो [१]मृत्युर्धनुर्धरः ॥ १४
रावणादपि मर्तव्यं मर्तव्यं राघवादपि । अवश्यं यदि मर्तव्यं वरं रामो न रावणः ॥ १५
इति मत्वा मृगो भूत्वा सीताग्रे व्यचरन्मुहुः । सीतया प्रेरितो रामः शरेणाथावधीच्च तम् ॥ १६
म्रियमाणो मृगः प्राह हा सीते लक्ष्मणेति च । सौमित्रिः सीतयोक्तोऽथ विरुद्धं रामभागतः ॥ १७

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ख. च पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ ग. 'प्रार्ध' । २ ग. सत्य धीर' । ३ ख. ग. घ. 'श्चागाम' । ४ ख. ग. घ राज्यगता' । ५ क. ग. रावम.स्त. । ६ क. ग. घ. 'वत्ता त च' । घ. 'वत्ताऽन्त स' । ७ ख. ग. घ. भार्या सीताऽसी । ८ च. 'ता न । ९ क. ख. ग. ङ. घ. 'चित्रो मृ' । १० ङ. मृत्यु' कृतो मम । च. मृत्युर्मं तद्धरम् । ११ च. मृगमागत. ।

रावणोऽप्यहरत्सीतां हत्वा गृध्रं जटायुषम् । जटायुषा स विरथो[1] अंसमादाय[2] जानकीम् ॥ १८
गतो लङ्कामशोकाख्ये धारयामास चाब्रवीत् ॥ १९

रावण उवाच—

भव भार्या ममाग्र्या त्वं, राक्षस्यो[3] रक्ष्यतामियम् । रामो हत्वाऽथ मारीचं दृष्ट्वा लक्ष्मणमब्रवीत्

श्रीराम उवाच—

मायामृगोऽसौ सौमित्रे यथा त्वमिह चाऽऽगतः । तथा सीता हृता नूनं नापश्यत्स गतोऽथ ताम्
शुशोच विललापाऽऽर्तो मां त्यक्त्वा क्व गताऽसि वै । लक्ष्मणाश्वासितो रामो मार्गयामास जानकीम्
दृष्ट्वा जटायुस्तं[4] प्राह रावणो हृतवांश्च ताम् । मृतोऽथ संस्कृतस्तेन कबन्धं चावधीत्ततः ॥ २३
शापमुक्तोऽब्रवीद्रामं स त्वं सुग्रीवमाव्रज ॥ २४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये रामायणेऽरण्यकाण्डे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१६९

अथाष्टमोऽध्यायः ।

रामायणे किष्किन्धाकाण्डम् ।

नारद उवाच—

रामः पम्पासरो गत्वाऽशोचत्स शबरीं गतः । हनूमताऽथ सुग्रीवं नीतो मित्रं चकार ह ॥ १
सप्ततालान्विनिर्भिद्य शरेणैकेन पश्यतः । पादेन दुन्दुभेः कायं चिक्षेप दशयोजनम् ॥ २
तद्रिपुं वालिनं हत्वा भ्रातरं वैरकारिणम् । किष्किन्धां कपिराज्यं च रुमां तारां समर्पयत् ॥ ३
ऋष्यमूके हरीशाय, किष्किन्धेशोऽब्रवीदय । सीतां त्वं प्राप्स्यसे यद्वत्तथा राम करोमि ते ॥ ४
तच्छ्रुत्वा माल्यवत्पृष्ठे[5]चातुर्मास्यं चकार सः । किष्किन्धायां च सुग्रीवो यदा नाऽऽयाति दर्शनम्
तदाऽब्रवीत्तं रामोक्तो लक्ष्मणो व्रज राघवम् । न च संकुचितः पन्था येन वाली[6] हतो गतः ॥ ६
समये तिष्ठ सुग्रीव मा वालिपथमन्वगाः । सुग्रीव आह संसक्तो गतं कालं न बुद्धवान् ॥ ७
इत्युक्त्वा स गतो रामं नत्वोवाच हरीश्वरः ॥ ८

सुग्रीव उवाच—

आनीता वानराः सर्वे सीतायाश्च गवेषणे । त्वन्मताः[7] प्रेषयिष्यामि विचिन्वन्तु च जानकीम् ९
पूर्वादौ मार्सपर्यन्तं[8] मासादूर्ध्वं निहन्मि तान् । इत्युक्ता वानराः पूर्वपश्चिमोत्तरमार्गगाः ॥ १०
जग्मू रामं ससुग्रीवमपश्यन्तस्तु जानकीम्(?) । रामाङ्गुलीयं संगृह्य हनुमान्वानरैः सह ॥ ११
दक्षिणे मार्गयामास सुप्रभाया गुहान्तिके[9] । मासादूर्ध्वं च विन्ध्यस्था[10] अपश्यन्तस्तु जानकीम् ॥
ऊचुर्वृथा मरिष्यामो जटायुर्धन्य एव सः । सीतार्थे योऽत्यजत्प्राणान्रावणेन हतो रणे ॥ १३
तच्छ्रुत्वा प्राह संपातिर्विहाय कपिभक्षणम् । भ्राताऽसौ मे जटायुर्वै मयोड्डीनोऽर्कमण्डलम् ॥ १४
अर्कतापाद्रक्षितो[11]ऽगाद्दग्धपक्षोऽहमम्बगः[12] । रामवार्ताश्रवात्पक्षौ जातौ भूयोऽथ जानकीम् ॥ १५

---

१ ख-ग. विरथो । २ क. अङ्कमादाय । ख. अङ्केनाऽऽदाय । ग. अङ्केनाऽऽदाय । घ. अङ्केनाऽऽदाय । ३ क. 'स्यो भक्ष्य' । ४ क. 'टायुः प्राह' । ५ ग. रामोक्तं । ६ क. वालिर्हतो । ७ घ. 'न्मतात्प्रे' । ८ घ. ङ. च. 'समावान्तु मा' । ९ क. ङ. च. गुहान्तिके । १० घ. विन्ध्यस्था । ११ च. 'क्षोऽब्रव' । १२ घ. 'हमम्बगः ।

पश्याम्यशोकवनिकागतां लङ्कागतां किल । शतयोजनविस्तीर्णे लवणाब्धौ त्रिकूटके ॥ १६
ज्ञात्वा, रामं ससुग्रीवं वानराः कथयन्तु वै ॥ १७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये रामायणे किष्किन्धाकाण्डेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१८६

अथ नवमोऽध्यायः ।

रामायणे सुन्दरकाण्डम् ।

नारद उवाच—

संपातिवचनं श्रुत्वा हनूमानङ्गदादयः । अब्धिं दृष्ट्वाऽब्रुवंस्तेऽब्धिं लङ्घयेत्को नु जीवयेत् ॥ १
कपीनां जीवनार्थाय रामकार्यप्रसिद्धये । शतयोजनविस्तीर्णं पुप्लुवेऽब्धिं स मारुतिः ॥ २
दृष्ट्वोत्थितं च मैनाकं सिंहिकां विनिपात्य च । लङ्कां दृष्ट्वा राक्षसानां गृहाणि, वनितागृहे ॥ ३
दशग्रीवस्य कुम्भस्य कुम्भकर्णस्य रक्षसः । विभीषणस्येन्द्रजितो गृहेऽन्येषां च रक्षसाम् ॥ ४
नापश्यत्पानभूम्यादौ सीतां चिन्तापरायणः । अशोकवनिकां गत्वा दृष्ट्वा[ऽञ्शिंशपातले ॥५
राक्षसीरक्षितां सीतां, भव भार्येतिवादिनम् । रावणं शिंशपास्थोऽथ नेति सीतां सुवादिनीम्]
भव भार्या रावणस्य राक्षसीर्वादिनीः कपिः । गते तु रावणे प्राह राजा दशरथोऽभवत् ॥ ७
रामोऽस्य लक्ष्मणः पुत्रौ वनवासं गतौ वरौ । रामपत्नी जानकी त्वं रावणेन हृता बलात् ॥ ८
रामः सुग्रीवमित्रस्त्वां मार्गयन्प्रैषयच्च माम् । साभिज्ञानं चाङ्गुलीयं रामदत्तं गृहाण वै ॥ ९
सीताऽङ्गुलीयं जग्राह साऽपश्यन्मारुतिं तरौ । भूयोऽग्रे चोपविष्टं तमुवाच यदि जीवति ॥ १०
रामः कथं न नयति शङ्कितामब्रवीत्कपिः ॥ ११

हनूमानुवाच—

रामः सीते न जानाति ज्ञात्वा त्वां स नयिष्यति । रावणं राक्षसं हत्वा सबलं देवि मा शुचः
साभिज्ञानं देहि मे त्वं मणिं सीताऽददात्कपौ । उवाच मां यथा रामो नयेच्छीघ्रं तथा कुरु १३
*काकाक्षिपातनकथां प्रतयाहि हि शोकहा । मणिं कथां गृहीत्वाऽऽह हनूमान्नेष्यते पतिः॥१४
अथवा ते त्वरा काचित्पृष्ठमारुह मे शुभे । अद्य त्वां दर्शयिष्यामि ससुग्रीवं च राघवम् ॥ १५
सीताऽब्रवीद्धनूमन्तं नयतां मां हि राघवः । हनूमान्स दशग्रीवदर्शनोपायमाकरोत् ॥ १६
वनं बभञ्ज तत्पालान्हत्वा दन्तनखादिभिः । हत्वा तु किंकरान्सर्वान्सप्त मन्त्रिसुतानपि ॥ १७
पुत्रमक्षं कुमारं च शक्रजिच्च बबन्ध तम् । नागपाशेन पिङ्गाक्षं दर्शयामास रावणम् ॥ १८
उवाच रावणः कस्त्वं मारुतिः प्राह रावणम् ॥ १९

---

* क. पुस्तके धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति । * काकाक्षिपातनकथारूप प्रत्यभिज्ञानं गृहीत्वा त्व प्रयाहि, त्व मच्छोकहाऽसीत्यर्थः ।

---

१ ग. ङ. त । २ क. ङ च. दृष्ट्वा स्थितं । ३ ङ. °हे तेषा । ४ क. ङ. च. °वासग° । ५ ङ. °र्मैयेत्प्रेषयेच्च । ६ ङ. °र्वादिन् । ७ ख. ग. घ. ङ. च. जानाति । ८ ङ. °रक्षोः । उ° । ९ घ. °धा प्रतियाहि हि शोकह । म° । १० क. ख. ग. ङ. च. °मारुय° । ११ क. घ. ङ. च. °ञ हत्वा द° । १२ क. च. °प्रमद्दक° । ख. ग. °प्रमक्ष कु° । ङ. °प्रमुदं कु° ।

हनूमानुवाच—

रामदूतो राघवाय सीतां देहि मरिष्यसि । रामबाणैर्हतः सार्धं लङ्कास्थै राक्षसैर्ध्रुवम् ॥ २०
रावणो हन्तुमुद्युक्तो विभीषणनिवारितः । दीपयामास लाङ्गूलं दीप्तपुच्छः स मारुतिः ॥ २१
दग्ध्वा लङ्कां राक्षसानां दृष्ट्वा सीतां प्रणम्य ताम् । समुद्रपारमागम्य दृष्टा सीतेति चाब्रवीत् ॥
अङ्गदादीन्, अङ्गदाद्यैः पीत्वा मधुवने मधु । जित्वा दधिमुखादींश्च दृष्ट्वा रामं च तेऽब्रुवन् २३
दृष्टा सीतेति रामोऽपि हृष्टः पप्रच्छ मारुतिम् ॥ २४

श्रीराम उवाच—

कथं दृष्टा त्वया सीता किमुवाच च मां प्रति । सीताकथामृतेनैव सिञ्च मां कामवह्निगम् ॥ २५

नारद उवाच—

हनूमानब्रवीद्रामं लङ्घयित्वाऽब्धिमागतः । सीतां दृष्ट्वा पुरीं दग्ध्वा सीतामणिं गृहाण वै ॥२६
हत्वा तं रावणं सीतां प्राप्स्यसे राम मा शुचः । गृहीत्वा तं मणिं रामो रुरोद विरहातुरः॥२७
मणिं दृष्ट्वा जानकी मे दृष्टा, सीतां नयस्व माम्। तया विना न जीवामि, सुग्रीवाद्यैः प्रबोधितः॥
समुद्रतीरं गतवांस्तत्र रामं विभीषणः । गतस्तिरस्कृतो भ्रात्रा रावणेन दुरात्मना ॥ २९
रामाय देहि सीतां त्वमित्युक्तेनासहायवान् । रामो विभीषणं मित्रं लङ्केश्वर्येऽभ्यषेचयत् ॥३०
समुद्रं प्रार्थयन्मार्गं यदा नादात्तदा शरैः । भेदयामास, रामं च उवाचाब्धिः समागतः ॥ ३१

समुद्र उवाच—

नलेन सेतुं बद्ध्वाऽब्धौ लङ्कां व्रज, गभीरकः। अहं त्वया कृतः पूर्वं, रामोऽपि नलसेतुना ३२
कृतेन तरुशैलाद्यैर्गतः पारं महोदधेः । वानरैः स सुवेलस्थः सह लङ्कां ददर्श वै ॥ ३३

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणे सुन्दरकाण्डे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२१९

अथ दशमोऽध्यायः ।

रामायणे युद्धकाण्डम् ।

नारद उवाच—

रामोक्तश्चाङ्गदो गत्वा रावणं प्राह जानकी । दीयतां राघवायाऽऽशु अन्यथा त्वं मरिष्यसि १
रावणो हन्तुमुद्युक्तः[3] स आगाद्धतराक्षसः । रामायाऽऽह दशग्रीवो युद्धमेकं तु मन्यते ॥ २
रामो युद्धाय तच्छ्रुत्वा लङ्कां सकपिराययौ । वानरा[4] हनुमान्मैन्दो द्विविदो जाम्बवान्नलः ॥ ३
नीलस्तारोऽङ्गदो धूम्रो सुषेणः केसरी[5] गजः । पनसो[6] विनतो रम्भः शरभः[7] कम्पनो[8] बली ॥४
गवाक्षो दधिवक्त्रश्च गवयो[9] गन्धमादनः । एते[10] चान्ये च सुग्रीव एतैर्युक्तो ह्यसंख्यकैः ॥ ५
[* रक्षसां वानराणां च युद्धं संकुलमाबभौ । राक्षसा वानराञ्जघ्नुः शरशक्तिगदादिभिः ॥]६

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतोऽयं ग्रन्थो ङ. पुस्तके नास्ति ।

---

१ ख. ग. घ. राक्षसाश्च । २ क. ख. घ. ङ. च. मुच । ३ घ. 'क्तः छद्मनोद्ध' । ४ घ. ङ. वानरो । ५ ख. घ. घ. केशरी । ७ ङ. विनतो । ७ क. शरभः । ८ ख. ग. घ. ङ. कम्पनो । ९ क. शरभा । १० क. पते ।

वानरा राक्षसाञ्जघ्नुर्नखदन्तशिलादिभिः । हस्त्यश्वरथपादातं राक्षसानां बलं हतम् ॥ ७
हनूमान्गिरिशृङ्गेण धूम्राक्षमवधीद्रिपुम् । अकम्पनं[१] प्रहस्तं च युध्यन्तं नील आवधीत् ॥ ८
इन्द्रजिच्छरबन्धाच्च विमुक्तौ रामलक्ष्मणौ । तार्क्ष्यसंदर्शनाद्बाणैर्जघ्नतू राक्षसं बलम् ॥ ९
रामः शरैर्जर्जरितं रावणं चाकरोद्रणे[२] । रावणः कुम्भकर्णं च बोधयामास दुःखितः ॥ १०
कुम्भकर्णः प्रबुद्धोऽथ पीत्वा घटसहस्रकम् । मद्यस्य महिषादीनां+ भक्षयित्वाऽऽह रावणम् ११

कुम्भकर्ण उवाच—

सीताया हरणं पापं कृतं, त्वं हि गुरुर्यतः । अतो गच्छामि युद्धाय रामं हन्मि सवानरम् ॥१२

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा वानरान्सर्वान्कुम्भकर्णो ममर्द ह । गृहीतस्तेन सुग्रीवः कर्णनासं चकर्त सः ॥ १३
कर्णनासाविहीनोऽसौ भक्षयामास वानरान् । रामोऽथ कुम्भकर्णस्य बाहू चिच्छेद सायकैः१४
ततः पादौ ततश्छित्त्वा शिरो भूमौ न्यपातयत् । अथ कुम्भो निकुम्भश्च मकराक्षश्च राक्षसः१५
महोदरमहापार्श्वौ मत्त उन्मत्तराक्षसः । प्रघसो भासकर्णश्च विरूपाक्षश्च संगरे ॥ १६
देवान्तको नरान्तश्च त्रिशिराश्चातिकायकः । रामेण लक्ष्मणेनैते वानरैः सविभीषणैः ॥ १७
युध्यमानास्तथा ह्यन्ये राक्षसा भुवि पातिताः । इन्द्रजिन्मायया युध्यन्रामादीन्स बबन्ध ह १८
वरदत्तैर्नागबाणैरोषध्या[३] तौ विशल्यकौ । विशल्ययाऽव्रणौ कृत्वा[४] मारुत्यानीतपर्वते ॥ १९
हनूमान्धारयामास तत्राग्रं यत्र संस्थितः[५] । निकुम्भिलायां होमादि[६] कुर्वन्तं तं हि लक्ष्मणः॥२०
शरैरिन्द्रजितं वीरं[७] युद्धे[८] तं तु व्यपातयत्[९] । रावणः शोकसंतप्तः सीतां हन्तुं समुद्यतः[१०] ॥ २१
*अविन्ध्यवारितो राजा रथस्थः सबलो ययौ । इन्द्रोक्तो मातली रामं रथस्थं प्रचकार तम्२२
रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव । रावणो वानरान्हन्ति मारुत्याद्याश्च रावणम् ॥ २३
रामः शस्त्रैस्तमस्त्रैश्च ववर्ष जलदो यथा । तस्य ध्वजं स चिच्छेद रथमश्वांश्च सारथिम् ॥ २४
धनुर्बाहूञ्शिरांस्येव उत्तिष्ठन्ति शिरांसि हि । पैतामहेन हृदयं भित्त्वा रामेण रावणः ॥ २५
भूतले पातितः सर्वे राक्षस्यो रुरुदुः स्त्रियः । आश्वास्य तं च संस्कृत्य रामाज्ञप्तो विभीषणः २६
हनूमताऽऽनयद्रामः सीतां[११] शुद्धां[१२] गृहीतवान् । रामो वह्नौ प्रविष्टां[१३] तां शुद्धामिन्द्रादिभिः स्तुतः
ब्रह्मणा दशरथेन, त्वं विष्णू राक्षसमर्दनः[१४] । इन्द्रोऽर्थितोऽमृतवृष्ट्या[१५] जीवयामास वानरान्॥२८
रामेण पूजिता जग्मुर्युद्धं दृष्ट्वा दिवं च ते[१६] । रामो विभीषणायादाल्लङ्कामभ्यर्च्य वानरान् ॥२९
ससीतः पुष्पके स्थित्वा +गतमार्गेण वै गतः । दर्शयन्वनदुर्गाणि सीतायै हृष्टमानसः ॥ ३०

\+ अर्थपूरणायात्र " सहस्रकं च " इत्यध्याहर्तव्यम् । * सुहृद्भिर्वारित इति घ. पुस्तकटिप्पणस्थ. पाठ. । + घ. पुस्तकस्थटिप्पण्यां ' स्वर्गमार्गेण वै गतः ' इति पाठो वर्तते ।

---

१ ङ. अवकम्पन । २ घ. सयुगे । ३ ग. घ च. °नबाणैरो° । ४ क. च विशल्यया वर्णकृतौ मा° । ख. ग. विशल्यया वर्णकृता मा° । ङ विशिल्यादाय वर्णतो मा° । ५ क. ङ. न तदाग यत्र संस्थितम् । ख. ग. तद्राम यत्र संस्थितम् । ६ ङ. °दि कर्तुं हर्तुं समुद्य° । ७ ग. वीर्ये । ८ च. °द्धे युद्धे व्य° । ९ ख. घ. व्यपातयत् । १० क. च. °ता ता हन्तुम्° । ११ ग. अवन्ध्य° । १२ ङ. शुद्धि । १३ च. °भिस्तुतः । १४ क. ङ. विष्णुना राक्षसार्दन । इ° । १५ ख. ग. घ. °न्द्रोऽर्थितो । १६ क. ख. ङ. च. °मृतं ह° ।

भरद्वाजं नमस्कृत्य नन्दिग्रामं समागतः । भरतेन नतश्चागादयोध्यां तत्र संस्थितः ॥ ३१
वसिष्ठादीन्नमस्कृत्य कौशल्यां चैव कैकयीम् । सुमित्रां प्राप्तराज्योऽथ[*द्विजादीन्सोऽभ्यपूजयत्
वासुदेवं[१] स्वमात्मानमश्वमेधैरथायजत् । सर्वदानानि स ददौ, पालयामास स प्रजाः ॥ ३३
पुत्रवद्धर्मकामादीन्] दुष्टनिग्रहणे रतः । सर्वो धर्मपरो लोकः सर्वसस्या च मेदिनी ॥ ३४
नाकालमरणं चाऽऽसीद्रामे राज्यं प्रशासति ॥ ३५

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणे युद्धकाण्डे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२५४

अथैकादशोऽध्यायः ।

रामायण उत्तरकाण्डम् ।

नारद उवाच—

राज्यस्थं राघवं जग्मुरगस्त्याद्याः सुपूजिताः ॥ १

ऋषय ऊचुः—

धन्यस्त्वं विजयी यस्मादिन्द्रजिद्विनिपातितः । ब्रह्मात्मजः पुलस्त्योऽभूद्विश्रवास्तस्य कैकसी २
+पुष्पोत्कटाऽभूत्प्रथमा तत्पुत्रोऽभूद्धनेश्वरः । कैकस्यां रावणो जज्ञे विंशद्बाहुर्दशाननः ॥ ३
तपसा ब्रह्मदत्तेन वरेण जितदैवतः । कुम्भकर्णः सनिद्रोऽभूद्धर्मिष्ठोऽभूद्विभीषणः ॥ ४
स्वसा शूर्पणखा तेषां, रावणान्मेघनादकः । इन्द्रं जित्वेन्द्रजिच्चाभूद्रावणादधिको बली ॥ ५
हतस्त्वया लक्ष्मणेन देवादेः क्षेममिच्छता ॥ ६

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा ते गता विप्रा अगस्त्याद्या नमस्कृताः । देवप्रार्थितरामोक्तः शत्रुघ्नो लवणार्दनः ॥ ७
अभूत्पूर्मथुरा काचिद्रामोक्तो भरतोऽवधीत् । कोटित्रयं च शैलूषपुत्राणां निशितैः शरैः ॥ ८
शैलूषं दुष्टगन्धर्वं सिन्धुतीरनिवासिनम् । तक्षं च पुष्करं पुत्रं स्थापयित्वाऽथ देशयोः ॥ ९
भरतोऽगात्सशत्रुघ्नो राघवं पूजयन्स्थितः । रामो दुष्टान्निहत्याऽऽजौ शिष्टान्संपाल्य दानवः ॥
पुत्रौ कुशलवौ जातौ वाल्मीकेराश्रमे वरौ । लोकापवादात्त्यक्तायां ज्ञातौ सुचरितश्रवात् ॥ ११
राज्येऽभिषिच्य ब्रह्माहमस्मीतिध्यानतत्परः । दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च ॥ १२
राज्यं कृत्वा क्रतून्कृत्वा स्वर्गं देवार्चितो ययौ । सपौरः सानुजः, सीतापुत्रो जनपदान्वितः* ॥

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ङ. पुस्तके । + पौलस्त्यस्य विश्रवसो द्वे भार्ये, एका कैकसी, अन्या पुष्पोत्कटा, तयोः पुष्पोत्कटा प्रथमा, तस्या कुबेरोऽजनिष्टदन्यस्या रावणादय इत्यभिप्रायः श्लोकस्यार्थः । * राज्य चक्रेति शेषोऽर्थः ।

---

१ ख. ङ. च. 'न गतं' । २ क. 'व सुखात्ता' । च. 'व सुखमना' । ३ क. हतः स्वय ल' । च. हतस्त्वय ल' ।
४ क. 'दा भावी राज्ये' । ङ. च. 'राघवा राज्ये । ५ घ. ङ. दुष्टगन्धर्वं । ६ ख. ग. घ. नानतः । च. दानर. ।
७ क. च. दत्वा । ८ ङ. स्वर्गे । ९ घ. ङ. च. देवार्चितो । १० क. ङ. च. 'दान्वितः ।

अग्निरुवाच—

वाल्मीकिर्नारदाच्छ्रुत्वा रामायणमकारयत् । सविस्तरं, य एतच्च शृणुयात्स दिवं व्रजेत् ॥ १४

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये रामायण उत्तरकाण्ड एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२६८

अथ द्वादशोऽध्यायः ।

कृष्णावतारकथावर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

हरिवंशं प्रवक्ष्यामि विष्णुनाभ्यम्बुजादजः*। ब्रह्मणोऽत्रिस्ततः सोमः सोमाज्जातः पुरूरवाः १
तस्मादायुरभूत्तस्मान्नहुषोऽतो ययातिकः । यदुं च तुर्वसुं तस्माद्देवयानी व्यजायत ॥ २
द्रुह्यं चानुं च पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी । यदोः कुले यादवाश्च वासुदेवस्तदुत्तमः ॥ ३
भुवो भारावतारार्थं देवक्यां वसुदेवतः । हिरण्यकशिपोः पुत्राः षड्गर्भा योगनिद्रया ॥ ४
विष्णुप्रयुक्तया नीता देवकीजठरं पुरा । अभूच्च सप्तमो गर्भो देवक्या जठराद्बलः ॥ ५
संक्रामितोऽभूद्रोहिण्यां रौहिणेयस्ततो हरिः । कृष्णाष्टम्यां च नभसि अर्धरात्रे चतुर्भुजः ॥ ६
देवक्या वसुदेवेन स्तुतो बालो द्विबाहुकः । वसुदेवः कंसभयाद्यशोदाशयनेऽनयत् ॥ ७
यशोदाबालिकां गृह्य देवकीशयनेऽनयत् । कंसो बालध्वनिं श्रुत्वा तां चिक्षेप शिलातले ॥ ८
वारितोऽपि स देवक्या मृत्युर्गर्भोऽष्टमो मम । श्रुत्वाऽशरीरिणीं वाचं मत्तो गर्भास्तु मारिताः ॥ ९
सा क्षिप्ता बालिका कंसमाकाशस्थाऽब्रवीदिदम् । १०

बालिकोवाच—

किं मया क्षिप्तया कंस जातो यस्त्वां वधिष्यति । सर्वस्वभूतो देवानां भूभारहरणाय सः ॥ ११

अग्निरुवाच—

इत्युक्त्वा सा च शुम्भादीन्हत्वा इन्द्रेण च स्तुता । आर्या दुर्गा वेदगर्भा अम्बिका भद्रकाल्यपि
भद्रा क्षेम्या क्षेमकरी नैकबाहुर्नमामि ताम् । त्रिसंध्यं यः पठेन्नाम सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ १२-१३
कंसोऽपि पूतनादींश्च प्रैषयद्बालनाशने । यशोदापतिनन्दाय वसुदेवेन चार्पितौ ॥ १४
रक्षणाय च कंसादेर्भीतेनैव हि गोकुले । रामकृष्णौ चेरतुस्तौ गोभिर्गोपालकैः सह ॥ १५
सर्वस्य जगतः पालौ गोपालौ तौ बभूवतुः । कृष्णश्चोलूखले बद्धो दाम्ना व्यग्रयशोदया ॥ १६
यमलार्जुनमध्येऽगाद्भग्नौ च यमलार्जुनौ । परिवृत्तश्च शकटः पादक्षेपात्स्तनार्थिना ॥ १७
पूतना स्तनपानेन सा हता हन्तुमुद्यता । वृन्दावनगतः कृष्णः कालियं यमुनाह्रदात् ॥ १८
जित्वा निःसार्य चाब्धिस्थं चकार बलसंस्तुतः । क्षेमं तालवनं चक्रे हत्वा धेनुकगर्दभम् ॥ १९
अरिष्टवृषभं हत्वा केशिनं हयरूपिणम् । शक्रोत्सवं परित्यज्य कारितो गोत्रयज्ञकः ॥ २०

---

* अजाजनदिति शेषः ।

---

१ ग 'वत्स विपाटमनवरिं' । गा । २ घ वाच अशो ग' । ३ घ 'रा । दशाविशाद्धु देवक्या विचाहस- ...' । ४ ङ. 'भादद' । ५ घ घ. यदुनन्दं । ६ घ ग घ. 'रानदानुया' । ७ घ 'दोश्यां' ।

पर्वतं धारयित्वा च शक्राद्वृष्टिर्निवारिता । नमस्कृतो महेन्द्रेण गोविन्दोऽथार्जुनोऽर्पितः ॥ २१
इन्द्रोत्सवस्तु तुष्टेन भूयः कृष्णेन कारितः । रथस्थो मथुरां चागात्कंसोक्ताक्रूरसंस्तुतः ॥ २२
गोपीभिरनुरक्ताभिः क्रीडिताभिर्निरीक्षितः । रजकं *चाप्रयच्छन्तं हत्वा वस्त्राणि सोऽग्रहीत् ॥
सह रामेण माल्याभृन्मालाकारे वरं ददौ । दत्तानुलेपनां कुब्जामृजुं चक्रेऽहनद्गजम् ॥ २४
मत्तं कुवलयापीडं द्वारि रङ्गं प्रविश्य च । कंसादीनां पश्यतां च मञ्चस्थाने नियुद्धकम् ॥ २५
चक्रे चाणूरमल्लेन मुष्टिकेन बलोऽकरोत् । चाणूरमुष्टिकौ ताभ्यां हतौ मल्लौ तथाऽपरे ॥ २६
मथुराधिपतिं कंसं हत्वा तत्पितरं हरिः । चक्रे यादवराजानमस्तिप्राप्ती च कंसगे ॥ २७
जरासंधस्य ते पुत्र्यौ, जरासंधस्तदीरितः । चक्रे स मथुरारोधं यादवैर्युयुधे शरैः ॥ २८
रामकृष्णौ च मथुरां त्यक्त्वा गोमन्तमागतौ । जरासंधं विजित्याऽऽजौ पौण्ड्रकं वासुदेवकम् ॥
पुरीं तु द्वारकां कृत्वा न्यवसद्यादवैर्वृतः । भौमं तु नरकं हत्वा तेनाऽऽनीताश्च कन्यकाः ॥ ३०
देवगन्धर्वयक्षाणां ता उवाह जनार्दनः । षोडशस्त्रीसहस्राणि रुक्मिण्याद्यास्तथाऽष्ट च ॥ ३१
सत्यभामासमायुक्तो गरुडे नरकार्दनः । मणिशैलं सरत्नं च इन्द्रं जित्वा हरिर्दिवि ॥ ३२
पारिजातं समानीय सत्यभामागृहेऽकरोत् । सांदीपनेश्च शस्त्रास्त्रं ज्ञात्वा तद्बालकं ददौ ॥ ३३
जित्वा पञ्चजनं दैत्यं यमेन च सुपूजितः । अवधीत्कालयवनं मुचुकुन्देन पूजितः ॥ ३४
वसुदेवं देवकीं च भक्तविप्रांश्च सोऽर्चयत् । रेवत्यां बलभद्राच्च जज्ञाते निशठोल्मुकौ ॥ ३५
कृष्णात्साम्बो जाम्बवत्यामन्यास्वन्येऽभवन्सुताः । प्रद्युम्नोऽभूच्च रुक्मिण्यां षष्ठेऽह्नि स हृतो बलात्
शम्बरेणाम्बुधौ क्षिप्तो मत्स्यो जग्राह, धीवरः । तं मत्स्यं शम्बरायादान्मायावत्यै च शम्बरः ॥ ३७
मायावती मत्स्यमध्ये दृष्ट्वा स्वं पतिमादरात् । पुपोष सा तं चोवाच रतिस्तेऽहं पतिर्मम ॥ ३८
[*कामस्त्वं शम्भुनाऽनङ्गः कृतोऽहं शम्बरेण च । हृता, न तस्य पत्नी, त्वं मायाज्ञः शम्बरं जहि
तच्छ्रुत्वा शम्बरं हत्वा प्रद्युम्नः सह भार्यया ।] मायावत्या ययौ कृष्णं कृष्णो हृष्टोऽथ रुक्मिणी
प्रद्युम्नादनिरुद्धोऽभूदुषापतिरुदारधीः । बाणो बलिसुतस्तस्य सुतोषा शोणितं पुरम् ॥ ४१
तपसा शिवपुत्रोऽभून्मयूरध्वजपाततः । युद्धं प्राप्स्यसि बाण त्वं बाणं तुष्टः शिवोऽभ्यधात् ४२
शिवेन क्रीडतीं गौरीं दृष्ट्वोषा सस्पृहा पतौ । तामाह गौरी भर्ता ते निशि स्वप्ने तु दर्शनात् ४३
वैशाखमासद्वादश्यां पुमान्भर्ता भविष्यति । गौर्युक्ता हर्षिता चोषा गृहे सुप्ता ददर्श तम् ॥ ४४
आत्मना संगतं ज्ञात्वा तत्सख्या चित्रलेखया । लिखिताद्वै चित्रपटादनिरुद्धं समानयत् ॥ ४५
कृष्णपौत्रं द्वारकातो दुहिता बाणमन्त्रिणः । कुम्भाण्डस्यानिरुद्धोऽगाद्राम ह्युषया सह ॥ ४६

---

* 'च प्रजल्पन्तं' इति घ. पुस्तकटिप्पणीस्थः पाठः । * धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः घपुस्तके नास्ति ।

---

१ क. ख. ग. ट. च. नमस्कृत । २ ट. छ. ङ. च. गोविन्देऽभ्या° । ३ ज. घ. ङ. च. 'नि चाग्र' । ४ क. ख. ग. ङ. च. 'त्साभून्ना' । ५ ङ. धन । ६ क. ङ. च. 'के हरिः कुजम् । ७ घ. मञ्चस्थाने । ८ घ. च. । ९ ग. प्रार्थ-यिनै' । ङ. सांदीपनाश्च । १० च तच्छास्त्र । ११ ङ. नच वि' । १२ क. ख. घ. जज्ञाते । ग. ङ. जज्ञाते । च. जज्ञाते । १३ ख. ग. घ. निशठोल्मुकौ । १४ घ. ङ. च. 'म्नाच्छाम्बो । १५ ङ. तं प्रोवा' । १६ ग. घ. ङ. 'भून्मायूरध्वजसाधितः । १७ क. ख. ग. ट. च. 'भ्यधात् । १८ ङ. संप्रेक्ष्य । १९ क. ट. च. दृष्ट्वा ता तं' । २० घ. सुखेदि । २१ क. घ. ट. च. 'दत्तां पुत्रीं नतां । २२ क. ट. च. 'द्ध च साऽऽनय' ।

बाणध्वजस्य संपातो रक्षिभिः स निवेदितः । अनिरुद्धस्य बाणेन युद्धमासीत्सुदारुणम् ॥ ४७
श्रुत्वा तु नारदात्कृष्णः प्रद्युम्नबलभद्रवान् । गरुडस्थोऽथ जित्वाऽग्नीञ्ज्वरं माहेश्वरं तथा ॥४८
हरिशंकरयोर्युद्धं बभूवाथ शराशरि । नन्दिविनायकस्कन्दमुख्यास्तार्क्ष्यादिभिर्जिताः ॥ ४९
जृम्भिते शंकरे सुप्ते जृम्भणास्त्रेण विष्णुना । छिन्नं सहस्रं बाहूनां रुद्रेणाभयमर्थितम् ॥ ५०
विष्णुना जीवितो बाणो द्विबाहुः माब्रवीच्छिवम् ॥ ५१

कृष्ण उवाच—

त्वया यदभयं दत्तं बाणस्यास्य मयाऽपि तत् । आवयोर्नास्ति भेदो वै भेदी नरकमाप्नुयात् ॥

अग्निरुवाच—

शिवाद्यैः पूजितो विष्णुः सानिरुद्ध उषादियुक् । द्वारकां तु गतो रेमे उग्रसेनादियादवैः ॥ ५३
अनिरुद्धात्मजो वज्रो मार्कण्डेयाच्च सर्ववित् । बलभद्रः प्रलम्बघ्नो यमुनाकर्षणोऽभवत् ॥ ५४
द्विविदस्य कपेर्भेत्ता कौरवोन्मादनाशनः । हरी रेमेऽनेकमूर्ती रुक्मिण्यादिभिरीश्वरः ॥ ५५
पुत्रानुत्पादयामास त्वसंख्यातान्स यादवान्+ । हरिवंशं पठेद्यस्तु प्राप्तकामो हरिं व्रजेत् ॥ ५६

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये हरिवंशे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२४

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

भारताख्यानम् ।

अग्निरुवाच—

भारतं संप्रवक्ष्यामि कृष्णमाहात्म्यलक्षणम् । भूभारमहरद्विष्णुर्निमित्तीकृत्य पाण्डवान् ॥ १
विष्णुनाभ्यब्जजो ब्रह्मा ब्रह्मपुत्रोऽत्रिरत्रितः । सोमः सोमाद्बुधस्तस्मादैल आसीत्पुरूरवाः ॥
तस्मादायुस्ततो राजा नहुषोऽतो ययातिकः । ततः पुरुस्तस्य वंशे भरतोऽथ नृपः कुरुः ॥ ३
तद्वंशे शंतनुस्तस्माद्भीष्मो गङ्गासुतोऽनुजौ । चित्राङ्गदो विचित्रश्च सत्यवत्यां च शंतनोः ॥ ४
स्वर्गं गते शंतनौ च भीष्मो भार्याविवर्जितः । अपालयद्भ्रातृराज्यं बालश्चित्राङ्गदो हतः ॥ ५
*चित्राङ्गदेन, द्वे कन्ये काशिराजस्य चाम्बिका । अम्बालिका च भीष्मेण आनीते विजितारिणा
भार्ये विचित्रवीर्यस्य यक्ष्मणा स दिवं गतः । सत्यवत्या ह्यनुमतादम्बिकायां नृपोऽभवत् ॥ ७
धृतराष्ट्रोऽम्बालिकायां पाण्डुश्च व्यासतः सुतः । गान्धार्यां धृतराष्ट्राच्च दुर्योधनमुखं शतम् ॥ ८
शतशृङ्गाश्रमपदे भार्यायोगाद्यतो +मृतः । ऋषिशापाच्च धर्मात्कुन्त्यां पाण्डोर्युधिष्ठिरः ॥ ९
वाताद्भीमोऽर्जुनः शक्रान्माद्र्यामश्विकुमारतः । नकुलः सहदेवश्च पाण्डुर्माद्रीयुतो मृतः ॥ १०
कर्णः कुन्त्यां हि कन्यायां जातो दुर्योधनाश्रितः । कुरुपाण्डवयोर्वैरं दैवयोगाद्बभूव ह ॥ ११
दुर्योधनो जतुगृहे पाण्डवानदहत्कुधीः । दग्धागाराद्विनिष्क्रान्ता मातृपञ्चास्तु पाण्डवाः ॥ १२

+ स कृष्णो यादवान्पुनरुत्पादयामासेत्यर्थः । * चित्राङ्गदाख्येन गन्धर्वेण हत इत्यर्थः । + पाण्डुर्मृत इत्यर्थः ।

---

१ क. ङ. च. नन्दी विनायकः स्कन्दमुख्यास्ता॰ । २ क. ख. घ. च नष्टे । ३ क. ङ. च. ॰यसनिभम् । ४ क. ख. ग. ङ. च. ॰तो भ्रजो । ५ ख. ॰त्याऽऽम्यनु॰ । ६ ङ. ॰गायतो मृ॰ । ख. ग. ॰गाच तन्मृतिः । ऋ॰ । ७ क. ङ. च. ॰ह्यगृहे नृप । क॰ ।

ततस्त एकचक्रायां ब्राह्मणस्य निवेशने । मुनिवेषाः स्थिताः सर्वे निहत्य बकराक्षसम् ॥ १३
ययुः पाञ्चालविषयं द्रौपद्यास्ते स्वयंवरे । संप्राप्ता बहुवेधेन द्रौपदी पञ्चपाण्डवैः ॥ १४
अर्धराज्यं पुनः प्राप्ता ज्ञाता दुर्योधनादिभिः । गाण्डीवं च धनुर्दिव्यं पावकाद्रथमुत्तमम् ॥ १५
सारथिं चार्जुनः संख्ये कृष्णमक्षय्यसायकान् । ब्रह्मास्त्रादींस्तथा द्रोणात्सर्वे सर्वविशारदाः १६
कृष्णेन सोऽर्जुनो वह्निं खाण्डवे समतर्पयत् । इन्द्रवृष्टिं वारयंश्च शरवर्षेण पाण्डवः ॥ १७
जिता दिशः पाण्डवैस्तु राज्यं चक्रे युधिष्ठिरः । बहुस्वर्णं राजसूयं, न सेहे तत्सुयोधनः ॥ १८
भ्रात्रा दुःशासनेनोक्तः कर्णेन प्राप्तभूतिना । द्यूतकार्ये शकुनिना द्यूतेन स युधिष्ठिरम् ॥ १९
अजयत्तस्य राज्यं च सभास्थो मायया हसन् । जितो युधिष्ठिरो भ्रातृयुक्तश्चारण्यकं ययौ॥२०
वने द्वादश वर्षाणि प्रतिज्ञातानि सोऽनयत् । अष्टाशीतिसहस्राणि भोजयन्पूर्ववद्द्विजान् ॥ २१
सधौम्यो द्रौपदीषष्ठस्ततः प्रागाद्विराटकम् । कङ्को द्विजो ह्यविज्ञातो राजा भीमोऽथ सूपकृत् २२
बृहन्नलाऽर्जुनो, भार्या सैरन्ध्री, यमजौ तथा । अन्यनाम्ना, भीमसेनः कीचकं चावधीन्निशि २३
द्रौपदीं हर्तुकामं तमर्जुनश्चाजयत्कुरून् । कुर्वतो गोग्रहादींश्च तैर्ज्ञाताः पाण्डवा अथ ॥ २४
सुभद्रा कृष्णभगिनी अर्जुनात्समजीजनत् । अभिमन्युं ददौ तस्मै विराटश्चोत्तरां सुताम् ॥ २५
सप्ताक्षौहिणीशः आसीद्धर्मराजो रणाय सः । कृष्णो दूतोऽब्रवीद्गत्वा दुर्योधनममर्षणम् ॥ २६
एकादशाक्षौहिणीशं नृपं दुर्योधनं तदा । युधिष्ठिरायार्धराज्यं देहि ग्रामांश्च पञ्च वा ॥
युध्यस्व वा, वचः श्रुत्वा कृष्णमाह सुयोधनः । २७

सुयोधन उवाच—

भूसूच्यग्रं न दास्यामि योत्स्ये संग्रहणोद्यतः ॥ २८

अग्निरुवाच—

विश्वरूपं दर्शयित्वा अधृष्यं विदुरार्चितः । प्रागाद्युधिष्ठिरं प्राह योधयैनं सुयोधनम् ॥ २९

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये आदिपर्वादिभारताख्यानं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५३

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

भारताख्याने कुरुपाण्डवसङ्ग्रामवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

यौधिष्ठिरी दौर्योधनी कुरुक्षेत्रे ययौ चमूः । भीष्मद्रोणादिकान्दृष्ट्वा नायुध्यत गुरूनिति ॥ १
पार्थं ह्युवाच भगवानशोच्या भीष्ममुखकाः । शरीराणि विनाशीनि न शरीरी विनश्यति॥ २
अयमात्मा परं ब्रह्म अहं ब्रह्मास्मि विद्धि तम् । सिध्यसिद्ध्योः समो योगी राजधर्मं प्रपालय ३
कृष्णोक्तोऽथार्जुनोऽयुध्यद्रथस्थो वाद्यशब्दवान् । भीष्मः सेनापतिरभूदादौ दौर्योधने बले ॥ ४

---

१ ख. ग. घ. 'तस्तु ए' । २ ख. ग. ङ. बाहुवेधेन । ग. बाहुवेदेन । च. बहुवेधेन ३ क. द्रौपदी । ४ क. पाण्डवाः । ५ ख. घ. ततः । ६ घ. शस्त्रविशारदाः । ७ ख. ग. घ. शरवर्षेण । ८ ङ. च. इन्दुधान । ९ क. ग. ङ. च. 'श्चावधीत्क' । १० क. ङ. च. विदुरान्वितः । ११ क. ङ. घ. १थं ।

पाण्डवानां शिखण्डी च तयोर्युद्धं बभूव ह । धार्तराष्ट्राः पाण्डवांश्च जघ्नुर्युद्धे सभीष्मकाः ॥ ५
धार्तराष्ट्राञ्छिखण्ड्याद्याः पाण्डवा जघ्नुराहवे । देवासुरसमं युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः ॥ ६
बभूव खस्थदेवानां पश्यतां प्रीतिवर्धनम् । भीष्मोऽस्त्रैः पाण्डवं सैन्यं दशाहोभिर्न्यपातयत् ॥ ७
दशमे ह्यर्जुनो बाणैर्भीष्मं वीरं ववर्ष ह । शिखण्डी द्रुपदोक्तोऽस्त्रैर्ववर्ष जलदो यथा ॥ ८
हस्त्यश्वरथपादातमन्योन्यास्त्रनिपातितम् । भीष्मः स्वच्छन्दमृत्युश्च युद्धमार्गं प्रदर्श्य च ॥ ९
वसूक्तो वसुलोकाय शरशय्यागतः स्थितः । उत्तरायणमीक्षंश्च ध्यायन्विष्णुं स्तुवन्स्थितः ॥ १०
दुर्योधने तु शोकार्ते द्रोणः सेनापतिस्त्वभूत् । पाण्डवे हर्षिते सैन्ये धृष्टद्युम्नश्चमूपतिः ॥ ११
तयोर्युद्धं बभूवोग्रं यमराष्ट्रविवर्धनम् । विराटद्रुपदाद्याश्च निमग्ना द्रोणसागरे ॥ १२
दौर्योधनी महासेना हस्त्यश्वरथपत्तिनी । धृष्टद्युम्नाद्धि पतिता द्रोणः काल इवाऽऽबभौ ॥ १३
हतोऽश्वत्थामा वै त्युक्ते द्रोणः शस्त्राणि चात्यजत् । धृष्टद्युम्नशराक्रान्तः पतितः स महीतले ॥ १४
पञ्चमेऽहनि दुर्धर्षः सर्वक्षत्रं प्रमथ्य च । दुर्योधने तु शोकार्ते कर्णः सेनापतिस्त्वभूत् ॥ १५
अर्जुनः पाण्डवानां च तयोर्युद्धं बभूव ह । शस्त्राशस्त्रि महारौद्रं देवासुररणोपमम् ॥ १६
कर्णार्जुनाख्ये सङ्ग्रामे कर्णोऽरीनवधीच्छरैः । द्वितीयेऽहनि कर्णस्तु अर्जुनेन निपातितः ॥ १७
शल्यो दिनार्धं युयुधे ह्यवधीत्तं युधिष्ठिरः । युयुधे भीमसेनेन हतसैन्यः सुयोधनः ॥ १८
बहून्हत्वा नरादींश्च भीमसेनमथाऽऽद्रवत् । गदया प्रहरन्तं तु भीमस्तं तु न्यपातयत् ॥ १९
गदयाऽन्यानुजांस्तस्य तस्मिन्नष्टादशेऽहनि । रात्रौ सुप्तं च बलं पाण्डवानां न्यपातयत् ॥ २
अक्षौहिणीप्रमाणं तु अश्वत्थामा महाबलः । द्रौपदेयांश्च पाञ्चालान्धृष्टद्युम्नं च सोऽवधीत् ॥ २
पुत्रहीनां द्रौपदीं तां रुदतीमर्जुनस्ततः । शिरोमणिं तु जग्राह ऐषीकास्त्रेण तस्य च ॥ २
अश्वत्थामास्त्रनिर्दग्धं जीवयामास वै हरिः । उत्तरायास्ततो गर्भं स परीक्षिद्भूनृपः ॥ २
कृतवर्मा कृपो द्रौणिस्त्रयो* मुक्तास्ततो रणात् । पाण्डवाः सात्यकिः कृष्णः सप्त *मुक्ता न चाप
स्त्रियश्चाऽऽर्ताः समाश्वास्य भीमाद्यैः स युधिष्ठिरः । संस्कृत्य प्रहतान्वीरान्दत्तोदकधनादिकः ।
भीष्माच्छान्तनवाच्छ्रुत्वा धर्मान्सर्वांश्च शान्तिदान् । राजधर्मान्मोक्षधर्मान्दानधर्मान्नृपोऽभवत्
अश्वमेधे ददौ दानं ब्राह्मणेभ्योऽरिमर्दनः । श्रुत्वाऽर्जुनान्मौसलेयं यादवानां च सङ्क्षयम् ॥ २
राज्ये परीक्षितं स्थाप्य सानुजः स्वर्गमाप्तवान् ॥ २

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये भारताख्यानं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८०

---

* दुर्योधनपक्षीयास्त्रयो रणान्मुक्ताः पाण्डवपक्षीयाश्च सप्तेत्यर्थः ।

---

१ क ङ च 'निपातित' । २ च 'पित सैं' । ३ क ङ च 'प्राभिप' । घ 'प्राधिप' । ४ क 'द्याच ई' । ५ घ भयुक्त । ६ क ख संस्थानि । ७ क ख घ ङ 'पाप्नवात् । ८ क च 'न्यामजा' । ङ 'न्यांस्त स्तस्य । ९ घ 'दमायत' । १० न तां सुद' । ११ क ङ च लताया' । १२ ग ङ मानुयात् । इ' ।

अथ पञ्चदशोऽध्यायः ।

पाण्डवस्वर्गारोहणवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

*युधिष्ठिरे तु राज्यस्थे आश्रमादाश्रमान्तरम् । धृतराष्ट्रो वनमगाद्गान्धारी च पृथा द्विज ॥ १
विदुरस्त्वग्निना दग्धो वनजेन दिवं गतः । एवं विष्णुर्भुवो भारमहरद्दानवादिकम् ॥ २
धर्मायाधर्मनाशाय निमित्तीकृत्य पाण्डवान् । स विप्रशापव्याजेन मुसलेनाहरत्कुलम् ॥ ३
यादवानां भारकरं, वज्रं राज्येऽभ्यषेचयत् । देवादेशात्प्रभासे स देहं त्यक्त्वा स्वयं हरिः ॥ ४
इन्द्रलोके ब्रह्मलोके पूज्यते स्वर्गवासिभिः । बलभद्रोऽनन्तमूर्तिः पातालस्वर्गमीयिवान् ॥ ५
अविनाशी हरिर्देवो ध्यानिभिर्ध्येय एव सः । विना तं द्वारकास्थानं प्लावयामास सागरः ॥ ६
संस्कृत्य यादवान्पार्थो दत्तोदकधनादिकः । स्त्रियोऽष्टावक्रशापेन भार्या विष्णोश्च याः स्थिताः
पुनस्तच्छापतो नीता गोपालैर्लगुडायुधैः । अर्जुनं हि तिरस्कृत्य, पार्थः शोकं चकार ह ॥ ८
व्यासेनाऽऽश्वासितो मेने बलं मे कृष्णसंनिधौ । हस्तिनापुरमागत्य पार्थः सर्वं न्यवेदयत् ॥ ९
युधिष्ठिराय सभ्रात्रे पालकाय नृणां तदा । तद्धनुस्तानि चास्त्राणि स रथस्ते च वाजिनः ॥ १०
विना कृष्णेन तन्नष्टं दानमश्रोत्रिये यथा । तच्छ्रुत्वा धर्मराजस्तु राज्ये स्थाप्य परीक्षितम् ॥ ११
प्रस्थानं प्रस्थितो धीमान्द्रौपद्या भ्रातृभिः सह । संसारानित्यतां ज्ञात्वा जपन्नष्टशतं हरेः ॥ १२
महापथे तु पतिता द्रौपदी सहदेवकः । नकुलः फाल्गुनो भीमो राजा शोकपरायणः ॥ १३
इन्द्रानीतरथारूढः सानुजः स्वर्गमाप्तवान् । दृष्ट्वा दुर्योधनादींश्च वासुदेवं च हर्षितः ॥ १४
एतत्ते भारतं प्रोक्तं यः पठेत्स दिवं व्रजेत् ॥ १५

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पाण्डवप्रास्थानिकपर्ववर्णनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३९९

अथ षोडशोऽध्यायः ।

बुद्धावतारवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

वक्ष्ये बुद्धावतारं च पठतः शृण्वतोऽर्थदम् । पुरा दे(दै)वासुरे युद्धे दैत्यैर्देवाः पराजिताः ॥ १
रक्ष रक्षेति शरणं वदन्तो जग्मुरीश्वरम् । मायामोहस्वरूपोऽसौ शुद्धोदनसुतोऽभवत् ॥ २
मोहयामास दैत्यांस्तांस्त्याजिता वेदधर्मकम् । ते च बौद्धा बभूवुर्हि तेभ्योऽन्ये वेदवर्जिताः ॥ ३

---

* भारतीयकथाकथनं त्वतीतानन्तराध्यायान्तिमश्लोकदर्शिताभ्याय एव समापितमिति ज्ञायते । परं च पाण्डवीयं प्रास्थानिकं वृत्तं पुनर्विस्तरेण व्याख्यातुमारब्धवानग्निरतो सायमध्यायः पुनरुक्तदशः ।

---

१ क. ख. घ. 'प्रजामाल्या' । २ क. ख. च. 'हरत्कु' । ३ ख. ग. स्त्वान्वा' । ४ क. 'तात्प्रसर्व' । ५ क. 'ना तद्गार' । ६ क. च. 'लंकुट्यु' । ७ घ. 'च स श्री' । ८. 'च सद्याने' । ९ घ. दान श्राभो' । ९ ग. प्रस्थाने । १० क. 'स्थाप्य' । ११ क. ग. 'रानन्तना' ।

[*आर्हतः सोऽभवत्पश्चादार्हतानकरोत्परान् । एवं पाषण्डिनो जाता वेदधर्मादिवर्जिताः ॥ ४]
नरकार्हं कर्म चक्रुर्ग्रहीष्यन्त्यधमादपि । सर्वे कलियुगान्ते तु भविष्यन्ति च संकराः ॥ ५
दस्यवः शीलहीनाश्च वेदो वाजसनेयकः । दश पञ्च च शाखा वै प्रमाणेन भविष्यति(?) ॥ ६
धर्मकञ्चुकसंवीता अधर्मरुचयस्तथा । मानुषान्भक्षयिष्यन्ति म्लेच्छाः पार्थिवरूपिणः ॥ ७
कल्की विष्णुयशःपुत्रो याज्ञवल्क्यपुरोहितः । उत्सादयिष्यति म्लेच्छान्गृहीतास्त्रः कृतायुधः ॥ ८
स्थापयिष्यति मर्यादां चातुर्वर्ण्ये यथोचिताम् । आश्रमेषु च सर्वेषु प्रजाः सद्धर्मवर्त्मनि ॥ ९
कल्किरूपं परित्यज्य हरिः स्वर्गं गमिष्यति । ततः कृतयुगं नाम पुरावत्संभविष्यति ॥ १०
वर्णाश्रमाश्च धर्मेषु स्वेषु स्थास्यन्ति सत्तम । एवं सर्वेषु कल्पेषु सर्वमन्वन्तरेषु च ॥ ११
अवतारा असंख्याता अतीतानागतादयः । विष्णोर्दशावतारांश्चान्यः पठेच्छृणुयान्नरः ॥ १२
सोऽवाप्तकामो विमलः सकुलः स्वर्गमाप्नुयात् । धर्माधर्मव्यवस्थानमेवं वै कुरुते हरिः ॥ १३
अवतीर्णः स जगतः सर्गादेः कारणं हरिः ॥ १४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये बुद्धावतारवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४०९

अथ सप्तदशोऽध्यायः ।

जगत्सर्गवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

जगत्सर्गादिकां क्रीडां विष्णोर्वक्ष्येऽधुना शृणु । स्वर्गादिकृत्स सर्गादिः सृष्ट्यादिः सगुणोऽगुणः
ब्रह्माव्यक्तं सदग्रेऽभून्न खं रात्रिदिनादिकम् । प्रकृतिः पुरुषं विष्णुं प्रविश्याक्षोभयत्ततः ॥ २
सर्गकाले महत्तत्त्वमहंकारस्ततोऽभवत् । वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्चैव तामसः ॥ ३
अहंकाराच्छब्दमात्रमाकाशमभवत्ततः । स्पर्शमात्रोऽनिलस्तस्माद्रूपमात्रोऽनलस्ततः ॥ ४
रसमात्रा आप इतो गन्धमात्रा धरित्र्यभूत् । अहंकारात्तामसात्तु तैजसानीन्द्रियाणि च ॥ ५
वैकारिका दश देवा मन एकादशेन्द्रियम् । +ततः स्वयंभूर्भगवान्सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ॥ ६
अप एव ससर्जाऽऽदौ तासु वीर्यमवासृजत् । आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ॥ ७
अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः । हिरण्यवर्णमभवत्तदण्डमुदकेशयम् ॥ ८
तस्मिञ्जज्ञे स्वयं ब्रह्मा स्वयंभूरिति नः श्रुतम् । हिरण्यगर्भो भगवानुषित्वा परिवत्सरम् ॥ ९
तदण्डमकरोद्द्वैधं दिवं भुवमथापि च । तयोः शकलयोर्मध्य आकाशमसृजत्प्रभुः ॥ १०

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गत ग पुस्तके नास्ति । + इत आरभ्याऽऽध्यायपरिसमाप्तिपर्यन्ताः श्लोका महाभारतान्तर्गतहरिवंशपर्वस्थद्वितीयाध्यायत उद्धृता इति गम्यते श्लोकानामक्षरशः उभयत्र पाठसाम्यात् ।

---

१ ङ छ च 'न्वयमा' । २ ग शाखा वै प्रायेणैव म' । ३ क उच्छेद' । ४ च 'दा भविष्यति पृथक्पृथक् । वर्णाश्रमाश्च धर्मेषु स्वेषु स्थास्यन्ति सत्तम । आश्र' । ५ क. यथेरिताम् । ६ ख घ 'ताराश्चान्य । ७ घ 'तीर्णश्च स गत स' । ८ क ख ग. ङ च. अक्षरगादिनी । ९ क ङ. च ब्रह्म व्यक्तं । १० घ सदाऽग्रे' । ११ ग 'कृतिं पुरुषो विष्णु प्र' । १२ ख ग घ मही स्मृता । १३ ङ पूर्ण ।

अप्सु पारिप्लवां पृथ्वीं दिशश्च दशधा दधे । तत्र कालं मनो वाचं कामं क्रोधमथो रतिम् ॥ ११
ससर्ज सृष्टिं तद्रूपां स्रष्टुमिच्छन्प्रजापतिः । विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च ॥ १२
वयांसि च ससर्जाऽऽदौ पर्जन्यं चाथ वक्त्रतः । ऋचो यजूंषि सामानि निर्ममे यज्ञसिद्धये १३
साध्यास्तैरयजन्देवान्भूतमुच्चावचं भुजात् । सनत्कुमारं रुद्रं च ससर्ज क्रोधसंभवम् ॥ १४
मरीचिमत्र्यङ्गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् । वसिष्ठं मानसान्सप्त ब्रह्मणानिति निश्चितम् ॥ १५
सप्तैते जनयन्ति स्म प्रजा रुद्राश्च सत्तम । द्विधा कृत्वाऽऽत्मनो देहमर्धेन पुरुषोऽभवत् ॥ १६
अर्धेन नारी तस्यां स ब्रह्मा वै चासृजत्प्रजाः ॥ १७

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये जगत्सर्गवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४२६

अथाष्टादशोऽध्यायः ।

स्वायंभुवमनुवंशवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

*प्रियव्रतोत्तानपादौ मनोः स्वायंभुवात्सुतौ । अजीजनत्सुतां कन्यां शतरूपा तपोन्विता ॥ १
काम्या कर्दमकन्याऽतः सम्राट्कुक्षिर्विराट्प्रभुः । सुरुच्यामुत्तमो जज्ञे पुत्र उत्तानपादतः ॥ २
सुनीत्यां च ध्रुवः पुत्रस्तपस्तेपे सुकीर्तये । ध्रुवो वर्षसहस्राणि त्रीणि दिव्यानि हे मुने ॥ ३
तस्मै प्रीतो हरिः प्रादान्मुन्यग्रे स्थानकं स्थिरम् । श्लोकं पपाठ ह्युशना वृद्धिं दृष्ट्वा स तस्य च ४
अहोऽस्य तपसो वीर्यमहो श्रुतमहोऽद्भुतम् । यमद्य पुरतः कृत्वा ध्रुवं सप्तर्षयः स्थिताः ॥ ५
तस्माच्छिष्टिश्च भव्यश्च ध्रुवाच्छम्भुर्व्यजायत । शिष्टेराधत्त सुच्छाया पञ्च पुत्रानकल्मषान् ॥ ६
रिपुं रिपुंजयं पुष्यं वृकलं वृकतेजसम् । रिपोराधत्त बृहती चाक्षुषं सर्वतेजसम् ॥ ७
अजीजनत्पुष्करिण्यां वीरिण्यां चाक्षुषो मनुम् । [+मनोरजायन्त दश नड्वलायां सुतोत्तमाः]
ऊरुः पूरुः शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवाक्कविः । अग्निष्टुदतिरात्रश्च सुद्युम्नश्चाभिमन्युकः ॥ ९
ऊरोरजनयत्पुत्रान्षडाग्नेयी महाप्रभान् । अङ्गं सुमनसं स्वातिं क्रतुमङ्गिरसं गयम् ॥ १०
अङ्गात्सुनीथापत्यं वै वेणमेकं व्यजायत । अरक्षकः पापरतः स हतो मुनिभिः कुशैः ॥ ११
प्रजार्थमृषयोऽथास्य ममन्थुर्दक्षिणं करम् । वेणस्य मथिते पाणौ संबभूव पृथुर्नृपः ॥ १२
तं दृष्ट्वा मुनयः प्राहुरेष वै मुदिताः प्रजाः । करिष्यति महातेजा यशश्च प्राप्स्यते महत् ॥ १३
स धन्वी कवची जातस्तेजसा निर्दहन्निव । पृथुर्वैण्यः प्रजाः सर्वा ररक्ष क्षत्रपूर्वजः ॥ १४

---

* अयमध्यायः पूर्वाध्यायवद्बहुशो हरिवंशस्थश्लोकपाठदृष्ट एव । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ख. घ. पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ क. °न्वं वर्षचक्रतः । २ च. तजात् । ३ घ. °नद्याः सस । ४ घ. ब्रह्माण इति । ५ घ. निश्चिताः । ६ घ. कन्यां । ७ घ. शतरूपा । ८ क. ख. घ. °प्रभावोऽतः । ९ क. घ. °स्माच्छिष्टिं च भव्य च ध्रु° । १० क. °त । श्लिष्टेरा° घ. °त श्लिष्टेरा° । ११ ख. ग. पुत्र । घ. रिप्र । च. पुष्प । १२ ख. ग. घ. वृकल । १३ क. वीरिण्यां । ग. वारुण्यां । च. वारिण्यां । १४ च. उरू । १५ च. पुरः । १६ क. ख. °रात्रिश्च । १७ ख. ग. °श्चाभिम° । १८ घ. °क्ष क्षेत्रपू° ।

राजसूयाभिषिक्तानामाद्यः स पृथिवीपतिः । तस्माच्चैव समुत्पन्नौ* निपुणौ सूतमागधौ ॥ १५
तस्स्तोत्रं चक्रतुर्वीरौ, राजाऽभूज्जनरञ्जनात् । दुग्धा गौस्तेन सस्यार्थं प्रजानां जीवनाय च १६
सह देवैर्मुनिगणैर्गन्धर्वैश्चाप्सरोगणैः । पितृभिर्दानवैः सर्पैर्वीरुद्भिः पर्वतैर्जनैः ॥ १७
तेषु तेषु च पात्रेषु दुह्यमाना वसुंधरा । प्रादाद्यथेप्सितं क्षीरं तेन प्राणानधारयन् ॥ १८
पृथोः पुत्रौ तु धर्मज्ञौ जज्ञातेऽन्तर्धिपालितौ । शिखण्डिनी हविर्धानमन्तर्धानाद्व्यजायत ॥ १९
हविर्धाना[+त्षडाग्नेयी धिषणाऽजनयत्सुतान् । प्राचीनबर्हिषं शुक्रं गयं कृष्णं व्रजाजिनौ ॥२०
प्राचीनाग्राः कुशास्तस्य पृथिव्यां यजतो यतः । प्राचीनबर्हिर्भगवा]न्महानासीत्प्रजापतिः ॥२१
सवर्णाऽऽधत्त सामुद्री दश प्राचीनबर्हिषः । सर्वे प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारगाः ॥ २२
अपृथग्धर्मचरणास्तेऽतप्यन्त महत्तपः । दश वर्षसहस्राणि समुद्रसलिलेशयाः ॥ २३
प्रजापतित्वं संप्राप्य तुष्टा विष्णोश्च निर्गताः । भूः खं व्याप्तं हि तरुभिस्तांस्तरूनदहंश्च ते ॥२४
मुखजाग्निमरुद्भ्यां च दृष्ट्वा चाथ द्रुमक्षयम् । उपगम्याब्रवीदेतान्राजा सोमः प्रजापतीन् ॥ २५
कोपं यच्छत दास्यन्ति कन्यां वो मारिषां वराम् । तपस्विनो मुनेः कण्डोः प्रम्लोचायां मयैव च
भविष्यं जानता सृष्टा भार्या वोऽस्तु कुलंकरी । अस्यामुत्पत्स्यते दक्षः [* प्रजाः संवर्धयिष्यति
प्रचेतसस्तां जगृहुर्दक्षोऽस्यां च ततोऽभवत् । अचरांश्च चरांश्चैव द्विपदोऽथ चतुष्पदः ॥ २८
स सृष्ट्वा मनसा दक्षः] पश्चादसृजत स्त्रियः । ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥ २९
सप्तविंशति(तिं) सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने । द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे चैवाङ्गिरसे ह्यदात् ॥ ३०
तासु देवाश्च नागाद्या मैथुनान्मनसा पुरा । धर्मसर्गं प्रवक्ष्यामि दशपत्नीषु धर्मतः ॥ ३१
विश्वे देवास्तु विश्वायाः साध्या साध्यान्व्यजायत । मरुत्वत्या मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवोऽभवन्
भानोस्तु भानवः पुत्रा मुहूर्तास्तु मुहूर्तजाः । लम्बाया धर्मतो घोषो नागवीथी च यामिजा ॥
पृथिवीविषयं सर्वं मरुत्वत्यां व्यजायत । संकल्पायास्तु संकल्पा इन्दोर्नक्षत्रतः सुताः ॥ ३४
आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः । प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ च नामतः ॥ ३५
आपस्य पुत्रो वैतण्ड्यः श्रमः शान्तो मुनिस्तथा । ध्रुवस्य कालो लोकान्तो वर्चाः सोमस्य वै सुतः
धरस्य पुत्रो द्रविणो हुतहव्यवहस्तथा । मनोहरायाः शिशिरः प्राणोऽथं रमणस्तथा ॥ ३७
पुरोजवोऽनिलस्याऽऽसीदविज्ञातोऽनलस्य च । अग्निपुत्रः कुमारश्च शरस्तम्बे व्यजायत ॥ ३८
तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठतः । कृत्तिकातः कार्तिकेयो यतिः सनत्कुमारकः ॥ ३९
प्रत्यूषाद्देवलो जज्ञे विश्वकर्मा प्रभासतः । कर्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानां च वर्धकिः ॥ ४०
मनुष्याश्चोपजीवन्ति शिल्पं वै भूषणादिकम् । सुरभी कश्यपाद्रुद्रानेकादश विजज्ञुषी ॥ ४१
महादेवप्रसादेन तपसा भाविता सती । अजैकपादहिर्बुध्न्यस्त्वष्टा रुद्रश्च सत्तम ॥ ४२
त्वष्टुश्चैवाऽऽत्मजः श्रीमान्विश्वरूपो महायशाः । हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्चापराजितः ॥ ४३

---

* पुस्तकेष्विदं शेष । * धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति । + ख. पुस्तके धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ।

---

१ क. ङ. ध. यस्यानि । २ क. ङ. च. °गा. । सह° । ३ च. °दृशाऽनाथ° । ४ क. ङ. च. कण्डूो. । ५ ख. ग. घ. च. अदात् । ६ घ. °नान्मनसाः पु° । ७ च. भूमिजा । ८ घ. धर्मकन्धरा । ९ घ. प्रभासश्च । च. प्रभावश्च । १० क. ग. ङ. च. °श्च प्रत्यूष° । ११ घ. प्रभासत. । १२ ङ. वर्धकः । १३ ख. ग. °धानुज. ।

वृषाकपिश्च शंभुश्च कपर्दी रैवतस्तथा । मृगव्याधश्च सर्पश्च कपाली दश चैककः ॥ ४४
रुद्राणां च शतं लक्षं यैर्व्याप्तं सचराचरम् ॥ ४५

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये स्वायंभुवमनुवंशवर्णनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४७१

अथैकोनविंशोऽध्यायः ।

कश्यपवंशवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

कश्यपस्य वदे सर्गमदित्यादिषु हे मुने । चाक्षुषे तुषिता देवास्तेऽदित्यां कश्यपात्पुनः ॥ १
आसन्विष्णुश्च शक्रश्च त्वष्टा धाता तथाऽर्यमा । पूषा विवस्वान्सविता मित्रोऽथ वरुणो भगः ॥
अंशुश्च द्वादशाऽऽदित्या आसन्वैवस्वतेऽन्तरे । अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्यानीह षोडश ॥ ३
बहुपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो विद्युतः स्मृताः । प्रत्यङ्गिरसजाः श्रेष्ठाः कृशाश्वस्य सुरायुधाः ॥ ४
उदयास्तमने सूर्ये तद्वदेते युगे युगे । हिरण्यकशिपुर्दित्यां हिरण्याक्षश्च कश्यपात् ॥ ५
सिंहिका चाभवत्कन्या विप्रचित्तेः परिग्रहः । राहुप्रभृतयस्तस्यां सैंहिकेया इति श्रुताः ॥ ६
हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः प्रथितौजसः । अनुह्रादश्च ह्रादश्च प्रह्रादश्चातिवैष्णवः ॥ ७
संह्रादश्च चतुर्थोऽभूद्ध्रादपुत्रो ह्रदस्तथा । संह्रादपुत्र आयुष्माञ्शिबिर्बाष्कल एव च ॥ ८
[+विरोचनस्तु प्राह्रादिर्बलिर्जज्ञे विरोचनात् ।] बलेः पुत्रशतं त्वासीद्बाणश्रेष्ठं महामुने ॥ ९
पुराकल्पे हि बाणेन प्रसाद्योमापतिं प्रभुम् । पार्श्वतो विहरिष्यामि इत्येवं प्राप्त ईश्वरात् ॥ १०
हिरण्याक्षसुताः पञ्च शम्बरः शकुनिस्त्विति । द्विमूर्धा शङ्कुरार्यश्च शतप्रासन्दनोः सुताः ॥ ११
स्वर्भानोः सुप्रभा कन्या पुलोम्नस्तु शची स्मृता । उपदानवी हयशिरा शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी १२
पुलोमा कालका चैव वैश्वानरसुते उभे । कश्यपस्य तु भार्ये द्वे तयोः पुत्राश्च कोटयः ॥ १३
प्रह्रादस्य चतुष्कोट्यो निवातकवचाः कुले । ताम्रायाः षट्सुताः स्युश्च काकी श्येनी च भास्यपि
गृध्रिका च शुचिग्रीवा ताभ्यः काकादयोऽभवन् । अश्वाश्चोष्ट्राश्च ताम्राया अरुणो गरुडस्तथा ॥
विनतायाः, सहस्रं तु सर्पाश्च सुरसाभवाः । काद्रवेयाः सहस्रं तु शेषवासुकितक्षकाः ॥ १६
दंष्ट्रिणः क्रोधवशगा धरायाः पक्षिणो जले । सुरभ्यां गोमहिष्यादि इरोत्पन्नास्तृणादयः १७
खसायां यक्षरक्षांसि मुनेरप्सरसोऽभवन् । अरिष्टायास्तु गन्धर्वाः कश्यपाद्धि स्थिरं वरम् ॥१८
एषां पुत्रादयोऽसंख्या देवैर्वै दानवा जिताः । दितिर्विनष्टपुत्रा वै तोषयामास कश्यपम् ॥ १९
पुत्रमिन्द्रप्रहर्तारमिच्छती प्राप कश्यपात् । पादाप्रक्षालनात्सुप्ता तस्या गर्भं जघान ह ॥ २०
छिद्रमन्विष्य चेन्द्रस्तु ते देवा मरुतोऽभवन् । शक्रस्यैकोनपञ्चाशत्सहाया दीप्ततेजसः ॥ २१

+ धनुश्चिह्नान्तर्गत श्लोकार्धं क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ क. ड. च. वृषा । २ घ. सुताः । ३ क. ड. च. स्मृता । ४ क. ड. च. ह्रदस्य पुत्र । ५ ख. ग. घ. °णश्रेष्ठ । ६ क. ड. च. हिरण्येन । ७ घ वरः । ८ क. ड. च °कुनि· सुति· । द्वि° । ९ ख. शम्बराद्याश्च । १० क. च. धरोत्था ।

एतत्सर्वं* हरिर्ब्रह्मा अभिषिच्य पृथुं नृपम् । ददौ क्रमेण राज्यानि अन्येषामधिपो हरिः ॥ २२
द्विजौषधीनां चन्द्रस्तु अपां तु वरुणो नृपः । राज्ञां वैश्रवणो राजा सूर्याणां विष्णुरीश्वरः २३
वसूनां पावको राजा मरुतां वासवः प्रभुः । प्रजापतीनां दक्षोऽथ प्रह्रादो दानवाधिपः ॥ २४
पितॄणां च यमो राजा भूतादीनां हरः प्रभुः । हिमवांश्चैव शैलानां नदीनां सागरः प्रभुः ॥ २५
गन्धर्वाणां चित्ररथो नागानामथ वासुकिः । सर्पाणां तक्षको राजा गरुडः पक्षिणामथ ॥ २६
ऐरावतो गजेन्द्राणां गोवृषोऽथ गवामपि । मृगाणामथ शार्दूलः प्लक्षो वनस्पतीश्वरः ॥ २७
उच्चैःश्रवास्तथाऽश्वानां सुधन्वा पूर्वपालकः । दक्षिणस्यां शङ्खपदः केतुमान्पालको जले ॥ २८
हिरण्यरोमकः सौम्ये प्रतिसर्गोऽयमीरितः ॥ २९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रतिसर्गे कश्यपवंशवर्णनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५००

अथ विंशोऽध्यायः ।

जगत्सर्गवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

प्रथमो महतः सर्गो विज्ञेयो ब्रह्मणस्तु सः । तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गो हि स स्मृतः ॥ १
वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्ग ऐन्द्रियकः स्मृतः । इत्येष प्राकृतः सर्गः संभूतो बुद्धिपूर्वकः ॥ २
मुख्यः सर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावराः स्मृताः । तिर्यक्स्रोतास्तु यः प्रोक्तस्तैर्यग्योन्यस्ततः स्मृतः
तथोर्ध्वस्रोतसां षष्ठो देवसर्गस्तु स स्मृतः । ततोऽर्वाक्स्रोतसां सर्गः सप्तमः स तु मानुषः ॥ ४
अष्टमोऽनुग्रहः सर्गः सात्त्विकस्तामसश्च यः । पञ्चैते वैकृताः सर्गाः प्राकृताश्च त्रयः स्मृताः ॥ ५
प्राकृतो वैकृतश्चैव कौमारो नवमस्तथा । ब्रह्मतो नव सर्गास्तु जगतो मूलहेतवः ॥ ६
ख्यात्याद्या दक्षकन्यास्तु भृग्वाद्या उपयेमिरे । नित्यो नैमित्तिकः सर्गस्त्रिधाऽथ कथितो जनैः ७
प्राकृतो, दैनंदिनीयादान्तरप्रलयादनु । जायन्ते यत्रानुदिनं नित्यसर्गो हि स स्मृतः ॥ ८
देवौ धातृविधातारौ भृगोः ख्यातिरसूयत । श्रियं च, पत्नी विष्णोर्या स्तुता शक्रेण वृद्धये ॥
धातुर्विधातुर्द्वौ पुत्रौ क्रमात्प्राणो मृकण्डुकः । मार्कण्डेयो मृकण्डोश्च जज्ञे वेदशिरास्ततः ॥ १०
पौर्णमासश्च संभूत्यां मरीचेरभवत्सुतः । स्मृत्यामङ्गिरसः पुत्राः सिनीवाली कुहूस्तथा ॥ ११
राका चानुमतिश्चात्रेरनसूयाऽप्यजीजनत् । सोमं दुर्वाससं पुत्रं दत्तात्रेयं च योगिनम् ॥ १२
प्रीत्यां पुलस्त्यभार्यायां दत्तोलिस्तत्सुतोऽभवत् । क्षमायां पुलहाज्जातः सहिष्णुः सर्वपादिकः ॥ १३
संनत्यां च क्रतोरासन्वालखिल्या महौजसः । अङ्गुष्ठपर्वमात्रास्ते ये हि षष्टिसहस्रिणः ॥ १४
ऊर्जायां च वसिष्ठाच्च राजा गात्रोर्ध्वबाहुकः । सवनश्चानघः शुक्रः सुतपाः सप्त चर्षयः ॥ १५

---

* अत्र किंचित्त्रुटितमिति भाति ।

---

१ क. ख. घ. 'हानां च ह' । २ क. ख. घ. इत्येवं । ३ ग. 'श्चोत्तस्तु । ४ ख. ग. 'कथितं' । ५ ग. प्रह्मणो । ६ ख. घ. 'धा प्रष्ट' । ७ ख. उमता । ८ ख. ग. मृकण्डकः । ९ ख. ग. मृकण्डाच्च । १० क. ख. घ. 'वसतः । ११ क. ख. घ. पूर्णायां । १२ ख. ग. सर्वसादिकः । १३ क. ख. घ सन्नत्यां । १४ क. ख. रजो गात्रोर्ध्वबाहुकः । १५ घ. 'सवनः पु' ।

पावकः पवमानोऽभूच्छुचिः स्वाहाग्नितोऽभवत् । अग्निष्वात्ता बर्हिषदोऽनग्नयः साग्नयो ह्यजात् ॥
पितृभ्यश्च स्वधायां च मेना वैधारिणी सुते । हिंसा भार्या त्वधर्मस्य तयोर्जज्ञे तथाऽनृतम् ॥ १७
कन्या च निकृतिस्ताभ्यां भयं नरकमेव च । माया च वेदना चैव मिथुनं त्विदमेतयोः ॥ १८
तयोर्जज्ञेऽथ वै माया मृत्युं भूतापहारिणम् । वेदना च सुतं चापि दुःखं जज्ञेऽथ रौरवात् ॥ १९
मृत्योर्व्याधिजराशोकतृष्णाक्रोधाश्च जज्ञिरे । ब्रह्मणश्च रुदञ्जातो रोदनाद्रुद्रनामकः ॥ २०
भवं शर्वमथेशानं तथा पशुपतिं द्विज । भीममुग्रं महादेवमुवाच स पितामहः ॥ २१
दक्षकोपाच्च तद्भार्या देहं तत्याज सा सती । हिमवद्दुहिता भूत्वा पत्नी शंभोरभूत्पुनः ॥ २२
ऋषिभ्यो नारदाद्युक्ताः पूजाः स्नानादिपूर्विकाः । स्वायंभुवाद्यास्ताः कृत्वा विष्ण्वादेर्भुक्तिमुक्तिगाः ॥ २३

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये जगत्सर्गवर्णनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५२३

अथैकविंशोऽध्यायः ।

विष्ण्वादिदेवतानां सामान्यपूजाविधानम् ।

नारद उवाच—

सामान्यपूजां विष्ण्वादेर्वक्ष्ये मन्त्रांश्च सर्वदान् । समस्तपरिवाराय अच्युताय नमो यजेत् ॥ १
धात्रे विधात्रे गङ्गायै यमुनायै, निधी तथा । द्वारश्रियं वास्तुनरं शक्तिं कूर्ममनन्तकम् ॥ २
पृथिवीं धर्मकं ज्ञानं वैराग्यैश्वर्यमेव च । अधर्मादीन्कन्दनालपद्मकेसरकर्णिकाः ॥ ३
ऋग्वेदाद्यं कृताद्यं च सत्त्वाद्यर्कादिमण्डलम् । विमलोत्कर्षिणी ज्ञाना क्रिया योगा च ता यजेत् ॥
प्रह्वी सत्या तथेशा चानुग्रहाऽमलमूर्तिका । दुर्गां गिरं गणं क्षेत्रं वासुदेवादिकं यजेत् ॥ ५
हृदयं च शिरश्चूडां वर्म नेत्रमथास्त्रकम् । शङ्खं चक्रं गदां पद्मं श्रीवत्सं कौस्तुभं यजेत् ॥ ६
वनमालां श्रियं पुष्टिं गरुडं गुरुमर्चयेत् । इन्द्रमग्निं यमं रक्षो जलं वायुं धनेश्वरम् ॥ ७
ईशानं तमजं चास्त्रं वाहनं कुमुदादिकम् । विष्वक्सेनं मण्डलादौ सिद्धिः पूजादिना भवेत् ॥ ८
शिवपूजाऽथ सामान्या पूर्वं नन्दिनमर्चयेत् । महाकालं यजेद्गङ्गां यमुनां च गणादिकम् ॥ ९
गिरं श्रियं गुरुं वास्तुं शक्त्यादीन्धर्मकादिकम् । वामा ज्येष्ठा तथा रौद्री काली कलविकारिणी ॥
बलविकारिणी चापि बलप्रमथिनी क्रमात् । सर्वभूतदमनी च मनोन्मादिनी शिवा ॥ ११
हां हूं हां शिवमूर्तये साङ्गवक्त्रं शिवं यजेत् । हौं शिवाय हौमित्यादि हामीशानादिवक्त्रकम् १२
ह्रीं गौरीं गं गणः शक्रमुखाश्चण्डो हृदादिकाः । *क्रमात्सूर्यार्चने मन्त्रा दण्डी पूज्यश्च पिङ्गलः ॥
उच्चैःश्रवाश्चारुणश्च प्रभूतं विमलं यजेत् । सोमं संध्ये परसुखं स्कन्दाद्यं मध्यतो यजेत् ॥ १४

---

* अत्र ख. ग. पुस्तकयोः " शिवपूजाक्रमः " इत्यधिकं वर्तते ।

---

१ घ. 'मिजोऽभ' । २ क. ङ. च. चेदमेतयोः । ३ ख. ग. हृदाय । ४ क. ङ. च. च मन्वाय' । ५ घ. शिरःशूल । ६ क. ङ. च. राज्यं । ७ क. ङ. च. वास्तु । ८ क. ङ. च. ततो । ९ क. ङ. च. वाप्यपे । १० क. ख. ग. च. मनोन्मानी शिवासनम् । ११ ख. ग. साङ्गं वक्त्र । १२ क. घ. ङ. च. ख़ाराराध्यो परसुख ।

दीप्ता सूक्ष्मा जया भद्रा विभूतिर्विमला तथा। अमोघा विद्युता चैव पूज्याऽथो सर्वतोमुखी।
अर्कासनं हि हं खं खं सोल्कायेति च मूर्तिकम्। हां हीं सः सूर्याय नम आं नमो हृदयाय न
अर्काय शिरसे तद्वदग्नीशाश्रयवायुगान्। भूर्भुवः स्वरे ज्वालिनी शिखा हूं कवचं स्मृतम्॥ १
भां नेत्रं रस्तथाऽर्कस्य राज्ञी शक्तिश्च निःस्वका। सोमोऽङ्गारकोऽथ बुधो जीवः शुक्रः शनिः क्रमा
राहुः केतुस्तेजश्चण्डः संक्षेपादथ पूजनम्। आसनं मूर्तयो मूलं हृदाद्यं परिचारकः॥ १
विष्ण्वासनं विष्णुमूर्ते रां श्रीं श्रीं श्रीधरो हरिः। ह्रीं सर्वमूर्तिमन्त्रोऽयमिति त्रैलोक्यमोहनः॥ २
क्लीं हृषीकेशो हुं विष्णुः स्वरैर्दीर्घैर्हृदादिकम्। समस्तैः पञ्चमी पूजा सङ्ग्रामादौ जयादिदा॥ २
चक्रं गदां क्रमाच्छङ्खं मुसलं खड्गशार्ङ्गकम्। पाशाङ्कुशौ च श्रीवत्सं कौस्तुभं वनमालया॥ २
श्रीं श्रीमहालक्ष्मीस्तार्क्ष्यो गुरुरिन्द्रादयोऽर्चनम्। सरस्वत्यासनं मूर्ति रों हीं देवी सरस्वती २
हृदाद्या लक्ष्मीर्मेधा च कला तुष्टिश्च पुष्टिका। गौरी प्रभा मतिर्दुर्गा गणो गुरुश्च क्षेत्रपः॥ २
तथा गं गणपतये च ह्रीं गौर्यै च श्रीं श्रियै। ह्रीं त्वरितायै ऐं क्लीं सौं त्रिपुरा चतुर्थ्यन्ता नमोन्तका
प्रणवाद्याथ नामाद्यक्षरं बिन्दुसंयुतम्। ॐ युता वा सर्वमन्त्राः पूजनाज्जपतः स्मृताः॥ २
होमस्तिलघृताद्यैश्च धर्मकामार्थमोक्षदाः। पूजामन्त्रान्पठेद्यस्तु भुक्तभोगी दिवं व्रजेत्॥ २

इत्यादिमहापुराण आग्नेये विष्ण्वादिदेवतासामान्यपूजाविधानवर्णनं नामैकविंशोऽध्यायः॥ २१॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५०

अथ द्वाविंशोऽध्यायः।

पूजाधिकारार्थं सामान्यः स्नानविधिः।

नारद उवाच—

वक्ष्ये स्नानं क्रियार्थं नृसिंहेन तु मृत्तिकाम्। [*गृहीत्वा तां द्विधा कृत्वा मलस्नानमथैकया
नियम्याऽऽचम्य विन्यस्य सिंहेन कृतरक्षकः। विधिस्नानं ततः] कुर्यात्प्राणायामपुरःसरम्॥
हृदि ध्यायन्हरिं देवं मन्त्रेणाष्टाक्षरेण हि। त्रिधा पाणितले मृत्स्नां दिग्बन्धं सिंहजप्ततः॥
वासुदेवमजप्तेन तीर्थं संकल्प्य चाऽऽलभेत्। गात्रं वेदादिमन्त्रैश्च संमार्ज्याऽऽराध्यमूर्तिगम्॥
स्मृत्वाऽघमर्षणं वस्त्रं परिधाय समाचरेत्। विन्यस्य मन्त्रैर्निर्मार्ज्य पाणिस्थं जलमेव च॥
नारायणेन संयम्य वायुमाघ्राय चोत्सृजेत्। जलं ध्यायन्हरिं पश्चाद्दत्त्वाऽर्घ्यं द्वादशाक्षरम्॥
जप्त्वाऽन्यांश्चाभिक्तितस्तर्प्य योगपीठादितः क्रमात्। मन्त्रान्दिक्पालपर्यन्तानृषीन्पितृगणानपि

* ग. पुस्तकेऽयं ग्रन्थो नास्ति।

---

१ क. ख. घ. अघोरदा। २ ग. °ताशुरस्वं°। ३ क. घ. निर्मला। ग. निष्प्रभा। ४ क. ख. ग. परिवारिक
ग. °ष्टिकान्ता। ५ ख. च °हरत्। श्री। ६ क. ख. ग. °मायेऽग्ने मु°। ७ क. ख. ग. शङ्खशार्ङ्गकम्। ८ ग. मनःप
९ ख. °ता। त्रिपुरायाश्च°। १० क. ग. घ. ङ. घ. °म्हरिस्नान त°। ११ क. ख. ग. घ. °त्विना मन्त्रैः समार्ज्यां
ख.ऽऽदर्शैः। कुर्याद्°। १२ घ. °स्य,ऽऽचाम्य°।

मनुष्यान्सर्वभूतानि स्थावरान्तान्यथाऽऽचमेत् । न्यस्य चाऽऽत्मनि संहृत्य मन्त्रान्यागगृहं व्रजेत् ॥
एवमन्यासु पूजासु मूलाद्यैः स्नानमाचरेत् ॥ ९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सामान्यपूजाविधिवर्णनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५९

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः ।

सामान्य आदिमूर्त्यादिदेवतानां पूजाविधिः ।

नारद उवाच—

वक्ष्ये पूजाविधिं विप्रा यं कृत्वा सर्वमाप्नुयात् । प्रक्षालिताङ्घ्रिराचम्य वाग्यतः कृतरक्षणः ॥१
प्राङ्मुखः स्वस्तिकं बद्ध्वा पद्माद्यपरमेव च । यंबीजं नाभिमध्यस्थं धूम्रं चण्डानिलात्मकम् ॥२
विश्लेषयेदशेषं तु ध्यायन्कायात्तु कल्मषम् । क्षौं हृत्पङ्कजमध्यस्थं बीजं तेजोनिधिं स्मरन् ॥ ३
अधोर्ध्वतिर्यग्गाभिस्तु ज्वालाभिः कल्मषं दहेत् । शशाङ्काकृतिवद्ध्यायेदम्बरस्थं सुधाम्बुभिः ४
हृत्पद्मव्यापिभिर्देहं स्वकमाप्लावयेत्सुधीः । सुषुम्नायोनिमार्गेण सर्वनाडीविसर्पिभिः ॥ ५
शोधयित्वा न्यसेत्तत्त्वं करशुद्धिमथास्त्रकम् । व्यापकं हस्तयोरादौ दक्षिणाङ्गुष्ठतोऽङ्गकम् ॥ ६
मूलं देहे द्वादशाङ्गं न्यसेन्मन्त्रैर्द्विषट्ककैः । हृदयं च शिरश्चैव शिखा वर्मास्त्रलोचने ॥ ७
उदरं च तथा पृष्ठं बाहूरू जानुपादकम् । मुद्रां दत्त्वा स्मरेद्विष्णुं जप्त्वाऽष्टशतमर्चयेत् ॥ ८
वामे तु *वर्धनीं न्यस्य पूजाद्रव्यं तु दक्षिणे । प्रक्षाल्यास्त्रेण चार्घ्येऽथ गन्धपुष्पान्विते न्यसेत् ९
चैतन्यं सर्वगं ज्योतिरेकत्रजप्तेन वारिणा । फडन्तेन तु संसिच्य हस्ते ध्यात्वा हरिं परम् ॥ १०
धर्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं वह्निदिक्पुरुखान् । अधर्मादीनि गात्राणि पूर्वादौ योगपीठके ॥ ११
कूर्मं पीठे ह्यनन्तं च पद्मं सूर्यादिमण्डलम् । विमलाद्याः केसरस्थाः ग्रहाः कर्णिकसंस्थिताः॥ १२
पूर्वं स्वहृदये ध्यात्वा आवाह्यार्चेच्च मण्डले । अर्घ्यं पाद्यं तथाऽऽचामं मधुपर्कं पुनश्च तत् ॥ १३
स्नानं वस्त्रोपवीतं च भूषणं गन्धपुष्पकम् । धूपदीपनैवेद्यानि पुण्डरीकाक्षविद्यया ॥ १४
यजेदङ्गानि पूर्वादौ द्वारि पूर्वे परेऽब्जजम् । दक्षे चक्रं गदां सौम्ये कोणे शङ्खं धनुर्न्यसेत् ॥ १५
देवस्य वामतो दक्षे चेषुधी खड्गमेव च । वामे चर्म श्रियं दक्षे पुष्टिं वामेऽग्रतो न्यसेत् ॥ १६
वनमालां च श्रीवत्सकौस्तुभौ दिक्पतीन्बहिः । स्वमन्त्रैः पूजयेत्सर्वान्विष्णोरर्चावसानतः॥ १७
व्यस्तेन च समस्तेन अङ्गैर्बीजेन वै यजेत् । जप्त्वा प्रदक्षिणीकृत्य स्तुत्वाऽर्घ्यं च समर्प्य च१८
हृदये विन्यसेद्ध्यात्वा अहं ब्रह्म हरिस्त्विति । आगच्छाऽऽवाहने योज्यं क्षमस्वेति विसर्जने॥

---

* वर्धनी—जलपात्रम् ।

---

१ च. 'न्नान्योग' । २ ख. ग. घ. ङ. च. 'प्रा यत्कृत्वा । ३ घ. विशोष' । ४ ख. ग. घ. ध्यायेत्काया' । ५ क. ङ. च. 'माप्लावये' । ६ ख. घ. घ. 'द्विरथा' । ७ ख. ग 'ग्रीविसर्गके. । ८ क. ङ. च. पादजानुकम् । ९ घ. 'रष्टम' । १० क. घ. ङ. च. परे । ख. पदे । ११ क. ख. ग. घ. च. 'मुखाः । अ' । १२ ङ. ससाऽऽद्यौ । १३ घ. यम । १४ क. घ. ङ. च. 'स्थानुमह्रा कर्णिकास्थिता । पू' । १५ क. ङ. च. 'न्विष्णोर्यावसानतः । घ. 'न्विष्णु-र्यावे' ।

एवमष्टाक्षराद्यैश्च पूजाः कृत्वा विमुक्तिभाक् । एकमूर्त्यर्चनं प्रोक्तं नवव्यूहार्चनं शृणु ॥ २०
अङ्गुष्ठकद्वये न्यस्य वासुदेवं बलादिकान् । तर्जन्यादौ शरीरेऽथ शिरोललाटवक्त्रके ॥ २१
हृन्नाभिगुह्यजान्वङ्घ्रौ मध्ये पूर्वादिकं यजेत् । एकपीठं नवव्यूहं नवपीठं च पूर्ववत् ॥ २२
नवाब्जे नवमूर्त्या च नवव्यूहं च पूर्ववत् । पद्ममध्ये च तत्स्थाने वासुदेवं प्रयोजयेत् ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सामान्य आदिमूर्त्यादिपूजाविधिकथनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५८२

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

कुण्डनिर्माणाद्यग्निकार्यादिकथनम् ।

नारद उवाच—

अग्निकार्यं प्रवक्ष्यामि येन स्यात्सर्वकामभाक् । चतुरभ्यधिकं विंशमङ्गुलं चतुरस्रकम् ॥ १
सूत्रेण सूत्रयित्वा तु क्षेत्रं तावत्खनेत्समम् । खातस्य मेखलाः कार्यास्त्यक्त्वा चैवाङ्गुलद्वयम् ॥ २
सत्त्वादिसंज्ञाः पूर्वास्या द्वादशाङ्गुलमुच्छ्रिताः । अष्टाङ्गुला द्व्यङ्गुलाऽथ चतुरङ्गुलविस्तृता ॥ ३
योनिर्दशाङ्गुला रम्या षट्चतुर्द्व्यङ्गुलोच्छ्रिता । क्रमान्निम्ना तु कर्तव्या पश्चिमाशाव्यवस्थिता ४
अश्वत्थपत्रसदृशी किंचित्कुण्डे निवेशिता । तुर्याङ्गुलायतं नालं पञ्चदशाङ्गुलायतम् ॥ ५
मूलं तु द्व्यङ्गुलं योन्या अग्रं तस्याः षडङ्गुलम् । लक्षणं चैकहस्तस्य द्विगुणं द्विकरादिषु ॥ ६
एकत्रिमेखलं कुण्डं वर्तुलादि वदाम्यहम् । कुण्डार्धे तु स्थितं सूत्रं कोणे यदतिरिच्यते ॥ ७
तदर्धं दिशि संस्थाप्य भ्रामितं वर्तुलं भवेत् । कुण्डार्धं कोणभागार्धं दिशि चोत्तरतो बहिः ॥ ८
पूर्वपश्चिमतो यत्नाल्लाञ्छयित्वा तु मध्यतः । संस्थाप्य भ्रामितं कुण्डमर्धचन्द्रं भवेच्छुभम् ॥ ९
पद्माकारे दलानि स्युर्मेखलायां तु वर्तुले । बाहुदण्डप्रमाणं तु होमार्थं कारयेच्छुभम् ॥ १०
सप्तपञ्चाङ्गुलं वाऽपि चतुरस्रं तु कारयेत् । त्रिभागेण भवेद्वृत्तं मध्ये वृत्तं सुशोभनम् ॥ ११
तिर्यगूर्ध्वं समं खात्वा बहिरर्धं तु शोधयेत् । अङ्गुलस्य चतुर्थांशं शेषार्धार्धं तथाऽन्ततः ॥ १२
खातस्य मेखलां रम्यां शेषार्धेन तु कारयेत् । कण्ठं त्रिभागविस्तारमङ्गुष्ठकसमायतम् ॥ १३
सार्धमङ्गुष्ठकं वाऽस्याग्रे तु मुखं भवेत् । चतुरङ्गुलविस्तारं पञ्चाङ्गुलमथापि वा ॥ १४
त्रिकद्व्यङ्गुलकं तत्स्यान्मध्यं तस्य सुशोभनम् । आयामस्तत्समस्तस्य मध्यनिम्नः सुशोभनः ॥
सुषिरं कण्ठदेशे स्याद्विशेद्यावत्कनीयसी । शेषं कुण्डं तु कर्तव्यं यथारुचि विचित्रितम् ॥ १६
[*स्रुवं तु हस्तमात्रं स्याद्दण्डकेन समन्वितम् ।] वेटुकं(?) द्व्यङ्गुलं वृत्तं कर्तव्यं तु सुशोभनम् १७

---

* एतदर्धं ङ. पुस्तके नास्ति ।

---

१ क. ङ. च. °दशाश्च । २ ग. घ. पूजा । ३ क. ङ. च. मध्यपू° । ४ ख. ग. घ. °द् । इष्ट म° । ५ ख. ग. घ. °ष्ये नतः स्या° । ६ ख. ग. घ. °न च पूज° । ७ घ. त्रिश मण्डल । ८ ख. ग. घ. पूर्वाशा । च. पूर्वास्ता । ९ क. ग. °ङ्गुलामग्रा । क° । ङ. °ङ्गुला यथा । क° । १० घ. तुर्याङ्गुलायता । ११ घ. दिशाश्चोत्त° । १२ क. ङ. च °ग्रता तु । १३ ख. ग. ङ. घ. °यास्त्रुवम् । १४ ख. ग. ङ. °द्धर्मं म° । १५ क. घ. खाताद्वहि° । १६ क. ख. ङ. च मेखलार्धेन । १७ ख. ङ. घ. °मध्यान्त तु सु° । १८ क. वटुकं । ङ. वतुष्क ।

(कुण्डनिर्माणाद्यग्निकार्यादिकथनम्)

गोपदं तु यथा पद्ममल्पपङ्कं तथा भवेत् । उपलिप्य लिखेद्रेखामङ्गुलां वज्रनामिकाम्[1] ॥ १८
सौम्याग्रां प्रथमां तस्या रेखे पूर्वमुखे तयोः । मध्ये तिस्रस्तथा कुर्याद्दक्षिणादिक्रमेण तु ॥ १९
एवमुल्लिख्य चाभ्युक्ष्य प्रणवेन तु मन्त्रवित् । विष्टरं कल्पयेत्तेन तस्मिञ्छक्तिं तु वैष्णवीम् ॥ २०
अलंकृतामृतुमतीं[2] क्षिपेदग्निं हरिं स्मरन् । प्रादेशमात्राः समिधो दत्त्वा परिसमुह्य ताम् ॥ २१
दर्भैस्त्रिधा परिस्तीर्य पूर्वादौ, तत्र पात्रकम् । आसादयेदिध्मवर्हिर्द्वयं[3] सुक्स्रुवकद्वयम् ॥ २२
आज्यस्थालीं चरुस्थालीं कुशाज्ये च प्रणीतया। प्रोक्षयित्वा प्रोक्षणीं च गृहीत्वाऽऽपूर्य वारिणा
पवित्रान्तर्हिते हस्ते परिस्राव्य[4] च तज्जलम्[5] । अग्निं ध्यात्वाऽथ प्रोक्षण्यां योन्या अग्रे निधाय च
तदद्भिस्त्रिश्च संप्रोक्ष्य इध्मं विस्रस्य चाग्रतः । प्रणीतायां सपुष्पायां विष्णुं ध्यात्वोत्तरेण च २५
आज्यस्थालीमथाऽऽज्येन संपूर्याग्रे निधाय च । संप्लवोत्पवनाभ्यां तु कुर्यादाज्यस्य संस्कृतिम्॥
अखण्डिताग्रौ निर्गर्भौ कुशौ प्रादेशमात्रकौ । ताभ्यामुत्तानपाणिभ्यामङ्गुष्ठानामिकेन तु ॥ २७
आज्यं तौभ्यां[6] तु संगृह्य[7] त्रिवारं चोर्ध्वमुत्क्षिपेत्। स्रुक्स्रुवौ चापि संगृह्य ताभ्यां प्रक्षाल्य[8] वारिणा
प्रताप्य[9] दर्भैः संमृज्य पुनः प्रक्षाल्य चैव हि । निष्टप्य स्थापयित्वा तु प्रणवेनैव साधकः ॥ २९
[*प्रणवादिनमोन्तेन पश्चाद्धोमं समाचरेत् । गर्भाधानादिकर्माणि यावदङ्गव्यवस्थया[10] ॥ ३०
नामान्तं व्रतबन्धान्तं समावर्त्तावसानकम् । अधिकारावसानं वा कुर्याद्दीक्षानुसारतः ॥ ३१
प्रणवेनोपचारं तु कुर्यात्सर्वत्र साधकः] । अङ्गहोमस्तु कर्तव्यो यथाविध्यनुसारतः ॥ ३२
गर्भाधानं तु प्रथमं ततः पुंसवनं स्मृतम् । सीमन्तोन्नयनं जातकर्म नामानुशासनम्[11] ॥ ३३
+चूडाकृतिं व्रतबन्धं वेदव्रतान्यशेषतः । समावर्तनं पत्न्या च [12]योगो यागाधिकारकः ॥ ३४
हृदादिक्रमतो ध्यात्वा एकैकं कर्म पूज्य च । अष्टावष्टौ तु जुहुयात्प्रतिकर्माऽऽहुतीः पुनः ॥ ३५
पूर्णाहुतिं ततो दद्यात्स्रुचा मूलेन साधकः । वौषडन्तेन मन्त्रेण प्लुतं सुस्वरमुच्चरन् ॥ ३६
विष्णोर्वह्निं तु संस्कृत्य श्रपयेद्वैष्णवं चरुम् । आराध्य स्थण्डिले विष्णुं मन्त्रान्संस्मृत्य संजपेत्[13] ॥
आसनादिक्रमेणैव साङ्गावरणमुत्तमम् । गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य ध्यात्वा देवं सुरोत्तमम् ॥ ३८
आधायेध्ममथाऽऽघारावाज्येनाग्नीशसं[14]निधौ । वायव्यनैर्ऋताशादिप्रवृत्तौ तु यथाक्रमम् ॥ ३९
आज्यभागौ ततो हुत्वा चक्षुषी दक्षिणोत्तरे । मध्ये तु जुहुयात्सर्वमन्त्रै[15]रर्चाक्रमेण तु ॥ ४०
आज्येन, तर्पयेन्मूर्तिं[16] दशांशेनाङ्गहोमकम् । शतं सहस्रं वाऽऽज्याद्यैः समिद्भिर्वा तिलैः सदा[17] ४१
समाप्यार्चां तु होमान्तां शुचीञ्छिष्यानुपोषितान् ।आहूयाग्रे निवेश्याथ ह्यस्त्रेण प्रोक्षयेत्पशून् ॥
शिष्यानात्मनि संयोज्याविद्याकर्मनिबन्धनैः । लिङ्गानुवृत्तं चैतन्यं सह लिङ्गेन पातितम्[18] ॥ ४३
ध्यानमार्गेण सं[19]प्रोक्ष्य वायुबीजेन शोषयेत्[20] । ततो दहनबीजेन सृष्टिं ब्रह्माण्डसंज्ञिकाम् ॥ ४४

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति । + अत्र किंचित्त्रुटितमिति भाति ।

---

१ ध. वज्रनाभिकाम् । २ ख. ग. घ. °कृत्वा नूर्ध्वमर्यो । ३ घ. °ध्नवद्धो नूमो च सुक्स्रुवद्वयम् । ४ क. ङ. च. अविस्राव्य । ५ घ. °म् । आज्यात्वा प्रोक्षणीपात्र ज्योतिरूपे । ६ घ. तयोस्तु । ७ ङ. °ह नीन्वारानूर्ध्वं । घ. °ह द्विर्नीत्वा त्रिरवाङ्क्षिपेत् । ८ घ. प्रक्षिप्य । ९ क. ङ. च. आतप्य । १० घ. °वदाज्य° । ११ ध. निष्क्रमण ततः । घ. ङ. नामान्नप्राशनम् । १२ घ योगश्चायाधिकारकः । १३ घ. संयपेत् । १४ क. ख ङ. च. °सौम्यतो । वा° । १५ क ख. घ. च. °मन्त्रानर्चा° । १६ क. ङ. च. °न्मूर्तेर्दशांशेना । घ. °न्मूर्तौ द° । १७ घ. सह । १८ घ. टिप्पण्या—दर्शितम् । १९ क. ङ. च. सप्रोक्ष्य । २० घ. शोधयेत् ।

[*निर्दग्धां सकलां ध्यायेद्ब्रह्मकूटनिभस्थिताम् । प्लावयेद्वारिणा भस्म संसारं वाङ्मयं स्मरेत् ॥
तत्र शक्तिं न्यसेत्पश्चात्पार्थिवीं बीजसंज्ञिताम् ।] तन्मात्राभिः समस्ताभिः संवृतं पार्थिवं शुभम्
अण्डं तदुद्भवं ध्यायेत्तदाधारं तदात्मकम् । तन्मध्ये चिन्तयेन्मूर्तिं पौरुषीं प्रणवात्मिकाम् ॥ ४७
लिङ्गं संक्रामयेत्पश्चात्पार्श्वस्थं पूर्वसंस्कृतम् । विभक्तेन्द्रियसंस्थानं क्रमाद्वृद्धं हि चिन्तयेत् ॥ ४८
ततोऽण्डमब्दमेकं तु स्थित्वा द्विशकलीकृतम् । द्यावापृथिव्यौ शकले तयोर्मध्ये प्रजापतिम् ॥ ४९
जातं ध्यात्वा पुनः प्रोक्ष्य प्रणवेन तु तं शिशुम् । मन्त्रात्मकतनुं कृत्वा यथान्यासं पुरोदितम् ॥
विष्णुहस्तं ततो मूर्ध्नि दत्त्वा ध्यात्वा तु वैष्णवम् । एवमेकं बहून्वाऽपि जपित्वा ध्यानयोगतः ॥
करौ संगृह्य मूलेन नेत्रे बद्ध्वा तु वाससा । नेत्रमन्त्रेण मन्त्री तानशेषानाहतेन तु ॥ ५२
कृतपूजो गुरुः सम्यग्देवदेवस्य तत्त्ववान् । शिष्यान्पुष्पाञ्जलिभृतः प्राङ्मुखानुपवेशयेत् ॥ ५३
अर्चयेयुश्च तेऽप्येवं प्रसूता गुरुणा हरिम् । क्षिप्त्वा पुष्पाञ्जलिं तत्र पुष्पादिभिरनन्तरम् ॥ ५४
वासुदेवार्चनं कृत्वा गुरोः पादार्चनं ततः । विधाय दक्षिणां दद्यात्सर्वस्वं चार्धमेव वा ॥ ५५
गुरुः संशिक्षयेच्छिष्यांस्तैः पूज्यो नामभिर्हरिः । विष्वक्सेनं यजेदीशं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ ५६
तर्जयन्तं च तर्जन्या मण्डलस्थं विसर्जयेत् । विष्णुनिर्माल्यमखिलं विष्वक्सेनाय चार्पयेत् ५७
प्रणीताभिस्तथाऽऽत्मानमभिषिच्य च कुण्डकम् । वह्निमात्मनि संयोज्य विष्वक्सेनं विसर्जयेत्
बुभुक्षुः सर्वमाप्नोति मुमुक्षुर्लीयते हरौ ॥ ५८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये कुण्डनिर्माणाद्यग्निकार्यादिवर्णनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६४०

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

वासुदेवादिमन्त्राणां लक्षणानि ।

नारद उवाच—

वासुदेवादिमन्त्राणां पूजयतां लक्षणं वदे । वासुदेवः संकर्षणः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धकः ॥ १
नमो भगवते चाऽऽदौ अ आ अं अः सबीजकाः । ओंकाराद्या नमोन्ताश्च नमो नारायणस्ततः
ॐ तत्सद्ब्रह्मणे चैव हूं नमो विष्णवे नमः । ॐ क्ष्रौं ॐ नमो भगवते नारसिंहाय वै नमः ॥ ३
ॐ भूर्नमो भगवते वराहाय नराधिपाः (१)। [+जपारुणहरिद्राभा नीलश्यामललोहिताः ॥ ४
मेघाग्निमधुपिङ्गाभा वल्लभा नवनायकाः ।] अङ्गानि स्वरबीजानां स्वनामान्तैर्यथाक्रमम् ॥ ५
हृदयादीनि कल्पेत विभक्तैस्वप्रवेदिभिः । व्यञ्जनादीनि बीजानि तेषां लक्षणमन्यथा ॥ ६
दीर्घस्वरैस्तु भिन्नानि नमोन्तान्तस्थितानि तु । अङ्गानि ह्रस्वयुक्तानि उपाङ्गानीति वर्ण्यते ॥ ७
विभक्तं नामवर्णान्तस्थितबीजात्मयुत्तमम् । दीर्घस्वरैश्च संयुक्तमङ्गोपाङ्गैः स्वरैः क्रमात् ॥ ८

* घ. पुस्तके धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ घ. पुस्तकादिमन्त्रा—चार्च । २ क. ङ. 'ध्याऽऽत्मानिहते पू' । घ. 'धादात्मस्थं पू' । ३ ख. घ. जनित्वा । ४ ङ. कर्णौ । ५ क. ख. प्पूज्य । ६ घ. तान्संदेशेना' । घ. तान्सदर्शेना' । ७ ख. घ. 'यु । भमन्त्रमर्थं' । ८ घ. ध्यन्त ।

(वासुदेवादिमन्त्रलक्षणम्)

व्यञ्जनानां क्रमो ह्येष हृदयादिप्रकल्पने । स्वरबीजेषु नामान्तैर्विभक्तान्यङ्गनामभिः ॥ ९
युक्तानि हृदयादीनि द्वादशान्तानि पञ्चतः । आरभ्य कल्पयित्वा तु जपेत्सिद्ध्यनुरूपतः ॥१०
हृदयं च शिरश्चूडा कवचं नेत्रपञ्चकम् । षडङ्गानि तु बीजानां मूलस्य द्वादशाङ्गकम् ॥ ११
हृच्छिरश्च शिखा चैव हस्तौ नेत्रे तथोदरम् । पृष्ठबाहूरुजानूंश्च जङ्घे पादौ क्रमान्न्यसेत् ॥ १२
कं टं पं शं वैनतेयः खं ठं फं षं गदानुजम् । गं डं वं सं पुष्टिमन्त्रो घं ढं भं हं श्रियै नमः ॥१३
घं णं मं क्षं पाञ्चजन्यं छं तं पं कौस्तुभाय च । जं खं वं सुदर्शनाय श्रीवत्साय सं वं दं च लम्
ॐ वं पं वनमालायै पद्मनाभाय वै नमः । निर्बीजपदमन्त्राणां पदैरङ्गानि कल्पयेत् ॥ १५
जात्यन्तैर्नामसंयुक्तैर्हृदयादीनि पञ्चधा । प्रणवं हृदयादीनि ततः प्रोक्तानि पञ्चधा ॥ १६
प्रणवं हृदयं पूर्वं परायेति शिरः शिखा । नाम्नाऽऽत्मना तु कवचमस्त्रं नामान्तकं भवेत् ॥ १७
ओं परास्त्रादिश्च नामात्मा चतुर्थ्यन्तो नमोन्तकः । एकव्यूहादिषड्विंशव्यूहान्तः स्यात्समो मनुः
कनिष्ठादिकराग्रेषु प्रकृतिं देहकेऽर्चयेत् । पराय पुरुषात्मा स्यात्प्रकृत्यात्मा द्विरूपकः ॥ १९
ॐ परायाग्न्यात्मने च वैस्त्रकौ वह्निरूपकः । अग्निं त्रिमूर्तो विन्यस्य व्यापकं करदेहयोः ॥ २०
धान्वकौ करशाखासु सव्येतरकरद्वये । हृदि मूर्तौ तनावेष त्रिव्यूहे तुर्यरूपके ॥ २१
ऋग्वेदं व्यापकं हस्ते अङ्गुलीषु यजुर्न्यसेत् । तलद्वयेऽथर्वरूपं शिरोहृच्चरणान्तगम् ॥ २२
आकाशं व्यापकं न्यस्य करे देहे तु पूर्ववत् । अङ्गुलीषु च वाय्वादि शिरोहृद्गुह्यपादके ॥ २३
वायुर्ज्योतिर्जलं पृथ्वी पञ्चव्यूहः समीरितः । मनः श्रोत्रं त्वग्दृग्जिह्वा घ्राणं षड्व्यूह ईरितः २४
व्यापकं मानसं न्यस्य ततोऽङ्गुष्ठादितः क्रमात् । मूर्धास्यहृद्गुह्यपत्सु कथितः करणात्मकः ॥ २५
आदिमूर्तिस्तु सर्वत्र व्यापको जीवसंज्ञितः । भूर्भुवः स्वर्महर्जनस्तपः सत्यं च सप्तधा ॥ २६
करे देहे न्यसेदाद्यमङ्गुष्ठादिक्रमेण तु । तलसंस्थः सप्तमश्च लोकात्मा देहके क्रमात् ॥ २७
देवः शिरोललाटास्यहृद्गुह्याङ्घ्रिषु संस्थितः । अग्निष्टोमस्तथोक्थ्यस्तु षोडशी वाजपेयकः ॥ २८
अतिरात्रोऽप्तोर्यामश्च यज्ञात्मा सप्तरूपकः । धीरहं मनः शब्दश्च स्पर्शरूपरसास्ततः ॥ २९
गन्धो बुद्धिर्व्यापकं च करे देहे न्यसेत्क्रमात् । न्यसेदङ्गुष्ठौ च तलयोः के ललाटे मुखे हृदि ३०
नाभौ गुह्ये च पादे च अष्टव्यूहः पुमान्स्मृतः । जीवो बुद्धिरहंकारो मनः शब्दो गुणोऽनिलः ॥
रूपं रसो नवात्माऽयं जीव अङ्गुष्ठकद्वये । तर्जन्यादिक्रमाच्छेषं यावद्वामप्रदेशिनीम् ॥ ३२
देहे शिरोललाटास्यहृन्नाभिगुह्यजानुषु । पादयोश्च दशात्माऽयमिन्द्रो व्यापी समास्थितः ॥ ३३
अङ्गुष्ठकद्वये वह्नी तर्जन्यादौ परेषु च । शिरोललाटवक्त्रेषु हृन्नाभिगुह्यजानुषु ॥ ३४
पादयोरेकादशात्मा मनः श्रोत्रं त्वगेव च । चक्षुर्जिह्वा तथा घ्राणं वाक्पाण्यङ्घ्री च पायु च ॥
उपस्थं मनसा ध्यायञ्श्रोत्रमङ्गुष्ठकद्वयम् । तर्जन्यादि क्रमाद्दशावतिरिक्तं तलद्वये ॥ ३६
उत्तमाङ्गललाटास्यहृन्नाभ्यङ्घ्रिषु गुह्यके । ऊरुयुग्मे तथा जङ्घागुल्फपादेषु च क्रमात् ॥ ३७
विष्णुर्मधुहरश्चैव त्रिविक्रमकवामनौ । श्रीधरोऽथ हृषीकेशः पद्मनाभस्तथैव च ॥ ३८

---

१ ख. ग. घ. ङ. च. धर्मं । २ ख धमुनाभाय । घ महानन्ताय । ३ क. ङ. च. 'वच ब आ नामा' । ४ घ 'हात्स्याऽऽत्मनो म' । ५ क. घ. ङ. च. वाय्वकौ । ६ घ. च. 'कौ च द्विरू' । ७ ङ. 'त् । स्तनद्वये' । ८ ख. ग. घ. च. शिरो हृच्चरणान्तकं । ९ ख. करणार्पकं । घ. करणात्मकं । १० घ. लोकेशो । ११ ख. घ. ङ. च. देह । १२ घ. 'रात्राप्तोर्याम च य' । १३ क. ङ. च. 'प्यग्निश्च पावक' ।

दामोदरः केशवश्च नारायण इतः परः । माधवश्चाथ गोविन्दो विष्णुर्वै व्यापकं न्यसेत् ॥ ३९
अङ्गुष्ठादौ तले चैव पादे जानुनि वै कटौ । शिरःशिखोरःकट्यास्यजानुपादादिषु न्यसेत् ॥
द्वादशात्मा पञ्चविंशषड्विंशव्यूहकस्तथा । पुरुषो धीरहंकारो मनश्चित्तं च शब्दकः ॥ ४१
तथा स्पर्शो रसो रूपं गन्धः श्रोत्रं त्वचस्तथा । चक्षुर्जिह्वा नासिका च वाक्पाणयङ्घ्री च पायवः
उपस्थो भूर्जलं तेजो वायुराकाशमेव च । पुरुषं व्यापकं न्यस्य अङ्गुष्ठादौ दश न्यसेत् ॥ ४३
शेषान्हस्ततले न्यस्य शिरस्यथ ललाटके । मुखहृन्नाभिगुह्योरुजान्वङ्घ्रिकरणोद्गते ॥ ४४
पादे जान्वोरुपस्थे च हृदये मूर्ध्नि च क्रमात् । परश्च पुरुषात्माऽऽदौ षड्विंशे पूर्ववत्परम् ॥ ४५
संचिन्त्य मण्डलेऽब्जे तु भक्त्यर्थे पूजयेद्बुधः । पूर्वयाम्याप्यसौमीषु हृदयादीनि विन्यसेत् ॥४६
अस्त्रमग्न्यादिपत्रेषु वैनतेयादि पूर्ववत् । दिक्पालांश्च विधिस्तुल्यास्त्विव्यूहेऽग्निश्च मध्यतः ॥ ४७
पूर्वादिदिग्दलावासैः पद्मादिभिरलंकृतः । कर्णिकायां नामसस्थ मानसः कर्णिकास्थितः ॥४८
विश्वरूपं सर्वसिद्ध्यै यजेद्राज्यजयाय च । सर्वव्यूहैः समायुक्तमङ्गैरपि च पञ्चभिः ॥ ४९
गरुडाद्यैस्तथेन्द्राद्यैः सर्वान्कामानवाप्नुयात् । विष्वक्सेनं यजेन्नाम्ना रौंबीजं नामसंयुतम् ॥ ५०

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वासुदेवादिमन्त्रलक्षणवर्णनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६९०

अथ षड्विंशोऽध्यायः ।

मुद्राणां लक्षणानि ।

नारद उवाच—

मुद्राणां लक्षणं वक्ष्ये सांनिध्यादिप्रकारकम् । अञ्जलिः प्रथमा मुद्रा वन्दनी हृदयानुगा ॥ १
ऊर्ध्वाङ्गुष्ठो वाममुष्टिर्दक्षिणाङ्गुष्ठबन्धनः । सव्यस्य तस्य चाङ्गुष्ठो यस्य चोर्ध्वं प्रकीर्तितः २
तिस्रः साधारणा व्यूहे अथासाधारणा इमाः । कनिष्ठादिविमोकेन अष्टौ मुद्रा यथाक्रमम् ॥ ३
[*अष्टानां पूर्वबीजानां क्रमशस्त्ववधारयेत् ।] अङ्गुष्ठेन कनिष्ठान्तं नामयित्वाऽङ्गुलित्रयम् ४
ऊर्ध्वं कृत्वा संमुखं च बीजाय नवमाय वै । वामहस्तमधोत्तानं कृत्वोर्ध्वं नामयेच्छनैः ॥ ५
वराहस्य स्मृता मुद्रा अङ्गानां च क्रमादिमाः । एकैकां मोचयेन्मुद्रां वाममुष्टौ तथाऽङ्गुलीम् ॥६
आकुञ्चयेत्पूर्वमुक्तां दक्षिणेऽप्येवमेव च । ऊर्ध्वाङ्गुष्ठो वाममुष्टिर्मुद्रासिद्धिस्ततो भवेत् ॥ ७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मुद्रालक्षणवर्णनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६९७

---

* एतदर्धं घ. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ घ. विष्णुं वै । २ घ. ह्रौ च । ३ घ. °शिखरकट्या च जानु° । ४ क. ङ. च. °ण्डले हे तु । घ. °ण्डलेऽहे तु । ५ क. ख. घ. °धाम्येषु । ६ ख. ग. °वायेशाना° । घ. °वायौ राज्यादि° । ७ घ. सर्वसिद्ध्यै । ८ ख. ग. °दूर्वी भवा° । ९ क. घ. ङ. च. °आ रै बीज व्योमसाधितम् । १० क. ङ. घ. °न्धनम् । °न्धनस्य । ११ घ. चोर्ध्वे १२ ग. ङ. प्रकीर्तनम् । १३ घ. कृत्वाऽर्धं । १४ घ. °मुद्रा द° ।

अथ सप्तविंशोऽध्यायः ।

शिष्येभ्यो दीक्षादानविधिः ।

नारद उवाच—

वक्ष्ये दीक्षां सर्वदां च मण्डलेऽब्जे हरिं यजेत् । दशम्यामुपसंहृत्य[1] यागद्रव्यं समस्तकम् ॥ १
विन्यस्य नारसिंहेन संमन्त्र्य शतवारकम् । सर्षपांस्तु फडन्तेन रक्षोघ्नान्सर्वतः क्षिपेत् ॥ २
शक्तिं सर्वात्मिकां तत्र न्यसेत्प्रासादरूपिणीम् । सर्वौषधीः समाहृत्य विकिरानभिमन्त्रयेत् ॥ ३
शतवारं शुभे पात्रे वासुदेवेन साधकः । संसाध्य पञ्चगव्यं तु पञ्चभिर्मूलमूर्तिभिः ॥ ४
नारायणान्तैः संप्रोक्ष्य कुशाग्रैस्तेन तां भुवम् । विकिरान्वासुदेवेन क्षिपेदुत्तानपाणिना ॥ ५
त्रिधा पूर्वामुखस्तिष्ठन्ध्यायन्विष्णुं तदा हृदि । वर्धन्या सहिते कुम्भे साङ्गं विष्णुं प्रपूजयेत् ॥ ६
शतवारं मन्त्रयित्वा त्वस्त्रेणैव च वर्धनीम् । अच्छिन्नधारया सिञ्चन्नैशान्यन्तं नयेच्च ताम् ॥ ७
कलशं पृष्ठतो नीत्वा स्थापयेद्विकिरोपरि । संहृत्य विकिरान्दर्भैः कुम्भेशं कर्करीं यजेत् ॥ ८
सवस्त्रे पञ्चरत्नाढ्ये स्थण्डिले पूजयेद्धरिम् । अग्नावपि समभ्यर्च्य मन्त्रैः संतर्प्य पूर्ववत् ॥ ९
प्रक्षाल्य पुण्डरीकेण विलिप्यान्तःसुगन्धिना । उखामाज्येन संपूर्य गोक्षीरेण तु साधकः ॥ १०
आलोड्य वासुदेवेन ततः संकर्षणेन च । तण्डुलानाज्यसंसृष्टान्क्षिपेत्क्षीरे सुसंस्कृते ॥ ११
प्रद्युम्नेन समालोड्य दर्व्या संघट्टयेच्छनैः । पक्वमुत्तारयेत्पश्चादनिरुद्धेन देशिकः ॥ १२
प्रक्षाल्याऽऽलिप्य तत्कुर्यादूर्ध्वपुण्ड्रं तु भस्मना । नारायणेन पार्श्वेषु चरुमेवं सुसंस्कृतम् ॥ १३
भागमेकं तु देवाय कलशाय द्वितीयकम् । तृतीयेन तु भागेन प्रदद्यादाहुतित्रयम् ॥ १४
शिष्यैः सह चतुर्थं तु गुरुरद्याद्विशुद्धये । नारायणेन संमन्त्र्य सप्तधा क्षीरवृक्षजम् ॥ १५
[*दन्तकाष्ठं भक्षयित्वा त्यक्त्वा ज्ञात्वा स्वपातकम् ।] ऐन्द्राग्न्युत्तरकैशानीमुखः स्नातो ह्यनुत्तमम्
शुभं सिद्धमिति ज्ञात्वाऽऽचम्य प्राणान्नियम्य च । पूजागारं विशेन्मन्त्री प्रार्थ्य[11] विष्णुं प्रदक्षिणम्
संसारार्णवमग्नानां पशूनां पाशमुक्तये । त्वमेव शरणं देव सदा त्वं भक्तवत्सलः[12] ॥ १८
देवदेवानुजानीहि प्राकृतैः पाशबन्धनैः । पाशितान्मोचयिष्यामि त्वत्प्रसादात्पशूनिमान् ॥ १९
इति विज्ञाप्य देवेशं संप्रविश्य पशूंस्ततः । धारणाभिस्तु संशोध्य पूर्ववज्ज्वलनादिना ॥ २०
संस्कृत्य, मूर्त्या संयोज्य नेत्रे बद्ध्वा प्रदर्शयेत् । पुष्पपूर्णाञ्जलींस्तत्र क्षिपेत्तन्नाम योजयेत् ॥ २१
अमन्त्रमर्चनं तत्र पूर्ववत्कारयेत्क्रमात् । यस्यां मूर्तौ पतेत्पुष्पं तस्य तन्नाम निर्दिशेत् ॥ २२
शिखा[13]न्तसंमितं सूत्रं पादाङ्गुष्ठा[14]दि षड्गुणम् । कन्य[15]या कर्तितं रक्तं पुनस्तत्त्रिगुणीकृतम् ॥ २३
यस्यां संलीयते विश्वं यतो विश्वं प्रसूयते । प्रकृतिं प्रक्रियाभेदैः संस्थितां तत्र चिन्तयेत् ॥ २४
तेन प्राकृतिकान्पाशान्ग्रथित्वा तत्त्वसंख्यया । कृत्वा शरावे तत्सूत्रं कुण्डपार्श्वे निधाय तु ॥ २५

* एतदर्धं क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ ख. ग. °संस्कृत । २ ख. घ. °क्षन्नैशानान्त । ३ ख. घ. च. सवस्त्र पञ्चरत्नाढ्य । ४ घ. मन्त्रान्समभ्यर्च्य पू° । ५ क. ख. घ. च. आलोक्य । ६ ख. ग. °क्षाल्योपरि° । ७ ख. ग. घ. ङ. च. °मुख पतितमुत्त° । ८ ख. ग. °प्र विष्णवे हुत्वा° । ९ ख. ग. घ. °त्वा आचम्याथ प्रविश्य च । १० ख. ग. घ. °रं न्यसेन्म° । ११ ख. ग. प्राच्यै । घ. प्राच्यां । १२ क. ख. ग. घ. भक्तवत्सल । १३ ख. ग. °खानुग° । १४ ख. ग. °ष्ठाग्रि° । १५ ख. ग. घ. °न्यागुरु° ।

ततस्तत्त्वानि सर्वाणि ध्यात्वा शिष्यतनौ न्यसेत् । सृष्टिक्रमात्प्रकृत्यादिपृथिव्यन्तानि देशिकः
त्रेधा वा पञ्चधा वा स्याद्दशद्वादशधाऽपि च । ज्ञातव्यः सर्वभेदेन ग्रथितस्तत्त्वचिन्तकैः ॥ २७
अङ्गैः पञ्चभिराक्रान्तं निखिलं प्रकृतिक्रमात् । तन्मात्रात्मनि संहृत्य मायासूत्रे पशोस्तनौ ॥ २८
प्रकृतिर्लिङ्गशक्तिश्च कर्ता बुद्धिस्तथा मनः । पञ्चतन्मात्रबुद्ध्याख्यं कर्माख्यं भूतपञ्चकम् ॥ २९
ध्यायेच्च द्वादशात्मानं सूत्रे देहे तथेच्छया । हुत्वा संपातविधिना सृष्टेः सृष्टिक्रमेण तु ॥ ३०
एकैकं शतहोमेन दत्त्वा पूर्णाहुतिं ततः । शरावे संपुटीकृत्य कुम्भेशाय निवेदयेत् ॥ ३१
अधिवास्य यथान्यायं भक्तं शिष्यं तु दीक्षयेत् । करणीं कर्तरीं चापि रजांसि खटिकामपि ॥ ३२
अन्यदप्युपयोगि स्यात्सर्वं तद्वामगोचरे । संस्थाप्य मूलमन्त्रेण परामृश्याधिवासयेत् ॥ ३३
नमो भूतेभ्यश्च बलिः कुशे देयः स्मरन्हरिम् । मण्डपं भूषयित्वाऽथ वितानघटलड्डुकैः ॥ ३४
मण्डलेऽथ यजेद्विष्णुं ततः संतर्प्य पावकम् । आहूय दीक्षयेच्छिष्यान्बद्धपद्मासनस्थितान् ॥ ३५
संप्रोक्ष्य विष्णुहस्तेन मूर्धानं स्पृश्य वै क्रमात् । प्रकृत्यादिविकृत्यन्तां साधिभूताधिदैवताम् ३६
सृष्टिमाध्यात्मिकीं कृत्वा हृदि तां संहरेत्क्रमात् । तन्मात्रभूतां सकलां जीवेन समतां गताम् ३७
ततः संप्राप्य कुम्भेशं सूत्रं संस्कृत्य देशिकः । अग्नेः समीपमागत्य पार्श्वे तं संनिवेश्य तु ॥ ३८
मूलमन्त्रेण सृष्टीशमाहुतीनां शतेन तम् । उदासीनमथाऽऽसाद्य पूर्णाहुत्या च देशिकः ॥ ३९
शुक्लं रजः समादाय मूलेन शतमन्त्रितम् । संताड्य हृदयं तेन हुंफट्कारान्तसंयुतैः ॥ ४०
वियोगपदसंयुक्तैर्बीजैः पादादिभिः क्रमात् । पृथिव्यादीनि तत्त्वानि विश्लिष्य जुहुयात्ततः ४१
वह्नावखिलतत्त्वानामालये व्याहृते हरौ । नीयमानं क्रमात्सर्वं तत्त्वाधारं स्मरेद्बुधः ॥ ४२
ताडनेन वियोज्यैवमादायाऽऽपाद्य सौम्यताम् । प्रकृत्याऽऽहृत्य जुहुयाद्यथोक्ते जातवेदसि ॥ ४३
गर्भाधानं जातकर्म भोगं चैव लयं तथा । कृत्वाऽष्टौ तत्र तत्रैव ततः शुद्धं तु होमयेत् ॥ ४४
शुद्धं तत्त्वं समुद्धृत्य पूर्णाहुत्या तु देशिकः । संधयेद्धि परे तत्त्वे यावदव्याकृतं क्रमात् ॥ ४५
तत्परं ज्ञानयोगेन विलाप्य परमात्मनि । विमुक्तबन्धनं जीवं परस्मिन्नव्यये पदे ॥ ४६
निवृत्तं परमानन्दे शुद्धे बुद्धे स्मरेद्बुधः । दद्यात्पूर्णाहुतिं पश्चादेवं दीक्षा समाप्यते ॥ ४७
प्रयोगमन्त्रान्वक्ष्यामि यैर्दीक्षाहोमसंलयः । ॐ यं भूतानि [*विशुद्धं हुं फट् ॥ ४८
अनेन ताडनं कुर्याद्वियोजनमिह द्वयम् । ॐ यं भूतान्यापातयेऽहम् ॥ ४९
आदानं कृत्वा चानेन प्रकृत्या योजनं शृणु । ॐ यं भूतानि पुंश्च ॥ ५०
होममन्त्रं प्रवक्ष्यामि ततः पूर्णाहुतेर्मनुम् ।] ॐ भूतानि संहर स्वाहा ॥ ५१
ॐ अं ॐ नमो भगवते वासुदेवाय अं वौषट् । पूर्णाहुत्यनन्तरं तु तत्त्वे शिष्यं तु संधयेत् ॥ ५२
एवं तत्त्वानि सर्वाणि क्रमात्संशोधयेद्बुधः । नमोन्तेन स्वबीजेन ताडनादिपुरःसरम् ॥ ५३
ॐ रां कर्मेन्द्रियाणि, ॐ दें बुद्धीन्द्रियाणि [च] । यंबीजेन समानं तु ताडनादिप्रयोगकम् ॥ ५४
ॐ सुं तं गन्धतन्मात्रे वियुङ्क्ष्व हुं फट् । ॐ सं पाहि हां ॐ स्वं स्त्रं युङ्क्ष्व प्रकृत्या अं
जं हूं गन्धतन्मात्रे संहर स्वाहा ॥ ५५

* क. ङ. च. पुस्तकद्वये मन्त्रौ नास्ति ।

१ घ. शिष्यात्मा—'कः । ततश्चाऽऽत्मना प' । २ क ङ. च. पश्चात् । ३ ख ग. घ. 'द्वात्मनो' । ४ ख. ग. घ. बुधे धते । ५ ख. ङ. घ. विश्लिष्य । ६ क. ङ. घ. व्याहृतौ । ७ ख. ग. घ. शान्यताम् । ८ घ. 'पुधादो । हां' । ९ घ. 'दिप्रयोगकम् । १० घ. ॐ सुं गन्धतन्मात्रे वियुङ्क्ष्व हूं ।

(शिष्येभ्यो दीक्षादानविधिः)

ततः पूर्णाहुतिश्चैवमुत्तरेषु प्रयुज्यते । ॐ रां रसतन्मात्रे । ॐ तें रूपतन्मात्रे ।　　५६
ॐ वं स्पर्शतन्मात्रे । ॐ यं शब्दतन्मात्रे । ॐ भं नमः । ॐ मौ अहंकारः । ॐ नं बुद्धौ । ॐ
ॐ ॐ प्रकृतौ ॥　　५७
एकमूर्तावयं प्रोक्तो दीक्षायोगः समासतः । एवमेव प्रयोगस्तु नवव्यूहादिके स्मृतः ॥　　५८
दग्ध्वा परस्मिन्संदध्यान्निर्वाणे प्रकृतिं नरः । शोधयित्वाऽथ भूतानि कर्माक्षाणि विशोधयेत्५९
बुद्ध्यक्षाण्यथ तन्मात्रं मनो ज्ञानमहंकृतिम् । लिङ्गात्मानं विशोध्यान्ते प्रकृतिं शोधयेत्पुनः ॥६०
पुरुषं प्राकृतं शुद्धमैश्वरे धाम्नि संस्थितम् । स्वगोचरीकृताशेषभोगं मुक्तौ कृतास्पदम् ॥　　६१
ध्यायेत्पूर्णाहुतिं दद्याद्दीक्षेयं त्वधिकारदा । अङ्गैराराध्य मन्त्रस्य नीत्वा तत्त्वगणं समम् ॥　　६२
क्रमादेवं विशोध्यान्ते सर्वसिद्धिसमन्वितम् । ध्यायन्पूर्णाहुतिं दद्याद्दीक्षेयं साधके स्मृता ॥ ६३
द्रव्यस्य वा न संपत्तिरशक्तिर्वाऽऽत्मनो यदि । इष्ट्वा देवं यथापूर्वं सर्वोपकरणान्वितः ॥　　६४
सद्योऽधिवास्य द्वादश्यां दीक्षयेद्देशिकोत्तमः । भक्तो विनीतः शारीरैर्गुणैः सर्वैः समन्वितः ६५
शिष्यो नातिधनी यस्तु स्थण्डिलेऽभ्यर्च्य दीक्षयेत् । अध्वानं निखिलं दैवं भौतं वाऽध्या-
त्मिकीकृतम् ॥　　६६
सृष्टिक्रमेण शिष्यस्य देहे ध्यात्वा तु देशिकः । अष्टाष्टाहुतिभिः पूर्वं क्रमात्संतर्प्य सृष्टिमान् ६७
स्वमन्त्रैर्वासुदेवादीञ्ज्वलनादीन्विसर्जयेत् । होमेन शोधयेत्पश्चात्संहारक्रमयोगतः ॥　　६८
यानि सूत्राणि बद्धानि मुक्त्वा कर्माणि देशिकः । शिष्यदेहात्समाहृत्य क्रमात्तत्त्वानि शोधयेत्
अग्नौ प्राकृतिके विष्णौ लयं नीत्वाऽधिदैविके । शुद्धं तत्त्वमशुद्धेन पूर्णाहुत्या तु संधयेत् ॥
शिष्ये प्रकृतिमापन्ने दग्ध्वा प्राकृतिकान्गुणान् । मोचयेदधिकारे वा नियुञ्ज्याद्देशिकः शिशून् ॥
अथान्यां शक्तिदीक्षां वा कुर्याद्भावे स्थितो गुरुः । भक्त्या संप्रतिपन्नानां यतीनां निर्धनस्य च
संपूज्य स्थण्डिले विष्णुं पार्श्वस्थं स्थाप्य पुत्रकम् । देवताभिमुखः शिष्यस्तिर्यगास्यः स्वयं स्थितः
अध्वानं निखिलं ध्यात्वा पर्वभिः स्वैर्विकल्पितम् । शिष्यदेहे तथा देवमाधिदैविकयाजनम् ॥
ध्यानयोगेन संचिन्त्य पूर्ववत्ताडनादिना । क्रमात्तत्त्वानि सर्वाणि शोधयेत्स्थण्डिले हरौ ॥
ताडनेन वियोज्याथ गृहीत्वाऽऽत्मनि तत्पुनः । देवे संयोज्य संशोध्य गृहीत्वा तत्स्वभावतः ॥
आनीय शुद्धतत्त्वेन संधयित्वा क्रमेण तु । शोधयेद्ध्यानयोगेन सर्वत्रोत्तानमुद्रया ॥　　७७
शुद्धेषु सर्वतत्त्वेषु प्रधाने चेश्वरे स्थिते । दग्ध्वा निर्वापयेच्छिष्यान्पदे चैशे नियोजयेत् ॥　७८
निनयेत्सिद्धिमार्गेण साधकं देशिकोत्तमः । एवमेवाधिकारस्थो गृही कर्मण्यतन्द्रितः ॥　　७९
आत्मानं शोधयंस्तिष्ठेद्यावद्रागक्षयो भवेत् । क्षीणरागमथाऽऽत्मानं ज्ञात्वा संशुद्धकिल्बिषः ॥
आरोप्य पुत्रे शिष्ये वा ह्यधिकारं तु संयमी । दग्ध्वा मायामयं पाशं प्रव्रज्य स्वात्मनि स्थितः
शरीरपातमाकाङ्क्षन्नासीताव्यक्तलिङ्गवान् ॥　　८१

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये सर्वदीक्षाविधिकथनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७७८

---

१ क भुक्त्वा । २ क ङ. च °य साधक स्मृता । ३ ख ग घ. °दीक्षनना° । ४ ख ग °न्विवर । ५ ख ग. घ °त । योनिसू° । ६ क ङ च सनयेत् । घ साधयेत् । ७ ङ सतां । ८ ख ग घ. °याचन° । ९ घ तत्पर° । १० घ शुद्धभावेन । ११ क च °ध्यान्यादवेरो । १२ क ख ग घ. ङ °गैं वा सा° ।

अथाष्टाविंशोऽध्यायः ।

आचार्याभिषेकविधानम् ।

नारद उवाच—

अभिषेकं प्रवक्ष्यामि यथा कुर्यात्तु पुत्रकः । सिद्धिभाक्साधको येन रोगी रोगात्प्रमुच्यते ॥ १
राज्यं राजा सुतं स्त्री च प्राप्नुयान्मलनाशनम् । मृत्साकुम्भान्सुरत्नाढ्यान्मध्यपूर्वादितो न्यसेत्
सहस्रावर्तितान्कुर्यादथवा शतवर्तितान् । मण्डपे मण्डले विष्णुं प्राच्यैशान्योश्च पीठके ॥ ३
निवेश्य सकलीकृत्य पुत्रकं साधकादिकम् । अभिषेकं समभ्यर्च्य कुर्याद्गीतादिपूर्वकम् ॥ ४
दद्याच्च योगपीठादींस्त्वनुग्राह्यास्त्वया नराः । गुरुश्च समयान्ब्रूयाद्गुरुः शिष्योऽथ सर्वभाक् ॥ ५

इत्यादिमहापुराण आग्नेय आचार्याभिषेकविधिवर्णनं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७८३

अथैकोनत्रिंशोऽध्यायः ।

मन्त्रसाधनविधिः सर्वतोभद्रादिमण्डललक्षणानि च ।

नारद उवाच—

साधकः साधयेन्मन्त्रं देवतायतनादिके । शुद्धभूमौ गृहे प्रार्च्य मण्डले हरिमीश्वरम् ॥ १
चतुरस्रीकृते क्षेत्रे मण्डलादीनि वै लिखेत् । रसबाणाक्षिकोष्ठेषु सर्वतोभद्रमालिखेत् ॥ २
षट्त्रिंशत्कोष्ठकैः पद्मं पीठे पङ्क्त्या बहिर्भवेत् । द्वाभ्यां तु वीथिका तस्माद्द्वाभ्यां द्वाराणि दिक्षु च
वर्तुलं भ्रामयित्वा तु पद्मक्षेत्रं पुरोदितम् । पद्मार्धे भ्रामयित्वा तु भागं द्वादशमं(कं) बहिः ॥ ४
विभज्य भ्रामयेच्छेषं चतुष्क्षेत्रं तु वर्तुलम् । प्रथमं कर्णिकाक्षेत्रं केसराणां द्वितीयकम् ॥ ५
तृतीयं दलसंधीनां दलाग्राणां चतुर्थकम् । प्रसार्य कोणसूत्राणि कोणदिङ्मध्यमं ततः ॥ ६
निधाय केसराग्रे तु दलसंधींस्तु लाञ्छयेत् । पातयित्वाऽथ सूत्राणि तत्र पत्राष्टकं लिखेत् ॥ ७
दलमध्यान्तरालं तु मानं मध्ये निधाय तु । दलाग्रं भ्रामयेत्तेन तदग्रं तदनन्तरम् ॥ ८
तदन्तरालं तत्पार्श्वे कृत्वा बाह्यक्रमेण च । केसरौ तु लिखेद्द्वौ द्वौ दलमध्ये ततः पुनः ॥ ९
पद्मलक्ष्मैतत्सामान्यं तद्द्विषड्दलमुच्यते । कर्णिकार्धेन मानेन प्राक्संस्थं भ्रामयेत्क्रमात् ॥ १०
तत्पार्श्वे भ्रमयोगेन कुण्डल्यः षड्भवन्ति हि । एवं द्वादश मत्स्याः स्युर्द्विषट्कदलकं च तैः ॥
पञ्चपत्रादिसिद्ध्यर्थं मत्स्यैः कुर्यात्तु पङ्कजम् । व्योमरेखाबहिःपीठं तत्र कोष्ठानि मार्जयेत् ॥ १२
त्रीणि कोणेषु पादार्थं द्विद्विकान्यपराणि तु । चतुर्दिक्षु विलिप्तानि पत्रकाणि भवन्त्युत ॥
ततः पङ्क्तिद्वयं दिक्षु वीथ्यर्थं तु विलोपयेत् । द्वाराण्याशासु कुर्वीत चत्वारि चतसृष्वपि ॥
द्वाराणां पार्श्वतः शोभा अष्टौ कुर्याद्विचक्षणः । तत्पार्श्वे उपशोभास्तु तावत्यः परिकीर्तिताः ॥

---

१ ख. ग. घ. 'थाऽऽचार्यस्तु पुत्रक. । सि' । २ ख. ग. पति । ३ क. घ. ङ. ५. 'म् । मृतिकु' । ख. 'म् । मृद्वि पू' । ४ ख. ग. घ. च. 'धान्या च पी' । ५ क. ख. ङ. च. छकलीकृत्य । घ. सकलीकृत्य । ६ घ. 'याद्गुतः चि' । ७ ङ. 'गुरु' शौङ्' । ८ ख. ग. पद्मवित' । ९ ख. घ. पीठे । १० क. घ. ङ च. 'न्य द्विषट्कद' । ११ ख. घ 'व ख्य । व' ।

(मन्त्रसाधनविधिः सर्वतोभद्रादिमण्डललक्षणानि च)

समीप उपशोभानां कोणास्तु परिकीर्तिताः । चतुर्दिक्षु ततो द्वे द्वे चिन्तयेन्मध्यकोष्ठकैः ॥ १६
चत्वारि बाह्यतो मृज्यादेकैकं पार्श्वयोरपि । शोभार्थं पार्श्वयोस्त्रीणि त्रीणि लुम्पेद्दलस्य तु ॥
तद्वद्विपर्यये कुर्यादुपशोभां ततः परम् । कोणस्यान्तर्बहिस्त्रीणि चिन्तयेन्निर्विभेदतः ॥ १८
एवं षोडशकोष्ठं स्यादेवमन्यत्तु मण्डलम् । द्विपद्कभागे षड्विंशत्पदं पद्म तु वीथिका ॥ १९
एका पङ्क्तिः पराभ्यां तु द्वारशोभादि पूर्ववत् । द्वादशाङ्गुलिभिः पद्ममेकहस्ते तु मण्डले ॥ २०
द्विहस्ते हस्तमात्रं स्याद्वृद्ध्या द्वारेण चाऽऽचरेत् । अवीदं चतुरस्रं स्याद्द्विकरं चक्रपङ्कजम् ॥ २१
पद्मार्धं नवभिः प्रोक्तं नाभिस्तु तिसृभिः स्मृता । अष्टाभिस्त्वारकान्कुर्यान्नेमिं तु चतुरङ्गुलैः ॥
त्रिधा विभज्य च क्षेत्रमन्तर्द्वाभ्यामथाङ्कयेत् । पञ्चान्तस्त्वारसिद्ध्यर्थं तेष्वास्फाल्य लिखेदरान् ॥
इन्दीवरदलाकारानथ वा मातुलुङ्गवत् । पद्मपत्रायतान्वाऽपि लिखेदिच्छानुरूपतः ॥ २४
भ्रामयित्वा बहिर्नेमावरसंध्यन्तरे स्थितः । भ्रामयेदरमूलं तु संधिमध्ये व्यवस्थितः ॥ २५
अरमध्ये स्थितो मध्यमराणां भ्रामयेत्समम् । एवं सिध्यन्त्यराः सम्यङ्मातुलिङ्गनिभाः समाः ॥
विभज्य सप्तधा क्षेत्रं चतुर्दशकरं समम् । त्रिधा कृते शतं यत्र षण्णवत्यधिकानि तु ॥ २७
कोष्ठकानि चतुर्भिस्तैर्मध्ये भद्रं समालिखेत् । परितो विसृजेद्वीथ्यै तथा दिक्षु समालिखेत् ॥२८
कमलानि पुनर्वीथ्यै परितः परिमृज्य तु । द्वे द्वे मध्यमकोष्ठे तु ग्रीवार्थं दिक्षु लोपयेत् ॥ २९
चत्वारि बाह्यतः पश्चात्त्रीणि त्रीणि तु लोपयेत् । ग्रीवापार्श्वे बहिस्त्वेकः शोभा सा परिकीर्तिता
विमृज्य बाह्यकोणेषु सप्तान्तस्त्रीणि मार्जयेत् । मण्डलं नवनाभं स्यान्नवव्यूहं हरिं यजेत् ॥ ३१
पञ्चविंशतिकव्यूहं मण्डलं विश्वरूपगम् । द्वात्रिंशद्धस्तकं क्षेत्रं भक्तं द्वात्रिंशता समम् ॥ ३२
एवं कृते चतुर्विंशत्यधिकं तु सहस्रकम् । कोष्ठकानां समुद्दिष्टं मध्ये षोडशकोष्ठकैः ॥ ३३
भद्रकं परिलिख्याथ पार्श्वे पङ्क्तिं विसृज्य तु । ततः षोडशभिः कोष्ठैर्दिक्षु भद्राष्टकं लिखेत् ॥३४
ततोऽपि पङ्क्तिं संमृज्य तद्वत्षोडशभद्रकम् । लिखित्वा परितः पङ्क्तिं विमृज्याथ प्रकल्पयेत् ॥ ३५
द्वारद्वादशकं दिक्षु त्रीणि त्रीणि यथाक्रमम् । षड्वहिः परिलुप्यान्तर्मध्ये चत्वारि पार्श्वयोः ३६
चत्वार्यन्तर्बहिर्द्वे तु शोभार्थं परिमृज्य तु । उपद्वारप्रसिद्ध्यर्थं त्रीण्यन्तः पञ्च बाह्यतः ॥ ३७
परिमृज्य तथा शोभां पूर्ववत्परिकल्पयेत् । बहिः कोणेषु सप्तान्तस्त्रीणि कोष्ठानि मार्जयेत्॥ ३८
पञ्चविंशतिकव्यूहे परं ब्रह्म यजेत्कजे । मध्ये पूर्वादितः पद्मे वासुदेवादयः क्रमात् ॥ ३९
वाराहं पूजयित्वा तु पूर्वपद्मे ततः क्रमात् । व्यूहान्संपूजयेत्तावद्यावत्षड्विंशको भवेत् ॥ ४०
[* यथोक्तं व्यूहमखिलमेकस्मिन्मण्डले क्रमात् । यष्टव्यमिति मन्त्रेण प्रचेता मन्यतेऽध्वरम्]॥४१॥
सत्यस्तु मूर्तिभेदेन विभक्तं मन्यतेऽच्युतम् । चत्वारिंशत्करं क्षेत्रं ह्युत्तरं विभजेत्क्रमात् ॥ ४२
एकैकं सप्तधा भूयस्तथैकैकं द्विधा पुनः । चतुःषष्ट्युत्तरं सप्त शतान्येकं सहस्रकम् ॥ ४३
कोष्ठकानां समुद्दिष्टं मध्ये षोडशकोष्ठकैः । पार्श्वे वीथी ततश्चाष्टभद्राण्यथ च वीथिका ॥ ४४
षोडशाब्जान्यथो वीथी चतुर्विंशतिपङ्कजम् । वीथीपद्मानि द्वात्रिंशत्पङ्क्तिवीथिकजान्यथ ॥ ४५

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतं ङ. पुस्तके नास्ति ।

---

१ ख. स्यान्दृद्धयाधारे । २ ख. भिस्तार । घ. भिद्वार । ३ घ. पकाय ह । ४ ङ. म् । यद्वहिः परि-लुप्यन्ते मध्ये । ५ क. ङ. जेत्कुजे । ख. जेत्कुले । म । ६ घ. त्षड्विंशको भ । ७ घ. स्मिन्पङ्कजे क । ८ क. घ. घ यत्नेन । ९ ग. वीर्थि ।

चत्वारिंशत्ततो वीथी शेषपङ्क्तित्रयेण च । द्वारशोभोपशोभाः स्युर्दिक्षु मध्ये विलोप्य च ॥ ४६
द्विचतुष्षड्द्वारसिद्ध्यै चतुर्दिक्षु विलोपयेत् । पञ्च त्रीण्येककं बाह्ये शोभोपद्वारसिद्धये ॥ ४७
द्वाराणां पार्श्वयोरन्तः षट्चत्वारि च मध्यतः । द्वे द्वे लुम्पेदेवमेव षड्भवन्त्युपशोभिकाः ॥ ४८
एकस्यां दिशि संख्याः स्युश्चतस्रः परिसंख्यया । एकैकस्यां दिशि त्रीणि द्वाराण्यपि भवन्त्यतः
पञ्च पञ्च तु कोणेषु पङ्क्तौ पङ्क्तौ क्रमात्सृजेत् । कोष्ठकानि भवेदेवं सतीर्थं मण्डलं शुभम् ॥ ५०

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सर्वतोभद्रादिमण्डललक्षणवर्णनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८३३

अथ त्रिंशोऽध्यायः ।

सर्वतोभद्रमण्डलादिविधिकथनम् ।

नारद उवाच—

मध्ये पद्मे यजेद्ब्रह्म साङ्गं पूर्वेऽब्जनाभकम् । आग्नेयेऽब्जे च प्रकृतिं याम्येऽब्जे[2] पुरुषं यजेत् ॥ १
पुरुषाद्दक्षिणे वह्निं नैर्ऋते वारुणेऽनिलम् । आदित्यमैन्दवे पद्मे ऋग्यजुश्चैशपद्मके ॥ २
इन्द्रादींश्च द्वितीयायां पद्मे षोडशके तथा । सामाथर्वाणमाकाशं वायुं तेजस्तथा जलम् ॥ ३
पृथिवीं च मनश्चैव श्रोत्रं त्वक्चक्षुरर्चयेत् । रसनां च तथा घ्राणं भूर्भुवश्चैव षोडशम् ॥ ४
महर्जनस्तपः सत्यं तथाऽग्निष्टोममेव च । अत्यग्निष्टोमकं चोक्थं षोडशीं वाजपेयकम् ॥ ५
अतिरात्रं च संपूज्य तथाऽप्तोर्याममर्चयेत् । मनो बुद्धिमहंकारं[+शब्दं स्पर्शं च रूपकम् ॥ ६
रसं गन्धं च पद्मेषु चतुर्विंशतिषु क्रमात् । जीवं मनो धियं चाहं प्रकृतिं] शब्दमात्रकम् ॥ ७
वासुदेवादिमूर्तींश्च तथा चैव दशात्मकम् । मनः श्रोत्रं त्वचं प्राचर्य चक्षुश्च रसनं तथा[3] ॥ ८
घ्राणं वाक्पाणिपादं च द्वात्रिंशद्वारिजेष्विमान् । चतुर्थावरणे पूज्याः साङ्गाः सपरिवारकाः ॥ ९
पायूपस्थौ च संपूज्य मासानां द्वादशाधिपान् । पुरुषोत्तमादिषड्विंशान्बाह्यावरणके यजेत् ॥ १०
चक्राब्जे तेषु संपूज्या मासानां पतयः क्रमात् । अष्टौ प्रकृतयः षड्वा पञ्च वै चतुरोऽपरे ॥ ११
रजःपातं ततः कुर्याल्लिखिते मण्डले शृणु । कर्णिका पीतवर्णा स्याद्रेखाः सर्वाः सिताः समाः ॥
द्विहस्तेऽङ्गुष्ठमात्राः स्युर्हस्ते चाङ्गुसमाः सिताः । पद्मं शुक्लेन संधींस्तु कृष्णेन श्यामतोऽथवा ॥ १३
केसरा रक्तपीताः स्युः कोणान्रक्तेन पूरयेत् । भूषयेद्योगपीठं तु यथेष्टं सार्ववर्णिकैः ॥ १४
लतावितानपत्राद्यैर्वीथिकामुपशोभयेत् । पीठद्वारे तु शुक्लेन शोभा रक्तेन पूरिताः ॥ १५
उपशोभाश्च नीलेन कोणशङ्खांश्च वै सितान् । भद्रके पूरणं प्रोक्तमेवमन्येषु पूरणम् ॥ १६
त्रिकोणं सितरक्तेन कृष्णेन च विभूषयेत् । द्विकोणं रक्तपीताभ्यां नाभिं कृष्णेन चक्रके ॥ १७
अरकान्पीतरक्ताभिः श्यामानेमिस्तु रक्ततः । सितश्यामारुणाः कृष्णाः पीता रेखास्तु बाह्यतः ॥
शालिपिष्टादि शुक्लं स्याद्रक्तं कौसुम्भकादिकम् । हरिद्रया च हारिद्रं कृष्णं स्याद्दग्धधान्यतः ॥ १९

\+ धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति ।

---

१ घ. मर्चयेद्(?) । २ क. ख. ग. ङ. च. 'धैव प' । ३ ख. ग. 'रिचार' । ४ ख. वाऽप्युतपोऽप' । ५ घ. चापं सुमाः । ६ घ. ङ. च. पीततः ।

शमीपत्रादिकैः श्यामं वीजानां लक्षजाप्यतः । चतुर्लक्षैस्तु मन्त्राणां विद्यानां लक्षसाधनम् ॥२०
अयुतं बुद्धविद्यानां स्तोत्राणां च सहस्रकम् । पूर्वमेवाथ लक्षेण मन्त्रशुद्धिस्तथाऽऽत्मनः ॥ २१
तथाऽपरेण लक्षेण मन्त्रः क्षेत्रीकृतो भवेत् । पूर्वसेवासमो होमो वीजानां संप्रकीर्तितः ॥ २२
पूर्वसेवादशांशेन मन्त्रादीनां प्रकीर्तिता । पुरश्चर्या तु मन्त्रेण मासिकं व्रतमाचरेत् ॥ २३
भुवि न्यसेद्वामपादं न गृह्णीयात्प्रतिग्रहम् । एवं द्वित्रिगुणेनैव मध्यमोत्तमसिद्धयः ॥ २४
मन्त्रध्यानं प्रवक्ष्यामि येन स्यान्मन्त्रजं फलम् । स्थूलं शब्दमयं रूपं विग्रहं वाह्यमिष्यते ॥ २५
सूक्ष्मं ज्योतिर्मयं रूपं हार्दं चिन्तामयं भवेत् । चिन्तया रहितं यत्तु तत्परं परिकीर्तितम् ॥ २६
वराहसिंहशक्तीनां स्थूलं रूपं प्रधानतः । चिन्तया रहितं रूपं वासुदेवस्य कीर्तितम् ॥ २७
इतरेषां स्मृतं रूपं हार्दं चिन्तामयं सदा । स्थूलं वैराजमाख्यातं सूक्ष्मं वै लिङ्गितं भवेत् ॥ २८
चिन्तया रहितं रूपमैश्वरं परिकीर्तितम् । हृत्पुण्डरीकनिलयं चैतन्यं ज्योतिरव्ययम् ॥ २९
वीजं जीवात्मकं ध्यायेत्कदम्बकुसुमाकृतिम् । कुम्भान्तरगतो दीपो निरुद्धप्रसवो यथा ॥ ३०
संहतः केवलस्तिष्ठेदेवं मन्त्रेश्वरो हृदि । अनेकसुषिरे कुम्भे तावन्मात्रा गभस्तयः ॥ ३१
प्रसरन्ति वहिस्तद्वन्नाडीभिर्वीजरश्मयः । अथाऽवभासका दैवीमात्मीकृत्य तनुं स्थिताः ॥ ३२
हृदयात्प्रस्थिता नाड्यो दर्शनेन्द्रियगोचराः । द्वेऽग्नीषोमात्मिके तासां नाड्यौ नासाग्रसंस्थिते ॥
सम्यग्गुद्धात्मयोगेन जित्वा देहसमीरणम् । जपध्यानरतो मन्त्री पर्यन्ते फलमश्नुते ॥ ३४
संशुद्धभूततन्मात्रः सकामो योगमभ्यसन् । अणिमादिमवाप्नोति विरक्तः प्रविलङ्घ्य च ॥ ३५
चिदात्मको भूतमात्रान्मुच्यते चेन्द्रियग्रहात् ॥ ३६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सर्वतोभद्रमण्डलादिविधिकथनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८७९

अथैकत्रिंशोऽध्यायः ।

अपामार्जनविधानम् ।

अग्निरुवाच—

रक्षां स्वस्य परेषां च वक्ष्येऽपामार्जनाह्वयाम् । यया विमुच्यते दुःखैः सुखं च प्राप्नुयान्नरः ॥१
ॐ नमः परमार्थाय पुरुषाय महात्मने । अरूपबहुरूपाय व्यापिने परमात्मने ॥ २
[*निष्कल्मषाय शुद्धाय ध्यानयोगरताय च ।] नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि यत्तत्सिध्यतु मे वचः ३
वराहाय नृसिंहाय वामनाय महात्मने । नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि यत्तत्सिध्यतु मे वचः ॥ ४
त्रिविक्रमाय रामाय वैकुण्ठाय नराय च । नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि यत्तत्सिध्यतु मे वचः ॥ ५

---

* एतदर्धं ङ. पुस्तके नास्ति ।

---

१ च. वर्णलक्षैस्तु । २ घ. बुद्धविद्यानां । ३ क. ङ. च. विधानतः । ४ क. त्वालिङ्गितं । ५ ख. ग. घ. च. अथावभासको । ६ क. ङ. च. दर्शनेन्द्रि॰ । ख. ग. दर्शनेन्द्रि॰ । ७ ख. ग. ॰राः । वेऽग्नी॰ । घ. ॰राः । अग्नी॰ । ८ क. ङ. च. ॰सानुस॰ । ९ घ. ॰म्यग्गुप्तेन यो॰ । १० घ. ॰न्तलक्षमन॰ । ११ क. ङ. च. ॰विलाप्य च । १२ घ. देवात्मको । १३ क. ङ. च. ॰क्ष्ये समार्जनाह्व॰ । घ. ॰क्ष्ये ता मार्ज॰ । १४ क. ङ. घ. ॰ख महाऽऽप्नु॰ । १५ ख. ग. महात्मने ।

वराह नरसिंहेश वामनेश त्रिविक्रम । हयग्रीवेश सर्वेश हृषीकेश हराशुभम् ॥ ६
अपराजित चक्राद्यैश्चतुर्भिः परमायुधैः । अखण्डितानुभावैस्त्वं सर्वदुष्टहरो भव ॥ ७
हराऽमुकस्य दुरितं सर्वं च कुशलं कुरु । मृत्युबन्धार्तिभयदं दुरिष्टस्य च यत्फलम् ॥ ८
पराभिध्यानसहितैः प्रयुक्तं चाऽऽभिचारिकम् । गरस्पर्शमहारोगप्रयोगं जरया जर ॥ ९
ॐ नमो वासुदेवाय नमः कृष्णाय खड्गिने । नमः पुष्करनेत्राय केशवायाऽऽदिचक्रिणे ॥ १०
नमः कमलकिञ्जल्कपीतनिर्मलवाससे । महाहवरिपुस्कन्धघृष्टचक्राय चक्रिणे ॥ ११
दंष्ट्रोद्धृतक्षितिभृते त्रयीमूर्तिमते नमः । महायज्ञवराहाय शेषभोगाङ्कशायिने ॥ १२
तप्तहाटककेशान्त ज्वलत्पावकलोचन । वज्राधिकनखस्पर्श दिव्यसिंह नमोऽस्तु ते ॥ १३
काश्यपायातिह्रस्वाय ऋग्यजुःसामभूषिणे । तुभ्यं वामनरूपायाऽऽक्रमते गां नमो नमः ॥ १४
वराहाशेषदुष्टानि सर्वपापफलानि वै । मर्द मर्द महादंष्ट्र मर्द मर्द च तत्फलम् ॥ १५
नारसिंह करालास्य दन्तप्रान्तानलोज्ज्वल । भञ्ज भञ्ज निनादेन दुष्टान्पश्याऽऽर्तिनाशन ॥ १६
ऋग्यजुःसामगर्भाभिर्वाग्भिर्वामनरूपधृक् । प्रशमं सर्वदुःखानि नयत्वस्य जनार्दनः ॥ १७
ऐकाहिकं द्व्याहिकं च तथा त्रिदिवसं ज्वरम् । चातुर्थिकं तथाऽत्युग्रं तथैव सततं ज्वरम् ॥ १८
दोषोत्थं संनिपातोत्थं तथैवाऽऽगन्तुकं ज्वरम् । शमं नयाऽऽशु गोविन्द छिन्धि छिन्ध्यस्य वेदनाम्
नेत्रदुःखं शिरोदुःखं दुःखं चोदरसंभवम् । अनिश्वासमतिश्वासं परितापं सवेपथुम् ॥ २०
गुदघ्राणाङ्घ्रिरोगांश्च कुष्ठरोगांस्तथा क्षयम् । कामलादींस्तथा रोगान्प्रमेहांश्चातिदारुणान् ॥ २१
भगंदरातिसारांश्च मुखरोगांश्च वल्गुलीम् । अश्मरीं मूत्रकृच्छ्रांश्च रोगानन्यांश्च दारुणान् ॥ २२
*ये वातप्रभवा रोगा ये च पित्तसमुद्भवाः । कफोद्भवाश्च ये केचिद्ये चान्ये सांनिपातिकाः ॥
आगन्तुकाश्च ये रोगा लूताविस्फोटकादयः । ते सर्वे प्रशमं यान्तु वासुदेवस्य कीर्तनात् ॥ २४
विलयं यान्तु ते सर्वे विष्णोरुच्चारणेन च । क्षयं गच्छन्तु चाशेषास्ते चक्राभिहता हरेः ॥ २५
अच्युतानन्तगोविन्दनामोच्चारणभेषजात् । नश्यन्ति सकला रोगाः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ २६
स्थावरं जङ्गमं वाऽपि कृत्रिमं चापि यद्विषम् । दन्तोद्भवं नखभवमाकाशप्रभवं विषम् ॥ २७
लूतादिप्रभवं यच्च विषमन्यत्तु दुःखदम् । शमं नयतु तत्सर्वं वासुदेवस्य कीर्तनम् ॥ २८
ग्रहान्प्रेतग्रहांश्चापि तथा वै डाकिनीग्रहान् । वेतालांश्च पिशाचांश्च गन्धर्वान्यक्षराक्षसान् ॥ २९
शकुनीपूतनाद्यांश्च तथा वैनायकान्ग्रहान् । मुखमण्डीं तथा क्रूरां रेवतीं वृद्धरेवतीम् ॥ ३०
वृद्धिकाख्यान्ग्रहांश्चोग्रांस्तथा मातृग्रहानपि । बालस्य विष्णोश्चरितं हन्तु बालग्रहानिमान् ॥ ३१
वृद्धाश्च ये ग्रहाः केचिद्ये च बालग्रहाः क्वचित् । नरसिंहस्य ते दृष्ट्या दग्धा ये चापि यौवने ॥
सटाकरालवदनो नारसिंहो महाबलः । ग्रहानशेषान्निःशेषान्करोतु जगतो हितः ॥ ३२

---

* अत्र—" भगंदरातिसारांश्च कुष्ठरोगांस्तथा क्षयम् " इत्येतच्छ्लोकार्धं ख ग पुस्तकयोरधिकं वर्तते ।

---

१ ख., ग. दुरितस्य । २ घ. गरस्प° । ३ ख. °मो भगवते वा° । ४ घ °हारिपुस्कन्दघृष्ट° । ५ घ. °सामभूष° । ६ क. ख. ग. ङ च °श्च मुञ्चते । ७ ङ. नरं । ८ क. घ ङ च °हामस्याऽऽर्त° । ९ क ख. °गाऽर्दितान् । °श्° । १० ङ °वैद्युतानि । ११ घ अन्त श्वा° । १२ च. °देवस्य धाऽऽज्ञया । वि° । ख. ग. घ. °देवाप्रमाजिता । वि° । १३ क. ङ. °णाभिहिता । न° । १४ ख. ख. ग. घ. च कीर्तितोऽस्य जनार्दन । १५ क. ङ. °नू । वासुदेवू° । १६ घ °द्दक्ष° । १७ क. ङ च °द्यान्वा-वाल° । १८ घ दद्य ड° । १९ ङ हरि ।

नरसिंह महासिंह ज्वालामालोज्ज्वलानन । ग्रहानशेषान्सर्वेश खाद खादाग्निलोचन ॥ ३४
ये रोगा ये महोत्पाता यद्विषं ये महाग्रहाः । यानि च क्रूरभूतानि ग्रहपीडाश्च दारुणाः ॥ ३५
शस्त्रक्षतेषु ये दोषा ज्वालागर्दभकादयः । तानि सर्वाणि सर्वात्मा परमात्मा जनार्दनः ॥ ३६
किंचिद्रूपं समास्थाय वासुदेवास्य नाशय । क्षिप्त्वा सुदर्शनं चक्रं ज्वालामालातिभीषणम् ३७
सर्वदुष्टोपशमनं कुरु देववराच्युत । सुदर्शन महाज्वाल च्छिन्धि च्छिन्धि महारव ॥ ३८
सर्वदुष्टानि रक्षांसि क्षयं यान्तु विभीषण । प्राच्यां प्रतीच्यां च दिशि दक्षिणोत्तरतस्तथा ॥३९
रक्षां करोतु सर्वात्मा नरसिंहः स्वगर्जितैः । दिवि भुव्यन्तरिक्षे च पृष्ठतः पार्श्वतोऽग्रतः ॥ ४०
रक्षां करोतु भगवान्बहुरूपी जनार्दनः । यथा विष्णुर्जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ४१
तेन सत्येन दुष्टानि शममस्य व्रजन्तु वै । यथा विष्णौ स्मृते सद्यः संक्षयं यान्ति पातकाः ॥४२
सत्येन तेन सकलं दुष्टमस्य प्रशाम्यतु । यथा यज्ञेश्वरो विष्णुर्देवेष्वपि हि गीयते ॥ ४३
सत्येन तेन सकलं यन्मयोक्तं तथाऽस्तु तत् । शान्तिरस्तु शिवं चास्तु दुष्टमस्य प्रशाम्यतु ॥ ४४
वासुदेवशरीरोत्थैः कुशैर्निर्णाशितं मया । अपमार्जति गोविन्दो नरो नारायणस्तथा ॥ ४५
तथाऽस्तु सर्वदुःखानां प्रशमो वचनाद्धरेः । अपमार्जनकं शस्तं सर्वरोगादिवारणम् ॥ ४६
अहं हरिः कुशा विष्णुर्हता रोगा मया तव ॥ ४७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये कुशापमार्जनस्तोत्रवर्णनं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९१६

अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

निर्वाणदीक्षासिद्ध्यर्थानां संस्काराणां वर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

निर्वाणादिषु दीक्षासु चत्वारिंशत्तथाऽष्ट च । संस्कारान्कारयेद्धीमाञ्शृणु तान्यैः सुरो भवेत् १
गर्भाधानं तु योन्यां वै ततः पुंसवनं चरेत् । सीमन्तोन्नयनं चैव जातकर्म च नाम च ॥ २
अन्नाशनं ततश्चूडा ब्रह्मचर्यं व्रतानि च । [*चत्वारि वैष्णवी पार्थी भौतिकी श्रौतिकी तथा
गोदानं स्नातकत्वं च पाकयज्ञाश्च सप्त ते । अष्टका पार्वणश्राद्धं श्रावण्याग्रायणीति च ॥] ४
चैत्री चाऽऽश्वयुजी सप्त हविर्यज्ञांश्च ताञ्शृणु । आधानं चाग्निहोत्रं च दर्शो वै पौर्णमासकः ॥५
चातुर्मास्यं पशुबन्धः सौत्रामणिरथापरः । सोमसंस्थाः सप्त शृणु अग्निष्टोमः क्रतूत्तमः ॥ ६
अत्यग्निष्टोम उक्थ्यश्च षोडशी वाजपेयकः । अतिरात्रोऽप्तोर्यामश्च सहस्रेशाः सवा इमे ॥ ७
हिरण्याङ्घ्रिर्हिरण्याक्षो हिरण्यमित्र इत्यतः । हिरण्यपाणिर्हेमाक्षो हेमाङ्गो हेमसूत्रकः ॥ ८

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति ।

---

१ ख. ग. घ. ङ. च. भुवार्जितैः । २ ध. °निर्णाशित । ३ घ. अपमार्जतु । ४ घ. °शमो जपना° । ङ. °शमः कीर्तना° । ५ घ. कुशो । ६ क. ङ. च. °ष्टकम् । स° । ७ ख. ग. घ ङ. °सर्पत्र° । ८ ख. ग. °र्यं धा° । ९ घ. °वण्यमा° । १० घ. उक्थश्च । ११ क. ङ. च. °कः । त्रिरात्रश्चाप्तो° । १२ ख. घ. °रात्रासो° । १३ °ण्याङ्घ्रिर्हि° ।

हिरण्यास्यो हिरण्याक्षो हेमजिह्वो हिरण्यवान् । अश्वमेधो हि सर्वेशो गुणाश्चाष्टाथ ताञ्शृणु ॥९
दया च सर्वभूतेषु क्षान्तिश्चैव तथाऽऽर्जवम् । शौचं चैवमनायासो मङ्गलं चापरो गुणः ॥ १०
अकार्पण्यं चास्पृहा च, मूलेन जुहुयाच्छतम् । सौरशाक्तेयविष्ण्वीशदीक्षास्वेते समाः स्मृताः ॥
संस्कारैः संस्कृतश्चैतैर्भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । सर्वरोगादिनिर्मुक्तो देववद्वर्तते नरः ॥ १२
जप्याद्धोमात्पूजनाच्च ध्यानाद्देवस्य चेष्टभाक् ॥ १३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये निर्वाणदीक्षासिद्ध्यर्थानां संस्काराणां वर्णनं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९२९

अथ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

पवित्रकारोपणविधिकथनम् ।

अग्निरुवाच—

पवित्रारोपणं वक्ष्ये वर्षपूजाफलं हरेः । आषाढादौ कार्तिकान्ते प्रतिपच्चयते तिथिः ॥ १
श्रिया गौर्या गणेशस्य सरस्वत्या गुहस्य च । मार्तण्डमातृदुर्गाणां नागर्षिहरिमन्मथैः ॥ २
शिवस्य ब्रह्मणस्तद्वद्द्वितीयादितिथिक्रमात् । यस्य देवस्य यो भक्तः पवित्रा तस्य सा तिथिः३
आरोहणे तुल्यविधिः पृथङ्मन्त्रादिकं यदि । सौवर्णं राजतं ताम्रं नेत्रकार्पासिकादिकम् ॥ ४
ब्राह्मण्या कर्तितं सूत्रं तदलाभे तु संस्कृतम् । द्विगुणं त्रिगुणीकृत्य तेन कुर्यात्पवित्रकम् ॥ ५
[*अष्टोत्तरशतादूर्ध्वं तदर्धं चोत्तमादिकम् ।] क्रियालोपविघातार्थं यत्त्वयाऽभिहितं प्रभो ॥६
मया तत्क्रियते देव यथा यत्र पवित्रकम् । अविघ्नं तु भवेदेतत्कुरु नाथ तथाऽव्यय ॥ ७
प्रार्च्य तन्मण्डलादौ तु गायत्र्या बन्धयेन्नरः । ॐ नमो नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि॥
तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् । एषा प्रयोज्या सर्वत्र देवनामानुरूपतः ॥ ९
जानूरुनाभिपादान्तं प्रतिमासु पवित्रकम् । पादान्ता वनमाला स्यादष्टोत्तरसहस्रतः ॥ १०
मालां तु कल्पसाध्यां वा द्विगुणां षोडशाङ्गुलात् । कर्णिकाकेसरैः पत्रैर्मन्त्राद्यं मण्डलान्तकम् ॥
मण्डलाद्गुल्मार्कचक्रेऽङ्गादौ पवित्रकम् । स्थण्डिलेऽङ्गुलमानेन आत्मनः सप्तविंशतिः ॥ १२
आचार्याणां च सूत्राणि पितृमात्रादिकैः स्वकैः । नाभ्यन्तं द्वादशग्रन्थि तथा गन्धपवित्रके॥१३
अङ्गुलात्कल्पनादौ द्विमाल्या चाष्टोत्तरं शतम् । अथवाऽर्कचतुर्विंशषट्त्रिंशन्मालिका द्विज ॥ १४
अनामामध्यमाङ्गुष्ठमन्दार्थमालिकाभिभिः । कनिष्ठादौ द्वादश वा ग्रन्थयः स्युः पवित्रके ॥ १५
रवेः कुम्भद्वाग्रादेः संभवे विष्णुवन्मतम् । पीठस्य पीठमानं स्यान्मेखलान्तं च कुण्डके ॥ १६

---

* श्लोकार्धमेतत्क. छ. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ ग. 'रोहणं । २ घ. 'जायते ह' । ३ ध. 'पद्यते । घ. 'पद्यन्ता ति' । ङ. 'पद्यन्ता ति' । ४ ङ. नागादिह' । ५ ख. ग. घ. 'त्रिषे. ङ' । ६ ग. घ. त्रिगुण । ७ ङ. 'विघातार्थं । ८ ख. ग. घ. ङ. च. 'यदत्र वद । ९ क. ख. ग. घ. च. 'म जनार्द' । १० ख. ग. घ. 'वारेरादिनु' । ११ ध. ग. ङ. च. 'भिगान्तं । घ. 'भिनाभान्त । १२ ख. घ. '...र दव ...ष्ट' । १३ घ. 'वाद्गुलादौ । घ. अष्टादौ । १४ ध. द्विगुणके । ना' । घ. द्वि पुस्तके । ना' । १५ ख. घ. द्वि...।

यथाशक्ति सूत्रग्रन्थिः परिचारेऽथ वैष्णवे । सूत्राणि वा सप्तदश सूत्रेण त्रिविभक्तके ॥ १७
रोचनागरुकर्पूरहरिद्राकुङ्कुमादिभिः । रञ्जयेच्चन्दनाद्यैर्वा स्नानसंध्यादिकृन्नरः ॥ १८
एकादश्यां यागगृहे भगवन्तं हरिं यजेत् । समस्तपरिवाराय बलिं दद्यात्समर्चयेत् ॥ १९
क्षौं क्षेत्रपालाय द्वारान्ते द्वारोपरि तथा श्रियम् । धात्रे दक्षविधात्रे च गङ्गां च यमुनां तथा ॥
शङ्खपद्मनिधी पूज्य मध्ये वैश्वप्रसारणम् । सारङ्गायेति भूतानां भूतशुद्धिं स्थितश्चरेत् ॥ २१
ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं गन्धतन्मात्रं संहरामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं रसतन्मात्रं संहरामि नमः
ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं रूपतन्मात्रं संहरामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं स्पर्शतन्मात्रं संहरामि नमः]
ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं शब्दतन्मात्रं संहरामि नमः । [*पञ्चोद्घातैर्गन्धतन्मात्रस्वरूपं भूमिमण्डलम्
चतुरस्रं च पीठं च काञ्चनं वज्रलाञ्छितम् । इन्द्रादिदैवतं पादयुग्ममध्यगतं स्मरेत् ॥ २५
शुद्धं च रसतन्मात्रं प्रविलाप्याथ संहरेत् । रसमात्रं रूपमात्रे क्रमेणानेन पूजकः ॥ २६
ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं रसतन्मात्रं संहरामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं रूपतन्मात्रं संहरामि नमः
ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं स्पर्शतन्मात्रं संहरामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं शब्दतन्मात्रं संहरामि नमः
जानुनाभिमध्यगतं श्वेतं वै पद्मलाञ्छितम् । शुक्लवर्णं सार्धचन्द्रं ध्यायेद्वरुणदैवतम् ॥ २९
चतुर्भिश्च तदुद्घातैः शुद्धं तद्रसमात्रकम् । संहरेद्रसतन्मात्रं रूपमात्रे च योजयेत् ॥ ३०
ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं रूपतन्मात्रं संहरामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं स्पर्शतन्मात्रं संहरामि नमः
ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं शब्दतन्मात्रं संहरामि नमः । इति त्रिभिस्तदुद्घातैस्त्रिकोणं वह्निमण्डलम् ॥
नाभिकण्ठमध्यगतं रक्तं स्वस्तिकलाञ्छितम् । ध्यात्वाऽनलाधिदैवं तच्छुद्धं स्पर्शे लयं नयेत् ॥
ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं स्पर्शतन्मात्रं संहरामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं शब्दतन्मात्रं संहरामि नमः
कण्ठनासामध्यगतं वृत्तं वै वायुमण्डलम् । द्विरुद्घातैर्धूम्रवर्णं ध्यायेच्छुद्धेन्दुलाञ्छितम् ॥ ३५
स्पर्शमात्रं शब्दमात्रैः संहरेद्ध्यानयोगतः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं शब्दतन्मात्रं संहरामि नमः ३६
एकोद्घातेन चाऽऽकाशं शुद्धस्फटिकसंनिभम् । नासापुटशिखान्तस्थमाकाशमुपसंहरेत् ॥ ३७
शोषणाद्यैर्देहशुद्धिं कुर्यादेवं क्रमात्ततः । शुष्कं कलेवरं ध्यायेत्पादाद्यं च शिखान्तकम् ॥ ३८
यंबीजेन रंबीजेन ज्वालामालासमायुतम् । देहं रमित्यनेनैव ब्रह्मरन्ध्राद्विनिर्गतम् ॥ ३९
बिन्दुं ध्यात्वा चामृतस्य तेन भस्मकलेवरम् । संप्लावयेल्लमित्यस्माद्देहं संपाद्य दिव्यकम् ॥ ४०
न्यासं कृत्वा करे देहे मानसं यागमाचरेत् । विष्णुं साङ्गं हृदि पद्मे मानसैः कुसुमादिभिः ॥४१
मूलमन्त्रेण देवेशं भार्चयेद्भुक्तिमुक्तिदम् । स्वागतं देव देवेश संनिधौ भव केशव ॥ ४२
गृहाण मानसीं पूजां यथार्थं परिभावितम् । आधारशक्तिः कूर्मोऽथ पूज्योऽनन्तो मही ततः ॥
मध्येऽग्न्यादौ च धर्माद्या अधर्माद्याश्च मुख्यगाः । सत्त्वादिमध्ये पद्मं च मायाविद्याख्यतत्त्वके॥
कालतत्त्वं च सूर्यादिमण्डलं पक्षिराजकः । मध्ये ततश्च वायव्यादीशान्ता गुरुपङ्क्तिका ॥ ४५
गणः सरस्वती पूज्या नारदो नलकूबरः । गुरुर्गुरोः पादुका च परो गुरुश्च पादुका ॥ ४६
पूर्वसिद्धाः परसिद्धाः केसरेषु च शक्तयः । लक्ष्मी सरस्वती प्रीतिः कीर्तिः शान्तिश्च कान्तिका
पुष्टिस्तुष्टिर्महेन्द्राद्या मध्ये चाऽऽवाहितो हरिः । धृतिः श्रीरतिकान्त्याद्या मूलेन स्थाप्यतेऽच्युतः

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो ङ. पुस्तके नास्ति ।

---

१ घ. °त्रे दक्षे वि° । २ ख. ग. घ. च. शास्त्रपारणम् । ३ क. ङ. च. पार्थये° ।

ॐ अभिमुखो भवेति प्रार्थ्य प्राच्यां संनिहितो भव। विन्यस्यार्घ्यादिकं दत्त्वा गन्धाद्यैर्मूलतो यजेत्
ॐ भीषय भीषय हृच्छिरस्त्रासय वै नमः। मर्दय मर्दय शिखामग्न्यादौ क्रमतोऽस्त्रकम् ॥ ५०
रक्ष रक्ष प्रध्वंसय प्रध्वंसय कवचाय नमः। हूं फट् अस्त्राय नमो मूलबीजेन चाङ्गकम् ॥ ५१
पूर्वदक्षाप्यसौम्येषु मूर्त्यावरणमर्चयेत्। वासुदेवः संकर्षणः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धकः ॥ ५२
अग्न्यादौ श्रीरतिधृतिकान्त्यो मूर्तयो हरेः। शङ्खं चक्रं गदां पद्ममग्न्यादौ पूर्वकादिकम् ॥ ५३
शार्ङ्गं च मुसलं खड्गं वनमालां च तद्बहिः। इन्द्राद्यांश्च तथाऽनन्तं नैर्ऋत्यां वरुणं ततः ॥ ५४
ब्रह्मेन्द्रेशानयोर्मध्ये अस्त्रावरणकं बहिः। ऐरावतस्ततश्छागो महिषोऽथ नगेशयः ॥ ५५
मृगः शशोऽथ वृषभः कूर्मो हंसस्ततो बहिः। पृश्निगर्भः कुमुदाद्या द्वारपाला द्वयं द्वयम् ॥ ५६
पूर्वाद्युत्तरद्वारान्तं हरिं नत्वा बलिं बहिः। विष्णुपार्षदेभ्यो नमो बलिपीठे बलिं ददेत् ॥ ५७
[*विश्वाय विष्वक्सेनात्मने ईशानके यजेत्]। देवस्य दक्षिणे हस्ते रक्षासूत्रं च बन्धयेत् ५८
संवत्सरकृतार्चायाः संपूर्णफलदायिने। पवित्रारोहणायेदं कौतुकं धारय ॐ नमः ॥ ५९
उपवासादिनियमं कुर्याद्वै देवसंनिधौ। उपवासेन नियतो देवं संतोषयाम्यहम् ॥ ६०
कामक्रोधादयः सर्वे मा मे तिष्ठन्तु सर्वथा। अद्यप्रभृति देवेश यावद्वैशेषिकं दिनम् ॥ ६१
यजमानो ह्यशक्तश्चेत्कुर्यान्नक्तादिकं व्रती। हुत्वा विसर्जयेत्स्तुत्वा श्रीकरं नित्यपूजनम् ॥ ६२
ॐ ह्रीं श्रीं श्रीधराय त्रैलोक्यमोहनाय नमः ॥ ६३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सर्वदेवसाधारणपवित्रकारोपणविधिकथनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९९२

अथ चतुस्त्रिंशोऽध्यायः।

पवित्रकारोपणे पूजाहोमादिविधिः।

अग्निरुवाच—

विशेदनेन मन्त्रेण यागस्थानं च भूषयेत्। नमो ब्रह्मण्यदेवाय श्रीधरायाव्ययात्मने ॥ १
ऋग्यजुःसामरूपाय शब्ददेहाय विष्णवे। विलिख्य मण्डलं सायं यागद्रव्यादि चाऽऽहरेत् २
प्रक्षालितकराङ्घ्रिः सन्विन्यस्यार्घ्यकरो नरः। अर्घ्याद्भिस्तु शिरः प्रोक्ष्य द्वारदेशादिकं तथा ३
आरभेद्द्वारयागं च तोरणेशान्प्रपूजयेत्। अश्वत्थोदुम्बरवटप्लक्षाः पूर्वादिगा नगाः ॥ ४
ऋगिन्द्रशोभनं प्राच्यां यजुर्यमसुभद्रकम्। सामापश्च सुधन्वाख्यं सोमाथर्वसुहोत्रकम् ॥ ५
तोरणान्ताः पताकाश्च कुमुदाद्या घटद्वयम्। द्वारि द्वारि स्वनाम्नाऽर्च्याः पूर्वे पूर्णश्च पुष्करः ६
आनन्दनन्दनौ दक्षो वीरसेनः सुषेणकः। संभवप्रभवौ सौम्ये द्वारपांश्चैव पूजयेत् ॥ ७
अस्त्रमन्त्रपुष्पक्षेपाद्विघ्नानुत्सार्य संविशेत्। भूतशुद्धिं विधायाथ विन्यस्य कृतमुद्रकः ॥ ८
फट्कारान्तं शिखां जप्त्वा सर्षपान्दिक्षु निक्षिपेत्। वासुदेवेन गोमूत्रं संकर्षणेन गोमयम् ॥ ९

---

* एतदर्धं क. ङ. घ. पुस्तकेषु नास्ति।

---

१ घ. ङ. च. 'यो वानरो भवः। म'। २ ख. विपराय। ३ क. ग. घ. ङ. च. 'णान्तः प'। ४ ख. सक्षिपेत्। ५ ङ. च. हस्तमुद्रक.। ६ क. ख. ग. ङ. च. 'रान्तोद्धितत्तया'।

(पवित्रकारोपणे पूजाहोमादिविधिः)

मधुस्नेन पयस्तस्मादधि नारायणाद्घृतम् । एकद्वित्र्यादिवारेण घृताद्वै भागतोऽधिकम् ॥ १०
घृतपात्रे तदेकञ्च पञ्चगव्यमुदाहृतम् । मण्डपप्रोक्षणार्थैकं चापरं प्राशनाय च ॥ ११
स्नानाय दशकुम्भेषु इन्द्राद्याँल्लोकपान्यजेत् । पूज्याज्ञां श्रावयेत्तांश्च स्थातव्यं चाऽऽज्ञया हरेः ॥
यागद्रव्यादि संरक्ष्य विकिरान्विकिरेत्ततः । मूलाष्टशतसंजप्तान्कुशकूर्चान्हरेच्च तान् ॥ १३
ऐशान्यां दिशि तत्रस्थं स्थाप्य कुम्भं च वर्धनीम् । कुम्भे साङ्गं हरिं प्रार्च्य वर्धन्यामस्त्रमर्चयेत् ॥
प्रदक्षिणं यागगृहं वर्धनीछिन्नधारया । सिञ्चन्नयेत्ततः कुम्भं पूजयेच्च स्थिरासने ॥ १५
सपञ्चरत्नवस्त्राढ्ये कुम्भे गन्धादिभिर्हरिम् । वर्धन्यां हेमगर्भायां यजेदस्त्रं च वामतः ॥ १६
तत्समीपे वास्तुलक्ष्मीभूविनायकमर्चयेत् । स्नपनं कल्पयेद्विष्णोः संक्रान्त्यादौ तथैव च ॥ १७
पूर्णकुम्भाननवस्थाप्य नवकोणेषु निर्व्रणान् । पाद्यमर्घ्यं चाऽऽचमनं पञ्चगव्यं च निक्षिपेत् ॥ १८
पूर्वादिकलशेऽग्न्यादौ पञ्चामृतजलाधिकम् । दधि क्षीरं मधूष्णोदं पाद्यं स्याच्चतुरङ्गकम् ॥ १९
पद्मश्यामाकदूर्वाश्च विष्णुपत्नी च पाद्यकम् । तथाऽष्टाङ्गार्घ्यमाख्यातं यवगन्धफलाक्षतम् ॥ २०
कुशाः सिद्धार्थपुष्पाणि तिला द्रव्याणि चाऽऽहरेत् । लवङ्गकक्कोलयुतं दद्यादाचमनीयकम् ॥ २१
स्नापयेन्मूलमन्त्रेण देवं पञ्चामृतैरपि । शुद्धोदं मध्यकुम्भेन देवमूर्ध्नि विनिक्षिपेत् ॥ २२
कलशान्निःसृतं तोयं दूर्वाग्रं[11] संस्पृशेन्नरः । शुद्धोदकेन पाद्यं च अर्घ्यमाचमनं ददेत् ॥ २३
परिमृज्य पटेनाङ्गं सवस्त्रं मण्डलं नयेत् । तत्राभ्यर्च्याऽऽचरेद्धोमं कुण्डादौ प्राणसंयमी ॥ २४
प्रक्षाल्य हस्तौ रेखाश्च तिस्रः पूर्वाग्रगामिनीः । दक्षिणादुत्तरान्ताश्च तिस्रश्चैवोत्तराग्रगाः ॥ २५
अर्घ्योदकेन संप्रोक्ष्य योनिमुद्रां प्रदर्शयेत् । ध्यात्वाऽऽत्मरूपं[12] चाग्निं तु योन्या[13] कुण्डे क्षिपेन्नरः ॥
पात्राण्यासादयेत्पश्चाद्दर्भस्रुक्स्रुवकादिभिः । बाहुमात्राः परिधय इध्मव्रश्चनमेव च ॥ २७
प्रणीता प्रोक्षणीपात्रमाज्यस्थालीघृतादिकम् । प्रस्थद्वयं तण्डुलानां युग्मं युग्ममधोमुखम् ॥ २८
प्रणीताप्रोक्षणीपात्रे न्यसेत्प्रागग्रगं कुशम् । अद्भिः पूर्य प्रणीतां तु ध्यात्वा देवं प्रपूज्य च ॥ २९
प्रणीतां स्थापयेदग्रे द्रव्याणां चैव मध्यतः । प्रोक्षणीमद्भिः संपूर्य प्रार्च्य दक्षे तु विन्यसेत् ॥ ३०
चरुं च श्रपयेदग्नौ ब्रह्माणं दक्षिणे न्यसेत् । कुशानास्तीर्य पूर्वादौ परिधीन्स्थापयेत्ततः ॥ ३१
वैष्णवीकरणं कुर्याद्गर्भाधानादिना ततः[15] । गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं जनिः ॥ ३२
नामादिसमावर्तनान्तं जुहुयादष्ट चाऽऽहुतीः । पूर्णाहुतिं[16] प्रतिकर्म स्रुचा स्रुवसुयुक्तया ॥ ३३
कुण्डमध्ये ऋतुमतीं लक्ष्मीं संचिन्त्य होमयेत् । कुण्डलक्ष्मीः समाख्याता प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिका ॥
सा योनिः सर्वभूतानां विद्यामन्त्रगणस्य च । विमुक्तेः कारणं वह्निः परमात्मा च मुक्तिदः ॥ ३५
प्राच्यां शिरः समाख्यातं बाहू कोणे व्यवस्थितौ । ईशानाग्नेयकोणे तु जङ्घे वायव्यनैर्ऋते ॥
उदरं कुण्डमित्युक्तं योनिर्योनिर्विधीयते । गुणत्रयं मेखलाः स्युर्ध्यात्वैवं समिधो दश ॥ ३७
पञ्चाधिकास्तु जुहुयात्प्रणवान्मुष्टिमुद्रया । पुनराघारौ जुहुयाद्वाय्वग्न्यन्तं ततः श्रयेत् ॥ ३८

---

१ ख. ग. घ. च. °वाराणि घृ° । २ घ. आनीय । ३ क. ङ. च. °स्यादिसंरक्ष्य वि° । ४ ख. ग. घ. °र्धन्याच्छिन्न° । ५ क. ङ. च. °न्नाधिः कु° । ६ क. ख. ग. ङ. च. च । पूर्वे कु° । ७ घ. °म्भानव स्था° । ८ घ. °मर्घ्यमाचमनीय प° । ९ क. ङ. तिलदर्भाणि । १० क. घ. चाहूणा । ख. घ. चार्हणम् । ११ क. घ. ङ. च. कूर्चाग्रं । १२ ख. °त्वाऽऽत्मरू° । घ. °त्वाऽग्निरू° । १३ ख. घ. योन्याः । १४ क. °दग्रे द्र° । १५ क. घ. ङ. च. नरः । १६ ख. घ. ङ. च. पूर्णाहुतीः । १७ ख. च. भुक्तिदः । १८ क. ङ. च. °यात्स्वस्तिमुद्रया ।

ईशान्तं मूलमन्त्रेण आज्यभागौ तु होमयेत् । उत्तरे द्वादशान्तेन दक्षिणे तेन मध्यतः ॥ ३९
व्याहृत्या पद्ममध्यस्थं ध्यायेद्वह्निं तु संस्कृतम् । वैष्णवं सप्तजिह्वं च सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ ४०
चन्द्रवक्त्रं च सूर्याक्षं जुहुयाच्छतमष्ट च । तदर्धं चाष्ट मूलेन अङ्गानां च दशांशतः ॥ ४१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पवित्रकारोपणसम्बन्धिपूजाहोमादिविधिकथन नाम चतुस्त्रिंशोऽध्याय. ॥ ३४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०३१

अथ पञ्चत्रिंशोऽध्याय ।

पवित्राधिवासनविधिः ।

अग्निरुवाच—

संपाताहुतिनाऽऽसिच्य पवित्राण्यधिवासयेत् । नृसिंहमन्त्रजप्तानि गुप्तान्यस्त्रेण तानि तु ॥ १
वस्त्रसंवेष्टितान्येव पात्रस्थान्यभिमन्त्रयेत् । [* बिल्वाद्यद्भिः प्रोक्षितानि मन्त्रेण चैकधा द्विधा] २
कुम्भपात्रे तु संस्थाप्य रक्षां विज्ञाप्य देशिकः । दन्तकाष्ठं चाऽऽमलकं पूर्वे संकर्षणेन तु ॥ ३
प्रद्युम्नेन भस्म तिलान्दक्षे गोमयमृत्तिकाम् । वारुणे चानिरुद्धेन सौम्ये नारायणेन च ॥ ४
दर्भोदकं चाथ हृदा अग्नौ कुङ्कुमरोचनम् । ऐशान्यां शिरसा धूपं शिखया नैर्ऋतेऽप्यथ ॥ ५
मूलपुष्पाणि दिव्यानि कवचेनाथ वायवे । चन्दनाम्ब्वक्षतदधिदूर्वाश्च पुटिकास्थिताः ॥ ६
गृहं त्रिसूत्रेणाऽऽवेष्ट्य पुनः सिद्धार्थकान्क्षिपेत् । दद्यात्पूजाक्रमेणाथ स्वैः स्वैर्गन्धपवित्रकम् ॥ ७
मन्त्रैर्वै द्वारपादिभ्यो विष्णुं कुम्भे त्वनेन च । विष्णुतेजोद्भवं रम्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ ८
सर्वकामप्रदं देव तवाङ्गे धारयाम्यहम् । [+संपूज्य धूपदीपाद्यैर्व्रजेद्द्वारसमीपतः ॥ ९
गन्धपुष्पाक्षतोपेतं पवित्रं चाऽऽत्मनोऽर्पयेत् । पवित्रं वैष्णवं तेजो महापातकनाशनम् ॥ १०
धर्मकामार्थसिद्ध्यर्थं स्वकेऽङ्गे धारयाम्यहम् ।] [*आसने परिवारादौ गुरौ दद्यात्पवित्रकम्]
गन्धादिभिः समभ्यर्च्य गन्धपुष्पाक्षतादिभिः । विष्णुतेजोद्भवेत्यादिमूलेन हरयेऽर्पयेत् ॥ १२
बहिस्थाय ततो दत्त्वा देवं संप्रार्थयेत्ततः । क्षीरोदधिमहानागशय्यावस्थितविग्रह ॥ १३
प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि संनिधौ भव केशव । इन्द्रादिभ्यस्ततो दत्त्वा विष्णुपार्षदके बलिम् १४
ततो देवाग्रतः कुम्भं वासोयुगसमन्वितम् । रोचनाचन्द्रकाश्मीरगन्धाद्युदकसंयुतम् ॥ १५
गन्धपुष्पादिनाऽऽभूष्य मूलमन्त्रेण पूजयेत् । मण्डपाद्बहिरागत्य विलिप्ते मण्डलत्रये ॥ १६
पञ्चगव्यं चरुं दन्तकाष्ठं चैव क्रमाद्भजेत् । पुराणश्रवणं स्तोत्रं पठञ्जागरणं निशि ॥ १७
परमेष्ठकबालानां स्त्रीणां भोगभुजां तथा । सद्योऽधिवासनं कुर्याद्विना गन्धपवित्रकम् ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पवित्राधिवासनविधिवर्णन नाम पञ्चत्रिंशोऽध्याय. ॥ ३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०५१

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतं क. ङ. घ. पुस्तकेषु नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो ङ. पुस्तके नास्ति । एतदर्धं घ. पुस्तके नास्ति ।

१ क. ङ. घ. पद्मवक्त्रं । २ घ. ङ. घ. सूर्याक्षं । ३ घ. धार्य्यम्' । ४ क. ङ. च सपर्पणेन । ५ क. ङ. घ. '....वद्य' । ६ ङ. ग घ. 'हिमा । वि' । ७ घ. 'द्वये ।

अथ षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

विष्णुपवित्रारोपणविधिः ।

अग्निरुवाच—

प्रातःस्नानादिकं कृत्वा द्वारपालान्प्रपूज्य च । प्रविश्य गुप्ते देशे च समाकृष्याथ धारयेत् ॥ १
पूर्वाधिवासितं द्रव्यं वस्त्राभरणगन्धकम् । निरस्य सर्वं निर्माल्यं देवं संस्नाप्य पूजयेत् ॥ २
पञ्चामृतैः कषायैश्च शुद्धगन्धोदकैस्ततः । पूर्वाधिवासितं दद्याद्वस्त्रं गन्धं च पुष्पकम् ॥ ३
अग्नौ हुत्वा नित्यवच्च देवं संप्रार्थयेन्नमेत् । समर्प्य कर्म देवाय पूजां नैमित्तिकीं चरेत् ॥ ४
द्वारपालविष्णुकुम्भवर्धनीः प्रार्थयेद्धरिम् । अतो देवेति मन्त्रेण मूलमन्त्रेण कुम्भके ॥ ५
कृष्ण कृष्ण नमस्तुभ्यं गृहीष्वेदं पवित्रकम् । पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम् ॥ ६
पवित्रकं कुरुष्वाद्य यन्मया दुष्कृतं कृतम् । शुद्धो भवाम्यहं देव त्वत्प्रसादात्सुरेश्वर ॥ ७
पवित्रं च हृदाद्यैस्तु आत्मानमभिषिच्य च । विष्णुकुम्भं च संप्रोक्ष्य व्रजेद्देवसमीपतः ॥ ८
पवित्रमात्मने दद्याद्रक्षाबन्धं विसृज्य च । गृहाण ब्रह्मसूत्रं च यन्मया कल्पितं प्रभो ॥ ९
कर्मणां पूरणार्थाय यथा दोषो न मे भवेत् । द्वारपालासनगुरुमुख्याणां च पवित्रकम् ॥ १०
कनिष्ठादि च देवाय वनमालां च मूलतः । हृदादिविष्वक्सेनान्ते पवित्राणि समर्पयेत् ॥ ११
वह्नौ हुत्वा वह्निगेभ्यो विश्वादिभ्यः पवित्रकम् । प्रार्च्य पूर्णाहुतिं दद्यात्प्रायश्चित्ताय मूलतः ॥
अष्टोत्तरशतं वाऽपि पञ्चोपनिषदैस्ततः । मणिविद्रुममालाभिर्मन्दारकुसुमादिभिः ॥ १३
इयं सांवत्सरी पूजा तवास्तु गरुडध्वज । वनमाला यथा देव कौस्तुभं सततं हृदि ॥ १४
तद्वत्पवित्रतन्तूंश्च पूजां च हृदये वह । कामतोऽकामतो वाऽपि यत्कृतं नियमार्चने ॥ १५
विधिना विघ्नलोपेन परिपूर्णं तदस्तु मे । प्रार्थ्य नत्वा क्षमाप्याथ पवित्रं मस्तकेऽर्पयेत् ॥ १६
दत्त्वा बलिं दक्षिणाभिर्वैष्णवं तोषयेद्गुरुम् । विप्रान्भोजनवस्त्राद्यैर्दिवसं पक्षमेव वा ॥ १७
पवित्रं स्नानकाले वा अवतार्य समर्चयेत् । अनिवारितमन्नाद्यं दद्याद्भुञ्जेऽथ च स्वयम् ॥ १८
विसर्जनेऽह्नि संपूज्य पवित्राणि विसर्जयेत् । सांवत्सरीमिमां पूजां संपाद्य विधिवन्मम ॥ १९
व्रज पवित्रकेदानीं विष्णुलोकं विसर्जितः । मध्ये सोमेशयोः प्रार्च्य विष्वक्सेनं हि तस्य च २०
पवित्राणि समभ्यर्च्य ब्राह्मणाय समर्पयेत् । यावन्तस्तन्तवस्तावदिमन्पवित्रे परिकल्पिताः ॥ २१
तावद्युगसहस्राणि विष्णुलोके महीयते । कुलानां शतमुद्धृत्य दश पूर्वान्दशापरान् ॥ २२
विष्णुलोके तु संस्थाप्य स्वयं मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ २३

इत्याग्निमहापुराणे आग्नेये विष्णुपवित्रारोपणविधिनिरूपणं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०७४

अथ सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

अथ संक्षेपतः सर्वदेवसाधारणः पवित्रारोपणविधिः ।

अग्निरुवाच—

संक्षेपात्सर्वदेवानां पवित्रारोहणं शृणु । पवित्रं पूर्वलक्ष्म स्यात्स्वरसानलगं त्वपि ॥ १

---

१ ख. नमस्कृत्य । २ ख. ग. प्रार्थ्या । च. प्रार्थ्य । ३ क. ख. ङ. च. 'त्र पुस्तके' । ४ ख. ग. घ. च. समर्पयेत् । ५ घ. सर्वलक्ष्म । ६ क. स्याख्वर' ।

जगद्योने समागच्छ परिवारगणैः सह । निमन्त्रयाम्यहं प्रातर्दद्यां[1] तुभ्यं पवित्रकम् ॥
जगत्सृजे नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकम् । पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम् ॥
[* शिव देव नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकम् ।] मणिविद्रुममालाभिर्मन्दारकुसुमादिभिः ॥
इयं सांवत्सरी पूजा तवास्तु वेदवित्पते । सांवत्सरीमिमां पूजां संपाद्य विधिवन्मम ॥
व्रज पवित्रकेदानीं स्वर्गलोकं विसर्जितः । सूर्य देव नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकम् ॥
पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम् । [+ शिव देव नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकम् ॥
पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम् । * गणेश्वरं नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकम् ॥
पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम् ।] शक्तिदेवि नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकम् ॥
पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम् । नारायणमयं सूत्रमनिरुद्धमयं परम् ॥
धनधान्यायुरारोग्यप्रदं संप्रददामि ते । कामदेवमयं सूत्रं संकर्षणमयं वरम् ॥
[+ विद्यासंततिसौभाग्यप्रदं संप्रददामि ते । वासुदेवमयं सूत्रं धर्मकामार्थमोक्षदम् ॥
संसारसागरोत्तारकारणं प्रददामि ते । विश्वरूपमयं सूत्रं सर्वदं पापनाशनम् ॥]
अतीतानागतकुलसमुद्धारं ददामि ते । कनिष्ठादीनि चत्वारि मनुभिस्तु क्रमाद्ददे ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये संक्षेपतः सर्वदेवसाधारणः पवित्रारोपणं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०६५

अथाष्टात्रिंशोऽध्यायः ।

देवालयनिर्माणफलादि ।

अग्निरुवाच—

वासुदेवाद्यालयस्य कृतौ वक्ष्ये फलादिकम् । चिकीर्षोर्देवधामादि सहस्रजनिपापनुत् ॥
मनसा सद्मकर्तॄणां शतजन्माघनाशनम् । येऽनुमोदन्ति कृष्णस्य क्रियमाणं नरा गृहम् ॥
तेऽपि पापैर्विनिर्मुक्ताः प्रयान्त्यच्युतलोकताम् । समतीतं भविष्यं च कुलानामयुतं नरः ॥
विष्णुलोकं नयत्याशु कारयित्वा हरेर्गृहम् । वसन्ति पितरो हृष्टा विष्णुलोके ह्यलंकृताः ॥
विमुक्ता नारकैर्दुःखैः कर्तुः कृष्णस्य मन्दिरम् । ब्रह्महत्यादिपापौघघातकं देवतालयम् ॥
फलं यन्नाऽऽप्यते यज्ञैर्धाम कृत्वा तदाप्यते । देवागारे कृते सर्वतीर्थस्नानफलं लभेत् ॥
देवाद्यर्थे हतानां च रणे यत्तत्फलादिकम् । शाठ्येन पांसुना वाऽपि कृतं धाम च नाकदम् ।
एकायतनकृत्स्वर्गी त्र्यगारी ब्रह्मलोकभाक् । पञ्चागारी शंभुलोकमष्टागाराद्धरौ स्थितिः ॥
षोडशालयकारी तु भुक्तिं मुक्तिमवाप्नुयात् । कनिष्ठं मध्यमं श्रेष्ठं कारयित्वा हरेर्गृहम् ॥
स्वर्गं च वैष्णवं लोकं मोक्षमाप्नोति च क्रमात् । श्रेष्ठमायतनं विष्णोः कृत्वा यद्धनवाँल्लभेत् ।

---

* एतदर्धं क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो ङ. पुस्तके नास्ति । * गणेश्वरस्याय श्लो क. पुस्तके नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ क. घ. ग. ङ. च. 'देयात्तुभ्यं' । २ ख. घ. गणेश्वर । ३ च. 'न्यप्रवश ४' । ४ क. ङ. च. 'त्र सर्वदं पापनाशनम् । ५ क. ङ. घ. नन्दन्ति । ६ ङ. देवतार्थे । च. देवतार्थे । ७ ङ. घ. ङ. च. पांसुना । ८ क. ख. ग. ङ. °नुवान्भवेत् ।

(देवालयनिर्माणफलादिवर्णनम्)

कनिष्ठेनैव तत्पुण्यं प्राप्नोत्यधनवान्नरः । समुत्पाद्य धनं कृत्वा स्वल्पेनापि सुरालयम् ॥ ११
कारयित्वा हरेः पुण्यं प्राप्नोत्यभ्यधिकं नरान् । लक्षेणाथ सहस्रेण शतेनार्धेन वा हरेः ॥ १२
कारयन्भवनं याति यत्राऽऽस्ते गरुडध्वजः । बाल्ये तु क्रीडमाना ये पांसुभिर्भवनं हरेः ॥ १३
वासुदेवस्य कुर्वन्ति तेऽपि तल्लोकगामिनः । तीर्थे चाऽऽयतने पुण्ये सिद्धक्षेत्रे तथाऽऽश्रमे ॥ १४
कर्तुरायतनं विष्णोर्यथोक्तात्रिगुणं फलम् । बन्धूकपुष्पविन्यासैः सुधापङ्केन वैष्णवम् ॥ १५
ये विलिम्पन्ति भवनं ते यान्ति भगवत्पुरम् । पतितं पतमानं तु तथाऽर्धपतितं नरः ॥ १६
समुद्धृत्य हरेर्धाम प्राप्नोति द्विगुणं फलम् । पतितस्य तु यः कर्ता पतितस्य च रक्षिता ॥ १७
विष्णोरायतनस्येह स नरो विष्णुरूपभाक् । इष्टकानिचयस्तिष्ठेद्यावदायतनं हरेः ॥ १८
सकुलस्तस्य वै कर्ता विष्णुलोके महीयते । स एव पुण्यवान्पूज्य इहलोके परत्र च ॥ १९
कृष्णस्य वासुदेवस्य यः कारयति केतनम् । जातः स एव सुकृती कुलं तेनैव पालितम् ॥ २०
विष्णुरुद्रार्कदेव्यादेर्गृहकर्ता स कीर्तिभाक् । किं तस्य वित्तनिचयैर्मूढस्य परिरक्षिणः ॥ २१
दुःखार्जितैर्यः कृष्णस्य न कारयति केतनम् । नोपभोग्यं धनं यस्य पितृविप्रदिवौकसाम् ॥ २२
नोपभोगाय बन्धूनां व्यर्थस्तस्य धनागमः । यथा ध्रुवो नृणां मृत्युर्वित्तनाशस्तथा ध्रुवः ॥ २३
मूढस्तत्रानुबध्नाति जीवितेऽथ चले धने । यदा वित्तं न दानाय नोपभोगाय देहिनाम् ॥ २४
नापि कीर्त्यै न धर्मार्थं तस्य स्वाम्येऽथ को गुणः । तस्माद्वित्तं समासाद्य दैवाद्वा पौरुषादथ ॥
दद्यात्सम्यग्द्विजाग्र्येभ्यः कीर्तनानि च कारयेत् । दानेभ्यश्चाधिकं यस्मात्कीर्तनेभ्यो वरं यतः॥
अतश्च कारयेद्धीमान्विष्ण्वादेर्मन्दिरादिकम् । विनिवेश्य हरेर्धाम भक्तिमद्भिर्नरोत्तमैः ॥ २७
निवेशितं भवेत्कृत्स्नं त्रैलोक्यं सचराचरम् । भूतं भव्यं भविष्यं च स्थूलं सूक्ष्मं तथेतरत् ॥ २८
आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं सर्वं विष्णोः समुद्भवम् । तस्य देवाधिदेवस्य सर्वगस्य महात्मनः ॥ २९
निवेश्य भवनं विष्णोर्न भूयो भुवि जायते । यथा विष्णोर्धामकृतौ फलं तद्वद्दिवौकसाम् ॥ ३०
शिवब्रह्मार्कविघ्नेशचण्डीलक्ष्म्यादिकात्मनाम् । देवालयकृतेः पुण्यं प्रतिमाकरणेऽधिकम् ॥ ३१
प्रतिमास्थापने यागे फलस्यान्तो न विद्यते । मृन्मयाद्दारुजे पुण्यं दारुजादिष्टकोद्भवे ॥ ३२
इष्टकोत्थाच्छैलजे स्याद्धेमादेरधिकं फलम् । सप्तजन्मकृतं पापं प्रारम्भादेव नश्यति ॥ ३३
देवालयस्य स्वर्गी स्यान्नरकं न स गच्छति । कुलानां शतमुद्धृत्य विष्णुलोकं नयेन्नरः ॥ ३४
यमो यमभटानाह देवमन्दिरकारिणः ॥ ३५

[*यम उवाच—]

प्रतिमापूजादिकृतो नाऽऽनेया नरकं नराः । देवालयाद्यकर्तार आनेयास्ते विशेषतः ॥ ३६
विचरध्वं यथान्यायं नियोगो मम पाल्यताम् । नाऽऽज्ञाभङ्गं करिष्यन्ति भवतां जन्तवः क्वचित्
केवलं ये जगत्तातमनन्तं समुपाश्रिताः । भवद्भिः परिहर्तव्यास्तेषां नात्रास्ति संस्थितिः ॥ ३८
यत्र भागवता लोके तच्चित्तास्तत्परायणाः । पूजयन्ति सदा विष्णुं ते चं त्याज्याः सुदूरतः ३९

---

* एतदन सर्वेष्वादर्शपुस्तकेषूपलभ्यते पर चैतदधिकम् ।

---

१ घ. यत्नम् । २ घ. क्रीडमाना । ३ क. ख. ग. ङ. च. 'कुलस्तावत्तत्कर्ता । ४ ख. ग. च. पले । ५ घ. 'वादिदे' । ६ क. ङ. च. 'ष्टकाभवे । ७ ख. ग. ङ. 'स्तो तु गोचरा । घ 'स्ते तु गोचरे । ८ क. ङ. च. 'गो भेऽनुगा' । ९ घ. ते वस्त्याज्याः ।

[+यस्तिष्ठन्प्रस्वपन्गच्छन्क्षुत्तिष्ठन्स्खलिते स्थिते । संकीर्तयन्ति गोविन्दं ते च त्याज्याः सुदूरतः]
नित्यैर्नैमित्तिकैर्देवं ये यजन्ति जनार्दनम् । नावलोक्या भवद्भिस्ते तेद्रुता यान्ति तद्गतिम् ॥४१
ये पुष्पधूपवासोभिर्भूषणैश्चातिवल्लभैः । अर्चयन्ति न ते ग्राह्या नराः कृष्णालये गताः ॥ ४२
उपलेपनकर्तारः संमार्जनपराश्च ये । कृष्णालये परित्याज्यास्तेषां पुत्रास्तथा कुलम् ॥ ४३
येन चाऽऽयतनं विष्णोः कारितं तत्कुलोद्भवम् । पुंसां शतं नावलोक्यं भवद्भिर्दुष्टचेतसा ॥ ४४
यस्तु देवालयं विष्णोर्दारुशैलमयं तथा । कारयेन्मृन्मयं वाऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४५
अहन्यहनि यज्ञेन यजतो यन्महाफलम् । प्राप्नोति तत्फलं विष्णोर्यः कारयति केतनम् ॥ ४६
कुलानां शतमागामि समतीतं तथा शतम् । कारयन्भगवद्धाम नयत्यच्युतलोकताम् ॥ ४७
सप्तलोकमयो विष्णुस्तस्य यः कुरुते गृहम् । तारयत्यक्षयाँल्लोकानक्षय्यान्प्रतिपद्यते ॥ ४८
इष्टकाचयविन्यासो यावन्त्यब्दानि तिष्ठति । तावद्वर्षसहस्राणि तत्कर्तुर्दिवि संस्थितिः ॥ ४९
प्रतिमाकृद्विष्णुलोकं स्थापको लीयते हरौ । देवसद्मप्रतिकृतिप्रतिष्ठाकृत्तु गोचरे ॥ ५०

अग्निरुवाच—

यमोक्ता न नयन्त्येतं प्रतिष्ठादिकृतं हरेः । हयग्रीवः प्रतिष्ठार्थं देवानां ब्रह्मणेऽब्रवीत् ॥ ५१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये देवालयनिर्माणमाहात्म्यादिवर्णनं नामाष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११९६

अथैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

विष्ण्वादिदेवताप्रतिष्ठापने भूपरिग्रहविधानम् ।

हयग्रीव उवाच—

विष्ण्वादीनां प्रतिष्ठादि वक्ष्ये ब्रह्मञ्शृणुष्व मे । प्रोक्तानि पञ्चरात्राणि सप्तरात्राणि वै मया ॥
व्यस्तानि मुनिभिर्लोके पञ्चविंशतिसंख्यया । हयशीर्षं तन्त्रमाद्यं तन्त्रं त्रैलोक्यमोहनम् ॥ २
वैभवं पौष्करं तन्त्रं प्राह्लादं गार्ग्यगालवम् । नारदीयं च श्रीप्रश्नं शाण्डिल्यं चैश्वरं तथा ॥ ३
सत्योक्तं शौनकं तन्त्रं वासिष्ठं ज्ञानसागरम् । स्वायंभुवं कापिलं च तार्क्ष्यं नारायणीयकम् ॥ ४
आत्रेयं नारसिंहाख्यमानन्दाख्यं तथाऽऽरुणम् । बौधायनं तथाऽष्टाङ्गं विश्वोक्तं तस्य सारतः ॥
प्रतिष्ठां हि द्विजः कुर्यान्मध्यदेशादिसंभवः । न कच्छदेशसंभूतः कावेरीकौङ्कणोद्भवः ॥ ६
कामरूपः कलिङ्गोत्थः काञ्चीकाश्मीरके स्थितः । आकाशवायुतेजोम्बुभूरेताः पञ्चरात्रयः ॥ ७
अचेतन्यास्तमोद्रिक्ताः पञ्चरात्रविवर्जिताः । ब्रह्माऽहं विष्णुरमल इति विद्यात्स देशिकः ॥ ८
सर्वलक्षणहीनोऽपि स गुरुस्तन्त्रपारगः । नगराभिमुखाः स्थाप्या देवा न च पराङ्मुखाः ॥ ९
कुरुक्षेत्रे गयादौ च नदीनां तु समीपतः । ब्रह्मा मध्ये तु नगरे पूर्वे शक्रस्य शोभनम् ॥ १०

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतं ङ. पुस्तके नास्ति ।

---

१ ख. ग. श्रुते । २ घ. ते वह्लाज्याः । ३ ग. तद्गता । ४ क. ङ. घ. कृष्णालये । ५ क. ग. घ. ङ. च. 'क्षयान्न' । ६ घ. च. हयशीर्षं । ७ घ. प्रतिष्ठार्थं । ८ ग. अग्निरुवाच । ९ घ. सप्रश्न । १० घ. वैश्वक । ११ घ. तथाऽऽर्षं तु । १२ ख. ग. घ. ङ. 'रकोशलः । आ' । १३ क. ख. ङ. च. 'जोभुम्' । १४ क. ङ. च. 'नवाङ्गिरु स' ।

अग्नाविघ्नेश मातॄणां भूतानां च यमस्य च । दक्षिणे चण्डिकायाश्च पितृदैत्यादिकस्य च ॥ ११
नैर्ऋते मन्दिरं कुर्याद्वरुणादेश्च वारुणे । वायोर्नागस्य वायव्ये सौम्ये यक्षगुहस्य च ॥ १२
चण्डीशस्य महेशस्य ऐशे विष्णोश्च सर्वशः । पूर्वदेवकुलं पीड्य प्रासादं स्वल्पकं त्वथ ॥ १३
समं वाऽप्यधिकं वाऽपि न कर्तव्यं विजानता । उभयोर्द्विगुणां सीमां त्यक्त्वा चोच्छ्रायसंमिताम्
प्रासादं कारयेदन्यं नोभयं पीडयेद्बुधः । भूमौ तु शोधितायां तु कुर्याद्भूमिपरिग्रहम् ॥ १५
प्राकारसीमापर्यन्तं ततो भूतबलिं हरेत् । माषं हरिद्राचूर्णं तु सलाजं दधिसक्तुभिः ॥ १६
अष्टाक्षरेण सक्तूंश्च पातयित्वाऽष्टदिक्षु च । राक्षसाश्च पिशाचाश्च येऽस्मिंस्तिष्ठन्ति भूतले ॥ १७
सर्वे ते व्यपगच्छन्तु स्थानं कुर्यामहं हरेः । हलेन दारयित्वा गां गोभिश्चैवावचारयेत् ॥ १८
परमाण्वष्टकेनैव रथरेणुः प्रकीर्तितः । रथरेण्वष्टकेनैव त्रसरेणुः प्रकीर्त्यते ॥ १९
तैरष्टभिस्तु वालाग्रं लिक्षा तैरष्टभिर्मता । ताभिर्यूकाऽष्टभिः ख्याता ताश्चाष्टौ यवमध्यमः ॥ २०
यवाष्टकैरङ्गुलं स्याच्चतुर्विंशाङ्गुलः करः । चतुरङ्गुलसंयुक्तः स्वहस्तः पद्महस्तकः ॥ २१

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये विष्ण्वादिदेवताप्रतिष्ठार्थं भूपरिग्रहवर्णनं नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११३७

अथ चत्वारिंशोऽध्यायः ।

वास्तुमण्डलदेवतास्थापनपूजनार्घ्यदानबलिदानादिविधानादिकथनम् ।

हयग्रीव उवाच—

पूर्वमासीन्महद्भूतं सर्वभूतभयंकरम् । तद्देवैर्निहितं भूमौ स वास्तुपुरुषः स्मृतः ॥ १
चतुःषष्टिपदे क्षेत्रे ईशं कोणार्धसंस्थितम् । घृताक्षतैस्तर्पयेच्च पर्जन्यं पदगं ततः ॥ २
उत्पलाद्भिर्जयन्तं च द्विपदस्थं पताकया । महेन्द्रं चैककोष्ठस्थं सर्वरक्तपदे रविम् ॥ ३
वितानेनार्धपदगं सत्यं पादे भृशं घृतैः । व्योमशाकुनमांसेन कोणार्धपदसंस्थितम् ॥ ४
स्रुचा चार्धपदे वह्निं पूषणं लाजयैकतः । स्वर्णेन वितथं द्विस्थं मन्थनेन गृहाक्षतम् ॥ ५
मांसौदनेन धर्मेशमेकैकस्मिन्स्थितं द्वयम् । गन्धर्वं द्विपदं गन्धैर्भृशं शाकुनजिह्वया ॥ ६
एकस्थमर्धसंस्थं च यथा नीलपटैस्तथा । पितॄन्कृशरयाऽर्धस्थं दन्तकाष्ठैः पदस्थितम् ॥ ७
दौवारिकं द्विसंस्थं च सुग्रीवं यावकेन तु । पुष्पदन्तं कुशस्तम्बैः पद्मैर्वरुणमेकतः ॥ ८
असुरं सुरया द्विस्थं पदेशाय घृताम्भसा । यवैः पापं पदार्धस्थं रोगमध्ये च मण्डकैः ॥ ९
नागपुष्पैः पदे नागं मुख्यं भक्ष्यैर्द्विसंस्थितम् । मुद्गौदनेन भल्लाटं पदे सोमं पदे तथा ॥ १०
मधुना पायसेनाथ शालूकेन ऋषिं द्वये । पदेऽदितिं लोपिकाभिरर्धे दितिमथापरम् ॥ ११
पूरिकाभिस्तथाऽपमधिपः पयसा पदे । ततोऽपश्चापवत्सं तु दध्ना चैकपदे स्थितम् ॥ १२
लड्डुकैश्च मरीचिं तु पूर्वकोष्ठचतुष्टये । सवित्रे रक्तपुष्पाणि ब्रह्माधःकोणकोष्ठके ॥ १३

---

१ घ. वाहयित्वा । २ ख. घ. 'वदार'। ३ ख. ग. घ. लिक्षया । ४ घ. स हस्तः । ५ क. ख. ग. घ. नुवाच । ६ ख. ग. ङ. च 'र्धैः प'। ७ घ. द्विष्ठं । ८ क. ङ. च. गृहक्षतम् । ९ क. ङ. च. स्वयम् । ११ घ. द्विष्ठं । १२ क. ङ. च. गिरिद्वये ।

तदधःकोष्ठके दद्यात्सवित्रे च कुशोदकम् । विवस्वतेऽरुणं दद्याच्चन्दनं चतुरङ्घ्रिषु ॥ १५
रक्षोऽधःकोणकोष्ठे तु इन्द्रायार्घ्यं निशान्वितम् । इन्द्रं जयाय तस्याऽऽधो घृतार्थं कोणकोष्ठके॥
चतुष्पदे तु दातव्यमिन्द्राय गुडपायसम् । वायव्यधःकोणदेशे तु रुद्राय पक्वमांसकम् ॥ १६
तदधःकोणकोष्ठे तु यक्षायार्घ्यफलं तथा । महीधराय मांसान्नं माषं च चतुरङ्घ्रिषु ॥ १७
मध्ये चतुष्पदे स्थाप्या ब्रह्मणे तिलतण्डुलाः । चरकीं मांससर्पिभ्यां स्कन्दं कृसरया स्रजा १८
रक्तपत्रैर्विदारीं च कंदर्पं च पलौदनैः । पूतनां पलपित्ताभ्यां मांसासृग्भ्यां च जम्भकम् ॥१९
पित्तासृगस्थिभिः पापं पिलिपित्सं स्रजाऽसृजा । ईशाद्यान्रक्तमांसेन अभावादक्षतैर्यजेत् ॥ २०
रक्षोमातृगणेभ्यश्च पिशाचादिभ्य एव च । पितृभ्यः क्षेत्रपालेभ्यो बलीन्दद्यात्मकामतः ॥ २१
अहुत्वैतानसंतर्प्य प्रासादादीन्न कारयेत् । ब्रह्मस्थाने हरिं लक्ष्मीं गणं पश्चात्समर्चयेत् ॥ २२
माहेशं नरं वास्तुमयं वर्धन्या सहितं घटम् । ब्रह्माणं मध्यतः कुम्भे ब्रह्मादींश्च दिगीश्वरान् २३
दद्यात्पूर्णाहुतिं पश्चात्स्वस्तिवाच्य प्रणम्य च । प्रगृह्य कर्करीं सम्यङ्मण्डलं तु प्रदक्षिणम् २४
सूत्रमार्गेण हे ब्रह्मंस्तोयधारां च भ्रामयेत् । पूर्ववत्तेन मार्गेण सप्त बीजानि वापयेत् ॥ २५
प्रारम्भं तेन मार्गेण तस्य खातस्य कारयेत् । ततो गर्तं खनेन्मध्ये हस्तमात्रं प्रमाणतः ॥ २६
चतुरङ्गुलकं चाधश्चोपलिप्यार्चयेत्ततः । ध्यात्वा चतुर्भुजं विष्णुमर्घ्यं दद्यात्तु कुम्भतः ॥ २७
कर्कर्यां पूरयेच्छ्वभ्रं शुक्लपुष्पाणि च न्यसेत् । दक्षिणावर्तकं श्रेष्ठं बीजैर्मृद्भिश्च पूरयेत् ॥ २८
अर्घ्यदानं विनिष्पाद्य गोवस्त्रादीन्ददेद्गुरौ । कालज्ञाय स्थपतये वैष्णवादित्यपूजनम् ॥ २९
ततस्तु खानयेद्यत्नाज्जलान्तं यावदेव तु । पुरुषाधःस्थितं शल्यं न गृहे दोषदं भवेत् ॥ ३०
अस्थिशल्ये भिद्यते वै भित्तिर्वै गृहिणोऽसुखम् । यन्नामशब्दं शृणुयाच्चेत्तु शल्यं तदुद्भवम् ॥३१

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽर्घ्यदानविधानादिकथनं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११६८

अथैकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

शिलाविन्यासविधानम् ।

हयग्रीव उवाच—

पादप्रतिष्ठां वक्ष्यामि शिलाविन्यासलक्षणाम् । अग्रतो मण्डपः कार्यः कुण्डानां तु चतुष्टयम् ॥१
कुम्भन्यासेष्टकान्यासो द्वारस्तम्भोच्छ्रयं शुभम् । पादोनं पूरयेत्खातं तत्र वास्तुं यजेत्समे ॥ २
इष्टकाश्च सुपक्वाः स्युर्द्वादशाङ्गुलसंमिताः । स्वविस्तारत्रिभागेण वैपुल्येन समन्विताः ॥ ३
करप्रमाणा श्रेष्ठा स्याच्छिलाऽथ शिलामये । नव कुम्भांस्ताम्रमयान्स्थापयेदिष्टकाघटान् ४
अद्भिः पञ्चकषायेण सर्वौषधिजलेन च । गन्धतोयेन च तथा कुम्भैस्तोयसुपूरितैः ॥ ५
हिरण्यव्रीहिसंयुक्तैर्गन्धचन्दनचर्चितैः । आपो हि ष्ठेतितिसृभिः शं नो देवीति चाप्यथ ॥ ६
तरत्समन्दीरिति च पावमानीभिरेव च । उदुत्तमं वरुणमिति कयानश्च तथैव च ॥ ७

---

१ घ. पिलिपिञ्ज । २ ख. ग. अपि वा चाक्ष° । ३ घ. महीश्वरं । ४ ख. ग. °येच्च तत् । ५ घ. °दिभ्य अर्चयेत् । ६ ग °त्तम घ° । ७ घ. °ता: । शुचि° । ८ ख. ग. °ला स्याम शि° ।

वरुणस्येति मन्त्रेण हंसः शुचिपदित्यपि । श्रीसूक्तेन च तथा शिलाः संस्थाप्य संवृतः ॥ ८
शय्यायां मण्डपे प्राच्यां मण्डले हरिमर्चयेत् । जुहुयाज्जनयित्वाऽग्निं समिधो द्वादशार्णतः ॥ ९
आघारावाज्यभागौ तु प्रणवेनैव कारयेत् । अष्टाऽऽहुतीस्तथाऽष्टार्णैराज्यं व्याहृतिभिः क्रमात् ॥
लोकेशायाग्नये चैव सोमाय च ग्रहाय च । पुरुषोत्तमायेति च व्याहृतीर्जुहुयाच्चतः ॥ ११
प्रायश्चित्तं ततः पूर्णां मूर्तिं मांसं घृतं तिलान् । वेदाद्यैर्द्वादशान्तेन कुम्भेषु च पृथक्पृथक् ॥ १२
प्राच्युक्तस्तु गुरुः कुर्याद्दिग्दिक्षु विक्षिप्य च । मध्ये चैकां शिलां कुम्भान्न्यसेद्देवान्सुरान्क्रमात् ॥
पद्मं चैव महापद्मं मकरं कच्छपं तथा । कुमुदं च तथाऽऽनन्दं पद्मं शङ्खं च पद्मिनीम् ॥ १४
कुम्भान्स चालयेत्तेषु न्यसेदिष्टकाः क्रमात् । ईशानान्तांश्च पूर्वादाविष्टकाः प्रथमं न्यसेत् ॥ १५
शक्तयो विमलाद्यास्तु इष्टकानां तु देवताः । न्यसनीया यथायोगं मध्ये न्यस्या त्वनुग्रहा ॥ १६
अव्यङ्गे चाक्षते पूर्णे मुनेरङ्गिरसः सुते । इष्टके त्वं प्रयच्छेष्टं प्रतिष्ठां कारयाम्यहम् ॥ १७
मन्त्रेणानेन विन्यस्य इष्टका देशिकोत्तमः । गर्भाधानं ततः कुर्यान्मध्यस्थाने समाहितः ॥ १८
कुम्भोपरिष्टाद्देवेशं पद्मिनीं न्यस्य देवताम् । मृत्तिकाश्चैव पुष्पाणि धातवो(त्र्न्वे) रत्नमेव च ॥
लोहादिनिर्मिते चाष्टे पञ्चेष्टे गर्भभाजने । द्वादशाङ्गुलविस्तारे चतुरङ्गुलकोच्छ्रये ॥ २०
पद्माकारे ताम्रमये भाजने पृथिवीं यजेत् । पृथ्वीन्द्रे सर्वभूतेशे पर्वतासनमण्डिते ॥ २१
समुद्रपरिवारे त्वं देवि गर्भं समाश्रय । नन्दे नन्दय वासिष्ठे वसुभिः प्रजया सह ॥ २२
जये भार्गवदायादे प्रजानां विजयावहे । पूर्णेऽङ्गिरस(सो)दायादे पूर्णकामं कुरुष्व माम् ॥ २३
भद्रे काश्यपदायादे कुरु भद्रां मतिं मम । सर्वबीजसमायुक्ते सर्वरत्नौषधीवृते ॥ २४
जये सुरुचिरे नन्दे वासिष्ठे रम्यतामिह । प्रजापतिसुते देवि चतुरस्रे महीयसि ॥ २५
सुभगे सुव्रते भद्रे गृहे काश्यपि रम्यताम् । पूजिते परमाचार्यैर्गन्धमाल्यैरलंकृते ॥ २६
भव भूतिकरी देवि गृहे भार्गवि रम्यताम् । देशस्वामिपुरस्वामिगृहस्वामिपरिग्रहे ॥ २७
मनुष्यादिकतुष्टयर्थं पशुवृद्धिकरी भव । एवमुक्त्वा ततः खातं गोमूत्रेण तु सेचयेत् ॥ २८
कृत्वा निधापयेद्गर्भं गर्भाधानं भवेन्निशि । गोवस्त्रादि प्रदद्याच्च गुरवेऽन्येषु भोजनम् ॥ २९
गर्भं न्यस्येष्टका न्यस्य ततो गर्भं प्रपूरयेत् । पीठबन्धमतः कुर्यात्ततः प्रासादमानतः ॥ ३०
पीठोत्तमं चोच्छ्रयेण प्रासादस्यार्धविस्तरात् । पादहीनं मध्यमं स्यात्कनिष्ठं चोत्तमार्धतः ॥ ३१
पीठबन्धोपरिष्टाच्च वास्तुयागं पुनर्यजेत् । पादप्रतिष्ठाकारी तु निष्पापो दिवि मोदते ॥ ३२
देवागारं करोमीति मनसा यस्तु चिन्तयेत् । तस्य कायगतं पापं तदह्ना हि प्रणश्यति ॥ ३३
कृते तु किं पुनस्तस्य प्रासादे विधिनैव तु । अष्टेष्टकासमायुक्तं यः कुर्याद्देवतालयम् ॥ ३४
न तस्य फलसंपत्तिर्वक्तुं शक्येत केनचित् । अनेनैवानुमेयं हि फलं प्रासादविस्तरात् ॥ ३५

---

१ क. सवृताः । घ. संघटः । २ घ. °दशीस्ततः । ३ घ. °शान्वैरा° । ४ ध. °धातानमन्ये ये लो° । ५ घ. °मायावमहेषु च । ६ घ. मूर्तिमांसघृतास्तिला° । ७ ज. °शान्तैर्द्वा° । ८ क. ङ. च. °अर्पेन । ९ ख. ग. घ. ... न्यसे° । १० घ. लोहानि दिक्पथेरष्टं । ११ क. ङ. च. °सावार्ये । १२ ख. घ. °करे दे° । १३ क. ङ. घ. ° १४ क. ख. ग. घ. °मोन्नितमा° । १५ ङ. च. वास्तुयोगं । ख. ग. वास्तुयागं ।

ग्राममध्ये च पूर्वस्यां प्रत्यग्द्वारं प्रकल्पयेत् । विदिशासु च सर्वासु ग्रामप्रत्यङ्मुखं भवेत् ॥ १९
दक्षिणे चोत्तरे चैव पश्चिमे प्राङ्मुखं भवेत् ॥ २०

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सर्वशिलाविन्यासविधानादिकथनं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१२०५

अथ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

प्रासादलक्षणकथनम् ।

हयग्रीव उवाच—

प्रासादं संप्रवक्ष्यामि सर्वसाधारणं शृणु । चतुरस्रीकृतं क्षेत्रं भजेत्षोडशधा बुधः ॥
मध्ये तस्य चतुर्भिस्तु कुर्यादायसमन्वितम् । द्वादशैव तु भागांश्च भित्त्यर्थं परिकल्पयेत् ॥
जङ्घोच्छ्रायस्तु कर्तव्यश्चतुर्भागेण चाऽऽयतः । जङ्घाया द्विगुणोच्छ्रायो मञ्जर्याः कल्पयेद्बुधः
तुर्यभागेन मञ्जर्याः कार्यः सम्यक्प्रदक्षिणः । तन्मानेनिर्गमः कार्य उभयोः पार्श्वयोः समः ॥
शिखरेण समं कार्यमग्रे जगति विस्तरम् । द्विगुणेनापि कर्तव्यं यथाशोभानुरूपतः ॥
विस्तारान्मण्डपस्याग्रे गर्भसूत्रद्वयेन तु । दैर्घ्यात्पादाधिकं कुर्यान्मध्यस्तम्भैर्विभूषितम् ॥
प्रासादगर्भमानं वा कुर्वीत मुखमण्डपम् । एकाशीतिपदैर्वास्तुं पश्चान्मण्डपमारभेत् ॥
शुकान्भाग्द्वारविन्यासे [+पादान्तःस्थान्यजेत्सुरान् । तथा प्राकारविन्यासे] यजेद्द्वात्रिंशदन्तगा
सर्वसाधारणं चैतत्प्रासादस्य च लक्षणम् । मानेन प्रतिमाया वा प्रासादमपरं शृणु ॥
प्रतिमायाः प्रमाणेन कर्तव्या पिण्डिका शुभा । गर्भस्तु पिण्डिकार्धेन गर्भमानास्तु भित्तयः ॥ १
भित्तेरायामपानेन चत्सेधं तु प्रकल्पयेत् । भित्त्युच्छ्रायात्तु द्विगुणं शिखरं कल्पयेद्बुधः ॥ १
शिखरस्य तु तुर्येण भ्रमणं परिकल्पयेत् । शिखरस्य चतुर्थेन अग्रतो मुखमण्डपम् ॥ १
अष्टमांशेन गर्भस्य रथकानां तु निर्गमः । परिधेर्गुणभागेन रथकांस्तत्र कल्पयेत् ॥ १
तत्तृतीयेन वा कुर्याद्रथकानां तु निर्गमः । वामत्रयं स्थापनीयं रथकत्रितये सदा ॥ १
शिखरार्थं हि सूत्राणि चत्वारि विनिपातयेत् । शुकनासोर्ध्वतः सूत्रं तिर्यग्भूतं निपातयेत् ॥ १
शिखरस्यार्धभागस्थं सिंहं तत्र तु कारयेत् । शुकनासां स्थिरीकृत्य मध्यसंधौ विधारयेत् ॥ १
अपरे च तथा पार्श्वे तद्वत्सूत्रं विधारयेत् । तदूर्ध्वं तु भवेद्वेदी सकण्ठामनसारकम् ॥ १
स्कन्धभग्नं न कर्तव्यं विकरालं तथैव च । ऊर्ध्वं तु वेदिकामानात्कलशं परिकल्पयेत् ॥ १
विस्ताराद्द्विगुणं द्वारं कर्तव्यं तु सुशोभनम् । उदुम्बरौ तदूर्ध्वं च न्यसेच्छाखां सुमङ्गलैः ॥ १
द्वारस्य तु चतुर्थांशे कार्यौ चण्डप्रचण्डकौ । विष्वक्सेनौ वत्सदण्डौ शाखाधोदुम्बरे श्रियम्
दिग्गजैः स्नाप्यमानां तां घटैः साब्जां सुरूपिकाम् । प्रासादस्य चतुर्थांशैः प्राकारस्योच्छ्रयो भवे

---

* अत्र किंचित्त्रुटितमिति भाति । + घ. पुस्तकेऽयं ग्रन्थो नास्ति ।

---

१ ख. ग. घ. पूर्वे च । ङ. घ. मध्ये च । २ घ. ग्रामे प्रत्यङ्मुखो भ° । ३ घ. प्राङ्मुखो । ४ क. ख. घ. कार्यौ ५ क. ख. घ. 'शिला । स' । ६ ख. 'न्यसान् । ७ क. ख. च. शिखरार्थे । ८ घ. घ. निधापयेत् । ९ ख. °पतरायकम् । घ. 'ण्ठा मन' । १० घ. शिखोर्ध्वोदुम्बरो ।

प्रासादात्पादहीनं तु गोपुरस्योच्छ्रयो भवेत् । पञ्चहस्तस्य देवस्य एकहस्ता तु पीठिका ॥ २२
गारुडं मण्डपं चाग्रे एकं भौमादिधाम च । कुर्याद्विप्रतिमायामं दिक्षु चाष्टासु चोपरि ॥ २३
पूर्वे वराहं दक्षे च नृसिंहं श्रीधरं जले । उत्तरे तु हयग्रीवमाग्नेय्यां जामदग्न्यकम् ॥ २४
नैर्ऋत्यां रामकं वायौ वामनं वासुदेवकम् । ईशे प्रासादरचना देया वस्वर्ककादिभिः ॥ २५
द्वारस्य चाष्टमाद्यंशं त्यक्त्वा वेधो न दोषभाक् ॥ २६

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रासादादीनां लक्षणवर्णनं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१२३१

अथ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

प्रासाददेवतास्थापनभूतशान्त्यादिकथनम् ।

हयग्रीव उवाच—

प्रासादे देवताः स्थाप्या वक्ष्ये ब्रह्मञ्शृणुष्व मे । पञ्चायतनमध्ये तु वासुदेवं निवेशयेत् ॥ १
वामनं नृहरिं चाश्वशीर्षं तद्वच्च शूकरम् । आग्नेये नैर्ऋते चैव वायव्ये चेशगोचरे ॥ २
अथ नारायणं मध्ये ह्याग्नेय्यामम्बिकां न्यसेत् । नैर्ऋत्यां भास्करं वायौ ब्रह्माणं लिङ्गमीशके ३
अथवा रुद्ररूपं तु अथवा नवधामसु । वासुदेवं न्यसेन्मध्ये पूर्वादौ रामरामकान् ॥ ४
इन्द्रादींल्लोकपालांश्च अथवा नवधामसु । पञ्चायतनकं कुर्यान्मध्ये तु पुरुषोत्तमम् ॥ ५
लक्ष्मीवैश्रवणौ पूर्वे दक्षे मातृगणं न्यसेत् । स्कन्दं गणेशमीशानं सूर्यादीन्पश्चिमे ग्रहान् ॥ ६
उत्तरे दश मत्स्यादीनाग्नेय्यां चण्डिकां तथा । नैर्ऋत्यामम्बिकां स्थाप्य वायव्ये तु सरस्वतीम्
पद्मामैशे वासुदेवं मध्ये नारायणं च वा । त्रयोदशालये मध्ये विश्वरूपं न्यसेद्धरिम् ॥ ८
पूर्वादौ केशवादीन्वा अन्यधामस्वयं हरिः । मृन्मयी दारुघटिता लोहजा रत्नजा तथा ॥ ९
शैलजा गन्धजा चैव कौसुमी सप्तधा स्मृता । कौसुमी गन्धजा चैव मृन्मयी प्रतिमा तथा १०
तत्कालपूजिताश्चैताः सर्वकामफलप्रदाः । अथ शैलमयीं वक्ष्ये शिला यत्र च गृह्यते ॥ ११
पर्वतानामभावे च गृह्णीयाद्भूगतां शिलाम् । पाण्डुरा ह्यरुणा पीता कृष्णा शस्ता तु वर्णिनाम्॥
न यदा लभ्यते सम्यग्वर्णिनां वर्णतः शिला । वर्णाद्यापादनं तत्र जुहुयात्सिंहविद्यया ॥ १३
शिलायां शुक्लरेखाऽग्र्या कृष्णाऽग्र्या सिंहहोमतः । कांस्यघण्टानिनादा स्यात्पुंलिङ्गा विस्फुलिङ्गका
तन्मन्दलक्षणा स्त्री स्याद्रूपाभावान्नपुंसका । दृश्यते मण्डलं यस्यां सगर्भा तां विवर्जयेत् ॥ १५
प्रतिमार्थं धनं दत्त्वा वनयागं समाचरेत् । तत्र खात्वोपलिप्याथ मण्डपे तु हरिं यजेत् ॥ १६
बलिं दत्त्वा कर्मशस्त्रं टङ्कादिकमथार्चयेत् । हुत्वाऽथ शालितोयेन अस्त्रेण प्रोक्षयेच्छिलाम् १७
रक्षां कृत्वा नृसिंहेन मूलमन्त्रेण पूजयेत् । हुत्वा पूर्णाहुतिं दद्यात्ततो भूतबलिं गुरुः ॥ १८
अत्र ये संस्थिताः सत्त्वा यातुधानाश्च गुह्यकाः । सिद्धादयो वा ये चान्ये तान्संपूज्य क्षमापयेत्
प्रतिबिम्बार्थमस्माकं यात्रैषा केशवाज्ञया । विष्ण्वर्थं यद्भवेत्कार्यं युष्माकमपि तद्भवेत् ॥ २०

---

१ घ. कुर्याद्वि प्रतिमायां तु । २ ख. वामक । ३ च. 'मायाङ्ग त्व' । ४ ख. ग. घ. रामवामकान् । ५ घ. हरिम् । ङ. भुवि । ६ ङ. कौमुदी दशधा । ७ घ. 'त् । विष्णुवि' ।

अनेन बलिदानेन प्रीता भवत सर्वथा । क्षेमेण गच्छतान्यत्र मुक्त्वा स्थानमिदं त्वरात् ॥ २
एवं प्रबोधिता मुक्त्वा यान्ति ह्रष्टा यथासुखम् । शिल्पिभिश्च चरुं भाश्य स्वप्नमन्त्रं जपेन्निशि ।
ॐ नमः सकललोकाय विष्णवे प्रभविष्णवे । विश्वाय विश्वरूपाय स्वप्नाधिपतये नमः ॥ २
आचक्ष्व देव देवेश प्रसुप्तोऽस्मि तवान्तिकम् । स्वप्ने सर्वाणि कार्याणि हृदिस्थानि तु यानि
ॐ ॐ ह्रूं फट् विष्णवे स्वाहा । शुभे स्वप्ने शुभं सर्वं ह्यशुभे सिंहहोमतः ॥ २
प्रातरर्घ्यं शिलायां तु दत्त्वाऽस्त्रेणास्त्रकं यजेत् । कुद्दालटङ्कशस्त्राद्यं मध्वाज्याक्तमुखं चरेत् ॥ २
आत्मानं चिन्तयेद्विष्णुं शिल्पिनं विश्वकर्मिणम् । शस्त्रं विष्ण्वात्मकं दद्यान्मुखपृष्ठादि दर्शयेत्
जितेन्द्रियष्टङ्कहस्तः शिल्पी तु चतुरस्रकाम् । शिलां कृत्वा पिण्डिकार्थं किंचिन्न्यूनां तु कल्पयेत्
रथे स्थाप्य समानीय सवस्त्रां कारुवेश्मनि । पूजयित्वाऽथ घटयेत्प्रतिमां स तु कर्मकृत् ॥ २

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रासाददेवतास्थापनभूतशान्तिशिलालक्षणप्रतिमानिर्माणादिनिरूपणं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१२६०

अथ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

वासुदेवादिप्रतिमानां लक्षणानि ।

हयग्रीव उवाच—

वासुदेवादिप्रतिमालक्षणं प्रवदामि ते । प्रासादस्योत्तरे पूर्वमुखीं वा चोत्तराननाम् ॥
संस्थाप्य पूज्य च बलिं दत्त्वाऽथो मध्यसूत्रकम् । शिलां शिल्पी तु नवधा विभज्य नवमेंऽश
सूर्यभक्ते शिलायां तु भागं स्वाङ्गुलमुच्यते । द्व्यङ्गुलं गोलकं नाम्ना कलानेत्रं तदुच्यते ॥
भागमेकं त्रिधा कृत्वा पार्ष्णिभागं प्रकल्पयेत् । भागमेकं तथा जानौ ग्रीवायां भागमेव च ॥
मुकुटं तालमात्रं स्यात्तालमात्रं तथा मुखम् । तालेनैकेन कण्ठं तु तालेन हृदयं तथा ॥
नाभिमेढ्रान्तरं ताले द्वितालावूरुकौ तथा । तालद्वयेन जङ्घा स्यात्सूत्राणि शृणु सांप्रतम् ॥
कार्यं सूत्रद्वयं पादे जङ्घामध्ये तथाऽपरम् । जानौ सूत्रद्वयं कार्यमूरुमध्ये तथाऽपरम् ॥
मेढ्रे तथाऽपरं कार्यं कट्यां सूत्रं तथाऽपरम् । मेखलाबन्धसिद्ध्यर्थं नाभ्यां चैवापरं तथा ॥
हृदये च तथा कार्यं कण्ठे सूत्रद्वयं तथा । ललाटे चापरं कार्यं मस्तके च तथा परम् ॥
मुकुटोपरि कर्तव्यं सूत्रमेकं विचक्षणैः । सूत्राण्यूर्ध्वं प्रदेयानि सप्तैव कमलोद्भव ॥ १
कक्षात्रिकान्तरेणैव षट्सूत्राणि प्रदापयेत् । मध्यसूत्रं तु सत्यज्य सूत्राण्येव निवेदयेत् ॥ १
ललाटं नासिका वक्त्रं कर्तव्यं चतुरङ्गुलम् । ग्रीवाकर्णौ तु कर्तव्यावायामाच्चतुरङ्गुलौ ॥ १
द्व्यङ्गुले हनुके कार्ये विस्ताराच्चिबुकं तथा । अष्टाङ्गुलं ललाटं तु विस्तारेण प्रकीर्तितम् ॥ १
परेण द्व्यङ्गुलौ शङ्खौ कर्तव्यावलकान्वितौ । चतुरङ्गुलमाख्यातमन्तरं कर्णनेत्रयोः ॥ १
षडङ्गुलौ पृथुकौ कर्णौ कर्णापाङ्गार्धपञ्चमे । भ्रूसमेन तु सूत्रेण कर्णस्रोतः प्रकीर्तितम् ॥ १

---

१ क ख च प्रपन्नोऽस्मि । २ ख घ °कर्मकम् । ३ ख °चिन्मूलं तु । ४ क ङ च सूर्यं भक्ते । घ सूर्यं । ५ घ कालनेत्र । ६ घ °चिबुकं च° ।

(वासुदेवादिप्रतिमाना लक्षणानि)

विद्धं षडङ्गुलं कर्णमविद्धं चतुरङ्गुलम् । चिबुकेन समं विद्धमविद्धं वा षडङ्गुलम् ॥ १
गन्धपात्रं तथाऽऽवर्तं शष्कुलीं कल्पयेत्तथा । अङ्गुलेनाधरः कार्यस्तस्यार्धेनोत्तराधरः ॥ १
अर्धाङ्गुलं तथा नेत्रं वक्त्रं तु चतुरङ्गुलम् । आयामेन तु वैपुल्यात्सार्धमङ्गुलमुच्यते ॥ १
नासावंशसमुच्छ्रायं मूले त्वेकाङ्गुलं मतम् । उच्छ्रयाद्व्यङ्गुलं[2] चाग्रे करवीरोपमा स्मृता ॥१
अन्तरं चक्षुषोः कार्यं चतुरङ्गुलमानतः । द्व्यङ्गुलं चाक्षिकोशं च द्व्यङ्गुलं चान्तरं तयोः ॥ २
तारा नेत्रत्रिभागेण दक्तारा पञ्चमांशिका । त्र्यङ्गुलं(लो) नेत्रविस्तारं(रो) द्रोणी चार्धाङ्गुला मत
तत्प्रमाणा भ्रुवोर्लेखा भ्रुवौ चैव समे मते । भ्रूमध्यं द्व्यङ्गुलं कार्यं भ्रूदैर्घ्यं चतुरङ्गुलम् ॥ २
षड्विंशदङ्गुलायामं मस्तकस्य तु वेष्टनम् । मूर्तीनां केशवादीनां द्वात्रिंशद्वेष्टनं भवेत् ॥ २
पञ्चनेत्रा स्त्वधो ग्रीवा विस्ताराद्वेष्टनं पुनः । त्रिगुणं तु भवेदूर्ध्वं विस्तृताष्टाङ्गुलं पुनः ॥ २१
ग्रीवात्रिगुणमायामं ग्रीवावक्षोन्तरं भवेत् । स्कन्धावष्टाङ्गुलौ[3] कार्यौ त्रिकलावंशकौ शुभौ ॥ २५
सप्तनेत्रौ स्मृतौ बाहू प्रबाहू षोडशाङ्गुलौ । त्रिकलौ विस्तृतौ बाहू प्रबाहू चापि तत्समौ ॥ २६
बाहुदण्डोर्ध्वतो ज्ञेयः परिणाहः कला नव । सप्तदशाङ्गुलो मध्ये कूर्परोऽर्धे च षोडश ॥ २५
कूर्परस्य भवेन्नाहस्त्रिगुणः कमलोद्भव । नाहः प्रबाहुमध्ये तु षोडशाङ्गुल उच्यते ॥ २८
अग्रहस्ते परीणाहो द्वादशाङ्गुल उच्यते । विस्तारेण करतलं कीर्तितं तु षडङ्गुलम् ॥ २९
दैर्घ्यं सप्ताङ्गुलं कार्यं मध्या पञ्चाङ्गुला मता । तर्जन्यनामिका चैव तस्मादर्धाङ्गुलं विना ॥
कनिष्ठाङ्गुष्ठकौ कार्यौ चतुरङ्गुलसंमितौ । द्विपर्वोऽङ्गुष्ठकः कार्यः शेषाङ्गुल्यस्त्रिपर्विकाः ॥
सर्वासां पर्वणोऽर्धेन नखमानं विधीयते । वक्षसो यत्प्रमाणं तु जठरं तत्प्रमाणतः ॥ ३२
अङ्गुलैका भवेन्नाभिर्वेधेन च प्रमाणतः । ततो मेढ्रान्तरं कार्यं तालमात्रं प्रमाणतः ॥ ३३
नाभिमध्ये परीणाहो द्विचत्वारिंशदङ्गुलैः । अन्तरं स्तनयोः कार्यं तालमात्रं प्रमाणतः ॥ ३४
चूचुकौ यवमानौ तु मण्डलं द्विपदं भवेत् । चतुःषष्ट्यङ्गुलं कार्यं वेष्टनं वक्षसः स्फुटम् ॥ ३५
चतुर्मुखं च तदधो वेष्टनं परिकीर्तितम् । परिणाहस्तथा कट्याश्चतुष्पञ्चदशाङ्गुलैः ॥ ३६
विस्तारश्चोरुमूले तु प्रोच्यते द्वादशाङ्गुलैः । तस्मादभ्यधिकं मध्ये ततो निम्नतरं क्रमात् ॥३७
विस्तृताष्टाङ्गुलं जानु त्रिगुणा परिणाहतः । जङ्घा मध्ये तु विस्तारः सप्ताङ्गुल उदाहृतः ॥
त्रिगुणः परिधिश्चास्य जङ्घाग्रं पञ्च विस्तरात् । त्रिगुणः परिधिश्चास्य पादौ तालप्रमाणकौ ॥
आयामादुत्थितौ पादौ चतुरङ्गुलमेव च । गुल्फात्पूर्वं तु कर्तव्यं प्रमाणाच्चतुरङ्गुलम् ॥ ४०
त्रिकलं विस्तृतौ पादौ त्र्यङ्गुलौ[4] गुह्यकः स्मृतः । पञ्चाङ्गुलस्तु नाहोऽस्य दीर्घा तद्वत्प्रदेशिनी॥
अष्टमाष्टांशमध्योनाः शेषाङ्गुल्यः क्रमेण तु । सपादाङ्गुलमुत्सेधमङ्गुष्ठस्य प्रकीर्तितम् ॥ ४२
तदेव द्विगुणं कार्यमङ्गुष्ठस्य नखं तथा । अर्धाङ्गुलं तथाऽन्यासां क्रमान्न्यूनं तु कारयेत् ॥ ४३
त्र्यङ्गुलौ वृषणौ कार्यौ मेढ्रं तु चतुरङ्गुलम् । परिणाहोऽत्र कोशाग्रं कर्तव्यं चतुरङ्गुलम् ॥
षडङ्गुलपरीणाहौ वृषणौ परिकीर्तितौ । प्रतिमा भूषणाढ्या स्यादेवद्दुदेवलक्षणम् ॥ ४५
अनयैव दिशा कार्यं लोके दृष्ट्वा तु लक्षणम् । दक्षिणे तु करे चक्रमधस्तात्पद्मपेव च ॥ ४६
वामे शङ्खं गदाऽधस्ताद्वासुदेवस्य लक्षणात् । श्रीपुष्टी चापि कर्तव्ये पद्मवीणाकरान्विते ॥ ४७

---

१ क. ख. ग. ङ. च. 'पा नोद्धी ब' । २ ख 'द्रोध न । ३ च. त्रिदने । ४ र. स्तनयोः । ५ ग. ग. त्रिपुर्ग । ६ ग. 'रत गुल्फतः' । ७ घ. 'मृ । ययोन्नतङ्गुल ग' ।

शेषः संकर्षणो लम्बद्विचक्रो रक्त उत्तमः । सूक्ष्मचक्रो बहुच्छिद्रः प्रद्युम्नो नीलदीर्घकः ॥ २
पीतोऽनिरुद्धः पद्माङ्को वर्तुलो द्वित्रिरेखवान् । कृष्णो नारायणो नाभ्युन्नतः सुषिरदीर्घवान्॥३
परमेष्ठी साब्जचक्रः पृष्ठच्छिद्रश्च बिन्दुमान् । स्थूलचक्रोऽसितो विष्णुर्मध्ये रेखा गदाकृतिः ॥ ४
नृसिंहः कपिलः स्थूलचक्रः स्यात्पञ्चबिन्दुकः । वराहः शक्तिलिङ्गः स्यात्तचक्रौ विषमौ स्मृतौ॥
इन्द्रनीलनिभः स्थूलस्त्रिरेखालाञ्छितः शुभः । कूर्मस्तथोन्नतः पृष्ठे वर्तुलावर्तकोऽसितः ॥ ६
हयग्रीवोऽङ्कुशाकाररेखो नीलः सबिन्दुकः । वैकुण्ठ एकचक्रोऽब्जी मणिभः पुच्छरेखकः ॥ ७
मत्स्यो दीर्घस्त्रिबिन्दुः स्यात्काचवर्णस्तु पूरितः । श्रीधरो वनमालाङ्कः पञ्चरेखस्तु वर्तुलः ॥ ८
वामनो वर्तुलश्चातिह्रस्वो नीलः सबिन्दुकः । श्यामस्त्रिविक्रमो दक्षरेखो वामेन रिक्तकः ॥ ९
अनन्तो नागभोगाङ्को नैकाभो नैकमूर्तिमान् । स्थूलो दामोदरो मध्यचक्रोऽधःसूक्ष्मबिन्दुकः १०
सुदर्शनस्त्वेकचक्रो लक्ष्मीनारायणो द्वयात् । त्रिचक्रश्चाच्युतो देवस्त्रिचक्रो वा त्रिविक्रमः ॥ ११
जनार्दनश्चतुश्चक्रो वासुदेवश्च पञ्चभिः । षट्चक्रश्चैव प्रद्युम्नः संकर्षणश्च सप्तभिः ॥ १२
दशावतारो दशभिर्दशैकेनानिरुद्धकः । द्वादशात्मा द्वादशभिरत ऊर्ध्वमनन्तकः ॥ १३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शालग्रामादिमूर्तिलक्षणकथनं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११३७

अथ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

शालग्रामादिपूजाकथनम् ।

हयग्रीव उवाच—

शालग्रामादिचक्राङ्कपूजाः सिद्ध्यै वदामि ते। त्रिविधा स्याद्धरेः पूजा काम्याऽकाम्योभयात्मिका
मीनादीनां तु पञ्चानां काम्यार्था वोभयात्मिका । वराहस्य नृसिंहस्य वामनस्य च मुक्तये ॥ २
चक्रादीनां त्रयाणां तु शालग्रामार्चनं शृणु । उत्तमा निष्कला पूजा कनिष्ठा सकलार्चना ॥ ३
मध्यमा मूर्तिपूजा स्याच्चक्राब्जे चतुरस्रके । प्रणवं हृदि विन्यस्य षडङ्गं करदेहयोः ॥ ४
कृतमुद्रात्रयश्चक्राद्बहिः पूर्वे गुरुं यजेत् । आप्ये गणं वायवे च धातारं नैर्ऋते यजेत् ॥ ५
विधातारं च कर्तारं हर्तारं दक्षसौम्ययोः । विष्वक्सेनं यजेदीश आग्नेये क्षेत्रपालकम् ॥ ६
ऋगादिवेदान्प्रागादावाधारानन्तकं भुवम् । पीठं पद्मं चार्कचन्द्रवह्न्याख्यं मण्डलत्रयम् ॥ ७
आसनं द्वादशान्तेन तत्र स्थाप्य शिलां यजेत् । व्यस्तेन च समस्तेन स्वबीजेन यजेत्क्रमात् ॥८
पूर्वादावथ वेदाद्यैर्गायत्रीभ्यां जितादिना । प्रणवेनार्चयेत्पश्चान्मुद्रास्तिस्रः प्रदर्शयेत् ॥ ९
विष्वक्सेनस्य चक्रस्य क्षेत्रपालस्य दर्शयेत् । शालग्रामस्य मध्यमा पूजाऽथो निष्कलोच्यते ॥१०
पूर्ववत्षोडशारं च सपद्मं मण्डलं लिखेत् । शङ्खचक्रगदाखड्गैर्गुर्वाद्यं पूर्ववद्यजेत् ॥ ११
पूर्वे सौम्ये धनुर्बाणान्वेदाद्यैरासनं ददेत् । शिलां न्यसेद्द्वादशार्णैस्तृतीयं पूजनं शृणु ॥ १२

---

१ ख. रक्तच्छिद्रः । २ ड. च. 'तः शिशिर' । ३ घ. बिन्दुकः । ४ क. ख. 'पूजा सि' । ५ ग. 'म्याऽप्यो वो' । घ. 'म्यार्थं वो' । ६ घ. निष्फला । निष्कलो' ।

ऊरुमात्रोच्छ्रितायामे मालाविद्याधरौ तथा । प्रभामण्डलसंस्थौ तौ प्रभा हस्त्यादिभूषणा ॥ ४८
पद्माभं पादपीठं तु प्रतिमास्वेवमाचरेत् ॥ ४९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वासुदेवादिप्रतिमालक्षणकथनं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१३०९.

अथ पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

पिण्डिकादिलक्षणम् ।

हयग्रीव उवाच—

पिण्डिकालक्षणं वक्ष्ये दैर्घ्येण प्रतिमासमा । उच्छ्रायः प्रतिमार्धं तु चतुःषष्टिपुटां च ताम् ॥ १
त्यक्त्वा पङ्क्तिद्वयं चाधस्तदूर्ध्वं यत्तु कोष्ठकम् । समन्तादुभयोः पार्श्वे अन्तस्थं परिमार्जयेत् ॥
ऊर्ध्वं पङ्क्तिद्वयं त्यक्त्वा अधस्ताद्यत्तु कोष्ठकम् । अन्तः संमार्जयेद्यत्नात्पार्श्वयोरुभयोः समम्
तयोर्मध्यगतौ तत्र चतुष्कौ मार्जयेत्ततः । चतुर्धा भाजयित्वा तु ऊर्ध्वपङ्क्तिद्वयं बुधः ॥ ४
मेखला भागमात्रा स्यात्खातं तस्यार्धमानतः । भागं भागं परित्यज्य पार्श्वयोरुभयोः समम् ॥
दत्त्वा चैकं पदं वाह्ये प्रणालं कारयेद्बुधः । त्रिभागेण च भागस्याग्रे स्यात्तोयविनिर्गमः ॥ ६
नानाप्रकारभेदेन भद्रेयं पिण्डिका शुभा । अष्टताला तु कर्तव्या देवी लक्ष्मीस्तथा स्त्रियः ॥ ७
भ्रुवौ यवाधिके कार्ये यवहीना तु नासिका । गोलकेनाधिकं वक्त्रमूर्ध्वं तिर्यग्विवर्जितम् ॥ ८
आयते नयने कार्ये त्रिभागोनैर्यवैस्त्रिभिः । तदर्धेन तु वैपुल्यं नेत्रयोः परिकल्पयेत् ॥ ९
कर्णपाशोऽधिकः कार्यः शैक्कणीसमसूत्रतः । नम्रं कलाविहीनं तु कुर्यादंसद्वयं तथा ॥ १०
ग्रीवा सार्धकला कार्या तद्विस्तारोपशोभिता । नेत्रं विना तु विस्तारौ ऊरू जानू च पिण्डिका
अङ्घ्रिपृष्ठौ स्फिचौ कट्यां यथायोगं प्रकल्पयेत् । सप्तांशोनास्तथाङ्गुल्यो दीर्घविष्कम्भनाहतः
नेत्रैकत्रनिताथाप्ता गङ्घोरुश्च तथा कटिः । मध्यपार्श्वे च तद्वृत्तं घनं पीनं कुचद्वयम् ॥ १३
तालमात्रौ स्तनौ कार्यौ कटिः सार्धकलाधिका । लक्ष्म शेषं पुरावत्स्याद्दक्षिणे चाम्बुजं करे ॥
वामे बिल्वं स्त्रियौ पार्श्वे शुभे चामरहस्तके । दीर्घघोणस्तु गरुडश्चक्राङ्गायानयो वदे ॥ १५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पिण्डिकादीनां लक्षणवर्णनं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१३२४

अथ षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

शालग्राममूर्तीनां लक्षणानि ।

हयग्रीव उवाच—

शालग्रामादिमूर्तीश्च वक्ष्येऽहं भुक्तिमुक्तिदाः । वासुदेवः सितो द्वारि शिलालग्नद्विचक्रकः ॥ १

---

१ ख. ग. घ. प्रमाणं । २ क. ड. च. पृष्ठयो ष' । ग. श्रक्रिणी । ३ प. 'देशोऽसि' । ४ घ. द्वारे ।

ज्ञेयः संकर्षणो लग्नाद्विचक्रो रक्त उत्तमः । सूक्ष्मचक्रो बहुच्छिद्रः प्रद्युम्नो नीलदीर्घकः ॥ २
पीतोऽनिरुद्धः पद्माङ्को वर्तुलो द्वित्रिरेखवान् । कृष्णो नारायणो नाभ्युन्नतः सुषिरदीर्घवान् ॥ ३
परमेष्ठी साब्जचक्रः पृष्ठच्छिद्रश्च बिन्दुमान् । स्थूलचक्रोऽसितो विष्णुर्मध्ये रेखा गदाकृतिः ॥ ४
नृसिंहः कपिलः स्थूलचक्रः स्यात्पञ्चबिन्दुकः । वराहः शक्तिलिङ्गः स्याच्चक्रौ विषमौ स्मृतौ ॥
इन्द्रनीलनिभः स्थूलस्त्रिरेखालाञ्छितः शुभः । कूर्मस्तथोन्नतः पृष्ठे वर्तुलावर्तकोऽसितः ॥ ६
हयग्रीवोऽङ्कुशाकाररेखो नीलः सबिन्दुकः । वैकुण्ठ एकचक्रोऽब्जी मणिभः पुच्छरेखकः ॥ ७
मत्स्यो दीर्घस्त्रिबिन्दुः स्यात्काचवर्णस्तु पूरितः । श्रीधरो वनमालाङ्कः पञ्चरेखस्तु वर्तुलः ॥ ८
वामनो वर्तुलश्चातिह्रस्वो नीलः सबिन्दुकः । श्यामस्त्रिविक्रमो दक्षरेखो वामेन रिक्तकः ॥ ९
अनन्तो नागभोगाङ्को नैकाभो नैकमूर्तिमान् । स्थूलो दामोदरो मध्यचक्रोऽधःसूक्ष्मबिन्दुकः १०
सुदर्शनस्त्वेकचक्रो लक्ष्मीनारायणो द्वयात् । त्रिचक्रश्चाच्युतो देवस्त्रिचक्रो वा त्रिविक्रमः ॥ ११
जनार्दनश्चतुश्चक्रो वासुदेवश्च पञ्चभिः । षट्चक्रश्चैव प्रद्युम्नः संकर्षणश्च सप्तभिः ॥ १२
दशावतारो दशभिर्दशकेनानिरुद्धकः । द्वादशात्मा द्वादशभिरत ऊर्ध्वमनन्तकः ॥ १३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शालग्रामादिमूर्तिलक्षणकथनं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१३३७

अथ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

शालग्रामादिपूजाकथनम् ।

हयग्रीव उवाच—

शालग्रामादिचक्राङ्कपूजाः सिद्ध्यै वदामि ते । त्रिविधा स्याद्धरेः पूजा काम्याऽकाम्योभयात्मिका
मीनादीनां तु पञ्चानां काम्यार्था चोभयात्मिका । वराहस्य नृसिंहस्य वामनस्य च मुक्तये ॥ २
चक्रादीनां त्रयाणां तु शालग्रामार्चनं शृणु । उत्तमा निष्कला पूजा कनिष्ठा सकलार्चना ॥ ३
मध्यमा मूर्तिपूजा स्याच्चक्राब्जे चतुरस्रके । प्रणवं हृदि विन्यस्य षडङ्गं करदेहयोः ॥ ४
कृतमुद्रात्रयश्चक्राद्बहिः पूर्वे गुरुं यजेत् । आप्ये गणं वायवे च धातारं नैर्ऋते यजेत् ॥ ५
विधातारं च कर्तारं हर्तारं दक्षसौम्ययोः । विष्वक्सेनं यजेदीश आग्नेये क्षेत्रपालकम् ॥ ६
ऋगादिवेदान्प्रागादावाधारानन्तकं भुवम् । पीठं पद्मं चार्कचन्द्रब्रह्माख्यं मण्डलत्रयम् ॥ ७
आसनं द्वादशान्तेन तत्र स्थाप्य शिलां यजेत् । व्यस्तेन च समस्तेन स्वबीजेन यजेत्क्रमात् ॥ ८
पूर्वादावथ वेदाद्यैर्गायत्रीभ्यां जितादिना । प्रणवेनार्चयेत्पश्चान्मुद्रास्तिस्रः प्रदर्शयेत् ॥ ९
विष्वक्सेनस्य चक्रस्य क्षेत्रपालस्य दर्शयेत् । शालग्रामस्य प्रथमा पूजाऽथो निष्कलोच्यते ॥ १०
पूर्ववत्षोडशारं च सपद्मं मण्डलं लिखेत् । शङ्खचक्रगदाखड्गैर्गुर्वाद्यं पूर्ववद्यजेत् ॥ ११
पूर्वे सौम्ये धनुर्बाणान्वेदाद्यैरासनं ददेत् । शिलां न्यसेद्द्वादशार्णैस्तृतीयं पूजनं शृणु ॥ १२

---

१ ख. रक्तच्छिद्रः । २ ड. च. 'तः शिशिर' । ३ घ. बिन्दुकः । ४ क. च. 'पूजा सि' । ५ घ. 'म्याऽम्यो चो' । ख. 'म्यार्थे चो' । ६ घ. निष्फला । ७ घ. सफला' । ८ घ. 'न्द्रवह्न्यादि' । ९ घ. द्वादशार्णेन । १० घ. निष्फलो' ।

अष्टारपद्मं विलिखेन्नुर्वार्थं पूर्ववद्यजेत् । अष्टार्णेनाऽऽसनं दत्त्वा तेनैव च शिलां न्यसेत् ॥ १३
पूजयेद्वाधा तेन गायत्रीभ्यां जितं ततः ॥ १४

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शालग्रामादिपूजाकथनं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१३५१

अथाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ।

चतुर्विंशतिमूर्तिस्तोत्रकथनम् ।

श्रीभगवानुवाच—

ओंरूपः केशवः पद्मशङ्खचक्रगदाधरः । नारायणः शङ्खपद्मगदाचक्री प्रदक्षिणम् ॥ १
ततो गदी माधवोऽरिशङ्खपद्मी नमामि तम् । चक्रकौमोदकीपद्मशङ्खी गोविन्द ऊर्जितः ॥ २
मोक्षदः श्रीगदी पद्मी शङ्खी विष्णुश्च चक्रधृक् । शङ्खचक्राब्जगदिनं मधुसूदनमानमे ॥ ३
भक्त्या त्रिविक्रमः पद्मगदी चक्री च शङ्ख्यपि । शङ्खचक्रगदापद्मी वामनः पातु मां सदा ॥४
गतिदः श्रीधरः पद्मी चक्रशार्ङ्गी च शङ्ख्यपि । हृषीकेशो गदी चक्री पद्मी शङ्खी च पातु नः ॥५
वरदः पद्मनाभस्तु शङ्खाब्जारिगदाधरः । दामोदरः पद्मशङ्खगदाचक्री नमामि तम् ॥ ६
तेने गदी शङ्खचक्री वासुदेवोऽब्जभृज्जगत् । संकर्षणो गदी शङ्खी पद्मी चक्री च पातु वः ॥ ७
गदी चक्री शङ्खगदी प्रद्युम्नः पद्मभृत्प्रभुः । अनिरुद्धश्चक्रगदी शङ्खी पद्मी च पातु नः ॥ ८
सुरेशोऽर्यब्जशङ्खाढ्यः श्रीगदी पुरुषोत्तमः । अधोक्षजः पद्मगदी शङ्खचक्री च पातु वः ॥ ९
देवो नृसिंहश्चक्राब्जगदी शङ्खी नमामि तम् । अच्युतः श्रीगदी पद्मी चक्री शङ्खी च पातु वः ॥ १०
बालरूपी शङ्खगदी उपेन्द्रश्चक्रपद्म्यपि । जनार्दनः पद्मचक्री शङ्खधारी गदाधरः ॥ ११
शङ्खी पद्मी च चक्री च हरिः कौमोदकीधरः । कृष्णः शङ्खी गदी पद्मी चक्री मे भुक्तिमुक्तिदः ॥
आदिमूर्तिर्वासुदेवस्तस्मात्संकर्षणोऽभवत् । संकर्षणाच्च प्रद्युम्नः प्रद्युम्नादनिरुद्धकः ॥ १३
केशवादिप्रभेदेन एकैकः स्यात्त्रिधा क्रमात् ॥ १४
द्वादशाक्षरकं स्तोत्रं चतुर्विंशतिमूर्तिमत् । यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि निर्मलः सर्वमाप्नुयात् ॥ १५

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये चतुर्विंशतिमूर्तिस्तोत्रकथनं नामाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१३६६

(मत्स्यादिदशावतारप्रतिमालक्षणवर्णनम्)

नराङ्गो वाऽथ कर्तव्यो भूवराहो गदादिभृत् । दक्षिणे वामके शङ्खं लक्ष्मीर्वा पद्ममेव वा ॥ २
श्रीर्वामकूर्परस्था तु क्ष्मानन्तौ चरणानुगौ । वराहस्थापनाद्राज्यं भवाब्धितरणं भवेत् ॥ ३
नरसिंहो विवृत्तास्यो वामोरुधृतदानवः । तद्वक्षो दारयन्माली स्फुरच्चक्रगदाधरः ॥ ४
छत्री दण्डी वामनः स्यादथवा स्याच्चतुर्भुजः । रामश्चापेषुहस्तः स्यात्खड्गी परशुनाऽन्वितः ॥५
रामश्चापी शरी खड्गी शङ्खी वा द्विभुजः स्मृतः । गदालाङ्गलधारी च रामो वाऽथ चतुर्भुजः ॥
वामार्धे लाङ्गलं दद्यादधः शङ्खं सुशोभनम् । मुसलं दक्षिणार्धे तु चक्रं चाधः सुशोभनम् ॥ ७
शान्तात्मा लम्बकर्णश्च गौराङ्गश्चाम्बरावृतः । ऊर्ध्वे पद्मस्थितो बुद्धो वरदाभयदायकः ॥ ८
धनुस्तूणान्वितः कल्की म्लेच्छोत्सादकरो द्विजः । अथवाऽश्वस्थितः खड्गी शङ्खचक्रगदान्वितः
लक्षणं वासुदेवादिनवकस्य वदामि ते । दक्षिणार्धे गदा वामे वामार्धे चक्रमुत्तमम् ॥ १०
ब्रह्मेशौ पार्श्वगौ नित्यं वासुदेवोऽस्ति पूर्ववत् । शङ्खी सवरदो वाऽथ द्विभुजो वा चतुर्भुजः ११
लाङ्गली मुसली रामो गदापद्मधरः स्मृतः । प्रद्युम्नो दक्षिणे चक्रं शङ्खं वामे धनुः करे ॥ १२
गदाधन्वावृतः प्रीत्या प्रद्युम्नो वा धनुःशरी । चतुर्भुजोऽनिरुद्धः स्यात्तथा नारायणो विभुः ॥
चतुर्मुखश्चतुर्बाहुर्बृहज्जठरमण्डलः । लम्बकूर्चो जटायुक्तो ब्रह्मा हंसाग्रवाहनः ॥ १४
दक्षिणे चाक्षसूत्रं च स्रुचो वामे तु कुण्डिका । आज्यस्थाली सरस्वती सावित्री वामदक्षिणे ॥
विष्णुरष्टभुजस्तार्क्ष्ये करे खड्गस्तु दक्षिणे । गदाधरश्च वरदो वामे कार्मुकखेटके ॥ १६
चक्रशङ्खौ चतुर्बाहुर्नरसिंहश्चतुर्भुजः । शङ्खचक्रधरो वाऽपि विदारितमहासुरः ॥ १७
चतुर्बाहुर्वराहस्तु शेषः पाणितले धृतः । धारयन्बाहुना पृथ्वीं वामेन कमलाधवः ॥ १८
पादलग्ना धरा कार्या यदा लक्ष्मीर्व्यवस्थिता । त्रैलोक्यमोहनस्तार्क्ष्ये ह्यष्टबाहुस्तु दक्षिणे ॥ १९
चक्रं शङ्खं च मुसलमङ्कुशं वामके करे । शङ्खशार्ङ्गगदापाशान्पद्मवीणासमन्विते ॥ २०
लक्ष्मीः सरस्वती कार्ये विश्वरूपोऽथ दक्षिणे । चक्रं खड्गं च मुसलमङ्कुशं पट्टिशं क्रमात् ॥२१
मुद्गरं च तथा पाशं शक्तिशूलं शरं करे । वामे शङ्खं च शार्ङ्गं च गदां पाशं च तोमरम् ॥ २२
लाङ्गलं परशुं दण्डं छुरिकां चर्म चोत्तमम् । विंशद्बाहुश्चतुर्वक्त्रो दक्षिणस्थोऽथ वामके ॥ २३
त्रिनेत्रो वामपार्श्वेऽपि शयितो जलशाय्यपि । श्रिया धृतैकचरणो विमलाद्याभिरीडितः ॥ २४
नाभिपद्मे चतुर्वक्त्रो हरेः शंकरको हरिः । शूलर्ष्टिधारी दक्षे च गदाचक्रधरोऽपरे ॥ २५
रुद्रकेशवलक्ष्माङ्गो गौरीलक्ष्मीसमन्वितः । शङ्खचक्रगदावेदपाणिश्चाश्वशिरा हरिः ॥ २६
वामपादो धृतः शेषे दक्षिणः कूर्मपृष्ठगः । दत्तात्रेयो द्विबाहुः स्याद्वामोत्सङ्गे श्रिया सह ॥ २७
विष्वक्सेनश्चक्रगदी हलशङ्खी हरेर्गणः ॥ २८

इत्याग्नेये महापुराणे मत्स्यादिदशावतारप्रतिमालक्षणवर्णनं नामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१३९४

---

१ क. ङ. च. नृवराहो । २ ख. ग. घ. °दादिभृ° । ३ ख. ग. घ. ङ. च. °रक्षत° । ४ ख. ग. घ. वामोर्ध्वे । ५ ख. दक्षिणार्धेन । घ. दक्षिणोर्ध्वे । ६ घ. दक्षिणोर्ध्वे । ७ घ. वामोर्ध्वे । ८ ख. °वृतः । घ° । ९ घ. वज्रं । १० घ. °शनाभ्याशं° । ११ घ. °स्तार्क्ष्ये क° । १२ घ. कनकाधर. । १३ ख. ग. घ. चर्मखेटकम् । १४ घ. °यैन द° । १५. घ. °परे ।

अथ पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

चण्ड्यादिदेवताप्रतिमालक्षणानि ।

श्रीभगवानुवाच—

चण्डी विंशतिबाहुः स्याद्बिभ्रती दक्षिणैः करैः । शूलासिशक्तिचक्राणि पाशखेटायुधाभयम् ।
डमरु शक्तिका वामैर्नागपाशं च खेटकम् । कुठाराङ्कुशपाशांश्च घण्टायुधगदास्तथा ॥ २
आदर्शमुद्गरान्हस्तैश्चण्डी वा दशबाहुका । तदधो महिषश्छिन्नमूर्धा पातितमस्तकः ॥ ३
शस्त्रोद्यतकरः क्रुद्धस्तद्ग्रीवासम्भवः पुमान् । शूलहस्तो वमद्रक्तो रक्तस्रङ्मूर्धजेक्षणः ॥ ४
सिंहेनाऽऽस्वाद्यमानस्तु पाशबद्धो गले भृशम् । याम्याङ्घ्र्याक्रान्तसिंहा च सव्याङ्घ्रिर्नीचगासुरे ५
चण्डिकेयं त्रिनेत्रा च सशस्त्रा रिपुमर्दिनी । नवपद्मात्मके स्थाने पूज्या दुर्गा स्वमूर्तितः ॥ ६
आदौ मध्ये तथेन्द्राद्या नवतत्त्वात्मभिः क्रमात् । अष्टादशभुजैका तु दक्षे मुण्डं च खेटकम् ॥ ७
आदर्शं तर्जनीं चापं ध्वजं डमरुकं तथा । पाशं वामे बिभ्रती च शक्तिमुद्गरशूलकम् ॥ ८
वज्रखड्गाङ्कुशशरांश्चक्रं देवी शलाकया । एतैरेवाऽऽयुधैर्युक्ताः शेषाः षोडशबाहुकाः ॥ ९
डमरुं तर्जनीं त्यक्त्वा रुद्रचण्डादयो नव । रुद्रचण्डा प्रचण्डा च चण्डोग्रा चण्डनायिका ॥ १०
चण्डा चण्डवती चैव चण्डरूपाऽतिचण्डिका । उग्रचण्डा च मध्यस्था रोचनाभाऽरुणा सिता ॥
नीला शुक्ला धूम्रिका च पीता श्वेता च सिंहगा । महिषोरस्थः पुमाञ्शस्त्री तत्कचग्रहमुष्टिका १२
आलीढा नव दुर्गाः स्युः स्थाप्याः पुत्रादिवृद्धये । तथा गौरी चण्डिकाद्या कुण्ड्यक्षररदाग्निधृक्
सैव रम्भा वने सिद्धाऽग्निहीना ललिता तथा । स्कन्धमूर्धकरा वामे द्वितीये धृतदर्पणा ॥ १४
याम्ये फलाञ्जलिहस्ता सौभाग्या तत्र चैर्द्धिका । लक्ष्मीर्याम्यकराम्भोजा वामे श्रीफलसंयुता॥
पुस्ताक्षमालिकाहस्ता वीणाहस्ता सरस्वती । कुम्भाब्जहस्ता श्वेताभा मकरे वाऽपि जाह्नवी १६
कूर्मगा यमुना कुम्भकरा श्यामा च पूज्यते । सवीणस्तुम्बुरुः शुक्लः शूली मात्रग्रतो वृषे ॥ १७
गौरी चतुर्मुखी ब्राह्मी अक्षमालास्रुगन्विता । कुण्डाक्षपात्रिणी वामे हंसगा शांकरी स्थिता १८
शरचापौ दक्षिणेऽस्या वामे चक्रं धनुर्वृषे । कौमारी शिखिगा रक्ता शक्तिहस्ता द्विबाहुका १९
चक्रशङ्खधरा सव्ये वामे लक्ष्मीर्गदाब्जधृक् । दण्डशार्ङ्गरिगदया वाराही महिषस्थिता ॥ २०
ऐन्द्री गजे वज्रहस्ता सहस्राक्षी तु सिद्धये । चामुण्डा कोटराक्षी स्यान्निर्मांसा तु त्रिलोचना ॥
निर्मांसा अस्थिसारा वा ऊर्ध्वकेशी कृशोदरी । द्वीपिचर्मधरा वामे कपालं पट्टिशं करे ॥ २२
शूलं कर्त्री दक्षिणे स्याच्छवारूढाऽस्थिभूषणा । विनायको नराकारो बृहत्कुक्षिर्गजाननः ॥ २३
बृहच्छुण्डो ह्युपवीती मुखं सप्तकलं भवेत् । विस्तारादैर्घ्यतश्चैव शुण्डं षट्त्रिंशदङ्गुलम् ॥ २४
कला द्वादश नाडी तु ग्रीवा सार्धकलोच्छ्रिता । षट्त्रिंशदङ्गुलः कण्ठो गुह्यमध्यर्धमङ्गुलम्॥
नाभिरूरू द्वादश च जङ्घे पादे तु दक्षिणे । स्वदन्तं परशुं वामे लड्डुकं चोत्पलं शये ॥ २६
सुमुखी च बिडालाक्षी पार्श्वे स्कन्दो मयूरगः । स्वामी शाखो विशाखश्च द्विभुजो बालरूपधृक्

---

१ क ख ग घ दक्षिणे । २ क ख घ 'खाणुनि । ३ ख ग प्रथा । ४ घ 'ध्ये पग' । ५ घ ..दक्षा । ६ घ द्रुम । ७ क ख घ विवा । ८ क ख च 'खादिप' । ९ ख ग घ वाम । १० क ख. घ ..श । ११ क कुम्भ । १२ घ विडालाक्षा ।

दक्षे शक्तिः कुक्कुटेऽथ एकवक्त्रोऽथ षण्मुखः। षड्भुजो वा द्वादशभिर्ग्रामेऽरण्ये द्विबाहुकः ॥
शक्तीषुपाशनिस्त्रिंशगदासत्तर्जनीयुतः। शक्त्या दक्षिणहस्तेषु षट्सु वामे करे तथा ॥ २९
शिखिपिच्छं धनुः खेटं पताकाऽभयकुक्कुटे। कपालकर्तरीशूलपाशभृद्याम्यसौम्ययोः ॥ ३०
[*गजचर्मभृदूर्ध्वास्यपादा स्याद्रुद्रचर्चिका।] सैव चाष्टभुजा देवी शिरोडमरुकान्विता॥३१
तेन सा रुद्रचामुण्डा नादेश्वर्यथ नृत्यती। इयमेव महालक्ष्मीरुपविष्टा चतुर्मुखी ॥ ३२
नृवाजिमहिषेभांश्च खादन्ती च करे स्थितान्। दशबाहुस्त्रिनेत्रा च शस्त्रासिडमरुत्रिकम् ॥ ३३
बिभ्रती दक्षिणे हस्ते वामे घण्टां च खेटकम्। खट्वाङ्गं च त्रिशूलं च सिद्धचामुण्डिकाह्वया ॥
सिद्धयोगेश्वरी देवी सर्वसिद्धिप्रदायिका। एतद्रूपा भवेदन्या पाशाङ्कुशयुताऽरुणा ॥ ३५
भैरवी रूपविद्या तु भुजैर्द्वादशभिर्युता। एताः श्मशानजा रौद्रा +अम्बाष्टकमिदं स्मृतम् ॥ ३६
क्षमा शिवावृता वृद्धा द्विभुजा विवृतानना। दन्तुरा क्षेमकारी स्याद्भूमौ जानुकरा स्थिता ॥
यक्षिण्यस्तब्धदीर्घाक्ष्यः शाकिन्यो वक्रदृष्टयः। पिङ्गाक्ष्यः स्युर्महारम्या रूपिण्योऽप्सरसः सदा
साक्षमालस्त्रिशूली च नन्दीशो द्वारपालकः। महाकालोऽसिमुण्डी स्याच्छूलखेटकरस्तथा ॥ ३९
कृशो भृङ्गी च नृत्यन्वै कूष्माण्डस्थूलखर्ववान्। गजगोकर्णवक्त्राद्या वीरभद्रादयो गणाः ॥ ४०
घण्टाकर्णोऽष्टादशदोः पापरोगं विदारयन्। वज्रासिदण्डचक्रेषुमुसलाङ्कुशमुद्गरान् ॥ ४१
दक्षिणे तर्जनीं खेटं शक्तिं मुण्डं च पाशकम्। चापं घण्टां कुठारं च द्वाभ्यां चैव त्रिशूलकम् ॥
घण्टामालाकुलो देवो विस्फोटकविमर्दनः ॥ ४३

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये चण्ड्यादिदेवताप्रतिमालक्षणनिरूपणं नाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१४३७

अथैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः।

सूर्यादिग्रहदेवताप्रतिमालक्षणानि।

श्रीभगवानुवाच—

ससप्ताश्वे सैकचक्रे रथे सूर्यो द्विपद्मधृक्। मषीभाजनलेखन्यौ बिभ्रद्दण्डी तु दक्षिणे ॥ १
वामे तु पिङ्गलो द्वारि दण्डभृत्स रवेर्गणः। वालव्यजनधारिण्यौ पार्श्वे राज्ञी च निष्प्रभा ॥ २
अथवाऽश्वसमारूढः कार्य एकस्तु भास्करः। वरदा द्व्यब्जिनः सर्वे दिक्पाः शस्त्रकराः क्रमात्३
मुद्गरशूलचक्राब्जभृतोऽग्न्यादिविदिक्स्थिताः। सूर्यार्यमादिरक्षोऽन्ताश्चतुर्हस्ता द्विषड्दले ॥ ४
वरुणः सूर्यनामा च सहस्रांशुस्तथाऽपरः। धाता तपनसंज्ञश्च सविताऽथ गभस्तिकः ॥ ५
रविश्चैवाथ पर्जन्यस्त्वष्टा मित्रोऽथ विष्णुकः। मेषादिराशिसंस्थाश्च मार्गादिकार्तिकान्तकाः ॥ ६
कृष्णो रक्तो मनाग्रक्तः पीतः पाण्डरकः सितः। कपिलः पीतवर्णश्च शुकाभो धवलस्तथा ॥ ७
धूम्रो नीलः क्रमाद्वर्णाः शक्तयः केसराग्रगाः। इडा सुषुम्ना विश्वार्चिरिन्दुसंज्ञा प्रमर्दिनी ॥ ८

---

* एतदर्धं क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति। + आद्याष्टकमिति कुत्रचित्पुस्तके पाठः।

---

१ ङ. षड्दन्तां। २ ख. ग. 'शस्तश्च दोस्तर्जं'। ३ क. ङ. च. भद्रचामुण्डा। ४ ख. नाटेश्व'। ५ ख. ग. 'क्षपाशा त्रिशू'। ६ ख. 'कमास्त'। ७ ख. मधीभा'। ८ ख. 'प्रकुपर्दा। ९ क. प्रबोधनी।

महर्षिणी महाकाली कपिला च प्रबोधिनी । नीलाम्बरा घनान्तस्था अमृताख्या च शक्तयः
वरुणादेश्च तद्वर्णा केसराग्रेषु विन्यसेत् । तेजश्चण्डो महावक्त्रो द्विभुजः पद्मखड्गभृत् ॥
कुण्डिकाजप्यमालीन्दुः कुजः शक्त्यक्षमालिकः । बुधश्चापाक्षपाणिः स्याज्जीवः कुण्ड्यक्षमालि
शुक्रः कुण्ड्यक्षमाली स्यात्किङ्किणीसूत्रवाञ्शनिः । अर्धचन्द्रधरो राहुः केतुः खड्गी च दीप
अनन्तस्तक्षकः कर्कः पद्मो महाब्जः शङ्खकः । कुलिकः सूत्रिणः सर्वे फणवक्त्रा महाप्रभाः॥
इन्द्रो वज्री गजारूढश्छागगोऽग्निश्च शक्तिमान् । यमो दण्डी च महिषे नैर्ऋतः खड्गवान्नरे
मकरे वरुणः पाशी वायुर्ध्वजधरो मृगे । गदी कुबेरो मेषस्थ ईशानश्च जटी वृषे ॥
द्विबाहवो लोकपाला विश्वकर्माऽक्षसूत्रभृत् । हनुमान्वज्रहस्तः स्यात्पद्भ्यां संपीडितासुरः ॥
वीणाहस्ताः किंनराः स्युर्मालाविद्याधराश्च खे । दुर्बलाङ्गाः पिशाचाः स्युर्वेताला विकृतान
क्षेत्रपालाः शूलवन्तः प्रेता महोदराः कृशाः ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सूर्यादिग्रहदेवताप्रतिमालक्षणवर्णनं नामैकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः--१४५९

अथ द्विनवतितमोऽध्यायः ।

चतुःषष्टियोगिनीप्रतिमालक्षणानि ।

श्रीभगवानुवाच--

योगिन्यष्टाष्टकं वक्ष्ये इन्द्रादीशान्ततः क्रमात् । अक्षोभ्या रूक्षकर्णी च राक्षसी क्षेपणा क्षमा
पिङ्गाक्षी चाक्षया क्षेमा इला नीलालया तथा । लोला रक्ता बलाकेशी लालसा विमला ९
दुर्गा सा च विशालाक्षी ह्रींकारा वडवामुखी । महाक्रूरा क्रोधना तु भयंकरी महानना ॥
सर्वज्ञा तरला तारा ऋग्वेदा तु हयानना । साराख्या रुद्रसंग्राही शंबरा तालजङ्घिका ॥
रक्ताक्षी सुप्रसिद्धा तु विद्युज्जिह्वा करङ्किणी । मेघनादा प्रचण्डोग्रा कालकर्णी वरप्रदा ॥
चण्डा चण्डवती चैव प्रपञ्चा प्रलयान्तिका । शिशुवक्त्रा पिशाची च पिशिताशवलोलुपा ॥
धमनी तपनी चैव रागिणी विकृतानना । वायुवेगा बृहत्कुक्षिर्विकृता विश्वरूपिका ॥
यमजिह्वा जयन्ती च दुर्जया च जयन्तिका । बिडाली रेवती चैव पूतना विजयान्तिका ॥
अष्टहस्ताश्चतुर्हस्ता इच्छास्त्राः सर्वसिद्धिदाः । भैरवश्चार्कहस्तः स्याद्दन्तुराख्यो जटेन्दुभृत् ॥
खड्गाङ्कुशकुठारेषुविश्वाभयभृदेकतः । चापत्रिशूलखट्वाङ्गपाशकार्धवरोद्यतः ॥
गजचर्मधरो द्वाभ्यां कृत्तिवासोऽहिभूषितः । प्रेतासनो मातृमध्ये पूज्यः पञ्चाननोऽथ वा ॥
अविलोमाग्निपर्यन्तं दीर्घाष्टकैकभेदितम् । तत्षडङ्गानि जात्यन्तैरन्वितं च क्रमाद्यजेत् ॥

---

१ घ. घनान्तस्था । २ ख. ग. ङ. °क्षमाली स्या° । ३ घ. °पान्कटे । ४ ख. ग. घ. °ताश्रयः । वी
५ घ. क्षपणाऽक्षया । ६ घ. च क्षया । ७ घ. लता । ८ घ. हुताशा । ९ घ. हुकारा । १० क. घ. गुरग्राही ।
घ. रुद्रमादा । ११ ग. घ. सम्बरा । १२ ख. ग. घ. चन्द्रा । १३ ख. ग. घ. चन्द्रावली । १४ घ. °ताशा च लो
१५ क. धामनी । १६ ख. यमान्तिका । १७ ख. ग. घ. स्यात्शूर्पेरा° । १८ क. घ. खड्गाङ्कु° । १९ क. ख.
ङ. च. °धरोद्यतः । २० घ. °ताशो ।

*पद्मिन्द्राग्निदलारूढं सुवर्णरसनान्वितम् । नादबिन्द्विन्दुसंयुक्तं मातृनाथाङ्गदीपितम् ॥ १३
वीरभद्रो वृषारूढो मातृगः स चतुर्भुजः । गौरी तु द्विभुजा त्र्यक्षा शूलिनी दर्पणान्विता ॥ १४
त्रिशूलकुण्डिकाकुण्डिवरहस्ता चतुर्भुजा । अब्जस्था ललिता स्कन्दगणादर्शशलाकया ॥ १५
चण्डिका दशहस्ता स्यात्खड्गशूलारिशक्तिधृक् । दक्षे वामे नागपाशं चर्माङ्कुशकुठारकम् ॥ १६
धनुः सिंहे च महिषः शूलेन प्रहतोऽग्रतः ॥ १७

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये चतुःषष्टियोगिनीप्रतिमालक्षणवर्णनं नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— १४७२

अथ त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

लिङ्गादिलक्षणम् ।

श्रीभगवानुवाच—

लिङ्गादिलक्षणं वक्ष्ये कमलोद्भव तच्छृणु । दैर्घ्यार्धे वसुभिर्भक्त्वा त्यक्त्वा भागत्रयं ततः ॥ १
विष्कम्भं भूतभागैस्तु चतुरस्रं तु कारयेत् । आयाममृतुभिर्भक्त्वा एकाद्वित्रिक्रमान्न्यसेत् ॥ २
ब्रह्मविष्णुशिवांशेषु वर्धमानोऽयमुच्यते । चतुरस्रेऽस्य कर्णार्धं गुह्यकोणेषु लाञ्छयेत् ॥ ३
अष्टास्रो वैष्णवो भागः सिध्यत्यत्र न संशयः । षोडशास्रं ततः कुर्याद्द्वात्रिंशास्रं ततः पुनः ॥ ४
चतुःषष्ट्यस्रकं कृत्वा वर्तुलं साधयेत्ततः । कर्तयेदथ लिङ्गस्य शिरो वै देशिकोत्तमः ॥ ५
विस्तारमथ लिङ्गस्य अष्टधा संविभाजयेत् । भागार्धार्धं तु संत्यज्य च्छत्राकारं शिरो भवेत् ॥ ६
त्रिषु भागेषु सदृश आयामो यस्य विस्तरः । तद्विभागसमं लिङ्गं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ७
दैर्घ्यस्य तु चतुर्थेन विष्कम्भं देवपूजिते । सर्वेषामेव लिङ्गानां लक्षणं शृणु सांप्रतम् ॥ ८
मध्यसूत्रं समासाद्य ब्रह्मरुद्रान्तिकं बुधः । षोडशाङ्गुललिङ्गस्य षड्भागैर्भाजितो यथा ॥ ९
तद्वैषमनसूत्राभ्यां मानमन्तरमुच्यते । यवाष्टमुत्तरे कार्यं शेषाणां यवहानितः ॥ १०
अर्चाभागं त्रिधा कृत्वा त्वूर्ध्वमेकं परित्यजेत् । अष्टधा तद्रूपं कृत्वा ऊर्ध्वं भागत्रयं त्यजेत् ११
ऊर्ध्वं तु पञ्चमाद्भागाद्भ्राम्य लेखां प्रलम्बयेत् । भागमेकं परित्यज्य संगमं कारयेत्तयोः ॥ १२
एतत्साधारणं प्रोक्तं लिङ्गानां लक्षणं मया । सर्वसाधारणं वक्ष्ये पिण्डिकान्तं निबोध मे ॥ १३
ब्रह्मभागप्रवेशं च ज्ञात्वा लिङ्गस्य चोच्छ्रयम् । न्यसेद्ब्रह्मशिलां विद्वान्सम्यक्कर्मशिलोपरि ॥ १४
तथा समुच्छ्रयं ज्ञात्वा पिण्डिकां प्रविभाजयेत् । द्विभागमुच्छ्रितं पीठं विस्तारे लिङ्गसंमितम् १५
त्रिभागं मध्यतः खातं कृत्वा पीठं विभाजयेत् । स्वमानार्धत्रिभागेण बाहुल्यं परिकल्पयेत् ॥ १६
बाहुल्यस्य त्रिभागेण मेखलामथ कल्पयेत् । खातं स्यान्मेखलातुल्यं क्रमान्निम्नं तु कारयेत् ॥ १७
मेखलाषोडशांशेन खातं वा तत्प्रमाणतः । उच्छ्रायं तस्य पीठस्य विकाराङ्गं तु कारयेत् ॥ १८
भूमौ प्रविष्टमेकं तु भागेनैकेन पिण्डिका । कण्ठं भागैस्त्रिभिः कार्यं भागेनैकेन पट्टिका ॥ १९
द्व्यंशेन चोर्ध्वपट्टं तु एकांशाः शेषपट्टिकाः । भागं भागं प्रविष्टं तु यावत्कण्ठं ततः पुनः ॥ २०

---

* मण्डलाग्निदलारूढमिति क्वचित्पुस्तके पाठः ।

---

१ घ. 'यहान्वि' । २ ग. घ. मातृगे । ३ ख. ङ. च. 'यानं मूर्तिभि' । ४ क. घ. 'कान्ताभिरो' ।
५

निर्गमं भागमेकं तु यावद्वै शेषपट्टिका । प्रणालस्य त्रिभागेण निर्गमस्तु त्रिभागतः ॥ २१
मूलेऽङ्गुलयग्रविस्तारमग्रे त्र्यंशेन चाधतः । ईषन्निम्नं तु कुर्वीत खातं तच्चोत्तरेण वै ॥ २२
पिण्डिकासहितं लिङ्गमेतत्साधारणं स्मृतम् । २३

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये लिङ्गादिलक्षणवर्णनं नाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

आदितः श्लोकाना समष्ट्यङ्काः—१४९५

अथ चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

लिङ्गमानव्यक्ताव्यक्तलक्षणादिकथनम् ।

श्रीभगवानुवाच—

वक्ष्याम्यन्यप्रकारेण लिङ्गमानादिकं शृणु । वक्ष्ये लवणजं लिङ्गं घृतजं बुद्धिवर्धनम् ॥ १
भूतये वस्त्रलिङ्गं तु लिङ्गं तात्कालिकं विदुः । पकापकं मृन्मयं स्यादपकात्पकजं वरम् ॥ २
ततो दारुमयं पुण्यं दारुजाच्छैलजं वरम् । शैलाद्वरं तु मुक्ताजं ततो लौहं सुवर्णजम् ॥ ३
राजतं कीर्तितं ताम्रं पैत्तलं भुक्तिमुक्तिदम् । रैत्नजं रसलिङ्ग च भुक्तिमुक्तिप्रदं वरम् ॥ ४
रसजं रैजलोहादिरत्नगर्भं तु वन्धयेत् । मानादि लौष्टे सिद्धादिस्थापितेऽथ स्वयंभुवि ॥ ५
बाणे च स्वेच्छया तेषां पीठप्रासादकल्पना । पूजयेत्सूर्यबिम्बस्थं दर्पणे प्रतिबिम्बितम् ॥ ६
पूज्यो हरस्तु सर्वत्र लिङ्गे पूर्णार्चनं भवेत् । हस्तोत्तरोच्छ्रितं शैलं दारुजं तद्वदेव हि ॥ ७
चलमङ्गुलमानेन द्वारगर्भकरैः स्थिरम् । अङ्गुलाद्गृहलिङ्गं स्याद्यावत्पञ्चदशाङ्गुलम् ॥ ८
द्वारमानात्रिसंख्याकं नवधा गर्भमानतः । नवधा गर्भमानेन लिङ्गं धीमान् च पूजयेत् ॥ ९
एवं लिङ्गानि षट्त्रिंशज्ज्ञेयानि ज्येष्ठमानतः । मध्यमानेन षट्त्रिंशत्षट्त्रिंशदधमेन च ॥ १०
इत्यमैत्र्येन लिङ्गानां शतमष्टोत्तरं भवेत् । एकाङ्गुलादि पञ्चान्तं कनिष्ठं चलमुच्यते ॥ ११
षडादिदशपर्यन्तं चललिङ्गं च मध्यमम् । एकादशाङ्गुलादि स्याज्ज्येष्ठं पञ्चदशान्तिकम् ॥ १२
षडङ्गुलं महारत्नै रत्नैरन्यैर्नवाङ्गुलम् । रविभिर्हेमतारोत्थं लिङ्गं शेषैस्त्रिपञ्चभिः ॥ १३
षोडशांशे च वेदांशे युगं लुप्त्वोर्ध्वदेशतः । द्वात्रिंशत्षोडशांशाश्च कोणयोस्तु विलोपयेत् ॥ १४
चतुर्नियेन्द्रमात्कण्ठो विंशतिस्त्रियुगैस्तथा । पार्श्वाभ्यां तु विलुप्ताभ्यां घनलिङ्गं भवेद्वरम् ॥ १५
धाम्नो गुणतुनागांशैर्द्वारमानोनितं क्रमात् । लिङ्गं द्वारोच्छ्रयादर्वाग्भवेत्पादोनितं क्रमात् ॥ १६
गर्भार्धेनाधमं लिङ्गं भूतांशैः स्यात्त्रिभिर्वरम् । तयोर्मध्ये च सूत्राणि सप्त संपातयेत्समम् ॥ १७
एवं स्युर्नवसूत्राणि भूतसूत्रैश्च मध्यमम् । अन्तरा वामवाम(भाग)श्च लिङ्गानां दीर्घता नव ॥ १८
हस्तादिरर्धैते हस्तो यावत्स्युर्नव पाणयः । हीनमध्योत्तमं लिङ्गं त्रिविधं त्रिविधात्मकम् ॥ १९
एकैकलिङ्गमध्येषु त्रीणि त्रीणि च पादतः । लिङ्गानि घटयेद्धीमान्पदसु चाष्टोत्तरेषु च ॥ २०
स्थिरदीर्घप्रमाणस्तु द्वारगर्भकरात्मिका । भागेशं चाऽऽप्यमीशं च देवेशं तुल्यसंज्ञितम् ॥ २१

---

१ क. ङ. च आरजं । २ ख. ग घ. रजं । ३ ख. ग. घ. रसजो । ४ ख ग. घ. मानादि नेष्टे । ५ ख. ग. घ बाणे । ६ च यानवास्वेच्छया । ६ ख. ग. 'तिसिद्धिते' । ७ घ. हस्तासरविप । ८ ख. ग. घ स्थितम् । ९ क. ङ. च. 'नं धिस' । १० क. ङ. घ. यादृशे । ११ क. ख ग. घ. ङ. च. कन्यसचलम्' । १२ घ. 'मनारो' । १३ ख घ. 'नयाङ्गुलं' ।

चत्वारि लिङ्गरूपाणि विष्कम्भेण तु लक्षयेत् । दीर्घमायान्वितं कृत्वा लिङ्गं कुर्यात्त्रिरूपकम् २२
चतुरस्राष्टवृत्तं च तस्त्रयगुणात्मकम् । लिङ्गानामीप्सितं दैर्घ्यं तेन कृत्वाऽङ्गुलानि वै ॥ २३
ध्वजाद्यावैः सुरैर्भूतैः शिखिभिर्वा हरेत्कृती । तान्यङ्गुलानि यच्छेषं लक्षयेच्च शुभाशुभम् ॥ २४
ध्वजाद्या ध्वजसिंहेभवृषाः श्रेष्ठाः परेऽशुभाः । स्वरेषु षड्जगान्धारपञ्चमाः शुभदायकाः ॥ २५
भूतेषु च शुभा भूः स्यादग्निश्चाऽऽहवनीयकः । उक्तायामस्य चार्धांशे नागांशैर्भाजिते क्रमात् ॥
रसभूतांशषष्ठांशत्र्यंशाधिकशरैर्भवेत् । आद्यानाद्यसुरेज्यार्कतुल्यानां चतुरस्रता ॥ २७
पञ्चमं वर्धमानाख्यं व्यासान्नाहमष्टाङ्गितः । द्विधा भेदा बहून्यत्र वक्ष्यन्ते विश्वकर्मतः ॥ २८
आद्यादीनां त्रिधा स्थौल्यपादवृत्तं तथाऽष्टधा । त्रिधा हस्ताज्जिनाख्यं च युक्तं सर्वसमेन च ॥
पञ्चविंशतिलिङ्गानि नाद्ये देवार्चिते तथा । पञ्चसप्तभिरेकत्वाज्जिनैर्भक्तैर्भवन्ति हि ॥ ३०
चतुर्दशसहस्राणि चतुर्दशशतानि च । एवमष्टाङ्गुलविस्तारो नवैककरगर्भतः ॥ ३१
तेषां कर्णार्धकोणस्थैश्छिन्द्यात्कोणानि सूत्रकैः । विस्तारं मध्यतः कृत्वा स्थाप्यं वा मध्यतस्त्रयम्
विभागादूर्ध्वमष्टास्रो ब्रह्मस्रः स्याच्छिवांशकः। पादाज्जान्वन्तको ब्रह्मा नाभ्यन्तो विष्णुरित्यतः
मूर्धान्तो भूतभागेशो व्यक्तेऽव्यक्ते च वद्गति । पञ्चलिङ्गव्यवस्थायां शिरो वर्तुलमुच्यते ॥ ३४
छत्राभं कुक्कुटाभं वा बालेन्दुपुलपाकृति । एकैकस्य चतुर्भेदैः कामभेदात्फलं वदे ॥ ३५
लिङ्गमस्तकविस्तारं वसुभक्तं तु कारयेत् । आद्यभागं चतुर्धा तु विस्तारोच्छ्रायतो भवेत् ॥ ३६
चत्वारि तत्र सूत्राणि भागभागानुपातनात् । पुण्डरीकं तु भागेन विशालाख्यं विलोपनात् ३७
त्रिशातनात्तु श्रीवत्सं शत्रुकृद्वेदलोपनात् । शिरः सर्वसमे श्रेष्ठं कुक्कुटाभं सुराह्वये ॥ ३८
चतुर्भागात्मके लिङ्गे त्रपुषं द्व्यलोपनात् । अनाद्यस्य शिरः प्रोक्तमर्धचन्द्रं शिरः शृणु ॥ ३९
अंशात्मान्ते युगांशैश्च द्वैकदान्याऽमृताक्षकम् । पूर्णबालेन्दुकुमुदं द्विवेदसयात्क्रमात् ॥ ४०
चतुस्त्रिरेखं वदनं मुखलिङ्गमतः शृणु । पूजाभागः प्रकर्तव्यो मूर्त्यग्निपदकल्पितः ॥ ४१
अर्कांशं पूर्ववत्त्यक्त्वा पट्स्थानानि च वर्तयेत् । शिरोन्नतिः प्रकर्तव्या ललाटं नासिका वदः ४२
वदनं चिबुकं ग्रीवा युगभागैर्मुखाक्षिभिः । कराभ्यां मुकुलीकृत्य प्रतिमायाः प्रमाणतः ॥ ४३
मुखं प्रति समः कार्यो विस्तारादष्टमांशतः । चतुर्मुखं मया प्रोक्तं त्रिमुखं चोच्यते शृणु ॥ ४४
कर्णपादाधिकास्तस्य ललाटादीनि निर्दिशेत् । भुजौ चतुर्भिर्भागैस्तु कर्तव्यौ पश्चिमोज्झितौ ॥ ४५
विस्तारादष्टमांशेन मुखानां प्रतिनिर्गमः । एकवक्त्रं तथा कार्यं पूर्वास्यं सौम्यलोचनम् ॥ ४६
ललाटनासिकावक्त्रग्रीवायां च विवर्तयेत् । भुजाच्च पञ्चमांशेन भुजहीनं विवर्तयेत् ॥ ४७
विस्तारस्य षडंशेन मुखैर्निर्गमनं हितम् । सर्वेषां मुखलिङ्गानां त्रपुषं वाऽथ कुक्कुटम् ॥ ४८

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये लिङ्गमानव्यक्ताव्यक्तलक्षणादिकथनं नाम चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२५४३

---

१ छ. ए. 'त्कृतिन् । ता' । २ ए. आद्यानाद्यसु' । ३ ए. आद्यादीनां । ४ ख. 'स्यादष्टद्धवा त' । ५ ए. 'न्मुखविनाकृ' । ख. 'न्मुखमुखा' । ६ घ. पूर्वस्था ।

अथ पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

पिण्डिकालक्षणम् ।

श्रीभगवानुवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रतिमानां तु पिण्डिकाम् । दैर्घ्येण प्रतिमातुल्या तदर्धेन तु विस्तृता ॥ १
उच्छ्रिताऽऽयामतोऽर्धेन सुविस्ताराऽर्धभागतः । तृतीयेन तु वा तुल्यां तत्त्रिभागेण मेखलाम् २
खातं च तत्प्रमाणं तु किंचिदुत्तरतो नतम् । विस्तारस्य चतुर्थेन तोयमार्गं तु कारयेत् ॥ ३
पिण्डिकार्धेन वा तुल्यं दैर्घ्यमीशस्य कीर्तितम् । ऐशं वा तुल्यदीर्घं च ज्ञात्वा सूत्रं प्रकल्पयेत् ४
[*उच्छ्रायं पूर्ववत्कुर्याद्भागषोडशसंख्यया । अधःषट्कं द्विभागं तु कण्ठे कुर्यात्त्रिभागकम् ॥ ५
शेषास्त्वेकैकशः कार्याः प्रतिष्ठानिर्गमस्तथा । पट्टिका पिण्डिका चैवं सामान्यप्रतिमासु च ॥ ६
प्रासादद्वारमानेन प्रतिमोद्वारमुच्यते । गजव्यालकसंयुक्ता प्रभा स्यात्प्रतिमासु च ॥ ७
पिण्डिकाऽपि यथाशोभं कर्तव्या सततं हरेः ।] सर्वेषामेव देवानां विष्णूक्तं मानमुच्यते ॥ ८
देवीनामपि सर्वासां लक्ष्म्युक्तं मानमुच्यते ॥ ९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पिण्डिकालक्षणवर्णनं नाम पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१५५२

अथषट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

दशदिक्पालयागकथनम् ।

श्रीभगवानुवाच—

प्रतिष्ठापञ्चकं वक्ष्ये प्रतिमात्मा तु पूरुषः । प्रकृतिः पिण्डिका लक्ष्मीः प्रतिष्ठा योगकस्तयोः ॥ १
इच्छाफलार्थिभिस्तस्मात्प्रतिष्ठा क्रियते नरैः । गर्भसूत्रं तु निःसार्य प्रासादस्याग्रतो गुरुः ॥ २
अष्टषोडशविंशान्तं मण्डपं चाधमादिकम् । स्नानार्थं कलशार्थं च यागद्रव्यार्थमर्धतः ॥ ३
त्रिभागेणार्धभागेन वेदिं कुर्यात्तु शोभनाम् । कलशैर्घटिकाभिश्च वितानाद्यैर्विभूषयेत् ॥ ४
पञ्चगव्येन संप्रोक्ष्य सर्वद्रव्याणि धारयेत् । अलंकृतो गुरुर्विष्णुं ध्यात्वा ते च प्रपूजयेत् ॥ ५
अङ्गुलीयप्रभृतिभिर्मूर्तिपान्प्रार्थनादिभिः । कुण्डे कुण्डे स्थापयेच्च मूर्तिपांस्तत्र पारगान् ॥ ६
चतुष्कोणे चार्धकोणे वर्तुले पद्मसंनिभे । पूर्वाद्यं तोरणार्थं तु पिप्पलोदुम्बरौ वटः ॥ ७
प्लक्षः सुशोभनं पूर्वं सुभद्रं दक्षतोरणम् । सुकर्माणं सुहोत्रं च आप्ये सौम्ये समुच्छ्रयम् ॥ ८
पञ्चहस्तं तु संस्थाप्य स्योना पृथ्वीति पूजयेत् । तोरणस्तम्भमूले तु कलशान्मङ्गलाङ्कुरान् ॥ ९
प्रदद्यात्परिघाय कुर्याच्चक्रं सुदर्शनम् । पञ्चहस्तप्रमाणस्तु ध्वजः कार्यो विचक्षणैः ॥ १०

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतोऽयं ग्रन्थः ख. ग. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ घ. 'र्धं कुर्या' । ङ. घ. 'र्धं देयं' । २ ख, ङ. च. कुर्या । ३ क. ख. पुत्र । ४ घ. कण्ठ । ५ ङ. च. 'मङ्गलाङ्कु' । ६ घ. ग. मण्डल । ७ घ. 'र्धं यागद्रव्यार्थमर्धतः कलशाय च । निं' । ८ क. ङ. च. सुपर्ण । ९ घ.

ल्यं चास्य कुर्वीत षोडशाङ्गुलसंमितम् । सप्तहस्तोच्छ्रितं चास्य कुर्याद्दण्डं सुरोत्तम ॥ ११
रुणोऽग्निनिभश्चैव कृष्णः शुक्लोऽथ पीतकः । रक्तवर्णस्तथा श्वेतश्चैते वर्णाः क्रमाद्ध्वजे ॥ १२
मुदः कुमुदाक्षश्च पुण्डरीकोऽथ वामनः । शङ्कुकर्णः सर्वनेत्रः सुमुखः सुप्रतिष्ठितः ॥ १३
याः कोटिगुणैर्युक्ताः पूर्वाद्या ध्वजदेवताः । जलाढकसुपूरास्तु पक्वबिम्बोपमा घटाः ॥ १४
ष्टाविंशाधिकशतं कालैर्दण्डेन वर्जिताः । सहिरण्या वस्त्रकण्ठाः सोदकास्तोरणाद्बहिः ॥ १५
ः स्थाप्याश्च पूर्वादौ वेदिकायाश्च कोणगाः । चतुरः स्थापयेत्कुम्भानाजिघ्रेति समन्ततः ॥
म्भेष्वावाह्य शक्रादीन्पूर्वादौ पूजयेत्क्रमात् । इन्द्राऽऽगच्छ देवराज वज्रहस्त गजस्थित ॥ १७
द्वारं च मे रक्ष देवैः सह नमोऽस्तु ते । [* त्रातारमिन्द्रमन्त्रेण अर्चयित्वा यजेद्बुधः ॥ १८
गच्छाग्ने शक्तिहस्त छागस्थ बलसंयुत । रक्षाऽऽग्नेयीं दिशं देवैः पूजां गृह्ण नमोऽस्तु ते] १९
ग्निर्मूर्धेति मन्त्रेण यजेद्वा अग्नये नमः । महिषस्थ यमाऽऽगच्छ दण्डहस्त महाबल ॥ २०
स्व दक्षिणं द्वारं वैवस्वत नमोऽस्तु ते । वैवस्वतं संगमनमित्यनेन यजेद्यमम् ॥ २१
ऋताऽऽगच्छ खड्गाढ्य बलवाहनसंयुत । इदमर्घ्यमिदं पाद्यं रक्ष त्वं नैर्ऋतीं दिशम् ॥ २२
य ते नैर्ऋतेत्यादि यजेदर्घ्यादिभिर्नरः । मकरारूढ वरुण पाशहस्त महाबल ॥ २३
गच्छ पश्चिमं द्वारं रक्ष रक्ष नमोऽस्तु ते । उरुं हि राजा वरुण यजेदर्घ्यादिभिर्गुरुः ॥ २४
गच्छ वायो सबल ध्वजहस्त सवाहन । वायव्यं रक्ष देवैस्त्वं समरुद्भिर्नमोऽस्तु ते ॥ २५
त इत्यादिभिश्चार्चेदों नमो वायवेऽपि वा । आगच्छ सोम सबल गदाहस्त सवाहन ॥ २६
त्वमुत्तरद्वारं सकुबेर नमोऽस्तु ते । सोमं राजानमिति वा यजेत्सोमाय वै नमः ॥ २७
गच्छेशान सबल शूलहस्त वृषस्थित । यज्ञमण्डपस्यैशानीं दिशं रक्ष नमोऽस्तु ते ॥ २८
शानमस्येति यजेदीशानाय नमोऽपि वा । [+ ब्रह्मन्नागच्छ हंसस्थ स्रुक्स्रुवव्यग्रहस्तक ॥ २९
लोकोर्ध्वां दिशं रक्ष यज्ञस्याज नमोऽस्तु ते । हिरण्यगर्भेति यजेन्नमस्ते ब्रह्मणेऽपि वा]॥ ३०
नन्ताऽऽगच्छ चक्राढ्य कूर्मस्थाहिगणेश्वर । अधोदिशं रक्ष रक्ष अनन्तेश नमोऽस्तु ते ॥ ३१
मोऽस्तु सर्पेति यजेदनन्ताय नमोऽपि वा ॥ ३२

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये दशदिक्पालयागकथनं नाम षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१५८४

अथ सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

कलशाधिवासविधिकथनम् ।

श्रीभगवानुवाच—

मेः परिग्रहं कुर्यात्क्षिपेद्व्रीहींश्च सर्षपान् । नारसिंहेन रक्षोघ्नान्प्रोक्षयेत्पञ्चगव्यतः ॥ १
मिं पटे तु संपूज्य सरत्ने साङ्गकं हरिम् । अस्त्रमन्त्रेण करकं तत्र चाष्टशतं यजेत् ॥ २

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं नास्ति च. पुस्तके । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं ङ. च पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ ख. मैत्र्यं चास्य । २ क. घ. ङ. च. 'र्याद्दुमं' । ३ घ. श्वेतः श्वेतवर्णादिरुक्तवान् । कु' । ४ घ. 'त्यवन्द' र्जिताः । ५ घ. ङ. घोडशान् । ६ घ. 'ग्नि आर्याद्वेति' । ७ क. छ. घ. 'त्क्रमदेन च' । ८ ख. धनाय ।

अच्छिन्नधारया सिञ्चन्व्रीहीन्संस्कृत्य धारयेत् । प्रदक्षिणं परिभ्राम्य कलशं विकिरोपरि ॥ ३
सवस्त्रे कलशे भूयः पूजयेदच्युतं श्रियम् । योगे योगेति मन्त्रेण न्यसेच्छय्यां तु मण्डले ॥ ४
कुशोपरि तूलिकां च शय्यायां दिग्विदिक्षु च । विद्याधिपान्यजेद्विष्णुं मधुघातं त्रिविक्रमम् ॥ ५
वामनं दिक्षु वैकृत्यादौ श्रीधरं च हृषीकेशम् । पद्मनाभं दामोदरमैशान्यां स्नानमण्डपे ॥ ६
अभ्यर्च्य पश्चादैशान्यां चतुष्कुम्भे सवेदिके । स्नानमण्डपके सर्वद्रव्याण्यानीय निक्षिपेत् ॥ ७
स्नानकुम्भेषु कुम्भांस्तांश्चतुर्दिक्ष्वधिवासयेत् । कलशाः स्थापनीयास्तु अभिषेकार्थमादरात् ॥ ८
वटोदुम्बरकाश्वत्थांश्चम्पकाशोकश्रीद्रुमान् । पलाशार्जुनप्लक्षांस्तु कदम्बवकुलाम्रजान् ॥ ९
पल्लवांस्तु समानीय पूर्वकुम्भे विनिक्षिपेत् । पद्मकं रोचनां दूर्वां दर्भपिञ्जूलमेव च ॥ १०
जातीपुष्पं कुन्दपुष्पं चन्दनं रक्तचन्दनम् । सिद्धार्थं तगरं चैव तण्डुलं दक्षिणे न्यसेत् ॥ ११
सुवर्णं रजतं चैव कूलद्वयमृदं तथा । नद्याः समुद्रगामिन्या विशेषाज्जाह्नवीमृदम् ॥ १२
गोमयं च यवाञ्शालींस्तिलांश्चैव परे न्यसेत् । विष्णुपर्णीं शालपर्णीं भृङ्गराजं शतावरीम् ॥१३
सहदेवीं वचां सिंहीं वलां व्याघ्रीं सलक्ष्मणाम् । ऐशान्यामपरे कुम्भे मङ्गलानि निवेशयेत् ॥
वल्मीकमृत्तिकां सप्तस्थानोत्थामपरे न्यसेत् । जाह्नवीवालुकां तोयं विन्यसेदपरे घटे ॥ १५
वराहवृषनागेन्द्रविषाणोद्धृतमृत्तिकाम् । मृत्तिकां पद्ममूलस्य कुशस्य त्वपरे न्यसेत् ॥ १६
[*तीर्थपर्वतमृद्भिश्च युक्तमप्यपरे न्यसेत् । नागकेशरपुष्पं च काश्मीरमपरे न्यसेत् ॥] १७
चन्दनागरुकर्पूरैः पुष्पं चैवापरे न्यसेत् । वैडूर्यं विद्रुमं मुक्तां स्फटिकं वज्रमेव च ॥ १८
एतान्येकत्र निक्षिप्य स्थापयेद्देवसत्तमम् । नदीनदतडागानां सलिलैरपरे न्यसेत् ॥ १९
एकाशीतिपदे चान्यान्मण्डले कलशान्न्यसेत् । गन्धोदकाद्यैः संपूर्णाञ्श्रीसूक्तेनाभिमन्त्रयेत् ॥२०
यवान्सिद्धार्थकं गन्धं कुशाग्रं चाक्षतास्तथा । तिलान्फलं तथा पुष्पमर्घ्यार्थं पूर्वतो न्यसेत् ॥२१
पद्मं श्यामलतां दूर्वां विष्णुक्रान्तां कुशांस्तथा । पाद्यार्थं दक्षिणे भागे मधुपर्कं तु पश्चिमे ॥२२
[+कक्कोलकं लवङ्गं च तथा जातीफलं शुभम् । उत्तरे ह्याचमनाय अग्नौ दूर्वाक्षतान्वितम् ॥ २३
पात्रं नीराजनार्थं च तथोद्वर्तनपानिले । गन्धैःपिष्टान्वितं पात्रमैशान्यां कलशे न्यसेत् ॥ २४
सुरमांसीं चाऽऽमलकं सहदेवीं निशादिकम् । पङ्क्तिदीपाख्यसेदष्टौ न्यसेन्नीराजनाय च ॥ २५
शार्ङ्गं चक्रं च श्रीवत्सं कुलिशं पङ्कजादिकम्] । हेमादिपात्रे कृत्वा तु नानावर्णादिपुष्पकम् २६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये कलशाधिवासविधिकथनं नाम सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१६१०

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतोऽयं ग्रन्थः क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ घ. 'न्वीह्याज्य धा' । ङ. च. 'न्सहृदय धा' । २ घ. वाय्वादौ । ३ घ. 'मरान् । ४ ङ. च. पूर्णकुम्भे । ५ ख. ग. 'दार्पाभरण चं' । ६ ख. ग. घ. श्यामलतां । ७ घ. 'वीं महादेवीं च' । ८ ख. ग. घ. 'हत्यान्विनि' । ९ घ. पुष्पं । १० ख. ग. घ. ङ. 'ण्डपे क' । ११ क. पद्मसिद्धार्थक । ख. ग. ङ. च. पद्मसिद्धात्मक । १२ घ. विष्णुपर्णी । १३ ख. घ. दक्षिणे । १४ घ. 'न्पुष्पाणि' । १५ ख. पाद्यकं ।

अथाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

स्नपनविध्यादिकथनम् ।

श्रीभगवानुवाच—

*ऐशान्यां जनयेत्कुण्डं गुरुर्वह्निं च वैष्णवम् । गायत्र्याऽष्टशतं हुत्वा संपातविधिना यजन् ॥ १
प्रोक्षयेत्कारुशालायां शिल्पिभिर्मूर्तिपैर्व्रजेत् । तूर्यशब्दैः कौतुकं च बन्धयेद्दक्षिणे करे ॥ २
विष्णवे शिपिविष्टेति ऊर्णासूत्रेण सर्षपैः । पट्टवस्त्रेण कर्तव्यं देशिकस्यापि कौतुकम् ॥ ३
मण्डले प्रतिमां स्थाप्य सवस्त्रां पूजितां स्तुवन् । नमस्तेऽर्च्ये सुरेशानि प्रणीते विश्वकर्मणा ॥ ४
प्रभाविताशेषजगद्धात्रि तुभ्यं नमो नमः । त्वयि संपूजयामीशे नारायणमनामयम् ॥ ५
रहिता शिल्पिदोषैस्त्वमृद्धियुक्ता सदा भव । एवं विज्ञाप्य प्रतिमां नयेत्तां स्नानमण्डपम् ॥ ६
शिल्पिनं तोषयेद्द्रव्यैर्गुरवे गां प्रदापयेत् । चित्रं देवेति मन्त्रेण नेत्रे चोन्मीलयेत्ततः ॥ ७
अग्निर्ज्योतीति दृष्टिं च दद्याद्वै भद्रपीठके । ततः शुक्लानि पुष्पाणि घृतं सिद्धार्थकं तथा ॥ ८
दूर्वां कुशाग्रं देवस्य दद्याच्छिरसि देशिकः । मधु वातेतिमन्त्रेण नेत्रे चाभ्यञ्जयेद्गुरुः ॥ ९
हिरण्यगर्भमन्त्रेण इमं मेति च कीर्तयेत् । घृतेनाभ्यञ्जयेत्पश्चात्स्वर्ण्घृतवतीं पुनः ॥ १०
+मसूरपिष्टेनोद्वर्त्य अतो देवेति कीर्तयेत् । क्षालयेदुष्णतोयेन सप्त तेऽग्नेति देशिकः ॥ ११
द्रुपदादिवेत्यनुलिम्पेदापो हि ष्ठेति सेचयेत् । नदीजैस्तीर्थजैः स्नानं पावमानीति रत्नजैः ॥
समुद्रं गच्छ गच्छेति तीर्थमृत्कलशेन च । शं नो देवीः स्नापयेच्च गायत्र्याऽप्युष्णवारिणा॥१४
पञ्च मृद्भिर्हिरण्येति स्नापयेत्परमेश्वरम् । सिकताद्भिरिमं मेति वल्मीकोदघटेन च ॥ १४
तद्विष्णोरिति ओषध्यद्भिर्या ओषधिमन्त्रतः । यज्ञा यज्ञेति काषायैः पञ्चभिर्गव्यकैस्ततः ॥ १५
पयः पृथिव्यांमन्त्रेण याः फलीति फलाम्बुभिः । विश्वतश्चक्षुः सौम्येन पूर्वेण कलशेन च ॥ १६
सोमं राजानमित्येवं विष्णोरराटं दक्षिणतः । हंसः शुचि पश्चिमेन कुर्यादुद्वर्तनं हरेः ॥ १७
मूर्धानमितिमन्त्रेण धात्रीमांस्युदकेन च । मा नस्तोकेतिमन्त्रेण गन्धद्वारेति गन्धकैः ॥ १८
इदमापेति च यत्रैकाशीतिपदास्थितैः । एह्येहि भगवन्विष्णो लोकानुग्रहकारक ॥ १९
यज्ञभागं गृहाणेमं वासुदेव नमोऽस्तु ते । अनेनाऽऽवाह्य देवेशं कुर्यात्कौतुकमोचनम् ॥ २०
मुञ्चामि त्वेतिसूक्तेन देशिकस्यापि मोचयेत् । हिरण्मयेन पाद्यं दद्यादतो देवेति चार्घकम् ॥२१
मधु वाता मधुपर्कं मयि गृह्णामि चाऽऽचामेत् । अक्षन्नमीमदन्तेति किरेद्दूर्वाक्षतं बुधः ॥ २२
काण्डात्त्रिर्मन्थनं कुर्याद्गन्धं गन्धवतीति च । उन्नयामीति माल्यं च इदं विष्णुः पवित्रकम् ॥२३
बृहस्पते वस्त्रयुग्मं वेदाहमुत्तरीयकम् । महाव्रतेन सकलान्पुष्पं चौषधयः क्षिपेत् ॥ २४
धूपं दद्याद्धूरसीति विभ्राड्सूक्तेन चाञ्जनम् । युञ्जन्तीति च तिलकं दीर्घायुष्ट्वेति माल्यकम् २५

---

* ऐशान्यामित्यारभ्य स्नपनस्य विधिः स्मृत इत्यन्तोऽयमध्यायः क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति । + मसूरपिष्टेनोद्वर्त्यापि घ. पुस्तकस्थटिप्पणीपाठः ।

---

१ ख. ग. 'वेद्रुप' । २ घ. सप्तपे । ३ ख. 'वेद्रुतुतो' । ग. 'वेदुतवो' । ४ ख 'स्य वदनैस्तोयैः' । घ. 'स्य वन्द-नैस्तोयैः' । ५ ख. ग. 'भैन्धय' । ६ घ. 'यर्यातिन' । ७ ख. ग. 'निर्द्रव्य' । ८ घ. दक्षतः । ९ घ. 'धान दिवम' । १ घ. धात्री मार्गी च के ददेत् । मा । ११ ग. 'मिर्मन्थनं । घ. 'त्रिर्मन्थन १२ ख. ग. उन्नयो' । १३ घ. 'हेल

इन्द्रच्छत्रेति च्छत्रं तु आदर्शं तु विराजतः । चामरं तु विकर्णेन भूषां रथंतरेण च ॥ २१
व्यजनं वासुदेवाद्यैर्मुञ्चामि सेति पुष्पकं । वेदाद्यैः संस्तुतिं कुर्याद्धरेः पुरुषसूक्ततः ॥ २
सर्वमेतत्समं दद्यात्पिण्डिकादौ हरादिके । देवस्योत्थानसमये सौपर्णं सूक्तमुच्चरेत् ॥ २८
उत्तिष्ठेति समुत्थाप्य शय्याया मण्डपे नयेत् । शाकुनेनैव सूक्तेन देवं ब्रह्मरथादिना ॥ २९
अतो देवेतिसूक्तेन प्रतिमां पिण्डिकां तथा । श्रीसूक्तेन च शय्यायां विष्णोर्नै सकलीकृतिः ॥
मृगराजं वृषं नागं व्यजनं कलशं तथा । वैजयन्तीं तथा भेरीं दीपमित्यष्टमङ्गलम् ॥
दर्शयेदश्वसूक्तेन पाददेशे त्रिपादिति । उखां पिधानकं पात्रमम्बिकां दीर्घिकां ददेत् ॥
मुसलोलूखलं दद्याच्छिलां संमार्जनीं तथा । तथा भोजनभाण्डानि गृहोपकरणानि च ॥
शिरोदेशे च निद्राख्यं वस्त्ररत्नयुतं घटम् । खण्डखाद्यैः पूरयित्वा शयनस्य विधिः स्मृतः ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये स्नपनविध्यादिकथनं नामाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१६४४

अथैकोनषष्टितमोऽध्यायः ।

अधिवासनविधिकथनम् ।

श्रीभगवानुवाच—

हरेः सांनिध्यकरणमधिवासनमुच्यते । सर्वज्ञं सर्वगं ध्यात्वा आत्मानं पुरुषोत्तमम् ॥
ओंकारेण समायोज्य चिच्छक्तिमभिमानिनीम् । निःसार्याऽऽत्मैकतां कृत्वा स्वस्मिन्सर्वगते वि
योजयेन्मरुता पृथ्वीं वह्निबीजेन दीपयेत् । संहरेद्वायुना चाग्निं वायुमाकाशतो नयेत् ॥
अधिभूताधिदैवैस्तु साध्याख्यै(त्मै)र्विभवैः सह । तन्मात्रपतितकान्कृत्वा संहरेत्तत्क्रमाद्बुधः ॥
आकाशं मनसाऽऽहृत्य मनोऽहंकरणे कुरु । अहंकारं च महति तं चाप्यव्याकृते नयेत् ॥
अव्याकृतं ज्ञानरूपे वासुदेवः स ईरितः । स तामव्याकृतां मायामवष्टभ्य सिसृक्षया ॥
संकर्षणं सशब्दात्मा स्पर्शाख्यमसृजत्प्रभुः । क्षोभ्य मायां स प्रद्युम्नं तेजोरूपं समासृजत् ॥
अनिरुद्धं रसमात्रं ब्रह्माणं गन्धरूपकम् । अनिरुद्धः स च ब्रह्मा अप आदौ ससर्ज ह ॥
तस्मिन्हिरण्मयं चाण्डं सोऽसृजत्पञ्चभूतवत् । तस्मिन्संक्रामते जीवशक्तिरात्मोपसंहृता ॥
प्राणो जीवेन संयुक्तो वृत्तिमानिति शब्द्यते । जीवो व्याहृतिसंज्ञस्तु प्राणेष्वाध्यात्मिकः स्मृ
प्राणैर्युक्ता ततो बुद्धिः संजाता चाष्टधात्मिका । अहंकारस्ततो जज्ञे मनस्तस्मादजायत ॥ १
अर्थाः प्रजज्ञिरे पञ्च संकल्पादियुतास्ततः । शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्ध इति स्मृतः ॥ १
ज्ञानशक्तियुतान्येतैरारब्धानीन्द्रियाणि तु । त्वक्श्रोत्रघ्राणचक्षूंषि जिह्वाबुद्धीन्द्रियाणि तु ॥ १
पादौ पायुस्तथा पाणी वागुपस्थश्च पञ्चमः । कर्मेन्द्रियाणि चैतानि पञ्च भूतान्यतः शृणु ॥ १

---

१ घ. वायुदेवस्त्वेभुं । २ घ. 'भ कुर्यादिति' । ३ ख. ग. सौवर्णं । ४ ख. ग. शय्याया । ५ घ. 'ष्णोस्तु शकल
कृतिः । मृ' । ६ ग. घ. दर्वितां । ७ घ. स्नपनस्य । ८ ख. घ. 'पात्रजा' । ९ ख. घ ङ च. 'साऽऽकृत्य । घ. 'साऽऽहृत
१० क. ङ. घ. क्षोभयामास । ११ क. ख. ग. घ. च. स धातृ' । १२ घ. 'न्संक्रामिते जीवे श' । १३ क. ङ. च. 'हृत
न्यास्तु प्राण. सुप्राणिक. दिपश. । १४ ख. घ. 'ष्टमूर्तिकी । अ' ।

(देवताधिवासनविधिकथनम्)

आकाशवायुतेजांसि सलिलं पृथिवी तथा । सूक्ष्माभिः शरीरं तु सर्वाधारं प्रजायते ॥ १५
एतेषां वाचका मन्त्रा न्यासायोच्यन्त उत्तमाः । जीवभूतं मकारं तु देहस्य[1] व्यापकं न्यसेत् ॥ १६
प्राणतत्त्वं भकारं तु जीवोपाधिगतं न्यसेत् । हृदयस्थं बकारं तु बुद्धितत्त्वं न्यसेद्बुधः ॥ १७
फकारमपि तत्रैव अहङ्कारमयं न्यसेत् । मनस्तत्त्वं पकारं तु न्यसेत्संकल्पसंभवम् ॥ १८
शब्दतन्मात्रतत्त्वं तु नकारं मस्तके न्यसेत् । स्पर्शात्मकं धकारं तु वक्त्रदेशे च विन्यसेत् ॥ १९
दकारं रूपतत्त्वं तु हृद्देशे विनिवेशयेत् । थकारं वस्तिदेशे तु रसतन्मात्रकं न्यसेत् ॥ २०
तकारं गन्धतन्मात्रं जङ्घयोर्विनिवेशयेत् । णकारं श्रोत्रयोर्न्यस्य ढकारं विन्यसेत्त्वचि ॥ २१
डकारं नेत्रयुग्मे तु रसनायां ठकारकम् । टकारं नासिकायां तु ञकारं वाचि विन्यसेत् ॥ २२
झकारं करयोर्न्यस्य पाणितत्त्वं विचक्षणः । जकारं पादयोर्न्यस्य छं पायौ चमुपस्थके ॥ २३
विन्यसेत्पृथिवीतत्त्वं ङकारं पादयुग्मके । वस्तौ घकारं गं तत्त्वं तैजसं हृदि विन्यसेत् ॥ २४
खकारं वायुतत्त्वं तु नासिकायां निवेशयेत् । ककारं विन्यसेन्नित्यं खतत्त्वं मस्तके बुधः ॥ २५
हृत्पुण्डरीके संन्यस्य यकारं सूर्यदैवतम् । द्वासप्ततिसहस्राणि हृदयादभिनिःसृताः ॥ २६
कलाषोडशसंयुक्तं सकारं तत्र विन्यसेत् । तन्मध्ये चिन्तयेन्मन्त्री बिन्दुं वह्नेस्तु मण्डलम्[2] ॥ २७
हकारं विन्यसेत्तत्र प्रणवेन सुरोत्तम । [*ॐ आं परमेष्ठ्यात्मने आं नमः पुरुषात्मने ॥ २८
ॐ वां नमो नित्यात्मने नां च विश्वात्मने नमः । ॐ वं नमः सर्वात्मने] इत्युक्ताः पञ्च शक्तयः
स्नाने तु प्रथमा योज्या द्वितीया आसने मता । तृतीया शयने तद्वच्चतुर्थी यानकर्मणि ॥ ३०
अभ्यर्चायां पञ्चमी स्यात्पञ्चोपनिषदः स्मृताः । क्षंकारं विन्यसेन्मध्ये ध्यात्वा मन्त्रमयं हरिम् ॥
यां मूर्तिः स्थाप्यते तस्या मूलमन्त्रं न्यसेत्ततः । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय मूलकम् ॥ ३२
शिरोघ्राणललाटेषु मुखे कण्ठे हृदि क्रमात् । भुजयोर्जङ्घयोरङ्घ्र्योः केशवं शिरसि न्यसेत् ३३
नारायणं न्यसेद्वक्त्रे ग्रीवायां माधवं न्यसेत् । गोविन्दं भुजयोर्न्यस्य विष्णुं च हृदये न्यसेत् ३४
मधुसूदनकं पृष्ठे वामनं जठरे न्यसेत् । कट्यां त्रिविक्रमं न्यस्य जङ्घायां श्रीधरं न्यसेत् ॥ ३५
हृषीकेशं दक्षिणायां पद्मनाभं तु गुल्फके । दामोदरं पादयोश्च हृदयादिषडङ्गकम् ॥ ३६
एतत्साधारणं प्रोक्तमादिमूर्तेस्तु सत्तम । अथवा यस्य देवस्य प्रारब्धं स्थापनं भवेत् ॥ ३७
तस्यैव मूलमन्त्रेण सजीवकरणं भवेत् । यस्या मूर्तेस्तु यन्नाम तस्याऽऽद्यं चाक्षरं च यत् ॥ ३८
तत्स्वरैर्द्वादशैर्भेद्य ह्यङ्गानि परिकल्पयेत् । हृदयादीनि देवेश मूलं च दशमाक्षरम् ॥ ३९
यथा देवे तथा देहे तत्त्वानि विनियोजयेत् । चक्राब्जमण्डले विष्णुं यजेद्गन्धादिना ततः ॥ ४०
पूर्ववच्चाऽऽसनं ध्यायेत्सन्मात्रं सपरिच्छदम् । शुभं चक्रं द्वादशारं क्षुरसिद्धादिचिन्तयेत् ॥ ४१
त्रिनाभिचक्रं द्विनेमि स्वरैस्तच्च समन्वितम् । पृष्ठदेशे ततः प्राज्ञः प्रकृत्यादीन्निवेशयेत् ॥ ४२
पूजयेदारकाग्रेषु सूर्यं द्वादशधा पुनः । कलाषोडशसंयुक्तं सोमं तत्र विचिन्तयेत् ॥ ४३

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतस्थाने झ. पुस्तकेऽत्र पाठो दृश्यते—"ॐ प परमेष्ठ्यात्मने प नमः पुरुषात्मने । ठ नमो विश्वात्मने व निवृत्यात्मने नमः । न नमः सर्वात्मने" इति ।

---

१ क. घ. ङ. देवस्य । ख. तद्देव । २ च. 'ने । ॐ नामाने पुरुषात्मने व्य च विश्वा' । ३ घ. ॐ वा नमोनि' । ४ ख. ग. घ. स्थाने । ५ ख. ग. ज्ञानकर्माणि । घ. यानकर्माणि । ६ ख. ग. घ. अर्चायां । ७ क. ङ. च. कक्षारं । ख. ग. घ. हुकारं । ८ ख. घ. या मूर्ति स्थापयेत्तस्यामूलं' । ९ ख. ग. घ. ततः । १० घ. 'वेन्द्रकश' । ११ घ. 'वं । दवत वि' ।

[*वसनत्रितयं नाभौ चिन्तयेद्देशिकोत्तमः । पद्मं च द्वादशदलं पद्ममध्ये विचिन्तयेत् ॥] ४४
तन्मध्ये पौरुषीं शक्तिं ध्यात्वाऽभ्यर्च्य च देशिकः । प्रतिमायां हरिं न्यस्य तत्र तं पूजयेत्सुरान् ॥
गन्धपुष्पादिभिः सम्यक्साङ्गं सावरणं क्रमात् । [+द्वादशाक्षरबीजैस्तु केशवादीन्समर्चयेत्॥ ४६
द्वादशारे मण्डले तु लोकपालादिकं क्रमात् ।] प्रतिमामर्चयेत्पश्चाद्गन्धपुष्पादिभिर्द्विजः ॥ ४७
पौरुषेण तु सूक्तेन श्रियाः सूक्तेन पिण्डिकाम् । जननादिक्रमात्पश्चाज्जनयेद्वैष्णवानलम् ॥ ४८
हुत्वाऽग्निं वैष्णवैर्मन्त्रैः कुर्याच्छान्त्युदकं बुधः । तत्सिक्त्वा प्रतिमामूर्ध्नि वह्निप्रणयनं चरेत् ॥४९
दक्षिणेऽग्निं हुतमिति कुण्डेऽग्निं प्रणयेद्बुधः । अग्निमग्नीति पूर्वे तु कुण्डेऽग्निं प्रणयेद्बुधः ॥ ५०
उत्तरे प्रणयेदग्निमग्निमग्नी हवामहे । अग्निप्रणयने मन्त्रस्त्वमग्ने द्युभिरुच्यते ॥ ५१
पलाशसमिधानां तु अष्टोत्तरसहस्रकम् । कुण्डे कुण्डे होमयेच्च व्रीहीन्वेदादिकैस्तथा ॥ ५२
साज्यांस्तिलान्व्याहृतिभिर्मूलमन्त्रेण वै घृतम् । कुर्यात्ततः शान्तिहोमं मधुरत्रितयेन च ॥ ५३
द्वादशार्णैः स्पृशेत्पादौ नाभिं हृन्मस्तकं ततः । घृतं दधि पयो हुत्वा स्पृशेन्मूर्धन्यथो ततः॥५४
स्पृष्ट्वा शिरोनाभिपादांश्चतस्रः स्थापयेन्नदीः । गङ्गा च यमुना गोदा क्रमान्नाम्ना सरस्वती॥५५
देहे तु विष्णुगायत्र्या गायत्र्या श्रपयेच्चरुम् । होमयेच्च बलिं दद्यादुत्तरे भोजयेद्द्विजान् ॥ ५६
मांसाधिपानां तुष्ट्यर्थं हेम गां गुरवे ददेत् । दिक्पतिभ्यो बलिं दत्त्वा रात्रौ कुर्याच्च जागरम् ॥
ब्रह्मगीतादिशब्देन सर्वभागधिवासनात् ॥ ५८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये देवाधिवासनविधिकथनं नामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१७०२

अथ षष्टितमोऽध्यायः ।

वासुदेवादिदेवतानां सामान्यः प्रतिष्ठाविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

पिण्डिकास्थापनार्थं तु गर्भागारं तु सप्तधा । विभजेद्ब्रह्मभागे तु प्रतिमां स्थापयेद्बुधः ॥ १
देवमानुषपैशाचभागेषु न कदाचन । ब्रह्मभागं परित्यज्य किंचिदाश्रित्य चाण्डज ॥ २
देवमानुषभागाभ्यां स्थाप्या यत्नात्तु पिण्डिका । नपुंसकशिलायां तु रत्नन्यासं समाचरेत् ॥ ३
नारसिंहेन हुत्वाऽथ रत्नन्यासं च तेन वै । व्रीहींश्च रत्नानि धातूंश्च लोहान्वै चन्दनादिकान्॥ ४
पूर्वादिनवगर्तेषु न्यसेन्मध्ये यथारुचि । अथ चेन्द्रादिमन्त्रैश्च गर्तं गुग्गुलुनाऽऽहतम् ॥ ५
रत्नन्यासविधिं कृत्वा प्रतिमामालभेद्गुरुः । सशलाकैर्दर्भपुञ्जैः सहदेवैः समन्वितैः ॥ ६
सवाह्यान्तैश्च संस्कृत्य पञ्चगव्येन शोधयेत् । मोक्षयेद्दर्भतोयेन नदीतीर्थोदकेन च ॥ ७
होमार्थे स्थण्डिलं कुर्यात्सिकताभिः समन्ततः । सार्धहस्तप्रमाणं तु चतुरस्रं सुशोभनम् ॥ ८
अष्टदिक्षु यथान्यासं कलशानपि विन्यसेत् । पूर्वोपरनष्ट वर्णेन अग्निमानीय संस्कृतम् ॥ ९

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतोऽयं ग्रन्थः क. ङ. घ. पुस्तकेषु नास्ति । + ङ. पुस्तकेऽयं ग्रन्थो नास्ति ।

---

१ घ. छायारण । २ क. ङ. च. 'येच्च गाः । ग' । ३ घ. देहेतु । ४ घ. सामाधिपानां । ५ क. ङ. घ. 'चेन्द्राद्यैः' ।

(वासुदेवादिदेवतानां सामान्य प्रतिष्ठाविधि)

स्वमग्ने द्युभिरिति च गायत्र्या समिधो हुनेत् । अष्टोर्णेनाष्टशतकमाज्यं पूर्णां प्रदापयेत् ॥ १०

शान्त्युदकं ताम्रपत्रे मूलेन शतमन्त्रितम् । सिञ्चेद्देवस्य तन्मूर्ध्नि श्रीश्च ते ह्यनया ऋचा ॥ ११

ब्रह्मयानेन चोद्धृत्य उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते । त्वं विष्णोरिति मन्त्रेण प्रासादाभिमुखं नयेत् ॥ १२

शिबिकायां हरिं स्थाप्य भ्रामयीत पुरादिकम् । गीतवेदादिशब्दैश्च प्रासादद्वारि धारयेत् ॥१३

स्त्रीभिर्विप्रैर्मङ्गलाष्टघटैः संस्नापयेद्धरिम् । ततो गन्धादिनाऽभ्यर्च्य मूलमन्त्रेण देशिकः ॥ १४

अतो देवेति वस्त्राद्यमष्टाङ्गार्घ्यं निवेद्य च । स्थिरे लग्ने पिण्डिकायां देवस्य त्वेति धारयेत् ॥१५

ॐ त्रैलोक्यविक्रान्ताय नमस्तेऽस्तु त्रिविक्रम । संस्थाप्य पिण्डिकायां तु स्थिरं कुर्याद्विचक्षणः ॥

ध्रुवा द्यौरिति मन्त्रेण विश्वतश्चक्षुरित्यपि । पञ्चगव्येन संस्नाप्य क्षाल्य गन्धोदकेन च ॥ १७

पूजयेत्सकलीकृत्य साङ्गं साधारणं हरिम् । ध्यायेत्खं तत्र मूर्तिं तु पृथिवी तस्य पीठिका ॥ १८

कल्पयेद्विग्रहं तस्य तैजसैः परमाणुभिः । जीवमावाहयिष्यामि पञ्चविंशतितत्त्वगम् ॥ १९

चैतन्यं परमानन्दं जाग्रत्स्वप्नविवर्जितम् । देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्राणाहंकारवर्जितम् ॥ २०

ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं हृदयेषु व्यवस्थितम् । हृदयात्प्रतिमाबिम्बे स्थिरो भव परेश्वर ॥ २१

सजीवं कुरु बिम्बं त्वं सबाह्याभ्यन्तरस्थितः । अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो देहोपाधिषु संस्थितः ॥ २२

ज्योतिर्ज्ञानं परं ब्रह्म एकमेवाद्वितीयकम् । सजीवीकरणं कृत्वा प्रणवेन निबोधयेत् ॥ २३

सांनिध्यकरणं नाम हृदयं स्पृश्य वै जपेत् । सूक्तं तु पौरुषं ध्यायन्निदं गुह्यमनुं जपेत् ॥ २४

नमस्तेऽस्तु सुरेशाय संतोषविभवात्मने । ज्ञानविज्ञानरूपाय ब्रह्मतेजोनुपायिने ॥ २५

गुणातिक्रान्तरूपाय पुरुषाय महात्मने । अक्षयाय पुराणाय विष्णो संनिहितो भव ॥ २६

यच्च ते परमं तत्त्वं यच्च ज्ञानमयं वपुः । तत्सर्वमेकतो नीतमस्मिन्देहे विबुध्यताम् ॥ २७

आत्मानं संनिधीकृत्य ब्रह्मादिपरिवारकान् । स्वनाम्ना स्थापयेदन्यानायुधादीन्समुद्रया ॥ २८

यात्रावर्षादिकं दृष्ट्वा ज्ञेयः संनिहितो हरिः । नेत्वा स्तुत्वा स्तवाद्यैश्च जप्त्वा चाष्टाक्षरादिकम्॥

चण्डप्रचण्डौ द्वारस्थौ निर्गत्याभ्यर्चयेद्गुरुः । अथ मण्डपमासाद्य गरुडं स्थाप्य पूजयेत् ॥ ३०

दिगीशान्दिशि देवांश्च स्थाप्य संपूज्य देशिकः । विष्वक्सेनं तु संस्थाप्य शङ्खचक्रादि पूजयेत्॥

सर्वपार्षदकेभ्यश्च बलिं भूतेभ्य अर्पयेत् । ग्रामवस्त्रसुवर्णादि गुरवे दक्षिणां ददेत् ॥ ३२

यागोपयोगिद्रव्याद्यमाचार्याय नरोऽर्पयेत् । आचार्यदक्षिणार्धं तु ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां ददेत् ॥

अन्येभ्यो दक्षिणां दद्याद्भोजयेद्ब्राह्मणांस्ततः । अवारितान्फलं दद्याद्यजमानाय वै गुरुः ॥ ३४

विष्णुं नयेत्प्रविष्टाता चाऽऽत्मना सकलं कुलम् । सर्वेषामेव देवानामेष साधारणो विधिः॥३५

मूलमन्त्राः पृथक्तेषां शेषं कार्यं समानकम् ॥ ३६

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये वासुदेवादिदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधिकथनं नाम षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१७३८

---

१ क. ड. च. 'ग्रन्तेना' । २ ख. घ 'दकमामपरैर्मूलै' । ३ क ड. च. 'चेत्स्नातस्य मूर्धस्तु ए' । ४ ख. ङ. च. 'स्थितम् । अ' । ५ ख. 'चर्माम् । ग्र' । ६ क ख. ड. च. 'न्तदेशाय । घ. 'न्तवेशाय । ७ घ. 'तो ऽनन' । ८ क. ङ. च. इत्वा । ९ घ नत्वा । १० घ. 'न्यस्तान्दद्या' ।

अथैकषष्टितमोऽध्यायः ।

अवभृथस्नानद्वारप्रतिष्ठाध्वजारोपणादिविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

वक्ष्ये चावभृथस्नानं विष्णोर्नत्वेति होमयेत् । एकाशीतिपदे कुम्भान्संस्थाप्य स्नापयेद्धरिम् ॥ १
पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्बलिं दत्त्वा गुरुं यजेत् । द्वारप्रतिष्ठां वक्ष्यामि द्वाराधो हेम वै ददेत् ॥ २
अष्टभिः कलशैः स्थाप्य शाखोदुम्बरकौ गुरुः । गन्धादिभिः समभ्यर्च्य मन्त्रैर्वेदादिभिर्गुरुः ॥ ३
कुण्डेषु होमयेद्वह्नि समिदाज्यतिलादिभिः । दत्त्वा शय्यादिकं चाधो दद्यादाधारशक्तिकाम् ॥ ४
शाखयोर्विन्यसेन्मूले देवौ चण्डप्रचण्डकौ । ऊर्ध्वोदुम्बरके देवीं लक्ष्मीं सुरगणार्चिताम् ॥ ५
न्यस्याभ्यर्च्य यथान्यायं श्रीसूक्तेन चतुर्मुखम् । हुत्वा तु श्रीफलादीनि आचार्यादेस्तु दक्षिणाम् ६
प्रतिष्ठासिद्धद्वारस्य त्वाचार्यः स्थापयेद्धरिम् । प्रासादस्य प्रतिष्ठां तु हृत्प्रतिष्ठेति तां शृणु ॥ ७
समाप्तौ शुकनासाया वेद्याः प्राग्गर्भमस्तके । सौवर्णं राजतं कुम्भमथवा शुल्कनिर्मितम् ॥ ८
अष्टरत्नौषधीधातुबीजलौहान्वितं शुभम् । सवस्त्रपूरितं चाद्रिर्मण्डले चाधिवासयेत् ॥ ९
सपल्लवं नृसिंहेन हुत्वा संपातसंचितम् । नारायणाख्यतत्त्वेन प्राणभूतं न्यसेत्ततः ॥ १०
वैराजरूपं तं ध्यायेत्प्रासादस्य सुरेश्वर । ततः पुरुषवत्सर्वं प्रासादं चिन्तयेद्बुधः ॥ ११
अधो दत्त्वा सुवर्णं तु तत्त्वभूतं घटं न्यसेत् । गुर्वादौ दक्षिणां दद्याद्ब्राह्मणादेश्च भोजनम् ॥ १२
ततः पश्चाद्वेदिबन्धं तदूर्ध्वं कण्ठबन्धनम् । कण्ठोपरिष्टात्कर्तव्यं विमलामलसारकम् ॥ १३
तदूर्ध्वं ह्येकलं कुर्याच्चक्रं चाऽऽद्यं सुदर्शनम् । मूर्तिं श्रीवासुदेवस्य ग्रहगुप्तां निवेदयेत् ॥ १४
कलशं वाऽथ कुर्वीत तदूर्ध्वं चक्रमुत्तमम् । वेद्याश्च परितः स्थाप्या अष्टौ विघ्नेश्वरास्त्वज ॥ १५
चत्वारो वा चतुर्दिक्षु स्थापनीया गरुत्मतः । ध्वजारोहं प्रवक्ष्यामि येन भूतादि नश्यति ॥ १६
प्रासादबिम्बद्रव्याणां यावन्तः परमाणवः । तावद्वर्षसहस्राणि तत्कर्ता विष्णुलोकभाक् ॥ १७
कुम्भाण्डवेदिबिम्बानां भ्रमणाद्वायुनाऽनघ । कण्ठस्याऽऽवेष्टनाज्ज्ञेयं फलं कोटिगुणं ध्वजात् ॥
पताकां प्रकृतिं विद्धि दण्डं पुरुषरूपिणम् । प्रासादो वासुदेवस्य मूर्तिरूपो निबोध मे ॥ १९
धारणाद्धरणीं विद्धि आकाशं सुषिरात्मकम् । तेजस्तत्पावकं विद्धि वायुं स्पर्शगतं तथा ॥ २०
पाषाणादिष्वेव जलं पार्थिवं पृथिवीगुणम् । प्रतिशब्दोद्भवं शब्दं स्पर्शं स्यात्कर्कशादिकम् २१
शुक्लादिकं भवेद्रूपं रसमन्नादिदर्शकम् । धूपादिगन्धं गन्धं तु वाग्भेर्यादिषु संस्थिता ॥ २२
शुकनासाश्रिता नासा बाहू भद्रात्मकौ स्मृतौ । शिरस्त्वण्डं निगदितं कलशो मूर्धजाः स्मृताः ॥
कण्ठं कण्ठमिति ज्ञेयं स्कन्धो वेदी निगद्यते । पायूपस्थे प्रणाले तु त्वक्सुधा परिकीर्तिता ॥ २४
मुखं द्वारं भवेदस्य प्रतिमा जीव उच्यते । तच्छक्तिं पिण्डिकां विद्धि प्रकृतिं च तदाकृतिम् २५

---

१ क. ङ. च. 'ष्णोर्नु केति । ख. 'ष्णोर्नामिति । २ घ. 'म्भान्स्थाप्य सस्थाप' । ३ क. घ. ङ. च. 'भिरा-ञ्जलि' । ४ च. 'निर्मलम् । ५ ख. सपातस्त्रिचितम् । ङ. सर्वं तु सिञ्चितम् । ६ ख. घ. वैराजभूतं । ७ घ. तद्भूत । ८ ख. शुक । ङ. घ. सरक । ९ ख. ङ. च. निवेश' । १० ख. 'दिद्रव्याणां ध्र' । ङ. च. 'दिबिम्बानां । ११ क. ङ. च. मूर्तिभूत । १२ घ. 'र्णां धार' । १३ ख. ग. ङ. च. स्पर्श । १४ क. ङ. च. 'समान्नादिदर्श' । घ. 'समभ्रा- । १५ घ. तद्गर्भो ।

निश्चलत्वं च गर्भोऽस्या अधिष्ठाता तु केशवः । एवमेष हरिः साक्षात्प्रासादत्वेन संस्थितः २६
जङ्घा त्वस्य शिवो ज्ञेयः स्कन्धे धाता व्यवस्थितः । ऊर्ध्वभागे स्थितो विष्णुरेवं तस्य स्थितस्य हि ॥
प्रासादस्य प्रतिष्ठां तु ध्वजरूपेण मे शृणु । ध्वजं कृत्वा सुरैर्दैत्या जिताः शस्त्रादिचिह्नितम् २८
अण्डोर्ध्वं[1] कलशं न्यस्य तदूर्ध्वं विन्यसेद्ध्वजम् । बिम्बार्धमानं दण्डस्य त्रिभागेणाथ कारयेत् ॥
अष्टारं द्वादशारं वा मध्ये मूर्तिमताऽन्वितम् । नारसिंहेन तार्क्ष्येण ध्वजदण्डस्तु निर्व्रणः ॥ ३०
प्रासादस्य तु विस्तारो मानं दण्डस्य कीर्तितम् । शिखरार्धेन वा कुर्यात्तृतीयार्धेन वा पुनः ३१
द्वारस्य दैर्घ्याद्द्विगुणं दण्डं वा परिकल्पयेत् । ध्वजयष्टिर्देवगृहे ऐशान्यां वायवेऽथ वा ॥ ३२
क्षौमाद्यैर्थ ध्वजं कुर्याद्विचित्रं चैकवर्णकम् । घण्टाचामरकिङ्किण्या भूषितं पापनाशनम् ॥ ३३
दण्डाग्राद्धरणीं यावद्धस्तैकं विस्तरेण तु । महाध्वजः सर्वदः स्याच्चतुर्थांशाद्धीनतोऽर्चितः ॥ ३४
ध्वजे चार्धेन विज्ञेया पताका मानवर्जिता । विस्तारेण ध्वजः कार्यो विंशदङ्गुलसंनिभः ॥३५
अधिवासविधानेन चक्रं दण्डं ध्वजं तथा । देववत्सकलं कृत्वा मण्डपस्नपनादिकम् ॥ ३६
नेत्रोन्मीलनकं त्यक्त्वा पूर्वोक्तं सर्वमाचरेत् । अधिवासयेद्विधिना शय्यायां स्थाप्य देशिकः ३७
ततः सहस्रशीर्षेतिसूक्तं चक्रे न्यसेद्बुधः । तथा सुदर्शनं मन्त्रं मनस्तत्त्वं निवेशयेत् ॥ ३८
मनोरूपेण तस्यैव सजीवकरणं स्मृतम् । अरेषु मूर्तयो न्यस्याः केशवाद्याः सुरोत्तम ॥ ३९
नाभ्यब्जप्रतिनेमीषु न्यसेत्तत्त्वानि देशिकः । नृसिंहं विश्वरूपं वा अब्जमध्ये निवेशयेत् ॥ ४०
सकलं विन्यसेद्दण्डे सूत्रात्मानं सजीवकम् । निष्कलं परमात्मानं ध्वजे ध्यायन्न्यसेद्धरिम् ॥४१
तच्छक्तिं व्यापिनीं ध्यायेद्ध्वजरूपां बलाबलाम् । मण्डले[2] स्थाप्य चाभ्यर्च्य होमं कुण्डेषु कारयेत् ॥
कलशे स्वर्णकलशं न्यस्य रत्नानि पञ्च च । स्थापयेच्चक्रमन्त्रेण स्वर्णचक्रमधस्ततः ॥ ४३
पारदेन तु संप्लाव्य नेत्रपट्टेन च्छादयेत् । ततो निवेशयेच्चक्रं तन्मध्ये तु हरिं स्मरेत् ॥ ४४
ॐ क्षौं नृसिंहाय नमः पूजयेत्स्थापयेद्धरिम् । ततो ध्वजं गृहीत्वा तु यजमानः सबान्धवः ४५
दधिभक्तयुते पात्रे ध्वजस्याग्रं निवेशयेत् । ध्रुवाद्येन फडन्तेन ध्वजं मन्त्रेण पूजयेत् ॥ ४६
शिरस्याधाय तत्पात्रं नारायणमनुस्मरन् । प्रदक्षिणं तु कुर्वीत तूर्यमङ्गलनिःस्वनैः ॥ ४७
ततो निवेशयेद्दण्डं मन्त्रेणाष्टाक्षरेण तु । मुञ्चामि त्वेतिसूक्तेन ध्वजं मुञ्चेद्विचक्षणः ॥ ४८
पात्रं ध्वजं कुञ्जरादि दद्यादाचार्यके द्विजः । एष साधारणः प्रोक्तो ध्वजस्याऽऽरोहणे विधिः ॥
यस्य देवस्य यच्चिह्नं तन्मन्त्रेण स्थिरं चरेत् । स्वर्गच्छेद्ध्वजदानात्तु भुवि राजा बली भवेत् ५०

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽवभृथस्नानद्वारप्रतिष्ठाध्वजारोपणादिविधिकथन नामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१७८८

अथ द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

लक्ष्म्यादिदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

समुदायेन देवादेः प्रतिष्ठां प्रवदामि ते । लक्ष्म्याः प्रतिष्ठां प्रथमं तथा देवीगणस्य च ॥ १

---

१ ख. अतोर्ध्वं । २ ङ. 'न चक्र तु नि' । ३ ख. ग. घ. 'बद्धस्तैक वि' । ४ ख. घ. 'वरेश शिरि' । ५ ग. मण्डपे । ६ क, ख, ङ, घ. समाप्य । ७ ङ, घ. त्वो ।

पूर्ववत्सकलं कुर्यान्मण्डपस्त्रपनादिकम् । भद्रपीठे श्रियं न्यस्य स्थापयेदष्ट वै घटान् ॥ २
घृतेनाभ्यज्य मूलेन स्नापयेत्पञ्चगव्यकैः । हिरण्यवर्णां हरिणीं नेत्रे चोन्मीलयेच्छ्रियाः ॥ ३
तां म आवह इत्येवं प्रदद्यान्मधुरत्रयम् । अश्वपूर्वेति पूर्वेण तां कुम्भेनाभिषेचयेत् ॥ ४
कांसोऽस्मितेति याम्येन पश्चिमेनाभिषेचयेत् । चन्द्रां प्रभासामुत्तराद्यैऽऽदित्यवर्णेति चोत्तरात् ॥
उपैतु मेति चाऽऽग्नेयात्क्षुत्पिपासेति नैर्ऋतात् । गन्धद्वारेति वायव्यान्मनसः काममाकूतिम् ॥ ६
ईशानकलशेनैव शिरः सौवर्णकर्दमात् । एकाशीतिघटैः स्नानं मन्त्रेणापं सृजन्निशतिम् ॥ ७
आर्द्रां पुष्करिणीं गन्धैरार्द्रामित्यादि पुष्पकैः । तां म आवहमन्त्रेण आनन्द इति चाखिलम् ॥८
श्रोषन्तीयेन शय्यायां श्रीसूक्तेन च संनिधिम् । लक्ष्मीबीजेन चिच्छक्तिं विन्यस्याभ्यर्चयेत्पुनः
श्रीसूक्तेन मण्डपेऽथ कुण्डेष्वब्जानि होमयेत् । करवीराणि वा हुत्वा सहस्रं शतमेव वा ॥ १०
गृहोपकरणान्तादि श्रीसूक्तेनैव चार्पयेत् । ततः प्रासादसंस्कारं सर्वं कृत्वा तु पूर्ववत् ॥ ११
[*प्रासादार्थे पिण्डिकां कृत्वा प्रतिष्ठानं ततः श्रियाः । श्रीसूक्तेन च सांनिध्यं पूर्ववत्प्रत्यृचं जपेत्]
चिच्छक्तिं बोधयित्वा तु मूलात्सांनिध्यकं चरेत् । भूस्वर्णवस्त्रगोन्नादि गुरवे ब्रह्मणेऽर्पयेत् ॥
एवं देव्योऽखिलाः स्थाप्य राज्यस्वर्गादिभाग्भवेत् ॥ १४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये लक्ष्म्यादिदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधिकथनं नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१८०२

अथ त्रिषष्टितमोऽध्यायः ।

विष्ण्वादिदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधिः पुस्तकलेखनविधिश्च ।

श्रीभगवानुवाच—

एवं तार्क्ष्यस्य चक्रस्य ब्रह्मणो नृहरेस्तथा । प्रतिष्ठा विष्णुवत्कार्या स्वस्वमन्त्रेण तां शृणु ॥ १

सुदर्शन महाचक्र शान्त दुष्टभयंकर, छिन्धि छिन्धि भिन्धि भिन्धि विदारय विदारय परमन्त्रान्ग्रस ग्रस भक्षय भक्षय भूतांस्त्रासय त्रासय हुं फट् सुदर्शनाय नमः ॥ २

अभ्यर्च्य चक्रं यानेन रणे दारयते रिपून् । ३

ॐ क्षौं नरसिंह उग्ररूप ज्वल ज्वल प्रज्वल प्रज्वल स्वाहा ॥ ४

नरसिंहस्य मन्त्रोऽयं पातालाख्यस्य वच्मि ते ॥ ५

ॐ क्ष्रौं नमो भगवते नरसिंहाय प्रदीप्तसूर्यकोटिसहस्रसमतेजसे वज्रनखदंष्ट्रायुधाय स्फुटविकटविकीर्णकेसरसटाप्रक्षुभितमहार्णवाम्भोदुन्दुभिनिर्घोषाय सर्वमन्त्रोच्चारणाय एह्येहि भगवन्नरसिंह पुरुष परापरब्रह्म सत्येन स्फुर स्फुर विजृम्भ विजृम्भ आक्रम आक्रम गर्ज गर्ज मुञ्च

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः ध. पुस्तके नास्ति ।

---

१ घ. 'नाभ्युक्ष्य मू' । २ क. ङ. 'याः । तस्मादावाह' । घ. 'याः । तन्म आ' । च. 'याः । श्रियमावाह' । ३ घ. अश्वपूर्वेति । ४ ख. पूर्वेण । ५ घ. कांसोऽस्मितेति । ६ घ. चन्द्रं । ७ घ. 'णापः सृ' । ८ घ. 'कैः । तन्म आ' । ९ घ. श्रोषन्तीयेन । १० घ. 'न्तादि । ११ घ. मन्त्रेण । १२ ङ. यजेत् । १३ घ. स्थाप्याऽऽवाह्य स्वर्गादि भावयेत् । १४ ङ. 'क्षौं रुद्र । १५ ङ. घ. च. 'म्भोदुन्दुभि' ।

मुञ्च सिंहनादं विदारय विदारय विद्रावय विद्रावयाऽऽविशाऽऽविश सर्वमन्त्ररूपाणि मन्त्रजातींश्च हन हन छिन्द छिन्द संक्षिप संक्षिप दर दर दारय दारय स्फुट स्फुट स्फोटय स्फोटय ज्वालामालासंघातमय सर्वतोऽनन्तज्वालावज्राशनिचक्रेण सर्वपातालानुत्सादयोत्सादय सर्वतोऽनन्तज्वालावज्रशरपञ्जरेण सर्वपातालान्परिवारय परिवारय सर्वपातालासुरवासिनां हृदयान्याकर्षयाऽऽकर्षय शीघ्रं दह दह पच पच मथ मथ शोषय शोषय निकृन्तय निकृन्तय तावद्यावन्मे वशमागताः पातालेभ्यः [* फडसुरेभ्यः फणमन्त्ररूपेभ्यः फणमन्त्रजातिभ्यः फट् संशयान्मां भगवन्नरसिंहरूप विष्णो सर्वापद्भ्यः] सर्वमन्त्ररूपेभ्यो रक्ष रक्ष हुं फणनमो नमस्ते ॥ ६

नरसिंहस्य विद्येयं हरिरूपोऽर्थसिद्धिदा । त्रैलोक्यमोहनैर्मन्त्रैः स्थाप्यस्त्रैलोक्यमोहनः ॥ ७
गदी दक्षे शान्तिकरो द्विभुजो वा चतुर्भुजः । वामोर्ध्वे कारयेच्चक्रं पाञ्चजन्यमधो ह्यधः ॥ ८
श्रीपुष्टिसंयुतं कुर्याद्बलेन सह भद्रया । प्रासादे स्थापयेद्विष्णुं गृहे वा मण्डपेऽपि वा ॥ ९
वामनं चैव वैकुण्ठं हयास्यमनिरुद्धकम् । स्थापयेज्जलशय्यास्थं मत्स्यादींश्चावतारकान् ॥ १०
संकर्षणं विश्वरूपं लिङ्गं वै रुद्रमूर्तिकम् । अर्धनारीश्वरं तंत्र हरिशंकरमातृकाः ॥ ११
भैरवं च तथा सूर्यं ग्रहांस्तद्वद्विनायकम् । गौरीमिन्द्रादिभिः सेव्यां चित्रजां च बलाबलाम् ॥
पुस्तकानां प्रतिष्ठां च वक्ष्ये लिखनतद्विधिम् । स्वस्तिके मण्डलेऽभ्यर्च्य शरेयन्त्रासने स्थितम् ॥
लेख्यं च लिखितं पुस्तं गुरुर्विद्यां हरिं यजेत् । यजमानो गुरुं विद्यां हरिं लिपिकृतं नरम् ॥
प्राङ्मुखः पद्मिनीं ध्यायेल्लिखित्वा श्लोकपञ्चकम् । रौप्यस्थमष्या हैम्या च लेखन्या †नागराक्षरम्
ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्या शक्त्या दद्याच्च दक्षिणाम् । गुरुं विद्यां हरिं प्राच्यं पुराणादि लिखेन्नरः
पूर्ववन्मण्डलाद्यैश्च ऐशान्यां भद्रपीठके । दर्पणे पुस्तकं धृत्वा सेचयेत्पूर्ववद्घटैः ॥ १७
नेत्रोन्मीलनकं कृत्वा शय्यायां तु न्यसेन्नरः । न्यसेत्तु पौरुषं सूक्तं वेदाद्यं तत्र पुस्तके ॥ १८
कृत्वा सजीवीकरणं प्राच्यं हुत्वा चरुं ततः । संप्राच्य दक्षिणाभिस्तु गुर्वादीन्भोजयेद्द्विजान् ॥
रथेन हस्तिना वाऽपि भ्रामयेत्पुस्तकं नरैः । गृहे देवालयादौ तु पुस्तकं स्थाप्य पूजयेत् ॥ २०
वस्त्रादिवेष्टितं पाठादावन्ते समर्चयेत् । जगच्छान्तिं चावधार्य पुस्तकं वाचयेन्नरः ॥ २१
अध्यायमेकं कुम्भाद्भिर्यजमानादि सेचयेत् । द्विजाय पुस्तकं दत्त्वा फलस्यान्तो न विद्यते २२
त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती । [*नरकादुद्धरन्त्येव जपवापनदोहनात् ॥]२३
विद्यादानफलं दत्त्वा मष्याक्तं पत्रसंचयम् । यावत्तु पत्रसंख्यानमक्षराणां तथाऽनघ ॥ २४
तावद्वर्षसहस्राणि विष्णुलोके महीपते । पञ्चरात्रं पुराणानि भारतानि ददन्नरः ॥ २५
कुलैकविंशमुद्धृत्य परे तत्त्वे तु लीयते ॥ २६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये विष्ण्वादिदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधिकथनं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥६३॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१८२८

---

* मन्त्रोऽयं ङ. पुस्तके नास्ति । † तु वराक्षरमिति क्वचित्पुस्तके पाठः । * एतदर्धं ङ. पुस्तक एव केवलम् ।

१ क. ङ. घ. 'नादान्विद्रा' । २ घ. दर दर । ३ ङ. च. 'य लुनि' । ४ घ. तद्वद्धरि' । ५ घ. 'रात्रान' ।
६ ख. 'र्च्य कृत्वा च वन्नतः । ७ क. घ. ङ. च. दत्त्वा । ख. दत्वा । ८ घ. सनारद ।

अथ चतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

कूपवापीतडागप्रतिष्ठाविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

कूपवापीतडागानां प्रतिष्ठां वच्मि तां शृणु । जलरूपेण हि हरिः सोमो वरुण उत्तमः ॥ १
अग्नीषोममयं विश्वं विष्णुरापस्तु कारणम् । हैमं रौप्यं रत्नजं वा वरुणं कारयेन्नरः ॥ २
द्विभुजं हंसपृष्ठस्थं दक्षिणेनाभयप्रदम् । वामेन नागपाशं तु नदीनागादिसंयुतम् ॥ ३
यागमण्डपमध्ये स्याद्वेदिका कुण्डमण्डिता । तोरणं वारुणं कुम्भं न्यसेच्च करकान्वितम् ॥ ४
भद्रके चार्धचन्द्रे वा स्वस्तिके द्वारि कुम्भकान् । अग्न्याधानं चापि कुण्डे कृत्वा पूर्णां प्रदापयेत्
वरुणं स्नानपीठे तु ये ते शतेति संस्पृशेत् । घृतेनाभ्यञ्जयेत्पश्चान्मूलमन्त्रेण देशिकः ॥ ६
शं नो देवीति प्रक्षाल्य शुद्धवत्या शिवोदकैः । अधिवासयेदष्टकुम्भान्सामुद्रं पूर्वकुम्भके ॥ ७
गाङ्गमग्नौ वर्षतोयं दक्षे रैक्षस्तु नैर्ऋरम् । नदीतोयं पश्चिमे तु वायव्ये तु नदोदकम् ॥ ८
औद्भिज्जं चोत्तरे स्थाप्यमैशान्यां तीर्थसंभवम् । अलाभे तु नदीतोयं यासां राजेति मन्त्रयेत् ॥
[*देवं निर्माज्य निर्मथ्य दुर्मित्रियेति विचक्षणः ।] नेत्रे चोन्मीलयेच्चित्रं तच्चक्षुर्मधुरत्रयैः ॥ १०
ज्योतिः संपूजयेद्धैम्यां गुरवे गामथार्पयेत् । समुद्रज्येष्ठेत्यभिषिञ्चेद्वरुणं पूर्वकुम्भतः ॥ ११
समुद्रं गच्छ गाङ्गेयात्सोमो धेन्विति वर्षकात् । देवीरापो निर्झराद्भिर्नदाद्भिः पञ्चनद्यतः ॥ १२
उद्भिज्जाद्भिश्चोद्भिदेन पावमान्याऽथ तीर्थकैः । आपो हि ष्ठा पञ्चगव्याद्धिरण्यवर्णेति स्वर्णजात्
आपो अस्मेति वर्षोत्थैर्व्याहृत्या कूपसंभवैः । वरुणं च तडागोत्थैर्वरुणाद्भिस्तु वेग्यतः ॥ १४
आपो देवीति गिरिजैरेकाशीतिघटैस्ततः । स्नापयेद्वरुणस्येति त्वं नो वरुण चार्घकम् ॥ १५
व्याहृत्या मधुपर्कं तु बृहस्पतेति वस्त्रकम् । वरुणेति पवित्रं तु प्रणवेनोत्तरीयकम् ॥ १६
यद्वारुणेन पुष्पादि प्रदद्याद्वरुणाय तु । चामरं दर्पणं छत्रं व्यजनं वैजयन्तिकाम् ॥ १७
मूलेनोत्तिष्ठेत्युत्थाप्य तां रात्रिमधिवासयेत् । वरुणं चेति सांनिध्यं यद्वारुण्येन पूजयेत् ॥ १८
सञ्जीवीकरणं मूलात्पुनर्गन्धादिना यजेत् । मण्डले पूर्ववत्प्राच्य कुण्डेषु समिदादिकम् ॥ १९
वेदादिमन्त्रैर्गङ्गाद्याश्चतस्रो धेनवो दुहेत् । दिक्षु यवचरुं ततः संस्थाप्य होमयेत् ॥ २०
व्याहृत्या वाऽथ गायत्र्या मूलेनाऽऽमन्त्रयेत्तथा । सूर्याय प्रजापतये द्यौः स्वाहा चान्तकनिग्रहाय
वस्यै पृथिव्यै देहधृत्यै इह स्वधृतये ततः । इह रत्यै चेह रमत्या उग्रो भीमश्च रौद्रकः ॥ २२
विष्णुश्च वरुणो धाता रायस्पोषो महेन्द्रकः । अग्निर्यमो नैर्ऋतोऽथ वरुणो वायुरेव च ॥ २३
कुबेर ईशोऽनन्तोऽथ ब्रह्मा राजा जलेश्वरः । वस्मै स्वाहेदं विष्णुश्च तद्विभासेति होमयेत् ॥२४
सोमो धेन्विति पड्डुत्वा इमं मेति च होमयेत् । आपो हि ष्ठेति तिसृभिरिमा रुद्रेति होमयेत् ॥

---

* क. ड. च. पुस्तकेष्वेतदर्धं नास्ति ।

---

१ घ. त । २ क. ड. च. वाप्यकुण्डे । घ. वाप्यकुण्डे । ३ ख. रक्षः स्थले करम् । ड. च. रक्षस्व नैर्ऋतम् । ४ क. ख. ग. नदीश्रोद । ५ ड. च. द्द्वेति । ६ ख. निर्मज्य । घ. निर्मज्ज्य । ७ घ 'पूरये । ८ ङ. 'येद्वत्या गु' । ९ ग. घ. वनयतः । १० घ. यद्वारण्येन । क. च. सद्वारुण्येन । ११ घ. यद्वारण्येन । ङ. घ. सद्वारुण्येन । १२ घ. ।१३ ग. घ. चान्तरिक्षकः । ड. च. चान्तरिक्षकः ।

दशदिक्षु बलिं दद्याद्गन्धपुष्पादिनाऽर्चयेत् । प्रतिमां तु समुत्थाप्य मण्डले विन्यसेद्बुधः ॥ २६
पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्हेमपुष्पादिभिः क्रमात् । जलाशयांस्तु दिग्भागे वितस्तिद्वयसंमितान् ॥ २७
कृत्वाऽष्टौ स्थण्डिलान्रम्यान्सैकतान्देशिकोत्तमः । वरुणस्येति मन्त्रेण आज्यमष्टशतं ततः ॥ २८
चरुं यवमयं हुत्वा शान्तितोयं समाहरेत् । सेचयेन्मूर्ध्नि देवं तु सजीवकरणं चरेत् ॥ २९
ध्यायेत्तु वरुणं युक्तं गौर्या नदनदीगणैः । ॐ वरुणाय ततोऽभ्यर्च्य ततः सांनिध्यमाचरेत् ३०
उत्थाप्य नागपृष्ठाद्यैर्भ्रामयेत्तैः समङ्गलैः । आपो हि ष्ठेति च क्षिपेत्त्रिमध्वाक्ते घटे जले ॥ ३१
जलाशये मध्यगतं सुगुप्तं विनिवेशयेत् । स्नात्वा ध्यायेच्च वरुणं सृष्टिं ब्रह्माण्डसंज्ञिकाम् ॥ ३२
अग्निबीजेन संदग्ध्वा(ग्धां) तद्भस्म प्लावयेन्नरः । सर्वमापोमयं लोकं ध्यायेत्तत्र जलेश्वरम् ॥ ३३
तोयमध्यस्थितं देवं ततो यूपं निवेशयेत् । चतुरस्रमथाष्टास्रं वर्तुलं वा सुकीर्तितम् ॥ ३४
आराध्य देवतालिङ्गं दशहस्तं तु कूपके । यूपं यज्ञी(ज्ञि)यवृक्षोत्थं मूले हैमं फलं न्यसेत् ॥ ३५
वाप्यां पञ्चदशकरं पुष्करिण्यां तु विंशकम् । तडागे पञ्चविंशाख्यं जलमध्ये निवेशयेत् ॥ ३६
*यागमण्डपाङ्गणे वा यूप व्रस्केति मन्त्रतः । स्थाप्य तद्वेष्टयेद्वस्त्रैर्यूपोपरि पताकिकाम् ॥ ३७
तदभ्यर्च्य च गन्धाद्यैर्जगच्छान्तिं समाचरेत् । दक्षिणां गुरवे दद्याद्भूगोहेमाम्बुपात्रकम् ॥ ३८
द्विजेभ्यो दक्षिणा देया आगतान्भोजयेत्तथा । आब्रह्म स्तम्बपर्यन्तं ये केचित्सलिलार्थिनः ३९
ते तृप्तिमुपगच्छन्तु तडागस्थेन वारिणा । तोयमुत्सर्जयेदेवं पञ्चगव्यं विनिक्षिपेत् ॥ ४०
आपो हि ष्ठेति तिसृभिः शान्तितोयं द्विजैः कृतम् । तीर्थतोयं क्षिपेत्पुण्यं गोकुलं चार्पयेद्द्विजान् ॥
अनिवारितमन्नाद्यं सर्वजन्यं च कारयेत् । अश्वमेधसहस्राणां सहस्रं यः समाचरेत् ॥ ४२
एकाहं स्थापयेत्तोयं तत्पुण्यमयुतायुतम् । विमाने मोदते स्वर्गे नरकं न स गच्छति ॥ ४३
गवादि पिबते यस्मात्तस्मात्कर्तुर्न पातकम् । तोयदानात्सर्वदानफलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥ ४४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये कूपवापीतडागादिप्रतिष्ठाकथनं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१८७२

अथ पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ।

सभादिस्थापनविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

सभादिस्थापनं वक्ष्ये तथैतेषां प्रवर्तनम् । भूमौ परीक्षितायां च वास्तुयागं समाचरेत् ॥ १
स्वेच्छया तु सभां कृत्वा स्वेच्छया स्थापयेत्सुरान् । चतुष्पथे च ग्रामादौ न शून्ये कारयेत्सभाम्
निर्मलः कुलमुद्धृत्य कर्ता स्वर्गे विमोदते । अनेन विधिना कुर्यात्सप्तभौमं हरेर्गृहम् ॥ ३
यथा राज्ञां तथाऽन्येषां पूर्वाद्याश्च ध्वजादयः । कोणभुजान्वर्जयित्वा चतुःशालं तु वर्जयेत् ॥४
त्रिशालं वा द्विशालं वा एकशालमथापि वा । व्ययाधिकं न कुर्वीत व्ययदोषकरं हि तत् ॥ ५
आयाधिके भवेत्पीडा तस्मात्कुर्यात्समं द्वयम् । कर्रराशिं समस्तं तु कुर्याद्वसुगणं गुरुः ॥ ६

---

* एतदर्धं क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ ग. प्रकीर्तितम् । घ. प्रवर्तितम् । न. सुवर्णितम् । २ घ. प्रस्केति ।

सप्तार्चिषा कृते भागे गर्गविद्याविचक्षणः । अष्टधा भाजिते तस्मिन्यच्छेषं स व्ययो मतः ॥ ७
अथवा कराराशिं तु हन्यात्सप्तार्चिषा बुधः । वसुभिः संहृते भागे ध्वजादि परिकल्पयेत् ॥ ८
ध्वजो धूम्रस्तथा सिंहः श्वा वृषस्तु खरो गजः । ध्वाङ्क्षश्चेति क्रमेणैवमायाष्टकमुदाहृतम् ॥ ९
त्रिशालकत्रयं शस्तं सर्वभेदविवर्जितम् । याम्यां परगृहोपेतं द्विशालं शस्यते सदा ॥ १०
याम्ये शालैकशालं तु मत्स्यशालमथापि वा । एकशालद्वयं शस्तं शेषास्त्वन्ये भयावहाः ॥ ११
चतुःशालं सदा शस्तं सर्वदोषविवर्जितम् । एकभौमादि कुर्वीत भवनं सप्तभौमकम् ॥ १२
द्वारवेधादिरहितं पुराणेन विवर्जितम् । देवगृहं देवतायाः प्रतिष्ठाविधिना सदा ॥ १३
संस्थाप्य मनुजानां च समुदायोक्तकर्मणा । प्रातः सर्वौषधीस्नानं कृत्वा शुचिरतन्द्रितः ॥ १४
मधुरैस्तु द्विजान्भोज्य पूर्णकुम्भादिशोभितम् । सतोरणं स्वस्ति वाच्य द्विजान्गोऽपुच्छहस्तकः॥१५
गृही गृहं प्रविशेच्च दैवज्ञान्सार्च्य संविशेत् । गृहे पुष्टिकरं मन्त्रं पठेच्चेमं समाहितः ॥ १६
ॐ नन्दे नन्दय वासिष्ठे वसुभिः प्रजया सह । जये भार्गवदायादे प्रजानां विजयावहे ॥ १७
पूर्णेऽङ्गिरसदायादे पूर्णकामं कुरुष्व माम् । भद्रे काश्यपदायादे कुरु भद्रां मतिं मम ॥ १८
सर्वबीजौषधीयुक्ते सर्वरत्नौषधीवृते । रुचिरे नन्दने नन्दे वासिष्ठे रम्यतामिह ॥ १९
प्रजापतिसुते देवि [+ चतुरस्रे महीयसि । सुभगे सुव्रते देवि गृहे काश्यपि रम्यताम् ॥ २०
पूजिते परमाचार्यैर्गन्धमाल्यैरलंकृते । भवभूतिकरि देवि] गृहे भार्गवि रम्यताम् ॥ २१
अव्यक्तेऽव्याकृते पूर्णे मुनेरङ्गिरसः सुते । इष्टके त्वं प्रयच्छेष्टं प्रतिष्ठां कारयाम्यहम् ॥ २२
देशस्वामिपुरस्वामिगृहस्वामिपरिग्(ग्र)हे । मनुष्यधनहस्त्यश्वपशुवृद्धिकरी भव ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये समादिस्थापनविधिकथनं नाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१८९९

अथ षट्षष्टितमोऽध्यायः ।

देवतासामान्यप्रतिष्ठा ।

श्रीभगवानुवाच—

समुदायप्रतिष्ठां च वक्ष्ये सा वासुदेववत् । आदित्या वसवो रुद्राः साध्या विश्वेऽश्विनौ तथा ॥ १
ऋषयश्च तथा सर्वे वक्ष्ये तेषां विशेषकम् । यस्य देवस्य यन्नाम तस्याऽऽद्यं गृह्य चाक्षरम् ॥ २
मात्राभिर्भेदयित्वा तु दीर्घाण्यङ्गानि भेदयेत् । प्रथमं कल्पयेद्बीजं सबिन्दुं(न्दु) प्रणवान्वितम् ॥ ३
सर्वेषां मूलमन्त्रेण पूजनं स्थापनं तथा । नियमव्रतकृच्छ्राणां मठसंक्रमवेश्मनाम् ॥ ४

---

* गोपुच्छहस्तक इति घ. पुस्तकटिप्पणीस्थः पाठः । + अयं ग्रन्थः, च पुस्तके नास्ति ।

---

१ क. ङ. च. 'गे सङ्गवि' । २ ख. ग. घ. ङ. गत. । ३ ख. संहृते । ४ घ. पुष्ट्यादि । ५ ख. 'ओ ... ' । ६ घ 'ज । तथा ध्वाङ्क्षस्तु पूर्वादावुद्भवन्ति विकल्पयेत् । त्रि' । ७ ख. घ. च. ... । ८ ख. घ. कल्पते । ९ घ. पुराणेन । १० च. 'र्वजीवौष' । ११ क ख च. कामदा' । १२ क. ङ. च. '...' । १३ क. ङ. च. कल्पयेत् । १४ क. ङ. च. 'थर्व गति । स' । घ. 'णवं गतिम् । १५ क. ङ. च. '... वन क' ।

मासोपवासं द्वादश्या इत्यादि स्थापनं वदे । शिलां पूर्णघटं कांस्यं संभारं स्थापयेत्ततः ॥ ५
ब्रह्मकूर्चं समाहृत्य श्रपेद्यवमयं चरुम् । क्षीरेण कपिलायास्तु तद्विष्णोरिति साधकः ॥ ६
प्रणवेनाभिघार्यैव दर्व्या संघट्टयेत्ततः । साधयित्वाऽवतार्याथ विष्णुमभ्यर्च्य होमयेत् ॥ ७
व्याहृत्या चैव गायत्र्या तद्विप्रासेति होमयेत् । विश्वतश्चक्षुर्वेदाद्यैर्भूरग्नये तथैव च ॥ ८
सूर्याय प्रजापतये अन्तरिक्षाय होमयेत् । द्यौः स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा पृथिवी महाराजकः ॥ ९
तस्मै सोमं च राजानमिन्द्राद्यैर्होममाचरेत् । एवं हुत्वा चरोर्भागान्दद्याद्दिग्बलिमादरात् ॥ १०
समिधोऽष्टशतं हुत्वा पालाशा(शी)श्चाऽऽज्यहोमकम् । कुर्यात्पुरुषसूक्तेन इरावती तिलाष्टकम् ॥
हुत्वा तु ब्रह्मविष्ण्वीशदेवानामनुयायिनाम् । ग्रहाणामाहुतीर्हुत्वा लोकेशानामथो पुनः ॥ १२
पर्वतानां नदीनां च समुद्राणां तथाऽऽहुतीः । हुत्वा च व्याहृतीर्दद्यात्स्रुवपूर्णाहुतित्रयम् ॥ १३
वौषडन्तेन मन्त्रेण वैष्णवेन पितामह । पञ्चगव्यं चरुं प्राश्य दत्त्वाऽऽचार्याय दक्षिणाम् ॥ १४
तिलपात्रं हेमयुक्तं सवस्त्रं गामलंकृताम् । प्रीयतां भगवान्विष्णुरित्युत्सृजेद्व्रतं बुधः ॥ १५
मासोपवासादेरन्यां प्रतिष्ठां वच्मि पूर्वतः । यज्ञेन(नाऽऽ)लोड्य देवेशं श्रपयेद्वैष्णवं चरुम् ॥ १६
तिलतण्डुलनीवारैः श्यामाकैरथ वा यवैः । आज्येनाऽऽधार्य चोत्तार्य होमयेन्मूर्तिमन्त्रकैः ॥ १७
विष्ण्वादीनां मासपानां तदन्ते होमयेत्पुनः ॥ १८
ॐ श्रीविष्णवे स्वाहा । ॐ विष्णवे विभूषणाय स्वाहा । ॐ विष्णवे शिपिविष्टाय स्वाहा ।
ॐ नरसिंहाय स्वाहा । ॐ पुरुषोत्तमाय स्वाहा ॥ १९
द्वादशाश्वत्थसमिधो होमयेद्घृतसंप्लुताः । विष्णो रराटमन्त्रेण ततो द्वादश चाऽऽहुतीः ॥ २०
इदं विष्णुरिरावती चरोर्द्वादश चाऽऽहुतीः । हुत्वा चाऽऽज्याहुतीस्तद्वत्तद्विप्रासेति होमयेत् ॥
शेषहोमं ततः कृत्वा दद्यात्पूर्णाहुतित्रयम् । *युञ्जतेत्यनुवाकं तु जप्त्वा प्राश्यी(श्ये)त वै चरुम्
प्रणवेन स्वशब्दान्ते कृत्वा पात्रे तु पैप्पले । ततो मासाधिपानां तु विप्रान्द्वादश भोजयेत् ॥२३
त्रयोदशो गुरुस्तत्र तेभ्यो दद्यात्त्रयोदश । कुम्भान्स्वाद्वम्बुसंयुक्तान्सच्छत्रोपानहान्वितान् ॥२४
सुवर्णहेममाल्याढ्यान्व्रतपूर्त्यै त्रयोदश । गावः प्रीतिं समायान्तु प्रचरन्तु प्रहर्षिताः ॥ २५
इति गोपथमुत्सृज्य यूपं तत्र निवेशयेत् । दशहस्तं प्रपारामप्रठसंक्रमणादिषु ॥ २६
गृहे च होममेवं तु कृत्वा सर्वं यथाविधि । पूर्वोक्तेन विधानेन प्रविशेच्च गृहं गृही ॥ २७
अनिवारितमन्नाद्यं सर्वेष्वेतेषु कारयेत् । द्विजेभ्यो दक्षिणा देया यथाशक्ति विचक्षणैः ॥ २८
आरामं कारयेद्यस्तु नन्दने सुचिरं वसेत् । मठप्रदानात्स्वर्लोके शक्रलोके वसेत्ततः ॥ २९
प्रपादानाद्वारुणेन संक्रमेण वसेद्दिवि । इष्टकासेतुकारी च गोलोके मार्गकृद्व्रजाम् ॥ ३०
नियमव्रतकृद्विष्णोः कृच्छ्रकृत्सर्वपापहा [?] । गृहं दत्त्वा वसेत्स्वर्गे यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३१
समुदायप्रतिष्ठेष्टा शिवादीनां गृहात्मनाम् ॥ ३२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये देवतासामान्यप्रतिष्ठाकथनं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१९२७

---

* एतदर्धं क. ङ. घ. पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ क. ङ. च. 'स्तु त्व विष्णो' । २ क. ङ. च. दत्त्वा । ३ ख. 'वेऽतिभूषणाय । घ. 'वे निभूषणाय । ४ ख. घ. 'हा । ॐ पु' । ५ ख. 'वाऽऽधा उ' ।

अथ सप्तषष्टितमोऽध्यायः ।

जीर्णोद्धारविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

जीर्णोद्धारविधिं वक्ष्ये भूषितां स्नपयेद्गुरुः । अचलां विन्यसेद्गेहे अतिजीर्णां परित्यजेत् ॥ १
*व्यङ्गां भग्नां च शैलाढ्यां न्यसेदन्यां च पूर्ववत् । संहारविधिना तत्र तत्त्वान्संहृत्य देशिकः ॥ २
सहस्रं नारसिंहेन हुत्वा तामुद्धरेद्गुरुः । दारवीं दाहयेद्वह्नौ शैलजां प्रक्षिपेज्जले ॥ ३
धातुजां रत्नजां वाऽपि अगाधे वा जलेऽम्बुधौ । यानमारोप्य जीर्णाङ्गं छाद्य वस्त्रादिना नयेत् ॥ ४
वादित्रैः प्रक्षिपेत्तोये गुरवे दक्षिणां ददेत् । यत्प्रमाणा च यद्द्रव्या तन्मानां स्थापयेद्दिने ॥ ५
कूपवापीतडागादेर्जीर्णोद्धारे महाफलम् ॥ ६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये जीर्णोद्धारविधिकथनं नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१९३३

अथाष्टषष्टितमोऽध्यायः ।

उत्सवविधिकथनम् ।

श्रीभगवानुवाच—

वक्ष्ये विधिं चोत्सवस्य स्थापिते तु सुरे चरेत् । तस्मिन्[1]दिने चैकरात्रं त्रिरात्रं[2] चाष्टरात्रकम्[3] ॥ १
उत्सवेन विना यस्मात्स्थापनं निष्फलं भवेत् । अयने विषुवे चापि शयनेोपवने गृहे ॥ २
कारकस्यानुकूले वा यात्रां देवस्य कारयेत् । मङ्गलाङ्कुररोपैस्तु गीतनृत्यादि वाद्यकैः ॥ ३
शरावघटिकापालीं स्वङ्कुरारोहणे हिता[8] । यवाञ्शालींस्तिलान्मुद्गान्गोधूमान्सितसर्षपान् ॥ ४
कुलत्थमाषनिष्पावान्क्षालयित्वा तु वापयेत् । पूर्वादौ च बलिं दद्याद्भ्रमन्दीपैः पुरं निशि ॥ ५
इन्द्रादेः कुमुदादेश्च सर्वभूतेभ्य एव च । अनुगच्छन्ति ते तत्र प्रतिरूपधराः पुनः ॥ ६
पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं तेषां न संशयः । आगत्य देवतागारं देवं विज्ञापयेद्गुरुः ॥ ७
तीर्थयात्रा त्वया देव श्वः कर्तव्या सुरोत्तम । तस्या(दा)रम्भमनुज्ञातुमर्हसि सर्वज्ञ सर्वदा ॥ ८
देवमेवं तु विज्ञाप्य ततः कर्म समारभेत् । प्ररोहघटिकाढ्यां तु वेदिकां भूषितां व्रजेत् ॥ ९
चतुःस्तम्भां तु तन्मध्ये स्वस्तिके प्रतिमां न्यसेत्[15] । काम्यार्थं लेख्य चित्रेषु स्थाप्य तत्राधिवासयेत् ॥
वैष्णवैः सह कुर्वीत घृताभ्यङ्गं तु मूलतः । घृतधाराभिषेकं वा सकलां शर्वरीं बुधः ॥ ११

* एतदर्धं क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. ड. च. 'स्मिन्नन्दे चैक' । २ घ. 'त्रं चतुरष्टक' । ३ क. ड. 'चान्नराष्टक' । ४ क. ड. च. भिष्वजं । ५ क. ड. च. 'यने स्थापने । ६ क. ड. च. 'कूले वा । ७ ख ग 'रोपस्वङ्कु । ८ ख ग. हिताः । ९ क ङ मापयेत् । घ. मापयता । १० ख. ग. वे । ११ ख ग घ. मया । १२ क. च. महंसे देव स' । ख. ग. घ 'महंसे देव सर्वथा । दे' । १३ क. ड. च. 'देव । १४ ख. ग. घ. 'वा । दर्पणे' । १५ क. ड. 'त् । धर्मार्थमन्ते पविंशे' । च. 'त् । धर्मार्थो-ऽप्यात्वि' । १६ घ. न ।

दर्पणं दर्श्य नीराजगीतवाद्यैश्च मङ्गलम् । वी(वी)जनं पूजनं दीपगन्धपुष्पादिभिर्यजेत् ॥ १२
हरिद्रामुद्गकाश्मीरशुक्लचूर्णादि मूर्धनि । प्रतिमायाश्च भक्तानां सर्वतीर्थफलं(ले?) घृते ॥ १३
स्थापयित्वा समभ्यर्च्य यात्राबिम्बं रथे स्थितम् । नयेद्‌दुर्नदीं नादैरुत्राघैं राष्ट्रपालिकाम् ॥
निम्नगा(गां) योजनादर्वाक्तत्र वेदीं तु कारयेत् । वाहनादवतार्याथ तस्यां वेद्यां निवेशयेत्॥१५
चरु चं श्रपयेत्तत्र पायसं होमयेत्ततः । *अब्लिङ्गैर्वैदिकैर्मन्त्रैस्तीर्थान्यावाहयेत्ततः ॥ १६
आपो हि ष्ठोपनिषदैः(?) पूजयेदर्घ(र्घ्यै)मुख्यकैः । पुनर्देवं समादाय तोयं कृत्वाऽघमर्षणम्॥१७
स्नायान्महाजनैर्विप्रैर्यथामुत्तार्य तं न्यसेत् । पूजयित्वा तद्देहा च प्रासादं तु नयेत्ततः ॥ १८
पूजयेत्पावकेस्थं तु गुरुः स्याद्भुक्तिमुक्तिकृत् ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेय उत्सवविधिकथनं नामाष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१९९२

अथ नवषष्टितमोऽध्यायः ।

स्नपनोत्सवविस्तारकथनम् ।

अग्निरुवाच—

ब्रह्मञ्शृणु प्रवक्ष्यामि स्नपनोत्सवविस्तरम् । प्रासादस्याग्रतः कुम्भान्मण्डपे मण्डले न्यसेत् ॥१
कुर्याद्यानार्चनं होमं हरेरादौ च कर्मणि । सहस्रं वा शतं वाऽपि होमयेत्पूर्णया सह ॥ २
स्नानद्रव्याण्यथाऽऽहृत्य कलशांश्चापि विन्यसेत् । अधिवास्य सूत्रकण्ठान्धारयेन्मण्डितो घटान्॥३
चतुरस्रं पुरं कृत्वा रुद्रैस्तं प(स्तम्भ)विभावयेत् । मध्ये तु नवकं स्थाप्य पार्श्वेष्विह प्रमार्जयेत् ॥
शालिचूर्णादिनाऽऽपूर्य पूर्वादिनवकेषु च । कुम्भमुद्रां ततो बद्ध्वा घट तत्राऽऽनयेद्गुरुः ॥ ५
पुण्डरीकाक्षमन्त्रेण दर्भास्तासु विसर्जयेत् । अद्भिः पूर्णं सर्वरत्नयुतं मध्ये न्यसेद्घटम् ॥ ६
यवव्रीहितिलांश्चैव नीवाराञ्श्यामकान्क्रमात् । कुलित्थमुद्गसिद्धार्थान्शुक्त्वाऽन्यानष्टदिक्षु च ॥७
ऐन्द्रे तु नवके मध्ये घृतपूर्णं घटं न्यसेत् । पलाशाश्वत्थन्यग्रोधबिल्वोदुम्बरशी(सी)रिणाम् ॥ ८
जम्बूशमीकपित्थानां त्वक्कषायैर्घटाष्टकम् । आग्नेयनवके मध्ये मधुपूर्णं घटं न्यसेत् ॥ ९
गोशृङ्गनागगङ्गाम्बुगजेन्द्रदशनेषु च । तीर्थक्षेत्रखलेष्वष्टौ मृत्तिकाः स्युर्घटाष्टके ॥ १०

---

* एतदर्धं क ङ च पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ क ख ग घ दर्शनां । २ ख 'रान ग' । ३ क ख ग घ च दीपगं । ४ क ङ च 'र्धनि मू' । ५ क ङ च 'फलैर्हते । ६ क ङ च स्नापयित्वा । ७ ख ग घ 'देवजात्रा' । ८ ख ग घ 'लिका । नि' । ९ क ङ च 'र्चेरत' । १० ख ग घ वै । ११ च 'येद्भनु' । १२ च 'येदत्वाऽप' । १३ क च 'जलैर्य' । १४ क च 'देहा च प्रा' । ङ 'दहाथ प्रा' । १५ ख ग घ 'कस्थं तु गु' । १६ ख ग घ मण्डले । १७ क ङ च यजेतु । १८ ङ 'येन्मण्डल पुरं' । १९ क ङ च दद्यात्प्रविभावयेत् । २० ख ग घ 'ध्येन् तु नवस्था' । २१ क ङ च पद्मपी प्रगन' । २२ ख ग घ 'रथाश्यामान् । २३ क ङ 'गरसु(?)ग' । च 'न्मासुग' । २४ ङ 'ग्रपर मुखी । २५ क च 'घटाष्टे । २६ क ङ च 'तिकाष्ट घरा' ।

याम्ये तु नवके मध्ये तिलतैलघटं न्यसेत् । नारङ्गमथ जम्बीरं खर्जूरं मृद्विका(का) क्रमात् ॥ ११
नारिकेलं न्यसेत्पूगं दाडिमं पनसं फलम् । नैर्ऋते नवके मध्ये क्षीरपूर्णं घटं न्यसेत् ॥ १२
कुङ्कुमं नागपुष्पं च चम्पकं मालतीं क्रमात् । मल्लिकामथ पुंनागं करवीरं महोत्पलम् ॥ १३
पुष्पाणि चान्ये(न्य)नवके मध्ये वै नारिकेलकम् । नादेयमथ सामुद्रं सारसं कौप्यमेव च ॥ १४
वर्षजं हिमतोयं च नैर्झरं गाङ्गमेव च । उदकान्यथ वायव्ये नवके कदलीजलम् ॥ १५
सहदेवीं कुमारीं च सिंहीं व्याघ्रीं तथाऽमृताम् । विष्णुपर्णीं शतशिवां वचां दिव्यौषधीर्न्यसेत्
पूर्वादौ सौम्यनवके मध्ये दधिघटं न्यसेत् । पत्रमेलां त्वचं कुष्ठं बालकं चन्दनद्वयम् ॥ १६
लतां कस्तूरिकां चैव कृष्णागरुमनुक्रमात् । सिद्धद्रव्याणि पूर्वादौ शान्तितोयमथैकतः ॥ १७
चन्द्रतारं क्रमौच्छुक्लां गिरिसारं त्रपु न्यसेत् । घोषसारं तथा सीसं पूर्वादौ रत्नमेव च ॥ १८
घृतेनाभ्यज्य चोद्वर्त्य स्नपयेन्मूलमन्त्रतः । गन्धाद्यैः पूजयेद्धुत्वा पूर्णाहुतिं चरेत् ॥ १९
बलिं च सर्वभूतेभ्यो भोजयेद्दत्तदक्षिणः । देवैश्च मुनिभिर्भूपैर्देवं संस्नाप्य चेश्वराः ॥ २०
पर्भूवुः स्नापयित्वेत्थं स्नपनोत्सवकं चरेत् । अष्टोत्तरसहस्रेण घटानां सर्वभाग्भवेत् ॥ २१
यज्ञावभृथस्नाने च पूर्णसंस्नापनं कृतम् । गौरीलक्ष्मीविवाहादि चोत्सवं स्नानपूर्वकम् ॥ २२

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये स्नपनोत्सवविधिकथनं नाम नवषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१२७५

अथ सप्ततितमोऽध्यायः ।

पादपप्रतिष्ठाविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

प्रतिष्ठां पादपानां च वक्ष्येऽहं भुक्तिमुक्तिदाम् । सर्वौषध्यो(ध्यु)दकैर्लिप्तान्पिष्टातकविभूषितान्
वृक्षान्माल्यैरलंकृत्य वासोभिरभिवेष्टयेत् । सूच्या सौवर्णया कार्यं सर्वेषां कर्णवेधनम् ॥
हेमशलाकयाऽञ्जनं वेद्यां तु फलसप्तकम् । अधिवासयेच्च प्रत्येकं घटान्बलिं निवेदयेत् ॥
इन्द्रादेरधिवासेऽथ होमः कार्यो वनस्पतेः । * ऋग्यजुःसाममन्त्रैश्च वारुणैरभिरैस्तथा ॥
वृक्षवेदिककुम्भैश्च स्नपनं द्विजपुंगवाः । तरूणां यजमानस्य कुर्युश्च यजमानकः ॥
भूषितो दक्षिणां दद्याद्गोभूभूषणवस्त्रकम् । क्षीरेण भोजनं दद्यादाचतुर्दिनचतुष्टयम् ॥
होमस्तिलाज्यैः कार्यस्तु पलाशसमिधैस्तथा । आचार्ये द्विगुणं दद्यात्पूर्ववन्मण्डपादिकम् ॥

---

* एतस्मादनन्तरम्—" वृक्षमध्यादुत्सृजेद्वा ततोऽभिषेकं च मन्त्रतः " इत्यर्धमधिकं ख. ग. घ. पुस्तकेषु ।

---

१ क. ङ. च 'र पूर्वश्च क्र' । २ क ङ च नालिकेर । ३ क. ङ. च. ना मध्ये न' । ४ क ङ. च 'प्र ध' । ५ क ङ च. 'मातुलुङ्ग गि' । ६ ख ग घ शीर्ष । ७ क. ङ. च 'नाऽऽसप्त चो' । ८ क. ङ घ. कृत्वा ९ ख. ग घ 'क्षिणाम् । दे' । १० ख. ग घ सस्थाप्य । ११ ग. 'श्वर' । प्रभूव सा' । १२ ख. ग घ. 'धु स्थाप' १३ क ङ. च 'यज्ञदाने पू' । १४ क ङ. च 'पने कृते । गौ' । १५ क ङ. च 'वैर्दासा' । १६ क ङ. च ' चमानव' । १७ ख. ग. घ. 'दनम् । इ' । १८ ख. ग. घ. 'मैरवै र' । १९ क. ङ च कुर्याद्य य' । २० क. ख. ' जाये घ' । २१ क ङ. च 'धातुरोग' ।

पापनाशः परा सिद्धिर्वृक्षारामप्रतिष्ठया । स्कन्दायेशो यथा प्राह प्रतिष्ठाद्यं तथा शृणु ॥ ८
सूर्येशगणशक्त्यादेः परिवारस्य वै हरेः ॥ ९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पादपप्रतिष्ठाविधिवर्णनं नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१९८४

अथैकसप्ततितमोऽध्यायः ।

गणपपूजाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

गणपूजां प्रवक्ष्यामि निर्विघ्नां चाखिलार्थदाम् । गणाय स्वाहा हृदयमेकदंष्ट्राय वै शिरः ॥ १
गजकर्णिने च शिखा गजवक्त्राय वर्म च । महोदराय सुदण्डहस्तायाक्षि तथाऽस्त्रकम् ॥ २
गणो गुरुः पादुका च शक्त्यनन्तौ च धर्मकः । मुख्यास्थिमण्डलं चाधश्चोर्ध्वं(र्ध्वे) छदनमर्चयेत्
पद्मकर्णिकबीजं च ज्वालिनीं नन्दयाऽर्चयेत् । सूर्येशा कामरूपा च उदया कामवर्तिनी ॥ ४
सत्या च विघ्ननाशा च आसनं गन्धमृत्तिकां । वंशो घोरं च दहनं प्रुवो लम्बं तथा स्मृतम् ॥५
लम्बोदराय विद्महे महोदराय धीमहि । तन्नो दन्तिः प्रचोदयात् ॥ ६
गणपतिर्गणाधिपो गणेशो गणनायकः । गणक्रीडो वक्रतुण्ड एकदंष्ट्रो महोदरः ॥ ७
गजवक्त्रो लम्बकुक्षिर्विकटो विघ्ननाशनः । धूम्रवर्णो महेन्द्राद्याः पूज्या गणपतेः स्मृताः ॥ ८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये गणपपूजाविधिकथनं नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१९९२

अथ द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

स्नानविधिः ।

ईश्वर उवाच—

ध्यामि स्कन्द नित्याद्यं स्नानं पूजां प्रतिष्ठया । स्नातव्यां शिलां समुद्धृत्य मृदमष्टाङ्गुलां ततः ॥१
र्यात्मना संमुद्धृत्य पुनस्तेनैव पूजयेत् । शिरसा पयसस्तीरे निधायास्त्रेण शोधयेत् ॥ २
णादि शिखयोद्धृत्य ब्रह्मणा विभजेत्त्रिधा । एकया नाभिपादान्तं प्रक्षाल्य पुनरन्यया ॥ ३
स्त्रोभिलब्धया लक्ष्मीदीप्तया सर्वविग्रहम् । निरुध्यांऽऽस्याक्षि पाणिभ्यां प्राणान्संयम्य वारिणि
नेमज्ज्याऽऽसीत हृत्स्थं स्मरन्कालानलप्रभम् । मलस्नानं विधायेत्थं समुत्थाय जलान्तरात् ॥५

---

१ ग. 'प्रागनि' । २ घ. 'स्वापदा' । ३ च. लम्बकर्णिने । ४ च. वर्म । ५ ख. ग. पादुका । ६ क. च. कर्मकः । ७ क. च. 'द्याग्निम' । ८ ख. ग. घ. 'णिकाबीजाय ज्वा' । ९ क. घ. 'बीजोथ जालि' । १० क. च. च जालि' । ११ ख. ग. घ. 'लिनी नन्दनार्च' । १२ क. क. च. 'न्धमूर्तिका । १३ क. च. 'दा । च शोषणं च दहनं प्लवनो वितथाऽमृतम् । १४ ख. 'त्वाऽसिना स' । १५ ख. ग. क. 'ङ्गुल त' । १६ क. समाहृत्य प्रमर्दने' । ङ. च. समाहृत्य प्रमर्दने' । १७ ख. पूरयेत् । १८ क. ङ. च. 'जेद्द्विधा । १९ ख. 'कादि लब्धमारभ्य दी' । २० ख. ग. 'ध्वाक्षाणि पा' । २१ ख. घ. वारिणा ।

अन्नसंध्यामुपास्याथ विधिस्नानं समाचरेत् । सारस्वतादितीर्थानामेकमङ्कुशमुद्रया ॥ ६
हृदाऽऽकृष्य तथाऽऽस्थाप्य पुनः संहारमुद्रया । शेषं मृद्भागमादाय प्रविश्याऽऽनाभि वारिणि ७
वामपाणितले कुर्याद्भागत्रयमुदङ्मुखः । अङ्गैर्दक्षिणमेकांशं पूर्वमन्त्रेण सप्तधा ॥ ८
शिवेन दशधा सौम्यं पञ्चभागत्रयं क्रमात् । सर्वदिक्षु क्षिपेत्पूर्वं हुंफडन्तेन वाणुना ॥ ९
कुर्याच्छिवेन सौम्येन शिवतीर्थेन तु क्रमात् । सर्वाङ्गमङ्गजप्तेन मूर्धादि चरणावधि ॥ १०
दक्षिणेन समालभ्य पठन्नङ्गचतुष्टयम् । पिधाय खानि सर्वाणि षण्मुखीकरणेन च ॥ ११
शिवं स्मरन्निमज्जेत हरिं गङ्गेति वा स्मरन् । वौषडन्तषडङ्गेन के कुर्यादभिषेचनम् ॥ १२
कुम्भपात्रेण रक्षार्थं पूर्वादौ विक्षिपेज्जलम् । स्नात्वा राजोपचारेण सुगन्धामलकादिभिः ॥ १३
स्नात्वा चोत्तीर्य तत्तीर्थं संहारिण्योपसंहरेत् । अथातो विधिशुद्धेन संहितामन्त्रितेन च ॥ १४
निवृत्त्यादिविशुद्धेन भस्मना स्नानमाचरेत् । शिरसः पादपर्यन्तं हुंफडन्तेन वाणुना ॥ १५
तेन कृत्वा मलस्नानं विधिस्नानं समाचरेत् । ईशतत्पुरुषाघोरगुह्यकाजातसंवरैः ॥ १६
क्रमेणोद्धूलयेन्मूर्ध्नि वक्त्रहृद्गुह्यविग्रहान् । संध्यात्रये निशीथे च वर्षापूर्वावसानयोः ॥ १७
सुप्त्वा भुक्त्वा पयः पीत्वा कृत्वा चाऽऽवश्यकादिकम् । स्त्रियं नपुंसकं शूद्रं बिडालशवमूषिकम्
स्नानमाग्नेयकं स्पृष्ट्वा शुच्यम्बुचुलकं चरेत् । सूर्यांशुवर्षसंपर्के प्राङ्मुखेनोर्ध्वबाहुना ॥ १९
माहेन्द्रं स्नानमैशेन कार्यं सप्तपदावधि । गोसंघमध्यगः कुर्यात्खुरोत्खातकरेणुभिः ॥ २०
पावनं मूलमन्त्रेण स्नानं तद्वर्मणाऽथवा । सद्योजातादिभिर्मन्त्रैरम्भोभिरभिषेचनम् ॥ २१
मन्त्रस्नानं भवेदेवं वारुणाग्नेययोरपि । मनसा मूलमन्त्रेण प्राणायामपुरःसरम् ॥ २२
कुर्वीत मानसं स्नानं सर्वत्र विहितं च यत् । वैष्णवादौ च तन्मन्त्रैरेवं स्नानानि कारयेत् ॥ २३
संध्याविधिं प्रवक्ष्यामि मन्त्रैर्भिन्नैः समं गुह । संवीक्ष्य त्रिः पिबेदम्बु ब्रह्मतीर्थेन शंकरैः ॥ २४
स्वधान्तैरात्मतत्त्वाद्यैस्ततः खानि स्पृशेन्मृदा । सकलीकरणं कृत्वा प्राणायामेन संस्थितः ॥२५
त्रिः समावर्तयेन्मन्त्री मनसा शिवसंहितम् । आचम्य न्यस्य संध्यां च ब्राह्मीं प्रातः स्मरेन्नरः ॥
हंसपद्मासनां रक्तां चतुर्वक्त्रां चतुर्भुजाम् । अक्षमालिनीं दक्षे वामे दण्डकमण्डलुम् ॥ २७
तार्क्ष्यपद्मासनां ध्यायेन्मध्याह्ने वैष्णवीं सिताम् । शङ्खचक्रधरां वामे दक्षिणे सगदाभयाम् ॥ २८
रौद्रीं ध्यायेद्वृषाब्जस्थां त्रिनेत्रां शशिभूषिताम् । त्रिशूलाक्षधरां दक्षे वामे साभयशक्तिकाम् २९
साक्षिण्यः कर्मणां संध्या आत्मानं तत्प्रभानुगम् । चतुर्थी ज्ञानिनः संध्या निशीथादौ विभाव्यते
हृद्बिन्दुब्रह्मरन्ध्रेषु अरूपा तु परे स्थिता । शिवे चैव परो यस्तु सा संध्या परमोच्यते ॥ ३१
पैत्रं मूले प्रदेशिन्याः कनिष्ठायाः प्रजापतेः । ब्राह्ममङ्गुष्ठमूलस्थं तीर्थं दैवं कराग्रतः ॥ ३२

सव्यपाणितले वह्नेस्तीर्थं सोमस्य वामतः । ऋषीणां तु समग्रेषु अङ्गुलीपर्वसंधिषु ॥ ३३
ततः शिवात्मकैर्मन्त्रैः कृत्वा तीर्थं शिवात्मकम् । मार्जनं संहितामन्त्रैस्तत्तोयेन समाचरेत् ॥ ३४
वामपाणिपतत्तोययोजनं सव्यपाणिना । उत्तमाङ्गे क्रमान्मन्त्रैर्मार्जनं समुदाहृतम् ॥ ३५
नीत्वा तदुपनासाग्रं दक्षपाणिपुटस्थितम् । बोधरूपं शिवं तोयं वामपाकृष्य स्तम्भयेत् ॥ ३६
तत्पापं कज्जलाभासं पिङ्गयाऽऽरिच्य मुष्टिना । क्षिपेद्वज्रशिलायां यवज्रवेदघमर्षणम् ॥ ३७
स्वाहान्तशिवमन्त्रेण कुशपुष्पाक्षतान्वितम् । शिवायार्घ्याञ्जलिं दत्त्वा गायत्रीं शक्तितो यजेत् ३८
तर्पणं संप्रवक्ष्यामि देवतीर्थेन मन्त्रकात् । तर्पयेद्धौ शिवायेति स्वाहाऽन्यान्स्वाहया सुतान् ॥३९
हं हृदयाय हीं शिरसे हूं शिखायै हैं कवचाय । अस्त्रायाष्टौ देवगणान्हृदाऽऽदित्येभ्य एव च ॥
हां [तु] वसुभ्यो रुद्रेभ्यो विश्वेभ्यश्चैव मरुद्भ्यः । भृगुभ्यो हामङ्गिरोभ्य ऋषीन्कण्ठोपवीतयथ४१
अत्रयेऽथ वासिष्ठाय नमश्चाथ पुलस्तये । क्रतवे भारद्वाजाय विश्वामित्राय वै नमः ॥ ४२
प्रचेतसे मनुष्यांश्च सनकाय वषट्तथा । हां सनन्दनायाथ वषट्सनातनाय वै वषट् ॥ ४३
सनत्कुमाराय वषट्कपिलाय तथा वषट् । पञ्चशिखाय ऋभवे संलग्नकरमूलतः ॥ ४४
सर्वेभ्यो भूतेभ्यो वषड्भूतान्देवपितॄनथ । दक्षस्कन्धोपवीती च कुशमूलाग्रतस्तिलैः ॥ ४५
कव्यवाहानलायाथ सोमाय च यमाय च । अर्यम्णे चाग्निसोमाय बर्हिषद्भ्यः स्वधायुतान्(तम्)
आज्यपाय च सोमाय विशेषैसुरवत्पितॄन् । ॐ हामीशानाय पित्रे स्वधा दद्यात्पितामहे ॥ ४७
शान्तप्रपितामहायैवं तथा प्रेतपितॄंस्तथा । पितृभ्यः पितामहेभ्यः स्वधाऽथ प्रपितामहे ॥ ४८
वृद्धप्रपितामहेभ्यो मातृभ्यश्च स्वधा तथा । हां मातामहेभ्यः स्वधा हां प्रमातामहेभ्यश्च ॥ ४९
वृद्धप्रमातामहेभ्यः सर्वेभ्यः पितृभ्यस्तथा । सर्वेभ्यः स्वधा ज्ञातिभ्यः सर्वाचार्येभ्य एव च ५०
दिशां दिक्पतिसिद्धानां मातॄणां ग्रहरक्षसाम् ॥ ५१

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये स्नानादिविधिकथनं नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२०४३

अथ त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ।

सूर्यपूजाकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये सूर्यार्चनं स्कन्द कराङ्गन्यासपूर्वकम् । अहं तेजोमयः सूर्य इति ध्यात्वाऽर्घ्यमर्चयेत् ॥ १
पूरयेद्रक्तवर्णेन ललाटाकृष्टबिन्दुना । तं संपूज्य रवेरङ्गैः कृत्वा रक्षावगुण्ठनम् ॥ २

---

१ क. ङ. च. 'न्धि तु त' । २ ख. ग. 'माहेः क' । ३ ख. ग. शिव । ४ क. ङ. च. 'या दिन्यम्' । ख 'याऽऽ-किच मु' । ५ ख. ग. 'यो तु दत्तोद' । ६ ख. स्वतान् । ग. स्वतान् । ७ क. च. हां । ख. ग. ॐ । ८ ख. ग. हां । ९ ख. ग हूं । १० ख. ग. हैं । ११ क. ङ. च. 'च या । अ' । १२ क. ङ. च. अनघये । १३ क. ङ. च. 'च द्यन' । १४ क. च. 'लैः । हव्य' । १५ क. ङ. च. 'भ्यः सुधा यु' । १६ क. 'षेषः सुरवन्वितृ' । १७ क. च. 'पमुरवन्वितृ' । १८ ख. ग. ॐ हामी' । १९ क. ङ. च. 'मे प्रपराज्याय तिता' । २० क. ङ. च. 'य अथ वे' । २१ ख. ग. हां । २२ ख. ग. हां । २३ क. ख. ग. ङ. च. 'त्ताऽर्चन' ।

सम्प्रोक्ष्य तज्जलैर्द्रव्यं पूर्वास्यो भानुमर्चयेत् । ॐ अं हृद्बीजादि सर्वत्र पूजनं दण्डिपिङ्गलौ ॥ ३
द्वारि दक्षे वामपार्श्वे ईशाने अरुणाय च । अग्नौ गुरुं पीठमध्ये प्रभूतं चाऽऽसनं यजेत् ॥ ४
अग्न्यादौ विमलं सारमाराध्य परमं सुखम् । सितरक्तपीतनीलवर्णान्सिंहानिभान्यजेत् ॥ ५
पद्ममध्ये रां च दीप्तां रीं सूक्ष्मां रुं जयां क्रमात् । रूं भद्रां रें विभूतिश्च विमलां रैंममोघया ६
रों रौं [च] विद्युता शक्तिं पूर्वाद्याः सर्वतोमुखाः । रं मध्ये अर्कासनं स्यात्सूर्यमूर्तिं पडक्षरम् ॥७
ॐ हं खं खखोल्कायेति यजेदावाह्य भास्करम् । ललाटाकृष्टपञ्जल्यां ध्यात्वा रक्तं न्यसेद्रविम् ॥
ह्रां ह्रीं सः सूर्याय नमो मुद्रयाऽऽवाहनादिकम् । विधाय प्रीतये बिम्बमुद्रां गन्धादिकं ददेत् ॥
पद्ममुद्रां बिम्बमुद्रां प्रदर्श्याग्नौ हृदीरितम् । ॐ आं हृदयाय नमः, अर्काय शिरसे तथा ॥ १०
भूर्भुवः स्वः सुरेशाय शिखायै नैर्ऋते यजेत् । हुं कवचाय वायव्ये ह्रां नेत्रायेति मध्यतः ॥११
वः, अस्त्रायेति पूर्वादौ ततो मुद्राः प्रदर्शयेत् । धेनुमुद्रा हृदादीनां गोविषाणा च नेत्रयोः ॥१२
अस्त्रस्य त्रासनी योज्या ग्रहाणां च नमस्क्रिया । सों सोमं बुं बुधं बृं च जीवं भं भार्गवं यजेत्
दले पूर्वादिकेऽग्न्यादौ अं(भं) भौमं शं शनैश्चरम् । रं राहुं कें केतवे च गन्धाद्यैश्च खखोल्किना
मूलं जप्त्वाऽर्घ्यपात्राम्बु दत्त्वा सूर्याय संस्तुतिः । नत्वा पराङ्मुखं चार्क क्षमस्वेति ततो वदेत्
शराणुना फडन्तेन समाहृत्याणुसंहृतिम् । हृत्पद्मे शिव सूर्येति संहारिण्योपसंस्कृतिम् ॥ १६
योजयेत्तेजश्चण्डाय रविनिर्माल्यमर्पयेत् । अभ्यर्च्येशजपाद्ध्यानाद्धोमात्सर्वं रवेर्भवेत् ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेय सूर्यपूजाविधिकथन नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२०६०

अथ चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ।

शिवपूजाविधिकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

शिवपूजां प्रवक्ष्यामि आचम्य प्रणवार्घ्यवान् । द्वारमस्त्राम्बुना प्रोक्ष्य होमादिद्वारपान्यजेत् ॥१
गणं सरस्वतीं लक्ष्मीपूर्वोदुम्बरके यजेत् । नन्दिगङ्गे दक्षशाख(खा)स्थिते वामगते यजेत् ॥ २
महाकालं च यमुनां दिव्यदृष्टिनिपाति(त)तः । उत्सार्य दिव्यान्विघ्नांश्च पुष्पक्षेपान्तरिक्षगान् ।
दक्षपार्ष्णित्रिभिर्घातैर्भूमिष्ठान्यागमन्दिरम् । देहली लङ्घयेद्वामशाखामाश्रित्य वै विशेत् ॥ ५
प्रविश्य दक्षपादेन न्यस्यास्त्रमुदुम्बरे । ॐ हां वास्त्वधिपतये ब्रह्मणे मध्यतो यजेत् ॥ ६
निरीक्षणादिभिः शस्त्रैः शुद्धानादाय गेडुकान् । लब्धानुज्ञः शिवान्मौनी गङ्गादिकमनुव्रजेत् ॥

---

१ ङ च गुरुसंद° । २ ख °मराक्षा° । ३ ध ग °मूर्तिप° । ४ घ ख खाल्का° । ५ क सखोल्का° । च खपाल्का° । ६ ङ च °भन्या ध्या° । ७ ख ङ च °प स्वरे कालिनि शि° । ख °व स्वरोंकालिनि शि° । ८ ग °ङ भूर्वालिनि शि° । ९ घ ङ घ हूं । ख ग हरू । १० क ख ग ङ च भां । ११ क ट । १२ क ख ग, ङ च ९ । १३ ङ च खपालि° । ग खसाल्कि° । घ सखोल्कया । मूं । ट खखोल्कि° । १४ ध ख ग ङ च °प्याऽऽपपा° । १५ ङ ख ग ङ च. °ार्पक्षं° । १६ ख °हृति । हृ° । १७ ख ग °संहृतम् । १८ क ख ग ङ प °वार्पका° । १९ ख ग °पाद्यसत् । २० घ. दक्षिणऽप्र स्थि° । २१ प पुष्पाक्षे° । २२ ख गन्दगान् । क ङ गमुकान् ।

पवित्राङ्कः मज्जनेन वस्त्रपूतेन वारिणा । पूरयेदम्बुधौ तांस्तान्गायत्र्या हृदयेन वा ॥ ७
गन्धकाक्षतपुष्पादिसर्वद्रव्यसमुच्चयम् । संनिधीकृत्य पूजार्थं भूतशुद्ध्यादि कारयेत् ॥ ८
देवदक्षे ततो न्यस्य सौम्यास्यश्च शरीरतः । संहारमुद्रयाऽऽदाय मूर्ध्नि मन्त्रेण धारयेत् ॥ ९
भोग्यकर्मोपभोगार्थं पाणिकच्छपिकाख्यया । हृदम्बुजे निजात्मानं द्वादशान्तपदेऽथ वा ॥ १०
शोधयेत्पञ्च भूतानि संचिन्त्य सुषिरं तनौ । चरणाङ्गुष्ठयोर्युग्मान्सुषिरान्तर्बहिः स्मरेत् ॥ ११
शक्तिं हृद्व्यापिनीं पश्चाद्धूंकारे पावकप्रभे । रेन्ध्रमध्ये स्थिते कृत्वा प्राणरोधं हि चिन्तकः ॥ १२
निवेशयेद्रेचकान्ते फडन्तेनाथ तेन च । हृत्कण्ठतालुभ्रूमध्यब्रह्मरन्ध्रे विभिद्य च ॥ १३
ग्रन्थींस्त्रिर्भिद्य हूंकारं मूर्ध्नि विन्यस्य जीवनम् । संपुटं हृदयेनाथ पूरकाहितचेतनम् ॥ १४
हुं शिखोपरि विन्यस्य शुद्धं बिन्द्वात्मकं स्मरेत् । कृत्वाऽथ कुम्भकं शंभावेकोद्घातेन योजयेत् ॥
रेचकेन बीजवृत्त्या शिवे लीनोऽथ शोधयेत् । *प्रतिलोमं स्वदेहे तु बिन्द्वन्तं तत्र बिन्दुकम् ॥१६
लयं नीत्वा महीवातौ जलवह्नी परस्परम् । द्वौ द्वौ साध्यौ तथाऽऽकाशमविरोधेन तच्छृणु ॥१७
पार्थिवं मण्डलं पीतं कठिनं वज्रलाञ्छितम् । ह्रौंमित्यात्मीयबीजेन तन्निवृत्तिकलामयम् ॥ १८
पादादारभ्य मूर्धान्तं विचिन्त्य चतुरस्रकम् । उद्घातपञ्चकेनैव वायुभूतं विचिन्तयेत् ॥ १९
अर्धचन्द्रं द्रवं सौम्यं शुभ्रमम्भोजलाञ्छितम् । [+ह्रींमित्यनेन बीजेन प्रतिष्ठारूपतां गतम् ॥२०
संयुक्तं राममन्त्रेण पुरुषान्तैपकारणम् । अध्यं चतुर्भिरुद्घातैर्वह्निभूतं विशोधयेत् ॥ २१
आग्नेयं मण्डलं त्र्यस्रं रक्तं स्वस्तिकलाञ्छितम् । हूंमित्यनेन बीजेन विद्यारूपं विभावयेत् ॥२२
घोराणुत्रिभिरुद्घातैर्जलभूतं विशोधयेत् । षडस्रं मण्डलं वायोर्बिन्दुभिः षड्भिरङ्कितम्]॥ २३
कृष्णं ह्रैमितिबीजेन जातं शान्तिकलामयम् । संचिन्त्योद्घातयुग्मेन पृथ्वीभूतं विशोधयेत् ॥ २४
नभो बिन्दुमयं वृत्तं बिन्दुशक्तिविभूषितम् । व्योमाकारं सुवृत्तं च शुद्धस्फटिकनिर्मलम् ॥ २५
ह्रौंकारेण फडन्तेन शान्त्यतीतकलामयम् । ध्यात्वैकोद्घातयोगेन सुविशुद्धं विभावयेत् ॥ २६
आप्याययेत्ततः सर्वं मूलेनामृतवर्षिणा । आधाराख्या(ख्य)मनन्तं च धर्मज्ञानादिपङ्कजम् ॥ २७
हृदाऽऽसनमिदं ध्यात्वा [*मूर्तिमावाहयेत्ततः । सृष्ट्या शिवमयं तस्यामात्मानं द्वादशान्ततः २८
अथ तां शक्तिमन्त्रेण वौषडन्तेन सर्वतः । +दिव्यामृतेन संप्लाव्य कुर्वीत सकलीकृतम् ॥ २९
हृदयादिकरान्तेषु] कनिष्ठाद्यङ्गुलीषु च । हृदादिमन्त्रविन्यासः सकलीकरणं मतम् ॥ ३०
अस्त्रेण(णाऽऽ)रक्ष्य प्राकारं तन्मन्त्रेणाथ तद्बहिः । शक्तिजालमधश्चोर्ध्वं महामुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ ३१
आपादमस्तकं यावद्भावपुष्पैः शिवं हृदि । पद्मे यजेत्पूरकेण आकृष्टामृतसंवृतैः ॥ ३२

---

* इदमर्धं क. ङ. घ. पुस्तकेषु नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु । * धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ङ. पुस्तके । + इदमर्धं च. पुस्तके नास्ति ।

---

१ क. च. °षे याने कच्छपकाख्यया । ङ °षे जने कच्छपकाख्यया । २ क. ङ. च चन्द्रगर्भे । ३ क. च. °स्वा प्रणवे प्रशिचि° । ४ क. च. °न्तकम् । नि° । ५ क. च. °निवर्त्य हुका° । ख. ग. °निरंभ्यं हूं° । ६ ख. °कहृत° । ७ ख. हुं । ८ ख. ग. शुद्धिविद्धानुक । ९ ख. स्वदेहेतो तु विद्ध त त° । १० ख. महीपातो । ११ ख. ग. °त्यरछनम् । १२ क. ङ. च. °त्वापांय° । ख °स्वात्मान° । १३ ख. °न्तकम° । १४ क. च. हृठ ह्रौंमि° । ङ. हृठ ह्रौंमि° । १५ ख. ग. °ष्य ह्रौंमि° । १६ ङ. °विशोधि° । १७ क. च. °भायान । १८ क. घ. ङ. च. तन्मन्त्रेण । १९ क. ङ. च. °तसवृतैः ।

(शिवपूजाविधिकथनम्)

शिवमन्त्रैर्नाभिकुण्डे तर्पयेत शिवानलम् । ललाटे बिन्दुरूपं च चिन्तयेच्छुभविग्रहम् ॥ ३३
ऐकं स्वर्णादिपात्राणां पात्रमस्त्राम्बुशोधितम् । बिन्दुश्वसूतपीयूषरूपतोयाक्षतादिना ॥ ३४
हृदाऽऽपूर्य षैडङ्गेन पूजयित्वाऽभिमन्त्रयेत् । संरक्ष्य हेतिमन्त्रेण कवचेनावगुण्ठयेत् ॥ ३५
रचयित्वाऽर्घ्यमष्टाङ्गं सेचयेद्धेनुमुद्रया । अभिषिञ्चेदथाऽऽत्मानं मूर्ध्नि तच्चोपबिन्दुना ॥ ३६
तत्रस्थं यागसंभारं मोक्षयेदस्त्रवारिणा । अभिमन्त्र्य हृदा पिण्डैस्तनुत्राणेन वेष्टयेत् ॥ ३७
दर्शयित्वाऽमृतां मुद्रां पुष्पं दत्त्वा निजासने । विधाय तिलकं मूर्ध्नि पुष्पं मूलेन योजयेत् ॥ ३८
स्नाने देवार्चने होमे भोजने यागयोगयोः । आवश्यके जपे धीरः सदा वाचंयमो भवेत् ॥ ३९
नादान्तोच्चारणान्मन्त्रं शोधयित्वा सुसंस्कृताम् । पूजामभ्यर्च्य गायत्र्या सामान्यार्घ्यमुपाहरेत्॥
ब्रह्मपञ्चकमावर्त्य माल्यमादाय लिङ्गतः । ऐशान्यां दिशि चण्डाय हृदयेन निवेदयेत् ॥ ४१
प्रक्षाल्य पिण्डिकालिङ्गे अस्त्रतोये ततो हृदा । अर्घ्यपात्राम्बुना सिञ्चेदिति लिङ्गविशोधनम्॥४२
आत्मद्रव्यमन्त्रलिङ्गशुद्धौ सर्वान्सुरान्यजेत् । वायव्ये गणपतये हां गुरुभ्योऽर्चयेच्छिवे ॥ ४३
आधारशक्तिमङ्कुरनिभां कूर्मशिलास्थिताम् । यजेद्ब्रह्मशिलारूढं शिवस्यानन्तमासनम् ॥ ४४
विचित्रकेसरप्रख्यानन्योन्यं पृष्ठदर्शिनः । कृतत्रेतादिरूपेण शिवस्याऽऽसनपादुकाम् ॥ ४५
धर्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं चाग्निदिक्मुखान् । कर्पूरकुङ्कुमस्वर्णकज्जलाभान्यजेत्क्रमात् ॥ ४६
पद्मं च कर्णिकामध्ये पूर्वादौ मध्यतो नव । वरदाभयहस्ताश्च शक्तयो धृतचामराः ॥ ४७
वामा ज्येष्ठा च रौद्री च काली कलविकारिणी । बलविकार(रि)णी पूज्या बलप्रमथनी क्रमात्
हां सर्वभूतदमनी केसराग्रे मनोन्मनी । क्षित्यादिशुद्धविद्या तु तत्त्वव्यापकमासनम् ॥ ४९
न्यसेत्सिंहासने देवं शुक्लं पञ्चमुखं विभुम् । दशबाहुं च खण्डेन्दुं दधानं दक्षिणैः करैः ॥ ५०
*शक्तिशूलखट्वाङ्गवरदं वामकैः करैः । डमरुं बीजपूरं च नीलाब्जं सूत्रमुत्पलम् ॥ ५१
द्वात्रिंशल्लक्षणोपेतां शैवीं मूर्तिं तु मध्यतः । हां हं हां शिवमूर्तये स्वप्रकाशं शिवं स्मरन् ॥ ५२
ब्रह्मादिकारणत्यागान्मन्त्रं नीत्वा शिवास्पदम् । ततो ललाटमध्यस्थं स्फुरत्ताराभितिप्रभम् ॥ ५३
षैडङ्गेन समाकीर्णं बिन्दुरूपं परं शिवम् । पुष्पाञ्जलिगतं ध्यात्वा लिङ्गमूर्तौ निवेशयेत् ॥ ५४
ॐ हां हौं शिवाय नम आवाहन्या हृदा ततः । आवाह्य(ह्याऽऽ)स्थाप्य स्थापन्या संनिधौ यान्तिकं शिवम्
निरोधयेन्निष्ठुरया कालकान्त्या फडन्ततः । विघ्नानुत्सार्य मुद्रयाऽथ लिङ्गमुद्रां नमस्कृतिम् ॥५६

* इदमर्धं क ङ च पुस्तकेषु नास्ति ।

१ ख ग पूर्ण । २ ख ग 'अमित' । ३ क ङ च 'प्रमुड' । ४ ख ग 'पूगप' । ५ च पदचेन । ६ ख ग शिरसा नि' । ७ ख ग चेन विगुण्ठ । घ 'चेन विगुण्ठ' । ८ क ङ च द् । वर्धयित्वाऽर्घ्य' । ९ क ङ च 'इ राज्य' । ख ग ई रेनय' । १० क ङ च [illegible] । ११ क ङ च 'त्या पुरा कृतम् । १२ घ 'हृदद् । १३ घ पूजनऽन्य' । १४ क ख ग ङ च 'न्यार्घम्' । १५ ख चेतविम्राश्या' । ग 'देवास्यानमन्यो' । १६ क ख ग ङ च 'धार् । प' । १७ क ङ च 'हसुधा' । क' । १८ ख ग 'शिरो म' । १९ ङ 'स्थताऽथ वा' । २० क ङ च 'तानवा । व' । ख ग 'तानव । व' । २१ ख रामा । २२ क ङ च 'वा यथा । पू' । २३ क [illegible] । २४ क ङ च पद्मन । २५ ग घ त्पमाम्' । २६ क ङ च 'मूर्ति नि' । २७ क ख घ ङ च 'पान्त' । २८ क ङ च वारदर्भो । २९ क ङ च 'दा । विम्बान्' । ३० ख मान्युक्ता' । ३१ क ख 'संसार्य' । घ 'वै विराट' ।

हृदाऽवगुण्ठयेत्पश्चादावाहः संमुखी ततः । निवेशनं स्थापनं स्यात्संनिधानं तवास्मि भोः ॥५७
आकर्मकाण्डपर्यन्तं संनिधेर्योऽपरिक्षयः । स्वभक्तेश्च प्रकाशो यस्तद्भवेदवगुण्ठनम् ॥ ५८
सकलीकरणं कृत्वा मन्त्रैः षड्भिरथैकताम् । अङ्गानामङ्गिना सार्धं विदध्यादमृतीकृतम् ॥ ५९
चिच्छक्तिहृदयं शंभोः शिव ऐश्वर्यमष्टधा । शिखा वशित्वं चाभेद्यं तेजः कवचमैश्वरम् ॥ ६०
प्रतापो दुःसहश्चास्त्रमन्तरायापहारकम् । नमः स्वधा च स्वाहा च वौषट्चेति यथाक्रमम् ॥६१
हृत्पुरःसरमुच्चार्य पाद्यादीनि निवेदयेत् । पाद्यं पादाम्बुजद्वंद्वे वक्त्रे स्वाचमनीयकम् ॥ ६२
अर्घ्यं शिरसि देवस्य दूर्वापुष्पाक्षतानि च । एवं संस्कृत्य संस्कारैर्दशभिः परमेश्वरम् ॥ ६३
यजेत्पञ्चोपचारेण विधिना कुसुमादिभिः । *अभ्युक्ष्योद्वर्त्य निर्मृज्य राजिकालवणादिभिः ६४
अर्घ्योदबिन्दुपुष्पाद्यैर्गडुकैः स्नापयेच्छनैः । पयोदधिघृतक्षौद्रशर्कराद्यैरनुक्रमात् ॥ ६५
ईशादिमन्त्रितैर्भुक्त्यै मुक्त्यै तेषां विपर्ययः । तोयधूपान्तरैः सर्वैर्मूलेन स्नपयेच्छिवम् ॥ ६६
विरूक्ष्य यवचूर्णेन यथेष्टं शीतलैर्जलैः । स्वशक्त्या गन्धतोयेन संस्नाप्य शुचिवाससा ॥ ६७
निर्मार्ज्यार्घ्यं प्रदद्याच्च नोपरि भ्रामयेत्करम् । न शून्यमस्तकं लिङ्गं पुष्पैः कुर्यात्ततो ददेत् ॥६८
चन्दनाद्यैः समालभ्य पुष्पैः प्रार्च्य शिवाणुना । धूपभाजनमस्त्रेण प्रोक्ष्याभ्यर्च्य शिवाणुना ॥
अस्त्रेण पूजितां घण्टां चाऽऽदाय गुग्गुलं दहेत् । दद्यादाचमनं पश्चात्सुधाभं हृदयाणुना ॥ ७०
आरात्रिकं समुत्तार्य तथैवाऽऽचामयेत्पुनः । प्रणम्याऽऽदाय देवाज्ञां भोगाङ्गानि प्रपूजयेत् ७१
हृदग्नौ चन्द्रभं चैशे शिवं चामीकरप्रभम् । शिखां रक्तां च नैर्ऋत्ये(ते) कृष्णं वर्म च वायवे ॥
चतुर्वक्त्रं चतुर्बाहुं दलस्थान्पूजयेदिमान् । दंष्ट्राकरालमप्यस्त्रं पूर्वादौ वज्रसंनिभम् ॥ ७३
मूले हाँ शिवाय नमः, ॐ हां हूं हीं हों शिरश्च । ह्रूं शिखा हैं वर्म चास्त्रं परिवारयुताय च ॥
शिवाय दद्यात्पाद्यं च आचामं चार्घ(र्घ्य)मेव च । गन्धं पुष्पं धूपदीपं नैवेद्याचमनीयकम् ॥७५
करोद्वर्तनताम्बूलं मुखवासं च दर्पणम् । शिरस्यारोप्य देवस्य दूर्वाक्षतपवित्रकम् ॥ ७६
मूलमष्टशतं जप्त्वा हृदयेनाभिमन्त्रितम् । चर्मणा वेष्टितं खड्गरक्षितं कुशपुष्पकैः ॥ ७७
अक्षतैर्मुद्रया युक्तं शिवमुद्भवसंज्ञया । गुह्यातिगुह्यगुप्त्यर्थं गृहाणास्मत्कृतं जपम् ॥ ७८
सिद्धिर्भवति मे येन त्वत्प्रसादात्त्वयि स्थिते । भोगी श्लोकं पठित्वा तु दक्षहस्तेन शंभवे ॥७९
मूलाणुनाऽर्घ्यतोयेन वरहस्ते निवेदयेत् । यत्किंचित्कुर्महे देव सदा सुकृतदुष्कृतम् ॥ ८०
तन्मे शिवपदस्थस्य हूं क्षः क्षेपय शंकर । शिवो दाता शिवो भोक्ता शिवः सर्वमिदं जगत् ८१
शिवो जयति सर्वत्र यः शिवः सोऽहमेव च । श्लोकद्वयमधीत्यैवं जपं देवाय चार्पयेत् ॥ ८२

---

* अयं श्लोको नास्ति क. ड. च. पुस्तकेषु ।

---

१ क. ड. च. 'खीकृतः । २ क. ड. च. 'वेशः स्था' । ३ क. ड. च. 'नं तत्स्यात्त' । ४ क. घ. ङ. च. 'धेयोऽप' । ५ क. ड. च. 'यः । अवकाशश्च' । ख. ग. 'यः । अव' । ६ क. ड. च. 'वक्त्रे साऽऽच' । घ. 'वक्त्रेष्वाच' । ७ घ. निर्मज्य । ८ ख. अर्घोद' । ९ ग. 'गंधकैः' । १० ख. ग. 'तैर्भक्त्यैर्मुक्त्यैस्तेषां । घ. 'तैर्द्रव्यैरर्घ्य तैः' । ११ क. ड. च. 'वा मध्ये वादयेद्गुरुम्' । १२ ख. ग. घ. दहेत् । १३ क. ड. च. 'श्चाद्देवान्तं हृ' । घ. 'श्चात्स्वधान्तं हृ' । १४ ख. 'श्चात्तं हृ' । १५ क. ध. 'रातिक । ग. 'रात्रिक । १६ क. ख. ग. ङ. च. शिरश्चाग्नौ' । १७ घ. वर्म । १८ क. ड. च. दलस्था' । १९ क. ड. च. हौं । २० ख. ग. ॐ ह्रां हूं ह्रीं शि' । २१ ग. घ. ड. खड्ग र' । २२ ग. ड. 'मतु मे । २३ क. ग. ड. च. 'ठित्वाऽर्घं द' । घ. ठित्वाऽऽप्य द' । २४ च. निवेशयेत् । २५ ख. च. 'चित्कर्म हे । २६ क ड. च. यजति ।

शिवाङ्गानां दशांशं च दत्त्वाऽर्घ्यं स्तुतिमाचरेत् । प्रदक्षिणीकृत्य नमेद्याशाङ्गं चाष्टमूर्तये ॥ ८
नत्वा ध्यानादिभिश्चैव यजेच्चित्रेऽनलादिषु ॥ ८

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शिवपूजाविधिकथनं नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२१४३

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

शिवपूजाङ्गहोमविधिः ।

ईश्वर उवाच—

अर्घपात्रकरो यायादग्न्यागारं सुसंवृतः । यागोपकरणं सर्वं दिव्यं(व्य)दृष्ट्वा(ष्ट्या) च कल्पयेत् ॥
उदङ्मुखः कुण्डमीक्षेत्प्रोक्षणं ताडनं कुशैः । विदध्यादस्त्रमन्त्रेण वर्मणाऽभ्युक्षणं मतम् ॥ २
खड्गेन खातमुद्धारं पूरणं समतामपि । कुर्वीत वर्मणा सेकं कुट्टनं तु शराणुना ॥ ३
संमार्जनं समालेपं कलारूपप्रकल्पनम् । त्रिसूत्रीपरिधानं च वर्मणाऽभ्यर्चनं सदा ॥ ४
रेखात्रयमुदक्कुर्यादेकां पूर्वाननामधः । कुशेन च शिवास्त्रेण यद्वा तासां विपर्ययः ॥ ५
वज्रीकरणमन्त्रेण हृदा दर्भैश्चतुष्पथम् । अक्षपात्रं तनुत्रेण विन्यसेद्विष्टरं हृदा ॥ ६
हृदा वागीश्वरीं तत्र ईशमावाह्य पूजयेत् । वह्निं सदाश्रयानीतं शुद्धपात्रोपरि स्थितम् ॥ ७
क्रव्यादांशं परित्यज्य वीक्षणादिविशोधितम् । औदार्यं चैन्दवं भौतमेकीकृत्यानलत्रयम् ॥ ८
ॐ हूं वह्निचैतन्याय वह्निबीजेन विन्यसेत् । संहितामन्त्रितं वह्निं धेनुमुद्रामृतीकृतम् ॥ ९
रक्षितं हेतिमन्त्रेण कवचेनावगुण्ठितम् । पूजितं त्रिः परिभ्राम्य कुण्डस्योर्ध्वं प्रदक्षिणम् ॥ १०
शिवबीजमिति ध्यात्वा वागीशागर्भगोचरे । वागीश्वरेण देवेन क्षिप्यमाणं विभावयेत् ॥ ११
भूमिष्ठजानुको मन्त्री हृदाऽऽत्मसंमुखं क्षिपेत् । ततोऽन्तःस्थितबीजस्य नाभिदेशे समूहनम् ॥
संभृतिं परिधानस्य शौचमाचमनं हृदा । गर्भाग्नेः पूजनं कृत्वा तद्रक्षार्थं शराणुना ॥ १३
बध्नीयाद्दर्भजं देव्याः कङ्कणं पाणिपल्लवे । गर्भाधानाय संपूज्य सद्योजातेन पावकम् ॥ १४
ततो हृदयमन्त्रेण जुहुयादाहुतित्रयम् । पुंसवनाय वामेन तृतीये मासि पूजयेत् ॥ १५
आहुतित्रितयं दद्याच्छिरसाऽम्बुकणान्वितम् । सीमन्तोन्नयनं षष्ठे मासि संपूज्य रूपिणा ॥ १६
जुहुयादाहुतीस्तिस्रः शिखया शिखयैव तु । वक्त्राङ्गकल्पनां कुर्याद्वक्त्रोद्घाटननिष्कृती ॥ १७
जातकर्मनृकर्मभ्यां दशमे मासि पूर्ववत् । वह्निं संधुक्ष्य दर्भाद्यैः स्नानं गर्भमलापहम् ॥ १८
सुवर्णबन्धनं देव्या कृतं ध्यात्वा हृदाऽर्चयेत् । सद्यः सूतकनाशाय प्रोक्षयेदस्त्रवारिणा ॥ १९
कुण्डं तु बहिरस्त्रेण ताडयेद्दर्भणाक्षिपेत् । अस्त्रेणोत्तरपूर्वाग्रान्मेखलासु बहिः कुशान् ॥ २०
आस्थाप्य स्थापयेत्तेषु हृदा परिधिविस्तरम् । वक्त्राणामस्त्रमन्त्रेण ततो नालापनुत्तये ॥ २१

---

१ क. ख. ग. ङ. च. 'स्वाऽर्घं स्नु' । २ ख. ग. 'ण धर्मेणाभ्यु' । ३ घ. 'रालना । ४ ख. 'ण हृदा ता' । ५ क. ङ. च. 'मखेन । ६ क. ङ. च. 'माराध्य पू' । ७ क. ङ. च. 'दाऽग्रपाति । ८ ख. ग. चैन्धन भौ' । ९ ख. ग. हूं । १० ख. 'मूर्तं हृद' । ११ क. ङ. च. दारुणा । १२ क. ङ. सुवीक्ष्य । च. समीक्ष्य । १३ क. ख. ग. ङ. च. देव्याः । १४ ख. ग. घ. कुम्भ । १५ ख. ग. 'येद्दर्भै' । १६ घ. 'णोक्षयेत् । १७ क. ङ. च. आस्तीर्य । १८ ख. 'र' ।

(शिवपूजाङ्गहोमविधिः)

समिधः पञ्च होतव्याः प्रान्ते मूले घृतप्लुताः । ब्रह्माणं शंकरं विष्णुमनन्तं च हृदाऽर्चयेत् ॥ २२
दूर्वाक्षतैश्च पर्यन्तं परिधिस्थाननुक्रमात् । इन्द्रादीशानपर्यन्तान्विष्टरस्थाननुक्रमात् ॥ २३
अग्नेरभिमुखीभूतान्निजदिक्षु हृदाऽर्चयेत् । निवार्य विघ्नसंघातं बालकं पालयिष्यथ ॥ २४
शैवीमाज्ञामिमां तेषां श्रावयेत्तदनन्तरम् । गृहीत्वा स्रुक्स्रुवावूर्ध्ववदनाधोमुखौ क्रमात् ॥ २५
प्रताप्याग्नौ त्रिधा दर्भमूलमध्याग्रकैः स्पृशेत् । कुशस्पृष्टप्रदेशेषु आत्मविद्याशिवात्मकम् ॥ २६
क्रमात्तत्त्वत्रयं न्यस्य हां हीं हूं संज्ञैः क्रमात् । स्रुचि शक्तिं स्रुवे शंभुं विन्यस्य हृदयाणुना ॥
त्रिसूत्रीवेष्टितग्रीवौ पूजितौ कुसुमादिभिः । कुशानामुपरिष्टात्तौ स्थापयित्वा स्वदक्षिणे ॥ २८
गव्यमाज्यं समादाय वीक्षणादिविशोधितम् । स्वकां ब्रह्ममयीं मूर्तिं संचिन्त्याऽऽदाय तद्घृतम्
कुण्डस्योर्ध्वं हृदाऽऽवर्त्यं भ्रामयित्वाऽग्निगोचरे । पुनर्विष्णुमयीं ध्यात्वा घृतमीशानगोचरे ३०
धृत्वाऽऽदाय कुशाग्रेण स्वाहान्तं शिरसाऽणुना । जुहुयाद्विष्णवे विन्दुं रुद्ररूपमनन्तरम् ॥ ३१
भावयन्निजमात्मानं नाभौ धृत्वा प्लवेत्ततः । प्रादेशमात्रदर्भाभ्यामङ्गुष्ठानामिकाग्रकैः ॥ ३२
धृताभ्यां संमुखं वह्नेरस्त्रेणाऽऽप्लवमाचरेत् । हृदाऽऽत्मसंमुखं तद्वत्कुर्यात्संप्लवनं ततः ॥ ३३
हृदालब्धदग्धदर्भं शस्त्रक्षेपात्पवित्रयेत् । दीप्तेनापरदर्भेण नीराज्यान्येन दीपयेत् ॥ ३४
अस्त्रमन्त्रेण निर्दग्धं वह्नौ दर्भं पुनः क्षिपेत् । क्षिप्त्वा धृते कृतग्रन्थिकुशं प्रादेशसंमितम् ॥ ३५
पक्षद्वयपिडादीनां त्रयं वाह्ने विभावयेत् । क्रमाद्भागत्रयादाज्यं स्रुवेणाऽऽदाय होमयेत् ॥
स्वेत्यग्नौ हा घृते भागं शेषमाज्यं क्षिपेत्क्रमात् । ३६

ॐ हामग्नये स्वाहा । ॐ हां सोमाय स्वाहा ॥

ॐ हामग्नीषोमाभ्यां स्वाहा ॥ ३७

उद्घाटनाय नेत्राणामग्नेर्नेत्रत्रये मुखे । स्रुवेण घृतपूर्णेन चतुर्थीमाहुतिं यजेत् ॥ ३८

ॐ हामग्नये स्विष्टकृते स्वाहा ॥ ३९

अभिमन्त्र्य षडङ्गेन बोधयेद्धेनुमुद्रया । अवगुण्ठ्य तनुत्रेण रक्षेदाज्यं शराणुना ॥ ४०
हृदाऽऽज्यबिन्दुविक्षेपात्कुर्यादभ्युक्ष्य शोधनम् । वक्त्राभिघारसंधानं वक्त्रैकीकरणं तथा ॥ ४१
ॐ हां सद्योजाताय स्वाहा । ॐ हां वामदेवाय स्वाहा । ॐ हामघोराय स्वाहा ॥
ॐ तत्पुरुषाय स्वाहा । ॐ हामीशानाय स्वाहा ॥ ४२
इत्येकैकघृताहुत्या कुर्याद्वक्त्राभिघारकम् ॥ ४३
ॐ हां सद्योजातवामदेवाभ्यां स्वाहा । ॐ हां वामदेवाघोराभ्यां स्वाहा । ॐ हामघोरतत्पुरुषाभ्यां स्वाहा । ॐ हां तत्पुरुषेशानाभ्यां स्वाहा ॥ ४४
इति वक्त्रानुसंधानं मन्त्रैरेभिः क्रमाच्चरेत् । अग्नितो गतया वायुं निर्ऋतादिशिवान्तया ॥
वक्त्राणामेकतां कुर्यात्स्रुवेण घृतधारया। ४५

ॐ हां सद्योजातवामदेवाघोरतत्पुरुषेशानेभ्यः स्वाहा ॥ ४६

---

१ क. ङ. च. 'द् । पूर्वाभ्यन्तरम' । २ क. ङ च 'तामयदि' । ३ क ङ च 'प । गौरीमा' । ४ घ. 'मुखैः क' । ५ ख ग. घ 'धो नु आत्मविद्या' । ६ क च 'लं तापयि' । ७ क ङ च. 'म् । तावन्निजमात्मानं नाभौ प्रद्वावयेत्तत' । ८ क. ङ. च. 'ख बाहुच्छेनोत्प्ल' । ९ घ 'प निवाप्यानेन' । १० ख. नाराध्यानेन । ११ घ. 'य घाऽऽज्ये वि' । १२ क. ङ. च. 'हा । एवंकृत्वा पू' । १३ क. ख. ग. ङ च वामापो' । १४ क. ङ च. 'वामापों' ।

ईशीपूर्ववक्त्रे वक्त्राणामन्तर्भावस्तदाकृतिः । ईशेनं वह्निमभ्यर्च्य दत्त्वाऽस्त्रेणाऽऽहुतित्रयम् ॥ ४७
कुर्यात्सर्वात्मना नाम शिवाग्निस्त्वं हुताशन । हृदाऽर्चितौ विसृज्याग्नौ पितरौ विधिपूरणीम् ॥
मूलेन वौषडन्तेन दद्यात्पूर्णां यथाविधि । ततो हृदम्बुजे साङ्गं सासनं भासुरं परम् ॥ ४९
यजेत्पूर्ववदावाह्य माध्यर्ऽऽग्नौ तर्पयेच्छिवम् । यागाग्निशिवयोः कृत्वा नाडीसंधानमात्मना ॥
शक्त्या मूलाणुना होमं कुर्याद्गदैर्दशांशतः । घृतस्य कार्षिको होमः क्षीरस्य मधुनस्तथा ॥ ५१
शुक्तिमात्राऽऽहुतिर्दध्नः मसृतिः पायसस्य तु । यथावत्सर्वभक्ष्याणां लाजानां मुष्टिसंमितम् ॥५२
खण्डत्रयं तु मूलानां फलानां स्वप्रमाणतः । ग्रासार्धमात्रमन्नानां सूक्ष्माणि पञ्च होमयेत् ॥ ५३
इक्षोरापर्विकं मानं लतानामङ्गुलद्वयम् । पुष्पं पत्रं स्वमानेन समिधां तु दशाङ्गुलम् ॥ ५४
चन्द्रचन्दनकाश्मीरकस्तूरीयक्षकर्दमान् । कलायसंमितानेतान्गुग्गुलुं बदरास्थिवत् ॥ ५५
कन्दानामष्टमं भागं जुहुयाद्विधिवत्परम् । होमं निर्वर्तयेदेवं वज्रबीजपदैस्ततः ॥ ५६
घृतेन स्रुचि पूर्णायां निधायाधोमुखं स्रुवम् । स्रुगग्रे पुष्पमारोप्य पश्चाद्वामेन पाणिना ॥ ५७
पुनः सव्येन तौ धृत्वा शङ्खसंनिभमुद्रया । समुद्गतोर्ध्वकायश्च समपादः समुत्थितः ॥ ५८
नाभौ तन्मूलमाधाय स्रुगग्रन्यग्रलोचनः । ब्रह्मादिकार[12]णत्यागाद्विनिःसृत्य सु[13]षुम्नया ॥ ५९
वा[14]मस्तनान्तमानीय तयोर्मूलमतन्द्रितः । मूलमन्त्रमविस्पष्टं वौषडन्तं समुच्चरेत् ॥ ६०
तदग्नौ जुहुयादाज्यं यवसंमितधारया । आचामं चन्दनं दत्त्वा ताम्बूलप्रभृतीनपि ॥ ६१
भक्त्या तद्भूतिमावन्द्य विदध्यात्मणतिं पराम् । ततो वह्निं समभ्यर्च्य फडन्तास्त्रेण सं[15]वरान् ६२
संहारमुद्रयाऽऽहृत्य क्षमस्वेत्यभिधाय च । भासुरान्परिधींस्तांश्च पूरकेण हृदाऽणुना ॥ ६३
श्रद्धया परयाऽऽत्मीये स्थाप[16]येद्धृदयाम्बुजे । सर्वपाकाग्रमादाय कृत्वा मण्डलकद्वयम् ॥ ६४
अन्तर्बहिर्बलिं दद्यादाग्नेय्यां कुण्डसंनिधौ । ॐ हां रुद्रेभ्यः स्वाहा पूर्वे मातृभ्यो दक्षिणे तथा ॥
वरुणे हां गणेभ्यश्च स्वाहा तेभ्यस्त्वयं बलिः । उत्तरे हां च यक्षेभ्य ईशाने [17]हां [18]ग्रहैः सह ॥
अ[19]ग्नौ हामसुरेभ्यश्च रक्षोभ्यो नैर्ऋते बलिः । वायव्ये हां च नागेभ्यो नक्षत्रेभ्यश्च मध्यतः ६७
हां राशिभ्यः स्वाहा वह्नौ विश्वेभ्यो नैर्ऋते तथा । वारुण्यां क्षेत्रपालाय अन्तर्बलिरुदाहृतः ६८
द्वितीये मण्डले बाह्य इन्द्रायाग्नेर्यमाय च । नैर्ऋताय जलेशाय वायवे धनरक्षिणे ॥ ६९
ईशानाय च पूर्वादावीशाने ब्रह्मणे नमः । नैर्ऋते विष्णवे स्वाहा वायसादेर्बहिर्बलिः ॥ ७०
बलिद्वयगतान्मन्त्रान्[23]संहरेन्मुद्रयाऽऽत्मनि ॥ ७१

इत्याग्नेये महापुराणे शिवपूजाङ्गहोमविधिनिरूपणं नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२२१४

---

१ क. ङ. च. इत्यष्ट । २ क ऐशेन । ङ. च. ईशाने । ३ घ. °सूष्टाग्नौ । ४ क. ङ. च. °ज्याग्नेः पि° । ५ ख. ग. हृदाऽम्बु° । ६ ख. ग. °दशाहुतः । ७ ग. ग. वार्षिको । ८ क. ङ. च. प्रसृतिः । ९ ख. ग. °लत्रय° । १० ख. कपालसं° । ११ घ. °ग्गुलुं च° । १२ घ. °रणात्यया° । १३ क. ङ. च. मुमुक्षया । घ. सुषुम्णया । १४ ख. °महस्तान्त° । १५ ख. ग. °वरा° । १६ क. ङ. च. °येश हृदम्बु° । घ. °येत हृदम्बु° । १७ ख. ग. हां गुहेभ्यश्च । अ° । १८ घ. ग्रहेभ्य उ । अ° । १९ क. ख. ग. ङ. च. °ग्नौ होम° । २० ख. ग. वायव्यां । २१ घ. °याग्नियमा° । २२ क. ङ. घ. °द्यानन्° । २३ क. ङ. च. °संहारमुद्र° ।

अथ षट्सप्ततितमोऽध्यायः ।

चण्डपूजा ।

ईश्वर उवाच—

ततः शिवान्तिकं गत्वा पूजाहोमादिकं मम । गृहाण भगवन्पुण्यफलमित्यभिधाय च ॥ १
अर्घ्योदकेन देवाय मुद्रयोद्भवसंज्ञया । हृद्बीजपूर्वमूलेन स्थिरचित्तो निवेदयेत् ॥ २
ततः पूर्ववदभ्यर्च्य स्तुत्वा स्तोत्रैः प्रणम्य च । अर्घ्यं पराङ्मुखं दत्त्वा क्षमस्वेत्यभिधाय च ॥ ३
नाराचमुद्रयाऽस्त्रेण फडन्तेनाऽऽत्मसंचयम् । संहृत्य दिव्ययया लिङ्गं मूर्तिमन्त्रेण योजयेत् ॥ ४
स्थण्डिले स्वर्चिते देवे मन्त्रसंहारमात्मनि । नियोज्य विधिनोक्तेन विदध्याच्चण्डपूजनम् ॥ ५
ॐ चण्डेशानाय नमो मध्यतश्चण्डमूर्तये । ॐ धूलिचण्डेश्वराय हुं फट्स्वाहा तमाह्वयेत् ॥ ६
चण्डहृदयाय हुं फडों चण्डशिरसे तथा । ॐ चण्डशिखायै हुं फट्चण्डायुष्कवचाय च ॥ ७
चण्डास्त्राय तथा हुं फट्चण्डं रुद्राग्निजं स्मरेत् । शूलटङ्कधरं कृष्णं साक्षसूत्रकमण्डलुम् ॥ ८
टङ्काकारेऽर्धचन्द्रे वा चतुर्वक्त्रं प्रपूजयेत् । यथाशक्ति जपं कुर्यादङ्गानां तु दशांशतः ॥ ९
गोभूहिरण्यवस्त्रादिमणिहेमादिभूषणम् । विहाय शेषनिर्माल्यं चण्डेशाय निवेदयेत् ॥ १०
लेह्यचोष्याद्यन्नवरं ताम्बूलं स्रग्विलेपनम् । निर्माल्यं भोजनं तुभ्यं मद्दत्तं तु शिवाज्ञया ॥ ११
सर्वमेतत्क्रियाकाण्डं मया चण्ड तवाऽऽज्ञया । न्यूनाधिकं कृतं मोहात्परिपूर्णं सदाऽस्तु मे ॥ १२
इति विज्ञाप्य देवेशं दत्त्वाऽर्घ्यं तस्य संस्मरन् । संहारमूर्तिमन्त्रेण शनैः संहारमुद्रया ॥ १३
पूरकान्वितमूलेन मन्त्रानात्मनि योजयेत् । निर्माल्यापनयस्थानं लिम्पेद्गोमयवारिणा ॥ १४
गोक्ष्यार्घ्यादि विसृज्याथ आचान्तोऽन्यत्समाचरेत् ॥ १५

इत्याग्नेये महापुराणे चण्डपूजाकथनं नाम षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२२२९

अथ सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ।

कपिलापूजनम् ।

ईश्वर उवाच—

कपिलापूजनं वक्ष्य एभिर्मन्त्रैर्यजेच्च गाम् । ॐ कपिले नन्दे नमः कपिले भद्रिके नमः ॥ १
कपिले सुशीले नमः कपिले सुरभिप्रभे । ॐ कपिले सुमनसे भुक्तिमुक्तिप्रदे नमः ॥ २
सौरभेयि जगन्मातर्देवानाममृतप्रदे । गृहाण वरदे ग्रासमीप्सितार्थं च देहि मे ॥ ३
वन्दिताऽसि वसिष्ठेन विश्वामित्रेण धीमता । कपिले हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ ४

---

१ क. ख. ग. छ. च. अर्घोद° । २ क. 'सद्दर' । घ. 'सद्यातमा' । ङ. 'सहातेना' । च. 'सहतमा' । ३ क. ङ. च. ॐ ध्वनिच° । ४ ख. हूं । ५ ख. ग. हूं । ६ ख. ग. हूं । च. हु । ७ क. ङ. च. 'म् । दण्डाक्ष' । ८ क. ङ. च. 'नो ठद्धा' । ९ क. ङ. वाशां । च. तोये । १० ख. 'र्घ्याथ विसृज्या' । ११ ख. ग. घ. 'नम ॐ क' । १२ ख. ग. घ. 'मः । ॐ क' । १३ घ. 'से नम ॐ मु' । १४ क. ङ. च. जहुना ।

गावो ममाग्रतो नित्यं गावः पृष्ठत एव च । गावो मे हृदये चापि गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥ ५
दत्तं गृह्णाण मे ग्रासं जप्त्वाऽस्यां निर्मलः शिवः । प्राच्यं विद्यापुस्तकानि गुरुपादौ नमेन्नरः ६
यजेत्स्नात्वा तु मध्याह्ने अष्टपुष्पिकया शिवम् । पीठमूर्तिशिवाङ्गानां पूजा स्यादष्टपुष्पिका ॥ ७
मध्याह्ने भोजनागारे सुलिप्ते पाकमानयेत् । ततो मृत्युंजयेनैव वौषडन्तेन सप्तधा ॥ ८
जप्तैः सदर्भशङ्खस्थैः सिञ्चेत्तं वारिबिन्दुभिः । सर्वपाकाग्रमुद्धृत्य शिवाय विनिवेदयेत् ॥ ९
अथार्धं चुल्लिकाहोमे विधानायोपकल्पयेत् । विशोध्य विधिना चुल्लीं तद्वह्निं पूरकाहुतिम् ॥ १०
हुत्वा नाभ्यग्निना चैकं ततो रेचकवायुना । वह्निबीजं समादाय कादिस्थानगतिक्रमात् ॥ ११
शिवाग्निस्त्वमिति ध्यात्वा चुल्लिकाग्नौ निवेशयेत् । ॐ हामग्नये[च] नमो वै हां सोमाय वै नमः
सूर्याय बृहस्पतये प्रजानां पतये नमः । सर्वेभ्यश्चैव देवेभ्यः सर्वविश्वेभ्य एव च ॥ १३
हामग्नये स्विष्टकृते पूर्वादावर्चयेद्दिशान् । स्वाहान्तामाहुतिं दत्वा क्षमयित्वा विसर्जयेत् ॥ १४
चुल्ल्या दक्षिणबाहौ च यजेद्धर्माय वै नमः । वामबाहावधर्माय काञ्जिकादिकभाण्डके ॥ १५
रसपरिवर्तमानाय वरुणाय जलाश्रये । *विघ्नराजे गृहद्वारे पेषण्यां सुभगे नमः ॥ १६
ॐ रौद्रिके गिरिके च नमश्चोलूखले यजेत् । बलिप्रियायाऽऽयुधाय नमस्ते मुसले यजेत् ॥ १७
संमार्जन्यां देवतोक्ते कामाय शयनीयके । मध्यस्तम्भे च स्कन्दाय दत्त्वा वास्तुबलिं ततः ॥१८
भुञ्जीत पात्रे सौवर्णे पद्मिन्यादिदलादिके । आचार्यः साधकः पुत्रः समयी मौनमास्थितः ।
वटाश्वत्थार्कवातारिसर्जभल्लातकांस्त्यजेत् । आपोशा(श)नं पुराऽऽदाय प्राणाद्यैः प्रणवान्वितैः
स्वाहान्ते चाऽऽहुतीः पञ्च दत्त्वाऽऽदीप्योदरानलम् । नागः कूर्मोऽथ कृकरो देवदत्तो धनंजय
एतेभ्य उपवायुभ्यः स्वाहाऽऽपोशा(श)नवारिणा । भक्तादिकं निवेद्याथ पिबेच्छेषोदकं नरः ।
अमृतोपस्तरणमसि प्राणाहुतीस्ततो ददेत् । प्राणाय स्वाहाऽपानाय समानाय ततस्तथा ॥ २०
उदानाय च व्यानाय भुक्त्वा चुल्ल(ल)कमाचरेत् । +अमृतापिधानमसीति शरीरेऽन्नौदनाय च।

इत्यादिमहापुराण आग्नेये कपिलापूजनादिविधिर्वर्णनं नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२२५३

अथाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

पवित्राधिवासनविधिकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

पवित्रारोहणं वक्ष्ये नित्यं नैमित्तिकेषु पूरणम् । नित्यं तन्नित्यमुद्दिष्टं नैमित्तिकमथापरम् ॥
आषाढादिचतुर्दश्यामथ श्रावणभाद्रयोः । सितासितासु कर्तव्यं चतुर्दश्यष्टमीषु तत् ॥

---

* अयं श्लोको नास्ति क ङ घ पुस्तकेषु । + इदमर्धं क. ङ. च पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ क घ ङ. च गृह्णन्तु । २ क ङ. च 'चंदये' । ३ क. ङ च. सर्वपार्श्वे' । ४ क. ङ. ज. 'क्षेत्र ए'
५. क. ङ. च. 'दे सर्वदाऽप्यर्च' । ६ ध. 'रग्नये । ७ घ. 'राजो ए' । ८ घ. 'के नमो गि' । ९ ख. 'तानि स' ।
'व्यर्दित' । १० क घ. च. 'तु । अर्चा' । ११ ख. ग. 'नं मुरेशाय । १२ ङ. गुरस्त्वाऽऽचमनमा' । १३ घ. 'ग्नादि
·३ । ङ' । १४ क. ङ. च. 'पार्यादि' । १५ ख निरो ।

कुर्याद्वा कार्तिकीं यावत्तिथौ प्रतिपदादिके । वह्निब्रह्माम्बिकेभास्यनागस्कन्दार्कशूलिनाम् ॥ ३
दुर्गायमेन्द्रगोविन्दस्मरशंभुसुधाभुजाम् । सौवर्णं राजतं ताम्रं कृतादिषु यथाक्रमम् ॥ ४
कलौ कार्पाससंभूतमथवा पद्मपट्टादिसूत्रकम् । प्रणवश्चन्द्रमा वह्निर्ब्रह्मा नागो गुहो हरिः ॥ ५
सर्वेशः सर्वदेवाः स्युः क्रमेण नवतन्तुषु । अष्टोत्तरशतं(ध्य)र्धं तदर्धं चोत्तमादिकम् ॥ ६
एकाशीत्याऽथ वा सूत्रैस्त्रिंशताऽप्यष्टयुक्तया । पञ्चाशता वा कर्तव्यं तुल्यग्रन्थ्यन्तरालकम् ॥ ७
द्वादशाङ्गुलमानानि व्यासादष्टाङ्गुलानि च । लिङ्गविस्तारमानानि चतुरङ्गुलकानि वा ॥ ८
तथैव पिण्डिकास्पर्शं चतुर्थं सार्वदैवतम् । गङ्गावतारकं कार्यं मन्त्रेण सुधौतकम् ॥ ९
ग्रन्थिं कुर्याच्च वामेन अघोरेणाथ शोधयेत् । रञ्जयेत्पुरुषेणैव रक्तचन्दनकुङ्कुमैः ॥ १०
कस्तूरीरोचनाचन्द्रैर्हरिद्रागैरिकादिभिः । ग्रन्थयो दश कर्तव्या अथ वा तन्तुसंख्यया ॥ ११
अन्तरं वा यथाशोभमेकद्विचतुरङ्गुलम् । प्रकृतिः पौरुषी वीरा चतुर्थी त्वपराजिता ॥ १२
जयाऽन्या विजया षष्ठी अजिता च सदाशिवा । मनोन्मनी सर्वमुखी ग्रन्थयोऽप्यधिकाः शुभाः
कार्या वा चन्द्रवह्न्यर्कपवित्रं शिवर्क्षवृद्धि । एकैकं निजमूर्तौ वा पुस्तके गुरुके गणे ॥ १४
स्यादेकैकं तथा द्वारदिक्पालकलशादिषु । हस्तादिनवहस्तान्तं लिङ्गानां स्यात्पवित्रकम् ॥ १५
अष्टाविंशतितो वृद्धं दशभिर्दशभिः क्रमात् । अङ्गुलाभ्यन्तरास्तत्र क्रमादेकाङ्गुलान्तराः ॥ १६
ग्रन्थयो मानमप्येषां लिङ्गविस्तारसंमितम् । सप्तम्यां वा त्रयोदश्यां कृतनित्यक्रियः शुचिः १७
भूषयेत्पुष्पवस्त्राद्यैः सायाह्ने यागमन्दिरम् । कृत्वा नैमित्तिकीं संध्यां विशेषेण च तर्पणम् ॥ १८
परिगृहीते भूभागे पवित्रे सूर्यमर्चयेत् । आचम्य सकलीकृत्य प्रणवार्घ्यकरो गुरुः ॥ १९
द्वाराण्यस्त्रेण संप्रोक्ष्य पूर्वादिक्रमतोऽर्चयेत् । हौं शान्तिकलाद्वाराय तथा विद्याकलात्मने ॥ २०
निवृत्तिकलाद्वाराय प्रतिष्ठाख्यकलात्मने । तच्छाखयोः प्रतिद्वारं द्वौ द्वौ द्वाराधिपौ यजेत् ॥ २१
नन्दिने महाकालाय भृङ्गिणेऽथ गणाय च । वृषभाय च स्कन्दाय देव्यै चण्डाय च क्रमात् २२
नित्यं च द्वारपालादीन्प्रविश्य द्वारि पश्चिमे । इष्ट्वा वास्तुं भूतशुद्धिं विशेषार्घ्यकरः शिवः ॥२३
प्रोक्षणाद्यं विधायाथ यज्ञसंस्कारकृन्नरः । मन्त्रयेद्गन्धदूर्वाद्यैः पुष्पाद्यैश्च हृदादिभिः ॥ २४
शिवहस्तं विधायेत्थं स्वशिरस्यधिरोपयेत् । शिवोऽहमादिः सर्वज्ञो मम यज्ञप्रधानता ॥ २५
अत्यर्थं भावयेद्देवं ज्ञानखड्गकरो गुरुः । नैर्ऋतीं दिशमासाद्य प्रक्षिपेदुदगाननः ॥ २६
अर्घ्याम्बु पञ्चगव्यं च समन्तान्मण्डपे । चतुष्पथान्तसंस्कारैर्वीक्षणाद्यैः सुसंस्कृतैः ॥ २७
विक्षिप्य विकिरांस्तत्र कुशकूर्चोपसंहरेत् । तानीशदिशि वर्धन्यामासनायोपकल्पयेत् ॥ २८
नैर्ऋते वास्तुगीर्वाणा[न्] द्वारे लक्ष्मीं प्रपूजयेत् । पश्चिमाभिमुखं कुम्भं सर्वधान्योपरि स्थितम् ॥
प्रणवेन वृषारूढं सिंहस्था वर्धनी ततः । कुम्भे साङ्गं शिवं देवं वर्धन्यामस्त्रमर्चयेत् ॥ ३०

---

१ ख. 'तात्पूर्वं त' । २ ख. 'र्धं चाष्टमासिक' । ३ क. ङ. च. कार्पासजा । ४ घ. सुधौतेन । ५ क. ख. ग. ङ. च. चण्डव' । ६ क. ङ. च. 'वत्सपि । ए' । ख. 'वत्त्वया । ए' । ७ ख. ग. वा यस्तके गुरवे ग' । ८ क. ङ. च. गुरवे ग' । ९ क. ङ. च. शस्ता । १० क. ख. ग. ङ. च. सूचिते । ११ क. ख. ग. ङ. च. हां । १२ ख. 'च शुद्धिं' । १३ ख. ग. द्वारमध्येन । घ. द्वारव' । १४ घ. 'सभार' । १५ क. ङ. च. नन्दिने दर्भकद्वार्थ्ये. पु' । १६ क. ङ. च. 'न्तान्मुख' । १७ ख. ग. घ. 'दूर्वाप' ।

दिक्षु शक्रादिदिक्पालान्विष्णुब्रह्मशिवादिकान् । वर्धनीं सम्यगादाय पटपृष्ठानुगामिनीम् ॥३१
शिवाज्ञां श्रावयेन्मन्त्री पूर्वादीशानगोचरम् । अविच्छिन्नपयोधारां मूलमन्त्रमुदीरयेत् ॥ ३२
समन्ताद्भ्रामयेदेनां रक्षार्थं शस्त्ररूपिणीम् । पूर्वं कलशमारोप्य शस्त्रार्थं तस्य वामतः ॥ ३३
समग्रासनके कुम्भे यजेद्देवं स्थिरासने । वर्धन्यां प्रणवस्थायामायुधं तदनु द्वयोः ॥ ३४
भगलिङ्गसमायोगं विदध्याल्लिङ्गमुद्रया । कुम्भे निवेद्य बोधासिं मूलमन्त्रजपं तथा ॥ ३५
तद्दशांशेन वर्धन्यां रक्षां विज्ञापयेदपि । गणेशं वायरेऽभ्यर्च्य हरं पञ्चामृतादिभिः ॥ ३६
स्नापयेत्पूर्ववत्प्रार्च्य कुण्डे च शिवपावकम् । विधिवच्चरुकं कृत्वा संपाताहुतिशोधितम् ॥ ३७
देवाग्न्यात्मविभेदेन दर्व्या तं विभजेत्त्रिधा । दत्त्वा भागौ शिवाग्निभ्यां संरक्षेद्भागमात्मनि ३८
नैरेण वर्मणा देयं पूर्वतो दन्तधावनम् । भस्म घोरशिखाभ्यां वा दक्षिणे पश्चिमे मृदम् ॥ ३९
सद्योजातेन च हृदा चोत्तरे वाऽऽमलीफलम् । जलं वामेन शिरसा ईशे गन्धान्वितं जलम् ४०
पञ्चगव्यं पलाशादिपुटकं वै समन्ततः । ऐशान्यां कुसुमं दद्यादाग्नेय्यां दिशि रोचनाम् ॥ ४१
अगुरुं निर्ऋताशायां वायव्यां च चतुःसमम् । होमद्रव्याणि सर्वाणि सद्योजातैः कुशैः सह ४२
दण्डाक्षसूत्रकौपीनभिक्षापात्राणि रूपिणे । कज्जलं कुङ्कुमं तैलं शलाका केशशोधिनीम् ॥ ४३
ताम्बूलं दर्पणं दद्यादुत्तरे रोचनामपि । आसनं पादुके पात्रं योगपट्टातपत्रकम् ॥ ४४
ऐशान्यामीशमन्त्रेण दद्यादीशानतुष्टये । पूर्वस्या चरुकं साज्यं दद्याद्गन्धादिकं नैरे ॥ ४५
पवित्राणि समादाय प्रोक्षितान्यर्घ्यवारिणा । संहितामन्त्रपूतानि नीत्वा पावकसंनिधिम् ॥ ४६
कृष्णाजिनादिनाऽऽच्छाद्य स्मरन्संवत्सरात्मकम् । साक्षिणं सर्वकृत्यानां गोप्तारं शिवमव्ययम्॥
स्वेति हेति प्रयोगेण मन्त्रसंहितया पुनः । शोधयेच्च पवित्राणि वाराणामेकविंशतिम् ॥ ४८
गृहादि वेष्टयेत्सूत्रैर्गन्धाद्यं रवये ददेत् । पूजिताय समाचम्य कृतन्यासः कृतार्घ्यकः ॥ ४९
नन्द्यादिभ्योऽथ गन्धाख्यं वास्तोश्चाथ प्रविश्य च । शक्रेभ्यो लोकपालेभ्यः स्वनाम्ना शिवकुम्भके
वर्धन्यै विघ्नराजाय गुरवे ह्यात्मने यजेत् । अथ सर्वौषधीलिप्तं धूपितं पुष्पदूर्वया ॥ ५१
आमन्त्र्य च पवित्रं तद्विधायाञ्जलिमध्यगम् । ॐ समस्तविधिच्छिद्रपूरणे च विधिं प्रति ॥ ५२
प्रभवान्मन्त्रयामि त्वां त्वदिच्छावासिकारिकाम् । तत्सिद्धिमनुजानीहि यजतश्चिदचित्पते ॥ ५३
सर्वथा सर्वदा शंभो नमस्तेऽस्तु प्रसीद मे । आमन्त्रितोऽसि देवेश सह देव्या गणेश्वरैः ॥ ५४
मन्त्रेशैर्लोकपालैश्च सहितः परिचारकैः । निमन्त्रयाम्यहं तुभ्यं प्रभाते तु पवित्रकम् ॥ ५५
नियमं च करिष्यामि परमेश तवाऽऽज्ञया । इत्येवं देवमामन्त्र्य रेचकेनामृतीकृतम् ॥ ५६
शिवान्तं मूलमुच्चार्य तच्छिवाय निवेदयेत् । जपं स्तोत्रं प्रणामं च कृत्वा शंभुं क्षमापयेत् ॥ ५७
हुत्वा चरोस्तृतीयांशं दद(तं द)दीत शिवाग्नये । दिग्वासिभ्यो दिगीशेभ्यो भूतमातृगणैः सह॥

---

१ क ङ च °मग्नावसानकां । ख ग °मन्त्रेश्वरादि° । २ क ख ग ङ च °य मूढ हष्ट्वाऽनु° । ३ ख °प्राक्प्रभस्य । ४ क ङ च °ध्यादाप्नु° । ५ घ. शरेण । ६ ख प्रभणा । ७ ख ग घ °भ् । तस्माद्घोर° । ८ क ङ च भस्माद्धार° । ९ ख ग °शिवान्या । १० ख ग °रे वामलीकृतम् । घ °रे वामनीकृतम् । ११ क ख ग ङ च ईशगं । १२ ग °दुकापा° । १३ ख. °ग्रदिपात्र° । १४ घ. नरे । १५ ख ग. जप्त्वा । १६ क च तदधीतशिवालये । १७ ख घ °गणस्य ड । ए° ।

रुद्रेभ्यः क्षेत्रपादिभ्यो नमः स्वाहा बलिस्त्रयम् । *दिग्गजाद्यैश्च पूर्वादौ क्षेत्राय चाग्नये बलिः
समाचम्य विधिच्छिद्रपूरकं होममाचरेत् । पूर्णां व्याहृतिहोमं च कृत्वा रुन्धीत पावकम् ॥ ६०
तत ओमग्नये स्वाहा स्वाहा सोमाय चैव हि । ओमग्नीषोमाभ्यां स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते तथा ६१
इत्याहुतिचतुष्कं तु दत्त्वा कुर्यात्तु योजनाम् । वह्निकुण्डार्चितं देवं मण्डलाभ्यर्चिते शिवे ॥ ६२
नाडीसंधानरूपेण विधिना योजयेत्ततः । वंशादिपात्रे विन्यस्य अस्त्रं च हृदयं ततः ॥ ६३
अधिरोप्य पवित्राणि कलाभिर्वाऽथ मन्त्रयेत् । षडङ्गं ब्रह्ममूलैर्वा हृदयास्त्रं च योजयेत् ॥ ६४
विधाय सूत्रैः संवेष्ट्य पूजयित्वाऽङ्गसंभवैः । रक्षार्थं जगदीशाय भक्तिनम्रः समर्पयेत् ॥ ६५
पूजिते पुष्पधूपाद्यैर्दत्त्वा सिद्धान्तपुस्तके । गुरोः पादान्तिकं गत्वा भक्त्या दद्यात्पवित्रकम् ६६
निर्गत्य बहिराचम्य गोमये मण्डलत्रये । पञ्चगव्यं चरुं दन्तधावनं च क्रमाद्यजेत् ॥ ६७
स्वाचान्तो मन्त्रसंनद्धः कृतसंगीतजागरः । स्वपेदन्तः स्मरन्नीशं बुभुक्षुर्दर्भसंस्तरे ॥ ६८
अनेनैव प्रकारेण मुमुक्षुरपि संविशेत् । केवलं भस्मशय्यायां सोपवासः समाहितः ॥ ६९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पवित्राधिवासनविधिकथनं नामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२३१२

अथैकोनाशीतितमोऽध्यायः ।

पवित्रारोहणविधिः । 7655

ईश्वर उवाच—

अथ प्रातः समुत्थाय कृतस्नानः समाहितः । कृतसंध्यार्चनो मन्त्री प्रविश्य मखमण्डलम् ॥ १
समादाय पवित्राणि अविसर्जितदैवतः । ऐशान्यां भाजने शुद्धे स्थापयेत्कृतमण्डले ॥ २
ततो विसर्ज्य देवेशं निर्माल्यमपनीय च । पूर्ववद्भूतले शुद्धे कृत्वाऽऽह्निकमेव द्वयम् ॥ ३
आदित्यद्वारदिक्पालकुम्भेशाग्नौ शिवेऽनले । नैमित्तिकीं सविस्तारां कुर्यात्पूजां विशेषतः ॥ ४
मन्त्राणां तर्पणं प्रायश्चित्तहोमं शराणुना । अष्टोत्तरशतं हुत्वा दद्यात्पूर्णाहुतिं शनैः ॥ ५
पवित्रं भानवे दत्त्वा समाचम्य ददीत च । द्वारपालादिदिक्पालकुम्भवर्धनिकादिषु ॥ ६
संनिधाने ततः शंभोरुपविश्य निजासने । पवित्रमात्मने दद्याद्गणाय गुरुवह्नये ॥ ७
ॐ कालात्मना त्वया देव यद्दिष्टं मामके विधौ । कृतं क्लिष्टं समुत्सृष्टं कृतं गुप्तं च यत्कृतम्॥८
तदस्तु क्लिष्टमक्लिष्टं कृतं क्लिष्टमसंस्कृतम् । सर्वात्मनाऽमुना शंभो पवित्रेण त्वदिच्छया ॥ ९
ॐ पूरय मखव्रतं नियमेश्वराय स्वाहा ॥ १०

---

* इदमर्धं क. र. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ क. ट. च. नाभिसं° । २ ख. °पात्र बि° । ३ घ. पूजिते । ४ ख. ग. ट. च. हृद्गतं° । ५ क. ट. च. °दृगस्त्रं । र° । ख. ग. °दृगस्त्रैः । र° । ६ क. ट. च. °ध्दसप्त° । ७ घ. आचान्तो । ८ घ. °मन्त्रद्धः । ९ क. ट. च. °शरणः स° । १० क. च. मण्डलस्थे । त° । ११ ख. घ. °मखाद्° । १२ क. ट. च. °शैवं होम प्रायश्चित्तं श° । १३ घ. °रात्मनः । १४ क. ख. ग. ट. च. दत्त्वा । १५ च. पुनात्मने । १६ ट. च. °कार्यं त° । १७ ट. च. यद्दृष्टं । १८ क. ट. च. °द क्लिष्टम° ।

आत्मतत्त्वे प्रकृत्यन्ते पालिते पद्मयोनिना । मूलं लयान्तमुच्चार्य पवित्रेणार्चयेच्छिवम् ॥ ११
विद्यातत्त्वे च विद्यान्ते विष्णुकारणपालिते । ईश्वरान्तं समुच्चार्य पवित्रमधिरोपयेत् ॥ १२
शिवान्ते शिवतत्त्वे च रुद्रकारणपालिते । शिवान्तं मन्त्रमुच्चार्य तस्मै देयं पवित्रकम् ॥ १३
सर्वकारणपालेषु शिवमुच्चार्य सुव्रत । मूलं लयान्तमुच्चार्य दद्याद्गङ्गावतारकम् ॥ १४
आत्मविद्याशिवैः प्रोक्तं मुमुक्षूणां पवित्रकम् । विनिर्दिष्टं बुभुक्षूणां शिवतत्त्वात्मभिः क्रमात् ॥ १५
स्वाहान्तं वा नमोन्तं वा मन्त्रमेषामुदीरयेत् ॥ १६
ॐ हामात्मतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा । ॐ हां विद्यातत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा ॥
(*ॐ हौं शिवतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा । ॐ हौं सर्वतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा ॥) १७
नत्वा गङ्गावतारं तु प्रार्थयेत्तं कृताञ्जलिः । त्वं गतिः सर्वभूतानां संस्थितिस्त्वं चराचरे ॥ १८
अन्तश्चारेण भूतानां द्रष्टा त्वं परमेश्वर । कर्मणा मनसा वाचा त्वत्तो नान्या गतिर्मम ॥ १९
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं द्रव्यहीनं च यत्कृतम् । जपहोमार्चनैर्हीनं कृतं नित्यं मया तव ॥ २०
अकृतं वाक्यहीनं च तत्पूरय महेश्वर । सुपूतस्त्वं परेशान पवित्रं पापनाशनम् ॥ २१
त्वया पवित्रितं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् । खण्डितं यन्मया देव व्रतं वैकल्ययोगतः ॥ २२
एकी भवतु तत्सर्वं तवाऽऽज्ञासूत्रगुम्फितम् । जपं निवेद्य देवस्य भक्त्या स्तोत्रं विधाय च ॥ २३
नत्वा तु गुरुणाऽऽदिष्टं गृह्णीयान्नियमं नरः । चतुर्मासं त्रिमासं वा त्र्यहमेकाहमेव च ॥ २४
प्रणम्य क्षमयित्वेशं गत्वा कुण्डान्तिकं व्रती । पावकस्थे शिवेऽप्येवं पवित्राणां चतुष्टयम् ॥ २५
समारोप्य समभ्यर्च्य पुष्पधूपाक्षतादिभिः । अन्तर्बलिं पवित्रं च रुद्रादिभ्यो निवेदयेत् ॥ २६
प्रविश्यान्तः शिवं स्तुत्वा समणामं क्षमापयेत् । प्रायश्चित्तकृतं होमं कृत्वा हुत्वा च पायसम् २७
शनैः पूर्णाहुतिं दत्त्वा वह्निस्थं विसृजेच्छिवम् । होमं व्याहृतिभिः कृत्वा रुन्ध्यान्निष्ठुरयाऽनलम् ॥ २८
अग्न्यादिभ्यस्ततो दद्यादाहुतीनां चतुष्टयम् । दिक्पतिभ्यस्ततो दद्यात्सपवित्रं बहिर्बलिम् २९
सिद्धान्तपुस्तके दद्यात्सप्रणामं पवित्रकम् ॥ ३०
ॐ हां भूः स्वाहा । ॐ हां भुवः स्वाहा । ॐ हां स्वः स्वाहा । ॐ हां भूर्भुवः स्वः स्वाहा ३१
होमं व्याहृतिभिः कृत्वा दत्त्वाऽऽहुतिचतुष्टयम् ॥ ३२
ॐ हामग्नये स्वाहा । ॐ हां सोमाय स्वाहा । ॐ हामग्नीषोमाभ्यां स्वाहा । ॐ हामग्नये स्विष्टकृते स्वाहा ॥ ३३
गुरुं शिवमिवाभ्यर्च्य वस्त्रभूषादिविस्तरैः । समग्रं सफलं तस्य क्रियाकाण्डादि वार्षिकम् ॥ ३४
यस्य तुष्टो गुरुः सम्यगित्याह परमेश्वरः । इत्थं गुरोः समारोप्य हृदालम्बि पवित्रकम् ॥ ३५
द्विजादीन्भोजयित्वा तु भक्त्या वस्त्रादिकं ददेत् । दानेनानेन देवेशः प्रीयतां मे सदाशिवः ३६

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थस्थाने ङ. ग. पुस्तकयोरन्यथा ग्रन्थः स यथा—“ ॐ हां वस्तुतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा ” इति ।

१ क. ङ. च. °तत्त्वे च । २ ख. °द्यान्ते वि° । ३ ख. शिवान्ते । ४ क. ङ. च. °पु सर्वतत्त्वेषु सु° । ५ क. ङ. च. °रणम् । ६ ख. °वविद्यादिभिः । ७ क. ङ. च. °धिपाय शि° । ८ क. ङ. च. °धिपाय शि° । ९ क. ख. ग. ङ. च. दत्त्वा । १० ख. °येषु रु° । ११ ङ. °न विधिद्रौ° । च. °न भक्तिद्रौ° । १२ क. ङ. च. °त्वा रुन्ध्यान्निष्ठुर° । १३ ख. °… सप° । १४ ख. स्वाहेति । गु° ।

भक्त्या स्नानादिकं प्रातः कृत्वा शंभोः समाहरेत् । पवित्राण्यष्टपुष्पैस्तं पूजयित्वा विसर्जयेत् ॥
नित्यं नैमित्तिकं कृत्वा विस्तरेण यथा पुरा । पवित्राणि समारोप्य प्रणम्याग्नौ शिवं यजेत् ३८
प्रायश्चित्तं ततोऽस्त्रेण हुत्वा पूर्णाहुतिं यजेत् । भुक्तिकामः शिवायाथ कुर्यात्कर्मसमर्पणम् ॥ ३९
त्वत्प्रसादेन कर्मेदं ममास्तु फलसाधकम् । मुक्तिकामस्तु कर्मेदं माऽस्तु मे नाथ बन्धकम् ॥ ४०
वह्निस्थं नाडीयोगेन शिवं संयोजयेच्छिवे । हृदि न्यस्याणुसंघातं पावकं च विसर्जयेत् ॥ ४१
समाचम्य प्रविश्यान्तः कुम्भानुगतसंवरान् । शिवे संयोज्य साक्षेपं क्षमस्वेति विसर्जयेत् ॥ ४२
विसृज्य लोकपालादीनादायेशात्पवित्रकम् । सति चण्डेश्वरे पूजां कृत्वा दत्त्वा पवित्रकम् ॥ ४३
तन्निर्माल्यादिकं तस्मै सपवित्रं समर्पयेत् । अथ वा स्थण्डिले चण्डं विधिना पूर्ववद्यजेत् ॥ ४४
यत्किंचिद्वार्षिकं कर्म कृतं न्यूनाधिकं मया । तदस्तु परिपूर्णं मे चण्ड नाथ तवाऽऽज्ञया ॥ ४५
इति विज्ञाप्य देवेशं नत्वा स्तुत्वा विसर्जयेत् । त्यक्तनिर्माल्यकः शुद्धः स्नापयित्वा शिवं यजेत्
पञ्चयोजनसंस्थोऽपि पवित्रं गुरुसंनिधौ ॥ ४६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पवित्रारोहणविधिकथनं नामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२३९८

अथाशीतितमोऽध्यायः ।

दमनकारोहणविधिः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये दमनकारोहविधिं पूर्ववदाचरेत् । हरकोपात्पुरा जातो भैरवो दमिताः सुराः ॥ १
तेनाथ शप्तो विटपो भवेति त्रिपुरारिणा । प्रसन्नेनेरितं चेदं पूजयिष्यन्ति ये नराः ॥ २
परिपूर्णं फलं तेषामन्यथा न भविष्यति । सप्तम्यां वा त्रयोदश्यां दमनं संहितांशुभिः ॥ ३
संपूज्य बोधयेद्वृक्षं भववाक्येन मन्त्रवित् । हरप्रसादसंभूत त्वमत्र संनिधौ भव ॥ ४
शिवकार्यं समुद्दिश्य नेतव्योऽसि शिवाज्ञया । गृहेऽप्यामन्त्रणं कुर्यात्सायाह्ने चाधिवासनम् ॥ ५
यथाविधि समभ्यर्च्य सूर्यशंकरपावकान् । देवस्य पश्चिमे मूलं दद्याच्चास्य मृदा युतम् ॥ ६
वामेन शिरसा वाऽथ नालं धात्रीं तथोत्तरे । दक्षिणे भस्मपत्रं च प्राच्यां पुष्पं च धावनम् ॥ ७
पुटिकास्थं फलं मूलमथैशान्यां यजेच्छिवम् । पञ्चाङ्गमञ्जलौ कृत्वा आमन्त्र्य शिरसि न्यसेत् ॥ ८
आमन्त्रितोऽसि देवेश प्रातःकाले मया प्रभो । कर्तव्यस्तत्प्रसादो लाभः पूर्णं सर्वं तवाऽऽज्ञया ॥ ९
मूलेन शेषं पात्रस्थं पिधायाथ पवित्रकम् । प्रातः स्नात्वा जगन्नाथं गन्धपुष्पादिभिर्यजेत् ॥ १०
नित्यं नैमित्तिकं कृत्वा दमनैः पूजयेत्ततः । शेषमञ्जलिमादाय आत्मविद्याशिवात्मभिः ॥ ११
मूलाद्यैरीश्वरान्तैश्च चतुर्थाञ्जलिना ततः ॥ १२

---

१ क. ङ. च. °स्याभव° । घ. °स्यामित्र° । २ क. ख. ङ. सापेक्षा । ३ घ. °दात्मभिः । ४ घ. °हेष्वाम° ।
५ क. च. °ल गन्ध तस्य च शाश्वतम् । ङ. °ल गत्वा तस्य च शाश्वतम् । ६ ख. फल । ७ ङ. °पेऽम्भसा. प° । ८ ख.
घ. भस्म प° । ९ ङ. च पुष्प च दन्तधावनम् । १० क. च. पुष्प । ११ ख. धावलम् । घ. धारणम् । १२ क. ङ. च.
°माथ फ° । ख. °कामक° । १३ घ. °वायुभिः ।

ॐ ह्रीं महेश्वराय मखं पूरय पूरय शूलपाणये नमः ॥ १३

शिवं वह्निं च संपूज्य गुरुं मान्त्यर्थ बोधयेत् । भगवन्नतिरिक्तं वा हीनं वा यन्मया कृतम् ॥१४
सर्वं तदस्तु संपूर्णं यत्र दामनकं मम । सकलं चैत्रमासोत्थं फलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥ १५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दमनकारोहणविधिकथनं नामाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१३७३

अथैकाशीतितमोऽध्यायः ।

समयदीक्षाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्यामि भोगमोक्षार्थं दीक्षां पापक्षयंकरीम् । मलमायादिपाशानां विश्लेषः क्रियते यया ॥ १
ज्ञानं च जन्यते शिष्ये सा दीक्षा भुक्तिमुक्तिदा । विज्ञानकलनामैको द्वितीयः प्रलयाकलः ॥ २
तृतीयः सकलः शास्त्रेऽनुग्राह्यस्त्रिविधो मतः । तत्राऽऽद्यो मलमात्रेण मुक्तोऽन्यो मलकर्मभिः ॥३
कलादिभूमिपर्यन्तं स्तैर्मैस्तु सकलो मतः । निराधाराऽथ साधारा दीक्षाऽपि द्विविधा मता॥४
निराधारा द्वयोस्तेषां साधारा सकलस्य तु । आधारनिरपेक्षेण क्रियते शंभुचर्यया ॥ ५
तीव्रशक्तिनिपातेन निराधारेति सा स्मृता । आचार्यमूर्तिमास्थाय मायातीव्रादिभेदया ॥ ६
शक्त्या यां कुरुते शंभुः सा साधिकरणोच्यते । इयं चतुर्विधा प्रोक्ता सबीजा बीजवर्जिता ॥
साधिकाराऽनधिकारा यथा तदभिधीयते । समयाचारसंयुक्ता सबीजा जायते नृणाम् ॥ ८
निर्बीजा त्वसमर्थानां समयाचारवर्जिता । नित्ये नैमित्तिके काम्ये यतः स्यादधिकारिता ॥ ९
साधिकारा भवेद्दीक्षा साधकाचार्ययोरतः । निर्बीजा दीक्षितानां तु तथा समयिपुत्रयोः(?) १०
नित्यमेनाधिकारत्वाद्दीक्षा (?) निरधिकारिका । द्विविधेयं द्विरूपा हि प्रत्येकमुपजायते ॥ ११
एका क्रियावती तत्र कुण्डमण्डलपूर्विका । मनोव्यापारमात्रेण या सा ज्ञानवती मता ॥ १२
इत्थं लब्धाधिकारेण दीक्षाऽऽचार्येण साध्यते । स्कन्द दीक्षां गुरुः कुर्यात्कृत्वा नित्यक्रियां ततः
प्रणवार्घ्यकराम्भोजः कृतद्वाराधिपार्चनः । विघ्नानुत्सार्य देहल्यां न्यस्यास्त्रं स्वासने स्थितः १४
कुर्वीत भूतसंशुद्धिं मन्त्रयोगं यथोदितम् । तिलतण्डुलसिद्धार्थकुशदूर्वाक्षतोदकम् ॥ १५
यवक्षीरनीरं च विशेषार्घ्यमिदं ततः । तदम्बुना द्रव्यशुद्धिं तिलकं स्वासनात्मनोः ॥ १६
पूजनं मन्त्रशुद्धिं च पञ्चगव्यं च पूर्ववत् । लाजचन्दनसिद्धार्थभस्मदूर्वाक्षतं कुशान् ॥ १७
विकिरान्शुद्धलाजांस्तान्सधूपानस्त्रमन्त्रितान् । शस्त्राम्बुप्रोक्षितानेतान्कवचेनावगुण्ठितान् ॥ १८
नानाप्रहरणाकारान्विघ्नौघविनिवारकान् । दर्भाणां तालमानेन कृत्वा षट्त्रिंशता दलैः ॥ १९

---

१ क. ख. ग. ॐ ह्रांमिमं° । २ ग. मखं° । ३ ग. शोधयेत् । ४ ग. °तश्चाल° । ५ ग. °न मुक्तोऽ° । ६ ग. स्तंभैस्तु । ७ ग. युतः । ८ क. ख. °तीव्रत्वे च° । ९ क. ख. च यत्र । १० क. ख. ग. °यंगोचरे । नि° । ११ ग. °त् वशा तदा ते पु° । घ. तु यदा न मम पु° । १२ ग. °मात्मधिकारिता° । १३ क. ख. °नाधिकारिका° । १४ क. ख. ग. °प्रणम्य त्र° । १५ क. ख. ग. °र्ह्यनित्यक्रियां नृपः । प्र° । १६ क. ख. ग. °रा(?)विपर्ययः । वि° । १७ क. ख. ग °पञ्च, द्वि च° । १८ क. ख. ग. °लाजादनान्° । १९ ग. °नृ । अत्रा° । २० ग. °मात्रेण कृ° । २१ क. ग. ख. द्दृशा ।

सप्तजप्तं शिवास्त्रेण वेणीं बोधासिमुत्तमम् । शिवमात्मनि विन्यस्य सूक्ष्माधारमयीप्सितम् ॥ २०
निष्कलं च शिवं न्यस्य शिवोऽहमिति भावयेत् । उष्णीषं शिरसि न्यस्य अलं कुर्यात्स्वदेहकम्
गन्धमण्डनकं स्वीये विदध्याद्दक्षिणे करे । विधिनाऽऽर्चयेदीशमित्थं स्याच्छिवेहस्तकम् ॥ २२
विन्यस्य शिवमन्त्रेण भास्वरं निजमस्तके । शिवादभिन्नमात्मानं कर्तारं भावयेद्यथा ॥　२३
मण्डले कर्मणां साक्षी कलशे यज्ञरक्षकः । होमाधिकरणं वह्नौ शिष्ये[5] पाशविमोचकः ॥　२४
स्वात्मन्यनुगृहीतेति यदाधारो य ईश्वरः । सोऽहमेवेति कुर्वीत भावं स्थिरतरं पुनः ॥　२५
ज्ञानखड्गकरः स्थित्वा नैर्ऋत्या(त्य)भिमुखो नरः । साध्याम्बुपञ्चगव्याभ्यां मोक्षयेद्यागमण्डपम्
चतुष्पथान्तसंस्कारैः संस्कुर्यादीक्षणादिभिः । विक्षिप्य विकिरांस्तत्र कुशकूर्च्योपसंहरेत् ॥ २७
तानीशदिशि वर्धन्यामासनायोपकल्पयेत् । नैर्ऋते वास्तुगीर्वाणान्द्वारे लक्ष्मीं मपूजयेत् ॥　२८
औज्ये रत्नैः पूरयन्तीं हृदा मण्डपरूपिणीम् । साम्बुवस्त्रे सरत्ने च धान्यस्थे पश्चिमानने ॥ २९
ऐशे कुम्भे यजेच्छंभुं शक्तिं कुम्भस्य दक्षिणे । पश्चिमस्यां(मायां) तु सिंहस्थां वर्धनीं खड्गरूपिणीम्
दिक्षु शक्रादिदिक्पालान्विष्णवन्तान्मणनासनान् । वाहनायुधसंयुक्तान्हृदाऽभ्यर्च्य स्वनामभिः
प्रथमं तान्समादाय कुम्भस्याग्रेऽभिगामिनीम् । अविच्छिन्नपयोधारां भ्रामयित्वा प्रदक्षिणम् ३२
शिवाज्ञां लोकपालानां श्रावयेन्मूलमुच्चरन् । संरक्षत यथायोगं कुम्भं धृत्वाऽथ तां धरेत् ॥ ३३
ततः स्थिरासने कुम्भे साङ्गं संपूज्य शंकरम् । विन्यस्य शोध्यमध्वानं वर्धन्यामस्त्रमर्चयेत् ॥ ३४
ॐ[11] हः, अस्त्रासनाय[12] हूं फट् । ॐ[13] ओमस्त्रमूर्तये नमः । ॐ[14] हूं फट्, पाशुपतास्त्राय नमः ।
ॐ ॐ हृदयाय[15] हूं फट्, नमः । ॐ श्रीं शिरसे हूं फट्, नमः । ॐ यं शिखायै हूं फट्,
नमः । ॐ गूं[16] कवचाय हूं फट्, नमः । ॐ[17] फट्, अस्त्राय हूं फट्, नमः ॥　३५
चतुर्वक्त्रं सदंष्ट्रं च स्मरेदस्त्रं सशक्तिकम् । समुद्गरत्रिशूलासिं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥　३६
भगलिङ्गसमायोगं विदध्याल्लिङ्गमुद्रया । अङ्गुष्ठेन स्पृशेत्कुम्भं हृदा मुष्ट्याऽस्त्रवर्धनीम् ॥　३७
भुक्तये मुक्तये त्वादौ मुष्टिना वर्धनीं स्पृशेत् । कुम्भस्य मुखरक्षार्थं ज्ञानखड्गं समर्पयेत्　३८
शस्त्रं च मूलमन्त्रस्य शतकुम्भे निवेशयेत् । तद्दशांशेन वर्धन्यां रक्षां विज्ञापयेत्ततः ॥　३९
यथेदं कृत(तं(?))यत्नेन भगवन्मखमन्दिरम् । रक्षणीयं जगन्नाथ सर्वाध्वरधर त्वया ॥　४०
प्रणवस्थं चतुर्बाहुं वायव्ये गणमर्चयेत् । स्थण्डिले शिवमभ्यर्च्य सार्घ्यः कुण्डं व्रजेन्नरः ॥ ४१
निविष्टो मन्त्रतृप्त्यर्थमर्घ्यगन्धघृतादिकम् । वामे सव्ये तु विन्यस्य समिद्दर्भतिलादिकम् ॥ ४२
कुण्डवह्निस्रुगाज्यादि प्राग्वत्संस्कृत्य भावयेत् । मुख्यतापूर्ववक्त्रस्य हृदि वह्नौ शिवं यजेत्॥४३
स्वमूर्तौ शिवकुम्भे च स्थण्डिले त्वग्निशिष्ययोः । सृष्टिन्यासेन विन्यस्य(स्याऽऽ) शोध्याध्वानं यथाविधि ॥　४४
कुण्डमानं मुखं ध्यात्वा हृदाहुतिभिरीप्सितम् । बीजानि सप्तजिह्वानामग्रेर्होमाय भण्यते ॥　४५

---

१ क. ग. ङ. च. 'ण्डलक । २ ख. घ. 'वमस्त' । ३ ख. 'स्तके । शि' । ४ क. ङ. च. भास्वरं । ५ ख. 'न्यादिक' । ६ क. च. 'व न कुर्यात्स्थिरं पु' । ७ ख. आशे । ८ क. ङ. पश्चि: । ९ क. ङ. च. 'न्विष्कम्भान्त्र' । १० च. 'प्रानुवर्तनीं' ११ क. ङ. च. ॐ अ हः । १२ क. ङ. च. 'य फ' । १३ क. ङ. च. ॐ अं ॐ अस्त्र' । १४ क. ङ. च. ॐ य हं हूं । १५ क च. ग्लीं । १६ क. च. ध्रूं । १७ क. च. ॐ हूं फ' । १८ घ. 'दा मुष्ट्याऽ' । १९ घ. 'स्त्रहृदयं' ।

त्रिरेफानन्तिमौ[1] वर्णौ रेफषष्ठस्वरान्वितौ । इन्दुबिन्दुशिखा[3]युक्तौ जिह्वाबीजॉघनुक्रमात् ४६
हिरण्या कनका रक्ता कृष्णा तदनु सुप्रभा । अतिरिक्ता बहुरूपा रुद्रेन्द्राग्न्याप्यादिङ्मुखाः(?)॥
क्षीरादिमधुरैर्होमं कुर्याच्छान्तिकपौष्टिके । अभिचारे तु पिण्याकसक्तुकश्चुककाञ्जिकैः ॥ ४८
लवणै राजिकातक्रकटुतैलैश्च कण्टकैः । समिद्भिरपि वक्राभिः क्रुद्धो भाव्याणुना यजेत् ॥ ४९
कलम्बकलिकाहोमाद्यक्षिणी सिध्यति ध्रुवम् । बन्धूककिंशुकादीनि वश्याकर्षाय होमयेत् ॥ ५०
बिल्वं राज्याय लक्ष्म्यर्थं पाटलांश्चम्पकानपि । पद्मानि चक्रवर्तित्वे भक्ष्यभोज्यानि संपदे ॥५१
दूर्वा व्याधिविनाशाय सर्वसत्त्ववशीकृते । प्रियंगुपाटलीपुष्पं चूतपत्रं ज्वरान्तकम् ॥ ५२
मृत्युंजयो मृत्युजित्स्या[4]द्वृद्धिः स्यात्तिलहोमतः । रुद्रशान्तिः सर्वशान्त्या अथ प्रस्तुतमुच्यते ५३
आहुत्यष्टशतैर्मूलमङ्गानि तु दशांशतः । संतर्पयेत मूलेन दद्यात्पूर्णां यथा पुरा ॥ ५४
तथा शिष्यप्रवेशाय प्रतिशिष्यं शतं जपेत् । दुर्निमित्तापसाराय सुनिमित्तकृते तथा ॥ ५५
शतद्वयं च होतव्यं मूलमन्त्रेण पूर्ववत् । मूलाद्यष्टास्त्रमन्त्राणां स्वाहान्तैस्तर्पणं सकृत् ॥ ५६
शिखासंपुटितैर्बीजैर्हूंफडन्तैश्च दीपनम् । ॐ हौं शिवाय स्वाहा इत्यादिमन्त्रैश्च तर्पणम् ॥ ५७
ॐ ह्रूं हौं हीं शिवाय ह्रूं फडित्यादि[च] दीपनम् । ततः शिवाम्भसा स्थालीं क्षालितां वर्मगुण्ठिताम् ॥ ५८
चन्दनादिसमालब्धां बध्नीयात्कटकं गले । वर्मास्त्रजप्तसद्दर्भपत्राभ्यां चरुसिद्धये ॥ ५९
धर्माद्यैरासने दत्ते[11] सार्धेन्दुकृतमण्डले । न्यस्तायां मूर्तिभूतायां भावपुष्पैः शिवं यजेत् ॥ ६०
वस्त्रबद्धमुखायां वा स्थाल्यां पुष्पैर्बहिर्भवैः । चुल्ल्यां पश्चिमवक्त्रायां शुद्धायां वीक्षणादिभिः ६१
न्यस्ताहंकारबीजायां न्यस्तायां कुण्डदक्षिणे । धर्माधर्मशरीरायां जप्तायां मानुपात्मना ॥ ६२
स्थालीमारोपयेदस्त्रजप्तां गव्याम्बुमार्जिताम् । गव्यं पयोऽस्त्रसंशुद्धं प्रासादशतमन्त्रितम् ॥ ६३
तण्डुलान्श्यामकादीनां निक्षिपेत्तत्र तद्यथा । एकशिष्यविधानाय तेषां प्रसृतिपञ्चकम् ॥ ६४
प्रसृतिं प्रसृतिं पश्चाद्वर्धयेद्द्व्यादिषु क्रमात् । कुर्याच्चानलमन्त्रेण पिधानं कवचाणुना ॥ ६५
शिवाग्नौ मूलमन्त्रेण पूर्वास्यश्चरुकं यजेत् । सुस्विन्ने तत्र तच्चुल्ल्यां स्रुवमापूर्य सर्पिषा ॥ ६६
स्वाहान्तैः संहितामन्त्रैर्दत्त्वा तप्ताभिघारणम् । संस्थाप्य मण्डले स्थालीं सदर्भेऽस्त्राणुना कृते ६७
प्रणवेन पिधायास्यां तदेहलेपनं हृदा । सुशीतलो भवत्येवं प्राप्य शीताभिघारणम् ॥ ६८
विदध्यात्संहितामन्त्रैः शिष्यं प्रति सकृत्सकृत् । धर्माद्यासनके हुत्वा कुण्डमण्डलपश्चिमे ॥ ६९
संपातं च स्रुचा हुत्वा शुद्धिं संहितयाऽऽचरेत् । चरुकं सकृदालभ्य तयैव वषडन्तया ॥ ७०
धेनुमुद्रामृतीभूतं स्थण्डिले शान्तिकं नयेत् । साज्यभागं स्वशिष्याणां भागो देवाय वह्नये ॥ ७१
कुर्यात्तु लोकपालादेः समध्वाज्यमिदं त्रयम् । नमोन्तेन हृदा दद्यात्तेनैवाऽऽचमनीयकम् ॥ ७२
सोऽयं मन्त्रशतं हुत्वा दद्यात्पूर्णां यथाविधि । मण्डलं कुण्डतः पूर्वे मध्ये वा शंभुकुम्भयोः ७३
रुद्रमातृगणादीनां निर्वर्त्यान्तर्बलिं हृदा । शिवपर्ध्ये[16]ऽथ लब्धाज्ञो विधायैकत्वभावनम् ॥ ७४

---

१ ख. °मौ रे° । २ ग. °धुमुरक्षितं । ३ घ. °विवायु° । ४ ज. °जानुपक° । ५ ख. °तिरक्ता । ६ ख. °गत्याद्विष्टिः स्या° । ७ ख. °तर्व्यं मुत° । ८ ख. °प्रदेशा° । ९ ग. °अंहूरूप° । १० ग. °सवदर्भे प° । ११ ख. °तं माभी वह° । १२ घ. °स्त्राग° । १३ घ. दुर्वधाटनमन्त्रेण । १४ ख. भूपा । १५ ख. °ण्डप° । १६ ख. °नीयम् । १७ घ. धार्थ । १८ घ. °ध्वेऽप्यत्र° ।

सर्वज्ञतादियुक्तोऽहं समन्ताच्चोपरि स्थितः । ममांशो योजनास्थानमधिष्ठाताऽहमध्वरे ॥ ७५
शिवोऽहमित्यहंकारी निष्क्रमेद्यागमण्डपात् । न्यस्तपूर्वाग्रसंदर्भे शस्त्राणुकृतमण्डले ॥ ७६
प्रणवासनके शिष्यं शुक्लवस्त्रोत्तरीयकम् । स्नातं चोदङ्मुखं मुक्त्यै पूर्ववक्त्रं तु भुक्तये ॥ ७७
ऊर्ध्वकायं समारोप्य पूर्वास्यं प्रविलोकयेत् । चरणादिशिखां यावन्मुक्तौ भुक्तौ विलोमतः ७८
चक्षुषा सप्रसादेन शैवं धाम विविक्षता । अस्त्रोदकेन संप्रोक्ष्य मन्त्राम्बुस्नानसिद्धये ॥ ७९
भस्मस्नानाय विघ्नानां शान्तये पापभित्तये । सृष्टिसंहारयोगेन(ण) ताडयेदस्त्रभस्मना ॥ ८०
पुनरस्त्राम्बुना प्रोक्ष्य सकलीकरणाय तम् । नाभेरूर्ध्वं कुशाग्रेण मार्जनीयास्त्रमुच्चरन् ॥ ८१
त्रिधाऽऽलभेत तन्मूलैरघमर्षाय नाभ्यधः । द्वैविध्याय च पाशानामालभेत शराणुना ॥ ८२
तच्छरीरे शिवं साङ्गं सासनं विन्यसेत्ततः । पुष्पादिपूजितस्यास्य नेत्रे नेत्रेण वा हृदा ॥ ८३
बद्ध्वा मन्त्रितवस्त्रेण सितेन सदशेन च । प्रदक्षिणक्रमादेनं प्रवेश्य शिवदक्षिणम् ॥ ८४
सवस्त्रमासनं दद्याद्यथावर्णं निवेदयेत् । संहारमुद्रयाऽऽत्मानं मूर्त्या तस्य हृदम्बुजे ॥ ८५
निरुध्य शोधिते काये न्यासं कृत्वा तमर्चयेत् । पूर्वाननस्य शिष्यस्य मूलमन्त्रेण मस्तके ॥ ८६
शिवहस्तं प्रदातव्यं रुद्रेशपददायकम्(?) । शिवसेवाग्रहोपायं दत्तहस्तं शिवाणुना ॥ ८७
शिवे प्रक्षेपयेत्पुष्पमपनीयार्चकान्तरम् । तत्पातस्थानमन्त्राख्यं शिवदेवगणानुगम् ॥ ८८
विप्रादीनां क्रमान्नाम कुर्याद्वा स्वेच्छया गुरुः । प्रणतिं कुम्भवर्धन्योः कारयित्वाऽनलान्तिके ८९
सदक्षिणासने तद्वत्सौम्यास्यमुपवेशयेत् । शिष्यदेहविनिष्क्रान्तां सुषुम्नामिव चिन्तयेत् ॥ ९०
निजविग्रहलीनां च दर्भमूलेन मन्त्रितम् । दर्भाग्रं दक्षिणे तस्य विधाय करपल्लवे ॥ ९१
तन्मूलमात्मजङ्घायामग्रं चेति शिखिध्वजे । शिष्यस्य हृदयं गत्वा रेचकेन शिवाणुना ॥ ९२
पूरकेण समागत्य स्वकीयं हृदयान्तरम् । शिवाग्निना पुनः कृत्वा नाडीसंधानमीदृशम् ॥ ९३
हृदा तत्संनिधानार्थं जुहुयादाहुतित्रयम् । शिवहस्तास्थिरत्वार्थं शतं मूलेन होमयेत् ॥ ९४
इत्थं समयदीक्षायां भवेद्योग्यो भवार्चने ॥ ९५

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये समयदीक्षाविधिकथनं नामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२४६८

अथ द्व्यशीतितमोऽध्यायः ।

संस्कारदीक्षाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये संस्कारदीक्षाया विधानं शृणु षण्मुख । आवाहयेन्महेशस्य वह्निस्थस्य शिरो[३] हृदि ॥ १
संश्लिष्टौ तौ समभ्यर्च्य संतर्प्य हृदयाणुना । तयोः संनिधये दद्याच्चैनेवाऽऽहुतिपञ्चकम् ॥ २
कुसुमेनास्त्रलिप्तेन ताडयेत्तं हृदा शिशुम् । प्रस्फुरत्तारकाकारं चैतन्यं तत्र भावयेत् ॥ ३
प्रविश्य तत्रे हुंकारयुक्तं रेचकयोगतः । संहारिण्या तदाहृत्य पूरकेण हृदि न्यसेत् ॥ ४
ततो वागीश्वरी योनौ मुद्रयोद्भवसंज्ञया । हृत्संपुटितमन्त्रेण रेचकेन विनिक्षिपेत् ॥ ५

१ घ. 'मसमर्चे' । २ ख. 'ध्वजे । शि' । ३ घ. शिरो । ४ घ. 'आत्मना । ५ ख. 'प्र हृत्स्य' । 'राहृत्य । ७ क. ङ. च. 'पुटात्मना' । ख. 'पुटासमूदेन' ।

ॐ हां हां हामात्मने नमः ॥ ६

जाज्वल्यमाने निर्धूमे जुहुयादिष्टसिद्धये । अप्रवृद्धे सधूमे तु होमो वह्नौ न सिध्यति ॥ ७
स्निग्धः प्रदक्षिणावर्तः सुगन्धिः शस्यतेऽनलः । विपरीतः स्फुलिङ्गी च भूमिस्पृङ्न प्रशस्यते ॥
इत्येवमादिभिश्चिह्नैर्हुत्वा शिष्यस्य कल्मषम् । पापभक्षणहोमेन दहेद्वा तं भवात्मना ॥ ९
द्विजत्वापादनार्थाय तथा रुद्रांशभावने । आहारबीजसंशुद्धौ गर्भाधानाय संस्थितौ ॥ १०
सीमन्ते जन्मतो नामकरणाय च होमयेत् । शतानि पञ्च मूलेन चौपडादिदशांशतः ॥ ११
शिथिलीभूतबन्धस्य शक्तावुत्कर्षणं च यत् । आत्मनो रुद्रपुत्रत्वे गर्भाधानं तदुच्यते ॥ १२
स्वातन्त्र्यात्मगुणव्यक्तिरिह पुंसवनं मतम् । मायात्मनोर्विवेकेन ज्ञानं सीमन्तवर्धनम् ॥ १३
शिवादितत्त्वशुद्धेस्तु स्वीकारो जननं मतम् । बोधनं यच्छिवत्वेन शिवत्वार्हस्य नो मतम् ॥ १४
संहारमुद्रयाऽऽत्मानं स्फुरद्वह्निकणोपमम् । विदधीत समादाय निजे हृदयपङ्कजे ॥ १५
ततः कुम्भकयोगेन मूलमन्त्रमुदीरयेत् । कुर्यात्समरसीभावं तदा च शिवयोर्हृदि ॥ १६
ब्रह्मादिकारणत्यागक्रमाद्रेचकयोगतः । नीत्वा शिवान्तमात्मानमादायोद्भवमुद्रया ॥ १७
हृत्संपुटितमन्त्रेण रेचकेन विधानवित् । शिष्यस्य हृदयाम्भोजकर्णिकायां विनिक्षिपेत् ॥ १८
पूजां शिवस्य वह्नेश्च गुरुः कुर्यात्तदोचिताम् । प्रणतिं चाऽऽत्मने शिष्यं समयाञ्श्रावयेत्तथा ॥ १९
देवं न निन्देच्छास्त्राणि निर्माल्यादि न लङ्घयेत् । शिवाग्निगुरुपूजा च कर्तव्या जीविताबधि ॥
बालबालिशवृद्धस्त्रीभोगभुग्व्याधितात्मनाम् । यथाशक्ति ददीतार्थं समर्थस्य समग्रकान् ॥ २१
व्रताङ्गानि जटाभस्मदण्डकौपीनसंयमान् । ईशानाद्यैर्हृदाद्यैर्वा परिजप्य यथाक्रमात् ॥ २२
स्वाहान्तसंहितामन्त्रैः पात्रेष्वारोप्य पूर्ववत् । संपातामिहुतं हुत्वा स्थण्डिलेशाय दर्शयेत् ॥ २३
रक्षणाय घटाधस्तादारोप्य क्षणमात्रकम् । शिवादाज्ञां समादाय ददीत व्रतिने गुरुः ॥ २४
एवं समयदीक्षायां विशिष्टायां विशेषतः । वह्निहोमागमज्ञानयोग्यः संजायते शिशुः ॥ २५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये समयदीक्षाविधिकथनं नाम द्व्यशीतितमोऽध्याय. ॥ ८२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२४९३

अथ त्र्यशीतितमोऽध्यायः ।

निर्वाणदीक्षाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

अथ निर्वाणदीक्षायां कुर्यान्मूलादिदीपनम् । पाशबन्धनशक्त्यर्थं ताडनादिर्कृतेन वा ॥ १
एकैकया वदा हुत्वा प्रत्येकं तत्त्रयेण वा । बीजगर्भशिखाबन्धं तु हुंफडन्तध्रुवादिना ॥ २

---

१ क. ड. च. ह । २ क. ड. च. अप्रबुद्धे । ३ घ. 'मिस्पर्शः प्र' । ४ ग. ङ. च. 'त नया' । ५ ख. 'नाम् । द्वि' । ६ ग. ङ. घ. शिखिनो मूँ' । ७ क. ङ. च. 'त्पादितस्तु । ८ घ. 'भवयोना' । ९ घ. 'रणाला' । १० ग. 'ण्डपा । ११ घ. देशाय वि' । १२ क. ङ. च. 'स्यादि नि' । १३ क. ङ. च. 'तात्र स' । १४ ख. घ. भूताहानि । १५ घ. 'त्यादितद्धु । १६ ख. शुचि. । १७ ख. 'पकम् । १८ ग. ङ. घ. 'हुतेऽपि वा । १९ क. ख. ङ. च. हुत्वा न' । २० क. ख ङ. च. 'ण्यङ्गु' ।

ॐ हूं ह्रौं ह्रौं हूं फडिति मूलमन्त्रस्य दीपनम् । ॐ हूं ह्रौं ह्रौं हूं फडिति हृदय एवं शिरोमुखे
मन्त्रेकं दीपनं कुर्यात्सर्वस्मिन्क्रूरकर्मणि । शान्तिके पौष्टिके चास्य वषडन्तादिनाऽणुना ॥ ४
वषड्वौषट्समोपेतैः सर्वकाम्योपरि स्थितैः । हेत्वनं संवरैः कुर्यात्सर्वत्राऽऽप्यायनादिषु ॥ ५
ततः स्वसव्यभागस्थं मण्डले शुद्धविग्रहम् । शिष्यं संपूज्य तत्सूत्रं सुषुम्नेति विभावितम् ॥ ६
मूलेन तच्छिखाबन्धं पादाङ्गुष्ठान्तमानयेत् । संहारेण मुमुक्षोस्तु बध्नीयाच्छिष्यकायके ॥ ७
पुंसस्तु दक्षिणे भागे वामे नार्या नियोजयेत् । शक्तिं च शक्तिमन्त्रेण पूजितां तस्य मस्तके ॥ ८
संहारमुद्रयाऽऽदाय सूत्रं तेनैव योजयेत् । नाडीं त्वादाय मूलेन सूत्रे न्यस्य हृदाऽर्चयेत् ॥ ९
अवगुण्ठ्य तु रुद्रेण हृदयेनाऽऽहुतित्रयम् । प्रदद्यात्संनिधानार्थं शक्तावप्येवमेव हि ॥ १०
(*ॐ हां पदाध्वने नमः ॥) ११
ॐ हां वर्णाध्वने नमो हां भुवनाध्वने नमः । ॐ हां कलाध्वने नमः (+षोध्याध्वानं हि सूत्रके
न्यस्याखवारिणा शिष्यं प्रोक्ष्यास्त्रमन्त्रितेन च । पुष्पेण हृदि संताड्य शिष्यदेहे प्रविश्य च १३)
गुरुश्च तत्र हूंकारयुक्तं रेचकयोगतः । चैतन्यं हंसबीजस्थं विश्लिष्येदायुधाणुना ॥ १४
ॐ ह्रौं हूं फट् ॥ १५
आच्छिद्य शक्तिसूत्रेण ह्रां हं स्वाहेति चाणुना । संहारमुद्रया सूत्रे नाडीभूते नियोजयेत् ॥ १६
ॐ हां हं हामात्मने नमः ॥ १७
व्यापकं भावयेदेनं तनुत्रेणावगुण्ठयेत् । आहुतित्रितयं दद्याद्धृदा संनिविदितवे ॥ १८
विद्यादेहं च विन्यस्य शान्त्यतीतावलोकनम् । तस्यापितरतत्त्वार्थं मन्त्रभूतं विचिन्तयेत् ॥ १९
ॐ हां हौं शान्त्यतीतकलापाशाय नम इत्यनेनावलोकयेत् ॥ २०
द्वे तत्त्वे मन्त्रमप्येकं पदं वर्णा(र्णो)श्च षोडश । तथाऽष्टौ भुवनान्यस्यां बीजनाडीकैथद्वयम् ॥ २१
विषयं च गुणं चैकं कारणं च सदाशिवम् । शिवायां शान्त्यतीयामन्तर्भाव्य प्रपीडयेत् ॥ २२
ॐ हौं शान्त्यतीतकलापाशाय हूं फट् ॥ २३
संहारमुद्रयाऽऽदाय विदध्यात्सूत्रमस्तके । पूजयेदाहुतीस्तिस्रो दद्यात्संनिधिहेतवे ॥ २४
तत्त्वे द्वे अक्षरे द्वे च बीजनाडीकैथद्वयम् । गुणौ मन्त्रौ तथाऽक्षस्थमेकं कारणमीश्वरम् ॥ २५
पदानि भानुसंख्यानि भुवनानि च सप्त च । एकं च विषयं शान्तौ कृष्णायामच्युतं स्मरेत् ॥
ताडयित्वा समादाय मूलसूत्रे नियोजयेत् । जुहुयान्निजबीजेन सांनिध्यायाऽऽहुतित्रयम् ॥ २७

---

* घ. पुस्तके धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थत्रुटितः क. ङ. च. पुस्तकेषु ।

---

१ ङ. च. ॐ हूं ह्रौं हूं हूं फ° । २ क. ङ. च. ॐ हूं हूं ह्रां हूं हूं फ° । ३ ख. 'स्निन्मुर' । ४ ख. 'वन्त-
शिवाणु' । ५ क. ङ. घ. हिरण्य । ६ ख. माण्डले । ७ ग. 'ज्य मनू' । ८ ख. सूत्रे । ९ क. ङ. च. 'दात्मने ।
१० क. ख. ङ. च. 'न. । ह्रां । ११ क. ङ. च. 'त्मने । १२ क. ङ. च ह्रां भुवनात्मने । १३ क. ङ. च. 'लात्मने ।
१४ क. ङ. घ. 'त्र हुंका' । ख. 'त्र हूंका' । १५ क. ख. ङ. च. 'रमुपरे' । १६ घ. 'धात्मना । १७ ख. 'मा । ह्रां
ह्रौं फ° । १८ क. ङ. च. ह्रां । १९ ख. ह्रां । २० ख. 'मः । ॐ ह्रौं ह हुम् । क्या' । २१ क. ख. ङ. च. 'त्वायन' ।
२२ क. ङ. च. 'न् । ऐं ह्रौं । २३ ख. 'करद्व' । २४ क. ख. ङ. च. 'न् । शिता' । २५ क. ङ. च. हु । ख. हुम् ।
२६ ख. 'कद्वं' । २७ ख. 'धाऽन्तस्थ' । २८ ख. घ. 'नि दश प' । २९ क. ङ. च. मात्मकः । ३० क. ङ. च.
ईश्वरं भव्यतः स्म' ।

त्रिधायां सप्त तत्त्वानि पादानामेकविंशतिम् । षड्वर्णान्संचरं चैकं लोकानां पञ्चविंशतिम् ॥२८
गुणानां त्रयमेकं च विषयं[3] रुद्रकारणम् । अन्तर्भाव्यातिरिक्तायां बीजनाडीकथद्वयम् ॥ २९
तान्पादाय विदध्याच्च पदं अधिकविंशतिम् । लोकानां च कलानां च षष्टिं गुणचतुष्टयम् ॥३०
मन्त्राणां त्रयमेकं च विषयं कारणं हरिम् । अन्तर्भाव्य प्रतिष्ठायां शुक्लायां ताडनादिकम् ॥ ३१
विधाय नाभिसूत्रस्थां संनिधायाऽऽहुतीर्यजेत् । ह्रीं भुवनानां शतं साग्रं[7] पदानामष्टविंशतिम् ॥
बीजनाडीसमीराणां द्वयोरिन्द्रिययोरपि । वर्णं तत्त्वं च विषयमेकैकं गुणपञ्चकम् ॥ ३३
हेतुं ब्रह्माण्डमन्तस्थं शम्बराणां चतुष्टयम् । निवृत्तौ पीतवर्णायामन्तर्भाव्य प्रताडयेत् ॥ ३४
[11]आदौ यत्तत्त्वभागान्ते सूत्रे विन्यस्य पूजयेत् । जुहुयादाहुतीस्तिस्रः संनिधानाय पावके ॥ ३५
इत्यादाय कलासूत्रे योजयेच्छिष्यविग्रहात् । सबीजायां तु दीक्षायां समयाचार[12]योगतः ॥ ३६
देहारम्भक[13]रक्षार्थं मन्त्रसिद्धिफलादपि । इष्टापूर्तादिधर्मार्थं[14] व्यतिरिक्तं भवन्धकम् ॥ ३७
चैतन्यबोधकं सूक्ष्मं कलानामन्तरे स्मरेत् । अमुनैव क्रमेणाथ कुर्यात्तर्पणदीपने ॥ ३८
आहुतिभिः[15] स्वमन्त्रेण तिसृभिस्तिसृभिस्तथा ॥ ३९
ॐ ह्रौं शान्त्यतीतकलापाशाय स्वाहेत्यादि तर्पणम् । ॐ हां[17] हं[18] हां शान्त्यतीतकलापाशाय हूं[19]
फडित्यादि[20] दीपनम् ॥ ४०
तत्सूत्रं व्याप्तिबोधाय कलास्थानेषु पञ्चसु । संगृह्य कुङ्कुमाद्येन तत्र साङ्गं शिवं यजेत्[22] ॥ ४१
हूंफडन्तैः कलामन्त्रैर्भित्त्वा पाशाननुक्रमात् । नमोन्तैश्च प्रविश्यान्तः कुर्याद्ग्रहणबन्धने ॥ ४२
ॐ हूं हां ह्रौं हां हूं फट्शान्त्यतीतकलां गृह्णामि बध्नामि चेत्यादिभिर्मन्त्रैः कलानां ग्रहणबन्धनादिप्रयोगः ॥ ४३
पाशादीनां च स्वीकारो ग्रहणं बन्धनं पुनः । पुरुषं प्रति निःशेषव्यापारप्रति[23]पत्तये ॥ ४४
उपवेश्याथ[24] तत्सूत्रं शिष्यस्कन्धे निवेशयेत् । विस्मृताघप्रमोषाय शतं मूलेन होमयेत् ॥ ४५
शरावसंपुटे पुंसः स्थिताथ[25] प्रणितोदरे । हृदस्त्रसंपुटं सूत्रं विधायाभ्यर्चयेद्हृदा ॥ ४६
सूत्रं शिवेन साङ्गेन कृत्वा संपातशोधितम् । निदध्यात्कलशस्याधो रक्षां विज्ञापयेदिति ॥ ४७
शिष्यं[26] पुष्पं करे दत्त्वा संपूज्य कलशादिकम् । प्रणम्य बहिर्यायाद्यागमन्दिरमध्यतः ॥ ४८
मण्डलत्रितयं कृत्वा मुमुक्षूनुत्तराननान् । भुक्तये पूर्ववक्त्रांश्च शिष्यांस्तत्र निवेशयेत् ॥ ४९
प्रथमे पञ्चगव्यस्य प्राशयेत्पुङ्खकत्रयम् । पाणिना कुशयुक्तेन अर्चितानन्तरान्तरम् ॥ ५०
चरुं ततस्तृतीये तु ग्रासत्रितयसंमितम् । अष्टग्रासप्रमाणं वा दशनस्पर्शवर्जितम् ॥ ५१
पात्रापुटके मुक्ता भुक्ता पिप्पलपत्रके । हृदा संभोजनं दत्त्वा पुनराचामयेज्जलैः ॥ ५२

---

१ क. ङ. च. 'नि पदा' । २ क. ङ. च. पञ्चनामगदारं । ३ च. 'यं कारणं हरिम् । ४ क. ङ. 'करट्' । ५ ङ. 'भद्' । ५ च. 'मृ । अन्तर्भाव्य दं' । ६ क. ङ. च. 'तु । पैकल्पना । ७ ख. 'प्र पादं' । ८ क. 'नामेकयं' । ९ क. 'षं ६०८६०' । १० क. ङ. च. 'न्दायमतुरा' । ११ क. ङ. च. आचार्यवर्जिता' । १२ क. ङ. च. 'पोषवः । १३ क. ङ. च. 'रक्षार्थं । १४ च. 'र्थं प्रतिपाद्यं प्र' । १५ क. ङ. च. 'न्तरोनक पृष्ठं क' । १६ ख. हां । १७ क. ङ. च. हां हूं हौं स्वा' । १८ ख. ह्रीं । १९ ख. दः । २० क. ङ. च. 'निरोधा' । २१ ख. ङ. 'मात्रेण । २२ ख. 'तु । ६६६' । २३ क. ङ. च. 'तिवेदनार् । उ' । २४ घ निवेश' । २५ क. ङ. च. 'थं निपा' । २६ च. सर्पी । च. 'पुट६' ।

त्वकाग्रं हृदा कृत्वा प्रक्षिपेच्छोभने शुभम् । न्यूनादिदोषमोषाय मूलेनाष्टोत्तरं शतम् ॥ ५३
धाय स्थण्डिलेशाय सर्वकर्मसमर्पणम् । पूजाविसर्जनं चास्य चण्डेशस्य च पूजनम् ॥ ५४
र्माल्यमपनीयाथ शेषमग्नौ यजेच्चरोः । कलशं लोकपालांश्च पूजयित्वा विसृज्य च ॥ ५५
सृजेद्गणमग्निं च रक्षितं यदि वाहृतः । वाहृतो लोकपालानां दत्त्वा संक्षेपतो बलिम् ॥ ५६
समना शुद्धतोयैर्वा स्नात्वा यागालयं विशेत् । गृहस्थान्दर्भशय्यायां पूर्वशीर्षान्सुरक्षितान् ॥ ५७
दा सद्भस्मशय्यायां यतीन्दक्षिणमस्तकान् । शिखाबद्धशिखानस्त्रसप्तमाणवकान्वितान् ॥ ५८
ज्ञार्थं स्नापयेच्छिष्यांस्ततो यायात्पुनर्बहिः ॥ ५९
' हिलि हिलि शूलपाणये स्वाहा ॥ ६०
धगव्यं चरुं प्राश्य गृहीत्वा दन्तधावनम् । समाचम्य शिवं ध्यात्वा शय्यामास्थाय पावनीम्
क्षार्गतं क्रियाकाण्डं संस्मरन्संविशेद्गुरुः । इति संक्षेपतः प्रोक्तो विधिर्दीक्षाधिवासने ॥ ६२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये निर्वाणदीक्षायामधिवासनविधिकथनं नाम त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२५५५

अथ चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

निर्वाणदीक्षायां निवृत्तिकलाशोधनम् ।

ईश्वर उवाच—

ाथ प्रातः समुत्थाय कृतस्नानादिको गुरुः । दध्यार्द्रमांसमद्यादेः प्रशस्ताऽभ्यवहारिता ॥ १
जाश्वारोहणं स्वप्ने शुभं शुक्लांशुकादिकम् । तैलाभ्यङ्गादिकं हीनं होमोऽघोरेण शान्तये ॥ २
नित्यकर्मद्वयं कृत्वा प्रविश्य मखमण्डपम् । स्वाचान्तो नित्यवत्कर्म कुर्यान्नैमित्तिके विधौ ॥ ३
तः संशोध्य चाऽऽत्मानं शिवहस्तं तथाऽऽत्मनि । विन्यस्य कुम्भगं प्रार्च्य इन्द्रादीनामनुक्रमात्
ण्डले स्थण्डिले वाऽपि प्रकुर्वीत शिवार्चनम् । तर्पणं पूजनं वह्नेः पूर्णान्तं मन्त्रतर्पणम् ॥ ५
दुःस्वप्नदोषमोषाय शस्त्रेणाष्टाधिकं शतम् । हुत्वा हूंसंपुटेनैव विदध्यान्मन्त्रदीपनम् ॥ ६
अन्तर्बलिविधानं च मध्ये स्थण्डिलकुम्भयोः । कृत्वा शिष्यप्रवेशाय लब्धानुज्ञो बहिर्व्रजेत् ॥ ७
कुर्यात्समयवत्तत्र मण्डलारोपणादिकम् । संपातहोमं तन्नाडीरूपदर्भकरानुगम् ॥ ८
तत्संनिधानाय तिस्रो हुत्वा मूलाणुनाऽऽहुतीः । कुम्भस्थं शिवमभ्यर्च्य पाशसूत्रमुपाहरेत् ॥ ९
स्वदक्षिणोर्ध्वकायस्य शिष्यस्याभ्यर्चितस्य च । तच्छिखायां निबध्नीयात्पादाङ्गुष्ठावलम्बितम् ॥
तं निवेश्य निवृत्तेस्तु व्याप्तिपालोकस्य चेतसा । ज्ञेयानि भुवनान्यस्यां शतमष्टाधिकं ततः ॥ ११
कपालोऽजश्च बुद्धश्च वज्रदेहः प्रमर्दनः । विभूतिरव्ययः शास्ता पिनाकी त्रिदशाधिपः ॥ १२
अग्नी रुद्रो हुताशी च पिङ्गलः खादको हरः । ज्वलनो दहनो बभ्रुर्भस्मान्तकक्षपान्तकौ ॥ १३

---

१ क. ट. च. 'मोक्षाय । २ क. ट. च. 'जेश्वत' । ख. 'जेद्गुण' । ३ क. ट. च. 'य धारये' । ख. 'य स्थाप' । ४ घ. 'लि दिश्' । ५ ख. 'मादाय । ६ घ. 'मवाके' । ७ क. ट. च. स्वयान्त । ८ ख. शिवं हुन त' । ९ क. ङ. घ. 'त्वा दुःख' । ख. 'त्वा हुम्ब' । १० क ट. च 'दथ तत्र । ११ ख. 'होनाभा' । १२ घ. 'प्रमुग' । १३ क. ख. ट. च. अग्निरो हु' । १४ ख. 'नो भाक्षी भस्मा' ।

याम्यमृत्युहरो धाता विधाता कार्यरञ्जकः । कालो धर्मोऽप्यधर्मश्च संयोक्ता च वियोजकः १४
नैर्ऋतो मारणो हन्ता क्रूरदृष्टिर्भयानकः । ऊर्ध्वांशको विरूपाक्षो धूम्रलोहितदंष्ट्रवान् ॥ १५
बलश्चातिबलश्चैव पाशहस्ती महाबलः । श्वेतश्च जयभद्रश्च दीर्घबाहुर्जलान्तकः ॥ १६
वडवास्यश्च भीमश्च दशैते वारुणाः स्मृताः । दीर्घो लघुर्वायुवेगः सूक्ष्मस्तीक्ष्णः क्षमान्तकः॥१७
पञ्चान्तकः पञ्चशिखः कपर्दी मेघवाहनः । जटामुकुटधारी च नानारत्नधरस्तथा ॥ १८
निधीशो रूपवान्धन्यः सौम्यदेहः प्रसादकृत् । प्रकाशोऽप्यथ लक्ष्मीवान्कामरूपो दशोत्तरे॥१९
विद्याधरो ज्ञानधरः सर्वज्ञो वेदपारगः । मातृवृत्तश्च पिङ्गाक्षो भूतपालो वलिप्रियः ॥ २०
सर्वविद्याविधाता च सुखदुःखहरो दश । अनन्तः पालको धीरः पातालाधिपतिस्तथा ॥ २१
वृषो वृषधरो वीर्यो ग्रसनः सर्वतोमुखः । लोहितश्चैव विज्ञेया दश रुद्राः फणिस्थिताः ॥ २२
शंभुर्विभुर्गणाध्यक्षस्त्र्यक्षस्त्रिदशवन्दितः । संवाहश्च विवाहश्च लाभो लिप्सुर्विचक्षणः ॥ २३
अत्ता कुहककालाग्निरुद्रो हाटक एव च । कूष्माण्डश्चैव सत्यश्च ब्रह्मा विष्णुश्च सप्तमः ॥ २४
रुद्रश्चाष्टाविमे रुद्राः कटाहाभ्यन्तरे स्थिताः । एतेषामेव नामानि भुवनानामपि स्मरेत् ॥ २५
भवोद्भवः सर्वभूतः सर्वभूतसुखप्रदः । सर्वसांनिध्यकृद्ब्रह्मविष्णुरुद्रशरार्चितः ॥ २६
संस्तुत पूर्वस्थित, ॐ साक्षिन्, ॐ रुद्रान्तक, ॐ पतङ्ग, ॐ शब्द, ॐ सूक्ष्म, ॐ शिव सर्व
सर्वद सर्वसांनिध्यकर ब्रह्मविष्णुरुद्रकर, ॐ नमः शिवाय, ॐ नमो नमः ॥ २७
अष्टात्रिंशतिपादानि व्योमव्यापिमनोगुह । सद्योहृद्दैत्रनेत्राणि मन्त्रवर्णाष्टको मतः ॥ २८
बीजकारो मकारश्च नाड्याविडापिङ्गलाह्वये । प्राणापानावुभौ वायू घ्राणोपस्थौ तथेन्द्रिये २९
गन्धस्तु विषयः प्रोक्तो गन्धादिगुणपञ्चके । पार्थिवं मण्डलं पीतं वज्राङ्कं चतुरस्रकम् ॥ ३०
विस्तारो योजनानां तु कोटिरस्य शताहता । अत्रैवान्तर्गता ज्ञेया योनयोऽपि चतुर्दश ॥ ३१
प्रथमा सोमदेवानामश्वाद्या देवयोनयः । मृगः पक्षी च पन्नगश्चतुर्थी तु सरीसृपाः ॥ ३२
स्थावरं पञ्चमं सर्वं योनिः षष्ठी अमानुषी । पैशाचं राक्षसं याक्षं गान्धर्वं चैन्द्रमेव च ॥ ३३
सौम्यं प्राजेश्वरं ब्राह्ममष्टमं परिकीर्तितम् । अष्टानां पार्थिवं तत्त्वमधिकारास्पदं मतम् ॥ ३४
लयस्तु प्रकृतौ बुद्धौ भोगो ब्रह्मा च कारणम् । ततो जाग्रदवस्थानैः समस्तैर्भुवनादिभिः ॥ ३५
निवृत्तिं गर्भितां ध्यात्वा स्वमन्त्रेण नियोज्य च ॥ ३६
ॐ हां ह्रूं हां निवृत्तिकलापाशाय हूं फट्, तत ॐ हां हां निवृत्तिकलापाशाय स्वाहेत्यनेनाङ्कुशमुद्रया पूरकेणाऽऽकृष्य, ॐ ह्रूं हरां ह्रूं निवृत्तिकलापाशाय ह्रूं फडित्यनेन संहारमुद्रया कुम्भकेनाधःस्थानादादाय, ॐ ॐ ह्रं हां निवृत्तिकलापाशाय नम इत्यनेनोद्-

---

१ क. ख. ङ. च. याम्यो मृ° । २ क. च °र्थवक्त्रः । ३ क. ङ च. °का विधिप्रोक्तः । ४ क. ङ. च °हस्तो म° । ५ घ. °थ भीम° । ६ घ दीर्घो । ७ क. ङ. च. क्षपान्तक. । घ. क्षयान्तकः । ८ ख. °वान्धन्यः सौ° । ९ घ. °न्यश्चोऽर्थो° । १० क. ङ. घ. वीरः । ११ क च. °रो भार्यो प्रथनः । १२ घ. सहादश विहारश्च । १३ ख. °श्च नमोऽसि° । १४ क. ङ. च. °तः । अनर्चित, अप° । १५ क. ख ङ. च °न, तुह २ पतङ्ग २ ज्ञान २ शब्द २ सूक्ष्म २ शिव २ पर्वदण्ड २ सर्वदा° । १६ क. ङ. च. °द्रपर, । १७ क. ङ. च. °मः, ॐ शिवाय, ॐ नमो नमः । ओं १८ क. घ. ङ, च °तिपदा° । १९ क. ङ. च. °दन्तो ने° । २० घ. °गा सर्वदे° । २१ घ. °वानां मन्वाद्या । २२ ख. घ. मृगश्च° । २३ घ. प्राजेश° । २४ ख. दं । २५ घ. हूम् । च. हु । २६ ख. हां नि° । च. हा हू हां । २७ ख. °, हूं हूं नि° । २८ ख. हु । २९ घ. कुम्भेन नाम्यवस्था° । ३० ख. ॐ हूं हां नि° । च. ॐ हां हूं नि° ।

(निवृत्तिकलाशोधनम्)

वपुद्रया रेचकेन कुम्भे संस्थाप्य, ॐ हां निवृत्तिकलापाशाय नम इत्यनेनार्घ्यं दत्त्वा संपूज्य विमुखेनैव स्वाहान्तेनैव संनिधानायाऽऽहुतित्रयं संतर्पणाहुतित्रयं च दत्त्वा, ॐ हां ब्रह्मणे नम इति ब्रह्माणमावाह्य संपूज्य च स्वाहान्तेन संतर्प्य ॥ ३७

ब्रह्मंस्तवाधिकारेऽस्मिन्मुमुक्षुं दीक्षयाम्यहम् । भाव्यं त्वयाऽनुकूलेन विधिं विज्ञापयेदिति ॥३८

आवाहयेत्ततो देवीं रक्तां वागीश्वरीं हृदा । इच्छाज्ञानक्रियारूपां षड्विधां ह्येककारणम् ॥ ३९

पूजयेत्तर्पयेद्देवीं प्रकारेणामुना ततः । वागीश्वरीं विनिःशेषयोनिविक्षोभकारणम् ॥ ४०

हृत्संपुटार्थबीजादिहुंफडन्तशराणुना । ताडयेद्धृदये तस्य प्रविशेत्स विधानवित् ॥ ४१

ततः शिष्यस्य चैतन्यं हृदि वह्निकणोपमम् । निवृत्तिस्थं युतं पाशैर्ज्येष्ठया विभजेद्यथा ॥ ४२

ॐ हां हूं हः, हूं फट् ॥ ४३

ॐ हां स्वाहेत्यनेनाथ पूरकेणाङ्कुशमुद्रया । तदाकृष्य स्वमन्त्रेण गृहीत्वाऽऽत्मनि योजयेत् ॥४४

ॐ हां हरूं हामात्मने नमः ॥ ४५

पित्रोर्विभाव्य संयोगं चैतन्यं रेचकेन तत् । ब्रह्मादिकारणत्यागक्रमान्नीत्वा शिवास्पदम् ॥ ४६

गर्भाधानार्थमादाय युगपत्सर्वयोनिषु । क्षिपेद्वागीश्वरीयोनौ वामयोद्भवमुद्रया ॥ ४७

ॐ हां हें हामात्मने नमः ॥ ४८

पूजयेदप्यनेनैव तर्पयेदपि पञ्चधा । अन्ययोनिषु सर्वासु देहशुद्धिं हृदाऽऽचरेत् ॥ ४९

नात्र पुंसवनं स्यादिशरीरस्यापि संभवात् । सीमन्तोन्नयनं वाऽपि दैवान्यङ्गानि देहवत् ॥ ५०

शिरसा जन्म कुर्वीत युगपत्सर्वदेहिनाम् । तथैव भावयेदेषामधिकारं शिवाणुना ॥ ५१

भोगं कवचमन्त्रेण शस्त्रेण विषयात्मना । मोहरूपमभेद्यं च लयसंज्ञं विभावयेत् ॥ ५२

शिवेन श्रोतसां शुद्धिं हृदा तत्त्वविशोधनम् । पञ्च पञ्चाऽऽहुतीर्दद्याद्गर्भाधानादिषु क्रमात् ५३

मायया मलकर्मादिपाशबन्धनिवृत्तये । निष्कलैव हृदा पश्चाद्यजेत शतमाहुतीः ॥ ५४

मलशक्तिनिरोधेन पाशानां च वियोजनम् । स्वाहान्तायुधमन्त्रेण पञ्च पञ्चाऽऽहुतीर्यजेत् ॥ ५५

मायाद्यन्तस्य पाशस्य सप्तवाराखजपया । कर्तर्या छेदनं कुर्यात्कल्पशस्त्रेण तद्यथा ॥ ५६

ॐ हूं निवृत्तिकलापाशाय हूं फट् ॥ ५७

बन्धकत्वं च निर्वर्त्य हस्ताभ्यां च शराणुना । विसृज्य वर्तुलीकृत्य घृतपूर्णे स्रुवे धरेत् ॥ ५८

दहेदेतुकलास्त्रेण केवलास्त्रेण भस्मसात् । कुर्यात्पश्चाऽऽहुतीर्दत्त्वा पौशाङ्कुरनिवृत्तये ॥ ५९

ॐ हूंः, अस्त्राय हूं फट् ॥ ६०

प्रायश्चित्तं ततः कुर्यादस्त्राहुतिभिरष्टभिः । अथाऽऽवाह्य विधातारं पूजयेत्तर्पयेत्तथा ॥ ६१

ततः—ॐ हां शब्दस्पर्शशुद्धिब्रह्मन्गृहाण स्वाहेत्याहुतित्रयेणाधिकारमस्य समर्पयेत् ॥ ६२

दग्धनिःशेषपापस्य ब्रह्मन्नस्य पशोस्त्वया । बन्धाय न पुनः स्थेयं शिवाज्ञां श्रावयेदिति ॥ ६३

---

१ च. कुण्डे सम्राप्य, ॐ हूं नि° । २ क. ङ. च. °ह्यविपाथिकरारणात् । पू° । ३ क. ङ. च. °श्वरे च नि:° । ४ क. ङ. च °शेष वि° । ५ ख. °हा हरूं हा हः, हरू फ° । ६ क. ङ. च. हूं हां ह°, । ७ क. ङ. च. °कृष्याऽऽत्मन° । ८ क. ङ. च. हृ । ९ क. ङ. च. हृ । १० क. ङ. च. शिखण्डिना । ११ क. ङ. च. मनःश° । १२ क. ङ. च. नियो-जनम् । १३ क. ङ. च. °न्तस्यपा° । १४ क. ङ. च. चरेद् । १५ क. ङ. च. पाशाशङ्कुनि° । १६ क. ङ. च. हृ । १७ क. ङ. च. हुं । १८ क. ख. ङ. च. °गुरुब°।

ततो विसृज्य धातारं नाड्या दक्षिणया शनैः । संहारमुद्रयाऽऽत्मानं कुम्भकेन निजाणुना ॥६४
राहुयुक्तैकदेशेन चन्द्रबिम्बेन संनिभम् । आदाय योजयेत्सूत्रे रेचकेनोद्भवाख्यया ॥ ६५
पूजयित्वाऽर्घ्यपात्रस्थतोयबिन्दुसुधोपमम् । आप्यायनाय शिष्यस्य गुरुः शिरसि विन्यसेत् ६६
विसृज्य पितरौ दद्याद्द्वौषडन्तं शिवाणुना । पूरणाय विधिः पूर्णो निवृत्तिरिति शोधिता ॥ ६७

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये निर्वाणदीक्षायां निवृत्तिकलाशोधनं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२६२२

अथ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ।

प्रतिष्ठाकलासंशोधनविधिः ।

ईश्वर उवाच—

तत्त्वयोरथ संधानं कुर्याच्छुद्धविशुद्धयोः । ह्रस्वदीर्घप्रयोगेण नादनादान्तसङ्गिना ॥ १
ॐ हां ह्रूं हाम् ॥ २
अप्तेजो वायुराकाशं तन्मात्रेन्द्रियबुद्धयः । गुणत्रयमहंकारश्चतुर्विंशः पुमानिति ॥ ३
प्रतिष्ठायां निविष्टानि तत्त्वान्येतानि भावयेत् । पञ्चविंशतिसंख्यानि खादियान्ताक्षराणि च॥४
पञ्चाशदधिका षष्टिर्भुवनैस्तुल्यसंज्ञिताः । तावन्त एव रुद्राश्च विज्ञेयास्तत्र तद्यथा ॥ ५
अमरेशः प्रभावश्च नैमिषः पुष्करोऽपि च । तथा पादिश्च दण्डिश्च भावभूतिरथाष्टमः ॥ ६
नकुलीशो हरिश्चन्द्रः श्रीशैलो दशमः स्मृतः । अन्वीशोऽम्रातिकेशश्च महाकालोऽथ मध्यमः ॥७
केदारो भैरवश्चैव द्वितीयाष्टकमीरितम् । ततो गयाकुरुक्षेत्रखलानादिकनादिके ॥ ८
विमलश्चाट्टहासश्च माहेन्द्रो भीम एव च । वस्त्रापदं रुद्रकोटिरवियुक्तो महाबलः ॥ ९
गोकर्णो भद्रकर्णश्च स्वर्णाक्षः स्थाणुरेव च । अजेशश्चैव सर्वज्ञो भास्वरः सूदनान्तरः ॥ १०
सुबाहुर्बहुरूपी च विशालो जटिलस्तथा । रौद्रोऽथ पिङ्गलाक्षश्च कालदंष्ट्री भवेत्ततः ॥ ११
विधुरश्चैव घोरश्च प्राजापत्यो हुताशनः । कामरूपी तथा कालः कर्णोऽप्यथ भयानकः ॥ १२
मतङ्गः पिङ्गलश्चैव हरो वै धातृसंज्ञकः । शङ्कुकर्णो विधानश्च श्रीकण्ठश्चन्द्रशूलिना ॥
सहैतेन च पर्यन्ताः कथ्यन्तेऽथ पदान्यपि ॥ १३
व्यापिन्, ओमरूप, ॐ प्रमथ, ॐ तेजः, ॐ ज्योतिः, ॐ पुरुष, ओमग्ने, ॐ धूम, ओम-भस्म [न], ॐ अनादि, ॐ नाना, ॐ धूधू, ॐ भूः, ॐ भुवः, ॐ स्वः, अनिधन विधनोद्भव

---

१ ख. °आत्मना । २ ख. °न्यहराम्' । ३ क. ङ. घ. भावनाय । ४ क. ङ. घ. तत्त्वयो° । ५ रा. ग. °न्तस- ज्ञिना । ६ क. ख. ग. ङ. घ. °पञ्चास्तुल्य° । ७ क. ङ. घ. °यः पुष्करोऽपि । ८ क. ङ. घ. तथाऽऽदात्रिश्च । ९ क. ङ. घ. °न. । त्वन्वर्ग्याम्याति° । १० घ. °योऽभ्राति° । ११ ख. ग. गयां कुरुक्षेत्रं खलोना° । १२ क. ङ. च. °धाय देशश्च मा° । घ. °भारदा° । १३ क. रा. ग. ङ. च. प्रभा° । १४ ख. घ. । भौजे° । १५ क. ङ. च °रः । स्वराद्भुर्म- हर्° । १६ घ. °दुर्मद° । १७ ख. विदूर° । १८ क. ङ. च. °कः । पतङ्गश्चैव वहवः श्री° । १९ ग. °न्द्रदोपरः । घ°। १० क. ङ. घ. °रू, २ अरूप ३ प्रथम तेज (ॐ) ज्योतिः, ३ पुरा-(प(?))। २ भस्म ३ अधूम ३ अभास ३ अनादि ३ २ धूम २ ॐ भू. ।

(प्रतिष्ठाकलासंशोधनाविधिः)

शिव शर्व परमात्मन्महेश्वर महादेव सद्भावेश्वर महातेजः, योगाधिपते मुञ्च प्रथम सर्व सर्वेति द्वाविंशत्पदानि ॥ १४

बी(वी)जभावे त्रयो मन्त्रा वामदेवः शिवः शिखा । गान्धारी च सुषुम्ना च नाड्यौ द्वौ मारुतौ तथा ॥

समानोदाननामानौ रसना पायुरिन्द्रिये । रसस्तु विषयो रूपशब्दस्पर्शरसा गुणाः ॥ १६

मण्डलं वर्तुलं तच्च पुण्डरीकाङ्कितं सितम् । स्वप्नावस्था प्रतिष्ठायां कारणं गरुडध्वजम् ॥ १७

प्रतिष्ठान्तर्गतं सर्वं संचिन्त्य भुवनादिकम् । सूत्रं देहेऽथ मन्त्रेण प्रविश्यैनां वियोजयेत् ॥ १८

ॐ हां ख्रीं हां प्रतिष्ठाकलापाशाय, ॐ फट् । स्वाहान्तेनानेनैव पूरकेणाङ्कुशमुद्रया समाकर्षेत् । ततः, ॐ हां ह्रूं ह्रां ह्रूं प्रतिष्ठाकलापाशाय ह्रूं फडित्यनेन संहारमुद्रया कुम्भकेन हृदयादधो नाभिसूत्रादादाय, ॐ हां ह्रूं हौं हां प्रतिष्ठाकलापाशाय नम इत्यनेनोद्भवमुद्रया रेचकेन कुम्भे समारोपयेत् । ॐ हां ह्रीं प्रतिष्ठाकलापाशाय नम इत्यनेनार्चयित्वा संपूज्य स्वाहान्तेनाऽऽहुतीनां त्रयेण संनिधाय ततः—ॐ हां विष्णवे नम इति विष्णुमावाह्य संपूज्य संतर्प्य ॥ १९

विष्णो तवाधिकारेऽस्मिन्मुमुक्षुं दीक्षयाम्यहम् । भाव्यं त्वयाऽनुकूलेन विष्णुं विज्ञापयेदिति ॥

ततो वागीश्वरीं देवीं वागीशमपि पूर्ववत् । आवाह्याभ्यर्च्य संतर्प्य शिष्यं वक्षसि ताडयेत् ॥ २१

ॐ हां हां हं फट् ॥ २२

प्रविशेदप्यनेनैव चैतन्यं विभजेत्ततः । शस्त्रेण पाशसंयुक्तं ज्येष्ठयाऽङ्कुशमुद्रया ॥ २३

ॐ हां हं हां ह्रूं फट् ॥ २४

स्वाहान्तेन हृदाऽऽकृष्य तेनैव पुटितात्मना । गृहीत्वा तं नमोन्तेन निजात्मनि नियोजयेत् ॥ २५

ॐ हां हं हांमात्मने नमः ॥ २६

पूर्ववत्पितृसंयोगं भावयित्वोद्भवाख्यया । वामया तदनेनैव देवीगर्भे विनिक्षिपेत् ॥ २७

ॐ हां हं हामात्मने नमः ॥ २८

देहोत्पत्तौ हृदा होमं शिरसा जन्मना तथा । शिखया वाऽधिकाराय भोगाय कवचाणुना ॥ २९

तत्त्वशुद्धौ हृदा होमं गर्भाधानाय पूर्ववत् । शिरसा पाशशैथिल्ये निष्कलेनं शवं जपेत् ॥ ३०

एवं पाशवियोगेऽपि ततः शस्त्रात्मजप्तया । छिन्द्यादस्त्रेण कर्तर्या कला बीजवता यथा ॥ ३१

ॐ ह्रीं प्रतिष्ठाकलापाशाय हः फट् ॥ ३२

विसृज्य वर्तुलीकृत्य पाशमस्त्रेण पूर्ववत् । घृतपूर्णे स्रुवे दत्त्वा कलास्त्रेणैव होमयेत् ॥ ३३

---

१ ख. ग. घ. योगाधिपतये । २ ख. 'त्र ॐ प्र' । ३ ख. 'पम, ॐ प्र' । ४ घ. राजा । ५ क. ख. ग. ड. घ. शितम् । ६ घ. देहे स्वम' । ७ क. ड. च. रां । ८ क. ड. च. हुं । ९ क. ड. च. हा हूं प्रीं हा हूं प्र' । घ. हा हु हूं प्र' । १० क. ड. च. हु । ११ घ. नाडीम्' । १२ क. ड. घ. हू । १३ क. ख. ग. घ. ङ. च. हां प्र' । १४ क. ख. ग. ड. च. हूं । १५ क. ख. ग. ड. च. 'नार्चयि' । १६ क. ड. घ. हा हं हा हः फ' । १७ क. ड. च. हं हां हं फ' । १८ घ. हां । १९ ख. 'हीताऽऽत्मनेनो' । २० क. ड. च. हु हामा' । २१ क. ड. 'नमदन्तेने' । २२ घ. देवी ग' । २३ क. ख. ग. ड. च. जन्मने । २४ क. ड. च. 'ना । नवन्तु' । ख. ग. 'ना । वन्तु' । २५ क. ड. घ. वमेद् । २६ क. ड. च. ह्रीं । २७ ड. च. हः । वि' । २८ क. घ. ड. च. स्रुचे ।

अस्त्रेण जुहुयात्पश्च पाशाङ्कुरनिवृत्तये । प्रायश्चित्तनिषेधार्थं दद्यादष्टाऽऽहुतीस्ततः ॥ ३४
ॐ हः, अस्त्राय हूं फट् ॥ ३५
हृदाऽऽवाह्य हृषीकेशं कृत्वा पूजनतर्पणे । पूर्वोक्तविधिना कुर्यादधिकारसमर्पणम् ॥ ३६
ॐ हां रसशुल्कं गृहाण स्वाहा ॥ ३७
निःशेषदग्धपाशस्य पशोरस्य हरे त्वया । न स्थेयं बन्धकत्वेन शिवाज्ञां श्रावयेदिति ॥ ३८
ततो विसृज्य गोविन्दं विद्यात्मानं नियोज्य चै । राहुमुक्तार्धद्दश्येन चन्द्रबिम्बेन संनिभम् ३९
संहारमुद्रया स्वस्थं विधायोद्भवमुद्रया । सूत्रे संयोज्य विन्यस्य तोयबिन्दुं यथा पुरा ॥ ४०
विसृज्य पितरौ वह्नेः पूजितौ कुसुमादिभिः । दद्यात्पूर्णां विधानेन प्रतिष्ठाऽपि विशोधिता॥ ४१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये निर्वाणदीक्षायां प्रतिष्ठाकलासंशोधनविधिकथनं नाम पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥८५॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२६६३

अथ षडशीतितमोऽध्यायः ।

विद्यासंशोधनविधिः ।

ईश्वर उवाच—

संधानमथ विद्यायाः प्राचीनकलया सह । कुर्वीत पूर्ववत्कृत्वा तैत्त्वं वर्णय तद्यथा ॥ १
ॐ ह्रां ह्रीमिति संधानम् ॥ २
रागश्च शुद्धविद्या च नियतिः कलया सह । कालो माया तथाऽविद्या तत्त्वानामिति सप्तकम् ३
रलवाः शषसा वर्णाः षड्विद्यायां प्रकीर्तिताः । पदानि प्रणवादीनि एकविंशतिसंख्यया ॥ ४
ॐ नमः शिवाय सर्वप्रभवे शिवायेशानमूर्धाय तत्पुरुषवक्त्रायाघोरहृदयाय वामदेवगुह्याय सद्योजातमूर्तये ॐ नमो नमो गुह्यातिगुह्याय गोप्त्रेऽनिधनाय सर्वाधिपाय ज्योतीरूपाय परमेश्वराय भावेन, ॐ व्योम ॥ ५
ॐ रुद्राणां भुवनानां च स्वरूपमथ कथ्यते । प्रथमो वामदेवः स्यात्ततः सर्वभवोद्भवः ॥ ६
वज्रदेहः प्रभुर्धाता क्रमविक्रमसुप्रभाः । बटुः प्रशान्तनामा च परमाक्षरसंज्ञकः ॥ ७
शिवश्च सशिवो बभ्रुरक्षयः शंभुरेव च । अदृष्टरूपनामानौ तथाऽन्यो रूपवर्धनः ॥ ८
मनोन्मनो महावीर्यश्चित्राङ्गस्तदनन्तरम् । कल्याण इति विज्ञेयाः पञ्चविंशतिसंख्यया ॥ ९
पिङ्गला गोरामरौ बीजे नाड्यौ द्वे तत्र ते यथा । पूषा च हस्तिजिह्वा च व्यानकूर्मौ प्रभञ्जनौ १०
विषयो रूपमेवरसमिन्द्रिये पादचक्षुषी । शब्दः स्पर्शश्च रूपं च त्रय एते गुणाः स्मृताः ॥ ११
अवस्थाऽत्र सुषुप्तिश्च रुद्रो देवस्तु कारणम् । विद्यामध्यगतं सर्वं भावयेद्भुवनादिकम् ॥ १२

---

१ घ. ग. घ. 'हृद्गते' । २ क. ङ. च. 'त । अ' । ३ क. ङ. च. 'व क' । ४ ग हृ । ५ ख. ग घ. च । हृ' । ६ ख. ग. 'धविष्टु व' । ७ क. ङ. च. रुद्रपीठित यथा । ८ क. च. ॐ ह्रां ह्रीं हू हां [illegible] । [illegible] ॐ [illegible] । ९ ख. ग. 'पू । [illegible]' । १० क ख. ङ. च. '[illegible]' । ११ घ. '[illegible]' । १२ क. ङ. च. [illegible] । १३ क. ङ. च. '[illegible]' । [illegible] । १४ घ [illegible] । १५ क. ङ. घ. [illegible] । १६ ख. ग. घ ङ. च [illegible] । १७ घ. ग. [illegible] ।

ताडनं छेदनं तत्र प्रवेशं चापि योजनम् । आकृष्य ग्रहणं कुर्याद्धिया हृत्प्रदेशतः ॥ १३
आत्मन्यारोप्य संगृह्य कलां कुण्डे निवेशयेत् । वामया योजयेद्योनौ गृहीत्वा द्वादशान्ततः ॥१४
कुर्वीत देहसंपत्ति जन्माधिकारमेव च । भोगं लयं तथा स्रोतःशुद्धिस्तत्त्वविशोधनम् ॥ १५
निःशेषमलकर्मादिपाशबन्धनिवृत्तये । निष्कलैव विधानेन यजेत शतमाहुतीः ॥ १६
अस्त्रेण पाशशैथिल्यं मलशक्तितिरोहतिम् । छेदनं मर्दनं तेषां वर्तुलीकरणं तथा ॥ १७
दाहं तदक्षराभावं प्रायश्चित्तमथोदितम् । रुद्राण्यावाहनं पूजा रूपगन्धसमर्पणम् ॥ १८
ॐ ह्रीँ रूपगन्धौ शुल्कं रुद्र गृहाण स्वाहा ॥ १९
संश्राव्य शाम्भवीमाज्ञां रुद्रं विसृज्य कारणम् । विद्यायाऽऽत्मनि चैतन्यं पाशसूत्रे निवेशयेत् २०
विन्दुं शिरसि विन्यस्य विसृजेत्पितरौ ततः । दद्यात्पूर्णां विधानेन समस्तविधिपूरणीम् ॥ २१
पूर्वोक्तविधिना कार्यं विद्यायां ताडनादिकम् । स्वबीजं तु विशेषः स्यादिति विद्या विशोधिता

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये निर्वाणदीक्षायां विद्याशोधनं नाम षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२६८५

अथ सप्ताशीतितमोऽध्यायः ।

शान्तिशोधनम् ।

ईश्वर उवाच—

[सं]दध्यादधुना विद्यां शान्त्या सार्धं यथाविधि । शान्तौ तत्त्वद्वयं लीनं भावेश्वरसदाशिवौ ॥ १
[ह]कारश्च क्षकारश्च द्वौ वर्णौ परिकीर्तितौ । रुद्राः समाननामानो भुवनैः सह तद्यथा ॥ २
[प्र]भवः समयः क्षुद्रो विमलः शिव इत्यपि । घनौ निरञ्जनाकारौ स्वशुचौ दीप्तकारणौ ॥ ३
[त्रि]दशेश्वरनामा च त्रिदशः कालसंज्ञकः । सूक्ष्माम्बुजेश्वरश्चेति रुद्राः शान्तौ प्रतिष्ठिताः ॥ ४
[व्यो]मव्यापिने व्योमव्याप्यरूपाय सर्वव्यापिने शिवायानन्तायानाथायानाश्रिताय ध्रुवाय
[शा]श्वताय योगपीठसंस्थिताय नित्ययोगिने ध्यानाहारायेति द्वादश पदानि ॥ ५
[पु]रुषः कवचो मन्त्रौ बीजे बिन्दूपकारकौ । अलम्बुषायसानाड्यौ वायू कृकरकूर्मकौ ॥ ६
[इ]न्द्रिये त्वक्करावस्याः स्पर्शस्तु विषयो मतः । गुणौ स्पर्शनिनादौ द्वावेकः कारणमीश्वरः ॥ ७
[तु]र्यावस्थितिरेषान्तिस्थं संभाव्य भुवनादिकम् । विदध्यात्ताडनं भेदं प्रवेशं च वियोजनम् ॥ ८
[आ]कृष्य ग्रहणं कुर्याच्छान्तेर्वदनसूत्रतः । आत्मन्यारोप्य संगृह्य कलां कुण्डे निवेशयेत् ॥ ९
[ॐ] तवाधिकारेऽस्मिन्मुमुक्षुं दीक्षयाम्यहम् । भाव्यं त्वयाऽनुकूलेन कुर्याद्विज्ञापनामिति ॥ १०
[आ]वाहनादिकं पित्रोः शिष्यस्य ताडनादिकम् । विद्यायाऽऽदाय चैतन्यं विधिनाऽऽत्मनि योजयेत्

---

१ क ड. च 'द्विशेषाद्हृत्प्रदेश' । २ क ड च कलाङ् । ख ग कल्पकु' । ३ ध 'रोहितान्' । ४ क. ड. ड 'दहनाद्या' । ५ क ड. च ह्रां । ६ क ख ग ड च विशर । ७ क ड. च तत्त्वद्वय लीनं भा' । ८ ख, ग. [illegible] । ९ ख. ग घनौ । १० क ड च 'हा । व्या' । ११ क. 'यायानथा' । ड 'याथानाथि' । च 'याय रनाथा' । १२ क ड च सूत्रत । १३ ध स्वचा । १४ क ड च 'ॐ वाय नि' । १५ ख. ग. 'शान्दर्वे ध' । १६ ख. ड घ. नियोजयेत् । १७ ड. ड च भाव्य । १८ ड ड च ह्रां ।

पूर्ववत्पितृसंयोगं भावयित्वोद्भवाख्यया । हृत्संपुटात्मबीजेन देवीगर्भे नियोजयेत् ॥ १२
देहोत्पत्तौ हृदा पञ्च शिरसा जन्महेतवे । शिखया वाऽधिकाराय भोगाय कवचाणुना ॥ १३
लयाय शस्त्रमन्त्रेण स्रोतःशुद्धौ शिवेन च । तत्त्वशुद्धौ हृदा होवं गर्भाधानादि पूर्ववत् ॥ १४
चर्मणार पाशशैथिल्यं निष्कृत्यैवं शतं यजेत् । मलशक्तितिरोधाने शस्त्रेणाऽऽहुतिपञ्चकम् ॥ १५
एवं पाशवियोगेऽपि ततः सप्तास्त्रजप्तया । छिन्द्यादस्त्रेण कर्तर्या पाशान्बीजवता यथा ॥ १६
ॐ ह्रौं शान्तिकलापाशाय हः, हूं फट् ॥ १७
विसृज्य वर्तुलीकृत्य पाशमस्त्रेण पूर्ववत् । घृतपूर्णे स्रुवे दत्त्वा कलास्त्रेणैव होमयेत् ॥ १८
अस्त्रेण जुहुयात्पञ्च पाशाङ्कुशनिवृत्तये । प्रायश्चित्तनिषेधाय दद्यादष्टाऽऽहुतीरथ ॥ १९
ॐ हः, अस्त्राय हूं फट् ॥ २०
हृदेश्वरं समावाह्य कृत्वा पूजनतर्पणे । विदधीत विधानेन तस्मै शुल्कसमर्पणम् ॥ २१
ॐ हामीश्वर बुद्ध्यहंकारौ शुल्कं गृहाण स्वाहा ॥ २२
निःशेषदग्धपाशस्य पशोरस्येश्वर त्वया । न स्थेयं बन्धकत्वेन शिवाज्ञां श्रावयेदिति ॥ २३
विसृजेदीश्वरं देवं रौद्रात्मानं नियोजयेत् । ईशश्चन्द्रमिवाऽऽत्मानं विधिनाऽऽत्मनि योजयेत् २४
सूत्रे संयोजयेदेनं शुद्धयोद्भवमुद्रया । दद्यान्मूलेन शिष्यस्य शिरस्यमृतबिन्दुकम् ॥ २५
विसृज्य पितरौ वह्नेः पूजितौ कुसुमादिभिः । दद्यात्पूर्णां विधानज्ञो निःशेषविधिपूरणीम् ॥ २६
अस्यामपि विधातव्यं पूर्ववत्ताडनादिकम् । स्वबीजं तु विशेषः स्याच्छुद्धिः शान्तेरपीडिता २७

इत्याग्नेये महापुराणे निर्वाणदीक्षायां शान्तिशोधनं नाम सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२७१२

अथाष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

निर्वाणदीक्षाशेषविधिः ।

ईश्वर उवाच—

संधानं शान्त्यतीतायाः शान्त्या सार्धं विशुद्धया । कुर्वीत पूर्ववत्तत्र तत्त्ववर्णादि तद्यथा ॥ १
ॐ ह्रां क्षौं ह्रां ह्रामिति संधानानि ॥ २
उभौ शक्तिशिवौ तत्त्वे भुवनाष्टकसिद्धिकम् । दीपकं रोचिकं चैव मोचकं चोर्ध्वगामि च ॥ ३
व्योमरूपमनाथं च स्यादनाश्रितमष्टकम् । ॐकारपदमीशाने मन्त्रौ वर्णाश्च षोडश ॥ ४
अकारादिविसर्गान्ता बीजेन देहकारकौ । कुहूश्च शङ्खिनी नाड्यौ देवदत्तधनंजयौ ॥ ५
+*मारुतौ स्पर्शनं श्रोत्रमिन्द्रिये विषयो नभः । शब्दो गुणोऽस्यावस्था तु तुर्यातीता तु पञ्चमी ॥*

+ इदमुत्तरार्धं नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु ।

---

१ क. ङ. च. 'या चापि' । २ च. जपेत् । ३ क. ङ. च. हूं । ४ क. ङ. च. हा: । ५ ख. 'मथेण । ६ च. १९ । ७ ग. ङ. च. 'नर्पिरदः' । ८ क. च. 'वर्णादित य' । ९ क. ङ. च. ह्रा । ख. ह्रूं । १० क. ङ. च. 'कमि' । ११ क. च. ध्वं१. । १२ क. ङ. च. 'शान न' । १३ ङ. ख. ङ. च. नाड्यौ ।

(निर्वाणदीक्षाविधिः)

ुः सदाशिवो देव इति तत्त्वादिसंचयम् । संचिन्त्य शान्त्यतीताख्यं विदध्यात्ताडनादिकम् ॥
लापाशं समाताड्य फडन्तेन विभिद्य च । प्रविश्यान्तर्नमोन्तेन फडन्तेन वियोजयेत् ॥ ८
ाखाहृत्संपुटीभूतं स्वाहान्तं क्षेपिमुद्रया । पूरकेण समाकृष्य पाशं मस्तकसूत्रतः ॥ ९
म्भकेन समादाय रेचकेनोद्भवाख्यया । हृत्संपुटनमोन्तेन वह्निं कुण्डे निवेशयेत् ॥ १०
स्याः पूजादिकं सर्वं निवृत्तेरिव साधयेत् । सदाशिवं समावाह्य पूजयित्वा प्रतर्प्य च ॥ ११
दाऽऽख्यातेऽधिकारेऽस्मिन्मुमुक्षुं दीक्षयाम्यहम् । भाव्यं त्वयाऽनुकूलेन भक्त्या विज्ञापयेदिति
ोरावाहनं पूजां कृत्वा तर्पणसंनिधी । हृत्संपुटात्मबीजेन शिष्यं वक्षसि ताडयेत् ॥ १३
ॐ हां हूं ह्रीं फट् ॥ १४
विश्य चाप्यनेनैव चैतन्यं विभजेत्ततः । शस्त्रेण पाशसंयुक्तं ज्येष्ठयाऽङ्कुशमुद्रया ॥ १५
ॐ ह्रीं हः, हूं फट् ॥ १६
ाहान्तेन तदाकृष्य तेनैव पुटितात्मना । गृहीत्वा तं नमोन्तेन निजात्मनि नियोजयेत् ॥ १७
ॐ हां हं हीमात्मने नमः ॥ १८
र्ववत्पितृसंयोगं भावयित्वोद्भवाख्यया । वामया तदनेनैव देव्या गर्भे नियोजयेत् ॥ १९
र्भाधानादिकं सर्वं पूर्वोक्तविधिनाऽऽचरेत् । मूलेन पाशशैथिल्ये निष्कृत्यैव शतं जपेत् ॥ २०
लशक्तितिरोधाने पाशानां च वियोजने । पञ्च पञ्चाऽऽहुतीर्दद्यादायुधेन यथा पुरा ॥ २१
ाशानायुधमन्त्रेण सप्तवाराभिजप्तया । छिन्द्यादस्त्रेण कर्तर्या कलाबीजयुजा यथा ॥ २२
ॐ हां शान्त्यतीतकलापाशाय हः, हूं फट् ॥ २३
ंसृज्य वर्तुलीकृत्य पाशानस्त्रेण पूर्ववत् । घृतपूर्णे स्रुवे दत्त्वा कलास्त्रेणैव होमयेत् ॥ २४
स्त्रेण जुहुयात्पञ्च पाशाङ्कुशनिवृत्तये । प्रायश्चित्तनिषेधार्थं दद्यादष्टाऽऽहुतीस्ततः ॥ २५
दाशिवं हृदाऽऽवाह्य कृत्वा पूजनतर्पणे । पूर्वोक्तविधिना कुर्यादधिकारसमर्पणम् ॥ २६
ॐ हां सदाशिवं मनोबिन्दुं शुल्कं गृहाण स्वाहा ॥ २७
नःशेषदग्धपाशस्य पशोरस्य सदाशिव । बन्धाय न त्वया स्थेयं शिवाज्ञां श्रावयेदिति ॥ २८
ूलेन जुहुयात्पूर्णां विसृजेत्तु सदाशिवम् । ततो विशुद्धमात्मानं शरच्चन्द्रमिवोदितम् ॥ २९
ंहारमुद्रया रौद्र्या संयोज्य गुरुरात्मनि । कुर्वीत शिष्यदेहस्थमुद्धृत्योद्भवमुद्रया ॥ ३०
्याद्याप्यायनायास्य मस्तकेऽर्घ्याम्बुबिन्दुकम् । क्षमयित्वा महाभक्त्या पितरौ विसृजेत्तथा ॥
ेदितौ शिष्यदीक्षायै यन्मया पितरौ युवाम् । कारुण्यान्मोक्ष(च)यित्वा तद्व्रज त्वं स्थानमात्मनः
ेखामन्त्रितकर्तर्या बोधशक्तिस्वरूपिणीम् । शिखां छिन्द्याच्छिवास्त्रेण शिष्यस्य चतुरङ्गुलाम्
ॐ क्लीं शिखायै हूं फट्, ओमस्त्राय हूं फट् ॥ ३४

---

१ क. ङ. च. °ताया वि° । २ क. ङ. च. °न नियो° । ३ क. ङ. च. प्राणमुद्रया । ख. ग. शून्यमुद्रया । ४ क. ङ. च. °केनान्ताख्य° । ५ ख. ग. °पुट न° । ६ क. ख. ग. ङ. च. वह्निकु° । ७ ख. ॐ ह्रां हूं ह्रां फ° । ८ घ. ः । ९ क. ङ. च. हा हू । १० ख. ग. हूं । ११ क. ङ. च. ह हामा° । १२ क. ङ. च. °धिनाच° । १३ क. ङ. च. हु । ख. हूं । १४ क. च. °च नत्वो दि° । १५ क. ङ. च. °त्वशान् । तु° । १६ ख. ग. °स्तके सम्बु° । १७ क. ख. ग. ङ. च. °ङ्गुलम् । १८ क. ङ. च. हूं । ख. ग. हू । १९ ख. ग. हूं । २० ख. ग. हूं ।

स्रुचि तां घृतपूर्णायां गोविन्द्रोल्कमध्यगाम् । संविधायास्त्रमन्त्रेण हूंफडन्तेन होमयेत् ॥ ३५
ॐ हौं हः, अस्त्राय हूं फट् ॥ ३६
प्रक्षाल्य स्रुक्स्रुवौ शिष्यं संस्नाप्याऽऽचम्य च स्वयम् । योजनिकास्थमात्मानं शस्त्रमन्त्रेण ताडयेत् ॥ ३७
वियोज्याऽऽकृष्य संपूज्य पूर्ववद्द्वादशान्ततः । आत्मीयहृदयाम्भोजकर्णिकायां निवेशयेत् ॥ ३८
पूरितं स्रुवमाज्येन विहिताधोमुखस्रुचा । नित्योक्तविधिनाऽऽदाय शङ्खसंनिभमुद्रया ॥ ३९
प्रसारितशिरोग्रीवो नादोच्चारानुसारतः । समदृष्टिः स्थिरश्वान्तः परभावसमन्वितः ॥ ४०
कुम्भमण्डलवह्निभ्यः शिष्यादपि निजात्मनः । गृहीत्वा षड्विधाध्वानं स्रु(स्रु)गग्रे प्राणनाडिका ४१
संचिन्त्य बिन्दुवद्ध्यात्वा क्रमशः सप्तधा यथा । प्रथमं प्राणसंयोगस्वरूपमपरं ततः ॥ ४२
हृदयादिक्रमोच्चारविसृष्टं मन्त्रसंज्ञकम् * । सुषुम्नानुगतं नादस्वरूपं तु तृतीयकम् ॥ ४३
सप्तमे कारणत्यागात्मशान्तविस्वरं लयः । शक्तिनादोर्ध्वसंचारस्तच्छक्ति विस्वरं मतम् ॥ ४४
प्राणस्य निखिलस्यापि शक्तिप्रमेयवर्जितम् । तत्कालविस्वरं षष्ठं शक्त्यतीतं च सप्तकम् ॥ ४५
तदेवयोजनस्थानं विस्वरं तत्त्वसंज्ञकम् । पूरकं कुम्भकं कृत्वा व्यादाय वदनं मनाक् ॥ ४६
शनैरुदीरयन्मूलं कृत्वा शिष्यात्मनो लयम् । हकारे तडिदाकारे षडध्वप्राणरूपिणि ॥ ४७
उकारं परतो नाभेर्वितस्ति व्याप्य संस्थितम् । ततः परमकारस्तु हृदयाच्चतुरङ्गुलम् ॥ ४८
ॐकारवाचकं विष्णोस्ततोऽष्टाङ्गुलकण्ठकम् । चतुरङ्गुलतालुस्थं मकारं रुद्रवाचकम् ॥ ४९
तद्वल्ललाटमध्यस्थं बिन्दुमीश्वरवाचकम् । नादं सदाशिवं देवं ब्रह्मरन्ध्रावसानकम् ॥ ५०
शक्तिं च ब्रह्मरन्ध्रस्थां त्यजन्नित्यमनुक्रमात् । दिव्यं पिपीलिकास्पर्शं तस्मिन्नेवानुभूय च ॥ ५१
द्वादशान्ते परे तत्त्वे परमानन्दलक्षणे । भावशून्ये मनोतीते शिवे नित्यगुणोदये ॥ ५२
विलीयमानमेतस्मिञ्शिष्यात्मानं विभावयेत् । विमुञ्चन्सर्पिषो धारां ज्वालान्तेऽपि परे शिवे ५३
योजनिकास्थिरत्वाय वौषडन्तशिवाणुना । दत्त्वा पूर्णां विधानेन गुणापादनमाचरेत् ॥ ५४
ॐ हामात्मने सर्वज्ञो भव स्वाहा । ॐ हामात्मने परितृप्तो भव स्वाहा । ॐ हूमात्मनेऽनादिबोधो भव स्वाहा । ॐ हैमात्मने स्वतन्त्रो भव स्वाहा । ॐ हौमात्मन्नलुप्तशक्तिर्भव स्वाहा ।
ॐ हः, आत्मनेऽनन्तशक्तिर्भव स्वाहा ॥ ५५
इत्थं षड्गुणमात्मानं गृहीत्वा परमाक्षरात् । विधिना भावनोपेतः शिष्यदेहे नियोजयेत् ॥ ५६
वौषाणुशक्तिसंघातजनितश्रमशान्तये । शिष्यमूर्धनि विन्यस्येद्दर्भादमृतबिन्दुकम् ॥ ५७

---

* एतदग्रे—" पूरकं कुम्भकं कृत्वा व्यादाय वदनं मनाक् । " इत्यर्धमाधिकं ध. पुस्तके ।

प्रणमय्येशकुम्भादींश्शिवाद्दक्षिणमण्डले । सौम्यवक्त्रं न्यवस्थाप्य शिष्यं दक्षिणमात्मनः ॥ ५८
त्वयैवानुगृहीतोऽयं मूर्तिमास्थाय मामकीम् । देवे वह्नौ गुरौ तस्माद्भक्तिं चाप्यस्य वर्धय ॥ ५९
इति विज्ञाप्य देवेशं प्रणम्य च गुरुः स्वयम् । श्रेयस्तवास्त्विति ब्रूयादाशिषं शिष्यमादरात् ६०
ततः परमया भक्त्या दत्त्वा देवेऽष्टपुष्पिकाम् । पुत्रकं शिवकुम्भेन संस्नाप्य विसृजेन्मखम् ॥६१

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये निर्वाणदीक्षाकथनं नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२७७३

अथैकोननवतितमोऽध्यायः ।

एकतत्त्वदीक्षाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

अथैकतात्त्विकी दीक्षा लघुत्वादुपदिश्यते । सूत्रबन्धादि कुर्वीत यथायोगं निजांशुना ॥ १
कालाग्न्यादिशिवान्तानि तत्त्वानि परिभावयेत् । समतत्त्वं समग्राणि सूत्रे मणिगणानिव ॥ २
आवाह्य शिवतत्त्वादि गर्भाधानादि पूर्ववत् । मूलेन किं तु कुर्वीत सर्वशुल्कसमर्पणम् ॥ ३
प्रदद्यात्ततः पूर्णां तत्त्वव्रातोपगर्भिताम् । एकयैव यया शिष्यो निर्वाणमधिगच्छति ॥ ४
योजनायै शिवे चान्यां स्थिरत्वापादनाय च । दत्त्वा पूर्णां प्रकुर्वीत शिवकुम्भाभिषेचनम् ॥ ५

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये एकतत्त्वदीक्षाविधिकथनं नामैकोननवतितमोऽध्यायः ॥८९॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२७७८

अथ नवतितमोऽध्यायः ।

अभिषेकादिविधिकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

शिवमभ्यर्च्याभिषेकं कुर्याच्छिष्यादिके श्रिये । कुम्भानीशादिकाष्ठासु क्रमशो नव विन्यसेत् ॥
तेषु क्षारोदं क्षीरोदं दध्युदं घृतसागरम् । इक्षुकादम्बरीस्वादुमस्तूदानष्ट सागरान् ॥ २
निवेशयेद्यथासंख्यमष्टौ विद्येश्वरानथ । एकं शिखण्डिनं रुद्रं श्रीकण्ठं तु द्वितीयकम् ॥ ३
त्रिमूर्तिमेकरुद्राक्षमेकनेत्रं शिवोत्तमम् । सप्तमं सूक्ष्मनामानमनन्तं रुद्रमष्टमम् ॥ ४
मध्ये शिवं समुद्रं च शिवमन्त्रं च विन्यसेत् । यागालयान्दिगीशस्य रचिते स्नानमण्डपे ॥ ५
कुर्यात्करद्वयायामां वेदीमष्टाङ्गुलोच्छ्रिताम् । श्रीपर्णाद्यासने तत्र विन्यस्यानन्तमासनम् ॥ ६
शिष्यं निवेश्य पूर्वास्यं सकलीकृत्य पूजयेत् । काञ्जिकौदनमृद्भस्मदूर्वागोमयगोलकैः ॥ ७
सिद्धार्थदधितोयैश्च कुर्यान्निर्मन्थनं ततः । क्षारोदानुक्रमेणाथ हृदा विद्येशशम्बरैः ॥ ८
कलशैः स्नापयेच्छिष्यं सुधाधारणयाऽन्वितम् । परिधाप्य सिते वस्त्रे निवेश्य शिवदक्षिणे ॥ ९

---

१ क. ड. च. 'त्कि नाभास्य । २ घ. 'जात्मना । ३ ख. 'त्वानि न' । ४ क. ख. ग. ङ. च. विन्यस्य' । ५ ख. ग. घ. 'मूर्तमे' । ६ ख. ग. 'म सूक्ष्मा' । ७ ख. ग. 'चाद्दिरोद' । ८ घ. ङ. 'नानकन् । ९ ख. ग. 'मंथनं । १० क. ड. च. 'तः । क्षीरो' । ११ च. 'शम्बरैः ।

स्रुचि तां घृतपूर्णायां गोविन्दोलकमध्यगाम् । संविधायास्त्रमन्त्रेण हूंफडन्तेन होमयेत् ॥ ३६

ॐ हौं हः, अस्त्राय हूं फट् ॥ ३७

प्रक्षाल्य स्रुक्स्रुवौ शिष्यं संस्नाप्याऽऽचम्य च स्वयम् । योजनिकास्थमात्मानं शस्त्रमन्त्रेण ताडयेत्
वियोज्याऽऽकृष्य संपूज्य पूर्ववद्द्वादशान्ततः । आत्मीयहृदयाम्भोजकर्णिकायां निवेशयेत् ॥ ३८

पूरितं स्रुवमाज्येन विहिताधोमुखस्रुचा । नित्योक्तविधिनाऽऽदाय शङ्खसंनिभमुद्रया ॥ ३९

प्रसारितशिरोग्रीवो नादोच्चारानुसारतः । समदृष्टिः स्थिरः शान्तः परभावसमन्वितः ॥ ४०

कुम्भमण्डलवह्निभ्यः शिष्यादपि निजात्मनः । गृहीत्वा षड्विधाध्वानं श्रु(स्रु)गग्रे प्राणनाडिकम्
संचिन्त्य विन्दुवद्ध्यात्वा क्रमशः सप्तधा यथा । प्रथमं प्राणसंयोगस्वरूपमपरं ततः ॥ ४२

हृदयादिक्रमोच्चारविसृष्टं मन्त्रसंज्ञकम् * । सुषुम्नानुगतं नादस्वरूपं तु तृतीयकम् ॥ ४३

सप्तमे कारणत्यागात्प्रशान्तविस्वरं लयः । शक्तिनादोर्ध्वसंचारस्तच्छक्ति विस्वरं मतम् ॥ ४४

प्राणस्य निखिलस्यापि शक्तिप्रमेयवर्जितम् । तत्कालविस्वरं षष्ठं सक्त्यतीतं च सप्तकम् ॥ ४५

तदेतद्योजनस्थानं विस्वरं तत्त्वसंज्ञकम् । पूरकं कुम्भकं कृत्वा व्यादाय वदनं मनाक् ॥ ४६

शनैरुदीरयन्मूलं कृत्वा शिष्यात्मनो लयम् । हकारे तडिदाकारे षडध्वप्राणरूपिणि ॥ ४७

उकारं परतो नाभेर्वितस्ति व्याप्य संस्थितम् । ततः परमकारस्तु हृदयाच्चतुरङ्गुलम् ॥ ४८

ॐकारवाचकं विष्णोस्ततोऽष्टाङ्गुलकैण्ठकम् । चतुरङ्गुलतालस्थं मकारं रुद्रवाचकम् ॥ ४९

तद्वल्ललाटमध्यस्थं विन्दुमीश्वरवाचकम् । नादं सदाशिवं देवं ब्रह्मरन्ध्रावसानकम् ॥ ५०

शक्तिं च ब्रह्मरन्ध्रस्थां त्यजन्नित्यमनुक्रमात् । दिव्यं पिपीलिकास्पर्शं तस्मिन्नेवानुभूय च ॥५१

द्वादशान्ते परे तत्त्वे परमानन्दलक्षणे । भावशून्ये मनोतीते शिवे नित्यगुणोदये ॥ ५२

विलीयमानमेतस्मिञ्शिष्यात्मानं विभावयेत् । विमुञ्चन्सर्पिषो धारां ज्वालान्तेऽपि परे शिवे॥५३

योजनिकास्थिरत्वाय वौषडन्तशिवाणुना । दत्त्वा पूर्णां विधानेन गुणापादनमाचरेत् ॥ ५४

ॐ हामात्मने सर्वज्ञो भव स्वाहा । ॐ हामात्मने परितृप्तो भव स्वाहा । ॐ हूमात्मनेऽनादिबोधो भव स्वाहा । ॐ हौमात्मने स्वतन्त्रो भव स्वाहा । ॐ हौमात्मनेऽलुप्तशक्तिर्भव स्वाहा । ॐ हः, आत्मनेऽनन्तशक्तिर्भव स्वाहा ॥ ५५

इत्थं षड्गुणमात्मानं गृहीत्वा परमाक्षरात् । विधिना भावनोपेतः शिष्यदेहे नियोजयेत् ॥ ५६

क्षीमाणुशक्तिसंपातजनितश्रमशान्तये । शिष्यमूर्ध्नि विन्यस्येद्देयादमृतविन्दुकम् ॥ ५७

---

* एतदग्रे—" पूरकं कुम्भकं कृत्वा व्यादाय वदनं मनाक् । " इत्यर्धमधिकं प. पुस्तके ।

---

१ ख. ग. 'विन्दोल्क' । २ छ 'न हूफ' । ३ क. ङ. ग. हं । ४ ख. 'च च' । ५ क. ङ. च. 'अधोमुख' । ६ क ङ च. [illegible] । ७ क ङ. च 'व पुन' । ८ क ख. ङ. च. 'स्रुचा' । ९ ख ग. घ. 'दृष्टिशिवधा' । १० क ङ च 'दश ग द्विधाऽध्वान गृहीत्वे' । ११ क ङ. घ. 'हितम्' । १२ क. ङ. च. 'न्त्य शिवदं ध्यात्वा' । १३ ङ. च. 'योग स्व' । १४ क. ङ. च. 'मन्त्रकं' । १५ ग. नाद स्व' । १६ क. ख, ग. ङ. च. 'विषुवत्' । १७ क. ख. ङ. च. विषुव । १८ क. ख, ग. ङ च. 'विषुव च' । १९ क. ङ. घ. 'त तु सप्तकम्' । २० घ. 'जनास्थं' । २१ क. ख. ग ङ. च. विषुव । २२ क. ख. ग. ङ च. 'लिना क' । २३ ख. घ. 'कारं वा' । २४ घ. 'कर्णे वि' । २५ घ. 'कण्ठकं' । २६ ख. ग. घ. 'स्येत दे' । २७ क. ङ. च. 'अनादिबो' । २८ छ 'हां । ओमा' । २९ क. ङ. च. 'मवर्द' । ३० क. ङ. च. 'ग्दत्त दद्या' । ३१ ख ग. 'दर्भाद' ।

प्रणम्येशकुम्भादीञ्छिवाद्दक्षिणमण्डले । सौम्यवक्त्रं व्यवस्थाप्य शिष्यं दक्षिणमात्मनः ॥ ५८
त्वयैवानुगृहीतोऽयं मूर्तिमास्थाय मामकीम् । देवे वह्नौ गुरौ तस्माद्भक्तिं चाप्यस्य वर्धय ॥ ५९
इति विज्ञाप्य देवेशं प्रणम्य च गुरुः स्वयम् । श्रेयस्तवास्त्विति ब्रूयादाशिषं शिष्यमादरात् ६०
ततः परमया भक्त्या दत्त्वा देवेऽष्टपुष्पिकाम् । पुत्रकं शिवकुम्भेन संस्नाप्य विसृजेन्मखम् ॥६१

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये निर्वाणदीक्षाकथनं नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२७७३

अथैकोननवतितमोऽध्यायः ।

एकतत्त्वदीक्षाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

अथैकतात्त्विकी दीक्षा लघुत्वादुपदिश्यते । सूत्रबन्धादि कुर्वीत यथायोगं निजाणुना[1] ॥ १
कालाग्न्यादिशिवान्तानि तत्त्वानि परिभावयेत् । समतत्त्वे समग्राणि सूत्रे मणिगणानिव ॥ २
आवाह्य शिवतत्त्वादि[2] गर्भाधानादि पूर्ववत् । मूलेन किं तु कुर्वीत सर्वशुल्कसमर्पणम् ॥ ३
प्रदद्यात्ततः पूर्णां तत्त्वव्रातोपगर्भिताम् । एकयैव यया शिष्यो निर्वाणमधिगच्छति ॥ ४
योजनायै शिवे चान्यां स्थिरत्वापादनाय च । दत्त्वा पूर्णां प्रकुर्वीत शिवकुम्भाभिषेचनम् ॥ ५

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये एकतत्त्वदीक्षाविधिकथनं नामैकोननवतितमोऽध्यायः ॥८९॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२७७८

अथ नवतितमोऽध्यायः ।

अभिषेकादिविधिकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

शिवमभ्यर्च्याभिषेकं कुर्याच्छिष्यादिके शिवे । कुम्भानीशादिकाष्ठासु क्रमशो नव विन्यसेत् ॥
तेषु क्षारोदं क्षीरोदं दध्युदं घृतसागरम् । इक्षुकादम्बरीस्वादुमस्तूदानष्ट सागरान् ॥ २
निवेशयेद्यथासंख्यमष्टौ विद्येश्वरानथ । एकं शिखण्डिनं रुद्रं श्रीकण्ठं तु द्वितीयकम् ॥ ३
त्रिमूर्तिमेकरुद्राक्षमेकनेत्रं शिवोत्तमम् । सप्तमं सूक्ष्मनामानमनन्तं रुद्रमष्टमम् ॥ ४
मध्ये शिवं समुद्रं च शिवमन्त्रं च विन्यसेत् । यागालयोन्दिग्भागस्य रचिते स्नानमण्डपे ॥ ५
कुर्यात्करद्वयायामां वेदीमष्टाङ्गुलोच्छ्रिताम् । श्रीपर्णाद्यासने तत्र विन्यस्यानन्तमासनम् ॥ ६
शिष्यं निवेश्य पूर्वास्यं सकलीकृत्य पूजयेत् । काञ्जिकौदनमृद्भस्मदूर्वागोमयगोलकैः ॥ ७
सिद्धार्थदधितोयैश्च कुर्यान्निर्मन्थनं ततः । क्षारोदानुक्रमेणाथ हृदा विद्येशसम्वरैः ॥ ८
कलशैः स्नापयेच्छिष्यं सुधाधारणयाऽन्वितम् । परिधाप्य सिते वस्त्रे निवेश्य शिवदक्षिणे ॥ ९

---

१ क. ङ. च. 'किं नाथास्य । २ घ. 'ज्ञात्मना । ३ ख. 'त्त्वानि ग' । ४ क. ख. ग. ङ. च. विश्रेश' ।
५ ख. ग. घ. 'मूर्तमे' । ६ ख. ग. 'म सूक्ष्मा' । ७ ख. ग. 'यादिरीय' । ८ घ. ङ. 'मानसम् । ९ ख. ग. 'मंथनं ।
१० क. ङ. च. 'तः । क्षीरो' । ११ च. 'शम्भरैः ।

पूर्वोदितासने शिष्यं पुनः पूर्ववदर्चयेत् । उष्णीषं योगपट्टं च मुकुटं कर्तरीं पटीम् ॥ १
अक्षमालां पुस्तकादि शिविकाद्यधिकारकम् । दीक्षाव्याख्याप्रतिष्ठाद्यं ज्ञात्वाऽद्यप्रभृति त्वया ।
सुपरीक्ष्य विधातव्यमाज्ञां संश्रावयेदिति । अभिवाद्य ततः शिष्यं प्रणिपत्य महेश्वरम् ॥ १
विघ्नज्वालापनोदार्थं कुर्याद्विज्ञापनां यथा । अभिषेकार्थमादिष्टस्त्वयाऽहं गुरुमूर्तिना ॥ १
संहितापारगः सोऽयमभिषिक्तो मया शिव । वृषगे मन्त्रचक्रस्य पञ्च पञ्चाऽऽहुतीर्यजेत् ॥ १
दद्यात्पूर्णां ततः शिष्यं स्थापयेन्निजदक्षिणे । शिष्यदक्षिणपाणिस्था अङ्गुष्ठाद्यङ्गुलीः क्रमात् १
लाञ्छयेदुपबद्धाय दग्धदर्भाग्रशम्बरैः । कुसुमानि करे दत्त्वा प्रणामं कारयेदमुम् ॥ १
कुम्भेऽनले शिवे स्वस्मिंस्ततस्तत्कृत्यमादिशेत् । अनुग्राह्यास्त्वया शिष्याः शास्त्रेण सुपरीक्षिताः
भूपवन्मानवादीनामभिषेकादभीप्सितम् । *ॐ श्रां श्रौं पशुं हूं फडिल्यस्त्रराजाभिषेकतः ॥ १

इत्याग्नेये महापुराणेऽभिषेकादिविधिकथनं नाम नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२७९६

अथैकनवतितमोऽध्यायः ।

अभिषिक्तेन कर्तव्यस्य तत्तद्देवतापूजनस्य विधिः ।

ईश्वर उवाच—

अभिषिक्तः शिवं विष्णुं पूजयेद्भास्करादिकान् । शङ्खभेर्यादिनिर्घोषैः स्नापयेत्पञ्चगव्यकैः ॥ १
+यो देवान्देवलोकं स याति स्वं कुलमुद्धरन् । वर्षकोटिसहस्रेषु यत्पापं समुपार्जितम् ॥ २
घृताभ्यङ्गेन देवानां भस्मी भवति पावके । आढकेन घृताद्यैश्च देवान्स्नाप्य सुरो भवेत् ॥ ३
चन्दनेनानुलिप्याथ गन्धाद्यैः पूजयेत्तथा । अल्पायासेन स्तुतिभिः स्तुता देवास्तु सर्वदा ॥ ४
अतीतानागतज्ञानमन्त्रधीभुक्तिमुक्तिदाः । गृहीत्वा प्रश्नसूक्ष्मार्णे हृते द्वाभ्यां शुभाशुभम् ॥ ५
त्रिभिर्जीवो मूलधातुश्चतुर्भिर्ब्राह्मणादिधीः । पञ्चादौ भूततत्त्वादि शेषे चैवं जयादिकम् ॥ ६
एकत्रिकेतित्रिकान्ते पदे द्विपमेकान्तके । अशुभं मध्यमं मध्ये स्विन्द्राक्षिषु नृपः शुभः ॥ ७
संख्यार्द्धेन्दे जीविताब्दं यमोऽब्ददशहा ध्रुवम् । सूर्येभास्येशदुर्गाश्रीविष्णुमन्त्रैर्लिखेत्कजे ॥ ८
कठिन्या जप्तया स्पृष्टे गोमूत्राकृतिरेखया । आरभ्यैकं त्रिकं यावत्त्रिचतुष्कावसानकम् ॥ ९
गर्ग्ग्रोमप्रमरुद्धीजैश्चतुःपष्टिपदे तथा । अक्षाणां पातनात्स्पर्शाद्विषमादौ शुभादिकम् ॥ १०
एकत्रिकादिमारभ्य अन्ते चाष्टत्रिकं तथा । ध्वजाद्या याः समा हीना विषमाः शोभनादिदाः ॥

---

* इदमर्धं क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति । + इदमर्धं क. ङ. च पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ ख. मुकुटं । २ ख. पटीम् । ३ ख. ङ. पुष्पकां । ४ ख 'पञ्च तथा । ५ ग. ङ. च. 'येदूपरत्वाय दग्धदर्भाग्रपर्वरैः । ६ ख. ॐ श्रां पशूहूं फ' । ७ ख. 'सुपरिचित' । ८ क. ख. ग ङ. च. 'जयस्तथा । ९ क. ङ. घ. 'तुर्थस्तूर्केर्ना' । १० ख. 'कात्रित्रि' । ११ क. ङ. च. 'दे द्वयम' । १२ ख 'परक' । १३ क. ङ. च. 'ध्ये स्वेन्द्रज्ञिनृ' । ख. 'ध्ये स्वे केन्द्रज्ञिनृ' । १४ ख. 'श्वेते जीं' । १५ ख 'ब्द मयोऽब्द' । १६ क. ङ. घ. स्पृष्टे' । १७ क. ख. ग. ङ. घ. 'मूत्राकृ' । १८ क. ट. ग. 'सर्वोरामरुद्धैर्गेश्च' । १९ घ. 'णां पत' । २० ख. त्रिधा । ङ. ङ. च. 'दिदाः । आ' ।

ओंईपञ्चवितैः कार्यैः षोडशस्वरपूर्वगैः । आद्यैस्तैः संस्वरैः कार्यैस्त्रिपुरानामर्वैत्रकैः ॥ १२
ह्रींबीजाः प्रणवाद्याः स्युर्नमोन्ता यत्र पूजने । मन्त्रा विंशतिसाहस्राः शतं पैञ्चाधिकं ततः ॥ १३
ओंह्रींमन्त्राः सरस्वत्याश्चण्डिकायास्तथैव च । तथा गौर्याश्च दुर्गाया ओंश्रींमन्त्राः श्रियस्तथा
तथा सौंमन्त्राः सूर्यस्य आंह्रौंमन्त्राः शिवस्य च । ओंगंमन्त्रा गणेशस्य आंमन्त्राश्च तथा हरेः ॥१६
शतार्धैकाधिकैः कार्यैस्तथा षोडशभिः स्वरैः । काद्यैस्तैः सस्वरैराद्यैः कान्तैर्मन्त्रास्तथाऽखिलाः
रवीशदेवीविष्णूनां स्वाभीदेनेन्द्रवर्तनात् । दैवतत्रयं पञ्चाधिकं प्रत्येकं मण्डलं क्रमात् ॥ १७
अभिषिक्तो जपेद्ध्यायेच्छिष्यादीन्दीक्षयेद्गुरुः ॥ १८

इत्यादिमहापुराणे आग्नेयेऽभिषेचनेन कर्तव्यस्य तत्तद्देवतापूजनस्य विधिकथनं नामैकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२८१५

अथ द्विनवतितमोऽध्यायः ।

संक्षेपेण प्रतिष्ठाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

प्रतिष्ठां संप्रवक्ष्यामि क्रमात्संक्षेपतो गुह । पीठं शक्तिः शिवो लिङ्गं तद्योगः सा शिवाणुभिः ॥१
प्रतिष्ठायाः पञ्च भेदास्तेषां रूपं वदामि ते । यत्र ब्रह्मशिलायोगः सा प्रतिष्ठा विशेषतः ॥ २
स्थापनं तु यथायोगं पीठ एव निवेशनम् । प्रतिष्ठा भिन्नपीठस्य स्थितस्थापनमुच्यते ॥ ३
उत्थापनं च सा प्रोक्ता लिङ्गोद्धारपुरःसरा । यस्यां तु लिङ्गमारोप्य संस्कारः क्रियते बुधैः॥४
आस्थापनं तदुद्दिष्टं द्विधा बिम्बादिकस्य च । आसु सर्वासु चैतन्यं नियुञ्जीत परं शिवम् ॥ ५
पदाधारादिभेदेन प्रासादेष्वपि पञ्चधा । परीक्षामथ मेदिन्याः कुर्यात्प्रासादकाम्यया ॥ ६
शुक्लाऽऽज्यगन्धा रक्ता च रक्तगन्धा सुगन्धिनी । पीता कृष्णा सुरागन्धा विप्रादीनां मही क्रमात्
पूर्वेशोत्तरसर्वत्र पूर्वा चैषां विशिष्यते । ओंखाते हास्तिके यस्याः पूर्णे मृद्राधिका भवेत् ॥ ८
उत्तमां तां महीं विद्याचोवाद्यैर्वा समुक्षिताम् । अस्थ्यङ्गारादिभिर्दुष्टामत्यन्तं शोधयेद्गुरुः ॥ ९
नगरग्रामदुर्गार्थं गृहप्रासादकारणम् । खननैर्गोकुलावासैः कर्षणैर्वा मुहुर्मुहुः ॥ १०
मण्डपे द्वारपूजादिमर्चैनुष्ठानसानकम् । कर्म निर्वर्त्यायोरास्त्रं सहस्रं विधिना यजेत् ॥ ११
समीकृत्योपलिप्तायां भूमौ संशोधयेद्दिशः । स्वर्णद्रव्यक्षतैं रेखाः प्रकुर्वीत प्रदक्षिणम् ॥ १२
मध्यादीशानकोष्ठस्थे पूर्णकुम्भे शिवं यजेत् । वास्तुमभ्यर्च्य तत्तोयैः सिञ्चेत्कुद्दालकादिकम् १३

---

१ क. धारैर्' । ख. आद्यर्' । २ क. ङ. च. सर्वैः । ख. सुसर्वैः । ३ क. ङ. च. 'नान्त्रिकाः ।४ क. ङ. घ. 'बाः । ह्रौं' । ५ ख. पञ्चाऽधि' । ६ क. च. अर्थानन्दाः । ७ क. ख. ग. ङ. च. अर्थानन्दाः । ८ क. ङ. च. 'मा । श्रौं' । ९ ख. ग. 'मा क्लें' । घ. 'मा श्रोंशों' । १० क. च. 'स्य भानोर्म' । ११ क. च. अनन्दा । १२ क. ख. ग. ङ. च. 'स्य आनन्दाच । १३ क. ख. ग. ङ च. 'देवादैः श्री' । १४ ख. शतद्वय । १५ क. ङ. च. तु पीठस्या' । १६ क. घ ङ. च. शुक्लाऽऽज्य' । १७ ख. ग. 'ह्याऽऽद्यर' । १८ ख. ग. मता । १९ क. ङ. च. आहवाते । २० ख. पूर्वे । २१ क. च. भवाचारा' । २२ ख. 'देतुरा । न' । २३ च. 'ग्रक्षत' । २४ क. ख. च. 'र्वर्त्य मोदन्व' । ख. घ. 'र्वर्त्यं थौ' ।

प्राच्ये रक्षोगणानिष्ट्वा विधिना दिग्बलिं क्षिपेत् । भूमिं संसिच्य संस्नाप्य कुद्दालाद्यं प्रपूजयेत् ॥
अन्यं वस्त्रयुगच्छन्नं कुम्भं स्कन्धे द्विजन्मनः । निधाय गीतवाद्यादिब्रह्मघोषसमाकुलम् ॥ १५
पूजां कुम्भे समाहृत्य प्राप्ते लग्नेऽग्निकोष्ठके । कुद्दालेनाभिषिक्तेन मधुवक्त्रेन तु खानयेत् ॥ १६
नैर्ऋत्यां क्षेपयेन्मृत्स्नां खाते कुम्भजलं क्षिपेत् । पुरस्य पूर्वसीमान्तं नयेद्यावदभीप्सितम् ॥ १७
अथ तद्रक्षणं स्थित्वा भ्रामयेत्परितः पुरम् । सिञ्चन्सीमान्तचिह्नानि यावदीशानगोचरम् ॥ १८
अर्घ्यदानमिदं प्रोक्तं तत्र कुम्भपरिभ्रमात् । इत्थं परिग्रहं भूमेः कुर्वीत तदनन्तरम् ॥ १९
कर्करान्तं जलान्तं वा शल्यदोषजिघांसया । खानयेद्द्कुमारीं चेद्विधिना शल्यमुद्धरेत् ॥ २०
(*अकचटतपयशहान्मानवश्चेत्प्रश्नाक्षराणि तु । अग्नेर्ध्वजादिपतिताः स्वस्थाने शल्यमाख्यानि
कर्तुरङ्गविकारेण जानीयात्तत्प्रमाणतः ।) पश्चादीनां प्रवेशेन कीर्तनैर्विरुतैर्दिशः ॥ २१
मातृकामष्टवर्गाढ्यां फलके भुवि वा लिखेत् । शल्यज्ञानं वर्गवशात्पूर्वादीशान्ततः क्रमात् ॥२२
अवर्गे चैव लोहं तु कवर्गेऽङ्गारमग्नितः । चवर्गे भस्म दक्षे स्याट्टवर्गेऽस्थि च नैर्ऋते ॥ २४
तवर्गे चेष्टका चाऽऽप्ये कपालं च पवर्गके । यवर्गे शवकीटादि शवर्गे लोहमादिशेत् ॥ २५
हवर्गे रजतं तद्वदवर्गांश्चानर्थकरानपि । प्रोक्ष्याश्मभिः करापूरैरष्टाङ्गुलगृदन्तरैः ॥ २६
पादोनं खातमापूर्य सजलैर्मुद्गराहतैः । लिप्तां समप्लवां तत्र कारयित्वा भुवं गुरुः ॥ २७
सामान्यार्घ्यकरो यायान्मण्डपं वक्ष्यमाणकम् । तोरणद्वाःपतीनिष्ट्वा प्रत्यग्द्वारेण संविशेत् ॥ २८
कुर्यात्तत्राऽऽत्मशुद्ध्यादिकुण्डमण्डपसंस्कृतिम् । कलशं वर्धनीसक्तं लोकपालशिवार्चनम् ॥ २९
अग्नेर्ज्वलनपूजादि सर्वं पूर्ववदाचरेत् । यजमानान्वितो यायाच्छिलानां स्नानमण्डपम् ॥ ३०
शिलाः प्रासादलिङ्गस्य पादा धर्मादिसंज्ञकाः । अष्टाङ्गुलोच्छ्रिताः शस्ताश्चतुरस्राः करायताः ॥
पाषाणानां शिलाः कार्या इष्टकानां तदर्धतः । प्रासादेऽश्मशिलाः शैल इष्टका इष्टकामये ॥३२
अङ्किता नन्दवक्त्राद्यैः पङ्कजाः पङ्कजान्विताः । नन्दा भद्रा जया रिक्ता पूर्णाख्या पञ्चमी मता॥
आसां पद्मो महापद्मः शङ्खोऽथ मकरस्तथा । समुद्रश्चेति पञ्चामी निधिकुम्भाः क्रमादधः ॥ ३४
नन्दा भद्रा जया पूर्णा अजिता चापराजिता । विजया मङ्गलाख्या च धरणी नवमी शिला॥३५
सुभद्रश्च विभद्रश्च सुनन्दः पुष्पनन्दकः । जयोऽथ विजयश्चैव कुम्भः पूर्णस्तथोत्तरः ॥ ३६
नवानां तु यथासंख्यं निधिकुम्भा अमी नव । आसनं प्रथमं दत्त्वाऽऽताभ्योल्लिख्य शराणुना॥
सर्वासामविशेषेण तनुत्रेणावगुण्ठनम् । मृद्भिर्गोमयगोमूत्रकषायैर्गन्धवारिणा ॥ ३८
अस्त्रेण हुंफडन्तेन मलस्नानं समाचरेत् । विधिना पञ्चगव्येन स्नानं पञ्चामृतेन च ॥ ३९
गन्धतोयान्तरं कुर्यान्निजनामाङ्किताणुना । फलैरत्नसुवर्णानां गोशृङ्गसलिलैस्ततः ॥ ४०

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु ।

---

१ ख. ग. 'ग्बलिनिक्षेपं' । २ क. ख. ग. ङ. च. संस्थाप्य । ३ क. ङ. च. संरक्तेन । ४ ख. ग 'मयन्परि' । ५ क. ख. ग. ङ. च. अर्घदा° । ६ क. ङ. च. 'क्त भद्रकु' । ७ क. ङ. च. जिह्वास' । ८ ख. ग 'दिमात्रे' । ९ क. ङ. च. 'र्गे स्थिरतं' । ख. ग. 'र्गे चरतं' । १० क. ङ. च. 'त् । कवर्गे रजतं तद्वद्वक्षास्ताश्च करान' । ख. ग. 'द । कवर्गे रजतं तद्वदवर्णानर्थकानपि । ११ च. प्रोक्ष्याऽऽश्मभिः । १२ क. ख. ग. ङ. च. 'न्यार्घक' । १३ च 'र्गर्जन' । १४ ख. ग. 'नां स्थान' । १५ च. पादध' । १६ क. च. मण्डलाक्षा । १७ क. ङ. च.'ल्पदन्तक' । १८ क. ङ. च. पूर्वरत्न' । १९ ख. ख. ग. ङ. च. प्रणव । २० ध. 'ण हूंफ' । २१ क. ङ. च. कुम्भाता । २२ क. ङ. च. 'त्वाणु' ।

(सङ्क्षेपेण प्रतिष्ठाविधिः)

चन्दनेन समालभ्य वस्त्रैराच्छादयेच्छिलाम्[1] । स्वर्णोत्थमासनं दत्त्वा नीत्वा योगं[3] प्रदक्षिणम् ॥
शय्यायां कुशतल्पे वा हृदयेन निवेशयेत् । संपूज्य न्यस्य बुद्ध्यादिधरान्तं तत्त्वसंचयम् ॥ ४२
त्रिखण्डव्यापकं तत्त्वत्रयं चानुक्रमान्न्यसेत् । बुद्ध्यादौ चित्तपर्यन्ते चिन्तातन्मात्रकावधौ ॥ ४३
तन्मात्रादौ धरान्ते च शिवविद्यात्मनां स्थितिः । तत्त्वानि निजमन्त्रेण तत्त्वेशांश्च हृदाऽर्चयेत् ॥
स्थानेषु पुष्पमालादिचिह्नितेषु यथाक्रमम् ॥ ४५
ॐ हूं शिवतत्त्वाय नमः । ॐ हूं शिवतत्त्वाधिपतये रुद्राय नमः । ॐ ह्रां विद्यातत्त्वाय नमः । ॐ ह्रां विद्यातत्त्वाधिपाय विष्णवे नमः । ॐ ह्रामात्मतत्त्वाय नमः ॥ ॐ ह्मात्मतत्त्वाधिपतये ब्रह्मणे नमः ॥ ४६
क्षमाग्नियजमानार्कजलवातेन्दुखानि च । प्रतितत्त्वं न्यसेदष्टौ मूर्तीः प्रति शिलां शिलाम् ॥ ४७
स(श)र्वं पशुपतिं चोग्रं रुद्रं भवमथेश्वरम् । महादेवं च भीमं च मूर्तीशांश्च यथाक्रमात् ॥ ४८
ॐ धरामूर्तये नमः । ॐ धराधिपतये नमः ॥ ४९
इत्यादिमन्त्राल्लोँकपालान्यथासंख्यं निजाणुभिः । विन्यस्य पूजयेत्कुम्भांस्तन्मन्त्रैर्वा निजाणुभिः
इन्द्रादीनां तु वीजानि वक्ष्यमाणक्रमेण तु ॥ ५०
लूं रूं शूं पूं वूं यूं मूं हूं क्षूमिति ॥ ५१
उक्तो नवशिलापक्षः शिला पञ्चपदा तथा । प्रतितत्त्वं न्यसेन्मूर्तीः सृष्ट्या पञ्च धरादिकाः॥ ५२
ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्र ईश्वरश्च सदाशिवः । एते च पञ्च मूर्तीशा यष्टव्यास्तासु पूर्ववत् ॥ ५३
ॐ पृथ्वीमूर्तये नमः । ॐ पृथ्वीमूर्त्यधिपतये ब्रह्मणे नमः । इत्यादिमन्त्राः ॥ ५४
संपूज्य कलशान्पञ्च क्रमेण निजनामभिः । निरुन्धीत विधानेन न्यासो मध्यशिलाक्रमात् ॥ ५५
कुर्यात्प्राकारमन्त्रेण भूतिदर्भैस्तिलैस्ततः । कुण्डेषु धारिकां शक्तिं विन्यस्याभ्यर्च्य तर्पयेत् ॥ ५६
तत्त्वतत्त्वाधिपान्मूर्तिमूर्तीशांश्च घृतादिभिः । ततो ब्रह्मांशशुद्ध्यर्थं मूलाङ्गं ब्रह्मभिः क्रमात् ॥ ५७
कृत्वा शतादिपूर्णान्तं प्रोक्ष्य शान्तिजलैः शिलाः । पूजयेच्च कुशैः स्पृष्ट्वा प्रतितत्त्वमनुक्रमात् ५८
सांनिध्यमथ संधानं कृत्वा शुद्धं पुनर्न्यसेत् । एवं भागत्रये कर्म गत्वा गत्वा समाचरेत् ॥ ५९
ॐ, आम्, ईम्, आत्मतत्त्वविद्यातत्त्वाभ्यां नम इति ॥ ६०
संस्पृशेद्दर्भमूलाद्यैर्ब्रह्माङ्गादित्रयं क्रमात् । कुर्यात्तत्त्वानुसंधानं ह्रस्वदीर्घप्रयोगतः ॥ ६१
ॐ ह्रीम्, ऊं विद्यातत्त्वशिवतत्त्वाभ्यां नमः ॥ ६२
घृतेन मधुना पूर्णांस्ताम्रकुम्भान्सरत्नकान् । पञ्चगव्यार्घ्यसंसिक्ताल्लोँकपालाधिदैवतान् ॥ ६३
पूजयित्वा निजैर्मन्त्रैः संनिधौ होममाचरेत् । शिलानामथ सर्वासां संस्मरेदधिदेवताः ॥ ६४
विद्यारूपाः कृतस्नाना हेमवर्णाः शिलाम्बराः । न्यूनादिदोषमोषार्थं वास्तुभूमेश्च शुद्धये ॥
यजेदस्त्रेण मूर्धान्तमाहुतीनां शतं शतम् ॥ ६५

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रतिष्ठाशिलान्यासविधिकथनं नाम द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२८७९

---

१ क. ङ. च. 'च्छिलाः । सद्दूर्णनास' । २ ख. ग. 'म् । चतुष्ट' । ३ घ. याग । ४ क. ङ. च. चित्त दैर्मा॰ वका' । ५ क. ङ. वरान्ते । ६ ख. ग. हूह । ७ ख. ग. हूले । ८ क. ङ. च. ह्रीं । ख. हीं । ९ क. ङ. च. ॐ धरा' । १० क. ङ. च. ॐ धरा' । ११ क. ङ. च. 'मः । लोकपालाननन्तान्तान्य' । १२ क. ङ. च. तु । ॐ सूं हूं चूं धूं हूं कुमि' । १३ क. ख. ग. ङ. च. तदा । १४ क. ङ. च. कुम्भेषु । ख. कुशेषु । १५ घ. प्रोक्ष्याः । १६ क. ङ. च. ईं । १७ क. ङ. च. 'घनाशार्थं । १८ घ. 'मोक्षार्थं । १९ क. ङ. च. 'प शुद्धपर्णमाहुतीः' ।

अथ त्रिनवतितमोऽध्यायः ।

वास्तुपूजादिविधिः ।

ईश्वर उवाच—

ततः प्रासादमा[1]सूत्र्य वर्तयेद्वास्तुमण्[2]डपम् । कुर्यात्कोष्ठचतुःषष्टिं क्षेत्रे वेदा[3]स्रके समे ॥ १

कोणेषु विन्यसे[4]द्वंशौ रज्जवोऽष्टौ त्रिकोणगाः । द्विपदाः षट्पदास्तास्तु वास्तुं तत्रार्चयेद्यथा ॥ २

आकुञ्चितकरं वास्तुमुत्तानमसुराकृतिम् । स्मरेत्पूजासु कुड्यादिनि[5]वेशे त्वधराननम् ॥ ३

जानुनी कूर्परौ सक्थि दिशि वातहुताशयोः । पैत्र्यां पादपुटौ रौद्र्यां शिरोऽस्य हृदयेऽञ्जलिः

अस्य देहे समारूढा देवताः पूजिताः शुभाः । अष्टौ कोणाधिपास्तत्र कोणार्धेष्वष्टसु स्थिताः ॥

षट्पदास्तु मरीच्याद्या दिक्षु पूर्वादिषु क्रमात् । मध्ये चतुष्पदो ब्रह्मा शेषास्तु [11]पदिकाः स्मृताः

समस्तनाडीसंयोगे महामर्मा[12]नुजं हृ[13]लम् । त्रिशूलं स्वस्तिकं वज्रं महास्वस्तिकसंपुटौ ॥ ७

[14]त्रिकटं मणिबन्धं च सुविशुद्धं पदं तथा । इति द्वादश मर्माणि वास्तोर्भित्त्यादिषु त्यजेत् ॥ ८

साज्यमक्षतमीशाय पर्जन्यायाम्बुजोदकम् । ददीताथ जयन्ताय पताकां कुङ्कुमोज्ज्वलाम् ॥ ९

रत्नवारि महेन्द्राय रवौ धूम्रं वितानकम् । सत्याय घृतगोधूममाज्यभक्तं भृशाय च ॥ १०

विमांसमन्तरिक्षाय[15] शकुन्तेभ्यश्च पूर्ववत् । मधुक्षीराज्यसं[16]पूर्णां प्रदद्याद्वह्नये [17]स्रु(स्रु)चम् ॥ ११

लाजान्पू[18]र्णे सुवर्णाम्बु वितथाय निवेदयेत् । द[20]द्याद्गृहक्षते क्षौद्रं यमराजे पलौदनम् ॥ १२

गन्धं गन्धर्वनाथाय जिह्वां भृ[21]ङ्गाय पक्षिणः । मृगा[22]य यवपर्णानि याम्यामित्यष्ट देवताः ॥ १३

पित्रे तिलोदकं क्षीरं वृक्षजं दन्तधावनम् । दौवारिकाय देवाय प्रदद्याद्धेनुमुद्रया ॥ १४

सुग्रीवाय दि[23]शे[24]द्धूपान्पुष्पदन्ताय दर्भकम् । रक्तं प्रचेतसे पद्ममसुराय सुरासवम् ॥ १५

घृतं गुडौदनं शेषे रोगाय घृतमण्डकान् । लाजान्वा पश्चिमाशायां देवाष्टकमितीरितम् ॥ १६

मारुताय ध्वजं पीतं नागाय नागकेसरम् । *मु[25]ख्ये भक्ष्याणि भल्लाटे मुद्गसूपं सुसंस्कृतम् ॥ १७

सोमाय पायसं साज्यं शालू[26]कमृषये दिशेत् । लोपीमदितये दि[27]त्यै पुरीमित्युत्तराष्टकम् ॥ १८

मोदकान्ब्रह्मणः प्राच्यां षट्पदाय मरीचये । सवित्रे रक्तपुष्पाणि ब्रह्माधःकोणकोष्ठके ॥ १९

तदधःकोष्ठके दद्यात्सावित्र्यै च कुशोदकम् । दक्षिणे चन्दनं रक्तं षट्पदाय विवस्वते ॥ २०

हरिद्रौदनमिन्द्राय रक्षोधःकोणकोष्ठके । इन्द्रजयाय मिश्रान्नमिन्द्राधस्तान्निवेदयेत् ॥ २१

वारुण्यां षट्पदासीने मित्रे सगुडमोदनम् । रुद्राय घृतसिद्धान्नं वायुकोणाधरे पदे ॥ २२

तदधो रुद्रदासाय मांसं मार्गमधोत्तरे । ददीत माषनैवेद्यं षट्पदस्थे धराधरे ॥ २३

---

* इदमर्धं क ड च पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ क ड च. 'माश्लिष्य व' । २ क ख ग ङ च 'ण्डलम्' । ३ क ङ च 'दाष्टके' । ४ क. ङ च 'सेद्रश्मी र' । ५ क ङ च 'र्धा दशानर्थी द्विको' । ६ ख ग रम्भावर्ती । ७ घ 'कर्चयां' । ८ घ 'वेश उत्तरा' । ९ घ 'पुरे तां' । १० क ख ग ङ. 'दाग्नु म' । ११ ख पदिशा' । १२ घ 'मोम्बुजं' । १३ घ फल्म् । १४ घ त्रिकटुं । १५ क. ङ च 'य शकुन्तेभ्यश्च पूर्वतः । म' । १६ ख ग 'पूर्ण प्र' । १७ क ङ. च ध्रुवम् । ख ग. श्रुतम् । १८ ख 'म् । जाद्यां पूर्वे । १९ क. ङ. च 'र्षेऽथ प' । २० घ ग 'द्याद्गृहक्षते । २१ ख ग शृङ्गाय । २२ घ 'य पयप' । २३ क ङ च 'ेद्धूपान्पु' । २४ घ. 'द्धूपान्पु' । २५ ख. ग मुखे । २६ क. ङ. च 'लूक मृगये । ग. 'लूक सद्मने । घ 'ति तथप' ।

पाप शिवकोणाधस्तद्वत्साय च तत्तले । क्रमाद्दद्याद्दधि क्षीरं पूजयित्वा विधानतः ॥ २४
तुष्पदे निविष्टाय ब्रह्मणे मध्यदेशतः । पञ्चगव्याक्षतोपेतं चरुं साज्यं निवेदयेत् ॥ २५
शादिवायुपर्यन्तकोणेष्वथ यथाक्रमम् । वास्तुबाह्ये चरक्याद्याश्चतस्रः पूजयेद्यथा ॥ २६
रक्यै सघृतं मांसं विदार्यै दधि पङ्कजम् । पूतनायै पलं पित्तं रुधिरं च निवेदयेत् ॥ २७
स्थीनि पापराक्षस्यै रक्तपित्तपलानि च । ततो माषौदनं प्राच्यां स्कन्दाय विनिवेदयेत् ॥ २८
र्यम्णे दक्षिणाशायां पूपान्कृसरया युतान् । जम्भकाय च वारुण्यामामिषं रुधिरान्वितम् ॥
दीच्यां पिलिपिच्छाय रक्तान्नं कुसुमानि च । यजेद्वा सकलं वास्तुं कुशदध्यक्षतैर्जलैः ॥ ३०
हे च नगरादौ च एकाशीतिपदैर्यजेत् । त्रिपदा रज्जवः कार्याः षट्पदाश्च विकोणके ॥ ३१
शाद्याः पादिकास्तस्मिन्नार्याद्याश्च द्विकोष्ठगाः । षट्पदस्था मरीचा(च्या)द्या ब्रह्मा नवपदः स्मृतः
गरग्रामखेटादौ वास्तुः शतपदोऽपि वा । वंशद्वयं कोणगतं दुर्जयं दुर्धरं सदा ॥ ३३
था देवालये न्यासस्तथा शतपदे हितः । ग्रहाः स्कन्दादयस्तत्र विज्ञेयाश्चैव षट्पदाः ॥ ३४
रक्याद्या भूतपदा रज्जुवंशादि पूर्ववत् । देशसंस्थापने वास्तु चतुस्त्रिंशच्छतं भवेत् ॥ ३५
तुःषष्टिपदो ब्रह्मा मरीच्याद्याश्च देवताः । *चतुष्पञ्चाशत्पदिका आपाद्यष्टौ रसाग्निभिः ॥३६
शानाद्या नवपदाः स्कन्दाद्याः शतिकाः स्मृताः । चरक्याद्यास्तद्वदेव रज्जुवंशादि पूर्ववत् ॥
यो विंशसहस्रैस्तु वास्तुमण्डलगः पदैः । न्यासो नवगुणस्तत्र कर्तव्यो देशवास्तुवत् ॥ ३८
चविंशत्पदा(दो) वास्तुर्वैतालाख्यश्चितौ स्मृतः । अन्यो नवपदो वास्तुः षोडशाङ्घ्रिस्तथाऽपरः
डस्त्र्यस्रवृत्तादेर्मध्ये स्याच्चतुरस्रकम् । खाते वास्तुसमं पृष्ठे न्यासे ब्रह्मशिलात्मके ॥ ४०
ावाकस्य निवेशे च मूर्तिसंस्थापने तथा । पायसेन तु नैवेद्यं सर्वेषां वा प्रदापयेत् ॥ ४१
क्तानुक्ते तु वै वास्तुः पञ्चहस्तप्रमाणतः । गृहप्रासादमानेन वास्तुः श्रेष्ठस्तु सर्वदा ॥ ४२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वास्तुपूजादिविधिकथनं नाम त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२९२१

अथ चतुर्नवतितमोऽध्यायः ।

शिलाविन्यासविधिः ।

ईश्वर उवाच—

शादिषु चरक्याद्याः पूर्ववत्पूजयेद्बहिः । आहुतित्रितयं दद्यात्प्रतिदेवमनुक्रमात् ॥ १
त्त्वा भूतबलिं लग्ने शिलान्यासमनुक्रमात् । मध्यसूत्रे न्यसेच्छक्तिं कुम्भं जान्वन्तमुत्तमम् ॥ २
कारारूढमूलेन कुम्भेऽस्मिन्धारयेच्छिलाम् । कुम्भानष्टौ सुभद्रादीन्दिक्षु पूर्वादिषु क्रमात् ॥ ३

---

* इदमर्धं क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ क. ङ. च. त्पाय । २ घ. तत्स्थले । ३ ख. ग. °धा । वाराह्यै स° । ४ ख. ग. °सं पूजयित्वा विधा-
ातः । पू° । ५ ङ. °पिञ्जाय । ६ ख. ग. °भ्यापाद्या° । ७ क. ख. ग. ङ. च. °ग्रहाः । प° । ८ ख. ग. °स्वरा प° ।
९ ख. ग. °रक्याद्या । १० क. ङ. च. °स्तुश्चतु° । ११ क. ङ. च. °तं भ(स)वम् । च° । १२ ख. ग. देवता° । १३ ख.
ा. खातवा° । १४ घ. °वास्तोः स° । १५ ख. °येद्बुधिः । आ° ।

लोकपालाणुभिर्यस्य श्वभ्रेषु न्यस्तशक्तिषु । शिलास्तेष्वथ नन्दाद्याः क्रमेण विनिवेशयेत् ॥
शम्बरैर्मूर्तिनाथानां यथा स्युर्भित्तिमध्यतः । *तासु धर्मादिकानष्टौ कोणात्कोणं त्रिभागशः ॥
सुभद्रादिषु नन्दाद्याश्चतस्रोऽग्न्यादिकोणगाः । अजिताद्याश्च पूर्वादि जयादिष्वथ विन्यसेत् ॥
+ब्रह्माणं चोपरि न्यस्य व्यापकं च महेश्वरम् । चिन्तयेद्[5][6] चाऽऽत्मानं[7] व्योमप्रासादमध्यगम्
बलिं दत्त्वा जपेदस्त्रं विघ्नदोषनिवारणम् । शिलापञ्चकपक्षेऽपि मनागुद्दिश्यते यथा ॥
मध्ये पूर्णशिलान्यासः सुभद्रकलशोऽर्धतः । पद्मादिषु च नन्दाद्याः कोणेष्वग्न्यादिषु क्रमात् ॥
मध्याभावे चतस्रोऽपि मातृवद्भावसंमताः । ॐ पूर्णे त्वं महाविद्ये सर्वसंदोहलक्षणे ॥ १
सर्वं(र्वे) संपूर्णमत्रात्र कुरुष्वाङ्गिरसः सुते । ॐ नन्दे त्वं नन्दिनी पुंसां त्वामत्र स्थापयाम्यहम्
प्रासादे तिष्ठ संहृष्टा यावच्चन्द्रार्कतारकम् । आयुः कामं श्रियं नन्दे देहि वासिष्ठि देहिनाम् १
अस्मिन्रक्षा सदा कार्या प्रासादे यत्नतस्त्वया । ॐ भद्रे त्वं सर्वदा भद्रं लोकानां कुरु काश्यपि
आयुर्दा कामदा देवि श्रीप्रदा च सदा भव । ॐ जयेऽत्र[11] सर्वदा देवि श्रीदाऽऽयुर्दा सदा भ
ॐ जयेऽत्र सर्वदा देवि तिष्ठ त्वं स्थापिता मम । नित्यं जयाय भूत्यै च स्वामिनो भव भार्गवि
ॐ रिक्तेऽतिरिक्तदोषघ्ने सिद्धिमुक्तिप्रदे शुभे । सर्वदा सर्वदेशस्थे तिष्ठा[12]स्मिन्धीशरूपिणि ॥ १
गगनायतनं ध्यात्वा तत्र तत्त्वत्रयं न्यसेत् । प्रायश्चित्तं ततो हुत्वा विधिना विसृ[13]जेन्मखम् ॥ १

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शिलाविन्यासविधिकथनं नाम चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२९४८

अथ पञ्चनवतितमोऽध्यायः ।

प्रतिष्ठाकालसामग्र्यादिविधिः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये लिङ्गप्रतिष्ठां च प्रासादे भुक्तिमुक्तिदाम् । तां चरेत्सर्वदा मुक्तौ भुक्तौ देवदिने सति ॥
विना चैत्रेण माघादौ प्रतिष्ठा मासपञ्चके । गुरुशुक्रोदये कार्या प्रथमे करणत्रये ॥
शुक्लपक्षे विशेषेण कृष्णेऽप्यापञ्चमं दिनम् । चतुर्थीं नवमीं षष्ठीं वर्जयित्वा चतुर्दशीम् ॥
शोभनास्तिथयः शेषाः क्रूरवारविवर्जिताः । शतभिषा धनिष्ठाऽऽर्द्रा अनुराधोत्तरात्रयम् ॥
रोहिणी श्रवणश्चेति स्थिरारम्भे महोदयाः । लग्नं च कुम्भसिंहालितुलास्त्रीवृषधन्विनाम् ॥
शस्तो जीवो नवर्क्षेषु सप्तस्थानेषु सर्वदा । बुधः षडष्टदिक्सप्ततुर्येषु विनतुं सितः ॥
सप्तर्तुत्रिदशादिस्थः शशाङ्को बलदः सदा । रविर्दशत्रिषट्संस्थो राहुस्त्रिदशषड्गतः ॥
षट्त्रिस्थानगताः शस्ता मन्दाङ्गा[14]रककेतवः । शुभाः क्रूराश्च पापाश्च सर्वे एकादशस्थिताः ॥

---

* इदमर्धं क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति । + इदमर्धं ख. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ क. ख. च. °र्न्यस्तशक्तिषु । २ ख. ग. पृथक् । ३ ख. ग. स्युर्मितिन° । ४ ख. ग. तासस्व° । ५ ख. °नेदात्मानं । ६ घ. °येत्तु चाऽऽत्मानं । ७ घ. °म भागगं । ८ क. ङ. च. °ग श्रुत° । ९ क. ख. ग. ङ. °वत्नात्° । १० घ. मध्यमा° । ११ ख. घ. °त्र त्वं सदा । १२ घ. °सिन्द्रियरू° । १३ ख. °जेन्मुख° । १४ °ङ्गारकं° ।

वृषो हरिर्मृगी पूर्णा स्वाधिकी ग्रहभूतयोः । पादिकी रामदिक्स्थाने[1] चतुरष्टौ पादवर्जिता ॥ ९

शादन्यूनचतुर्नाडीभोगः स्यान्मीनमेषयोः । वृषकुम्भौ च भुञ्जाते चतस्रः पादवर्जिताः ॥ १०

मकरो मिथुनं पञ्च चापालिहरिकर्कटाः । पादोनाः षट्तुलाकन्ये घटिकाः सार्धपञ्च च ॥ ११

केसरी वृषभः कुम्भः स्थिराः स्युः सिद्धिदायकाः । चरा धनुस्तुलामेषा द्विस्वभावास्तृतीयकाः

* कर्कटो मकरोऽलिश्च मन्त्र्याकार्यनाशकाः । शुभः शुभग्रहैर्दृष्टः शस्तो लग्नः शुभाश्रितः ॥ १३

गुरुशुक्रबुधै[2]र्युक्तो लग्नो दद्याद्बलायुषी । राज्यं शौर्यं बलं पुत्रान्यशो धर्मादिकं बहु ॥ १४

प्रथमः सप्तमस्तुर्यो दशमः केन्द्र उच्यते । गुरुशुक्रबुधास्तत्र सर्वसिद्धिप्रदायकाः[3] ॥ १५

त्र्येकादशचतुर्थस्था लग्नात्पापग्रहाः शुभाः । अतो[4]ऽन्ये[5]ऽपी च कर्मार्थे योज्यास्तिथ्यादयो बुधैः[6]

धाम्नः पञ्चगुणां भूमिं त्यक्त्वा वा धामसम्मिताम् । हस्ताद्द्वादशसोपानात्कुर्यान्मण्डपमग्रतः ॥ १७

चतुरस्रं चतुर्द्वारं स्नानार्थं तु तदर्धतः । +एकास्यं चतुरास्यं वा सौम्यां प्राच्युत्तरेऽथ वा ॥ १८

द्वास्तिको दशहस्तो वै मण्डपोऽर्ककरोऽथ वा । द्विहस्तोत्तरया वृद्ध्या शेषं स्यान्मण्डपाष्टकम् १९

*वेदी चतुष्करा मध्ये कोणस्तम्भे[11]न संयुता । वेदीपादान्तरं त्यक्त्वा कुण्डानि नव पञ्च वा २०

एकं वा शिवकाष्ठायां प्राच्यां वा तद्गुरोः परम् । मुष्टिमात्रं शतार्धे स्याच्छते चारत्निमात्रकम् ॥

हस्तं सहस्रहोमे स्यान्नियुते तु द्विहास्तिकम् । लक्षे चतुष्करं कुण्डं कोटिहोमेऽष्टहस्तकम् ॥ २२

भगाभमग्नौ खण्डेन्दु दक्षे त्र्यस्रं च नैर्ऋते । षडस्रं वायवे पद्मं सौम्ये चाष्टास्रकं शिवे ॥ २३

तिर्यक्पातै[13]समं खातमूर्ध्वं मेखलया सह । तद्बहिर्मेखलास्तिस्रो वेदबह्नियमाङ्गुलैः ॥ २४

अङ्गुलैः षड्भिरेका वा कुण्डाकारास्तु मेखलाः । तासामुपरि योनिः स्यान्मध्येऽश्वत्थदलाकृतिः

उच्छ्रायेणाङ्गुलं तस्माद्विस्तारेणाङ्गुलाष्टकम् । दैर्घ्यं कुण्डार्धमानेन कुण्डकण्ठसमोऽधरः ॥ २६

पूर्वाग्निशाम्यकुण्डानां योनिः स्यादुत्तरानना । पूर्वानना तु शेषाणामैशान्येऽन्यतरा तयोः ॥ २७

कुण्डानां यश्चतुर्विंशो भागः सोऽङ्गुल उच्यते । प्लक्षोदुम्बरकाश्वत्थवटजास्तोरणाः क्रमात् ॥ २८

शान्तिभूतिबलारोग्यपूर्वाद्या नामतः क्रमात् । पञ्चषट्सप्तहस्तानि हस्तखातस्थितानि च ॥ २९

तदर्धविस्तराणि स्युर्युतान्याम्रदलादिभिः । इन्द्रायुधोपमा रक्ता कृष्णा धूम्रा शशिप्रभा ॥ ३०

शुकाभा हेमवर्णा च पताका स्फाटिकोपमा । +पूर्वादितोऽब्जजे रक्ता नीलाऽनन्तस्य नैर्ऋते ३१

पञ्चहस्तास्तदर्धाश्च ध्वजा दीर्घाश्च विस्तराः । हस्तप्रवेशिता दण्डा ध्वजानां पञ्चहस्तकाः ॥ ३२

वल्मीकाद्दन्तिदन्ताग्राद्वथा वृषभशृङ्गतः । पद्मखण्डाद्वराहाच्च गोष्ठाद्दपि चतुष्पथात् ॥ ३३

मृत्तिका द्वादश ग्राह्या वैकुण्ठेऽष्टौ पिनाकिनी । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थचूतजम्बूत्वगुद्भवम् ॥ ३४

कषायपञ्चकं ग्राह्यमार्तवं च फलाष्टकम् । तीर्थाम्भांसि सुगन्धीनि तथा सर्वौषधीजलम् ॥ ३५

---

* इदमर्धं घ पुस्तके नास्ति । + इदमर्धं क. ङ च पुस्तकेषु नास्ति । * इदमर्धं क ङ च पुस्तकेषु नास्ति । + इदमर्धं क ङ च पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ क ङ च °ने वगद्गौ पा । ख ग °ने रुद्री पा° । २ ख ग धैर्गुणा । ३ क ङ च °का । ग्रहा । ग ग °का । ग्रहा° । ४ घ °तोऽप्यनायक । ५ क ङ घ °न्ये नैष(व) क° । ६ क ख ग ङ च °धैः । आनपश्च° । ७ क ङ च या धनुर° । ८ क ङ च °स्तान्वा द° । ९ क ग ग ङ च स्थला । १० ख ग °भर °धा । द्वा° । ११ ख ग °म्भयु° । १२ क ङ च कुम्भ । १३ घ °तमिर्वा° । १४ क ङ घ °ज्यस्र सं° । १५ ख ग °तराऽनया । १६ घ शुकाभा । १७ ख ग °ति धा । १८ ग °का विलाऽ° । १९ ङ ङ च हस्ताम° । २० ख ग कलाष्टकम् ।

शस्तं पुष्पफलं वक्ष्ये रत्नगोशृङ्गवारि च । स्नानायापाहरेत्पञ्च पञ्चगव्यामृतं तथा ॥ ३६
पिष्टनिर्मितवस्त्रादि द्रव्यं निर्मञ्जनाय च । सहस्रशुषिरं कुम्भं मण्डलाय च रोचना ॥ ३७
शतमोषधिमूलानां विजया लक्ष्मणा बला ॥ गुडूच्यतिबला पाठा सहदेवा शतावरी ॥ ३८
ऋद्धिः सुवर्चला वृद्धिः स्नाने प्रोक्ता पृथक्पृथक् । +रक्षार्थं तिलदर्भाद्यं भस्मस्नानं तु केवलम्
यवगोधूमबिल्वानां चूर्णानि च विचक्षणः । विलेपनं सकर्पूरं स्नानार्थं कुम्भगण्डकान् ॥ ४०
खट्वा च तूलिकायुग्मं सोपधानं सवस्त्रकम् । कुर्याद्वित्तानुसारेण शयने लक्ष्यकल्पने ॥ ४१
घृतक्षौद्रयुतं पात्रं कुर्यात्स्वर्णशलाकिकाम् । वर्धनी शिवकुम्भं च लोकपालघटानपि ॥ ४२
एकं निद्राकृते कुम्भं शान्त्यर्थं कुण्डसंख्यया । द्वारपालादिधर्मादिप्रशान्तादिघटानपि ॥ ४३
वास्तुलक्ष्मीगणेशानां कलशानपरानपि । धान्यपुञ्जकृताधारान्सवस्त्रान्स्रग्विभूषितान् ॥ ४४
सहिरण्यान्समालब्धान्गन्धपानीयपूरितान् । पूर्णपात्रफलाधारान्पल्लवाढ्यान्सलक्षणान् ॥ ४५
वस्त्रैराच्छादयेत्कुम्भानाहरेद्गौरसर्षपान् । विकिरार्थं तथा लाजाञ्ज्ञानखड्गं च पूर्ववत् ॥ ४६
सापिधानां चरुस्थालीं दर्वीं च ताम्रनिर्मिताम् । घृतक्षौद्रान्वितं पात्रं पादाभ्यङ्गकृते तथा ॥ ४७
विष्टरांस्त्रि(स्त्रिं)शता दर्भदलैर्बाहुप्रमाणकान् । चतुरश्चतुरस्तद्वत्पालाशान्परिधीनपि ॥ ४८
तिलपात्रं हविष्पात्रमर्घपात्रं पवित्रकम् । पलविंशतिमानानि घण्टाधूपप्रदानकम् ॥ ४९
स्रुक्स्रुवौ पिटकं पीठं व्यजनं शुष्कमिन्धनम् । पुष्पं पत्रं गुग्गुलं च घृतैर्दीपांश्च धूपकम् ॥ ५०
अक्षतानि(?) त्रिसूत्रीं च गव्यमाज्यं यवांस्तिलान् । कुशाः शान्त्यै त्रिमधुरं समिधो दशपर्विकाः
बाहुमात्रं स्रुवं हस्तमर्कादिग्रहशान्तये । समिधोऽर्कपलाशोत्थाः खादिरामार्गपिप्पलाः(?) ॥ ५२
उदुम्बरशमीदूर्वाः कुशोत्थाः शतमष्ट च । तदभावे यवतिलौ गृहोपकरणं तथा ॥ ५३
स्थाली दर्वी पिधानादि देवादिभ्योंऽशुकद्वयम् । मुद्रा मुकुटवासांसि हारकुण्डलकङ्कणान् ॥ ५४
कुर्यादाचार्यपूजार्थं वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् । तत्पादपादहीना च मूर्तिभृद्दक्षजापिनाम् ॥ ५५
पूजा स्याज्जापिभिस्तुल्या विप्रदैवज्ञशिल्पिनाम् । वज्रार्कशान्तौ नीलोऽतिनीलमुक्ताफलानि च ।
पुष्पपद्मादिरागं च वैडू(डू)र्यं रत्नमष्टमम् । उशीरमाधवक्रान्ता रक्तचन्दनकागुरु ॥ ५६
श्रीपर्णं सारिकं कुष्ठं शङ्खिनी ह्योषधीगणः । हेम ताम्रमयो रङ्ग राजतं च सकांस्यकम् ॥ ५७
सीसकं चेति लोहानि हरितालं मनःशिला । गैरिकं हेम माक्षीकं पारदो वह्निगैरिकम् ॥ ५८
गन्धकाभ्रकमित्यष्टौ धातवो व्रीहयस्तथा । गोधूमान्सतिलान्माषान्मुद्गानप्याहरेद्यवान् ॥ ६०
नीवाराञ्श्यामकानेवं व्रीहयोऽप्यष्ट कीर्तिताः ॥ ६१

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रतिष्ठाकालसामग्र्यादिविधिकथनं नाम पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३००९

* एतदग्रे श्लोकार्धचतुष्टयं नास्ति क ख घ पुस्तकेषु । + इदमर्धं नास्ति क ख च पुस्तकेषु ।

१ ख ग 'वस्त्रादि । २ ख ग द्रव्याणि' । ३ ख ग 'लायां वि' । ४ क ख ग ङ च लक्षणा । ५ क । च 'ग । [illegible] । ६ क ङ च '[illegible]' । ७ घ सुवर्चला । ८ क ख ग ङ च स्थाने । ९ घ 'दर्भा न' । १० ख ग '[illegible]' । ११ घ '[illegible]' । १२ घ पर्यान्' । १३ क ङ च अष्टता' । १४ क ख ङ च [illegible] । १५ ख ग '[illegible]' । १६ ख ग घ [illegible]' । १७ क ङ च '[illegible]' । १८ क ख, ङ च '[illegible]' । १९ क ङ, च '[illegible]' । २० क ख ग ङ च 'पद्मा' । २१ ख, ग घ 'दम् । प्रा' । २२ घ '[illegible]' । २३ क ङ च 'ई [illegible]' । घ ग 'ई [illegible]' ।

अथ षण्णवतितमोऽध्यायः ।

प्रतिष्ठायामधिवासनविधिः ।

ईश्वर उवाच—

त्वा नित्यद्वयं कृत्वा प्रणवार्घकरो गुरुः । सहायैर्मूर्तिपैर्विप्रैः सह गच्छेन्मखालयम् ॥ १
न्त्यादितोरणांस्तत्र पूर्ववत्पूजयेत्क्रमात् । प्रदक्षिणक्रमादेषां शाखायां द्वारपालकान् ॥ २
चे नन्दिमहाकालौ याम्ये भृङ्गिविनायकौ । वारुणे वृषभस्कन्दौ देवीचण्डौ तथोत्तरे ॥ ३
शाखामूलदेशस्थौ प्रशान्तशिशिरौ घटौ । पर्जन्याशोकनागानौ भूतसंजीवनामृतौ ॥ ४
दश्रीमदौ द्वौ द्वौ पूजयेदनुपूर्वशः । स्वनामभिश्चतुर्थ्यन्तैः प्रणवादिनमोन्तकैः ॥ ५
कुग्रहवसुद्राःस्यस्रवन्तीनां द्वयं द्वयम् । भानुत्रयं युगं वेदो लक्ष्मीर्गणपतिस्तथा ॥ ६
देवा मखागारे तिष्ठन्ति प्रतितोरणम् । विघ्नसंघापनोदाय क्रतोः संरक्षणाय च ॥ ७
शक्तिं तथा दण्डं खड्गं पाशं ध्वजं गदाम् । त्रिशूलं चक्रमम्भोजं पताकाश्चार्चयेत्क्रमात् ॥ ८
हूरूं फट्, नमः । ॐ हूरूं फट्, हस्ते शक्तये हूरूं फट्, नम इत्यादिमन्त्रैः ॥ ९
दः कुमुदाक्षश्च पुण्डरीकोऽथ वामनः । शङ्कुकर्णः सर्वनेत्रः सुमुखः सुप्रतिष्ठितः ॥
नाष्टदेवताः पूज्याः पूर्वादौ भूतकोटिभिः ॥ १०
कौं कुमुदाय नम इत्यादिमन्त्रैः ॥ ११
: त्रिपुरघ्नं च शक्त्याख्यं यमजिह्वकम् । कालं करालिनं षष्ठमेकाङ्घ्रिं भीममष्टकम् ॥ १२
पूजयेद्दिक्षु क्षेत्रपालाननुक्रमात् । बलिभिः कुसुमैर्धूपैः संतुष्टान्परिभावयेत् ॥ १३
र्द्धेलास्तुतेषु वर्णेषु वंशस्थूणास्त्वनुक्रमात् । पञ्च क्षित्यादितत्त्वानि सद्योजातादिभिर्यजेत् ॥
शिवपदव्यापि मण्डपं धाम शांकरम् । पताकाशक्तिसंयुक्तं तत्त्वदृष्ट्याऽवलोकयेत् ॥ १५
पान्तरिक्षभूमिष्ठविघ्नानुत्सार्य पूर्ववत् । (+ प्रविशेत्पश्चिमद्वारा शेषद्वाराणि दर्शयेत् ॥ १६
क्षेणक्रमाद्गत्वा निविष्टो वेदिदक्षिणे । उत्तराभिमुखः कुर्याद्भूतशुद्धिं यथा पुरा ॥ १७
यगं विशेषार्घ्यं मन्त्रद्रव्यादिशोधनम् । कुर्वीत स्वात्मनः पूजां पञ्चगव्यादि पूर्ववत् ॥)१८
ारं कलशं तस्मिन्विन्यसेत्तदनन्तरम् । विशेषार्घ्य शिवं ध्यायेत्तत्त्वत्रयमनुक्रमात् ॥ १९
ाटस्कन्धपादान्तं शिवविद्यात्मकं परम् । रुद्रनारायणब्रह्मदैवतं निजसंच(व)रैः ॥ २०
हं हाम् ॥ २१
स्तदीश्वरांस्तत्र पूर्ववद्विनिवेशयेत् । तद्व्यापकं शिवं साङ्गं शिवहस्तं च मूर्धनि ॥ २२
रन्ध्रर्भविनिष्ठेन तेजसा बाह्यसान्तरम् । तमःपटलमाभूय प्रद्योतितदिगन्तरम् ॥ २३
मानं मूर्तिपैः सार्धं स्रग्वस्त्रैर्मुकुटादिभिः । भूषयित्वा शिवोऽस्मीति ध्यात्वा बोधासिमुद्धरेत्
र्पदान्तसंस्कारैः संस्कुर्यान्मखमण्डपम् । विक्षिप्य विकिरादीनि कुशकूर्चौ(र्चो)पसंहरेत् २५

---

* इदमर्धं नास्ति क. ड. च. पुस्तकेषु । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति क. ड. च. पुस्तकेषु ।

---

१ ख. ग. 'म्ये भृङ्गि' । २ क. ङ. च. ॐ हू फटशक्ते' । ३ क. ङ. च. यहपाद्य । ४ ख. ग. 'म्बरातृणेषु । . वशो स्थू' । ६ क. ङ. च. 'म् । विनाश्य' । ७ घ. आतनन. । ८ घ. 'पाच्छिन्नतावाय तात्र' । ९ ख. ग. त्याय तत्त्वं' । १० ख. ग. दद ना' । ११ ख. ग. 'यण न' । १२ ख. ग. 'प्रतिष्ठेन । १३ घ. 'मुकुटादि' । क. ङ. घ. 'व्यथा तु स' । ख. ग. 'स्वधा तु स' ।

आसनीकृत्य वर्धन्या वास्त्वादीन्पूर्ववद्यजेत् । शिवकुम्भास्त्रवर्धन्यौ पूजयेच्च स्थिरासने ॥ २६
स्वदिक्षु कलशारूढाल्लोकपालाननुक्रमात् । वाहनायुधसंयुक्तान्पूजयेद्विधिना यथा ॥ २७
ऐरावतगजारूढं स्वर्णवर्णं किरीटिनम् । सहस्रनयनं शक्रं वज्रपाणिं विभावयेत् ॥ २८
सप्तार्चिषं च बिभ्राणमक्षमालां कमण्डलुम् । ज्वालामालाकुलं रक्तं शक्तिहस्तमजासनम् ॥ २९
महिषस्थं दण्डहस्तं यमं कालानलं स्मरेत् । रक्तनेत्रं खरारूढं खड्गहस्तं च नैर्ऋतम् ॥ ३०
वरुणं मकरे श्वेतं नागपाशधरं स्मरेत् । वायुं च हरिणे नीलं कुबेरं मेषसंस्थितम् ॥ ३१
त्रिशूलिनं वृषे चेशं कूर्मेऽनन्तं तु चक्रिणम् । ब्रह्माणं हंसगं ध्यायेच्चतुर्वक्त्रं चतुर्भुजम् ॥ ३२
स्तम्भमूलेषु कुम्भेषु वेद्यां धर्मादिकान्यजेत् । दिक्षु कुम्भेष्वनन्तादीन्पूजयन्त्यपि केचन ॥ ३३
शिवाज्ञां श्रावयेत्कुम्भं भ्रामयेदात्मपृष्ठगम् । पूर्ववत्स्थापयेदादौ कुम्भं तदनु वर्धनीम् ॥ ३४
शिवं स्थिरासनं कुम्भे शस्त्रार्थं च ध्रुवासनम् । पूजयित्वा यथापूर्वं स्पृशेदुद्भवमुद्रया ॥ ३५
निजयाग जगन्नाथ रक्ष भक्तानुकम्पया । एभिः संश्राव्य रक्षार्थं कुम्भे खड्गं निवेशयेत् ॥ ३६
दीक्षास्थापनयोः कुम्भे स्थण्डिले मण्डलेऽथ वा । मण्डलेऽभ्यर्च्य देवेशं व्रजेद्वै कुण्डसंनिधौ ॥ ३७
कुण्डनाभिं पुरस्कृत्य निविष्टा मूर्तिधारिणः । गुरोरादेशतः कुर्युर्निजकुण्डेषु संस्कृतिम् ॥ ३८
जपेयुर्जापिनोऽसंख्यं मन्त्रमन्ये तु संहिताम् । पठेयुर्ब्राह्मणाः शान्तिं स्वशाखावेदपारगाः ॥ ३९
श्रीसूक्तं पावमानीश्च मैत्रकं च वृषाकपिम् । ऋग्वेदी पूर्वदिग्भागे सर्वमेतत्समुच्चरेत् ॥ ४०
देवव्रतं तु भारुण्डं ज्येष्ठसाम रथंतरम् । पुरुषं गीतिमेतानि सामवेदी तु दक्षिणे ॥ ४१
रुद्रं पुरुषसूक्तं च श्लोकाध्यायं विशेषतः । ब्राह्मणं च यजुर्वेदी पश्चिमायां समुच्चरेत् ॥ ४२
नीलरुद्रं तथाऽथर्वी सूक्ष्मासूक्ष्मं तथैव च । उत्तरेऽथर्वशीर्षं च तत्परस्तु समुद्धरेत् ॥ ४३
आचार्यश्चाग्निमुत्पाद्य प्रतिकुण्डं प्रदापयेत् । वह्नेः पूर्वादिकान्भागान्पूर्वकुण्डादितः क्रमात् ॥ ४४
धूपदीपचरूणां च दद्यीताग्निं समुद्धरेत् । पूर्ववच्छिवमभ्यर्च्य शिवाग्नौ मन्त्रतर्पणम् ॥ ४५
देशकालादिसंपत्तौ दुर्निमित्तप्रशान्तये । होमं कृत्वा तु मन्त्रज्ञः पूर्णां दत्त्वा शुभावहाम् ॥ ४६
पूर्ववच्चरुकं कृत्वा प्रतिकुण्डं निवेदयेत् । यजमानालङ्कृतास्तु व्रजेयुः स्नानमण्डपम् ॥ ४७
भद्रपीठे निधायेशं ताडयित्वाऽवगुण्ठयेत् । स्नापयेत्पूजयित्वा तु मृदा काषायवारिणा ॥ ४८
गोमूत्रैर्गोमयेनापि वारिणा चान्तराऽन्तरा । भस्मना गन्धतोयेन फडन्तास्त्रेण वारिणा ॥ ४९
देशिको मूर्तिपैः सार्धं कृत्वा कारणशोधनम् । धर्मजप्तेन संछाद्य पीतवर्णेन वाससा ॥ ५०
संपूज्य सितपुष्पैश्च नयेदुत्तरवेदिकाम् । तत्र दत्तासनायां च शय्यायां संनिवेश्य च ॥ ५१
कुङ्कुमालिप्तसूत्रेण विभज्य गुरुरालिखेत् । शलाकया सुवर्णस्य अक्षिणी शस्त्रकर्मणा ॥ ५२
अञ्जयेद्रूपकृत्पश्चाच्छास्त्रदृष्टेन कर्मणा । (*कृतवर्मा च शस्त्रेण लक्ष्मी (क्ष्मीं(?))शिल्पी समु[illegible]
त्र्यंशादर्धोऽथ पादार्धादर्धाया अर्धतोऽथ वा । सर्वकामप्रसिद्ध्यर्थं शुभं लक्ष्मावतारणम् ॥ ५४
लिङ्गदीर्घविस्तारार्धे त्रिभक्ते भागवर्णनात् । विस्तारो लक्ष्मदेहस्य भवेल्लिङ्गस्य सर्वतः ॥ ५५

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति क. ट. च पुस्तकेषु ।

---

१ ख. ग. 'वास्तवेद्'। २ ग. 'वर्धनुम्भ'। ३ क. ट. च. 'दानुपूर्वेण'। पू'। ४ ख. ग. 'कुण्डस्थ' ५ च. ८ ५ 'र्वा दिनि'। मु'। ६ ग. 'र्यन सं'। ७ क. ट. च. 'मसंख्यम्'। ख. ग. 'सङ्ख्यमन्त्रम्'। ८ ग. 'दर्न'। ९ ख. ग. 'कृताऽथ न'। १० ग. 'लक्ष्मार्थं'।

(प्रतिष्ठायामधिवासनविधिः)

यवस्य नवभक्तस्य भागैरष्टाभिरन्तुना । हास्तिके लक्ष्मरेखा च गाम्भीर्याद्विस्तरादपि ॥ ५६
एवमष्टांशवृद्ध्या तु लिङ्गे सार्धकरादिके । भवेदष्टयवा पृथ्वी गम्भीरोऽत्र च हास्तिके ॥ ५७
शांभवेषु च लिङ्गेषु पादवृद्धेषु सर्वतः । लक्ष्मदेहस्य विष्कम्भो भवेद्वै यववर्धनात् ॥ ५८
गम्भीरत्वपृथुत्वाभ्यां रेखाऽपि त्र्यंशवर्धिताः । सर्वेषु च भवेत्सूक्ष्मं लिङ्गमस्तकमस्तकम् ॥ ५९
लक्ष्मक्षेत्रेऽष्टधा भक्ते मूर्ध्नि भागद्वये शुभे । षड्भागपरिवर्तेन मुक्त्वा भागद्वयं त्वधः ॥ ६०
रेखात्रयेण संयद्धं कारयेत्पृष्ठदेशगम् । रत्नजे लक्षणोद्धारो यवौ हेमसमुद्भवे ॥ ६१
स्वरूपलक्षणं तेषां प्रभा रत्नेषु निर्मला । (*नयनोन्मीलनं वैक्ते सांनिध्याय च लक्ष्म तत्॥६२
लक्षणोद्धाररेखां च घृतेन मधुना तथा । मृत्युंजयेन संपूज्य शिल्पिदोषनिवृत्तये ॥ ६३
अर्चयेच्च ततो लिङ्गं स्नापयित्वा मृदादिभिः । शिल्पिनं तोषयित्वा तु दद्याद्गां गुरवे ततः॥६४)
लिङ्गं धूपादिभिः प्रार्च्य गायेयुर्भर्तृगाः स्त्रियः । सव्येन चापसव्येन सूत्रेणाथ कुशेन वा ॥ ६५
स्पृष्ट्वा च रोचनं दत्त्वा कुर्युर्निर्मन्थनादिकम् । गुडलवणधान्याकदानेन विसृजेच्च ताः ॥ ६६
गुरुर्मूर्तिधरैः सार्धं हृदा वा प्रणवेन वा । मृत्स्नागोमयगोमूत्रभस्मभिः सलिलान्तरम् ॥ ६७
स्नापयेत्पञ्चगव्येन पञ्चामृतपुरःसरम् । विरूक्षणं कषायैश्च सर्वौषधिजलेन वा ॥ ६८
शुभ्रपुष्पफलस्वर्णरत्नशृङ्गयवोदकैः । तथा धारासहस्रेण दिव्यौषधिजलेन च ॥ ६९
तीर्थोदकेन गाङ्गेन चन्दनेन च वारिणा । क्षीरार्णवादिभिः कुम्भैः शिवकुम्भजलेन च ॥ ७०
विरूक्षणं विलेपं च सुगन्धैश्चन्दनादिभिः । संपूज्य ब्रह्मभिः पुष्पैर्वर्मणा रक्तचीवरैः ॥ ७१
रक्तरूपेण नीराज्य रक्षातिलकपूर्वकम् । गीतौघैर्जलदुग्धैश्च कुशाद्यैरर्घ्यसूचितैः ॥ ७२
द्रव्यैः स्तुत्यादिभिस्तुष्टमर्चयेत्पुरुषाणुना । समाचम्य हृदा देवं ब्रूयादुत्थीयतां प्रभो ॥ ७३
देवं ब्रह्मरथेनैव क्षिप्रं द्रव्याणि तं नयेत् । मण्डपे पश्चिमद्वारे शय्यायां विनिवेशयेत् ॥ ७४
शक्त्यादिमूर्तिपर्यन्ते विन्यसेदासने शुभे । पश्चिमे पिण्डिकां तस्य न्यसेद्ब्रह्मशिलां तथा ॥ ७५
शस्त्रमेत्रशतालब्धनिद्राकुम्भं ध्रुवासनम् । प्रकल्प्य शिवकोणे च दत्त्वाऽर्घ्यं हृदयेन तु ॥ ७६
उत्थाप्योक्तासने लिङ्गं शिरसा पूर्वमस्तकम् । समारोप्य न्यसेत्तस्मिन्सृष्ट्या धर्मादिवन्दनम् ॥
दर्वाकूर्पं च संपूज्य तथा वासांसि वर्मणा । गृहोपकृतिनैवेद्यं हृदा दद्यात्स्वशक्तितः ॥ ७८
घृतक्षौद्रयुतं पात्रमभ्यङ्गाय पदान्तिके । देशिकश्च स्थितस्तत्र षट्त्रिंशत्तत्त्वसंचयम् ॥ ७९
शक्त्यादिभूमिपर्यन्तं सुतत्त्वाधिपसंयुतम् । विन्यस्य पुष्पमालाभिस्त्रिखण्डं परिकल्पयेत् ॥ ८०
(+मायापदेशशक्त्यन्तं तुर्या(र्या)शाष्टांशवर्तुलम् । तत्राऽऽत्मतत्त्वविद्याख्यं शिवं सृष्टिक्रमेण तु)
एकशः मतिभागेषु ब्रह्मविष्णुहराधिपान् । विन्यस्य मूर्तिमूर्तीशान्पूर्वादिक्रमतो यथा ॥ ८२
क्ष्मावह्नियजमानार्कजलवायुनिशाकरान् । आकाशमूर्तिरूपांस्तान्न्यसेत्तदधिनायकान् ॥ ८३
स(श)र्वं पशुपतिं चोग्रं रुद्रं भवमथेश्वरम् । महादेवं च भीमं च मन्त्रास्तद्वाचका इमे ॥ ८४

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गत नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु । + धनुश्चिह्नान्तर्गत नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु ।

---

१ क. ङ. च. 'भ्भीरा नवहा' । २ छ. 'राम च हा' । ३ क. ङ. च. 'स्नाभ्रेय' । ४ ख. ग. त्र्यंश्चे । ५ ख. ग. 'रत्नेषा । ६ घ. स्मृत्वा । ७ क. ङ. च. 'द्रुगवोद' । ख. ग. 'द्रुवरोद' । ८ क. ङ. घ. मधुरूपेण । ९ घ. 'मू । र्तं' । १० क. ङ. च. क्षिप्रद्रुव्या' । ख. ग. क्षिप्तद्र' । ११ घ. 'दिवांक्य' । १२ क. ङ. च. 'मन्त्रशतावध नि' । १३ क. ङ. च. 'दावद्रूप च । १४ घ. 'न्त रुयत' । १५ ख. ग. तुर्योद्याष्टसर' ।

लवशपचयसाश्च हकारश्च त्रिमात्रिकाः । प्रणवो हृदयाणुर्वा मूलमन्त्रोऽथ वा कचित् ॥ ८५
पञ्चकुण्डात्मके यागे मूर्तीः पञ्चाथ वा न्यसेत् । पृथिवीजलतेजांसि वायुमाकाशमेव च ॥ ८६
क्रमात्तदधिपान्पञ्च ब्रह्माणं धरणीधरम् । रुद्रमीशं सदाख्यं च सृष्टिन्यायेन मन्त्रवित् ॥ ८७
मुमुक्षोर्वा निवृत्ताद्या अजाताद्यास्तदीश्वराः । *त्रितत्त्वं वाऽथ सर्वत्र न्यसेद्व्याप्त्यात्मकारणम्॥
शुद्धे चाऽऽत्मनि विद्येशा अशुद्धे लोकनायकाः । द्रष्टव्या मूर्तिपाश्चैव भोगिनो मन्त्रनायकाः ॥
पञ्चविंशत्तथैवाष्ट पञ्च त्रीणि यथाक्रमम् । एषां तत्त्वं तदीशानामिन्द्रादीनां ततो यथा ॥ ९०
ॐ हां शक्तितत्त्वाय नम इत्यादि । ॐ हां शक्तितत्त्वाधिपाय नम इत्यादि । ॐ हां क्ष्मामूर्तये नमः । ॐ हां क्ष्मामूर्त्यधिपाय शिवाय नम इत्यादि । ॐ हां पृथिवीमूर्तये नमः । ॐ हां पृथिवीमूर्त्यधिपाय ब्रह्मणे नम इत्यादि । ॐ हां शिवतत्त्वाधिपाय रुद्राय नम इत्यादि ॥ ९१
नाभिकन्दात्समुच्चार्य घण्टानादविसर्पणम् । ब्रह्मादिकारणत्यागाद्द्वादशान्तसमाश्रितम् ॥ ९२
मन्त्रं च मनसाऽभिन्नं प्राप्तानन्दरसोपमम् । द्वादशान्तात्समानीय निष्कलं व्यापकं शिवम् ॥९३
अष्ट(ष्टा)त्रिंशत्कलोपेतं सहस्रकिरणोज्ज्वलम् । सर्वशक्तिमयं साङ्गं ध्यात्वा लिङ्गे निवेशयेत् ९४
जीवन्यासो भवेदेवं लिङ्गे सर्वार्थसाधकः । पिण्डिकादिषु तु न्यासः प्रोच्यते सांप्रतं यथा ॥९५
पिण्डिकां च कृतस्नानां विलिप्तां चन्दनादिभिः । सद्वस्त्रैश्च समाच्छाद्य रन्ध्रे च भगलक्षणे॥९६
पञ्चरत्नादिसंयुक्तां लिङ्गस्योत्तरतः स्थिताम् । लिङ्गवत्कृतविन्यासां विधिवत्संप्रपूजयेत् ॥ ९७
कृतस्नानादिकां तत्र लिङ्गमूले शिलां न्यसेत् । कृतस्नानादिसंस्कारं शक्त्यन्तं वृषभं तथा ॥९८
प्रणवपूर्वं हुं पूं ह्रीं मध्यादन्यतमेन च । क्रियाशक्तियुतां पिण्डीं शिलामाधाररूपिणीम् ॥ ९९
भस्मदर्भतिलैः कुर्यात्प्राकारत्रितयं ततः । रक्षायै लोकपालांश्च सायुधान्योजयेद्बहिः ॥ १००
ॐ[10] हूं हं क्रियाशक्तये नमः । ॐ[11] हूं[12] हां हः, महागौरी(रि) रुद्रदयिते स्वाहेति च पिण्डिकायाम् ।
ॐ हामाधारशक्तये नमः । ॐ हां वृषभाय नमः ॥ १०१
धारिका दीप्तिमत्युग्रा ज्योत्स्ना चैता बलोत्कटाः । तथा धात्री विधात्री च न्यसेद्वा पञ्च नायिकाः
वामा ज्येष्ठा क्रिया ज्ञाना वेधौ[13] तिस्रोऽथ वा न्यसेत् । क्रिया ज्ञाना तथेच्छा च पूर्ववच्छान्तिमूर्तिषु
तमी मोहा क्षमी निष्ठा मृत्युर्मायाभवज्वराः । पञ्च चाथ महामोहा घोरौं रात्रिभया ज्वरा ॥
तिस्रोऽथ वा क्रिया ज्ञाना तथा वाधौदिनायिका । आत्मादित्रिषु तत्त्वेषु तीव्रमूर्तिषु विन्यसेत्॥
अत्रापि पिण्डिका ब्रह्मशिलादिषु यथाविधि । गौर्यादिसंवरैरेव पूर्ववत्सर्वमाचरेत् ॥ १०६
एवं विधाय विन्यासं गत्वा कुण्डान्तिकं ततः । कुण्डमध्ये महेशान मेखलासु महेश्वरम् ॥ १०७
क्रियाशक्तिं तथाऽन्यासु नादमोष्ठे च विन्यसेत् । घटं स्थण्डिलवह्नीशैर्नाडीसंधानकं ततः॥१०८
पद्मतन्तुसमां शक्तिमुद्घातेन समुद्यताम् । विशन्ती(न्तीं) सूर्यमार्गेण निःसरन्तीं समुद्गताम्॥ १०९
पुनश्च शून्यमार्गेण विशन्तीं स्वस्य चिन्तयेत् । एवं सर्वत्र संधेयं मूर्तिपैश्च परस्परम् ॥ ११०

---

* इदमर्धं क ङ च पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ ख ग 'स्थामने न' । २ क ङ च 'धिपतये न' । ३ क ङ च हां पृ' । ४ घ 'संधीशाय । ५ ख ग. घ हां मू' । ६ क ङ च नम । ॐ । ७ ख ग 'पृ भून्या' । ८ ख शस्त्रा तं वृं' । ९ क ङ च हूं । ख ग. हूं । १० ख ग ॐ हूं ह किं' । ११ क ङ. च ॐ हूं हां ग', मं' । १२ ख ह । १३ क ख ग ङ च रोधा । १४ घ 'त प त्रितयत्व' । १५ ख. ग 'धा विनायका । १६ ख. 'मुद्घातं' । १७ क ख. ग ङ. च. 'न्ती शून्यमा' ।

संपूज्य धारिकां शक्तिं कुण्डे संतर्प्य च क्रमात् । तत्त्वतत्त्वेश्वरान्मूर्तिमूर्तीशांश्च घृतादिभिः ॥
संपूज्य तर्पयित्वा तु संनिधौ संहिताणुभिः । शतं सहस्रमर्धं वा पूर्णया सह होमयेत् ॥ ११२
तत्त्वतत्त्वेश्वरान्मूर्तिमूर्तीशांश्च करेणुकान् । *तथा संतर्प्य सांनिध्ये जुहुयुर्मूर्तिपा अपि ॥ ११३
ततो ब्रह्मभिरङ्गैश्च द्रव्यकालानुरोधतः । संतर्प्य शान्तिकुम्भाम्भःप्रोक्षिते कुशमूलतः ॥ ११४
लिङ्गमूलं च संस्पृश्य जपेयुर्होमसंख्यया । संनिधानं हृदा कुर्युर्वर्मणा चावगुण्ठनम् ॥ ११५
एवं संशोध्य ब्रह्मादिविष्ण्वन्तादिविशुद्धये । विधाय पूर्ववत्सर्वं होमसंख्याजपादिकम् ॥ ११६
कुशमध्याग्रयोगेन(ण) लिङ्गमध्याग्रकं स्पृशेत् । यथा यथा च संधानं तदिदानीमिहोच्यते ॥ ११
ॐ हां हैम्, ओमॅ, ओम्, ओम्, एम्, ॐ भूं भूं वाह्यमूर्तये नमः । ॐ हां वामॅ, आम्, ओम्,
आं पाम् ॐ भूं भूं वां वह्निमूर्तये नमः॥ ११८
एवं च यजमानादिमूर्तिभिरभिसंधेयम् । पञ्चमूर्त्यात्मकेऽप्येवं संधानं हृदयादिभिः ॥ ११९
मूलेन स्वीयबीजैर्वा ज्ञेयं तत्त्वत्रयात्मके । शिलापिण्डीन्द्रपेप्वेवं पूर्णाछिन्नं सुसंवरैः ॥ १२०
भागाभागविशुद्ध्यर्थं होमं कुर्याच्छतादिकम् । न्यूनादिदोषमोक्षाय शिवेनाष्टाधिकं शतम् ॥१२१
हुत्वाऽथ यत्कृतं कर्म शिवश्रोत्रे निवेदयेत् । एतत्समन्वितं कर्म त्वच्छक्तौ च मया प्रभो॥१२२
ॐ नमो भगवते रुद्राय रुद्र नमोऽस्तु ते । विधिपूर्णमपूर्णं वा स्वशक्त्याऽऽपूर्य गृह्यताम् ॥ १२३
ॐ ह्रीं शांकरि पूरय स्वाहा, इति पिण्डिकायाम् ॥ १२४
अथ लिङ्गे न्यसेज्ज्ञानी क्रियाख्यं पीठविग्रहे । आधाररूपिणीं शक्तिं न्यसेद्ब्रह्मशिलोपरि १२५
निवध्य सप्तरात्रं वा पञ्चरात्रं त्रिरात्रकम् । एकरात्रमथो वाऽपि यद्वा सद्योऽधिवासनम् ॥ १२६
विनाऽधिवासनं यागः कृतोऽपि न फलप्रदः । स्वमन्त्रैः प्रत्यहं देयमाहुतीनां शतं शतम् ॥१२७
शिवकुम्भादिपूजां च दिग्बलिं च निवेदयेत् । गुर्वादिसहितो वासो रात्रौ नियमपूर्वकम् ॥
+ अधिवासः स वसतेरर्थेभावे च ईरितः ॥ १२८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रतिष्ठायामधिवासनविधिकथनं नाम षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३१३७

अथ सप्तनवतितमोऽध्यायः ।

शिवप्रतिष्ठाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

प्रातर्नित्यविधिं कृत्वा द्वारपालप्रपूजनम् । प्रविश्य प्राग्विधानेन देहशुद्ध्यादिमाचरेत् ॥ १
दिक्पतींश्च समभ्यर्च्य शिवकुम्भं च वर्धनीम् । अष्टमुष्टिकया लिङ्गं वह्निं संतर्प्य च क्रमात् ॥ २
शिवाज्ञातस्ततो गच्छेत्प्रासादं शस्त्रमुच्चरन् । तद्गतान्प्रक्षिपेद्विघ्नान्हुंफडन्तशराणुना ॥ ३

---

* इदमर्धं क. ट. च पुस्तकेषु नास्ति । + क. ट. च. पुस्तकेष्विदमर्धं नास्ति ।

---

१ घ. 'प्यं शक्तिं कु' । २ क. ट. घ. ॐ हाम्, ओम्, ओम्, वाम्, ओं भूर्भुवः स्वः' । ३ ख. हाम् । ४ ख. ग. 'म् ए' । ५ ख. ग. 'भूं मा' । ६ क. ट. च. ॐ हम्, ओम्, ओम्, ओम्, वाम्, ॐ भूं । ७ ख. 'म्, ओम्, ओम्, ओम्, वाम्, ॐ भूं । ८ क. ट. च. 'तन्नयाऽपव । ९ घ. 'भांवः प्रभोरि' । १० क. ख. ग. 'द शाग्र' । ११ क. ङ. च. 'प्रान्तूकं' । ख. ग. 'प्रान्तूक्फ' ।

तन्मध्ये स्थापयेल्लिङ्गं वेधदोषविशङ्कया । तस्मान्मध्यं परित्यज्य यवार्धेन यवेन वा ॥ ४
किंचिदीशानमाश्रित्य शिलामध्ये निवेशयेत् । मूलेन तामनन्ताख्यां सर्वाधारस्वरूपिणीम् ॥ ५
सर्वगां सृष्टियोगेन विन्यसेद्चलां शिलाम् । अथ वाऽनेन मन्त्रेण शिवस्याऽऽसनरूपिणीम् ॥ ६
ॐ नमो व्यापिनि भगवति स्थिरेऽचले ध्रुवे । ह्रीं लं ह्रीं स्वाहा ॥ ७
त्वया शिवाज्ञया शक्ते स्थातव्यमिह संततम् । इत्युक्त्वा च समभ्यर्च्य निरुध्योद्बोधमुद्रया ॥ ८
वज्रादीनि च रत्नानि तथोशीरादिकौषधीः । लोहान्हेमादिकांस्यान्तान्हरितालादिकांस्तथा ॥ ९
धान्यप्रभृतिसस्यांश्च पूर्वमुक्तानुक्रमात् । प्रभारागत्वदेहत्ववीर्यशक्तिमयानिमान् ॥ १०
भावयन्नेकचित्तस्तु लोकपालेशसंवरैः । पूर्वादिषु च गर्तेषु न्यसेदेकैकशः क्रमात् ॥ ११
हेमजं तारजं कूर्मं वृषं वा द्वारसंमुखम् । सरित्तटमृदा युक्तं पर्वताग्रमृदाऽथ वा ॥ १२
प्रक्षिपेन्मध्यगर्तादौ यद्वा मेरुं सुवर्णजम् । मधूकाक्षतसंयुक्तमञ्जनेन समन्वितम् ॥ १३
पृथिवीं राजतीं यद्वा यद्वा हेमसमुद्भवाम् । सर्वबीजसुवर्णाभ्यां समायुक्तां विनिक्षिपेत् ॥ १४
स्वर्णजं राजतं वाऽपि सर्वलोहसमुद्भवम् । सुवर्णं कृशरायुक्तं पद्मनालं ततो न्यसेत् ॥ १५
देवदेवस्य शक्त्यादिमूर्तिपर्यन्तमासनम् । प्रकल्प्य पायसेनाथ लिप्त्वा गुग्गुलुनाऽथ वा ॥ १६
श्वभ्रमाच्छाद्य वस्त्रेण तनुत्रेणास्त्ररक्षितम् । दिक्पतिभ्यो बलिं दत्त्वा समाचान्तोऽथ देशिकः ॥ १७
शिवेन वा शिलाश्वभ्रसङ्गदोषनिवृत्तये । शस्त्रेण वा शतं सम्यग्जुहुयात्पूर्णया सह ॥ १८
एकैकाहुतिदानेन संतर्प्य वास्तुदेवताः । समुत्थाप्य हृदा देवमासनं मङ्गलादिभिः ॥ १९
गुरुर्देवाग्रतो गच्छेन्मूर्तिपैश्च दिशि स्थितैः । चतुर्भिः सह कर्ता च देवयानस्य पृष्ठतः ॥ २०
मासादादि परिभ्रम्य भद्राख्यद्वारसंमुखम् । लिङ्गं संस्थाप्य दत्त्वाऽर्घ्यं मासादं संनिवेशयेत् ॥
द्वारेण द्वारबन्धेन द्वारदेशेन [11]तद्विच्छि(तच्छि(!))ला । द्वारबन्धे शिखाशून्ये तदर्धेनार्थे तद्वते(!)
वर्जयन्द्वारसंस्पर्शं द्वारेणैव महेश्वरम् । देवगृहसमारम्भे कोणेनापि प्रवेशयेत् ॥ २३
अयमेव विधिर्ज्ञेयोऽव्यक्तलिङ्गेऽपि सर्वतः । गृहे प्रवेशनं द्वारे लोकैरपि समीरिता(त)म् ॥ २४
अपद्वारप्रवेशेन विदुर्गोत्रक्षयं गृहम् । अथ पीठं च संस्थाप्य लिङ्गं द्वारस्य संमुखम् ॥ २५
तूर्यमङ्गलनिर्घोषैर्दूर्वाक्षतसमन्वितम् । समुत्तिष्ठ हृदेत्युक्त्वा महापाशुपतं पठेत् ॥ २६
अपनीय पटं श्वभ्राद्देशिको मूर्तिपैः सह । पद्मं संधारयित्वा तु विलिप्तं कुङ्कुमादिभिः ॥ २७
शक्तिशक्तिपतीरूपं ध्यात्वा चैव तु रक्षितम् । (*लयान्तं मूलमुच्चार्य स्पृष्ट्वा श्वभ्रे निवेशयेत् ।
अंशेन ब्रह्मभागस्य यद्वा अंशद्वयेन च । अर्धेन वाऽष्टमांशेन सर्वस्याथ प्रवेशनम् ॥ २९
पिधाय सीसकं नाभिदीर्घाभिः सुसपादितः । श्वभ्रं वालुकयाऽऽपूर्य वृषात्स्थिरी भवेति च) ।
ततो लिङ्गं स्थिरीभूतं ध्यात्वा सकलरूपिणम् । मूलमुच्चार्य शक्त्यन्तं स्पृष्ट्वा च निष्कलं न्यसेत् ।
स्थाप्यमानं यदा लिङ्गं याम्यां दिशमथाऽऽश्रयेत् । तत्तद्दिगीशमन्त्रेण पूर्णान्तं दक्षिणान्वितम् ३१

+ स्थवनाय आर्षः । * धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति ख. ङ. घ. पुस्तकेषु ।

---

१ ख. 'शिवेनेव शि' । २ क. ङ. च. 'शिलयां' । ३ घ. 'रे ध्रु' । ४ घ. हूं । ५ ख. ङ. च. 'ध्यात्वोर्ध' घ. 'रुद्ध्वोर्ध्वमु' । ६ ङ. ङ. च. 'शीरा च' । ख. ग. 'शीरा च' । ७ ङ. ख. ग. ङ. घ. 'प्रशाल । ८ ख. ङ. च 'संयुषि । ९ घ. कर्ता वा देवयानस्य । १० क. ङ. च. 'प्रासाद । ११ ख. ग. ग. ङ. घ. तद्विना । द्वा' । १२ ग ङ. च. 'प्रवेशयेद् । वृषा' । १३ ख. ग. अथ । १४ घ. स्पृष्ट्वा । १५ ख. यथा ।

सव्यस्थाने च वक्रे च चलिते स्फुटितेऽथ वा । जुहुयान्मूलमन्त्रेण बहुरूपेण वा शतम् ॥ ३३
किं चान्येष्वपि दोषेषु शिवशान्तिं समाश्रयेत् । उक्तन्यासविधिं लिङ्गे कुर्यादेवं न दोषभाक्॥
पीठबन्धमतः कृत्वा लक्षणस्यांशलक्षणम् । गौरीमन्त्रं लयं नीत्वा सृष्ट्या पिण्डीं च विन्यसेत् ॥
संपूर्य पार्श्वसंधिं च वालुकावज्रलेपतः । ततो मूर्तिधरैः सार्धं गुरुः शान्तिपदोर्ध्वतः ॥ ३६
संस्नाप्य कलशैरन्यैस्तद्वत्पञ्चामृतादिभिः । विलिप्य चन्दनाद्यैश्च संपूज्य जगदीश्वरम् ॥ ३७
उमामहेशमन्त्राभ्यां तौ स्पृशेल्लिङ्गमुद्रया । ततस्तित्त्वविन्यासं षड्विधादिपुरःसरम् ॥ ३८
कृत्वा मूर्तिं तदीशानामङ्गानां ब्रह्मणामथ । ज्ञानलिङ्गे क्रियापीठे विन्यस्य स्नापयेत्ततः ॥ ३९
गन्धैर्विलिप्य संधूप्य व्यापित्वेन शिवे न्यसेत् । स्रग्धूपदीपनैवेद्यैर्हृदयेन फलानि च ॥ ४०
विनिवेद्य यथाशक्ति समाचम्य महेश्वरम् । दत्त्वाऽर्घ्यं च जपं कृत्वा निवेद्य वरदे करे ॥ ४१
चन्द्रार्कतारकं यावन्मन्त्रेण शैवमूर्तिपैः । स्वेच्छयैव त्वया नाथ स्थातव्यमिह मन्दिरे ॥ ४२
प्रणम्यैवं बहिर्गत्वा हृदा वा प्रणवेन वा । संस्थाप्य वृषभं पश्चात्पूर्ववद्बलिमाचरेत् ॥ ४३
न्यूनादिदोषमोक्षाय ततो मृत्युजिता शतम् । शिवेन सशिवो हुत्वा शान्त्यर्थं पायसेन च ॥४४
ज्ञानाज्ञानकृतं यच्च तत्पूरय महाविभो । हिरण्यपशुभूम्यादिगीतवाद्यादिहेतवे ॥ ४५
अम्बिकेशाय तद्भक्त्या शक्त्या सर्वं निवेदयेत् । दानं महोत्सवं पश्चात्कुर्यादिनचतुष्टयम् ॥ ४६
त्रिसंध्यं त्रिदिनं मन्त्री होमयेन्मूर्तिपैः सह । चतुर्थेऽहनि पूर्णां च चरुकं बहुरूपिणा ॥ ४७
निवेद्य सर्वकुण्डेषु संपाताहुतिशोधितम् । दिनचतुष्टयं यावन्न निर्माल्यं तदूर्ध्वतः ॥ ४८
निर्माल्यापनयं कृत्वा स्नापयित्वा तु पूजयेत् । पूजा सामान्यलिङ्गेषु कार्या साधारणाणुभिः ॥
विहाय लिङ्गचैतन्यं कुर्यात्स्याणुविसर्जनम् । असाधारणलिङ्गेषु क्षमस्वेति विसर्जनम् ॥ ५०
आवाहनमभिव्यक्तिर्विसर्गः शक्तिरूपता । प्रतिष्ठान्ते क्वचित्प्रोक्तं स्थिरावाहुतिसप्तकम् ॥ ५१
स्थिरस्तथाऽप्रमेयश्चानादिबोधस्तथैव च । नित्योऽथ सर्वगश्चैवाविनाशी दृष्ट एव च ॥ ५२
एते गुणा महेशस्य संनिधानाय कीर्तिताः । ॐ नमः शिवाय स्थिरो भवेत्याहुतीनां क्रमः॥५३
एवमेतत्र संपाद्य विधाय शिवकुम्भवत् । कुम्भद्वयं च तन्मध्यादेककुम्भाम्भसा भवम् ॥ ५४
संस्नाप्य तद्द्वितीयं च कर्तृस्नानाय धारयेत् । दत्त्वा बलिं समाचम्य बहिर्गच्छेच्चिरावशः॥५५
जगतीवाह्यतश्चण्डमैशान्यां दिशि मन्दिरे । धामगर्भप्रमाणे च सुपीठे कल्पितासने ॥ ५६
पूर्ववन्न्यासदोमादि विधाय ध्यानपूर्वकम् । संस्थाप्य विधिवच्चव ब्रह्माङ्गैः पूजयेत्ततः ॥ ५७
अङ्गानि पूर्वमुक्तानि ब्रह्माणि त्वणुना यथा ॥ ६८

ए(ॐ) यं सद्योजाताय ह्रूं फट्, नमः । ॐ विं वामदेवाय ह्रूं फट्, नमः । ॐ वुम्, अघोराय ह्रूं फट्, नमः । ओम्, एवं (एवम्, ॐ)यें (यें)तत्पुरुषाय, वोमीशानाय च ह्रूं फट्, नमः ॥

---

१ घ. °तेऽपि वा । २ घ. °द्(र) । पुरुन्यासादिनिलिङ्ग कुर्वीत । ३ घ. °भिलषितं वा° । ४ ख. ग. घ. °धनम् । तं° । ५ घ. शान्ति घटो° । ६ ख. ग. °न्विपटो° । ७ ग. संस्थाप्य । ८ घ. °ड्वोदि° । ९ घ. हानौ लि° । १० घ. °चस्तिनो° । ११ ख. ग. दश । १२ क. ङ. च. बहिः कुम्भे शिवा° । १३ क. ङ. च. °नि आक्षणत्वर्चना । १४ ङ. °ह्रासी स्वर्चना । १५ क. ङ. च °य । ॐ स° । १६ क. ङ. च. ॐ वा° । १७ क. ङ. च. ॐ थ° । १८ क. ङ. च. °न. । एर ये । घ. °मः । ॐ त° । १९ ख. ग. °य नमः । ओमी° । २० क. घ. ङ. च. °ट् । ज° ।

जपं निवेद्य संतर्प्य विज्ञाप्य नतिपूर्वकम् । देवः संनिहितो यावत्तावत्त्वं संनिधो भव ॥ ६
न्यूनाधिकं च यत्किंचित्कृतमज्ञानतो मया । त्वत्प्रसादेन चण्डेश तत्सर्वं परिपूरय ॥ ६
बाणलिङ्गे वाणरोहे सिद्धलिङ्गे स्वयंभुवि । प्रतिमासु च सर्वासु न चण्डोऽधिकृतो भवेत् ॥ ६
अद्वैतभावनायुक्ते स्थण्डिलेशविधावपि । अभ्यर्च्य चण्डं ससुतं यजमानं हि भार्यया ॥ ६
पूर्वस्थापितकुम्भेन स्नापयेत्स्नापकः स्वयम् । स्थापकं यजमानोऽपि संपूज्य च महेशवत् ॥ ६
वित्तशाठ्यं विना दद्याद्भूहिरण्यादिदक्षिणाम् । मूर्तिपान्विधिवत्पश्चाज्जापकान्ब्राह्मणांस्तथा ६
दैवज्ञं शिल्पिनं प्रार्च्य दीनानाथादि भोजयेत् । यदत्र संमुखीभावे खेदितो भगवन्मया ॥ ६
क्षमस्व नाथ तत्सर्वं कारुण्याम्बुनिधे मम । इति विज्ञप्तियुक्ताय यजमानाय सद्गुरुः ॥ ६
प्रतिष्ठापुण्यसद्भावं स्फुरत्तारकसप्रभम् । कुशपुष्पाक्षतोपेतं स्वकरेण समर्पयेत् ॥ ६
ततः पाशुपतं जप्त्वा प्रणम्य परमेश्वरम् । ततोऽपि बलिभिर्भूतान्संनिधाय निवोधयेत् ॥ ६
स्थातव्यं भवता तावद्यावत्संनिहितो हरः । (*गुरुर्वस्त्रादिसंयुक्तं गृह्णीयाद्यागमण्डपम् ॥ ७
सर्वोपकरणं शिल्पी तथा स्नापनमण्डपम् ।) अन्ये देवादयः स्थाप्या मन्त्रैरागमसंभवैः ॥ ७
आदिवर्णस्य भेदाद्वा सुतत्त्वव्याप्तिभाविताः । साध्यप्रमुखदेवाश्च सरिदोषधयस्तथा ॥ ७
क्षेत्रपाः किंनराद्याश्च पृथिवीतत्त्वमाश्रिताः । (+स्थानं सरस्वतीलक्ष्मीनदीनामम्भसि क्वचित् ७
भुवनाधिपतीनां च स्थानं यत्र व्यवस्थितिः । अण्डवृद्धिप्रधानान्तं त्रितत्त्वं ब्रह्मणः पदम् ७
तन्मात्रादिप्रधानान्तं पदमेतत्त्रिकं हरेः । नाट्येशगणमातॄणां यक्षेशशरजन्मनाम् ॥ ७
अण्डजाः शुद्धविद्यान्तं पदं गणपतेस्तथा । मायांशदेशशक्त्यन्तं शिवाशिवोग्ररोचिषाम्) ॥ ७
पदमीश्वरपर्यन्तं व्यक्तार्चासु च कीर्तितम् । कूर्माद्यं कीर्तितं यच्च यच्च रत्नादिपञ्चकम् ॥ ७
प्रक्षिपेत्पीठगर्तायां पञ्चब्रह्मशिलां विना । षड्भिर्विभाजिते गर्ते त्यक्त्वा भागं च पृष्ठतः ॥ ७
स्थापनं पञ्चमांशे च यदि वा वसुभाजिते । स्थापनं सप्तमे भागे प्रतिमासु सुखावहम् ॥ ७
धारणाभिर्विशुद्धिः स्यात्स्थापने लेपचित्रयोः । स्नानादि मानसं तत्र शिलारत्नादिवेशनम् ८
नेत्रोद्घाटनमन्त्रेण प्रासनादिप्रकल्पनम् । पूजा निरम्बुभिः पुष्पैर्यथा चित्रं न दुष्यति ॥ ८
विधिस्तु चललिङ्गेषु संप्रत्येव निगद्यते । पञ्चभिर्वा त्रिभिर्वाऽपि पृथक्कुर्याद्विभाजिते ॥ ८०
(*भागत्रयेण भागांशो भवेद्भागद्वयेन वा । स्वपीठेऽप्यपि तद्वत्स्याल्लिङ्गेषु तत्त्वभेदतः ॥ ८१
मृत्प्रवेशेण संस्कारो विधिवत्स्फाटिकादिषु । किं च ब्रह्मशिलारत्नप्रभृतेश्चानिवेदनम् ॥ ८४
योजनं पिण्डिकायाश्च मनसा परिकल्पयेत् । स्वयंभूबाणलिङ्गादौ संस्कृतौ नियमो न हि ॥ ८५
स्नापनं संहितामन्त्रन्यासं होमं च कारयेत् । नदीसमुद्ररोहाणां स्थापनं पूर्ववन्मतम् ॥ ८६
पैष्टिकं मृन्मयं लिङ्गं पिष्टिकादि च तत्क्षणात् । कृत्वा संपूजयेच्छुद्धं दीक्षणादिविधानतः ॥ ८७

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतं क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु । * धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु ।

---

१ ख. [illegible] । २ ग. 'षडंशेन श्व' । ३ ग. आवर्ता । ४ ख. 'धा स्थाप' । ५ क. ङ. च. 'द्वा दोपत्ततत्त्व' । ६ [illegible] । ७ ग. 'न ग्रन्थ' । ८ ग. ग. 'मेत विक' । ९ ग. 'बो गुरोर्नमिष' । १० ख. 'टयभ्याव' । ११ [illegible] । १२ [illegible] । १३ [illegible] ।

समादाय ततो मन्त्रानात्मानं संनिधाय च । तज्जले प्रक्षिपेल्लिङ्गं वत्सरात्कामदं भवेत् ॥ ८८
विष्ण्वादिस्थापनं चैव पृथङ्मन्त्रैः समाचरेत् ॥ ८९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शिवप्रतिष्ठाविधिकथनं नाम सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२२६

अथाष्टनवतितमोऽध्यायः ।

गौरीप्रतिष्ठाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये गौरीप्रतिष्ठां च पूजया सहितां शृणु । मण्डपाद्यं पुरो यच्च संस्थाप्य चाधिरोपयेत् ॥ १
शय्यायां तांश्च विन्यस्य मन्त्रान्मूर्त्यादिकान्गुह । आत्मविद्याशिवान्तं च कुर्यादीशनिवेशनम्[2] ॥ २
शक्तिं परां[3] ततो न्यस्य हुत्वा जप्त्वा च पूर्ववत् । संधाय च तथा पिण्डीं क्रियाशक्तिस्वरूपिणीम्
सदेशव्यापिकां ध्यात्वा न्यस्तरत्नादिकां तथा । एवं संस्थाप्य तां पश्चाद्देवीं तस्यां नियोजयेत्
परशक्तिस्वरूपां तां स्वाणुना शक्तियोगतः । ततो न्यसेत्क्रियाशक्तिं पीठे ज्ञानं च विग्रहे ॥ ५
ततोऽपि व्यापिनीं शक्तिं समावाह्य नियोजयेत् । अम्बिकां शिवनाम्नीं च समालभ्य प्रपूजयेत् ॥ ६
ओम्, आधारशक्त्यै[6] नमः । ॐ कूर्माय नमः । ॐ स्कन्दाय च तथा नमः । ॐ ह्रीं[8] नारायणाय
नमः । ओम्, ऐश्वर्याय नमः । ओम्, अधश्छदनाय नमः ॥ ७
ॐ पद्मासनाय नमोऽभ्य संपूज्याः केशवांस्तथा ॥ ८
ॐ ह्रीं[10] कर्णिकायै नमः । ॐ क्षं पुष्कराक्षेभ्य इहार्चयेत् ॥ ९
ॐ ह्रां पुष्ट्यै[11] ह्रीं च ज्ञानायै ह्रूं क्रियायै ततो नमः ॥ १०
ॐ नालाय नमः[12] । ॐ[13] रुं धर्माय नमः । रं ज्ञानाय वै नमः । ॐ वैराग्याय नमः । ॐ[14] वैं, अध-
र्माय नमः । ॐ रम्, अज्ञानाय वै नमः । ओम्, अवैराग्याय वै नमः । अम्, अनैश्वर्याय नमः
ह्रूं वाचे ह्रूं[16] च रागिण्यै ह्रूं[19] ज्वालिन्यै ततो नमः । ॐ ह्रीं शमायै च नमो ह्रूं ज्येष्ठायै ततो नमः
ॐ ह्रौं[21] रौं क्रौं नवशक्त्यै गौं च गौर्यासनाय च । गौं गौरीमूर्तये नमो गौर्याः पूजमथोच्यते ॥ १३
ॐ ह्रीं सः, महागौरि रुद्रदयिते स्वाहा गौर्यै नमः ॥ १४
ॐ गां ह्रूं ह्रीं शिवो गूं स्याच्छिखायै कवचाय च । गौं नेत्राय च गौम्[25], अस्त्राय ॐ गौं[26]
विज्ञानशक्तये ॥ १५

---

१ ख. ग. हा च वि° । २ ख. ग. 'शोने नि' । ३ ख. ग. परामी न्य° । ४ ख. ग. अनुके शिविना° । ५ ख. ग. 'तु । आ' । ६ ख. ग. 'ये च न' । ७ ख. ग. 'नः । हठ' । ८ ख. ग. हु । ९ घ. ओम्, नम, अधश्छदनाय° । १० ख. ग. ह । ११ घ. 'ष्ट्यै, ॐ नाल' । १२ घ. 'नः । द । १३ ख. ॐ प° । १४ घ. 'नः । ज्ञा' । ग. 'नः । धर्मा' । १५ ग. 'नः । ह्रूं वा' । १६ ख. ॐ ह्रूं वा । १७ घ. ह्रु । १८ घ. ह्रु । १९ घ. ह । २० घ. ह्रू । २१ ख. ग. ह्रां रौं श्रौं न° । २२ ख. ग. सप्ताय ध । २३ घ. 'नः । ग । २४ ख. ग. ह्रू गौं शिवा गू । २५ ख. ग. गौम्° । २६ ख. ग. गौं ।

ॐ गूं क्रियाशक्तये नमः पूर्वादौ शक्रादिकान् । ॐ सुं सुभगायै नमो ह्रीं बीजललिता ततः॥
ॐ ह्रीं कामिन्यै च नम ॐ ह्रूं स्यात्कामशालिनी। मध्ये गौरीं प्रतिष्ठाप्य प्रार्च्य जप्त्वाऽथ सर्वभाक्

इत्यादिमहापुराण आग्नेये गौरीप्रतिष्ठाविधिकथनं नामाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२४३

अथ नवनवतितमोऽध्यायः ।

सूर्यप्रतिष्ठाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये सूर्यप्रतिष्ठां च पूर्ववन्मण्डपादिकम् । स्नानादिकं च संपाद्य पूर्वोक्तविधिना ततः ॥ १
विधौ प्रासनशय्यायां साङ्गं विन्यस्य भास्करम् । त्रितत्त्वं विन्यसेत्तत्र सं(स)स्वरं खादिपञ्चकम्
शुद्ध्यादि पूर्ववत्कृत्वा पिण्डीं संशोध्य पूर्ववत् । सदेशैपदपर्यन्तं विन्यस्य तत्त्वपञ्चकम् ॥ २
शक्त्या च सर्वतोमुख्या संस्थाप्य विधिवत्ततः । स्वाणुना विधिवत्सूर्यं शक्त्यन्तं स्थापयेद्गुरुः
स्वाम्यन्तमथ वाऽऽदित्यं पादान्तं नाम धारयेत् । सूर्यमन्त्रास्तु पूर्वोक्ता द्रष्टव्याः स्थापनेऽपि च

इत्याग्नेये महापुराणे सूर्यप्रतिष्ठाविधिकथनं नाम नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२४८

अथ शततमोऽध्यायः ।

द्वारप्रतिष्ठाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

द्वाराश्रितप्रतिष्ठांया वक्ष्यामि विधिमप्यथ । द्वाराङ्गाणि कषायाद्यैः संस्कृत्य शयने न्यसेत् ॥ १
मूलमध्याग्रभागेषु त्रयमात्मादिसेश्वरम् । विन्यस्य संनिवेश्याथ हुत्वा जप्त्वाऽत्र रूपतः ॥ २
द्वारादधो यजेद्वास्तुं तत्रैवानन्तमन्त्रतः । रत्नादिपञ्चकं न्यस्य शान्तिहोमं विधाय च ॥ ३
यवसिद्धार्थकाक्रान्ता ऋद्धिर्वृद्धिमहातिलाः । गोमृत्सर्षपरागेन्द्रमोहनीलक्ष्मणामृताः ॥ ४
रोचनोग्रवचो दूर्वा[12] प्रासादाधश्च पोटलीम्[13] । प्रकृत्योदुम्बरे बद्ध्वा रक्षार्थं प्रणवेन तु ॥ ५
द्वारमुत्तरतः किंचिदाश्रितं संनिवेशयेत् । आत्मतत्त्वमधो न्यस्य विद्यातत्त्वं च शाखयोः ॥ ६
शिवमाकाशदेशे च व्यापकं सर्वमण्डले । ततो महेशनाथं च विन्यसेन्मूलमन्त्रतः ॥ ७
द्वाराश्रितांश्च तत्पादीन्कृतयुक्तैः स्वनामभिः । जुहुयाच्छतमर्धं वा द्विगुणं शक्तितोऽथ वा ॥ ८
न्यूनादिदोषमोक्षार्थं हेतितो जुहुयाच्छतम् । दिग्बलिं पूर्ववद्दत्त्वा प्रदद्याद्दक्षिणादिकम् ॥ ९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये द्वारप्रतिष्ठाविधिकथनं नाम शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२५७

---

१ ख. ग. ॐ भूक्रिं । २ घ. खं । ३ ख. ग. नम , ॐ ह्रीं बीजालताय नमः । ॐ । ४ ख. ग. 'शादाय' ५ घ. 'शआद' । ६ घ. ग. 'स्वे यदा तथाग । ७ ख. ग. 'ष्ठायां च' । ८ ख. ग. 'तः । चन्द्रादि' । ९ ख. 'हाक्षभ' । १० घ. ग. 'द्विसह' । ११ ख. 'नामपुरा दू' । ग. 'ना रसदूर्वा प्रासाद' । १२ ख. पोच्छलीम् । 'ल्यम् । १३ ख. ग. 'म् । दूर्वा हांदु' । १४ ग. 'बद्ध्वा प्र' ।

अथैकाधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रासादप्रतिष्ठा ।

ईश्वर उवाच—)

सादस्थापनं वक्ष्ये तच्चैतन्यसुयोगतः । शुकनासासमाप्तौ तु पूर्ववेद्याश्च मध्यतः ॥ १

धारशक्तितः पद्मे विन्यस्ते प्रणवेन च । स्वर्णाद्युत्कलशोद्भूतं पञ्चगव्येन संयुतम् ॥ २

धुक्षीरयुतं कुम्भं न्यस्तरत्नादिपञ्चकम् । सवस्त्रं गन्धलिप्तं च गन्धवत्पुष्पधूपितम् ॥ ३

ताद्दिपल्लवानां च कृती कुम्भं च विन्यसेत् । पूरकेण समादाय सकलीकृतविग्रहः ॥ ४

र्वात्माभिन्नमात्मानं स्वाणुना स्वान्तमारुतः । आज्ञायाऽऽरोधयेच्छंभौ रेचकेन ततो गुरुः ॥ ५

दशान्तात्समादाय स्फुरद्वह्निकणोपमम् । निक्षिपेत्कुम्भगर्भे च न्यस्ततत्त्वादिवाहिकम् ॥ ६

वग्रहं तद्गुणानां च बोधकं च कलादिकम् । * क्षान्तं वागीश्वरं तत्तु आतं तत्र निवेशयेत् ॥ ७

श नाडीर्दश प्राणानिन्द्रियाणि त्रयोदश । तदधिपांश्च संयोज्य प्रणवाद्यैः स्वनामभिः ॥ ८

वकार्यकारणत्वेन मायाकाशनियामिकाः । विद्येशान्भैरवाञ्शंभुं व्यापिनं च सुसंवरैः ॥ ९

ङ्गानि च विनिक्षिप्य निरुन्ध्याद्रोधमुद्रया । सुवर्णाद्युद्भवं यद्वा पुरुषं पुरुषानुगम् ॥ १०

ञ्चगव्यकषायाद्यैः पूर्ववत्संस्कृतं ततः । शय्यायां कुम्भमारोप्य ध्यात्वा रुद्रमुमापतिम् ॥ ११

स्मिंश्च शिवमन्त्रेण व्यापकत्वेन विन्यसेत् । संनिधानाय होमं च प्रोक्षणं स्पर्शनं जपम् ॥ १२

ांनिध्यबोधनं सर्वं भागत्रयविभागतः । विधायैवं प्रकृत्यन्ते कुम्भे तं विनिवेशयेत् ॥ १३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रासादप्रतिष्ठावर्णनं नामैकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२७०

अथ द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ध्वजारोपणम् ।

ईश्वर उवाच—

शुलके ध्वजदण्डे च ध्वजे देवकुले तथा । प्रतिष्ठा च यथोद्दिष्टा तथा स्कन्द वदामि ते[14] ॥ १

(+कभागार्धप्रवेशाद्वा यद्वा सर्वाधिवेशनात् । पैष्टके दारुजः शूलः शैलजे धाम्नि शैलजः)॥ २

वैष्णवादौ च चक्राढ्यः कुम्भः स्यान्मूर्तिमानतः । स च त्रिशूलयुक्तस्तु अग्रचूलाभिधो मतः ३

ईशशूलः समाख्यातो मूर्ध्नि लिङ्गसमन्वितः । बीजपूरकयुक्तो वा शिवशास्त्रेषु तद्विधः ॥ ४

चित्रो ध्वजश्च जङ्घातो यथा जङ्घार्धतो भवेत् । भवेद्वा दण्डमानस्तु यदि वा तदिच्छया ॥५

---

* इदमर्धं क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति क. ड. च. पुस्तकेषु ।

---

१ घ. 'तन्य हार्यो' । २ घ. 'नासाग' । ३ क. ड. ग. तु पूर्वे । ४ ख. ग. 'न्यसेत्प्रण' । ड. 'न्यस्य प्र' । ५ घ. 'म् । सवस्त्रं । ६ क. च. च चक्रीकृत पुनस्तृचेर । ड. च चक्रीकृत्यानुसस्तृचेत् । ७ क. ख. ग. ड. च. 'कलानि' । ८ घ. 'वांलभि' । ९ क. ड. च. आज्ञानतोषयेद्गस्ती रे' । घ. आज्ञा योग' । १० ख. ग. वामेश्वरं । ११ घ. भाव । १२ ख. ग. 'यामकाः । १३ क. घ. ड. च. 'निध्यार्थं' । १४ घ. ते । तदा' । १५ क. ड. चक्राद्यौ । ख. ग. चक्रयः । १६ चैत्राद्यः । क. जङ्घाता । ख. ड. यगाता ।

महाध्वजः समाख्यातो यस्तु पीठस्य वेष्टकः । शक्रैर्ग्रहै रसैर्वाऽपि हस्तैर्दण्डस्तु संमितः ॥ ६
उत्तमादिक्रमेणैव विज्ञेयः सूरिभिस्ततः । वंशजः शालजादिर्वा स दण्डः सर्वकामदः ॥ ७
अथपारोप्यमाणस्तु भङ्गमायाति वै यदि । राज्ञोऽनिष्टं विजानीयाद्यजमानस्य वा तथा ॥ ८
मन्त्रेण बहुरूपेण पूर्ववच्छान्तिमाचरेत् । द्वारपालादिपूजां च मन्त्राणां तर्पणं तथा ॥ ९
विधाय चूलकं दण्डं स्नापयेदस्त्रमन्त्रतः । अनेनैवोक्तमन्त्रेण ध्वजं संप्रोक्ष्य देशिकः ॥ १०
मृत्कषायादिभिः स्नानं प्रासादं कारयेत्ततः । विलिप्य रसमाच्छाद्य शय्यायां न्यस्य पूर्ववत्
*चूलके लिङ्गवन्न्यासो नैव स्नानं न च क्रिया । विशेषार्थी चतुर्थी च नैव कुण्डस्य कल्पना
दण्डे तथाऽर्थतत्त्वं च विद्यातत्त्वं द्वितीयकम् । सद्योजातादिवक्त्राणि शिवतत्त्वं पुनर्ध्वजे ॥ १३
निष्कलं च शिवं तत्र न्यस्याङ्गानि प्रपूजयेत् । चूलके च ततो मन्त्री सांनिध्ये संहिताणुभिः १४
होमयेत्प्रतिभागं च ध्वजे तैस्तु फडन्तकैः । अन्यथाऽपि कृतं यच्च ध्वजसंस्कारणं क्वचित् ॥ १५
अस्त्रयोगविधावेवं तत्सर्वमुपदर्शितम् । प्रासादे कारितस्थाने स्रग्वस्त्रादिविभूषिते ॥ १६
जङ्घा वेदी तदूर्ध्वे तु त्रितत्त्वादि निवेश्य च । होमादिकं विधायाथ शिवं संपूज्य पूर्ववत् ॥ १७
सर्वतत्त्वमयं ध्यात्वा शिवं च व्यापकं न्यसेत् । अनन्तं कालरुद्रं च विभाव्य च पदाम्बुजे ॥ १८
कूष्माण्डहाटकौ पीठे पातालनरकैः सह । भुवनैर्लोकपालैश्च शतरुद्रादिभिर्वृतम् ॥ १९
ब्रह्माण्डकमिदं ध्यात्वा जङ्घायां च विभावयेत् । वारितेजोनिलव्योमपञ्चाष्टकसमन्वितम् ॥ २०
सर्वावरणसंज्ञं चैव बुद्धियोन्यष्टकान्वितम् । योगाष्टकसमायुक्तं नाशावधि गुणत्रयम् ॥ २१
पटेस्थं पुरुषं सिंहं वामं च परिभावयेत् । मञ्जरीवेदिकायां च विद्यादिकचतुष्टयम् ॥ २२
कण्ठे मायां सरुद्रां च विद्याश्चामलसारके । कलशे चेश्वरं बिन्दुं विद्येश्वरसमन्वितम् ॥ २३
जटाजूटं च तं विद्याच्छूलं चन्द्रार्धरूपकम् । शक्तित्रयं च तत्रैव दण्डे नादं विभाव्य च ॥ २४
ध्वजे च कुण्डलीं शक्तिमिति धाम्नि विभावयेत् । जगत्यां वाऽथ संधाय लिङ्गं पिण्डिकयाऽथ वा २५
संपुटस्थाप्य सुमन्त्रैश्च विन्यसेच्छक्तिपङ्कजे । न्यस्तरत्नादिके तत्र स्वाधारे विनिवेशयेत् ॥ २६
यजमानो ध्वजे लग्ने बन्धुमित्रादिभिः सह । धाम प्रदक्षिणीकृत्य लभते फलमीहितम् ॥ २७
+गुरुः पाशुपतं ध्यायन्स्थिरमन्त्रौषधिर्युतम् । अधिपाञ्शस्त्रयुक्तांश्च रक्षणाय नियोजयेत् ॥ २८
ऊनादिदोषशान्त्यर्थं हुत्वा दत्त्वा च दिग्बलिम् । गुरवे दक्षिणां दद्याद्यजमानो दिवं व्रजेत् २९
प्रतिमालिङ्गवेदीनां यावन्तः परमाणवः । तावद्युगसहस्राणि कर्तुर्भोगभुजः फलम् ॥ ३०

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये ध्वजारोपणादिविधिकथनं नाम द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३००

* इदमर्धं क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति । + इदमर्धं क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ ख. °ज. शाल° । २ ग. ङ. च. चूलकं । ख. धूलकं । ३ क. ङ. च. °प्य च समासाद । ४ घ. चूडके । ५ ख. ग. न चाङ्गानां च प्रक्रिया । ६ क. ङ. च. नवचण्ड° । ७ ग. कुम्भस्य । ८ क. ङ. च. तथाऽऽसत° । ९ तथाऽर्थ° । ९ ख. ग. °तानि चक्राणि । घ. °तानि वक्त्राणि । १० क. ङ. च. चूलके । घ. चूडके । ११ क. °निध्येऽ° हिताणुभिः । ङ. च. °निध्योदहितात्मभिः । १२ ख. ग. °याग विपर्यय । १३ घ. °रिते स्था° । १४ ग. च °र्वे° यो° । घ. च वृद्ध्यां° । १५ ङ. च. पुटस्थ । १६ क. ङ. च. राग । १७ क. ङ. च. मायाधमना च । १८ ख. °त्वा धाम १९ क, ङ. च. लिङ्गपि° । २० ख. ग. समुत्थाप्य । २१ ख. ग. °न्यसेच्छक्ति° । २२ क. ख. ग. ङ. च. लग्ने । २३ क. ङ. च. धाम । ख. ग. धाम्ने । २४ ख. ग. गुरु । २५ घ. °न्त्रादिभिर्यु° ।

अथ त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ।

जीर्णोद्धारविधिः ।

ईश्वर उवाच—

जीर्णादीनां च लिङ्गानामुद्धारं विधिना वदे । लक्ष्मोज्झितं च भग्नं च स्थूलं वज्रहतं तथा ॥ १
संपुटं स्फुटितं व्यङ्गं लिङ्गमित्येवमादिकम् । इत्यादिदुष्टलिङ्गानां त्याज्या पिण्डी तथा वृषः ॥ २
चालितं चलितं लिङ्गमत्यर्थं विषमस्थितम् । दिङ्मूढं पातितं लिङ्गं मध्यस्थं पतितं तथा ॥ ३
एवंविधं च संस्थाप्य निर्व्रणं च भवेद्यदि । *नादेयेन मवाहेण तदपाक्रियते यदि ॥ ४
ततोऽन्यत्रापि संस्थाप्य विधिदृष्टेन कर्मणा । सुस्थितं चास्थितं वाऽपि शिवलिङ्गं न चालयेत् ५
शतेन स्थापनं कुर्यात्सहस्रेण तु चालनम् । पूजादिभिश्च संयुक्तं जीर्णाद्यमपि सुस्थितम् ॥ ६
याम्ये मण्डपमीशे च मत्यग्द्वारैकतोरणम् । विधाय द्वारपूजादि स्थण्डिले मन्त्रपूजनम् ॥ ७
दिग्बलिं च बहिर्गत्वा समाचम्य स्वयं गुरुः । ब्राह्मणान्भोजयित्वा तु शंभुं विज्ञापयेत्ततः ॥ ८
दुष्टं लिङ्गमिदं शंभो शान्तिरुद्धरणस्य चेत् । रुचिस्तत्रास्ति विधिना अधितिष्ठ च मां शिव ॥ ९
एवं विज्ञाप्य देवेशं शान्तिहोमं समाचरेत् । मध्वाज्यक्षीरदूर्वाभिर्मूलेनाष्टाधिकं शतम् ॥ १०
ततो लिङ्गं च संस्थाप्य पूजयेत्स्थण्डिले तथा । +ॐ व्यापकेश्वरायेति तत्त्वेनाल्यन्तवादिना ११
ॐ व्यापकेश्वराय हृदयाय नमः । ॐ व्यापकेश्वराय शिरसे नमः । ईत्याद्यङ्गमन्त्राः ॥ १३
ततस्तत्राऽऽश्रितं तत्त्वं श्रावयेदस्त्रमन्त्रतः । सत्त्वः कोऽपीह यः कश्चिल्लिङ्गमाश्रित्य तिष्ठति ॥ १४
लिङ्गं त्यक्त्वा शिवाज्ञाभिर्यथेष्टं तत्र गच्छतु । विद्याविद्येश्वरैर्युक्तः शंभुरत्र भविष्यति ॥ १५
सहस्रं प्रतिभागे(गं) च ततः पाशुपताणुना । हुत्वा शान्त्यम्बुना प्रोक्ष्य स्पृष्ट्वा कुशैर्जपेत्ततः १६
दत्त्वाऽर्घं(र्घ्यं) च विलोमेन तत्त्वतत्त्वाधिपांस्ततः । अष्टमूर्तीश्वराल्लिङ्गपिण्डिकासंस्थितान्गुरुः १७
विसृज्य स्वर्णपाशेन वृषस्कन्धस्थया तथा । रज्ज्वा बद्ध्वा तया नीत्वा शिवमन्त्रं गृणञ्जनैः १८
तज्जले निक्षिपेत्पश्चात् पुष्ट्यर्थं जुहुयाच्छतम् । तृप्तये दिक्पतीनां च वास्तुशुद्धौ शतं शतम् ॥ १९
रक्षां विधाय तद्धाम्नि महापाशुपतात्मनः । लिङ्गमन्यच्चतत्तत्र विधिवत्स्थापयेद्गुरुः ॥ २०
असुरैर्मुनिभिर्गोत्रैस्तन्त्रविद्भिः प्रतिष्ठितम् । जीर्णं वाऽप्यथ वा भग्नं विधिनाऽपि न चालयेत् २१
एष एव विधिः कार्यो जीर्णधामसमुद्धृतौ । खड्गे मन्त्रगणं न्यस्य कारयेन्मन्दिरान्तरम् ॥ २२
संकोचे मरणं प्रोक्तं विस्तारे तु धनक्षयः । तद्द्रव्यं श्रेष्ठद्रव्यं वा तत्कार्यं तत्प्रमाणकम् ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये जीर्णोद्धारविधिकथनं नाम त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२२२

---

* इदमर्धं क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति । + इदमर्धं क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ घ. त्योज्या । २ घ. 'त लिङ्गम' । ङ 'त चैवम' । ३ घ. 'दि । नद्यादिकत्र' । ४ क च. 'त पतितं । घ. 'त दुःस्थित । ड. 'तं दूषित । ५ घ. वा । ६ क. च. 'लेन प्रयु' । ख. ग. 'स्थितम्' । ड. 'ले यश्च' । ७ घ. 'मादिशि' । ८ घ. 'टस्त्व मां । ९ घ. 'ति नालन्त शिवना' । १० घ. 'पक हृदयेश्वराय न' । १० घ. ग. इत्यन्यङ्ग' । ११ घ. घ. 'ऽ मन्त्र भावं' । १२ घ. 'मस्ततः । १३ ख. ग. 'तः । सत्त्वः कोऽ' । १४ क. ग. ड. च. यः कोऽपि लिङ्ग' । १५ ख. घ. ड. च. 'च्छ त्वनोऽस्य । १६ ख ग. 'तः । सर्वान्' । १७ ग. ग. 'लिङ्गे तिं' । १८ घ. 'शुद्धौ श' १९ ख. घ. तत्राग्नि । २० घ. ग. 'निर्दिष्टस्ताद्यदि' । २१ ग. ड. च. उद्गमे' । २२ ख. ग. सम्प्रागत न्य' । २३ क. ड. च व्यासं ।

अथ चतुरधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रासादलक्षणम् ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये प्रासादसामान्यलक्षणं ते शिखिध्वज । चतुर्भागीकृते क्षेत्रे भित्तेर्भागेन विस्तरात् ॥ १
*अद्रिभागेन(ण) गर्भः स्यात्पिण्डिका पादविस्तरात् । पञ्चभागीकृते चापि मध्यभागे तु पिण्डिका
शुषिरं भागविस्तीर्णं भित्तयो भागविस्तरात् । भागौ द्वौ मध्यमे गर्भे ज्येष्ठे भागद्वयेन तु ॥ ३
त्रिभिस्तु कन्यसो(?) गर्भः शेषभित्तिरिति क्वचित् । षोढा भक्तेऽथ वा क्षेत्रे भित्तिर्भागैकविस्तरात्
गर्भो भागेन विस्तीर्णो भागद्वयेन पिण्डिका । विस्ताराद्द्विगुणो वाऽपि सपादद्विगुणोऽपि वा ५
अर्धार्धद्विगुणो वाऽपि त्रिगुणः क्वचिदुच्छ्रयः । जगती विस्तरार्धेन त्रिभागेन(ण) क्वचिद्भवेत् ॥६
नेमिः पादेन विस्तीर्णा प्रासादस्य समन्ततः । परिधिस्त्र्यंशको मध्यो रथकांस्तत्र कारयेत् ॥ ७
चामुण्डभैरवं तेषु नाट्येशं च निवेशयेत् । प्रासादार्धेन देवानामष्टौ वा चतुरोऽपि वा ॥ ८
प्रदक्षिणावहाः कु(हान्कु)र्यात्प्रासादादिषु वानराः(न्) । आदित्याः पूर्ववत्स्थाप्याः स्कन्दो-
ग्निर्वायुगोचरे ॥ ९
एवं यमादयो न्यस्याः स्वस्यां स्वस्यां दिशि स्थिताः । चतुर्धा शिखरं कृत्वा शुकनासा द्विभागिका
तृतीये वेदिका त्वग्रे सकण्ठोऽमलसारकः । वैराजः पुष्पकश्चान्यः कैलासो मणिकस्तथा ॥११
त्रिविष्टपश्च पञ्चैव मेरुमूर्धनि संस्थिताः । चतुरस्रस्तु तत्राऽऽद्यो द्वितीयोऽपि तदायतः ॥ १२
वृत्तो वृत्तायतश्चान्यो ह्यष्टास्रश्चापि पञ्चमः । एकैको नवधा भेदैश्चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ १३
प्रासादः प्रथमो मेरुर्द्वितीयो मन्दरस्तथा । विमानं च तथा भद्रः सर्वतोभद्र एव च ॥ १४
चरुको नन्दको नन्दिवर्धमानस्तथाऽपरः । श्रीवत्सश्चेति वैराजान्वयाये च समुत्थिताः ॥ १५
वलभी गृहराजश्च शालागृहं च मन्दिरम् । विशालश्चमसो ब्रह्ममन्दिरं भुवनं तथा ॥ १६
प्रभवः शिबिका वेश्म नवैते पुष्पकोद्भवाः । वलयो दुन्दुभिः पद्मो महापद्मक एव च ॥ १७
वर्धनी वान्य उष्णीषः शङ्खश्च कलशस्तथा । स्वद्वृक्षश्च तथाऽप्येते वृत्ताः कैलाससंभवाः ॥ १८
गजोऽथ वृषभो हंसो गरुत्मानृक्षनायकः । भूषणो भूधरश्चान्यः श्रीजयः पृथिवीजरः ॥ १९
वृत्तायतात्समुद्भूता नवैते मणिकाह्वयात् । वज्रं चक्रं तथा चान्यत्स्वस्तिकं वज्रस्वस्तिकम् ॥२०
+चित्रं स्वस्तिकखड्गं च गदा श्रीकण्ठ एव च । विजयो नामतश्चैते त्रिविष्टपसमुद्भवाः ॥ २१
नगराणामिमाः संज्ञा लाटादीनामिमास्तथा । ग्रीवार्धेनोन्नतं चूलं पृथुलं स्यात्त्रिभागतः ॥ २२

---

* इदमर्धं ख. ग. पुस्तकयोर्नास्ति । + इदमर्धं नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु ।

---

१ ख. ग. °दमानस्य ल° । २ घ. °ते क्षेत्रेऽन्तर्भागे । ३ क. ङ. च. °ध्यमो गर्भो ज्येष्ठ भा° । ख. ग. °ध्यमे गर्भो ज्ये° । ४ घ. °कन्यसो ग° । ५ क. ङ. च. °न्यासा ग° । ६ क. ङ. च. अध्यर्धं° । ७ ख. ग. °चित्क्वचित् । ८ ख. ग. घ. °क्षिणा वहि. कु° । ९ ख. °दिक्षु पा° । १० घ. या न वा । आ° । ११ क. ङ. च. °का त्रिभे स° । ख. ग. °का त्वग्रे स° । १२ ख. °मरसा° । १३ क. घ. ङ. च. °पश्च च प° । १४ ख. ग. नन्दनो । घ. नन्दिको । १५ ख. °ता । वलभ्यां गृह° । १६ घ. ङ. °श्च यमो ब्र° । १७ क. ङ. च. न । पङ्क्ती चान्यदुष्टाथ शङ्खाश्च क° । ख. ग. च । वर्धनी वान्यश्चोष्णीषः शङ्खाश्च क° । १८ ख. ग. °ग्रहस्तक° । १९ ख. ग. °गृ । चभरव° । २० क. ङ. घ. चूर्णं । २१ ग. °ठे च त्रि° । घ. °ठ च विजा° ।

दशधा वेदिकां कृत्वा पञ्चभिः स्कन्द विस्तरः । त्रिभिः कण्ठं तु कर्तव्यं चतुर्भिस्तु प्रचण्डकम् ॥
दिक्षु द्वाराणि कार्याणि न विदिक्षु कदाचन । पिण्डिका कोणविस्तीर्णा मध्यमान्ता शुभावहा ॥
क्वचित्पञ्चमभागेन महतां गर्भपादतः । उच्छ्रायो द्विगुणस्तेषामन्यथा वा निगद्यते ॥ २५
षष्ट्याऽधिकात्समारभ्य अङ्गुलानां शतादिह । उत्तमान्यपि चत्वारि द्वाराणि दशहानितः २६
त्रीण्येव मध्यमानि स्युस्त्रीण्येव कन्यसान्यथ । उच्छ्रायार्धेन विस्तारो ह्युच्छ्रायो ह्यधिकस्त्रिधा ॥
चतुर्भिरष्टभिर्वाऽपि दशभिर्वाऽङ्गुलैः शुभः । उच्छ्रायात्पादविस्तीर्णाः शाखास्तद्वदुदुम्बरौ(रे) ॥
विस्तारार्धेन बाहुल्यं सर्वेषामेव कीर्तितम् । त्रिपञ्चसप्तनवभिः शाखाभिर्द्वारमिष्टदम् ॥ २९
अधःशाखाचतुर्थांशे प्रतीहारौ निवेशयेत् । मिथुनैः पादवर्णाभिः शाखाशेषं विभूषयेत् ॥ ३०
स्तम्भविद्धे भृत्यता स्याद्वृक्षविद्धे त्वभूतिता । कूपविद्धे भयं द्वारे क्षेत्रविद्धे धनक्षयः ॥ ३१
प्रासादगृहशालादिमार्गविद्धेषु बन्धनम् । सभाविद्धेन दारिद्र्यं वर्णविद्धे निराकृतिः ॥ ३२
उलूखलेन दारिद्र्यं शिलाविद्धेन शत्रुता । छायाविद्धेन दारिद्र्यं वेधदोषो न जायते ॥ ३३
छेदादुत्पाटनाद्वाऽपि तथा प्राकारलक्षणात् । सीमाया द्विगुणत्यागाद्वेधदोषो न जायते ॥ ३४

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये सामान्यप्रासादलक्षणकथनं नाम चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३५६

अथ पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ।

गृहादिवास्तुकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

नगरग्रामदुर्गाद्यौ[16] गृहप्रासादवृद्धये । एकाशीतिपदैर्वास्तुं[17][18] पूजयेत्सिद्धये ध्रुवम् ॥ १
भागास्य दशधा नाड्यस्तासां नामानि च ब्रुवे । शान्ता यशोवती कान्ता विशाला प्राणवाहिनी
सती वसुमती नन्दा सुभद्राऽथ मनोरमा । उत्तरास्या दशान्याश्च एकाशीतिपदकारिका ॥ ३
हरिणी सुप्रभा लक्ष्मीर्विभूतिर्विमला प्रिया । जया ज्वाला विशोका च स्मृतास्ताः सूत्रपाततः ४
ईशाद्यष्टाष्टकं दिक्षु यजेदीशं धनंजयम् । शक्रमर्कं तथा सत्यं भृशं व्योम च पूर्वतः ॥ ५
हव्यवाहं च पूषाणं वितथं सौममेव च । कृतान्तमथ गन्धर्वं भृङ्गं मृगं च दक्षिणे ॥ ६
पितरं द्वारपालं च सुग्रीवं पुष्पदन्तकम् । वरुणं दैत्यशेषौ च यक्ष्माणं पश्चिमे सदा ॥ ७
रोगाहिमुख्यो भल्लाटः सोमान्यमदितिर्दितिः । नवैतान्नैःपदगो ब्रह्मा पूज्योऽर्धे च पदत्रिगाः ८
ब्रह्मेशान्तरकोष्ठस्थमापाख्यं तु पदद्वये । तदधश्चापवत्साख्यं केन्द्रान्तरेऽपु पदद्वे ॥ ९

---

१ ख. ग. दद्यन्दकम् । २ ख. महतां । ३ घ. उच्छ्रायो । ४ क. ङ. च. कन्यसान्य° । ख. ग. कल्पसान्य° । ५ घ. °च्छ्रायोऽन्यधि° । ६ ख ग. °कस्तथा । च° । ७ क ङ. च. °ष्टुर्दुस्तत्रः । उ° । ८ घ. °स्तीर्णा विशा° । ९ घ. °स्तदुदुम्बरे । वि° । १० घ. °न् । द्वि° । ११ क. ङ. च. °ष्टदम् । १२ ख ग. °मेदे व° । १३ ख. ग. °मार्गेण । १४ ख. घ. °त्र तुर्योऽपि° । १५ क. ङ. च. °विद्धेऽनभूतता । ख. °विद्धेऽनभूतता । १६ क. ग. ङ च. °ग्रंथादौ गृ° । १७ घ. °देवस्तु । १८ क. ङ. च °वास्तु पू° । १९ क. घ. ङ. च. °ग्रा ब्रुवे° । २० क. ङ. च. °पञ्चाशिकाप्रभेद । २१ घ. °तास्सूत्र° । २२ घ. भृङ्ग । २३ क. ङ. च. °सत्या° । २४ ख ग. °न्य पादे° । २५ घ. °रव्या तु ।

मरीचिकाऽग्निमध्ये तु सविता द्विपदास्थितः । सावित्री तदधो ब्रह्मेश विवस्वान्पदपदे स्वधः ॥१०
पितृब्रह्मान्तरे विष्णुमिन्दुमिन्द्रं स्वधो जयम् । वरुणब्रह्मणोर्मध्ये मित्राख्यं पदपदे यजेत् ॥ ११
रोगब्रह्मान्तरे नित्यं विष्णुं च रुद्रदासकम् । तदधो यक्ष्माग्निं वेश्म पदसौम्येषु धराधरम् ॥१२
(*चरकीं स्कन्दविकटं विदारीं पूतनां क्रमात् । जम्भं पापं पिलिपिच्छं यजेदीशादिवाह्यतः)१३
एकाशीतिपदं वेश्म मण्डपश्च शताङ्घ्रिकः । पूर्ववद्देवताः पूज्या ब्रह्मा तु षोडशांशके ॥ १४
मरीचिश्च विवस्वांश्च मित्रं पृथ्वीधरस्तथा । दशकोष्ठस्थिता दिक्षु त्वन्ये चेशादिकोणगाः ॥ १५
दैत्यमाता तथेशाग्नी मृगाख्यौ पितरौ तथा । +पापयक्ष्मानिलौ देवाः सर्वे सार्धाङ्घ्रिके स्थिता॥
ये(पी)त्सार्धोक्तः प्रवक्ष्यामि संक्षेपेण क्रमाद्गृहं । सदिग्विंशत्करैर्दैर्घ्याद्दष्टाविंशतिविस्तरात् ॥ १७
शिवाश्रयः शिवारव्येश्च रुद्रहीनः सदोभयोः । रुद्रद्विगुणितानाहाः पृथुष्णोभिर्विना(?) त्रिभिः१८
स्याद्गृहद्विगुणं दैर्घ्यात्तिथिभिश्चैव विस्तरात् । सावित्रः सालयः कुड्या अन्येषां पृथग्विंशतः ॥
कुड्यपृथूपजङ्घोच्चारकुड्यं तु त्रिगुणोच्छ्रयम् । कुड्यसूत्रसमा पृथ्वी वीथीभेदादनेकधा ॥ २०
भद्रे तुल्यं च वीथीभिर्द्वारवीथी विनाऽग्रतः । श्रीजयं पृष्ठतो हीनं भद्रोऽयं पार्श्वयोर्विना ॥ २१
गर्भपृथुसमा वीथी तदर्धार्धेन वा क्वचित् । वीथ्यर्धेनोपवीथ्यायमेकाद्वित्रिपुरान्वितम् ॥ २२
सामान्यान्यगृहं वक्ष्ये सर्वेषां सर्वकामदम् । एकद्वित्रिचतुःशालमष्टशालं यथाक्रमम् ॥ २३
एकं याम्ये च सौम्यास्यं द्वे चेत्पश्चात्पुरोमुखम् । चतुःशालं तु सांमुख्यात्तयोरिन्द्रेन्द्रयुक्तयोः ॥
शिवास्यमम्बुपास्यैप(?)इन्द्रास्ये यमसूर्यकम् । प्राक्सौम्यस्थे च दण्डाख्यं प्राग्याम्ये वातसंज्ञकम्
*आप्येन्द्रौ गृहवल्याख्यं त्रिशूलं तौद्विनाद्धिकृत् । पूर्वशालाविहीनं स्यात्सुक्षेत्रं वृद्धिदायकम्२६
याम्ये हीने भवेच्छूली त्रिशालं वित्तकृत्परम् । पैक्षघ्नं जलहीनौकः सुतघ्नं बहुशत्रुकृत् ॥ २६
इन्द्रादिक्रमतो वच्मि ध्वजाद्यष्टौ गृहाण्यहम् । +प्रशालानुस्नगोवासमग्नौ तस्य महानसम् ॥ २८
याम्ये रसक्रिया शय्या धनुः शस्त्राणि रक्षांसि । धनभुक्त्यम्बुपेशोरव्ये सम्पगन्धौ (?)च मारुते॥
सौम्ये धनपशू कुर्यादीशे दीक्षावरालयम् । स्वामिहस्तमितं वेश्म विस्तारायामिपिण्डिकम् ॥३०
त्रिगुणं हस्तसंयुक्तं कृत्वाऽष्टाशैर्हृतं तथा । तच्छेषोऽयं स्थितस्तेन वायसान्तं ध्वजादिकम् ॥ ३
त्रयः पञ्चाग्निवेदेषु रसार्णवसुतो भवेत् । सर्वनाशकरं वेश्म मध्ये चान्ते च संस्थितम् ॥ ३

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गत नास्ति क ङ च पुस्तकेषु । + इदमर्धं क ङ च पुस्तकेषु नास्ति । * इदमर्धं नास्ति क. ङ. च पुस्तकेषु । + इदमर्धं नास्ति क ङ च पुस्तकेषु ।

---

१ क ग ङ च 'स द्विपश्च द' । २ क ङ च यस्मात्पद' । ३ क ङ च चराचरम् । ४ ख मूर्न ५ ख. ग 'श्रान्ता पा' । ६ क ङ च 'ता हरेयाश्शीमृ' । ख ग 'ता हरी खड्गी मृ' । ७ घ. सार्धांशके । ८ ङ च 'ता । प्रत्यर्धेक । ९ ग यत्पायात । घ यत्नायो' । १० ख 'त्स्याक । ११ क ङ च 'ह । दि धनुरेवो दंष्ट्रा' । १२ घ शिशिराश्रय । १३ क ङ च 'श्रम त्रि' । १४ क ङ च 'स्त्यस्य रुद्रद्विगुणमावहा स्याद्' । ख ग 'स्त्यस्य द' । १५ क ङ च 'र्घ्यानृपतिभिश्चैव विस्तरात् । कुड्यम्' । १६ ख ग 'श्चाविष्ट' १७ क ङ. घ वीर्था । १८ घ 'न्यानाथम्' । १९ क ङ च. 'यो । सिद्धार्थसम्ययाम्येव इन्द्राप्येपसमूहदम् । ग 'यो । सिद्धार्थमम्बुपाखे च इन्द्रा' । २० ख ग. 'ग्याम्यावर्त' । २१ ख ग आदौ च मूल च वृन्दाक्ष्य । २२ सद्म' । २३ क ङ च 'वेच्छूला त्रि' । ख. 'वेच्चन्द्रा त्रि' । २४ क. ङ च 'अ क्षतिष्ट' । घ 'ल मृद्धिश २५ घ. पक्षघ्न । २६ ख 'म् । प्रशा' । २७ ख. 'गावो' । २८ ख. 'नी मध्यमस्य सद्मये । या' । २९ ख. 'शा ' । ३० घ. ग. दीर्घाम्बरा' ।

तस्माच्च नवमे भागे शुभकृन्निलयो मतः । तन्मध्ये मण्डपः शस्तः समो वा द्विगुणायतः ॥ ३३
तत्सगार्भे चेन्दुयमे इष्ट एव गृहावली । एकैकभुवनाख्यानि दिक्ष्वष्टाष्टकसंख्यया ॥ ३४
ईशाद्यदितिकान्तानि फलान्येषां यथाक्रमम् । भयं नारीचलत्वं च जयो वृद्धिः प्रतापकः ॥३५
*धर्मः कलिश्च नैःस्व्यं च प्राग्द्वारेष्वष्टसु ध्रुवम् । दाहोऽसुखं सुहृन्नाशो धननाशो मृतिर्धनम् ॥
शिल्पित्वं तनयः स्याच्च याम्यद्वारफलाष्टकम् । आयुष्प्रव्राज्यसस्यानि धनशान्त्यर्थसंक्षयः ॥३६
शोषं(ष)भोगं चापत्यं च जलद्वारफलानि च । रोगो मदार्तिमुख्यत्वं चार्थायुःकृशता मतिः ॥३७
मानश्च द्वारतः पूर्वं उत्तरस्यां दिशि क्रमात् ॥ ३८

इत्याग्नेये महापुराणे नगरगृहादिवास्तुप्रतिष्ठाविधिकथनं नाम पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३९४

अथ षडधिकशततमोऽध्यायः ।

नगरादिकवास्तुकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

नगरादिकवास्तुं च वक्ष्ये राज्यादिवृद्धये । योजनं योजनार्धं वा तदर्धं स्थानमाश्रयेत् ॥ १
अभ्यर्च्य वास्तुनगरं प्राकाराद्यं तु कारयेत् । ईशादि त्रिंशत्पदके पूर्वद्वारं च सूर्यके ॥ २
गन्धर्वाभ्यां दक्षिणे स्याद्वारुण्ये पश्चिमे तथा । सौम्यद्वारं सौम्यपदे कार्या हट्टास्तु विस्तरैः ॥
येनेभादि सुखं गच्छेत्कुर्याद्द्वारं तु षट्करम् । +छिन्नकर्णं विभिन्नं च चन्द्रार्धाभं पुरं न हि ॥४
वज्रसूचीमुखं नेष्टं सकृद्द्वित्रिसमागमम् । चापाभं वज्रनागाभं पुरारम्भे हि शान्तिकृत् ॥ ५
प्राच्यं विष्णुहरार्कादीन्नत्वा दद्याद्बलिं बली । आग्नेये स्वर्णकर्मारान्पुरस्य विनिवेशयेत् ॥ ६
दक्षिणे नृत्यवृत्तीनां वेश्यास्त्रीणां गृहाणि च । नटानां चैक्रिकादीनां कैवर्तादेश्च नैर्ऋते ॥ ७
रथानामायुधानां च कृपाणानां च वारुणे । शौण्डिकाः कर्माधिकृता वायव्ये परिकर्मिणः ॥ ८
ब्राह्मणा यतयः सिद्धाः पुण्यवन्तश्च चोत्तरे । फलाद्यादिविक्रयिण ईशाने च वणिग्जनाः ॥ ९
पूर्वतश्च बलाध्यक्षा आग्नेये विविधं बलम् । स्त्रीणामादेशिनो दक्षे काण्डारान्नैर्ऋते न्यसेत् ॥१०
पश्चिमे च महामात्यान्कोषपालांश्च कारुकान् । उत्तरे दण्डनाथांश्च नायकद्विजसंकुलान् ॥ ११
पूर्वतः क्षत्रियान्दक्षे वैश्याञ्छूद्रांश्च पश्चिमे । दिक्षु वैद्यान्वाजिनश्च बलानि च चतुर्दिशम् ॥ १२
पूर्वेण चरलिङ्ग्यादीञ्श्मशानादीनि दक्षिणे । *पश्चिमे गोधनाद्यं च कृषिकर्तॄंस्तथोत्तरे ॥ १३

---

* अयं श्लोको नास्ति क. ड. च. पुस्तकेषु । + इदमर्धं क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति । * इदमर्धं नास्ति क. ड. च. पुस्तकेषु ।

---

१ क. ख. ग. ड. च. 'तः । प्राग्' । २ क. ड. च. 'र्भे चन्द्रयमे वा इष्ट ए' । ३ ख. ग. 'न्दुयमे वा इष्ट ए' । ४ क. ड. च. इष्ट । ५ ख. ग. दिग्वष्ट' । ६ क. ड. च. प्रजापकः । ख. प्रतापकः । ७ ख. चाऽऽक्रमुः' । ८ क. च. 'मारत्वं च' । ९ क. ड. च. 'भ्यां द' । १० क. ड. च. 'भे यथाद्वा' । ११ क. ड. च. 'र्यः । पतिलाविनुत । १२ क. ड. च. 'दीन्हुत्वा । १३ क. ड. च. च(चा)क्रिकादीनां । १४ क. ड. च. 'वर्मास्त्रयोत्त' । १५ क. ड. च. 'हाभागान्कां' । १६ क. ड. च. कारका' । १७ क. ड. च. 'जसङ्गान् । १८ क. ड. च. 'लिङ्गादी' ।

न्यसेन्म्लेच्छांश्च कोणेषु ग्रामादिषु तथा स्थितिम् । श्रियं वैश्रवणं द्वारि पूर्वे तौ पश्यतां श्रियम्
देवादीनां पश्चिमतः (*पूर्वास्यानि गृहाणि हि । पूर्वतः पश्चिमास्यानि दक्षिणे चोत्तराननान्(?)
नाकेशविष्ण्वादिधामानि रक्षार्थं नगरस्य च ।) निर्दैवं तु नगरग्रामदुर्गगृहादिकम् ॥ १६
भुज्यते तत्पिशाचाद्यै रोगाद्यैः परिभूयते । नगरादि सदैवं हि जयदं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १७
पूर्वायां(र्वस्यां) श्रीगृहं प्रोक्तमाग्नेय्यां वै महानसम् । शयनं दक्षिणस्यां तु नैर्ऋत्यामायुधाश्रयम्
भोजनं पश्चिमायां तु वायव्यां धान्यसंग्रहः । उत्तरे द्रव्यसंस्थानमैशान्यां देवतागृहम् ॥ १९
चतुःशालं त्रिशालं वा द्विशालं चैकशालकम् । चतुःशालगृहाणां तु शालालिन्दकभेदतः ॥२०
शतद्वयं तु जायन्ते पञ्चाशत्पञ्च तेष्वपि । त्रिशालानि तु चत्वारि द्विशालानि तु पञ्चधा ॥ २१
एकशालानि चत्वारि एकालिन्दानि वच्मि च । अष्टाविंशदलिन्दानि गृहाणि नगराणि च ॥
चतुर्भिः सप्तभिश्चैव पञ्चपञ्चाशदेव तु । षडलिन्दानि विंशैव अष्टाभिर्विंश(?) एव हि ॥ २३
अष्टालिन्दं भवेदेवं नगरादौ गृहाणि हि ॥ २४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नगरादिवास्तुकथनं नाम षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४४३८

अथ सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ।

स्वायम्भुवसर्गकथनम् ।

अग्निरुवाच—

वक्ष्ये भुवनकोषं च पृथ्वीद्वीपादिलक्षणम् । अग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च वपुष्मान्द्युतिमांस्तथा ॥ १
मेधा मेधातिथिर्भव्यः सवनः पुत्र एव च । ज्योतिष्मान्दशमस्तेषां सत्यनामा सुतोऽभवत् ॥ २
प्रियव्रतसुताः ख्याताः सप्त द्वीपान्ददौ पिता । जम्बूद्वीपमदाग्नीध्रे प्लक्षं मेधातिथेर्ददौ ॥ ३
वपुष्मते शाल्मलं च ज्योतिष्मते कुशाह्वयम् । क्रौञ्चद्वीपं द्युतिमते शाकं भव्याय दत्तवान् ॥ ४
पुष्करं सवनायादादग्नीध्रोऽदात्सुते शतम् । जम्बूद्वीपं पिता लक्षं नाभेर्दत्तं हिमाह्वयम् ॥ ५
हेमकूटं किंपुरुषे हरिवर्षाय नैषधम् । इलावृते मेरुमध्यं रम्ये नीलाचलाश्रितम् ॥ ६
+हिरण्वते श्वेतवर्षं कुरूंस्तु कुरवे ददौ । भद्राश्वाय च भद्राश्वं केतुमालाय पश्चिमम् ॥ ६
मेरोः प्रियव्रतः पुत्रानभिषिच्य ययौ वनम् । शालग्रामे तपस्तप्त्वा ययौ विष्णवालयं नृपः ॥ ८
यानि किंपुरुषाद्यानि ह्यष्ट वर्षाणि सत्तम । तेषां स्वाभाविकी सिद्धिः सुखप्राया ह्ययत्नतः ॥९
जरामृत्युभयं नास्ति धर्माधर्मौ युगादिकम् । नाधमं मध्यमं तुल्या हिमादेशात्तु नाभितः ॥ १०
ऋषभो मेरुदेव्यां च ऋषभाद्भरतोऽभवत् । ऋषभो दत्तश्रीः पुत्रे शालग्रामे हरिं गतः ॥ ११
भरताद्भारतं वर्षं भरतात्सुमतिस्त्वभूत् । भरतो दत्तलक्ष्मीकः शालग्रामे हरिं गतः ॥ १२
स योगी योगप्रस्थाने वक्ष्ये तच्चरितं पुनः । सुमतेस्तेजसस्तस्मादिन्द्रद्युम्नो व्यजायत ॥ १३

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतं क. ङ. च पुस्तकेषु त्रुटितम् । + इदमर्धं नास्ति क ङ च पुस्तकेषु ।

---

१ क ङ. च स्थितम् । २ ग 'तरण वा। ना' । ३ क ङ च 'त्वानिनवभे' । ४ घ 'मीध्रेऽदा' । ५ क ङ. च. नाभिदत्तं । ६ क ङ च शालग्राम । ७ ख. ग घ विष्णोर्लय । ८ क. ङ. च. 'गतिस्तारे च' । ९ घ.

परमेष्ठी ततस्तस्मात्प्रतीहारस्तदन्वयः । (*प्रतीहारात्प्रतीहर्ता प्रतिहर्तुर्भुवस्ततः ॥ १४
उद्गीतोऽथ च प्रस्तारो विभुः प्रस्तारतः सुतः ।) पृथुश्चैव ततो नक्तो नक्तस्यापि गयः सुतः ॥
नेरो गयस्य तनयस्तत्पुत्रोऽभूद्विराट्ततः । तस्य पुत्रो महावीर्यो धीमांस्तस्मादजायत ॥ १६
महान्तस्तत्सुतश्चाभून्मनस्यस्तस्य चाऽऽत्मजः । त्वष्टा त्वष्टुश्च विरजा रज(जा)स्तस्याप्यभूत्सुतः
सत्यजिद्ग्रसस्तस्य जज्ञे पुत्रशतं मुने । विश्वज्योतिःप्रधानास्ते भारतं तैर्विवर्धितम् ॥ १८
कृतत्रेतादिसर्गेण सर्गः स्वायंभुवः स्मृतः ॥ १९

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये स्वायंभुवसर्गकथनं नाम सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४३७

अथाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ।

भुवनकोशकथनम् ।

अग्निरुवाच—

जम्बूप्लक्षाह्वयौ द्वीपौ शाल्मलिश्चापरो महान् । कुशः क्रौञ्चस्तथा शाकः पुष्करश्चेति सप्तमः ॥ १
एते द्वीपाः समुद्रैस्तु सप्त सप्तभिरावृताः । लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलैः समम् ॥ २
जम्बूद्वीपो द्वीपमध्ये तन्मध्ये मेरुरुच्छ्रितः । चतुरशीतिसाहस्रो भूपिष्ठः षोडशाद्रिराट् ॥ ३
द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्तारात्षोडशाधः सहस्रवान् । भूपस्तस्यास्य शैलोऽसौ कर्णिकाकारसंस्थितः ४
हिमवान्हेमकूटश्च निषधश्चास्य दक्षिणे । नीलः श्वेतश्च शृङ्गी च उत्तरे वर्षपर्वताः ॥ ५
लक्षप्रमाणौ द्वौ मध्ये दश हीनास्तथाऽपरे । सहस्रद्वितयोच्छ्रायास्तावद्विस्तारिणश्च ते ॥ ६
भारतं प्रथमं वर्षं ततः किंपुरुषं स्मृतम् । हरिवर्षं तथैवान्यन्मेरोर्दक्षिणतो द्विज ॥ ७
+ रम्यकं चोत्तरे वर्षं तथैवान्यद्धिरण्मयम् । उत्तराः कुरवश्चैव यथा वै भारतं तथा ॥ ८
नवसाहस्रमेकैकमेतेषां मुनिसत्तम । इलावृतं च तन्मध्ये सौवर्णो मेरुरुच्छ्रितः ॥ ९
मेरोश्चतुर्दिशं तत्र नवसाहस्रविस्तृतम् । इलावृतं महाभाग चत्वारश्चात्र पर्वताः ॥ १०
*विष्कम्भा रचिता मेरोर्योजनायुतविस्तृताः । पूर्वेण मन्दरो नाम दक्षिणे गन्धमादनः ॥ ११
विपुलः पश्चिमे पार्श्वे सुपार्श्वश्चोत्तरे स्मृतः । कदम्बस्तेषु जम्बूश्च पिप्पलो वट एव च ॥ १२
एकादशशतायामाः पादपा गिरिकेतवः । जम्बूद्वीपेति संज्ञा स्यात्फलं जम्ब्वा गजोपमम् ॥ १३
जम्बूनदी रसेनास्यास्त्विदं जाम्बूनदं परम् । सुपार्श्वः पूर्वतो मेरोः केतुमालस्तु पश्चिमे ॥ १४
वनं चैत्ररथं पूर्वे दक्षिणे गन्धमादनः । वैभ्राजं पश्चिमे सौम्ये नन्दनं च सरांस्यथ ॥ १५
अरुणोदं महाभद्रं शीतोदं मानसं तथा । शिताम्भश्चक्रमुञ्जाद्याः पूर्वतः केसराचलाः ॥ १६
दक्षिणेऽद्रेस्त्रिकूटाद्याः शिखिवासमुखा जले । शङ्खकूटादयः सौम्ये मेरौ च ब्रह्मणः पुरी ॥ १७

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति क. ब. च. पुस्तकेषु । + धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु । * ख. ग. पुस्तकयोरिदमर्धमधिकं नास्ति किं चोत्तरश्लोकपूर्वार्धमत्र विद्यते ।

---

१ ङ. प्रवरः । च. शयः । २ ङ. नरो । च. नरो । ३ क. ङ. च. °न्मनः प्रास्तस्य । ४ क. ङ. च. हरिवर्षं । ५ ख. ग. भद्राश्वः । ६ च. °द सरिन्नीद समानतम् । विशा° । ७ ख. शिखिरावलाः । ८ क. ग. च. शिखिरा° । ९ ग. °भागमं° । १० ग. °शानले ।

चतुर्दश सहस्राणि योजनानां च दिक्षु च । इन्द्रादिलोकपालानां समन्ताद्ब्रह्मणः पुरः ॥ १८
विष्णुपादात्प्लावयित्वा चन्द्रं स्वर्गात्पतत्यपि । पूर्वेण शीता भद्राश्वाच्छैलाच्छैलाद्गताऽर्णवम् ॥ १९
तथैवालकनन्दाऽपि दक्षिणेनैव भारतम् । मयाति सागरं कृत्वा सप्तभेदाऽथ पश्चिमम् ॥ २०
अब्धिं च चक्षुःसौम्याऽब्धिं भद्रोत्तरकुरूनपि । आनीलनिषधायामौ माल्यवद्गन्धमादनौ ॥ २१
तयोर्मध्यगतो मेरुः कर्णिकाकारसंस्थितः । भारताः केतुमालाश्च भद्राश्वाः कुरवस्तथा ॥ २२
पत्राणि लोकपद्मस्य मर्यादाशैलबाह्यतः । जठरो देवकूटश्च मर्यादापर्वतावुभौ ॥ २३
तौ दक्षिणोत्तरायामावानीलनिषधायतौ । गन्धमादनकैलासौ पूर्ववच्चाऽऽयतावुभौ ॥ २४
अशीतियोजनायामावर्णवान्तर्व्यवस्थितौ । निषधः पारियात्रश्च मर्यादापर्वतावुभौ ॥) २५
मेरोः पश्चिमदिग्भागे यथा पूर्वे तथा स्थितौ । *त्रिशृङ्गो रुधिरश्चैव उत्तरौ वर्षपर्वतौ ॥ २६
पूर्वपश्चायतावेतावर्णवान्तर्व्यवस्थितौ । जाठराद्याश्च मर्यादाशैला मेरोश्चतुर्दिशम् ॥ २७
केशरादिषु याः श्रेण्यस्तासु सन्ति पुराणि हि । लक्ष्मीविष्ण्वग्निसूर्यादिदेवानां मुनिसत्तम ॥ २८
भौमानां स्वर्गधर्माणां न पापास्तत्र यान्ति च । भद्राश्वेऽस्ति हयग्रीवो वराहः केतुमालके ॥ २९
भारते कूर्मरूपी च मत्स्यरूपः कुरुष्वपि । विश्वरूपेण सर्वत्र पूज्यते भगवान्हरिः ॥ ३०
(+ किंपुरुषाद्यष्टसु क्षुद्भीतिशोकादिकं न च । चतुर्विंशतिसाहस्रं प्रजा जीवन्त्यनामयाः)॥ ३१
कृतादिकल्पना नास्ति भौमान्यम्भांसि नाम्बुदाः । सर्वेष्वेतेषु वर्षेषु सप्त सप्त कुलाचलाः ॥ ३२
नद्यश्च शतशस्तेभ्यस्तीर्थभूताः प्रजज्ञिरे । भारते यानि तीर्थानि तानि तीर्थानि वच्मि ते ॥ ३३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये भुवनकोशकथनं नामाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४७०

अथ नवाधिकशततमोऽध्यायः ।

तीर्थमाहात्म्यम् ।

(* अग्निरुवाच—

माहात्म्यं सर्वतीर्थानां वक्ष्ये यद्भुक्तिमुक्तिदम् । यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् ॥ १
विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते । प्रतिग्रहादुपावृत्तो लघ्वाहारो जितेन्द्रियः ॥ २
निष्पापस्तीर्थयात्री तु सर्वयज्ञफलं लभेत् । अनुपोष्य त्रिरात्राणि तीर्थान्यनभिगम्य च ॥ ३
अदत्त्वा काञ्चनं गाश्च दरिद्रो नाम जायते । तीर्थाभिगमने तत्स्याद्यद्यज्ञेनाऽऽप्यते फलम् ॥ ४
पुष्करं परमं तीर्थं सांनिध्यं हि त्रिसंध्यकम् । दशकोटिसहस्राणि तीर्थानां विप्र पुष्करे ॥ ५
ब्रह्मा सह सुरैरास्ते मुनयः सर्वमिच्छवः । देवाः प्राप्ताः सिद्धिमत्र स्नाताः पितृसुरार्चकाः ॥ ६
अश्वमेधफलं प्राप्य ब्रह्मलोकं प्रयान्ति ते । कार्तिक्यामन्नदानाच्च निर्मलो ब्रह्मलोकभाक् ॥ ७

---

* इदमर्धं नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु । + धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु । * धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु ।

---

१ घ. °तन्यपि । २ ग. °द्रार्धं शैला° । ३ ग. °वेपश्चाय° । ४ ख. ग. °रिभद्रश्च । ५ ग. च. °तौ । जठ° । ६ घ. °षु या द्रोण्य° । ७ क. ङ. च. मुक्तधर्माणा । ८ ख. ग. °रिः । भूप विपुरुषाद्यासु क्षु° । ९ ख. ग. °ऽऽसौ° ।

ष्करे दुष्करं गन्तुं पुष्करे दुष्करं तपः । दुष्करं पुष्करे दानं वस्तुं चैव सुदुष्करम् ॥　८
त्र वासाज्जपाच्छ्राद्धात्कुलानां शतमुद्धरेत् । जम्बूमार्गं च तत्रैव तीर्थं तण्डुलिकाश्रमम् ॥　९
ण्वाश्रमं कोटितीर्थं नर्मदा चार्बुदं परम् । तीर्थं चर्मण्वती सिन्धुः सोमनाथः प्रभासकम् ॥ १०
रस्वत्यब्धिसङ्गश्च सागरं तीर्थमुत्तमम् । पिण्डारकं द्वारका च गोमती सर्वसिद्धिदा ॥　११
मितीर्थं ब्रह्मतुङ्गं तीर्थं पञ्चनदं परम् । भीमतीर्थं गिरीन्द्रश्च देविका पापनाशिनी ॥　१२
र्थं विनशनं पुण्यं नागोद्भेदमघार्दनम् । तीर्थं कुमारकोटिश्च सर्वदानीरितानि च ॥　१३
रुक्षेत्रं गमिष्यामि कुरुक्षेत्रे वसाम्यहम् । य एवं सततं ब्रूयात्सोऽमलः प्राप्नुयाद्दिवम् ॥　१४
त्र विष्ण्वादयो देवास्तत्र वासाद्धरिं व्रजेत् । सरस्वत्यां संनिहित्यां स्नानकृद्ब्रह्मलोकभाक्१५
ांशवोऽपि कुरुक्षेत्रे नयन्ति परमां गतिम् । धर्मतीर्थं सुवर्णाख्यं गङ्गाद्वारमनुत्तमम् ॥　१६
र्थं कनखलं पुण्यं भद्रकर्णह्रदं तथा । गङ्गासरस्वतीसङ्गं ब्रह्मावर्तमघार्दनम् ॥　१७
गुतुङ्गं च कुब्जाम्रं गङ्गोद्भेदमघान्तकम् । वाराणसी वरं तीर्थमविमुक्तमनुत्तमम् ॥　१८
पालमोचनं तीर्थं तीर्थराजं प्रयागकम् । गोमतीगङ्गयोः सङ्गं गङ्गा सर्वत्र नाकदा ॥　१९
र्थं राजगृहं पुण्यं शालग्राममघान्तकम् । वटेशं वामनं तीर्थं कालिकासङ्गमुत्तमम् ॥　२०
ौहित्यं करतोयाख्यं शोणं चार्षभं परम् । श्रीपर्वतं कोल्लगिरिः सह्याद्रिर्मलयो गिरिः ॥२१
ोदावरी तुङ्गभद्रा कावेरी वरदा नदी । तापी पयोष्णी रेवा च दण्डकारण्यमुत्तमम् ॥　२२
ालंजरं मुञ्जवटं तीर्थं सूर्पारकं परम् । मन्दाकिनी चित्रकूटं शृङ्गवेरपुरं परम् ॥　२३
वन्ती परमं तीर्थमयोध्या पापनाशनी । नैमिषं परमं तीर्थं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥)　२४

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये तीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४९४

अथ दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

गङ्गामाहात्म्यम् ।

अग्निरुवाच—

गङ्गामाहात्म्यमाख्यास्ये सेव्या सा भुक्तिमुक्तिदा । येषां मध्ये याति गङ्गा ते देशाः पावना वराः
गतिर्गङ्गा तु भूतानां गतिमन्वेषतां सदा । गङ्गा तारयते चोभौ वंशौ नित्यं हि सेविता ॥　२
चान्द्रायणसहस्राच्च गङ्गाम्भःपानमुत्तमम् । गङ्गां मासं तु संसेव्य सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥　३
सकलाघहरी देवी स्वर्गलोकप्रदायिनी । यावदस्थि च गङ्गायां तावत्स्वर्गे स तिष्ठति ॥　४
अन्धादयस्तु तां सेव्य देवैर्गच्छन्ति तुल्यताम् । गङ्गातीर्थसमुद्भूतमृद्धारी सोऽघहार्कवत् ॥　५
दर्शनात्स्पर्शनात्पानात्तथा गङ्गेतिकीर्तनात् । पुनाति पुण्यपुरुषाञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥　६

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये गङ्गामाहात्म्यवर्णनं नाम दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५००

---

१ घ. ध. 'पं कन्डलं' । २ ख. ग. कण्वाश्रम । ३. कर्णाश्रम । ३ ख. ग. इतिनर्मदे । ४ घ. 'गेन्द्र च दे' । ५ ग. विनाश' । ६ ग. 'क्षेत्रे ग' । ७ ख. ग. 'त्रे ते यान्ति । ८ ग. 'तीर्थंतं' । ९ घ. कोल्लगिरि । १० क. ख. च. 'रिः गिरयः' । ११ क. ट. च. 'तिर्गतिमता । १२ क. ट. च. पातयते । १३ क. ड. च. 'सेवित्व च' ।

अथैकादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रयागमाहात्म्यम् ।

अग्निरुवाच—

वक्ष्ये प्रयागमाहात्म्यं भुक्तिमुक्तिप्रदं परम् । प्रयागे ब्रह्मविष्ण्वाद्या देवा मुनिवराः स्थिताः
सरितः सागराः सिद्धा गन्धर्वाप्सरसस्तथा । तत्र श्रीण्यग्निकुण्डानि तेषां मध्ये तु जाह्नवी ॥ १
वेगेन समतिक्रान्ता सर्वतीर्थपुरस्कृता । तपनस्य सुता तत्र त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ २
गङ्गायमुनयोर्मध्यं पृथिव्या जघनं स्मृतम् । प्रयागं जघनस्यान्तरुपस्थमृषयो विदुः ॥ ३
प्रयागं समतिष्ठानं कम्बलाश्वतरावुभौ । तीर्थं भोगवती चैव वेदी प्रोक्ता प्रजापतेः ॥ ४
तत्र वेदाश्च यज्ञाश्च मूर्तिमन्तः प्रयागके । स्तवनादस्य तीर्थस्य नामसंकीर्तनादपि ॥ ५
मृत्तिकालम्भनाद्वाऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते । प्रयागे संगमे दानं श्राद्धं जप्यादि चाक्षयम् ॥ ६
न वेदवचनाद्विप्र न लोकवचनादपि । मतिरुत्क्रमणीयाऽन्ते प्रयागे मरणं प्रति ॥ ७
दश तीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथाऽपराः । तेषां सांनिध्यमत्रैव प्रयागं परमं ततः ॥ ८
वासुकेर्भोगवत्यत्र हंसप्रपतनं परम् । गवां कोटिप्रदानाद्यत्त्र्यहं स्नानस्य तत्फलम् ॥ ९
प्रयागे माघमासे तु एवमाहुर्मनीषिणः । सर्वत्र सुलभा गङ्गा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा ॥ १०
गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसंगमे । अत्र दानादिवं यान्ति राजेन्द्रो जायतेऽत्र च ॥ ११
वटमूले संगमादौ मृतो विष्णुपुरीं व्रजेत् । उर्वशीपुलिनं रम्यं तीर्थं संध्यावटस्तथा ॥ १२
कोटितीर्थं चाश्वमेधं गङ्गायमुनमुत्तमम् । मानसं रजसा हीनं तीर्थं वासरकं परम् ॥ १३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रयागमाहात्म्यवर्णनं नामैकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३९१४

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

वाराणसीमाहात्म्यम् ।

अग्निरुवाच—

वाराणसी परं तीर्थं गौर्यै प्राह महेश्वरः । भुक्तिमुक्तिप्रदं पुण्यं वसतां गृणतां हरिम् ॥ १

रुद्र उवाच—

गौरि क्षेत्रं न मुक्तं वै अविमुक्तं ततः स्मृतम् । जप्तं तप्तं हुतं दत्तमविमुक्ते किलाक्षयम् ॥ २
अश्मना चरणौ हत्वा वसेत्काशीं न हि त्यजेत् । हरिश्चन्द्रं परं गुह्यं गुह्यमाम्रातकेश्वरम् ॥ ३
जप्येश्वरं परं गुह्यं गुह्यं श्रीपर्वतं तथा । महालयं परं गुह्यं भृगुचण्डेश्वरं तथा ॥ ४
केदारं परमं गुह्यमष्टौ सन्त्यविमुक्तके । गुह्यानां परमं गुह्यमविमुक्तं परं मम ॥ ५

---

१ क ङ च °मध्ये पृ° । २ क ङ घ °के । श्रवणाद° । ३ क ङ च श्राद्धजप्यादि । ४ क ङ ° । ५ क ङ च वासर° । ६ क ङ च गृण्वता । ७ क च क्षेत्रेण मु° । ८ क ग हत्वा ।

द्वियोजनं तु पूर्वं स्याद्योजनार्धं तदन्यथा। वरणा च नदी नासी मध्ये वाराणसी तयोः॥ ६
अत्र स्नानं जपो होमो मरणं देवपूजनम्। श्राद्धं दानं निवासश्च यद्यत्स्याद्भुक्तिमुक्तिदम्॥ ७

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये वाराणसीमाहात्म्यकथनं नाम द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११२॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५२१

अथ त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः।

नर्मदामाहात्म्यम्।

अग्निरुवाच—

नर्मदादिकमाहात्म्यं वक्ष्येऽहं नर्मदां पराम्। सद्यः पुनाति गाङ्गेयं दर्शनाद्वारि नार्मदम्॥ १
विस्तराद्योजनशतं योजनद्वयमायतम्। षष्टिस्तीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथाऽपराः॥ २
पर्वतस्य समन्तात्तु तिष्ठन्त्यमरकण्टके। कावेरीसंगमं पुण्यं श्रीपर्वतमतः शृणु॥ ३
गौरी श्रीरूपिणी तेपे तपस्तामब्रवीद्धरिः। अवाप्स्यासि त्वमध्यात्मं नाम्ना श्रीपर्वतस्तव॥ ४
समन्ताद्योजनशतं महापुण्यं भविष्यति। अत्र दानं तपो जप्यं श्राद्धं सर्वमथाक्षयम्॥ ५
मरणं शिवलोकाय सर्वदं तीर्थमुत्तमम्। हरोऽत्र क्रीडते देव्या हिरण्यकशिपुस्तथा॥ ६
तपस्तप्त्वा बली चाभून्मुनयः सिद्धिमाप्नुवन्॥ ७

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये नर्मदामाहात्म्यवर्णनं नाम त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११३॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५२८

अथ चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः।

गयामाहात्म्यम्।

अग्निरुवाच—

गयामाहात्म्यमाख्यास्ये गया तीर्थोत्तमोत्तमम्। गयासुरस्तपस्तेपे तत्तपस्तापिभिः सुरैः॥ १
उक्तः क्षीराब्धिगो विष्णुः पालयास्मान्गयासुरात्। तथेत्युक्त्वा हरिर्दैत्यं वरं ब्रूहीति चाब्रवीत्॥ २
दैत्योऽब्रवीत्पवित्रोऽहं भवेयं सर्वतीर्थतः। तथेत्युक्त्वा गतो विष्णुर्दैत्यं दृष्ट्वा नरा हरिम्॥ ३
गताः शून्या मही स्वर्गो देवा ब्रह्मादयः सुराः। गता ऊचुर्हरिं देव शून्या भूस्त्रिदिवं हरे॥ ४
दैत्यस्य दर्शनादेव ब्रह्माणं चाब्रवीद्धरिः। यागार्थं दैत्यदेहं त्वं प्रार्थय त्रिदशैः सह॥ ५
तच्छ्रुत्वा ससुरो ब्रह्मा गयासुरमथाब्रवीत्। अतिथिः प्रार्थयामि त्वां देहं यागाय पावनम्॥ ६
गयासुरस्तथेत्युक्त्वाऽपतत्तस्य शिरस्यथ। यागं चकार चलिते देहे पूर्णाहुतिं विभुः॥ ७
पुनर्ब्रह्माऽब्रवीद्विष्णुं पूर्णाकालेऽसुरोऽचलत्। विष्णुर्धर्ममथाऽऽहूय प्राह देवमयीं शिलाम्॥ ८

---

१ क. ख. ग. ङ. च. °सी तयोर्मध्ये वराणसी। अ°। २ क. ङ. च. यतः स्याद्भुक्तिमुक्तिदः। द°। ३ क. ङ. च. °द्धरः। अ°। ४ क. ङ. घ. दाता। ५ क. ङ. च. °पिभिः सु°। ६ घ. नवा। ७ क. ङ. च. पुनः। ८ घ. देवाः। ९ क. घ. ङ. च. देहि। १० क. ङ. घ. मुनि। ११ घ. पूर्णका°। १२ ग. °रोऽज्वल°।

धारयस्व सुराः सर्वे तस्यामुपरि सन्तु ते । गदाधरो मदीयाऽथ मूर्तिः स्थास्यति साऽमरैः ॥९
धर्मः शिलां देवमयीं तच्छ्रुत्वाऽधारयत्पराम् । या धर्माद्धर्मवत्यां च जाता धर्मव्रता सुता ॥१०
मरीचिर्ब्रह्मणः पुत्रस्तामुवाह तपोन्विताम् । यथा हरिः श्रिया रेमे गौर्यां शंभुस्तथा तया ॥११
कुशपुष्पाद्यरण्याच्च आनीयातिश्रमान्वितः । भुक्त्वा धर्मव्रतां प्राह पादसंवाहनं कुरु ॥ १२
विश्रान्तस्य मुनेः पादौ तथेत्युक्त्वा प्रियाऽकरोत् । एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा मुनौ सुप्ते समागतः ॥
धर्मव्रताऽचिन्तयच्च किं ब्रह्माणं सपर्चये । पादसंवाहनं कुर्वे ब्रह्मा पूज्यो गुरोर्गुरुः ॥ १४
विचिन्त्य पूजयामास ब्रह्माणं चार्हणादिभिः । मरीचिस्तामपश्यन्स शशापोक्तिव्यतिक्रमात् १५
शिला भविष्यसि क्रोधाद्धर्मव्रताऽब्रवीच्च तम् । पादाभ्यङ्गं परित्यज्य त्वद्गुरुः पूजितो मया १६
अदोषाऽहं यतस्त्वं हि शापं प्राप्स्यसि शंकरात् । धर्मव्रता पृथक्शापं धारयित्वाऽग्निमध्यगात् ॥
तपश्चचार वर्षाणां सहस्राण्ययुतानि च । ततो विष्ण्वादयो देवा वरं ब्रूहीति चाब्रुवन् ॥
धर्मव्रताऽब्रवीद्देवाञ्शापं निवर्तयन्तु मे ॥ १८

देवा ऊचुः—

दत्तो मरीचिना शापो भविष्यति न चान्यथा । शिला पवित्रा देवाङ्घ्रिलक्षिता त्वं भविष्यसि
देवव्रता देवशिला सर्वदेवादिरूपिणी । सर्वदेवमयी पुण्या निश्चला(नैश्चल्या)यासुरस्य हि ॥२०

देवव्रतोवाच—

यदि तुष्टाः स्थ मे सर्वे मयि तिष्ठन्तु सर्वदा । ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्राद्या गौरीलक्ष्मीमुखाः सुराः २१

अग्निरुवाच—

देवव्रतावचः श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा दिवं गताः । सा धर्मेणासुरस्यास्य धृता देवमयी शिला ॥२२
सशिलश्चलितो दैत्यः स्थिता रुद्रादयस्ततः । सदेवश्चलितो दैत्यस्ततो देवैः प्रसादितः ॥ २३
क्षीराब्धिगो हरिः प्रादात्स्वमूर्तिं श्रीगदाधरम् । *गच्छन्तु भोः स्वयं यास्ये मूर्त्या वै देवगम्यया
स्थितो गदाधरो देवो व्यक्ताव्यक्तोभयात्मकः । निश्चला(नैश्चल्या)र्थं स्वयं देवः स्थित आदिगदाधरः
गदो नामासुरो रौद्रः स हतो विष्णुना पुरा । तदस्थिनिर्मिता चाऽऽद्या गदा या विश्वकर्मणा
आद्यया गदया हेतिप्रमुखा राक्षसा हताः । गदाधरेण देवेन तस्मादादिगदाधरः ॥ २७
देवमय्यां शिलायां च स्थिते चाऽऽदिगदाधरे । गयासुरे निश्चलेऽथ ब्रह्मा पूर्णाहुतिं ददौ ॥२८
गयासुरोऽब्रवीद्देवान्किमर्थं वञ्चितो ह्यहम् । विष्णोर्वचनमात्रेण किं न स्यां निश्चलो ह्यहम् ॥२९
आक्रान्तो यद्यहं देवा दातुमर्हत मे वरम् ॥ ३०

देवा ऊचुः—

तीर्थस्य करणे यत्त्वमस्माभिर्निश्चलीकृतः । विष्णोः शंभोर्ब्रह्मणश्च क्षेत्रं तव भविष्यति ॥ ३१
प्रसिद्धं सर्वतीर्थेभ्यः पित्रादेर्ब्रह्मलोकदम् । इत्युक्त्वा ते स्थिता देवा देव्यस्तीर्थादयः स्थिताः
यागं कृत्वा ददौ ब्रह्मा ऋत्विग्भ्यो दक्षिणास्तदा । पञ्चक्रोशं गयाक्षेत्रं पञ्चाशत्पञ्च चार्पये-
(चाऽर्पय)त् ॥ ३३

---

* इदमर्धं क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ घ. धारयध्वं । २ घ. °वं यस्या° । ३ क. च. °ति सर्वैः । ग. °ति स सुरैः । ४ ख. ग. घ. °से तथाऽप° घ. °स्याम यथा° । ६ क. ङ. च. °र्वतीर्थेम° । ७ घ. देव्यः । ८ क. ङ. घ. °दत्राग्निभि° । ९ घ. °ण विधिवद्ब्रह्मा°

ग्रामान्स्वर्णगिरीन्कृत्वा नदीर्दुग्धमधुस्रवाः । सरोवराणि दध्याज्यैर्बहूनन्नादिपर्वतान् ॥ ३४
कामधेनुं कल्पतरुं स्वर्णरूप्यगृहाणि च । न याचयन्तु विप्रेन्द्रा अल्पानुक्त्वा ददौ प्रभुः ॥ ३५
धर्मयागे प्रलोभात्तु प्रतिगृह्य धनादिकम् । स्थिता यदा गयायां ते शप्तास्ते ब्रह्मणा तदा ॥ ३६
विद्याविवर्जिता यूयं तृष्णायुक्ता भविष्यथ । दुग्धादिवर्जिता नद्यः शैलाः पाषाणरूपिणः ॥ ३७
ब्रह्माणं ब्राह्मणाश्चोचुर्नष्टं शापेन चाखिलम् । जीवनाय प्रसादं नः कुरु विप्रांश्च सोऽब्रवीत् ३८
तीर्थोपजीविका यूयं सचन्द्रार्कं भविष्यथ । ते युष्मान्पूजयिष्यन्ति गयायामागता नराः ॥ ३९
हव्यकव्यैर्धनैः श्राद्धैस्तेषां कुलशतं व्रजेत् । नरकात्स्वर्गलोकाय स्वर्गलोकात्परां गतिम् ॥ ४०
गयोऽपि चाकरोद्यागं बह्वन्नं बहुदक्षिणम् । गया पुरी तेन नाम्ना पाण्डवा ईजिरे हरिम् ॥ ४१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये गयामाहात्म्यवर्णनं नाम चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५६९

अथ पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

गयायात्राविधिः ।

अग्निरुवाच—

उद्यतश्चेद्गयां यातुं श्राद्धं कृत्वा विधानतः । विधाय कार्पटीवेशं(षं) ग्रामस्यापि प्रदक्षिणम् ॥ १
कृत्वा प्रतिदिनं गच्छेत्संयतश्चाप्रतिग्रही । गृहाच्चलितमात्रस्य गयाया गमनं प्रति ॥ २
स्वर्गारोहणसोपानं पितॄणां तु पदे पदे । ब्रह्मज्ञानेन किं कार्यं गोगृहे मरणेन किम् ॥ ३
किं कुरुक्षेत्रवासेन यदा पुत्रो गयां व्रजेत् । गयां प्राप्तं सुतं दृष्ट्वा पितॄणामुत्सवो भवेत्[3] ॥ ४
पद्भ्यामपि जलं स्पृष्ट्वा अस्मभ्यं किं न दास्यति । ब्रह्मज्ञानं गयाश्राद्धं गोगृहे मरणं तथा ॥ ५
वासः पुंसां कुरुक्षेत्रे मुक्तिरेषा चतुर्विधा । काङ्क्षन्ति पितरः पुत्रं नरकाद्भयभीरवः ॥ ६
गयां यास्यति यः पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति । मुण्डनं चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः ॥ ७
न कालादि गयातीर्थे दद्यात्पिण्डांश्च नित्यशः । पक्षत्रयनिवासी च पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥ ८
अष्टकासु च वृद्धौ च गयायां मृतवासरे । अत्र मातुः पृथक्श्राद्धमन्यत्र पतिना सह ॥ ९
पित्रादिनवदैवत्यं तथा द्वादशदैवतम् । प्रथमे दिवसे स्नायात्तीर्थे ह्युत्तरमानसे ॥ १०
उत्तरे मानसे पुण्य आयुरारोग्यवृद्धये । सर्वाघौघविघाताय स्नानं कुर्याद्विमुक्तये ॥ ११
संतर्प्य देवपित्रादीञ्श्राद्धकृत्पिण्डदो भवेत् । +दिव्यान्तरिक्षभौमस्था(भूमिष्ठा)न्देवान्संतर्पयाम्यहम् ॥ १२
दिव्यान्तरिक्षभौमादि पितृमात्रादि तर्पयेत् । पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ १३
माता पितामही चैव तथैव प्रपितामही । मातामहः प्रमातामहो वृद्धप्रमातामहः ॥ १४
[6]तेभ्योऽन्येभ्य इमान्पिण्डानुद्धाराय ददाम्यहम् । ॐ नमः सूर्यदेवाय सोमभौमज्ञरूपिणे ॥ १५
जीवशुक्रशनैश्चारिराहुकेतुस्वरूपिणे । उत्तरे मानसे स्नात उद्धरेत्सकलं कुलम् ॥ १६
सूर्यं नत्वा व्रजेन्मौनी नरो दक्षिणमानसम् । दक्षिणे मानसे स्नानं करोमि पितृतृप्तये ॥ १७

+ इदमर्धं नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु ।

---

१ क. ङ. च. महत् । २ क. ङ. च. गन्तु । ३ क. ङ. च. 'त् । पुत्रे प्रवि ज' । ४ क. ङ. च. अन्वष्टकासु वृ' । ५ क. ङ. च. 'दिमेकर्दे' । ६ क. ङ. च. तेन्यस्तेभ्य । ७ क. ङ. च. ततो । ८ क. ङ. च. 'तृदेवतं । ग' ।

गयायामागतः स्वर्गं यान्तु मे पितरोऽखिलाः । श्राद्धं पिण्डं ततः कृत्वा सूर्यं नत्वा वदेदिदम्
ॐ नमो भानवे भर्त्रे भवाय भव मे विभो । भुक्तिमुक्तिप्रदः सर्वपितॄणां भव भावितः ॥ १९
कव्यवाहोऽनलः सोमो यमश्चैवार्यमा तथा । अग्निष्वात्ता बर्हिषद आज्यपाः पितृदेवताः ॥ २०
आगच्छन्तु महाभागा युष्माभी रक्षितास्त्विह । मदीयाः पितरो ये च मातृमातामहादयः ॥२१
तेषां पिण्डप्रदाताऽहमागतोऽस्मि गयामिमाम् । उदीच्यां मुण्डपृष्ठस्य देवर्षिगणपूजितम् ॥ २२
नाम्ना कनखलं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । सिद्धानां प्रीतिजननैः पापानां च भयंकरैः ॥२३
लेलिहानैर्महानागै रक्ष्यते चैव नित्यशः । तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति क्रीडन्ते(न्ति) भुवि मानवाः
फल्गुतीर्थं ततो गच्छेन्महानद्यां स्थितं परम् । नागाज्जनार्दनात्कूपाद्वटाच्चोत्तरमानसात् ॥ २५
एतद्गयाशिरः प्रोक्तं फल्गुतीर्थं तदुच्यते । मुण्डपृष्ठं नगा धौश्च सारात्सारमथान्तरम् ॥ २६
यस्मिन्फलति श्रीर्गौर्वा कामधेनुर्जलं मही । *दृष्टिरम्यादिकं यस्मात्फल्गुतीर्थं न फल्गुवत् ॥२७
फल्गुतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम् । एतेन किं न पर्याप्तं नृणां सुकृतकारिणाम् ॥२८
पृथिव्यां यानि तीर्थानि आ समुद्रात्सरांसि च । फल्गुतीर्थं गमिष्यन्ति वारमेकं दिने दिने २९
फल्गुतीर्थे तीर्थराजे करोति स्नानमादृतः । पितॄणां ब्रह्मलोकाप्त्या आत्मनो मुक्तिमुक्तये ॥३०
स्नात्वा श्राद्धी पिण्डदोऽथ नमेद्देवं पितामहम् । कलौ माहेश्वरा लोका अत्र देवो गदाधरः ३१
पितामहो लिङ्गरूपी तं नमामि महेश्वरम् । गदाधरं बलं काममनिरुद्धं नरायणम् ॥ ३२
ब्रह्मविष्णुनृसिंहाख्यं वराहादींस्तथाप्यहम् । ततो गदाधरं दृष्ट्वा कुलानां शतमुद्धरेत् ॥ ३३
धर्मारण्यं द्वितीयेऽह्नि मतङ्गस्याऽऽश्रमे वरे । मतङ्गवाप्यां संस्नाप्य श्राद्धकृत्पिण्डदो भवेत् ॥ ३४
मतङ्गेशं सुसिद्धेशं नत्वा चेदमुदीरयेत् । प्रमाणं देवताः सन्तु लोकपालाश्च साक्षिणः ॥ ३५
मयाऽऽगत्य मतङ्गेऽस्मिन्पितॄणां निष्कृतिः कृता । स्नानतर्पणश्राद्धादि ब्रह्मतीर्थेऽथ कूपके ॥३६
तत्कूपयूपयोर्मध्ये श्राद्धं कुलशतोद्धृतौ । महाबोधितरुं नत्वा धर्मवान्स्वर्गलोकभाक् ॥ ३७
तृतीये ब्रह्मसरसि स्नानं कुर्याद्यतव्रतः । स्नानं ब्रह्मसरस्तीर्थे करोमि ब्रह्मभूतये ॥ ३८
पितॄणां ब्रह्मलोकाय ब्रह्मर्षिगणसेविते । तर्पणं श्राद्धकृत्पिण्डं प्रदद्यात्तु प्रसेचनम् ॥
कुर्याच्च वाजपेयार्थी ब्रह्मयूपप्रदक्षिणम् ॥ ३९

एको मुनिः कुम्भकुशाग्रहस्त आम्रस्य मूले सलिलं ददाति ।
आम्रश्च सिक्ताः पितरश्च तृप्ता एका क्रिया द्व्यर्थकरी प्रसिद्धा ॥ ४०

ब्रह्माणं च नमस्कृत्य कुलानां शतमुद्धरेत् । फल्गुतीर्थे चतुर्थेऽह्नि स्नात्वा देवादितर्पणम् ॥ ४१
कृत्वा श्राद्धं सपिण्डं च गयाशिरसि कारयेत् । पञ्चक्रोशं गयाक्षेत्रं क्रोशमेकं गयाशिरः ॥ ४२
तत्र पिण्डप्रदानेन कुलानां शतमुद्धरेत् । मुण्डपृष्ठे पदं न्यस्तं महादेवेन धीमता ॥ ४३
मुण्डपृष्ठे शिरः साक्षाद्गयाशिर उदाहृतम् । साक्षाद्गयाशिरस्तत्र फल्गुतीर्थाश्रमं कृतम् ॥ ४४
अमृतं तत्र वहति पितॄणां दत्तमक्षयम् । स्नात्वा दशाश्वमेधे तु दृष्ट्वा देवं पितामहम् ॥ ४५

---

* इदमर्धं क. ख. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ घ. 'वाहान' । २ क. ख. च. 'मतुलाश्च भाग' । ३ क. ख. च. 'वतागणसेवित' । ४ ख. ग. घ. चनत्दाय । ५ क. ख. च. 'पद्वर्वे' । ६ क. ख. च. 'यांच सद्गतः । ७ क. ख. च. 'द्वपृष्ठ' । ८ क. ख. घ [illegible] । ९ क. ख. च. '[illegible]' ।

द्रपादं नरः स्पृष्ट्वा नेह भूयोऽभिजायते । शमीपत्रप्रमाणेन पिण्डं दत्त्वा गयाशिरे ॥ ४६
रकस्था दिवं यान्ति स्वर्गस्था मोक्षमाप्नुयुः । पायसेनाथ पिष्टेन सक्तुना चरुणा तथा ॥ ४७
पिण्डदानं तण्डुलैश्च गोधूमैस्तिलमिश्रितैः । पिण्डं दत्त्वा रुद्रपदे कुलानां शतमुद्धरेत् ॥ ४८
था विष्णुपदे श्राद्धपिण्डदो ह्यृणमुक्तिकृत् । पित्रादीनां शतकुलं स्वात्मानं तारयेन्नरः ॥ ४९
था ब्रह्मपदे श्राद्धी ब्रह्मलोकं नयेत्पितॄन् । दक्षिणाग्निपदे तद्वद्गार्हपत्यपदे तथा ॥ ५०
दे चाऽऽहवनीयस्य श्राद्धी यज्ञफलं लभेत् । आवसथ्यस्य चन्द्रस्य सूर्यस्य च गणस्य च ५१
अगस्त्यकार्तिकेयस्य श्राद्धी तारयते कुलम् । आदित्यस्य रथं नत्वा कर्णादित्यं नमेन्नरः ॥ ५२
कनकेशपदं नत्वा गयाकेदारकं नमेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तः पितॄन्ब्रह्मपुरं नयेत् ॥ ५३
विशालोऽपि गयाशीर्षे पिण्डदोऽभूच्च पुत्रवान् । विशालायां विशालोऽभूद्राजपुत्रोऽब्रवीद्द्विजान्
कथं पुत्रादयः स्युर्मे द्विजा ऊचुर्विशालकम् । गयायां पिण्डदानेन तव सर्वं भविष्यति ॥ ५५
विशालोऽपि गयाशीर्षे पितृपिण्डान्ददौ ततः । दृष्ट्वाऽऽकाशे सितं रक्तं पुरुषांस्तांश्च पृष्टवान् ५६
यूयं तेषु चैवैकः सितः प्रोचे विशालकम् । अहं सितस्ते जनक इन्द्रलोकं गतः शुभात् ॥ ५७
मम रक्तः पिता पुत्र कृष्णश्चैव पितामहः । अब्रवीन्नरकं प्राप्तास्त्वया मुक्तीकृता वयम् ॥ ५८
पिण्डदानाद्ब्रह्मलोकं व्रजाम इति ते गताः । विशालः प्राप्तपुत्रादी राज्यं कृत्वा हरिं ययौ ॥ ५९
तराजः स्वमुक्त्यै च वणिजं चेदमब्रवीत् । प्रेतैः सर्वैः सहाऽऽर्तः सन्सुकृतं भुज्यते फलम् ॥
श्रवणद्वादशीयोगे कुम्भः सान्नश्च सोदकः । दत्तः पुरा स मध्याह्ने जीवनायोपतिष्ठते ॥ ६१
नं गृहीत्वा मे गच्छ गयायां पिण्डदो भव । वणिग्धनं गृहीत्वा तु गयायां पिण्डदोऽभवत् ॥
तराजः सह प्रेतैर्मुक्तो नीतो हरेः पुरम् । गयाशीर्षे पिण्डदानादात्मानं स्वपितॄंस्तथा ॥ ६३
पितृवंशे मृता ये च मातृवंशे तथैव च । गुरुश्वशुरबन्धूनां ये चान्ये बान्धवा मृताः ॥ ६४
मे कुले लुप्तपिण्डाः पुत्रदारविवर्जिताः । क्रियालोपगता ये च जात्यन्धाः पङ्गवस्तथा ॥ ६५
विरूपा आमगर्भा ये ज्ञाताज्ञाताः कुले मम । तेषां पिण्डो मया दत्तो ह्यक्षय्यमुपतिष्ठताम् ॥ ६६
केचित्प्रेतरूपेण तिष्ठन्ति पितरो मम । ते सर्वे तृप्तिमायान्तु पिण्डदानेन सर्वदा ॥ ६७
पिण्डो देयस्तु सर्वेभ्यः सर्वैर्वै कुलतारकैः । आत्मनस्तु तथा देयो ह्यक्षयं लोकमिच्छता ॥ ६८
पञ्चमेऽह्नि गदालोले स्नायान्मन्त्रेण बुद्धिमान् । गदाप्रक्षालने तीर्थे गदालोलेऽतिपावने ॥ ६९
स्नानं करोमि संसारगदशान्त्यै जनार्दन । नमोऽक्षयवटायैव अक्षय्यस्वर्गदायिने ॥ ७०
पित्रादीनामक्षयाय सर्वपापक्षयाय च । श्राद्धं वटतले कुर्याद्ब्राह्मणानां च भोजनम् ॥ ७१
एकस्मिन्भोजिते विप्रे कोटिर्भवति भोजिता । किं पुनर्बहुभिर्भुक्तैः पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ ७२
गयायामन्नदाता यः पितरस्तेन पुत्रिणः । वटं वटेश्वरं नत्वा पूजयेत्प्रपितामहम् ॥ ७३
अक्षयाल्लभते लोकान्कुलानां शतमुद्धरेत् । क्रमतोऽक्रमतो वाऽपि गयायात्रा महाफला ॥ ७४

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये गयायात्राविधिवर्णनं नाम पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६५३

---

१ क. ङ. च. शिला । २ क. ङ. च. स्वात्मनोत्तारं । ३ ख. ग. घ. 'दे वाऽऽह' । ४ क. ङ. च. श्राद्ध । ५ क. ङ. च. 'पदान्यश्च ग' । ख. ग. 'पदान्यत्र ग' । ६ क ङ. च. नरः । ७ क. ङ. च. 'न हृष्टं' । ८ घ. ग. 'ह. । अब्रवीन्नर' । ९ क. ङ. च. प्राप्ती त्वया । १० ख. ग. मुक्ताः इ' । ११ क. ङ. च. मोदः । १२ क. ङ. च. 'व सर्वपापक्षयाय च । पि' । १३ घ. 'क्षयस्य' ।

अथ षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ।

गयायात्राविधिः ।

अग्निरुवाच—

गायत्र्यैव महानद्यां स्नातः संध्यां समाचरेत् । गायत्र्या अग्रतः प्रातः श्राद्धं पिण्डमथाक्षयम् ॥
मध्याह्ने चोद्यति स्नात्वा गीतवाद्यैर्ह्युपास्य च । सावित्रीं पुरतः संध्यां पिण्डदानं च तत्तटे ॥ १
अगस्त्यस्य पदे कुर्याद्योनिद्वारं प्रविश्य च । निर्गतो न पुनर्योनिं प्रविशेन्मुच्यते भवात् ॥ ३
बलिं काकशिलायां च कुमारं च नमेत्ततः । स्वर्गद्वार्यां सोमकुण्डे वायुतीर्थेऽथ पिण्डदः ॥ ४
भवेदाकाशगङ्गायां कपिलायां च पिण्डदः । कपिलेशं शिवं नत्वा रुक्मिकुण्डे च पिण्डदः ॥ ५
कोटितीर्थे च कोटीशं नत्वाऽमोघपदे नरः । गदालोले वानरके गोप्रचारे च पिण्डदः ॥
नत्वा गावं (गां वै) वैतरण्यामेकविंशकुलोद्धृतिः । श्राद्धपिण्डप्रदाता स्यात्क्रौञ्चपादे च पिण्डदः
तृतीयायां विशालायां निश्चिरायां च पिण्डदः । ऋणमोक्षे पापमोक्षे भस्मकुण्डेऽथ भस्मना ॥ ८
स्नानकृन्मुच्यते पापान्नमेद्देवं जनार्दनम् । एष पिण्डो मया दत्तस्तव हस्ते जनार्दन ॥ ९
*परलोकगते मह्यमक्षय्यमुपतिष्ठताम् । गयायां पितृरूपेण स्वयमेव जनार्दनः ॥ १०
तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षं मुच्यते वै ऋणत्रयात् । मार्कण्डेयेश्वरं नत्वा नमेद्गृध्रेश्वरं नरः ॥ ११
मूलक्षेत्रे महेशस्य धारायां पिण्डदो भवेत् । गृध्रकूटे गृध्रवटे धौतपादे च पिण्डदः ॥ १२
पुष्करिण्यां कर्दमाले रामतीर्थे च पिण्डदः । प्रभासेशं नमेत्प्रेतशिलायां पिण्डदो भवेत् ॥ १३
दिव्यान्तरिक्षभूमिष्ठाः पितरो बान्धवादयः । प्रेतादिरूपा मुक्ताः स्युः पिण्डैर्दत्तैर्मयाऽखिलाः ॥
स्थानत्रये प्रेतशिला गयाशिरसि पावनी । प्रभासे प्रेतकुण्डे च पिण्डदस्तारयेत्कुलम् ॥ १५
वसिष्ठेशं नमस्कृत्य तदग्रे पिण्डदो भवेत् । (+गयानाभौ सुषुम्नायां महाकोष्ठ्यां च पिण्डदः ॥
गदाधराग्रतो मुण्डपृष्ठे देव्याश्च संनिधौ । मुण्डपृष्ठं नमेदादौ क्षेत्रपालादिसंयुतम् ॥ १७
पूजयित्वा भयं न स्याद्विषरोगादिनाशनम् । ब्रह्माणं च नमस्कृत्य ब्रह्मलोकं नयेत्कुलम् ॥ १८
सुभद्रां बलभद्रं च प्रपूज्य पुरुषोत्तमम्) । सर्वकामसमायुक्तः कुलमुद्धृत्य नाकभाक् ॥ १९
*हृषीकेशं नमस्कृत्य तदग्रे पिण्डदो भवेत् । माधवं पूजयित्वा च देवो वैमानिको भवेत् ॥ २०
महालक्ष्मीं प्रार्च्य गौरीं[13] मङ्गलां[14] च सरस्वतीम् । पितॄनुद्धृत्य स्वर्गस्थो भुक्तभोगोऽत्र शास्त्रधीः ॥
द्वादशादित्यमभ्यर्च्य वह्निं रेवन्तमिन्द्रकम्[15] । +रोगादिमुक्तः स्वर्गी स्याच्छ्रीकपर्दिविनायकम् ॥
प्रपूज्य कार्तिकेयं[16] च निर्विघ्नः सिद्धिमाप्नुयात् । सोमनाथं च कालेशं केदारं प्रपितामहम् ॥ २३
सिद्धेश्वरं च रुद्रेशं रामेशं ब्रह्मकेश्वरम् । अष्ट लिङ्गानि गुह्यानि पूजयित्वा तु सर्वभाक् ॥ २४

---

* इदमर्धं नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु । + धनुश्चिह्नान्तर्गत क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति । * इदमर्धं नास्ति [illegible] ङ. च. पुस्तकेषु । + इदमर्धं नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु ।

---

१ क. ङ. च. प्रातः । २ क. ङ. च. 'श्यामुप' । ३ क. ङ. च. वेद्यति । ४ क. ङ. च. 'द्यैर्थारय । ५ [illegible] च. 'विशालात. । घ. ङ. 'विशीपु' । ६ क. ङ. च. दक्षरण्डे । ७ ङ. च. 'ले च न' । ८ ख. गावो । ९ [illegible] च. 'यां प्रीवाया च स पि' । १० क. ङ. च. नामतीर्थे । ११ क. ङ. च. लोकभाक् । १२ क. ङ. च. तापन [illegible] ङ. 'री देवीं च मुकुल तथा । पि' । १४ क. च. सुकुलां । १५ क. ङ. च. 'मिन्दुक' । १६ क. ङ. च. कार्तिकेयं

रायणं वराहं च नारसिंहं नमेच्छ्रिये । ब्रह्मविष्णुमहेशाख्यं त्रिपुरघ्नमशेषदम् ॥ २५
तिं रामं च गरुडं वामनं संप्रपूज्य च । सर्वकामानवाप्नोति ब्रह्मलोकं नयेत्पितॄन् ॥ २६
वैः सार्धं संपूज्य देवमादिगदाधरम् । ऋणत्रयविनिर्मुक्तस्तारयेत्सकलं कुलम् ॥ २७
वरूपा शिला पुण्या तस्मादेवमयी शिला । गयायां न हि तत्स्थानं यत्र तीर्थं न विद्यते ॥२८
न्नाम्ना पातयेत्पिण्डं तं नयेद्ब्रह्म शाश्वतम् । फल्ग्वीशं फल्गुचण्डीं च प्रणम्याङ्गारकेश्वरम् २९
तङ्गस्य पदे श्राद्धी भरताश्रमके भवेत् । हंसतीर्थे कोटितीर्थे यत्र पाण्डुशिलौनदः ॥ ३०
त्र स्यादग्निधारायां मधुस्रवसि पिण्डदः । इन्द्रेशं किलिकिलेशं नमेद्वृद्धिविनायकम् ॥ ३१
पिण्डदो धेनुकारण्ये पदे धेनोर्नमेच्च गाम् । सर्वान्पितॄंस्तारयेच्च सरस्वत्यां च पिण्डदः ॥ ३२
ध्यामुपास्य सायाह्ने नमेद्देवीं सरस्वतीम् । त्रिसंध्याकृद्भवेद्विप्रो वेदवेदाङ्गपारगः ॥ ३३
यं प्रदक्षिणीकृत्य गयाविप्रान्प्रपूज्य च । अन्नदानादिकं सर्वं कृतं तत्राक्षयं भवेत् ॥ ३४
त्वा संप्रार्थयेद्देवमादिदेवं गदाधरम् । गदाधरं गयावासं पित्रादीनां गतिप्रदम् ॥ ३५
र्मार्थकाममोक्षार्थं योगदं प्रणमाम्यहम् । देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्राणाहंकारवर्जितम् ॥ ३६
त्यशुद्धबुद्धमुक्तसत्यं ब्रह्म नमाम्यहम् । आनन्दमद्वयं देवं देवदानववन्दितम् ॥ ३७
वदेवीवृन्दयुक्तं सर्वदा प्रणमाम्यहम् । कलिकल्मषकालार्तिदमनं वनमालिनम् ॥ ३८
लिताखिललोकेशं कुलोद्धरणमानसम् । *व्यक्ताव्यक्तविभक्तात्माविभक्तात्मानमात्मनि॥३९
स्थितं स्थिरतरं सारं वन्दे घोराघमर्दनम् । आगतोऽस्मि गयां देव पितृकार्ये गदाधर ॥ ४०
नं मे साक्षी भवाद्येह अनृणोऽहमृणत्रयात् । साक्षिणः सन्तु मे देवा ब्रह्मेशानादयस्तथा ॥४१
या गयां समासाद्य पितॄणां निष्कृतिः कृता । गयामाहात्म्यपठनाच्छ्राद्धादौ ब्रह्मलोकभाक्॥
तॄणामक्षयं श्राद्धमक्षयं ब्रह्मलोकदम् ॥ ४३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये गयायात्राविधिकथनं नाम षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६८६

अथ सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

श्राद्धकल्पः ।

अग्निरुवाच—

त्यायनो मुनीनाह यथा श्राद्धं तथा वदे । गयादौ श्राद्धं कुर्वीत संक्रान्त्यादौ विशेषतः ॥१
लै चापरपक्षे च चतुर्थ्यामूर्ध्वमेव वा । संपाद्य च पदर्क्षे च पूर्वेद्युश्च निमन्त्रयेत् ॥ २
न्गृहस्थसाधून्वा स्नातकाञ्श्रोत्रियान्द्विजान् । अनवद्यान्कर्मनिष्ठाञ्शिष्टानाचारसंयुतान् ॥ ३

* इदमर्धं नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु ।

१ क. ङ. च. नरसिंहं । २ क. ङ. च. °स्त्व त्रेपुरघ्नमशेषधन् । ३ क. ङ. च. तस्यां देव° । ४ क. च. °म् । ०सि कर्णचण्डी । ५ ख. ग. घ. ङ. °त्मपदः । ६ क. ङ. च मध्ये स° । ७ घ. ङ. हंसेश । ८ क. ङ. च. °येद्दे° । क. ङ. च. °द्विजनोद्द° । १० घ. ङ. °शुद्ध बुद्धियुक्त स° । ११ ख. ग. °बुद्धिम् । १२ क. ङ. च. स्थिरं । १३ ख. घ. ङ. °ले वाऽय° । १४ क. ङ. च. क्षपरे च वदाश्च च ।

अथ षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ।

गयायात्राविधिः ।

अग्निरुवाच—

गायत्र्यैव महानद्यां स्नातः संध्यां समाचरेत् । गायत्र्यां अग्रतः प्रातः श्राद्धं पिण्डमथाक्षयम् ।
मध्याह्ने चोद्यति स्नात्वा गीतवाद्यैर्ह्युपास्य च । सावित्रीं पुरतः संध्यां पिण्डदानं च तत्पदे ॥ १
अगस्त्यस्य पदे कुर्याद्योनिद्वारं प्रविश्य च । निर्गतो न पुनर्योनिं प्रविशेन्मुच्यते भवात् ॥
बलिं काकशिलायां च कुमारं च नमेत्ततः । स्वर्गद्वार्यां सोमकुण्डे वायुतीर्थेऽथ पिण्डदः ॥
भवेदाकाशगङ्गायां कपिलायां च पिण्डदः । कपिलेशं शिवं नत्वा रुक्मिकुण्डे च पिण्डदः ॥
कोटितीर्थे च कोटीशं नत्वाऽमोघपदे नरः । गदालोले वानरके गोप्रचारे च पिण्डदः ॥
नत्वा गावं (गां वै) वैतरण्यामेकविंशकुलोद्धृतिः । श्राद्धपिण्डप्रदाता स्यात्क्रौञ्चपादे च पिण्डदः ।
तृतीयायां विशालायां निश्चिरायां च पिण्डदः । ऋणमोक्षे पापमोक्षे भस्मकुण्डेऽथ भस्मना ॥ ८
स्नानकृन्मुच्यते पापान्नमेद्देवं जनार्दनम् । एष पिण्डो मया दत्तस्तव हस्ते जनार्दन ॥ ९
*परलोकगते मह्यमक्षय्यमुपतिष्ठताम् । गयायां पितृरूपेण स्वयमेव जनार्दनः ॥ १०
तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षं मुच्यते वै ऋणत्रयात् । मार्कण्डेयेश्वरं नत्वा नमेद्गृध्रेश्वरं नरः ॥ ११
मूलक्षेत्रे महेशस्य धारायां पिण्डदो भवेत् । गृध्रकूटे गृध्रवटे धौतपादे च पिण्डदः ॥ १२
पुष्करिण्यां कर्दमाले रामतीर्थे च पिण्डदः । प्रभासेशं नमेत्प्रेतशिलायां पिण्डदो भवेत् ॥ १३
दिव्यान्तरिक्षभूमिष्ठाः पितरो बान्धवादयः । प्रेतादिरूपा मुक्ताः स्युः पिण्डैर्दत्तैर्मयाऽखिलाः ॥
स्थानत्रये प्रेतशिला गयाशिरसि पावनी । प्रभासे प्रेतकुण्डे च पिण्डदस्तारयेत्कुलम् ॥ १५
वसिष्ठेशं नमस्कृत्य तदग्रे पिण्डदो भवेत् । (+गयानाभौ सुषुम्नायां महाकोष्ठ्यां च पिण्डदः ॥
गदाधराग्रतो मुण्डपृष्ठे देव्याश्च संनिधौ । मुण्डपृष्ठं नमेदादौ क्षेत्रपालादिसंयुतम् ॥ १७
पूजयित्वा भयं न स्याद्विषरोगादिनाशनम् । ब्रह्माणं च नमस्कृत्य ब्रह्मलोकं नयेत्कुलम् ॥ १८
सुभद्रां बलभद्रं च प्रपूज्य पुरुषोत्तमम्)। सर्वकामसमायुक्तः कुलमुद्धृत्य नाकभाक् ॥ १९
*हृषीकेशं नमस्कृत्य तदग्रे पिण्डदो भवेत् । माधवं पूजयित्वा च देवो वैमानिको भवेत् ॥ २०
महालक्ष्मीं प्रार्च्य गौरीं मङ्गलां च सरस्वतीम् । पितॄनुद्धृत्य स्वर्गस्थो भुक्तभोगोऽत्र शास्त्रधीः ॥
द्वादशादित्यमभ्यर्च्य वह्निं रेवन्तमिन्द्रकम् । +रोगादिमुक्तः स्वर्गी स्याच्छ्रीकपर्दिविनायकम् ॥
प्रपूज्य कार्तिकेयं च निर्विघ्नः सिद्धिमाप्नुयात् । सोमनाथं च कालेशं केदारं प्रपितामहम् ॥ २२
सिद्धेश्वरं च रुद्रेशं रामेशं ब्रह्मकेश्वरम् । अष्ट लिङ्गानि गुह्यानि पूजयित्वा तु सर्वभाक् ॥ २३

---

* इदमर्धं नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु । + धनुश्चिह्नान्तर्गतं क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति । * इदमर्धं नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु । + इदमर्धं न स्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु ।

---

१ क. ङ. च. प्रातः । २ क. ङ. च. °ध्याशुभं । ३ क. ङ. च. वेदाति । ४ क. ङ. च. °र्धर्यास्य । ५ क. च. °विश्यासृत । ६ ङ. च. °विशेत् । ६ क. ङ. च. इन्द्रकुण्डे । ७ ङ. च. °ठे प न । ८ ङ. गावो । ९ क. च. °दा प्रेताया च द दि । १० क. ङ. च. नामतार्थं । ११ क. ङ. च. गोप्रनाक् । १२ क. ङ. च. साध . ङ. °ए देवं च सुपुत्र तथा । दि । १४ ङ. च. नमुले । १५ क. ङ. च. °लिङ्गक । १६ क. ङ. च. कार्ति

(श्राद्धकल्पः)

आचान्तेषूदकं पुष्पाण्यक्षतानि प्रदापयेत् । अक्षय्योदकमेवाथ आशिषः प्रार्थयेन्नरः ॥ २६
अघोराः पितरः सन्तु गोत्रं नो वर्धतां सदा । दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः संततिरेव च ॥ २७
श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु देयं च नोऽस्त्विति । अन्नं च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि ॥ २८
याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कंचन । स्वधावाचनीयान्कुशानास्तीर्य सपवित्रकान् २९
स्वधां वाचयिष्ये पृच्छेदनुज्ञातश्च वाच्यताम् । पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहमुख्यके ॥ ३०
स्वधोच्यतामस्तु स्वधा उच्यमानस्तथैव च । अपो निषिञ्चेदुत्तानं पात्रं कृत्वाऽथ दक्षिणाम् ३१
यथाशक्ति प्रदद्याच्च दैवे पित्र्येऽ(त्र्येऽ)थ वाचयेत् । विश्वे देवाः प्रीयन्तां च वाजे वाजे विसर्जयेत्
आ मा वाजस्येत्यनुव्रज्य कृत्वा विप्रान्प्रदक्षिणम् । गृहं विशेदमावास्यां मासि मासि चरेत्तथा
एकोद्दिष्टं प्रवक्ष्यामि श्राद्धं पूर्ववदाचरेत् । एकं पवित्रमेकार्घमेकं पिण्डं प्रदापयेत् ॥ ३४
नावाहनाग्नौकरणं विश्वे देवा न चात्र हि । तृप्तिप्रश्ने स्वदितमिति वदेत्सुस्वदितं द्विजः ॥ ३५
उपतिष्ठतामित्यक्षय्ये विसर्गे चाभिरम्यताम् । अभिरताः स्म इत्यपरे शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ३६
सपिण्डीकरणं वक्ष्ये अब्दान्ते मध्यतोऽपि वा । पितॄणां त्रीणि पात्राणि एकं प्रेतस्य पात्रकम् ॥
सपवित्राणि चत्वारि तिलपुष्पयुतानि च । गन्धोदकेन युक्तानि पूरयित्वाऽभिषिञ्चति ॥ ३८
प्रेतपात्रं पितृपात्रे ये समा(मा)ना इतिद्वयात् । पूर्ववत्पिण्डदानादि प्रेतानां पितृता भवेत् ॥ ३९
अथाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धं वक्ष्ये सर्वं तु पूर्ववत् । जपेत्पितृमन्त्रवर्जं पूर्वाह्णे तत्प्रदक्षिणम् ॥ ४०
उपचारा ऋजुकुशास्तिलार्थैश्च यवैरिह । तृप्तिप्रश्नस्तु संपन्नं सुसंपन्नं वदेद्द्विजः ॥ ४१
दध्यक्षतबदराद्याः पिण्डा नान्दीमुखान्पितॄन् । आवाहयिष्ये पृच्छेच्च प्रीयतामिति चाक्षये ॥ ४२
नान्दीमुखाश्च पितरो वाचयिष्येऽथ पृच्छति । नान्दीमुखान्पितृगणान्प्रीयन्तामित्यथो वदेत् ४३
नान्दीमुखाश्च पितरस्तत्पिता प्रपितामहः । मातामहः प्रमातामहो वृद्धप्रमातृकामहः ॥ ४४
स्वधाकारान्न युञ्जीत युग्मान्विप्रांश्च भोजयेत् । तृप्तिं वक्ष्ये पितॄणां च ग्राम्यैरोषधिभिस्तथा ४५
मासं तृप्तिस्तथाऽऽरण्यैः कन्दमूलफलादिभिः । मत्स्यैर्मासद्वयं मार्गैस्त्रयं वै शाकुनेन च ॥ ४६
चतुरो रौरवेणाथ पञ्च षट्छागलेन तु । कूर्मेण सप्त चाष्टौ च वाराहेण नवैव तु ॥ ४७
मेषमांसेन दश च माहिषैः पार्षतैः शिवैः । संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन वा ॥ ४८
वार्ध्रीनसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी । खड्गमांसं कालशाकं लोहितच्छागलो मधु ॥ ४९
महाशल्काश्च वर्षासु मघाश्राद्धमथाक्षयम् । मन्त्राध्याय्यग्निहोत्री च शाखाध्यायी षडङ्गवित् ॥ ५०
त्रिणाचिकेतस्त्रिमधुर्धर्मद्रोणस्य पाठकः । त्रिसु(सु)पर्णज्येष्ठसामज्ञानी स्युः पङ्क्तिपावनाः ॥ ५१
काम्यानां कल्पमाख्यास्ये प्रतिपत्सु धनं बहु । स्त्रियः परा द्वितीयायां चतुर्थ्यां धर्मकामदः ५२
पञ्चम्यां पुत्रकामस्तु षष्ठ्यां च श्रैष्ठ्यभागपि । कृषिभागी च सप्तम्यामष्टम्यामर्थलाभकः ५३
नवम्यां च एकशफा दशम्यां गोगणो भवेत् । एकादश्यां परीवारो द्वादश्यां धनधान्यकम् ५४
ज्ञातिश्रैष्ठ्यं त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां च शस्त्रतः । मृतानां श्राद्धं सर्वाप्तममावास्यां समीरितम् ५५
सप्त व्याधा दशारण्ये मृगाः कालंजरे गिरौ । चक्रवाकाः शरद्वीपे हंसाः सरसि मानसे ॥ ५६

---

१ क. ड. च. "येतत. । अ" । २ ख. घ. 'धा तस्य चानन्तरेषु च । अ' । च. 'धा स्त्वथ्मा' । ३ क. ख. ग. । विप्रेऽथ । च. "वे पित्रे तथाऽर्चये" । ४ क. ड. च. गृहं । ५ च. 'जं कृतदं' । ६ च. 'कार नियु' । ७ क. ड. च. यवर । ८ च. पार्वतैः । ९ घ. छ. वार्धीनसस्य । १० क. च. 'पुर्वलो' । ११ क. कर्मकादरः । १२ घ. छ. दशार्णेषु ।

यजेयेच्छ्विन्निकुष्ठा(ष्ठया)दीन्न गृह्णीयान्निमन्त्रितान् । स्नाताञ्शुचींस्तथाऽऽचान्तान्प्राङ्मुखान्
कर्मणि ॥
उपवेशयेत्त्रीन्पित्र्यानेकैकमुभयत्र वा । एवं मातामहादेश्च शाकैरपि च कारयेत् ॥
तदह्नि ब्रह्मचारी स्यादकोपोऽत्वरितो मृदुः । सत्योऽप्रमत्तोऽनध्वन्यो ह्यस्वाध्यायश्च वा ॥
सर्वांश्च पङ्क्तिमूर्धन्यान्पृच्छेत्प्रश्ने तथाऽऽसने । दर्भानास्तीर्य द्विगुणान्पित्र्ये दैवादिकं चरेत् ॥
विश्वान्देवानावाहयिष्ये पृच्छेदावाहयेति च । विश्वे देवास आगत विकीर्याथ यवाञ्जपेत् ॥
विश्वे देवाः शृणुतेमं पितॄनावाहयिष्येति । पृच्छेदावाहयेत्युक्त उशन्तस्त्वा समाह्वयेत् ॥
तिलान्विकीर्याथ जपेदोपस्त्विवत्यादि पात्रके । सपवित्रे निषिञ्चेद्वा शं नो देवीरिति ह्यृ(च)चा ।
यवोऽसीति यवान्दत्त्वा पित्रे सर्वत्र वै तिलान् । तिलोऽसि सोमदेवत्यो गोसवे देवनिर्मितः ॥
प्रत्नवद्भिः प्रत्तः स्वधया पितॄ[निमा]ल्लोँकान्प्रीणया हि नः स्वधेति । श्रीश्च तेति ददेत्पुष्पं पात्र
हैमेऽथ राजते ॥ १२
औदुम्बरे वा खड्गे वा पर्णपात्रे प्रदक्षिणम् । देवानामपसव्यं तु पितॄणां सव्यमाचरेत् ॥
(*एकैकस्य एकैकेन सपवित्रकरेषु च ॥ ११
या दिव्या आपः पयसा संबभूवुर्या अन्तरिक्षा(क्ष्या)उत पार्थिवीर्याः । हिरण्यवर्णा यज्ञियास्ता
न आपः शं स्योना भवन्तु ॥ १
विश्वे देवा एष वोऽर्घः स्वाहा च पितरेष ते । स्वधेयं पितामहादेः संस्रवान्प्रथमे चरेत् ॥) १
पितृभ्यः स्थानमसीति न्युब्जं पात्रं करोत्यधः । अत्रगन्धपुष्पधूपदीपाच्छादनदानकम् ॥ १
घृताक्तमन्नमुद्धृत्य पृच्छत्यग्नौ करिष्येति । कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातो जुहुयात्साग्निकोऽनले ॥ १
अनग्निकः पितृहस्ते सपवित्रे तु मन्त्रतः । अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहेति प्रथमाऽऽहुतिः ॥ १
सोमाय पितृमतेऽथ यमायाङ्गिरसेऽपरे । हुतशेषं चान्नं पात्रे दत्त्वा पात्रं समालभेत् ॥ १
पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखेऽमृतेऽमृतं जुहोमि स्वाहेति ॥
जपेदिदं विष्णुरित्यन्ने द्विजाङ्गुष्ठं निवेशयेत् ॥ २
स[illegible]हतेति च तिलान्विकीर्यान्नं प्रदापयेत् । जुषध्वमिति चोक्त्वाऽथ गायत्र्यादि ततो जपेत्
[illegible]देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च । नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमो नमः ॥ २
[illegible]प्राञ्शत्वोऽन्नं विकिरेदपो दद्यात्सकृत्सकृत् । गायत्रीं पूर्ववज्जप्त्वा मधु वातेति वै जपेत् ॥ २
[illegible]प्ताः स्थ इति संपृच्छेत्तृप्ताः स्म इति वै वदेत् । शेषमन्नमनुज्ञाप्य सर्वमन्नमथैकतः ॥
[illegible]उद्धृत्योच्छिष्टपार्श्वे तु कृत्वा चैवावनेजनम् । दद्यात्कुशेषु त्रीन्पिण्डानाचान्तेषु परे जगुः ॥ २
सि

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति क ङ च पुस्तकेषु ।

.न्धोदकं पुष्पाण्यक्षतानि प्रदापयेत् । अक्षय्योदकमेवाथ आशिषः प्रार्थयेन्नरः ॥ २६
अघोराः पितरः सन्तु गोत्रं नो वर्धतां सदा । दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः संततिरेव च ॥२७
श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु देयं च नोऽस्त्विति । अन्नं च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि॥२८
याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कंचन । स्वधावाचनीयान्कुशानास्तीर्य सपवित्रकान् २९
स्वधां वाचयिष्ये पृच्छेदनुज्ञातश्च वाच्यताम् । पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहमुख्यके ॥ ३०
स्वधोच्यतामस्तु स्वधा उच्यमानस्तथैव च । अपो निषिञ्चेदुत्तानं पात्रं कृत्वाऽथ दक्षिणाम् ३१
यथाशक्ति प्रदद्याच्च दैवे पित्र्ये(त्र्येऽ)थ वाचयेत् । विश्वे देवाः प्रीयन्तां च वाजे वाजे विसर्जयेत्
आ मा वाजस्येत्यनुव्रज्य कृत्वा विप्रान्प्रदक्षिणम् । गृहे विशेदमावास्यां मासि मासि चरेत्तथा
एकोद्दिष्टं प्रवक्ष्यामि श्राद्धं पूर्ववदाचरेत् । एकं पवित्रमेकार्घमेकं पिण्डं प्रदापयेत् ॥ ३४
नावाहनाग्नौकरणं विश्वे देवा न चात्र हि । तृप्तिप्रश्ने स्वदितमिति वदेत्सुस्वदितं द्विजः ॥ ३५
उपतिष्ठतामित्यक्षय्ये विसर्गे चाभिरम्यताम् । अभिरताः स्म इत्यपरे शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ३६
सपिण्डीकरणं वक्ष्ये अब्दान्ते मध्यतोऽपि वा । पितॄणां त्रीणि पात्राणि एकं प्रेतस्य पात्रकम् ॥
सपवित्राणि चत्वारि तिलपुष्पयुतानि च । गन्धोदकेन युक्तानि पूरयित्वाऽभिषिञ्चति ॥ ३८
प्रेतपात्रं पितृपात्रे ये सम(मा)ना इतिद्वयात् । पूर्ववत्पिण्डदानादि प्रेतानां पितृता भवेत् ॥ ३९
अथाऽऽभ्युदयिकं श्राद्धं वक्ष्ये सर्वं तु पूर्ववत् । जपेत्पितृमन्त्रवर्जं पूर्वाह्णे तत्प्रदक्षिणम् ॥ ४०
उपचारा ऋजुकुशास्तिलार्थैश्च यवैरिह । तृप्तिप्रश्नस्तु संपन्नं सुसंपन्नं वदेद्द्विजः ॥ ४१
दध्यक्षतबदराद्याः पिण्डा नान्दीमुखान्पितॄन् । आवाहयिष्ये पृच्छेच्च प्रीयतामिति चाक्षये ॥४२
नान्दीमुखाश्च पितरो वाचयिष्येऽथ पृच्छति । नान्दीमुखान्पितृगणान्प्रीयन्तामित्यथो वदेत् ४३
नान्दीमुखाश्च पितरस्तत्पिता प्रपितामहः । मातामहः प्रमातामहो वृद्धप्रमातृकामहः ॥ ४४
स्वधाकारान्न युञ्जीत युग्मान्विप्रांश्च भोजयेत् । तृप्तिं वक्ष्ये पितॄणां च ग्राम्यैरोषधिभिस्तथा ४५
मासं तृप्तिस्तथाऽऽरण्यैः कन्दमूलफलादिभिः । मत्स्यैर्मासद्वयं मार्गैस्त्रयं वै शाकुनेन च ॥ ४६
चतुरो रौरवेणाथ पञ्च षट्छागलेन तु । कूर्मेण सप्त चाष्टौ च वाराहेण नवैव तु ॥ ४७
मेषमांसेन दश च माहिषैः पार्षतैः शिवैः । संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन वा ॥ ४८
वार्ध्रीनसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी । खड्गमांसं कालशाकं लोहितच्छागलो मधु ॥ ४९
महाशल्काश्च वर्षासु मघाश्राद्धमथाक्षयम् । मन्त्राध्याय्यग्निहोत्री च शाखाध्यायी षडङ्गवित्॥५०
तृणाचिकेतस्त्रिमधुर्धर्मद्रोणस्य पाठकः । त्रिषु(सु)पर्णज्येष्ठसामज्ञानी स्युः पङ्क्तिपावनाः ॥ ५१
काम्यानां कल्पमाख्यास्ये प्रतिपत्सु धनं बहु । स्त्रियः परा द्वितीयायां चतुर्थ्यां धर्मकामदः ५२
पञ्चम्यां पुत्रकामस्तु षष्ठ्यां च श्रैष्ठ्यभागपि । कृषिभागी च सप्तम्यामष्टम्यामर्थलाभकः ५३
नवम्यां च एकशफा दशम्यां गोगणो भवेत् । एकादश्यां परीवारो द्वादश्यां धनधान्यकम् ५४
ज्ञातिश्रैष्ठ्यं त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां च शस्त्रतः । मृतानां श्राद्धं सर्वाप्तममावास्यां समीरितम् ५५
सप्त व्याधा दशारण्ये मृगाः कालंजरे गिरौ । चक्रवाकाः शरद्वीपे हंसाः सरसि मानसे ॥ ५६

---

१ क. ङ. च. °येतङः । अ° । २ ख. ग. °धा तस्य चानन्तरेषु च । अ° । च. °ध सान्वना° । ३ क. ख. ग. °वे पित्रेऽथ । च. °वे पित्रे तथाऽर्चये° । ४ क. ङ. च. गृह । ५ च. °जं कृतद° । ६ च. °कार नियु° । ७ क. ङ. च. मासमय । ८ च. पार्वतैः । ९ घ. ङ. वार्धीनसस्य । १० क. च. °पुंसको° । ११ क. कर्नेऽभ्रदः । १२ घ. ङ. दशार्णेषु ।

तेऽपि जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः । मस्थिता दूरमध्वानं यूयं तेभ्योऽवसीदत ॥ ५७
श्राद्धादौ पठिते श्राद्धं पूर्णं स्याद्ब्रह्मलोकदम् । श्राद्धं कुर्याच्च पुत्रादिः पितुर्जीवति तत्पितुः ५८
तत्पितुस्तत्पितुः कुर्याज्जीवति मपितामहे । पितुः पितामहस्याथ परस्य मपितामहात् ॥ ५९
एवं मात्रादिकस्यापि तथा मातामहादिके । श्राद्धकल्पं पठेद्यस्तु स लभेच्छ्राद्धकृत्फलम् ॥ ६०
तीर्थे युगादौ मन्वादौ श्राद्धं दत्तमथाक्षयम् । अश्वयुक्शुक्लनवमी द्वादशी कार्तिके तथा ॥ ६१
तृतीया चैव माघस्य तथा भाद्रपदस्य च । फाल्गुनस्याप्यमावास्या पौषस्यैकादशी तथा ॥६२
आषाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी । श्रावणे चाष्टमी कृष्णा तथाऽऽषाढे च पूर्णिमा ॥
कार्तिकी फाल्गुनी तद्वज्ज्येष्ठे पञ्चदशी सिता । स्वायंभुवाद्या मनवस्तेषामाद्याः किलाक्षयाः ॥
गया प्रयागो गङ्गा च कुरुक्षेत्रं च नर्मदा । श्रीपर्वतः प्रभासश्च शालग्रामो वराणसी ॥ ६५
गोदावरी तेषु श्राद्धं श्रीपुरुषोत्तमादिषु ॥ ६६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये श्राद्धकल्पवर्णनं नाम सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७५२

अथाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

भारतवर्षवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

उत्तरं यत्समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणम् । वर्षं तद्भारतं नाम नवसाहस्रविस्तृतम् ॥ १
कर्मभूमिरियं स्वर्गमपवर्गं च गच्छताम् । महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमान्हे(न्हि)मपर्वतः ॥ २
विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तात्र कुलपर्वताः । इन्द्रद्वीपः कसेरुश्च ताम्रवर्णो गभस्तिमान् ॥ ३
नागद्वीपस्तथा सौम्यो गान्धर्वस्त्वथ वारुणः । अयं तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः ॥ ४
योजनानां सहस्राणि द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरात् । नव भेदा भारतस्य मध्यभेदेऽथ पूर्वतः ॥ ५
किराता यवनाश्चापि ब्राह्मणाद्याश्च मध्यतः । वेदस्मृतिमुखा नद्यः पारियात्रोद्भवास्तथा ॥ ६
विन्ध्याच्च नर्मदाद्याः स्युः सह्यात्तापी पयोष्णिका । गोदावरी भीमरथी कृष्णवेणादिकास्तथा॥
मलयात्कृतमालाद्यास्त्रिसामाद्या महेन्द्रजाः । कुमाराद्याः शुक्तिमतो हिमाद्रेश्चन्द्रभागका ॥
पश्चिमे कुरुपाञ्चालमध्यदेशादयः स्थिताः ॥ ८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये भारतवर्षवर्णनं नामाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७६०

अथैकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

क्ष क्षारमुदधिं प्लक्षद्वीपस्तथा स्थितः । सप्त मेधातिथेः पुत्राः प्लक्षद्वीपेश्वरास्तथा ॥ २
च्छान्तभयः शिशिरः सुखोदय इतः परः । आनन्दश्च शिवः क्षेमो ध्रुवस्तन्नाम वर्षकम् ॥ ३
दाशैलो गोमेधश्चन्द्रो नारददुन्दुभी । सोमकः सुमनाः शैलो वैभ्राजास्तज्जनाः शुभाः ॥ ४
ः प्रधानाः सप्तात्र प्लक्षाच्छाकान्तिकेषु च । जीवनं पञ्चसाहस्रं धर्मो वर्णाश्रमात्मकः ॥ ५
र्पिकाः कुरवश्चैव विदिशा भाविनश्च ते । विमायास्तैश्च सोमोऽर्च्यो द्विलक्षश्चैव प्लक्षकः ॥ ६
नेनेक्षुरसोदेन वृतो द्विगुणशाल्मलः । वपुष्मतः सप्त पुत्राः शाल्मलेशास्तथाऽभवन् ॥ ७
तोऽथ हरितश्चैव जीमूतो लोहितः क्रमात् । वैद्युतो मानसश्चैव सुप्रभो नाम वर्षकः ॥ ८
गुणो द्विगुणेनैव सुरोदेन समावृतः । कुमुदश्चानलश्चैव तृतीयस्तु बलाहकः ॥ ९
गः कङ्कोऽथ महिषः ककुद्मान्सप्त निम्नगाः । कपिलाश्चारुणाः पीताः कृष्णाः स्युर्ब्राह्मणादयः
पुरूपं यजन्ति स्म सुरोदेनाथमावृतः । ज्योतिष्मतः कुशेशाः स्युरुद्भिदो वेणुमान्सुतः ॥ ११
थी लम्बनी धैर्यः कपिलश्च प्रभाकरः । विप्राद्या दंधिमुख्यास्तु ब्रह्मरूपं यजन्ति ते ॥ १२
द्रुमो हेमशैलश्च द्युतिमान्पुष्पवांस्तथा । कुशेशयो हरिः शैलो वर्षार्थं मन्दराचलः ॥ १३
वृतोऽयं घृतोदेन क्रौञ्चद्वीपेन सोऽप्यथ । क्रौञ्चेश्वरा द्युतिमतः पुत्रास्तन्नामवर्षकाः ॥ १४
कुशलो मनोनुगश्चोष्णः प्रधानोऽथान्धकारकः । मुनिश्च दुन्दुभिः सप्त सप्त शैलाश्च निम्नगाः)
श्च वामनश्चैव तृतीयश्चान्धकारकः । देवावृत्पुण्डरीकश्च दुन्दुभिर्द्विगुणो मिथः ॥ १६
ा द्वीपेषु ये शैला यथा द्वीपानि ते तथा । पुष्कराः पुष्कला धन्यास्तिष्या विप्रादयो हरिम्
न्ति क्रौञ्चद्वीपस्तु दधिमण्डोदकावृतः । संवृतः शाकद्वीपेन भव्याच्छाकेश्वराः सुताः ॥ १८
र्दश्च कुमारश्च सुकुमारो मणीचकः । कुसुमोत्तरश्च (रोऽथ) मोदाकी द्रुमस्तन्नामवर्षकाः ॥१९
याख्यो जलधरो रैवतः श्यामकोद्रकौ । आम्बिकेयस्तथा रम्यः केशरी सप्त निम्नगाः ॥२०
॥ मगधमानस्यामन्दगाश्च द्विजातयः । यजन्ति सूर्यरूपं तु शाकः क्षीराब्धिनाऽऽवृतः ॥ २१
करेणाऽऽवृतः सोऽपि द्वौ पुत्रौ सवनस्य च । महावीतो धातकिश्च वर्षे द्वे नामचिह्निते ॥ २२
ोऽद्रिर्मानसाख्योऽत्र मध्यतो वलयाकृतिः । योजनानां सहस्राणि विस्तारोच्छ्रायतः समः ॥
वनं दशसाहस्रं सुरैर्ब्रह्माऽत्र पूज्यते । स्वादूदकेनोदधिना वेष्टितो द्वीपमानतः २४
नातिरिक्तता ह्यपां समुद्रेषु न जायते । उदयास्तमनेष्विन्दोः पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥ २५
ोत्तराणि पञ्चैव अङ्गुलानां शतानि वै । अपां वृद्धिक्षयौ दृष्टौ सामुद्रीणां महामुने ॥ २६

---

* क. ड. पुस्तकयोर्नास्ति धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः ।

---

१ क. ग. °मेधश्च° । २ घ. °स्तवनाः । ३ क. निविंशा । च. विदिशो । ४ च. भाविनिधिते । ५ घ. ङ. °क्षया- लश्च° । ६ च. भजन्ति । ७ च. °देन लभा° । ८ ध. ङ. °वद्विनो धेनुमा° । ९ क. द्वैरथो । १० घ. ङ. दधिनु° । . घ. ग. °थे नुभटश्च° । च. °योमनु° । १२ घ. ग. च. °मा मीवरोऽप्यन्ध° । १३ क. ङ. °गुप्ता मि° । १४ क. °प्करावृत्ता विष्णो । घ. °प्करावृत्ता विप्रा । १५ घ. ङ. °न्यास्तीर्था वि° । १६ ख. ग. °तिष्या वि° । १७ घ. °र दृष्टा° । १८ च. °लज्ञश्च । १९ ख. ङ. °र्मावक । २० क. ड. कुसुमोत्तरः समोदाकिर्द्रुम° । घ. ग. कुसुमोत्तरः मोदाकिर्द्रुम° । २१ क. °मंकद्रो । २२ घ. ग. °मोदकौ ।

वेष्ट्य क्षारसमुद्रं च प्लक्षद्वीपस्तथा स्थितः । सप्त मेधातिथेः पुत्राः प्लक्षद्वीपेश्वरास्तथा ॥ २
स्याच्छान्तभयः शिशिरः सुखोदय इतः परः । आनन्दश्च शिवः क्षेमो ध्रुवस्तन्नाम वर्षकम् ॥३
र्यादाशैलो गोमेधश्चन्द्रो नारददुन्दुभी । सोमकः सुमनाः शैलो वैभ्राजास्तज्जनाः शुभाः ॥ ४
द्यः प्रधानाः सप्तात्र प्लक्षाच्छाकान्तिकेषु च । जीवनं पञ्चसाहस्रं धर्मो वर्णाश्रमात्मकः ॥ ५
आर्यकाः कुरवश्चैव विविंशा भाविनश्च ते । विप्राद्यास्तैश्च सोमोऽर्च्यो द्विलक्षश्चैव प्लक्षकः ॥ ६
णनेनेक्षुरसोदेन वृतो द्विगुणशाल्मलः । वपुष्मतः सप्त पुत्राः शाल्मलेशास्तथाऽभवन् ॥ ७
श्वेतोऽथ हरितश्चैव जीमूतो लोहितः क्रमात् । वैद्युतो मानसश्चैव सुप्रभो नाम वर्षकः ॥ ८
द्विगुणो द्विगुणेनैव सुरोदेन समावृतः । कुमुदश्चानलश्चैव तृतीयस्तु बलाहकः ॥ ९
द्रोणः कङ्कोऽथ महिषः ककुद्मान्सप्त निम्नगाः । कपिलाश्चारुणाः पीताः कृष्णाः स्युर्ब्राह्मणादयः
वायुरूपं यजन्ति स्म सुरोदेनायमावृतः । ज्योतिष्मतः कुशेशाः स्युरुद्भिदो वेणुमान्सुतः ॥ ११
रथी लम्बनी धैर्यः कपिलश्च प्रभाकरः । विप्राद्या दमिमुख्यास्तु ब्रह्मरूपं यजन्ति ते ॥ १२
विद्रुमो हेमशैलश्च द्युतिमान्पुष्पवांस्तथा । कुशेशयो हरिः शैलो वर्षार्थं मन्दराचलः ॥ १३
वेष्टितोऽयं घृतोदेन क्रौञ्चद्वीपेन सोऽप्यथ । क्रौञ्चेश्वरा द्युतिमतः पुत्रास्तन्नामवर्षकाः ॥ १४
(*कुशलो मनोनुगश्चोष्णः प्रधानोऽथान्धकारकः । मुनिश्च दुन्दुभिः सप्त सप्त शैलाश्च निम्नगाः)
क्रौञ्चश्च वामनश्चैव तृतीयश्चान्धकारकः । देवावृत्पुण्डरीकश्च दुन्दुभिर्द्विगुणो मिथः ॥ १६
द्वीपा द्वीपेषु ये शैला यथा द्वीपानि ते तथा । पुष्कराः पुष्कला धन्यास्तिष्याः विप्राद्यो हरिम्
यजन्ति क्रौञ्चद्वीपस्तु दधिमण्डोदकावृतः । संवृतः शाकद्वीपेन भव्याच्छाकेश्वराः सुताः ॥ १८
जलदश्च कुमारश्च सुकुमारो मणीचकः । कुशोत्तरश्च (रोऽथ) मोदाकी द्रुमस्तन्नामवर्षकाः ॥१९
उदयाख्यो जलधरो रैवतः श्यामकोद्रकौ । आम्बिकेयस्तथा रम्यः केशरी सप्त निम्नगाः ॥२०
मगा मगधमानस्यामन्दगाश्च द्विजातयः । यजन्ति सूर्यरूपं तु शाकः क्षीराब्धिनाऽऽवृतः ॥ २१
पुष्करेणाऽऽवृतः सोऽपि द्वौ पुत्रौ सवनस्य च । महावीतो धातकिश्च वर्षे द्वे नामचिह्निते ॥ २२
एकोऽद्रिर्मानसाख्योऽत्र मध्यतो वलयाकृतिः । योजनानां सहस्राणि विस्तारोच्छ्रायतः समः ॥
जीवनं दशसाहस्रं सुरैर्ब्रह्माऽत्र पूज्यते । स्वादूदकेनोदधिना वेष्टितो द्वीपमानतः २४
ऊनातिरिक्तता चापां समुद्रेषु न जायते । उदयास्तमनेष्विन्दोः पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥ २५
दशोत्तराणि पञ्चैव अङ्गुलानां शतानि वै । अपां वृद्धिक्षयौ दृष्टौ सामुद्रीणां महामुने ॥ २६

---

* क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः ।

---

१ क. ग. 'मेघश्च' । २ घ. 'स्तज्जनाः । ३ क. निविन्ना । च. विविंशो । ४ च. भाविनिश्चिते । ५ घ. ङ. 'क्ष्माविपस्तश्च' । ६ च. भजन्ति । ७ च. 'देन समा' । ८ घ. ङ. 'द्विजो भेलुना' । ९ क. द्वैरथो । १० घ. ङ. दधिनु' । ११ ख. ग. 'लो मुनश्चो' । च. 'लोनानु' । १२ ख. ग. च. 'प्यः पीवरोऽप्यन्ध' । १३ क. ङ. 'गुण मि' । १४ क. ङ. 'ष्करावत्यो विप्रा । च. 'ष्करावत्या विप्रा । १५ घ. ङ. 'न्यास्तीर्षा वि' । १६ ख. ग. 'तिष्या वि' । १७ घ. ङ. 'न हव्या' । १८ च. 'जलश्च । १९ घ. ङ. 'णीवकः । २० क. ङ. कुमुदोत्तरः प्रमोदाकीर्द्रुम' । ख. ग. कुमुदोत्तरः प्रमोदाकीर्द्रुम' । २१ क. 'मकेदयो । २२ ख. ग. 'गोदधी ।

[२] तेऽपि जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः । प्रस्थिता दूरमध्वानं यूयं तेभ्योऽवसीदत ॥
श्राद्धादौ पठिते श्राद्धं पूर्णं स्याद्ब्रह्मलोकदम् । श्राद्धं कुर्याच्च पुत्रादिः पितुर्जीवति तत्पितुः ॥
तत्पितुस्तत्पितुः कुर्याज्जीवति प्रपितामहे । पितुः पितामहस्याथ परस्य प्रपितामहात् ॥
एवं मात्रादिकस्यापि तथा मातामहादिके । श्राद्धकल्पं पठेद्यस्तु स लभेच्छ्राद्धकृत्फलम् ॥
तीर्थे युगादौ मन्वादौ श्राद्धं दत्तमथाक्षयम् । अश्वयुक्शुक्लनवमी द्वादशी कार्तिके तथा ॥
तृतीया चैव माघस्य तथा भाद्रपदस्य च । फाल्गुनस्याप्यमावास्या पौषस्यैकादशी तथा ॥
आषाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी । श्रावणे चाष्टमी कृष्णा तथाऽऽषाढे च पूर्णिमा
कार्तिकी फाल्गुनी तद्वज्ज्येष्ठे पञ्चदशी सिता । स्वायंभुवाद्या मनवस्तेषामाद्याः किलाक्षया
गया प्रयागो गङ्गा च कुरुक्षेत्रं च नर्मदा । श्रीपर्वतः प्रभासश्च शालग्रामो वराणसी ॥
गोदावरी तेषु श्राद्धं श्रीपुरुषोत्तमादिषु ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये श्राद्धकल्पवर्णनं नाम सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७५२

अथाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

भारतवर्षवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

उत्तरं यत्समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणम् । वर्षं तद्भारतं नाम नवसाहस्रविस्तृतम् ॥
कर्मभूमिरियं स्वर्गमपवर्गं च गच्छताम् । महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमान्हे(न्ही)मपर्वतः ॥
विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तात्र कुलपर्वताः । इन्द्रद्वीपः कसेरुश्च ताम्रवर्णो गभस्तिमान् ॥
नागद्वीपस्तथा सौम्यो गान्धर्वस्त्वथ वारुणः । अयं तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः ॥
योजनानां सहस्राणि द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरात् । नव भेदा भारतस्य मध्यभेदेऽथ पूर्वतः ॥
किराता यवनाश्चापि ब्राह्मणाद्याश्च मध्यतः । वेदस्मृतिमुखा नद्यः पारियात्रोद्भवास्तथा ॥
विन्ध्याच्च नर्मदाद्याः स्युः सह्यात्तापी पयोष्णिका । गोदावरी भीमरथी कृष्णवेणादिकास्तथा
मलयात्कृतमालाद्यास्त्रिसामाद्या महेन्द्रजाः । कुमाराद्याः शुक्तिमतो हिमाद्रेश्चन्द्रभागका ॥
पश्चिमे कुरुपाञ्चालमध्यदेशादयः स्थिताः ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये भारतवर्षवर्णनं नामाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७६०

अथैकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

महाद्वीपादिवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

लक्षयोजनविस्तारं जम्बूद्वीपं समावृतम् । लक्षयोजनमानेन क्षारोदेन समन्ततः ॥

---

१ ख. छ. तदन्विताः । २ ख. तथा । ३ क. ङ. च. 'मानुषम्' । ४ क. ख. 'म्यो गन्ध' । ५ ख. छ. क्षीरोदेन ।

(महाद्वीपादिवर्णनम्)

संवेष्ट्य क्षारमुदधिं प्लक्षद्वीपस्तथा स्थितः । सप्त मेधातिथेः पुत्राः प्लक्षद्वीपेश्वरास्तथा ॥ २
स्याच्छान्तभयः शिशिरः सुखोदय इतः परः । आनन्दश्च शिवः क्षेमो ध्रुवस्तन्नाम वर्षकम् ॥३
मर्यादाशैलो गोमेधश्चन्द्रो नारददुन्दुभी । सोमकः सुमनाः शैलो वैभ्राजास्तज्जनाः शुभाः ॥ ४
नद्यः प्रधानाः सप्तात्र प्लक्षाच्छाकान्तिकेषु च । जीवनं पञ्चसाहस्रं धर्मो वर्णाश्रमात्मकः ॥ ५
आर्यकाः कुरवश्चैव विविंशा भाविनश्च ते । विप्राद्यास्तैश्च सोमोऽर्च्यो द्विलक्षश्चैव प्लक्षकः ॥ ६
मानेनेक्षुरसोदेन वृतो द्विगुणशाल्मलः । वपुष्मतः सप्त पुत्राः शाल्मलेशास्तथाऽभवन् ॥ ७
श्वेतोऽथ हरितश्चैव जीमूतो लोहितः क्रमात् । वैद्युतो मानसश्चैव सुप्रभो नाम वर्षकः ॥ ८
द्विगुणो द्विगुणेनैव सुरोदेन समावृतः । कुमुदश्चानलश्चैव तृतीयस्तु बलाहकः ॥ ९
द्रोणः कङ्कोऽथ महिषः ककुद्मान्सप्त निम्नगाः । कपिलाश्चारुणाः पीताः कृष्णाः स्युर्ब्राह्मणादयः
वायुरूपं यजन्ति स्म सुरोदेनायमावृतः । ज्योतिष्मतः कुशेशाः स्युरुद्भिदो वेणुमान्सुतः ॥ ११
द्वैरथी लम्बनी धैर्यः कपिलश्च प्रभाकरः । विप्राद्या दधिमुख्यास्तु ब्रह्मरूपं यजन्ति ते ॥ १२
विद्रुमो हेमशैलश्च द्युतिमान्पुष्पवांस्तथा । कुशेशयो हरिः शैलो वर्षार्थं मन्दराचलः ॥ १३
वेष्टितोऽयं घृतोदेन क्रौञ्चद्वीपेन सोऽप्यथ । क्रौञ्चेश्वरा द्युतिमतः पुत्रास्तन्नामवर्षकाः ॥ १४
(*कुशलो मनोनुगश्चोष्णः प्रधानोऽथान्धकारकः । मुनिश्च दुन्दुभिः सप्त सप्त शैलाश्च निम्नगाः)
क्रौञ्चश्च वामनश्चैव तृतीयश्चान्धकारकः । देवावृत्पुण्डरीकश्च दुन्दुभिर्द्विगुणो मिथः ॥ १६
द्वीपा द्वीपेषु ये शैला यथा द्वीपानि ते तथा । पुष्कराः पुष्कला धन्यास्तिष्या विप्रादयो हरिम्
यजन्ति क्रौञ्चद्वीपस्तु दधिमण्डोदकावृतः । संवृतः शाकद्वीपेन भव्यास्छाकेश्वराः सुताः ॥ १८
जलदश्च कुमारश्च सुकुमारो मणीचकः । कुसुमोत्तरथो (मोऽथ) मोदाकी द्रुमस्तन्नामवर्षकाः ॥१९
उदयाख्यो जलधरो रैवतः श्यामकोद्रकौ । आम्बिकेयस्तथा रम्यः केसरी सप्त निम्नगाः ॥२०
मगा मगधमानस्यामन्दगाश्च द्विजातयः । यजन्ति सूर्यरूपं तु शाकः क्षीराब्धिनाऽऽवृतः ॥ २१
पुष्करेणाऽऽवृतः सोऽपि द्वौ पुत्रौ सवनस्य च । महावीतो धातकिश्च वर्षे द्वे नामचिह्निते ॥ २२
एकोऽद्रिर्मानसाख्योऽत्र मध्यतो वलयाकृतिः । योजनानां सहस्राणि विस्तारोच्छ्रायतः समः ॥
जीवनं दशसाहस्रं सुरैर्ब्रह्माऽत्र पूज्यते । स्वादूदकेनोदधिना वेष्टितो द्वीपमानतः ॥ २४
ऊनातिरिक्तता चापां समुद्रेषु न जायते । उदयास्तमनेष्विन्दोः पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥ २५
दशोत्तराणि पञ्चैव अङ्गुलानां शतानि वै । अपां वृद्धिक्षयौ दृष्टौ सामुद्रीणां महामुने ॥ २६

---

* क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः ।

---

१ क. ग. °मेदश्च° । २ घ. °स्तव्रनाः । ३ क. निविंशा । ङ. विदिशो । ४ च. भाविनिश्चिते । ५ घ. छ. °क्षश्चाधिपलक्ष° । ६ च. भजन्ति । ७ च. °देन समा° । ८ घ. छ. °हरितो वेणुमा° । ९ क. द्वैरथो । १० घ. छ. दधिमु° । ११ ख. ग. °लो मुमदश्चो° । च. °लेशानु° । १२ ख. ग. च. °ष्णः पीवरोऽन्धक° । १३ क. ङ. °गुण मि° । १४ क. ङ. °ष्करावर्त्तो विप्रा° । ग. °ष्करावर्ता विप्रा° । १५ घ. छ. °न्यास्तीर्या वि° । १६ ख. ग. °तिष्या वि° । १७ घ. छ. °न हव्या° । १८ च. °लजश्च । १९ घ. छ. °मीरकः । २० क. ङ. कुसुमोत्तरः प्रमोदाकिर्द्रुम° । ख. ग. कुसुमोत्तरः प्रमोदाकिर्द्रुम° । २१ च. °ष्टोजलो° । २२ ख. ग. °कोद्रकौ ।

स्वादूदकात्तु द्विगुणा भूर्हैमी जन्तुवर्जिता । लोकालोकस्ततः शैलो योजनायुतविस्तृतः ॥
लोकालोकस्तु तमसाऽऽवृतोऽथाण्डकटाहतः । भूमिः साऽण्डकटाहेन पञ्चाशत्कोटिविस्तरा ॥

इत्याग्नेये महापुराणे महाद्वीपादिवर्णनं नामैकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७८८

अथ विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

भुवनकोशवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

विस्तारस्तु स्मृतो[3] भूमेः सहस्राणि च सप्ततिः । उच्छ्रायो दशसाहस्रं पातालं चैकमेकशम् ॥
अतलं वितलं चैव नितलं च गभस्तिमत् । महाख्यं सुतलं चाग्र्यं पातालं चापि सप्तमम् ॥
कृष्णपीतारुणाः शुक्लशर्कराः शैलकाञ्चनाः । भूमयस्तेषु रम्येषु सन्ति दैत्यादयः सुखम् ॥
पातालानामधश्चाऽऽस्ते शेषो विष्णुश्च तामसः । गुणानन्त्यात्स चानन्तः शिरसा धारयन्म
*भुवोऽधो नरका नैके न पतेत्तत्र वैष्णवः । रविणा भासिता पृथ्वी यावत्तावन्नभो मतम् ।
भूमेर्योजनलक्षं तु वसिष्ठ रविमण्डलम् । रवेर्लक्षेण चन्द्रश्च लक्षान्नाक्षत्रमिन्दुतः ॥
द्विलक्षाद्भाद्बुधश्चाऽऽस्ते बुधाच्छुक्रो द्विलक्षतः । द्विलक्षेण कुजः शुक्राद्भौमाद्द्विलक्षतो गुरु
गुरोर्द्विलक्षतः सौरिर्लक्षात्सप्तर्षयः शनेः । लक्षाद्ध्रुवो ह्यृषिभ्यस्तु त्रैलोक्यं चोच्छ्रयेण च
ध्रुवात्कोट्या महर्लोको यत्र ते कल्पवासिनः । जनो द्विकोटितस्तस्माद्यत्राऽऽसन्सनकादयः
जनात्तपश्चाष्टकोट्या वैराजा यत्र देवताः । षण्णवत्या तु कोटीनां तपसः सत्यलोककः ॥
अपुनर्मारका यत्र ब्रह्मलोको हि स स्मृतः । पादगम्यस्तु भूर्लोको भुवः सूर्यान्तरः स्मृतः ।
स्वर्गलोको ध्रुवान्तस्तु नियुतानि चतुर्दश । एतदण्डकटाहेन वृतो ब्रह्माण्डविस्तरः ॥
वारिवह्न्यनिलाकाशैस्ततो भूतादिना बहिः । वृतं दशगुणैरण्डं भूतादिर्महता तथा ॥
दशोत्तराणि शेषाणि एकैकस्मान्महामुने । महान्तं च समावृत्य प्रधानं समवस्थितम् ॥
अनन्तस्य न तस्यान्तः संख्यानं[6] नापि विद्यते । हेतुभूतमशेषस्य प्रकृतिः सा परा मुने ॥
असंख्यातानि चाण्डानि तत्र जातानि चेदृशाम् । दारुण्यग्निर्यथा तैलं तिले तद्वत्पुमानिति
प्रधाने च स्थितो व्यापी चेतनात्माऽऽत्मवेदनः । प्रधानं च पुमांश्चैव सर्वभूतात्मभूतया ॥
विष्णुशक्त्या महाप्राज्ञ वृतौ संश्रयधर्मिणौ । तयोः सैव पृथग्भावे कारणं संश्रयस्य च ॥
क्षोभकारणभूतश्च सर्गकाले महामुने । यथा शैत्यं जले वातो बिभर्ति कणिकागतम् ॥
जगच्छक्तिस्तथा विष्णोः प्रधानप्रतिपदिकाम् । विष्णुशक्तिं समासाद्य देवाद्याः संभवन्ति
स च विष्णुः स्वयं ब्रह्म यतः सर्वमिदं जगत् । योजनानां सहस्राणि भास्करस्य रथो नव

---

* इदमर्धं नास्ति क. ङ. पुस्तकयोः ।

---

१ घ. ७. 'दशा बहम्' । २ ख. ग. त्रिगुणा । ३ क. ङ. च. ध्रुवो । ४ घ. छ. 'लोकयामोच्छ्' । '
१५ ङ. ड. घ. 'न नैव वि' । ७ ङ. ड. ध. 'दशाः । दा' । ८ क. 'पी तमामा शुभ्रवे' । ९ र
'' । १० क. छ. ग. ड. घ. 'पादश्च' । ११ क. ङ. न प्रज्ञा ।

[शादण्डस्तथैवास्य द्विगुणो मुनिसत्तम । सार्धकोटिस्तथा सप्त नियुतान्याधि[1]कानि वै ॥ २२
योजनानां तु तस्याक्षस्तत्र चक्रं प्रतिष्ठितम् । त्रिनाभिमतिपञ्चारं(?) षण्नेमि व्ययनात्मकम् २३
संवत्सरमयं कृत्स्नं कालचक्रं प्रतिष्ठितम् । चत्वारिंशत्सहस्राणि द्वितीयाक्षो विवस्वतः ॥ २४
पञ्चान्यानि तु सार्धानि स्यन्दनस्य महामते । अक्षप्रमाणमुभयोः प्रमाणं तद्युगार्धयोः ॥ २५
ह्रस्वोऽक्षस्तद्युगार्धं च ध्रुवाधारं रथस्य वै । हयाश्च सप्त च्छन्दांसि गाय[2]त्र्यादीनि सुव्रत ॥ २६
उदयास्तमनं ज्ञेयं दर्शनादर्शनं रवेः । यावन्मात्रप्रदेशे तु वसिष्ठाद्यास्थितो ध्रुवः ॥ २७
स्वयमायाति तावत्तु भूमेराभूतसंप्ल[3]वम् । ऊर्ध्वोत्तरमृषिभ्यस्तु ध्रुवो यत्र व्यवस्थितः ॥ २८
एतद्विष्णुपदं दिव्यं तृतीयं व्योम्नि भास्वरम् । निर्धूतदोषपङ्कानां(णां) यतीनां स्थानमुत्तमम् ॥
ततो गङ्गा प्रभव[4]ति स्मरणात्पापनाशनी । दिवि रूपं हरेर्ज्ञेयं शिशु[5]माराकृति प्रभोः ॥ ३०
स्थितः पुच्छे ध्रुवस्तत्र भ्रमन्भ्रामयति ग्रहान् । (*स रथोऽधिष्ठितो[6] देवैरादित्यैर्ऋषिभि[7]र्वरैः ३१
गन्धर्वैरप्सरोभिश्च ग्रामणीसर्पराक्षसैः ।) हिमोष्णवारिवर्षाणां कारणं भगवान्रविः ॥ ३२
ऋग्वेदादिमयो विष्णुः स शुभाशुभकारणम् । रथस्त्रिचक्रः सोमस्य कुन्दाभास्तस्य वाजिनः ३३
वामदक्षिणतो युक्ता दश तेन चरत्यसौ । त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च ॥ ३४
त्रयस्त्रिंशत्तथा देवाः पिबन्ति क्षणदाकरम् । [8]एकां कलां च पितर एकामाराश्मिसंस्थिताः ॥३५
वाय्वग्निद्रव्यसंभूतो रथश्चन्द्रसुतस्य च । अष्टाभिस्तुरगैर्युक्तो बुधस्तेन चरत्यपि ॥ ३६
शुक्रस्यापि रथोऽष्टाश्वो भौमस्यापि रथस्तथा । बृहस्पते रथोऽष्टाश्वः शनेश्चाष्टाश्वको रथः ॥३७
स्वर्भानोश्च रथोऽष्टाश्वः केतोश्चाष्टाश्वको रथः । यद्य वैष्णवः कायस्ततो विप्र वसुंधरा ॥ ३८
पद्माकारा समुद्भूता पर्वताद्यादिसंयुता । ज्योतिर्भुवननद्यद्रिसमुद्रवनकं हरिः ॥ ३९
यदस्ति नास्ति तद्विष्णुर्विष्णुज्ञानविजृम्भितम् । न विज्ञानमृते किंचिज्ज्ञानं विष्णुः परं पदम् ॥
तत्कुर्याद्येन विष्णुः स्यात्सत्यं ज्ञानमनन्तकम् । पठेद्भुवनकोशं हि यः सोऽवाप्तसुखात्मभाक् ४०
ज्योतिःशास्त्रादिविद्याश्च शुभा[9]शुभाधिपो हरिः ॥ ४२

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये भुवनकोशवर्णनं नाम विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२८३०

अथैकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ज्योतिःशास्त्रकथनम् ।

अग्निरुवाच—

ज्योतिःशास्त्रं प्रवक्ष्यामि शुभाशुभविवेकदम् । चातुर्लक्षस्य सारं यत्तज्ज्ञात्वा सर्वविद्भवेत् ॥ १
[11]षंट्काष्टके विवाहो न न च द्वि[12]र्द्वादशे स्त्रियाः । न त्रिकोणे ह्यथ प्रीतिः शेषे च समसप्तके ॥ २

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति क. ड. पुस्तकयोः ।

---

१ क. ड. 'मिन्यक्षयार्थके । स' । ख. ग. 'मिष्यक्षयात्मके । स' । २ क. ड. च. 'तो बुधः । क्षय' । ३ ख. ग. घ. छ. 'प्लवे । ऊ' । ४ च. 'ति सर्वपापप्रणाश' । ५ ख. ग. घ. छ. प्रभो । ६ च. 'तो देवैरा' । ७ च. 'भिर्मदैः । ग' । ८ घ. 'दाचर' । ९ ख. ग. 'यः । एताद्धि वै' । १० ख. 'शुभाधिपो द' । ११ घ. छ. षट्काष्टके । १२ घ छ. द्विद्वार्द'।

द्विर्द्वादशे त्रिकोणे च मैत्री क्षेत्रपयोर्यदि । भवेदेकाधिपत्यं च ताराप्रीतिरथापि वा ॥ ३
तथाऽपि कार्यः संयोगो न तु षट्काष्टके पुनः । जीवे भृगौ चास्तमिते म्रियते च पुमान्स्त्रियाः॥ ४
गुरुक्षेत्रगते सूर्ये सूर्यक्षेत्रगते गुरौ । विवाहं न प्रशंसन्ति कन्यावैधव्यकृद्भवेत् ॥ ५
अतिचारे त्रिपक्षं स्याद्वक्रे मासचतुष्टयम् । व्रतोद्वाहौ न कुर्वीत गुरोर्वक्रा(र्वात्रपा)तिचारयोः ॥६
चैत्रे पौषे न रिक्तासु हरौ सुप्ते कुजे रवौ । चन्द्रक्षये चाशुभं स्यात्संध्याकालः शुभावहः ॥ ७
रोहिणी चोत्तरा मूलं स्वाती हस्तोऽथ रेवती । तुले च मिथुने शस्तो विवाहः परिकीर्तितः ॥८
विवाहे कर्णवेधे च व्रते पुंसवने तथा । प्राशने चाऽऽद्यचूडायां विद्धर्क्षं च विवर्जयेत् ॥ ९
श्रवणे मूलपुष्ये च सूर्यमङ्गलजीवके । कुम्भे सिंहे च मिथुने कर्म पुंसवनं स्मृतम् ॥ १०
हस्ते मूले मृगे पौष्णे बुधे शुक्रे च निष्कृतिः । अर्केन्दुजीवभृगुजे मूले ताम्बूलभक्षणम् ॥ ११
अन्नस्य प्राशनं शुक्रे जीवे मृगे च मीनके । हस्तादिपञ्चके पुष्ये कृत्तिकादित्रये तथा ॥ १२
अश्विन्यामथ रेवत्यां नवान्नफलभक्षणम् । पुष्यो हस्तस्तथा ज्येष्ठा रोहिणी श्रवणाश्विनी॥१३
स्वातिसौम्ये च भैषज्यं कुर्यादन्यत्र वर्जयेत् । पूर्वात्रयं मघा याम्यं पावनं श्रवणत्रयम् ॥ १४
भौमादित्यशनेर्वारे स्नातव्यं रोगमुक्तितः । पार्थिवे चाष्टह्रींकारं मध्ये नाम च दिक्षु च ॥ १५
ह्रींपुटं पार्थिवे दिक्षु ह्रीं विदिक्षु लिखेदसून् । गोरोचनाकुङ्कुमेन भूर्जे वस्त्रे गले धृतम् ॥ १६
शत्रवो वशमायान्ति मन्त्रेणानेन निश्चितम् । श्रीं ह्रीं संपुटं नाम श्रीं ह्रीं[च] पत्राष्टके क्रमात्॥
गोरोचनाकुङ्कुमेन(*भूर्जेऽथ सुभगाकृते । गोमध्येवागमः पत्रे हरिद्राया रसेन च ॥ १८
शिलापट्टेऽरीन्स्तम्भयति भूमावधोमुखीकृतम् । ॐ हूं सः संपुटं नाम ओं हूं सः पत्राष्टके क्रमात्
गोरोचनाकुङ्कुमेन) भूर्जे मृत्युनिवारणम् । एकपञ्चनव प्रीत्यै द्विषड्द्वादश योगकाः ॥ २०
त्रिसप्तैकादशे लाभो वेदाष्टद्वादशे रिपुः । तनुर्धनं च सहजः सुहृत्सुतौ रिपुस्तथा ॥ २१
जाया निधनधर्मौ च कर्माऽऽयव्ययकं क्रमात् । स्फुटं मेषादिलग्नेषु नवताराबलं वदेत् ॥ २२
जन्म संपद्विपत्क्षेमं प्रत्यरिः साधकः क्रमात् । निधनं मित्रपरममित्रं ताराबलं विदुः ॥ २३
वारे शगुरुशुक्राणां सूर्याचन्द्रमसोस्तथा । माघादिमासषट्के तु क्षौरमाद्यं प्रशस्यते ॥ २४
कर्णवेधो बुधे जीवे पुष्ये श्रवणचित्रयोः । पञ्चमेऽब्दे चाध्ययनं षष्ठीप्रतिपदं त्यजेत् ॥ २५
रिक्तां पञ्चदशीं भौमं प्राच्यं वाणीं हरिं श्रियम् । माघादिमासषट्के तु मेखलाबन्धनं शुभम्२६
चूडाकरणमाद्यं च श्रावणादौ न शस्यते । अस्तं याते गुरौ शुक्रे क्षीणे च शशलाञ्छने ॥ २७
उपनीतस्य विप्रस्य मृत्युं जाड्यं विनिर्दिशेत् । क्षौरर्क्षे शुभवारे च समावर्तनमिष्यते ॥ २८
शुभक्षेत्रे विलग्नेषु शुभयुक्तेक्षितेषु च । अश्विनीमघाचित्रासु स्वातीयाम्योत्तरासु च ॥ २९

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति च. पुस्तके ।

---

१ घ. छ. °म्रियते । गु° । २ ख. ग. तु । ३ घ. छ. रक्तासु । ४ ख. ग. तु । घ. छ. न । ५ क. ङ. म. °द्दृङ विव° । ६ क. ङ. च. °थिदः । पा° । ७ क. ङ. च. 'पुटे पा' । ८ क. ख. ग. ङ. 'धु विदिशु ह्रीं लि' । ९ क. ङ. च. °नर्देत्र° । १० क. ङ. 'त्रैऽथाक्षतगोपृते । ११ क ङ. °च्यरागम. प° । १२ क. ङ. च. । ॐ । १३ क. °म् । मं ओं यः ग । १४ ख. ग. ॐ हूं सः । १५ क. °म श्रीम्, ॐ सं जुसः । ङ. °म श्रीम्, ॐ जुसः । १६ ख. ग. नं. । १७ क. चेत्स्यधः । ङ. यांवरा. । घ. देपकः । १८ क. °व्दे नावप(क)ले प° । ङ. °व्दे भाव्यपदे प° । °मपात्र ।

(ज्योतिःशास्त्रकथनम्)

ुनर्वसौ तथा पुष्ये धनुर्वेदः प्रशस्यते । भरण्यार्द्रा मघाऽश्लेषा वह्निभगर्क्षयोस्तथा ॥ ३०

जेज्जीविपुर्वे कुर्वीत वस्त्रप्रावरणं नरः । गुरौ शुक्रे बुधे वस्त्रं विवाहादौ न भादिकम् ॥ ३१

ेवत्याश्विधनिष्ठासु हस्तादिषु च पञ्चसु । शङ्खविद्रुमरत्नानां परिधानं प्रशस्यते ॥ ३२

ाम्यसार्पधानिष्ठासु त्रिषु पूर्वेषु वाँनने(चानले) । क्रीतं हानिकरं द्रव्यं विक्रीतं लाभकृद्भवेत् ३३

अश्विनीस्वातिचित्रासु रेवत्यां वारुणे हरौ । क्रीतं लाभकरं द्रव्यं विक्रीतं हानिकृद्भवेत् ॥ ३४

रणी त्रीणि पूर्वाणि आर्द्राश्लेषामघानिलाः । वह्निज्येष्ठाविशाखासु स्वामिनो नोपतिष्ठेते॥३५

्व्यं दत्तं प्रयुक्तं वा यत्र निक्षिप्यते धनम् । उत्तराश्रवणे शाक्रे कुर्याद्राजाभिषेचनम् ॥ ३६

ैत्रं ज्येष्ठं तथा भाद्रमाश्विनं पौषमेव च । माघं चैव परित्यज्य शेषमासे गृहं शुभम् ॥ ३७

अश्विनी रोहिणी मूलमुत्तरात्रयमैन्दवम् । स्वाती हस्तोऽनुराधा च गृहारम्भे प्रशस्यते ॥ ३८

ादित्यभौमवर्जं तु वापीप्रासादके तथा । सिंहराशिगते जीवे गुर्वादित्ये मलिम्लुचे ॥ ३९

ाले वृद्धेऽस्तगे शुक्रे गृहकर्म विवर्जयेत् । अग्निदाहो भयं रोगो राजपीडा धनक्षतिः ॥ ४०

ग्रहे तृणकाष्ठानां कृते श्रवणपञ्चके । गृहप्रवेशनं कुर्याद्धनिष्ठोत्तरवारुणे ॥ ४१

ीकाया घटने द्वित्रिपञ्चसप्तत्रयोदशी । नृपदर्शो धनिष्ठासु हस्तपौष्णाश्विनीषु च ॥ ४२

वित्रयं धनिष्ठाऽऽर्द्रा वह्निः सौम्यविशाखयोः । आश्लेषा चाश्विनी चैव यात्रासिद्धिस्तु संपदा

त्रिपूर्वेषु रोहिण्यां सिनीवाली चतुर्दशी । श्रवणा चैव हस्ता च चित्रा चैवाष्टमी तथा ॥ ४४

ेषु यात्रां न कुर्वीत प्रवेशं नैव कारयेत् । *अनिलोत्तररोहिण्यां मृगमूलपुनर्वसौ ॥ ४५

ुष्यश्रवणहस्तेषु कृषिकर्म समाचरेत् । पुनर्वसूत्तरास्वातीभगमूलेन्द्रवारुणे ॥ ४६

ुरोः शुक्रस्य वारे वा वारे च सोमभास्वतोः । वृषलग्ने चै कर्तव्यं कन्यायां मिथुने तथा ॥४७

ृपञ्चदशमी सप्ततृतीया च त्रयोदशी । रेवती रोहिणीन्द्राग्निहस्तमैत्रोत्तरेषु च ॥ ४८

न्दारवर्जं बीजानि वापयेत्संपदर्थ्यपि । रेवतीहस्तमूलेषु श्रवणे भगमैत्रयोः ॥ ४९

तृदैवे तथा सौम्ये +धान्यच्छेदं मृगोदये । हस्तचित्रादितिस्वातीरेवत्यां श्रवणत्रये ॥ ५०

परे लग्ने गुरोर्वारेऽथ वा भार्गवसौम्ययोः । याम्यादितिमघाज्येष्ठासूत्तरेषु प्रवेशयेत् ॥ ५१

धनदाय सर्वधनेशाय देहि मे धनं स्वाहा । ॐ नवे ईर्पे, इलादेवि लोकसंवर्धिनि कामरू-
पिणि देहि मे धनं स्वाहा ॥ ५२

रस्थं लिखितं धान्यराशिस्थं धान्यवर्धनम् । त्रिपूर्वासु विशाखायां धनिष्ठावारुणेऽपि च ५३

ेषु षट्सु विज्ञेयं धान्यनिष्क्रमणं बुधैः । देवतारामवाप्यादिप्रतिष्ठोदङ्मुखे रवौ ॥ ५४

ुनस्थे रवौ दर्शाद्यदि स्याद्द्वादशी तिथिः । सदा तत्रैव कर्तव्यं शयनं चक्रपाणिनः(?)॥५५

हतौलिगते चार्के दर्शाद्यद्द्वादशीद्वयम् । आदाविन्द्रसमुत्थानं प्रबोधश्च हरेः क्रमात् ॥ ५६

---

* एतदाद्यर्धद्वय च. पुस्तके एतस्मात्पूर्वमेव सपदेत्यस्याग्रे वर्तते । + यथायथ क्रियापदयोजनं कार्यम् ।

---

१ क. ख. घ. °पनिष्ठासु । २ क. ख. ग. ङ. च. पूर्वासु । ३ घ. छ. दारुणे । ४ क. ख. ग. ङ. च. °हति । दृ° । घ. पत्नम् । ६ ख. °ते चैव गु° । ७ घ. प. ग. छ. हस्तार्यो° । ८ ख. °द्वियतुर्थदे । नि° । ९ क ख. ग. ङ. च. प्राग् रो° । १० घ. छ. गोष्ठना° । ११ च. °रे सोमसुतस्य च । वृ° । १२ च. न । १३ च. °मा । त्रिप° । १४ च. म्ह° । १५ ख. ङ. च । मैत्र च उ° । १६ ख. ग. घ. छ. °वारे अथ भा° । १७ च. ॐ धीध° । १८ घ. छ. । १९ क. ङ. कामरूपिणो । २० क. ख. ग. ङ. यत्रस्य । च. यत्रस्थं ।

तथा कन्यागते भानौ दुर्गोत्थाने तथाऽष्टमी । त्रिपादेषु च ऋक्षेषु यदा भद्रा तिथिर्भवेत् ॥
भौमादित्यशनैश्चारी(?) विज्ञेयं तत्त्रिपुष्करम् । सर्वकर्मण्युपादेया विशुद्धिश्चन्द्रतारयोः ॥
जन्मस्थितस्त्रिपष्ठश्च सप्तमो दशमस्तथा । एकादशः शशी येषां तेषामेव शुभं वदेत् ॥
शुक्लपक्षे द्वितीयश्च पञ्चमो नवमः शुभः । मित्रातिमित्रसाधकसंपत्क्षेमादितारकाः ॥
जन्मना मृत्युमाप्नोति विपदा धनसंक्षयम् । प्रत्यरौ मरणं विद्यान्निधने याति पञ्चताम् ॥
कृष्णाष्टमीदिनादूर्ध्वं यावच्छुक्लाष्टमीदिनम् । तावत्कालं शशी क्षीणः पूर्णस्तत्रोपरि स्मृतः ॥
वृषे च मिथुने भानौ जीवे चन्द्रेन्द्रदैवते । पौर्णमासी गुरोर्वारे महाज्यैष्ठी प्रकीर्तिता ॥
ऐन्द्रे गुरुः शशी चैव प्राजापत्ये रविस्तथा । पूर्णिमा ज्येष्ठमासस्य महाज्यैष्ठी प्रकीर्तिता ॥
स्वात्यन्तरे यत्नविष्टे शक्रस्योत्थापयेद्ध्वजम् । ईर्यृक्षपादे चाश्विन्यां सप्ताहान्ते विसर्जयेत् ॥
सर्वं हेमसमं दानं सर्वे ब्रह्मसमा द्विजाः । सर्वं गङ्गासमं तोयं राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥
ध्वाङ्क्षी महोदरी घोरा मन्दा मन्दाकिनी तिला । राक्षसी च क्रमेणार्कसंक्रान्तिर्नामभिः स
बालवे कौलवे नागे तैतिले करणे यदि । उत्तिष्ठ-संक्रमत्यर्कस्तदा लोकः सुखी भवेत् ॥
*गरे ववे वणिग्विष्टौ किंस्तुघ्ने शकुनौ व्रजेत् । राज्ञो दोषेण लोकोऽयं पीड्यते संपदा समम्
चतुष्पाद्विष्टिवाणिज्ये शयितः संक्रमेद्रविः । दुर्भिक्ष राजसङ्ग्रामो दंपत्योः संशयो भवेत् ॥
कृत्तिकाया नवदिनं त्रिरात्रं रोहिणीषु च । +मृगशिरः पञ्चरात्रमार्द्रासु प्राणनाशनम् ॥
पुनर्वसौ च पुष्ये च सप्तरात्रं विधीयते । नवरात्रं तथाऽश्लेषा श्मशानान्तं मघासु च ॥
द्वौ मासौ पूर्वफाल्गुन्यामुत्तरासु त्रिपञ्चकम् । हस्ते तु दृश्यते चित्रास्त्वर्धमासं तु पीडनम् ॥
मासद्वय तथा स्वातिविशाखा विंशतिर्दिनम्(?) । मैत्रे चैव दशाहानि ज्येष्ठास्वेवार्धमासकम्
मूलेन जायते मोक्षः पूर्वाषाढा त्रिपञ्चकम् । उत्तरा दिनविंशत्या द्वौ मासौ श्रवणेन च ॥
धनिष्ठा चार्धमासं च वारुणे च दशाहकम् । मैव-भाद्रपदे मोक्ष उत्तरासु त्रिपञ्चकम् ॥
रेवती दशरात्रं च अहोरात्र तथाऽश्विनी । भरण्यां प्राणहानिः स्याद्धायत्रीहोमतः शुभम् ॥
पञ्चधान्यतिलाज्यार्घैर्धेनुदानं द्विजे शमम् । दशा सूर्यस्य चाष्टाब्दा इन्दोः पञ्चदशैव तु ॥
अष्टौ वर्षाणि भौमस्य दश सप्त दशा बुधे । दशाब्दानि दशा पङ्गोरूनविंशद्गुरोर्दशा ॥
राहोर्द्वादश वर्षाणि भार्गवस्यैकविंशतिः ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये ज्योति शास्त्रकथन नामैकविंशत्यधिकशततमोऽध्याय ॥ १२१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३९०९

---

* इदमर्ध क ङ च पुस्तकेषु नास्ति । + यसच्छन्दोऽध्याहारेण योजना कर्तव्या । एवमग्र पूर्वत्रापि च तत्र द्रष्टव्यम् ।

अथ द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कालगणनम् ।

अग्निरुवाच—

कालः समागणो वक्ष्ये गणितं कालबुद्धये । कालः समागणोऽर्कघ्नो मासैश्चैत्रादिभिर्युतः ॥ १
द्विघ्नो द्विष्ठः सवेदः स्यात्पञ्चाङ्गोऽष्टयुतो गुणः । त्रिघ्नो मध्यो वसुगणः पुनर्वेदगुणश्च सः ॥ २
अष्टरन्ध्राग्निहीनः स्यादधः सैकरसाष्टकैः । मध्यो हीनः षष्टिहृतो लब्धयुक्तस्तथोपरि ॥ ३
न्यूनः सप्तकृतो वारस्तदधस्तिथिनाडयः । सगुणो द्विगुणश्चोर्ध्वं त्रिभिरूनो गुणः पुनः ॥ ४
अधः खरामसंयुक्तो रसाक्षाष्टपलैर्युतः । अष्टाविंशच्छेषपिण्डस्तिथिनाड्या अधः स्थितैः ॥ ५
गुणस्त्रिसप्तभिरूनोऽर्धं द्वाभ्यां चैव गुणयेत्पुनः । मध्ये रुद्रैर्गुणः कार्यो ह्यधः सैको नवाग्निभिः ॥६
लब्धहीनो भवेन्मध्यो द्वाविंशतिविवर्जितः । षष्टिशेषं ऋणं ज्ञेयं लब्धमूर्ध(र्ध्वे(?)) विनिक्षिपेत् ७
सप्तविंशतिशेषस्तु ध्रुवो नक्षत्रयोगयोः । मासि मासि क्षिपेद्वारं द्वात्रिंशद्घटिकास्तिथौ ॥ ८
द्वे पिण्डे द्वे च नक्षत्रे नाड्य एकादश क्षणे । वारस्थाने तिथिं दद्यात्सप्तभिर्भागमाहरेत् ॥ ९
शेषवाराश्च सूर्याद्या घटिकासु च पातयेत् । पिण्डकेषु तिथिं दद्यांद्धरेच्चैव चतुर्दशे ॥ १०
*ऋणं धनं धनमृणं क्रमाज्ज्ञेयं चतुर्दश । प्रथमे त्रयोदशे पञ्च द्वितीयद्वादशे दश ॥ ११
पञ्चदश तृतीये च तथा चैकादशे स्मृतम् । चतुर्थे दशमे चैव भवेदेकोनविंशतिः ॥ १२
पञ्चमे नवमे चैव द्वाविंशतिरुदाहृताः । +षष्ठाष्टमे त्वखण्डाः स्युश्चतुर्विंशतिरेव च ॥ १३
सप्तमे पञ्चविंशः स्यात्खण्डशः पिण्डकाद्भवेत् । कर्कटादौ हरेद्राशिमृतुवेदत्रयैः क्रमात् ॥ १४
तुलादौ प्रातिलोम्येन त्रयो वेदरसाः क्रमात् । मकरादौ दीयते(न्ते(?)) च रसवेदत्रयः क्रमात्
मेषादौ प्रातिलोम्येन त्रयो वेदरसाः क्रमात् । खपवः खयुगा मैत्रं मेषादौ विकला धनम् ॥१६
कर्कटे प्रातिलोम्यं स्यादृणमेतत्तुलादिके । चतुर्गुणा तिथिर्ज्ञेया विकलाश्चेह सर्वदा ॥ १७
हन्यालिप्तां गतागामिपिण्डसंख्याफलान्तरैः । षष्ठ्याऽऽप्तं प्रथमेऽप्यार्धे हानौ देयं धने धनम्॥१८
द्वितीयेऽचरिते वर्गे वैपरीत्यमिति स्थितिः । तिथिर्द्विगुणिता कार्या षड्भागपरिवर्जिता ॥ १९
रविकर्मविपरीता तिथिनाडीसमायुता । ऋणे शुद्धे तु नाड्यः स्युर्ऋणं शुध्येत नो यदा ॥ २०
सषष्टिकं प्रदेयं तत्पष्ठ्याधिक्ये च वत्पजेत् । नक्षत्रं तिथिमिश्रं स्याच्चतुर्भिर्गुणिता तिथिः ॥ २१

---

* इदमर्धं क. ग. ङ. पुस्तकेषु नास्ति । + क. ङ. च. पुस्तकेष्विदमर्धं नास्ति ।

---

१ क. ङ. कालयुद्धये । ख. ग. कालवृद्धये । च. कालसिद्धये । २ ख. ङ. मासर्थे° । ३ क. ङ. च. °ङ्गाष्टयु° । ४ क. ङ. त्रिघ्ने भ° । ५ क. च. °ष्टिकृतो । ६ क. ङ. °थिवाडनः । स° । ७ च. °गुणैः सार्धं त्रिगिर्गुणकगणः । ८ क. ङ. °णश्चार्धं त्रि° । ९ क. °क्तो वसर्कोऽष्ट° । १० क. ङ. °विंशः शेष° । ११ क. ङ. °नापादश्च । १२ क. ख. ग. ङ. °तः । गण° । १३ क. ङ. गुणः श्लेषत्रिरूर्ध्वेऽध द्वा° । १४ क. ख. ग. ङ. च गण° । १५ क. ख. ग. ङ. रुद्रगणः । १६ ख. ग. मराणि° । १७ क. ङ. °न्मध्ये द्वा° । १८ क. ङ. °शेषो त्वृण । १९ ङ. ज. लब्धः पूर्वे वि° । २० ख. °धाद्धारे देव । २१ क. ङ. °द्धरथैव । २२ ख. °श । धनमृण ध° । २३ ध. छ. °दशे । प्र° । २४ क. ख. ग. ङ. च. द्वाविंश° । २५ क. ङ. °स्यात्खण्डकः पि° । २६ ख. मेषतः । २७ ध. च. छ. °ता मता° । २८ ख. ग. °प्सात्प्रथमोऽथार्धं हा° । २९ क. °थमे द्वार्थे (हार्ये) हा° । ३० क. चहेवैव° । ३१ च. °ता । षष्टिकं° ।

तिथिस्त्रिभागसंयुक्ता ऋक्षेण च तथाऽन्विता । तिथिरेव चिता कार्या तैर्द्वेदायोगशोधनम् ॥२२
रविचन्द्रौ समौ कृत्वा योगो भवति निश्चलः । एकोना तिथिर्द्विगुणा सप्तभिश्चाक्रतिर्द्विधा ॥२३
तिथिश्च द्विगुणैकोना कृताद्यैः करणं निशि । कृष्णचतुर्दश्यन्ते शकुनिः पर्वणीह चतुष्पदम् ॥
प्रथमे तिथ्यर्धतो हि किंस्तुघ्नं प्रतिपन्मुखे ॥ २४

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये कालगणनं नाम द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३९३३

अथ त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

युद्धजयार्णवीयनानायोगाभिधानम् ।

अग्निरुवाच—

वक्ष्ये जयशुभाद्यर्थं सारं युद्धजयार्णवे । अ इ उ ए ओ स्वराः स्युः क्रमान्नन्दादिका तिथिः १
कादिहान्ता भौमरवी ज्ञसोमौ गुरुर्भार्गवौ । शनिर्दक्षिणनाड्यां तु भौमार्कशनयः परे ॥ २
खार्णवः खरसैर्गुण्यो रुद्रैर्भागं समाहरेत् । रसाहतं तु तत्कृत्वा पूर्वभागेन(ण) भाजयेत् ॥ ३
वह्निभिश्चाऽऽहतं कृत्वा रूपं तत्रैव निक्षिपेत् । स्पन्दनं नाड्याः पलानि समाणस्पन्दनं पुनः॥४
अनेनैव तु मानेन उदयन्ति दिने दिने । स्फुरणैस्त्रिभिरुच्छ्वास उच्छ्वासैस्तु पलं स्मृतम् ॥ ५
षष्टिभिश्च पलैर्लिप्ता लिप्तापष्टिस्त्वहर्निशम् । पञ्चमार्धोदये बालकुमारयुवन्वृद्धकाः ॥ ६
मृत्युर्येनोदयस्तेन चास्तमेकादशांशकैः । कुलागमे भवेद्वृद्धः समृत्युः पञ्चगोऽपि वा ॥ ७

स्वरोदयचक्रम् ।

शनिचक्रे चार्धमासं ग्रहाणामुदयः क्रमात् । विभागैः पञ्चदशभिः शनिभागस्तु मृत्युदः ॥ ८

शनिचक्रम् ।

दशकोटिसहस्राणि अर्बुदं न्यर्बुदं हरेत् । त्रयोदश च लक्षाणि प्रमाणं कूर्मरूपिणः ॥
मघादौ कृत्तिकाद्यन्तस्त्वदेशान्तः शनिस्थितौ ॥

कूर्मचक्रम् ।

राहुचक्रे च सप्तोर्ध्वमधः सप्त च संलिखेत् । वाय्वग्न्योश्चैव नैर्ऋत्ये पूर्णिमाऽऽग्नेयभागतः ॥११
अमावास्यां वायवे च राहुर्वं तिथिरूपकः । रेकारं दक्षभागे तु हकारं वायवे लिखेत् ॥ १

---

१ क. ङ. °थिवद्गजिता । च. °थिवद्भुदिता । २ ग. °रश्नोचि° । ३ क. ङ. °थो भवेदा° । ४ ख. तच्छेद ५ क ङ. च. °सच्छिभा° । ६ क. ङ. ए नु स्व° । ख. ग. ए ओमो स्व° । च ए उ उं स्व° । ७ क. ङ. °दिता भौ° ८ च. °भास्करा । ग्रु° । ९ क. ङ. °कमनयो प° । १० क. च. °रे । खतुर परसौम्येन ह° । ११ क. ङ. °ः जद ओं र° । ख. ग °त् । जवद ओम र° । १२ क. °सायन तु । १३ च. °दयास्ते° । १४ क ङ. °स्तोवा वास्तु° ग. घ. ङ. °बुंदान्य° । १ . . . ग. ङ. °दधे च । १८ क पकार । ख. ग. हकारं ।

प्रतिपदादौ ककारादीन्सकारं नैर्ऋते पुनः । राहोर्मुखे तु भङ्गः स्यादिति राहुरुदाहृतः ॥ १२
तिथिरमौ पौर्णमास्यां करालीन्द्रे तृतीयकम् । घोरा याम्यां तु सप्तम्यां दशम्यां रौद्रसौम्यगा ॥
चतुर्दश्यां तु वायव्ये चतुर्थ्यां वरुणाश्रये । शुक्लाष्टम्यां दक्षिणे च एकादश्यां भृशं त्यजेत्॥ १४
रौद्रश्चैव तथा श्वेतो मैत्रः सारभटस्तथा । सावित्रो विरोचनश्च जयदेवोऽभिजित्तथा ॥ १५
रावणो विजयश्चैव नन्दी वरुण एव च । यमसौम्यौ भवश्चान्ते दश पञ्च मुहूर्तकाः ॥ १६
रौद्रे रौद्राणि कुर्वीत श्वेते स्नानादिकं चरेत् । मैत्रे कन्याविवाहादि शुभं सारभटे चरेत् ॥ १७
सावित्रे स्थापनाद्यं वा विरोचने नृपक्रिया । जयदेवे जयं कुर्याद्रावणे रणकर्म च ॥ १८
विजये कृषिवाणिज्यं पटबन्धं च नन्दिनि । वरुणे च तडागादि नाशकर्म यमे चरेत् ॥ १९
सौम्ये सौम्यादि कुर्वीत भवेल्लग्नमहर्दिवा । योगा नाम्नाऽविरुद्धाः स्युर्योगा नाम्नैव शोभनाः॥
राहुरिन्द्रात्समीरं च वायोर्दक्षं यमाच्छिवम् । शिवादाप्यं जलादग्निरग्नेः सौम्यं ततस्त्रयम् ॥२१
ततश्च संक्रमं हन्ति चतस्रो घटिका भ्रमन् ॥ २२

राहुचक्रम् ।

चण्डीन्द्राणी वाराही च मुशली गिरिकर्णिका । बला चातिबला क्षीरी मल्लिकाजातियूथिकाः
यथालाभं धारयेत्ताः श्वेतार्कश्च शतावरी । गुडूची वागुरी दिव्या ओषध्यो धारिता जये ॥२४
ॐ नमो भैरवाय खड्गपरशुहस्ताय ॐ ह्रूं विघ्नविनाशाय ॐ ह्रूं फट् ॥ २५
अनेनैव तु मन्त्रेण शिखाबन्धादिकृज्जये । तिलकं चाञ्जनं चैव धूपलेपनमेव च ॥ २६
स्नानपानानि तैलानि योगधूलिमतः शृणु । सुभगा मनःशिला तालं लाक्षारससमन्वितम् ॥ २७
तरुणीक्षीरसंयुक्तो ललाटे तिलको वशे । विष्णुक्रान्ता च सर्पाक्षी सहदेवी च रोचना ॥ २८
अजादुग्धेन संपिष्टं तिलको वश्यकारकः । प्रियंगुकुङ्कुमं कुष्ठं मोहनी तगरं घृतम् ॥ २९
तिलको वश्यकृच्चैव रोचना रक्तचन्दनम् । निशा मनःशिला तालं प्रियंगुः सर्षपास्तथा ॥ ३०
मोहनी हरिता कान्ता सहदेवी शिखा तथा । मातुलुङ्गरसैः पिष्टं ललाटे तिलको वशे ॥ ३१
सेन्द्राः सुरा वशं यान्ति किं पुनः क्षुद्रमानुषाः । मञ्जिष्ठा चन्दनं रक्तं कटुकन्दा विलासिनी३२
पुनर्नवासमायुक्तो लेपोऽयं भास्करो वशे । चन्दनं नागपुष्पं च मञ्जिष्ठा तगरं वचा ॥ ३३
लोध्रं प्रियंगुरजनी मांसीतैलं वशंकरम् ॥ ३४

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये युद्धजयार्णवीयनानायोगाभिधानं नाम त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३९६७

---

१ क. स्यातिर्मलो तु उदा° । २ ख. ग छ. °रामीन्द्रे । ३ क. ङ. च. °चका° । घो° । ४ घ. भवनाश्रये । ५ च. सवितो । ६ ङ. च. वारुणो । ७ च. °योद्वारणे । ८ क. ङ. च. तत. भिष° । ९ च. वराही । १० च. क्षीरा । ११ ख. च. जयेत् । १२ ष. छ. खड्गप° । १३ क. ङ. च. हू । १४ क. ङ. च. हू । १५ क. ङ. च. °रणेत् । ति° । १६ क. °क वा जल चे° । १७ क. °मयतिन° । १८ क. ङ. च. महादेवी । प. छ. सहदेव । १९ क. ङ. च. भवति- द्वश्यं. ति° । २० ख. ग. च. दिष्ट । २१ क. ङ. च. भास्करः । २२ क. ङ. च. तथा ।

अथ चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्याय ।

युद्धजयार्णवीयज्योति शास्त्रसार ।

अग्निरुवाच—

ज्योतिःशास्त्रादिसार च वक्ष्ये युद्धजयार्णवे । येलामन्त्रौषधाद्यं च यथोमामीश्वरोऽब्रवीत् ॥ १

देव्युवाच—

देवैर्जिता दानवाश्च येनोपायेन तद्वद । शुभाशुभविवेकाद्यं ज्ञान युद्धजयार्णवम् ॥ २

ईश्वर उवाच—

मूलदेवेच्छया जाता शक्तिः पञ्चदशाक्षरा । चराचरं ततो जातं यामाराध्याखिलार्थवित् ॥ ३
मन्त्रपीठ प्रवक्ष्यामि पञ्चमन्त्रसमुद्भवम् । ते मन्त्राः सर्वमन्त्राणा जीविते मरणे स्थिताः ॥ ४
ऋग्यजुःसामाथर्वाख्यवेदमन्त्राः क्रमेण ते । सद्योजातादयो मन्त्रा ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रकः ॥ ५
ईशः सप्तशिखा देवाः शब्दाद्याः पञ्च च स्वराः । अ इ उ ए ओं कलाश्च मूल ब्रह्मेति कीर्तितम्
काष्ठमध्ये यथा वह्निरप्रवृद्धो न दृश्यते । विद्यमाना तथा देहे शिवशक्तिर्न दृश्यते ॥ ७
आदौ शक्तिः समुत्पन्ना ओंकारस्वरभूषिता । ततो बिन्दुर्महादेवि एकारेण व्यवस्थितः ॥ ८
जातो नाद उकारस्तु नदते हृदि संस्थितः । अर्धचन्द्र इकारस्तु मोक्षमार्गस्य बोधकः ॥ ९
अकारोऽव्यक्त उत्पन्नो भोगमोक्षप्रदः परः । अकार ऐश्वरे भूमिर्निवृत्तिश्च कला स्मृता ॥ १०
गन्धो न बीजः प्राणाख्य इडा शक्तिः स्थिरा स्मृता । इकारश्च प्रतिष्ठाख्यो रसोयानश्च पिङ्गलो
क्रूरा शक्तिरवीजः स्याद्रवीजोऽभिरूपवान् । विद्या समाना गान्धारी शक्तिश्च दहनी स्मृता
ए शान्तिर्वायुरुपस्पर्शो यश्चोदानश्चला क्रिया । ओंकारः शान्त्यतीताख्यः खशब्दपृथपौल्लिनः ११
पञ्च वर्गाः स्वरो जाताः कुजज्ञगुरुभार्गवाः । शनिः क्रमादकाराद्याः ककाराद्यास्त्वधः स्थिताः
एतन्मूलमतः सर्वं ज्ञायते सचराचरम् । विद्यापीठ प्रवक्ष्यामि प्रणवः शिव ईरितः ॥ १४
उमा सोमः स्मय शक्तिर्वामा ज्येष्ठा च रौद्र्यपि । ब्रह्मा विष्णुः क्रमाद्रुद्रो गुणैः सर्गादयस्त्रय
रत्लनाडीत्रय चैव स्थूलः सूक्ष्मः परोऽपरः । चिन्तयच्छ्वेतवर्णं त मुञ्चमान परामृतम् ॥ १६
प्लाव्यमान यथाऽऽत्मान चिन्तयेच्च दिवानिशम् । अजरत्व भवेद्देवि शिवत्वमुपगच्छति ॥ १८
अङ्गुष्ठादौ न्यसेदङ्गान्मध्येऽथ देहके । मृत्युञ्जय ततः मोच्य रणादौ विजयी भवेत् ॥ १९
शून्यो निरालयः शब्दः स्पर्शस्तिर्यङ्गत स्पृशेत् । रूपस्योर्ध्वगतिः प्रोक्ता जलस्याधः समाश्रिता

सर्वस्थानविनिर्मुक्तो[1] गन्धो मध्ये च मूलकम् । नाभिमूले स्थितं कन्दं शिवरूपं तु मण्डितम् २१
शक्तिव्यूहेन सोमोऽर्को हरिस्तत्र व्यवस्थितः । दशवायुसमोपेतं पञ्चतन्मात्रमण्डितम् ॥ २२
कालानलसमाकारं प्रस्फुरन्तं शिवात्मकम् । तज्जीवं जीवलोकस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥
तस्मिन्नष्टे मृतं मन्ये मन्त्रपीठेऽनिलात्मकम् ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये युद्धजयार्णवीयज्योतिःशास्त्रसारवर्णनं नाम चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६९९०

अथ पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

युद्धजयार्णवीयनानाचक्राणि ।

ईश्वर[2] उवाच—

ॐ ह्रीं कर्णमोटनि[3] बहुरूपे बहुदंष्ट्रे हुं फट्, ॐ हः, ॐ ग्रस ग्रस कृन्त कृन्त च्छक च्छक हूं फट्, नमः ॥ १
ह्यपाणो ह्ययं मन्त्रः क्रुद्धः संरक्तलोचनः । मारणे पातने वाऽपि मोहनोच्चाटने भवेत् ॥
कर्णमोटी महाविद्या सर्ववर्णेषु रक्षिका ॥ २

[इति] नानाविद्या(द्याः) ।

...श्वोदयं प्रवक्ष्यामि स्वरोदयसमाश्रितम् । नाभिर्हृदन्तरं यावत्तावच्चरति मारुतः ॥ ३
...च्चाटयेद्रणादौ तु कर्णाक्षीणि प्रभेदयेत् । करोति साधकः क्रुद्धो जपहोमपरायणः ॥ ४
...हृदयात्तर्पयुक्तं कण्ठं ज्वरदाहारिमारणे । कण्ठोद्भवो रसो वायुः शान्तिकं पौष्टिकं रसम् ॥ ५
देव्यं स्तम्भं समाकर्षे गन्धो नासान्तिको ध्रुवः । गन्धलीनं मनः कृत्वा स्तम्भयेन्नात्र संशयः
स्तम्भनं कीलनाद्यं च करोत्येव हि साधकः । चण्डघण्टा कराली च सुमुखी दुर्मुखी तथा ॥ ७
रेवती प्रथमा घोरा वायुचक्रे तु ता यजेत् । उच्चाटकारिका देव्यः स्थितास्तेजसि संस्थिताः॥८
सौम्या च भीषणी देवी जया च विजया तथा । अजिता चापराजिता महाकोटी च रौद्रया ९
शुष्ककाया प्राणहरा रसचक्रे स्थिता अमूः । विरूपाक्षी परा दिव्यास्तथा चाऽऽकाशमातरः ॥
संहारी जातहारी च दंष्ट्राला शुष्करेवती । पिपीलिका पुष्टिहरा महापुष्टिप्रवर्धना ॥ ११
भद्रकाली सुभद्रा च भद्रभीमा सुभद्रिका । * स्थिरा च निष्ठुरा दिव्या निष्कम्पा गदिनी तथा
द्वात्रिंशन्मातरश्चक्रे अष्टाष्टकमशः स्थिताः । एक एव रविश्चन्द्र एकश्चैकैकशक्तिका ॥ १३

---

* इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ क. ङ. 'नंकाल्पि' । च. 'वंशान' । २ क. ङ. गन्ध । ३ च. आमिरयाच । ४ च. हू । ५ ख. ग. 'मंघाटि॰ मेचेदरूपे दष्ट्रे हूरू फट्, अ ह', अग्रहरहृतच्छकतह् फट्, नम. । ६ क. 'मोटे ठंहू क्रूरूपे दष्ट्रे हू फट्, फट्, हा हा म' । ७ क. ङ 'हृधन्त' । ध. छ. 'हृदान्त' । ८ ख. ग. 'त्पादुरु । ९ क ङ. रसः । ख. यशम् । १० ख. नाशान्ति' । ११ क. ङ. भवः । ख. च. धुरः । १२ ख. घ. छ. 'केषु ता । १३ क. ङ. 'हारा जिनहा' । १४ क. ख. ग. ङ. दष्टाणी १५ क. ख. ग. ङ. शुष्कं' । १६ क. ङ. पिलि' । १७ ङ. 'टिहारा च म' । १८ क. घ. ङ. 'धंके चर्चिका. । मृ' ।

भूतभेदेन तीर्थानि यथा तोयं महीतले । प्राण एको मण्डलैश्च भिद्यते भूतपञ्चरे ॥ १४
वामदक्षिणयोगेन दशधा संप्रवर्तते । वि(वि)ष्णुमण्डविचित्रे च तत्त्वरमेण वेष्टितम् ॥ १५
ब्रह्माण्डेन कपालेन पिबेत परमामृतम् । पञ्चवर्गबलायुद्धे जयो भवति तत्क्षणात् ॥ १६
अआकचटतपयाः श आद्यो वर्ग ईरितः । इईखछठथफराः षो वर्गश्च द्वितीयकः ॥ १७
उऊगजडदबलाः सो वर्गश्च तृतीयकः । एऐघझढधभवा हो वर्गश्च चतुर्थकः ॥ १८
ओऔअंअः,ङञणनमा मो वर्गः पञ्चमो भवेत् । वर्णाश्चाभ्युदये नृणां चत्वारिंशच्च पञ्च च॥१
वालः कुमारो युवा स्याद्वृद्धो मृत्युश्च नामतः । आत्मपीडाशोषकः स्यादुदासीनश्च कालकः २०
कृत्तिका प्रतिपच्चैव आत्मनो लाभदः स्मृतः । षष्ठी भौमो मघा पीडा चार्द्रा चैकादशी कुज
मृत्युर्मघा द्वितीया ज्ञो लाभश्चाऽऽर्द्रा च सप्तमी । बुधोऽहनि भरणी ज्ञः श्रवणं काल ईदृशः ।
जीवो लाभाय च भवेत्तृतीया पूर्वफल्गुनी । जीवोऽष्टमी धनिष्ठाऽऽर्द्रा जीवोऽश्लेषा त्रयोदशी।
मृत्यौ शुक्रश्चतुर्थी स्यात्पूर्वभाद्रपदा प्रिये । पूर्वाषाढा च नवमी शुक्रः पीडाकरो भवेत् ॥ २
भरणी भृतजा शुक्रो यमदण्डो हि हानिकृत् । कृत्तिका पञ्चमी मन्दो लाभाय तिथिरीरिता २
आ(अ)श्लेषा दशमी मन्दो योगः पीडाकरो भवेत् । मघा शनिः पूर्णिमा च योगो मृत्युकरः स्मृ

[इति] तिथियोग (गः)।

पूर्वोत्तराग्निनैर्ऋत्यदक्षिणानिलचन्द्रगाः । ब्रह्मोर्ध्वाः स्युर्दृष्टयः स्युः प्रतिपन्नवमीमुखाः ॥ २
राशिभिः सहिता दृष्टा ग्रहाद्याः सिद्धये स्मृताः । मेषाद्याश्चतुरः कुम्भौ लेयः पूर्णेऽन्यथा मृति
सूर्यादि रिक्ता पूर्णा च क्रमादेवं प्रदापयेत् । रणे सूर्ये फलं नास्ति सोमे भङ्गः प्रशाम्यति॥२
कुजेन कलहं विद्याद्बुधः कामाय वै गुरुः । जयाय मनसे शुक्रो मन्दे भङ्गो रणे भवेत् ॥ २
देयानि पिङ्गलाचक्रे सूर्यगानि(णि) च भानि हि । मुखे नेत्रे ललाटेऽथ शिरोहस्तोरुपादके॥२
*पादे मृतिस्त्रिकक्षे स्यात्रीणि पक्षेऽर्थनाशनम् । मुखस्थे च भवेत्पीडा शिरःस्थे कार्यनाशनम्
कुक्षिस्थिते फल स्याच्च राहुचक्रं वदाम्यहम् । इन्द्राच्च नैर्ऋतं गच्छेन्नैर्ऋतात्सोममेव च ॥ २
सोमाद्धुताशन वह्नेराप्यमाप्याच्छिवालयम् । रुद्रात्यमं यमाद्वायु वायोश्चन्द्रं व्रजेत्पुनः ॥ २
मैन्द्रे चवस्रो नाड्य(डी)स्तु राहुः पृष्ठे जयो रणे । +अग्रतो मृत्युमाप्नोति तिथिराहुं वदामि ते
आग्नेयादि शिवान्तं च पूर्णिमामादितः प्रिये । पूर्वे कृष्णाष्टमीं यावद्राहुर्दृष्टौ जयो भवेत् ॥ २
ऐशान्यामेयनैर्ऋत्यवायव्ये फणिराहुकः । मेषाद्या दिशि पूर्वादौ यत्राऽऽदित्योऽग्रतो मृतिः २

* इदमर्धं नास्ति क ढ पुस्तकयो । + इदमर्धं नास्ति क ङ पुस्तकयो ।

१ घ ढ. भिन्नानि । २ क ङ °पञ्च घ । षां° । ३ क ङ विष्णुमण्डविचित्रं च तत्त्वे त° । ४ क ङ °यम भयाऽमृ° । ५ क ङ कार्त्तिकी । ६ क ङ म अश्वारोहाश्च स्मृता । प° । ७ क ङ °ज्ञा भवार्द्रातिथिस° । ८ छ बुधे हानिर्भ° । ९ क ङ °दाज ये । १० क ङ मृतता । ११ घ छ हानिकम् । १२ क ङ मन्दो । १३ क °श्चे ६° । १४ क घ छ °द्रमा । ब्र° । १५ ख °द्वा[या]श्चिपु पृष्ठे स्यु । १६ क ङ °स्युश्चिदण्डी स्यु १७ क ङ °म्भा यशोत्पूर्णाऽन्य° । १८ ख जयाय । १९ क ङ ल भाति सो° । २० क ङ शनये । २१ ख भुम राहुर्° । २३ ख °पृष्ठ न° । २४ क ङ मध्या दिशि याऽन्ते च । २५ क ङ °हुपृष्ठे ज° । २६ ख ग । २७ घ ग °त्यो गत ।

तीया कृष्णपक्षे तु सप्तमी दशमी तथा । चतुर्दशी तथा शुक्ले चतुर्थ्येकादशी तिथिः ॥ ३८
श्वदशी विष्टयः स्युः पूर्णिमाऽऽग्नेयवायवे । अकचटतपयशा वर्गाः सूर्यादयो ग्रहाः ॥ ३९
ध्रोलूकश्येनकाश्च पिङ्गलः कौशिकः क्रमात् । सारसश्च मयूरश्च गोवत्सः पक्षिणः स्मृताः ॥ ४०
गादौ साध्यो हुतो मन्त्र उच्चाटे पल्लवः स्मृतः । वश्ये ज्वरे तथाऽऽकर्षे प्रयोगः सिद्धिकारकः
ान्तौ प्रीतौ नमस्कारो वौषट्पुष्टौ वशादिषु । हुं मृत्यौ प्रीतिसंनाशे विद्वेषोच्चाटने च फट् ॥
पेदसुते च दीप्त्यादौ मन्त्राणां जातयश्च षट् । ओषधीः संप्रवक्ष्यामि महारक्षाविधायिनीः ४३
हाकाली तथा चण्डी वाराही चेश्वरी तथा । सुदर्शना तथेन्द्राणी गात्रस्था रक्षयन्ति तम् ॥

ला चातिबला भीरुर्मुसली सहदेव्यपि । जाती च मल्लिका यूथी गारुडी भृङ्गराजकः ॥ ४५
क्ररूपा महौषध्यो धारिता विजयादिदाः । ग्रहणे च महादेवि उद्धृताः शुभदायिकाः ॥ ४६
दा च कुञ्जरं कृत्वा सर्वलक्षणलक्षितम् । तस्य पादतले कृत्वा स्तम्भयेच्छनुमात्मनः ॥ ४७
गाग्रे चैकवृक्षे च वज्राहतप्रदेशके । वल्मीकमृदमाहृत्य मातरौ योजयेत्ततः ॥ ४८

ॐ नमो महाभैरवाय विकृतदंष्ट्रोग्ररूपाय पिङ्गलाक्षाय त्रिशूलखड्गधराय वौषट् ॥ ४९
जपेत्कर्दमां देवीं स्तम्भयेच्छस्त्रजालकम् । अग्निकार्यं प्रवक्ष्यामि रणादौ जयवर्धनम् ॥ ५०
मशाने निशि काष्ठाग्नौ नग्नो मुक्तशिखो नरः । दक्षिणास्यस्तु जुहुयान्नृमांसं रुधिरं विषम् ॥
श्तुषास्थिखण्डमिश्रं तु शत्रुनाम्ना शताष्टकम् ॥ ५१
ॐ नमो भगवति कौमारि लल लले लालय लालय घण्टादेवि, अमुकं मारय मारय सहसा
रमोऽस्तु ते भगवति विद्ये स्वाहा ॥ ५२
अनया विद्यया होमादन्धत्वं जायते रिपोः ॥ ५३
ॐ वज्रकाय वज्रतुण्ड कपिल पिङ्गल करालवदनोर्ध्वकेश महाबल रक्तमुख तडिज्जिह्व महारौद्र
दंष्ट्रोत्कट कहँ करालिन्महादृढप्रहार लङ्केश्वर सेतुबन्ध शैलप्रवाह गगनचर, एह्येहि भगवन्महा-
बलपराक्रम भैरवो ज्ञापयति, एह्येहि महारौद्र दीर्घलाङ्गूलेन, अमुकं वेष्टय वेष्टय जम्भय
जम्भय खन खन वैते हूं फट् ॥ ५४
अष्ट(ष्टा)त्रिंशच्छतं देवि हनुमान्सर्वकर्मकृत् । पठेद्द(द्द)नुमत्संदेशाद्भङ्गमायान्ति शत्रवः ॥ ५५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये युद्धजयार्णवीयनानाचक्रप्रतिपादनं नाम पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४०४५

---

* इदमर्धं नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु ।

१ घ. छ. घोरहृत् । २ क. ङ. भूतो । ३ क. ङ. °पदर्थ । ४ ख. हुम् । ५ क. ङ. °पट्, स्तम्भ च भीप्त्यादौ । ६ ख. दिष्टयादौ । ७ क. ङ. र. दण्डा । ८ क. ङ. °भृङ्गरा । ९ क. ङ. नरम । १० ङ. ङ. नागाग्रे । ११ ग. ङ. म. भैरवाय । १२ क. ङ. च. पिङ्गाक्षाय । १३ क. ङ. घ. °य यट्पदद्दुगमहबधाय । १४ ख. ग. घ. छ. °दंस देवि स्त° । १५ क. °ल लेलुक लेलुक ल° । ङ. °ल लेलुक लेलुक ल° । १६ क. ङ. °क तारय तारय स° । १७ क. ङ. नयति । १८ क. ङ. वेद । १९ क. ङ. होमोद्गत्य । २० ख. ग. °दार्थं । २१ क. ङ. ख्यायात् । २२ ख. ग. °दृढप्रा° । २३ क. ङ. कद्दकरा° । २४ क. ख. ग. ङ. °टिनि महा° । २५ क. ङ. °हादृप्र° । २ ग. ग. °प्रकार । २७ ख. ग. सेतुबन्ध । २८ क. ङ. °तुल्यर्थं° । २९ घ. छ. °च त्र° । ३० क. ङ. °य पद्दय पद्दय रोम हूं हूं फ° । ३१ क. ङ. °द । फट्, ङ° । ३२ घ. छ. पठेद्धनुमतदर्शनाद्द° । ३३ ख. ग. °त्सदर्शनाद्द° ।

अथ षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नक्षत्रनिर्णयः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्याम्यृक्षात्मकं पिण्डं शुभाशुभविबुद्धये । यस्मिन्नृक्षे भवेत्सूर्यस्तदादौ त्रीणि मूर्धनि ॥ १

एकं मुखे द्वयं नेत्रे हस्तपादे चतुष्टयम् । हृदि पञ्च सुते जानौ आयुर्वृद्धिं विचिन्तयेत् ॥ २

शिरःस्थे तु भवेद्राज्यं पिण्डतो वक्त्रयोगतः । नेत्रयोः कान्तिसौभाग्यं हृदये द्रव्यसंग्रहः ॥ ३

हस्ते धृतं तस्करत्वं गतासुरध्वगः पदे । कुम्भाष्टके भानि लिख्य सूर्यकुम्भस्तु रिक्तकः ॥ ४

अशुभः सूर्यकुम्भः स्याच्छुभः पूर्वादिसंस्थितः । फणिराहुं प्रवक्ष्यामि जयाजयविवेकदम् ॥ ५

अष्टाविंशल्लिखे(?)द्विन्दून्पुनर्भाज्यास्त्रिभिस्त्रिभिः । अथ ऋक्षाणि चत्वारि रेखास्तत्रैव दापयेत् ॥

यस्मिन्नृक्षे स्थितो राहुस्तदृक्षं फणिमूर्धनि । *तदादि विन्यसेद्भानि सप्तविंशत्क्रमेण (?) तु ॥७

वक्त्रे सप्तगव ऋक्षे म्रियते सर्व आहवे । स्कन्धे भङ्गं विपानीयात्सप्तभेषु च मध्यतः ॥ ८

उदरस्थेन पूजा च जयश्चैवाऽऽत्मनस्तथा । कटिदेशे स्थिते योगे आहवे हरते परान् ॥ ९

पुच्छस्थितेन कीर्तिः स्याद्राहुदृष्टे च भे मृतिः । पुनरन्य प्र(न्यत्प्र)वक्ष्यामि रविराहुबलं तव ॥

रविः शुक्रो बुधश्चैव सोमः सौरिर्गुरुस्तथा । लोहितः सैंहिकश्चैव एते यामार्धभागिनः ॥ ११

सौरिं रविं च राहुं च कृत्वा यत्नेन पृष्ठतः । स जयेत्सैन्यसंघातं द्यूतमध्वानमाहवम् ॥ १२

रोहिणी चोत्तरास्तिस्रो मृगः पञ्च स्थिराणि हि । अश्विनी रेवतीस्वाती धनिष्ठा शततारका ॥

क्षिप्राणि पञ्च भान्येव यात्रार्थी चैव योजयेत् । अनुराधा हस्तमूलं मृगः पुष्यं पुनर्वसुः ॥ १४

सर्वकार्येषु चैतानि ज्येष्ठा चित्रा विशाखया । +पूर्वास्तिस्रोऽग्निर्भरणी मघार्द्राश्लेषा दारुणाः ॥

स्थावरेषु स्थिरं शस्तं यात्राया क्षिप्रमुत्तमम् । *सौभाग्यार्थे मृदून्येव उग्रेषूग्रं तु कारयेत् ॥ १६

दारुणे दारुणं कुर्याद्दृश्ये चाधोमुखादिकम् । कृत्तिका भरण्या(ण्य)श्लेषा विशाखा पितृनैर्ऋत्य

पूर्वात्रयमधोवक्त्रं कर्म चाधोमुखं चरेत् । एषु कूपतडागादि विद्याकर्म भिषक्क्रिया ॥ १८

स्थापनं नौकाकूपादिविधानं खननं तथा । रेवती चाश्विनी चित्रा हस्तः स्वा(स्तस्वा)ती पुनर्वसु

अनुराधा मृगो ज्येष्ठा नव वै पार्श्वतोमुखाः । एषु राज्याभिषेकं च पट्टबन्धं गजाश्वयोः ॥ २०

आरामगृहप्रासादं प्राकारं क्षेत्रतोरणम् । ध्वजचिह्नपताकाश्च सर्वानेतांश्च कारयेत् ॥ २१

द्वादशी सूर्यदग्धा तु चन्द्रेणैकादशी तथा । भौमेन दशमी दग्धा तृतीया वै बुधेन च ॥ २२

षष्ठी च गुरुणा दग्धा द्वितीया भृगुणा तथा । सप्तमी सूर्यपुत्रेण त्रिपुष्करमथो वदे ॥ २३

द्वितीया द्वादशी चैव सप्तमी वै तृतीयया । रविर्भौमस्तथा सौरिः पडेतास्तु(ते तु) त्रिपुष्कराः ॥

विशाखा कृत्तिका चैव उत्तरे द्वे पुनर्वसुः । पूर्वभाद्रपदा चैव पडेते तु त्रिपुष्कराः ॥ २५

---

* इदमर्धं नास्ति क. ख पुस्तकयोः । + इदमर्धं ग ङ पुस्तकयोर्नास्ति । * इदमर्धं क ङ पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ क. ङ 'श्रयुते भानां द्वायु' । २ ख ग च जातौ । ३ क ङ 'तायुर' । ४ क ङ 'स्य पूर्वकु' । ५ ङ पूर्वेषु स्थ । ६ क ङ कान्तिमास्ते । ख ग. पलिराद् । ७ घ. ङ 'गर्भोज्यास्र' । ८ क ङ तु । षके सप्तादे २८ । ९ क ङ 'रस्थाद्तु' । १० ख 'सन्तु' । ग 'सन्तु च मध्यम । ङ । ११ क ङ. 'दयद्रे' । १२ क । १३ घ ङ 'माआव्दि प नि' । १४ क. ङ आश्चा । १५ क ङ तृतीया ।

लाभो हानिर्जयो वृद्धिः पुत्रजन्म तथैव च । नष्टं भ्रष्टं विनष्टं वा तत्सर्वं त्रिगुणं भवेत् ॥ २६
अश्विनी भरणी चैव अश्लेषा पुष्यमेव च । स्वातिश्चैव विशाखा च श्रवणं सप्तमं पुनः ॥ २७
एतानि दृढचक्षूंषि पश्यन्ति च दिशो दश । यात्रासु दूरगस्यापि आगमः पुण्यगोचरे ॥ २८
आषाढे रेवती चित्रा केकराणि पुनर्वसुः । एषु पञ्चसु ऋक्षेषु निर्गतस्याऽऽगमो भवेत् ॥ २९
कृत्तिका रोहिणी सौम्यं फल्गुनी च मघा तथा । मूलं ज्येष्ठाऽनुराधा च धनिष्ठा शततारकाः ॥
पूर्वभाद्रपदा चैव चिपिटानि च तानि हि । अध्वानं व्रजमानस्य पुनरेवाऽऽगमो भवेत् ॥ ३१
हस्त उत्तरभाद्रश्च आर्द्राऽऽषाढा तथैव च । नष्टार्थाश्चैव दृश्यन्ते सङ्ग्रामो नैव विद्यते ॥ ३२
पुनर्वक्ष्यामि गण्डान्तमृक्षमध्ये यथा स्थितम् । रेवत्यन्ते(न्तं) चतुष्कं तु अश्विन्यादिचतुष्टयम् ॥
[illegible] तु वर्जयेत्तत्प्रयत्नतः । अश्लेषान्ते मघादौ तु घटिकानां चतुष्टयम् ॥ ३४
द्वितीयं गण्डमाख्यातं तृतीयं भैरवि शृणु । ज्येष्ठामूलभयोर्मध्य उग्ररूपं तु यापकम् ॥ ३५
न कुर्याच्छुभकर्माणि यदीच्छेदात्मजीवितम् । दारके जातकाले च म्रियेते *पितृमातरौ ॥ ३६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नक्षत्रनिर्णयप्रतिपादनं नाम षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४०८१

अथ सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नानाबलानि ।

ईश्वर उवाच—

विष्कम्भे घटिकास्तिस्रः शूले पञ्च विवर्जयेत् । षट्षड्गण्डेऽतिगण्डे च नव व्याघातवज्रयोः ॥ १
परिघे च व्यतीपाते उभयोरपि तद्दिनम् । वैधृते(तौ) तद्दिनं चैव यात्रायुद्धादिकं त्यजेत् ॥ २
ग्रहैः शुभाशुभं वक्ष्ये देवि मेषादिराशितः । चन्द्रशुक्रौ च जन्मस्थौ वर्जितौ शुभदायकौ ॥ ३
द्वितीयो मङ्गलोऽथार्कः सौरिश्चैव तु सैंहिकः । द्रव्यनाशमलाभं च आहवे भङ्गमादिशेत् ॥ ४
सोमो बुधो भृगुर्जीवो द्वितीयस्थाः शुभावहाः । तृतीयस्थो यदा भानुः शनिर्भौमो भृगुस्तथा ५
बुधश्चैवेन्दू राहुश्च सर्वे ते फलदा ग्रहाः । बुधशुक्रौ चतुर्थे च शेषाश्चैव भयावहाः ॥ ६
पञ्चमस्थो यदा जीवः शुक्रः सौम्यश्च चन्द्रमाः । ददेत चेप्सितं लाभं षष्ठे स्थाने शुभो रविः ७
चन्द्रः सौरिर्मङ्गलश्च ग्रहा देवि स्वराशितः । बुधश्च शुभदः षष्ठे त्यजेत्षष्ठे गुरुं भृगुम् ॥ ८
सप्तमोऽर्कः शनिर्भौमो राहुर्हान्यै सुखाय च । जीवो भृगुश्च सौम्यश्च इन्दुकौ चाष्टमौ शुभौ ॥९
+शेषा ग्रहास्तथा हान्यै ज्ञभृगू नवमौ शुभौ । शेषा हान्यै न लाभाय दशमौ भृगुभास्करौ १०
शनिर्भौमश्च राहुश्च चन्द्रः सौम्यः शुभावहः । शुभाश्चैकादशे सर्वे वर्जयेद्दशमे गुरुम् ॥ ११

---

* मध्यमपदलोपी समासः । + इदमर्धं नास्ति क ङ पुस्तकयोः ।

---

१ क ङ दष्टं । २ क ङ °व्यचोत्तरे । ३ क ङ आषाढा । ४ घ छ °तुर्नाडो अ° ५ क ङ. °यं[illegible]° ६ घ. छ °ष्ठामूलयो° ७ । क. च निपाते पितृमातृके । ई° । ८ क. ङ षट्च गण्डातिगण्डाति न° । ९ क. ङ. । १० च. °यो भानुर्धन शनिस्तथा । द्वितीयस्थो यदा राहु सर्वे । ११ क ङ °श्च ग्रहादेव स्वराशित । बु° । १२ शुभे । १३ क ङ. °जेद्बुध गु° । १४ क ङ °रौ । गतिर्भौ° । १५ घ छ °शमे गु° ।

बुधशुक्रौ द्वादशस्थौ शेषान्द्वादशगांस्त्यजेत् । अहोरात्रे द्वादश स्यू राशयस्तान्वदाम्यहम् ॥ १३
मीनो मेषोऽथ मिथुनं चतस्रो नाडयो(?) वृषः । +षट्कर्कषट्कर्कसिंहकन्याश्च तुल्या पञ्च च वृश्चिकः
धनुर्नक्रो घटश्चैव सूर्यगो राशिनायकः । चरस्थिरद्विस्वभावा मेषाद्याः स्युर्यथाक्रमम् ॥ १४
कुलीरो मकरश्चैव तुलामेषादयश्चराः । चरकार्यं जयं काममाचरेच्च शुभाशुभम् ॥ १५
स्थिरो वृषो हरिः कुम्भो वृश्चिकः स्थिरकार्यके । शीघ्रः समागमो नास्ति रोगार्तो नैव मुच्यते॥
मिथुनं कन्यका मीनो धनुश्च द्विस्वभावकः । द्विस्वभावाः शुभार्थेते सर्वकार्येषु नित्यशः ॥ १७
यात्रावाणिज्यसङ्ग्रामे विवाहे राजदर्शने । वृद्धिं जयं तथा लाभं युद्धे जयमवाप्नुयात् ॥ १८
अश्विनी त्रिंशत्ताराश्च (रा च) तुरगस्याऽऽकृतिर्यथा । यद्यत्र कुरुते वृष्टिमेकरात्रं प्रवर्षति ॥
यमभे तु यदा वृष्टिः पक्षमेकं तु वर्षति ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नानाबलवर्णनं नाम सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४१००

अथाष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कोटचक्रम् ।

ईश्वर उवाच—

कोटचक्रं प्रवक्ष्यामि चतुरस्रं पुरं लिखेत् । चतुरस्रं पुनर्मध्ये तन्मध्ये चतुरस्रकम् ॥
नाडीत्रितयचिह्नाढ्यं मेषाद्याः पूर्वदिङ्मुखाः । कृत्तिका पूर्वभागे तु अश्लेषाऽऽग्नेयगोचरे ॥
भरणी दक्षिणे देया विशाखां नैर्ऋते न्यसेत् । अनुराधां पश्चिमे च श्रवणं वायुगोचरे ॥
धनिष्ठां चोत्तरे न्यस्य ऐशान्यां रेवतीं तथा । बाह्यनाड्यां स्थितान्येव अष्टौ ऋक्षाणि यत्नत
रोहिणीपुष्यफल्गुन्यः स्वाती ज्येष्ठा क्रमेण तु । अभिजिच्छततारा तु अश्विनी मध्यनाडिका
कोटमध्ये तु या नाडी कथयामि प्रयत्नतः । मृगश्चाभ्यन्तरे पूर्वे तस्याऽऽग्नेये पुनर्वसुः ॥
उत्तरा फल्गुनी याम्ये चित्रा नैर्ऋतसंस्थिता । मूलं तु पश्चिमे न्यस्योत्तराषाढां तु वायवे ॥
पूर्वभाद्रपदा सौम्ये रेवती ईशगोचरे । कोटस्याभ्यन्तरे नाडी ऋक्षाष्टकसमन्विता ॥
आर्द्रा हस्तस्तथाऽऽषाढाचतुष्कं चोत्तरात्रिकम् । (*मध्ये स्तम्भचतुष्कं तु दद्यात्कोटस्य कोट
एवं दुर्गस्य विन्यासं वीक्षे स्थानं दिशाधिपात् ।) आगन्तुको यदा योद्धा ऋक्षवान्स्यात्फलान्वि
कोटमध्ये ग्रहाः सौम्या यदा ऋक्षान्विताः पुनः । जयं मध्यस्थितानां तु भङ्गमागामिनो वि
प्रवेशभे प्रवेष्टव्यं निर्गमभे च निर्गमे(च्छे)त् । भृगुः सौम्यस्तथा भौम ऋक्षान्तं सकलं यदा ।

+ "षट्षट्कर्कसिंहकन्यास्तुला" इति पाठो युक्तः । * धनुश्चिह्नान्तर्गत नास्ति क. ङ. पुस्तकयोः ।

---

१ क. ङ. 'दशोऽमी ग्रे' । २ क. ङ. राशिनायकम् । च° । ३ क. ङ. शीघ्रागमो यमो । ४ ख. ग. घ. ङ.° । ५ क. ङ. वृष्टिं पक्ष° । ६ क. ङ. पादतः । ७ क. ङ. °त. । मूलाश्वा° । ८ क. ख. ग. ङ. षा° । ९ क. ङ. 'दा मूलार्थं चोत्तरान्तिक° । १० ख. ग. चाषाढाद्यदि° । ११ ख. ग. °पान् । अ

तदा भङ्गं विजानीयाज्जयमागन्तुकस्य च । प्रवेशर्क्षचतुष्के तु सङ्ग्रामं चाऽऽरभेद्यदा ॥
तदा सिध्यति तद्दुर्गं न कुर्यात्तत्र विस्मयम् ॥ १३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये कोटचक्रवर्णनं नामाष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४११३

अथैकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

अर्घकाण्डम् ।

ईश्वर उवाच—

(* अर्घमानं प्रवक्ष्यामि उल्कापातोऽथ भूश्चला । निर्घातो ग्रहणं केतो[3] दिशां दाहो भवेद्यदा
लक्षयेन्मासि मास्येवं यद्येते स्युश्च चैत्रके । अलङ्कारादि संगृह्य षड्भिर्मासैश्चतुर्गुणम् ॥ २
वैशाखे चाष्टमे मासि षड्गुणं सर्वसंग्रहम् । ज्येष्ठे मासि तथाऽऽषाढे यवगोधूमधान्यकैः ॥ ३
श्रावणे घृततैलाद्यैराश्विने वस्त्रधान्यकैः । कार्तिके धान्यकैः क्रीतैर्मासि स्यान्मार्गशीर्षके ॥ ४
पुष्ये(पौषे) कुङ्कुमगन्धाद्यैर्लाभो धान्यैश्च माघके । गन्धाद्यैः फाल्गुने क्रीतैरर्घकाण्डमुदाहृतम् ॥ ५

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽर्घकाण्डप्रतिपादनं नामैकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४११८

अथ त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मण्डलादिकथनम् ।

ईश्वर उवाच—)

मण्डलानि प्रवक्ष्यामि चतुर्धा विजयाय हि । कृत्तिका च मघा पुष्यं पूर्वा चैव तु फल्गुनी ॥ १
विशाखा भरणी चैव पूर्वभाद्रपदा तथा । आग्नेयं मण्डलं भद्रे तस्य वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ २
यद्यत्र चलते वायुर्वेष्टनं शशिसूर्ययोः । + भूमिकम्पोऽथ निर्घातो ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः ॥ ३
धूमज्वाला दिशा दाहः केतोश्चैव प्रदर्शनम् । रक्तवृष्टिश्चोपतापः पाषाणपतनं तथा ॥ ४
नेत्ररोगोऽतिसारश्च अग्निश्च प्रबलो भवेत् । स्वल्पक्षीरास्तथा गावः स्वल्पपुष्पफला द्रुमाः ॥ ५
विनाशश्चैव सस्यानां स्वल्पवृष्टिं विनिर्दिशेत् । चतुर्विधाः प्रपीड्यन्ते क्षुधार्ता अखिला नराः ६
सैन्धवा यामुनाश्चैव गुर्जरा भोजबाह्लिकाः । जालधरं च काश्मीरं सप्तमं चोत्तरापथम् ॥ ७
देशाश्चैते विनश्यन्ति तस्मिन्नुत्पातदर्शने । हस्तश्चित्रा मघा स्वाती मृगो वाऽथ पुनर्वसुः ॥ ८
उत्तरा फल्गुनी चैव अश्विनी च तथैव च । यदाऽत्र भवते किंचिद्वायव्यं तं वि(तद्वि)निर्दिशेत्
नष्टभूताः प्रजाः सर्वा हाहाभूता विचेतसः । (*डाहलः कामरूपं च(पञ्च) कलिङ्गः कोशलस्तथा

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ख पुस्तके । + इदमर्धं नास्ति क ङ. च पुस्तकेषु । * धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति क ङ पुस्तकयोः ।

---

१ क ङ 'न प्रारभेद' । २ ङ ङ. भूतान्म् । नि' । ३ क ङ यशा । ४ च नक्षत्राणि । ५ ख ग घ. ङ. चतुर्भि । ६ क ङ. चपत्र । ७ ख ग घ ङ नष्टभ्रमा । ८ ख इहाल । ग डाहल । ९ च [illegible]

अयोध्या च अवन्ती च नश्यन्ते(न्ति) कोङ्कणान्ध्रकाः।)अश्लेषा चैव मूलं तु पूर्वाषाढा तथैव च
रेवती वारुणं ऋक्षं तथा भाद्रपदोत्तरा। यदाऽत्र चलते किंचिद्वारुणं तं वि(तद्वि)निर्दिशेत् ॥१२
बहुक्षीरघृता गावो बहुपुष्पफला द्रुमाः। आरोग्यं तत्र जायेत बहुशस्या च मेदिनी ॥ १३
धान्यानि च समर्घाणि सुभिक्षं पार्थिवं भवेत्। परस्परं नरेन्द्राणां सङ्ग्रामो दारुणो भवेत् ॥१४
ज्येष्ठा च रोहिणी चैव अनुराधा च वैष्णवम्। धनिष्ठा चोत्तराषाढा अभिजित्सप्तमं तथा॥१५
यदाऽत्र चलते किंचिन्माहेन्द्रं तं वि(तद्वि)निर्दिशेत्। प्रजाः समुदितास्तस्मिन्सर्वरोगविवर्जिताः
संधिं कुर्वन्ति राजानः सुभिक्षं पार्थिवं शुभम्। ग्रासस्तु त्रिविधो ज्ञेयो मुखपुच्छकरो महान् १६
चन्द्रो राहुस्तथाऽऽदित्य एकराशौ यदि स्थितः। मुखग्रासस्तु विज्ञेयो जामित्रे पुच्छ उच्यते।
भानोः पञ्चदशे ऋक्षे यदा चरति चन्द्रमाः। तिथिच्छेदे तु संप्राप्ते सोमग्रासं विनिर्दिशेत् ॥१९

इत्यादिमहापुराण आग्नेय मण्डलादिकथन नाम त्रिंशदधिकशततमोऽध्याय ॥ १३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४१३७

अथैकत्रिंशदधिकशततमोऽध्याय ।

घातचक्रादि ।

ईश्वर उवाच—

प्रदक्षिणमकारादीन्स्वरान्पूर्वादितो लिखेत्। चैत्राद्यं भ्रमणाच्चक्रं प्रतिपत्पूर्णिमा तिथिः ॥
त्रयोदशी चतुर्दशी अष्टम्येका च सप्तमी। प्रतिपत्त्रयोदश्यन्तास्तिथयो द्वादश स्मृताः ॥
चैत्रचक्रे तु संस्पर्शाज्जयलाभादिकं विदुः। विषमे तु शुभं ज्ञेयं समे चाशुभमीरितम् ॥
युद्धकाले समुत्पन्ने यस्य नाम ह्युदाहृतम्। मात्रारूढं तु यन्नाम आदित्यो गुरुरेव च ॥
जयस्तस्य सदाकालं सङ्ग्रामे चैव भीषणे। ह्रस्वनाम(मा) यदा योधो म्रियते ह्यनिवारितः
प्रथमो दीर्घ आदिस्थो द्वितीयो मध्ये अन्तकाः(?)। द्वौ मध्ये न प्रथमान्तौ जायेते (?)नात्र संशयः
पुनश्चान्ते यदा चाऽऽदौ स्वरारूढं तु दृश्यते। ह्रस्वस्य मरणं विद्याद्दीर्घस्यैव जयो भवेत् ॥
नरचक्रं प्रवक्ष्यामि ऋक्षपिण्डात्मकं यथा। प्रतिमामालिखेत्पूर्वं पश्चादृक्षाणि विन्यसेत् ॥
शीर्षे त्रीणि मुखे चैकं द्वे ऋक्षे नेत्रयोर्न्यसेत्। वेदसंख्यानि हस्ताभ्यां कर्णे ऋक्षद्वयं पुनः ॥
हृदये भूतसख्यानि षडृक्षाणि तु पादयोः। नामऋक्षं स्फुटं कृत्वा चक्रमध्ये तु विन्यसेत् ?
नेत्रे शिरोदक्षकर्णे याम्यहस्ते च पादयोः। हृद्ग्रीवावामहस्ते तु पुनर्गुह्ये तु पादयोः ॥ १
यस्मिन्नृक्षे स्थितः सूर्यः सौरिर्भौमस्तु सैंहिकः। तस्मिन्स्थाने स्थिते विद्याद्घातमेव न संशयः
जयचक्रं प्रवक्ष्यामि आदिहान्ताश्च वै लिखेत्। रेखास्त्रयोदशाऽऽलिख्य पञ्चैषास्तिर्यगालिखे

---

१ क ड 'पं सम्बद्ध तं'। २ क ट 'विघात(क)पत(तं) वि'। ३ प छ द्विविधो। ४ घ छ 'माप्रदे ५ क ड 'विनद। ६ ष छ 'प्रभं वि'। ७ घ ड ग्धवाणि। ८ क ट 'स्य तदा'। ९ क ड शास्रे। १० ड फुलमचो। ११ क ड क्षावचात। १२ क ग म ड प मध्ये अं'। १३ क, म ड जायते। घ अयो 'न मृड। १४ क ड हरे। १६ ध ड उपवर्ड। १७ छ पदुत्ता'।

देग्ग्रहा मुनयः सूर्या ऋत्विमुद्रस्तिथिः क्रमात् । मूर्छनास्मृतिवेदर्सजिना अर्केडमा ह्यथः ॥ १५
नादित्याद्याः संस्कृते नामान्ते बलिनो ग्रहाः । आदित्यसौरिभौमाख्या जये सौम्याश्च संधये॥
रवा द्वादश चोद्धृत्य पट्च याम्यास्तथोत्तराः । मनुश्चैव तु ऋक्षाणि नेत्रे च रविमण्डलम् ॥१६
तेथयश्च रसा वेदा अग्निः सप्तदशाथ वा । वसुरन्ध्राः समाख्याता अर्केटपानथो न्यसेत् ॥१७
क्वैकमक्षरं न्यस्त्वा(स्य) शेषाण्येवं क्रमान्न्यसेत् । नामाक्षरकृतं पिण्डं वसुभिर्भाजयेत्ततः ॥ १८
ायसान्मण्डलोऽप्युग्रो मण्डलाद्रासभो वरः । रासभाद्वृषभः श्रेष्ठो वृषभात्कुञ्जरो वरः ॥ १९
कुञ्जराच्च पुनः सिंहः सिंहाच्चैवं खरर्नरैः । खरोश्चैव बली धूम्र पदमादि बलाबलम्*॥ २०

इत्याग्निमहापुराणे आग्नेये शतचक्रादिवर्णनं नामैकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४१५७

अथ द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सेवाचक्रादि ।

ईश्वर उवाच—

सेवाचक्रं प्रवक्ष्यामि लाभालाभार्थसूचकम् । पिता माता तथा भ्राता दंपती च विशेषतः ॥ १
तस्मिंश्चक्रे तु विज्ञेयं यो यस्माल्लभते फलम् । षडूर्ध्वाः स्थापयेद्रेखा भिन्नाश्चाष्टौ तु तिर्यगाः(गाः)
कोष्ठकाः पञ्चत्रिंशच्च तेषु वर्णान्समालिखेत् । स्वरान्पञ्च समुद्धृत्य स्पर्शान्पश्चात्समालिखेत् ॥२
ककारादिहकारान्तान्हीनाङ्गांस्त्रीन्विवर्जयेत् । सिद्धः साध्यः सुसिद्धश्च अरिर्मृत्युश्च नामतः ॥४
+अरिर्मृत्युश्च द्वावेतौ वर्जयेत्सर्वकर्मसु । (*एषां मध्ये यदा नाम लक्षयेत्तु प्रयत्नतः ॥ ५
आत्मपक्षे स्थिताः सत्त्वाः सर्वे ते शुभदायकाः । द्वितीयः पोषकश्चैव तृतीयश्चार्थदायकः ॥ ६
+आत्मनाशश्चतुर्थस्तु पञ्चमो मृत्युदायकः । स्थानमेवार्थलाभाय मित्रभृत्यादिबान्धवाः ॥ ७
सिद्धः साध्यः सुसिद्धश्च सर्वे ते फलदायकाः । अरिर्मृत्युश्च द्वावेतौ वर्जयेत्सर्वकर्मसु ॥) ८
अकारान्तं यथा प्रोक्तम इ उ ऐ विदुस्तथा । पुनश्चैवांशकान्वक्ष्ये वर्गाष्टकसुसंस्कृतान् ॥ ९
देवा अकारवर्गे तु दैत्याः कवर्गमाश्रिताः । नागाश्चैव चवर्गाः(र्गे) स्युर्गन्धर्वाश्च टवर्गजाः ॥१०
तवर्गे ऋषयः प्रोक्ताः पवर्गे राक्षसाः स्मृताः । पिशाचाश्च यवर्गे च शवर्गे मानुषाः स्मृताः ११
देवेभ्यो बलिनो दैत्या दैत्येभ्यः पन्नगास्तथा । पन्नगेभ्यश्च गन्धर्वा गन्धर्वादृषयो वराः ॥ १२
ऋषिभ्यो राक्षसाः शूरा राक्षसेभ्यः पिशाचकाः । पिशाचेभ्यो मानुषाः स्युर्दुर्बलं वर्जयेद्बली॥

---

* क. ख. ग. ङ. च. पुस्तकेष्वनाध्यायसमाप्तिर्नास्ति । + इदमर्धं नास्ति क. ट. पुस्तकयोः । अत्राप्यधिक-सितदनुपदमस्यैव पठिष्यमाणत्वात् । * धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ख. पुस्तके । + एतदादिसार्धश्लोको नास्ति क. ट. पुस्तकयोः ।

---

१ क. ङ. 'स्तिथिक' । २ क. ङ. 'कदमाव्ययः । आ' । ३ घ. छ. 'संहते । ४ क. ङ. मन्त्रश्च वसतुर्प्राणि । ख. ग. मस्तथैव ऋ' । ५ क. ङ. 'कयान' । ६ क. ख. ग. ङ. 'ष तद' । च. 'व रुद' । ७ क. ख. ग. ङ. च. 'रः । सरो' । ८ क. ङ. 'तः । यस्मि' । ९ क. ङ. तेष्वव' । १० क. ख. ग. ट. च. 'स्त्रीणि व' । ११ क. ङ. ए ओ वि' । ख. ग. ए ऐ वि' । १२ ख. ग. 'दुत्तमाः । पु' । १३ क ट. 'श्चैवाष्टकं' ।

पुनर्मैत्रविभागं तु ताराचक्रं क्रमाच्छृणु । नामाद्यक्षरमृक्षं तु स्फुटं कृत्वा तु पूर्वतः ॥ १४
ऋक्षे तु संस्थितास्तारा नवत्रिका यथाक्रमात् । जन्मसंपद्विपत्क्षेमं नामर्क्षात्तारका इमाः ॥ १५
मत्सरा धैनदा षष्ठी नैधनामैत्रके परे । परमै(मि)त्राऽन्तिमा तारा जन्मतारा तु शोभना ॥ १६
संपत्तारा महाश्रेष्ठा विपत्तारा तु निष्फला । क्षेमतारा सर्वकार्ये मत्सरा अर्थनाशिनी ॥ १७
धनदा राज्यलाभादि(य) नैधना कार्यनाशिनी । मैत्रतारा च मित्राय परमित्रा हितावहा ॥१८

ताराचक्रम् ।

---

*मात्रां वै स्वरसंज्ञा स्यान्नाममध्ये क्षिपेत्प्रिये । त्रिंशत्या च हरेद्भागं यच्छेषं तत्फलं भवेत् १९
उभयोर्नाममध्ये तु लक्षयेच्च धनं ऋणम् । हीनमात्रा ऋणं ज्ञेयं धनं मात्राधिकं पुनः ॥ २०
धनेन मित्रता नृणामृणेनैव सुदास(सि)ता । सेवाचक्रमिदं प्रोक्तं लाभालाभादिदर्शकम् ॥ २१
मेषमिथुनयोः प्रीतिर्मैत्री मिथुनसिंहयोः । तुलासिंहौ महामैत्री एवं धनुर्घटे पुनः ॥ २२
मित्रसेवां न कुर्वीत मित्रौ(त्रे) मीनवृषौ मतौ । वृषकर्कटयोर्मैत्री कुलीरघटयोस्तथा ॥ २३
कन्यावृश्चिकयोरेवं तथा मकरकीटयोः । मीनमकरयोर्मैत्री तृतीयैकादशे स्थिता ॥ २४
तुलामेषौ महामैत्री विद्विष्टौ वृषवृश्चिकौ । मिथुनधनुषोः प्रीतिः (+कर्कटमकरयोस्तथा ॥
मृगकुम्भकयोः प्रीतिः) कन्यामीनौ तथैव च ॥ २५

इत्याग्नेये महापुराण आग्नेये सेवाचक्रादिवर्णनं नाम द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४१८२

अथ त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

नानाबलानि ।

ईश्वर उवाच—

गर्भजातस्य वक्ष्यामि क्षेत्राधिपस्वरूपकम् । नातिदीर्घः कृशः स्थूलः समाङ्गो गौरपैत्तिकः ॥ १
रक्ताक्षो गुणवाञ्शूरो गृहे सूर्यस्य जायते । सौभाग्यो(सुभगो) मृदुसारश्च जातश्चन्द्रगृहोदये ॥२
*वाताधिकोऽतिलुब्धादिर्जातो भूमिभुवो गृहे । बुद्धिमान्सुभगो मानी जातः सौम्यगृहोदये ॥३
बृहत्क्रोधश्च सुभगो जातो गुरुगृहे नरः । त्यागी भोगी च सुभगो जातो भृगुगृहोदये ॥ ४
बुद्धिमान्सुभगो मानी जातश्चाऽऽर्किगृहे नरः । सौम्यलग्ने तु सौम्यः स्यात्क्रूरः स्यात्क्रूरलग्नके॥
दशाफलं गौरि वक्ष्ये नामराशौ तु संस्थितम् । गजाश्वधनधान्यानि राज्यश्रीर्विपुला भवेत् ॥६
पुनर्धनागमश्चापि दशायां भास्करस्य [1]तु । द्रव्यस्त्रीदा चन्द्रदशा भूमिलाभः सुखं कुजे ॥ ७

---

* एतदाद्यध्यायसमाप्तिपर्यन्तं नास्ति च. पुस्तके । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति क. ङ. पुस्तकयो ।
* इदमर्धं नास्ति क. ङ. पुस्तकयोः ।

---

१ क. ख. ग. घ. ङ. 'नमित्र' । २ क. ङ. 'ताः । स्वर्गेषु स' । ३ क. ङ. धनदा । ४ घ. छ. 'रा लक्षे' ५ ख. ग. निपता । ६ ग. ङ. 'श्च पेश्वर' । ७ ख. ग. वै गुर' । ८ क. ङ. लभेत् । ९ क. ङ. मित्राशिवा । १० घ. तु । दिव्य' ।

(नानाबलानि)

भूमिर्धान्यं धनं बौधे गजाश्वादिधनं गुरौ । खाद्यपानधनं शुक्रे शनौ व्याध्यादिसंयुतैः ॥ ८
स्थानसेना दिनाध्यानं वाणिज्यं राहुदर्शने । वामनाडीप्रवाहे स्यान्नाम चेद्विषमाक्षरम् ॥ ९
सदा जयति सङ्ग्रामे शनिभौमस(सु?)सैंहिकाः । दक्षनाडीप्रवाहेऽर्के वाणिज्ये(ज्यं) चैव निष्फलम्
सङ्ग्रामे जयमाप्नोति समनामा नरो ध्रुवम् । अधश्चारे जयं विद्यादूर्ध्वचारे रणे मृतिम् ॥ ११
ॐ हूम्, ॐ हम्, ॐ स्फेम्, अलं मोदय, ॐ चूर्णय चूर्णय, ॐ सर्वशत्रुं मर्दय मर्दय, ॐ
ह्रूम्, ॐ ह्रः फट् ॥ १२
सप्तवारं न्यसेन्मन्त्रं ध्यात्वाऽऽत्मानं तु भैरवम् । चतुर्भुजं दशभुजं विंशद्बाह्वात्मकं शुभम् ॥ १३
शूलखट्वाङ्गहस्तं तु खड्गकट्टारिकोद्यतम् । भक्षणं(कं) परसैन्यानामात्मसैन्यपराङ्मुखम् ॥ १४
संमुखं शत्रुसैन्यस्य शतमष्टोत्तरं जपेत् । जंघाङ्गमरुकाच्छब्दाच्छत्रं त्यक्त्वा पलायते ॥ १५
परसैन्यं(न्ये) शृणु भङ्गं प्रयोगेण पुनर्वदे । श्मशानाङ्गारमादाय विष्ठां चोलूककाकयोः ॥ १६
कर्पटे प्रतिमां लिख्य साध्यस्यैवाक्षरं यथा । नामाथ नवधाऽऽलिख्य रिपोश्चैव यथाक्रमम् ॥१७
मूर्ध्नि वक्त्रे ललाटे च हृदये गुह्यपादयोः । पृष्ठे तु बाहुमध्ये तु नाम वै नवधा लिखेत् ॥ १८
मोटयेद्युद्धकाले तु उच्चरित्वा(समुच्चार्य) तु विद्यया । तार्क्ष्यचक्रं प्रवक्ष्यामि जयार्थं त्रिमुखाक्षरम्
क्षिप ॐ स्वाहा तार्क्ष्यात्मा शत्रुरोगविषादिनुत् । दुष्टभूतग्रहार्तस्य व्याधितस्याऽऽतुरस्य च २०
करोति यादृशं कर्म तादृशं सिध्यते खगात् । स्थावरं जङ्गमं चैव लूताश्च कृत्रिमं विषम् ॥ २१
तत्सर्वं नाशमायाति साधकस्यावलोकनात् । पुनर्ध्यायेन्महातार्क्ष्यं द्विपक्षं मानुषाकृतिम् ॥ २२
द्विभुजं वक्रचञ्चुं च गजकूर्मधरं प्रभुम् । असंख्योरगपादस्थमागच्छन्तं खमध्यतः ॥ २३
ग्रसन्तं चैव खादन्तं तुदन्तं चाऽऽह्वये रिपून् । चञ्च्वा हताश्च द्रष्टव्याः केचित्पादैश्च चूर्णिताः॥
पक्षपातैश्चूर्णिताश्च केचिन्नष्टा दिशो दश । तार्क्ष्यध्यानान्वितो यश्च त्रैलोक्ये ह्यजयो भवेत् ॥२५
पिच्छिकां तु प्रवक्ष्यामि मन्त्रसाधनजां क्रियाम् ॥ २६
ॐ ह्रूं पक्षिन्क्षिप, ॐ हूं सः, महाबलपराक्रम सर्वसैन्यं भक्षय भक्षय, ॐ मर्दय मर्दय, ॐ चूर्णय
चूर्णय, ॐ विद्रावय विद्रावय, ॐ हूं खः, ॐ भैरवो ज्ञापयति स्वाहा ॥ २७
अमुं(स्य) चन्द्रग्रहणे तु जपं कृत्वा तु पिच्छिकाम् । मन्त्रयेद्भ्रामयेत्सैन्यं संमुखं गजसिंहयोः॥२८
ध्यानाद्व्याघ्रान्मर्दयेच्च सिंहारूढो मृगान्विकान् । शब्दाद्भङ्गं प्रवक्ष्यामि दूरं मन्त्रेण बोधयेत् ॥ २९
मातृणां चरुकं दद्यात्कालरात्र्या विशेषतः । श्मशानभस्मसंयुक्तं मालती चामरी तथा ॥
कार्पासमूलमात्रं तु तेन दूरं तु बोधयेत् ॥ ३०
ओम्, अहे हे महेन्द्रि, अहे महेन्द्रि भञ्ज हि । ॐ जहि मसानं हि खाहि खाहि किलि किलि,
ॐ हुं फट् ॥ ३१
अनेनाद्यं दूरशब्दाज्जक्षया भङ्गविद्यया । अपराजिता च धत्तूरस्ताभ्यां तु तिलकेन हि ॥ ३२

---

१ ख. ग. °रे । स्थानयान ध° । २ घ. छ. °तः । ज्ञानसेवा दिनाध्या° । ३ क. घ. ङ. छ. °फल्य । स° । ४ ख. ग. ॐ हुम्, ॐ हुम्, ॐ स्फें । ५ क. ङ. च. °म्, स्फें । ६ क. ङ. च. °अ मोटय चू° । ७ क. ङ. च. °य स° । ८ क. ङ. ॐ ह्रूं फ° । ख. ग. च ॐ ह्रः फ° । ९ क. ख. ग. ङ. च. °द्वाह्वष्टा शतम् । १० क. ङ. जप्त्वा डमरुकाज्ञातश्च । ११ क. ङ. °स्य रि° । १२ क. ख. ङ. च. मोचयें । १३ क. ङ. °द्विजान् । १४ क. ङ. वक्रवक्र १५ क. ङ. वज्रचर्मधरं । १६ ख. °गान्द्विका° । १७ ङ. नूनं । ख. ग. हूर । १८ क. ङ. °सस्य नु° । १९ क. ङ. अनन्तानन्दनशब्दाजक्षया दर्शयि° ।

ॐ किलि किलि विकिलि, इच्छाकिलि भूतहनि शङ्खिनि, उमे दण्डहस्ते रौद्रि माहेश्वरि, उल्कामुखि ज्वालामुखि शङ्कुकर्णे शुष्कजङ्घेऽलम्बुषे हर हर सर्वदुष्टोन्खन खन, ॐ यन्मां निरीक्षे देवि तांस्तान्मोहय, ॐ रुद्रस्य हृदये स्थिता रौद्रि सौम्येन भावेनाऽऽत्मरक्षां ततः कुरु स्वाहा
वाह्यतो मातृः संलिख्य सकलाकृतिवेष्टिताः । नागपत्रे लिखेद्विद्यां सर्वकामार्थसाधनीम् ॥ ३४
हस्ताद्यैर्धारिता पूर्वं ब्रह्मरुद्रेन्द्रविष्णुभिः । गुरुसङ्ग्रामकाले तु विद्यया रक्षिताः सुराः ॥ ३५
रक्षया नारसिंह्या च भैरव्या शक्तिरूपया । सर्वे(वै)त्रैलोक्यमोहिन्या गौर्या देवासुरे रणे॥ ३६
बीजसंपुटितं नाम कर्णिकायां दलेषु च । पूजाक्रमेण चाङ्गानि रक्षायन्त्रं स्मृतं शुभे ॥ ३७
मृत्युंजयं प्रवक्ष्यामि नामसंस्कारमध्यगम् । +कलाभिर्वेष्टितं पश्चात्सकारेण निबोधितम् ॥ ३८
जकारं बिन्दुसंयुक्तमोंकारेण समन्वितम् । घकारोदरमध्यस्थं वकारेण निबोधितम् ॥ ३९
चन्द्रसंपुटमध्यस्थं सर्वदुष्टविमर्दकम् । अथ वा कर्णिकायां च लिखेन्नाम च कारणम् ॥ ४०
पूर्वे दले तथोंकारं स्वदक्षे चोत्तरे लिखेत् । आग्नेय्यादौ चं हूंकारदले षोडशके स्वरान् ॥ ४१
चतुस्त्रिंशद्दले काद्यांन्याद्ये मन्त्रं च मृत्युजित् । लिखेद्वै भूर्जपत्रे तु रोचनाकुङ्कुमेन च ॥ ४२
*कर्पूरचन्दनाभ्यां च श्वेतसूत्रेण वेष्टयेत् । सिक्थकेन परिच्छाद्य कलशोपरि पूजयेत् ॥ ४३
यन्त्रस्य धारणाद्रोगाः शाम्यन्ति रिपवो मृतिः । विद्यां तु भेलखीं वक्ष्ये विमयोगसुतेर्हरीं(रा)॥
आं(ॐ) वातले वितले विडालमुखि, इन्द्रपुत्रि, उद्भवो वायुदेवेन खीलि, आः, जी हाजा मारि वाह, ईत्यादि दुःखनित्यकण्ठोक्तैर्मुहूर्तान्वया, अह मां यस्महमुपादि, ॐ भेलखि, ॐ स्वाहीं
नवदुर्गासप्तजक्षान्मुखस्तम्भो मुखस्थितात् ॥ ४६
ॐ चण्डि, ॐ हूं फट् स्वाहा ॥ ४७
गृहीत्वा सप्तजप्तं तु खड्गयुद्धेऽपराजितः ॥ ४८

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये युद्धजयार्णवे नानाबलवर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४२३०

अथ चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

त्रैलोक्यविजयविद्या ।

ईश्वर उवाच—
त्रैलोक्यविजयां वक्ष्ये सर्वयन्त्रविमर्दिनीम् ॥
ॐ हूं क्षूं ह्रूम्, ॐ नमो भगवति दंष्ट्रिणि भीमवक्त्रे महोग्ररूपे हिलि हिलि रक्तनेत्रे किलि

+ इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । * इदमर्धं घ. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ ग. ङ. किणि किणि इच्छाकिणि भू° । २ ख. ङ. 'हान्ग्रादय स्वादय, ॐ । ३ क. ङ. 'मयन्त्रे लि' । ४ घ. 'लि. । गुना सङ्ग्रामकाले तु विभधारादि' । ५ क. ङ. 'सिंह्याधोऽक्षरूप्या स' । ६ क. ङ. 'ये । कामना पुटिकनाम । ७ घ. 'मु । मक्षप' । ८ क. ङ. 'दुःखपि' । ९ क. सदले । ग. दंदक्षे । घ. सदक्षे । १० ख. ग. च हूंकार' । ११ ...के म' । १२ क. ङ. सिक्थकेन । घ. सिक्थकै' । १३ क. ङ. भैरवीं । १४ क. 'र्ये रिपुराग' । १५ घ. हहारि ङ. 'रा । मनमुखान्मात्' । १७ क. ङ. 'जयं च' । १८ क. ङ. 'मर्दनम् ।

किलि महानिस्वने कुलु, ओं निर्मांसे कट कट गोनसाभरणे चिलि चिलि शवमालाधारिणि द्रावय, ॐ महारौद्रि सार्द्रचर्मकृताच्छदे विजृम्भ, ॐ नृत्तासिलताधारिणि भृकुटीकृतापाङ्गे विषमनेत्रकृतानने वसामेदोविलिप्तगात्रे कह कह, ॐ हस हस क्रुद्ध क्रुद्ध, ॐ नीलजीमूतवर्णेऽभ्रमालाकृताभरणे विस्फुर, ॐ घण्टारवाकीर्णदेहे, ॐ सिंसिंस्थेऽरुणवर्णे, ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं रौद्ररूपे ह्रूं ह्रीं क्लीम्, ॐ ह्रीं ह्रूमोमाकर्ष, ॐ धून धून, ॐ हे हः स्वः, वज्रिणि भिन्द, ॐ महाकाये छिन्द, ॐ करालिनि किटि किटि महाभूतमातः सर्वदुष्टनिवारिणि जये, ॐ विजये, ॐ त्रैलोक्यविजये हूं फट् स्वाहा ॥ २

नीलवर्णां प्रेतसंस्थां विंशहस्तां यजेज्जये । न्यासं कृत्वा तु पञ्चाङ्गं रक्तपुष्पाणि होमयेत् ॥
सङ्ग्रामे सैन्यभङ्गः स्यात्त्रैलोक्यविजयापठात् ॥ ३

ॐ बहुरूपाय स्तम्भय स्तम्भय, ॐ मोहय, ॐ सर्वशत्रून्द्रावय, ॐ ब्रह्माणमाकर्षय विष्णुमाकर्षय, ॐ महेश्वरमाकर्षय, ओमिन्द्रं टालय, ॐ पर्वताञ्चालय, ॐ सप्त सागराञ्शोषय, ॐ छिन्द च्छिन्द बहुरूपाय नमः ॥ ४

भुजंगं नाममून्मूर्तिसंस्थ विद्यादरि ततः ॥ ५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये युद्धजयार्णवीयत्रैलोक्यविजयविद्यावर्णनं नाम चतुस्त्रिंशदधिक शततमोऽध्याय ॥ १३४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४२३५

अथ पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्याय ।

सङ्ग्रामविजयविद्या ।

ईश्वर उवाच—

सङ्ग्रामविजयां विद्यां पदमालां वदाम्यहम् ॥ १

ॐ ह्रीं चामुण्डे श्मशानवासिनि खट्वाङ्गकपालहस्ते महाप्रेतसमारूढे महाविमानसमाकुले कालरात्रि महागणपरिवृते महामुखे बहुभुजे घण्टाडमरुकिङ्किणि[हस्ते], अट्टाट्टहासे किलि किलि, ॐ हूं फट्, दंष्ट्राघोरान्धकारिणि नादशब्दबहुले गजचर्मप्रावृतशरीरे मांसदिग्धे लेलिहानोग्रजिह्वे महाराक्षसि रौद्रदंष्ट्राकराले भीमाट्टाट्टहासे स्फुरद्विद्युत्प्रभे चल चल, ॐ चकोरनेत्रे चिलि चिलि, ॐ ललज्जिह्वे, ॐ भीं भ्रुकुटीमुखि हुंकारभयत्रासनि कपालमालावेष्टितजटामुकुटशशाङ्कधारिणि, अट्टाट्टहासे किलि किलि, ॐ ह्रूं दंष्ट्राघोरान्धकारिणि सर्वविघ्नविनाशिनि, इदं कर्म साधय साधय, ॐ शीघ्रं कुरु कुरु, ॐ फट्, ओमङ्कुशेन शमय प्रवेशय, ॐ रङ्ग रङ्ग कम्पय कम्पय, ॐ चालय, ॐ रुधिरमांसमद्यप्रिये हन हन, ॐ कुट्ट, ॐ छिन्द, ॐ मारय, ओमनुक्रमय, ॐ वज्रशरीरं पातय, ॐ त्रैलोक्यगतं दुष्टमदुष्टं वा गृहीतमगृहीतं वाऽऽवेशय, ॐ नृत्य, ॐ वन्द, ॐ कोटराक्ष्यूर्ध्वकेश्युलूकवदने करङ्किणि दह, ॐ पच पच, ॐ गृह्ण, ॐ मण्डलमध्ये

---

१ घ °णि ह्रूं ध्रूं क्षां क्षोभरूपिणि प्रज्वल प्रज्वल, ॐ भीमभीषणे भि° । २ ख. ग °पठात् । ३ क ङ. °महा° । ४ ख घ °णि, ॐ करङ्कमालाधारिणि द° ।

प्रवेशय, ॐ किं विलम्बसि ब्रह्मसत्येन विष्णुसत्येन रुद्रसत्येनर्षिसत्येनाऽऽवेशय, ॐ किलि किलि ॐ खिलि खिलि विलि विलि, ॐ विकृतरूपधारिणि कृष्णभुजंगवेष्टितशरीरे सर्वग्रहावेशनि प्रलम्बौष्ठिनि भ्रूभङ्गलग्ननासिके विकटमुखि कपिलजटे ब्राह्मि भञ्ज, ॐ ज्वालामुखि स्वन, ॐ पातय, ॐ रक्ताक्षि घूर्णय भूमिं पातय, ॐ शिरो गृह्ण चक्षुर्मीलय, ॐ हस्तपादौ गृह्ण मुद्रां स्फोटय, ॐ फट्, ॐ विदारय, ॐ त्रिशूलेन च्छेदय, ॐ वज्रेण हन, ॐ दण्डेन ताडय ताडय, ॐ चक्रेण च्छेदय च्छेदय, ॐ शक्त्या भेदय दंष्ट्रया कीलय, ॐ कर्णिकया पाटय, ओमङ्कुशेन गृह्ण, ॐ शिरोक्षिज्वरमैकाहिकं द्व्याहिकं त्र्याहिकं चातुर्थिकं डाकिनीस्कन्दग्रहान्मुञ्च मुञ्च, ॐ पच, ओमुत्सादय, ॐ भूमिं पातय, ॐ गृह्ण, ॐ ब्रह्माण्येहि, ॐ माहेश्वर्येहि, [ॐ]कौमार्येहि, ॐ वैष्णव्येहि, ॐ वाराह्येहि, ओमैन्द्र्येहि, ॐ चामुण्ड एहि ॐ रेवत्येहि, ओमाकाशरेवत्येहि, ॐ हिमवच्चारिण्येहि, ॐ रुरुमर्दिन्यसुरक्षयंकर्याकाशगामिनि पाशेन बन्ध बन्ध, अङ्कुशेन कट कट समयं तिष्ठ, ॐ मण्डलं प्रवेशय, ॐ गृह्ण मुखं बन्ध, ॐ चक्षुर्बन्ध हस्तपादौ च बन्ध दुष्टग्रहान्सर्वान्बन्ध, ॐ दिशो बन्ध, ॐ विदिशो बन्ध, अधस्ताद्बन्ध, ॐ सर्वं बन्ध, ॐ भस्मना पानीयेन वा मृत्तिकया सर्षपैर्वा सर्वानावेशय, ॐ पातय, ॐ चामुण्डे किलि किलि, ॐ विच्चे हुं फट् स्वाहा ॥ २

पदमाला जयाख्येयं सर्वकर्मप्रसाधिका । सर्वदा होमजप्याद्यैः पाठाद्यैश्च रणे जयः ॥ ३

अष्टाविंशभुजा ध्येया असिखेटकपदकरौ । गदादण्डयुतौ चान्यौ शरचापधरौ परौ ॥ ४

मुष्टिमुद्गरयुक्तौ च शङ्खखड्गयुतौ परौ । ध्वजवज्रधरौ चान्यौ सचक्रपरशू परौ ॥ ५

डमरुदर्पणाढ्यौ च शक्तिकुन्तधरौ परौ । हलेन मुसलेनाऽऽढ्यौ पाशतोमरसंयुतौ ॥ ६

*ढक्कापणवसंयुक्तावभयौ मुष्टिकान्वितौ । तर्जयन्ती च महिषं घातनी होमतोऽरिजित् ॥

त्रिमध्वाक्ततिलैर्होमो न देया यस्य कस्यचित् ॥ ७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये युद्धजयार्णवे सङ्ग्रामविजयविद्यावर्णनं नाम पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४२४२

अथ षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

नक्षत्रचक्रम् ।

ईश्वर उवाच—

अथ चक्रं प्रवक्ष्यामि यानादौ च फलप्रदम् । अश्विन्यादौ लिखेच्चक्रं त्रिनाडीपरिभूषितम् ॥ १

अश्विन्यार्द्रादिभिः पूर्वा ततश्चोत्तरफल्गुनी । हस्ता(स्तो) ज्येष्ठा तथा मूलं वारुणं चाप्यजैकपात्

---

* इदमर्धं च पुस्तके नास्ति ।

---

१ क ख ग ग्रहा । २ क ख ग घ सर्वेर' । ३ क ख ग शिरातिज्व' । ४ क ङ ॐ सूतक' । ५ [illegible] 'वन्तधारि' । ६ क ङ च विद हु । ७ क ङ च शङ्कुय' । ८ क ङ 'भयस्वस्तिका' । ९ क ख. 'ता [illegible]' । १० घ. 'द । त्रिशक्त' । ११ क ङ 'हामैन दे' । १२ क. ख. ग. ङ हस्तज्ये' । १३ क ख ग, ङ 'प वाप्य' ।

नाडीयं प्रथमा चान्या याम्यं मृगशिरस्तथा । पुष्यं भाग्यं तथा चित्रा मैत्रं चोऽऽप्यं च वासवम्
अहिर्बुध्नं तृतीयाऽथ कृत्तिका रोहिणी ह्यहिः । चित्रा स्वाती विशाखा चैव श्रवणा रेवती च भम्
नाडीत्रितयसंजुष्टग्रहाज्ज्ञेयं शुभाशुभम् । चक्रं फणीश्वरं तत्तु त्रिनाडीपरिभूषितम् ॥　५
*रविभौमार्कराहुस्थमशुभं स्याच्छुभं परम् । देशग्रामेषुता भ्रातृभार्याद्या एकशः शुभाः ॥　६
अ भ कृ रो मृ आ पु पु आ म पू उ ह चि स्वा वि अ ज्ये मू पू उ श्र ध श पू उ रे ॥　७
अत्र सप्तविंशतिनक्षत्राणि ज्ञेयानि ॥　८

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये नक्षत्रचक्रवर्णनं नाम षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४२५०

अथ सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महामारीविद्याकथनम् ।

ईश्वर उवाच—　१
महामारीं प्रवक्ष्यामि विद्यां शत्रुनिर्मर्दिनीम् ॥
ॐ ह्रीं महामारि रक्ताक्षि कृष्णवर्णे यमस्याऽऽज्ञाक(का)रिणि सर्वभूतसंहारकारिणि, अमुकं हन हन, ॐ दह दह, ॐ पच पच, ॐ छिन्द छिन्द, ॐ मारय मारय, ओमुत्सादयो-　२
त्सादय, ॐ सर्वसत्त्ववशंकरि सर्वकामिके हुं फट्स्वाहेति ॥
ॐ मारि हृदयाय नमः । ॐ महामारि शिरसे स्वाहा । ॐ कालरात्रि शिखायै वौषट् । ॐ कृष्णवर्णे खः कवचाय हुम् । ॐ तारकाक्षि विद्युज्जिह्वे सर्वसत्त्वभयकरि रक्ष रक्ष सर्वकार्येषु　३
ह्रं त्रिनेत्राय वषट् । ॐ महामारि सर्वभूतदमनि महाकालि, अस्त्राय हुं फट् ॥
एष न्यासो महादेवि कर्तव्यः साधकेन तु । शवादिवस्त्रमादाय चतुरस्रं त्रिहस्तकम् ॥　४
कृष्णवर्णां त्रिवक्त्रां च चतुर्बाहुं समालिखेत् । पटे विचित्रवर्णैश्च धनुः शूलश्च कर्तृकाम् ॥　५
खट्वाङ्गं धारयन्ती च कृष्णाभं पूर्वमाननम् । तस्य दृष्टिनिपातेन भक्षयेदग्रतो नरम् ॥　६
द्वितीययाम्यभागे तु रक्तजिह्वं भयानकम् । +लेलिहानं करालं च दंष्ट्रोत्कटभयानकम् ॥　७
*तस्य दृष्टिनिपातेन भक्ष्यमाणं हयादिकम् । तृतीयं च मुखं देव्याः श्वेतवर्णं गजादिनुत् ॥　८
गन्धपुष्पादिमध्वाज्यैः पश्चिमाभिमुखं यजेत् । मन्त्रस्मृतेरक्षिरोगः शिरोरोगादि नश्यति ॥　९
वश्याः स्युर्यक्षरक्षाश्च(क्षांसि) नाशमायान्ति शत्रवः । समिधो निम्बवृक्षस्य ह्यजारक्तविमिश्रिताः　११
मारयेत्क्रोधसंयुक्तो होमादेव न संशयः । परसैन्यमुखो भूत्वा सप्ताहं जुहुयाद्यदि ॥

---

* इदमर्धं ग पुस्तके नास्ति । + इदमर्धं च पुस्तके नास्ति । * इदमर्धं ग पुस्तके नास्ति ।

---

१ क ड चाग्य सवा' । २ क 'बुंध्न' । ३ ग. मित्र । ४ क. ड च श्रवण रेवती तु च । ना' । ५ क ड सद्गुह्यमहेशैय । ६ क ड 'र सद्भविना' । ७ क ड 'रिदूषि' । ८ क. ड 'दुस्था अशुभस्था शुभावहा । दे' । ९ क ड. 'मसुता । १० क ड. एकगा । ११ ख ग क्रीं । १२ ख ग 'हामरि' । १३ क ग ॐ । १४ क ग ड तु । सर्वादि' । १५ ख. ग निरक्ता च । १६ ख ग. ट वर्तिका' । १७ क ड शुभदन्त । १८ ख ग सजेत् । १९ ड 'स्यन्कोध' ।

न्याधिभिर्गृह्यते सैन्यं भङ्गो भवति वैरिणः । समिधोऽष्टसहस्रं तु यस्य नाम्ना तु होमयेत् ॥ १२
अचिरान्म्रियते सोऽपि ब्रह्मणा यदि रक्षितः । उन्मत्तसमिधो रक्तविषयुक्तसहस्रकम् ॥ १३
दिनत्रयं ससैन्यश्च नाशमायाति वै रिपुः । राजिकालवणैर्होमाद्भङ्गोऽरेः स्यादिनत्रयात् ॥ १४
खररक्तसमायुक्तहोमादुच्चाटयेद्रिपुम् । +काकरक्तसमायोगाद्धोमादुत्सादनं द्विषः ॥ १५
वधाय कुरुते सर्वं यत्किंचिन्मनसेप्सितम् । अथ सङ्ग्रामसमये गजारूढस्तु साधकः ॥ १६
कुमारीद्वयसंयुक्तो मन्त्रसंनद्धविग्रहः । दूरशङ्खादिवाद्यानि विद्यया ह्यभिमन्त्रयेत् ॥ १७
महामायापटं *मूर्ध्नि उच्छ्रेत्स्वयं रणाजिरे । परसैन्यमुखो भूत्वा दर्शयेत्तं महापटम् ॥ १८
कुमारीभोजयेत्तत्र पश्चात्पिण्डीं च भ्रामयेत् । +साधकश्चिन्तयेत्सैन्यं पाषाणमिव निश्चलम् ॥ १९
निरुत्साहं विभग्नं च मुह्यमानं च भावयेत् । एष स्तम्भो मया प्रोक्तो न देयो यस्य कस्यचित् ॥
त्रैलोक्यविजया माया दुर्गेव भैरवी तथा । कुब्जिका भैरवी रुद्रो नारसिंह(?) पटादिना ॥ २१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये महामारीविद्यावर्णनं नाम सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४२७१

अथाष्टात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

षट्कर्माणि ।

ईश्वर उवाच—

षट्कर्माणि प्रवक्ष्यामि सर्वमन्त्रेषु तच्छृणु । आदौ साध्यं लिखेत्पूर्वं चान्ते मन्त्रसमन्वितम् ॥ १
पल्लवः स तु विज्ञेयो महोच्चाटकरः परः । आदौ मन्त्रस्ततः साध्यो मध्ये साध्यः पुनर्मनुः ॥ २
योगाख्यः संप्रदायोऽयं कुलोत्सादेषु योजयेत् । आदौ मन्त्रपदं दद्यान्मध्ये साध्यं नियोजयेत् ३
पुनश्चान्ते लिखेन्मन्त्रं साध्यं मन्त्रपदं पुनः । रोधकः संप्रदायस्तु स्तम्भनादिषु योजयेत् ॥ ४
*अधोऽर्धं याम्यवामे तु मध्ये साध्यं तु योजयेत् । (+संपुटः स तु विज्ञेयो वश्याकर्षेषु योजयेत्
मन्त्राक्षरं यदा साध्यं ग्रथितं चाक्षराक्षरम् । ग्रथमः) संप्रदायः स्यादाकृष्टिवशकारकः ॥ ६
मन्त्राक्षरद्वयं लिख्य एकं साध्याक्षरं पुनः । विदर्भः स तु विज्ञेयो वश्याकर्षेषु योजयेत् ॥ ७
आकर्षणादि यत्कर्म वसन्ते चैव कारयेत् । तापज्वरे तथा वश्ये स्वाहा चाऽऽकर्षणे शुभम् ॥ ८
नमस्कारपदं चैव शान्तिवृद्धौ प्रयोजयेत् । पौष्टिकेषु वषट्कारमाकर्षे वशकर्मणि ॥ ९
विद्वेषोच्चाटने मृत्यौ फट्स्यात्खण्डीकृतोऽशुभे । लाभादौ मन्त्रदीक्षादौ वषट्कारस्तु सिद्धिदः १०
यमोऽसि यमराजोऽसि कालरूपोऽसि धर्मराट् । मया दत्तमिमं शत्रुमचिरेण निपातय ॥ ११
निपातयामि यत्नेन निर्वृतो भव साधक । संहृष्टमनसा ब्रूयाद्देशिकोऽरिप्रमर्दनैः ॥ १२

+ इदमर्धं घ. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । * अस्मिञ्श्लोके मूर्ध्नीति पदमार्षम् । + इदमर्धं क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति ।
* इदमर्धं ग. च. पुस्तकयोर्नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति ।

---

१ ग. ङ. 'विल्लिः पूर्वेने । २ क. ङ. 'पद्दृ' । ३ क. ङ. 'पिच्छी च । ४ ख. भावयत् । ५ क. ङ. कुम्भिका । ६ ख. ग. च. 'न । वाप' । ७ क. ङ. 'विदर्भका' । ८ च. 'वो दशावरे' । ९ क. ङ. वश्ये । १० क. ङ. 'षट् वै' । ११ च. 'दो रिपुसूदनम् । आमरणमयं प्रा' । १२ क. ङ. 'म. । अग्निं स्वर्णमयं प्रा' ।

पद्मे शुक्ले यमं प्रार्च्य होमादेतत्प्रसिध्यति । आत्मानं भैरवं ध्यात्वा ततो मध्ये कुलेश्वरीम् ॥ १३
रात्रौ वार्तां विजानाति आत्मनश्च परस्य च । दुर्गे दुर्गेरक्षणीति दुर्गां प्रार्च्यारिहा भवेत् ॥ १४
जप्त्वा हसक्षमलवरयुं भैरवीं घातयेदरिम् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये षट्कर्मकथनं नामाष्टात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४२८६

अथैकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

षष्टिः संवत्सराः ।

ईश्वर उवाच—
षष्ट्यब्दानां प्रवक्ष्यामि शुभाशुभमतः शृणु । प्रभवे यज्ञकर्माणि विभवे सुखिनो जनाः ॥ १
शुक्ले च सर्वसस्यानि प्रमोदेन प्रमोदिताः । प्रजापतौ प्रवृद्धिः स्यादाङ्गिरा भोगवर्धनः ॥ २
श्रीमुखे वर्धते लोको भावे भावः प्रवर्धते । युवा च प्लवते शक्रो धाता सर्वौषधीकरः ॥ ३
ईश्वरे क्षेममारोग्यं बहुधान्यः सुभिक्षदः । प्रमाथी मध्यवर्षस्तु विक्रमे सस्यसंपदः ॥ ४
वृषो वृष्यति सर्वांश्च चित्रभानुश्च चित्रताम् । सुभानुः(नौ) क्षेममारोग्यं तारणे जलदाः शुभाः ॥
पार्थिवे सस्यसंपत्तिरतिवृष्टिस्तथा व्यये । सर्वजित्युत्तमा वृष्टिः सर्वधारी सुभिक्षदः ॥ ६
विरोधी जलदान्हन्ति विकृतिश्च भयंकरः । खरे भवेत्पुमान्वीरो नन्दने नन्दते(ति) प्रजा ॥ ७
विजयः शत्रुहन्ता च शत्रु(जयो) रोगादि मर्दयेत् । ज्वरार्तो मन्मथे लोको दुष्करे दुष्कराः प्रजाः(?)
दुर्मुखे दुर्मुखो लोको हेमलम्बेन संपदः । संवत्सरो महादेवि विलम्बस्तु सुभिक्षदः ॥ ९
कारी शत्रुकोपाय विजये(शार्वरी) सर्वदा क्वचित् । प्लवे प्लवन्ति तोयानि शोभने शुभकृत्प्र- १०
शुभकृच्छोभने प्र)जा ॥
राक्षसे निष्ठुरो लोको विविधं धान्यमानने(ले)।सुवृष्टिः पिङ्गले क्वापि काले ह्युक्तो(लयुक्ते) धनक्षयः
सिद्धार्थे सिध्यते(ति) सर्वं रौद्रे रौद्रं प्रवर्तते । दुर्मतौ मध्यमा वृष्टिर्दुन्दुभिः क्षेमधान्यकृत् ॥ १२
प्लवन्ते(ति) रुधिरोद्गारी रक्ताक्षः(क्षे) क्रोधनो(ने) जयः। क्षये क्षीणधनो लोकः षष्टिसंवत्सराणि तु

इत्यादिमहापुराण आग्नेये युद्धजयार्णवे षष्टिसंवत्सरवर्णनं नामैकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४२९८

अथ चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

वश्यादियोगाः ।

ईश्वर उवाच—
वश्यादियोगान्वक्ष्यामि लिखेदष्टपदे त्विमान् । भृङ्गराजः सहदेवी मयूरस्य शिखा तथा ॥ १

---

*क्रोधनाद्यानन्दान्तैकादशसंवत्सरफलप्रतिपादकाः श्लोकास्त्रुटिताः ।

---

१ घ. 'ते । पूरणो पूरते ग' । २ क. ख. ङ. 'वर्ष तु वि' । ३ ख. ग. विपयः । ४ क. घ. ङ. 'खरे ग' ।

पुत्रं जीवकृतं जाली ह्यधःपुष्पा रुदन्तिका । कुमारी रुद्रजटा स्याद्विष्णुक्रान्ता शि(सि)तोऽर्कक

लज्जालुका मोहलता कृष्णधत्तूरसंज्ञिता । गोरक्षः कर्कटी चैव मेषशृङ्गी स्नुही तथा ॥ ३

ऋत्विजो वह्नयो नागाः पक्षौ मुनिमनू शिवः । वसवो दिग्रसा वेदा ग्रहर्तुरविचन्द्रमाः ॥ ४

तिथयश्च क्रमाद्भागा ओषधीनां प्रदक्षिणम् । प्रथमेन चतुष्केण धूपश्चोद्वर्तनं परम् ॥ ५

तृतीयेनाञ्जनं कुर्यात्स्नानं कुर्याच्चतुष्कतः । भृङ्गराजानुलोमाच्च चतुर्धा लेपनं स्मृतम् ॥ ६

मुनयो दक्षिणे पार्श्वे युगाद्याश्चोत्तराः स्मृताः । भुजगाः पादसंस्थाश्च ईश्वरा मूर्ध्नि संस्थिताः ७

मध्येन सार्कशशिभिर्धूपः स्यात्सर्वकार्यके । एतैर्विलिप्तदेहस्तु त्रिदशैरपि पूज्यते ॥ ८

+धूपस्तु षोडशाद्यस्तु गृहाद्युद्वर्तने स्मृतः । युगाद्याश्चाञ्जने प्रोक्तो वाणाद्याः स्नानकर्मणि ॥ ९

रुद्राद्या भक्षणे प्रोक्ताः पक्षाद्याः पानके स्मृताः । ऋत्विग्वेदर्तुनयनैस्तिलकं लोकमोहनम् ॥१०

सूर्यत्रिदशपक्षैश्च शैलैः स्त्री लेपतो वशा । चन्द्रेन्द्रफणिरुद्रैश्च योनिलेपाद्वशाः स्त्रियः ॥ ११

तिथिदिग्युगबाणैश्च गुटिका तु वशंकरी । भक्ष्ये भोज्ये तथा पाने दातव्या गुटिका वशे ॥ १२

ऋत्विग्ग्रहाक्षिशैलैश्च शस्त्रस्तम्भे मुखे धृता । शैलेन्द्रवेदरन्ध्रैश्च अङ्गलेपाज्जले वसेत् ॥ १३

वाणाक्षिमनुरुद्रैश्च गुटिका क्षुत्तृषादिनुत् । त्रिषोडशदिशाबाणैर्लेपात्स्त्री दुर्भगा शुभा ॥ १४

त्रिदशाक्षिदिशानेत्रैर्लेपात्क्रीडेच्च पन्नगैः । त्रिदशाक्षेशभुजगैर्लेपात्स्त्री सूयते सुखम् ॥ १५

(* सप्तदिङ्मुनिरन्ध्रैश्च द्यूतजिद्धस्तलेपतः । त्रिदशाक्ष्यब्धिमुनिभिर्ध्वजलेपाद्रतौ सुतः ॥) १६

ग्रहाब्धिसर्पत्रिदशैर्गुटिका स्याद्वशंकरी । ऋत्विक्पदास्थितौ लप(तोप)ऽयाः प्रभावः प्रतिपादितः

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये वशादियोगवर्णनं नाम चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४३१५

अथैकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

षट्त्रिंशत्पदकज्ञानम् ।

ईश्वर उवाच—

षट्त्रिंशत्पदसंस्थानामोषधीनां वदे फलम् । अमरीकरणं नृणां ब्रह्मरुद्रेन्द्रसेवितम् ॥ १

हरीतक्यक्ष्य(क्ष)धात्र्यश्च मरीचं पिप्पली शिफा । वह्निः शुण्ठी पिप्पली च गुडूची वचनिम्बकाः

वासकः शतमूली च सैन्धवं सिन्धुवारकम् । कण्टकारी गो(गो)क्षुरकौ बिल्वं पौनर्नवं बला ॥ ३

एरण्डमुण्डीरुचको भृङ्गः क्षारोऽथ पर्पटः । धन्याको जीरकश्चैव शतपुष्पी जँ(य)वाणि(नि)का ॥ ४

विडङ्गः खदिरश्चैव कृतमालो हरिद्रया । वचा सिद्धार्थ एतानि षट्त्रिंशत्पदगानि हि ॥ ५

क्रमादेकादिसंज्ञानि ह्यौषधानि महान्ति हि । +सर्वरोगहराणि स्युरमरीकरणानि च ॥ ६

+ इदमर्धं च पुस्तके नास्ति । * धनुश्चिह्नान्तर्गतश्लोकः क ङ पुस्तकयोर्नास्ति । + इदमर्धं क ङ पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ ग 'हृता जा' । २ ग घ ङ 'ष्णधूस्तुर' । ३ क ङ. 'ण वृषधो' । ४ ख ग 'शापास्तु । ५ क ख ग. 'फा रणाद्या स्नान' । ६ क ङ पार्के । ७ क ङ च धृतम् । ८ क ङ 'शाद्दिदशनेत्रैस्तोयात्पीडावप' । ९ ग. 'श्च द्युतजिद्धस्तलेपन । त्रिं' । १० ख ग 'हाब्धिसर्पत्रि' । ११ क. ङ. शफा । १२ क ख ङ ची चव्यनि' । १३ क. ङ 'का बिल्वा नर्तकं च' । १४ क ङ समानिका ।

(मन्त्रौषधादि)

वलीपलितभेत्तॄणि सर्वकोष्ठगतानि तु । एषां चूर्णं च वटिका रसेन परिभाविता ॥ ७
अवलेहः कषायो वा मोदको गुडखण्डकः । मधुतो घृततो वाऽपि घृतं तैलमथापि वा ॥ ८
सर्वात्मनोपयुक्तं हि मृतसंजीवनं भवेत् । कर्षार्धं कर्षमेकं वा पलार्धं पलमेककम् ॥ ९
यथेष्टाचारनिरतो जीवेद्वर्षशतत्रयम् । मृतसंजीवनीकल्पे योगो नास्मात्परोऽस्ति हि ॥ १०
प्रथमान्नवकायोगात्सर्वरोगैः प्रमुच्यते । द्वितीयाच्च तृतीयाच्च चतुर्थान्मुच्यते रुजः ॥ ११
एवं षट्काच्च प्रथमाद्द्वितीयाच्च तृतीयतः । चतुर्थात्पञ्चमात्षष्ठात्तथा नवचतुष्कतः ॥ १२
एकद्वित्रिचतुष्पञ्चषट्सप्ताष्टमतोऽनिलात् । अग्निभास्करषड्विंशसप्तविंशैश्च पित्ततः ॥ १३
बाणर्तुशैलवसुभिस्तिथिभिर्मुच्यते कफात् । वेदाग्निभिर्बाणगुणैः षड्गुणैः स्याद्वशे घृते ॥ १४
ग्रहादिग्रहणान्तैश्च सर्वैरेव विमुच्यते । एकद्वित्रिरसैः शैलैर्वसुग्रहशिवैः क्रमात् ॥ १५
द्वात्रिंशत्तिथिसूर्यैश्च नात्र कार्या विचारणा । षट्त्रिंशत्पदकज्ञानं न देयं यस्य कस्यचित् ॥ १६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये षट्त्रिंशत्पदकज्ञानाख्यानं नामैकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४३३१

अथ द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मन्त्रौषधादि ।

ईश्वर उवाच—

मन्त्रौषधानि चक्राणि वक्ष्ये सर्वप्रदानि च । चौरनाम्नो वर्णगुणो विभ्रो मात्राश्चतुर्गुणाः ॥ १
+नाम्ना हृते भवेच्छेषश्चौरोऽथ जातकं वदे । प्रश्ने ये विषमा वर्णास्ते गर्भे पुत्रजन्मदाः ॥ २
नामवर्णैः समैः काणो वामेऽक्षिण विषमैः पुनः । दक्षिणाक्षि भवेत्काणं स्त्रीपुंनामाक्षरस्य च ॥ ३
मात्रावर्णाश्चतुर्निघ्ना वर्णपिण्डे गुणे कृते । समे स्त्री विषमे ना स्याद्विशेषे च मृतिः स्त्रियाः ॥ ४
प्रथमं रूपशून्येऽथ प्रथमं म्रियते पुमान् । *प्रश्नं सूक्ष्माक्षरैर्गृह्य द्रव्यैर्भागेऽखिले मतम् ॥ ५
शनिचक्रं प्रवक्ष्यामि तस्य दृष्टिं परित्यजेत् । राशिस्थः सप्तमे दृष्टिश्चतुर्दशशतेऽधिका ॥ ६
एकद्व्यष्टद्वादशमः पाददृष्टिश्च तत्त्यजेत् । दिनाधिपः प्रहरभाक्शेषा यामार्धभागिनः ॥ ७
शनिभागं त्यजेद्युद्धे दिनराहुं वदामि ते । रवौ पूर्वेऽनिले मन्दे गुरौ याम्येऽनले भृगौ ॥ ८
अग्नौ कुजे भवेत्सौम्ये स्थिते राहुर्बुधे सदा । फणिराहुस्तु प्रहरमैशे वह्नौ च राक्षसे ॥ ९
याम्यां संवेष्टयित्वा च शत्रुं हन्तीशसंमुखम् । तिथिराहुं प्रवक्ष्यामि पूर्णिमाऽऽग्नेयगोचरे ॥ १०

+ इदमर्धं क. ङ पुस्तकयोर्नास्ति । * इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. समुतो । २ क. °तोयाम्भोधृ° । ३ क. ङ. °नोऽप्रमुक । ४ क. ङ. °श वाचिनि° । ५ क. ङ. °मी कोन्यो यो° । ६ ख. °मा न घ का° । ७ क. ङ. °शैवसमुतिस्ति° । ८ क. ङ. °ध कुष्ठ रे° । ग. °ध कुष्ठ रे° । ९ क. ङ. °रेषै. शैलैर्धनुर्महाशैरैः क° । १० ग. °शमकङ्क्षा° । ११ क ङ. °गुणादियामा° । १२ ख. कृते । १३ क. ग. °वे- स्योनः स्त्री° । १४ क. ख ङ. °तांविमावर्णपिण्डैर्गुणीहृते । १५ क. ख. ङ. °शेषे(षेऽ)थ मृ° । १६ क. ख. ङ. स्त्रियाम् । १७ क. ख. ङ. °ध त त्यजे° । १८ क. ङ. भागमेयाया° । १९ ख. ग. कुण्डे । क. ङ. ध्वजे । २० क. ङ. अग्ने । २१ ख. ग. °दा । चाति रा° । २२ ख. ग. कायो स वेष्टयित्वाद्य शत्रु हस्ती स° । २३ च. °थिलर्गं प्र° ।

अमावास्यां वायवे च राहुः संमुखशत्रुहा । काद्या जान्ताः संमुखे स्युश्चाद्या दान्ताश्च दक्षिणे ॥
*शुक्ले त्यजेत्कुजगुणान्धाश्च मान्ताश्च पूर्वतः । याद्या हान्ता उत्तरे स्युस्तिथिदृष्टिं विवर्जयेत् १२
पूर्वाश्च दक्षिणास्तिस्रो रेखा वै मूलभेदके । सूर्यराश्यादि संलिख्य दृष्टौ हानिर्जयोऽन्यथा ॥१३
विष्टिराहुं प्रवक्ष्यामि अष्टौ रेखास्तु पातयेत् । शिवाद्यमं यमाद्वायुं वायोरिन्द्रं ततोऽम्बुपम् ॥१४
नैर्ऋताच्च नयेच्चन्द्रं चन्द्रादग्निं ततो जले । जलादीशे चरेद्राहुर्विष्ट्या सह महाबलः ॥ १५
ऐशान्यां च तृतीयादौ सप्तम्यादौ च याम्यके । एवं कृष्णे सिते पक्षे वायौ राहुश्च हन्त्यरीन् ॥
इन्द्रादीन्भैरवादींश्च ब्रह्माण्यादीन्ग्रहादिकान् । अष्टाष्टकं च पूर्वादौ याम्यादौ वातयोगिनीम् १७
यां दिशं वहते वायुस्तत्रस्थो घातयेदरीन् । दृढीकरणमाख्यास्ये कण्ठे बाह्वादिधारिता ॥ १८
पुष्योद्धृता काण्डलैक्ष्यं वारयेच्छरपुङ्खिका । तथाऽपराजितापाठाद्वाभ्यां खड्गं निवारयेत् ॥१९
ॐ नमो भगवति वज्रशृङ्खले हन हन, ॐ भक्ष भक्ष, ॐ खाद, ओम्, अरे रक्तं पिव कपालेन रक्ताक्षि रक्तपटे भस्माङ्गि भस्मलिप्तशरीरे वज्रायुधे वज्रप्राकारनिचिते पूर्वां दिशं बन्ध बन्ध, दक्षिणां दिशं बन्ध बन्ध, ओमुत्तरां दिशं बन्ध बन्ध पश्चिमां दिशं बन्ध बन्ध (+नागान्बन्ध बन्ध नागपत्नीर्बन्ध बन्ध, ओमसुरान्बन्ध बन्ध, ॐ) यक्षराक्षसपिशाचान्बन्ध बन्ध, ॐ प्रेतभूतगन्धर्वादयो ये केचिदुपद्रवास्तेभ्यो रक्ष रक्ष, ओमूर्ध्वं रक्ष रक्ष, अधो रक्ष रक्ष, ॐ क्षुरिकं बन्ध बन्ध, ॐ ज्वल महाबले घटि घटि, ॐ मोटि मोटि सटावलिवज्राग्निवज्रप्राकारे हुं फट्, ह्रीं ह्रूं श्रीं फट्, ह्रीं हः, फूं फें फः सर्वग्रहेभ्यः सर्वव्याधिभ्यः सर्वदुष्टोपद्रवेभ्यो ह्रीमशेषेभ्यो रक्ष रक्ष ॥ २०
ग्रहज्वरादिभूतेषु सर्वकर्मसु योजयेत् ॥ २१

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये मन्त्रौषधादिवर्णनं नाम द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४३५२

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

कुब्जिकापूजा ।

ईश्वर उवाच—

कुब्जिकाक्रमपूजां च वक्ष्ये सर्वार्थसाधनीम् । यथाऽसुरा जिता देवैः शस्त्राद्यै राज्यसंयुतैः ॥ १
मायाबीजं च गुह्याङ्गे षट्कमस्त्रं करे न्यसेत् । काली कालीति हृदयं दुष्टचाण्डालिका शिरः ॥ २
ह्रीं स्फें ह स ख क छ ड ओंकारो भैरवः शिखा । भेलखीकवचं दूतीनेत्राख्या रक्तचण्डिकास्त्रे
ततो गुह्यकुब्जिकायै मण्डले स्थानके यजेत् । अग्नौ कूर्चशिरो रुद्रे नैर्ऋतेऽथ शिखाऽनिले ॥ ४

---

* इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतपाठः क. ङ. च पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ घ. 'द्दा । स्याधाताद्याः पश्चिमे स्युः सोधाद्या' । २ क. ङ. पश्चिमे । ३ ख. ग. 'जेद्भवज' । ४ क. ख. ङ. दक्षिणादुं । ५ क. ङ. 'विष्या स' । ६ क. ङ. याम्यके । ७ क. ङ. कृष्णश्वेतज्याप्ये या' । ८ क. ङ. 'न्त्यधीन् । ९ घ. 'न् । वर्ज्यकरणमध्यास्ये क' । १० क. ङ. काण्डवाह्वादिवारिता । पु' । ११ क. ङ. 'लक्ष्यं धारयेच्छरपुङ्खिका । ध' । १२ ग. घ. 'अदे । १३ ख. ग. 'राक्षस' । १४ ख. ग. 'ति शुद्धतादु' । १५ क. ङ. 'भौ कला शि' ।

कवचं मध्यतो नेत्रमस्त्रं दिक्षु च मण्डले । द्वात्रिंशता कर्णिकायां स्रौं हसक्षमलनवरपद्मचात्मम- ५
व्रबीजकम् ॥
ब्रह्माणी चैव माहेशी कौमारी वैष्णवी तथा । वाराही चैव माहेन्द्री चामुण्डा चान्डिकेन्द्रकात् ६
*यजेद्रवलकसद्दाङ्शिवेन्द्राग्नियमेऽग्निपे । जले तु कुसुममालाभद्रिकाणां च पञ्चकम् ॥ ७
जालंधरं पूर्णगिरिं कामरूपं क्रमाद्यजेत् । (+मरुदीशाग्निनैर्ऋत्ये मध्ये वै वज्रकुब्जिकाम् ॥ ८
अनादिविमलः पूज्यः सर्वज्ञविमलस्ततः । * प्रसिद्धविमलश्चाथ संयोगविमलस्ततः ॥ ९
समयाख्योऽथ विमल एतद्विमलपञ्चकम् । मरुदीशाननैर्ऋत्ये वह्नौ चोत्तरशृङ्गके ॥ १०
कुब्जार्थे खिङ्खिनी पैष्ठी सोपन्ना सुस्थिरा तथा । रत्नसुन्दरी चैशाने शृङ्गे चाष्टाऽऽदिनायकाः॥
मित्रे औडीशपष्ठचाख्यौ वर्षा अग्न्यम्बुपेऽनिले । भवेद्गगनरत्नं स्याचाऽऽप्ये कवचरत्नकम् १२
ध्रुवं मर्त्यः पञ्चनामाख्यो मरुदीशानवह्निगः । याम्याग्नेये पञ्चरत्नं ज्येष्ठा रौद्री तथाऽन्तिका १३
तिस्रो ह्यासां महावृद्धाः पञ्च प्रणवतोऽखिलाः । सप्तत्रिंशत्पष्टाविंशभेदास्संपूजनं द्विधा ॥ १४
ॐ एं गूं क्रमगणपतिं प्रणवं वटुकं यजेत् । चतुरस्रे मण्डले च दक्षिणे गणपं यजेत् ॥) १५
वामे च वटुकं कोणे गुरून्षोडश नायकान् । वायव्यादौ चाष्ट(ष्टा)दश प्रतिषट्कोणके ततः १६
ब्रह्माद्याश्चाष्ट परितस्तन्मध्ये च नवात्मकः । कुब्जिका कुलटा चैव क्रमपूजा तु सर्वदा ॥ १७

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये कुब्जिकापूजाकथनं नाम त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४३६९

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

कुब्जिकापूजा ।

ईश्वर उवाच—
श्रीमतीं कुब्जिकां वक्ष्ये धर्मार्थादिजयप्रदाम् । पूजयेन्मूलमन्त्रेण परिवारयुतेन वा ॥ १
ओम्, ऐं ह्रौं श्रीं खें हें हसक्षमलचवयं भगवति, अम्बिके ह्रां ह्रीं क्ष्रीं क्षौं क्ष्रूं क्रीं कुब्जिके ह्राम्, ॐ ङ ञ न ण मेऽघोरमुखि व्रां छ्रां छीं किलि किलि क्षौं विचे ख्यों श्रीं क्रोम्, ओं ह्रोम्, ऐं वज्रकुब्जिनि स्त्रीं त्रैलोक्यकर्षिणि ह्रीं कामाङ्गद्राविणि ह्रीं स्त्रीं महाक्षोभकारिणि, ऐं ह्रौं क्षौम्, ऐं ह्रीं श्रीं फें क्षौं नमो भगवति क्ष्रौं कुब्जिके ह्रों ह्रौं क्रैं ङ ञ णनमेऽघोरमुखि छ्रां छां विचे, ॐ किलि किलि ॥ २
कृत्वा कराङ्गन्यासं च संध्यावन्दनमाचरेत् । वामा ज्येष्ठा तथा रौद्री संध्यात्रयमनुक्रमात् ॥ ३
कुलवागीशि विद्महे । महाकालीति धीमहि । तन्नः कौली प्रचोदयात् ॥ ४

---

* अयं श्लोकः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ङ. पुस्तके नास्ति । * इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ क. ख. ग. ङ. 'निशाणीक' । २ ख. ग. हृष्टः । ३ ख. ग. घ. षष्ठा । ४ ग. 'ग्रतुदीच' । ५ ख. ग. हू । ६ ख. ग. 'ह्निगन् । या' । ७ ख. हू । ८ क. ङ. 'तिपक्षोऽष्टके । ९ क. ङ. कुटिलास्कोक क' । १० क. ङ. 'क्यहार' ।

मन्त्राः पञ्च प्रणवाद्याः पादुकां पूजयामि च । मध्ये नाम चतुर्थ्यन्तं द्विनवात्मकबीजकाः ॥ ५
नमोन्ता येऽथ पञ्चा तु सर्वे ज्ञेया वदामि तान् । कौलीशनाथः सुकला जन्मतः कुब्जिका ततः
श्रीकण्ठनाथः कौलेशो गगनानन्दनाथकः । चट्टुला देवी मैत्रीशी कराली तूंर्णनाथकः ॥ ७
अंतलदेवी श्रीचन्द्रा देवीत्यन्तास्ततस्त्रिमे । भगोत्सपुगणदेवमोहनीं पादुका यजेत् ॥ ८
अतीतभुवनानन्दरत्नाढ्या पादुकां यजेत् । ब्रह्मज्ञानाऽथ कमला परमा विद्यया सह ॥ ९
विद्या देवी गुरुशुद्धिस्त्रिशुद्धि प्रवदामि ते । गगनश्चट्टुली चाऽऽत्मा पद्मानन्दो मणिः कला ॥१०
कमलो माणिक्यकण्ठो गगनः कुमुदस्ततः । श्रीपद्मो भैरवानन्दो देवः कमल इत्यतः ॥ ११
शिवो भवोऽथ कृष्णश्च नव सिद्धाश्च षोडश । चन्द्रपूरोऽथ गुलमश्च शुभः कामोऽतिमुक्तकः ॥
कण्ठो वीरः प्रयोगोऽथ कुशलो देवभोगकः । विश्वदेवः खड्गदेवो रुद्रो धाताऽसिरव च ॥ १३
मुद्रास्फोटो वंशपूरो भोजः षोडश सिद्धकाः । समयान्यस्तु देहस्तु षोढान्यासेन यन्त्रितः ॥ १४
प्रक्षिप्य मण्डले पुष्पं मण्डलान्यथ पूजयेत् । अनन्तं च महान्तं च सर्वदा शिवपादुकाम् ॥ १५
महाव्याप्तिं च शून्यं च पञ्चतत्त्वात्ममण्डलम् । श्रीकण्ठनाथपादुका शंकरानन्तकौ यजेत् ॥ १६
सदाशिवः पिङ्गलश्च भृगवानन्दश्च नाथकः । लाङ्गूलानन्दसंवर्तौ मण्डलस्थानके यजेत् ॥ १७
नैर्ऋत्ये श्रीमहाकालः पिनाकी च महेन्द्रकः । खड्गो भुजंगो बाणश्च अघासिः शब्दको वशः ॥
आज्ञारूपो नन्दरूपो बलिं दत्त्वा क्रमं यजेत् ॥ १९
ह्रीं खं ख ह्रू सौं वटुकाय, अरु, अरु, अर्घं पुष्पं धूपं दीपं गन्धं बलिं पूजां गृह्ण गृह्ण नमस्तु-
भ्यम् । ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं क्षं क्षेत्रपालायावतरावतर महाकपिलजटाभार भास्वर त्रिनेत्र
ज्वालामुख, एह्येहि गन्धपुष्पबलिपूजां गृह्ण गृह्ण खः खः, ॐ कः, ॐ लः, ॐ महाडामरा-
धिपतये स्वाहा ॥ २०
बलिशेषेऽथ यजेद्भ्रीं ह्रूं हा श्रीं वैं त्रिकूटकम् । वामे च दक्षिणे ह्यग्रे याम्ये निशानाथपादुकाः
(* दक्षे तमोरिनाशस्य ह्यग्रे कालानलस्य च । उड्डियाण जालधर पूर्णं वै कामरूपकम् ॥२२
गगनानन्ददेवं च स्वर्गानन्द सवर्गकम् । +परमानन्ददेवं च सत्यानन्दस्य पादुकाम् ॥ २३)
नागानन्द च वर्गाख्यमुक्तं ते रत्नपञ्चकम् । सौम्ये शिवे यजेत्पद्मं सुरनाथस्य पादुकाम् ॥२४
श्रीनरसमयकोटीशं विद्याकोटीश्वर यजेत् । पोटीशं बिन्दुकोटीश सिद्धकोटीश्वर तथा ॥ २५
सिद्धचतुष्कमाग्नेय्याममरीशेश्वर यजेत् । * चक्रीशनाथ कुरङ्गेश द्वेशं चन्द्रनाथकम् ॥ २६

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः पुस्तके नास्ति । + इदमर्धं घ ग ङ पुस्तकेषु नास्ति । * इदमर्धं क ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ क ङ 'ष पादपराप्ता ध' । २ क. क दुष्टनाथकः । ३ घ अनुगादविभीचन्द्रे दे' । ४ ग. ग 'मे । न्त्रीमाहुङ । दे' । ५ क ङ 'गायं मुखपादत्रमहत्मा पा' । ६ क ङ गुर्वंपिद्धि' । ७ क ङ 'मलो माणिक्यघण्टा गन्धं कुमु, दे' । ८ क. ङ 'न्द्रपनादथ । ९ क घ ग ङ 'माऽथ मु' । १० घ घ ग ङ वद्य । ११ क ङ नागशत्रक । १२ घ ग 'दुष्टा शा दे' । १३ क ङ 'मजात्वरा' । १४ क ङ महात्साऽथ सर्वथा शिवपादुका । प' । १५ क घ ग ङ '.लथ ये' । १६ क. घ ग ङ, च ण्डलस्था' । १७ क ङ 'थ भार्गीस' शब्दका द्य । अ' । १८ घ ग ॐ हुं ह्रीं ह्रीं क्षीं' । १९ क ङ 'रय भग पा' । २० क ङ भ नात्वनिन्द्रस्य पादुकाम् । २१ ग 'ढधत ।

(मालिनीमन्त्रा)

यजेद्गन्धादिभिश्चैतान्याम्ये त्रिमलपञ्चकम् । यजेदनादित्रिमलं सर्वज्ञत्रिमलं ततः ॥ २७
यजेद्योगीशत्रिमलं सिद्धाख्यं समयाख्यकम् । नैर्ऋत्ये चतुरो देवान्यजेत्कन्दर्पनाथकम् ॥ २८
पूर्वाः शक्तीश्च सर्वाश्च कुब्जिकापादुकां यजेत् । नवात्मकेन मन्त्रेण पञ्चप्रणवकेन वा ॥ २९
सहंसाक्षपनवर्धं विष्णुं शिवं सदा यजेत् । पूर्वाच्छिवान्तं ब्रह्मादि ब्रह्माणी च महेश्वरी ॥ ३०
कौमारी वैष्णवी चैव वाराही शक्रशक्तिका । चामुण्डा च महालक्ष्मीः पूर्वादीशान्तमर्चयेत् ॥ ३१
डाकिनी राकिनी पूज्या लाकिनी काकिनी तथा । शाकिनी याकिनी पूज्या वायव्यादुग्रपदसु च
यजेद्ध्यात्वा ततो देवी द्वात्रिंशद्वर्णकात्म(न्मि)काम् । पञ्चप्रणवकेनापि ह्रीकारेणाथ वा यजेत् ॥
नीलोत्पलदलश्यामा षड्वक्त्रा षट्प्रकारिका । चिच्छक्तिरष्टादशाख्या बाहुद्वादशसंयुता ॥ ३४
सिंहासनसुखासीना प्रेतपद्मोपरि स्थिता । कुलकोटिसहस्राढ्या कर्कोटो मेखलास्थितः ॥ ३५
तक्षकेणोपरिष्टाच्च गले हारश्च वासुकिः । कुलिकः कर्णयोर्यस्याः कूर्मः कुण्डलमण्डलः ॥ ३६
भ्रुवोः पद्मो महापद्मो वामे नागः कपालकः । अक्षसूत्रं च खट्वाङ्गं शङ्खं पुस्तं च दक्षिणे ॥ ३७
त्रिशूलं दर्पणं खड्गं रत्नमालाऽङ्कुशं धनुः । श्वेतमूर्ध्वं मुखं देव्या ऊर्ध्वश्वेतं तथाऽपरम् ॥ ३८
पूर्वास्यं पाण्डरं क्रोधि दक्षिणं कृष्णवर्णकम् । हिमकुन्देन्दुभं सौम्यं ब्रह्मा पादतले स्थितः ॥ ३९
विष्णुस्तु जघने रुद्रो हृदि कण्ठे तथेश्वरः । सदाशिवो ललाटे स्याच्छिवस्तस्योर्ध्वतः स्थितः ॥
आघूर्णिका कुब्जिकैवं ध्येया पूजादिकर्मसु ॥ ४०

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये कुब्जिकापूजाकथनं नाम चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४४०९

अथ पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मालिनीमन्त्राः ।

ईश्वर उवाच—

नाना मन्त्रान्प्रवक्ष्यामि षोढान्यासपुरःसरम् । न्यासस्त्रिधा तु षोढा स्युः शाक्तशांभवयामलाः
शांभवे शब्दराशिः षट्षोडशग्रन्थिरूपवान् । (*त्रिविद्या तद्वद्वो न्यासस्त्रितत्त्वात्माभिधानकः ॥ ३
चतुर्थी वनमालायाः श्लोकद्वादशरूपवान्) । (+पञ्चमो रत्नपञ्चात्मा नवात्मा षष्ठ ईरितः ॥ ४
शाक्ते पक्षे च मालिन्यास्त्रिविद्यात्मा द्वितीयकः । अघोर्यष्टकरूपोऽन्यो द्वादशाङ्गश्चतुर्थकः ॥
पञ्चमस्तु षडङ्गः स्याच्छक्तिश्चान्याऽत्रचण्डिका) । क्रीं ह्रीं क्लीं श्रीं क्रूं फट् त्र्यं स्यात्कूटाख्यं सर्वसाधकम् ॥ ५
मालिन्या नादिफान्तं स्यान्नादिनी च शिखा स्मृता । ग्रसनी शिरसि स्याच्छिरोमालानिष्ठाचिः शः

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग पुस्तके नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थश्च पुस्तके नास्ति ।

१ क ङ 'खे च यजेद्वा'। २ ख 'रो देवान्य'। ३ क पूर्वान्यशक्तीन्सर्वा'। ४ क ख ग ङ 'दक्षम-
लरलय् वि'। ५ क ङ 'दीशा तु अ'। ६ ख ग 'पि क्षीका'। ७ क ङ. 'कारका। ग. 'काकिका। ८ क ङ 'हा-
ख्या कं'। ख ग च 'क्षाद्या कं'। ९ क ङ तरो। ख ग भ्रुव'। च तथा। १० क ङ पाण्डुर। ११ क ख.
ङ च 'तुर्था व'। १२ क ङ 'छयाऽन्वित। १३ क ङ. 'क। आद्याप्याद'। १४ ख नादिकन्त। १५ क. ङ.
'ता। पद्मनाभि'।

(मालिनीमन्त्रः)

ट शान्तिश्च शिरो भूयाच्चामुण्डा च त्रिनेत्रगा । ढे प्रियदृष्टिर्द्विनेत्रे च नासागा गुह्यशक्तिनी॥ ७
न नारायणी द्विकर्णे च दक्षकर्णे त मोहिनी । ज प्रज्ञा वामकर्णस्था वक्त्रे च वज्रिणी स्मृता ८
क करालो दक्षदंष्ट्रो वामांसा ख कपालिनी । ग शिवा ऊर्ध्वदंष्ट्रा स्याद् घ घोरा वामदंष्ट्रिका
ङ शिखा दन्तविन्यासा ई माया जिह्वया स्मृता । अ स्याद्वागेश्वरी वाचि व कण्ठे शिखिवाहिनी
भ भीषणी दक्षस्कन्धे वायुवेगा म वामके । ड नामा दक्षबाहौ तु ढ वामे च विनायका ॥ ११
प पूर्णिमा द्विहस्ते तु ओंकाराद्यङ्गुलीयके । अ दर्शनी वामाङ्गुल्य(?) अः स्यात्संजीवनी करे ॥
ट कपालिनी कपाल शूलदण्डे त दीपनी । त्रिशूले च जयन्ती स्याद्वृद्धियः साधनी स्मृता॥१३
जीवे शं परमाख्या ह प्राणे च अम्बिका स्मृता । दक्षस्तने छं शरीरा न वामे पूतना स्तने१४
अ स्तनक्षीर आ मोटो लम्बोदर्युदरे च थ । नाभौ सहारिका क्ष स्यान्महाकाली नितम्बे(?) म
गुह्ये स कुसुममाला प शुक्रे शुक्रदेविका । ऊरुद्वये त तारा स्याद ज्ञाना दक्षजानुनि ॥ १६
वामे स्यादौ क्रिया शक्तिरो गायत्री च जङ्घगा । ओं सावित्री वामजङ्घा दक्षे दो दोहनी पदे
फ फेत्कारी वामपादे नवात्मा मालिनी मनुः । अ श्रीकण्ठः शिखायां स्यादा वक्त्रे स्यादनन्तकः
इ सूक्ष्मो दक्षनेत्रे स्यादी त्रिमूर्तिस्तु वामके । उ दक्षकर्णेऽमरीश ऊ कर्णेऽर्घीशकोऽपरे ॥ १९
ऋ भावभूतिर्नासाग्रे वामनासा तिथीश ॠ (ॠ) । (*ऌ स्थाणुर्दक्षगण्डे स्याद्वामगण्डे हरश्च ॡ
कटीशो दन्तपङ्क्त्ये भूतीशश्चोर्ध्वदन्त ऐ । सद्योजात ओ अधर ऊर्ध्वोष्ठेऽनुग्रहीश औ) ॥ २१
अ क्रूरो घण्टिकायां स्यादः, महासेनजिह्वया । क क्रोधीशो दक्षस्कन्धे खश्चण्डीशश्च बाहुषु २२
पञ्चान्तकः कूर्परे गो(ग) घ शिखी दक्षकङ्कणे । ङ एकपादश्चाङ्गुल्यो वामस्कन्धे च कूर्मकः॥२३
छ एकनेत्रो बाहौ स्याच्चतुर्वक्त्रो ज कूर्परे । (×झ राजसः कङ्कणगो ञे सर्वकामदोऽङ्गुली॥२४
ट सोमेशो नितम्बे स्याद्दक्ष ऊरुर्ट(रौ ठ) लाङ्गली)। ड दारुको दक्षजानौ जङ्घा ढोऽर्धजलेश्वरः
ण उमाकान्तकोऽङ्गुल्यस्त आषाढी नितम्बके । थ दण्डी वाम ऊरौ स्याद भिदो वामजानुनि॥
ध मीनो वामजङ्घायां न मेषश्चरणाङ्गुली । प लोहितो दक्षकुक्षौ फ शिखी वामकुक्षिगः ॥२७
ब गलण्डः पृष्ठवंशे भो(भ) नाभौ च द्विरण्डकः । म महाकालो हृदये य बाणीशस्त्वचिस्मृतः ॥
र रक्ते स्याद्भुजगेशो ल पिनाकी च मांसके । व खड्गीशः स्वात्मनि स्याद्बकश्चास्थिनि शः स्मृतः
ष श्वेतश्चैव मज्जायां स भृगुः शुक्रधातुके । प्राणे हो नकुलीशः स्यात्क्ष संवर्तश्च कोपगः ॥
रुद्रशक्तीः प्रपूज्य ह्रीं बीजेनाखिलमाप्नुयात् ॥ ३०

इत्याग्नेये महापुराणे मालिनीमन्त्रादिन्यासकथनं नाम पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८८३९

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क ङ पुस्तकस्थानास्ति । × धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः घ ङ पुस्तकस्थानास्ति ।

---

१ ख ग घ । २ ख °यैन्त्रमा° । ३ क ङ °शा रामक । ४ क ङ °राणी दण्डद् । ५ क ङ °प्रा रामा सापादिशा° । ६ च °नी । ताश° । ७ क ख ग घ वियस्या ई । ८ क ङ °ता । आत्मना । ९ ख ग °स्ते दक्षा रो वृद्धि° । १० °ष्ट न र्द° । ११ क ङ घ य पावना । १२ क ङ श । १३ क ङ घ छ छ वरा° । १४ ख ग ङ च मादी । १५ च °स्वश । गु° । १६ क ख ग ङ °गा अ °गु° । १७ ख ग ङ च औ । १८ ख ग °र्णेऽ- यमर्दन° । १९ क ङ मुण्डिकायां । घ वण्टिकायां । २० ख ग °हृदुरे वा° । २१ ख ग घ °म अधरे वामे° । २२ ख ग °रक्तार हृ° ।

अथ षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

अष्टाष्टकदेव्यः ।

ईश्वर उवाच— १
त्रिखण्डीं संप्रवक्ष्यामि ब्रह्मविष्णुमहेश्वरीम् ॥
ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः । नमश्चामुण्डे नमश्चाऽऽकाशमातॄणां सर्वकामार्थसाधनीनामजरा-
मरीणां सर्वत्राप्रतिहतगतीनां स्वरूपरूपपरिवर्तिनीनां सर्वसत्त्ववशीकरणोत्सादनोन्मूलनसम-
स्तकर्मप्रवृत्तानां सर्वमातृगुह्यं हृदयं परमसिद्धं परकर्मच्छेदनं परमसिद्धिकरं मातॄणां २
वचनं शुभम् ॥ ३
ब्रह्मखण्डपदे रुद्रैरेकविंशाधिकं शतम् ॥
तद्यथा—ॐ नमश्चामुण्डे ब्रह्माणि, अघोरेऽमोघे वरदे विच्चे स्वाहा । ॐ नमश्चामुण्डे चण्डि,
अघोरेऽमोघे वरदे विच्चे स्वाहा । ॐ नमश्चामुण्ड ईशानि अघोरेऽमोघे वरदे विच्चे स्वाहा ॥ ४
यथाक्षरपदानां हि विष्णुखण्डं द्वितीयकम् ॥ ५
ॐ नमश्चामुण्ड ऊर्ध्वकेशि ज्वलितशिखरे विद्युज्जिह्वे तारकाक्षि पिङ्गलभ्रुवे विकृतदंष्ट्रे
क्रुद्धे, ॐ मांसशोणितसुरासवप्रिये हस हस, ॐ नृत्य नृत्य, ॐ विजृम्भय विजृम्भय, ॐ
मायात्रैलोक्यरूपसहस्रपरिवर्तिनीनामों बन्ध बन्ध, ॐ कुट्ट कुट्ट चिरि चिरि हिरि हिरि भिरि
भिरि त्रासनि त्रासनि भ्रामणि भ्रामणि, ॐ द्रावणि द्रावणि क्षोभणि क्षोभणि मारणि
मारणि संजीवनि संजीवनि हेरि हेरि गेरि गेरि घेरि घेरि, ॐ सुरि सुरि, ॐ नमो मातृ- ६
गणाय नमो नमो विच्चे ॥
एकत्रिंशत्पदं शंभोः शतमन्त्रैकसप्ततिः । हे घैं पञ्चप्रणवाद्यन्तां त्रिखण्डीं च जपेद्यजेत् ॥ ७
हे घैं श्रीकुब्जिकाहृदयं पदसंधौ तु योजयेत् । अकुलादित्रिमध्यस्थं कुलादेश्च त्रिमध्यगम् ॥ ८
मध्यमादित्रिमध्यस्थं पिण्डं पादे त्रिमध्यगम् । त्र्यार्धमात्रासंयुक्तं प्रणवाद्यं शिखा शिवाम् ॥ ९
ॐ क्ष्रौं शिखाभैरवाय नमः । (+स्खीं स्खीं स्खें स बीजत्र्यक्षरः) ॥ १०
ह्रां ह्रीं ह्रैं निर्बीजं त्र्यर्णं द्वात्रिंशद्वर्णकं परम् । क्षादयश्च ककारान्ता अकुला च कुलक्रमात् ॥ ११
शशिनी भानुनी चैव पावनी शिव इत्यतः । गान्धारी णश्च पिण्डाक्षी चपलौं गजजिह्विकौ ॥
म मृषा भयसारा स्यान्मध्यमा फोऽजराय च । (*कुमारी कालरात्री नैं संकटा द ध कालिका
फ शिवा भव घोरा ण ट बीभत्सा त विद्युतौ । उ विश्वंभरा शंसिन्या ढ ज्वालामालया तथा)
कराली दुर्जया रङ्गी वामा ज्येष्ठा च रौद्र्यपि । ख काली क कुलालम्बी अनुलोमा द पिण्डिनी

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठ क. ख. ग. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति । * धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ङ. पुस्त-
कयोर्नास्ति ।

१ ग. °मोघय° । २ क. ख. ग. ङ. च. ऐ । ३ क. ख. ग. च. ऐं । ४ क. ङ. °ताक्षः पि° । ५ क. ङ.
चिरण्डि चिरण्डि हिं° । ६ क. ङ. स्त्रैं । ७ क. ख. ग. ङ. °म् । तथार्ध° । ८ च. त्र्योऽर्ध° । ९ ख. ग. शिखी । १० क.
ङ. च. °म् । कादि° । ११ च. °त् । शाकिनी भानुनी चैव चावनी सर्वकारतः । १२ क. ङ. च. °ला नागाङ्के° । १३ ख.
°का । मयूरमयमायानमध्य° । १४ ख. च. च । १५ ख. ग. °ता । टविद्य नमसिन्याढ ढं । १६ क. ग. नष्टा ।

आवेदिनी इरूपी वै शान्तिमूर्तिः कलाकुला। (*ॠ खड्गिनी उ चलिता लृ कुला ॡ तथा यदि सुभगा (गे)वेदनादिन्या कराली, अं च मध्यमा। अः, अपेतरयाः पीठे पूज्याश्च शक्तयः क्रमात् +रखां रखीं रखौं महाभैरवाय नमः ॥ १८
अक्षोद्या ऋक्षकर्णी च राक्षसी क्षपणक्षया।) पिङ्गाक्षी चाक्षया क्षेमा ब्रह्माण्यष्टकसंस्थिताः॥१९
इला लीलावती नीला लङ्का लङ्केश्वरी तथा। लालसा विमला माला माहेश्वर्यष्टके स्थिताः ॥
हुताशना विशालाक्षी हुङ्कारी वडवामुखी। हाहारवा तथा क्रूरा क्रोधा बाला खरानना ॥
कौमार्या देहसंभूताः पूजिताः सर्वसिद्धिदाः। सर्वज्ञा तरला तारा ऋग्वेदा च हयानना ॥ २२
(*सारासारस्वयंग्राह्या शाश्वती वैष्णवीकुले। तालुजिह्वा च रक्ताक्षी विद्युज्जिह्वा करङ्किणी ॥
मेघनादा प्रचण्डोग्रा कालकर्णी कलिप्रिया। वाराहीकुलसंभूताः पूजनीया जयार्थिनाँ ॥ २४
चम्पा चम्पावती चैव प्रचम्पा ज्वलितानना। पिशाची पिचुवक्त्रा च लोलुपा ऐन्द्रीसंभवाः)
पावनी याचनी चैव वामनी दमनी तथा। बिन्दुवेला बृहत्कुक्षी विद्युता विश्वरूपिणी ॥ २६
चामुण्डाकुलसंभूता मण्डले पूजिता जये। यमजिह्वा जयन्ती च दुर्जया च यमान्तिका ॥ २७
बिडाली रेवती चैव जया च विजया तथा। महालक्ष्मीकुले जाता अष्टाष्टकमुदाहृतम् ॥ २८

इत्यादिमहापुराणे आग्नेयेऽष्टाष्टकदेवीकथनं नाम षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४४६७

अथ सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

त्वरितापूजादि ।

ईश्वर उवाच—

ॐ गुह्यकुब्जिके हुं फट्, मम सर्वोपद्रवान्यन्त्रमन्त्रतन्त्रचूर्णप्रयोगादिकं येन कृतं कारितं कुरुते करिष्यति कारयिष्यति तान्सर्वान्हन हन दंष्ट्राकरालिनि ह्रैं ह्रीं ह्रूं गुह्यकुब्जिकायै स्वाहा ह्रौम्, ॐ खे वों गुह्यकुब्जिकायै नमः ॥ १
ह्रीं सर्वजनक्षोभणी जनानुकर्षिणी ततः। ॐ खें ख्यां सर्वजनवशंकरी तथा स्याज्जनमोहनी ॥
ॐ ख्यौं सर्वजनस्तम्भनी ऐं खे रक्षा क्षोभणी तथा। ऐं नितत्त्वं बीजं श्रेष्ठं कुले पञ्चाक्षरी तथा
फे श्रीं क्षीं श्रीं ह्रीं क्षें वच्छे क्षे क्षे हूं फट्, ह्रीं नमः। ॐ ह्रां क्षे वच्छे क्षे क्षों ह्रीं फट् ॥ ४
नवेयं त्वरिता[प्रोक्ता] पुनर्ज्ञेयाऽर्चिता जये। ह्रीं सिंहायेत्यासनं स्यात्ध्रीं क्षे हृदयमीरितम् ॥५
वच्छेऽथ शिरसे स्वाहा त्वरितायाः शिवः स्मृतः। खें ह्रीं शिखायै वौषट्स्यात्क्षेत्रें कवचाय हुम्
ह्रूं नेत्रत्रयाय वौषड्ह्रीमन्त्रं च फडन्तकम्। हुंकारी खेचरी चण्डा छेदनी क्षोभणी क्रिया ॥

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति। + एतद्वस्य पाठः ख. ग. घ. पुस्तकेषु नास्ति। * धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः ग. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति।

---

१ घ. ग. घ. 'श्रीं ह्रूं ह्रूं'। २ ख. 'मोन्यदिष्टादिकुलानन्दयादि। शु'। ३ ग. 'दक्षादि'। ४ ख. ग. अपवना पी'। ५ क. ङ. 'मारादे'। ६ क. ङ. तवगा नाना क्षु'। ७ घ. ज. 'ना। पश्चा पचवी चैव प्रचण्डा उग्र'। ८ ध. 'क्ष्मूं'। ९ ध. ङ. ८। १० ग. च. 'आदिनी'। ११ क. ङ. च. स्याम्।

(तङ्ग्रामविजयपूजा)

क्षेमकारी च ह्रींकारी फट्कारी नव शक्तयः । अथ दूतीः प्रवक्ष्यामि पूज्या इन्द्रादिगाश्च ताः
ह्रीं नले बहुतुण्डे च खगे ह्रीं खेचरे ज्वालिनि ज्वल ख से छ च्छे द्यवविभीषणे च च्छे चण्डे
छेदनि करालि ख खे छे से खरहाङ्गी ह्रीं क्षे वक्षे कपिले ह क्षे ह्रूं क्रूं तेजोवति रौद्रि मातः,　९
ह्रीं फे वे फेफेवक्त्रे वरी फे पुटि पुटि घोरे ह्रूं फट्, ब्रह्मवेतालि मध्ये ॥
गुह्याङ्गानि च तत्त्वानि त्वरितायाः पुनर्वदे । ह्रौं ह्रूं हः हृदये प्रोक्तं ह्रीं ह्रश्च शिरः स्मृतम्१०
फौं ज्वल ज्वलेति च शिखा वर्म इले हं हुं हुम् ॥　११
क्रौं क्षूं श्रीं नेत्रमित्युक्तं क्षौमस्त्रं वै ततश्च फट्, हुं खे वच्छे क्षेः, ह्रीं क्षें हुं फट्, वा ॥　१२
हुं शिरश्चैव मध्ये स्यात्पूर्वादौ खे सदाशिवे । व ईशश्छे मनोन्मानी मक्षे तार्क्षो ह्रीं च माधवः॥　१३
क्षें ब्रह्मा हुं तथाऽऽदित्यो दारुणं फट् स्मृताः सदा ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये त्वरितापूजादिविधिकथनं नाम सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४४८०

अथाष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सङ्ग्रामविजयपूजा ।

ईश्वर उवाच—　१
(* ॐ डे ख ख्यां सूर्याय) सङ्ग्रामविजयाय नमः । ह्रां ह्रीं ह्रूं ह्रैं ह्रौं ह्रः ॥　२
षडङ्गानि तु सूर्यस्य सङ्ग्रामे जयदस्य हि ॥　३
ॐ हं खं खखोल्काय स्वाहा । (+स्फूं ह्रूं हुं क्रुम्, ॐ ह्रौं क्रैम् ॥　४
प्रभूतं विमलं सारमाराध्यं परमं सुखम् ।) धर्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्याद्यष्टकं यजेत् ॥　५
अनन्तासनं सिंहासनं पद्मासनमतः परम् । कर्णिका केशराण्येव सूर्यसोमाग्निमण्डलम् ॥　६
दीप्ता सूक्ष्मा जया भद्रा विभूतिर्विमला तथा । अमोघा विद्युता पूज्या नवमी सर्वतोमुखी ॥　७
सत्त्वं रजस्तमश्चैवं प्रकृतिं पुरुषं तथा । आत्मानं चान्तरात्मानं परमात्मानमर्चयेत् ॥
सर्वे सिन्धुसमायुक्ता मायानिलसमन्विताः । उषा प्रभा च संध्या च साया माया बलान्विता
बिन्दुविष्णुसमायुक्ता द्वारपालास्तथाऽष्टकम् । सूर्यं चण्डं प्रचण्डं च पूजयेद्गन्धकादिभिः ॥　९
पूजया जपहोमाद्यैर्युद्धादौ विजयो भवेत् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सङ्ग्रामविजयपूजाकथनं नामाष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४४८९

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ख. ग. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. ङ. दूतीः । च. आहुतीः । ख. ग. भूतिः । २ क. ङ. च. 'छे प्रभ्रतु' । ३ क. ङ. ह्रीं । ४ ख. ग. पर्मे । च. चर्मे । ५ क. ख. ग. ङ. च. 'नोन्मनी । ६ क. ङ. धूना । ७ क. ख. ग. घ. ङ. 'वें बिन्दुस' ।

अथैकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

लक्षकोटिहोमः ।

ईश्वर उवाच—

होमाद्रणादौ विजयो राज्याद्विघ्ननाशनम् । कृच्छ्रेण शुद्धिमुत्पाद्य प्राणायामशतेन च ॥ १
अन्तर्जले च गायत्रीं *जप्त्वा षोडशधाऽऽचरेत् । प्राणायामांश्च पूर्वाह्णे जुहुयात्पावके हविः २
भैक्ष्ययावकभक्षी च फलमूलाशनोऽपि वा । क्षीरश(स)क्तुघृताहार एकमाहारमाश्रयेत् ॥ ३
यावत्समाप्तिर्भवति लक्षहोमस्य पार्वति । दक्षिणा लक्षहोमान्ते गावो वस्त्राणि काञ्चनम् ॥ ४
सर्वोत्पातसमुत्पत्तौ पञ्चभिर्दशभिर्द्विजैः । नास्ति लोके स उत्पातो यो ह्यनेन न शाम्यति ॥ ५
मङ्गल्यं परमं नास्ति यदस्मादतिरिच्यते । कोटिहोमं तु यो राजा कारयेत्पूर्ववद्द्विजैः ॥ ६
न तस्य शत्रवः संख्ये जातु तिष्ठन्ति कर्हिचित्+ । अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मूषकाः शलभाः शुकाः ॥७
राक्षसाद्याश्च शाम्यन्ति सर्वे च रिपवो रणे । कोटिहोमे तु वरयेद्ब्राह्मणान्विंशतिं तथा ॥ ८
शतं चाथ सहस्रं वा यथेष्टां भूतिमाप्नुयात् । कोटिहोमं तु यः कुर्याद्द्विजो भूपोऽथ वा च विट् ९
यदिच्छेत्प्राप्नुयाच्चत्तत्सशरीरो दिवं व्रजेत् । गायत्र्या ग्रहमन्त्रैर्वा कूष्माण्डैर्जातवेदसैः ॥ १०
ऐन्द्रवारुणवायव्ययाम्याग्नेयैश्च वैष्णवैः । शाक्तेयैः शांभवैः सौरैर्मन्त्रैर्होमार्चनात्ततः ॥ ११
अयुतेनाल्पसिद्धिः स्याल्लक्षहोमोऽखिलार्तिनुत् । सर्वपीडादि(वि)नाशाय कोटिहोमोऽखिलार्थदः
यवव्रीहितिलक्षीरघृतकुशप्रसातिकाः । पङ्कजोशीरबिल्वाम्रदला होमे प्रकीर्तिताः ॥ १३
अष्टहस्तप्रमाणेन कोटिहोमेषु खातकम् । तस्मादर्धप्रमाणेन लक्षहोमे विधीयते ॥ १४
होमोऽयुतेन लक्षेण कोट्याद्याज्यैः प्रकीर्तितः ॥ १५

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽयुतलक्षकोटिहोमकथनं नामैकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४५०४

अथ पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मन्वन्तराणि ।

अग्निरुवाच—

मन्वन्तराणि वक्ष्यामि आद्यः स्वायंभुवो मनुः । आग्नीध्राद्यास्तस्य सुता यमो नाम तदा सुराः
.और्वाद्याश्च सप्तर्षय इन्द्रश्चैव शतक्रतुः । पारावताः सतुषिता देवाः स्वारोचिषेऽन्तरे ॥ २
*विपश्चित्तत्र देवेन्द्र ऊर्जस्तस्माद्यो द्विजाः । चैत्रकिंपुरुषाः पुत्रास्तृतीयश्चोत्तमो मनुः ॥ ३

* अर्धेदमार्षम् आर्षः । + एतदग्रे "न तस्य भारतो देशे व्याधिर्वा जायते क्वचित् ।" इत्यधिकं क. ग. घ. ङ. च. पुस्तकेषु । * इदमर्धं च. पुस्तके नास्ति ।

१ क. ङ. च. हुत्वा । २ क. ङ. भैक्ष्यायवकभक्षी । ३ क. ङ. 'नेनानुशा' । ४ क. ङ. घ. 'इतं च पं' । ५ ग. ङ. घ. परितो । ६ क. ङ. 'श्ने पृथिमा' । च. 'श्ने नु(नु)तिमा' । ७ ग. 'प्ताणर्दाजौ' । ८ क. ङ. 'यम्या याम्याग्ने-याश्च वैष्णवैः । शा' । ९ क. ङ. 'अर्थासिद्धिः' । १० ख. ग. 'दशहो' । ११ घ. 'र्जस्तस्माद' ।

(मन्वन्तराणि)

सुशान्तिरिन्द्रो देवाश्च सुधामाद्या वशि(सि)ष्ठजाः । *सप्तर्षयोऽजाद्याः पुत्राश्चतुर्थस्तामसो मनुः
स्वरूपाद्याः सुरगणाः शिखरि(री)न्द्रः सुरेश्वरः । ज्योतिर्धामादयो विप्रा नव ख्यातिमुखाः सुताः
रैवते वितथश्चेन्द्रो अमिताभास्तथा सुराः । हिरण्यरोमाद्या मुनयो बलबन्धादयः सुताः ॥ ६
†मनोजवश्चाक्षुषेऽथ इन्द्रः स्वात्यादयः सुताः । +सुमेधाद्या महर्षयः पुरुमभृतयः सुताः ॥ ७
विवस्वतः सुतो विप्रः श्राद्धदेवो मनुस्ततः । आदित्यवसुरुद्राद्या देवा इन्द्रः पुरंदरः ॥ ८
वशि(सि)ष्ठः काश्यपोऽथात्रिर्जमदग्निः सगोतमः । विश्वामित्रभरद्वाजौ मुनयः सप्त सांप्रतम् ॥ ९
इक्ष्वाकुप्रमुखाः पुत्रा अंशेन हरिराभवत् । स्वायंभुवे मानसोऽभूदजितस्तदनन्तरे ॥ १०
सत्यो हरिर्देववरो वैकुण्ठो वामनः क्रमात् । ‡छायाजः सूर्यपुत्रस्तु भविता चाष्टमो मनुः ॥ ११
पूर्वजस्य सवर्णोऽसौ सावर्णिर्भविताऽष्टमः । सुतपाद्या देवगणा दीप्तिमद्द्रौणिकादयः ॥ १२
मुनयो बलिरिन्द्रश्च विरजप्रमुखाः सुताः । ×नवमो दक्षसावर्णिः पाराद्याश्च तदा सुराः ॥ १३
इन्द्रश्चैवाद्भुतस्तेषां सवनाद्या द्विजोत्तमाः । धृतकेत्वादयः पुत्रा ब्रह्मसावर्णिरित्यतः ॥ १४
सुखादयो देवगणास्तेषां शान्तिः शतक्रतुः । हविष्याद्याश्च मुनयः सुक्षेत्राद्याश्च तत्सुताः ॥ १५
धर्मसावर्णिकश्चाथ विहङ्गाद्यास्तदा सुराः । गणश्चेन्द्रो निश्चराद्या मुनयः पुत्रका मनोः ॥ १६
सर्वत्रगाद्या रुद्राख्यः सावर्णिर्भविता मनुः । ऋतधामा सुरेन्द्रश्च हरिताद्याश्च देवताः ॥ १७
तपस्याद्याः सप्तर्षयः सुता वै देववन्मुखाः । मनुस्त्रयोदशो रौच्यः सूत्रामाणादयः सुराः ॥ १८
इन्द्रो दिवस्पतिस्तेषां दानवादिविमर्दनः । निर्मोहाद्याः सप्तर्षयश्चित्रसेनादयः सुताः ॥ १९
मनुश्चतुर्दशो भौत्यः शुचिरिन्द्रो भविष्यति । चाक्षुषाद्याः सुरगणा अग्निबाह्वादयो द्विजाः ॥२०
चतुर्दशस्य भौत्यस्य पुत्रा ऊरुमुखा मनोः । प्रवर्तयन्ति वेदांश्च भुवि सप्तर्षयो दिवः ॥ २१
देवा यज्ञभुजस्ते तु(स्तैस्तु) भूः(स्व)पुत्रैः परिपाल्यते । ब्रह्मणो दिवसे ब्रह्मन्मनवस्तु चतुर्दश ॥
मन्वाद्याश्च हरिर्वेदं द्वापरान्ते विभेद सः । आद्यो वेदश्चतुष्पादः शतसाहस्रसंमितः ॥ २३
एकश्चाऽऽसीद्यजुर्वेदस्तं चतुर्धा व्यकल्पयत् । आध्वर्यवं यजुर्भिस्तु ऋग्भिर्होत्रं तथा मुनिः ॥२४
औद्गात्रं सामभिश्चक्रे ब्रह्मत्वं चाप्यथर्वभिः । प्रथमं व्यासशिष्यस्तु पैलो ह्यृग्वेदपारगः ॥ २५
§इन्द्रः प्रमतये प्रादाद्बाष्कलाय च संहिताम् । =बौध्यादिभ्यो ददौ सोऽपि चतुर्धा निजसंहिताम्
यजुर्वेदतरोः शाखाः सप्तविंशन्महामतिः । वैशंपायननामाऽसौ व्यासशिष्यश्चकार वै ॥ २७
काण्वा वाजसनेयाद्या याज्ञवल्क्यादिभिः स्मृताः । सामवेदतरोः शाखा व्यासशिष्यः स जैमिनिः
सुमन्तुश्च सुकर्मा च एकैकां संहितां ततः । गृह्णते च सुकर्माख्यः सहस्रं संहितां गुरुः ॥ २९

---

* इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । † इदमर्धं च. पुस्तके नास्ति । + इदमर्धं क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति । ‡ इदमर्धं क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति । × इदमर्धं क. ङ. च पुस्तकेषु नास्ति । § इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयो० र्नास्ति । = इदमर्धं च. पुस्तके नास्ति ।

---

१ ख. घ. 'योऽजिपा. पु' । २ क. ख. ग. ङ च. शिखिरि' । ३ क. ख. ग. ङ. च. 'तिधामा' । ४ क. ङ. च. 'ता. । दैवते वि' । ५ क. ङ. 'थ पुरुमभृतय । ६ क ङ. देव इन्द्र. प्रवर्धन । व' । ७ क ङ. 'न्तरम् । स' । ८ क ङ. च. 'पसाद्या. स' । ९ ग. ङ च. द्विजा. । १० क ङ. सुनामा ।

सुमन्तुश्चाथर्वतरुं व्यासशिष्यो बिभेद तम्। शिष्यानध्यापयामास पैप्पलादीन्सहस्रशः ॥ २
पुराणसंहितां चक्रे सूतो व्यासप्रसादतः ॥ ३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मन्वन्तरवर्णनं नाम पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८५३५

अथैकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः।

वर्णेतरधर्माः।

अग्निरुवाच—

मन्वादयो भुक्तिमुक्ति(क्ती) धर्मांश्चीर्त्वाऽऽप्नुवन्ति यान्। प्रोचे परशुरामाय वरुणोक्तं तु(क्तां) पुष्करः ॥

पुष्कर उवाच—

वर्णाश्रमेतराणां ते धर्मान्वक्ष्यामि सर्वदान्। मन्वादिभिर्निगदितान्वासुदेवादितुष्टिदान् ॥
अहिंसा सत्यवचनं दया भूतेष्वनुग्रहः। *तीर्थानुसरणं दानं ब्रह्मचर्यममत्सरः ॥
देवद्विजातिशुश्रूषा गुरूणां च भृगूत्तम। श्रवणं सर्वधर्माणां पितॄणां पूजनं तथा ॥
भक्तिश्च नृपतौ नित्यं तथा सच्छास्त्रनेत्रता। (+आनृशंस्यं तितिक्षा च तथा चाऽऽस्तिक्यमेव वर्णाश्रमाणां सामान्यं धर्माधर्मं समीरितम्)। (†यजनं याजनं दानं वेदाद्यध्यापनक्रिया ॥
प्रतिग्रहं चा(श्चा)ध्ययनं विप्रकर्माणि निर्दिशेत्)। दानमध्ययनं चैव यजनं च यथाविधि
क्षत्रियस्य सवैश्यस्य कर्मेदं परिकीर्तितम्। क्षत्रियस्य विशेषेण पालनं दुष्टनिग्रहः ॥
कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यस्य परिकीर्तितम्। शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा सर्वशिल्पानि वाऽप्यथ ॥
मौञ्जीबन्धनतो जन्म विप्रादेश्च द्वितीयकम्। आनुलोम्येन वर्णानां जातिर्मातृसमा स्मृता ॥
चण्डालो ब्राह्मणीपुत्रः शूद्राच्च प्रतिलोमतः। (×सूतस्तु क्षत्रियाज्जातो वैश्याद्वै देवलस्तथा ॥
पुक्कसः क्षत्रियापुत्रः शूद्रात्स्यात्प्रतिलोमजः।) मागधः स्यात्तथा वैश्याच्छूद्रादायोगवो भवेत्
वैश्यायां प्रतिलोमेभ्यः प्रतिलोमाः सहस्रशः। विवाहः सदृशैस्तेषां नोत्तमैर्नाधमैस्तथा ॥
=चण्डालकर्म निर्दिष्टं वध्यानां घातनं तथा। स्त्रीजीवनं तु तद्रक्षा प्रोक्तं वैदेहकस्य च ॥
§सूतानामश्वसारथ्यं पुक्कसानां च व्याधता। स्तुतिक्रिया मागधानां तथा चाऽऽयोगवस्य च
रङ्गावतरणं प्रोक्तं तथा शिल्पैश्च जीवनम्। बहिर्ग्रामप्रविवासश्च मृतचेलस्य धारणम् ॥

---

* इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति। + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति। † धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थ. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति। × धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति। = इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति। § इदमर्धं क पुस्तकयोर्नास्ति।

---

१ क. ङ. 'धर्मोश्चान्ताश्रुवन्द्विपान्। प्रो'। २ क. ङ. च. 'न्वक्ष्येऽथ स'। ३ क. ङ. 'तः। शूद्रस्य ६ ४ क. ङ. 'थो प्राप्ति'। ५ च. वध्यता।

न संस्पर्शस्तथैवान्यैश्चण्डालस्य विधीयते। (*ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा देहत्यागोऽत्र यः कृतः १७
स्त्रीबालाद्युपपत्तौ वा बाह्यानां सिद्धिकारणम्। संकरे जातयो ज्ञेयाः पितुर्मातुश्च कर्मतः ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वर्णेतरधर्मवर्णनं नामैकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४५५३

अथ द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः।

गृहस्थवृत्तिः।

पुष्कर उवाच—
आजीवं तु यथोक्तेन ब्राह्मणः स्वेन कर्मणा। क्षत्रविट्शूद्रधर्मेण जीवन्नेव तु शूद्रजात् ॥ १
कृषिवाणिज्यगौरक्ष्यं कुसीदं च द्विजश्चरेत्। गोरसं गुडलवणलाक्षामांसानि वर्जयेत् ॥ २
भूमिं भित्त्वौषधीश्छित्त्वा हत्वा कीटपिपीलिकान्। पुनन्ति खलु यज्ञेन कर्षका देवपूजनात् ॥ ३
†हलमष्टगवं धर्म्यं षड्गवं जीवितार्थिनाम्। चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं धर्मघातिनाम् ॥ ४
ऋतामृताभ्यां जीवेत मृतेन प्रमृतेन वा। सत्यानृताभ्यामपि वा न श्ववृत्त्या कदाचन ॥ ५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये गृहस्थवृत्तिवर्णनं नाम द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४५५८

अथ त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः।

ब्रह्मचर्याद्याश्रमधर्माः।

पुष्कर उवाच—
धर्ममाश्रमिणां वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदं शृणु। षोडशर्तुर्निशाः स्त्रीणामाद्यास्तिस्रस्तु गर्हिताः ॥ १
व्रजेद्युग्मासु पुत्रार्थी कर्माऽऽधानिकमिष्यते[1]। गर्भस्य स्पष्टताज्ञाने सवनं स्पन्दनात्पुरा[2] ॥ २
षष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तं[3] पुत्रीयं नामभं शुभम्)। अच्छिन्ननाड्यां कर्तव्यं जातकर्म विचक्षणैः ॥ ३
अशौचे तु व्यतिक्रान्ते नामकर्म विधीयते। शर्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तं वर्मान्तं क्षत्रियस्य तु ॥ ४
गुप्तदासात्मकं नाम प्रशस्तं वैश्यशूद्रयोः। बालं निवेदयेद्भर्त्रे तव पुत्रोऽयमित्युत ॥ ५
यथाकुलं तु चूडाकृद्ब्राह्मणस्योपनायनम्। गर्भाष्टमेऽष्टमे वाऽब्दे गर्भादेकादशे नृपे ॥ ६
गर्भात्तु द्वादशे वैश्ये षोडशाब्दादितो न हि। मुञ्जानां वल्कलानां तु क्रमान्मौञ्ज्यः प्रकीर्तिताः
मार्गवैयाघ्रवास्तानि चर्माणि व्रतचारिणाम्। पर्णपिप्पलबिल्वानां क्रमाद्दण्डाः प्रकीर्तिताः ॥ ८
केशदेशललाटास्यतुल्याः प्रोक्ताः क्रमेण तु। अवक्राः सत्वचः सर्वे नाविप्लुष्टास्तु[4] दण्डकाः ९
वासोपवीते कार्पासक्षौमोर्णानां[5] यथाक्रमम्। आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षितम् ॥ १०

---

* धनुश्चिह्नन्तर्गतो ग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति। † इदमर्धं क. ढ. पुस्तकयोर्नास्ति।

---

१ क. ढ. कर्मभावकमि'। २ क. ढ. 'तास्थाने वननस्यन्दना'। ३ क. ढ. 'मन्तक्षत्रियं' ४ ख. ग. घ. नाविप्लु'। ५ क. ढ. 'वीतकार्पासाक्षौ'।

प्रथमं तत्र भिक्षेत यत्र भिक्षा ध्रुवं भवेत् । स्त्रीणाममन्त्रतस्तानि[1] विवाहस्तु समन्त्रकः ॥ ११
उपनीय गुरुः शिष्यं शिक्षयेच्छौचमादितः । आचारमग्निकार्यं च संध्योपासनमेव च ॥ १२
आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः । श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ॥ १३
*सायं प्रातश्च जुहुयान्नामेध्यं व्यस्तहस्तकम् । मधु मांसं जनैः सार्धं गीतं नृत्यं च वै त्यजेत् ॥
हिंसां परापवादं वा अश्लीलं च विशेषतः । दण्डादि धारयेन्नष्टमप्सु क्षिप्त्वाऽन्यधारणम् ॥ १५
वेदस्वीकरणं कृत्वा स्नायाद्वै दत्तदक्षिणः । नैष्ठिको ब्रह्मचारी वा देहान्तं निवसेद्गुरौ ॥ १६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये ब्रह्मचर्याश्रमवर्णनं नाम त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४५७४

अथ चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

विवाहः ।

पुष्कर उवाच—

विप्रश्चतस्रो विन्देत भार्यास्तिस्रस्तु भूमिपः । द्वे च वैश्यो यथाकामं भार्यैकामपि चान्त्यजः ॥ १
धर्मकार्याणि सर्वाणि न कार्याण्यसवर्णया । पाणिर्ग्राह्यः सवर्णासु गृह्णीयात्क्षत्रिया शरम् ॥ २
वैश्या प्रतोदमादद्याद्दशां वै चान्त्यजा तथा । सकृत्कन्या प्रदातव्या हरंस्तां चौरदण्डभाक् ॥ ३
अपत्यविक्रयासक्ते निष्कृतिर्न विधीयते । कन्यादानं शचीयोगो[3] विवाहोऽथ चतुर्थिका ॥ ४
विवाहमेतत्कथितं नाम कर्मचतुष्टयम् । नष्टे मृते प्रव्रजिते क्लीबे च पतिते पतौ ॥ ५
पञ्चस्वापत्सु नारीणां पतिरन्यो विधीयते । मृते तु देवरे देया तदभावे यथेच्छया ॥ ६
पूर्वात्रितयमाग्नेयं वायव्यं चोत्तरात्रयम् । रोहिणी चेति चरणे भगणः शस्यते सदा ॥ ७
+नैकगोत्रां तु वरयेन्नैकार्षेयां च भार्गव । पितृतः सप्तमादूर्ध्वं मातृतः पञ्चमात्तथा ॥ ८
आहूय दानं ब्राह्मः स्यात्कुलशीलयुताय तु । ×पुरुषांस्तारयेत्तज्जो नित्यं कन्याप्रदानतः ॥ ९
तथा गोमिथुनादानाद्विवाहस्त्वार्ष उच्यते । प्रार्थिता दीयते यस्य प्राजापत्यः स धर्मकृत् ॥ १०
शुल्केन चाऽऽसुरो मन्दो गान्धर्वो वरणान्मिथः । राक्षसो युद्धहरणात्पैशाचः कन्यकाछलात् ॥
वैवाहिकेऽह्नि कुर्वीत कुम्भकारमृदा शचीम् । जलाशये तु तां पूज्य वाद्याद्यैः स्त्रीं(स्त्री(!)) गृहं नयेत्
प्रसुप्ते केशवे नैव विवाहः कार्य एव हि । पौषे चैत्रे कुजदिने रिक्ताविष्टितिथौ न च ॥ १३
न शुक्रजीवेऽस्तमिते न शशाङ्के ग्रहार्दिते । अर्कार्किभौमयुक्ते भे व्यतीपातहते न हि ॥ १४
सौम्यं पित्र्यं च वायव्यं सावित्रं रोहिणी तथा । उत्तरात्रितयं मूलं मैत्रं पौष्णं विवाहभम् ॥ १५
=मानुषाख्यस्तथा लग्नो मानुषाख्यांशकः शुभः । तृतीये च तथा षष्ठे दशमैकादशेऽष्टमे ॥ १६
अर्कार्किचन्द्रतनयाः प्रशस्ता न कुजोऽष्टमः । सप्तान्त्याष्टमवर्गेषु शेषाः शस्ता ग्रहोत्तमाः ॥ १७

---

* अयं श्लोकः ख ग पुस्तकयोर्नास्ति । + इदमर्धं क ड पुस्तकयोर्नास्ति । × इदमर्धं क ड. पुस्तकयोर्नास्ति । = इदमर्धं क ड पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ ख 'नि कारिकस्तय' । २ क ड. जोग्ल । ३ क ख ग ड. शौयऽथ प' । ४ क ड 'र्वादित्रयमा' । ५ क. ड. च 'ऽऽस्ते हु' । ६ क ड. 'श्यं हतामृज' । ७ क ड पष्ठ । च षेष ।

तेषामपि तथा मध्यात्पष्ठः शुक्रो न शस्यते । वैवाहिके भे कर्तव्या तथैव च चतुर्थिका ॥ १८
न दातव्या ग्रहास्तत्र चतुराद्यास्तथैकगाः । पर्ववर्जं स्त्रियं गच्छेत्सत्या दत्ता सदा रतिः ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये विवाहभेदकथनं नाम चतुष्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४५९३

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

आचारः ।

पुष्कर उवाच—

ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय विष्ण्वादीन्दैवतान्स्म(दिदेवताः स्म)रेत् । (*उभे मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्यादुदङ्मुखः ॥ १
रात्रौ च दक्षिणे कुर्यादुभे संध्ये यथा दिवा । +न मार्गादौ जले वीथ्यां सतृणायां सदाऽऽचरेत्)
शौचं कृत्वा मृदाऽऽचम्य भक्षयेद्दन्तधावनम् । नित्यं नैमित्तिकं काम्यं क्रियाङ्गं मलकर्षणम् ॥ ३
क्रियास्नानं तथा षष्ठं षोढा स्नानं प्रकीर्तितम् । अस्नातस्याफलं कर्म प्रातः स्नानं चरेत्ततः ॥ ४
भूमिष्ठमुद्धृतात्पुण्यं ततः प्रस्रवणोदकम् । ततोऽपि सारसं पुण्यं तस्मान्नादेयमुच्यते ॥ ५
[1]तीर्थतोयं ततः पुण्यं गाङ्गं पुण्यं तु सर्वतः । संशोधितमलः पूर्वं निमग्नश्च जलाशये ॥ ६
उपस्पृश्य ततः कुर्यादम्भसः परिमार्जनम् । हिरण्यवर्णास्तिसृभिः शं नो देवीति चाप्यथ ॥ ७
आपो हि ष्ठेति तिसृभिरिदमापस्तथैव च । ततो जलाशये मग्नः कुर्यादन्तर्जले जपम् ॥ ८
तत्राऽऽघमर्षणं सूक्तं द्रुपदां वा तथा जपेत् । († युञ्जते मन इत्येवं सूक्तं वाऽप्यथ पौरुषम् ९
गायत्रीं तु विशेषेण अघमर्षणसूक्तके । देवता भाववृत्तस्तु ऋषिश्चैवाघमर्षणः ॥ १०
छन्दश्चानुष्टुभं तस्य भाववृत्तो हरिः स्मृतः । ÷ आपीडमानः शाटीं तु देवतापितृतर्पणम् ॥ ११)
पौरुषेण तु सूक्तेन दद्याच्चैवोदकाञ्जलिम् । ततोऽग्निहवनं कुर्याद्दानं दत्त्वा तु शक्तितः ॥ १२
ततः समभिगच्छेत योगक्षेमार्थमीश्वरम् । आसनं शयनं यानं जायाऽपत्यं कमण्डलुः ॥ १३
आत्मनः शुचिर(चीन्ये)तानि परेषां न शुचिर्भवेत् (चीनि वै) । भाराक्रान्तस्य गुर्विण्याः पन्था देयो गुरुष्वपि ॥ १४
(= न पश्येच्चार्कमुद्यन्तं नास्तं यान्तं न चाम्भसि । नेक्षेन्नग्नां स्त्रियं कूपं शूनास्थानमघौघिनम्
कार्पासास्थि तथा भस्म नाऽऽक्रामेद्यच्च कुत्सितम् ।) अन्तःपुरं वित्तगृहं परदौत्यं व्रजेन्न हि ॥
नाऽऽरोहेद्विषमां नावं न वृक्षं न च पर्वतम् । अर्थायतनशास्त्रेषु तथैव स्यात्कुतूहली ॥ १७
× लोष्ठमर्दी तृणच्छेदी नखखादी विनश्यति । मुखादिवादनं नेहेद्विना दीपं न रात्रिगः ॥ १८
नाद्वारेण विशेद्वेश्म न च वक्त्रं विरागयेत् । कथाभङ्गं न कुर्वीत न च वासोविपर्ययम् ॥ १९

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थश्च पुस्तके नास्ति । + इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । ¶ इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । † धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ङ पुस्तकयोर्नास्ति । ÷ इदमर्धं च. पुस्तके नास्ति । = धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । × अयश्लोकः क ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ ख. ग. च. 'वर्जस्त्रियो ग' । क. ङ. 'षत्रः स्त्रि' । २ क. ङ. च. 'मनाः पू' । ३ क. ङ. 'पवित्र' । ४ क. ङ. पात्र । ५ ख 'प सूतिस्था' । ६ क. ङ. च. 'द्भूत म' ।

भद्रं भद्रमिति ब्रूयान्नानिष्टं कीर्तयेत्क्वचित् । (†पालाशमासनं वर्ज्यं देवादिच्छायया व्रजेत् ॥२०
न मध्ये पूज्ययोर्यायान्नोच्छिष्टस्तारकादिदृक् । नद्यां नान्यां नदीं ब्रूयान्न कण्डूयेद्वि(द्वि)हस्तकम्
असंतर्प्य पितॄन्देवान्नदीपारं च न व्रजेत् । मलादि प्रक्षिपेन्नाप्सु न नग्नः स्नानमाचरेत् ॥ २२
+ततः समभिगच्छेत योगक्षेमार्थमीश्वरम् । स्रजं नाऽऽत्मनाऽपनयेत्खरादिकरजस्त्यजेत्॥) २३
हीनान्नावहसेद्गच्छेन्नादेशे(?) नियसेच्च तैः । वैद्यराजनदीहीने म्लेच्छस्त्रीबहुनायके ॥ २४
रजस्वलादिपतितैर्न भाषेत्केशवं स्मरेत् । नासंवृतमुखः कुर्याद्धासं जृम्भां तथा क्षुतम् ॥ २५
प्रभोरप्यवमानं स्वं गोपयेद्वचनं बुधः । इन्द्रियाणां नानुकूली वेगरोधं न कारयेत् ॥ २६
नोपेक्षितव्यो व्याधिः स्याद्रिपुरल्पोऽपि भार्गव । रथ्यातिगः सदाऽऽचामेद्बिभृयान्नाग्निवारिणी
न हुं कुर्याच्छिवं पूज्यं पादं पादेन नाऽऽक्रमेत् । प्रत्यक्षं वा परोक्षं वा कस्यचिन्नाप्रियं वदेत्॥
वेदशास्त्रनरेन्द्रर्षिदेवनिन्दां विवर्जयेत् । स्त्रीणामीर्षा(र्ष्या) न कर्तव्या विश्वासं तासु वर्जयेत् २९
धर्मश्रुतिं देवरतिं कुर्याद्धर्मादि नित्यशः । सोमस्य पूजां जन्मर्क्षे विप्रदेवादिपूजनम् ॥ ३०
षष्ठीचतुर्दश्यष्टम्यामभ्यङ्गं वर्जयेत्तथा । दूराद्गृहान्मूत्रविष्ठे नोत्तमैर्वैरमाचरेत् ॥ ३१

इत्यादिमहापुराण आग्नेय आचारकथनं नाम पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४६२५

अथ षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

द्रव्यशुद्धिः ।

पुष्कर उवाच—

द्रव्यशुद्धिं प्रवक्ष्यामि पुनःपाकेन मृन्मयम् । शुध्येन्मूत्रपुरीषाद्यैः स्पृष्टं ताम्रं सुवर्णकम् ॥ १
आवर्तितं चान्यथा तु वारिणाऽम्लेन ताम्रकम् । क्षारेण कांस्यलोहानां मुक्तादेः क्षालनेन तु २
अब्जानां चैव भाण्डानां सर्वस्याश्ममयस्य च । शाकरज्जुमूलफलवैदलानां तथैव च ॥ ३
मार्जनाद्यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि । उष्णाम्बुना सस्नेहानां शुद्धिः संमार्जनाद्गृहे ॥ ४
शोधनोन्मक्षणाद्वस्त्रे मृत्तिकाद्भिर्विशोधनम् । बहुवस्त्रे प्रोक्षणाच्च दारवाणां च तक्षणात् ॥ ५
प्रोक्षणात्संहतानां तु द्रवाणां च तथोत्प्लवनात् । शयनासनयानानां शूर्पस्य शकटस्य च ॥ ६
*शुद्धिः संप्रोक्षणाज्ज्ञेया पलालेन्धनयोस्तथा । सिद्धार्थकानां कल्केन शृङ्गदन्तमयस्य च ॥७
गोवालैः फलपात्राणामस्थ्नां स्याच्छृङ्गवत्तथा । निर्यासानां गुडानां च लवणानां च शोषणात् ८
कुसुम्भकुसुमानां च ऊर्णाकार्पासयोस्तथा । शुद्धं नदीगतं तोयं पेण्यं तद्वत्प्रसारितम् ॥ ९
मुखवर्जं च गौः शुद्धा शुद्धमश्वाजयोर्मुखम् । नारीणां चैव वत्सानां शकुनीनां शुनो मुखम् १०
मुखैः प्रस्रवणे वृत्ते मृगयायां सदा शुचि । भुक्त्वा क्षुत्वा तथा सुप्त्वा पीत्वा चाम्भो विगाह्य च

---

† धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति । + इदमर्धं ग. पुस्तके नास्ति । * इदमर्धं छ पुस्तके नास्ति ।

---

१ ख ग 'स्नानेषु गो' । २ ख. ग ' मेद्द्विहस्तकम्' । ३ ख. ग. 'णामिच्छन न । ४ च, 'णा क्षालनात' । ५ क. क 'नप्रोक्षणा' । ६ क ढ. चतुरस्रे । ७ क. ढ. 'लै. फलपात्रा' । ८ ख. घ, 'कुसुम्भ' । ९ ख. ग. घ. पुण्य । १० क. ढ. च. 'म् । रतौ प्रस्रवणे चूर्णे मृ' ।

रथ्यामाक्रम्य चाऽऽचामेद्वासो विपरिधाय च । मार्जारश्चङ्क्रमाच्छुद्धश्चतुर्थेऽह्नि रजस्वला ॥ १२
स्नाता स्त्री पञ्चमे योग्या दैवे पित्र्ये च कर्मणि । पञ्चापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्त मृत्तिकाः १३
एकां लिङ्गे मृदं दद्यात्करयोस्त्रिद्विमृत्तिकाः । ब्रह्मचारिवनस्थानां यतीनां च चतुर्गुणम् ॥ १४
श्रीफलैरंशुपट्टानां क्षौमाणां गौरसर्षपैः । शुद्धिः पर्युक्ष्य तोयेन मृगलोम्नां मकीर्तिता ॥ १५
पुष्पाणां च फलानां च प्रोक्षणाज्जलतोऽखिलम् ॥ १६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये द्रव्यशुद्धिकथनं नाम षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४६४१

अथ सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

शावाशौचादि ।

पुष्कर उवाच—

प्रेतशुद्धिं प्रवक्ष्यामि सूतिकाशुद्धिमेव च । दशाहं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते ॥ १
जनने च तथा शुद्धिर्ब्राह्मणानां भृगूत्तम । द्वादशाहेन राजन्यः पक्षाद्वैश्योऽथ मासतः ॥ २
(*शूद्रोऽनुलोमतो दासे स्वामितुल्यं त्वशौचकम् । षड्भिस्त्रिभिरथैकेन क्षत्रविट्शूद्रयोनिषु) ॥ ३
ब्राह्मणः शुद्धिमाप्नोति क्षत्रियस्तु तथैव च । विट्शूद्रयोनिः शुद्धिः(द्धः) स्यात्क्रमात्परशुरामकः(?)
षड्रात्रेण त्रिरात्रेण षड्भिः शूद्रे तथा विशः । आ दन्तजननात्सद्य आ चूडान्नैशिकी श्रुतिः॥५
त्रिरात्रमा व्रतादेशाद्दशरात्रमतः परम् । ऊनत्रैवार्षिके शूद्रे पञ्चाहाच्छुद्धिरिष्यते ॥ ६
द्वादशाहेन शुद्धिः स्यादतीते वत्सरत्रये । गतैः संवत्सरैः षड्भिः शुद्धिर्मासेन कीर्तिता ॥ ७
स्त्रीणामकृतचूडानां विशुद्धिर्नैशिकी स्मृता । तथा च कृतचूडानां त्र्यहाच्छुध्यन्ति बान्धवाः ॥८
विवाहितासु नाऽऽशौचं पितृपक्षे विधीयते । पितुर्गृहे प्रसूतानां विशुद्धिर्नैशिकी स्मृता ॥ ९
सूतिका दशरात्रेण शुद्धिमाप्नोति नान्यथा । विवाहिता हि चेत्कन्या म्रियते पितृवेश्मनि ॥१०
तस्यास्त्रिरात्राच्छुध्यन्ति बान्धवा नात्र संशयः । समानं लघ्वशौचं तु प्रथमेन समापयेत् ॥ ११
असमानं द्वितीयेन धर्मराजवचो यथा । देशान्तरस्थः श्रुत्वा तु कुल्यानां मरणोद्भवौ ॥ १२
यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् । अतीते दशरात्रे तु त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥ १३
†तथा संवत्सरेऽतीते स्नात एव विशुध्यति । म(मा)तामहे तथाऽतीत आचार्ये च तथा मृते १४
रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्रावे विशोधनम् । सपिण्डे ब्राह्मणे वर्णाः सर्व एवाविशेषतः ॥ १५
दशरात्रेण शुध्यन्ति द्वादशाहेन भूमिपः । वैश्याः पञ्चदशाहेन शूद्रा मासेन भार्गव ॥ १६
उच्छिष्टसंनिधावेवं तथा पिण्डं निवेदयेत् । कीर्तयेच्च तथा तस्य नामगोत्रे समाहितः ॥ १७
भुक्तवत्सु द्विजेन्द्रेषु पूजितेषु धनेन च । विसृष्टाक्षततोयेषु गोत्रनामानुकीर्तनैः ॥ १८

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । † इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ क. ख. ग. घ. पक्षाक्षतो । २ क. ख. ग. ङ. घ. 'मि सूतिकासु' । ३ क. ङ. 'नत्रिवार्षिके शू' ।
४ क. ङ. सूर्वैः । ५ क. घ. 'च्छिष्टप्र' । ६ क ङ. धनेषु । ग. धनेषु ।

चतुरङ्गुलविस्तारं तत्खातं तावदन्तरम् । वितस्तिदीर्घं कर्तव्यं विकर्षूणां तथा त्रयम् ॥ १९
विकर्षूणां समीपे च ज्वालयेज्ज्वलनत्रयम् । *सोमाय वह्नये रामयमाय च समासतः ॥ २०
जुहुयादाहुतीः सम्यक्सर्वेष्वेव चतुस्त्रयः(?) । पिण्डनिर्वपणं कुर्यात्प्राग्वदेव पृथक्पृथक् ॥ २१
अन्नेन दध्ना मधुना तथा मांसेन पूरयेत् । मध्ये चेदधिमासः स्यात्कुर्यादभ्यधिकं तु तत् ॥ २२
अथ वा द्वादशाहेन सर्वमेतत्समापयेत् । संवत्सरस्य मध्ये च यदि स्यादधिमासकः ॥ २३
तदा द्वादशके श्राद्धे कार्यं तदधिकं भवेत् । +संवत्सरे समाप्ते तु श्राद्धं श्राद्धवदाचरेत् ॥ २४
प्रेताय तत ऊर्ध्वं च तस्यैव पुरुषत्रये । पिण्डान्विनिर्वपेत्तद्वच्चतुरस्तु समाहितः ॥ २५
संपूज्य दत्त्वा पृथिवी समाना इति चाप्यथ । योजयेत्प्रेतपिण्डं तु पिण्डेष्वन्येषु भार्गव ॥ २६
प्रेतपात्रं च पात्रेषु तथैव विनियोजयेत् । पृथक्पृथक्प्रकर्तव्यं कर्मैतत्कर्मपात्रके ॥ २७
मन्त्रवर्जमिदं कर्म शूद्रस्य तु विधीयते । सपिण्डीकरणं स्त्रीणां कार्यमेवं तदा भवेत् ॥ २८
श्राद्धं कुर्याच्च प्रत्यब्दं प्रेते कुम्भान्नमब्दकम् । गङ्गायाः सिकता धारा यथा वर्षति वासवे ॥२९
शक्या गणयितुं लोके न त्वतीताः पितामहाः । काले सततगस्थैर्यं नास्ति तस्मात्क्रियां चरेत्॥
देवत्वे यातनास्थाने प्रेतः श्राद्धं कृतं लभेत् । नोपकुर्यान्नरः शोचन्प्रेतस्याऽऽत्मन एव वा ॥३१
भृग्वग्निपाशकाम्भोभिर्मृतानामात्मघातिनाम् । पतितानां च नाऽऽशौचं विद्युच्छस्त्रहताश्च ये ३२
यतिव्रतिब्रह्मचारिनृपकारुकदीक्षिताः । (=राजाज्ञाकारिणो ये च स्नायाद्वै प्रेतगाम्यपि ॥ ३३
मैथुने कटधूमे च सद्यः स्नानं विधीयते ।) द्विजं न निर्हरेत्प्रेतं शूद्रेण तु कथंचन ॥ ३४
न च शूद्रं द्विजेनापि तयोर्दोषो हि जायते । अनाथविप्रप्रेतस्य वहनात्स्वर्गलोकभाक् ॥ ३५
सङ्ग्रामे जयमाप्नोति प्रेतेऽनाथे च काष्ठदः । संकल्प्य बान्धवं प्रेतमपसव्येन तां चितिम् ॥ ३६
परिक्रम्य ततः स्नानं कुर्युः सर्वे सवाससः । प्रेताय च तथा दद्युस्त्रींस्त्रींश्चैवोदकाञ्जलीन् ॥ ३७
द्वार्यश्मनि पदं दत्त्वा प्रविशेयुस्तथा गृहम् । अक्षतान्निक्षिपेद्वह्नौ निम्बपत्रं विदश्य च ॥ ३८
×पृथक् शयीरन्भूमौ च क्रीतलब्धा(ब्धा)शनो भवेत् । एकः पिण्डो दशाहे तु श्मश्रुकर्मकरः शुचिः
सिद्धार्थकैस्तिलैर्विद्वान्मज्जेद्वासोऽपरं दधत् । अजातदन्ते तनये शिशौ गर्भस्रुते तथा ॥ ४०
कार्यो नैवाग्निसंस्कारो नैव चास्योदकक्रिया । चतुर्थे च दिने कार्यस्तथाऽस्थ्नां चैव संचयः ४१
अस्थिसंचयनादूर्ध्वमङ्गस्पर्शो विधीयते ॥ ४२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शावाशौचकथनं नाम सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४६८३

---

* इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । + इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । = धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति । × इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ क. ङ. °रभ्यानविस्तारं तत्खात वदतां वरम् । वि° । २ क. ङ. हुति । ३ क. ङ. °तगाम्भार्यं ना° । ४ क. ङ. चोम् । छ. भवेत् । ग. जपेत् । ५ क. ङ. °तद्यास्यति । मे° । छ. ग. °तमास्यति । मे° । ६ क. ख ग. च. °य । शावा° ।

अथाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

स्रावाद्यशौचम् ।

पुष्कर उवाच—
स्रावाशौचं प्रवक्ष्यामि मन्वादिमुनिसंमतम् । रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्रावे त्र्यहेण वा ॥　१
चातुर्मासिकपातान्ते दशाहं पञ्चमासतः । राजन्ये च चतूरात्रं वैश्ये पञ्चाहमेव च ॥　२
अष्टाहेन तु शूद्रस्य द्वादशाहादतः परम् । स्त्रीणां विशुद्धिरुदिता स्नानमात्रेण वै पितुः ॥　३
न स्नानं हि सपिण्डे स्यात्त्रिरात्रं सप्तमाष्टयोः(?) । सद्यः शौचं सपिण्डानामा दन्तजननात्तथा॥
आ चूडादेकरात्रं स्यादा व्रताच्च त्रिरात्रकम् । दशरात्रं भवेदस्मान्मातापित्रोस्त्रिरात्रकम् ॥　५
अजातदन्ते तु मृते कृतचूडेऽर्भके तथा । प्रेते न्यूने त्रिभिर्वर्षैर्मृते शुद्धिस्तु नैशिकी ॥　६
द्व्यहेन क्षत्रिये शुद्धिस्त्रिभिर्वैश्ये मृते तथा । शुद्धिः शूद्रे पञ्चभिः स्यात्प्राग्विवाहाद्दिपङ्त्वहः ॥७
(*यत्र त्रिरात्रं विप्राणामशौचं संप्रदृश्यते । तत्र शूद्रे द्वादशाहः षण्नव क्षत्रवैश्ययोः ॥　८
द्व्यब्दे नैवाग्निसंस्कारो मृते तं निखनेद्भुवि । न चोदकक्रिया तस्य नाम्नि चापि कृते सति ॥९
जातदन्तस्य वा कार्या स्यादुपनयनाद्दश । एकाहाच्छुध्यते विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः ॥　१०
हीने हीनतरे चैव त्र्यहश्चतुरहस्तथा । पञ्चाहेनाग्निहीनस्तु दशाहाद्ब्राह्मणब्रुवः ॥　११
क्षत्रियो नवसप्ताहाच्छुध्येद्विप्रो गुणैर्युतः । दशाहात्सगुणो वैश्यो विंशाहाच्छूद्र एव च ॥　१२
दशाहाच्छुध्यते विप्रो द्वादशाहेन भूमिपः । वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥　१३
गुणोत्कर्षे दशाहाप्तौ त्र्यहमेकाहकं त्र्यहे । एकाहाप्तौ सद्यःशौचं सर्वत्रैवं समूहयेत् ॥　१४
दासान्तेवासिभृतकाः शिष्याश्चैकत्रवासिनः । स्वामितुल्यमशौचं स्यान्मृते पृथक्पृथग्भवेत् ॥१५
मरणादेव कर्तव्यं संयोगो यस्य नाग्निभिः । दाहादूर्ध्वमशौचं स्याद्यस्य वैतानिको विधिः॥१६
सर्वेषामेव वर्णानां त्रिभागात्स्पर्शनं भवेत् । त्रिचतुष्पञ्चदशभिः स्पृश्यवर्णाः क्रमेण तु ॥　१७
चतुर्थे पञ्चमे चैव सप्तमे नवमे तथा । अस्थिसंचयनं कार्यं वर्णानामनुपूर्वशः ॥　१८
अहस्त्वदत्तकन्यासु प्रदत्तासु त्र्यहं भवेत् । पक्षिणी संस्कृतास्वेव स्वस्रादिषु विधीयते ॥　१९
पितृगोत्रं कुमारीणां व्यूढानां भर्तृगोत्रता । जलप्रदानं पित्रे च उद्वाहे चोभयत्र तु ॥　२०
दशाहोपरि पित्रोश्च दुहितुर्मरणे त्र्यहम् । सद्यः शौचं सपिण्डानां पूर्वं चूडाकृतेर्द्विज ॥　२१
एकाहतो वा विवाहादूर्ध्वं हस्तोदकात्त्र्यहम् । पक्षिणी भ्रातृपुत्रस्य सपिण्डानां च सद्यतः(?) ॥
दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानौ स्वयोनिषु । षड्भिस्त्रिभिरहै(है)केन क्षत्रविट्शूद्रयोनिषु ॥ २३
एतज्ज्ञेयं सपिण्डानां वक्ष्ये चानौरसादिषु । अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वन्यगतासु च ॥　२४
परपूर्वासु च स्त्रीषु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते । वृथा संकरजातानां प्रव्रज्यासु च तिष्ठताम् ॥　२५
आत्मनस्त्यागिनां चैव निवर्तेतोदकक्रिया । मात्रैकया द्विपितरौ भ्रातरावन्यगामिनौ ॥　२६
एकाहः सूतके तत्र मृतके तु द्व्यहो(हं) भवेत् । सपिण्डानामशौचं हि समानोदकेनां वदे ॥　२७

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः ङ. पुस्तके नास्ति ।

१ क. ख. ग. घ. °च । स्रावा° । २ ग. °म् । सद्यः° । ३ क. घ. च. त्र्यहेन(ण) । ४ ङ. सदा । ५ क. ङ. °ते यद्यपि पृथक्पृथक् । म° । ६ ख. °यस्त्वेक भवे° । ७ ख. ग. °नक्रम् । ज° । ८ ङ. °केन तथा भ° । ९ ख. ग. °क्रम च° ।

(प्रायश्चित्तम्)

बाले देशान्तरस्थे च पृथक्पिण्डे च संस्थिते । सवासा जलमाप्लुत्य सद्य एव विशुध्यति ॥ २८
दशाहेन सपिण्डास्तु शुध्यन्ति प्रेतसूतके । त्रिरात्रेण सकुल्यास्तु स्नानाच्छुध्यन्ति गोत्रिणः २९
सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते । समानोदकभावस्तु निवर्तेताऽऽ चतुर्दशात् ॥ ३०
जन्मनामस्मृते वै तत्तत्परं गोत्रमुच्यते । विगतं तु विदेशस्थं शृणुयाद्यो ह्यनिर्दशम् ॥ ३१
यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् । अतिक्रान्ते दशाहे तु त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥ ३२
संवत्सरे व्यतीते तु स्पृष्ट्वैवापो विशुध्यति । मातुले पक्षिणी रात्रिः शिष्यर्त्विग्बान्धवेषु च ॥३३
मृते जामातरि प्रेते दौहित्रे भगिनीसुते । श्यालके तत्सुते चैव स्नानमात्रं विधीयते ॥ ३४
मातामह्यां तथाऽऽचार्ये मृते मातामहे त्र्यहम् । दुर्भिक्षे राष्ट्रसंपाते आगतायां तथाऽऽपदि ॥ ३५
उपसर्गमृतानां च दाहे ब्रह्मविदां तथा)। सत्रिव्रतिब्रह्मचारिसङ्ग्रामे देशविप्लवे ॥ ३६
दाने यज्ञे विवाहे च सद्यःशौचं विधीयते । विप्रगोनृपहन्तॄणामनुक्तं चाऽऽत्मघातिनाम् ॥ ३७
असाध्यव्याधियुक्तस्य स्वाध्याये चाक्षमस्य च । प्रायश्चित्तमनुज्ञातमग्नितोयप्रवेशनम् ॥ ३८
अपमानात्तथा क्रोधात्स्नेहात्परिभवाद्भयात् । उद्बध्य म्रियते नारी पुरुषो वा कथंचन ॥ ३९
आत्मघाती चैकलक्षं वसेत्स नरकेऽशुचौ । वृद्धः शौचस्मृतेर्लुप्तः परित्यजति यस्त्वसून् ॥ ४०
त्रिरात्रं तत्र चाशौचं द्वितीये चास्थिसंचयम्(ः) । तृतीये तूदकं कार्यं चतुर्थे श्राद्धमाचरेत् ॥४१
विद्युदग्निहतानां च त्र्यहं शुद्धिः सपिण्डके । पाषण्डाश्रिता भर्तृघ्न्यो नाशौचोदकगाः स्त्रियः ॥
पितृमात्रादिपाते तु आर्द्रवासा ह्युपोषितः । अतीतेऽब्दे प्रकुर्वीत प्रेतकार्यं यथाविधि ॥ ४३
यः कश्चित्तु हरेत्प्रेतमसपिण्डं कथंचन । स्नात्वा सचैलं स्पृष्ट्वाऽग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ ४४
यद्यन्नमत्ति तेषां तु दशाहेनैव शुध्यति । अनदन्नन्नमह्नैव न चैव तस्मिन्गृहे वसेत् ॥ ४५
अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं ये वहन्ति द्विजातयः । पदे पदे यज्ञफलं शुद्धिः स्यात्स्नानमात्रतः ॥ ४६
प्रेतीभूतं द्विजः शूद्रमनुगच्छंस्त्र्यहाच्छुचिः । मृतस्य बान्धवैः सार्धं कृत्वा च परिदेवनम् ॥ ४७
वर्जयेत्तदहोरात्रं दानश्राद्धादि कामतः । शूद्रायाः प्रसवो गेहे शूद्रस्य मरणं तथा ॥ ४८
भाण्डानि तु परित्यज्य त्र्यहाद्भूलेपतः शुचिः । न विप्रं स्वेषु तिष्ठत्सु मृतं शूद्रेण नाययेत् ॥४९
(*नयेत्प्रेतं स्नापितं च पूजितं कुसुमैर्दहेत् । नग्नदेहं दहेन्नैव किंचिद्देहं परित्यजेत् ॥ ५०
गोत्रजस्तु गृहीत्वा तु चितां चाऽऽरोपयेत्तदा । आहिताग्निर्यथान्यायं दग्धव्यस्त्रिभिरग्निभिः) ॥
अनाहिताग्निरेकेन लौकिकेनापरस्तथा । अस्मात्त्वमभिजातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः ॥ ५२
असौ स्वर्गाय लोकाय सुखाग्निं प्रददेत्सुतः । सकृत्प्रसिञ्चत्यु(न्त्यु)दकं नामगोत्रेण बान्धवाः ॥
एवं मातामहाचार्यप्रेतानां चोदकक्रिया । काम्योदकं सखिप्रेतस्वस्त्रीयश्वशुरर्त्विजाम् ॥ ५४
अप नः शोशुचदघं दशाहं च सुतोऽर्पयेत् । ब्राह्मणे दश पिण्डाः स्युः क्षत्रिये द्वादश स्मृताः ॥
वैश्ये पञ्चदश प्रोक्ताः शूद्रे त्रिंशत्प्रकीर्तिताः । पुत्रो वा पुत्रिकाऽन्यो वा पिण्डं दद्याच्च पुत्रवत् ॥
विदश्य निम्बपत्राणि नियतो द्वारि वेश्मनः । आचम्य चाग्निमुदकं गोमयं गौरसर्षपान् ॥ ५७
प्रविशेयुः समालभ्य कृत्वाऽश्मनि पदं शनैः । अक्षारलवणान्नाः स्युर्निर्मांसा भूमिशायिनः ॥५८

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थ क ङ पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ ग ङ 'ह्यदशम्' । २ ङ प्रेते । ३ ग 'द्ध शौचस्मृ' । ४ घ 'तस्मात्कुल । ५ ग नाचेरे' । ६ ग 'त्वा स्यु' ।

*क्रीतलब्धाशनाः स्नाता आदिकर्ता दशाहकृत् । अभावे ब्रह्मचारी तु कुर्यात्पिण्डोदकादिकम्
यथेदं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते । जननेऽप्येवमेव स्यान्निपुणां शुद्धिमिच्छताम् ॥ ६०
(+सर्वेषां शावमाशौचं मातापित्रोश्च सूतकम् । सूतकं मातुरेव स्यादुपस्पृश्य पिता शुचिः ॥६१
पुत्रजन्मदिने श्राद्धं कर्तव्यमिति निश्चितम् । तदहस्तत्प्रदानार्थं गोहिरण्यादिवाससाम् ॥ ६२
मरणं मरणेनैव सूतकं सूतकेन तु । उभयोरपि यत्पूर्वं तेनाऽऽशौचेन शुध्यति ॥ ६३
सूतके मृतकं चेत्स्यान्मृतके त्वथ सूतकम् । तत्राधिकृत्य मृतकं शौचं कुर्यान्न सूतकम् ॥ ६४
समानं लघ्वशौचं तु प्रथमेन समापयेत् । असमानं द्वितीयेन धर्मराजवचो यथा ॥ ६५
शावान्तः शाव आयाते पूर्वाशौचेन शुध्यति । गुरुणा लघु बाध्येत लघुना नैव तद्गुरु ॥ ६६
मृतके सूतके वाऽपि रात्रिमध्येऽन्यदापतेत् । तच्छेषेणैव शुध्येरन्रात्रिशेषे द्व्यहाधिकात् ॥ ६७
प्रभाते यद्यशौचं स्याच्छुध्येरंश्च त्रिभिर्दिनैः । उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते ॥ ६८
दानादि विनिवर्तेत भोजने कृत्यमाचरेत् । अज्ञाते पातकं नाऽऽद्ये भोक्तुरेकमहोऽन्य(हरन्य)था)

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये शावाशौचकथनं नामाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४७५२

अथैकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

असंस्कृतादिशौचम् ।

[1]पुष्कर उवाच—

संस्कृतस्यासंस्कृतस्य स्वर्गो मोक्षो हरिस्मृतेः । अस्थ्नां गङ्गाम्भसि क्षेपात्प्रेतस्याभ्युदयो भवेत्
गङ्गातोये नरस्यास्थि यावत्तावद्दिवि स्थितिः । आत्मनस्त्यागिनां नास्ति पतितानां तथा क्रिया
तेषामपि तथा गाङ्गे तोयेऽस्थ्नां पतनं हितम् । तेषां दत्तं जलं चान्नं गगने तत्प्रलीयते ॥ ३
अनुग्रहेण महता प्रेतस्य पतितस्य च । नारायणबलिः कार्यस्तेनानुग्रहमश्नुते ॥ ४
अक्षयः पुण्डरीकाक्षस्तत्र दत्तं न नश्यति । पतनात्त्रायते यस्मात्तस्मात्पात्रं जनार्दनः ॥ ५
पततां भुक्तिमुक्त्यादिप्रद एको हरिर्ध्रुवम् । दृष्ट्वा लोकान्म्रियमाणान्सहायं धर्ममाचरेत् ॥ ६
मृतोऽपि बान्धवः शक्तो नानुगन्तुं नरं मृतम् । जायावर्जं हि सर्वस्य याम्यः पन्था विभिद्यते ७
धर्म एको व्रजत्येनं यत्रक्वचनगामिनम् । श्वःकार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चाऽऽपराह्णिकम् ॥ ८
न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वाऽस्य न वा कृतम् । क्षेत्रापणगृहासक्तमन्यत्रगतमानसम् ॥ ९
वृकीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति । न कालस्य प्रियः कश्चिद्द्वेष्यश्चास्य न विद्यते ॥ १०
आयुष्ये कर्मणि क्षीणे प्रसह्य हरते जनम् । नाप्राप्तकालो म्रियते विद्धः शरशतैरपि ॥ ११

---

* इदमर्धं च. पुस्तके नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थ. क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थस्थाने " ग्रीष्मे पञ्चतपा नित्यं वर्षास्वभ्रावकाशिकाः । आर्द्रवासाश्च वर्षासु भार्यया''' । आर्द्रवासाश्च हेमन्ते यथैवाग्नजरद्गती । अपराजितामास्थाय व्रजेद्दिशमजिह्मगः । " इति ग्रन्थश्च. पुस्तके दृश्यते । † च. पुस्तक एतत्प्रभृत्यध्यायद्वयं न दृश्यते ।

---

[1] क. ङ. यावानर्वोङ्क्रिरःस्थि° । [2] क. ङ. °था गङ्गातोये ह्यापतनं दि° । [3] क. ङ. कार्यः सेहानु° । [4] क. °न. । प्रेतस्य भुक्तिमुक्ती हि पदसेको । [5] क. ङ. क्षेत्रपरए° ।

कुशाग्रेणापि संस्पृष्टः मासकालो न जीवति । औषधानि न मन्त्राश्चास्त्रायन्ते मृत्युनाऽन्वितम् ॥
वत्सवंत्स्याकृतं कर्म कर्तारं विन्दति ध्रुवम् । अव्यक्तादि व्यक्तमध्यमव्यक्तनिधनं जगत् ॥ १३
कौमारादि यथा देहे तथा देहान्तरागमः । नवमन्यद्यथा वस्त्रं गृह्णात्येवं शरीरकम् ॥
*देही नित्यमवध्योऽयं यतः शोकं ततस्त्यजेत् ॥ १४

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽसत्कृतादिशौचकथनं नामैकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४७६६

अथ षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

वानप्रस्थाश्रमः ।

पुष्कर उवाच—

वानप्रस्थयतीनां च धर्मं वक्ष्ये यथा शृणु । जटित्वमग्निहोत्रित्वं[2] भूशय्याऽजिनधारणम् ॥ १
वने वासः पयोमूलनीवारफलवृत्तिता । प्रतिग्रहनिवृत्तिश्च त्रिः स्नानं ब्रह्मचारिता ॥ २
देवातिथीनां पूजा च धर्मोऽयं वनवासिनः । गृही ह्यपत्यापत्यं च दृष्ट्वाऽरण्यं समाश्रयेत् ॥ ३
तृतीयमायुषो भागमेकाकी वा सभार्यकः । ग्रीष्मे पञ्चतपा नित्यं वर्षास्वभ्रावकाशिकः ॥ ४
आर्द्रवासाश्च हेमन्ते तपश्चोग्रं चरेद्बली । अपरावृत्तिमास्थाय व्रजेद्दिशमजिह्मगः ॥ ५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वानप्रस्थाश्रमकथनं नाम षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४७७१

अथैकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

यतिधर्मः ।

पुष्कर उवाच—

यतिधर्मं प्रवक्ष्यामि ज्ञानमोक्षादिदर्शकम् । चतुर्थमायुषो भागं[3] प्राप्य सङ्गात्परिव्रजेत् ॥ १
यदहि विरजेद्धीरस्तदहि च परिव्रजेत् । प्राजापत्यां निरूप्येष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् ॥ २
आत्मन्यग्नीन्समारोप्य प्रव्रजेद्ब्राह्मणो गृहात् । एक एव चरेन्नित्यं ग्राममन्नार्थमाश्रयेत् ॥ ३
उपेक्षकोऽसंचयि(य)को मुनिर्ज्ञानसमन्वितः । कपालं वृक्षमूलं च कुचेलमसहायता ॥ ४
समता चैव सर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्य लक्षणम् । नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवनम् ॥ ५
कालमेव प्रतीक्षेत निदेशं भृतको यथा । दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् ॥ ६
सत्यपूतां वदेद्वाचं मनःपूतं समाचरेत् । अलाबुदारुपात्राणि मृन्मयं वैणवं यतेः ॥ ७
विधूमे न्यस्तमुसले व्यङ्गारे भुक्तवज्जने । वृत्ते शरावसंपाते भिक्षां नित्यं यतिश्चरेत् ॥ ८

---

* इदमर्धं ङ पुस्तके नास्ति ।

---

१ ख 'वत्कृतं । २ क ङ 'होत्रत्वं । ३ क ङ 'ग ध्यात्वा त' । ४ क ङ. उपेक्षको मुनिर्ज्ञान तथा चैव च' । ५ क ङ. कपालं वृक्षमूलानि कुचेलम' । ६ ग ङ, 'मे समम्' ।

माधूकरमसंक्लृप्तं प्राक्प्रणीतमयाचितम् । तात्कालिकं चोपपन्नं भैक्षं पञ्चविधं स्मृतम् ॥ ९
पाणिपात्री भवेद्वाऽपि पात्रे पात्रात्समाचरेत् । अवेक्षेत गतिं नृणां कर्मदोषसमुद्भवाम् ॥ १०
शुद्धभावश्चरेद्धर्मं यत्र तत्राऽऽश्रमे रतः । समः सर्वेषु भूतेषु न लिङ्गं धर्मकारणम् ॥ ११
फलं कतकवृक्षस्य यद्यप्यम्बुप्रसादकम् । न नामग्रहणादेव तस्य वारि प्रसीदति ॥ १२
अजिह्मः पण्डकः पङ्गुरन्धो बधिर एव च । सद्भिश्च मुच्यतेऽसद्भिरज्ञानात्संसृतो द्विजः ॥ १३
अह्नि रात्र्यां च यान्जन्तून्हिनस्त्यज्ञानतो यतिः । तेषां स्नात्वा विशुद्ध्यर्थं प्राणायामान्षडाचरेत्
अस्थिस्थूणं स्नायुयुतं मांसशोणितलेपनम् । चर्मावनद्धं दुर्गन्धं पूर्णं मूत्रपुरीषयोः ॥ १५
जराशोकसमाविष्टं रोगायतनमातुरम् । रजस्वलमनित्यं च भूतावासमिमं त्यजेत् ॥ १६
धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । ह्रीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणम् ॥ १७
चतुर्विधं भैक्षवस्तु कुटीचकबहूदकौ । हंसः परमहंसश्च यो यः पश्चात्स उत्तमः ॥ १८
एकदण्डी त्रिदण्डी वा योगी मुच्येत बन्धनात् । अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ ॥ १९
यमाः पञ्चाथ नियमाः शौचं संतोषणं तपः । स्वाध्यायेश्वरपूजा च पद्मकाद्यासनं यतेः ॥ २०
प्राणायामस्तु द्विविधः सगर्भोऽगर्भ एव च । जपध्यानयुतो गर्भो विपरीतस्त्वगर्भकः ॥ २१
प्रत्येकं त्रिविधः सोऽपि पूरकुम्भकरेचकैः । पूरणात्पूरको वायोर्निश्चलत्वाच्च कुम्भकः ॥ २२
रेचनाद्रेचकः प्रोक्तो मात्राभेदेन च त्रिधा । द्वादशात्तु चतुर्विंशः षट्त्रिंशन्मात्रिकोऽपरः ॥ २३
तालो लघ्वक्षरो मात्रा प्रणवादि चरेच्छनैः । प्रत्याहारो जापकानां ध्यानमीश्वरचिन्तनम् ॥२४
मनोधृतिर्धारणा स्यात्समाधिर्ब्रह्मणि स्थितिः । अयमात्मा परं ब्रह्म सत्यं ज्ञानमनन्तकम् ॥२५
विज्ञानमानन्दं ब्रह्म तत्त्वमस्यहमस्मि तत् । परं ब्रह्म ज्योतिरात्मा वासुदेवो विमुक्त ओम्॥२६
देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्राणाहंकारवर्जितम् । जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिमुक्तं ब्रह्म तुरीयकम् ॥ २७
नित्यशुद्धबुद्धमुक्तसत्यमानन्दमद्वयम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिरक्षरं सर्वगं हरिः ॥ २८
योऽसावादित्यपुरुषः सोऽसावहमखण्ड ओम् । सर्वारम्भपरित्यागी समदुःखसुखः क्षमी ॥ २९
भावशुद्धश्च ब्रह्माण्डं भित्त्वा ब्रह्म भवेन्नरः । आषाढ्यां पौर्णमास्यां च चातुर्मास्यं व्रतं चरेत् ॥
ततो व्रजेन्नवम्यादौ ऋतुसंधिषु वापयेत् । प्रायश्चित्तं यतीनां च ध्यानं वायुयमस्तथा ॥ ३१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये यतिधर्मकथनं नामैकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४७९७

अथ द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

धर्मशास्त्रकथनम् ।

पुष्कर उवाच—

मनुर्विष्णुर्याज्ञवल्क्यो हारीतोऽत्रिर्यमोऽङ्गिराः । वसिष्ठदक्षसंवर्तशातातपपराशराः ॥ १
आपस्तम्बोशनोव्यासाः कात्यायनबृहस्पती । गोतमः शङ्खलिखितौ धर्ममेते यथाऽब्रुवन् ॥ २
तथा वक्ष्ये समासेन भुक्तिमुक्तिप्रदं शृणु । प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकम् ॥ ३

---

१ ख 'क्ष सत्वक । २ ख च । पडुभि च । ३ च 'क्षयो मरीचोऽत्रि' ।

काम्यं कर्म प्रवृत्तं स्यान्निवृत्तं ज्ञानपूर्वकम् । वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानमिन्द्रियाणां च संयमः ॥ ४
अहिंसा गुरुसेवा च निःश्रेयसकरं परम् । सर्वेषामपि चैतेषामात्मज्ञानं परं स्मृतम् ॥ ५
तच्चाग्र्यं सर्वविद्यानां प्राप्यते ह्यमृतं ततः । सर्वभूतेषु चाऽऽत्मानं सर्वभूतानि चाऽऽत्मनि ॥ ६
समं पश्यन्नात्मयाजी स्वाराज्यमधिगच्छति । आत्मज्ञाने स(श)मे च स्याद्वेदाभ्यासे च यत्नवान् ॥ ७
एतद्द्विजन्मसामर्थ्यं ब्राह्मणस्य विशेषतः । वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो यत्र तत्राऽऽश्रमे वसन् ॥ ८
इहैव लोके तिष्ठन्हि ब्रह्मभूयाय कल्पते । स्वाध्यायानामुपाकर्म श्रावण्यां श्रवणेन तु ॥ ९
हस्ते चौषधिवारे च पञ्चम्यां श्रावणस्य वा । पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि वा ॥ १०
जलान्ते छन्दसां कुर्यादुत्सर्गं विधिवद्बहिः । त्र्यहं प्रेतेष्वनध्यायः शिष्यर्त्विग्गुरुबन्धुषु ॥ ११
उपाकर्मणि चोत्सर्गे स्वशाखाश्रोत्रिये तथा । संध्यागर्जितनिर्घाते भूकम्पोल्कानिपातने ॥ १२
समाप्य वेदं ह्यनिशमारण्यकमधीत्य च । पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां राहुसूतके ॥ १३
ऋतुसंधिषु भुक्त्वा वा श्राद्धिकं प्रतिगृह्य च । पशुमण्डूकनकुलश्वाहिमार्जारशूकरैः ॥ १४
कृतेऽन्तरे त्वहोरात्रं शक्रपाते तथोच्छ्रये । श्वक्रोष्टुगर्दभोलूकसामबाणार्तनिस्वने ॥ १५
अमेध्यशवशूद्रान्त्यश्मशानपतितान्तिके । अशुभासु च तारासु विद्युत्स्तनितसंप्लवे ॥ १६
भुक्त्वाऽऽर्द्रपाणिरम्भोन्तरर्धरात्रेऽतिमारुते । पांशुवर्षे दिशां दाहे संध्यानीहारभीतिषु ॥ १७
धावतः प्राणिबाधे च विशिष्टे गृहमागते । खरोष्ट्रयानहस्त्यश्वनौकावृक्षादिरोहणे ॥
सप्तत्रिंशदनध्यायानेतांस्तात्कालिकान्विदुः ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये धर्मशास्त्रवर्णनं नाम द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४८१५

अथ त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

श्राद्धकल्पकथनम् ।

पुष्कर उवाच—

श्राद्धकल्पं प्रवक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिप्रदं शृणु । निमन्त्र्य विप्रान्पूर्वेद्युः स्वागतेनापराह्णतः ॥ १
प्राच्योपवेशयेत्पीठे युग्मान्दैवेऽथ पित्र्यके । अयुग्मान्प्राङ्मुखान्दैवे त्रीन्पित्र्ये चैकमेव वा ॥ २
मातामहानामप्येवं तन्त्रं वा वैश्वदेविकम् । पाणिप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थं कुशानपि ॥ ३
आवाहयेदनुज्ञातो विश्वे देवास इत्यृचा । यवैरन्ववकीर्याथ भाजने सपवित्रके ॥ ४
शं नो देव्या पयः क्षिप्त्वा यवोऽसीति यवांस्तथा या दिव्या इति मन्त्रेण हस्ते ह्यर्घं विनिक्षिपेत् ॥ ५
दत्त्वोदकं गन्धमाल्यं धूपदानं प्रदीपकम् । अपसव्यं ततः कृत्वा पितॄणामप्रदक्षिणम् ॥ ६
द्विगुणांस्तु कुशान्दत्त्वा ह्युशन्तस्त्वेत्यृचा पितॄन् । आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः ॥ ७
यवार्थास्तु तिलैः कार्याः कुर्यादर्घ्यादि पूर्ववत् । दत्त्वाऽर्घ्यं संस्रवान्प्रेषां पात्रे कृत्वा विधानतः

---

१ क. ह. तदर्थार्थि' । २ ख. ग. 'ध्ये चौषधिवारे वा प' । ३ ग. 'मापस्य । ४ क. ह. 'द्वि' । अर्द्धं ज्योतिस्त्वाध्यायविप्लव ४ पु' । ५ ख. ग. 'श्वासमबाणार्तनि' । ६ ख. ग. 'वायेत् ।

(श्राद्धकल्पकथनम्)

(*पितृभ्यः स्थानमसीति न्युब्जं पात्रं करोत्यधः । अग्नौ करिष्य आदाय पृच्छत्यन्नं घृतप्लुतम्
कुरुष्वेति ह्यनुज्ञातो हुत्वाऽग्नौ पितृयज्ञवत् । हुतशेषं प्रदद्यात्तु भाजनेषु समाहितः ॥ १०
यथालाभोपपन्नेषु रौप्येषु तु विशेषतः ।) दत्त्वाऽन्नं पृथिवी पात्रमिति पात्राभिमन्त्रणम् ॥ ११
कृत्वेदं विष्णुरित्यन्ने द्विजाङ्गुष्ठं निवेशयेत् । सव्याहृतिकां गायत्रीं मधु वाता इति त्र्यृ(तृ)चम् ॥
जप्त्वा यथासुखं वाच्यं भुञ्जीरंस्तेऽपि वाग्यताः । अन्नमिष्टं हविष्यं च दद्याज्जप्त्वा पवित्रकम्
अन्नमादाय तृप्ताः स्थ शेषं चैवाऽन्नमस्य च । तदन्नं विकिरेद्भूमौ दद्याच्चापः सकृत्सकृत् ॥ १४
सर्वमन्नमुपादाय सतिलं दक्षिणामुखः । उच्छिष्टसंनिधौ पिण्डान्प्रदद्यात्पितृयज्ञवत् ॥ १५
मातामहानामप्येवं दद्यादाचमनं ततः । स्वस्तिवाच्य ततः कुर्यादक्षय्योदकमेव च ॥ १६
दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या स्वधाकारमुदाहरेत् । वाच्यतामित्यनुज्ञातः स्वपितृभ्यः स्वधोच्यताम्
कुर्युरस्तु स्वधेत्युक्ते भूमौ सिञ्चेत्ततो जलम् । प्रीयन्तामिति वा दैवं विश्वे देवा जलं ददेत् ॥ १८
दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः संततिरेव च । श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु देयं च नोऽस्त्विति ॥
इत्युक्त्वा तु प्रिया वाचः प्रणिपत्य विसर्जयेत् । वाजे वाज इति प्रीतपितृपूर्वं विसर्जनम् ॥ २०
यस्मिंस्तु संस्रवाः पूर्वमर्घपात्रे निपातिताः । पितृपात्रं तदुत्तानं कृत्वा विप्रान्विसर्जयेत् ॥ २१
प्रदक्षिणमनुव्रज्य भुक्त्वा तु पितृसेवितम् । ब्रह्मचारी भवेत्तां तु रजनीं ब्राह्मणैः सह ॥ २२
एवं प्रदक्षिणं कृत्वा वृद्धौ नान्दीमुखान्पितॄन् । यजेत दधिकर्कन्धुमिश्रान्पिण्डान्यवैः क्रिया २३
एकोद्दिष्टं दैवहीनमेकार्घैकपवित्रकम् । आवाहनाग्नौकरणरहितं ह्यपसव्यवत् ॥ २४
उपतिष्ठतामित्यक्षय्यस्थाने पितृविसर्जने । अभिरम्यतामिति वदेद्ब्रूयुस्तेऽभिरताः स्म ह ॥ २५
गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात्पात्रचतुष्टयम् । अर्घार्थं पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत् ॥ २६
ये समाना इति द्वाभ्यां शेषं पूर्ववदाचरेत् । एतत्सपिण्डीकरणमेकोद्दिष्टं स्त्रिया सह ॥ २७
अर्वाक्सपिण्डीकरणं यस्य संवत्सराद्भवेत् । तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्यात्संवत्सरं द्विजे ॥ २८
मृताहनि च कर्तव्यं प्रतिमासं तु वत्सरम् । प्रतिसंवत्सरं कार्यं श्राद्धं वै मासिकान्नवत् ॥ २९
हविष्यान्नेन वै मासं पायसेन तु वत्सरम् । मात्स्यहारिणकौरभ्रशाकुनच्छागपार्षतैः ॥ ३०
ऐणरौरववाराहशाशैर्मांसैर्यथाक्रमम् । मासवृद्ध्याऽभितृप्यन्ति दत्तैरेव पितामहाः ॥ ३१
खड्गामिषं महाशल्कं मधुयुक्तान्नमेव च । लोहामिषं कालशाकं मांसं वार्धीनसस्य च ॥ ३२
यद्ददाति गयास्थश्च सर्वमानन्त्यमुच्यते । तथा वर्षात्रयोदश्यां मघासु च न संशयः ॥ ३३
कन्यां प्रजां वन्दिनश्च पशून्मुख्यान्सुतानपि । द्यूतं कृषिं च वाणिज्यं द्विशफैकशफं तथा ॥ ३४
ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रान्स्वर्णरूप्ये सकुप्यके । ज्ञातिश्रैष्ठ्यं सर्वकामानाप्नोति श्राद्धदः सदा ॥ ३५
प्रतिपत्प्रभृतिष्वेतान्वर्जयित्वा चतुर्दशीम् । शस्त्रेण तु हता ये वै तेषां तत्र प्रदीयते ॥ ३६
स्वर्गं ह्यपत्यमोजश्च शौर्यं क्षेत्रं बलं तथा । पुत्रश्रैष्ठ्यं ससौभाग्यमपत्यं मुख्यतां सुतान् ॥ ३७
प्रवृत्तचक्रतां पुत्रान्वाणिज्यं प्रभुतां तथा । अरोगित्वं यशो वीतशोकतां परमां गतिम् ॥ ३८
धनं विद्यां भिषक्सिद्धिं रूप्यं गाश्चाप्यजाविकम् । अश्वानायुश्च विधिवद्यः श्राद्धं संप्रयच्छति ॥
कृत्तिकादिभरण्यन्ते स कामानाप्नुयादिमान् । वसुरुद्रादितिसुताः पितरः श्राद्धदेवताः ॥ ४०

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क ढ पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ क ख ढ 'वानुमान्य च । २ क °मृ । मूयुर । ३ ग ङ ददत् । ४ ख प्राता पि° । ५ ग 'धैनभिपा' ।

प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितॄञ्श्राद्धेन तर्पिताः । आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ॥
प्रयच्छन्ति तथा राज्यं प्रीता नृणां पितामहाः ॥ ४२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये श्राद्धकल्पवर्णनं नाम त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४८५७

अथ चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नवग्रहहोमः[1] ।

पुष्कर उवाच—

श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समारभेत् । वृष्ट्यायुःपुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्पुनः ॥ १
सूर्यः सोमो मङ्गलश्च बुधश्चाथ बृहस्पतिः । शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति ग्रहाः स्मृताः ॥ २
ताम्रकात्स्फटिकाद्रक्तचन्दनात्स्वर्णकादुभौ । रजतादयसः सीसाद्ग्रहाः कार्याः क्रमादिमे ॥ ३
सुवर्णैर्वा यजेल्लिख्य गन्धमण्डलकेषु वा । यथावर्णं प्रदेयानि वासांसि कुसुमानि च ॥ ४
गन्धाश्च बलयश्चैव धूपो देयस्तु गु(गो)ग्गुलः । कर्तव्या मन्त्रवन्तश्च चरवः प्रतिदैवतम् ॥ ५
आ कृष्णेन इमं देवा अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत् । उद्बुध्यस्वेति च ऋचो यथासंख्यं प्रकीर्तिताः॥
बृहस्पते अति यदर्यस्तथैवान्नात्परिस्रुतः । शं नो देवीस्तथा काण्डात्केतुं कृण्वन्निमास्तथा ॥ ७
(*अर्कः पलाशः खदिरो ह्यपामार्गोऽथ पिप्पलः । उदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात्
एकैकस्यात्र(स्य अ)ष्टशतमष्टाविंशतिरेव वा) । होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दध्ना चैव समन्विताः ॥९
गुडौदनं पायसं च हविष्यं क्षीरयाष्टिकम् । दध्योदनं हविः पूपान्मांसं चित्रान्नमेव च ॥ १०
दद्याद्ग्रहक्रमादेतद्द्विजेभ्यो भोजनं बुधः । शक्तितो वा यथालाभं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥ ११
धेनुः शङ्खस्तथाऽनड्वान्हेम वासो हयस्तथा । कृष्णा गौरायसश्छाग एता वै दक्षिणाः क्रमात् ॥
यश्च यस्य यदा दुःस्थः स तं यत्नेन पूजयेत् । ब्रह्मणैषां वरो दत्तः पूजिताः पूजितस्य च ॥१३
ग्रहाधीना नरेन्द्राणामुच्छ्रयाः पतनानि च । भावाभावौ च जगतस्तस्मात्पूज्यतमा ग्रहाः ॥ १४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नवग्रहहोमवर्णनं नाम चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४८७१

अथ पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नानाधर्माः ।

अग्निरुवाच—

ध्येय आत्मा स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत्प्रभुः।अनन्यविषयं कृत्वा मनो बुद्धिः(द्धिं) स्मृतीन्द्रियम्
श्राद्धं तु ध्यायिने देयं गव्यं दधि घृतं पयः । प्रियंगवो मसूराश्च वार्ताकुः कोद्रवो न हि ॥ २

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः घ पुस्तके नास्ति ।

---

१ ख "स्पष्टि" । २ ख दुष्ट । ३ ख. ग ङ च दत्तो यत्नेन पूजयिष्यथ । प्र" ।

सैंहिकेयो यदा सूर्यं ग्रसते पर्वसंधिषु । हस्तिच्छाया तु सा ज्ञेया श्राद्धदानादिकेऽक्षया ॥ ३
पित्रे(त्र्ये) चैव यदा सोमो हंसे चैव करे स्थिते । तिथिर्वैवस्वती नाम सा छाया कुञ्जरस्य तु ४
अग्नौकरणशेषं तु न दद्याद्वैश्वदेविके । अग्न्यभावे तु विप्रस्य हस्ते दद्यात्तु दक्षिणे ॥ ५
न स्त्री दुष्यति जारेण न विप्रो वेदकर्मणा । बलात्कारोपभुक्ता चेद्वैरिहस्तगताऽपि वा ॥ ६
संत्यजेद्दूषितां नारीमृतुकालेन शुध्यति । य आत्मव्यतिरेकेण द्वितीयं नात्र पश्यति ॥ ७
ब्रह्मभूतः स एवेह योगी चाऽऽत्मरतोऽमलः । विषयेन्द्रियसंयोगात्केचिद्योगं वदन्ति वै ॥ ८
अधर्मो धर्मबुद्ध्या तु गृहीतस्तैरपण्डितैः । आत्मनो मनसश्चैव संयोगं च तथाऽपरे ॥ ९
वृत्तिहीनं मनः कृत्वा क्षेत्रज्ञं परमात्मनि । एकीकृत्य विमुच्येत बन्धाद्योगोऽयमुत्तमः ॥ १०
कुटुम्बैः पञ्चभिर्ग्रामः षष्ठस्तत्र महत्तरः । देवासुरमनुष्यैर्वा स जेतुं नैव शक्यते ॥ ११
बहिर्मुखानि(णि) सर्वाणि कृत्वा चाभिमुखानि वै । मनस्येवेन्द्रियग्रामं मनश्चाऽऽत्मनि योजयेत्
सर्वभावविनिर्मुक्तं क्षेत्रज्ञं ब्रह्मणि न्यसेत् । एतज्ज्ञानं च ध्यानं च शेषोऽन्यो ग्रन्थविस्तरः ॥१३
यन्नास्ति सर्वलोकस्य तदस्तीति विरुध्यते । कथ्यमानं तथाऽन्यस्य हृदये नावतिष्ठते ॥ १४
स्वसंवेद्यं हि तद्ब्रह्म कुमारी स्त्रीसुखं यथा । अयोगी नैव जानाति जात्यन्धो हि घटं यथा १५
सन्यसन्तं द्विजं दृष्ट्वा स्थानाच्चलति भास्करः । एष मे मण्डलं भित्त्वा परं ब्रह्माधिगच्छति॥१६
उपवासव्रतं चैव स्नानं तीर्थं फलं तपः । द्विजसंपादनं चैव संपन्नं तस्य तत्फलम् ॥ १७
एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः । सावित्र्यास्तु परं नास्ति पावनं परमं स्मृतम् ॥ १८
पूर्वं स्त्रियः सुरैर्भुक्ताः सोमगन्धर्ववह्निभिः । भुञ्जते मानुषाः पश्चान्नैता दुष्यन्ति केनचित् ॥ १९
असवर्णेन यो गर्भः स्त्रीणां योनौ निषिच्यते । अशुद्धा तु भवेन्नारी यावच्छल्यं न मुञ्चति॥२०
निःसृते तु ततः शल्ये रजसा शुध्यते ततः । ध्यानेन सदृशं नास्ति शोधनं पापकर्मणाम् ॥ २१
श्वपाकेष्वपि भुञ्जानो ध्यानेन हि विशुध्यति।आत्मा ध्याता मनो ध्यानं ध्येयो विष्णुः फलं हरिः
अक्षयाय यतिः श्राद्धे पङ्क्तिपावनपावनः । आरूढो नैष्ठिकं धर्मं यस्तु प्रच्यवते द्विजः ॥ २३
प्रायश्चित्तं न पश्यामि येन शुध्येत्स आत्महा । ये च प्रव्रजिताः पत्न्यां या चैषां बीजसंततिः॥
विदुरा नाम चण्डाला जायन्ते नात्र संशयः । शतिको म्रियते गृध्रः श्वासी द्वादशिकस्तथा २५
चाषो विंशतिवर्षाणि शूकरो दशभिस्तथा । अपुष्पो विफलो वृक्षो जायते कण्टकावृतः ॥ २६
ततो दावाग्निदग्धस्तु स्थाणुर्भवति सानुगः । ततो वर्षशतान्यष्टौ द्वे च तिष्ठत्यचेतनः ॥ २७
पूर्णे वर्षसहस्रे तु जायते ब्रह्मराक्षसः । प्लवेन लभते मोक्षं कुलस्योत्सादनेन वा ॥
योगमेव निषेवेत नान्यं मन्त्रमघापहम् ॥ २८

इत्याग्नेये महापुराणे नानाधर्मवर्णनं नाम पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४८९९

---

१ क. ख. चेद्वीरहे । २ ग. नः । कूटस्थः पञ्चभिर्ग्रामैः तद्योगश्च तथाऽपरे । दे । ३ घ. शेषान्ये मन विस्तराः । य । ४ ट. नान्योपायम ।

अथ षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

वर्णधर्मादिकथनम् ।

पुष्कर उवाच—
वेदस्मार्तं प्रवक्ष्यामि धर्मं वै पञ्चधा स्मृतम् । वर्णत्वमेकमाश्रित्य योऽधिकारः प्रवर्तते ॥ १
वर्णधर्मः स विज्ञेयो यथोपनयनं त्रिषु । यस्त्वाश्रमं समाश्रित्य पदार्थः संविधीयते ॥ २
उक्त आश्रमधर्मस्तु भिक्षापिण्डादिको यथा । उभयेन निमित्तेन यो विधिः संप्रवर्तते ॥ ३
नैमित्तिकः स विज्ञेयः प्रायश्चित्तविधिर्यथा । ब्रह्मचारी गृही वाऽपि वानप्रस्थो यतिर्नृप ॥ ४
उक्त आश्रमधर्मस्तु धर्मः स्यात्पञ्चधाऽपरः । षाड्गुण्यस्याभिधाने यो दृष्टार्थः स उदाहृतः ॥ ५
स त्रेधा मन्त्रयागाद्यदृष्टार्थ इति मानवाः । उभयार्थो व्यवहारो दण्डधारणमेव च ॥ ६
तुल्यार्थानां विकल्पः स्याद्यागमूलः प्रकीर्तितः । वेदे तु विहितो धर्मः स्मृतौ तादृश एव च ॥
अनुवादं स्मृतिः सूते कार्यार्थमिति मानवाः । गुणार्थः परिसंख्यार्थो वाऽनुवादो विशेषतः ॥ ८
विशेषदृष्ट एवासौ फलार्थ इति मानवाः । स्यादष्टचत्वारिंशद्भिः संस्कारैर्ब्रह्मलोकगः ॥ ९
गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं ततः । जातकर्म नामकृतिरन्नप्राशनचूडकम् ॥ १०
संस्कारश्चोपनयनं वेदव्रतचतुष्टयम् । स्नानं स्वधर्मचारिण्या योगः स्याद्यज्ञपञ्चकम् ॥ ११
देवयज्ञः पितृयज्ञो मनुष्यभूतयज्ञकौ । ब्रह्मयज्ञः सप्त पाकयज्ञसंस्थाः पुरोऽष्टकाः ॥ १२
पार्वणश्राद्धं श्रावण्याग्रहायणी च चैत्र्यपि । आश्वयुजी सप्त हविर्यज्ञसंस्थास्ततः स्मृताः ॥ १३
अग्न्याधेयमग्निहोत्रं दर्शः स्यात्पौर्णमासकः । चातुर्मास्याग्रहायणेष्टिर्निरूढः पशुबन्धकः ॥ १४
सौत्रामणिः सप्तसोमसंस्थाऽग्निष्टोम आदितः । अत्यग्निष्टोम उक्थ्यश्च षोडशी वाजपेयकः ॥ १५
अतिरात्रोऽथाप्तोर्यामो ह्यष्टौ चाऽऽत्मगुणास्ततः । दया क्षमाऽनसूया च अनायासोऽथ मङ्गलम्
अकार्पण्यास्पृहाशौचं यस्यैते स परं व्रजेत् । प्रचारे मैथुने चैव प्रस्रावे दन्तधावने ॥ १७
स्नानभोजनकाले च षट्सु मौनं समाचरेत् । पुनर्दानं पृथक्पाकं सामिषं पयसाऽन्वितम् ॥ १८
दन्तच्छेदनमुष्णं च सप्त शक्तुषु वर्जयेत् । स्नात्वा पुष्पं न गृह्णीयाद्देवायोग्यं तदीरितम् ॥ १९
अन्यगोत्रोऽप्यसंबद्धः प्रेतस्याग्निं ददाति यः । पिण्डं चोदकदानं च स दशाहं समापयेत् ॥२०
उदकं च तृणं भस्म द्वारं पन्थास्तथैव च । एभिरन्तरितं कृत्वा पङ्क्तिदोषो न विद्यते ॥ २१
पञ्च प्राणाहुतीर्दद्यादनामाङ्गुष्ठयोगतः ॥ २२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वर्णधर्मादिवर्णनं नाम षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४१२१

अथ सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अयुतलक्षकोटिहोमाः ।

अग्निरुवाच—
श्रीशान्तिविजयाद्यर्थं ग्रहयज्ञं पुनर्वदे । ग्रहयज्ञोऽयुतहोमलक्षकोट्यात्मकस्त्रिधा ॥ १

१ प. 'दारा' [द' । २ प. उपथ । ३ ख, ग, घ. 'षपानमाज्येन पयसा निशि । द' ४ क. ङ. 'मुष्टं च ।

(अयुतलक्षकोटिहोमकथनम्)

वेदेऽशे ह्यग्निकुण्डाद्रुद्रानावाह्य मण्डले । सौम्ये गुरुर्बुधश्चैशे शुक्रः पूर्वदले शशी ॥ २
आग्नेये दक्षिणे भौमो मध्ये स्याद्भास्करस्तथा । शनिराप्येऽथ नैर्ऋत्ये राहुः केतुश्च वायवे ॥३
ईशश्चोमा गुहो विष्णुर्ब्रह्मेन्द्रौ यमकालकौ । चित्रगुप्तश्चाधिदेवा अग्निरापः क्षितिर्हरिः ॥ ४
इन्द्र ऐन्द्री देवता च प्रजेशोऽहिर्विधिः क्रमात् । एते प्रत्यधिदेवाश्च गणेशो दुर्गयाऽनिलः ॥ ५
खमश्विनौ च संपूज्य यजेद्बीजैश्च वेदजैः । अर्कः पलाशः खदिरो ह्यपामार्गश्च पिप्पलः ॥ ६
उदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् । मध्वाज्यदधिसंमिश्रा होतव्याश्चाष्टया शतम् ॥७
एकाग्रचतुरः कुम्भान्पूर्य पूर्णाहुतिं तथा । वसोर्धारां ततो दद्याद्दक्षिणां च ततो ददेत् ॥ ८
यजमानं चतुर्भिस्तैरभिषिञ्चेत्समन्त्रकैः । सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ९
वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणः प्रभुः । प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाय ते ॥ १०
आखण्डलोऽग्निर्भगवान्यमो वै नैर्ऋतस्तथा । वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ॥ ११
ब्रह्मणा सहितः शेषो दिक्पालाः पान्तु वः सदा । कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः
बुद्धिर्लज्जा वपुःशान्तिस्तुष्टिः कान्तिश्च मातरः । एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु धर्मपत्न्यः समागताः ॥
आदित्यश्चन्द्रमा भौमो बुधजीवसितार्कजाः । ग्रहास्त्वामभिषिञ्चन्तु राहुः केतुश्च तर्पिताः॥ १४
देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः । ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च ॥ १५
देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसां गणाः । अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि च ॥
औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये । सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः ॥
एते त्वामभिषिञ्चन्तु सर्वकामार्थसिद्धये । अलंकृतस्ततो दद्याद्धेमगोन्नभुवादिकम् ॥ १८
कपिले सर्वदेवानां पूजनीयाऽसि रोहिणि । तीर्थदेवमयी यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ १९
पुण्यस्त्वं शङ्ख पुण्यानां मङ्गलानां च मङ्गलम् । विष्णुना विधृतो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥
धर्म त्वं वृषरूपेण जगदानन्दकारकः । अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २२
हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेम बीजं विभावसोः । अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २३
पीतवस्त्रयुगं यस्माद्वासुदेवस्य वल्लभम् । प्रदानात्तस्य वै विष्णुरतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २४
विष्णुस्त्वं मत्स्यरूपेण यस्मादमृतसंभवः । चन्द्रार्कवाहनो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २५
यस्मात्त्वं पृथिवी सर्वा धेनुः केशवसंनिभा । सर्वपापहरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २६
यस्मादायसकर्माणि तवाधीनानि सर्वदा । लाङ्गलाद्यायुधादीनि अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २७
*यस्मात्त्वं सर्वयज्ञानामङ्गत्वेन व्यवस्थितः । योनिर्विभावसोर्नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २८
गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दश । यस्मात्तस्माच्छिवं मे स्यादिह लोके परत्र च ॥
यस्मादशून्यं शयनं केशवस्य शिवस्य च । शय्या ममाप्यशून्याऽस्तु दत्ता जन्मनि जन्मनि॥२९
यथा रत्नेषु सर्वेषु सर्वे देवाः प्रतिष्ठिताः । तथा शान्तिं प्रयच्छन्तु रत्नदानेन मे सुराः ॥ ३०
यथा भूमिप्रदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् । दानान्यन्यानि मे शान्तिर्भूमिदानाद्भवत्विह ३१
अश्वमेधादिके चैव प्रतिष्ठादिषु कर्मसु । विवाहोत्सवयज्ञेषु प्रतिष्ठादिषु कर्मसु ॥ ३२
अद्भयज्ञोऽयुतहोमो दक्षिणाभी रणे जितिः । विवाहोत्सवयज्ञेषु प्रतिष्ठादिषु कर्मसु ॥ ३२
सर्वकामाप्तये लक्षकोटिहोमद्वयं मतम् । गृहदेशे मण्डपेऽथ अयुते हस्तमात्रकम् ॥ ३३

* इदमर्धं ग. पुस्तके नास्ति ।

१ क. ट. 'न्पूज्य पूर्यास्ततो ददेत् । व' ।

मेखलायोनिसंयुक्तं कुण्डं चत्वार ऋत्विजः । स्वयमेकोऽपि वा लक्षे सर्वं दशगुणं हि तत् ॥३४
चतुर्हस्तं द्विहस्तं वा तार्क्ष्यं चात्राधिकं यजेत् । सामध्वनिशरीरस्त्वं वाहनं परमेष्ठिनः ॥ ३५
विषपापहरो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे । पूर्ववत्कुण्डमामन्त्र्य लक्षहोमं समाचरेत् ॥ ३६
वसोर्धारां ततो दद्याच्छय्याभूषादिकं ददेत् । तत्रापि दश चाष्टौ च लक्षहोमे तथर्त्विजः ॥ ३७
(पुत्रान्नराज्यविजयभुक्तिमुक्त्यादि चाऽऽप्नुयात् । दक्षिणाभिः फलेनास्माच्छ्रेष्ठः कोटिहोमकः
चतुर्हस्तं चाष्टहस्तं कुण्डं द्वादश च द्विजाः । पञ्चविंश षोडशं वा पटे द्वारे चतुष्टयम् ॥ ३९
कोटिहोमी सर्वकामी विष्णुलोकं स गच्छति ।) होमस्तु ग्रहयज्ञैर्वा गायत्र्या वैष्णवैरपि ॥ ४०
जातवेदोमुखैः शैवैर्वैदिकैः प्रथितैरपि । तिलैर्यवैर्घृतैर्धान्यैरश्वमेधफलादिभाक् ॥ ४१
विद्वेषणाभिचारेषु त्रिकोणं कुण्डमिष्यते । समिधो वामहस्तेन श्येनास्थ्यनलसंयुताः ॥ ४२
रक्तभूषैर्मुक्तकेशैर्ध्यायद्भिरशिवं रिपोः । दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु यो द्वेष्टि हुं फडिति च ॥ ४३
छिन्द्यात्क्षुरेण प्रतिमां पिष्टरूपं रिपुं हनेत् । यजेदेकं पीडकं वा यः स कृत्वा दिवं व्रजेत् ॥४४

इत्यादिमहापुराणे आग्नेयेऽयुतलक्षकोटिहोमवर्णनं नाम सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४९६५

अथाष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

महापातकादिकथनम् ।

पुष्कर उवाच—

दण्डं कुर्यान्नृपो नॄणां प्रायश्चित्तमकुर्वताम् । कामतोऽकामतो वाऽपि प्रायश्चित्तं कृतं चरेत् ॥ १
मत्तक्रुद्धातुराणां च न भुञ्जीत कदाचन । महापातकिना स्पृष्टं यच्च स्पृष्टमुदक्यया ॥ २
गणान्नं गणिकान्नं च वार्धुषेर्गायकस्य च । अभिशस्तस्य षण्ढस्य यस्याश्चोपपतिर्गृहे ॥ ३
रजकस्य नृशंसस्य बन्दिनः कितवस्य च । (× मिथ्यातपस्विनश्चैव चौरदण्डिकयोस्तथा ॥ ४
कुण्डगोलस्त्रीजितानां वेदविक्रयिणस्तथा । शैलूषतन्तुवायान्नं कृतघ्नस्यान्नमेव च ॥ ५
कर्मारस्य निषादस्य चेलनिर्णेजकस्य च ।) मिथ्याप्रव्रजितस्यान्नं पुंश्चल्यास्तैलिकस्य च ॥ ६
आरूढपतितस्यान्नं विद्विष्टान्नं च वर्जयेत् । तथैव ब्राह्मणस्यान्नं ब्राह्मणेनानिमन्त्रितः ॥ ७
ब्राह्मणान्नं च शूद्रेण नाद्याच्चैव निमन्त्रितः । एषामन्यतमस्यान्नममत्या वा त्र्यहं क्षिपेत् ॥ ८
मत्या भुक्त्वाऽऽचरेत्कृच्छ्रं रेतो विण्मूत्रमेव च । चण्डालश्वपचान्नं तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्९
अनिर्दशं च प्रेतान्नं गवाऽऽघ्रातं तथैव च । शूद्रोच्छिष्टं शुनोच्छिष्टं पतितान्नं तथैव च ॥ १०
तप्तकृच्छ्रं प्रकुर्वीत अशौचे कृच्छ्रमाचरेत् । अशौचे यस्य यो भुङ्क्ते सोऽप्यशुद्धस्तथा भवेत् ॥११
मृतपञ्चनखात्कूपादमेध्येन सकृद्युतात् । अपः पीत्वा त्र्यहं तिष्ठेत्सोपवासो द्विजोत्तमः ॥ १२
सर्वत्र शूद्रे पादः स्याद्द्वितयं वैश्यभूपयोः । विड्वराहखरोष्ट्राणां गोमायोः कपिकाकयोः ॥ १३

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थश्च पुस्तके नास्ति । × धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क ङ च पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ ख 'प्रान्स्वरा' । २ ग 'णातिचा' । ३ ख ङ 'नास्थिलक्षम' । ४ ग 'भूमौ मुच' । ५ क ङ हरेत् । ६ क ङ °वरका । ७ क ख ग ङ च यस्य चोप° । ८ ख 'रक्ताभिक' । ९ ख 'व्याऽऽस्य त्र्यहं क्षिप' ।

(महापातकादिकथनम्)

मांसानि मेतान्नं करकाणि च॥१४
भक्ष्य मूत्रपुरीषाणि द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् । शुष्काणि जग्ध्वा मांसानि मेतान्नं करकाणि च॥१४
क्रव्यादशूकरोष्ट्राणां गोमायोः कपिकाकयोः । गोनराश्वखरोष्ट्राणां छत्राकं ग्रामकुक्कुटम् ॥ १५
मांसं जग्ध्वा कुञ्जरस्य तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति । आमश्राद्धे तथा भुक्त्वा ब्रह्मचारी मधु त्वदन् ॥
लशुनं गृञ्जनं चाघ्रात्प्राजापत्यादिना शुचिः भुक्त्वा चान्द्रायणं कुर्यान्मां(न्मा)सं चाऽऽत्मकृतं तथा
पेलुगव्यं च पेयूपं तथा श्लेष्मातकं मृदम् । वृथा कृशरसंयावपायसापूपशष्कुलीः ॥ १८
अनुपाकृतमांसानि देवान्नानि हवींषि च । गवां च महिषीणां च वर्जयित्वा तथाऽप्यजाम्॥१९
सर्वक्षीराणि वर्ज्यानि तासां चैवाप्यनिर्दशम् । शशकः शल्यकी गोधा खड्गः कूर्मस्तथैव च२०
भक्ष्याः पञ्चनखाः प्रोक्ताः परिशेषाश्च वर्जिताः । पाठीनरोहितान्मत्स्यान्सिंहतुण्डांश्च भक्षयेत्
भक्ष्याः पञ्चनखाः प्रोक्ताः परिशेषाश्च वर्जिताः । चक्रवाकचकोरादीन्सस्नेहमुषितं तथा ॥ २२
(× यवगोधूमजं सर्वं पयसश्चैव विक्रियाः । वागपाङ्गवचक्रादीन्सस्नेहमुषितं तथा ॥) २३
अग्निहोत्रपरीद्धाग्निर्ब्राह्मणः कामचारतः । चान्द्रायणं चरेन्मासं वीरहत्यासमं हि तत् ॥ २४
ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः । महान्ति पातकान्याहुः संयोगश्चैव तैः सह ॥ २५
अनृते च समुत्कर्षो राजगामि च पैशुनम् । गुरोश्चालीकनिर्बन्धः समानं ब्रह्महत्यया ॥
ब्रह्मोज्झ्यवेदनिन्दा च कौटसाक्ष्यं सुहृद्वधः । गर्हितान्नाज्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट्॥२६
निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च । भूमिवज्रमणीनां च रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् ॥ २७
रेतःसेकः स्वयोनीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च । सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विदुः ॥ २८
गोवधोऽयाज्यसंयाज्यं पारदार्यात्मविक्रयः । गुरुमातृपितृत्यागः स्वाध्यायाग्न्योः सुतस्य च२९
परिवेत्ता चानुजेन परिवेदनमेव च । तयोर्दानं च कन्यायास्तयोरेव च याजनम् ॥ ३०
कन्याया दूषणं चैव वार्धुष्यं व्रतलोपनम् । तडागारामदाराणामपत्यस्य च विक्रयः ॥ ३१
व्रात्यता बान्धवत्यागो भृताध्यापनमेव च । भृताच्चाध्ययनादानमविक्रेयस्य विक्रयः ॥ ३२
सर्वाकारेष्वधीकारो महायन्त्रप्रवर्तनम् । हिंसौषधीनां स्त्र्याजीवः क्रियालङ्घनमेव च ॥ ३३
इन्धनार्थमशुष्काणां द्रुमाणां चैव पातनम् । योषितां ग्रहणं चैव स्त्रीनिन्दकसमागमः ॥ ३४
आत्मार्थं च क्रियारम्भो निन्दितान्नादनं तथा । *अनाहिताग्निता स्तेयमृतानां चाऽऽतपक्रिया
असच्छास्त्राधिगमनं दौःशील्यं व्यसनक्रिया । धान्यकुप्यपशुस्तेयं मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ॥ ३६
स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो नास्तिक्यं चोपपातकम् । ब्राह्मणस्य रुजः कृत्यं घ्रातिरघ्रेयमद्ययोः ॥ ३७
भैक्ष्यं पुंसि च मैथुन्यं जातिभ्रंशकरं स्मृतम् । श्वखरोष्ट्रमृगेन्द्राणामजाव्योश्चैव मारणम् ॥ ३८
संकीर्णकरणं ज्ञेयं मीनाहिनकुलस्य च । निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं शूद्रसेवनम् ॥ ३९
अपात्रीकरणं ज्ञेयमसत्यस्य च भाषणम् । कृमिकीटकयोर्हत्या मद्यानुगतभोजनम् ॥ ४०
फलैधःकुसुमस्तेयमधैर्यं च मलावहम् ॥

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये महापातकादिवर्णनं नामाष्टषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५००५

× धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति । * एतदर्धस्थाने ख. पुस्तके—" अनाहिताग्निता स्तेयमृणानां चानव-
क्रिया " इत्यर्धं वर्तते ।

१ ख. ग. ङ. °स क्रव्यभुजस्तथा । २ ख ङ °धा । वेलु ग° । ३ क. ख ग. ङ °याः । रागखाण्डवचूकादी° । ४ ख. ग. घ. °रवध्यास° । ५ ख. ग. °योगाश्चै° । ६ ख. °धा । नक्षोश चे° । ७ क. ङ. °म् । रजकाद्यनका° । ८ क. ङ. °रिक्ता अनु° । ९ ख. °कारायुधाश्च° । १० ख. ग घ. °हानञ्च° । ११ क. ङ. हिंसौषधीनां स्त्रीजी° । १२ क. च. °याटम्बन° । १३ क. ङ °न संशास्त्र धनन° । १४ क. ङ. °यो: । नाद्र पु ।

अथैकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तानि ।

पुष्कर उवाच —

एतत्प्रभृतिपापानां प्रायश्चित्तं वदामि ते । ब्रह्महा द्वादशाब्दानि कुटीं कृत्वा वने वसेत् ॥ १
भिक्षेताऽऽत्मविशुद्ध्यर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजम् । प्रास्येदात्मानमग्नौ वा समिद्धे त्रिरवाक्शिराः ॥ २
यजेत वाऽश्वमेधेन स्वर्जिता गोसवेन वा । जपन्वाऽन्यतमं वेदं योजनानां शतं व्रजेत् ॥ ३
सर्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणायोपपादयेत् । व्रतैरेतैर्व्यपोहन्ति महापातकिनो मलम् ॥ ४
उपपातकसंयुक्तो गोघ्नो मासं यवान्पिबेत् । कृतवापो वसेद्गोष्ठे चर्मणा तेन संवृतः ॥ ५
चतुर्थकालमश्नीयादक्षारलवणं मितम् । गोमूत्रेण चरेत्स्नानं द्वौ मासौ नियतेन्द्रियः ॥ ६
दिवाऽनुगच्छेद्गाश्चैव तिष्ठन्नूर्ध्वं रजः पिबेत् । वृषभैकादश गास्तु दद्याद्विचरितव्रतः ॥ ७
अविद्यमाने सर्वस्वं वेदविद्भ्यो निवेदयेत् । पादमेकं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् ॥ ८
योजने पादहीनं स्याच्चरेत्सर्वं निपातने । कान्तारेष्वथ दुर्गेषु विषमेषु भयेषु च ॥ ९
यदि तत्र विपत्तिः स्यादेकपादो विधीयते । घण्टाभरणदोषेण तथैवार्धं विनिर्दिशेत् ॥ १०
दमने दामने रोधे शकटस्य नियोजने । स्तम्भशृङ्खलपाशेषु मृते पादोनमाचरेत् ॥ ११
शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च लाङ्गूलच्छेदने तथा । यावकं तु पिबेत्तावद्यावत्सुस्था तु गौर्भवेत् ॥ १२
गोमतीं च जपेद्विद्यां गोस्तुतिं गोमतीं स्मरेत् । एका चेद्बहुभिर्दैवाद्यत्र व्यापादिता भवेत् ॥ १३
पादं पादं तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक्पृथक् । उपकारे क्रियमाणे विपत्तौ नास्ति पातकम् ॥ १४
एतदेव व्रतं कुर्युरुपपातकिनस्तथा । अवकीर्णी च शुद्ध्यर्थं चान्द्रायणमथापि वा ॥ १५
अवकीर्णी तु कालेन गर्दभेन चतुष्पथे । पाकयज्ञविधानेन यजेत निर्ऋतिं निशि ॥ १६
कृत्वाऽग्निं विधिवद्धीमानन्ततस्तु समित्यृचा । चन्द्रेन्द्रगुरुवह्नीनां जुहुयात्सर्पिषाऽऽहुतिम् ॥ १७
अथ वा गार्दभं चर्म वसित्वाऽब्दं चरेन्महीम् । हत्वा गर्भमविज्ञातं ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ॥ १८
सुरां पीत्वा द्विजो मोहादग्निवर्णां सुरां पिबेत् । गोमूत्रमग्निवर्णं वा पिबेदुदकमेव वा ॥ १९
सुवर्णस्तेयकृद्विप्रो राजानमभिगम्य तु । +स्वकर्म ख्यापयन्ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति ॥ २०
गृहीत्वा मुसलं राजा सकृद्धन्यात्स्वयं गतम् । वधेन शुध्यते स्तेनो ब्राह्मणस्तपसैव वा ॥ २१
गुरुतल्पो निकृत्यैव शिश्नं च वृषणं स्वयम् । निधाय चाञ्जलौ गच्छेदा निपाताच्च नैर्ऋतिम् ॥
चान्द्रायणान्वा त्रीन्मासानभ्यसेन्नियतेन्द्रियः । जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वाऽन्यतममिच्छया ॥ २३
चरेच्छा(त्सा)न्तपनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया । संकरीपात्रकृत्यासु मासं शोधनमैन्दवम् ॥ २४
मलिनीकरणीयेषु तप्तं स्याद्यावकं त्र्यहम् । तुरीयो ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियस्य वधे स्मृतः ॥ २५
वैश्येऽष्टमांशो वृत्तस्थे शूद्रे ज्ञेयस्तु षोडशः । मार्जारनकुलौ हत्वा चाषं मण्डूकमेव च ॥ २६
श्वगोधोलूककाकांश्च शूद्रहत्याव्रतं चरेत् । चतुर्णामपि वर्णानां नारीं हत्वाऽनवस्थिताम् ॥ २७

+ इदमर्धं घ. ग. ङ. पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ च प्राण दातारम°। २ ख. ग वार्क्षी। ३ घ ङ च वामने। ४ ख ङ पादक। ५ क ङ. बन्धेन। ६ ग. घ. ङ. च. रुवो। ७ घ °वर्ण या धी°। ८ क ङ °त्वा मार्दभ°। च °त्वा वर्षमन्त्र°। ९ ग. °त्वा मतास्थि°।

(प्रायश्चित्तानि)

अमत्यैव प्रमाप्य स्त्रीं शूद्रहत्याव्रतं चरेत् । सर्पादीनां वधे नक्तमनस्थ्नां वायुसंयमः ॥ २८
द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेश्मतः । चरेच्छां(त्सां)तपनं कृच्छ्रं व्रतं निर्वाप्य शुध्यति
भक्ष्यभोज्यापहरणे यानशय्यासनस्य च । पुष्पमूलफलानां च पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥ ३०
तृणकाष्ठद्रुमाणां तु शुष्कान्नस्य गुडस्य च । चेलचर्मामिषाणां तु त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥ ३१
मणिमुक्ताप्रवालानां ताम्रस्य रजतस्य च । अयःकांस्योपलानां च द्वादशाहं कणान्नभुक् ॥ ३२
कार्पासकीटजीर्णानां द्विशफैकशफस्य च । पक्षिगन्धौषधीनां तु रज्ज्वा चैव त्र्यहं पयः ॥ ३३
गुरुतल्पव्रतं कुर्याद्रेतः सिक्त्वाऽस्वयोनिषु । सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च ॥ ३४
पितृष्वस्रेयीं भगिनीं स्वस्रीयां मातुरेव च । मातुश्च भ्रातुराप्तस्य गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३५
अमानुषीषु पुरुष उदक्यायामयोनिषु । रेतः सिक्त्वा जले चैव कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् ॥ ३६
मैथुनं तु समासेव्य पुंसि योषिति वा द्विजः । गोयानेऽप्सु दिवा चैव सवासाः स्नानमाचरेत् ॥
चण्डालान्त्यस्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च । पतत्यज्ञानतो विप्रो ज्ञानात्साम्यं तु गच्छति ॥
विप्रदुष्टां स्त्रियं भर्ता निरुन्ध्यादेकवेश्मनि । यत्पुंसः परदारेषु तदेनां चारयेद्व्रतम् ॥ ३९
सा चेत्पुनः प्रदुष्येत सदृशेनोपमन्त्रिता । कृच्छ्रं चान्द्रायणं चैव तदस्याः पावनं स्मृतम् ॥ ४०
यत्करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनं द्विजः । तद्भैक्ष्यभुग्जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥ ४१

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रायश्चित्तवर्णनं नामैकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५०४६

अथ सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तानि ।

पुष्कर उवाच—

महापापानुयुक्तानां प्रायश्चित्तानि वच्मि ते । संवत्सरेण पतति पतितेन सहाऽऽचरन् ॥ १
याजनाध्यापनाद्यौनान्न तु पानाशनासनात् । यो येन पतितेनैषां संसर्गं याति मानवः ॥ २
स तस्यैव व्रतं कुर्यात्तत्संसर्गस्य शुद्धये । पतितस्योदकं कार्यं सपिण्डैर्बान्धवैः सह ॥ ३
निन्दितेऽहनि सायाह्ने ज्ञात्यृत्विग्गुरुसंनिधौ । दासी घटमपां पूर्णं पर्यस्येत्प्रेतवत्सदा ॥ ४
अहोरात्रमुपासीरन्नशौचं बान्धवैः सह । निवर्तयेरंस्तस्मात्तु ज्येष्ठांशं प्रापणादिके ॥ ५
ज्येष्ठांशं प्राप्नुयाच्चास्य यवीयान्गुणतोऽधिकः । प्रायश्चित्ते तु चरिते पूर्णं कुम्भमपां नवम् ॥ ६
तेनैव सार्धं प्रास्येयुः स्नात्वा पुण्यजलाशये । एवमेव विधिं कुर्युर्योषित्सु पतितास्वपि ॥ ७
वस्त्रान्नपानं देयं तु वसेयुश्च गृहान्तिके । तेषां द्विजानां सावित्री नानूच्येत यथाविधि ॥ ८
तांश्चारयित्वा त्रीन्कृच्छ्रान्यथाविध्युपनाययेत् । विकर्मस्थाः परित्यक्तास्तेषामप्येतदादिशेत् ॥ ९
जपित्वा त्रीणि सावित्र्याः सहस्राणि समाहितः । मासं गोष्ठे पयः पीत्वा मुच्यतेऽसत्परिग्रहात्
व्रात्यानां याजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्म च । अभिचारमहीनानां त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥ ११
शरणागतं परित्यज्य वेदं विप्लाव्य च द्विजः । संवत्सरं यताहारस्तत्पापमपसेधति ॥ १२

---

१ ग. च. सर्पादीनां । २ क. ङ. च । वेनुच' । ३ क. ङ. 'द्वे गत्वा' । ४ गे. तु सजार्थर । ५ ख. ग. 'पापोप- पातानां । ६ ख. ग. 'नाध्ययनाद्दे वा न तु । ७ क. ङ. 'नादीनानुया' । ८ क. ङ. 'मं प्रभवये' । ९ क. ङ. 'तु भेदद्वमारत्नादिकम् । ज्ये' ।

श्वशृगालखरैर्दष्टो ग्राम्यैः क्रव्याद्भिरेव च । नरोष्ट्राश्ववराहैश्च प्राणायामेन शुध्यति ॥ १३
स्नातकव्रतलोपे च कर्मत्यागो ह्यभोजनम् । हुंकारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वंकारं च गरीयसः ॥ १४
स्नात्वाऽनश्नन्नहःशेषमभिवाद्य प्रसादयेत् । अवगूर्य चरेत्कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने ॥ १५
कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् । चाण्डालादिरविज्ञातो यस्य तिष्ठेत वेश्मनि ॥
सम्यग्ज्ञातस्तु कालेन तस्य कुर्वीत शोधनम् । चान्द्रायणं पराकं वा द्विजानां तु विशोधनम्१७
प्राजापत्यं तु शूद्राणां शेषं तदनुसारतः । गुडं कुसुम्भं लवणं तथा धान्यानि यानि च ॥ १८
कृत्वा गृहे ततो द्वारि तेषां दद्याद्धुताशनम् । मृन्मयानां तु भाण्डानां त्याग एव विधीयते॥१९
द्रव्याणां परिशेषाणां द्रव्यशुद्धिर्विधीयते । कूपैकपानसक्ता ये स्पर्शात्संकल्पदूषिताः ॥ २०
शुध्येयुरुपवासेन पञ्चगव्येन वाऽप्यथ । यस्तु संस्पृश्य चण्डालमश्नीयाच्च स्वकामतः ॥ २१
द्विजश्चान्द्रायणं कुर्यात्तप्तकृच्छ्रमथापि वा । भाण्डसंकुलसंकीर्णश्चाण्डालादिजुगुप्सितैः ॥ २२
भुक्त्वा पीत्वा तथा तेषां षड्रात्रेण विशुध्यति । अन्त्यानां भुक्तशेषं तु भक्षयित्वा द्विजातयः॥
व्रतं चान्द्रायणं कुर्युस्त्रिरात्रं शूद्र एव तु । चण्डालकूपभाण्डेषु अज्ञानात्पिबते जलम् ॥ २४
द्विजः शान्त(सांत)पनं कुर्याच्छूद्रश्चोपवसेद्दिनम् । चण्डालेन तु संस्पृष्टो यस्त्वपः पिबते द्विजः॥
त्रिरात्रं तेन कर्तव्यं शूद्रश्चोपवसेद्दिनम् । उच्छिष्टेन यदि स्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ॥ २६
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति । वैश्येन क्षत्रियेणैव स्नानं नक्तं समाचरेत् ॥ २७
अध्वानं प्रस्थितो विप्रः कान्तारे यद्यनूदके । पक्वान्नेन गृहीतेन मूत्रोच्चारं करोति वै ॥ २८
अनिधायैव तद्द्रव्यमङ्के कृत्वा तु संस्थितम् । शौचं कृत्वाऽन्नमभ्युक्ष्य अर्कस्याग्नेश्च दर्शयेत् ॥२९
म्लेच्छैर्गतानां चौरैर्वा कान्तारे वा प्रवासिनाम् । भक्ष्याभक्ष्यविशुद्ध्यर्थं तेषां वक्ष्यामि निष्कृतिम्
पुनः प्राप्य स्वदेशं च वर्णानामनुपूर्वशः । कृच्छ्रस्यान्ते ब्राह्मणस्तु पुनः संस्कारमर्हति ॥ ३१
पादोनान्ते क्षत्रियश्च अर्धान्ते वैश्य एव च । पादं कृत्वा तथा शूद्रो दानं दत्त्वा विशुध्यति ३२
उदक्या तु सवर्णा या स्पृष्टा चेत्स्यादुदक्यया । तस्मिन्नेवाहनि स्नाता शुद्धिमाप्नोत्यसंशयम्३३
रजस्वला तु नाश्नीयात्संस्पृष्टा हीनवर्णया । *यावन्न शुद्धिमाप्नोति शुद्धस्नानेन शुध्यति ॥३४
मूत्रं कृत्वा व्रजन्वर्त्म स्मृतिभ्रंशाज्जलं पिबेत् । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३५
(+मूत्रोच्चारं द्विजः कृत्वा अकृत्वा शौचमात्मनः । मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रं तु यवान्पीत्वा विशुध्यति
ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रव्रज्यादिबलाच्च ये । अनाशकनिवृत्ताश्च तेषां शुद्धिः प्रचक्ष्यते ॥ ३७
चारयेत्त्रीणि कृच्छ्राणि चान्द्रायणमथापि वा । जातकर्मादिसंस्कारैः संस्कुर्याच्च तथा पुनः॥३८
उपानदमेध्यं च यस्य संस्पृशते मुखम् । मृत्तिकागोमयं तत्र पञ्चगव्यं च शोधनम् ॥ ३९
वापनं विक्रयं चैव नीलवस्त्रादिधारणम् । तपनीयं हि विप्रस्य त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ ४०
अन्त्यजातिश्वपाकेन संस्पृष्टा स्त्री रजस्वला । चतुर्थेऽहनि शुद्धा सा त्रिरात्रं तत्र आचरेत् ॥४१
चाण्डालश्वपचौ स्पृष्ट्वा तथा पूयं च सूतिकाम् । शवं तत्स्पर्शिनं स्पृष्ट्वा सद्यः स्नानेन शुध्यति॥

* एतदर्धस्थाने क. ङ पुस्तकयोरिदमर्धं दृश्यते—' यावच्छुद्धिमवाप्नोति तावत्स्नानेन शुध्यति ' इति । + धनु- श्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क ख ग । नानाश्वोष्ट्रैः । २ क ङ. 'श्वपचं च' । ३ ङ च स्पर्शात्' । ४ क ख, ङ म्लेच्छैः कृता' । ५ ख. 'च्छैर्वा' । ६ ख ग. च पठनात् । ७ ख. ग. 'भाण्डं च । ग. 'भाण्डसंस्था च ।

(प्रायश्चित्तानि)

नीरं स्पृष्ट्वा तु सस्नेहं स्नात्वा विप्रो विशुध्यति । रथ्याकर्दमतोयेन अधो नाभेर्मृदोदकैः ॥ ४३
वान्तो विरिक्तः स्नात्वा तु घृतं प्राश्य विशुध्यति । स्नानात्क्षुरकर्मकर्ता कृच्छ्रकृद्ग्रहणेऽन्नभुक्॥
अपाङ्क्तपाशी गव्याशी शुना दष्टस्तथा शुचिः । कृमिदष्टश्चाऽऽत्मघाती कृच्छ्राज्जप्याच्च होमतः ॥
होमार्चेश्चानुतापेन पूयन्ते पापिनोऽखिलाः) ॥ ४६

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रायश्चित्तवर्णनं नाम सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९०९२

अथैकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तानि ।

पुष्कर उवाच—
प्रायश्चित्तं रहस्यादि वक्ष्ये शुद्धिकरं परम् । पौरुषेण तु सूक्तेन मासं जप्यादिनाऽघहा ॥ १
मुच्यते पातकैः सर्वैर्जप्त्वा त्रिरघमर्षणम् । *वेदजप्याद्वायुयमाद्गायत्र्या व्रततोऽघहा ॥ २
मुण्डनं सर्वकृच्छ्रेषु स्नानं होमो हरेर्यजिः । +उत्थितस्तु दिवा तिष्ठेदुपविष्टस्तथा निशि ॥ ३
एतद्वीरासनं प्रोक्तं कृच्छ्रकृत्तेन पापहा । अष्टभिः प्रत्यहं ग्रासैर्यतिचान्द्रायणं स्मृतम् ॥ ४
प्रातश्चतुर्भिः सायं च शिशुचान्द्रायणं स्मृतम् । यथाकथंचित्पिण्डानां चत्वारिंशच्छतद्वयम् ॥ ५
मासेन भक्षयेदेतत्सुरचान्द्रायणं चरेत् । त्र्यहमुष्णं पिबेद्वा(द)पस्त्र्यहमुष्णं पयः पिबेत् ॥ ६
त्र्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षी भवेत्त्र्यहम् । तप्तकृच्छ्रमिदं प्रोक्तं शीतैः शीतं प्रकीर्तितम् ॥ ७
कृच्छ्रातिकृच्छ्रं पयसा दिवसानेकविंशतिम् । गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥ ८
एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सांतपनं स्मृतम् । §एतच्च प्रत्यहाभ्यस्तं महासांतपनं स्मृतम् ॥ ९
ऽत्र्यहाभ्यस्तमथैकैकमतिसांतपनं स्मृतम् । कृच्छ्रं पराकसंज्ञं स्याद्द्वादशाहमभोजनम् ॥ १०
एकभक्तं त्र्यहाभ्यस्तं क्रमान्नक्तमयाचितम् । प्राजापत्यमुपोष्यान्ते पादः स्यात्कृच्छ्रपादकः ११
फलैर्मासं फलं कृच्छ्रं बिल्वैः श्रीकृच्छ्र ईरितः । पद्माक्षैः स्यादामलकैः पुष्पकृच्छ्रं तु पुष्पकैः १२
पत्रकृच्छ्रं तथा पत्रैस्तोयकृच्छ्रं जलेन तु । मूलकृच्छ्रं तथा मूलैर्दध्ना क्षीरेण तक्रतः ॥ १३
मासं वायव्यकृच्छ्रं स्यात्पाणिपूरान्नभोजनात् । तिलैर्द्वादशरात्रेण कृच्छ्रमाग्नेयमार्तिनुद् ॥ १४
†पक्षं प्रसृत्या लाजानां ब्रह्मकूर्चं तथा भवेत् । उपोषितश्चतुर्दश्यां पञ्चदश्यामनन्तरम् ॥ १५
पञ्चगव्यं समश्नीयाद्धविष्याशीत्यनन्तरम् । मासेन द्विर्नरः कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १६
श्रीकामः पुष्टिकामश्च स्वर्गकामोऽघनष्टये । देवताराधनपरः कृच्छ्रकारी स सर्वभाक् ॥ १७

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रहस्यादिप्रायश्चित्तवर्णनं नामैकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९१०९

---

* इदमर्धं क. ड. पुस्तकयोर्नास्ति । + अयं श्लोकः ड. पुस्तके नास्ति । § इदमर्धं ग. च. पुस्तकयोर्नास्ति ।
† एतदर्धस्थाने " गव्यं प्रमुज्य लाजानां ब्रह्मकृच्छ्रं वदा चरेत् । " इदमर्धं दृश्यते ।

१ ङ. नाव स्पृष्ट्वाऽस्थि स' । २ घ. च. विरिक्तः । ३ ग. पृतप्राशेन तु' । ४ ख 'च्छ्राज्जप्याच्च दान' । ५ ग. म्यन्ते । ६ ग. एकभक्तं त्र्यहा' । ७ ग. घ. पार्श्वे । ८ च. प्रसन्नमृ' ।

अथ द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सर्वपापप्रायश्चित्तानि ।

पुष्कर उवाच—

परदारपरद्रव्यजीवहिंसादिके यदा । प्रवर्तते नृणां चित्तं प्रायश्चित्तं स्तुतिस्तदा ॥ १
विष्णवे विष्णवे नित्यं विष्णवे विष्णवे नमः । नमामि विष्णुं चित्तस्थमहंकारगतं हरिम् ॥ २
चित्तस्थमीशमव्यक्तमनन्तमपराजितम् । विष्णुमीड्यमशेषेण ह्यनादिनिधनं विभुम् ॥ ३
विष्णुश्चित्तगतो यन्मे विष्णुर्बुद्धिगतश्च यत् । *यच्चाहंकारगो विष्णुर्यद्विष्णुर्मयि संस्थितः ॥ ४
करोति कर्मभूतोऽसौ स्थावरस्य चरस्य च । तत्पापं नाशमायातु तस्मिन्नेव हि चिन्तिते ॥ ५
ध्यातो हरति यत्पापं स्वप्ने दृष्टस्तु भावनात् । तमुपेन्द्रमहं विष्णुं प्रणतार्तिहरं हरिम् ॥ ६
जगत्यस्मिन्निराधारे मज्जमाने तमस्यधः । हस्तावलम्बनं विष्णुं प्रणमामि परात्परम् ॥ ७
सर्वेश्वरेश्वर विभो परमात्मन्नधोक्षज । हृषीकेश हृषीकेश हृषीकेश नमोऽस्तु ते ॥ ८
नृसिंहानन्त गोविन्द भूतभावन केशव । दुरुक्तं दुष्कृतं ध्यातं शमयाघं नमोऽस्तु ते ॥ ९
यन्मया चिन्तितं दुष्टं स्वचित्तवशवर्तिना । अकार्यं(र्यं)महदत्युग्रं तच्छमं नय केशव ॥ १०
ब्रह्मण्यदेव गोविन्द परमार्थपरायण । जगन्नाथ जगद्धातः पापं प्रशमयाच्युत ॥ ११
यथाऽपराह्णे सायाह्ने मध्याह्ने च तथा निशि । कायेन मनसा वाचा कृतं पापमजानता ॥ १२
जानता च हृषीकेश पुण्डरीकाक्ष माधव । नामत्रयोच्चारणतः पापं यातु मम क्षयम् ॥ १३
शारीरं मे हृषीकेश पुण्डरीकाक्ष माधव । पापं प्रशमयाद्य त्वं वाक्कृतं मम माधव ॥ १४
यद्भुञ्जन्यत्स्वपंस्तिष्ठन्गच्छञ्जाग्रद्यदा स्थितः । कृतवान्पापमद्याहं कायेन मनसा गिरा ॥ १५
यत्स्वल्पमपि यत्स्थूलं कुयोनिनरकावहम् । तद्यातु प्रशमं सर्वं वासुदेवानुकीर्तनात् ॥ १६
परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं च यत् । तस्मिन्प्रकीर्तिते विष्णौ यत्पापं तत्प्रणश्यतु ॥ १७
यत्प्राप्य न निवर्तन्ते गन्धस्पर्शादिवर्जितम् । सूरयस्तत्पदं विष्णोस्तत्सर्वं शमयत्वघम् ॥ १८
पापप्रणाशनं स्तोत्रं यः पठेच्छृणुयादपि । शारीरैर्मानसैर्वाग्जैः कृतैः पापैः प्रमुच्यते ॥ १९
सर्वपापग्रहादिभ्यो याति विष्णोः परं पदम् । †तस्मात्पापे कृते जप्यं स्तोत्रं सर्वाघमर्दनम् २०
प्रायश्चित्तमघौघानां स्तोत्रं व्रतकृते वरम् । प्रायश्चित्तैः स्तोत्रजपैर्व्रतैर्नश्यति पातकम् ॥
ततः कार्याणि संसिद्ध्यै तानि वै भुक्तिमुक्तये ॥ २१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सर्वपापप्रायश्चित्ते पापनाशनस्तोत्रवर्णनं नाम द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५१३०

---

* इदमर्धं क. ख पुस्तकयोर्न दृश्यते । † इत.प्रभृति श्लोकद्वयं ख. पुस्तके न दृश्यते ।

१ ध. 'गति ह' । २ छ. विष्णुः शुद्धमन (ना:)स्वयम् । य' । ३ ख. ग. घ. चर्मभु' । ४ घ. 'लास्मिन्निराधारे म' । ५ क. ख. 'स्वयम्' । ६ क. ग. ध. 'र्थः स्वप्ने या' । ७ च. मानघम् । ८ क. ख. उचितं । ९ क. ख. कृतं या पाप- दर्पार्थ ध' । घ. दृतं वा पापदर्पार्थ य' ।

अथ त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तम् ।

अग्निरुवाच—

प्रायश्चित्तं ब्रह्मणोक्तं वक्ष्ये पापोपशान्तिदम् । स्यात्प्राणवियोगफलो व्यापारो हननं स्मृतम् ॥ १
रागाद्द्वेषात्प्रमादाच्च स्वतः परत एव वा । ब्राह्मणं घातयेद्यस्तु स भवेद्ब्रह्मघातकः ॥ २
बहूनामेककार्याणां सर्वेषां शस्त्रधारिणाम् । यद्येको घातकस्तत्र सर्वे ते घातकाः स्मृताः ॥ ३
आक्रोशितस्ताडितो वा धनैर्वा परिपीडितः । यमुद्दिश्य त्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ४
औषधाद्युपकारे तु न पापं स्यात्कृते मृते । पुत्रं शिष्यं तथा भार्यां शासतो न मृते ह्यघम् ॥ ५
देशं कालं वयः शक्तिं पापं चावेक्ष्य यत्नतः । प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद्यत्र चोक्ता न निष्कृतिः ॥ ६
गवार्थे ब्राह्मणार्थे वा सद्यः प्राणान्परित्यजेत् । प्रास्येदात्मानमग्नौ वा मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ ७
शिरःकपाली ध्वजवान्भैक्षाशी कर्म वेदयन् । ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मितभुक्शुद्धिमाप्नुयात् ॥ ८
षड्भिर्वर्षैः शुद्धचारी ब्रह्महा पूयते नरः । विहितं यदकामानां कामात्तु द्विगुणं स्मृतम् ॥ ९
प्रायश्चित्तं प्रवृत्तस्य वधे स्यात्तु त्रिवार्षिकम् । *ब्रह्मघ्नि क्षत्रे द्विगुणं विट्शूद्रे द्विगुणं त्रिधा ॥ १०
अन्यत्र विप्रे सकलं पादोनं क्षत्रिये मतम् । वैश्येऽर्धपादं क्षत्रे स्याद्वृद्धस्त्रीबालरोगिषु ॥ ११
तुरीयो ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियस्य वधे स्मृतम्(:) । वैश्येऽष्टमांशो वृत्तस्थे शूद्रे ज्ञेयस्तु षोडशः ॥ १२
अप्रदुष्टां स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत् । पञ्चगव्यं पिबेद्गोघ्नो मासमासीत संयतः ॥ १३
गोष्ठेशयो गोऽनुगामी गोप्रदानेन शुध्यति । कृच्छ्रं चैवातिकृच्छ्रं वा पादह्रासो नृपादिषु ॥ १४
अतिवृद्धामतिकृशामतिबालां च रोगिणीम् । हत्वा पूर्वविधानेन चरेदर्धं व्रतं द्विजः ॥ १५
ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्या दद्याद्धेमतिलादिकम् । मुष्टिचपेटकीलेन तथा शृङ्गादिमोटने ॥ १६
लगुडादिप्रहारेण गोवधं तं विनिर्दिशेत् । दमने दामने चैव शकटादौ च योजने ॥ १७
स्तम्भशृङ्खलपाशैर्वा मृते पादोनमाचरेत् । काष्ठे सांतपनं कुर्यात्प्राजापत्यं तु लोष्टके ॥ १८
तप्तकृच्छ्रं तु पाषाणे शस्त्रे चाप्यतिकृच्छ्रकम् । मार्जारगोधानकुलमण्डूकश्वपतत्रिणः ॥ १९
हत्वा त्र्यहं पिबेत्क्षीरं कृच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत् । व्रतं रहस्ये रहसि प्रकाशेऽपि प्रकाशकम् ॥ २०
प्राणायामशतं कार्यं सर्वपापापनुत्तये । पानकं द्राक्षमधुकं खार्जूरं तालमैक्षवम् ॥ २१
माध्वीकं टङ्कमाधी(ध्वी)कं मैरेयं नारिकेलजम् । न मद्यान्यपि मद्यानि पैष्टी मुख्या सुरा स्मृता
त्रैवर्णस्य निषिद्धानि पीत्वा तप्तं त्र्यपः शुचिः । कणान्वा भक्षयेदब्दं पिण्याकं वा सकृन्निशि ॥
अज्ञानात्प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च ॥ २४
सुरापानापनुत्त्यर्थं वनवासी जटी ध्वजी । अज्ञानात्प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च ॥ २५
पुनःसंस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः । मद्यभाण्डस्थिता आपः पीत्वा सप्तदिनं व्रती ॥ २६
चाण्डालस्य तु पानीयं पीत्वा स्यात्षड्दिनं व्रती । चण्डालकूपभाण्डेषु पीत्वा सांतपनं चरेत्

---

* एतदर्धस्थाने "ब्रह्मघ्नक्षत्रद्विगुणविट्शूद्रे त्रिगुणं द्विधा" इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्दृश्यते ।

---

१ क. ङ. वा धनैर्वा । २ च. 'वाऽपि वियोजितः । ३ क. ख. 'र्दैः कृच्छ्रचा' । ४ क. ङ. 'पिबे । म' । ५ क. ङ. घ. शूद्रे । ६ ग. संयुतः । ७ च. 'रेदेक मत च यत् । मा' । ८ घ. 'प तत्र नि' । ९ क. ङ. च. योजिते । १० ख. ग. न सेव्यान्य' । ११ क. ङ. त्रिवर्णस्य । १२ ख. च. 'प्तं त्र्यपः शु' । १३ क. ख. बाल्यवासा ।

पञ्चगव्यं त्रिरात्रान्ते पीत्वाऽन्त्यजजलं द्विजः। मत्स्यकण्टकशम्बूकशङ्खशुक्तिकपर्दिकान् ॥ २७
पीत्वा नवोदकं चैव पञ्चगव्येन शुध्यति। शवकूपोदकं पीत्वा त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ २८
अन्त्यावसायिनामन्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्। आपत्काले शूद्रगृहे मनस्तापेन शुध्यति ॥ २९
शूद्रभाजनभुग्विप्रः पञ्चगव्यादुपोषितः। +कदुपकं स्नेहपकं स्नेहं च दधिसक्तवः ॥ ३०
शूद्रादनिन्द्यान्येतानि गुडक्षीररसादिकम्। अस्नातभुक्चोपवासी दिनान्ते तु जपाच्छुचिः॥ ३१
मूत्रोच्चार्यशुचिर्भुक्त्वा त्रिरात्रेण विशुध्यति। केशकीटावपन्नं च पादस्पृष्टं च कामतः ॥ ३२
भ्रूणघ्नावेक्षितं चैव संस्पृष्टं वाऽप्युदक्यया। काकाद्यैरवलीढं च शुना संस्पृष्टमेव च ॥ ३३
गवाद्यैरन्नमाघ्रातं भुक्त्वा त्र्यहमुपावसेत्। रेतोविण्मूत्रभक्षी तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ३४
चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके मतः। पक्षत्रयेऽतिकृच्छ्रं स्यात्षण्मासे कृच्छ्रमेव च ॥ ३५
आब्दिके पादकृच्छ्रं स्यादेकाहः पुनराब्दिके। पूर्वेद्युर्वार्षिकं श्राद्धं परेद्युः पुनराब्दिकम् ॥ ३६
निषिद्धभक्षणे भुक्ते प्रायश्चित्तमुपोषणम्। भूस्तृणं लशुनं भुक्त्वा शिग्रुकं कृच्छ्रमाचरेत् ॥ ३७
अभोज्यानां तु भुक्त्वाऽन्नं स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव च। जग्ध्वा मांसमभक्ष्यं च सप्तरात्रं पयः पिबेत्॥
मधु मांसं च योऽश्नीयाच्छावं सूतकमेव वा। प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रं ब्रह्मचारी यतिर्व्रती ॥ ३९
अन्यायेन परस्वापहरणं स्तेयमुच्यते। मुसलेन हतो राज्ञा स्वर्णस्तेयी विशुध्यति ॥ ४०
अधःशायी जटाधारी पर्णमूलफलाशनः। एककालं समश्नानो द्वादशाब्दे विशुध्यति ॥ ४१
रुक्मस्तेयी सुरापश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः। स्तेयं कृत्वा सुरां पीत्वा कृच्छ्रं चाब्दं चरेन्नरः ॥४२
मणिमुक्ताप्रवालानां ताम्रस्य रजतस्य च। अयस्कांस्योपलानां च द्वादशाहं कणान्नभुक् ॥ ४३
मनुष्याणां तु हरणे स्त्रीणां क्षेत्रगृहस्य च। वापीकूपतडागानां शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ ४४
भक्ष्यभोज्यापहरणे यानशय्यासनस्य च। पुष्पमूलफलानां च पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥ ४५
तृणकाष्ठद्रुमाणां च शुष्कान्नस्य गुडस्य च। चेलचर्मामिषाणां च त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥ ४६
पितुः पत्नीं च भगिनीमाचार्यतनयां तथा। (*आचार्याणीं(णीं) सुतां स्वां च गच्छंश्च गुरुतल्पगः
गुरुतल्पेऽभिभाष्यैनस्तप्ते स्वर्णाद्ययोमये। सूर्मीं ज्वलन्तीं चाऽऽश्लिष्य मृत्युना स विशुध्यति ४८
चान्द्रायणान्वा त्रीन्मासानभ्यस्य गुरुतल्पगः।) एवमेव विधिं कुर्याद्योषित्सु पतितास्वपि ॥४९
यत्पुंसः परदारेषु तच्चैनां कारयेद्व्रतम्। रेतः सिक्त्वा कुमारीषु चाण्डालीषु सुतासु च ॥ ५०
सपिण्डापत्यदारेषु प्राणत्यागो विधीयते। परकरोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनं द्विजः ॥ ५१
तद्भैक्ष्यभुग्जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति। पितृव्यदारगमने भ्रातृभार्यागमे तथा ॥ ५२
चाण्डालीं पुक्कसीं वाऽपि स्नुषां च भगिनीं सखीम्। मातुः पितुः स्वसारं च निक्षिप्तां शरणागताम्
मातुलानीं स्वसारं च सगोत्रामन्यमिच्छतीम्। शिष्यभार्यां गुरोर्भार्यां गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रायश्चित्तवर्णनं नाम त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९२३०

+ इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति। * धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति।

---

१ ख. 'कर्कटादिभक्षणे'। २ ख. घटोदकं गृहीत्वा तु त्रिं'। ३ ग. शिग्रुकं। ४ च. 'णे यानशय्यापनस्य। ५ क. ख. 'मे पतिष्ये'। ६ ख. 'चार्यस्य पुत्रीं चैव ग'। ७ क. ख. ग. ङ. 'यनाद्द्विज.। ८ क. ख. ग. ङ. 'सीं दग्ध्वा मु'।

अथ चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तानि ।

अग्निरुवाच—

देवाश्रमार्चनादीनां प्रायश्चित्तं तु लोपतः । पूजालोपे चाष्टशतं जपेद्द्विगुणपूजनम् ॥ १
पञ्चोपनिषदैर्मन्त्रैर्हुत्वा ब्राह्मणभोजनम् । सूतिकान्त्यजकोदक्यास्पृष्टे देवे शतं जपेत् ॥ २
पञ्चोपनिषदैः पूजां द्विगुणं स्नानमेव च । विप्रभोज्यं होमलोपे होमस्नानं तथाऽर्चनम् ॥ ३
होमद्रव्ये मूषिकाद्यैर्भक्षिते कीटसंयुते । तावन्मात्रं परित्यज्य प्रोक्ष्य देवादि पूजयेत् ॥ ४
अङ्कुरार्पणमात्रं तु च्छिन्नं भिन्नं परित्यजेत् । अस्पृश्यैश्चैव संस्पृष्टे अन्यपात्रे तदर्पणम् ॥ ५
दैवपानुपविघ्नं पूजाकाले तथैव च । मन्त्रद्रव्यादिव्यत्यासे मूलं जप्त्वा पुनर्जपेत् ॥ ६
कुम्भे नष्टे शतजपो देवे तु पतिते करात् । भिन्ने नष्टे चोपवासः शतहोमाच्छुभं भवेत् ॥ ७
कृते पापेऽनुतापो वै यस्य पुंसः प्रजायते । प्रायश्चित्तं तु तस्यैकं हरिसंस्मरणं परम् ॥ ८
चान्द्रायणं पराको वा प्राजापत्यमघौघनुत् । सूर्येशशक्तिश्रीशादिमन्त्रजप्यमघौघनुत् ॥ ९
गायत्रीप्रणवस्तोत्रमन्त्रजप्यमघान्तकम् । काद्यैराबीजसंयुक्तैराद्यैराद्यैस्तदन्तकैः ॥ १०
सूर्येशशक्तिश्रीशादिमन्त्राः कोट्यधिकाः पृथक् । ओं ह्रीमाद्याश्चतुर्थ्यन्ता नमोन्ताः सर्वकामदाः ॥ १२
नृसिंहद्वादशाष्टार्णमालामन्त्राद्यघौघनुत् । आग्नेयस्य पुराणस्य पठनं श्रवणादिकम् ॥ १३
+द्विविद्यारूपको विष्णुरग्निरूपस्तु गीयते । परमात्मा देवमुखं सर्ववेदेषु गीयते ॥ १४
प्रवृत्तौ तु निवृत्तौ तु इज्यते भुक्तिमुक्तिदः । अग्निरूपस्य विष्णोर्हि हवनं ध्यानमर्चनम् ॥ १५
जप्यं स्तुतिश्च प्रणतिः शारीरस्याघौघनुत् । *दश स्वर्णानि दानानि धान्यद्वादशमेव च ॥ १६
तुलापुरुषमुख्यानि(णि) महादानानि षोडश । अन्नदानानि मुख्यानि सर्वाण्यघहराणि हि ॥ १७
तिथिवारर्क्षसंक्रान्तियोगमन्वादिकालके । व्रतादि सूर्येशशक्तिश्रीशादेरघघातनम् ॥ १८
गङ्गा गया प्रयागश्च काश्ययोध्या ह्यवन्तिका । कुरुक्षेत्रं पुष्करं च नैमिषं पुरुषोत्तमः ॥ १९
शालग्रामप्रभासाद्यं तीर्थं चाघौघघातकम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिरिति ध्यानमघौघनुत् ॥ २०
पुराणं ब्रह्म चाऽऽग्नेयं ब्रह्मा विष्णुर्महेश्वरः । अवताराः सर्वपूजाः प्रतिष्ठाप्रतिमादिकम् ॥ २१
ज्योतिःशास्त्रपुराणानि स्मृतयस्तु तपो व्रतम् । अर्थशास्त्रं च सर्गाद्या आयुर्वेदो धनुर्मतिः ॥ २२
शिक्षा छन्दो व्याकरणं निरुक्तं चाभिधानकम् । कल्पो न्यायश्च मीमांसा ह्यन्यत्सर्वं हरिः प्रभुः

+ एतदर्धस्थाने च. पुस्तके "मुच्यते सर्वपापेभ्यो ह्यग्निरूपश्च गीयते" इतीदमर्धं दृश्यते । * एतदर्धस्थाने "यदा स्वर्णादिदानादिव्यानाद्या दश मेऽजला. ।" इदमर्धं क. ढ. पुस्तकयोर्वर्तते ।

---

१ ख. ग. 'धयार्थ' । २ ख. ग. 'श्चित्तमदोषतः । ३ च. 'श्रेर्दावा नां' । ४ ग. द्विगुणो । ५ ग. प्रेक्ष्य । ६ क. ढ. 'त् । स्पृश्यैर्वैव तु सं' । ७ क. ढ. 'विघ्न । ८ ख. ग. 'दि चान्यासे । ९ च. 'नर्चयेत् । १० क. ढ. शत होमो विभावसौ । क' । ११ क. ढ. काद्यैरनाद्यैश्च' । १२ घ. 'दशस्तोत्रमा' । १३ क. ग. ढ. 'द्यार्णे तु मा' । १४ क. 'त्वा सर्वनु' । १५ क. ढ. 'वृत्तैस्तु निवृत्तैस्तु भुज्य' । १६ च. 'त् । शतस्वर्णादिदानानि धान्यानि द्वा' । १७ ग. 'दिलमके । म' ।

एको द्वयोर्यतो यस्मिन्यः सर्वमिति वेद यः । तं दृष्ट्वाऽन्यस्य पापानि विनश्यन्ति हरिश्च सः ॥
निधाराद्यस्वरूपश्च सूक्ष्मस्थूलोऽपरो हरिः । ज्योतिः सदक्षरं ब्रह्म परं विष्णुश्च निर्मलः ॥ २४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रायश्चित्तकथनं नाम चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८२५४

अथ पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

व्रतपरिभाषा ।

अग्निरुवाच—

तिथिवारर्क्षदिवसमासर्त्वब्दार्कसंक्रमे । (×नृस्त्रीव्रतादि वक्ष्यामि वसिष्ठ शृणु तत्क्रमात् ॥ १
शास्त्रोदितो हि नियमो व्रतं तच्च तपो मतम् । नियमास्तु विशेषास्तु व्रतस्यैव दमादयः ॥) २
व्रतं हि कर्तृसंतापात्तप इत्यभिधीयते । इन्द्रियग्रामनियमान्नियमश्चाभिधीयते ॥ ३
अनग्नयस्तु ये विप्रास्तेषां श्रेयोऽभिधीयते । व्रतोपवासनियमैर्नानादानैस्तथा द्विज(जा) ॥ ४
ते स्युर्देवादयः प्रीता भुक्तिमुक्तिप्रदायकाः । उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह ॥ ५
उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः । कांस्यं मांसं मसूरं च चणकं कोरदूषकम् ॥ ६
शाकं मधु परान्नं च त्यजेदुपवसन्स्त्रियम् । पुष्पालंकारवस्त्राणि धूपगन्धानुलेपनम् ॥ ७
उपवासे न शंसन्ति दन्तधावनमञ्जनम् । दन्तकाष्ठं पञ्चगव्यं कृत्वा प्रातर्व्रतं चरेत् ॥ ८
असकृज्जलपानाच्च ताम्बूलस्य च भक्षणात् । उपवासः प्रदुष्येत दिवा स्वप्नाच्च मैथुनात् ॥ ९
क्षमा सत्यं दया दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । देवपूजाऽग्निहरणं संतोषोऽस्तेयमेव च ॥ १०
सर्वव्रतेष्वयं धर्मः सामान्यो दशधा स्मृतः । पवित्राणि जपेच्चैव जुहुयाच्चैव शक्तितः ॥ ११
नित्यस्नायी मिताहारो गुरुदेवद्विजार्चकः । क्षारं क्षौद्रं च लवणं मधु मांसानि वर्जयेत् ॥ १२
तिलमुद्गादृते शस्यं शस्ये गोधूमकोद्रवौ । चीनकं देवधान्यं च शमीधान्यं तथैक्षवम् ॥ १३
शितधान्यं तथा पण्यं मूलं क्षारगणः स्मृतः । व्रीहिषष्टिकमुद्गाश्च कलायाः सतिला यवाः १४
श्यामाकाश्चैव नीवारा गोधूमाद्या व्रते हिताः । कूष्माण्डालाबुवार्ताकान्पालङ्कीं पूतिकां त्यजेत् ॥
चरुभैक्ष्यं सक्तुकणाः शाकं दधि घृतं पयः । श्यामाकशालिनीवारा य(या)वकं मूलतण्डुलम् ॥
हविष्यं व्रतनक्तादावग्निकार्यादिके हितम् । मधु मांसं विहायान्यद्व्रते वा हितमीरितम् ॥ १७
त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं सायं त्र्यहमद्यादयाचितम् । त्र्यहं परं च नाश्नीयात्प्राजापत्यं चरन्द्विजः ॥१८
(*एकैकं ग्रासमश्नीयात्त्र्यहाणि त्रीणि पूर्ववत् । त्र्यहं चोपवसेदन्त्यमतिकृच्छ्रं चरन्द्विजः ॥ १९
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् । एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सांतपनं स्मृतम् ॥ २०
पृथक्सांतपनं द्रव्यैः षडहः सोपवासकः । सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासांतपनोऽघहा ॥ २१

× धनुश्चिह्नान्तर्गतं क. ख. पुस्तकयोर्नास्ति । * धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति च. पुस्तके ।

---

१ ग च. 'थ मूर्तस्थ' । २ क. 'मे । राज्यश्च' । ३ ख. ग. 'श्च भाग म' । ४ ग. दुष्यन्ति । ५ ख. ग. 'माक्षर्म' । ६ क. ङ. 'ते ग्राम्य मत्स्यगो' । ७ ख. ग. 'म् । पिवत्था' । ८ ख. ग. त्र्यहमन्नं च । ९ ख. ग. चान्द्रायण ।

(व्रतपरिभाषा)

(... महापराकस्त्रिगुणस्त्वयमेव प्रकीर्तितः ॥) २२

द्वादशाहोपवासेन पराकः सर्वपापहा । महापराकस्त्रिगुणस्त्वयमेव प्रकीर्तितः ॥ २३
पौर्णमास्यां पञ्चदशग्रास्यमावास्यभोजनः । एकापाये ततो वृद्धौ चान्द्रायणमतोऽन्यथा ॥ २४
कपिलागोः पलं मूत्रमर्धाङ्गुष्ठं च गोमयम् । क्षीरं सप्तपलं दद्याद्दध्नश्चैव पलद्वयम् ॥ २५
घृतमेकपलं दद्यात्पलमेकं कुशोदकम् । गायत्र्याऽऽदाय गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ॥
आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि । तेजोऽसीति तथा चाऽऽज्यं देवस्येति कुशोदकम् २७
ब्रह्मकूर्चो भवत्येवमापो हि ष्ठेत्यृचं जपेत् । अघमर्षणसूक्तेन संयोज्य प्रणवेन वा ॥
पीत्वा[2] सर्वाघनिर्मुक्तो[3] विष्णुलोकी ह्युपोषितः । उपवासी सायंभोजी[4] यतिः षष्ठात्मकालवान् ॥ २९
मांसवर्जी चाश्वमेधी सत्यवादी दिवं व्रजेत् । अग्न्याधेयं प्रतिष्ठां च यज्ञदानव्रतानि च ॥ ३०
देवव्रतवृषोत्सर्गचूडाकरणमेखलाः । माङ्गल्यमभिषेकं च मलमासे विवर्जयेत् ॥
दर्शाद्दर्शस्तु चान्द्रः स्यात्त्रिंशाहश्चैव सावनः । मासः सौरस्तु संक्रान्तेर्नाक्षत्रो भविवर्तनात् ॥ ३१
सौरो मासो विवाहादौ यज्ञादौ सावनः स्मृतः । आब्दिके पितृकार्ये च चान्द्रो मासः प्रशस्यते
आषाढीमवधिं कृत्वा यः स्यात्पक्षस्तु पञ्चमः । कुर्याच्छ्राद्धं तत्र रविः कन्यां गच्छतु वा न वा
मासि संवत्सरे[6] चैव तिथिद्वैधं यदा भवेत् । तत्रोत्तरोत्तमा ज्ञेया पूर्वा तु स्यान्मलिम्लुचा ॥ ३४
उपोषितव्यं नक्षत्रं येनास्तं याति भास्करः । दिवा पुण्यास्तु तिथयो रात्रौ नक्तव्रते शुभाः ३५
युग्माग्निकृतभूतानि षण्मुन्योर्वसुरन्ध्रयोः । रुद्रेण द्वादशी युक्ता चतुर्दश्याऽथ पूर्णिमा ॥ ३६
प्रतिपदा त्वमावास्या तिथ्योर्युग्मं महाफलम् । एतद्व्यस्तं महाघोरं हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ॥ ३७
प्रतिपदा त्वमावास्या तिथ्योर्युग्मं महाफलम् । एतद्व्यस्तं महाघोरं हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ॥ ३८
नरेन्द्रमन्त्रिव्रतिनां विवाहोपद्रवादिषु । सद्यः शौचं समाख्यातं कान्तारापदि संसदि ॥ ३८
आरब्धदीर्घतपसां न राजा व्रतहा स्त्रियाः । गर्भिणी सूतिका नक्तं कुमारी च रजस्वला ॥ ३९
यदाऽशुद्धा तदाऽन्येन कारयेत क्रियाः सदा । क्रोधात्प्रमादाल्लोभाद्वा व्रतभङ्गो भवेद्यदि ॥ ४०
दिनत्रयं न भुञ्जीत मुण्डनं शिरसोऽथ वा । असामर्थ्ये व्रतकृतौ पत्नीं वा कारयेत्सुतम् ॥ ४१
सूतके मृतके कार्यं प्रारब्धं पूजनोज्झितम् । व्रतस्थं मूर्छितं दुग्धपानाद्यैरुद्धरेद्गुरुः ॥ ४२
अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि आपो मूलं फलं पयः । हविर्ब्राह्मणकाम्या च गुरोर्वचनमौषधम् ॥ ४३
कीर्तिसंततिविद्यादिसौभाग्यारोग्यवृद्धये । नैर्मल्यभुक्तिमुक्त्यर्थं कुर्वे व्रतपते व्रतम् ॥ ४४
इदं व्रतं मया श्रेष्ठं गृहीतं पुरतस्तव । निर्विघ्नां सिद्धिमायातु त्वत्प्रसादाज्जगत्पते ॥ ४५
गृहीतेऽस्मिन्व्रतवरे यद्यपूर्णे म्रिये ह्यहम् । तत्सर्वं पूर्णमेवास्तु प्रसन्ने त्वयि सत्पतौ ॥ ४६
व्रतमूर्तिं जगन्मूर्तिं मण्डले सर्वसिद्धये । *आवाहये नमस्तुभ्यं संनिधौ भव केशव ॥ ४७
मनसा कल्पितैर्भक्त्या पञ्चगव्यैर्जलैः शुभैः । पञ्चामृतैः स्नापयामि त्वमेव भव पापहा ॥ ४८
गन्धपुष्पोदकैर्युक्तमर्घ्यमर्घ्यपते शुभम् । गृहाण पाद्यमाचाम अर्घ्यार्हं कुरु मां सदा ॥ ४९
वस्त्रं वस्त्रपते पुण्यं गृहाण कुरु मां सदा । भूषणाद्यैः सुवस्त्राद्यैश्छादितं व्रतसत्पते ॥ ५०
सुगन्धिगन्धं विमलं गन्धमूर्ते गृहाण वै । पापगन्धविहीनं मां कुरु त्वं हि सुगन्धिकम् ॥ ५१

* इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. 'घास्यात्मभो' । २ च. नीत्वा । ३ च. 'क्तो नद्यौ' । ४ ख. ग. 'जी यथ षष्ठाक्म' । ५ ख. ग. फल्गागर्भे सु । ६ ख. ग. 'द्वैत य' । ७ क. ग. 'हादौर्ध ह' । ८ क. ङ. तदति । ग. घ. सपदि । ९ क. ख. न रजा व्रतहं स्त्रि' । १० ख. 'ञ च न चोञ्झादि । म' । ११ च. सिद्धये ।

पुष्पं गृहाण पुष्पादिपूर्णं मां कुरु सर्वदा । पुष्पगन्धं सुविमलमायुरारोग्यवृद्धये ॥ ५२
दशाङ्गं गुग्गुलुघृतयुक्तं धूपं गृहाण वै । स(सु)धूपधूपितं मां त्वं कुरु धूपित सत्पते ॥ ५३
दीपमूर्ध्वशिखं दीप्तं गृहाणाखिलभासकम् । दीपमूर्ते प्रकाशाढ्यं सर्वदोर्ध्वगतिं कुरु ॥ ५४
अन्नादिकं च नैवेद्यं गृहाणान्नादिसत्पते । अन्नादिपूर्णं कुरु मामन्नदं सर्वदायकम् ॥ ५५
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं मया प्रभो । यत्पूजितं व्रतपते परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ ५६
धर्मं देहि धनं देहि सौभाग्यं गुणसंततिम् । कीर्तिं विद्यां देहि चाऽऽयुः स्वर्गं मोक्षं च देहि मे
इमां पूजां व्रतपते गृहीत्वा व्रज सांप्रतम् । पुनरागमनायैव वरदानाय वै प्रभो ॥ ५८
स्नात्वा व्रतवता सर्वव्रतेषु व्रतमूर्तयः । पूज्याः सुवर्णजास्ता वै शक्त्या वै भूमिशायिना ॥ ५९
जपो होमश्च सामान्यव्रतान्ते दानमेव च । चतुर्विंशा द्वादश वा(शतिर्द्वादश)पञ्च वा त्रय एककः॥
विप्राः प्रपूज्या गुरवो भोज्याः शक्त्या तु दक्षिणा । देया गावः सुवर्णाद्याः पादुकोपानहौ पृथक्
जलपात्रं चान्नपात्रमृत्चिकाछत्रमासनम् । शय्या वस्त्रयुगं कुम्भाः परिभाषेयमीरिता ॥ ६२

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये व्रतपरिभाषावर्णनं नाम पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९३१६

अथ षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रतिपद्व्रतानि ।

अग्निरुवाच—

वक्ष्ये प्रतिपदादीनि व्रतान्यखिलदानि ते । कार्तिकाश्वयुजे चैत्रे प्रतिपद्ब्रह्मणस्तिथिः ॥ १
पञ्चदश्यां निराहारः प्रतिपद्यर्चयेदजम् । ओंतत्सद्ब्रह्मणे नमो गायत्र्या वाऽब्दमेककम् ॥ २
अक्षमालां स्रुवं दक्षे वामे स्रुच(चं)कमण्डलुम् । लम्बकूर्चं च जटिलं हैमं ब्रह्माणमर्चयेत् ॥ ३
शक्त्या क्षीरं प्रदद्यात्तु ब्रह्मा मे प्रीयतामिति । निर्मलो भोगभुक्स्वर्गे भूमौ विप्रो धनी भवेत्॥४
धन्यं व्रतं प्रवक्ष्यामि अधन्यो धन्यतां व्रजेत् । मार्गशीर्षे प्रतिपदि नक्तं हुत्वाऽप्युपोषितः ॥ ५
अग्नये नम इत्यग्निं प्राच्याब्दं सर्वमाप्नुयात् । प्रतिपद्येकभक्ताशी समाप्ते कपिलाप्रदः ॥ ६
वैश्वानरपदं याति शिखिव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रतिपद्व्रतवर्णनं नाम षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९३२३

अथ सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

द्वितीयाव्रतानि ।

अग्निरुवाच—

द्वितीयाव्रतकं वक्ष्ये भुक्तिमुक्त्यादिदायकम् । पुष्पाहारो द्वितीयायामश्विनौ पूजयेत्सुरौ ॥ १

---

१ क. ग. ङ. एव वा । वि° । २ क. ङ. °अ च मुद्रा च मुद्रिकाद्वयम्° । ३ क. ङ. °मे दण्डकं° । ४ क. ख. ग. °प्य हुत्वाऽ°।

अब्दं स्वरूपसौभाग्यं स्वर्गभाग्जायते व्रती । कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां यमं यजेत् ॥ २
अब्दमुपोषितः स्वर्गं गच्छेन्न नरकं व्रती । अशून्यशयनं वक्ष्ये अवैधव्यादिदायकम् ॥ ३
कृष्णपक्षे द्वितीयायां श्रावणस्य चरेदिदम् । श्रीवत्सधारिञ्श्रीकान्त श्रीधामञ्श्रीपतेऽव्यय ॥ ४
गार्हस्थ्यं मा प्रणाशं मे यातु धर्मार्थकामदम् । अग्नयो मा प्रणश्यन्तु मा प्रणश्यन्तु देवताः ॥ ५
पितरो मा प्रणश्यन्तु मत्तो दांपत्यभेदतः । लक्ष्म्या वियुज्यते देवो न कदाचिद्यथा भवान् ॥६
तथा कलत्रसंबन्धो देव मा मे विभिद्यताम् । लक्ष्म्या न शून्यं वरद यथा ते शयनं विभो ॥ ७
शय्या ममाप्यशून्याऽस्तु तथैव मधुसूदन । लक्ष्मीं विष्णुं यजेदब्दं दद्याच्छय्यां फलानि च ॥८
प्रतिमासं च सोमाय दद्यादर्घ्यं समन्त्रकम् । गगनाङ्गणसंदीप दुग्धाब्धिमथनोद्भव ॥ ९
भाभासितदिगाभोग रमानुज नमोऽस्तु ते । ॐ श्रं श्रीधराय नमः सोमात्मानं हरिं यजेत् १०
यं टं हं सं श्रियै नमो दशरूपमहात्मने । घृतेन होमो नक्तं च शय्यां दद्याद्द्विजातये ॥ ११
दीपान्नभाजनैर्युक्तं छत्रोपानहमासनम् । सोदकुम्भं च प्रतिमां विप्रायाथ च पात्रकम् ॥ १२
पत्न्यैवं च कुरुते भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । कान्तिव्रतं प्रवक्ष्यामि कार्तिकस्य सिते चरेत् ॥ १३
नक्तभोजी द्वितीयायां पूजयेद्बलकेशवौ । वर्षं प्राप्नोति वै कान्तिमायुरारोग्यकादिकम् ॥ १४
अथ विष्णुव्रतं वक्ष्ये मनोवाञ्छितदायकम् । पौषशुक्लद्वितीयादि कृत्वा दिनचतुष्टयम् ॥ १५
(*पूर्वं सिद्धार्थकैः स्नानं ततः कृष्णतिलैः स्मृतम् । वचया च तृतीयेऽह्नि सर्वौषध्या चतुर्थके॥
मुरा मांसी वचा कुष्ठं शैलेयं रजनीद्वयम् ।) शटी चम्पकमुस्तं च सर्वौषधिगणः स्मृतः ॥ १७
नाम्ना कृष्णाच्युतानन्त हृषीकेशेति पूजयेत् । पादे नाभ्यां चक्षुषि च क्रमाच्छिरसि पुष्पकैः ॥
शशिचन्द्रशशाङ्केन्दुसंज्ञाभिश्चार्घ्य इन्दवे । नक्तं भुञ्जीत च नरो यावत्तिष्ठति चन्द्रमाः ॥ १९
षण्मासं पारणं चाब्दं प्राप्नुयात्सकलं व्रती । एतद्व्रतं नृपैः स्त्रीभिः कृतं पूर्वं सुरादिभिः ॥२०

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये द्वितीयाव्रतकथनं नाम सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५३४२

अथाष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

तृतीयाव्रतानि ।

अग्निरुवाच—

तृतीयाव्रतान्याख्यास्ये भुक्तिमुक्तिप्रदानि ते । ललितायां तृतीयायां मूलगौरीव्रतं शृणु ॥ १
तृतीयायां चैत्रशुक्ले ऊढा गौरी हरेण हि । तिलस्नातोऽर्चयेच्छंभुं गौर्या हैमफलादिभिः ॥ २
नमोऽस्तु पाटलायै च पादौ देव्याः शिवस्य च । शिवायेति च संकीर्त्य जयायै गुल्फयोर्यजेत्॥
त्रिपुरघ्नाय रुद्राय भवान्यै जङ्घयोर्द्वयोः । शिवं रुद्रायेश्वराय विजयायै च जानुनी ॥ ४

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ ग. भासा सि° । २ ख. ग श्री । ३ ख. ग. °द्वद्वितीयके । दा° । ४ ख. °त् । कर्जन° । ५ क. ख. ङ. °भ्मासात्वार° । ६ घ. °पं कृत्वा प्रा° । ७ ग. मुद्गर्यो° । क. ङ. मूल गौ° । ८ क. ङ. °यां हैमफलोर्धनि- । ९ क. ङ. देव्यै । १० ख. °च भवाये° ।

ईशायेति कटिं देव्याः शंकरायेति शंकरम् । कुक्षिद्वयं च कोटव्यै शूलिनं शूलपाणये ॥
मङ्गलायै नमस्तुभ्यमुदरं चाभिपूजयेत् । सर्वात्मने नमो रुद्रमैशान्यै च कुचद्वयम् ॥
शिवं देवात्मने तद्वद्ह्लादिन्यै कण्ठमर्चयेत् । महादेवाय च शिवमनन्तायै करद्वयम् ॥
त्रिलोचनायेति हरं बाहुं कालानलप्रिये । सौभाग्यायै महेशाय भूषणानि प्रपूजयेत् ॥
अशोकमधुवासिन्यै ईश्वरायेति चोष्ठकौ । चतुर्मुखप्रिया चाऽऽस्यं हराय स्थाणवे नमः ॥
नमोऽर्धनारीशहरममिताङ्ग्यै च नासिकाम् । नम उग्राय लोकेशं ललितेति पुनर्भ्रुवौ ॥ १
शर्वाय पुरहन्तारं वासन्त्यै चैव तालुकम् । नमः श्रीकण्ठनाथायै शितिकण्ठाय केशकम् ॥ १
भीमोग्राय सुरूपिण्यै शिरः सर्वात्मने नमः । मल्लिकाशोककमलकुन्दं तगरमालती ॥ १
कदम्बं करवीरं च बाणमम्लानकुङ्कुमम् । सिन्धुवारं च मासेषु सर्वेषु क्रमशः स्मृतम् ॥ १
उमामहेश्वरौ पूज्य सौभाग्याष्टकमग्रतः । स्थापयेद्घृतनिष्पावकुसुम्भक्षीरजीरकम् ॥ १
तृणराजेक्षुलवणं कुस्तुम्बरुमथाष्टकम् । चैत्रे शृङ्गोदकं प्राश्य देवदेव्यग्रतः स्वपेत् ॥ १
प्रातः स्नात्वा समभ्यर्च्य विप्रदांपत्यमर्चयेत् । तदष्टकं द्विजे दद्याल्ललिता प्रीयतां मम ॥ १
शृङ्गोदकं गोमयं च मन्दारं बिल्वपत्रकम् । कुशोदकं दधि क्षीरं कार्तिके पृषदाज्यकम् ॥ १
गोमूत्राज्यं कृष्णतिलं पञ्चगव्यं क्रमाशनम् । ललिता विजया भद्रा भवानी कुमुदा शिवा ॥१
वासुदेवी तथा गौरी मङ्गला कमला सती । चैत्रादौ दानकाले च प्रीयतामिति वाचयेत् ॥ १
फलमेकं परित्याज्यं व्रतान्ते शयनं ददेत् । उमामहेश्वरं हैमं वृषभं च गवा सह ॥ २
गुरुं च मिथुनान्यर्च्य वस्त्राद्यैर्भुक्तिमुक्तिभाक् । सौभाग्यारोग्यरूपायुः सौभाग्यशयनव्रतात् २
नभस्ये वाऽथ वैशाखे कुर्यान्मार्गशिरस्यथ । शुक्लपक्षे तृतीयायां ललितायै नमो यजेत् ॥ २
प्रतिपक्षं ततः प्रार्च्य व्रतान्ते मिथुनानि च । चतुर्विंशतिमभ्यर्च्य वस्त्राद्यैर्भुक्तिमुक्तिभाक् ॥ २
उक्तो मार्गो द्वितीयोऽयं सौभाग्यव्रतमावदे । फाल्गुनादितृतीयायां लवणं यस्तु वर्जयेत् ॥ २
समाप्ते शयनं दद्याद्गृहं चोपस्करान्वितम् । संपूज्य विप्रमिथुनं भवानी प्रीयतामिति ॥ २
*सौभाग्यार्थ तृतीयोक्ता गौरीलोकादिदायिनी । माघे भाद्रे च वैशाखे तृतीयाव्रतकृत्तथा ॥२
दमनैकतृतीयाकृच्चैत्रे दमनकैर्यजेत् । आत्मतृतीया मार्गस्य प्रार्च्येच्छाभोजनादिना ॥ २
गौरी काली उमा भद्रा दुर्गा कान्तिः सरस्वती । वैष्णवी लक्ष्मीः प्रकृतिः शिवा नारायणी क्रमा
मार्गतृतीयामारभ्य सौभाग्यं स्वर्गमाप्नुयात् ॥ २

इत्यादिमहापुराण आग्नेये तृतीयाव्रतकथनं नामाष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५३७१

---

* इत आरभ्याध्यायसमाप्तिपर्यन्तग्रन्थो नास्ति च. पुस्तके ।

१ क. ख. ग. ङ. च. 'व वेदार्थतत्त्वज्ञ इतिश्रेष्ठ क' । २ क. ङ. 'र चान्तका' । ३ ख. ग. च. 'न्त्यै च तथा रुद्र' । ४ ख. ग. च. 'माय शितिकेशाय दोर्द्वयम् । श्री' । ५ ग. घ. 'र्जनिक' । ६ क. ङ. 'म् । पश्चा' । ७ ० ङ. 'र्घ्यं पूजयेच्चापि कुम्भस्थम् । त' । ८ क. ङ. 'म । नृपोत्त' । ९ क. घ. 'न्य कुशासन' । १० ख. ग. 'न्ते तर्पयेत् । ११ ख. ग. 'श्वरौ हैमौ वृ' । १२ क. ङ. 'म् । अलंकाराणि सर्वाणि अ' । १३ क. ङ. 'नस्य तृतीया च चैत्रे १४ क. ङ. 'दा सदाऽऽप्नु' ।

अथैकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

चतुर्थीव्रतानि ।

अग्निरुवाच—

चतुर्थीव्रतान्याख्यास्ये भुक्तिमुक्तिप्रदानि ते । माघे शुक्लचतुर्थ्यां तु उपवासी यजेद्गणम् ॥ १
पञ्चम्यां च तिलान्नादी वर्षाद्विघ्नवर्जितः सुखी । गं स्वाहा मूलमन्त्रोऽयं गामाद्यं हृदयादिकम् ॥ २
आगच्छोल्काय चाऽऽवाह्य गच्छोल्काय विसर्जनम् । उल्कान्तैर्गादिगन्धाद्यैः पूजयेन्मोदकादिभिः
ओं महोल्काय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि । तन्नो दन्ती प्रचोदयात् ॥ ४
मासि भाद्रपदे चापि चतुर्थीकृच्छिवं व्रजेत् ॥ ५
चतुर्थ्यङ्गारकेऽभ्यर्च्य गणं सर्वमवाप्नुयात् । चतुर्थ्यां फाल्गुने नक्तमविघ्नाख्या चतुर्थ्यपि ॥ ६
चतुर्थ्यां दमनैः पूज्य चैत्रे प्रार्च्य गणं सुखी ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये चतुर्थीव्रतकथनं नामैकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९३७७

अथाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

पञ्चमीव्रतानि ।

अग्निरुवाच—

पञ्चमीव्रतकं वक्ष्ये आरोग्यस्वर्गमोक्षदम् । नभोनभस्याश्विने च कार्तिके शुक्लपक्षके ॥ १
वासुकिस्तक्षकः पूज्यः कालीयो मणिभद्रकः । *ऐरावतो धृतराष्ट्रः कर्कोटकधनंजयौ ॥ २
एते प्रयच्छन्त्यभयमायुर्विद्यायशः श्रियम् ॥ ३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पञ्चमीव्रतकथनं नामाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९३८०

अथैकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

षष्ठीव्रतानि ।

अग्निरुवाच—

षष्ठीव्रतानि वक्ष्यामि कार्तिकादौ समाचरेत् । षष्ठ्यां फलाशनोऽर्घार्थी भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ॥ १
स्कन्दषष्ठीव्रतं प्रोक्तं भाद्रे षष्ठ्यामथाक्षयम् । कृष्णषष्ठीव्रतं वक्ष्ये मार्गशीर्षे चरेच्च तत् ॥ २
अनाहारो वर्षमेकं भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये षष्ठीव्रतकथनं नामैकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९३८२

* अयं श्लोको नास्ति क. ड. पुस्तकयोः ।

१ क. ड. 'जेद्गुरुम् । प' । २ क. ड. वर्षं निर्वि' । ३ च. 'दमारभ्याद्ये आ' । ४ क. ड. 'उदः दायकः । ५ घ. 'मारनन्दिया' ।

अथ द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सप्तमीव्रतानि ।

अग्निरुवाच—

सप्तमीव्रतकं वक्ष्ये सर्वेषां भुक्तिमुक्तिदम् । माघमासे[1]ऽब्जके शुक्ले सूर्यं प्रार्च्य विशोकभाक् ॥ १

सर्वावाप्तिस्तु सप्तम्यां मासि भाद्रेऽर्कपूजनात् । पौषे मासि सितेऽनश्नन्नाच्यार्कं पापनाशनम् ॥

कृष्णपक्षे तु माघस्य सर्वावाप्तिस्तु सप्तमी । फाल्गुने तु सिते नन्दा सप्तमी चार्कपूजनात् ॥ ३

*मार्गशीर्षे सिते प्रार्च्य सप्तमी चापराजिता । मार्गशीर्षे सिते चाब्दं पुत्रीया सप्तमी स्त्रिया ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सप्तमीव्रतकथनं नाम द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५३८६

अथ त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अष्टमीव्रतानि ।

अग्निरुवाच—

वक्ष्ये व्रतानि चाष्टम्यां रोहिण्यां प्रथमं व्रतम् । मासि भाद्रपदे[2]ऽष्टम्यां रोहिण्यामर्धरात्रके ॥ १

†कृष्णो जातो यतस्तस्यां जयन्ती स्याचतोऽष्टमी । सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते चोपवासतः ॥

कृष्णपक्षे भाद्रपदे अष्टम्यां रोहिणीयुते । उपोषितोऽर्चयेत्कृष्णं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ ३

+आवाहयाम्यहं कृष्णं बलभद्रं च देवकीम् । वसुदेवं यशोदां गाः पूजयामि नमोऽस्तु ते ॥ ४

योगाय योगपतये योगेशाय नमो नमः । योगादिसंभवायैव गोविन्दाय नमो नमः ॥ ५

(×स्नानं कृष्णाय दद्यात्तु अर्घ्यं चानेन दापयेत् । यज्ञाय यज्ञेश्वराय यज्ञानां पतये नमः ॥ ६

यज्ञादिसंभवायैव गोविन्दाय नमो नमः ।) गृहाण देव पुष्पाणि सुगन्धीनि प्रियाणि ते ॥ ७

सर्वकामप्रदो देव भव मे देववन्दित । धूपधूपित धूपं त्वं धूपितैस्त्वं गृहाण मे ॥ ८

सुगन्ध(न्धि)धूपगन्धाढ्यं कुरु मां सर्वदा हरे । दीपदीप्त महादीपं दीपदीप्तिद सर्वदा ॥ ९

मया दत्तं गृहाण त्वं कुरु चोर्ध्वगतिं च माम् । विश्वाय विश्वपतये विश्वेशाय नमो नमः ॥ १०

विश्वादिसंभवायैव गोविन्दाय निवेदितम् । धर्माय धर्मपतये धर्मेशाय नमो नमः ॥ ११

धर्मादिसंभवायैव गोविन्द शयनं कुरु । सर्वाय सर्वपतये सर्वेशाय नमो नमः ॥ १२

सर्वादिसंभवायैव गोविन्दाय च पावनम् । क्षीरोदार्णवसंभूत अत्रिनेत्रसमुद्भव ॥ १३

गृहाणार्घ्यं शशाङ्केदं रोहिण्या सहितो मम । स्थण्डिले स्थापयेद्देवं सचन्द्रां रोहिणीं यजेत् ॥ १४

देवकीं वसुदेवं च यशोदां नन्दकं बलम् । अर्धरात्रे पयोधाराः पातये[3]द्गुडसर्पिषा ॥ १५

वस्त्रहेमादिकं दद्याद्ब्राह्मणान्भोजयेद्व्रती । जन्माष्टमीव्रतकरः पुत्रवान्विष्णुलोकभाक् ॥ १६

* इदमर्धं नास्ति क. ख. ग. ङ. च. पुस्तकेषु । † अयं श्लोको नास्ति च. पुस्तके । + इदमर्धं ग. पुस्तके नास्ति । × धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ख. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ च. 'से कृष्णे सु' । ख. ग. 'से शुक्लपक्षे सू' । २ घ. 'दे कृष्णे रो' । ३ ङ. च. 'येद्घृतस' ।

वर्षे वर्षे तु यः कुर्यात्पुत्रार्थी वेत्ति नो भयम् । पुत्रान्देहि धनं देहि आयुरारोग्यसंततिम्¹ ॥१७
धर्मं कामं च सौभाग्यं स्वर्गं मोक्षं च देहि मे ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये अयनत्यष्टमीव्रतकथन नाम त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५३९४

अथ चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अष्टमीव्रतानि ।

अग्निरुवाच²—

ब्रह्मादिमातृयजनाज्जपेन्मातृगणाष्टमीम् । कृष्णाष्टम्यां चैत्रमासे पूज्याब्दं कृष्णमर्थभाक् ॥ १
कृष्णाष्टमीव्रतं वक्ष्ये मासे मार्गशिरे(शीर्षे) चरेत् । नक्तं कृत्वा शुचिर्भूत्वा गोमूत्रं प्राशयेन्निशि॥
भूमिशायी निशायां च शंकरं पूजयेद्व्रती । पौषे शंभुं घृतं भाद्य माघे क्षीरं महेश्वरम् ॥ ३
महादेवं फाल्गुने च तिलाशी समुपोषितः । चैत्रे स्थाणुं यवाशी च वैशाखेऽथ शिवं यजेत् ॥४
*कुशोदाशी पशुपतिं ज्येष्ठे शृङ्गोदकाशनः । आषाढे गोमयाश्युग्रं श्रावणे⁶ सर्वकर्मभुक् ॥ ५
त्र्यम्बकं च भाद्रपदे बिल्वपत्राशनो निशि । तण्डुलाशी चाऽऽश्वयुजे ईशं रुद्रं तु कार्तिके ॥ ६
दध्याशी होमकारी स्याद्वर्षान्ते मण्डले यजेत् । गोवस्त्रहेम गुरवे दद्याद्विप्रेभ्य ईदृशम् ॥ ७
प्रार्थयित्वा द्विजान्भोज्य भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । (†नक्ताशी त्वष्टमीषु स्याद्वत्सरान्ते च धेनुदः ॥
पौरंदरं पदं याति⁸ स्वर्गतिव्रतमुच्यते ।) अष्टमी बुधवारेण पक्षयोरुभयोर्यदा ॥ ९
तदा व्रतं प्रकुर्वीत अथ वा सगुडाशिता । तस्यां नियमकर्तारो न स्युः खण्डितसंपदः ॥ १०
तण्डुलस्याष्टमुष्टीनां वर्जयित्वाऽङ्गुलीद्वयम् । भक्तं कृत्वा चाऽऽम्रपुटे सकुशे सकुलाम्बिकाम्११
आम्रिकं पूजयित्वाऽङ्गं भुञ्जीत च कथाश्रवात् । शक्तितो दक्षिणां दद्यात्कर्कटीतण्डुलान्विताम्॥
धीरो द्विजोऽस्य भार्याऽस्ति रम्भा पुत्रस्तु कौशिकः । दुहिता विजया तस्य धीरस्य धनदो वृषः
कौशिकस्तं गृहीत्वा तु गोपालैश्चारयन्वृषम् । गङ्गायां स्नानकृत्येऽथ नीतश्चौरैर्वृषस्तदा ॥ १४
स्नात्वा वृषमपश्यन्स वृषं मार्गितुमागतः । विजयाभगिनीयुक्तो ददर्श स सरोवरे ॥ १५
दिव्यस्त्रीयोषितां वृन्दमब्रवीद्देहि भोजनम् । स्त्रीवृन्दमूचे व्रतकृद्भुङ्क्ष्व त्वमतिथिर्मतः ॥ १६
व्रतं कृत्वा स बुभुजे प्राप्तवान्वनपालकम् । गतो धीरः सवृषभो विजयासहितस्तदा ॥ १७
धीरेण विजया दत्ता यमायान्तरितः पिता । व्रतभावात्कौशिकोऽपि ह्ययोध्यायां नृपोऽभवत्१८
पित्रोस्तु नरके दृष्ट्वा विजयाऽऽर्ता यमे गता । मृगयामागतं प्रोचे मुच्यते नरकात्कथम् ॥ १९
व्रतद्वयाद्यमः प्रोचे प्राप्य तत्कौशिको ददौ । बुधाष्टमीद्वयफलं स्वर्गतौ पितरौ ततः ॥ २०
विजया हर्षिता चक्रे व्रतं भुक्त्यादिसिद्धये । अशोककलिकाश्चाष्टौ ये पिबन्ति पुनर्वसौ ॥ २१

---

* इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । † धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति च. पुस्तके ।

---

१ ख. ग. 'न्यसन्मति' । २ च. 'म् । आयुर्धर्मं च । क. ङ. 'म् । काम मोक्ष च । ३ घ. 'च—आश्वयुजे' ।
४ क. ङ. विधुं । ५ ख. ग. 'मय क्षीर प्रा' । ६ च. 'णे शर्करान्नभु' । ७ क. ङ. 'रि तुष्टात्मन' । ८ घ. च. भुङ्क्ष ।

चैत्रे मासि सिताष्टम्यां न ते शोकमवाप्नुयुः । त्वामशोक हराभीष्ट मधुमाससमुद्भव ॥ २२
पिबामि शोकसंतप्तो मामशोकं सदा कुरु । चैत्रादौ मातृपूजाकृदष्टम्यां जयते रिपून् ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽष्टमीव्रतकथावर्णनं नाम चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४१७

अथ पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नवमीव्रतानि ।

अग्निरुवाच—

नवमीव्रतकं वक्ष्ये भुक्तिमुक्त्यादिसिद्धिदम् । देवी पूज्याऽऽश्विने शुक्ले गौर्याख्या नवमीव्रतम्(ते)
पिष्टकाख्या तु नवमी पिष्टाशी देविपूजनात् । अष्टम्यामाश्विने शुक्ले कन्यार्के मूलभे यदा ॥ २
अघार्दना सर्वदा वै महती नवमी स्मृता । दुर्गा तु नवगेहस्था एकागारस्थिताऽथवा ॥ ३
पूजिताऽष्टादशभुजा शेषाः षोडशसत्कराः । शेषाः षोडशहस्ताः स्युरञ्जनं डमरुं तथा ॥ ४
रुद्रचण्डा प्रचण्डा च चण्डोग्रा चण्डनायिका । चण्डा चण्डवती पूज्या चण्डरूपाऽतिचण्डिका ५
क्रमान्मध्ये चोग्रचण्डा दुर्गा महिषमर्दिनी । (*ओं दुर्गे दुर्गे रक्षणि स्वाहा, दशाक्षरो मन्त्रः) ६
+दीर्घाकारादिमन्त्रादिर्नवनेत्रो नमोन्तकः । षड्भिः पदैर्नमःस्वधावषट्कारहृदादिकम् ॥ ७
अङ्गुष्ठादिकनिष्ठान्तं न्यस्याङ्गानि जपेच्छिवाम् । एवं जपति यो गुह्यं नासौ केनापि बाध्यते ॥८
कपालं खेटकं घण्टां दर्पणं तर्जनीं धनुः । ध्वजं डमरुकं पाशं वामहस्तेषु बिभ्रतीम् ॥ ९
शक्तिमुद्गरशूलानि वज्रं खड्गं च कुन्तकम् । शङ्खं चक्रं शलाकां च आयुधानि च पूजयेत् ॥१०
पशुं च काली कालीति जप्त्वा खड्गेन घातयेत् । कालि कालि वज्रेश्वरि लौहदण्डायै नमः ॥
तदुत्थं रुधिरं मांसं पूतनायै च नैर्ऋते । वायव्यां पापराक्षस्यै चरक्यै नम ईश्वरे ॥ १२
विदारिकायै चाऽऽग्नेय्यां महाकौशिकमग्रये । तस्याग्रतो नृपः स्नायाच्छत्रुं पिष्टमयं हरेत् ॥ १३
दद्यात्स्कन्दविशाखाभ्यां ब्राह्म्याद्या निशि ता यजेत् । जयन्ती मङ्गला काली भद्रकाली कपालिनी
दुर्गा शिवा क्षमा धात्री स्वाहा स्वधा नमोऽस्तु ते । देवीं पञ्चामृतैः स्नाप्य पूजयेच्चार्हणादिना॥
ध्वजादिरथयात्रादिबलिदानं वरादिकृत्[1] ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नवमीव्रतकथनं नाम पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४३२

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गत ग. पुस्तके नास्ति । + दीर्घाकारादीत्यारभ्य जपेच्छिवामित्यन्तग्रन्थः क. ग. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति । † एवं कृत्वा विधानेन नवमीव्रतमाचरेत् । इत्यर्धमधिकं क. पुस्तके ।

1 ख. ग. °दं ।

अथ षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

दशमीव्रतम् ।

अग्निरुवाच—

दशमीव्रतकं वक्ष्ये धर्मकामादिदायकम् । दशम्यामेकभक्ताशी समाप्ते दशधेनुदः ॥
दिशश्च काञ्चनीर्दद्याद्ब्राह्मणाधिपतिर्भवेत्* ॥ १

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दशमीव्रतकथनं नाम षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४३३

अथ सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

एकादशीव्रतम् ।

अग्निरुवाच—

एकादशीव्रतं वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । दशम्यां नियताहारो मांसमैथुनवर्जितः ॥ १
एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि । द्वादश्येकादशी यत्र तत्र संनिहितो हरिः ॥ २
तत्र क्रतुशतं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणे । ×एकादशीकला यत्र परतो द्वादशी गता ॥ ३
तत्र क्रतुशतं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणे । दशम्येकादशीमिश्रा नोपोष्या नरकप्रदा ॥ ४
एकादश्यां निराहारो भुक्त्वा चैवापरेऽहनि । भोक्ष्येऽहं पुण्डरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत ॥ ५
एकादश्यां सिते पक्षे पुष्यर्क्षं तु यदा भवेत् । सोपोष्याऽक्षय्यफलदा प्रोक्ता सा पापनाशिनी ६
एकादशी द्वादशी या श्रवणेन च संयुता । विजया सा तिथिः प्रोक्ता भक्तानां विजयप्रदा ॥७
एषैव फाल्गुने मासि पुष्यर्क्षेण च संयुता । विजया प्रोच्यते सद्भिः कोटिकोटिगुणोत्तरा ॥ ८
एकादश्यां विष्णुपूजा कार्या सर्वोपकारिणी । धनवान्पुत्रवाँल्लोके विष्णुलोके महीयते ॥ ९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये एकादशीव्रतकथनं नाम सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४४२

अथाष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

द्वादशीव्रतानि ।

अग्निरुवाच—

द्वादशीव्रतकं वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ॥ १
=उपवासेन भैक्ष्येण चैवं द्वादशिकव्रती । चैत्रे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां मदनं हरिम् ॥ २

---

* एवं कृत्वा तु विधिना दशमीव्रतमाचरेत् । इत्यर्धमधिकं क. पुस्तके वर्तते । × इदमर्धं ख. पुस्तके नास्ति । = इदमर्धं च. पुस्तके नास्ति ।

---

१ क. ग. ङ. 'न्य द्वादश्यां पारणे कृते ॥ ए' । २ क. ङ. 'टिफलप्रदा । ए' । ३ क. ख ग. 'प नैव द्वादशिको भवेत् । चै' ।

(*पूजयेद्भुक्तिमुक्त्यर्थी मदनद्वादशीव्रती । माघशुक्ले तु द्वादश्यां भीमद्वादशिकव्रती ॥ ३
नमो नारायणायेति यजेद्विष्णुं स सर्वभाक् । फाल्गुने च सिते पक्षे गोविन्दद्वादशीव्रती ॥ ४
विशोकद्वादशीकारी यजेदाश्वयुजे हरिम् ।) लवणं मार्गशीर्षे तु कृष्णमभ्यर्च्य यो नरः ॥ ५
ददाति शुक्लद्वादश्यां स सर्वरसदायकः । गोवत्सं पूजयेद्भाद्रे गोवत्सद्वादशीव्रती ॥ ६
माघ्यां तु समतीतायां श्रवणेन तु संयुता । द्वादशी या भवेत्कृष्णा प्रोक्ता सा तिलद्वादशी॥७
तिलैः स्नानं तिलैर्होमो नैवेद्यं तिलमोदकम् । दीपश्च तिलतैलेन तथा देयं तिलोदकम् ॥ ८
तिलाश्च देया विप्रेभ्यः फलं होमोपवासतः । ओं नमो भगवतेऽथो वासुदेवाय वै यजेत् ॥ ९
सकुलः स्वर्गमाप्नोति षट्तिलद्वादशीव्रती । मनोरथद्वादशीकृत्फाल्गुने तु सितेऽर्चयेत् ॥ १०
नामद्वादशीव्रतकृत्केशवाद्यैश्च नामभिः । वर्षं यजेद्धरिं स्वर्गी न भवेन्नारकी नरः ॥ ११
फाल्गुनस्य सितेऽभ्यर्च्य सुमतिद्वादशीव्रती । मासि भाद्रपदे शुक्ले अनन्तद्वादशीव्रती ॥ १२
आश्लेषर्क्षे तु मूले वा माघे कृष्णाय वै नमः । यजेत्तिलांश्च जुहुयात्तिलद्वादशीकृन्नरः ॥ १३
सुगतिद्वादशीकारी फाल्गुने तु सिते यजेत् । जय कृष्ण नमस्तुभ्यं वर्षं स्याद्भुक्तिमुक्तिगः ॥
पौषशुक्ले तु द्वादश्यां संप्राप्तिद्वादशीव्रती ॥ १४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नानाद्वादशीव्रतकथनं नामाष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९४९६

अथैकोननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रवणद्वादशीव्रतम् ।

अग्निरुवाच—

श्रवणद्वादशीं वक्ष्ये मासि भाद्रपदे सिते । श्रवणेनं युता श्रेष्ठा महती सा ह्युपोषिता ॥ १
संगमे सरितां स्नानाच्छ्रवणद्वादशीफलम् । बुधश्रवणसंयुक्ता दानादौ सुमहाफला ॥ २
निषिद्धमपि कर्तव्यं त्रयोदश्यां तु पारणम् । द्वादश्यां च निराहारो वामनं पूजयाम्यहम् ॥ ३
उदकुम्भे स्वर्णमयं त्रयोदश्यां तु पारणम् । आवाहयाम्यहं विष्णुं वामनं शङ्खचक्रिणम् ॥ ४
सितवस्त्रयुगच्छन्ने घटे सच्छत्रपादुके । स्नापयामि जलैः शुद्धैर्विष्णुं पञ्चामृतादिभिः ॥ ५
छत्रदण्डधरं विष्णुं वामनाय नमो नमः । अर्घ्यं ददामि देवेश अर्घ्याहार्द्यैः सदाऽर्चितः ॥ ६
भुक्तिमुक्तिप्रजाकीर्तिसर्वैश्वर्ययुतं कुरु । वामनाय नमो गन्धं होमोऽनेनाष्टकं शतम् ॥ ७
ओं नमो वासुदेवाय शिरः संपूजयेद्धरेः । श्रीधराय मुखं तद्वत्कण्ठे कृष्णाय वै नमः ॥ ८
नमः श्रीपतये वक्षो भुजौ सर्वास्त्रधारिणे । व्यापकाय नमो नाभिं वामनाय नमः कटिम् ॥ ९
त्रैलोक्यजननायेति मेढ्रं जङ्घे यजेद्धरेः । सर्वाधिपतये पादौ विष्णोः सर्वात्मने नमः ॥ १०
घृतपक्वं च नैवेद्यं दद्याद्दध्योदनैर्घटान् । रात्रौ च जागरं कृत्वा प्रातः स्नात्वा च संगमे ॥ ११

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः घ. पुस्तके नास्ति ।

१ ग. 'भ्यर्चितश्च' । २ क. ङ. 'द्वदुलं द्वादशीव्रतम् । म' । ३ क. ङ. आषाढर्क्षे पु मू' । ४ क. ङ. च. 'न प्रमायुक्ता म' । ५ घ. ग. 'नाद्वादशद्वा' । ६ क. ङ. 'मकयं' ।

गन्धपुष्पादिभिः पूज्य वदेत्पुष्पाञ्जलिस्त्विदम् । नमो नमस्ते गोविन्द बुधश्रवणसंज्ञित ॥ १२
अघौघसंक्षयं कृत्वा सर्वसौख्यप्रदो भव । प्रीयतां देव देवेश मम नित्यं जनार्दन ॥ १३
वामनो बुद्धिदो दाता द्रव्यस्थो वामनः स्वयम् । वामनः प्रतिगृह्णाति वामनो मे ददाति च॥१४
द्रव्यस्थो वामनो नित्यं वामनाय नमो नमः । प्रदत्तदक्षिणो विप्रान्संभोज्यान्नं स्वयं चरेत्॥१५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये श्रवणद्वादशीव्रतकथनं नामैकोननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४७१

अथ नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अखण्डद्वादशीव्रतम् ।

*अग्निरुवाच—
अखण्डद्वादशीं वक्ष्ये व्रतसंपूर्णताकृतम् । मार्गशीर्षे सिते विष्णुं द्वादश्यां समुपोषितः ॥ १
पञ्चगव्यजले स्नातो यजेत्तत्प्राशनो व्रती । यवव्रीहियुतं पात्रं द्वादश्यां हि द्विजेऽर्पयेत् ॥ २
सप्तजन्मनि यत्किंचिन्मया खण्डं व्रतं कृतम् । भगवंस्त्वत्प्रसादेन तदखण्डमिहास्तु मे ॥ ३
यथाऽखण्डं जगत्सर्वं त्वमेव पुरुषोत्तम । तथाऽखिलान्यखण्डानि व्रतानि मम सन्तु वै ॥ ४
एवमेवानुमासं च चातुर्मास्यो विधिः स्मृतः । अन्यच्चैत्रादिमासेषु सक्तुपात्राणि चार्पयेत् ॥ ५
श्रावणादिषु चाऽऽरभ्य कार्तिकान्तेषु पारणम् । सप्तजन्मसु वैकल्यं व्रतानां सफलं कृते ॥
आयुरारोग्यसौभाग्यराज्यभोगादिमाप्नुयात् ॥ ६

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽखण्डद्वादशीव्रतकथनं नाम नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४७७

अथैकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

त्रयोदशीव्रतानि ।

अग्निरुवाच—
त्रयोदशीव्रतानीह सर्वदानि वदामि ते । अनङ्गेन कृतामादौ वक्ष्येऽनङ्गत्रयोदशीम् ॥ १
त्रयोदश्यां मार्गशीर्षे शुक्लेऽनङ्गं [1]हरं यजेत् । मधु संप्राशयेद्रात्रौ घृतहोमस्तिलाक्षतैः ॥ २
पौषे योगेश्वरं प्रार्च्य चन्दनाशी कृताहुतिः । +महेश्वरं [2]मौक्तिकाशी माघेऽभ्यर्च्य दिवं व्रजेत्
काकोलं प्राश्य [3]वीरं तु फाल्गुने पूजयेद्व्रती । कर्पूराशी स्वरूपं च [4]चैत्रे सौभाग्यवान्भवेत् ॥ ४
महारूपं तु वैशाखे यजेज्जातीफलाश्यपि । लवङ्गाशी ज्येष्ठमासे प्रद्युम्नं पूजयेद्व्रती ॥ ५
तिलोदाशी तथाऽऽषाढे उमाभर्तारमर्चयेत् । श्रावणे गन्धतोयाशी पूजयेच्छूलपाणिनम् ॥ ६

---

* अयमध्यायो नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु । + इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ क. ङ. घ. हरि । २ क. ख. ग. ङ. 'शी हुता' । ३ च. नादेश्वर । ४ क. ङ. च. चैत्रे । ५ ख. ग. घ. 'इदिने व्र' ।

सद्योजातं भाद्रपदे शशिना गुरुमर्चयेत् । सुवर्णवारि संप्राश्य आश्विने त्रिदशाधिपम् ॥ ७
विश्वेश्वरं कार्तिके तु मदनाशी यजेद्व्रती । शिवं हैमं तु वर्षान्ते संछाद्याऽऽम्रदलेन तु ॥ ८
वस्त्रेण पूजयित्वा तु दद्याद्विप्राय गां तथा । शयनं छत्रकलशान्पादुकारसभाजनम् ॥ ९
त्रयोदश्यां सिते चैत्रे रतिप्रीतियुतं स्मरन् । अशोकाख्यं नगं लिख्य सिन्दूररजनीमुखैः १०
अब्दं यजेत्तु कामार्थी कामत्रयोदशीव्रतम् ॥ ११

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये त्रयोदशीव्रतकथनं नामैकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९४८८

अथ द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

चतुर्दशीव्रतानि ।

अग्निरुवाच—

व्रतं वक्ष्ये चतुर्दश्यां भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । कार्तिके तु चतुर्दश्यां निराहारो यजेच्छिवम् ॥ १
(+वर्षं भोगधनायुष्यान्कुर्वञ्शिवचतुर्दशीम् । *मार्गशीर्षे सितेऽष्टम्यां तृतीयायां मुनिव्रतः ॥ २
द्वादश्यां वा चतुर्दश्यां फलाहारो यजेत्सुरम् । त्यक्त्वा फलानि दद्यात्तु कुर्वन्फलचतुर्दशीम्॥३
चतुर्दश्यामथाष्टम्यां पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः । अनश्नन्पूजयेच्छंभुं स्वर्ग्युभयचतुर्दशीम् ॥ ४
कृष्णाष्टम्यां तु नक्तेन तथा कृष्णचतुर्दशीम् । इह भोगानवाप्नोति परत्र च शुभां गतिम् ॥ ५
कार्तिके च चतुर्दश्यां कृष्णायां स्नानकृत्सुखी । आराधिते महेन्द्रे तु ध्वजाकारासु यष्टिषु)॥ ६
ततः शुक्लचतुर्दश्यामनन्तं पूजयेद्धरिम् । कृत्वा दर्भमयं चैव वारिधानीसमन्वितम् ॥ ७
शालिप्रस्थस्य पिष्टस्य पूपनाम्नः कृतस्य च । अर्धं विप्राय दातव्यमर्धमात्मनि योजयेत् ॥ ८
कर्तव्यं सरितां चान्ते कथां कृत्वा हरेरिति । अनन्तसंसारमहासमुद्रे मग्नान्समभ्युद्धर वासुदेव ९
अनन्तरूपे विनियोजयस्व ह्यनन्तरूपाय नमो नमस्ते ।
अनेन पूजयित्वाऽथ सूत्रं बद्ध्वा तु मन्त्रितम् । स्वके करे वा कण्ठे वा ह्यनन्तव्रतकृत्सुखी १०

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये नानाचतुर्दशीव्रतकथनं नाम द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९४९८

अथ त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

शिवरात्रिव्रतम् ।

अग्निरुवाच—

शिवरात्रिव्रतं वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदं शृणु । माघफाल्गुनयोर्मध्ये कृष्णा या तु चतुर्दशी ॥ १

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । * मार्गशीर्षे इत्यारभ्य फलचतुर्दशीमित्यन्तग्रन्थः ख. पुस्तके नास्ति ।

---

१ ख. ग. भोजयेत् । क. ङ. घ. भोजनम् । २ क. ङ. °न्तमुद्राय ।

कामयुक्ता तु सोपोष्या कुर्वञ्जागरणं व्रती । शिवरात्रिव्रतं कुर्वे चतुर्दश्यामभोजनम् ॥ २
रात्रिजागरणेनैव पूजयामि शिवं व्रती । आवाहयाम्यहं शंभुं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ ३
नरकार्णवकोत्तारनावं शिव नमोऽस्तु ते । नमः शिवाय शान्ताय प्रजाराज्यादिदायिने ॥ ४
*सौभाग्यारोग्यविद्यार्थं स्वर्गमार्गप्रदायिने । धर्मं देहि धनं देहि कामभोगादि देहि मे ॥ ५
गुणकीर्तिसुखं देहि स्वर्गं मोक्षं च देहि मे । लुब्धकः प्राप्तवान्पुण्यं पापी सुन्दरसेनकः ॥ ६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शिवरात्रिव्रतकथनं नाम त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५०४

अथ चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अशोकपूर्णिमादिव्रतम् ।

अग्निरुवाच—
अशोकपूर्णिमां वक्ष्ये भूधरं च भुवं यजेत् । फाल्गुन्यां सितपक्षायां वर्षं स्याद्भुक्तिमुक्तिभाक् ॥१
कार्तिक्यां तु वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत् । शैवं पदमवाप्नोति वृषव्रतमिदं परम् ॥ २
पित्र्या याऽमावसी(स्या) तस्यां पितॄणां दत्तमक्षयम् । उपोष्याब्दं पितॄनिष्ट्वा निष्पापः स्वर्गमाप्नुयात्
पञ्चदश्यां च माघस्य पूज्याजं सर्वमाप्नुयात् । वक्ष्ये सावित्र्यमावास्यां भुक्तिमुक्तिकरीं शुभाम् ४
पञ्चदश्यां व्रती ज्यैष्ठे वटमूले महासतीम् । त्रिरात्रोपोषिता नारी सप्तधान्यैः प्रपूजयेत् ॥ ५
प्ररूढैः कण्ठसूत्रैश्च रजन्यां कुङ्कुमादिभिः । वटावलम्बनं कृत्वा नृत्यगीतैः प्रभातके ॥ ६
नमः सावित्र्यै सत्यवते नैवेद्यं चार्पयेद्द्विजे । वेश्म गत्वा द्विजान्भोज्य स्वयं भुक्त्वा विसर्जयेत्
सावित्री प्रीयतां देवी सौभाग्यादिकमाप्नुयात् ॥ ८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये तिथिव्रतवर्णनं नाम चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५१२

अथ पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

वारव्रतानि ।

अग्निरुवाच—
वारव्रतानि वक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिप्रदानि हि । कैरः पुनर्वसुः सूर्ये स्नाने सर्वौषधी शुभा ॥ १
श्राद्धी चाऽऽदित्यवारे तु सप्तजन्मस्वरोगभाक् । संक्रान्तौ सूर्यवारो यः सोऽर्कस्य हृदयः शुभः
कृत्वा हस्ते सूर्यवारं नक्तेनाब्दं स सर्वभाक् । चित्राभसोमवाराणि सप्त कृत्वा सुखी भवेत् ॥३
स्वातौ गृहीत्वा चाङ्गारं सप्तनक्तार्तिवर्जितः । विशाखायां बुधं गृह्य सप्तनक्ती ग्रहार्तिनुत् ॥४

---

* इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ ख. ग. 'प्राप्तश्च' । २ ग. घ. कर्ं । ३ ग. ङ. पूज्य ।

अनुराधे देवगुरुं सप्तनक्ती ग्रहार्तिनुत् । शुक्रं ज्येष्ठासु संपूज्य सप्तनक्ती ग्रहार्तिनुत् ॥
मूले शनैश्चरं पूज्य सप्तनक्ती ग्रहार्तिनुत् ॥ ५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वारव्रतवर्णनं नाम पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५१७

अथ षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नक्षत्रव्रतानि ।

अग्निरुवाच—

नक्षत्रव्रतकं वक्ष्ये भे हरिः पूजितोऽर्थदः । नक्षत्रपुरुषं चाऽऽदौ चैत्रमासे हरिं यजेत् ॥ १
मूले पादौ यजेज्जङ्घे रोहिणीष्वर्चयेद्धरिम् । जानुनी चाश्विनीयोगे आषाढासूरुसंज्ञके ॥ २
मेढ्रं पूर्वोत्तरास्वेव कटिं वै कृत्तिकासु च । पार्श्वे भाद्रपदाभ्यां तु कुक्षिं वै रेवतीषु च ॥ ३
स्तनौ चैवानुराधासु धनिष्ठासु च पृष्ठकम् । भुजौ पूज्यौ विशाखासु पुनर्वस्वङ्गुलीर्यजेत् ॥ ४
अश्लेषासु नखान्पूज्य कण्ठं ज्येष्ठासु पूजयेत् । श्रोत्रे विष्णोश्च श्रवणे मुखं पुष्ये हरेर्यजेत् ॥ ५
यजेत्स्वातिषु दन्ताग्रमास्यं वारुणभेऽर्चयेत् । मघासु नासां नयने मृगशीर्षे ललाटकम् ॥ ६
चित्रासु चाऽऽर्द्रासु कचानब्दान्ते स्वर्णकं हरिम् । गुडपूर्णे घटेऽभ्यर्च्य शय्यागोर्थादि दक्षिणा ७
नक्षत्रपुरुषो विष्णुः पूजनीयः शिवात्मकः । शांभवायनीयव्रतकृन्मासभे पूजयेद्धरिम् ॥ ८
कार्तिके कृत्तिकायां च मृगशीर्षे मृगास्यके । नामभिः केशवाद्यैस्तु अच्युताय नमोऽपि वा ॥ ९
कार्तिके कृत्तिकाभेऽह्नि मासनक्षत्रगं हरिम् । शांभवायनीयव्रतकं करिष्ये भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १०
केशवादिमहामूर्तिमच्युतं सर्वदायकम् । आवाहयाम्यहं देवमायुरारोग्यवृद्धिदम् ॥ ११
कार्तिकादौ सदा देयमन्नं मासचतुष्टयम् । फाल्गुनादौ च कृशरमाषाढादौ च पायसम् ॥ १२
देवाय ब्राह्मणेभ्यश्च नक्तं नैवेद्यमार्पयेत् । पञ्चगव्यजले स्नातस्तस्यैव प्राशनाच्छुचिः ॥ १३
अर्वाग्विसर्जनाद्द्रव्यं नैवेद्यं सर्वमुच्यते । विसर्जिते जगन्नाथे निर्माल्यं भवति क्षणात् ॥ १४

नमो नमस्तेऽच्युत मे क्षयोऽस्तु पापस्य वृद्धिं समुपैतु पुण्यम् ।
ऐश्वर्यवित्तादि सदाऽक्षयं मे क्षयं च मा संततिरभ्युपैतु ॥ १५
यथाऽच्युतस्त्वं परतः परस्तात्स ब्रह्मभूतः परतः परात्मन् ।
तथाऽच्युतं त्वं कुरु वाञ्छितं मे मया कृतं पापहराप्रमेय ॥ १६

अच्युतानन्त गोविन्द प्रसीद यदभीप्सितम् । अक्षयं माममेयात्मन्कुरुष्व पुरुषोत्तम ॥ १७
सप्त वर्षाणि संपूज्य भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । अनन्तव्रतमाख्यास्ये नक्षत्रव्रतकेऽर्थदम् ॥ १८
मार्गशीर्षे मृगशिरे(शीर्षे) गोमूत्राशी यजेद्धरिम् । अनन्तं सर्वकामानामनन्तो भगवान्फलम् १९
*ददात्यनन्तं च पुनस्तदेवान्यत्र जन्मनि । अनन्तपुण्योपचयं करोत्येतन्महाव्रतम् ॥ २०
यथाभिलषितप्राप्तिं करोत्यक्षयमेव च । (+पादादि पूज्य नक्तं तु भुञ्जीयात्तैलवर्जितम् ॥ २१

---

* एतदर्धस्थाने क. ख. पुस्तकयोरिदं दृश्यते 'ददे द्वे सप्तजन्मानि पुनरात्मानमात्मनि' इति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः घ. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ घ. ग कराक्यां । २ ग 'द पदर्मादि' । क. ख. 'द परमेश्वर । अ' ।

(दिवसव्रतानि)

घृतेनानन्तमुद्दिश्य होमो मासचतुष्टयम् । चैत्रादौ शालिना होमः पयसा श्रावणादिषु) ॥ २२
मांधाताऽभूद्युवनाश्वादनन्तव्रतकात्सुतः ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नक्षत्रव्रतवर्णनं नाम षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५४०

अथ सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

दिवसव्रतानि ।

अग्निरुवाच—

दिवसव्रतकं वक्ष्ये ह्यादौ धेनुव्रतं वदे । यश्चोभयमुखीं दद्यात्प्रभूतकनकान्विताम् ॥ १
दिनं पयोव्रतस्तिष्ठेत्स याति परमं पदम् । त्र्यहं पयोव्रतं कृत्वा काञ्चनं कल्पपादपम् ॥ २
दत्त्वा ब्रह्मपदं याति कल्पवृक्षव्रतं स्मृतम् । दद्याद्विंशत्पलादूर्ध्वं महीं कृत्वा तु काञ्चनीम् ॥ ३
दिनं पयोव्रतस्तिष्ठेद्रुद्रगः स्याद्दिवाव्रती । पक्षे पक्षे त्रिरात्रं तु भक्तेनैकेन यः क्षपेत् ॥ ४
विपुलं धनमाप्नोति त्रिरात्रव्रतकृद्दिनम् । मासे मासे त्रिरात्राशी एकभक्ती गणेशताम् ॥ ५
यस्त्रिरात्रं व्रतं कुर्यात्समुद्दिश्य जनार्दनम् । कुलानां शतमादाय स याति भवनं हरेः ॥ ६
नवम्यां च सिते पक्षे नरो मार्गशिरस्यथ । प्रारभेत त्रिरात्राणां व्रतं तु विधिवद्व्रती ॥ ७
+ओं नमो वासुदेवाय सहस्रं वा शतं जपेत् । अष्टम्यामेकभक्ताशी दिनत्रयमुपावसेत् ॥ ८
द्वादश्यां पूजयेद्विष्णुं कार्तिके कारयेद्व्रतम् । विप्रान्संभोज्य वस्त्राणि शयनान्यासनानि च ॥ ९
छत्रोपवीतपात्राणि दद्यात्संप्रार्थयेद्द्विजान् । व्रतेऽस्मिन्दुष्करे चापि विकलं यद्भून्मम ॥ १०
भवद्भिस्तदनुज्ञातं परिपूर्णं भवत्विति । भुक्तभोगो व्रजेद्विष्णुं त्रिरात्रव्रतकृद्व्रती ॥ ११
कार्तिकव्रतकं वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । दशम्यां पञ्चगव्याशी एकादश्यामुपोषितः ॥ १२
(*कार्तिकस्य सितेऽभ्यर्च्य विष्णुं देवो विमानगः । चैत्रे त्रिरात्रं नक्ताशी अजापञ्चप्रदः सुखी
त्रिरात्रं पयसः पानमुपवासपरस्त्र्यहम् ।) षष्ठ्यादि कार्तिके शुक्ले कृच्छ्रो माहेन्द्र उच्यते ॥१४
पञ्चरात्रं पयः पीत्वा दध्याहारो ह्युपोषितः । एकादश्यां कार्तिके तु कृच्छ्रोऽयं भास्करोऽर्थदः ॥
यवागूं यावकं शाकं दधि क्षीरं घृतं जलम् । पञ्चम्यादि सिते पक्षे कृच्छ्रः सांतपनः स्मृतः १६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दिवसव्रतकथनं नाम सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५५६

+ इदमर्धं नास्ति ख. पुस्तके । * धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठश्च. पुस्तके नास्ति ।

---

१ च. 'द्यादिसर्जनाद्' । २ ख. ग. 'कमुक्तिमणेश्वरम् । य' । ३ क. ख. ग. 'म्यां चाऽऽदिने प' । ४ ख. ग. घ. ग्रत । ५ ग. विधिरन्वीत् । ६ ख. ग. 'मो भगवते वा' । ७ क. ङ. 'दिक्या पार' । ८ क. ङ. दश सप्त' । ९ क. ख. 'भवत' । १० ख. ग. 'द्यो सर्वा प' । ११ च. 'रोऽनरः ।

अथाष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मासव्रतानि ।

अग्निरुवाच—

मासव्रतकमाख्यास्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । आषाढादिचतुर्मासमभ्यङ्गं वर्जयेत्सुधीः ॥ १
वैशाखे पुष्पलवणं त्यक्त्वा गोदो नृपो भवेत् । गोदो मासोपवासी च भीष्मव्रतकरो हरिः ॥ २
आषाढादिचतुर्मासं प्रातःस्नायी च विष्णुगः । माघे मास्यथ चैत्रे वा गुडधेनुप्रदो भवेत् ॥ ३
गुडव्रतस्तृतीयायां गौरीशः स्यान्महाव्रती । मार्गशीर्षादिमासेषु नक्तकृद्विष्णुलोकभाक् ॥ ४
एकभक्तव्रती तद्वद्द्वादशीव्रतकं पृथक् । फलव्रती चतुर्मासं फलं त्यक्त्वा प्रदापयेत् ॥ ५
श्रावणादिचतुर्मासं व्रतैः सर्वं लभेद्व्रती । आषाढस्य सिते पक्ष एकादश्यामुपोषितः ॥ ६
चातुर्मास्यव्रतानां तु कुर्वीत परिकल्पनम् । आषाढ्यां चाथ संक्रान्तौ कर्कटस्य हरिं यजेत् ॥ ७
इदं व्रतं मया देव गृहीतं पुरतस्तव । निर्विघ्नां सिद्धिमायातु प्रसन्ने त्वयि केशव ॥ ८
गृहीतेऽस्मिन्व्रते देव यद्यपूर्णे म्रिये ह्यहम् । तन्मे भवतु संपूर्णं त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥ ९
मांसादि त्यक्त्वा विप्रः स्याच्चैलत्यागी हरिं यजेत् । एकान्तरोपवासी च त्रिरात्री विष्णुलोकभाक्
चान्द्रायणी विष्णुलोकी मौनी स्यान्मुक्तिभाजनम् । प्राजापत्यव्रती स्वर्गी सक्तुयावकभक्षकः ॥
दुग्धाद्याहारवान्स्वर्गी पञ्चगव्याम्बुभुक्तथा । शाकमूलफलाहारी नरो विष्णुपुरीं व्रजेत् ॥ १२
(×मांसवर्जी यवाहारो रसवर्जी हरिं व्रजेत् । कौमुदव्रतमाख्यास्ये आश्विने समुपोषितः ॥ १३
द्वादश्यां पूजयेद्विष्णुं मल्लिप्याब्जोत्पलादिभिः । घृतेन तिलतैलेन दीपनैवेद्यमर्पयेत् ॥ १४
ओं नमो वासुदेवाय मालत्या मालया यजेत् । धर्मकामार्थमोक्षांश्च प्राप्नुयात्कौमुदव्रती ॥ १५
सर्वं लभेद्धरिं प्रार्च्य मासोपवासकव्रती) ॥ १६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मासव्रतकथनं नामाष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५७२

अथ नवनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नानाव्रतानि ।

अग्निरुवाच—

ऋतुव्रतान्यहं वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदानि ते । इन्धनानि तु यो दद्याद्वर्षादिचतुरो ह्यृतून् ॥ १
घृतधेनुप्रदश्चान्ते ब्राह्मणोऽग्निव्रती भवेत् । कृत्वा मौनं तु संध्यायां मासान्ते घृतकुम्भदः ॥ २
तिलघण्टावस्त्रदाता सुखी सारस्वतव्रती । पञ्चामृतेन स्नपनं कृत्वाऽब्दं धेनुदो नृपः ॥ ३
एकादश्यां तु नक्ताशी चैत्रे भक्तं निवेदयेत् । हैमं विष्णोः पदं याति मासान्ते विष्णुसद्व्रती ॥४

× धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठश्च. पुस्तके नास्ति ।

१ ख. ग. °त्सुधी । वै° । २ क. ङ. °व्यां पुरस° । ३ ख. मासत्यागी तु वि° । ४ घ. °रात्रं वि° । ५ क. घ. ङ. सुधीः ।

(दीपदानव्रतम्)

*पायसाशी गोयुगदः श्रीभाग्देवीव्रती भवेत् । निवेद्य पितृदेवेभ्यो यो भुङ्क्ते स भवेन्नृपः ॥ ५
वर्षव्रतानि चोक्तानि संक्रान्तिव्रतकं वदे । संक्रान्तौ स्वर्गलोकी स्याद्रात्रिजागरणान्नरः ॥ ६
अमावास्यां तु संक्रान्तौ शिवार्कयजनात्तथा । उत्तरे त्वयने चेज्यः प्रातःस्नानेन केशवम् (:)॥७
द्वात्रिंशत्पलमानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते । घृतक्षीरादिनाऽऽस्नाप्य प्राप्नोति विषुवादिषु ॥ ८
स्त्रीणामुमाव्रतं श्रीदं तृतीयास्वष्टमीषु च । गौरीं महेश्वरं चापि यजेत्सौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ९
उमामहेश्वरौ प्रार्च्य अवियोगादि चाऽऽप्नुयात् । मूलव्रतकरी स्त्री च उमेशव्रतकारिणी ॥ १०
सूर्यभक्ता तु या नारी ध्रुवं सा पुरुषो भवेत् ॥ ११

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये नानाव्रतवर्णनं नाम नवनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५८३

अथ द्विशततमोऽध्यायः ।

दीपदानव्रतम् ।

अग्निरुवाच—

दीपदानव्रतं वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । देवद्विजातिकगृहे दीपदोऽब्दं स सर्वभाक् ॥ १
चा(च)तुर्मासे(सं) विष्णुलोकी कार्तिके स्वर्गलोक्यपि । दीपदानात्परं नास्ति न भूतं न भविष्यति ॥२
दीपेनाऽऽयुश्च चक्षुष्मान्दीपाल्लक्ष्मीसुतादिकम् । सौभाग्यं दीपदः प्राप्य स्वर्गलोके महीयते ॥३
विदर्भराजदुहिता ललिता दीपदानभाक् । चारुधर्मक्ष्मापपत्नी शतभार्याधिकाऽभवत् ॥ ४
ददौ दीपसहस्रं सा विष्णोरायतने सती । पृष्टा सा दीपमाहात्म्यं सपत्नीभ्य उवाच ह ॥ ५

ललितोवाच—

सौवीरराजस्य पुरा मैत्रेयोऽभूत्पुरोहितः । तेन चाऽऽयतनं विष्णोः कारितं देविकातटे ॥ ६
कार्तिके दीपकस्तेन दत्तः संमेरितो मया । वक्त्रप्रान्तेन नश्यन्त्या मार्जारस्य तदा भयात् ॥ ७
निर्वाणवान्प्रदीप्तोऽभूद्वर्त्या मूषिकया तदा । मृता राजात्मजा जाता राजपत्नी शताधिका ॥ ८
असंकल्पितमप्यस्य प्रेरणं यत्कृतं मया । विष्ण्वायतनदीपस्य तस्येदं भुज्यते फलम् ॥ ९
जातिस्मरा ह्यतो दीपान्प्रयच्छामि त्वहर्निशम् । एकादश्यां दीपदो वै विमाने दिवि मोदते १०
जायते दीपहर्ता तु मूको वा जड एव च । अन्धे तमसि दुष्पारे नरके पतते किल ॥ ११
विक्रोशमानांश्च नरान्यमकिंकर आह तान् । विलपितैरलमत्रापि किं वो विलपिते फलम् ॥ १२
यदा प्रमादिभिः पूर्वमत्यन्तसमुपेक्षितः । जन्तुर्जन्मसहस्रेभ्यो ह्येकस्मिन्मानुषो यदि ॥ १३
तत्राप्यतिविमूढात्मा किं भोगानभिधावति । स्वहितं विषयास्वादैः क्रन्दनं तदिहाऽऽगतम् ॥१४
भुज्यते च कृतं पूर्वमेतत्किं वो न चिन्तितम् । परस्त्रीषु कुचाभ्यङ्गं प्रीतये दुःखदं हि वः ॥१५
मुहूर्तविषयास्वादोऽनेककोट्यब्ददुःखदः । परस्त्रीहारि यद्गीतं हा मातः किं विलप्यते ॥ १६
कोऽतिभारो हरेर्नाम्नि जिह्वया परिकीर्तने । +वर्तितैलेऽल्पमूल्येऽपि यदग्निर्लभ्यते सदा ॥ १७

---

* इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । + इदमर्धं च पुस्तके नास्ति ।

१ क. ङ. °दीर्घभा° । २ क. ङ. हसित । ३ ख. ग. °चायइ ।

दानाशक्तैर्हरेर्दीपो हृतस्तद्वोऽतिदुःखदम् । इदानीं किं विलापेन सहध्वं यदुपागतम् ॥ १८

अग्निरुवाच—

ललितोक्तं च ताः श्रुत्वा दीपदानादिवं ययुः । तस्माद्दीपप्रदानेन व्रतानामधिकं फलम् ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दीपदानवर्णनं नाम द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५६०२

अथैकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

नवव्यूहार्चनम् ।

अग्निरुवाच—

नवव्यूहार्चनं वक्ष्ये नारदाय हरीरितम् । मण्डलेऽब्जेऽर्चयेन्मध्ये अवीजं वासुदेवकम् ॥ १
आवीजं च संकर्षणमं प्रद्युम्नं च दक्षिणे । अः अनिरुद्धं नैर्ऋते ओं नारायणमप्सु च ॥ २
तत्सद्ब्रह्माणमनिले हूंरूं विष्णुं क्षौं नृसिंहकम् । उत्तरे भूर्वराहं च ईशे द्वारि च पश्चिमे ॥ ३
कं टं सं शं गरुत्मन्तं पूर्ववक्त्रं च दक्षिणे । खं छं वं हुं फडिति च खं ठं फं शं गदां विधौ ॥
वं पं मं क्षं कोणे शं च धं दं भं हं श्रियं यजेत् । दक्षिणे चोत्तरे पुष्टिं गं डं वं शं स्वबीजकम्॥
पीठस्य पश्चिमे धं वं वनमालां च पश्चिमे । श्रीवत्सं चैव सं हं लं छं तं यं कौस्तुभं जले ॥ ६
दशमीक्रमाद्विष्णोर्नमोऽनन्तमधोऽर्चयेत् । दशाङ्गादिमहेन्द्रादीन्पूर्वादौ चतुरो घटान् ॥ ७
तोरणानि वितानं च अग्न्यनिलेन्दुबीजकैः । मण्डलानि क्रमाद्ध्यात्वा तनुं बन्ध ततः प्लवेत्॥८
अम्बरस्थं ततो ध्यात्वा सूक्ष्मरूपमथाऽऽत्मनः । सितामृते निमग्नं च चन्द्रबिम्बात्स्रुतेन च ॥ ९
तदेव चाऽऽत्मनो बीजममृतं पुरसंस्कृतम् । उत्पद्यमानं पुरुषमात्मानमुपकल्पयेत् ॥ १०
उत्पन्नोऽस्मि स्वयं विष्णुर्बीजं द्वादशकं न्यसेत् । हृच्छिरस्तु शिखा चैव कवचं चास्त्रमेव च ११
वक्षोमूर्धशिखापृष्ठलोचनेषु न्यसेत्पुनः । अस्त्रं करद्वये न्यस्य ततो दिव्यतनुर्भवेत् ॥ १२
यथाऽऽत्मनि तथा देवे शिष्यदेहे न्यसेत्तथा । अनिर्माल्या स्मृता पूजा पद्धरैः पूजनं हृदि॥१३
सनिर्माल्या मण्डलादौ बद्धनेत्राथ शिष्यकाः । पुष्पं क्षिपेयुर्यन्मूर्तौ तस्य तन्नाम कारयेत् ॥ १४
निवेद्य वामतः शिष्यांस्तिलव्रीहिघृतं हुनेत् । शतमष्टोत्तरं हुत्वा सहस्रं कायशुद्धये ॥ १५
नवव्यूहस्य मूर्तीनामङ्गानां च शताधिकम् । पूर्णान्दत्त्वा दीक्षयेत्तान्गुरुः पूज्यश्च तैर्धनैः ॥ १६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नवव्यूहार्चनवर्णनं नामैकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५६१८

---

१ क. ख. हू । २ ख. ङ. °राहय द्वारे वामे च प° । ३ क. ङ. कं टं च पं गुहं सरहं पूर्ववक्त्रं च । ४ क. ङ. °पे । अं मं ध दं फं° । ५ क. ङ. °भी । चन्द्रपक्षं श्रीकमुध तं दं न । ६ ख. घ. ङ. °मार्गे फ° । ७ क. घ. ग. सहं दध्या ढ° । ८ ख. अनावर्त । ९ क. ङ. वार्देसूहं । म° ।

अथ द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

पुष्पवर्गकथनम् ।

अग्निरुवाच—

पुष्पगन्धधूपदीपनैवेद्यैस्तुष्यते हरिः । पुष्पाणि देवयोग्यानि ह्ययोग्यानि वदामि ते ॥ १
पुष्पं श्रेष्ठं मालती च तमालो भुक्तिमुक्तिमान् । मल्लिका सर्वपापघ्नी यूथिका विष्णुलोकदा ॥ २
अतिमुक्तमयं तद्वत्पाटला विष्णुलोकदा । करवीरैर्विष्णुलोकी जपापुष्पैश्च पुण्यवान् ॥ ३
पावन्तीकुब्जकाद्यैश्च तगरैर्विष्णुलोकभाक् । कर्णिकारैर्विष्णुलोकः कुरण्टैः पापनाशनम् ॥ ४
पद्मैश्च केतकीभिश्च कुन्दपुष्पैः परा गतिः । बाणपुष्पैर्बर्बराभिः कृष्णाभिर्हरिलोकभाक् ॥ ५
अशोकैस्तिलकैस्तद्वदाटरूपभवैस्तथा । मुक्तिभागी बिल्वपत्रैः शमीपत्रैः परा गतिः ॥ ६
विष्णुलोकी भृङ्गराजैस्तमालस्य दलैस्तथा । तुलसी कृष्णगौराख्या कह्लारोत्पलकानि च ॥ ७
पद्मं कोकनदं पुण्यं शताब्जमालया हरिः । नीपार्जुनकदम्बैश्च बकुलैश्च सुगन्धिभिः ॥ ८
किंशुकैर्मुनिपुष्पैस्तु गोकर्णैर्नागकर्णकैः । संध्यापुष्पैर्बिल्वतकै रञ्जनीकेतकीभवैः ॥ ९
कूष्माण्डतिमिरोत्थैश्च कुशकाशशरोद्भवैः । घृतादिभिर्मरुवकैः पत्रैरन्यैः सुगन्धकैः ॥ १०
भुक्तिर्मुक्तिः पापहानिर्भक्त्या सर्वैस्तु तुष्यति । स्वर्णलक्षाधिकं पुष्पं माला कोटिगुणाधिका ११
स्ववनेऽन्यवने पुष्पैस्त्रिगुणं वनजैः फलम् । विशीर्णैर्नार्चयेद्विष्णुं नाधिकाङ्गैर्न मोटितैः ॥ १२
काञ्चनारैस्तथोन्मत्तैर्गिरिकर्णिकया तथा । कुटजैः शाल्मलीयैश्च शिरीषैर्नरकादिकम् ॥ १३
सुगन्धैर्ब्रह्मपद्मैश्च पुष्पैर्नीलोत्पलैर्हरिः । अर्कमन्दारधुस्तूरकुसुमैरर्च्यते हरः ॥ १४
कुटजैः कर्कटीपुष्पैः केतकीं न शिवे ददेत् । कूष्माण्डनिम्बसंभूतं पैशाचं गन्धवर्जितम् ॥ १५
अहिंसा इन्द्रियजयः क्षान्तिर्ज्ञानं दया श्रुतम् । भावाष्टपुष्पैः संपूज्य देवान्स्याद्भुक्तिमुक्तिभाक्॥
(× अहिंसा प्रथमं पुष्पं पुष्पमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वपुष्पं दया भूते पुष्पं शान्तिर्विशिष्यते ॥ १७
शमः पुष्पं तपः पुष्पं ध्यानं पुष्पं च सप्तमम् । सत्यं चैवाष्टमं पुष्पमेतैस्तुष्यति केशवः ॥ १८
एतैरेवाष्टभिः पुष्पैस्तुष्यत्येवार्चितो हरिः । पुष्पान्तराणि सन्त्यत्र बाह्यानि मनुजोत्तम ॥ १९
भक्त्या दयान्वितैर्विष्णुः पूजितः परितुष्यति ।) वारुणं सलिलं पुष्पं सौम्यं घृतपयोदधि॥२०
प्राजापत्यं तथाऽन्नादि आग्नेयं धूपदीपकम् । फलपुष्पादिकं चैव वानस्पत्यं तु पञ्चमम् ॥ २१
पार्थिवं कुशमूलाद्यं वायव्यं गन्धचन्दनम् । श्रद्धाख्यं विष्णुपुष्पं च सर्वदा चाष्टपुष्पिका ॥ २२
आसनं मूर्तिपञ्चाङ्गं विष्णुर्वा चाष्टपुष्पिकाः(का) । विष्णोस्तु वासुदेवाद्यैरीशानाद्यैः शिवस्य वा

इत्याग्नेये महापुराणे पुष्पवर्गवर्णनं नाम द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५६४१

× धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः ख. ग. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ च. पाटलाकुब्जका° । २ ख. कुरवैः । ३ छ. ङ. °शतोद्° । ४ ध. ग. °षैः । ५ क. °वारान्तेषु दरुकैः । ५ क. ङ. °षं च निर्जि: । ६ ख. °प वाञ्छित ।

अथ त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

नरकस्वरूपम् ।

अग्निरुवाच—

पुष्पाद्यैः पूजनाद्विष्णोर्न याति नरकान्वदे । *आयुषोऽन्ते नरः प्राणैरनिच्छन्नपि मुच्यते ॥ १
जलमग्निर्विषं शस्त्रं क्षुद्व्याधिः पतनं गिरेः । निमित्तं किंचिदासाद्य देही प्राणैर्विमुच्यते ॥ २
अन्यच्छरीरमादत्ते यातनीयं स्वकर्मभिः । भुङ्क्तेऽथ पापकृद्दुःखं सुखं धर्मीप संगतः ॥ ३
नीयते यमदूतैस्तु यमं प्राणिभयंकरैः । कुपथे दक्षिणद्वारि धार्मिकः पश्चिमादिभिः ॥ ४
यमाज्ञप्तैः किंकरैस्तु पात्यते नरकेषु च । स्वर्गे तु नीयते धर्माद्वसिष्ठाद्युक्तिसंश्रयात् ॥ ५
गोघाती तु महावीच्यां वर्षलक्षं तु पीड्यते । ताम्रकुम्भे महादीप्ते ब्रह्महा भूमिहारकः ॥ ६
महाप्रलयके यावद्रौरवे पीड्यते शनैः । स्त्रीबालवृद्धहन्ता तु यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ७
महारौरवके रौद्रे गृहक्षेत्रादिदीपकः । दह्यते कल्पमेकं स चौरस्तामिस्रके पतेत् ॥ ८
नैककल्पं तु शूलाद्यैर्भिद्यते यमकिंकरैः । महातामिस्रके सर्पजलौकाद्यैश्च पीड्यते ॥ ९
यावद्भूमिर्मातृहाद्या असिपत्रवनेऽसिभिः । नैककल्पं तु नरके करम्भवालुकासु च ॥ १०
येन दग्धो जनस्तत्र दह्यते वालुकादिभिः । काकोले कृमिविष्ठाशी एकाकी मिष्टभोजनः ॥ ११
कुट्टले मूत्ररक्ताशी पञ्चयज्ञक्रियोज्झितः । +सुदुर्गन्धे रक्तभोजी भवेच्चाभक्ष्यभक्षकः ॥ १२
तैलपाके तु तिलवत्पीड्यते परपीडकः । †तैलपाके तु पच्येत शरणागतघातकः ॥ १३
निरुच्छ्वासे दाननाशी रसविक्रयकोऽध्वरे । नाम्ना वज्रकटाहे च महापाते तदाऽनृती ॥ १४
महाज्वाले पापबुद्धिः क्रकचेऽगम्यगामिनः । संकरी गुडपाके च प्रतुदेत्परमर्मकृत् ॥ १५
क्षारह्रदे प्राणिहन्ता क्षुरधारे च भूमिहृत् । अम्बरीषे गोस्वर्णहृद्द्रुमच्छिद्ज्वलशस्त्रके ॥ १६
मधुहर्ता परीतापे कालसूत्रे परार्थहृत् । कश्मलेऽत्यन्तमांसाशी उग्रगन्धे ह्यपिण्डदः ॥ १७
दुर्धरे शुल्कोचभक्षी वन्दिग्राहेरताश्च ये । मंजूषे नरके लोहेऽप्रतिष्ठे श्रुतिनिन्दकः ॥ १८
पूतिवक्त्रे कूटसाक्षी परिलुण्ठेद्धनापहा । बालस्त्रीवृद्धघाती च कराले ब्राह्मणार्तिकृत् ॥ १९
(÷विलेपे मद्यपो विप्रो महाप्रेते तु भेदिनः । तथाऽऽक्रम्य पारदाराञ्ज्वलन्तीमायसीं शिलाम् ॥)
शाल्मलाख्ये तथालिङ्गेन्नारी बहुनरंगमा । आस्फोटजिह्वोद्धरणं स्त्रीक्षणान्नेत्रभेदनम् ॥ २१
अङ्गारराशौ क्षिप्यन्ते मातृपुत्र्यादिगामिनः । चौराः क्षुरैश्च भिद्यन्ते स्वमांसाशी च मांसभुक् २२
मासोपवासकर्ता वै न याति नरकं नरः । एकादशीव्रतकरो भीष्मपञ्चकसद्व्रती ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नरकस्वरूपवर्णनं नाम त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५६६४

---

* इदमर्धं ख. पुस्तके नास्ति । + एतदर्धस्थाने—"चर्मकुम्भे रक्तभोजी भवेद्वा रक्तभोजनः" इति च. पुस्तके वर्तते । † इदमर्धं नास्ति क. ङ. पुस्तकयोः । ÷ धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति ।

---

१ क. ङ. 'दाराम्बां च' । २ क. ङ. 'क्षारवह्नमिदा' । ३ ख. ङ. यद्योज' । ४ घ. च. 'यवाटेन म' । ५ च. 'द्रूपे ग्रं' । ६ क. ङ. प्राग्दर्तो । ७ च. 'राहट्' । ८ च. 'गर्ते द्य' । ९ क. ङ. 'द्दनाथ । १० क. ङ. गर्भिदे । ११ क. ङ. 'कः । पूतिपूये कू' ।

अथ चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मासोपवासव्रतम् ।

*अग्निरुवाच—

व्रतं मासोपवासं च सर्वोत्कृष्टं वदामि ते । कृत्वा तु वैष्णवं यज्ञं गुरोराज्ञामवाप्य च ॥ १
कृच्छ्राद्यैः स्वबलं बुद्ध्वा कुर्यान्मासोपवासकम् । वानप्रस्थो यतिर्वाऽथ नारी वा विधवा मुने॥
आश्विनस्यामले पक्ष एकादश्यामुपोषितः । व्रतमेतत्तु गृह्णीयाद्यावत्त्रिंशद्दिनानि तु ॥ ३
अद्यप्रभृत्यहं विष्णो यावदुत्थानकं तव । अर्चये त्वामनश्नन्हि यावत्त्रिंशद्दिनानि तु ॥ ४
कार्तिकाश्विनयोर्विष्णो यावदुत्थानकं तव[२]। म्रिये यद्यन्तरालेऽहं व्रतभङ्गो न मे भवेत् ॥ ५
त्रिकालं पूजयेद्विष्णुं त्रिः स्नातो गन्धपुष्पकैः । विष्णोर्गीतादिकं जप्यं ध्यानं कुर्याद्व्रती नरः ६
वृथावादं परिहरेदर्थाकाङ्क्षां विवर्जयेत् । नाव्रतस्थं स्पृशेत्कंचिद्विकर्मस्थान्न चालयेत् ॥ ७
देवतायतने तिष्ठेद्यावत्त्रिंशद्दिनानि तु । द्वादश्यां पूजयित्वा तु भोजयित्वा द्विजान्व्रती ॥ ८
समाप्य दक्षिणां दत्त्वा पारणं तु समाचरेत् । भुक्तिमुक्तिमवाप्नोति कल्पांश्चैव त्रयोदश ॥ ९
कारयेद्वैष्णवं यज्ञं यजेद्विप्रांस्त्रयोदश । तावन्ति वस्त्रयुग्मानि(णि) भाजनान्यासनानि च ॥ १०
छत्राणि सपवित्राणि तथोपानद्युगानि च । योगपट्टोपवीतानि दद्याद्विप्राय तैर्मतः ॥ ११
अन्यविप्राय शय्यायां हैमं विष्णुं प्रपूज्य च । आत्मनश्च तथा मूर्तिं वस्त्राद्यैश्च प्रपूजयेत् ॥ १२
सर्वपापविनिर्मुक्तो विप्र[४]विष्णुप्रसादतः । विष्णुलोकं गमिष्यामि विष्णुरेव भवाम्यहम् ॥ १३
व्रज व्रज देवबुद्धे विष्णोः स्थानमनामयम् । विमानेनामलस्तत्र तिष्ठ विष्णुस्वरूपधृक् ॥ १४
द्विजैरुक्त्वाऽथ तां शय्यां गुरवेऽथ निवेदयेत् । कुलानां शतमुद्धृत्य विष्णुलोकं नयेद्व्रती ॥ १५
मासोपवासी यद्देशे स देशो निर्मलो भवेत् । किं पुनस्तत्कुलं सर्वं यत्र मासोपवासकृत् ॥ १६
व्रतस्थं मूर्छितं दृष्ट्वा क्षीराज्यं चैव पाययेत् । नैते व्रतं विनिघ्नन्ति हविर्विप्रानुमोदितम् ॥ १७
क्षीरं गुरोर्हितो(तौ)ऽथ आपो मूलफलानि च । विष्णुर्महौषधं कर्ता व्रतमस्मात्समुद्धरेत् ॥ १८

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये मासोपवासव्रतकथनं नाम चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९६८२

अथ पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

भीष्मपञ्चकव्रतम् ।

अग्निरुवाच—

[६]भीष्मपञ्चकमाख्यास्ये व्रतराजं तु सर्वदम् । कार्तिकस्यामले पक्ष एकादश्यां समाचरेत् ॥ १
दिनानि पञ्च त्रिःस्नायी पञ्चव्रीहितिलैस्तथा । तर्पयेद्देवपित्रादीन्मौनी संपूजयेद्धरिम् ॥ २

---

* इत उत्तरमध्यायषट्कं नास्ति च पुस्तके ।

---

१ क. ङ. 'मासाख्य स' । २ ग. 'रेदप्राका' । ३ क. ख. ङ. 'ति कुर्यात्तु त्रयोदशीम् । का' । ४ क. ङ. विष्णुजश्च' । ५ ख. 'जाग्रत्वाऽय । ६ ख. ङ. 'भी यक्ष्मी' ।

पञ्चगव्येन संस्नाप्य देवं पञ्चामृतेन च । चन्दनाद्यैः समालिप्य गुग्गुलुं सघृतं दहेत् ॥ ३
दीपं दद्याद्दिवा रात्रौ नैवेद्यं परमान्नकम् । ॐ नमो वासुदेवाय जपेदष्टोत्तरं शतम् ॥ ४
जुहुयाच्च घृताभ्यक्तांस्तिलव्रीहींस्ततो व्रती । षडक्षरेण मन्त्रेण स्वाहाकारान्वितेन च ॥ ५
कमलैः पूजयेत्पादौ द्वितीये बिल्वपत्रकैः । जानुसक्थि तृतीयेऽथ नाभिं भृङ्गरजेन तु ॥ ६
बाणबिल्वजपाभिस्तु चतुर्थे पञ्चमेऽहनि । मालत्या भूमिशायी स्यादेकादश्यां तु गोमयम् ॥ ७
गोमूत्रं दधि दुग्धं च पञ्चमे पञ्चगव्यकम् । पौर्णमास्यां चरेद्भक्तं भुक्तिं मुक्तिं लभेद्व्रती ॥ ८
भीष्मः कृत्वा हरिं प्राप्तस्तेनैव भीष्मपञ्चकम् । ब्रह्मणः पूजनाद्यश्च(को) पवासादि(त्म)कं व्रतम्

इत्यादिमहापुराण आग्नेये भीष्मपञ्चकव्रतकथनं नाम पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५६९१

अथ षडधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

अगस्त्यार्घ्यदानकथनम् ।

अग्निरुवाच—

अगस्त्यो भगवान्विष्णुस्तमभ्यर्च्याऽऽप्नुयाद्धरिम् । अप्राप्ते भास्करे कन्यां सत्रिभागैस्त्रिभिर्दिनैः १
अर्घ्यं दद्यादगस्त्याय पूजयित्वा ह्युपोषितः । काशपुष्पमयीं मूर्तिं प्रदोषे विन्यसेद्घटे[1] ॥ २
मुनेर्यजेत्तां कुम्भस्थां रात्रौ कुर्यात्प्रजागरम् । अगस्त्य मुनिशार्दूल तेजोराशे महामते ॥ ३
इमां मम कृतां पूजां गृह्णीष्व प्रियया सह । आवाह्यार्घ्यं च संमुख्यं प्रार्चयेच्चन्दनादिना ॥ ४
जलाशयसमीपे तु प्रातर्नीत्वाऽर्घ्यमर्पयेत् । काशपुष्पप्रतीकाश अग्निमारुतसंभव ॥ ५
मित्रावरुणयोः पुत्र कुम्भयोने नमोऽस्तु ते । *आतापिर्भक्षितो येन वातापिश्च महासुरः ॥ ६
समुद्रः शोषितो येन सोऽगस्त्यः संमुखोऽस्तु मे । अगस्तिं प्रार्थयिष्यामि कर्मणा मनसा गिरा ७
अर्चयिष्याम्यहं मैत्रं परलोकाभिकाङ्क्षया । द्वीपान्तरसमुत्पन्नं देवानां परमं प्रियम् ॥ ८
राजानं सर्ववृक्षाणां चन्दनं प्रतिगृह्यताम् । धर्मार्थकाममोक्षाणां भाजनी पापनाशनी ॥ ९
सौभाग्यारोग्यलक्ष्मीदा पुष्पमाला प्रगृह्यताम् । धूपोऽयं गृह्यतां देव भक्तिं मे ह्यचलां कुरु ॥१०
ईप्सितं मे वरं देहि परत्र च शुभां गतिम् । सुरासुरैर्मुनिश्रेष्ठ सर्वकामफलप्रद ॥ ११
वस्त्रव्रीहिफलैर्हेम्ना दत्तस्त्वर्घ्यो ह्ययं मया । अगस्त्यं बोधयिष्यामि यन्मया मनसोद्धृतम् ॥
फलैरर्घ्यं प्रदास्यामि गृहाणार्घ्यं महामुने ॥ १२

अगस्त्य एवं खननाद्दरित्रैः पूजापपत्यं बलमीहमानः ।
उभौ कर्णावृषिरुग्रः पुपोष सत्या देवेष्वाशिषो वै जगाम ॥ १३

---

* एतदर्धस्थाने क. ङ. पुस्तकयोः—" वातापी भक्षितो येन समुद्रः शोषितः पुरा । विन्ध्यवृद्धिक्षयकरः सोऽगस्त्यः प्रमुखोऽस्तु मे " इति ग्रन्थो वर्तते ।

---

१ ग. 'भ्यर्च्य स्तुया' । २ ख. ग. 'टे । निमन्त्रयेत्ता' । घ. ङ. 'टे । मूले यजे' । ३ क. ङ. 'ह्यायुते । ४ क. ङ. 'चन्द्रिमा' । ५ क. ङ. मन्त्रैः । ६ क. ङ. 'म् । प्रदास्तवैमुनि' । ७ क. ख. ङ. वाचयिष्यामि । ८ क. ङ. 'नवेष्वित' । ९ क. ख. ङ. 'भौ वर्णा' ।

राजपुत्रि नमस्तुभ्यं मुनिपत्नि महाव्रते । अर्घ्यं गृहीष्व देवेशि लोपामुद्रे यशस्विनि ॥ १४
पञ्चरत्नसमायुक्तं हेमरूप्यसमन्वितम् । सप्तधान्ययुतं पात्रं दधिचन्दनसंयुतम् ॥ १५
अर्घ्यं दद्यादगस्त्याय स्त्रीशूद्राणाममवैदिकम् । अगस्त्य मुनिशार्दूल तेजोराशे च सर्वद ॥ १६
इमां मम कृतां पूजां गृहीत्वा व्रज शान्तये[3] । त्यजेदगस्त्यमुद्दिश्य धान्यमेकं फलं रसम् ॥ १७
ततोऽन्नं भोजयेद्विप्रान्घृतपायसमोदकान् । गां वासांसि सुवर्णं च तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् १८
घृतपायससुक्तेन पात्रेणाऽऽच्छादिताननम् । सहिरण्यं च तं कुम्भं ब्राह्मणायोपकल्पयेत् ॥ १९
सप्त वर्षाणि दत्त्वाऽर्घ्यं सर्वं सर्वमवाप्नुयुः । नारी पुत्रांश्च सौभाग्यं पतिं कन्या नृपो भुवम्॥२०

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽगस्त्यार्घ्यदानकथनं नाम षडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९७११

अथ सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

कौमुदव्रतम् ।

अग्निरुवाच—
कौमुदाख्यं मयोक्तं च चरेदाश्वयुजे सिते । हरिं यजेन्मासमेकमेकादश्यामुपोषितः ॥ १
आश्विने शुक्लपक्षेऽहमेकाहारो हरिं जपन् । मासमेकं भुक्तिमुक्त्यै करिष्ये कौमुदं व्रतम् ॥ २
उपोष्य विष्णुं द्वादश्यां यजेद्देवं[6] विलिप्य च । चन्दनागुरुकाश्मीरैः कमलोत्पलपुष्पकैः ॥ ३
कह्लारैर्वाऽथ मालत्या दीपं तैलेन वाग्यतः । अहोरात्रं च नैवेद्यं पायसापूपमोदकैः ॥ ४
ओं नमो वासुदेवाय विज्ञाप्याथ क्षमापयेत् । भोजनादि द्विजे दद्याद्यावद्देवः प्रबुध्यते ॥ ५
तावन्मासोपवासः स्यादधिकं फलमप्यतः* ॥ ६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये कौमुदव्रतकथनं नाम सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९७१७

अथाष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

व्रतदानादिसमुच्चयः ।

अग्निरुवाच—
व्रतदानानि सामान्यं प्रवदामि समासतः । तिथौ प्रतिपदादौ च सूर्यादौ कृत्तिकासु च ॥ १
विष्कु(ष्क)म्भादौ च मेषादौ काले च ग्रहणादिके । यत्काले यद्व्रतं दानं यद्द्रव्यं नियमादि यत् २
तद्द्रव्याख्यं च कालाख्यं सर्वं वै विष्णुदैवतम् । रवीशब्रह्मलक्ष्म्याद्याः सर्वे विष्णोर्विभूतयः ३
तमुद्दिश्य व्रतं दानं पूजादि स्यात्तु सर्वदम् । जगत्पते समागच्छ आसनं पाद्यमर्घ्यकम् ॥ ४

---

* एतदग्रे—" सर्वान्कामानवाप्नोति कौमुदव्रतमाचरन् " इत्यधिकं क. पुस्तके ।

---

१ क. क. °धान्यं घृत । २ ख. ग. °न्वमृत । ३ ग. प्रतश्च° । ४ ग. °न् । प्रतिमा च मु° । ५ क. क. °पत्तये° । ६ ग. °द्देव । ७ क. ङ. °समाप्नुते । इ° । ८ ख. ग. °श्लोकायाः ।

मधुपर्कं तथाऽऽचामं स्नानं वस्त्रं च गन्धकम् । पुष्पं धूपश्च दीपश्च नैवेद्यादि नमोऽस्तु ते ॥ ५
इति पूजाव्रते दाने दानवाक्यं समं शृणु । अद्यामुकसगोत्राय विप्रायामुकशर्मणे ॥ ६
एतद्द्रव्यं विष्णुदैवं सर्वपापोपशान्तये । आयुरारोग्यवृद्ध्यर्थं सौभाग्यादिविवृद्धये ॥ ७
गोत्रसंततिवृद्ध्यर्थं विजयाय धनाय च । धर्मायैश्वर्यकामाय तत्पापशमनाय च ॥ ८
संसारमुक्तये दानं तुभ्यं संप्रददे ह्यहम् । *एतद्दानप्रतिष्ठार्थं तुभ्यमेतद्ददाम्यहम् ॥ ९
एतेन प्रीयतां नित्यं सर्वलोकपतिः प्रभुः । यज्ञदानव्रतपते विद्याकीर्त्यादि देहि मे ॥ १०
धर्मकामार्थमोक्षांश्च देहि मे मनसेप्सितम् । यः पठेच्छृणुयान्नित्यं व्रतदानसमुच्चयम् ॥ ११
स प्राप्तकामो विमलो भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । तिथिवारर्क्षसंक्रान्तियोगमन्वादिकं व्रतम् ॥
नैकधा वासुदेवादेर्नियमात्पूजनाद्भवेत् ॥ १२

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये व्रतदानसमुच्चयकथनं नामाष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९७२९

अथ नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

दानपरिभाषाकथनम् ।

अग्निरुवाच—

दानधर्मान्प्रवक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिप्रदाञ्शृणु । दानमिष्टं तथा पूर्तं धर्मं कुर्वन्हि सर्वभाक् ॥ १
वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च । अन्नप्रदानमारामाः पूर्तं धर्मं च मुक्तिदम् ॥ २
अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानां चानुपालनम् । आतिथ्यं वैश्वदेवं च प्राहुरिष्टं च नाकदम् ॥ ३
ग्रहोपरागे यद्दानं सूर्यसंक्रमणेषु च । द्वादश्यादौ च यद्दानं पूर्तं तदपि नाकदम् ॥ ४
देशे काले च पात्रे च दानं कोटिगुणं भवेत् । अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये ॥ ५
युगादिषु च संक्रान्तौ चतुर्दश्यष्टमीषु च । सितपञ्चदशीसर्वद्वादशीष्वष्टकासु च ॥ ६
यज्ञोत्सवविवाहेषु तथा मन्वन्तरादिषु । वैधृते दृष्टदुःस्वप्ने द्रव्यब्राह्मणलाभतः ॥ ७
श्रद्धा वा यद्दिने तत्र सदा वा दानमिष्यते । अयने द्वे विषुवे द्वे चतस्रः षडशीतयः ॥ ८
चतस्रो विष्णुपद्यश्च संक्रान्त्यो द्वादशोत्तमाः । कन्यायां मिथुने मीने धनुष्यपि रवेर्गतिः ॥ ९
षडशीतिमुखाः प्रोक्ताः षडशीतिगुणाः फलैः । अतीतानागते पुण्ये द्वे उदग्दक्षिणायने ॥ १०
त्रिंशत्कर्कटके नाड्यो मकरे विंशती स्मृताः । वर्तमाने तुलामेषे नाड्यास्तूभयतो दश ॥ ११
षडशीत्यां व्यतीतायां षष्टिरुक्तास्तु नाडिकाः । पुण्याख्या विष्णुपद्यां च प्राक्पश्चादपि षोडश ॥
श्रवणाश्विधनिष्ठासु नागदैवतमस्तके । यदा स्याद्रविवारेण व्यतीपातः स उच्यते ॥ १३
नवम्यां शुक्लपक्षस्य कार्तिके निरगात्कृतम् । त्रेता सिततृतीयायां वैशाखे द्वापरं युगम् ॥ १४
दर्शे वै माघमासस्य त्रयोदश्यां नभस्यके । कृष्णे कलिं विजानीयाज्ज्ञेया मन्वन्तरादयः ॥ १५
अश्वयुक्छुक्लनवमी द्वादशी कार्तिके तथा । तृतीया चैव माघस्य तथा भाद्रपदस्य च ॥ १६

---

* एतदर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ ख. ग. 'व्रतपतिर्' । २ ख. ग. 'म् । प्रद्यो' । ३ क. ख. ग. घ. 'शतिः स्मृ' ।

(दानपरिभाषाकथनम्)

फाल्गुनस्याप्यमावास्या पौषस्यैकादशी तथा । आषाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी ॥१७
श्रावणे चाष्टमी कृष्णा तथाऽऽषाढे च पूर्णिमा । कार्तिके फाल्गुने तद्वज्ज्येष्ठे पञ्चदशी तथा१८
ऊर्ध्वे चैवाऽऽग्रहायण्या अष्टकास्तिस्र ईरिताः । अष्टकाख्या चाष्टमी स्यादासु दानानि चाक्षयम्
गयागङ्गाप्रयागादौ तीर्थे देवालयादिषु । अप्रार्थितानि दानानि विद्यान्न कन्यकानि(?) हि २०
दद्यात्पूर्वमुखो दानं गृह्णीयादुत्तरामुखः । आयुर्विवर्धते दातुर्ग्रहीतुः क्षीयते न तत् ॥ २१
नाम गोत्रं समुच्चार्य संप्रदानस्य चाऽऽत्मनः । संप्रदेयं प्रयच्छन्ति कन्यादाने पुनस्त्रयम् ॥ २२
स्नात्वाऽभ्यर्च्य व्याहृतिभिर्दद्याद्दानं तु सोदकम् । कनकाश्वतिला नागा दासीरथमहीगृहाः ॥
कन्या च कपिला धेनुर्महादानानि वै दश । श्रुतशौर्यतपःकन्यायाज्यशिष्यादुपागतम् ॥ २४
शुल्कं धनं हि सकलं शुल्कं शिल्पानुवृत्तितः । कुसीदकृषिवाणिज्यप्राप्तं यदुपकारतः ॥ २५
पाशकद्यूतचौर्यादिप्रतिरूपकसाहसैः । व्याजेनोपार्जितं कृत्स्नं त्रिविधं त्रिविधं फलम् ॥ २६
अध्यग्न्यध्यावाहनिकं दत्तं च प्रीतिकर्मणि । भ्रातृमातृपितृप्राप्तं षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् ॥ २७
ब्रह्मक्षत्रविशां द्रव्यं शूद्रस्यैषामनुग्रहात् । बहुभ्यो न प्रदेयानि गौर्गृहं शयनं स्त्रियः ॥ २८
कुलानां तु शतं हन्यादप्रयच्छन्प्रतिश्रुतम् । देवानां च गुरूणां च मातापित्रोस्तथैव च ॥ २९
पुण्यं देयं प्रयत्नेन यत्पुण्यं चार्जितं क्वचित् । प्रतिलाभेच्छया दत्तं यद्धनं तदपार्थकम् ॥ ३०
श्रद्धया साध्यते धर्मो दत्तं वार्यपि चाक्षयम् । ज्ञानशीलगुणोपेतः परपीडाबहिष्कृतः ॥ ३१
अज्ञानां पालनात्त्राणात्तत्पात्रं परमं स्मृतम् । मातुः शतगुणं दानं सहस्रं पितुरुच्यते ॥ ३२
अनन्तं दुहितुर्दानं सोदर्ये दत्तमक्षयम् । अमनुष्ये समं दानं पापे ज्ञेयं महाफलम् ॥ ३३
वर्णसंकरे द्विगुणं शूद्रे दानं चतुर्गुणम् । वैश्ये चाष्टगुणं क्षत्रे षोडशत्वं(कं) द्विजब्रुवे ॥ ३४
वेदाध्याये शतगुणमनन्तं वेदबोधके । पुरोहिते याजकादौ दानमक्षयमुच्यते ॥ ३५
श्रीविहीनेषु यद्दत्तं तदनन्तं च यज्वनि । अतपस्त्वनधीयानः प्रतिग्रहरुचिर्द्विजः ॥ ३६
अम्भस्यश्मप्लवेनैव सह तेनैव मज्जति । स्नातः सम्यगुपस्पृश्य गृह्णीयात्प्रयतः शुचिः ॥ ३७
प्रतिग्रहीता सावित्रीं सर्वदैव प्रकीर्तयेत् । ततस्तु कीर्तयेत्सार्धं द्रव्येण सह दैवतम् ॥ ३८
प्रतिग्राही पठेदुच्चैः प्रतिगृह्य द्विजोत्तमात् । मन्दं पठेत्क्षत्रियात्तु उपांशु च तथा विशः ॥ ३९
मनसा च तथा शूद्रात्स्वस्तिवाचनकं तथा । अभयं सर्वदैवत्यं भूमिर्वै विष्णुदेवता ॥ ४०
कन्या दासस्तथा दासी प्राजापत्याः प्रकीर्तिताः । प्राजापत्यो गजः प्रोक्तस्तुरगो यमदैवतः४१
तथा चैकशफं सर्वं याम्यश्च महिषस्तथा । उष्ट्रश्च नैर्ऋतो धेनू रौद्री छागोऽनलस्तथा ॥ ४२
आप्यो मेषो हरिः क्रोड आरण्याः पशवोऽनिलाः । जलाशयं वारुणं स्याद्वारिधानीघटादयः॥
समुद्रजानि रत्नानि हेमलौहानि चानलः । प्राजापत्यानि सस्यानि पक्वान्नमपि सत्तम ॥ ४४
गान्धर्वं गन्धमित्याहुर्वस्त्रं बार्हस्पतं स्मृतम् । वायव्याः पक्षिणः सर्वे विद्या ब्राह्मी तथाऽङ्गकम्॥
सारस्वतं पुस्तकादि विश्वकर्मा तु शिल्पके । वनस्पतिर्द्रुमादीनां द्रव्यदेवा हरेस्तनुः ॥ ४६
छत्रं कृष्णाजिनं शय्या रथ आसनमेव च । उपानहौ तथा यानमुत्तानाङ्गिर ईरितम् ॥ ४७
रणोपकरणं शस्त्रं ध्वजाद्यं सर्वदैवतम् । गृहं च सर्वदैवत्यं सर्वेषां विष्णुदेवता ॥ ४८

---

१ ख. ग. ऊर्ध्वे वै° । २ क. ख. ग. शबलं । ३ ख. ग. शुल्कशिल्पार्थं° । ४ ख. ग. °तः । प्रापिकम्° । क. ङ. °तः । प्रार्थकम्° । ५ ख. ग. च प्रति° । ६ ख. ग. °तः । फल° । ७ ग. रणोप° ।

शिवो वा न ततो द्रव्यं व्यतिरिक्तं यतोऽस्ति हि । द्रव्यस्य नाम गृह्णीयाद्ददामीति तथा वदेत् ॥
तोयं दद्यात्ततो हस्ते दाने विधिरयं स्मृतः । विष्णुर्दाता विष्णुर्द्रव्यं प्रतिगृह्णामि वै वदेत् ॥५०
स्वस्ति प्रतिग्रहं धर्मे भुक्तिमुक्ती फलद्वयम् । गुरून्भृत्यानुज्जिहीर्षुरर्चिष्यन्देवताः पितॄन् ॥ ५१
सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्न तु तृप्येत्स्वयं ततः । शूद्रेषु न तु यज्ञार्थं धनं शूद्रस्य तत्फलम् ॥ ५२
गुडतक्ररसाद्याश्च शूद्राद्ग्राह्या निवर्तिना । सर्वतः प्रतिगृह्णीयादवृत्त्या कर्षितो द्विजः ॥ ५३
नाध्यापनाद्याजनाद्वा गर्हिताद्वा प्रतिग्रहात् । दोषो भवति विप्राणां ज्वलनार्कसमा हि ते ॥५४
कृते तु दीयते गत्वा त्रेतास्वानीय दीयते । द्वापरे याचमानाय कलौ त्वनुगमान्विते ॥ ५५
मनसा पात्रमुद्दिश्य जलं भूमौ विनिक्षिपेत् । विद्यते सागरस्यान्तो नान्तो दानस्य विद्यते ॥५६
अद्य सोमार्कग्रहणसंक्रान्त्यादौ च कालके । *गङ्गागयाप्रयागादौ तीर्थदेशे महागुणे ॥ ५७
तथा चामुकगोत्राय तथा चामुकशर्मणे । वेदवेदाङ्गयुक्ताय पात्राय सुमहात्मने ॥ ५८
यथानाम महाद्रव्यं विष्णुरुद्रादिदैवतम् । पुत्रपौत्रगृहैश्वर्यपत्नीधर्मार्थसद्गुणाः ॥ ५९
कीर्तिविद्यामहाकामसौभाग्यारोग्यवृद्धये । सर्वपापोपशान्त्यर्थं स्वर्गार्थं भुक्तिमुक्तये ॥ ६०
एतत्तुभ्यं संप्रददे प्रीयतां मे हरिः शिवः । दिव्यान्तरिक्षभौमादिसमुत्पातौघघातकृत् ॥ ६१
धर्मार्थकाममोक्षाप्त्यै ब्रह्मलोकप्रदोऽस्तु मे । यथानामसगोत्राय विप्रायामुकशर्मणे ॥ ६२
एतद्दानप्रतिष्ठार्थं सुवर्णं दक्षिणां ददे । अनेन दानवाक्येन सर्वदानानि वै ददेत् ॥ ६३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दानपरिभाषावर्णनं नाम नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८७९२

अथ दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

महादानानि ।

अग्निरुवाच—

सर्वदानानि वक्ष्यामि महादानानि षोडश । तुलापुरुष आद्यं तु हिरण्यगर्भदानकम् ॥ १
ब्रह्माण्डं कल्पवृक्षश्च गोसहस्रं च पञ्चमम् । हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्याश्वश्च सप्तमम् ॥ २
हिरण्याश्वरथस्तद्वद्धेमहस्तिरथस्तथा । पञ्चलाङ्गलकं तद्वद्धरादानं तथैव च ॥ ३
विश्वचक्रं कल्पलता सप्तसागरकं परम् । रत्नधेनुर्महाभूतघटं शुभदिनेऽर्पयेत् ॥ ४
मण्डपे मण्डले दानं देवानभ्यर्च्यार्पयेद्द्विजे । मेरुदानानि पुण्यानि मेरवो दश ताञ्शृणु ॥ ५
धान्यद्रोणसहस्रेण उत्तमोऽर्धार्धतः परौ । उत्तमः षोडशद्रोणः कर्तव्यो लवणाचलः ॥ ६
दशभारैर्गुडाद्रिः स्यादुत्तमोऽर्धार्धतः परौ । उत्तमः पलसाहस्रैः स्वर्णमेरुस्तथा परौ ॥ ७
दशद्रोणैस्तिलाद्रिः स्यात्पञ्चभिश्च त्रिभिः क्रमात् । कार्पासपर्वतो विंशभारैश्च दशपञ्चभिः ॥ ८

* इदमर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ ख. ग. 'द्राद्ग्राह्य नि' । २ ख. ग. 'लौ तदनुगामिने । म' । ३ क. ङ. वदेत् । ४ क. ख. ङ. सप्तमः । ५ क. ङ. 'वधारिणं' । ६ ख. ग. परम् । ७ क. ङ. 'र्च्यार्थं विधिवेत् । मे' । ८ ख. ङ. 'दश शृणु । ९ ख. ग. 'दशः स्व' । १० ख. ग. परः । द' ।

विंशत्या घृतकुम्भानामुत्तमः स्याद्घृताचलः । दशभिः पलसाहस्रैरुत्तमो रजताचलः ॥ ९
अष्टभारैः शर्करादिर्मध्यो मन्दोऽर्धतोऽर्धतः । दश धेनूः प्रवक्ष्यामि या दत्त्वा भुक्तिमुक्तिभाक्
प्रथमा गुडधेनुः स्याद्घृतधेनुस्तथाऽपरा । तिलधेनुस्तृतीया च चतुर्थी जलधेनुका ॥ ११
क्षीरधेनुर्मधुधेनुः शर्कराद‍धिधेनुके । रसधेनुः स्वरूपेण दशमी विधिरुच्यते ॥ १२
कुम्भाः स्युर्द्रवधेनूनामितरासां तु राशयः । कृष्णाजिनं चतुर्हस्तं प्राग्ग्रीवं विन्यसेद्भुवि ॥ १३
गोमयेनानुलिप्तायां दर्भानास्तीर्य सर्वतः । लघ्वैणकाजिनं तद्वद्वत्सस्य परिकल्पयेत् ॥ १४
प्राङ्मुखीं कल्पयेद्धेनुमुदक्पादां सवत्सकाम् । उत्तमा गुडधेनुः स्यात्सदा भारचतुष्टयात् ॥ १५
वत्सं भारेण कुर्वीत भाराभ्यां मध्यमा स्मृता । अर्धभारेण वत्सः स्यात्कनिष्ठा भारकेण तु १६
चतुर्थांशेन वत्सः स्याद्गुडवित्तानुसारतः । पञ्चकृष्णलको माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥ १७
पलं सुवर्णाश्चत्वारस्तुला पलशतं स्मृतम् । स्याद्भारो विंशतितुला द्रोणस्तु चतुराढकः ॥ १८
धेनुवत्सौ गुडस्योभौ सितसूक्ष्माम्बरावृतौ । शुक्तिकर्णाविक्षुपादौ शुचिमुक्ताफलेक्षणौ ॥ १९
सितसूत्रशिरालौ च सितकम्बलकम्बलौ । ताम्रगड्डुकपृष्ठौ तौ सितचामररोमकौ ॥ २०
विद्रुमभ्रूयुगावेतौ नवनीतस्तनान्वितौ । क्षौमपुच्छौ कांस्यदोहाविन्द्रनीलकतारकौ ॥ २१
सुवर्णशृङ्गाभरणौ रजतक्षुरसंयुतौ । नानाफलमया दन्ता गन्धघ्राणप्रकल्पितौ ॥ २२
रचयित्वा यजेद्धेनुमिमैर्मन्त्रैर्द्विजोत्तम । या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवेष्ववस्थिता ॥ २३
धेनुरूपेण सा देवी मम शान्तिं प्रयच्छतु । देहस्था या च रुद्राणी शंकरस्य सदा प्रिया ॥ २४
धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु । विष्णुवक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा या च विभावसोः ॥
चन्द्रार्कशक्रशक्तिर्या धेनुरूपाऽस्तु सा श्रिये । चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्या लक्ष्मीर्धनदस्य च ॥२६
लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धेनुर्वरदाऽस्तु मे । स्वधा त्वं पितृमुख्यानां(णां) स्वाहा यज्ञभुजां यतः
सर्वपापहरा धेनुस्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे । एवमामन्त्रितां धेनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ २८
समानं सर्वधेनूनां विधानं चैतदेव हि । सर्वयज्ञफलं प्राप्य निर्मलो भुक्तिमुक्तिभाक् ॥ २९
स्वर्णशृङ्गी शफै रौप्यैः सुशीला वस्त्रसंयुता । कांस्योपदोहा दातव्या क्षीरिणी गौः सदक्षिणा॥
दाताऽस्याः स्वर्गमाप्नोति वत्सरान्रोमसंमितान् । कपिला चेत्तारयति भूयश्चाऽऽसप्तमं कुलम् ३१
स्वर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां कांस्यदोहनकान्विताम् । शक्तितो दक्षिणायुक्तां दत्त्वा स्याद्भुक्तिमुक्तिभाक्
सवत्सरोमतुल्यानि युगान्युभयतोमुखीम् । दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति पूर्वेण विधिना ददत् ॥ ३३
आसन्नमृत्युना देया सवत्सा गौस्तु पूर्ववत् । यमद्वारे महाघोरे तप्ता वैतरणी नदी ॥
तां तर्तुं च ददाम्येनां कृष्णां वैतरणीं च गाम् ॥ ३४

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये महादानवर्णनं नाम दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५८२६

अथैकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

नानादानानि ।

अग्निरुवाच—

एकां गां दशगुर्दद्याद्दश दद्याच्च गोशती । शतं सहस्रगुर्दद्यात्सर्वे तुल्यफला हि ते ॥ १

१ क. ङ. 'दालेभ्य आसिक' । २ ख. ग. 'गडुक' । ३ ख. ग. 'णी राज' । ४ क. ङ. 'धारा । ५ ख. ग. कम ।

प्रासादा यत्र सौवर्णा वसोर्धारा च यत्र सा । गन्धर्वाप्सरसो यत्र तत्र यान्ति सदप्रदाः ॥ २
गवां शतप्रदानेन मुच्यते नरकार्णवात् । दत्त्वा वत्सतरीं चैव स्वर्गलोके महीयते ॥ ३
गोदानादायुरारोग्यसौभाग्यस्वर्गमाप्नुयात् । इन्द्रादिलोकपालानां या राजमहिषी शुभा ॥ ४
महिषीदानमाहात्म्यादस्तु मे सर्वकामदा । धर्मराजस्य साहाय्ये यस्याः पुत्रः प्रतिष्ठितः ॥ ५
महिषासुरस्य जननी या साऽस्तु वरदा मम । [2]महिषीदानाच्च सौभाग्यं वृषदानाद्दिवं व्रजेत् ॥ ६
संयुक्तहलपङ्क्त्याख्यं दानं सर्वफलप्रदम् । पङ्क्तिर्दशहला प्रोक्ता दारुजा वृषसंयुता ॥ ७
सौवर्णपट्टसंनद्धा दत्त्वा स्वर्गे महीयते । दशानां कपिलानां तु दत्तानां ज्येष्ठपुष्करे ॥ ८
तत्फलं चाक्षयं प्रोक्तं वृषभस्य तु मोक्षणे । धर्मोऽसि त्वं चतुष्पादश्चतस्रस्ते प्रिया इमाः ॥ ९
नमो ब्रह्मण्य देवेश पितृभूतर्षिपोषक । [3]त्वयि मुक्तेऽक्षया लोका मम सन्तु निरामयाः ॥ १०
मा मे ऋणोऽस्तु दैवत्यो भौतः पैत्रोऽथ मानुषः । धर्मस्त्वं त्वत्प्रपन्नस्य या गतिः साऽस्तु मे ध्रुवा
अङ्कयेच्चक्रशूलाभ्यां मन्त्रेणानेन चोत्सृजेत् । एकादशाहे प्रेतस्य यस्य चोत्सृज्यते वृषः ॥ १२
मुच्यते प्रेतलोकात्तु षण्मासे चाब्दिकादिषु । दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डान्निवर्तनम् ॥ १३
तान्येव दशविस्ताराद्गोचर्मैतत्प्रदोऽघभित् । गोभूहिरण्यसंयुक्तं कृष्णाजिनं तु योऽर्पयेत् ॥ १४
सर्वदुष्कृतकर्माऽपि सायुज्यं ब्रह्मणो व्रजेत् । भाजनं तिलसंपूर्णं मधुना पूर्णमेव च ॥ १५
दद्यात्कृष्णतिलानां च प्रस्थमेकं च मागधम् । शय्यां दत्त्वा तु सगुणां भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ॥
हैमीं प्रतिकृतिं कृत्वा दत्त्वा स्वर्गस्तथाऽऽत्मनः । विपुलं तु गृहं कृत्वा दत्त्वा स्याद्भुक्तिमुक्तिभाक्
गृहं मठं सभां स्वर्गी दत्त्वा स्याच्च प्रतिश्रयम् । दत्त्वा कृत्वा गोगृहं च निष्पापः स्वर्गमाप्नुयात्
(*यममाहिषदानात्तु निष्पापः स्वर्गमाप्नुयात् । ब्रह्मा हरो हरिर्देवैर्मध्ये च यमदूतकः ॥ १९
पाशी तस्य शिरश्छित्त्वा तं दद्यात्स्वर्गभाग्भवेत् ।) त्रिमुखाख्यमिदं दानं गृहीत्वा तु द्विजोऽघभाक्
चेन्द्रं रूप्यमयं कृत्वा के धृत्वा तत्प्रदापयेत् । होमयुक्तं द्विजायैतत्कालचक्रमिदं महत् ॥ २१
आत्मतुल्यं तु यो लौहं दद्यान्न नरकं व्रजेत् । पञ्चाप(श)त्पलसंयुक्तं लौहदण्डं तु योऽर्पयेत् ॥२२
वस्त्रेणाऽऽच्छाद्य विप्राय यमदण्डो न विद्यते । मूलं फलादि वा द्रव्यं संहतं घाऽथ चैकशः २३
मृत्युंजयं समुद्दिश्य दद्यादायुर्विवृद्धये । पुमान्कृष्णतिलैः कार्यो रौप्यदन्तः सुवर्णहक् ॥ २४
खड्गोद्यतकरो दीर्घो जपाकुसुममण्डलः । रक्ताम्बरधरः स्रग्वी शङ्खमालाविभूषितः ॥ २५
उपानद्युगयुक्ताङ्घ्रिः कृष्णकम्बलपार्श्वकः । गृहीतमांसपिण्डश्च वामे वै कालपूरुषः ॥ २६
संपूज्य तं च गन्धाद्यैर्ब्राह्मणायोपपादयेत् । मरणव्याधिहीनः स्याद्राजराजेश्वरो भवेत् ॥ २७
गोवृषौ तु द्विजे दत्त्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । हेमन्ताधिष्ठितं चाश्वं हैमं दत्त्वा न मृत्युभाक् २८
घण्टादिपूर्णमप्येकं दत्त्वा स्याद्भुक्तिमुक्तिभाक् । सर्वान्कामानवाप्नोति यः प्रयच्छति काञ्चनम् ॥
सुवर्णे दीयमाने तु रजतं दक्षिणेष्यते । अन्येषामपि दानानां सुवर्णं दक्षिणा स्मृता ॥ ३०
सुवर्णं रजतं ताम्रं तण्डुलं धान्यमेव च । नित्यश्राद्धं देवपूजा सर्वमेतददक्षिणम् ॥ ३१

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थश्च, पुस्तके नास्ति ।

---

१ ग. 'स्य माहात्म्याद्यस्याः । २ क. ङ. 'पीसर्वर्षा' । ३ ग. 'यि दत्तेऽक्ष' । ४ च. 'न त्रिदण्डेन निव' । ५ घ. धक । ६ घ. 'स्वा व्यापवत्पात्र' । ७ ग. भूत्वा । ८ घ. 'त् । हेम' । ९ क. ख. ग. ङ. 'विवर्धते । पु' । १० क. ङ. 'ण्डः पु' । ११ ग. ग. कृष्णः कमलपा' । १२ ग. घ. च. 'त् । रेवन्ता' । १३ क. ङ. 'कृ । जप्यादि' ।

(नानादानानि)

रजतं दक्षिणा पित्रे(त्र्ये) धर्मकामार्थसाधनम् । सुवर्णं रजतं ताम्रं मणिमुक्तावसूनि च ॥ ३२
सर्वमेतन्महाभाग्नो ददाति वसुधां ददत् । पितॄंश्च पितृलोकस्थान्देवस्थाने च देवताः ॥ ३३
संतर्पयति शान्तात्मा यो ददाति वसुंधराम् । खर्वटं खेटकं वाऽपि ग्रामं वा सस्यशालिनम् ३४
निवर्तनशतं वाऽपि तदर्धं वा गृहादिकम् । अपि गोचर्ममात्रां वा दत्त्वोर्वीं सर्वभाग्भवेत् ॥ ३५
तैलबिन्दुर्यथा चाप्सु प्रसर्पेद्भूगतं तथा । सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ॥ ३६
हाटकक्षितिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम् । त्रिसप्तकुलमुद्धृत्य कन्यादो ब्रह्मलोकभाक् ॥ ३७
गजं सदक्षिणं दत्त्वा निर्मलः स्वर्गभाग्भवेत् । अश्वं दत्त्वाऽयुरारोग्यसौभाग्यस्वर्गमाप्नुयात् ३८
दासीं दत्त्वा द्विजेन्द्राय अप्सरोलोकमाप्नुयात् । दत्त्वा ताम्रमयीं स्थालीं पलानां पञ्चभिः शतैः
अर्धैस्तदर्धैरर्धैर्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । शकटं वृषसंयुक्तं दत्त्वा यानेन नाकभाक् ॥ ४०
वस्त्रदानाल्लभेदायुरारोग्यं स्वर्गमक्षयम् । धान्यगोधूमकलमयवादीन्स्वर्गभाग्ददत् ॥ ४१
आसनं तैजसं पात्रं लवणं गन्धचन्दनम् । धूपं दीपं च ताम्बूलं लोहं रूप्यं च रत्नकम् ॥ ४२
(*दिव्यानि नानाद्रव्याणि दत्त्वा स्याद्भुक्तिमुक्तिभाक्।तिलांश्च तिलपात्रं च दत्त्वा स्वर्गमवाप्नुयात्)
अन्नदानात्परं नास्ति न भूतं न भविष्यति । हस्त्यश्वरथदानानि दासीदासगृहाणि च ॥ ४४
अन्नदानस्य सर्वाणि कलां नार्हन्ति षोडशीम् । कृत्वाऽपि सुमहत्पापं यः पश्चादन्नदो भवेत् ४५
सर्वपापविनिर्मुक्तो लोकानाप्नोति चाक्षयान् । (†पानीयं च प्रपां दत्त्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात्॥
अग्निं काष्ठं च मार्गादौ दत्त्वा दीप्त्यादिमाप्नुयात् ।) देवगन्धर्वनारीभिर्विमाने सेव्यते दिवि ४७
घृतं तैलं च लवणं दत्त्वा सर्वमवाप्नुयात् । छत्रोपानहकाष्ठादि दत्त्वा स्वर्गे सुखी वसेत् ॥ ४८
प्रतिपत्तिथिमुख्येषु विष्कम्भादिषु योगके । चैत्रादौ वत्सरादौ च अश्विन्यादौ हरिं हरम्॥ ४९
ब्रह्माणं लोकपालादीन्प्रार्च्य दानं महाफलम् । वृक्षारामान्भोजनादीन्मार्गसंवाहनादिकान् ॥५०
पादाभ्यङ्गादिकं दत्त्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । त्रीणि तुल्यफलानीह गावः पृथ्वी सरस्वती५१
ब्राह्मीं सरस्वतीं दत्त्वा निर्मलो ब्रह्मलोकभाक् । सप्तद्वीपमहीदः स ब्रह्मज्ञानं ददाति यः ॥५२
अभयं सर्वभूतेभ्यो यो दद्यात्सर्वभाङ्नरः । पुराणं भारतं वाऽपि रामायणमथापि वा ॥ ५३
लिखित्वा पुस्तकं दत्त्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । वेदशास्त्रं नृत्यगीतं योऽध्यापयति नाकभाक्॥
वृत्तिं दद्यादुपाध्याये छात्राणां भोजनादिकम् । किमदत्तं भवेत्तेन धर्मकामादिदर्शिना ॥ ५५
वाजपेयसहस्रस्य सम्यग्दत्तस्य यत्फलम् । तत्फलं सर्वमाप्नोति विद्यादानान्न संशयः ॥ ५६
शिवालये विष्णुगृहे सूर्यस्य भवने तथा । सर्वदानप्रदः स स्यात्पुस्तकं वाचयेत्तु यः ॥ ५७
त्रैलोक्ये चतु(त्वा)रो वर्णाश्चत्वारश्चाऽऽश्रमाः पृथक् । ब्रह्माद्या देवताः सर्वा विद्यादाने प्रतिष्ठिताः
विद्या कामदुघा धेनुर्विद्या चक्षुरनुत्तमम् । उपवेदप्रदानेन गन्धर्वैः सह मोदते ॥ ५९
वेदाङ्गानां च दानेन स्वर्गलोकमवाप्नुयात् । धर्मशास्त्रप्रदानेन धर्मेण सह मोदते ॥ ६०
सिद्धान्तानां प्रदानेन मोक्षमाप्नोत्यसंशयम् । विद्यादानमवाप्नोति प्रदानात्पुस्तकस्य तु ॥ ६१
शास्त्राणि च पुराणानि दत्त्वा सर्वमवाप्नुयात् । शिष्यांश्च शिक्षयेद्यस्तु पुण्डरीकफलं लभेत् ॥६२

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति । † धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति च. पुस्तके ।

---

१ ख. ग. °श्च सर्वेशो° । २ क. ङ. °रमप्नोति° । ३ ख. °दै. । अर्धैस्तदर्धैर्वा वा मु° । ४ क. ख. ग. ङ. °म् । विद्यादिना° । ५ ख ग. प्रमोदते पे° ।

येन जीवति तद्दत्त्वा फलस्यान्तो न विद्यते । लोके श्रेष्ठतमं[1] सर्वमात्मनश्चापि यत्प्रियम् ॥ ६३
सर्वं पितॄणां दातव्यं तेषामेवाक्षयार्थिना । विष्णुं रुद्रं पद्मयोनिं देवीविघ्नेश्वरादिकान् ॥ ६४
पूजयित्वा प्रदद्याद्धः पूजाद्रव्यं स सर्वभाक् । देवालयं च प्रतिमां कारयन्सर्वमाप्नुयात् ॥ ६५
संमार्जनं चोपलेपं कुर्वन्स्यान्निर्मलः पुमान् । नानामण्डलकार्यग्रे मण्डलाधिपतिर्भवेत् ॥ ६६
गन्धं पुष्पं धूपदीपं नैवेद्यं च प्रदक्षिणम् । घण्टाध्वजवितानं च प्रेक्षणं वाद्यगीतकम् ॥ ६७
वस्त्रादि दत्त्वा देवाय भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । कस्तूरिकां सिह्लकं च श्रीखण्डमगुरुं तथा ॥६८
कर्पूरं च तथा मुस्तं गुग्गुलं विजयं ददेत् । घृतप्रस्थेन संस्नाप्य संक्रान्त्यादौ स सर्वभाक् ॥६९
स्नानं पलशतं ज्ञेयमभ्यङ्गं पञ्चविंशतिः । पलानां तु सहस्रेण महास्नानं प्रकीर्तितम् ॥ ७०
दशापराधास्तोयेन क्षीरेण स्नापनाच्छतम् । सहस्रं पयसा दध्ना घृतेनायुतमिष्यते ॥ ७१
दासीदासमलंकारं गोभूम्यश्वगजादिकम् । देवाय दत्त्वा सौभाग्यं धनायुष्मान्व्रजेद्दिवम् ॥ ७२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नानादानमहिमवर्णनं नामैकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५८९८

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्याय. ।

मेरुदानानि ।

अग्निरुवाच—

काम्यदानानि वक्ष्यामि सर्वकामप्रदानि ते । नित्यपूजां मासि मासि कृत्वाऽथो काम्यपूजनम् १
व्रतार्हणं गुरोः पूजा वत्सरान्ते महार्चनम् । अश्वं वै मार्गशीर्षे तु कमलं पिष्टसंभवम् ॥ २
शिवाय पूज्य यो दद्यात्सूर्यलोके चिरं वसेत् । गजं पौषे पिष्टमयं त्रिसप्तकुलमुद्धरेत् ॥ ३
माघे चाश्वरथं पैष्टं दत्त्वा न नरकं व्रजेत् । फाल्गुने तु वृषं[2] पैष्टं स्वर्गभुक्स्यान्महीपतिः ॥ ४
चैत्रे चेक्षुमयागारं दासदासीसमन्वितम् । दत्त्वा स्वर्गे चिरं स्थित्वा तदन्ते स्यान्महीपतिः ॥ ५
सप्त व्रीहींश्च वैशाखे दत्त्वा शिवमयो भवेत् । वलिमण्डलकं[3] चान्नैः कृत्वाऽऽषाढे शिवो भवेत् ६
विमानं श्रावणे पौष्पं दत्त्वा स्वर्गी ततो नृपः । शतद्वयं फलानां तु दत्त्वोद्धृत्य कुलं नृपः ॥ ७
गुग्गुलादि दहेद्भाद्रे स्वर्गी स स्यात्ततो नृपः । क्षीरसर्पिर्भृतं पात्रमाश्विने स्वर्गदं भवेत् ॥ ८
कार्तिके गुडखण्डाज्यं दत्त्वा स्वर्गी ततो नृपः । मेरुदानं द्वादशकं वक्ष्येऽहं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ ९
मेरुव्रते तु कार्तिक्यां रत्नमेरुं ददेद्द्विजे । सर्वेषां चैव मेरूणां प्रमाणं क्रमशः शृणु ॥ १०
वज्रपद्ममहानीलनीलस्फटिकसंज्ञितः । पुष्पं मरकतं मुक्ता प्रस्थमात्रेण चोत्तमः ॥ ११
मध्योऽर्धः स्यात्तदर्धोऽधो वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् । कर्णिकायां न्यसेन्मेरुं ब्रह्मविष्ण्वीशदैवतम् ॥
माल्यवांन्पूर्वतः पूज्यस्तत्पूर्वे भद्रसंज्ञितः । अश्वरक्षस्ततः प्रोक्तो निषधो मेरुदक्षिणे ॥ १३
हेमकूटोऽथ हिमवांस्त्रयं सौम्ये तथा त्रयम् । नीलः श्वेतश्च शृङ्गी च पश्चिमे गन्धमादनः ॥ १४
वैकङ्कः केतुमालः स्यान्मेरुर्द्वादशसंयुतः । सोपवासोऽर्चयेद्विष्णुं शिवं वा स्नानपूर्वकम् ॥ १५

---

१ क. ङ. 'मं यच्च आत्म' । २ क. ङ. दहेत् । ३ ग. शैयं महलं प' । ४ क. ङ. कृत्वार्थे का' । ५ घ. ध. 'प्रयी मार्ग दा' । ६ ख. ग. 'क रात्रौं कृ' । ७ ग. 'वान्पर्वं' । ८ क. ङ. 'नः । श्रीपद्मक के' ।

देवाग्रे मार्च्य मेरुं,च मन्त्रैर्विप्राय वै ददेत् । विप्रायामुकगोत्राय मेरुं द्रव्यमयं परम् ॥ १६
भुक्त्यै मुक्त्यै निर्मलत्वे विष्णुदैवं ददामि ते । इन्द्रलोके ब्रह्मलोके शिवलोके हरेः पुरे ॥ १७
कुलमुद्धृत्य क्रीडेत विमाने देवपूजितः । अन्येष्वपि च कालेषु संक्रान्त्यादौ प्रदापयेत् ॥ १८
पलानां तु सहस्रेण महामेरुं प्रकल्पयेत् । शृङ्गत्रयसमायुक्तं ब्रह्मविष्णुहरान्वितम् ॥ १९
एकैकं पर्वतं तस्य शतैकैकेन कारयेत् । मेरुणा सह शैलास्तु ख्यातास्तत्र त्रयोदश ॥ २०
अयने ग्रहणादौ च विष्ण्वग्रे हरिमर्च्य च । स्वर्णमेरुं द्विजायाऽर्प्य विष्णुलोके चिरं वसेत्॥२१
परमाणवो यावन्त इह राजा भवेच्चिरम् । रौप्यमेरुं द्वादशाद्रियुतं संकल्पतो ददेत् ॥ २२
प्रागुक्तं च फलं तस्य विष्णुं विप्रं प्रपूज्य च । भूमिमेरुं च विषयं मण्डलं ग्राममेव च ॥ २३
परिकल्प्याष्टमांशेन शेषांशाः पूर्ववत्फलम् । द्वादशाद्रिसमायुक्तं हस्तिमेरुस्वरूपिणम् ॥ २४
ददेत्त्रिपुरुषैर्युक्तं दत्त्वाऽनन्तं फलं लभेत् । त्रिपञ्चाश्वैरश्वमेरुं हयद्वादशसंयुतम् ॥ २५
विष्ण्वादीन्पूज्य तं दत्त्वा भुक्तभोगो नृपो भवेत् । अश्वसंख्याप्रमाणेन गोमेरुं पूर्ववद्ददेत् ॥ २६
*पट्टवस्त्रैर्भारमात्रैर्वस्त्रमेरुश्च मध्यतः । शैलैर्द्वादशवस्त्रैश्च दत्त्वा तं चाक्षयं फलम् ॥ २७
घृतपञ्चसहस्रैश्च पलानामाज्यपर्वतः । शतैः पञ्चभिरेकैकः पर्वतेऽस्मिन्हरिं यजेत् ॥ २८
विष्ण्वग्रे ब्राह्मणायाऽर्प्य सर्वं प्राप्य हरिं व्रजेत् । एवं च खण्डमेरुं च कृत्वा दत्त्वाऽऽप्नुयात्फलम्
धान्यमेरुः पञ्चखारोऽपर एकैकखारकाः । स्वर्णत्रिशृङ्गकाः सर्वे ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥ ३०
सर्वेषु पूज्य विष्णुं वा विशेषादक्षयं फलम् । एवं दशांशमानेन तिलमेरुं प्रकल्पयेत् ॥ ३१
शृङ्गाणि पूर्ववत्तस्य तथैवान्यनगेषु च । तिलमेरुं प्रदायाथ बन्धुभिर्विष्णुलोकभाक् ॥ ३२
नमो विष्णुस्वरूपाय धराधराय वै नमः । ब्रह्मविष्ण्वीशशृङ्गाय धरानाभिस्थिताय च ॥ ३३
नगद्वादशनाथाय सर्वपापापहारिणे । विष्णुभक्ताय शान्ताय त्राणं मे कुरु सर्वथा ॥ ३४
निष्पापः पितृभिः सार्धं विष्णुं गच्छामि ओं नमः । त्वं हरिस्तु हरेरग्रे अहं विष्णुश्च विष्णवे
निवेदयामि भक्त्या तु भुक्तिमुक्त्यर्थहेतवे ॥ ३५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मेरुदानवर्णनं नाम द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५९३३

अथ त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

पृथ्वीदानानि ।

पृथ्वीदानं प्रवक्ष्यामि पृथिवी त्रिविधा मता । शतकोटियोजनानां सप्तद्वीपा ससागरा ॥ १
जम्बूद्वीपावधिः सा च उत्तमा मेदिनीरिता । उत्तमा पञ्चभिर्भारैः काञ्चनैश्च प्रकल्पयेत् ॥ २
तदर्धान्तरजं कूर्मं तथा पद्मं समादिशेत् । उत्तमा कथिता पृथ्वी त्र्यंशेनैव तु मध्यमा ॥ ३
कन्यसा च त्रिभागेन(ण) त्रिहान्या कूर्मपङ्कजे । पलानां तु सहस्रेण कल्पयेत्कल्पपादपम् ॥ ४

---

* एतदर्धस्थाने क. ढ. पुस्तकयोरेतद्दृश्यते—"चक्रवेद्धारपार्श्वेतु वस्त्रमेरुं च मध्यतः ।" इति ।

---

१ क. ढ. देवपूजिते । २ घ. 'न हेमतं' । ३ क. ढ. च. 'निर्मलत्वे' । ४ क. ढ. च । ददद्' । ५ ख. घ. 'पाय अनत. । ज' । ६ ख. 'मादिः धर्माणि' ।

मूलदण्डं सपत्रं च फलपुष्पसमन्वितम् । पञ्चस्कन्धं तु संकल्प्य पञ्चानां दापयेत्सुधीः ॥ ५
प्रदाता ब्रह्मलोके पितृभिर्मोदते चिरम् । विष्ण्वग्रे कामधेनुं तु पलानां पञ्चभिः शतैः ॥ ६
ब्रह्मविष्णुमहेशाद्या देवा धेनौ व्यवस्थिताः । धेनुदानं सर्वदानं सर्वदं ब्रह्मलोकदम् ॥ ७
विष्ण्वग्रे कपिलां दत्त्वा तारयेत्सकलं कुलम् । अलंकृत्य स्त्रियं दद्यादश्वमेधफलं लभेत् ॥ ८
भूमिं दत्त्वा सर्वभाक्स्यात्सर्वसस्यप्ररोहिणीम् । ग्रामं वाऽथ पुरं वाऽपि खेटकं च ददत्सुखी ॥
कार्तिक्यादौ वृषोत्सर्गं कुर्वंस्तारयते कुलम् ॥ १०

इत्याग्नेये महापुराण आग्नेये पृथ्वीदानवर्णनं नाम त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५९४१

अथ चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

नाडीचक्रकथनम् ।

अग्निरुवाच—

नाडीचक्रं प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञानाज्ज्ञायते हरिः । नाभेरधस्ताद्यत्कन्दमङ्कुरास्तत्र निर्गताः ॥ १
द्वासप्ततिसहस्राणि नाभिमध्ये व्यवस्थिताः । तिर्यगूर्ध्वमधश्चैव व्याप्तं ताभिः समन्ततः ॥ २
चक्रवत्संस्थिता ह्येताः प्रधाना दश नाडयः । इडा च पिङ्गला चैव सुषुम्णा च तथैव च ॥ ३
गान्धारी हस्तिजिह्वा च पृथा चैव यशा तथा । अलम्बुषा हुहुश्चैव शङ्खिनी दशमी स्मृता ॥ ४
दश प्राणवहा ह्येता नाडयः परिकीर्तिताः । प्राणोऽपानः समानश्च उदानो व्यान एव च ॥ ५
नागः कूर्मोऽथ कृकरो देवदत्तो धनंजयः । प्राणस्तु प्रथमो वायुर्दशानामपि स प्रभुः ॥ ६
प्राणः प्राणयते प्राणं विसर्गात्पूरणं प्रति । नित्यमापूरयत्येष प्राणिनामुरसि स्थितः ॥ ७
निःश्वासोच्छ्वासकासैस्तु प्राणो जीवसमाश्रितः । (*प्रयाणं कुरुते यस्माचस्मात्प्राणः प्रकीर्तितः
अधो नयत्यपानस्तु आहारं च नृणामधः । मूत्रशुक्रवहो वायुरपानस्तेन कीर्तितः ॥ ९
पीतभक्षितमाघ्रातं रक्तपित्तकफानिलम् । समं नयति गात्रेषु समानो नाम मारुतः ॥) १०
स्पन्दयत्यधरं वक्त्रं नेत्रगात्रप्रकोपनम् । उद्वेजयति मर्माणि उदानो नाम मारुतः ॥ ११
व्यानो विनामयत्यङ्गं व्यानो व्याधिप्रकोपनः । प्रतिदानं यथा कण्ठाद्व्यापनाद्व्यान उच्यते ॥१२
उद्गारे नाग इत्युक्तः कूर्मश्चोन्मीलने स्थितः । कृकरो भक्षणे चैव देवदत्तो विजृम्भिते ॥ १३
धनंजयः स्थितो घोषे मृतस्यापि न मुञ्चति । जीवः प्रयाति दशधा नाडीचक्रं हि तेन तत् १४
संक्रान्तिर्विषुवं चैव अहोरात्रायनानि च । अधिमास ऋणं चैव ऊनरात्रधनं तथा ॥ १५
ऊनरात्रं भवेद्धिक्का अधिमासो विजृम्भिका । ऋणं चात्र भवेत्कासो निःश्वासो धनमुच्यते ॥
उत्तरं दक्षिणं ज्ञेयं वामं दक्षिणसंज्ञितम् । मध्ये तु विषुवं प्रोक्तं पुटद्वयविनिःसृतम् ॥ १७
संक्रान्तिः पुनरस्यैव स्वस्थानात्स्थानयोगतः । सुषुम्णा मध्यमे ह्यङ्ग इडा वामे प्रतिष्ठिता ॥ १८
पिङ्गला दक्षिणे विप्र ऊर्ध्वं प्राणो ह्यहः स्मृतम् । अपानो रात्रिरेवं स्यादेको वायुर्दशात्मकः १९

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ट. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. ख. पूषा । २ ख. घ. ङ. 'षा कुहुश्चै' । ३ क. ख. 'स्तु जीवनो नाम मारुत' । ४ ख. ङ. या स्वर्गमार्गदः ।

आयामो देहमध्यस्थः सोमग्रहणमिष्यते । देहातीतत्त्वमायाममादित्यग्रहणं विदुः ॥ २०
उदरं पूरयेत्तावद्वायुना यावदीप्सितम् । प्राणायामो भवेदेष पूरको देहपूरकः ॥ २१
पिधाय सर्वद्वाराणि निश्वासोच्छ्वासवर्जितः । संपूर्णकुम्भवत्तिष्ठेत्प्राणायामः स कुम्भकः ॥ २२
मुखद्वायुं ततस्तूर्ध्वं श्वासेनैकेन मन्त्रवित् । उच्छ्वासयोगयुक्तश्च वायुमूर्ध्वं विरेचयेत् ॥ २३
उच्चरति स्वयं यस्मात्स्वदेहावस्थितः शिवः । तस्मात्तत्त्वविदां चैव स एव जप उच्यते ॥ २४
अयुते द्वे सहस्रैकं षट्शतानि तथैव च । अहोरात्रेण योगीन्द्रो जपसंख्यां करोति सः ॥ २५
अजपा नाम गायत्री ब्रह्मविष्णुमहेश्वरी । अजपां जपते यस्तां पुनर्जन्म न विद्यते ॥ २६
चन्द्राग्निरविसंयुक्ता आद्या कुण्डलिनी मता । हृत्प्रदेशे तु सा ज्ञेया अङ्कुराकारसंस्थिता ॥ २७
सृष्टिन्यासो भवेत्तत्र स वै सर्गावलम्बनात् । स्रवन्तं चिन्तयेत्तस्मिन्नमृतं सात्त्विकोत्तमः ॥ २८
देहस्थः सकलो ज्ञेयो निष्कलो देहवर्जितः । हंस हंसेति यो ब्रूयाद्धंसो नाम सदाशिवः ॥ २९
तिलेषु च यथा तैलं पुष्पे गन्धः समाश्रितः । पुरुषस्य तथा देहे सबाह्याभ्यन्तरं स्थितः ॥ ३०
ब्रह्मणो हृदये स्थानं कण्ठे विष्णुः समाश्रितः । तालुमध्ये स्थितो रुद्रो ललाटे तु महेश्वरः ॥ ३१
प्राणाग्रं तु शिवं विद्यात्तस्यान्ते तु परापरम् । पञ्चधा सकलः प्रोक्तो विपरीतस्तु निष्फ(ष्क)लः
प्रासादं नादमुत्थाप्य शततन्तु जपेद्यदि । षण्मासात्सिद्धिमाप्नोति योगयुक्तो न संशयः ॥ ३३
गमागमस्य ज्ञानेन सर्वपापक्षयो भवेत् । अणिमादिगुणैश्वर्यं षड्भिर्मासैरवाप्नुयात् ॥ ३४
स्थूलः सूक्ष्मः परश्चेति प्रासादः कथितो मया । ह्रस्वो दीर्घः प्लुतश्चेति प्रासादं लक्षयेत्त्रिधा ॥ ३५
ह्रस्वो दहति पापानि दीर्घो मोक्षप्रदो भवेत् । आप्यायने प्लुतश्चेति मूर्ध्नि बिन्दुविभूषितः ॥ ३६
आदावन्ते च ह्रस्वस्य फट्कारो मारणे हितः । आदावन्ते च हृदयमाकृष्टौ संप्रकीर्तितम् ॥ ३७
देवस्य दक्षिणां मूर्तिं पञ्चलक्षं स्थितो जपेत् । जपान्ते घृतहोमस्तु दशसाहस्रिको भवेत् ॥ ३८
एवमाप्यायितो मन्त्रो वश्योच्चाटादि कारयेत् । ऊर्ध्वे शून्यमधः शून्यं मध्ये शून्यं निरामयम् ३९
त्रिशून्यं यो विजानाति मुच्यतेऽसौ ध्रुवं द्विजः । प्रासादं यो न जानाति पञ्चमन्त्रमहातनुम् ॥ ४०
अष्टत्रिंशत्कलायुक्तं न स आचार्य उच्यते । तथोंकारं च गायत्रीं रुद्रादीन्वेत्त्यसौ गुरुः ॥ ४१

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये नाडीचक्रकथनं नाम चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५९८४

अथ पञ्चदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

संध्याविधिः ।

अग्निरुवाच—

ओंकारं यो विजानाति स योगी स हरिः पुमान् । ओंकारमभ्यसेत्तस्मान्मन्त्रसारं तु सर्वदम् १
सर्वेषामपि योगेषु प्रणवः प्रथमः स्मृतः । तेन संपरिपूर्णं यत्तत्पूर्णं कर्म नेतरत् ॥ २
ओंकारपूर्विकास्तिस्रो महाव्याहृतयोऽव्ययाः । त्रिपदा चैव सावित्री विज्ञेयं ब्रह्मणो मुखम् ॥ ३
योऽधीतेऽहन्यहन्येतास्त्रीणि वर्षाण्यतन्द्रितः । स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूतः खमूर्तिमान् ॥ ४

---

१ क. ख. 'द्वात्रिंशत्का' । २ क. ख. 'वेष्टनार्थं तं' । ३ ख. ग. 'वर्जितः' ।

(संध्याविधिः)

एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः । सावित्र्यास्तु परं नास्ति मौनात्सत्यं विशिष्यते ॥ ५
सप्तावर्ता पापहरा दशभिः प्रापयेद्दिवम् । विंशावर्ता तु सा देवी नयते हीश्वरालयम् ॥ ६
अष्टोत्तरशतं जप्त्वा तीर्णः संसारसागरात् । रुद्रकूष्माण्डजप्येभ्यो गायत्री तु विशिष्यते ॥ ७
न गायत्र्याः परं जप्यं न व्याहृतिसमं हुतम् । गायत्र्याः पादमप्यर्धमृगर्धमृचमेव वा ॥ ८
ब्रह्महत्या सुरापानं सुवर्णस्तेयमेव च । गुरुदारागमश्चैव जप्येनैव पुनाति सा ॥ ९
पापे कृते तिलैर्होमो गायत्रीजप ईरितः । जप्त्वा सहस्रं गायत्र्या उपवासी स पापहा ॥ १०
गोघ्नः पितृघ्नो मातृघ्नो ब्रह्महा गुरुतल्पगः । ब्रह्मघ्नः स्वर्णहारी च सुरापो लक्षजप्यतः ॥ ११
शुध्यते वाऽथ वा स्नात्वा शतमन्तर्जले जपेत् । अपः शतेन पीत्वा तु गायत्र्याः पापहा भवेत् ॥
शतं जप्ता तु गायत्री पापोपशमनी स्मृता । सहस्रं जप्ता सा देवी उपपातकनाशिनी ॥ १३
अभीष्टदा कोटिजप्ता देवत्वं राजतामियात् । ओंकारं पूर्वमुच्चार्य भूर्भुवः स्वस्तथैव च ॥ १४
गायत्री प्रणवश्चान्ते जपे चैवमुदाहृतम् । विश्वामित्र ऋषिश्छन्दो गायत्रं सविता तथा ॥ १५
देवतोपनये जप्ये विनियोगो हुते तथा । अग्निर्वायू रविर्विद्युद्यमो जलपतिर्गुरुः ॥ १६
पर्जन्य इन्द्रो गन्धर्वः पूषा च तदनन्तरम् । मित्रोऽथ वरुणस्त्वष्टा वसवो मरुतः शशी ॥ १७
अङ्गिरा विश्वनासत्यौ कस्तथा सर्वदेवताः । रुद्रो ब्रह्मा च विष्णुश्च क्रमशोऽक्षरदेवताः ॥ १८
गायत्र्या जपकाले तु कथिताः पापनाशनाः । पादाङ्गुष्ठौ च गुल्फौ च नलकौ जानुनी तथा १९
जङ्घे शिश्नश्च वृषणौ कटिर्नाभिस्तथोदरम् । स्तनौ च हृदयं ग्रीवा मुखं तालु च नासिका २०
चक्षुषी च भ्रुवोर्मध्यं ललाटं पूर्वमाननम् । दक्षिणोत्तरपार्श्वे द्वे शिर आस्यमनुक्रमात् ॥ २१
पीतः श्यामश्च कपिलो मारकतोऽग्निसंनिभः । रुक्मविद्युद्धूम्रकृष्णरक्तगौरेन्द्रनीलभाः ॥ २२
स्फाटिकस्वर्णपाण्ड्वाभाः पद्मरागोऽखिलद्युतिः । हेमधूम्ररक्तनीलरक्तकृष्णसुवर्णभाः ॥ २३
शुक्लकृष्णपलाशाभा गायत्र्या वर्णकाः क्रमात् । ध्यानकाले पापहरा हुतैषा सर्वकामदा ॥ २४
गायत्र्या तु तिलैर्होमः सर्वपापप्रणाशनः । शान्तिकामो यवैः कुर्यादायुष्कामो घृतेन च ॥ २५
सिद्धार्थकैः कर्मसिद्ध्यै पयसा ब्रह्मवर्चसे । पुत्रकामस्तथा दध्ना धान्यकामस्तु शालिभिः ॥ २६
क्षीरिवृक्षसमिद्भिस्तु ग्रहपीडोपशान्तये । धनकामस्तथा बिल्वैः श्रीकामः कमलैस्तथा ॥ २७
आरोग्यकामो दूर्वाभिर्गुरूत्पाते स एव हि । सौभाग्येच्छुर्गुग्गुलुना विद्यार्थी पायसेन[च] ॥२८
अयुतेनोक्तसिद्धिः स्याल्लक्षेण मनसेप्सितम् । कोट्या ब्रह्मवधान्मुक्तः कुलोद्धारी हरिर्भवेत् २९
ग्रहयज्ञमुखो वाऽपि होमोऽयुतमुखोऽर्थकृत् । आवाहनं च गायत्र्यास्तत ओंकारमभ्यसेत् ॥ ३०
स्मृत्वोंकारं तु गायत्र्या निबध्नीयाच्छिखां ततः । पुनराचम्य हृदयं नाभिं स्कन्धौ च संस्पृशेत्
प्रणवस्य ऋषिर्ब्रह्मा गायत्री छन्द एव च । देवोऽग्निः परमात्मा स्याद्योगो वै सर्वकर्मसु ॥ ३२
शुक्ला चाग्निमुखी दिव्या कात्यायनसगोत्रजा । त्रैलोक्यवरणा दिव्या पृथिव्याधारसंयुता ॥
अक्षसूत्रधरा देवी पद्मासनगता शुभा ॥ ३३
ॐ तेजोऽसि सहोऽसि बलमासि भ्राजोऽसि देवानां धामनामाऽसि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरोमभिभूः ॥ ३४

---

१ छ. 'यामप' । २ ख. ग. घ. छ. नासिके । ३ क. ङ. 'पिलः कबरः श्यिवं' । ४ घ. छ. 'सि महोऽ' । घ. 'धि ब' ।

आगच्छ वरदे देवि जप्ये(पे) मे संनिधौ भव ॥ [गायन्तं त्रायसे यस्माद्गायत्री त्वं ततः स्मृता]
व्याहृतीनां तु सर्वासामृषिरेव प्रजापतिः । व्यस्ताश्चैव समस्ताश्च ब्राह्ममक्षरमोमिति ॥ ३६
विश्वामित्रो जमदग्नि(*र्भरद्वाजोऽथ गौतमः । ऋषिरत्रिर्वसिष्ठश्च काश्यपश्च यथाक्रमम् ॥ ३७
अग्निर्वायू रविश्चैव)वाक्पतिर्वरुणस्तथा । इन्द्रो विष्णुर्व्याहृतीनां दैवतानि यथाक्रमम् ॥ ३८
गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्च बृहती पङ्क्तिरेव च । त्रिष्टुप्च जगती चेति च्छन्दांस्याहुरनुक्रमात् ॥ ३९
विनियोगो व्याहृतीनां प्राणायामे च होमके । आपो हि ष्ठेत्यृचा चापो द्रुपदादीति वा स्मृता
तथा हिरण्यवर्णाभिः पावमानीभिरन्ततः । त्रिप्रुपोऽग्नौ क्षिपेदूर्ध्वमाजन्मकृतपापजित् ॥ ४१
अन्तर्जल ऋतं चेति जपेत्त्रिरघमर्पणम् । आपो हि ष्ठेतित्र्यृचस्य सिन्धुद्वीप ऋषिः स्मृतः ॥ ४२
ब्रौह्मस्नानाय च्छन्दोऽस्य गायत्री देवता जलम् । मार्जने विनियोगोऽस्य ह्यावभृथके क्रतोः ॥
अघमर्षणसूक्तस्य ऋषिरेवाघमर्षणम्(णः) । अनुष्टुप्च भवेच्छन्दो भाववृत्तस्तु दैवतम् ॥ ४४
आपो ज्योती रस इति गायत्र्यास्तु शिरः स्मृतम् । ऋषिः प्रजापतिस्तस्य च्छन्दोहीनं यजुर्यतः
ब्रह्माग्निवायुसूर्याश्च देवताः परिकीर्तिताः । प्राणरोधात्तु वायुः स्याद्वायोरग्निश्च जायते ॥ ४६
अग्नेरापस्ततः शुद्धिस्तत्थाऽऽचमनं चरेत् । अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वमूर्तिषु ॥ ४७
तपो यज्ञो वषट्कार आपो ज्योती रसोऽमृतम् । उदु त्यं जातवेदसमृषिः प्रस्कण्व उच्यते॥४८
गायत्री छन्द आख्यातं सूर्यश्चैव तु दैवतम् । अतिरात्रे नियोगः स्यादग्नीषोमो(ग्निष्टोमे) नियोगकः
चित्रं देवेति च ऋच ऋषिः कौत्स उदाहृतः । त्रिष्टुप्छन्दो दैवतं च सूर्योऽस्याः परिकीर्तितम्

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सन्ध्याविधिकथनं नाम पञ्चदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६०३४

अथ षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

गायत्रीनिर्वाणम् ।

अग्निरुवाच—

एवं संध्याविधिं कृत्वा गायत्रीं च जपेत्स्मरेत् । गायञ्शिष्यान्यतस्त्रायेत्काय:(यं) प्राणांस्तथैव च
ततः स्मृतेयं गायत्री सावित्रीयं ततो यतः । प्रकाशनात्सा सवितुर्वाग्रूपत्वात्सरस्वती ॥ २
तज्ज्योतिः परमं ब्रह्म भर्गस्तेजो यतः स्मृतम् । भा दीप्ताविति रूपं हि भ्रस्ज पाकेऽथ तत्स्मृतम्
ओषध्यादिकं पचति भ्राजृ दीप्तौ तथा भवेत् । भर्गः स्याद्भ्राजत इति बहुलं छन्द ईरितम् ॥४
वरेण्यं सर्वतेजोभ्यः श्रेष्ठं वै परमं पदम् । स्वर्गापवर्गकामैर्वा वरणीयं सदैव हि ॥ ५
वृणोतेर्वरणार्थत्वाज्जाग्रत्स्वप्नादिवर्जितम् । नित्यं शुद्धं बुद्धमेकं सत्यं तद्धीमहीश्वरम् ॥ ६
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्ध्यायेमहि(?) विमुक्तये । तज्ज्योतिर्भगवान्विष्णुर्जगज्जन्मादिकारणम् ॥ ७

---

* च पुस्तकेऽयं धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ।

---

१ घ. गोतमः । २ छ. °ष्ठेत्यृचोऽस्याश्च धि° । ३ ख. ग. ब्रह्मज्ञानाय । ४ घ. छ. °योगस्य । ५ क. ख. ग. ङ. °वृत्त च दै° । ६ क. ङ. च. प्रहस्थ उ° । घ. छ. प्रस्कन । ७ घ छ. °ति ऋचक ऋ° । ८ ख. ग. घ. °येद्धार्यो प्र° ।

शिवं केचित्पठन्ति स्म शक्तिरूपं पठन्ति च । केचित्सूर्यं केचिदग्निं वेदगा अग्निहोत्रिणः ॥ ८
अग्न्यादिरूपी विष्णुर्हि वेदादौ ब्रह्म गीयते । तत्पदं परमं विष्णोर्देवस्य सवितुः स्मृतम् ॥ ९
महदाद्यं सूयते हि स्वयंज्योतिर्हरिः प्रभुः । पर्जन्यो वायुरादित्यः शीतोष्णाद्यैश्च पाचयेत् ॥१०
अग्नौ प्रास्ताऽऽहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥ ११
दधातेर्वा धीमहीति मनसा धारयेमहि । नोऽस्माकं यश्च भर्गश्च सर्वेषां प्राणिनां धियः ॥ १२
चोदयात्प्रेरयेद्बुद्धीर्भोक्तॄणां सर्वकर्मसु । दृष्टादृष्टविपाकेषु विष्णुसूर्याग्निरूपवान् ॥ १३
ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गं वा श्वभ्रमेव वा । ईशावास्यमिदं सर्वं महदादि जगद्धरिः ॥ १४
स्वर्गाद्यैः क्रीडते देवो यो हंसः पुरुषः प्रभुः । आदित्यान्तर्गतं यच्च भर्गाख्यं वै मुमुक्षुभिः ॥१५
जन्ममृत्युविनाशाय दुःखस्य त्रिविधस्य च । ध्यानेन पुरुषोऽयं च द्रष्टव्यः सूर्यमण्डले ॥ १६
तत्त्वं सदसि चिद्ब्रह्म विष्णोर्यत्परमं पदम् । देवस्य सवितुर्भर्गो वरेण्यं हि तुरीयकम् ॥ १७
देहादिजाग्रदोब्रह्म अहं ब्रह्मेति धीमहि । योऽसावादित्ये पुरुषः सोऽसावहमनन्त ओम् ॥
ज्ञानानि शुभकर्मादीन्प्रवर्तयति यः सदा ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये गायत्रीनिर्वाणकथनं नाम षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६०५२

अथ सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

गायत्रीनिर्वाणम् ।

अग्निरुवाच—

लिङ्गमूर्तिं शिवं स्तुत्वा गायत्र्या योगमाप्तवान् । निर्वाणं परमं ब्रह्म वसिष्ठोऽन्यश्च शंकरात् ॥१
नमः कनकलिङ्गाय वेदलिङ्गाय वै नमः । नमः परमलिङ्गाय व्योमलिङ्गाय वै नमः ॥ २
नमः सहस्रलिङ्गाय वह्निलिङ्गाय वै नमः । नमः पुराणलिङ्गाय श्रुतिलिङ्गाय वै नमः ॥ ३
नमः पाताललिङ्गाय ब्रह्मलिङ्गाय वै नमः । नमो रहस्यलिङ्गाय सप्तद्वीपोर्ध्वलिङ्गिने ॥ ४
नमः सर्वात्मलिङ्गाय सर्वलोकाङ्गलिङ्गिने । नमस्त्वव्यक्तलिङ्गाय बुद्धिलिङ्गाय वै नमः ॥ ५
नमोऽहंकारलिङ्गाय भूतलिङ्गाय वै नमः । नम इन्द्रियलिङ्गाय नमस्तन्मात्रलिङ्गिने ॥ ६
नमः पुरुषलिङ्गाय भावलिङ्गाय वै नमः । नमो रजोर्ध्वलिङ्गाय सत्त्वलिङ्गाय वै नमः ॥ ७
नमस्ते भवलिङ्गाय नमस्त्रैगुण्यलिङ्गिने । नमोऽनागतलिङ्गाय तेजोलिङ्गाय वै नमः ॥ ८
नमो वायूर्ध्वलिङ्गाय श्रुतिलिङ्गाय वै नमः । नमस्तेऽथर्वलिङ्गाय सामलिङ्गाय वै नमः ॥ ९
नमो यज्ञाङ्गलिङ्गाय यज्ञलिङ्गाय वै नमः । नमस्ते तत्त्वलिङ्गाय देवानुगतलिङ्गिने ॥ १०
दिश नः परमं योगमपत्यं मत्समं तथा । ब्रह्म चैवाक्षयं देव शमं चैव परं विभो ॥ ११
अक्षयत्वं च वंशस्य धर्मे च मतिमक्षयाम् ॥ १२

---

१ क. ङ. 'हरे । दर्'। २ क. 'दाहर्गमह । ३ क. ङ. 'म्' । यज्ञादिषु' । ४ घ. ङ. 'छोऽप्येव द्'।
५ क. ङ. पञ्चर्धि' । ६ क. ङ. वायूर्ध्व' । ७ ग. 'स्त सर्व' । ८ क. 'य धुलिलि' । ९ क. 'रवे नयति' ।

अग्निरुवाच—

वसिष्ठेन स्तुतः शंभुस्तुष्टः श्रीपर्वते पुरा । वसिष्ठाय वरं दत्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥ १३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये गायत्रीनिर्वाणकथनं नाम सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६०६५

अथाष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

राजाभिषेककथनम् ।

अग्निरुवाच—

पुष्करेण च रामाय राजधर्मं हि पृच्छते । यथाऽऽदौ कथितं तद्वद्वसिष्ठ कथयामि ते ॥ १

पुष्कर उवाच—

राजधर्मं प्रवक्ष्यामि सर्वस्माद्राजधर्मतः । राजा भवेच्छत्रुहन्ता प्रजापालः सुदण्डवान् ॥ २
पालयिष्यामि वः सर्वान्धर्मस्थान्व्रतमाचरेत् । संवत्सरं स वृणुयात्पुरोहितमथ द्विजम् ॥ ३
मन्त्रिणश्चाखिलात्मज्ञान्महिषीं धर्मलक्षणाम् । सांवत्सरं नृपः काले ससंभारोऽभिषेचनम् ॥ ४
कुर्यान्मृते नृपे नात्र कालस्य नियमः स्मृतः । तिलैः सिद्धार्थकैः स्नानं सांवत्सरपुरोहितैः ॥ ५
घोषयित्वा जयं राज्ञो राजा भद्रासने स्थितः । अभयं घोषयेद्बद्धान्मोचयेद्राज्यपालके ॥ ६
पुरोधसाऽभिषेकात्प्राक्कार्यैन्द्री शान्तिरेव च । उपवास्याभिषेकाहे वेद्यग्नौ जुहुयान्मनून् ॥ ७
वैष्णवानैन्द्रमन्त्रांस्तु सावित्रान्वैश्वदैवतान् । सौम्यान्स्वस्त्ययनं शर्म आयुष्याभयदान्मनून् ॥ ८
अपराजितां च कलशं वह्नेर्दक्षिणपार्श्वगम् । संपातवन्तं हैमं च पूजयेद्गन्धपुष्पकैः ॥ ९
प्रदक्षिणावर्तशिखस्तप्तजाम्बूनदप्रभः । (*रथौघमेघनिर्घोषो विधूमश्च हुताशनः ॥ १०
अनुलोमः सुगन्धिश्च स्वस्तिकाकारसंनिभः ।) प्रसन्नार्चिर्महाज्वालः स्फुलिङ्गरहितो हितः ॥ ११
न व्रजेयुश्च मध्येन मार्जारमृगपक्षिणः । पर्वताग्रमृदा तावन्मूर्धानं शोधयेन्नृपः ॥ १२
वल्मीकाग्रमृदा कर्णौ वदनं केशवालयात् । इन्द्रालयमृदा ग्रीवां हृदयं तु नृपाजिरात् ॥ १३
करिदन्तोद्धृतमृदा दक्षिणं तु तथा भुजम् । वृषशृङ्गोद्धृतमृदा वामं चैव तथा भुजम् ॥ १४
सरोमृदा तथा पृष्ठमुदरं संगमान्मृ(मृ)दा । नदीतटद्वयमृदा पार्श्वे संशोधयेत्तथा ॥ १५
वेश्याद्वारमृदा राज्ञः कटिशौचं विधीयते । यज्ञस्थानात्तथैवोरू गोस्थानाज्जानुनी तथा ॥ १६
अश्वस्थानात्तथा जङ्घे रथचक्रमृदाऽङ्घ्रिके । मूर्धानं पञ्चगव्येन भद्रासनगतं नृपम् ॥ १७
अभिषिञ्चेदमात्यानां चतुष्टयमथो घटैः । पूर्वतो हेमकुम्भेन घृतपूर्णेन ब्राह्मणः ॥ १८
रूप्यकुम्भेन(ण) याम्ये च क्षीरपूर्णेन क्षत्रियः । दध्ना च ताम्रकुम्भेन(ण) वैश्यः पश्चिमगेन च॥ १९
मृन्मयेन जलेनोदक्शूद्रामात्योऽभिषेचयेत् । ततोऽभिषेकं नृपतेर्बह्वृचप्रवरो द्विजः ॥ २०
कुर्वीत मधुना विप्रश्छन्दोगश्च कुशोदकैः । संपातवन्तं कलशं तथा गत्वा पुरोहितः ॥ २१

---

* ग. पुस्तकेऽयं धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो नास्ति ।

---

१ क. ख. ग. ङ. च. 'आ हरिः यात्रु' । २ क. ख. ग. ङ. च. सदण्डवान् । ३ घ. ङ. पालयिष्यामि । ४ क. घ. ग. ङ. च. 'भर्तिज' । ५ ङ. 'वैदूर्याभो' । ६ क. ङ. च. 'ज्वपाङ्घिके । ७ ङ. ग. सदेशुदा ।

विधाय वह्निरक्षां तु सदस्येषु यथाविधि । राजश्रियाऽभिषेके च ये मन्त्राः परिकीर्तिताः ॥ २२
तैस्तु दद्यान्महाभाग ब्राह्मणानां स्वनैस्तथा । ततः पुरोहितो गच्छेद्वेदिमूलं तदेव तु ॥ २३
शतच्छिद्रेण पात्रेण सौवर्णेनाभिषेचयेत् । या ओषधीत्योषधीभीरथेत्युक्त्वेति गन्धकैः ॥ २४
पुष्पैः पुष्पवतीत्येव ब्राह्मणेति च बीजकैः । रत्नैराशुः शिशानश्च ये देवाश्च कुशोदकैः ॥ २५
यजुर्वेद्यथर्ववेदी गन्धद्वारेति संस्पृशेत् । शिरः कण्ठं रोचनया सर्वतीर्थोदकैर्द्विजाः ॥ २६
गीतवाद्यादिनिर्घोषैश्चामरव्यजनादिभिः । सर्वौषधिमयं कुम्भं धारयेयुर्नृपाग्रतः ॥ २७
तं पश्येद्दर्पणं राजा घृतं वै मङ्गलादिकम् । अभ्यर्च्य विष्णुं ब्रह्माणमिन्द्रादींश्च ग्रहेश्वरान् ॥ २८
व्याघ्रचर्मोत्तरां शय्यामुपविष्टः पुरोहितः । मधुपर्कादिकं दत्त्वा पट्टबन्धं प्रकारयेत् ॥ २९
राज्ञो मुकुटबन्धश्च पञ्चचर्मोत्तरं ददेत् । ध्रुवाद्यैरिति च विशेद्वृषजं द्वैपभांशजम् ॥ ३०
द्वीपिजं सिंहजं व्याघ्रजातं चर्म तदासने । अमात्यसचिवादींश्च प्रतीहारः प्रदर्शयेत् ॥ ३१
गोजाविगृहदानाद्यैः सांवत्सरपुरोहितौ । पूजयित्वा द्विजान्प्रार्च्य ह्यन्यान्भूगोन्नमुख्यकैः ॥ ३२
वह्निं प्रदक्षिणीकृत्य गुरुं नत्वाऽथ पृष्ठतः । वृषमालभ्य गां वत्सं पूजयित्वाऽथ मन्त्रितम् ॥ ३३
अश्वमारुह्य नागं च पूजयेत्तं समारुहेत् । परिभ्रमेद्राजमार्गे बलयुक्तः प्रदक्षिणम् ॥ ३४
पुरं विशेच्च दानाद्यैः प्रार्च्य सर्वान्विसर्जयेत्* ॥ ३५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये राजाभिषेककथनं नामाष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६१००

अथैकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

अभिषेकमन्त्राः ।

पुष्कर उवाच—

राजदेवाद्यभिषेकमन्त्रान्वक्ष्येऽघमर्दनान् । कुम्भात्कुशोदकैः सिञ्चेत्तेन सर्वं हि सिध्यति ॥ १
सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तु ब्रह्माविष्णुमहेश्वराः । वासुदेवः संकर्षणः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धकः ॥ २
भवन्तु विजयायैत इन्द्राद्या दश दिग्गताः । रुद्रो धर्मो मनुर्दक्षो रुचिः श्रद्धा च सर्वदा ॥ ३
भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च सनकश्च सनन्दनः । सनत्कुमारोऽङ्गिराश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ ४
मरीचिः कश्यपः पांतु प्रजेशं पृथिवीपतिम् । प्रभासुरा बर्हिषद अग्निष्वात्ताश्च पान्तु ते ॥ ५
क्रव्यादाश्चोपहूताश्च आज्यपाश्च सुकालिनः । अग्निभिश्चाभिषिञ्चन्तु लक्ष्म्याद्या धर्मवल्लभाः ॥
आदित्याद्याः कश्यपस्य बहुपुत्रस्य वल्लभाः । कृशाश्वस्याग्निपुत्रस्य भार्याश्चारिष्टनेमिनः ॥ ७
अश्विन्याद्याश्च चन्द्रस्य पुलहस्य तथा प्रियाः । भूता च कपिशा दंष्ट्री सुरसा सरमा दनुः ॥ ८
श्येनी भासी तथा क्रौञ्ची धृतराष्ट्री शुकी तथा । एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु अरुणश्चार्कसारथिः ॥

---

* ङ पुस्तकेऽत्र श्लोकार्धमधिकं तद्यथा—"एवं कृत्वा तु विधिवद्राज्याभिषेकमाचरेत्" इति ।

---

१ क ख. ग. ज. घ. 'षे जहोति । २ ग. जौवर्ध । ३ क. ङ. च 'ध्वमोत्तरच्छदे । ध्रु' । ४ घ. छ. वृषदं-शजम् । ५ क. ङ. प्रार्थ्य । ६ छ पान्तु । ७ छ. प्रजेशा । ८ छ पृथिवीपतिं । ९ च देवपुत्रस्य । १० क. ङ. घ. पुलस्त्यस्य । ११ ख. घ. ग. ङ. छ. 'ना । पतत्पक्षा' ।

(अभिषेकमन्त्राः)

आयतिर्नियती रात्रिर्निद्रा लोकस्थितौ स्थिताः । उमा मेना शची पान्तु धूमोर्णा निर्ऋतिर्जया॥
गौरी शिवा च ऋद्धिश्च वेला या चैव नड्वला। असिक्नी च तथा ज्योत्स्ना देवपत्न्यो वनस्पतिः
महाकल्पश्च कल्पश्च मन्वन्तरयुगाणि च । संवत्सराणि वर्षाणि पान्तु त्वामयनद्वयम् ॥ १२
ऋतवश्च तथा मासाः पक्षा रात्र्यहनी तथा । संध्यातिथिमुहूर्ताश्च कालस्यावयवाश्च ये ॥ १३
सूर्याद्याश्च ग्रहाः पान्तु मनुः स्वायंभुवादिकः । स्वायंभुवः स्वारोचिषं उत्तमस्तामसो मनुः॥१४
रैवतश्चाक्षुषः षष्ठो वैवस्वत इहेरितः । सावर्णिर्ब्रह्मपुत्रश्च धर्मपुत्रश्च रुद्रजः ॥ १५
दक्षजो रौच्यभौत्यौ च मनवस्तु चतुर्दश । विश्वभुक्च विपश्चिच्च सुचित्तिश्च शिखी विभुः॥ १६
मनोजवस्तथौजस्वी बलिरद्भुतशान्तयः । वृषश्च ऋतधामा च दिवस्पृक्कविरिन्द्रकः ॥ १७
रैवन्तश्च कुमारश्च तथा वत्सविनायकः । वीरभद्रश्च नन्दी च विश्वकर्मा पुरोजवः ॥ १८
एते त्वामभिषिञ्चन्तु सुरमुख्याः समागताः । नासत्यौ देवभिषजौ ध्रुवाद्या वसवोऽष्ट च ॥१९
दश चाङ्गिरसो वेदास्त्वाऽभिषिञ्चन्तु सिद्धये । आत्मा ह्यायुर्मनो दक्षो मदः प्राणस्तथैव च ॥
हविष्मांश्च गरिष्ठश्च ऋतः सत्यश्च पान्तु वः । क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः कालकामो धुरिर्जये ॥ २१
पुरूरवा आर्द्रवाश्च विश्वे देवाश्च रोचनः । अङ्गारकाद्याः सूर्यस्त्वा निर्ऋतिश्च तथा यमः ॥ २२
अजैकपादहिर्बुध्न्यो धूमकेतुश्च रुद्रजाः । भरतश्च तथा मृत्युः कापालिरथ किङ्किणिः ॥ २३
भवनो भावनः पान्तु स्वजन्यः स्वजनस्तथा । क्रतुश्रवाश्च मूर्धा च याजनोऽभ्युशनास्तथा ॥२४
प्रसवश्चाव्ययश्चैव दक्षश्च भृगवः सुराः । मनोऽनुमन्ता प्राणश्च नवोऽपानश्च वीर्यवान् ॥ २५
वीतिहोत्रो नयः साध्यो हंसो नारायणोऽवतु । विभुश्चैव प्रभुश्चैव देवश्रेष्ठा जगद्धिताः ॥ २६
धाता मित्रोऽर्यमा पूषा शक्रोऽथ वरुणो भगः । त्वष्टा विवस्वान्सविता विष्णुर्द्वादश भास्कराः॥
एकज्योतिश्च द्विज्योतिस्त्रिश्(च)तुर्ज्योतिरेव च । एकशक्रो द्विशक्रश्च त्रिशक्रश्च महाबलः ॥ २८
इन्द्रश्च मेत्यादिशतु ततः प्रतिमकृत्तथा । मितश्च संमितश्चैव अमितश्च महाबलः ॥ २९
ऋतजित्सत्यजिच्चैव सुषेणः सेनजित्तथा । अतिमित्रोऽनुमित्रश्च पुरुमित्रोऽपराजितः ॥ ३०
ऋतश्च ऋतवाग्धाता विध ता धारणो ध्रुवः । विधारणो महातेजा वासवस्य परः सखा ॥ ३१
ईदृक्षश्चाप्यदृक्षश्च एतादृगमिताशनः । क्रीडितश्च सदृक्षश्च सरभश्च महातपाः ॥ ३२
धर्ता धुर्यो धुरिर्भीम(?) अभिमुक्तोऽक्षपात्सहः । धृतिर्वसुरनाधृष्यो रामः कामो जयो विराट् ॥
देवा एकोनपञ्चाशन्मरुतस्त्वामवन्तु ते । चित्राङ्गदश्चित्ररथश्चित्रसेनश्च वै कलिः ॥ ३४
ऊर्णायुरुग्रसेनश्च धृतराष्ट्रश्च नन्दकः । हाहा हूहूर्नारदश्च विश्वावसुश्च तुम्बुरुः ॥ ३५
एते त्वामभिषिञ्चन्तु गन्धर्वा विजयाय ते । पान्तु ते मुनयो मुख्या दिव्याश्चाप्सरसां गणाः ॥
अनवद्या सुकेशी च मेनका सह जन्यया । क्रतुस्थला घृताची च विश्वाची पुञ्जिकस्थला ३७
प्रम्लोचा चोर्वशी रम्भा पञ्चचूडा तिलोत्तमा । चित्रलेखा लक्ष्मणा च पुण्डरीका च वारुणी ॥
प्रह्लादो विरोचनोऽथ बलिर्बाणोऽथ तत्सुतः । एते चान्येऽभिषिञ्चन्तु दानवा राक्षसास्तथा ॥

---

१ क ङ घ ङ 'वाहति । गु' । २ ख ग घ ङ प औत्तमिरवा' । ३ क ख ग घ ङ छ 'चौ
प्रक्ष' । ४ क ख ग ङ 'शा दवस्याऽ' । ५ क ङ काल्ड का । ६ ग ङ घ छ 'वा मद्रवा' । ७ क ङ ददृका ।
८ क ख ग घ ङ नरोऽजा' । ९ ग दवजवहा । १० ख च भूरवा । ग हुदवा । घ छ हुन्वा । ११ ख ग घ,
छ 'तुता । ए' ।

हेतिश्चैव महेतिश्च विद्युत्स्फूर्जथुरग्रकाः । यक्षः सिद्धात्मकः पातु मणिभद्रश्च नन्दनः ॥ ४०
पिङ्गाक्षो द्युतिमांश्चैव पुष्पवन्तो जयावहः । शङ्खः पद्मश्च मकरः कच्छपश्च निधिर्जये ॥ ४१
पिशाचा ऊर्ध्वकेशाद्या भूता भूम्यादिवासिनः । महाकालं पुरस्कृत्य नरसिंहं च मातरः ॥ ४२
गुहः स्कन्दो विशाखस्त्वां नैगमेयोऽभिषिञ्चतु । डाकिन्यो याश्च योगिन्यः खेचरा भूचराश्च याः
गरुडश्चारुणः पान्तु संपातिप्रमुखाः खगाः । अनन्ताद्या महानागाः शेषवासुकितक्षकाः ॥ ४४
ऐरावतो महापद्मः कम्बलाश्वतरावुभौ । शङ्खः कर्कोटकश्चैव धृतराष्ट्रो धनंजयः ॥ ४५
कुमुदैरावणौ पद्मः पुष्पदन्तोऽथ वामनः । सुप्रतीकोऽञ्जनो नागाः पान्तु त्वां सर्वतः सदा॥४६
पैतामहस्तथा हंसो वृषभः शंकरस्य च । दुर्गासिंहश्च पान्तु त्वां यमस्य महिषस्तथा ॥ ४७
उच्चैःश्रवाश्चाश्वपतिस्तथा धन्वन्तरिः सदा । कौस्तुभः शङ्खराजश्च वज्रं शूलं च चक्रकम् ॥ ४८
नन्दकोऽस्त्राणि रक्षन्तु धर्मश्च व्यवसायकः । चित्रगुप्तश्च दण्डश्च पिङ्गलो मृत्युकालकौ ॥ ४९
वालखिल्यादिमुनयो व्यासवाल्मीकिमुख्यकाः । पृथुर्दिलीपो भरतो दुष्यन्तः शत्रुजिद्बली॥५०
मनुः ककुत्स्थश्चानेना युवनाश्वो जयद्रथः । मांधाता मुचुकुन्दश्च पान्तु त्वां च पुरूरवाः ॥ ५१
वास्तुदेवाः पञ्चविंशत्तत्त्वानि विजयाय ते । रुक्मभौमः शिलाभौमः पातालो नीलमृत्तिकः॥५२
पीतरक्तः क्षितिश्चैव श्वेतभौमो रसातलम् । भूर्लोकोऽथ भुवर्मुख्या जम्बूद्वीपादयः श्रिये ॥ ५३
उत्तराः कुरवः पान्तु रम्यो हिरण्यकस्तथा । भद्राश्वः केतुमालश्च वर्षश्चैव बलाहकः ॥ ५४
हरिवर्षः किंपुरुष इन्द्रद्वीपः कशेरुमान् । ताम्रवर्णो गभस्तिमान्नागद्वीपश्च सौम्यकः ॥ ५५
गान्धर्वो वारुणो यश्च नवमः पातु राज्यदः । हिमवान्हेमकूटश्च निषधो नील एव च ॥ ५६
श्वेतश्च शृङ्गवान्मेरुर्माल्यवान्गन्धमादनः । महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षवान्गिरिः ॥ ५७
विन्ध्यश्च पारियात्रश्च गिरयः शान्तिदास्तु ते । ऋग्वेदाद्याः षडङ्गानि इतिहासपुराणकम् ॥ ५८
आयुर्वेदश्च गान्धर्वधनुर्वेदोपवेदकाः । शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषां गतिः ॥ ५९
छन्दोऽङ्गानि च वेदाश्च मीमांसा न्यायविस्तरः । धर्मशास्त्रं पुराणं च विद्या ह्येताश्चतुर्दश ॥ ६०
सांख्यं योगः पाशुपतं वेदा वै पञ्चरात्रकम् । कृतान्तपञ्चकं ह्येतद्गायत्री च शिवा तथा ॥ ६१
दुर्गा विद्या च गान्धारी पान्तु त्वां शान्तिदाश्च ते । लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलाब्धयः ॥६२
चत्वारः सागराः पान्तु तीर्थानि विविधानि च । पुष्करश्च प्रयागश्च प्रभासो नैमिषः परः॥६३
गयाशीर्षो ब्रह्मशिरस्तीर्थमुत्तरमानसम् । कालोदको नन्दिकुण्डतीर्थं पञ्चनदस्तथा ॥ ६४
भृगुतीर्थं प्रभासं च तथा चामरकण्टकम् । जम्बूमार्गश्च विमलः कपिलस्य तथाऽऽश्रमः ॥ ६५
गङ्गाद्वारकुशावर्तौ विन्ध्यको नीलपर्वतः । वराहपर्वतश्चैव तीर्थं कनखलं तथा ॥ ६६
कालंजरश्च केदारो रुद्रकोटिस्तथैव च । वाराणसी महातीर्थं बदर्याश्रम एव च ॥ ६७
द्वारका श्रीगिरिस्तीर्थं तीर्थं च पुरुषोत्तमः । शालग्रामोऽथ वाराहः सिन्धुसागरसंगमः ॥ ६८
फल्गुतीर्थं बिन्दुरसः करवीराश्रमस्तथा । नद्यो गङ्गासरस्वत्यः शतद्रुर्गण्डकी तथा ॥ ६९
अच्छोदा च विपाशा च वितस्ता देविका नदी । कावेरी वरुणा चैव निश्चिरा गोमती नदी ॥

---

१ क. ख. घ. '[illegible]' । २ [illegible] । ३ [illegible] । ४ ङ. [illegible] । ५ क. ङ. [illegible] [illegible] । ६ [illegible] । ७ [illegible] ।

पारा चर्मण्वती रूपा मन्दाकिनी महानदी । तापी पयोष्णी वेणा च गौरी वैतरणी तथा॥ ७१
गोदावरी भीमरथी तुङ्गभद्राऽरणी तथा । चन्द्रभागा शिवा गौरी अभिषिञ्चन्तु पान्तु च ॥७२

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽभिषेकमन्त्रकथनं नामैकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६१७२

अथ विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सहायसंपत्तिः ।

पुष्कर उवाच—

सोऽभिषिक्तः सहामात्यो जयेच्छत्रून्नृपोत्तमः । राज्ञा सेनापतिः कार्यो ब्राह्मणः क्षत्रियोऽथ वा
कुलीनो नीतिशास्त्रज्ञः प्रतीहारश्च नीतिवित् । दूतश्च प्रियवादी स्यादक्षीणोऽतिबलान्वितः ॥ २
ताम्बूलधारी ना स्त्री वा भक्तः क्लेशसहः प्रियः । सांधिविग्रहिकः कार्यः षाड्गुण्यादिविशारदः
खड्गधारी रक्षकः स्यात्सारथिः स्याद्बलादिवित् । सूदाध्यक्षो हितो विज्ञो महानसगतो हि सः
सभासदस्तु धर्मज्ञा लेखकोऽक्षरविद्धितः । आह्वानकालविज्ञाः स्युर्हिता दौवारिका जनाः ॥ ५
रत्नादिज्ञो धनाध्यक्षो ह्यर्थद्वारे हितो नरः । स्यादायुर्वेदविद्वैद्यो गजाध्यक्षोऽथ हस्तिवित् ॥ ६
जितश्रमो गजारोहो हयाध्यक्षो हयादिवित् । दुर्गाध्यक्षो हितो धीमान्स्थपतिर्वास्तुवेदवित् ॥ ७
यन्त्रमुक्ते पाणिमुक्ते अमुक्ते मुक्तधारिते । अस्त्राचार्यो नियुद्धे च कुशलो नृपतेर्हितः ॥ ८
वृद्धश्चान्तःपुराध्यक्षः पञ्चाशद्वार्षिकाः स्त्रियः । सप्तत्यब्दास्तु पुरुषाश्चरेयुः सर्वकर्मसु ॥ ९
जाग्रत्स्यादायुधागारे ज्ञात्वा वृत्तिर्विधीयते । उत्तमाधममध्यानि (*बुद्ध्वा कर्माणि पार्थिवः ॥
उत्तमाधममध्यानि) पुरुषाणि(न्वि) नियोजयेत् । जयेच्छुः पृथिवीं राजा सहायानानयेद्धितान् १२
धर्मिष्ठान्धर्मकार्येषु शूरान्सङ्ग्रामकर्मसु । निपुणानर्थकृत्येषु सर्वत्र च तथा शुचीन् ॥
स्त्रीषु षण्ढान्नियुञ्जीत तीक्ष्णान्दारुणकर्मसु । यो यत्र विदितो राज्ञा शुचित्वेन तु तं नरम् ॥१३
धर्मे चार्थे च कामे च नियुञ्जीताधमेऽधमान् । राजा यथार्हं कुर्याच्च उपधाभिः परीक्षितान् १४
समन्त्री च यथान्यायात्कुर्याद्धस्तिवनेचरान् । तत्पदान्वेषणे यत्तानध्यक्षांस्तत्र कारयेत् ॥ १५
यस्मिन्कर्मणि कौशल्यं यस्य तस्मिन्नियोजयेत् । पितृपैतामहान्भृत्यान्सर्वकर्मसु योजयेत् ॥ १६
विना दायादकृत्येषु तत्र ते हि समा मताः । परराजगृहात्प्राप्ताञ्जनान्संश्रयकाम्यया ॥ १७
दुष्टानप्यथ वाऽदुष्टान्संश्रयेत प्रयत्नतः । दुष्टं ज्ञात्वा विश्वसेन्न तद्वृत्तिं वर्तयेद्वशे ॥ १८
देशान्तरागतान्पार्श्वे चारैर्ज्ञात्वा हि पूजयेत् । शत्रवोऽग्निर्विषं सर्पो निस्त्रिंशमपि चैकतः ॥ १९
भृत्या विशिष्टं विज्ञेयाः कुभृत्याश्च तथैकतः । चारचक्षुर्भवेद्राजा नियुञ्जीत सदा चरान् ॥ २०
जनस्याविदितान्सौम्यांस्तथाऽज्ञातान्परस्परम् । वणिजो मन्त्रकुशलान्सांवत्सरचिकित्सकान् २१

---

* क. ड. पुस्तकयोरयं धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ।

---

१ ग. परा । २ ग. घ. छ. 'द्राऽप्रणी । ३ ग. घ. छ. च: । ४ क. ड. भुक्तः । ५ क. ड. 'को रक्षको हितः । ६ घ. छ. 'ध्यक्ष अ(स्त्र)नुद्धा' । ७ क. ड. 'मान्स्थाप्यते वास्तु' । ८ क. ड. च. 'यान्मानयेद्द्विजान् । ९ क. 'यान्गृहक' । १० क. ड. विदितो । ११ घ. छ. समागताः । १२ क. ख. ग. ड. च. 'न्तरग' ।

तथा प्रव्रजिताकारान्बलाबलविवेकिनः । नैऋत्य राजा श्रद्दध्याच्छ्रद्दध्याद्धर्मवादिनः ॥ २२
रागापरागौ भृत्यानां जनस्य च गुणागुणान् । शुभानामशुभानां च ज्ञानं कुर्याद्वधाय च ॥ २३
अनुरागकरं कर्म चरेज्जह्याद्विरागजम् । जनानुरागया लक्ष्म्या राजा स्याज्जनरञ्जनात् ॥ २४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सहायसपत्तिवर्णनं नाम विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६१९६

अथैकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

अनुजीविवृत्तम् ।

पुष्कर उवाच—

भृत्यः कुर्याच्चु राजाज्ञां शिष्यवत्सच्छिष्यः पतेः[2] (त्युः)। न क्षिपेद्वचनं राज्ञो[3] अ(ह्य)नुकूलं प्रियं वदेत्
रहोगतस्य वक्तव्यमप्रियं यद्धितं भवेत् । न नियुक्तो हरेद्वित्तं नोपेक्षेत्[4]तस्य मानकम् ॥ २
राज्ञश्च न तथा कार्यं वेषभाषाविचेष्टितम् । अन्तःपुरचराध्यक्षो वैरभूतैर्निराकृतैः ॥ ३
संसर्गं न व्रजेद्भृत्यो राज्ञो गुह्यं च गोपयेत् । प्रदर्श्य कौशलं किंचिद्राजानं तु विशेषयेत् ॥ ४
राज्ञा यच्छ्रावितं गुह्यं न तल्लोके प्रकाशयेत् । आज्ञाप्यमाने वाऽन्यस्मिन्किं करोमीति वा वदेत्॥
वस्त्रं[6] रत्नमलंकारं राज्ञा दत्तं च धारयेत् । नानिर्दिष्टो[7] द्वारि विशेन्नायोग्ये(ग्य)भुवि राजदृक् ॥
जृम्भां निष्ठीवनं कासं कोपं पर्यङ्किकाश्रयम्[8] । भृकुटीं वातमुद्गारं तत्समीपे विवर्जयेत् ॥ ७
स्वगुणाख्यापने युक्त्या परानेव नियोजयेत् । शाठ्यं लौल्यं सपैशू(शु)न्यं नास्तिक्यं क्षुद्रता तथा
चापल्यं च परित्याज्यं नित्यं राजानुजीविना । श्रुतेन विद्याशिल्पैश्च संयोज्याऽऽत्मानमात्मना९
राजसेवां ततः कुर्याद्भूतये भूतिवर्धनः । नमस्कार्याः सदा चास्य पुत्रवल्लभमन्त्रिणः ॥ १०
सचिवैर्नास्य विश्वासो राजचित्तप्रियं चरेत् । त्यजेद्विरक्तं रक्तात्तु वृत्तिमीहेत राजवित् ॥ ११
अपृष्टश्चास्य न ब्रूयात्कामं कुर्यात्तथाऽऽपदि । प्रसन्नो वाक्यसंग्राही रहस्ये न च शङ्कते ॥ १२
कुशलादिपरिप्रश्नं संप्रयच्छति चाऽऽसनम् । तत्कथाश्रवणाद्धृष्टो अ(ह्य)प्रियाण्यपि नन्दते ॥१३
अल्पं दत्तं प्रगृह्णाति स्मरेत्कथान्तरेष्वपि । *इति रक्तस्य कर्तव्या सेवाऽन्यस्य विवर्जयेत्॥१४

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽनुजीविवृत्तकथनं नामैकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६२१०

अथ द्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

दुर्गसंपत्तिः ।

पुष्कर उवाच—

दुर्गसंपत्तिमाख्यास्ये दुर्गदेशे वसेन्नृपः । वैश्यशूद्रजनप्रायो ह्यनाहार्यस्तथा परैः ॥ १

---

* एतदर्धं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ घ. ङ. 'पत्यप्रिय.' । २ क. ङ. 'ते. । नाऽऽर्धप' । ३ क. ङ. 'हितस्य' । ४ क. ङ. 'क्षो वैरभूतैन' । ५ क. ख. न । ६ क ङ. 'ध पद्मं' । ७ क. ङ. 'दिष्टे द्वा' । ८ घ. ध. ङ. 'चन्द्रिका' । ९ ग. ङ. 'म मूयापपा-विधि । प्र' । १० घ. ङ. 'तंत्र वैरागस्य' ।

किंचिद्ब्राह्मणसंयुक्तो बहुकर्मकरस्तथा । अदेवमातृको भक्तजलो देशः प्रशस्यते ॥ २
परैरपीडितः पुष्पफलधान्यसमन्वितः । अगम्यः परचक्राणां व्यालतस्करवर्जितः ॥ ३
षण्णामेकतमं दुर्गं तत्र कृत्वा वसेद्बली । धनुर्दुर्गं महीदुर्गं नरदुर्गं तथैव च ॥ ४
(×वार्क्षं चैवाम्बुदुर्गं च गिरिदुर्गं च भार्गव । सर्वोत्तमं शैलदुर्गमभेद्यं चान्यभेदनम् ॥) ५
पुरं तत्र च हट्टाद्यं देवतायतनादिकम् । (+अनुयन्त्रायुधोपेतं सोदकं दुर्गमुत्तमम् ॥ ६
राजरक्षां प्रवक्ष्यामि रक्ष्यो भूपो विषादितः । पञ्चाङ्गस्तु शिरीषः स्यान्मूत्रपिष्टो विषार्दनः ॥ ७
शतावरी छिन्नरुहा विषघ्नी तण्डुलीयकम् । कोषातकी च कह्लारी ब्राह्मी चित्रपटोलिका ॥ ८
मण्डूकपर्णी वाराही धात्र्यानन्दकमेव च । उन्मादिनी सोमराजी विषघ्नं रत्नमेव च ॥ ९
वास्तुलक्षणसंयुक्ते वसन्दुर्गे सुरान्यजेत्) । प्रजाश्च पालयेद्दुष्टाञ्जयेद्दानानि दापयेत् ॥ १०
देवद्रव्यादिहरणात्कल्पं तु नरके वसेत् । देवालयानि कुर्वीत देवपूजारतो नृपः ॥ ११
सुरालयाः पालनीयाः स्थापनीयाश्च देवताः । मृन्मयाद्दारुजं पुण्यं दारुजादिष्टकामयम् ॥ १२
ऐष्टकाच्छैलजं पुण्यं शैलजात्स्वर्णरत्नजम् । क्रीडन्सुरगृहं कुर्वन्भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ॥ १३
चित्रकृद्गीतवाद्यादिप्रेक्षणीयादिदानकृत् । तैलाज्यमधुदुग्धाद्यैः स्नाप्य देवं दिवं व्रजेत् ॥ १४
पूजयेत्पालयेद्विप्रान्द्विजस्वं न हरेन्नृपः । सुवर्णमेकं गामेकां भूमेरप्येकमङ्गुलम् ॥ १५
हरन्नरकमाप्नोति यावदाभूतसंप्लवम् । दुराचारं न द्विषेच्च सर्वपापेष्वपि स्थितम् ॥ १६
नैवास्ति ब्राह्मणवधात्पापं गुरुतरं क्वचित् । अदैवं दैवतं कुर्युः कुर्युर्दैवमदैवतम् ॥ १७
ब्राह्मणा हि महाभागास्तान्नमस्येत्सदैव तु । ब्राह्मणी रुदती हन्ति कुलं राज्यं प्रजास्तथा॥ १८
साध्वी स्त्रीणां पालनं च राजा कुर्याच्च धार्मिकः । स्त्रिया प्रहृष्टया भाव्यं गृहकार्यैकदक्षया १९
सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चामुक्तहस्तया । यस्मै दद्यात्पिता त्वेनां शुश्रूषेत्तं पतिं सदा ॥ २०
मृते भर्तरि स्वर्यायाद्ब्रह्मचर्ये स्थिताऽङ्गना । परवेश्मरुचिर्न स्यान्न स्यात्कलहशालिनी ॥ २१
मण्डनं वर्जयेन्नारी तथा प्रोषितभर्तृका । देवताराधनपरा तिष्ठेद्भर्तृहिते रता ॥ २२
धारयेन्मङ्गलार्थाय किंचिदाभरणं तथा । भर्त्राऽग्निं या विशेन्नारी साऽपि स्वर्गमवाप्नुयात्॥ २३
श्रियः संपूजनं कार्यं गृहसंमार्जनादिकम् । द्वादश्यां कार्तिके विष्णुं गां सवत्सां ददेत्तथा ॥ २४
सावित्र्या रक्षितो भर्ता सत्याचारव्रतेन च । सप्तम्यां मार्गशीर्षे तु सितेऽभ्यर्च्य दिवाकरम् २५
पुत्रानाप्नोति च स्त्रीह नात्र कार्या विचारणा ॥ २६

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये दुर्गसंपत्तिवर्णनं नाम द्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६२३६

अथ त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

राजधर्माः ।

पुष्कर उवाच—

ग्रामस्याधिपतिं कुर्याद्दशग्रामाधिपं नृपः । शतग्रामाधिपं चान्यं तथैव विषयेश्वरम् ॥ १

× धनुश्चिह्नान्तर्गतश्लोकश्च. पुस्तके नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतोऽयं ग्रन्थः क. ङ. पुस्तकद्वये नास्ति ।

---

१ ङ. भुक्तजलो । २ क. ङ. ˚व्यपूदर˚ । ३ ग. नद्दुर्गं । ४ क. ङ. नरदुर्गं । ५ च. ˚न हिंस्यात्त˚ । ६ क. ङ. ˚धनवान्पुत्र˚ ।

तेषां भोगविभागश्च भवेत्कर्मानुरूपतः । नित्यमेव तथा कार्यं तेषां चारैः परीक्षणम् ॥ २
ग्रामे दोषान्समुत्पन्नान्ग्रामेशः प्रशमं नयेत् । अशक्तो दशपालस्य स तु गत्वा निवेदयेत् ॥ ३
श्रुत्वाऽपि दशपालोऽपि तत्र युक्तिमुपाचरेत् । वित्ताद्याप्नोति राजा वै विषयात्तु सुरक्षितात् ॥ ४
धनवान्धर्ममाप्नोति धनवान्काममश्नुते । उच्छिद्यन्ते विना ह्यर्थैः क्रिया ग्रीष्मे सरिद्यथा ॥ ५
विशेषो नास्ति लोकेषु पतितस्याधनस्य च । पतितान्न तु गृह्णन्ति दरिद्रो न प्रयच्छति ॥ ६
धनहीनस्य भार्याऽपि नैव स्याद्वशवर्तिनी । राष्ट्रपीडाकरो राजा नरके वसते चिरम् ॥ ७
नित्यं राज्ञा तथा भाव्यं गर्भिणी सहधर्मिणी । यथा स्वं सुखमुत्सृज्य गर्भस्य सुखमावहेत् ॥ ८
किं यज्ञैस्तपसा तस्य प्रजा यस्य न रक्षिताः । सुरक्षिताः प्रजा यस्य स्वर्गस्तस्य गृहोपमः ॥ ९
अरक्षिताः प्रजा यस्य नरकं तस्य मन्दिरम् । *राजा षड्भागमादत्ते सुकृताद्दुष्कृतादपि ॥ १०
(+धर्मागमो रक्षणाच्च पापमाप्नोत्यरक्षणात् । सुभगा विटभीतेव राजवल्लभतस्करैः ॥ ११
भक्ष्यमाणाः प्रजा रक्ष्याः कायस्थैश्च विशेषतः । रक्षिता तद्भयेभ्यस्तु राज्ञो भवति सा प्रजा ॥ १२
अरक्षिता सा भवति तेषामेवेह भोजनम् । दुष्टसंमर्दनं कुर्याच्छास्त्रोक्तं करमाददेत् ॥) १३
(†कोषे प्रवेशयेदर्धं नित्यं चार्धं द्विजे ददेत् । निधिं द्विजोत्तमः प्राप्य गृह्णीयात्सकलं तथा ॥ १४
चतुर्थमष्टमं भागं तथा षोडशमं(कं) द्विजः । वर्णक्रमेण दद्याच्च निधिं पात्रे तु धर्मतः ॥ १५
अनृतं तु वदन्दण्ड्यः सुवित्तस्यांशमष्टमम् । प्रनष्टस्वामिकमृक्थं राजा त्र्यब्दं निधापयेत् ॥ १६
अर्वाक्त्र्यब्दाद्धरेत्स्वामी परेण नृपतिर्हरेत् । ममेदमिति यो ब्रूयात्सोऽर्थयुक्तो यथाविधि ॥ १७
संपाद्य रूपसंख्यादीन्स्वामी तद्द्रव्यमर्हति । बालदायादिकमृक्थं तावद्राजाऽनुपालयेत् ॥ १८
यावत्स्यात्स समावृत्तो यावद्वाऽतीतशैशवः । बालपुत्रासु चैवं स्याद्रक्षणं निष्कुलासु च ॥ १९
पतिव्रतासु च स्त्रीषु विधवास्वातुरासु च । जीवन्तीनां तु तासां ये संहरेयुश्च बान्धवाः ॥ २०
ताञ्शिष्याच्चौरदण्डेन धार्मिकः पृथिवीपतिः । सामान्यतो हृतं चौरैस्तद्वै दद्यात्स्वयं) नृपः ॥ २१
चौररक्षाधिकारिभ्यो राजाऽपि हृतमाप्नुयात् । अहृते यो हृतं ब्रूयान्निःसार्यो दण्ड्य एव सः ॥ २२
न तद्राज्ञा प्रदातव्यं गृहे यद्गृहगैर्हृतम् । स्वराष्ट्रपण्यादादद्याद्राजा विंशतिमं द्विज ॥ २३
शुल्कांशं परदेशाच्च क्षयव्ययप्रकाशकम् । ज्ञात्वा संकल्पयेच्छुल्कं लाभं वणिग्यथाऽऽप्नुयात् ॥ २४
विंशांशं लाभमादद्याद्दण्डनीयस्ततोऽन्यथा । स्त्रीणां प्रव्रजितानां च तरशुल्कं विवर्जयेत् ॥ २५
तरेषु दासदोषेण नष्टं दासांस्तु दापयेत् । शूकधान्येषु षड्भागं शिम्बिधान्ये तथाऽष्टमम् ॥ २६
राजा वन्यार्थमादद्याद्देशकालानुरूपकम् । पञ्चषड्भागमादद्याद्राजा पशुहिरण्ययोः ॥ २७
गन्धौषधिरसानां च पुष्पमूलफलस्य च । पत्रशाकतृणानां च वंशवैणवचर्मणाम् ॥ २८
वैदलानां च भाण्डानां सर्वस्याश्ममयस्य च । षड्भागमेव चाऽऽदद्यान्मधुमांसस्य सर्पिषः ॥ २९
म्रियं चापि न चाऽऽदद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्तथा करम् । यस्य राज्ञस्तु विषये श्रोत्रियः सीदति क्षुधा ॥ ३०
तस्य सीदति तद्राष्ट्रं व्याधिदुर्भिक्षतस्करैः । श्रुतं वृत्तं च विज्ञाय वृत्तिं तस्य प्रकल्पयेत् ॥ ३१

---

* एतदादिस्तवकाङ्कितो ग्रन्थः पुस्तके नास्ति । + क. ङ. पुस्तकयोरयं धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ।
† धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः पुस्तके नास्ति ।

---

१ ग. घ. छ. ष्वादुक्तं । २ क. ङ. वेन । ३ घ. छ. दासांस्तु दा° । ४ क. ङ. फल्गुपोषधीषु । ५ ख. ग. घ. छ. °षः । प्रियधरि ।

(राजधर्माः)

रक्षेच्च सर्वतस्त्वेनं पिता पुत्रमिवौरसम् । संरक्ष्यमाणो राज्ञा यः कुरुते धर्ममन्वहम् ॥ ३२
तेनाऽऽयुर्वर्धते राज्ञो द्रविणं राष्ट्रमेव च । कर्म कुर्युर्नरेन्द्रस्य मासेनैकं च शिल्पिनः ॥ ३३
भुक्तमात्रेण ये चान्ये स्वशरीरोपजीविनः ॥ ३४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये राजधर्मकथनं नाम त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६२७०

अथ चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

राजधर्माः ।

पुष्कर उवाच—

वक्ष्येऽन्तःपुरचिन्तां च धर्माद्याः पुरुषार्थकाः । अन्योन्यरक्षया तेषां सेवा कार्या स्त्रिया नृपैः १
धर्ममूलोऽर्थविटपस्तथा कामफलो महान् । त्रिवर्गपादपस्तत्र रक्षया फलभाग्भवेत् ॥ २
कामाधीनाः स्त्रियो राम तदर्थं रत्नसंग्रहः । सेव्यास्ता नातिसेव्याश्च भूभुजा विषयैषिणा ॥ ३
आहारो मैथुनं निद्रा सेव्या नाति हि रुग्भवेत् । मञ्चाधिकारे कर्तव्याः स्त्रियः सेव्याः स्वैरात्मिका
दुष्टान्याचरते या तु नाभिनन्दति तत्कथाम् । ऐक्यं द्विषद्भिर्व्रजति गर्वं वहति चोद्धता ॥ ५
चुम्बिता मार्ष्टि वदनं दत्तं न बहु मन्यते । स्वपित्यादौ प्रसुप्ताऽपि तथा पश्चाद्विबुध्यते ॥ ६
स्पृष्टा धुनोति गात्राणि गात्रं च विरुणद्धि या । ईषच्छृणोति वाक्यानि प्रियाण्यपि पराङ्मुखी
न पश्यत्यग्रदत्तं तु जघनं च निगूहति । दृष्टे विवर्णवदना मित्रेष्वथ पराङ्मुखी ॥ ८
तत्कामितासु च स्त्रीषु मध्यस्थेव च लक्ष्यते । ज्ञातमण्डनकालाऽपि न करोति च मण्डनम् ॥ ९
या सा विरक्ता तां त्यक्त्वा सानुरागां स्त्रियं भजेत् । दृष्ट्वैव हृष्टा भवति वीक्षते च पराङ्मुखी ॥
दृश्यमाना तथाऽन्यत्र दृष्टिं क्षिपति चञ्चलाम् । तथाऽप्युपावर्तयितुं नैव शक्नोत्यशेषतः ॥ ११
विवृणोति तथाऽङ्गानि स्वस्या गुह्यानि भार्गव । गर्हितं च तथैवाङ्गं प्रयत्नेन निगूहति ॥ १२
तद्दर्शने च कुरुते बालालिङ्गनचुम्बनम् । आभाष्यमाणा भवति सत्यवाक्या तथैव च ॥ १३
स्पृष्टा पुलकितैरङ्गैः स्वेदेनैव च भज्यते । करोति च तथा राम सुलभद्रव्ययाचनम् ॥ १४
ततः स्वल्पमपि प्राप्य करोति परमां मुदम् । नामसंकीर्तनादेव मुदिता बहु मन्यते ॥ १५
करजाङ्काङ्कितान्यस्य फलानि प्रेषयत्यपि । तत्प्रेषितं च हृदये विन्यसत्यपि चाऽऽदरात् ॥ १६
आलिङ्गनैश्च गात्राणि लिम्पतीवामृतेन या । सुप्ते स्वपित्यथाऽऽदौ च तथा तस्य विबुध्यते॥१७
ऊरू स्पृशति चात्यर्थं सुप्तं चैनं विबुध्यते । कपित्थचूर्णयोगेन तथा दध्नः स्रजा तथा ॥ १८
घृतं सुगन्धि भवति दुग्धैः क्षिप्तैस्तथा यवैः । भोज्यस्य कल्पनैवं स्याद्गन्धयुक्तिः प्रदर्श्यते॥१९
शौचमाचमनं राम तथैव च विरेचनम् । भावना चैव पाकश्च बोधनं धूपनं तथा ॥ २०
वासनं चैव निर्दिष्टं कर्माष्टकमिदं स्मृतम् । कपित्थबिल्वजम्ब्वाम्रकरवीरकपल्लवैः ॥ २१

---

१ ग. घ. छ. कर्मफलो । २ क. ड. कामाधाराः । ३ क. ड. °द् । तथापि° । ख. °त् । न चाधि° । च. °त् । न चाभिचारे । ४ छ. स्वरात्मिकाः । ५ ख. छ. पीडिते । ६ क. ड. °स्वदे । सा° । ७ क. ड. °ङ्गैः हा स्वेदेन च । ८ ड. शौचं च वमन । ९ क. ड. °कल्प यो° ।

कृत्वोदकं तु यद्द्रव्यं शौचितं शौचन तु तत् । एषामभावे शौचं तु मृगदर्पाम्भसा भवेत् ॥ २२
नखं कुष्ठं घनं मांसी स्पृक्कशैलेयजं जलम् । तथैव कुङ्कुमं लाक्षा चन्दनागुरुनीरदम् ॥ २३
सरलं देवकाष्ठं च कर्पूरं कान्तया सह । वालः कुन्दुरुकश्चैव गुग्गुलुः श्रीनिवासकः ॥ २४
सह सर्जरसेनैवं धूपद्रव्यैकविंशतिः । धूपद्रव्यगणादस्मादेकविंशाद्यथेच्छया ॥ २५
द्वे द्वे द्रव्ये समादाय सर्जभागैर्नियोजयेत् । नखपिण्याकमलयैः संयोज्य मधुना तथा ॥ २६
धपयोगा भवन्तीह यथावत्स्वेच्छया कृताः । त्वच नार्डी फलं तैल कुङ्कुमं ग्रैन्थिपर्वकम् ॥ २७
शैलेय तगरं क्रान्तां चोलं कर्पूरमेव च । मांसीं सुरां च कुष्ठं च स्नानद्रव्याणि निर्दिशेत् ॥ २८
एतेभ्यस्तु समादाय द्रव्यत्रयमथेच्छया । मृगदर्पयुत स्नानं कार्यं कंदर्पवर्धनम् ॥ २९
त्वङ्मुरानलदैस्तुल्यैर्वालकार्धसमायुतैः । स्नानमुत्पलगन्धि स्यात्सतैलं कुङ्कुमायते ॥ ३०
जातीपुष्पसुगन्धि स्यात्तगरार्धेन योजितम् । सध्यामकं स्याद्बकुलैस्तुल्यगन्धि मनोहरम् ॥ ३१
मञ्जिष्ठा तगरं चोलं त्वचं व्याघ्रनखं नखम् । गन्धपत्रं च विन्यस्य गन्धतैलं भवेच्छुभम् ॥ ३२
तैल निपीडितं राम तिलैः पुष्पाधिवासितैः । वासनात्पुष्पसदृशं गन्धेन तु भवेद्ध्रुवम् ॥ ३३
एलालवङ्गकक्कोलजातीफलनिशाकराः । जातीपत्रिकया सार्धं स्वतन्त्रा मुखवासकाः ॥ ३४
कर्पूरं कुङ्कुमं कान्ता मृगदर्प हरेणुकम् । कक्कोलैलालवङ्गं च जातीकोशकमेव च ॥ ३५
त्वक्पत्र त्रुटिमुस्तौ च लता कस्तूरिका तथा । कण्टकानि लवङ्गस्य फलपत्रे च जातितः ॥ ३६
कटुकं च फल राम कार्षिकाण्युपकल्पयेत् । तच्चूर्णे ख(खा)दिरं सारं दद्यात्तुर्य तु वासितम्॥३७
सहकाररसेनास्य कर्तव्या गुटिकाः शुभाः । मुखन्यस्ताः सुगन्धास्ता मुखरोगविनाशनाः ॥ ३८
पूग प्रक्षालितं सम्यक्पञ्चपल्लववारिणा । शक्त्या तु गुटिकाद्रव्यैर्वासितं मुखवासकम् ॥ ३९
कटुकं दन्तकाष्ठं च गोमूत्रे वासितं त्र्यहम् । कृत च पूगवद्राम मुखसौगान्धि(न्ध्य)कारकम् ॥४०
त्वक्पथ्ययोः समावंशौ शशिभागार्धसंयुतौ । नागवल्लीसमो भाति मुखवासो मनोहरः ॥ ४१
एवं कुर्यात्सदा स्त्रीणां रक्षणं पृथिवीपतिः । न चाऽऽसां विश्वसेज्जातु पुत्रमातुर्विशेषतः ॥
न स्वपेत्स्त्रीगृहे रात्रौ विश्वासः कृत्रिमो भवेत् ॥ ४२

इत्यादिमहापुराण आग्नये राजधर्मकथन नाम चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ॥ २२४ ॥

आदितः श्लोकाना समष्ट्यङ्काः—६३१२

अथ पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

राजधर्मा ।

पुष्कर उवाच—

राजपुत्रस्य रक्षा च कर्तव्या पृथिवीक्षिता । धर्मार्थकामशास्त्राणि धनुर्वेदं च शिक्षयेत् ॥ १
शिल्पानि शिक्षयेच्चैनमाप्तैर्मिथ्याप्रियंवदैः । शरीररक्षाव्याजेन रक्षिणोऽस्य नियोजयेत् ॥ २
न चास्य सङ्गो दातव्यः क्रुद्धलुब्धविमानितैः । अशक्य तु गुणाधानं कर्तुं तं बन्धयेत्सुखैः ॥ ३

---

१ क कुदन्दक' । २ ख सर्वगन्धानि' । ३ क ङ. 'घ जातीफ' । ४ क ग्रन्थिपत्त्र तुरुकम् । ५ ख ङ. 'वैष्णु-मद् । ६ ख ङ. 'मयूराणि ।

(राजधर्माः)

अधिकारेषु सर्वेषु विनीतं विनियोजयेत् । मृगयां पानमक्षांश्च राज्यनाशांस्त्यजेन्नृपः ॥ ४
दिवास्वप्नं वृथाट्यां च वाक्पारुष्यं विवर्जयेत् । निन्दां च दण्डपारुष्यमर्थदूषणमुत्सृजेत् ॥ ५
आकाराणां समुच्छेदो दुर्गादीनामसत्क्रिया । अर्थानां दूषणं प्रोक्तं विप्रकीर्णत्वमेव च ॥ ६
अदेशकाले यद्दानमपात्रे दानमेव च । अर्थेषु दूषणं प्रोक्तमसत्कर्मप्रवर्तनम् ॥ ७
कामं क्रोधं मदं मानं लोभं दर्पं च वर्जयेत् । ततो भृत्यजयं कृत्वा पौरजानपदं जयेत् ॥ ८
जयेद्बाह्यानरीन्पश्चाद्बाह्याश्च त्रिविधारयः । गुरवस्ते यथापूर्वं कुल्यानन्तरकृत्रिमाः ॥ ९
पितृपैतामहं मित्रं सामन्तश्च तथा रिपोः । कृत्रिमं च महाभाग मित्रं त्रिविधमुच्यते ॥ १०
स्वाम्यमात्यौ जनपदा दुर्गो दण्डस्तथैव च । कोषो मित्रं च धर्मज्ञ सप्ताङ्गं राज्यमुच्यते ॥ ११
मूलं स्वामी स वै रक्ष्यस्तस्माद्राज्यं विशेषतः । राज्याङ्गद्रोहिणं हन्यात्काले तीक्ष्णो मृदुर्भवेत्॥
एवं लोकद्वयं राज्ञो भृत्यैर्हासं विवर्जयेत् । भृत्याः परिभवन्तीह नृपं हर्षणसत्कथम् ॥ १३
लोकसंग्रहणार्थाय कृतकव्यसनो भवेत् । स्मितपूर्वाभिभाषी स्याल्लोकानां रञ्जनं चरेत् ॥ १४
दीर्घसूत्रस्य नृपतेः कर्महानिर्ध्रुवं भवेत् । रागे दर्पे च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि ॥ १५
अप्रिये चैव वक्तव्ये दीर्घसूत्रः प्रशस्यते । गुप्तमन्त्रो भवेद्राजा नाऽऽपदो गुप्तमन्त्रतः ॥ १६
ज्ञायते हि कृतं कर्म नाऽऽरब्धं तस्य राज्यकम् । आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च ॥१७
नेत्रवक्त्रविकाराभ्यां गृह्यतेऽन्तर्गतं पुनः । नैकस्तु मन्त्रयेन्मन्त्रं न राजा बहुभिः सह ॥ १८
बहुभिर्मन्त्रयेत्कामं राजा मन्त्रान्पृथक्पृथक् । मन्त्रिणामपि नो कुर्यान्मन्त्री मन्त्रप्रकाशनम् ॥ १९
क्वापि कस्यापि विश्वासो भवतीह सदा नृणाम् । निश्चयश्च तथा मन्त्रे कार्य एकेन सूरिणा॥२०
नश्येदविनयाद्राजा राज्यं च विनयाल्लभेत् । त्रैविद्येभ्यस्त्रयीं विद्यां दण्डनीतिं च शाश्वतीम्२१
आन्वीक्षिकीं चार्थविद्यां वार्तारम्भांश्च लोकतः । जितेन्द्रियो हि शक्नोति वशे स्थापयितुं प्रजाः
पूज्या देवा द्विजाः सर्वे दद्याद्दानानि तेषु च । द्विजे दानं चाक्षयोऽयं निधिः कैश्चिन्न नाश्यते
सङ्ग्रामेष्वनिवर्तित्वं प्रजानां परिपालनम् । दानानि ब्राह्मणानां च राज्ञो निःश्रेयसं परम्॥२४
कृपणानाथवृद्धानां विधवानां च योषिताम् । योगक्षेमं च वृत्तिं च तथैव परिकल्पयेत् ॥ २५
वर्णाश्रमव्यवस्थानं कार्यं तापसपूजनम् । न विश्वसेच्च सर्वत्र तापसेषु च विश्वसेत् ॥ २६
विश्वासयेच्चापि परं तत्त्वभूतेन हेतुना । बकवच्चिन्तयेदर्थं सिंहवच्च पराक्रमेत् ॥ २७
वृकवच्चावलुम्पेत शशवच्च विनिष्पतेत् । दृढप्रहारी च भवेत्तथा शूकरवन्नृपः ॥ २८
चित्राकारश्च शिखिवद्दृढभक्तिस्तथाऽश्ववत् । भवेच्च मधुराभाषी तथा कोकिलवन्नृपः ॥ २९
काकशङ्की भवेन्नित्यमज्ञातां वसतिं वसेत् । नापरीक्षितपूर्वं च भोजनं शयनं स्पृशेत् ॥ ३०
नाविज्ञातां स्त्रियं गच्छेन्नाज्ञातं नावमारुहेत् । राष्ट्रकर्षी भ्रश्यते च राज्यार्थाच्चैव जीवितात्३१
भृतो वत्सो जातबलः कर्मयोग्यो यथा भवेत् । तथा राष्ट्रं महाभाग भृतं कर्मसहं भवेत् ॥ ३२
सर्वं कर्मेदमायत्तं विधाने दैवपौरुषे । तयोर्दैवमचिन्त्यं हि पौरुषे विद्यते क्रिया ॥
जनानुरागप्रभवा राज्ञो राज्यमहीश्रियः ॥ ३३

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये राजधर्मकथनं नाम पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६३४५

१ ख. ग. 'धावाच वा' । २ क. ङ. दर्पं । ३ ख. भृतकव्यसनो । ४ क. ङ. प्रणश्यति । ५ क. ६ ख. ग. 'मित्य नाशं' ।

अथ षड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सामाद्युपायकथनम् ।

पुष्कर उवाच—

स्वमेव कर्म दैवाख्यं विद्धि देहान्तरार्जितम् । तस्मात्पौरुषमेवेह श्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ १
प्रतिकूलं तथा दैवं पौरुषेण विहन्यते । सात्त्विकात्कर्मणः पूर्वात्सिद्धिः स्यात्पौरुषं विना ॥ २
पौरुषं दैवसंपत्त्या काले फलति भार्गव । दैवं पुरुषकारश्च द्वयं पुंसः फलावहम् ॥ ३
कृषेर्वृष्टिसमायोगात्काले स्युः फलसिद्धयः । सधर्मं पौरुषं कुर्यान्नालसो न च दैववान् ॥ ४
सामादिभिरुपायैस्तु सर्वे सिध्यन्त्युपक्रमाः । साम चोपप्रदानं च भेददण्डौ तथाऽपरौ ॥ ५
मायोपेक्षेन्द्रजालं च उपायाः सप्त ताञ्शृणु । द्विविधं कथितं साम तथ्यं चातथ्यमेव च ॥ ६
तत्राप्यतथ्यं साधूनामाक्रोशायैव जायते । महाकुलीना ऋजवो धर्मनित्या जितेन्द्रियाः ॥ ७
सामसाध्या अतथ्यैश्च गृह्यन्ते राक्षसा अपि । तथा तदुपकाराणां कृतानां चैव वर्णनम् ॥ ८
परस्परं तु ये द्विष्टाः क्रुद्धभीतावमानिताः । तेषां भेदं प्रयुञ्जीत परमं दर्शयेद्भयम् ॥ ९
आत्मीयां दर्शयेदाशां येन दोषेण बिभ्यति । परास्तेनैव ते भेद्या रक्ष्यो वै ज्ञातिभेदकः ॥ १०
*सामन्तकोपो बाह्यस्तु मन्त्रामात्यात्मजादिकः । अन्तःकोपं चोपशाम्यं कुर्वञ्शत्रोश्च तं जयेत् ॥
उपायश्रेष्ठं दानं स्याद्दानादुभयलोकभाक् । न सोऽस्ति नाम दानेन वशगो यो न जायते ॥ १२
दानवानेव शक्नोति संहतान्भेदितुं परान् । त्रयासाध्यं साधयेत्तं दण्डेन च कृतेन च ॥ १३
दण्डे सर्वं स्थितं दण्डो नाशयेद्दुष्प्रणीकृतः । अदण्ड्यान्दण्डयन्नश्येद्दण्ड्यान्राजाऽप्यदण्डयन् ॥ १४
देवदैत्योरगनराः सिद्धा भूताः पतत्रिणः । उत्क्रमेयुः स्वमर्यादां यदि दण्डान्न पालयेत् ॥ १५
यस्माददान्तान्दमयत्यदण्ड्यान्दण्डयत्यपि । दमनाद्दण्डनाच्चैव तस्माद्दण्डं विदुर्बुधाः ॥ १६
तेजसा दुर्निरीक्ष्यो हि राजा भास्करवत्ततः । लोकप्रसादं गच्छेत दर्शनाच्चन्द्रवत्ततः ॥ १७
जगद्व्याप्नोति वै चारैरतो राजा समीरणः । दोषनिग्रहकारित्वाद्राजा वैवस्वतः प्रभुः ॥ १८
यदा दहति दुर्बुद्धिं तदा भवति पावकः । यदा दानं द्विजातिभ्यो दद्यात्तस्माद्धनेश्वरः ॥ १९
धनधाराप्रवर्षित्वाद्देवादौ वरुणः स्मृतः । क्षमया धारयँल्लोकान्पार्थिवः पार्थिवो भवेत् ॥
उत्साहमन्त्रशक्त्याद्यै रक्षेद्यस्माद्धरिस्ततः ॥ २०

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सामाद्युपायकथनं नाम षड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६३६५

अथ सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

दण्डप्रणयनम् ।

पुष्कर उवाच—

दण्डप्रणयनं वक्ष्ये येन राज्ञः परा गतिः । +त्रियवं कृष्णलं विद्धि माषस्तत्पञ्चकं भवेत् ॥ १

---

* एतदर्धं क. ख. पुस्तकयोर्नास्ति । + क. ख. पुस्तकयोरिदमर्धं नास्ति ।

---

१ क. ख. 'दुष्कृतं' । २ क. ख. कृतिना । ३ क. ख वर्तनम् । ४ क. ख. अन्तर्को । ५ क. ख. ग. ङ. °पाश्च । भ° । ६ क. ख. 'आदिमिच्छे' । ७ ख. ग. 'रः । धन' ।

कृष्णलानां तथा पञ्चा कर्षार्धं राम कीर्तितम् । सुवर्णश्च विनिर्दिष्टो राम षोडशमाषकः ॥ २
निष्कः सुवर्णाश्चत्वारो धरणं दशभिस्तु तैः । ताम्ररूप्यसुवर्णानां मानमेतत्प्रकीर्तितम् ॥ ३
*ताम्रिकैः कार्षिको राम प्रोक्तः कार्षापणो बुधैः । पणानां द्वे शते सार्धे प्रथमः साहसः स्मृतः॥
मध्यमः पञ्च विज्ञेयः सहस्रमपि चोत्तमः । चौरैरमुषितो यस्तु मुषितोऽस्मीति भाषते ॥ ५
तत्प्रदातरि भूपाले स दण्ड्यस्तावदेव तु । (+यो यावद्विपरीतार्थं मिथ्या वा यो वदेत्तु तम्॥६
तौ नृपेण ह्यधर्मज्ञौ दाप्यौ तद्द्विगुणं दमम्) । कू(कौ)टसाक्ष्यं तु कुर्वाणांस्त्रीन्वर्णांश्च प्रदापयेत्॥७
विवासयेद्ब्राह्मणं तु भोज्यो(अन्यो) विधिर्न हीरितः । निक्षेपस्य समं मूल्यं दण्ड्यो निक्षेपभुक्तथा
वस्त्रादिकस्य धर्मज्ञ तथा धर्मो न हीयते । यो निक्षेपं घातयति यश्चानिक्षिप्य याचते ॥ ९
तावुभौ चौरवच्छास्यौ दण्ड्यौ वा द्विगुणं दमम् । अज्ञानाद्यः पुमान्कुर्यान्परद्रव्यस्य विक्रयम् ॥
निर्दोषो ज्ञानपूर्वं तु चौरवद्दण्डमर्हति । मूल्यमादाय यः शिल्पं न दद्याद्दण्ड्य एव सः ॥ ११
प्रतिश्रुत्याप्रदातारं सुवर्णं दण्डयेन्नृपः । भृतिं गृह्य न कुर्याद्यः कर्माष्टौ कृष्णला दमः ॥ १२
अकाले तु त्यजन्भृत्यं दण्ड्यः स्यात्तावदेव तु । क्रीत्वा विक्रीय वा किंचिद्यस्येहानुशयो भवेत्
सोऽन्तर्दशाहात्तत्स्वामी दद्याच्चैवाऽऽददीत च । परेण तु दशाहस्य नाऽऽदद्यान्नैव दापयेत् १४
आददद्धि ददच्चैव राज्ञा दण्ड्यः शतानि षट् । वरदोषानविख्याप्य यः कन्यां वरयेदिह ॥१५
दत्ताऽप्यदत्ता सा तस्य राज्ञा दण्ड्यः शतद्वयम् । प्रदाय कन्यां योऽन्यस्मै पुनस्तां संप्रयच्छति
दण्डः कार्यो नरेन्द्रेण तस्याप्युत्तमसाहसः । सत्यंकारेण वाचा च युक्तं पुण्यमसंशयम् ॥ १७
लुब्धोऽन्यत्र च विक्रेता षट्शतं दण्डमर्हति । दद्याद्धेनुं न यः पालो गृहीत्वा भक्तवेतनम् ॥१८
स तु दण्ड्यः शतं राज्ञा सुवर्णं वाऽप्यरक्षिता । धनुःशतं परीणाहो ग्रामस्य तु समन्ततः ॥ १९
द्विगुणं त्रिगुणं वाऽपि नगरस्य च कल्पयेत् । वृतिं तत्र प्रकुर्वीत यामुष्ट्रो नावलोकयेत् ॥ २०
तत्रापरिवृते धान्ये हिंसिते नैव दण्डनम् । गृहं तडागमारामं क्षेत्रं वा भीषया हरन् ॥ २१
शतानि पञ्च दण्ड्यः स्यादज्ञानाद्द्विशतो दमः । मर्यादाभेदकाः सर्वे दण्ड्याः प्रथमसाहसम् ॥
शतं ब्राह्मणमाक्रुश्य क्षत्रियो दण्डमर्हति । वैश्यश्च द्विशतं राम शूद्रश्च वधमर्हति ॥ २३
पञ्चाशद्ब्राह्मणो दण्ड्यः क्षत्रियस्याभिशंसने । वैश्ये वाऽप्यर्धपञ्चाशच्छूद्रे द्वादशको दमः ॥ २४
क्षत्रियस्याऽऽप्नुयाद्वैश्यः साहसं पूर्वमेव तु । शूद्रः क्षत्रियमाक्रुश्य जिह्वाछेदनमाप्नुयात् ॥ २५
धर्मोपदेशं विप्राणां शूद्रः कुर्वंश्च दण्डभाक् । श्रुतदेशादिवितथी दाप्यो द्विगुणसाहसम् ॥ २६
उत्तमः साहसस्तस्य यः पापैरुत्तमान्क्षिपेत् । प्रमादाद्यैर्मया प्रोक्तं प्रीत्या दण्डार्धमर्हति ॥ २७
मातरं पितरं ज्येष्ठं भ्रातरं श्वशुरं गुरुम् । आक्षारयञ्छतं दण्ड्यः पन्थानं चाददद्गुरोः ॥ २८
अन्त्यजातिर्द्विजातिं तु येनाङ्गेनापराध्नुयात् । तदेव च्छेदयेत्तस्य क्षिप्रमेवाविचारयन् ॥ २९
अवनिष्ठीवतो दर्पाद्द्वावोष्ठौ छेदयेन्नृपः । अपमूत्रयतो मेढ्रमपशब्दयतो गुदम् ॥ ३०
उत्कृष्टासनसंस्थस्य नीचस्याधो निकृन्तनम् । यो यदङ्गं च रुजयेत्तदङ्गं तस्य कर्तयेत् ॥ ३१
अर्धपादकराः कार्या गोगजाश्वोष्ट्रघातकाः । वृक्षं तु विफलं कृत्वा सुवर्णं दण्डमर्हति ॥ ३२
द्विगुणं दापयेच्छिन्ने पथि सीम्नि जलाशये । द्रव्याणि यो हरेद्यस्य ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ॥

* श्लोकोऽयं क. ढ. पुस्तकयोर्नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ढ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क 'रवा भुक' ।

स तस्योत्पाद्य तुष्टिं तु राज्ञे दद्यात्ततो दमम् । यस्तु रज्जुं घटं कूपाद्धरेच्छिन्द्याच्च तां प्रपाम् ॥
स दण्डं प्राप्नुयान्मासं दण्ड्यः स्यात्प्राणिताडने । धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यो हरतोऽभ्यधिकं वधः
शेषेऽप्येकादशगुणं तस्य दण्डं प्रकल्पयेत् । सुवर्णरजतादीनां नृस्त्रीणां हरणे वधः ॥ ३६
येन येन यथाऽङ्गेन स्तेनो नृषु विचेष्टते । तत्तदेव हरेदस्य प्रत्यादेशाय पार्थिवः ॥ ३७
ब्राह्मणः शाकधान्यादि ह्यल्पं गृह्णन्न दोषभाक् । गोदेवार्थं हरंश्चापि हन्याद्दुष्टं वधोद्यतम् ॥ ३८
गृहक्षेत्रापहर्तारं तथा पत्न्यभिगामिनम् । अग्निदं गरदं हन्यात्तथा चाभ्युद्यतायुधम् ॥ ३९
राजा गवाभिचारेभ्यो हन्याच्चैवाऽऽततायिनः । परस्त्रियं न भाषेत प्रतिषिद्धो विशेन्न हि ॥ ४०
अदण्ड्या स्त्री भवेद्राज्ञा वरयन्ती पतिं स्वयम् । उत्तमां सेवमानः स्त्रीं जघन्यो वधमर्हति ॥ ४१
भर्तारं लङ्घयेद्या तां श्वभिः संघातयेत्स्त्रियम् । सवर्णदूषितां कुर्यात्पिण्डमात्रोपजीविनीम् ॥
ज्यायसा दूषिता नारी मुण्डनं समवाप्नुयात् । वैश्यागमे तु विप्रस्य क्षत्रियस्यान्त्यजागमे ॥ ४३
क्षत्रियः प्रथमं वैश्यो दण्ड्यः शूद्रागमो भवेत् । गृहीत्वा वेतनं वेश्या लोभादन्यत्र गच्छति ॥
वेतनं द्विगुणं दद्याद्दण्डं च द्विगुणं तथा । भार्या पुत्राश्च दासाश्च शिष्यो भ्राता च सोदरः ॥
कृतापराधास्ताड्याः स्यू रज्ज्वा वेणुदलेन वा । पृष्ठे न मस्तके हन्याच्चौ(चो)रस्याप्नोति किल्बिषम्
रक्षार्थाधिकृतैर्यैस्तु प्रजाभ्योऽर्थो विलुप्यते । तेषां सर्वस्वमादाय राजा कुर्यात्प्रवासनम् ॥ ४७
(*ये नियुक्ताः स्वकार्येषु हन्युः कार्याणि कर्मिणाम् । निर्घृणाः क्रूरमनसस्तान्निःस्वान्कारयेन्नृपः
अमात्यः प्राड्विवाको वा यः कुर्यात्कार्यमन्यथा । तस्य सर्वस्वमादाय तं राजा विप्रवासयेत् ॥)
गुरुतल्पे भगः कार्यः सुरापाने सुराध्वजः । स्तेयेषु श्वपदं विद्याद्ब्रह्महत्या(घाते)शिरः पुमान् ५०
शूद्रादीन्घातयेद्राजा पापान्विप्रान्प्रवासयेत् । महापातकिनां वित्तं वरुणायोपपादयेत् ॥ ५१
ग्रामेष्वपि च ये केचिच्चौराणां भक्तदायकाः । भाण्डारकोषदाश्चैव सर्वांस्तानपि घातयेत् ॥ ५२
राष्ट्रेषु राष्ट्राधिकृतान्सामन्तान्पापिनो हरेत् । संधिं कृत्वा तु ये चौर्यं रात्रौ कुर्वन्ति तस्कराः ॥
तेषां छित्त्वा नृपो हस्तौ तीक्ष्णे शूले निवेशयेत् । तडागदेवतागारभेदकान्घातयेन्नृपः ॥ ५४
समुत्सृजेद्राजमार्गे यस्त्वमेध्यमनापदि । स हि कार्षापणं दण्ड्यस्तममेध्यं च शोधयेत् ॥ ५५
प्रतिमासंक्रमभिदो दद्युः पञ्चशतानि ते । समैश्च विषमं यो वा चरते मूल्यतोऽपि वा ॥ ५६
समाप्नुयान्नरः पूर्वं दमं मध्यममेव वा । द्रव्यमादाय वणिजामनर्घेणावरुन्धताम् ॥ ५७
राजा पृथक्पृथक्कुर्याद्दण्डमुत्तमसाहसम् । द्रव्याणां दूषको यश्च प्रतिच्छन्दकविक्रयी ॥ ५८
मध्यमं प्राप्नुयाद्दण्डं कूटकर्ता तथोत्तमम् । कलहापकृतं देयं दण्डश्च द्विगुणस्ततः ॥ ५९
अभक्ष्यभक्ष्ये विप्रे वा शूद्रे वा कृष्णलो दमः । तुलाशासनकर्ता च कूटकृन्नाशकस्य च ॥ ६०
एभिश्च व्यवहर्ता यः स दाप्यो दममुत्तमम् । विषाग्निदां पतिगुरुविप्रापत्यप्रमापिणीम् ॥ ६१
विकर्णकरनासौष्ठीं कृत्वा गोभिः प्रवासयेत् । क्षेत्रवेश्मग्रामवनविदारकास्तथा नराः ॥ ६२
राजपत्न्यभिगामी च दग्धव्यास्तु कटाग्निना । ऊनं वाऽप्यधिकं वाऽपि लिखेद्यो राजशासनम्
पारजायिकचौरौ च मुञ्चतो दण्ड उत्तमः । राजयानासनारोढुर्दण्ड उत्तमसाहसः ॥ ६४
यो मन्येताजितोऽस्मीति न्यायेनापि पराजितः । तमायान्तं पुनर्जित्वा दण्डयेद्द्विगुणं दमम् ॥ ६५

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति ।

१ क. ट. 'मापिनीम्' । २ ग 'न्त पराजित्य द' ।

आह्वानकारी वध्यः स्यादनाहूतमथाऽऽह्वयन्। दाण्डिकस्य च यो हस्तादभिमुक्तः पलायते ॥
हीनः पुरुषकारेण तं दण्ड्याद्दाण्डिको धनम्॥ ६७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दण्डप्रणयनकथनं नाम सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६४३२

अथाष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः।

युद्धयात्रा।

पुष्कर उवाच—

यदा मन्येत नृपतिराक्रन्देन बलीयसा। पार्ष्णिग्राहोऽभिभूतो मे तदा यात्रां प्रयोजयेत् ॥ १
पुष्टा योधा भृता भृत्याः प्रभूतं च बलं मम। मूलरक्षासमर्थोऽस्मि तैर्गत्वा शिविरे व्रजेत् ॥ २
शत्रोर्वा व्यसने यायाद्दैवाद्यैः पीडितं परम्। भूकम्पो यां दिशं याति यां च केतुर्व्यदूषयत् ॥ ३
विद्विष्टनाशकं सैन्यं संभूतान्तःप्रकोपनम्। शरीरस्फुरणे धन्ये तथा सुस्वप्नदर्शने ॥ ४
निमित्ते शकुने धन्ये जाते शत्रुपुरं व्रजेत्। पदातिनागबहुलां सेनां प्रावृषि योजयेत् ॥ ५
हेमन्ते शिशिरे चैव रथवाजिसमाकुलाम्। चतुरङ्गबलोपेतां वसन्ते वा शरन्मुखे ॥ ६
सेना पदातिबहुला शत्रूञ्जयति सर्वदा। अङ्गदक्षिणभागे तु शस्तं प्रस्फुरणं भवेत् ॥ ७
न शस्तं तु तथा वामे पृष्ठस्य हृदयस्य च। लाञ्छनं पिटकं चैव विज्ञेयं स्फुरणं तथा ॥
विपर्ययेणाभिहितं सव्ये स्त्रीणां शुभं भवेत् ॥ ८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये युद्धयात्रावर्णनं नामाष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६४४०

अथैकोनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः।

स्वप्नशुभाशुभदुःस्वप्नहरणकथनम्।

पुष्कर उवाच—

स्वप्नं शुभाशुभं वक्ष्ये दुःस्वप्नहरणं तथा। नाभिं विनाऽन्यत्र गात्रे तृणवृक्षसमुद्भवः ॥ १
चूर्णनं मूर्ध्नि कांस्यानां मुण्डनं नग्नता तथा। मलिनाम्बरधारित्वमभ्यङ्गः पङ्कदिग्धता ॥ २
उच्चात्प्रपतनं चैव विवाहो गीतमेव च। तन्त्रीवाद्यविनोदश्च दोलारोहणमेव च ॥ ३
अर्जनं पद्मलोहानां सर्पाणामथ मारणम्। रक्तपुष्पद्रुमाणां च चण्डालस्य तथैव च ॥ ४
वराहश्वखरोष्ट्राणां तथा चाऽऽरोहणक्रिया। भक्षणं पक्षिमांसानां तैलस्य कृशरस्य च ॥ ५
मातुः प्रवेशो जठरे चितारोहणमेव च। शक्रध्वजाभिपतनं पतनं शशिसूर्ययोः ॥ ६
दिव्यान्तरिक्षभौमानामुत्पातानां च दर्शनम्। देवद्विजातिभूपानां गुरूणां कोप एव च ॥ ७
नर्तनं हसनं चैव विवाहो गीतमेव च। तन्त्रीवाद्यविहीनानां वाद्यानामपि वादनम् ॥ ८

---

१ ख. पुष्ट्। २ ख. ग. छ. भूतानां।

स्रोतोवहायोगमनं स्नानं गोमयवारिणा । पङ्कोदकेन च तथा मशी(षी)तोयेन वाऽप्यथ ॥ ९
आलिङ्गनं कुमारीणां पुरुषाणां च मैथुनम् । हानिश्चैव स्वगात्राणां विरेको वमनक्रिया ॥ १०
दक्षिणाशामगमनं व्याधिनाऽभिभवस्तथा । फलानामुपहानिश्च धातूनां भेदनं तथा ॥ ११
गृहाणां चैव पतनं गृहसंमार्जनं तथा । क्रीडा पिशाचक्रव्यादवानरान्त्यनरैरपि ॥ १२
परादभिभवश्चैव तस्माच्च व्यसनोद्भवः । काषायवस्त्रधारित्वं तद्वस्त्रैः क्रीडनं तथा ॥ १३
स्नेहपानावगाहौ च रक्तमाल्यानुलेपनम् । इत्यधन्यानि स्वप्नानि तेषामकथनं शुभम् ॥ १४
(*भूयश्च स्वपनं तद्वत्कार्यं स्नानं द्विजार्चनम् । तिलैर्होमो हरिब्रह्मशिवार्कगणपूजनम् ॥ १५
तथा स्तुतिप्रपठनं पुंसूक्तादिजपस्तथा । स्वप्नास्तु प्रथमे यामे संवत्सरविपाकिनः ॥ १६
षड्भिर्मासैर्द्वितीये तु त्रिभिर्मासैस्त्रियामिकाः । चतुर्थे त्वर्धमासेन दशाहादरुणोदये ॥ १७
एकस्यामथ चेद्रात्रौ शुभं वा यदि वाऽशुभम् ।) पश्चाद्दृष्टस्तु यस्तत्र तस्य पाकं विनिर्दिशेत् ॥ १८
तस्मात्तु शोभने स्वप्ने पश्चात्स्वापो न शस्यते । शैलप्रासादनागाश्ववृषभारोहणं हितम् ॥ १९
द्रुमाणां श्वेतपुष्पाणां गगने च तथा द्विज । द्रुमतृणोद्भवो नाभौ तथा च बहुबाहुता ॥ २०
तथा च बहुशीर्षत्वं पलितोद्भव एव च । सुशुक्लमाल्यधारित्वं सुशुक्लाम्बरधारिता ॥ २१
चन्द्रार्कताराग्रहणं परिमार्जनमेव च । शक्रध्वजालिङ्गनं च ध्वजोच्छ्रायक्रिया तथा ॥ २२
भूम्यम्बुधाराग्रहणं शत्रूणां चैव विक्रिया । जयो विवादे द्यूते च सङ्ग्रामे च तथा द्विज ॥ २३
भक्षणं चाऽऽर्द्रमांसानां पायसस्य च भक्षणम् । दर्शनं रुधिरस्यापि स्नानं वा रुधिरेण च ॥ २४
सुरारुधिरमद्यानां पानं क्षीरस्य वाऽप्यथ । अन्त्रैर्विचेष्टनं भूमौ निर्मलं गगनं तथा ॥ २५
मुखेन दोहनं शस्तं महिषीणां तथा गवाम् । सिंहीनां हस्तिनीनां च वडवानां तथैव च ॥ २६
प्रसादो देवविप्रेभ्यो गुरुभ्यश्च तथा द्विज । अम्भसा चाभिषेकस्तु गवां शृङ्गच्युतेन च ॥ २७
चन्द्राद्भ्रष्टेन वा राम ज्ञेयं राज्यप्रदं हि तत् । राज्याभिषेकश्च तथा छेदनं शिरसोऽप्यथ ॥ २८
मरणं वह्निलाभश्च वह्निदाहो गृहादिषु । लब्धिश्च राजलिङ्गानां तन्त्रीवाद्याभिवादनम् ॥ २९
यस्तु पश्यति स्वप्नान्ते राजानं कुञ्जरं हयम् । हिरण्यं वृषभं गां च कुटुम्बस्तस्य वर्धते ॥ ३०
वृषेभगृहशैलाग्रवृक्षारोहणरोदनम् । घृतविष्ठानुलेपो वा अगम्यागमनं तथा ॥ ३१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये स्वप्नशुभाशुभादि स्वप्नाध्यायकथनं नामैकोनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६४७१

अथ त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

शकुनानि ।

पुष्कर उवाच—

सितवस्त्रं महाम्भः फली दृष्टो नभोऽमलम् । औषधानि च युक्तानि धान्यं कृष्णमशोभनम् १

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ ख. 'णां प्राशनेन च । २ क. ख. म्राणां । ३ क. ङ. 'चन्द्राष्टै' । ४ ङ. 'षं च हि भोम' । ५ क. ङ. 'शुक्ले दरं ।

कार्पासं तृणशुष्कं च गोमयं वै धनानि च । अङ्गारं गुडसर्जौ च मुण्डाभ्यक्तं च नग्नकम् ॥ २
अयः पङ्कं चर्मकेशावुन्मत्तं च नपुंसकम् । चण्डालश्वपचाद्याश्च नरा बन्धनपालकाः ॥ ३
गर्भिणी स्त्री च विधवाः पिण्याकादीनि वै मृतम् । तुषभस्मकपालास्थिभिन्नभाण्डमशस्तकम् ॥
अशस्तो वाद्यशब्दश्च भिन्नभैरवझर्झरः । एहीति पुरतः शब्दः शस्यते न तु पृष्ठतः ॥ ५
गच्छेति पश्चाच्छब्दोऽग्र्यः पुरस्तात्तु विगर्हितः । क्व यासि तिष्ठ मा गच्छ किं ते तत्र गतस्य च
अनिष्टशब्दा मृत्यर्थं क्रव्यादश्च ध्वजादिगः । स्खलनं वाहनानां च शस्त्रभङ्गस्तथैव च ॥ ७
शिरोघातश्च द्वाराद्यैश्छत्रवासादिपातनम् । हरिमभ्यर्च्य संस्तुत्य स्यादमङ्गलनाशनम् ॥ ८
द्वितीयं तु ततो दृष्ट्वा विरुद्धं प्रविशेद्गृहम् । श्वेताः सुमनसः श्रेष्ठाः पूर्णकुम्भो महोत्तमः ॥ ९
मांसं मत्स्या दूरशब्दा वृद्ध एकः पशुस्त्वजः । गावस्तुरंगमा नागा देवाश्च ज्वलितोऽनलः १०
दूर्वाऽऽर्द्रगोमयं वेश्या स्वर्णं रूप्यं च रत्नकम् । वचासिद्धार्थकौषध्यो मुद्ग आयुधखड्गकम् ११
छत्रं पीठं राजलिङ्गं शवं रुदितवर्जितम् । फलं घृतं दधि पयो अ(अ)क्षतादर्शमाक्षिकम् ॥ १२
शङ्ख इक्षुः शुभं वाक्यं भक्तवादित्रगीतकम् । गम्भीरमेघस्तनितं तडित्तुष्टिश्च मानसी ॥
एकतः सर्वलिङ्गानि मनसस्तुष्टिरेकतः ॥ १३

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शकुनवर्णनं नाम त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६१८४

अथैकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

शकुनानि ।

पुष्कर उवाच—

स्थितो गमने प्रश्ने पुरुषस्य शुभाशुभम् । निवेदयन्ति शकुना देशस्य नगरस्य च ॥ १
सर्वः पापफलो दीप्तो निर्दिष्टो दैवचिन्तकैः । शान्तः शुभफलश्चैव दैवज्ञैः समुदाहृतः ॥ २
षट्प्रकारा विनिर्दिष्टाः शकुनानां च दीप्तयः । वेलादिग्देशकरणरुतजातिविभेदतः ॥ ३
पूर्वा पूर्वा च विज्ञेया सा तेषां बलवत्तरा । दिवाचरो रात्रिचरस्तथा रात्रौ(त्रि)दिवाचरः ॥ ४
क्रूरेषु दीप्ता विज्ञेया ऋक्षलग्नग्रहादिषु । धूमिता सा तु विज्ञेया यां गमिष्यति भास्करः ॥ ५
यस्यां स्थितः सा ज्वलिता मुक्ता चाङ्गारिणी मता । एतास्तिस्रः स्मृता दीप्ताः पञ्च शान्तास्तथाऽपराः ॥ ६
दीप्तायां दिशि दिग्दीप्तं शकुनं परिकीर्तितम् । ग्रामेऽरण्या वने ग्राम्यास्तथा निन्दितपादपः ७
देशे चैवाशुभे ज्ञेयो देशदीप्तो द्विजोत्तम । क्रियादीप्तो विनिर्दिष्टः स्वजात्यनुचितक्रियः ॥ ८
रुतदीप्तश्च कथितो भिन्नभैरवनिःस्वनः । जातिदीप्तस्तथा ज्ञेयः केवलं मांसभोजनः ॥ ९
दीप्ताच्छान्तो विनिर्दिष्टः सर्वैर्भेदैः प्रयत्नतः । मिश्रैर्मिश्रो विनिर्दिष्टस्तस्य वाच्यं फलाफलम् ॥
गोऽश्वोष्ट्रगर्दभश्वानः सारिका गृहगोधिका । चटका भासकूर्माद्याः कथिता ग्रामवासिनः ॥ ११
अजाविशुकनागेन्द्राः कोलो महिषवायसौ । ग्राम्यारण्या विनिर्दिष्टाः सर्वेऽन्ये वनगोचराः ॥

---

१ क. ङ. गुडसर्जौ । घ. गुडपर्णौ । २ क. ख. ग. ङ. च. वधकाः । ३ घ. चेन्मुंडः । ४ ङ. मृदूर्वं ।
ग. घ. च वज्रं । ६ ग. 'थाऽऽर्द्रगो' । ७ क. ङ. मुद्र ।

मार्जारकुक्कुटौ ग्राम्यौ तौ चैव वनगोचरौ । तयोर्भवति विज्ञानं नित्यं वै रूपभेदतः ॥ १३
गोकर्णशिखिचक्राह्वखरहारीतवायसाः । कुलाहकुक्कुभश्येनफेरुखञ्जनवानराः ॥ १४
शतघ्नचटकश्यामचास(ष)श्येनकपिञ्जलाः । तित्तिरिः शतपत्रश्च कपोतश्च तथा त्रयः ॥ १५
खञ्जरीटकदात्यूहशुकराजीवकुक्कुटाः । भारद्वाजश्च सारङ्ग इति ज्ञेया दिवाचराः ॥ १६
वागुर्युलूकशरभक्रौञ्चाः शशकच्छपाः । लोमासिकाः पिङ्गलिकाः कथिता रात्रिगोचराः ॥१७
हंसाश्च मृगमार्जारनकुलर्क्षभुजंगमाः । वृकारिसिंहव्याघ्रोष्ट्रग्रामशूकरमानुषाः ॥ १८
श्वाविद्वृषभगोमायुवृककोकिलसारसाः । तुरंगकौ पीननरा(?) गोधा ह्युभयचारिणः ॥ १९
बैलप्रस्थानयोः सर्वे पुरस्तात्संघचारिणः । जयावहा विनिर्दिष्टाः पश्चान्निधनकारिणः ॥ २०
गृहाद्गम्य यदा चासो(षो) व्याहरेत्पुरतः स्थितः । नृपावमानं वदति वामः कलहभोजने ॥२१
याने तद्दर्शनं शस्तं सव्यमङ्गस्य वाऽप्यथ । चौरैर्मोषमथाऽऽख्याति मयूरो भिन्ननिःस्वनः ॥२२
प्रयातस्याग्रतो राम मृगः प्राणहरो भवेत् । ऋक्षाखुजम्बुकव्याघ्रसिंहमार्जारगर्दभाः ॥ २३
प्रतिलोमास्तथा राम खरश्च विकृतस्वनः । वामः कपिञ्जलः श्रेष्ठस्तथा दक्षिणसंस्थितः ॥ २४
पृष्ठतो निन्दितफलस्तित्तिरिस्तु न शस्यते । एणा वराहाः पृषता वामा भूत्वा तु दक्षिणाः २५
भवन्त्यर्थकरा नित्यं विपरीता विगर्हिताः । वृषाश्वजम्बुकव्याघ्राः सिंहमार्जारगर्दभाः ॥ २६
वाञ्छितार्थकरा ज्ञेया दक्षिणाद्वामतो गताः । शिवाः श्यामाननाश्छुच्छूः पिङ्गला गृहगोधिका ॥
शूकरी परपुष्टा च पुंनामानश्च वामतः । स्त्रीसंज्ञा भासकारूषकपिश्रीकर्णच्छिरवराः ॥ २८
कपिश्रीकर्णपिप्पीका रुरुश्येनाश्च दक्षिणाः । जातिकाहिशशक्रोडगोधानां कीर्तनं शुभम् ॥ २९
ततः संदर्शनं नेष्टं प्रतीपं वानरर्क्षयोः । कार्यकृद्बली शकुनः प्रस्थितस्य हि योऽन्वहम् ॥ ३०
भवेत्तस्य फलं वाच्यं तदेव दिवसं बुधैः । मत्ता भक्ष्यार्थिनो बाला वैरसक्तास्तथैव च ॥ ३१
सीमान्तमभ्यन्तरिता विज्ञेया निष्फला द्विज । एकद्वित्रिचतुर्भिस्तु शिवा धन्या रुतैर्भवेत् ॥ ३२
पञ्चभिश्च तथा षड्भिरधन्या परिकीर्तिता । सप्तभिश्च तथा धन्या निष्फला परतो भवेत् ॥३३
नृणां रोमाञ्चजननी वाहनानां भयप्रदा । ज्वालानला सूर्यमुखी विज्ञेया भयवर्धिनी ॥ ३४
प्रथमं सारङ्गे दृष्टे शुभे देशे शुभं वदेत् । संवत्सरं मनुष्यस्य अशुभे च शुभं तथा ॥ ३५
तथाविधं नरः पश्येत्सारङ्गं प्रथमेऽहनि । आत्मनश्च तथात्वेन ज्ञातव्यं वत्सरं फलम् ॥ ३६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शकुनवर्णनं नामैकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६५२०

अथ द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

शकुनानि ।

पुष्कर उवाच—

विशन्ति येन मार्गेण वायसा बहवः पुरम् । तेन मार्गेण रुद्धस्य पुरस्य ग्रहणं भवेत् ॥ १

---

१ क. ङ. °राः । कुरङ्गोपीननरा । २ क. ङ. रणप्रस्थानयोः । ख. ग. रणप्रस्थानयोः । ३ छ. 'हरेत्पुर' । ४ क. घ. शशा ।

सेनायां यदि वा सार्थे निविष्टो[1] वायसो रुदन् । वामो भयातुरस्त्रस्तो भयं वदति दुस्तरम्॥ २
छायाङ्गवाहनोपानच्छत्रवस्त्रादिकुट्टने । मृत्युस्तत्पूजने पूजा तदिष्टकरणे शुभम् ॥ ३
प्रोषितागमकृत्काकः कुर्वन्द्वारि गतागतम् । रक्तं दग्धं गृहे द्रव्यं क्षिपन्वह्निनिवेदकः ॥ ४
न्यसेद्रक्तं पुरस्ताच्च निवेदयति बन्धनम् । पीतं द्रव्यं तथा रुक्मरूप्यमेव तु भार्गव ॥ ५
यच्चैवोपनयेद्द्रव्यं तस्य लब्धिं विनिर्दिशेत् । द्रव्यं वाऽपनयेद्यत्तु तस्य हानिं विनिर्दिशेत्॥ ६
पुरतो धनलब्धिः स्यादाममांसस्य च्छर्दने । भूलब्धिः स्यान्मृदः क्षेपे राज्यं रत्नार्पणे महत्॥७
यातुः काकोऽनुकूलस्तु क्षेमः कर्मक्षमो भवेत् । न त्वर्थसाधको ज्ञेयः प्रतिकूलो भयावहः ॥ ८
संमुखेऽभ्येति विरुवन्यात्राघातकरो भवेत् । वामः काकः स्मृतो धन्यो दक्षिणोऽर्थविनाशकृत्९
वामोऽनुलोमगः श्रेष्ठो मध्यमो दक्षिणः स्मृतः । प्रतिलोमगतिर्वामो गमनप्रतिषेधकृत् ॥ १०
निवेदयति यात्रार्थमभिप्रेतं गृहे गतः । एकाक्षिचरणस्त्वर्कं वीक्षमाणो भयावहः ॥ ११
कोटरे वासमानश्च महानर्थकरो भवेत् । न शुभस्तूषरे काकः पङ्काङ्कः स तु शस्यते ॥ १२
अमेध्यपूर्णवदनः काकः सर्वार्थसाधकः । ज्ञेयाः पतत्रिणोऽन्येऽपि काकवद्भृगुनन्दन ॥ १३
स्कन्धावारापसव्यस्थाः श्वानो विप्रविनाशकाः । इन्द्रस्थाने नरेन्द्रस्य पुरेशस्य तु गोपुरे ॥ १४
अन्तर्गृहे गृहेशस्य मरणाय भवेद्भषन् । यस्य जिघ्रति वामाङ्गं तस्य स्यादर्थसिद्धये ॥ १५
भयाय दक्षिणं चाङ्गं तथा भुजमदक्षिणम् । यात्राघातकरो यातुर्भवेत्प्रतिमुखागतः ॥ १६
मार्गावरोधको मार्गे चौरान्वदति भार्गव । अलाभोऽस्थिमुखः पापो रज्जुचीरमुखस्तथा ॥ १७
सोपानत्कमुखो धन्यो मांसपूर्णमुखोऽपि च । अमङ्गल्यमुखद्रव्यं केशं चैवाशुभं तथा ॥ १८
अवमूत्र्याग्रतो याति यस्य तस्य भयं भवेत् । यस्यावमूत्र्य व्रजति शुभं देशं तथा द्रुमम् ॥ १९
मङ्गल्यं च तथा द्रव्यं तस्य स्यादर्थसिद्धये । श्ववच्च राम विज्ञेयास्तथा वै जम्बुकादयः ॥ २०
भयाय स्वामिनो ज्ञेयमनिमित्तं रुतं गवाम् । निशि चौरभयाय स्याद्विकृतं मृत्यवे तथा ॥ २१
शिवाय स्वामिनो रात्रौ बलीवर्दो नदन्भवेत् । उत्सृष्टवृषभो राज्ञो विजयं संप्रयच्छति ॥ २२
अभक्ष्यं भक्षयन्त्यश्च गावो दत्तास्तथा स्वकाः । त्यक्तस्नेहाः स्ववत्सेषु गर्भक्षयकरा मताः ॥२३
भूमिं पादैर्विनिघ्नन्त्यो दीना भीता भयावहाः । आर्द्राङ्ग्यो हृष्टरोमाश्च शृङ्गलग्नमृदः शुभाः २४
महिष्यादिषु चाप्येतत्सर्वं वाच्यं विजानता । आरोहणं तथाऽन्येन सपर्याणस्य वाजिनः ॥ २५
जलोपवेशनं नेष्टं भूमौ च परिवर्तनम् । विपत्करं तुरंगस्य सुप्तं वाऽप्यनिमित्ततः ॥ २६
यवमोदकयोर्द्वेषस्त्वकस्माच्च न शस्यते । वदनाद्रुधिरोत्पत्तिर्वेपनं न च शस्यते ॥ २७
क्रीडन्बकैः कपोतैश्च सारिकाभिर्मृतिं वदेत् । साश्रुनेत्रो जिह्वया च पादलेही विनष्टये ॥ २८
वामपादेन च तथा विलिखंश्च वसुंधराम् । स्वपेद्वा वामपार्श्वेन दिवा वा न शुभप्रदः ॥ २९
भयाय स्यात्सकृन्मूत्री तथा निद्राविलाननः । आरोहणं न चेद्दद्यात्प्रतीपं वा गृहं व्रजेत् ॥ ३०
यात्राविघातमाचष्टे वामपार्श्वं तथा स्पृशन् । हेषमाणः शत्रुयोधं पादस्पर्शी जयावहः ॥ ३१
ग्रामे व्रजति नागश्चेन्मैथुनं देशहा भवेत् । प्रसूता नागवनिता मत्ता चान्ताय भूपतेः ॥ ३२
आरोहणं न चेद्दद्यात्प्रतीपं वा गृहं व्रजेत् । मदं वा वारणो जह्याद्राजघातकरो भवेत् ॥ ३३
वामं दक्षिणपादेन पादमाक्रमते शुभः । दक्षिणं च तथा दन्तं परिमार्ष्टि करेण च ॥ ३४

---

१ ख. ङ. प्रहृष्टो । २ घ. छ. रुवन् । ३ क. ङ. 'ह्यान-दई' । ४ छ. अवय । ५ क. ङ. 'न्दो दिवानी' ।

नृपोऽश्वः कुञ्जरो वाऽपि रिपुसैन्यगतोऽशुभः । खण्डमेघातिवृष्ट्या तु सेना नाशमवाप्नुयात् ॥ ३५
प्रतिकूलग्रहर्क्षास्तु तथा संमुखमारुतात् । यात्राकाले रणे वाऽपि च्छत्रादिपतनं भयम् ॥ ३६
हृष्टा नराश्चानुलोमा ग्रहा वै जयलक्षणम् । काकैर्योधाभिभवनं क्रव्याद्भिर्मण्डलक्षयः ॥
प्राची पश्चिमकैशानी सौम्या प्रेष्ठा शुभा च दिक् ॥ ३७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शकुनवर्णनं नाम द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६५५७

अथ त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

यात्रामण्डलचिन्तादि ।

पुष्कर उवाच—

सर्वयात्रां प्रवक्ष्यामि राजधर्मसमाश्रयात् । अस्तं गते नीचगते विकले रिपुराशिगे ॥ १
प्रतिलोमे च विध्वस्ते शुक्रे यात्रां विवर्जयेत् । प्रतिलोमे बुधे यात्रां दिक्पतौ च तथा ग्रहे ॥ २
वैधृतौ च व्यतीपाते नागे च शकुनौ तथा । चतुष्पादे च किंस्तुघ्ने तथा यात्रां विवर्जयेत् ॥ ३
विपत्तारे नैधने च प्रत्यरौ चाथ जन्मनि । गण्डे विवर्जयेद्यात्रां रिक्तायां च तिथावपि ॥ ४
उदीची च तथा प्राची तयोरैक्यं प्रकीर्तितम् । पश्चिमा दक्षिणा या दिक्तयोरैक्यं तथैव च ॥५
वाय्वग्निदिक्समुद्भूतं परिघं न तु लङ्घयेत् । आदित्यचन्द्रसौरास्तु दिवसाश्च न शोभनाः ॥ ६
कृत्तिकाद्यानि पूर्वेण मघाद्यानि च याम्यतः । मैत्राद्यान्यपरे चाथ वासवाद्यानि वाऽप्युदक् ७
सर्वद्वाराणि शस्तानि च्छायामानं वदामि ते । आदित्ये विंशतिर्ज्ञेयाश्चन्द्रे षोडश कीर्तिताः ॥ ८
भौमे पञ्चदशैवोक्ताश्चतुर्दश तथा बुधे । त्रयोदश तथा जीवे शुक्रे द्वादश कीर्तिताः ॥ ९
एकादश तथा सौरे सर्वकर्मसु कीर्तिताः । जन्मलग्ने शक्रचापे संमुखे न व्रजेन्नरः ॥ १०
शकुनादौ शुभे यायाज्जयाय हरिमास्मरन् । वक्ष्ये मण्डलचिन्तां ते कर्तव्यं राजरक्षणम् ॥ ११
स्वाम्यमात्यस्तथा दुर्गः कोषो दण्डस्तथैव च । मित्रं जनपदश्चैव राज्यं सप्ताङ्गमुच्यते ॥ १२
सप्ताङ्गस्य तु राज्यस्य विघ्नकर्तॄन्विनाशयेत् । मण्डलेषु च सर्वेषु वृद्धिः कार्या महीक्षिता ॥ १३
आत्ममण्डलमेवात्र प्रथमं मण्डलं भवेत् । सामन्तास्तस्य विज्ञेया रिपवो मण्डलस्य तु ॥ १४
उपेतस्तु सुहृज्ज्ञेयः शत्रुमित्रमतः परम् । मित्रमित्रं ततो ज्ञेयं मित्रमित्ररिपुस्ततः ॥ १५
एतत्पुरस्तात्कथितं पश्चादपि निबोध मे । पार्ष्णिग्राहस्ततः पश्चात्ततस्त्वाक्रन्द उच्यते ॥ १६
आसारस्तु ततोऽन्यः स्यादाक्रन्दासार उच्यते । जिगीषोः शत्रुयुक्तस्य विमुक्तस्य तथा द्विज॥
नात्रापि निश्चयः शक्यो वक्तुं मनुजपुंगव । निग्रहानुग्रहे शक्तो मध्यस्थः परिकीर्तितः ॥ १८
निग्रहानुग्रहेऽशक्तः सर्वेषामपि यो भवेत् । उदासीनः स कथितो बलवान्पृथिवीपतिः ॥ १९
न कस्यचिद्रिपुर्मित्रं कारणाच्छत्रुमित्रके । मण्डलं तव संप्रोक्तमेतद्द्वादशराजकम् ॥ २०
त्रिविधा रिपवो ज्ञेयाः कुल्यानन्तरकृत्रिमाः । पूर्वपूर्वो गुरुस्तेषां दुश्चिकित्स्यतमो मतः ॥ २१
अनन्तरोऽपि यः शत्रुः सोऽपि मे कृत्रिमो मतः । पार्ष्णिग्राहो भवेच्छत्रोर्मित्राणि रिपवस्तथा ॥

---

१ ख. ग. घ. ङ. विनाशयेत् । २ क. भवेत् ।

पार्ष्णिग्राहमुपायैश्च शमयेच्च तथा स्वकम् । मित्रेण शत्रोरुच्छेदं प्रशंसन्ति पुरातनाः ॥ २३
मित्रं च शत्रुतामेति सामन्तत्वादनन्तरम् । शत्रुं जिगीषुरुच्छिन्द्यात्स्वयं शक्नोति चेद्यदि ॥ २४
प्रतापवृद्धौ तेनापि नामित्राज्जायते भयम् । यथाऽस्य नोद्विजेल्लोको विश्वासश्च यथा भवेत् ॥ २५
जिगीषुर्धर्मविजयी तथा लोकं वशं नयेत् ॥ २६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये यात्रामण्डलचिन्तादिकथनं नाम त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६५८३

अथ चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

षाड्गुण्यम् ।

पुष्कर उवाच—
सामभेदौ मया प्रोक्तौ दानदण्डौ तथैव च । दण्डः स्वदेशे कथितः परदेशे ब्रवीमि ते ॥ १
प्रकाशश्चाप्रकाशश्च द्विविधो दण्ड उच्यते । लुण्ठनं ग्रामघातश्च सस्यघातोऽग्निदीपनम् ॥ २
प्रकाशोऽथ विषं वह्निर्विविधैः पुरुषैर्वधः । दूषणं चैव साधूनामुदकानां च दूषणम् ॥ ३
दण्डप्रणयनं प्रोक्तमुपेक्षां शृणु भार्गव । यदा मन्येत नृपती रणे न मम विग्रहः ॥ ४
अनर्थायानुबन्धः स्यात्संधिना च तथा भवेत् । सामलब्धास्पदं चात्र दानं चार्थक्षयंकरम् ॥ ५
भेददण्डानुबन्धः स्यात्तदोपेक्षां समाश्रयेत् । न चायं मम शक्नोति किंचित्कर्तुमुपद्रवम् ॥ ६
न चाहमस्य शक्नोमि तत्रोपेक्षां समाश्रयेत् । अवज्ञोपहतस्तत्र राज्ञा कार्यो रिपुर्भवेत् ॥ ७
मायोपायं प्रवक्ष्यामि उत्पातैरनृतैश्चरन् । शत्रोरुद्वेजनं शत्रोः शिबिरस्थस्य पक्षिणः ॥ ८
स्थूलस्य तस्य पुच्छस्थां कृत्वोल्कां विपुलां द्विज । विसृजेच्च ततश्चैवमुल्कापातं प्रदर्शयेत् ॥ ९
एवमन्ये दर्शनीया उत्पाता बहवोऽपि च । उद्वेजनं तथा कुर्यात्कुहकैर्विविधैर्द्विषाम् ॥ १०
सांवत्सरास्तापसाश्च नाशं ब्रूयुः परस्य च । जिगीषुः पृथिवीं राजा तेन चोद्वेजयेत्परान् ॥ ११
देवतानां प्रसादश्च कीर्तनीयः परस्य तु । आगतं नो मित्रबलं प्रहरध्वमभीतवत् ॥ १२
एवं ब्रूयाद्रणे प्राप्ते भग्नाः सर्वे परे इति । क्ष्वेडाः किलकिलाः कार्या वाच्यः शत्रुर्हतस्तथा ॥ १३
देवाज्ञाबृंहितो राजा संनद्धः समरं प्रति । इन्द्रजालं प्रवक्ष्यामि ऐन्द्रं कालेन दर्शयेत् ॥ १४
चतुरङ्गं बलं राजा सहायार्थं दिवौकसाम् । बलं तु दर्शयेत्प्राप्तं रक्तवृष्टिं चरेद्रिपौ ॥ १५
छिन्नानि रिपुशीर्षाणि प्रासादाग्रेषु दर्शयेत् । षाड्गुण्यं संप्रवक्ष्यामि तद्वरौ संधिविग्रहौ ॥ १६
संधिश्च विग्रहश्चैव यानमासनमेव च । द्वैधीभावः संश्रयश्च षड्गुणाः परिकीर्तिताः ॥ १७
पणबन्धः स्मृतः संधिरपकारस्तु विग्रहः । जिगीषोः शत्रुविषये यानं यात्राऽभिधीयते ॥ १८
विग्रहेण स्वके देशे स्थितिरासनमुच्यते । बलार्धेन प्रयाणं तु द्वैधीभावः स उच्यते ॥ १९
उदासीनो मध्यमो वा संश्रयात्संश्रयः स्मृतः । समेन संधिरन्वेष्योऽहीनेन च बलीयसा ॥ २०
हीनेन विग्रहः कार्यः स्वयं राज्ञा बलीयसा । तत्रापि शुद्धपार्ष्णिस्तु बलीयांसं समाश्रयेत् ॥ २१

---

१ क. ड. पतन । २ क. ड. °ति कश्चित्क° । ३ क. ड. परस्परम् । जि° । ४ क. ड. इन्द्रजालं° । ५ क. ड. °त्रे प्रद° ।

आसीनः कर्मविच्छेदं शक्तः कर्तुं रिपोर्यदा । अशुद्धपार्ष्णिश्चाऽऽसीत विगृह्य वसुधाधिपः ॥२२
अशुद्धपार्ष्णिर्बलवान्द्वैधीभावं समाश्रयेत् । बलिना विगृहीतस्तु योऽसंदेहेन पार्थिवः ॥ २३
संश्रयस्तेन वक्तव्यो गुणानामधमो गुणः । बहुक्षयव्ययायासं तेषां यानं प्रकीर्तितम् ॥ २४
बहुलाभकरं पश्चात्तदा राजा समाश्रयेत् । सर्वशक्तिविहीनस्तु तदा कुर्यात्तु संश्रयम् ॥ २५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये षाड्गुण्यवर्णनं नाम चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६६०८

अथ पञ्चत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

प्रात्यहिकराजकर्म ।

पुष्कर उवाच—

अजस्रं कर्म वक्ष्यामि दिनं प्रति यदाचरेत् । द्विमुहूर्तावशेषायां रात्रौ निद्रां त्यजेन्नृपः ॥ १
वाद्यवन्दिस्वनैर्गीतैः पश्येद्गूढांस्ततो नरान् । विज्ञायते न ये लोकास्तदीया इति केनचित् ॥ २
आयव्ययस्य श्रवणं ततः कार्यं यथाविधि । वेगोत्सर्गं ततः कृत्वा राजा स्नानगृहं व्रजेत् ॥ ३
स्नानं कुर्यान्नृपः पश्चाद्दन्तधावनपूर्वकम् । कृत्वा संध्यां ततो जप्यं वासुदेवं प्रपूजयेत् ॥ ४
वह्नौ पवित्रान्जुहुयात्तर्पयेदुदकैः पितॄन् । दद्यात्सकाञ्चनीं धेनुं द्विजाशीर्वादसंयुतः ॥ ५
अनुलिप्तोऽलंकृतश्च मुखं पश्येच्च दर्पणे । ससुवर्णे घृते राजा शृणुयाद्दिवसादिकम् ॥ ६
औषधं भिषजोक्तं च मङ्गलालम्भनं चरेत् । पश्येद्गुरुं तेन दत्ताशीर्वादोऽथ व्रजेत्सभाम् ॥ ७
तत्रस्थो ब्राह्मणान्पश्येदमात्यान्मन्त्रिणस्तथा । प्रकृतीश्च महाभाग प्रतीहारनिवेदिताः ॥ ८
श्रुत्वेतिहासं कार्याणि कार्याणां कार्यनिर्णयम् । व्यवहारं ततः पश्येन्मन्त्रं कुर्यात्तु मन्त्रिभिः ॥ ९
नैकेन सहितः कुर्यान्न कुर्याद्बहुभिः सह । न च मूर्खैर्न चानाप्तैर्गुप्तं न प्रकटं चरेत् ॥ १०
मन्त्रं स्वधिष्ठितं कुर्याद्येन राष्ट्रं न बाधते । आकारग्रहणे राज्ञो मन्त्ररक्षा परा मता ॥ ११
आकारैरिङ्गितैः प्राज्ञा मन्त्रं गृह्णन्ति पण्डिताः । सांवत्सराणां वैद्यानां मन्त्रिणां वचने रतः ॥१२
राजा विभूतिमाप्नोति धारयन्ति नृपं द्विजे । मन्त्रं कृत्वाऽथ व्यायामं चक्रे याने च शस्त्रके ॥ १३
निर्युद्धादौ नृपः स्नातः पश्येद्विष्णुं सुपूजितम् । हुतं च पावकं पश्येद्विप्रान्पश्येत्सुपूजितान् ॥ १४
भूषितो भोजनं कुर्याद्दानाद्यैः सुपरीक्षितम् । भुक्त्वा गृहीतताम्बूलो वामपार्श्वेन संस्थितः ॥१५
शास्त्राणि चिन्तयेद्दृष्ट्वा योधान्कोष्ठायुधं गृहम् । अन्वास्य पश्चिमां संध्यां कार्याणि च विचिन्त्य तु
चारान्संप्रेष्य भुक्त्वाऽन्नमन्तःपुरचरो भवेत् । वाद्यगीतै रक्षितोऽन्यैरेवं नित्यं चरेन्नृपः ॥ १७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रात्यहिकराजकर्मकथनं नाम पञ्चत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६६२५

---

१ क. ङ. 'र्येद्दारा'। २ क. ङ. चासाज्ज च भुङ्'। ३ क. ङ. कार्यनिश्चयम्। ४ ग. घ. ङ. धारय- [illegible] ५ ज. विष [illegible]

अथ षट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

रणदीक्षा ।

पुष्कर उवाच—
यात्राविधानपूर्वं तु वक्ष्ये साङ्ग्रामिकं विधिम् । सप्ताहेन यदा यात्रा भविष्यति महीपतेः ॥ १
पूजनीयो हरिः शंभुर्मोदकाद्यैर्विनायकः । द्वितीयेऽहनि दिक्पालान्संपूज्य शयनं चरेत् ॥ २
शय्यायां वा तदग्रेऽथ देवान्प्रार्च्य मनुं स्मरेत् । नमः शंभो त्रिनेत्राय रुद्राय वरदाय च ॥ ३
वामनाय विरूपाय स्वप्नाधिपतये नमः । भगवन्देवदेवेश शूलभृद्वृषवाहन ॥ ४
इष्टानिष्टे ममाऽऽचक्ष्व स्वप्ने सुप्तस्य शाश्वत । यज्जाग्रतो दूरमिति पुरोधा मन्त्रमुच्चरेत् ॥ ५
तृतीयेऽहनि दिक्पालान्रुद्रांस्तान्दिक्पतीन्यजेत् । ग्रहान्यजेच्चतुर्थेऽह्नि पञ्चमे चाश्विनौ यजेत् ॥६
मार्गे या देवतास्तासां नद्यादीनां च पूजनम् । दिव्यान्तरी(रि)क्षभौमस्थ(भूमिष्ठ)देवानां च ७
तथा बलिः ॥ ८
रात्रौ भूतगणानां च वासुदेवादिपूजनम् । भद्रकाल्याः श्रियः कुर्यात्प्रार्थयेत्सर्वदेवताः ॥ ९
वासुदेवः संकर्षणः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धकः । नारायणोऽब्जजो विष्णुर्नारसिंहो वराहकः ॥ १०
शिव ईशस्तत्पुरुषो ह्यघोरो राम सद्यजः । सूर्यः सोमः कुजश्चान्द्रिर्जीवो शुक्रः शनैश्वरः ॥ ११
राहुः केतुर्गणपतिः सेनानी च(श्च)ण्डिका ह्युमा । लक्ष्मीः सरस्वती दुर्गा ब्रह्माणीप्रमुखा गणाः
रुद्रा इन्द्रादयो वह्निर्नागास्तार्क्ष्योऽपरे सुराः । दिव्यान्तरी(रि)क्षभूमिष्ठा विजयाय भवन्तु मे१२
मर्दयन्तु रणे शत्रून्संप्रगृह्योपहारकम्[3] । सपुत्रमातृभृत्योऽहं देवा वः शरणं गतः ॥ १३
चमूनां पृष्ठतो गत्वा रिपुनाशा नमोऽस्तु वः । विनिवृत्तः प्रदास्यामि दत्तादप्यधिकं बलिम् ॥
षष्ठेऽह्नि विजयस्नानं कर्तव्यं चाभिषेकवत् । यात्रादिने सप्तमे च पूजयेच्च त्रिविक्रमम् ॥ १५
ीराजनोक्तमन्त्रैश्च ह्यायुधं वाहनं यजेत् । पुण्याहजयशब्देन मन्त्रमेतन्निशामयेत् ॥ १६
देव्यान्तरी(रि)क्षभूमिष्ठाः सन्त्वायुर्दाः सुराश्च ते । देवसिद्धिं प्राप्नुहि त्वं देवयात्राऽस्तु सा तव
ःन्तु देवताः सर्वा इति श्रुत्वा नृपो व्रजेत् । गृहीत्वा सशरं चापं धनुर्नागेति मन्त्रतः ॥ १८
ाद्विष्णोरिति जप्त्वाऽथ दद्याद्रिपुमुखे पदम् । दक्षिणं पदं द्वात्रिंशद्दिक्षु प्राच्यादिषु क्रमात् ॥
ागं रथं हयं चैव धुर्यांश्चैवाऽऽरुहेत्क्रमात् । आरुह्य वाद्यैर्गच्छेत पृष्ठतो नावलोकयेत् ॥ २०
कोशमात्रं गतस्त्विष्टेत्पूजयेद्देवता द्विजान् । परदेशं व्रजेत्पश्चादात्मसैन्यं हि पालयन् ॥ २१
राजा प्राप्य विदेशं तु देशाचारं हि पालयेत् । देवानां पूजनं कुर्यान्न च्छिन्द्यादायमन तु ॥२२
नावमानयेत्तद्देश्यानागत्य स्वपुरं पुनः । जयं प्राप्यार्चयेद्देवान्दद्याद्दानानि पार्थिवः ॥ २३
द्वितीयेऽहनि सङ्ग्रामो भविष्यति यदा तदा । स्नापयेद्गजमश्वादि यजेद्देवं नृसिंहकम् ॥ २४
छत्रादिराजलिङ्गानि शस्त्राणि निशि वै गणान् । प्रातर्नृसिंहकं पूज्य वाहनाद्यमशेषतः ॥ २५
पुरोधसा हुतं पश्येद्वह्निं हुत्वा द्विजान्यजेत् । गृहीत्वा सशरं चापं गजाद्यारुह्य वै व्रजेत् ॥ २६
देशे त्वदृश्यः शत्रूणां कुर्यात्प्रकृतिकल्पनाम् । संहतान्योधयेदल्पान्कामं विस्तारयेद्बहून् ॥ २७
सूचीमुखमनीकं स्यादल्पानां बहुभिः सह । व्यूहाः प्राण्यङ्गरूपाश्च द्रव्यरूपाश्च कीर्तिताः ॥२८

१ क. ख. ग. ङ. चाखिलान्यजे' । २ ङ. क. 'न्तु च मे तं' । ३ च. 'न् । भवन्तु मां दानूं' । ४ ङ. प्र-
मादिस्य दिक्षु । ५ घ. ग. घ. छ. देशपाल तु प' ।

गरुडो मकरव्यूहश्चक्रः श्येनस्तथैव च । अर्धचन्द्रश्च वज्रश्च शकटव्यूह एव च ॥ २९
मण्डलः सर्वतोभद्रः सूचीव्यूहश्च ते नव(दश) । व्यूहानामथ सर्वेषां पञ्चधा सैन्यकल्पना ॥ ३०
द्वौ पक्षावनुपक्षौ द्वाववश्यं पञ्चमं भवेत् । एकेन यदि वा द्वाभ्यां भागाभ्यां युद्धमाचरेत् ॥ ३१
भागत्रयं स्थापयेत्तु तेषां रक्षार्थमेव च । न व्यूहकल्पना कार्या राज्ञो भवति कर्हिचित् ॥ ३२
मूलच्छेदे विनाशः स्यान्न युध्येच्च स्वयं नृपः । सैन्यस्य पश्चात्तिष्ठेत्तु क्रोशमात्रे महीपतिः ॥ ३३
भग्नसंधारणं तत्र योधानां परिकीर्तितम् । प्रधानभङ्गे सैन्यस्य नावस्थानं विधीयते ॥ ३४
न संहतान्न विरलान्योधान्व्यूहे प्रकल्पयेत् । आयुधानां तु संमर्दो यथा न स्यात्परस्परम् ॥ ३५
भेत्तुकामः परानीकं संहतैरेव भेदयेत् । भेदरक्ष्याः परेणापि कर्तव्याः संहतास्तथा ॥ ३६
व्यूहं भेदावहं कुर्यात्परव्यूहेषु चेच्छया । गजस्य पादरक्षार्थाश्चत्वारस्तु तथा द्विज ॥ ३७
रथस्य चाश्वाश्चत्वारः समास्तस्य च चर्मिणः । धन्विनश्चर्मिभिस्तुल्याः पुरस्ताच्चर्मिणो रणे ॥ ३८
पृष्ठतो धन्विनः पश्चाद्धन्विनां तुरगा रथाः । रथानां कुञ्जराः पश्चाद्दातव्याः पृथिवीक्षिता ॥ ३९
पदातिकुञ्जराश्वानां धर्मकार्यं प्रयत्नतः । शूराः प्रमुखतो देया नो देया भीरवः क्वचित् ॥ ४०
शूरान्प्रमुखतो दत्त्वा स्कन्धमात्रप्रदर्शनम् । कर्तव्यं भीरुसंघेन शत्रुविद्रावकारकम् ॥ ४१
दारयन्ति पुरस्तात्तु न देया भीरवः पुरः । प्रोत्साहयन्त्येव रणे भीरूञ्शूराः पुरःस्थिताः ॥ ४२
प्रांशवः शुकनासाश्च ये चाजिह्मेक्षणा नराः । संहतभ्रूयुगाश्चैव क्रोधनाः कलहप्रियाः ॥ ४३
नित्यहृष्टाः प्रहृष्टाश्च शूरा ज्ञेयाश्च कामिनः । संहतानां हतानां च रणापनयनक्रिया ॥ ४४
प्रतियुद्धं गजानां च तोयदानादिकं च यत् । आयुधानयनं चैव पत्तिकर्म विधीयते ॥ ४५
रिपूणां भेत्तुकामानां स्वसैन्यस्य तु रक्षणम् । भेदनं संहतानां च चर्मिणां कर्म कीर्तितम् ॥ ४६
विमुखीकरणं युद्धे धन्विनां च तथोच्यते । दूरापसरणं यानं सुहतस्य तथोच्यते ॥ ४७
त्रासनं रिपुसैन्यानां रथकर्म तथोच्यते । भेदनं संहतानां च भेदानामपि संहतिः ॥ ४८
प्राकारतोरणाट्टालद्रुमभङ्गश्च सद्गजे । पत्तिभूर्विषमा ज्ञेया रथाश्वानां तथा समा ॥ ४९
सकर्दमा च नागानां युद्धभूमिरुदाहृता । एवं विरचितव्यूहः कृतपृष्ठदिवाकरः ॥ ५०
तथाऽनुलोमशुक्रार्किदिक्पालमृदुमारुतः । योधानुत्तेजयेत्सर्वान्नामगोत्रावदानतः ॥ ५१
भोगप्राप्त्या च विजये स्वर्गप्राप्त्या मृतस्य च । जित्वाऽरीन्भोगसंप्राप्तिर्मृतस्य च परा गतिः ॥
निष्कृतिः स्वामिपिण्डस्य नास्ति युद्धसमा गतिः । शूराणां रक्तमायाति तेन पापं त्यजन्ति ते ॥
घाताद्दिदुःखसहनं रणे तत्परमं तपः । वराप्सरःसहस्राणि यान्ति शूरं रणे मृतम् ॥ ५४
स्वामी सुकृतमादत्ते भग्नानां विनिवर्तिनाम् । ब्रह्महत्याफलं तेषां तथा प्रोक्तं पदे पदे ॥ ५५
त्यक्त्वा सहायान्यो गच्छेद्देवास्तस्य विनष्टये । अश्वमेधफलं प्रोक्तं शूराणामनिवर्तिनाम् ॥ ५६
धर्मनिष्ठे जयो राज्ञि योद्धव्याश्च समाः समैः । गजाद्यैश्च गजाद्याश्च न हन्तव्याः पलायिनः ॥
न प्रेक्षकाः प्रविष्टाश्च अशस्त्राः पतितादयः । शान्ते निद्राभिभूते च अर्धोत्तीर्णे नदीवने ॥ ५८
दुर्दिने कूटयुद्धानि शत्रुनाशार्थमाचरेत् । बाहू प्रगृह्य विक्रोशेद्भग्ना भग्नाः परे इति ॥ ५९

[illegible]

शास्ते मैत्रं बलं भूरि नायकोऽत्र निपातितः । सेनानी नि(र्नि)हतश्चायं भूपतिश्चापि विप्लुतः ६०
विद्रुतानां तु योधानां सुखं घातो विधीयते । धूपाश्च देया धर्मज्ञ तथा च परमोहनाः ॥ ६१
पताकाश्चैव संभारो वादित्राणां भयावहः । संप्राप्य विजयं युद्धे देवान्विप्रांश्च संयजेत् ॥ ६२
रत्नानि राजगामीनि अमात्येन कृते रणे । तस्य स्त्रियो न कस्यापि रक्ष्यास्ताश्च परस्य च ६३
शत्रुं प्राप्य रणे मुक्तं पुत्रवत्परिपालयेत् । पुनस्तेन न योद्धव्यं देशाचारादि पालयेत् ॥ ६४
ततश्च स्वपुरं प्राप्य ध्रुवे भे प्रविशेद्गृहम् । देवादिपूजनं कुर्याद्रक्षेद्योधकुटुम्बकम् ॥ ६५
संविभागं परावाप्तैः कुर्याद्भृत्यजनस्य च । रणदीक्षा मयोक्ता ते जयाय नृपतेर्ध्रुवा ॥ ६६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये रणदीक्षावर्णनं नाम षट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६६९१

अथ सप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

श्रीस्तोत्रम् ।

पुष्कर उवाच—

राज्यलक्ष्मीस्थिरत्वाय यथेन्द्रेण पुरा श्रियः । स्तुतिः कृता तथा राजा जयार्थं स्तुतिमाचरेत् ॥

इन्द्र उवाच—

नमस्ये सर्वलोकानां जननीमब्धिसंभवाम् । श्रियमुन्निद्रपद्माक्षीं विष्णुवक्षस्थलस्थिताम् ॥ २
त्वं सिद्धिस्त्वं स्वधा स्वाहा सुधा त्वं लोकपावनि । संध्या रात्रिः प्रभा भूतिर्मेधा श्रद्धा सरस्वती
यज्ञविद्या महाविद्या गुह्यविद्या च शोभने । आत्मविद्या च देवि त्वं विमुक्तिफलदायिनी ॥ ४
आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीतिस्त्वमेव च । सौम्या सौम्यं जगद्रूपं त्वयैतद्देवि पूरितम् ॥ ५
का त्वन्या त्वामृते देवि सर्वयज्ञमयं वपुः । अध्यास्ते देवदेवस्य योगिचिन्त्यं गदाभृतः ॥ ६
त्वया देवि परित्यक्तं सकलं भुवनत्रयम् । विनष्टप्रायमभवत्त्वयेदानीं समेधितम् ॥ ७
दाराः पुत्रास्तथाऽगारं सुहृद्धान्यधनादिकम् । भवत्येतन्महाभागे नित्यं त्वद्वीक्षणान्नृणाम् ॥ ८
शरीरारोग्यमैश्वर्यमरिपक्षक्षयः सुखम् । देवि त्वद्दृष्टिदृष्टानां पुरुषाणां न दुर्लभम् ॥ ९
त्वमम्बा सर्वभूतानां देवदेवो हरिः पिता । त्वयैतद्विष्णुना चाम्ब जगद्व्याप्तं चराचरम् ॥ १०
मानं कोषं तथा कोष्ठं मा गृहं मा परिच्छदम् । मा शरीरं कलत्रं च त्यजेथाः सर्वपावनि ॥ ११
मा पुत्रान्मा सुहृद्वर्गान्मा पशून्मा विभूषणम् । त्यजेथा मम देवस्य विष्णोर्वक्षःस्थलालये ॥ १२
सत्त्वेन सत्यशौचाभ्यां तथा शीलादिभिर्गुणैः । त्यज(ज्य)न्ते ते नराः सद्यः संत्यक्ता ये त्वयाऽमले
त्वयाऽवलोकिताः सद्यः शीलाद्यैरखिलैर्गुणैः । कुलैश्वर्यैश्च युज्यन्ते पुरुषा निर्गुणा अपि ॥ १४
स श्लाघ्यः स गुणी धन्यः स कुलीनः स बुद्धिमान् । स शूरः स च विक्रान्तो यस्त्वया देवि वीक्षितः ॥ १५

---

१ ग. 'त विप्लवः । २ क. ट. सुखं । ३ क. ङ. घाते । ४ क. ङ. 'विप्रान्गुरूनयजे' । ५ क. ट. धनेन । घ. धनेन । ६ क. ङ. युद्ध । ७ ख. ग. घ. छ. 'सौम्यैर्जगदूपैस्त्व' । ८ घ. नयेन लक्ष्मी' । ९ क. ट. ङ शूरः स च पण्डितः । गुणवान्स च । १० ख. ग. विख्यातो ।

सद्यो वैगुण्यमायान्ति शीलाद्याः सकला गुणाः । पराङ्मुखी जगद्धात्री यस्य त्वं विष्णुवल्लभे॥
न ते वर्णयितुं शक्ता गुणाञ्जिह्वाऽपि वेधसः । प्रसीद देवि पद्माक्षि ना(मा ऽ)स्मांस्त्याक्षीः कदाचन

पुष्कर उवाच—

एवं स्तुता ददौ श्रीश्च वरमिन्द्राय चेप्सितम् । सुस्थिरत्वं च राज्यस्य सङ्ग्रामविजयादिकम् ॥
स्वस्तोत्रपाठश्रवणकर्तॄणां भुक्तिमुक्तिदम् । श्रीस्तोत्रं सततं तस्मात्पठेच्च शृणुयान्नरः ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये श्रीस्तोत्रकथनं नाम सप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६७१०

अथाष्टात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

रामोक्तनीतिः ।

अग्निरुवाच—

नीतिस्ते पुष्करोक्ता तु रामोक्ता लक्ष्मणाय या । जयाय तां प्रवक्ष्यामि शृणु धर्मादिवर्धनीम् ॥

राम उवाच—

न्यायेनार्जनमर्थस्य वर्धनं रक्षणं चरेत् । सत्पात्रप्रतिपत्तिश्च राजवृत्तं चतुर्विधम् ॥ २
नयस्य विनयो मूलं विनयः शास्त्रनिश्चयात् । विनयो हीन्द्रियजयस्तैर्युक्तः पालयेन्महीम् ॥ ३
शास्त्रं प्रज्ञा धृतिर्दाक्ष्यं प्रागल्भ्यं धारयिष्णुता । उत्साहो वाग्मितौदार्यमापत्कालसहिष्णुता ॥
प्रभावः शुचिता मैत्री त्यागः सत्यं कृतज्ञता । कुलं शीलं दमश्चेति गुणाः संपत्तिहेतवः ॥ ५
प्रकीर्णविषयारण्ये धावन्तं विप्रमाथिनम् । ज्ञानाङ्कुशेन कुर्वीत वश्यमिन्द्रियदन्तिनम् ॥ ६
कामः क्रोधस्तथा लोभो हर्षो मानो मदस्तथा । षड्वर्गमुत्सृजेदेनमस्मिंस्त्यक्ते सुखी नृपः ॥ ७
आन्वीक्षिकीं त्रयीं वार्तां दण्डनीतिं च पार्थिवः । तद्विद्यैस्तत्क्रियोपेतैश्चिन्तयेद्विनयान्वितः ॥ ८
आन्वीक्षिक्याऽर्थविज्ञानं धर्माधर्मौ त्रयीस्थितौ । अर्थानर्थौ तु वार्तायां दण्डनीत्यां नयानयौ ॥
अहिंसा सूनृता वाणी सत्यं शौचं दया क्षमा । वर्णिनां लिङ्गिनां चैव सामान्यो धर्म उच्यते ॥
प्रजाः समनुगृह्णीयात्कुर्यादाचारसंस्थितिम् । वाक्सूनृता दया दानं हीनोपगतरक्षणम् ॥ ११
इति वृत्तं सतां साधुहितं सत्पुरुषव्रतम् । आधिव्याधिपरीताय अद्य श्वो वा विनाशिने ॥ १२
को हि राजा शरीराय धर्मापेतं समाचरेत् । न हि स्वसुखमन्विच्छन्पीडयेत्कृपणं जनम् ॥ १३
कृपणः पीड्यमानो हि मन्युना हन्ति पार्थिवम् । क्रियतेऽभ्यर्हणीयाय स्वजनाय यथाऽञ्जलिः॥
ततः साधुतरः कार्यो दुर्जनाय शिवार्थिना । प्रियमेवाभिधातव्यं सत्सु नित्यं द्विषत्सु च ॥ १५
देवास्ते प्रियवक्तारः पशवः क्रूरवादिनः । शुचिरास्तिक्यपूतात्मा पूजयेद्देवताः सदा ॥ १६
देवतावद्गुरुजनमात्मवच्च सुहृज्जनम् । प्रणिपातेन हि गुरुं सतोऽनृष्यानुचेष्टितैः ॥ १७
कुर्वीताभिमुखान्भृत्यैर्देवान्सुकृतकर्मणा । सद्भावेन हरेन्मित्रं संभ्रमेण च बान्धवान् ॥ १८
स्त्रीभृत्यान्प्रेमदानाभ्यां दाक्षिण्येनेतरं जनम् । अनिन्दा परकृत्येषु स्वधर्मपरिपालनम् ॥ १९
कृपणेषु दयालुत्वं सर्वत्र मधुरा गिरः । प्राणैरप्युपकारित्वं मित्रायाव्यभिचारिणे ॥ २०

१ क. ङ. स्वभावेन ।

(राजधर्माः)

गृहागते परिष्वङ्गः शक्त्या दानं सहिष्णुता । स्वसमृद्धिष्वनुत्सेकः परवृद्धिष्वमत्सरः ॥ २१
अपरोपतापि वचनं मौनव्रतचरिष्णुता । बन्धुभिर्बद्धसंयोगः स्वजने चतुरश्रता ॥
उचितानुविधायित्वमिति वृत्तं महात्मनाम् ॥ २२

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामोक्तनीतिकथनं नामाष्टात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६७३२

अथैकोनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

राजधर्माः ।

राम उवाच—

स्वाम्यमात्यश्च राष्ट्रं च दुर्गः कोपो बलं सुहृत् । परस्परोपकारीदं सप्ताङ्गं राज्यमुच्यते ॥ १
राज्याङ्गानां वरं राष्ट्रं साधनं पालयेत्सदा । कुलं शीलं वयः सत्त्वं दाक्षिण्यं क्षिप्रकारिता ॥ २
अविसंवादिता सत्यं वृद्धसेवा कृतज्ञता । दैवसंपन्नता बुद्धिरक्षुद्रपरिवारता ॥ ३
शक्यसामन्तता चैव तथा च दृढभक्तिता । दीर्घदर्शित्वमुत्साहः शुचिता स्थूललक्षिता ॥ ४
विनीतत्वं धार्मिकता साधोश्च नृपतेर्गुणाः । प्रख्यातवंशमक्रूरं लोकसंग्राहिणं शुचिम् ॥ ५
कुर्वीताऽऽत्महिताकाङ्क्षी परिचारं महीपतिः । वाग्मी प्रगल्भः स्मृतिमानुदग्रो बलवान्वशी ॥ ६
नेता दण्डस्य निपुणः कृतशिल्पपरिग्रहः । पराभियोगप्रसहः सर्वदुष्टप्रतिक्रिया ॥ ७
परवृत्तान्तवेत्ता च संधिविग्रहतत्त्ववित् । गूढमन्त्रप्रचारज्ञो देशकालविभागवित् ॥ ८
आदाता सम्यगर्थानां विन(नि)योक्ता च पात्रवित् । क्रोधलोभभयद्रोहदम्भचापलवर्जितः ॥ ९
परोपतापपैशू(शु)न्यमात्सर्येर्षा(र्ष्या)नृतातिगः । वृद्धोपदेशसंपन्नः शक्तो मधुरदर्शनः ॥ १०
गुणानुरागस्थितिमानात्मसंपद्गुणाः स्मृताः । कुलीनाः शुचयः शूराः श्रुतवन्तोऽनुरागिणः ॥ ११
दण्डनीतेः प्रयोक्तारः सचिवाः स्युर्महीपतेः । सुविग्रहो जानपदः कुलशीलकलान्वितः ॥ १२
वाग्मी प्रगल्भश्चक्षुष्मानुत्साही प्रतिपत्तिमान् । स्तम्भचापलहीनश्च मैत्रः क्लेशसहः शुचिः ॥ १३
सत्यसत्त्वधृतिस्थैर्यप्रभावारोग्यसंयुतः । कृतशिल्पश्च दक्षश्च प्रज्ञावान्धारणान्वितः ॥ १४
दृढभक्तिरकर्ता च वैराणां सचिवो भवेत् । स्मृतिस्तत्परताऽर्थेषु चित्तज्ञो ज्ञाननिश्चयः ॥ १५
दृढता मन्त्रगुप्तिश्च मन्त्रिसंपत्प्रकीर्तिता । त्रय्यां च दण्डनीत्यां च कुशलः स्यात्पुरोहितः ॥ १६
अथर्ववेदविहितं कुर्याच्छान्तिकपौष्टिकम् । साधुतैषाममात्यानां तद्विद्यैः सह बुद्धिमान् ॥ १७
चक्षुष्मत्तां च शिल्पं च परीक्षेत गुणद्वयम् । स्वजनेभ्यो विजानीयात्कुलं स्थानमवग्रहम् ॥ १८
परिकर्मसु दक्षं च विज्ञानं धारयिष्णुताम् । गुणत्रयं परीक्षेत प्रागल्भ्यं प्रीति(त)तां तथा ॥ १९
कथायोगेषु बुध्येत वाग्मित्वं सत्यवादिताम् । उत्साहं च प्रभावं च तथा क्लेशसहिष्णुताम् ॥ २०
धृतिं चैवानुरागं च स्थैर्यं चाऽऽपदि लक्षयेत् । भक्तिं मैत्रीं च शौचं च जानीयाद्व्यवहारतः २१
संवासिभ्यो बलं सत्त्वमारोग्यं शीलमेव च । अस्तब्धतामचापल्यं वैराणां चाप्यकीर्तनम् ॥ २२
प्रत्यक्षतो विजानीयाद्भद्रतां क्षुद्रतामपि । फलानुमेयाः सर्वत्र परोक्षगुणवृत्तयः ॥ २३

---

१ क. ङ. शूरा गुणव° । २ ग. ङ. °लगुणान्वि° ।

सस्याकरवती पुण्या खनिद्रव्यसमन्विता । गोहिता भूरिसलिला पुण्यैर्जनपदैर्युता ॥ २४
रम्या सकुञ्जरबला वारिस्थलपथान्विता । अदेवमातृका चेति शस्यते भूरिभूतये ॥ २५
शूद्रकारुवणिक्प्रायो महारम्भः कृषीवलः । सानुरागो रिपुद्वेषी पीडासहकरः पृथुः ॥ २६
नानादेश्यैः समाकीर्णो धार्मिकः पशुमान्वली । ईदृग्जनपदः शस्तोऽमूर्खव्यसनिनायकः ॥ २७
पृथुसीमं महाखातमुच्चप्राकारतोरणम् । पुरं समावसेच्छैलसरिन्मरुवनाश्रयम् ॥ २८
जलवद्धान्यधनवद्दुर्गं कालसहं महत् । औदकं पार्वतं वार्क्षमैरिणं धान्विनं च षट् ॥ २९
ईप्सितद्रव्यसंपूर्णः पितृपैतामहोचितः । धर्मार्जितो व्ययसहः कोपो धर्मादिवृद्धये ॥ ३०
पितृपैतामहो वश्यः संहतो दत्तवेतनः । विख्यातपौरुषो जन्यः कुशलः शकुनैर्वृतः ॥ ३१
नानाप्रहरणोपेतो नानायुद्धविशारदः । नानायोधसमाकीर्णो नीराजितहयद्विपः ॥ ३२
प्रवासायासदुःखेषु युद्धेषु च कृतश्रमः । अद्वैधक्षत्रियप्रायो दण्डो दण्डवतां मतः ॥ ३३
योगविज्ञानसत्त्वाढ्यं महापक्षं प्रियंवदम् । आयतिक्षममद्वैधं मित्रं कुर्वीत सत्कुलम् ॥ ३४
दूरादेवाभिगमनं स्पष्टार्थहृदयानुगा । वाक्सत्कृत्य प्रदानं च त्रिविधो मित्रसंग्रहः ॥ ३५
धर्मकामार्थसंयोगो मित्रात्तु त्रिविधं फलम् । औरसं तत्र संबद्धं तथा वंशक्रमागतम् ॥ ३६
रक्षितं व्यसनेभ्यश्च मित्रं ज्ञेयं चतुर्विधम् । मित्रे गुणाः सत्यताद्याः समानसुखदुःखता ॥ ३७
वक्ष्येऽनुजीविनां वृत्तं सेवी सेवेत भूपतिम् । दक्षता भद्रता दार्ढ्यं क्षान्तिः क्लेशसहिष्णुता ॥ ३८
संतोषः शीलमुत्साहो मण्डयत्यनुजीविनम् । यथाकालमुपासीत राजानं सेवको नयात् ॥ ३९
परस्थानगमं क्रौर्यमौद्धत्यं मत्सरं त्यजेत् । विगृह्य कथनं भृत्यो न कुर्याज्ज्यायसा सह ॥ ४०
गुह्यं मर्म च मन्त्रं च न च भर्तुः प्रकाशयेत् । रक्ताद्वृत्तिं समीहेत विरक्तं संत्यजेन्नृपम् ॥ ४१
अकार्ये प्रतिषेधश्च कार्ये चापि प्रवर्तनम् । संक्षेपादिति सद्वृत्तं बन्धुमित्रानुजीविनाम् ॥ ४२
आजीव्यः सर्वसत्त्वानां राजा पर्जन्यवद्भवेत् । आयद्वारेषु चाऽऽप्त्यर्थं धनं चाऽऽददतीति च ॥
कुर्याद्द्वयोगसंपन्नानध्यक्षान्सर्वकर्मसु । कृषिर्वणिक्पथो दुर्गं सेतुः कुञ्जरबन्धनम् ॥ ४४
खन्याकरबलादानं शून्यानां च निवेशनम् । अष्टवर्गमिमं राजा साधुवृत्तोऽनुपालयेत् ॥ ४५
आयुक्तिकेभ्यश्चौरेभ्यः पौरेभ्यो राजवल्लभात् । पृथिवीपतिलोभाच्च प्रजानां पञ्चधा भयम् ॥ ४६
अवेक्ष्यैतद्भयं काल आददीत करं नृपः । अभ्यन्तरं शरीरं स्वं बा(वा)ह्यं राष्ट्रं च रक्षयेत् ॥ ४७
दण्ड्यांस्तान्दण्डयेद्राजा स्वं रक्षेच्च विषादितः । स्त्रियः पुत्रांश्च शत्रुभ्यो विश्वसेन्न कदाचन ४८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये राजधर्मकथनं नामैकोनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६७८०

अथ चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

षाड्गुण्यम् ।

राम उवाच—

मण्डलं चिन्तयेन्मुख्यं राजा द्वादशराजकम् । अरिर्मित्रमरेर्मित्रं मित्रमित्रमतः परम् ॥ १

---

१ क. ख. 'रिपोर्नृपम्' । ३ क. ख 'सिंहदर्शनम्' । २ ख. भयम् ।

तथाऽरिमित्रमित्रं च विजिगीषोः पुरः स्मृताः । पार्ष्णिग्राहः स्मृतः पश्चादाक्रन्दस्तदनन्तरम् २
आसारावनयोश्चैवं विजिगीषोश्च मण्डलम् । अरेश्च विजिगीषोश्च मध्यमो भूम्यनन्तरः ॥ ३
अनुग्रहे संहतयोर्निग्रहे व्यस्तयोः प्रभुः । मण्डलाद्बहिरेतेषामुदासीनो बलाधिकः ॥ ४
अनुग्रहे संहतानां व्यस्तानां च वधे प्रभुः । संधिं च विग्रहं यानमासनादि वदामि ते ॥ ५
बलवद्विगृहीतेन संधिं कुर्याच्छिवाय च । कपाल उपहारश्च संतानः संगतस्तथा ॥ ६
उपन्यासः प्रतीकारः संयोगः पुरुषान्तरः । अदृष्टनर आदिष्ट आत्माऽपि स उपग्रहः ॥ ७
परिक्रयस्तथा छिन्नस्तथा च परदूषणम् । स्कन्धोपनेयः संधिश्च संधयः षोडशेरिताः ॥ ८
परस्परोपकारश्च मैत्रः संबन्धकस्तथा । उपहाराश्च चत्वारस्तेषु मुख्याश्च संधयः ॥ ९
बालो वृद्धो दीर्घरोगस्तथा बन्धुबहिष्कृतः । भीरुको भीरुकजनो[1] लुब्धो लुब्धजनस्तथा ॥ १०
विरक्तप्रकृतिश्चैव विषयेष्वतिशक्तिमान् । अनेकचित्तमन्त्रश्च देवब्राह्मणनिन्दकः ॥ ११
दैवोपहतकश्चैव दैवनिन्दक एव च । दुर्भिक्षव्यसनोपेतो बलव्यसनसंकुलः ॥ १२
स्वदेशस्थो बहुरिपुर्युक्तः कालेन यश्च ह । सत्यधर्मव्यपेतश्च विंशतिः पुरुषा अमी ॥ १३
एतैः संधिं न कुर्वीत विगृह्णीयात्तु केवलम् । परस्परापकारेण पुंसां भवति विग्रहः ॥ १४
आत्मनोऽभ्युदयाकाङ्क्षी पीड्यमानः परेण वा । देशकालबलोपेतः प्रारभेतेह विग्रहम् ॥ १५
राज्यस्त्रीस्थानदेशानां ज्ञानस्य च बलस्य च । अपहारो मदो मानः पीडा वैषयिकी तथा ॥ १६
ज्ञानात्मशक्तिधर्माणां विघातो दैवमेव च । मित्रार्थं चापमानश्च तथा बन्धुविनाशनम् ॥ १७
भूतानुग्रहविच्छेदस्तथा मण्डलदूषणम् । एकार्थाभिनिवेशित्वमिति विग्रहयोनयः ॥ १८
सापत्न्यं वास्तुजं स्त्रीजं वाग्जातमपराधजम् । वैरं पञ्चविधं प्रोक्तं साधनैः प्रशमं नयेत् ॥ १९
किंचित्फलं निष्फलं वा संदिग्धफलमेव च । तदात्वे दोषजननमायत्यां चैव निष्फलम् ॥ २०
आयत्यां च तदात्वे च दोषसंजननं तथा । अपरिज्ञातवीर्येण परेण स्तोभितोऽपि[2] वा ॥ २१
परार्थं स्त्रीनिमित्तं च दीर्घकालं द्विजैः सह । अकालदैवयुक्तेन बलोद्धतसखेन च ॥ २२
तदात्वे फलसंयुक्तमायत्यां फलवर्जितम् । आयत्यां फलसंयुक्तं तदात्वे निष्फलं तथा ॥ २३
इतीमं षोडशविधं न कुर्यादेव विग्रहम् । तदात्वायतिसंशुद्धं कर्म राजा सदाऽऽचरेत् ॥ २४
हृष्टं पुष्टं बलं मत्वा गृह्णीयाद्विपरीतकम् । मित्रमाक्रन्द आसारो यदा स्युर्दृढभक्तयः ॥ २५
परस्य विपरीतं च तदा विग्रहमाचरेत् । विगृह्य संधाय तथा संभूयाथ प्रसङ्गतः ॥ २६
उपेक्षया च निपुणैर्यानं पञ्चविधं स्मृतम् । परस्परस्य सामर्थ्यविघातादासनं स्मृतम् ॥ २७
अरेश्च विजिगीषोश्च यानवत्पञ्चधा स्मृतम् । बलिनोर्द्विषतोर्मध्ये वाचाऽऽत्मानं समर्पयन् ॥ २८
द्वैधीभावेन तिष्ठेत काकाक्षिवदलक्षितः । उभयोरपि संपाते सेवेत बलवत्तरम् ॥ २९
यदा द्वावपि नेच्छेतां संश्लेषं जातसंविदौ । तदोपसर्पेच्छत्रुमधिकं वा स्वयं व्रजेत् ॥ ३०
उच्छिद्यमानो बलिना निरुपायप्रतिक्रियः । कुलोद्गतं सत्यमार्यमासेवेत बलोत्कटम् ॥ ३१
तद्दर्शनोपास्तिकता नित्यं तद्भावभाविता । तत्कारितप्रश्रयिता वृत्तं संश्रयिणः श्रुतम् ॥ ३२

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये षाड्गुण्यकथनं नाम चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६८१२

---

१ क. ङ. भीरुजनो । २ क. ङ. 'स्वतो' ।

अथैकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सामादि ।

राम उवाच—

प्रभावोत्साहशक्तिभ्यां मन्त्रशक्तिः प्रशस्यते । प्रभावोत्साहवान्काव्यो जितो देवपुरोधसा ॥ १
मन्त्रयेतेह कार्याणि नानाप्तैर्नाविपश्चिता । अशक्यारम्भवृत्तीनां कुतः क्लेशादृते फलम् ॥ २
अविज्ञातस्य विज्ञानं विज्ञातस्य च निश्चयः । अर्थद्वैधस्य संदेहच्छेदनं शेषदर्शनम् ॥ ३
सहायाः साधनोपाया विभागो देशकालयोः । विपत्तेश्च प्रतीकारः पञ्चाङ्गो मन्त्र इष्यते ॥ ४
मनःप्रसादः श्रद्धा च तथा करणपाटवम् । सहायोत्थानसंपच्च कर्मणां सिद्धिलक्षणम् ॥ ५
मदः प्रमादः कामश्च सुप्तप्रलपितानि च । भिन्दन्ति मन्त्रं प्रच्छन्नाः कामिन्यो रमतां तथा ॥ ६
प्रगल्भः स्मृतिमान्वाग्मी शस्त्रे शास्त्रे च निष्ठितः । अभ्यस्तकर्मा नृपतेर्दूतो भवितुमर्हति ॥ ७
निसृष्टार्थो मितार्थश्च तथा शासनहारकः । सामर्थ्यात्पादतो हीनो दूतस्तु त्रिविधः स्मृतः ॥ ८
नाविज्ञातं पुरं शत्रोः प्रविशेच्च न संसदम् । कालमीक्षेत कार्यार्थमनुज्ञातश्च निष्पतेत् ॥ ९
छिद्रं च शत्रोर्जानीयात्कोषमित्रबलानि च । रागापरागौ जानीयाद्दृष्टिगात्रविचेष्टितैः ॥ १०
कुर्याच्चतुर्विधं स्तोत्रं पक्षयोरुभयोरपि । तपस्विव्यञ्जनोपेतैः सुचरैः सह संवसेत् ॥ ११
चरः प्रकाशो दूतः स्यादप्रकाशश्चरो द्विधा । वणिक्कृषीवलो लिङ्गी भिक्षुकाद्यात्मकाश्चराः ॥ १२
यायादरिं व्यसनिनं निष्फले दूतचेष्टिते । प्रकृतिव्यसनं यत्स्यात्तत्समीक्ष्य समुत्पतेत् ॥ १३
अनयात्रस्यति श्रेयस्तस्माच्चव्यसनं स्मृतम् । हुताशनो जलं व्याधिर्दुर्भिक्षं मरकं तथा ॥ १४
इति पञ्चविधं दैवं व्यसनं मानुषं परम् । दैवं पुरुषकारेण शान्त्या च प्रशमं नयेत् ॥ १५
उत्थापितेन नीत्या च मानुषं व्यसनं हरेत् । मन्त्रो मन्त्रफलावाप्तिः कार्यानुष्ठानमायतिः ॥ १६
आयव्ययौ दण्डनीतिरमित्रप्रतिषेधनम् । व्यसनस्य प्रतीकारो राज्यराजाभिरक्षणम् ॥ १७
इत्यमात्यस्य कर्मेदं हन्ति स व्यसनान्वितः । हिरण्यधान्यवस्त्राणि वाहनं प्रजया भवेत् ॥ १८
तथाऽन्ये द्रव्यनिचया हन्ति सव्यसना प्रजा । प्रजानामापदि (दा)स्थानां रक्षणं कोषदण्डयोः
पौराद्याश्चोपकुर्वन्ति संश्रयादिह दुर्दिनम् । तूष्णीं युद्धं जनत्राणं मित्रामित्रपरिग्रहः ॥ २०
सामन्तादिकृते दोषे नश्येत्तद्व्यसनाच्च तत् । भृत्यानां भरणं दानं प्रजामित्रपरिग्रहः ॥ २१
धर्मकामादिभेदश्च दुर्गसंस्कारभूषणम् । कोषात्तद्व्यसनाद्धन्ति कोषमूलो हि भूपतिः ॥ २२
मित्रामित्रावनीहेमसाधनं रिपुमर्दनम् । दूरकार्याशुकारित्वं दण्डात्तद्व्यसनाद्धरेत् ॥ २३
संस्तम्भयति मित्राणि ह्यमित्रं नाशयत्यपि । धनाद्यैरुपकारित्वं मित्रात्तद्व्यसनाद्धरेत् ॥ २४
राजा स व्यसनी हन्याद्राजकार्याणि यानि च । वाग्दण्डयोश्च पारुष्यमर्थदूषणमेव च ॥ २५
पानं स्त्री मृगया द्यूतं व्यसनानि महीपतेः । आलस्यं स्तब्धता दर्पः प्रमादो द्वैधकारिता ॥ २६
इति पूर्वोपदिष्टं च सचिवव्यसनं स्मृतम् । अनावृष्टिश्च पीडादि राष्ट्रव्यसनमुच्यते ॥ २७
विशीर्णयन्त्रप्राकारपरिखात्वमशस्त्रता । क्षीणया सेनया नद्धं दुर्गव्यसनमुच्यते ॥ २८
व्ययीकृतः परिक्षिप्तोऽप्रजितोऽसंचितस्तथा । दूषितो दूरसंस्थश्च कोषव्यसनमुच्यते ॥ २९
उपरुद्धं परिक्षिप्तममानितविमानितम् । अभृतं व्याधितं श्रान्तं दूरायातं नवागतम् ॥ ३०

(सामादिकथनम्)

परिक्षीणं प्रतिहतं महताग्रतरं तथा । आशानिर्वेदभूयिष्ठमनृतप्राप्तमेव च ॥ ३१
कलत्रगर्भं निक्षिप्तमन्तःशल्यं तथैव च । विच्छिन्नविविधासारं शून्यमूलं तथैव च ॥ ३२
अस्वाम्यसंहतं वाऽपि भिन्नकूटं तथैव च । दुष्पार्ष्णिग्राहमर्थं च बलव्यसनमुच्यते ॥ ३३
दैवोपपीडितं मित्रं ग्रस्तं शत्रुबलेन च । कामक्रोधादिसंयुक्तमुत्साहादरिभिर्भवेत् ॥ ३४
अर्थस्य दूषणं क्रोधात्पारुष्यं वाक्यदण्डयोः । कामजं मृगया द्यूतं व्यसनं पानकं स्त्रियः ॥ ३५
वाक्पारुष्यं परं लोक उद्वेजनमनर्थकम् । असिद्धसाधनं दण्डस्तं युक्त्याऽनपेन्नृपः ॥ ३६
उद्वेजयति भूतानि दण्डपारुष्यवान्नृपः । भूतान्युद्वेज्यमानानि द्विषतां यान्ति संश्रयम् ॥ ३७
विवृद्धाः शत्रवश्चैव विनाशाय भवन्ति ते । दूष्यस्य दूषणार्थं च परित्यागो महीयसः ॥ ३८
अर्थस्य नीतितत्त्वज्ञैरर्थदूषणमुच्यते । पानात्कार्यादिनो(ऽत्र)ज्ञानं मृगयातोऽरितः क्षयः ॥ ३९
जितश्रमार्थं मृगयां विचरेद्रक्षिते वने । धर्मार्थप्राणनाशादि द्यूते स्यात्कलहादिकम् ॥ ४०
कालातिपातो धर्मार्थपीडा स्त्रीव्यसनाद्भवेत् । पानदोषात्प्राणनाशः कार्याकार्याविनिश्चयः ॥४१
स्कन्धावारनिवेशज्ञो निमित्तज्ञो रिपुं जयेत् । स्कन्धावारस्य मध्ये तु सकोपं नृपतेर्गृहम् ॥ ४२
मौलीभूतं श्रेणिसुहृद्द्विषदाटविकं बलम् । राजहर्म्यं समावृत्य क्रमेण विनिवेशयेत् ॥ ४३
सैन्यैकदेशः संनद्धः सेनापतिपुरःसरः । परिभ्रमेच्चरवरांश्च मण्डलेन बहिर्निशि ॥ ४४
वार्ताः स्वका विजानीयाद्दूरसीमान्तचारिणः । निर्गच्छेत्प्रविशेच्चैव सर्व एवोपलक्षितः ॥ ४५
साम दानं च भेदश्च दण्डोपेक्षेन्द्रजालकम् । मायोपायाः सप्त परे निक्षिपेत्साधनाय तान् ॥ ४६
चतुर्विधं स्मृतं साम उपकारानुकीर्तनात् । मिथः संबन्धकथनं मृदुपूर्वं च भाषणम् ॥ ४७
आयाते दर्शनं वाचा तवाहमिति चार्पणम् । यः संप्राप्तधनोत्सर्ग उत्तमाधममध्यमः ॥ ४८
प्रतिदानं तदा तस्य गृहीतस्यानुमोदनम् । द्रव्यदानमपूर्वं च स्वयंग्राहप्रवर्तनम् ॥ ४९
देयस्य प्रतिमोक्षश्च दानं पञ्चविधं स्मृतम् । स्नेहरागापनयनसंहर्षोत्पादनं तथा ॥ ५०
मिथो भेदश्च भेदज्ञैर्भेदश्च त्रिविधः स्मृतः । वधोऽर्थहरणं चैव परिक्लेशस्त्रिधा दमः ॥ ५१
प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकद्विष्टान्प्रकाशतः । उद्विजेत हतैर्लोकस्तेषु पिण्डः प्रशस्यते ॥ ५२
विषेणोपनिषद्योगैर्हन्याच्छस्त्रादिना द्विषः । जातिमात्रं द्विजं नैव हन्यात्सामोचरं वशे ॥ ५३
प्रलिम्पन्निव चेतांसि दृष्ट्वा साधु पिबन्निव । ग्रसन्निवामृतं साम प्रयुञ्जीत प्रियं वचः ॥ ५४
मिथ्याभिशस्तः श्रीकाम आहूयाप्रतिमानितः । राजद्वेषी चातिकरस्त्वात्मसंभावितस्तथा ॥५५
विच्छिन्नधर्मकामार्थः क्रुद्धो मानी विमानितः । अकारणात्परित्यक्तः कृतवैरोऽपि सान्त्वितः॥
हृतद्रव्यकलत्रश्च पूजार्होऽप्रतिपूजितः । एतांस्तु भेदयेच्छत्रौ स्थितान्नित्यान्सुशङ्कितान् ॥ ५७
आगतान्पूजयेत्कामैर्निजांश्च प्रशमं नयेत् । सामदृष्टानुसंधानमत्युग्रभयदर्शनम् ॥ ५८
प्रधानदानमानं च भेदोपायाः प्रकीर्तिताः । मित्रं हतं काष्ठमिव घुणजग्धं विशीर्यते ॥ ५९
त्रिशक्तिर्देशकालज्ञो दण्डेनास्तं नयेदरीन् । मैत्रीप्रधानं कल्याणबुद्धिं सान्त्वेन साधयेत् ॥ ६०
लुब्धं क्षीणं च दानेन मित्रानन्योन्यशङ्कया । दण्डस्य दर्शनाद्दुष्टान्पुत्रभ्रात्रादि सामतः ॥ ६१
दानभेदैश्चमूमुख्यान्योधाञ्जनपदादिकान् । सामन्ताटविकान्भेददण्डाभ्यामपराद्धकान् ॥ ६२
देवताप्रतिमानां तु पूजयाऽन्तर्गतैर्नरैः । पुमान्स्त्रीवस्त्रसंवीतो निशि चाद्भुतदर्शनः ॥ ६३

१ ख. ग. पल्ल । २ क. ड. उद्वेगितद' । ३ क. ड. प्रशस्यते ।

वेतालोल्कापिशाचानां शिवानां च स्वरूपिका । कामतो रूपधारित्वं शस्त्राग्न्यश्माम्बुवर्षणम् ॥
तमोऽनिलोऽनलो मेघ इति माया ह्यमानुषी । जघान कीचकं भीम आस्थितः स्त्रीस्वरूपताम् ॥
अन्याये व्यसने युद्धे प्रवृत्तस्यानिवारणम् । उपेक्षेयं स्मृता भ्रातोपेक्षितश्च हिडिम्बया ॥ ६६
मेघान्धकारवृष्ट्यग्निपर्वताद्भुतदर्शनम् । दूरस्थानां च सैन्यानां दर्शनं ध्वजशालिनाम् ॥ ६७
छिन्नपाटितभिन्नानां संसृतानां च दर्शनम् । इतीन्द्रजालं द्विषतां भीत्यर्थमुपकल्पयेत् ॥ ६८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सामादिकथनं नामैकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६८८०

अथ द्वाचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

राजनीतिः ।

राम उवाच—

षड्विधं तु बलं व्यूह्य देवान्प्रार्च्य रिपुं व्रजेत् । मौलं भूतं श्रेणिसुहृद्द्विषदाटविकं बलम् ॥ १
पूर्वं पूर्वं गरीयस्तु बलानां व्यसनं तथा । षडङ्गं मन्त्रकोषाभ्यां पदात्यश्वरथद्विपैः ॥ २
नद्यद्रिवनदुर्गेषु यत्र यत्र भयं भवेत् । सेनापतिस्तत्र तत्र गच्छेद्व्यूहीकृतैर्बलैः ॥ ३
नायकः पुरतो यायात्प्रवीरपुरुषावृतः । मध्ये कलत्रं स्वामी च कोषः फल्गु च यद्बलम् ॥ ४
पार्श्वयोरुभयोरश्वा वाजिनां पार्श्वयो रथाः । रथानां पार्श्वयोर्नागा नागानां चाटवीबलम्॥ ५
पश्चात्सेनापतिः सर्वं पुरस्कृत्य कृती स्वयम् । यायात्संनद्धसैन्यौघः खिन्नानाश्वासयञ्शनैः ॥६
यायाद्व्यूहेन महता मकरेण पुरो भये । श्येनेनोद्धृतपक्षेण सूच्या वा वीरवक्त्रया ॥ ७
पश्चाद्भये तु शकटं पार्श्वयोर्वज्रसंज्ञितम् । सर्वतः सर्वतोभद्रं भये व्यूहं प्रकल्पयेत् ॥ ८
कन्दरे शैलगहने निम्नगावनसंकटे । दीर्घाध्वनि परिश्रान्तं क्षुत्पिपासाहितक्लमम् ॥ ९
व्याधिदुर्भिक्षमरकपीडितं दस्युविद्रुतम् । पङ्कपांशुजलस्कन्धं व्यस्तं पुञ्जीकृतं पथि ॥ १०
प्रसुप्तं भोजनव्यग्रमभूमिष्ठमसुस्थितम् । चौराग्निभयवित्रस्तं वृष्टिवातसमाहतम् ॥ ११
इत्यादौ स्वचमूं रक्षेत्परसैन्यं च घातयेत् । विशिष्टो देशकालाभ्यां भिन्नविप्रकृतिर्बली ॥ १२
कुर्यात्प्रकाशयुद्धं हि कूटयुद्धं विपर्यये । तेष्ववस्कन्दकालेषु परं हन्यात्समाकुलम् ॥ १३
अभूमिष्ठं स्वभूमिष्ठः स्वभूमौ चोपजापतः । प्रकृतिप्रग्रहाकृष्टं पाशैर्वनचरादिभिः ॥ १४
हन्यात्प्रवीरपुरुषैर्भङ्गदानापकर्षणैः । पुरस्ताद्दर्शनं दत्त्वा तल्लक्षकृतनिश्चयान् ॥ १५
हन्यात्पश्चात्प्रवीरेण बलेनोपेत्य वेगिना । पश्चाद्वा संकुलीकृत्य हन्याच्छूरेण पूर्वतः ॥ १६
आभ्यां पार्श्वाभिघातौ तु व्याख्यातौ कूटयोधने । पुरस्ताद्विषमे देशे पश्चाद्धन्यात्तु वेगवान्१७
पुरः पश्चात्तु विषम एवमेव तु पार्श्वयोः । प्रथमं योधयित्वा तु दूष्यामित्राटवीबलैः ॥ १८
श्रान्तं मन्दं निराक्रन्दं हन्यादश्रान्तवाहनम् । दूष्यामित्रबलैर्वापि भङ्गं दत्त्वा प्रयत्नवान्॥१९
जितमित्येव विश्वस्तं हन्यान्मन्त्रव्यपाश्रयः । स्कन्धावारपुरग्रामसस्यस्वामिप्रजादिषु ॥ २०
विश्रम्य(म्भ)न्तं परानीकमप्रमत्तो विनाशयेत् । अथ वा गोग्रहाकृष्टं तल्लक्ष्यं मार्गबन्धनात् ॥२१

---

१ ध. ग. कूटवञ्चदा । २ ख. 'आयद' । घ' । ३ ख. ग. विषम ।

अवस्कन्दभयाद्रात्रिप्रजागरकृतश्रमम् । दिवा सुप्तं समाहन्यान्निद्राव्याकुलसैनिकम् ॥ २२
निशि विश्रब्धसंसुप्तं नागैर्वा खड्गपाणिभिः । प्रयाणे पूर्वयायित्वं वनदुर्गप्रवेशनम् ॥ २३
अभिन्नानामनीकानां भेदनं भिन्नसंग्रहः । विभीषिकाद्वारघातं कोपरक्षेभकर्म च ॥ २४
अभिन्नभेदनं मित्रसंधानं रथकर्म च । वनदिङ्मार्गविचये वीवधासारलक्षणम् ॥ २५
अनुयानापसरणे शीघ्रकार्योपपादनम् । दीनानुसरणं घातः कोटीनां जघनस्य च ॥ २६
अश्वकर्माथ पत्तेश्च सर्वदा शस्त्रधारणम् । शिबिरस्य च मार्गादेः शोधनं वस्तिकर्म च ॥ २७
संस्थूलस्थाणुवल्मीकवृक्षगुल्मापकण्टकम् । सापसारा पदातीनां भूर्नातिविषमा मता ॥ २८
स्वल्पवृक्षोपला क्षिप्रलङ्घ्यनीयनगा स्थिरा । निःशर्करा विपङ्का च सापसारा च वाजिभूः २९
निस्थाणुवृक्षकेदारा रथभूमिरकर्दमा । मर्दनीयतरुच्छेद्यव्रततीपङ्कवर्जिता ॥ ३०
निर्झरागम्यशैला च विषमा गजमेदिनी । उरस्यादीनि भिन्नानि प्रतिगृह्णन्बलानि हि ॥ ३१
प्रतिग्रह इति ख्यातो राजकार्यान्तरक्षमः । तेन शून्यस्तु यो व्यूहः स भिन्न इव लक्ष्यते ॥ ३२
जयार्थी न च युध्येत मतिमानप्रतिग्रहः । यत्र राजा तत्र कोषः कोषाधीना हि राजता ॥ ३३
योधेभ्यस्तु ततो दद्यात्किंचिद्दातुं न युज्यते । द्रव्यलक्षं राजघाते तदर्धं तत्सुतार्दने ॥ ३४
सेनापतिवधे तद्वद्दद्याद्धस्त्यादिमर्दने । अथ वा खलु युध्येरन्पत्त्यश्वरथदन्तिनः ॥ ३५
यथा भवेदसंबाधो व्यायामविनिवर्तने । असंकरेण युध्येरन्संकरः संकुलावहः ॥ ३६
महासंकुलयुद्धेषु संश्रयेरन्मतङ्गजम् । अश्वस्य प्रतियोद्धारो भवेयुः पुरुषास्त्रयः ॥ ३७
इति कल्प्यास्त्रयश्चाश्वा विधेयाः कुञ्जरस्य तु । पादगोपा भवेयुश्च पुरुषा दश पञ्च च ॥ ३८
विधानमिति नागस्य विहितं स्यन्दनस्य च । अनीकमिति विज्ञेयमिति कल्प्या नव द्विपाः ॥३९
तथाऽनीकस्य रन्ध्रं तु पञ्चधा संप्रचक्षते । इत्यनीकविभागेन स्थापयेद्व्यूहसंपदः ॥ ४०
उरस्यकक्षपक्षांस्तु कल्प्यानेतान्प्रचक्षते । उरःकक्षौ च पक्षौ च मध्यं पृष्ठं प्रतिग्रहः ॥ ४१
कोटी च व्यूहशास्त्रज्ञैः सप्ताङ्गो व्यूह उच्यते । उरस्यकक्षपक्षास्तु व्यूहोऽयं सप्रतिग्रहः ॥ ४२
गुरोरेष च शुक्रस्य कक्षाभ्यां परिवर्जितः । तिष्ठेयुः सेनापतयः प्रवीरैः पुरुषैर्वृताः ॥ ४३
अभेदेन च युध्येरन्रक्षेयुश्च परस्परम् । मध्यव्यूहे फल्गुसैन्यं युद्धवस्तु जघन्यतः ॥ ४४
युद्धं हि नायकप्राणं हन्यते तदनायकम् । उरसि स्थापयेन्नागान्प्रचण्डान्कक्षयो रथान् ॥ ४५
हयांश्च पक्षयोर्व्यूहो मध्यभेदी प्रकीर्तितः । मध्यदेशे हयानीकं रथानीकं च कक्षयोः ॥ ४६
पक्षयोश्च गजानीकं व्यूहोऽन्तर्भेद्ययं स्मृतः । रथस्थाने हयान्दद्यात्पदातींश्च हयाश्रये ॥ ४७
रथाभावे तु द्विरदान्व्यूहे सर्वत्र दापयेत् । यदि स्याद्दण्डबाहुल्यमाबाधः संप्रकीर्तितः ॥ ४८
मण्डलासंहतो भोगो दण्डस्ते बहुधा शृणु । तिर्यग्वृत्तिस्तु दण्डः स्याद्भोगोऽन्या वृत्तिरेव च४९
मण्डलः सर्वतोवृत्तिः पृथग्वृत्तिरसंहतः । प्रदरो दृढकोऽसह्यश्चापो वै कुक्षिरेव च ॥ ५०
प्रतिष्ठः सुप्रतिष्ठश्च श्येनो विजयसंजयौ । विशालो विजयः सूची स्थूणाकर्णचमूमुखौ ॥ ५१
सर्पास्यो वलयश्चैव दण्डभेदाश्च दुर्जयाः । अतिक्रान्तः प्रतिक्रान्तः कक्षाभ्यां चैकपक्षतः ॥ ५२
अतिक्रान्तस्तु पक्षाभ्यां त्रयोऽन्ये तद्विपर्यये । पक्षोरस्यैरतिक्रान्तः प्रतिष्ठोऽन्यो विपर्ययः ॥ ५३

---

१ ख. 'याद्दृत्यादि'। २ क. 'ति कृत्वा नव'। ३ क. 'हतो भो'। ४ ख. ग. प्रदरो। ५ क. ख. ग. घ. 'तिष्ठचाज्ञ'। ६ ख. 'थतुर्दश। थे'।

स्थूणापक्षो धनुष्पक्षो द्विस्थूणो दण्ड ऊर्ध्वगः । द्विगुणोऽन्तस्त्वतिक्रान्तपक्षोऽन्यस्य विपर्यय॥ ५४
द्विचतुर्दण्ड इत्येते ज्ञेया लक्षणतः क्रमात् । गोमूत्रिकाहिसंचारी शकटो मकरस्तथा ॥ ५५
भोगभेदाः समाख्यातास्तथा पारिप्लवङ्गकः । दण्डपक्षौ युगोरस्यः शकटस्तद्विपर्यये ॥ ५६
मकरो व्यतिकीर्णश्च शेषः कुञ्जरराजिभिः । मण्डलव्यूहभेदौ तु सर्वतोभद्रदुर्जयौ ॥ ५७
अष्टानीको द्वितीयस्तु प्रथमः सर्वतोमुखः । अर्धचन्द्रक ऊर्ध्वाङ्गो वज्रभेदास्तु संहतेः ॥ ५८
तथा कर्कटशृङ्गी च काकपादी च गोधिका । त्रिचतुष्पञ्चसैन्यानां ज्ञेया आकारभेदतः ॥ ५९
दण्डस्य स्युः सप्तदश व्यूहा द्वौ मण्डलस्य च । असंघातस्य षट्पञ्च भोगस्यैव तु सङ्गरे ॥ ६०
पक्षादीनामथैकेन हत्वा शेषैः परिक्षिपेत् । उरसा वा समाहत्य कोटिभ्यां परिवेष्टयेत् ॥ ६१
परे कोटी समाक्रम्य पक्षाभ्यामप्रतिग्रहात् । कोटिभ्यां जघनं हन्यादुरसा च प्रपीडयेत् ॥ ६२
यतः फल्गु यतो भिन्नं यतश्चान्यैरधिष्ठितम् । ततश्चारिबलं हन्यादात्मनश्चोपबृंहयेत् ॥ ६३
सारं द्विगुणसारेण फल्गुसारेण कल्पयेत् । संहतं च गजानीकैः प्रचण्डैर्दारयेद्बलम् ॥ ६४
स्यात्कक्षपक्षोरस्यैश्च वर्तमानस्तु दण्डकः* । तत्र प्रयोगो दण्डस्य स्थानं तुर्येण दर्शयेत् ॥ ६५
स्याद्दण्डसमपक्षाभ्यामतिक्रान्तः प्रदारकः । भवेत्स पक्षकक्षाभ्यामतिक्रान्तो दृढः स्मृतः ॥ ६६
कक्षाभ्यां च प्रतिक्रान्तव्यूहोऽसह्यः स्मृतो यथा । कक्षपक्षावधः स्थाप्योरस्यैः क्रान्तश्च खातकः
द्वौ दण्डौ वलयः प्रोक्तो व्यूहो रिपुविदारणः । दुर्जयश्चतुर्वलयः शत्रोर्बलविमर्दनैः[13] ॥ ६८
कक्षपक्षोरस्यैर्भोगो विषमं परिवर्जयेत्[11] । सर्पचारी[12] गोमूत्रिका शकटः शकटाकृतिः ॥ ६९
विपर्ययोऽमरः[14] प्रोक्तः सर्वशत्रुविमर्दकः । स्यात्कक्षपक्षोरस्यानामेकीभावस्तु मण्डलैः[15] ॥ ७०
चक्रपद्मादयो भेदा मण्डलस्य प्रभेदकाः । एवं च सर्वतोभद्रो वज्राक्षवरकाकवत् ॥ ७१
अर्धचन्द्रश्च शृङ्गाटो ह्यचलो नामरूपतः । व्यूहा यथासुखं कार्याः शत्रूणां बलवारणाः ॥ ७२

अग्निरुवाच—

रामस्तु रावणं हत्वा ह्ययोध्यां प्राप्तवान्द्विज । रामोक्तनीत्येन्द्रजितं हतवाँल्लक्ष्मणः पुरा ॥ ७३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये राजनीतिकथनं नाम द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६९८३

---

* दण्डकव्यूहस्याङ्कनिर्देशो यथा—०००० । प्रदारकस्य यथा— ⁝ ० ⁝ । दृढव्यूहस्य यथा— ⁝ ⁝ ⁝ । असह्यव्यूहस्य यथा— ⁝ ० ⁝ ० । खातकव्यूहस्य यथा— ⁝ ⁝ ⁝ ० ⁝ ० ⁝ ० । वलयव्यूहस्य यथा— ⁝ ⁝ ⁝ ⁝ । दुर्जयव्यूहस्य यथा— ⁝ ⁝ ⁝ ⁝ ⁝ । भोगव्यूहस्य यथा—००००० । गोमूत्रिकाव्यूहस्य यथा— ⁝ ⁝ ⁝ । शकटव्यूहस्य यथा— ⁝ ⁝ ⁝ ⁝ ⁝ । अमरव्यूहस्य यथा—१००००० । सर्वतोभद्रव्यूहस्य यथा— ⁝ ⁝ ⁝ ⁝ ⁝ ⁝ । मण्डलव्यूहस्य यथा—००० । अयं व्यूहाङ्कनिर्देशस्तु घ. पुस्तकटिप्पणीतः संगृहीतः । अयं च क. ङ. पुस्तकयोः किंचिन्न्यूनाधिकतया वर्तते । तथापि गतपाठाज्ज्ञेयम् । अयं च नातीव विश्वसनीय इत्यपि घ. पुस्तके टिप्पण्यामेवोल्लिखितम् ।

---

१ क. पेच कुञ्जरवाजि । २ घ. ग. प. पीडयेत् । ३ क. ङ. दृश्यते । ०००० । एवं । ४ क. ङ. °कः । ⁝ ० ⁝ । न । ५ क. ङ. °न्तो हर. स्मृतः ⁝ ⁝ ⁝ । क । ६ क. ङ. °धा । ⁝ ० ⁝ ० । क । ७ क. ङ. खातकः । ⁝ ⁝ ⁝ ० ⁝ ० ⁝ ० । द्वौ । ८ क. ङ. °प । ⁝ ⁝ ⁝ ⁝ । दु । ९ क. ङ. °नः । ⁝ ⁝ ⁝ ⁝ । क । १० घ. °षम परिवर्तयद् । स । ११ क. ङ. °त् । ००००० । स । १२ क. ङ. सर्वचारी । १३ क. ङ. °तिः । ⁝ ⁝ ⁝ ⁝ । वि । १४ क. ङ. °दकः । १००००० । एवं । १५ क. ङ. °लः । ००० । च ।

7655

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

पुरुषलक्षणम् ।

अग्निरुवाच—

रामोक्तोक्ता मया नीतिः स्त्रीणां राजगुणां वदे । लक्षणं यत्समुद्रेण गर्गायोक्तं यथा पुरा ॥ १

समुद्र उवाच—

पुंसां च लक्षणं वक्ष्ये स्त्रीणां चैव शुभाशुभम् । एकाधिको द्विशुक्लश्च त्रिगम्भीरस्तथैव च ॥ २
त्रित्रिकस्त्रिप्रलम्बश्च त्रिभिर्व्याप्नोति यस्तथा । त्रिवलीमांस्त्रिविनतस्त्रिकालज्ञश्च सुव्रत ॥ ३
पुरुषः स्यात्सुलक्षण्यो विपुलश्च तथा त्रिषु । चतुर्लेखस्तथा पञ्च तथैव च चतुःसमः ॥ ४
चतुष्किष्कुश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुष्कृष्णस्तथैव च । चतुर्गन्धश्चतुर्ह्रस्वः सूक्ष्मदीर्घश्च पञ्चसु ॥ ५
षडुन्नतोऽष्टवंशश्च सप्तस्नेहो नवामलः । दशपद्मो दशव्यूहो न्यग्रोधपरिमण्डलः ॥ ६
चतुर्दशसमद्वंद्वः षोडशाक्षश्च शस्यते । धर्मार्थकामसंयुक्तो धर्मो ह्येकाधिको मतः ॥ ७
तारकाभ्यां विना नेत्रे शुक्लदन्तौ द्विशुक्लकः । गम्भीरास्त्रिस्वरो नाभिः सत्त्वं चैकं त्रिकं स्मृतम् ॥ ८
अनसूया दया क्षान्तिर्मङ्गलाचारयुक्तता । शौचं स्पृहा त्वकार्पण्यमनायासश्च शौर्य(र्यु)ता ॥ ९
त्रित्रिकस्त्रिप्रलम्बः स्याद्वृषणे भुजयोर्नरः । दिग्देशजातिवर्गांश्च तेजसा यशसा श्रिया ॥ १०
व्याप्नोति यस्त्रिकव्यापी त्रिवलीमान्नरस्त्वसौ । उदरे वलयस्तिस्रो नरं त्रिविनतं शृणु ॥ ११
देवतानां द्विजानां च गुरूणां प्रणतस्तु यः । धर्मार्थकामकालज्ञस्त्रिकालज्ञोऽभिधीयते ॥ १२
उरो ललाटं वक्त्रं च त्रिविस्तीर्णो विलेखवान् । द्वौ पाणी द्वौ तथा पादौ ध्वजच्छत्रादिभिर्युतौ
अङ्गुल्यो हृदयं पृष्ठं कटिः शस्तं चतुःसमम् । षण्णवत्यङ्गुलोत्सेधश्चतुष्किष्कुप्रमाणतः ॥ १४
दंष्ट्राश्चतस्रश्चन्द्राभाश्चतुष्कृष्णं वदामि ते । नेत्रतारौ भ्रुवौ श्मश्रुः कृष्णाः केशास्तथैव च ॥ १५
नासायां वदने स्वेदे कक्षयोर्गन्धकः । ह्रस्वं लिङ्गं तथा ग्रीवा जङ्घे स्याद्वेदह्रस्वकः १६
सूक्ष्माण्यङ्गुलिपर्वाणि नखकेशद्विजत्वचः । हनू नेत्रे ललाटे च नासा दीर्घा स्तनान्तरम् ॥ १७
वक्षःकक्षौ नखा नासोन्नतं वक्त्रं कृकाटिका । स्निग्धास्त्वक्केशदन्ताश्च लोमदृष्टिर्नखाश्च वाक् ॥
जान्वोरूर्वोश्च पृष्ठस्य वंशौ द्वौ करनासयोः । नेत्रे नासापुटौ कर्णौ मेढ्रं पायुमुखेऽमलम् ॥ १९
जिह्वौष्ठौ तालुनेत्रे तु हस्तपादौ नखास्तथा । शिश्नाग्रवक्त्रं शस्यन्ते पद्माभा दश देहिनाम् २०
पाणिपादं मुखं ग्रीवा श्रवणे हृदयं शिरः । ललाटमुदरं पृष्ठं बृहन्तः पूजिता दश ॥ २१
प्रसारितभुजस्येह मध्यमाग्रद्वयान्तरम् । उच्छ्रायेण समं यस्य न्यग्रोधपरिमण्डलः ॥ २२
पादौ गुल्फौ स्फिचौ पार्श्वौ वङ्क्षणौ वृषणौ कुचौ । कर्णोष्ठे(ष्ठौ) सक्थिनी जङ्घे हस्तौ बाहू तथाऽक्षिणी ॥ २३
चतुर्दशसमद्वंद्व एतत्सामान्यतो नरः । विद्याश्चतुर्दश व्यासैः पश्येयः षोडशाक्षकः ॥ २४
रूक्षं शिराततं गात्रमशुभं मांसवर्जितम् । दुर्गन्धिविपरीतं यच्छस्तं छाया प्रसन्नया ॥ २५
धन्यस्य मधुरा वाणी गतिर्मत्तेभसंनिभा । एककूपभवं रोम भवे रक्षा सकृत्सकृत् ॥ २६

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये पुरुषलक्षणकथनं नाम त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६९७१　7655

१ ग. रामायोक्ता । २ घ. 'देशः शुद्धः रूप' । ३ ग. महारक्तः । ४ ग. 'कोटिका' ।

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः।

स्त्रीलक्षणम्।

समुद्र उवाच—

शस्ता स्त्री चारुसर्वाङ्गी मत्तमातङ्गगामिनी। गुरूरुजघना या च मत्तपारावतेक्षणा॥ १
सुनीलकेशी तन्वङ्गी विलोमाङ्गी मनोहरा। समभूमिस्पृशौ पादौ संहतौ च तथा स्तनौ॥ २
नाभिः प्रदक्षिणावर्ता गुह्यमश्वत्थपत्रवत्। गुल्फौ निगूढौ मध्येन नाभिरङ्गुष्ठमानिका॥ ३
जठरं न प्रलम्बं च रोमरूक्षा न शोभना। नर्क्षवृक्षनदीनाम्नी न सदा कलहप्रिया॥ ४
न लोलुपा न दुर्भाषा शुभा देवादिपूजिता। गण्डैर्मधूकपुष्पाभैर्न शिराला न लोमशा॥ ५
न संहतभ्रूकुटिला पतिप्राणा पतिप्रिया। अलक्षणाऽपि लक्षण्या यत्राऽऽकारस्ततो गुणाः॥
भुवं कनिष्ठिका यस्या न स्पृशेन्मृत्युरेव सा॥ ६

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये स्त्रीलक्षणकथनं नाम चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २४४॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६९८९

अथ पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः।

चामरादिलक्षणम्।

अग्निरुवाच—

चामरो रुक्मदण्डोऽग्र्यश्छत्रं राज्ञः प्रशस्यते। हंसपक्षैर्विरचितं मयूरस्य शुकस्य च॥ १
पक्षैर्वाऽथ बलाकाया न कार्यं मिश्रपक्षकैः। चतुरस्रं ब्राह्मणस्य वृत्तं राज्ञश्च शुक्लकम्॥ २
त्रिचतुष्पञ्चषट्सप्त अ(का)ष्टपर्वैश्च दण्डकः। भद्रासनं क्षीरवृक्षैः पञ्चाशदङ्गुलोच्छ्रयैः॥ ३
विस्तारेण त्रिहस्तं स्यात्सुवर्णाद्यैश्च चित्रितम्। धनुर्द्रव्यत्रयं लोहं शृङ्गं दारु द्विजोत्तम॥ ४
ज्याद्रव्यत्रितयं चैव वंशभङ्गत्वचस्तथा। दारुचापप्रमाणं तु श्रेष्ठं हस्तचतुष्टयम्॥ ५
तदेव समहीनं तु प्रोक्तं मध्यकनीयसि। मुष्टिग्राहनिमित्तानि मध्ये द्रव्याणि कारयेत्॥ ६
स्वल्पकोटिस्त्वचा शृङ्गं शार्ङ्गलोहमये द्विज। कामिनीभ्रूलताकारा कोटिः कार्या सुसंयता॥ ७
पृथग्वा विप्र मिश्रं वा लौहं शार्ङ्गं तु कारयेत्। शार्ङ्गं समुचितं कार्यं रुक्मबिन्दुविभूषितम्॥ ८
कुटिलं स्फुटितं चापं सच्छिद्रं च न शस्यते। सुवर्णं रजतं ताम्रं कृष्णायो धनुषि स्मृतम्॥ ९
माहिषं शारभं शार्ङ्गं रौहिषं वा धनुः शुभम्। चान्दनं वैतसं सालं धावलं काकुभं तथा॥ १०
सर्वश्रेष्ठं धनुर्वंशैर्गृहीतैः शरदि श्रितैः। पूजयेत्तु धनुः खड्गं मन्त्रैस्त्रैलोक्यमोहनैः॥ ११
अयसश्चाथ वंशस्य शरस्याप्यशरस्य च। ऋजवो हेमवर्णाभाः स्नायुश्लिष्टाः सुपत्रकाः॥ १२
रुक्मपुङ्खाः सुपुङ्खास्ते तैलधौताः सुवर्णकाः। यात्रायामभिषेकादौ यजेद्बाणधनुर्मुखान्॥ १३
सपताकास्त्रसंग्राहसांवत्सरकरान्नृपः। ब्रह्मा वै मेरुशिखरे स्वर्गगङ्गा [illegible]॥ १४
लोहदैत्यं स ददृशे विघ्नं यज्ञे तु चिन्तयन्। त[illegible] वह्नि[illegible] महान्॥ १५

ववन्देऽजं च तं देवा अभ्यनन्दन्त हर्षिताः । तस्मात्स नन्दकः खड्गो देवोक्तो हरिरग्रहीत् ॥
तं जग्राह गले देवो विकोपः सोऽभ्यपद्यत । खड्गो नीलो रत्नमुष्टिस्ततोऽभूच्छतबाहुकः ॥ १७
दैत्यः स गदया देवान्द्रावयामास वै रणे । विष्णुना खड्गच्छिन्नानि दैत्यगात्राणि भूतले ॥ १८
पतितानि तु संस्पर्शान्नन्दकस्य च तानि हि । लोहभूतानि सर्वाणि हत्वा तस्मै हरिर्वरम् ॥ १९
ददौ पवित्रमङ्गं त आयुधाय भवेद्भुवि । हरिप्रसादाद्ब्रह्माऽपि विना विघ्नं हरिं प्रभुम् ॥ २०
पूजयामास यज्ञेन वक्ष्येऽथो खड्गलक्षणम् । खटीखट्टरजाता ये दर्शनीयास्तु ते स्मृताः ॥ २१
कायच्छिदस्त्वार्षिकाः स्युर्दृढाः सूर्पारकोद्भवाः । तीक्ष्णाश्छेदसहा वङ्गास्तीक्ष्णाः स्युश्चाङ्गदेशजाः
शतार्धमङ्गुलानां च श्रेष्ठं खड्गं प्रकीर्तितम् । तदर्धं मध्यमं ज्ञेयं ततो हीनं न धारयेत् ॥ २३
दीर्घः सुमधुरः शब्दो यस्य खड्गस्य सत्तम । किङ्किणीसदृशस्तस्य धारणं श्रेष्ठमुच्यते ॥ २४
खड्गः पद्मपलाशाग्रो मण्डलाग्रश्च शस्यते । करवीरदलाग्राभो घृतगन्धो वियत्प्रभः ॥ २५
समाङ्गुलस्थाः शस्यन्ते व्रणाः खड्गेषु लिङ्गवत् । काकोलूकसवर्णाभा विषमास्ते न शोभनाः ॥
खड्गे न पश्येद्वदनमुच्छिष्टो न स्पृशेदसिम् । मूल्यं जातिं न कथयेन्निशि कुर्यान्न शीर्षके ॥ २७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये चामरादिलक्षणकथनं नाम पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७०१२

अथ षट्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

रत्नपरीक्षा ।

अग्निरुवाच—
रत्नानां लक्षणं वक्ष्ये रत्नं धार्यमिदं नृपैः । वज्रं मरकतं रत्नं पद्मरागं च मौक्तिकम् ॥ १
इन्द्रनीलं महानीलं वैदूर्यं गन्धशस्यकम् । चन्द्रकान्तं सूर्यकान्तं स्फटिकं पुलकं तथा ॥ २
कर्केतनं पुष्परागं तथा ज्योतीरसं द्विज । स्फटिकं राजपट्टं च तथा राजमयं शुभम् ॥ ३
सौगन्धिकं तथा गञ्जं शङ्खब्रह्ममयं तथा । गोमेदं रुधिराक्षं च तथा भल्लातकं द्विज ॥ ४
धूली मरकतं चैव तुत्थकं सीसमेव च । पीलुं प्रवालकं चैव गिरिवज्रं द्विजोत्तम ॥ ५
भुजंगममणिं चैव तथा वज्रमणिं शुभम् । टिट्टिभं च तथा पिण्डं भ्रामरं च तथोत्पलम् ॥ ६
सुवर्णप्रतिबद्धानि रत्नानि श्रीजयादिके । अन्तःप्रभत्वं वैमल्यं सुसंस्थानत्वमेव च ॥ ७
सुधार्या नैव धार्यास्तु निष्प्रभा मलिनास्तथा । खण्डाः सशर्करा ये च प्रशस्तं वज्रधारणम् ॥ ८
अम्भस्तरति यद्वज्रमभेद्यं विमलं च यत् । षट्कोणं शक्रचापाभं लघु चार्कनिभं शुभम् ॥ ९
शुकपक्षनिभः स्निग्धः कान्तिमान्विमलस्तथा । स्वर्णचूर्णनिभैः सूक्ष्मैर्मरकतश्च विन्दुभिः ॥ १०
स्फटिकाः पद्मरागाः स्यू रागवन्तोऽतिनिर्मलाः । जातरङ्गा भवन्तीह कुरुविन्दसमुद्भवाः ॥ ११
सौगन्धिकोत्थाः काषाया मुक्ताफलास्तु शुक्तिजाः । विमलास्तेभ्य उत्कृष्टा ये च शङ्खोद्भवा मुने
नागदन्तभवाश्चाग्र्याः कुम्भसूकरमत्स्यजाः । वेणुनागभवाः श्रेष्ठा मौक्तिकं मेघजं वरम् ॥ १२

---

१ छ. ह शनैर्देवो । २ छ. जातवङ्गाः ।

*

वृत्तत्वं शुक्लता स्वाच्छ्यं महत्त्वं मौक्तिके गुणाः । इन्द्रनीलः शुभः क्षीरे राजते भ्राजतेऽधिकम्
रञ्जयेत्स्वप्रभावेण तममूल्यं विनिर्दिशेत् । नीलरक्तं तु वैदूर्यं श्रेष्ठं हारादिकं भजेत् ॥ १९

इत्याग्निमहापुराण आग्नेये रत्नपरीक्षाकथनं नाम षट्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७०२७

अथ सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

वास्तुलक्षणम् ।

अग्निरुवाच—

वास्तुलक्ष्म प्रवक्ष्यामि विप्रादीनां च भूरिह । श्वेता रक्ता तथा पीता कृष्णा चैव यथाक्रमम् ॥
घृतरक्तान्नमद्यानां गन्धाढ्या रसतश्च भूः । मधुरा च कषाया च अम्लाद्युपरसा क्रमात् ॥ २
कुशैः शरैस्तथा काशैर्दूर्वाभिर्या च संश्रिता । प्रार्च्य विप्रांश्च निःशल्यां खातपूर्वं तु कल्पयेत् ॥
चतुःषष्टिपदं कृत्वा मध्ये ब्रह्मा चतुष्पदः । प्राक्तेषां वै गृहस्वामी कथितस्तु तथाऽर्यमा ॥ ४
दक्षिणेन विवस्वांश्च मित्रः पश्चिमतस्तथा । उदङ्महीधरश्चैव आपवत्सौ च वह्निगे ॥ ५
सावित्रश्चैव सविता जयेन्द्रौ नैर्ऋतेऽम्बुधौ । रुद्रव्याधी च वायव्ये पूर्वादौ कोणगाद्बहिः ॥ ६
महेन्द्रश्च रविः सत्यो भृशः पूर्वेऽथ दक्षिणे । गृहक्षतोऽर्यमधृती गन्धर्वाश्चाथ वारुणे ॥ ७
पुष्पदन्तोऽसुराश्चैव वरुणो यक्ष एव च । सौम्ये भल्लाटसोमौ च अदितिर्धनदस्तथा ॥ ८
नागः करग्रहश्चैशे अष्टौ दिशि दिशि स्मृताः । आद्यन्तौ तु तयोर्देवौ प्रोक्तावत्र गृहेश्वरौ ॥ ९
पर्जन्यः प्रथमो देवो द्वितीयश्च करग्रहः । महेन्द्ररविसत्याश्च भृशोऽथ गगनं तथा ॥ १०
पवनः पूर्वतश्चैव अन्तरिक्षधनेश्वरौ । आग्नेये चाथ नैर्ऋत्ये मृगसुग्रीवकौ सुरौ ॥ ११
रोगो मुख्यश्च वायव्ये दक्षिणे पुष्पवित्तदौ । गृहक्षतो यमभृशौ गन्धर्वो नागपैतृकः ॥ १२
आप्ये दौवारिकसुग्रीवौ पुष्पदन्तोऽसुरो जलम् । यक्ष्मरोगश्च शेषश्च उत्तरे नागराजकः ॥ १३
मुख्यो भल्लाटशशिनौ अदितिश्च कुबेरकः । नागो हुताशः श्रेष्ठो वै शक्रसूर्यौ च पूर्वतः ॥ १४
दक्षे गृहक्षतः पुष्प आप्ये सुग्रीव उत्तमः । पुष्पदन्तो ह्युदग्द्वारि भल्लाटः पुष्पदन्तकः ॥ १५
शिलेष्टकादिविन्यासं मन्त्रैः प्रार्च्य सुरांश्चरेत् । नन्दे नन्दय वासिष्ठे वसुभिः प्रजया सह ॥ १६
जये भार्गवदायादे प्रजानां जयमावह । पूर्णेऽङ्गिरसदायादे पूर्णकामं कुरुष्व माम् ॥ १७
भद्रे काश्यपदायादे कुरु भद्रां मतिं मम । सर्वबीजसमायुक्ते सर्वरत्नौषधैर्वृते ॥ १८
रुचिरे नन्दने नन्दे वासिष्ठे रम्यतामिह । प्रजापतिसुते देवि चतुरस्रे महीमये ॥ १९
सुभगे सुव्रते भद्रे गृहे काश्यपि रम्यताम् । पूजिते परमाचार्यैर्गन्धमाल्यैरलंकृते ॥ २०
भवभूतिकरि देवि गृहे भार्गवि रम्यताम् । अव्यक्ते चाक्षते पूर्णे मुनेराङ्गिरसः सुते ॥ २१
इष्टके त्वं प्रयच्छेष्टं प्रतिष्ठां कारयाम्यहम् । देशस्वामिपुरस्वामिगृहस्वामिपरिग्रहे ॥ २२
मनुष्यधनहस्त्यश्वपशुवृद्धिकरी भव । गृहप्रवेशेऽपि तथा शिलान्यासं समाचरेत् ॥ २३
उत्तरेण शुभः प्लक्षो वटः प्राक्स्याद्गृहादितः । उदुम्बरश्च याम्येन पश्चिमेऽश्वत्थ उत्तमः ॥ २४

---

१ क. ट. 'ध शोष' ।

वापभागे तथोद्यानं कुर्याद्वासं गृहे शुभम्। सायं प्रातस्तु घर्मासौ शीतकाले दिनान्तरे ॥ २५
वर्षाकाले भुवः शोषे सेक्तव्या रोपितद्रुमाः। विडङ्गघृतसंयुक्तान्सेचयेच्छीतवारिणा ॥ २६
फलनाशे कुलत्थैश्च माषैर्मुद्गैस्तिलैर्यवैः। घृतशीतपयःसेकः फलपुष्पाय सर्वदा ॥ २७
मत्स्याम्भसा तु सेकेन वृद्धिर्भवति शाखिनाम्। आविकाजशकृच्चूर्णं यवचूर्णं तिलानि च ॥२८
गोमांसमुदकं चेति सप्तरात्रं निधापयेत्। उत्सेकं सर्ववृक्षाणां फलपुष्पादिवृद्धिदम् ॥ २९
मत्स्योदकेन शीतेन आम्राणां सेक इष्यते। प्रशस्तं चाप्यशोकानां कामिनीपादताडनम् ॥ ३०
खर्जूरनारिकेलादेर्लवणाद्भिर्विवर्धनम्। विडङ्गमत्स्यमांसाद्भिः सर्वेषां दोहदं शुभम् ॥ ३१

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये वास्तुलक्षणकथनं नाम सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७०५८

अथाष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः।

पुष्पादिपूजाफलम्।

अग्निरुवाच—

पुष्पैस्तु पूजनाद्विष्णुः सर्वकार्येषु सिद्धिदः। मालती मल्लिका यूथी पाटला करवीरकम् ॥ १
पावन्तिरतिमुक्तश्च(?) कर्णिकारः कुरण्टकः। कुब्जकस्तगरो नीपो बाणो बर्बरमल्लिका ॥ २
अशोकस्तिलकः कुन्दः पूजायै स्यात्तमालजम्। बिल्वपत्रं शमीपत्रं पत्रं भृङ्गरजस्य तु ॥ ३
तुलसीकालतुलसीपत्रं वासकमर्चने। केतकीपत्रपुष्पं च पद्मं रक्तोत्पलादिकम् ॥ ४
नाऽऽर्कं नोन्मत्तकं काञ्ची पूजने गिरिमल्लिका। कौटजं शाल्मलीपुष्पं कण्टकारीभवं न हि ॥ ५
घृतप्रस्थेन विष्णोश्च स्नानं गोकोटिसत्फलम्। आढकेन तु राजा स्याद्घृतक्षीरैर्दिवं व्रजेत् ॥६

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पुष्पादिपूजाफलकथनं नामाष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७०६४

अथैकोनपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः।

धनुर्वेदः।

अग्निरुवाच—

चतुष्पादं धनुर्वेदं वदे पञ्चविधं द्विज। रथनागाश्वपत्तीनां योधांश्चाऽऽश्रित्य कीर्तितम् ॥ १
यन्त्रमुक्तं पाणिमुक्तं मुक्तसंधारितं तथा। अमुक्तं बाहुयुद्धं च पञ्चधा तत्प्रकीर्तितम् ॥ २
तत्र शस्त्रास्त्रसंपत्त्या द्विविधं परिकीर्तितम्। ऋजुमायाविभेदेन भूयो द्विविधमुच्यते ॥ ३
क्षेपणीचापयन्त्राद्यैर्यन्त्रमुक्तं प्रकीर्तितम्। शिलातोमरयन्त्राद्यं पाणिमुक्तं प्रकीर्तितम् ॥ ४
मुक्तसंधारितं ज्ञेयं प्रासाद्यमपि यद्भवेत्। खड्गादिकममुक्तं च नियुद्धं विगतायुधम् ॥ ५
कुर्याद्योग्यानि पात्राणि योद्धुमिच्छुर्जितश्रमः। धनुःश्रेष्ठानि युद्धानि प्रासमध्यानि तानि च ६
तानि खड्गजघन्यानि बाहुप्रत्यवराणि च। धनुर्वेदे गुरुर्विप्रः प्रोक्तो वर्णद्वयस्य च ॥ ७

---

१ ख. वर्षारात्रे। २ क. ख. °द्र। सरेतिरतिमुक्तश्च। ३ क. ङ. बर्बरकेतकी।

युद्धाधिकारः शूद्रस्य स्वयं चाऽऽपदि शिक्षया । देशस्थैः शंकरै राज्ञः कार्यो युद्धे सहायता ॥८
अङ्गुष्ठगुल्फपाण्यङ्घ्र्यः श्लिष्टाः स्युः सहिता यदि । दृष्टं समपदं स्थानमेतल्लक्षणतस्तथा ॥ ९
बाह्याङ्गुलिस्थितौ पादौ स्तब्धजानुबलावुभौ । त्रिवितस्त्यन्तरास्थानमेतद्वैशाखमुच्यते ॥ १०
हंसपङ्क्त्याकृतिसमे दृश्येते यत्र जानुनी । चतुर्वितस्तिविच्छिन्ने तदेतन्मण्डलं स्मृतम् ॥ ११
हलाकृतिमयं यच्च स्तब्धजानूरुदक्षिणम् । वितस्त्यः पञ्च विस्तारे तदालीढं प्रकीर्तितम् ॥ १२
एतदेव विपर्यस्तं प्रत्यालीढमिति स्मृतम् । तिर्यग्भूतो भवेद्वामो दक्षिणोऽपि भवेदृजुः ॥ १३
गुल्फौ पार्ष्णिग्रहौ चैव स्थितौ पञ्चाङ्गुलान्तरौ । स्थानं जातं भवेदेतद्द्वादशाङ्गुलमायतम् ॥१४
ऋजुजानुर्भवेद्वामो दक्षिणः सुप्रसारितः । अथ वा दक्षिणं जानु कुब्जं भवति निश्चलम् ॥ १५
दण्डायतो भवेदेष चरणः सह जानुना । एवं विकटमुद्दिष्टं द्विहस्तान्तरमायतम् ॥ १६
जानुनी द्विगुणे स्यातामुत्तानौ चरणावुभौ । अनेन विधियोगेन संपुटं परिकीर्तितम् ॥ १७
किंचिद्विवर्तितौ पादौ समदण्डायतौ स्थिरौ । दृष्टमेव यथान्यायं षोडशाङ्गुलमायतम् ॥ १८
स्वस्तिकेनात्र कुर्वीत प्रणामं प्रथमं द्विज । कार्मुकं गृह्य वामेन बाण दक्षिणकेन तु ॥ १९
वैशाखे यदि वा जाते स्थितौ वाऽप्यथ वाऽऽयतो । गुणान्तं तु ततः कृत्वा कार्मुके प्रियकार्मुकः
अधःकोटिं तु धनुषः फलदेशं तु पत्रिणः । धरण्यां स्थापयित्वा तु तोलयित्वा तथैव च ॥२१
भुजाभ्यामत्र कुब्जाभ्यां प्रकोष्ठाभ्यां शुभव्रत । तस्य बाणं धनुःश्रेष्ठं पुङ्खदेशे च पत्रिणः॥२२
विन्यासो धनुषश्चैव द्वादशाङ्गुलमन्तरम् । ज्यया विशिष्टः कर्तव्यो नातिहीनो न चाधिकः२३
निवेश्य कार्मुकं नाभ्यां नितम्बे शरसंकरम् । उत्क्षिपेदुत्थितं हस्तमन्तरेणाक्षिकर्णयोः ॥ २४
पूर्वेण मुष्टिना ग्राह्यः स्तनाग्रे दक्षिणे शरः । हरणं तु ततः कृत्वा शीघ्रं पूर्वं प्रसारयेत् ॥ २५
नाऽऽभ्यन्तरा नैव बाह्या नोर्ध्वका नाधरा तथा । न च कुब्जा न चोत्ताना न चला नातिवेष्टिता
समा स्थैर्यगुणोपेता पूर्वदण्डमिव स्थिता । छादयित्वा ततो लक्ष्यं पूर्वेणानेन मुष्टिना ॥ २७
उरसा तूत्थितो यन्ता त्रिकोणविनतस्थितः । स्रस्तांसो निश्चलग्रीवो मयूराञ्चितमस्तकः ॥ २८
ललाटनासावक्त्रांसकूर्परेषु समो भवेत् । अन्तरं त्र्यङ्गुलं ज्ञेयं चिबुकस्याशु(स)कस्य च ॥ २९
प्रथमं त्र्यङ्गुलं ज्ञेयं द्वितीये व्यङ्गुलं स्मृतम् । तृतीयेऽङ्गुलमुद्दिष्टमायतं चिबुकांसयोः ॥ ३०
गृहीत्वा सायकं पुङ्खात्तर्जन्याऽङ्गुष्ठकेन तु । अनामया पुनर्गृह्य तथा मध्यमयाऽपि च ॥ ३१
तावदाकर्षयेद्वेगाद्यावद्बाणः सुपूरितः । एवंविधमुपक्रम्य मोक्तव्यं विधिवत्खगम् ॥ ३२
दृष्टिमुष्टिहतं लक्ष्यं भिन्द्याद्बाणेन सुव्रत । मुक्त्वा तु पश्चिमं हस्तं क्षिपेद्वेगेन पृष्ठतः ॥ ३३
एतदुच्छेदमिच्छन्ति ज्ञातव्यं हि त्वया द्विज । कूर्परं तदधः कार्यमाकृष्य तु धनुष्मता ॥ ३४
ऊर्ध्वं विमुक्तके कार्यमश्लिष्टं तु मध्यमम् । श्रेष्ठं प्रकृष्टं विज्ञेयं धनुःशास्त्रविशारदैः ॥ ३५
ज्येष्ठस्तु सायको ज्ञेयो भवेद्द्वादश मुष्टयः । चतुर्हस्तं धनुः श्रेष्ठं त्रयः सार्धं तु मध्यमम् ॥ ३६
कनीयस्तु त्रयः प्रोक्तं नित्यमेव पदातिनः । अश्वे रथे गजे श्रेष्ठं तदेव परिकीर्तितम् ॥ ३७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये धनुर्वेदकथनं नामैकोनपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७१०१

---

१ ग. 'ये स्थान' । २ क. ङ. 'जान्वो मध्यगुराल्या । ३ ख. 'स्थे समदं च' । ४ घ ङ. प्रस्ताको । ग. प्रस्तावे । ५ ग. 'धनोश पुरुंरध्यमं च' । ६ क. ङ 'हस्ताङ्गुलम् ।

अथ पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः।

धनुर्वेदकथनम्।

अग्निरुवाच—

पूर्णायतं द्विजः कृत्वा ततो मांसैर्गदायुधान्। मुनिर्धौतं धनुः कृत्वा यज्ञभूमौ विधापयेत्॥ १
ततो बाणं समागृह्य दंशितः सुसमाहितः। तूणमासाद्य बध्नीयाद्दृढां कक्षां च दक्षिणाम्॥ २
विलक्ष्यमपि तद्बाणं तत्र चैव सुसंस्थितम्। ततः समुद्धरेद्बाणं तूणाद्दक्षिणपाणिना॥ ३
तेनैव सहितं मध्ये शरं संगृह्य धारयेत्। वामहस्तेन वै कक्षां धनुस्तस्मात्समुद्धरेत्॥ ४
अविषण्णमतिर्भूत्वा गुणे पुङ्खं निवेशयेत्। संपीड्य सिंहकर्णेन पुङ्खेनापि समे दृढम्॥ ५
वामकर्णोपविष्टं च फलं वामस्य धारयेत्। वर्णान्मध्यमया तत्र वामाङ्गुल्या च धारयेत्॥ ६
मनो लक्ष्यगतं कृत्वा मुष्टिना च विधानवित्। दक्षिणे गात्रभागे तु कृत्वा वर्णं विमोक्षयेत्॥ ७
ललाटपुटसंस्थानं दण्डं लक्ष्ये निवेशयेत्। आकृष्य ताडयेत्तत्र चन्द्रकं षोडशाङ्गुलम्॥ ८
मुक्त्वा बाणं ततः पश्चाद्द्रुणाशिक्ष्यं तदा तथा। निगृह्णीयान्मध्यमया ततोऽङ्गुल्या पुनः पुनः॥ ९
अक्षिलक्ष्यं क्षिपेत्तूणाच्चतुरस्रं च दक्षिणम्। चतुरस्रगतं वेध्यमभ्यसेच्चाऽऽदितः स्थितः॥ १०
तस्मादनन्तरं तीक्ष्णं परावृत्तं गतं च यत्। निम्नमुन्नतवेध्यं च अभ्यसेत्क्षिप्रकं ततः॥ ११
वेध्यस्थानेष्वथैतेषु सत्त्वस्य पुटकाद्धनुः। हस्तावापशतैश्चित्रैस्तर्जयेद्दुस्तरैरपि॥ १२
तस्मिन्वेध्यगते विप्र द्वे वेध्ये दृढसंज्ञके। द्वे वेध्ये दुष्करे वेध्ये द्वे तथा चित्रदुष्करे॥ १३
न तु निम्नं च तीक्ष्णं च दृढवेध्ये प्रकीर्तिते। निम्नं दुष्करमुद्दिष्टं वेध्यमूर्ध्वगतं च यत्॥ १४
मस्तकायनमध्ये तु चित्रदुष्करसंज्ञके। एवं वेध्यगणं कृत्वा दक्षिणेनेतरेण च॥ १५
आरोहेत्प्रथमं वीरो जितलक्ष्यस्ततो नरः। एष एव विधिः प्रोक्तस्तत्र दृष्टः प्रयोक्तृभिः॥ १६
अधिकं भ्रमणं तस्य तस्माद्वेध्यात्प्रकीर्तितम्। लक्ष्यं स योजयेत्तत्र पत्रिपत्रगतं दृढम्॥ १७
भ्रान्तं प्रचलितं चैव स्थिरं यच्च भवेदति। समन्तात्ताडयेद्भिन्द्याच्छेदयेद्व्यथयेदपि॥ १८
कर्मयोगविधानज्ञो ज्ञात्वैवं विधिमाचरेत्। मनसा चक्षुषा दृष्ट्या योगशिक्षुर्यमं जयेत्॥ १९

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये धनुर्वेदकथनं नाम पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २५०॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७१२०

अथैकपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः।

धनुर्वेदकथनम्।

अग्निरुवाच—

जितहस्तो जितमतिर्जितदृग्लक्ष्यसाधकः। नियतां सिद्धिमासाद्य ततो वाहनमारुहेत्॥ १
दशहस्तो भवेत्पाशो वृत्तः करमुखस्तथा। गुणकार्पासमुञ्जानां भङ्गत्यार्कवर्मिणाम्॥ २
अन्येषां सुदृढानां च सुकृतं परिवेष्टितम्। तथा त्रिंशत्समं पाशं बुधः कुर्यात्सुवर्तितम्॥ ३
कर्तव्यं शिक्षकैस्तस्य स्थानं कक्षासु वै तदा। वामहस्तेन संगृह्य दक्षिणेनोद्धरेत्ततः॥ ४

---

१ क. ख. °ंतायुधम्। सु°। २ छ. °शादुन्नाशिक्षस्तदा। ३ क. ङ. °वेत्पाशो वृ°।

कुण्डलस्याऽऽकृतिं कृत्वाऽऽभ्राम्यैकं मस्तकोपरि । क्षिपेत्तूणमये तूर्णं पुरुषे चर्मवेष्टिते ॥ ५
वल्गिते च प्लुते चैव तथा प्रव्रजितेषु च । समयोगविधिं कृत्वा प्रयुञ्जीत सुशिक्षितम् ॥ ६
विजित्वा(त्य) तु यथान्यायं ततो बन्धं समाचरेत् । कट्यां बद्ध्वा ततः खड्गं वामपार्श्वावलम्बितम्
दृढं विगृह्य वामेन निष्कर्षेद्दक्षिणेन तु । षडङ्गुलपरीणाहं सप्तहस्तसमुच्छ्रितम् ॥ ८
अयोमय्यः शलाकाश्च वर्माणि विविधानि च । अर्धहस्ते समे चैव तिर्यगूर्ध्वगतं तथा ॥ ९
योजयेद्विधिना येन तथा त्वं गदतः शृणु । तूणचर्मावनद्धाङ्गं स्थापयित्वा नवं दृढम् ॥ १०
करेणाऽऽदाय लगुडं दक्षिणाङ्गुलकं नवम् । उद्यम्य घातयेद्यस्य नाशस्तेन शिरोदृढम् ॥ ११
उभाभ्यामथ हस्ताभ्यां कुर्यात्तस्य निपातनम् । अक्लेशेन ततः कुर्वन्वधे सिद्धिः प्रकीर्तिता ॥
वाहानां श्रमकरणं प्रचारार्थं पुरा तव ॥ १२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये धनुर्वेदकथनं नामैकपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७१३२

अथ द्विपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

धनुर्वेदकथनम् ।

अग्निरुवाच—

भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुतं विप्लुतं सृतम् । संपातं समुदीशं च श्येनपातमथाऽऽकुलम् ॥ १
उद्धूतमवधूतं च सव्यं दक्षिणमेव च । अनालक्षितविस्फोटौ करालेन्द्रमहासखौ ॥ २
विकरालनिपातौ च विभीषणभयानकौ । समग्रार्धतृतीयांशपादपादार्धवारिजाः ॥ ३
प्रत्यालीढमथाऽऽलीढं वराहं लुलितं तथा । इति द्वात्रिंशतो(त्का) ज्ञेया[ः] खड्गचर्मविधौ(धा) रणे
परावृत्तमपावृत्तं गृहीतं लघुसंज्ञितम् । ऊर्ध्वक्षिप्तमधःक्षिप्तं संधारितविधारितम् ॥ ५
श्येनपातं गजपातं ग्राहग्राह्यं तथैव च । एवमेकादश विधा ज्ञेयाः पाशविधारणे ॥ ६
ऋज्वायतं विशालं च तिर्यग्भ्रामितमेव च । पञ्चकर्म विनिर्दिष्टं व्यस्ते पाशे महात्मभिः ॥ ७
छेदनं भेदनं पातो भ्रमणं शमनं तथा । विकर्तनं कर्तनं च चक्रकर्मेदमेव च ॥ ८
आस्फोटः क्ष्वेडनं भेदस्त्रासान्दोलितकौ तथा । शूलकर्माणि जानीहि पञ्चमाघातसंज्ञितम् ॥ ९
दृष्टिघातं भुजाघातं पार्श्वघातं द्विजोत्तम । ऋजुपक्षेपुणा पातं तोमरस्य प्रकीर्तितम् ॥ १०
आहतं विप्र गोमूत्रप्रभूतं कमलासनम् । ततोर्ध्वगात्रं नमितं वामदक्षिणमेव च ॥ ११
आवृत्तं च परावृत्तं पादोद्धृतमवप्लुतम् । हंसमर्दं विमर्दं च गदाकर्म प्रकीर्तितम् ॥ १२
करालमवघातं च दंशोपप्लुतमेव च । क्षिप्तहस्तं स्थितं शून्यं परशोस्तु विनिर्दिशेत् ॥ १३
ताडनं छेदनं विप्र तथा चूर्णनमेव च । मुद्गरस्य तु कर्माणि तथा प्लवनघातनम् ॥ १४
संभ्रान्तमथ विश्रान्तं गोविसर्गं सुदुर्धरम् । भिन्दिपालस्य कर्माणि लगुडस्य च तान्यपि ॥ १५
अन्त्यं मध्यं परावृत्तं निदेशान्तं द्विजोत्तम । वज्रस्यैतानि कर्माणि पट्टिशस्य च तान्यपि ॥ १६
हरणं छेदनं घातो भेदनं रक्षणं तथा । कृपाणकर्म निर्दिष्टं पातनं स्फोटनं तथा ॥ १७

---

१ क. ङ. 'र्धंक्षयतथा । २ ख. समुदीर्णं । ३ छ. शयन । ४ छ. 'तो वक्षोद्धरणमायतम् । क' ।

यन्त्रकर्मैतदेव तु ॥ १८
त्रासनं रक्षणं घातो बलोद्धरणमायतम्। क्षेपणीकर्म निर्दिष्टं ॥ १९
सप्ताङ्गमवदंशश्च वराहोद्धूतकं तथा। हस्तावहस्तमालीनमेकहस्तावहस्तके ॥ २०
द्विहस्तबाहुपाशे च कटिरेचितकोद्गते। उरोललाटघाते च भुजाविधमनं तथा ॥ २१
करोद्धूतं विमानं च पादाहतिर्विपादिकम्। गात्रसंश्लेषणं शान्तं तथा गात्रविपर्ययः ॥ २२
ऊर्ध्वप्रहारं घातं च गोमूत्रं सव्यदक्षिणे। पारकं तारकं दण्डं कबरीबन्धमाकुलम् ॥ २३
तिर्यग्बन्धमपामार्गं भीमवेगं सुदर्शनम्। सिंहाक्रान्तं गजाक्रान्तं गर्दभाक्रान्तमेव च ॥ २४
गदाकर्माणि जानीयान्नियुद्धस्याथ कर्म च। आकर्षणं विकर्षं च बाहूनां मूलमेव च ॥ २५
ग्रीवाविपरिवर्तं च पृष्ठभङ्गं सुदारुणम्। पर्यासनविपर्यासौ पशुमारमजाविकम् ॥ २६
पादप्रहारमास्फोटं कटिरेचितकं तथा। गात्राश्लेषं स्कन्धगतं महीव्याजनमेव च ॥ २७
उरोललाटघातं च विस्पष्टकरणं तथा। उद्धूतमवधूतं च तिर्यङ्मार्गगतं तथा ॥ २८
गजस्कन्धमवक्षेपमपराङ्मुखमेव च। देवमार्गमधोमार्गमभार्गगमनाकुलम् ॥ २९
यष्टिघातमवक्षेपो वसुधादारणं तथा। जानुबन्धं भुजाबन्धं गात्रबन्धं सुदारुणम् ॥ ३०
विपृष्ठं सोदकं शुभ्रं भुजावेष्टितमेव च। संनद्धः संयुगे भाव्यं सशस्त्रैस्तैर्गजादिभिः ॥
द्वौ च धानुष्कौ द्वौ च खड्गधरौ गजे ॥ ३१
वराङ्कुशधरौ चोभावेको ग्रीवागतोऽपरः। स्कन्धगौ द्वौ च धानुष्कौ द्वौ च खड्गधरौ गजे ॥ ३२
रथे रथे रणे चैव तुरंगाणां त्रयं भवेत्। धानुष्काणां त्रयं प्रोक्तं रक्षार्थं तुरगस्य च ॥
धन्विनो रक्षणार्थाय चर्मिणं तु नियोजयेत्। स्वमन्त्रैः शस्त्रमभ्यर्च्य शास्त्रं त्रैलोक्यमोहनम् ॥ ३३
यो युद्धे याति स जयेदरीन्संपालयेन्भुवम् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये धनुर्वेदकथनं नाम द्विपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७१६९

अथ त्रिपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः।

व्यवहारकथनम्।

अग्निरुवाच—

स चतुष्पाच्चतुःस्थानश्चतुःसाधन उच्यते ॥ १
व्यवहारं प्रवक्ष्यामि नयानयविवेकदम्। ॥
अष्टाङ्गोऽष्टादशपदः शतशाखस्तथैव च ॥ २
चतुर्हितश्चतुर्व्यापी चतुष्कारी च कीर्त्यते। ॥ ३
त्रियोनिर्द्व्यभियोगश्च द्विद्वारो द्विगतिस्तथा। धर्मश्च व्यवहारश्च चरित्रं राजशासनम् ॥ ४
चतुष्पाद्व्यवहाराणामुत्तरः पूर्वसाधकः। तत्र सत्ये स्थितो धर्मो व्यवहारस्तु साक्षिषु ॥
सामा (*द्युपायसाध्यत्वाच्चतुःसाधन उच्यते ॥ ५
चरित्रं संग्रहे पुंसां राजाज्ञायां तु साधनम्। ॥
कर्तारं साक्षिणश्चैव सभ्या)न्राजानमेव च ॥ ६
चतुर्णामाश्रमाणां च रक्षणात्स चतुर्हितः। ॥
धर्मस्यार्थस्य यशसो लोकपङ्क्तेस्तथैव च ॥ ७
व्याप्नोति पादशो यस्माच्चतुर्व्यापी ततः स्मृतः।

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति।

---

१ क. ख. ङ. 'पालयेद्भुव'। २ क. 'शाखोऽष्ट'। ३ छ. द्विद्वारो। ४ क. 'त्र सर्वेहितो। ५ च. प्रभ्यो- स्थितो। ६ क. ख. घ. छ. पादगो। ग. यादशो।

चतुर्णां करणादेष चतुष्कारी प्रकीर्तितः। राजा सपुरुषः सभ्याः शास्त्रं गणकलेखकौ ॥ ८
हिरण्यमग्निरुदकमष्टाङ्गः समुदाहृतः। (*कामात्क्रोधाच्च लोभाच्च त्रिभ्यो यस्मात्प्रवर्तते ॥ ९
त्रियोनिः कीर्त्यते तेन त्रयमेतद्विवादकृत्। अभियोगस्तु विज्ञेयः शङ्कातत्त्वाभियोगतः ॥ १०
शङ्का सद्भिस्तु संसर्गात्तत्त्वं पोढाभिदर्शनात्। पक्षद्वयाभिसंबन्धाद्द्विद्वारः समुदाहृतः ॥) ११
पूर्ववादस्तयोः पक्षः प्रतिपक्षस्त्वनन्तरः। भूतच्छलानुसारित्वाद्द्विगतिः समुदाहृतः ॥ १२
ऋणं देयमदेयं च येन यत्र यथा च यत्। दानग्रहणधर्मश्च ऋणादानमिति स्मृतम् ॥ १३
स्वद्रव्यं यत्र विश्रम्भान्निक्षिपत्यविशङ्कितः। निक्षेपं नाम तत्प्रोक्तं व्यवहारपदं बुधैः ॥ १४
वणिक्प्रभृतयो यत्र कर्म संभूय कुर्वते। तत्संभूय समुत्थानं व्यवहारपदं विदुः ॥ १५
दत्त्वा द्रव्यं च सम्यग्यः पुनरादातुमिच्छति। दत्ताप्रदानिकं नाम तद्विवादपदं स्मृतम् ॥ १६
अभ्युपेत्य च शुश्रूषां यस्तां न प्रतिपद्यते। अशुश्रूषाभ्युपेत्यैतद्विवादपदमुच्यते ॥ १७
(+भृत्यानां वेतनस्योक्तो[3] दानादानविधि[4]श्च यः। वेतनस्यानपाकर्म तद्विवादपदं स्मृतम् ॥ १८
निक्षिप्तं वा परद्रव्यं नष्टं लब्ध्वाऽपहृत्य वा। विक्रीयते परोक्षे यत्स ज्ञेयोऽस्वामिविक्रि(क्र)यः
विक्रीय (†पण्यं मूल्येन क्रेत्रे यत्र न दीयते। विक्रीयासंप्रदानं तद्विवादपदमुच्यते ॥) २०
क्रीत्वा मूल्येन यः पण्यं क्रेता न बहु मन्यते। क्रीत्वा मूल्यं तु यः पण्यं दुष्क्रीतं मन्यते क्रयी ॥
पाषण्डनैगमादीनां स्थितिः समय उच्यते। समयस्यानपाकर्म तद्विवादपदं स्मृतम् ॥ २२
सेतुकेदारमर्यादा विकृष्टाकृष्टनिश्चयाः। क्षेत्राधिकारे यत्र स्युर्विवादः क्षेत्रजस्तु सः ॥ २३
वैवाहिको विधिः स्त्रीणां यत्र पुंसां च कीर्त्यते।) स्त्रीपुंसयोगसंज्ञं तु तद्विवादपदं स्मृतम् ॥२४
विभागोऽर्थस्य पैत्रस्य पुत्रैर्यस्तु प्रकल्प्यते। दायभागमिति प्रोक्तं तद्विवादपदं बुधैः ॥ २५
सहसा क्रियते कर्म यत्किंचिद्बलदर्पितैः। तत्साहसमिति प्रोक्तं विवादपदमुच्यते ॥ २६
देशजातिकुलादीनामाक्रोशाद्व्यङ्गसंयुतम्। यद्वचः प्रतिकूलार्थं वाक्पारुष्यं तदुच्यते ॥ २७
परगात्रेष्वभिद्रोहो हस्तपादायुधादिभिः। अग्न्यादिभिश्चोपघातैर्दण्डपारुष्यमुच्यते ॥ २८
अक्षवध्रशलाकाद्यैर्देवनं द्यूतमुच्यते। पशुक्रीडा वयोभिश्च प्राणि[11]द्यूतं समादिशेत् ॥ २९
प्रकीर्णकः पुनर्ज्ञेयो व्यवहारो निराश्रयः। राज्ञामाज्ञाप्रतीघातस्तत्कर्माकरणं तथा ॥ ३०
[12]व्यवहारो दशपदस्तेषां भेदोऽथ वै शतम्। क्रियाभेदान्मनुष्याणां शतशाखो निगद्यते ॥ ३१
व्यवहारान्नृपः पश्येज्ज्ञानिविप्रैरकोपनः। शत्रुमित्रसमाः सभ्या [13]अलोभाः श्रुतिवेदिनः ॥ ३२
अपश्यता कार्यवशात्सभ्यैर्विप्रं नियोजयेत्। रागाल्लोभाद्भयाद्वाऽपि स्मृ[14]त्यपेतादिकारिणः ॥ ३३
सभ्याः पृथक्पृथग्दण्ड्या विवादाद्द्विगुणो दमः। स्मृत्याचारव्यपेतेन मार्गेणाधर्षितः परैः ॥३४

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं च. पुस्तके नास्ति। + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति।
† धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं च. पुस्तके नास्ति।

---

१ क. ख. ग. घ. च. छ. 'सत्त्वपोढादिद'। २ ग. समुत्सव। ३ ख. ग. छ. 'स्योक्त दा'। ४ ख. ग. छ. 'धिक्रिया। ये'। ५ छ. क्रीत्वा। ६ क. ङ. 'पर स्मृ'। ७ क. ङ. 'स्य योगस्तु पु'। ८ क. ङ. 'शलाकक्रमादी'। ९ ख. ग. च. छ. 'प्रोत्सवा'। १० क. ङ. 'पादमुखादि'। ११ ख. ग. च. छ. 'द्यूतसमाह्वय. । प्र'। १२ ख. ग. छ. 'षोऽष्टाद'। १३ ख. ग. छ. 'पि स्मृत्य'। १४ क. ख. ग. ङ. 'गुण दमम्। स्मृ'। १५ छ. 'तेन प'।

(व्यवहारकथनम्)

आवेदयति यद्राज्ञे व्यवहारपदं हि तत् । प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्यं यथावेदितमर्थिना ॥ ३५
समामासतदर्धाहर्नामजात्यादिचिह्नितम् । श्रुतार्थस्योत्तरं लेख्यं पूर्वावेदकसंनिधौ ॥ ३६
ततोऽर्थी लेखयेत्सद्यः प्रतिज्ञातार्थसाधनम् । तत्सिद्धौ सिद्धिमाप्नोति विपरीतमतोऽन्यथा ॥३७
चतुष्पाद्व्यवहारोऽयं विवादेषूपदर्शितः । अभियोगमनिस्तीर्य नैनं प्रत्यभियोजयेत् ॥ ३८
अभियुक्तं च नान्येन त्यक्तं विप्रकृतिं नयेत् । कुर्यात्प्रत्यभियोगं तु कलहे साहसेषु च ॥ ३९
उभयोः प्रतिभूर्ग्राह्यः समर्थः कार्यनिर्णये । निह्नवे भावितो दद्याद्धनं राज्ञे तु तत्समम् ॥ ४०
मिथ्याभियोगाद्द्विगुणमभियोगाद्धनं हरेत् । साहसस्तेयपारुष्येष्वभिशापात्यये स्त्रियाः ॥ ४१
विचारयेत्सद्य एव कालोऽन्यत्रेच्छया स्मृतः । (* देशाद्देशान्तरं याति सृक्किणी परिलेढि च॥
ललाटं स्विद्यते चास्य मुखं वैवर्ण्यमेव च । स्वभावाद्विकृतं गच्छेन्मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ ४३
अभियोगेऽथ वा साक्ष्ये वाग्दुष्टः परिकीर्तितः । संदिग्धार्थं स्वतन्त्रो यः साधयेद्यश्च निष्पतेत्॥
न चाऽऽहूतो वदेत्किंचिद्धीनो दण्ड्यश्च स स्मृतः । साक्षिषूभयतः सत्सु) साक्षिणः पूर्ववादिनः
पूर्वपक्षेऽधरीभूते भवन्त्युत्तरवादिनः । सपणश्चेद्विवादः स्यात्तत्र हीनं तु दापयेत् ॥ ४६
दण्डं पणं चसुं चैव धनिनो धनमेव च । छलं निरस्य भूतेन व्यवहारान्नयेन्नृपः ॥ ४७
भूतमप्यनुपन्यस्तं हीयते व्यवहारतः । निह्नुते लिखिला(ता?)नेकमेकदेशविभावितम् ॥ ४८
दाप्यः सर्वो नृपेणार्थो न ग्राह्यस्त्वनिवेदितः । स्मृत्योर्विरोधे न्यायस्तु बलवान्व्यवहारतः॥४९
अर्थशास्त्राद्धि बलवद्धर्मशास्त्रमिति स्थितिः । प्रमाणं लिखितं भुक्तिः साक्षिणश्चेति कीर्तितम्५०
एषामन्यतमाभावे दिव्यान्यतममुच्यते । सर्वेष्वेव विवादेषु बलवत्युत्तरा क्रिया ॥ ५१
आधौ प्रतिग्रहे क्रीते पूर्वा तु बलवत्तरा । पश्यतो ब्रुवतो भूमेर्हानिर्विंशतिवार्षिकी ॥ ५२
परेण भुज्यमानाया धनस्य दशवार्षिकी । अधिसीमोपनिक्षेपजडबालधनैर्विना ॥ ५३
तथोपनिधिराजस्त्रीश्रोत्रियाणां धनैरपि । आध्यादीनां विहर्तारं धनिने दापयेद्धनम् ॥ ५४
दण्डं च तत्समं राज्ञे शक्त्यपेक्ष्यमथापि वा । आगमोऽप्यधिको भुक्तिं विना पूर्वक्रमागताम्५५
आगमोऽपि बलं नैव भुक्तिस्तोकाऽपि यत्र न । आगमेन विशुद्धेन भोगो याति प्रमाणताम् ५६
अविशुद्धागमो भोगः प्रामाण्यं नाधिगच्छति । (+ आगमस्तु कृतो येन सोऽभियुक्तस्तमुद्धरेत्॥
न तत्सुतस्तत्सुतो वा भुक्तिस्तत्र गरीयसी । योऽभियुक्तः परेतः स्यात्तस्य ऋक्थात्तमुद्धरेत्५८
न तत्र कारणं भुक्तिरागमेन विना कृता । बलोपाधिविनिर्वृत्तान्व्यवहारान्निवर्तयेत् ॥ ५९
स्त्रीनक्तमन्तरागारबहिःशत्रुकृतस्तथा । मत्तोन्मत्तार्तव्यसनिबालभीतप्रयोजितः ॥ ६०
असंबद्धकृतश्चैव व्यवहारो न सिध्यति । प्रनष्टाधिगतं देयं नृपेण धनिने धनम् ॥ ६१
विभावयेन्न चेल्लिङ्गैस्तत्समं दातुमर्हति । देयं चौरहृतं द्रव्यं राज्ञा जनपदाय तु ॥) ६२
अशीतिभागो वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके । वर्णक्रमाच्छतं द्वित्रिचतुष्पञ्चकमन्यथा ॥६३

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थश्च पुस्तके नास्ति ।

१ क. ख. ग. ङ. च. 'र्थितोऽग्र' । २ ङ. च 'र्थस्यान्तर' । ३ क. ङ. च. भावौ । ४ क. ख. ग. ङ. च. 'त्यभियोगेभि' । ५ छ. 'चिह्नी दं' । ६ छ सप्तण' । ७ छ. दत्तं । ८ क ख. ग. ङ. घ. भूतेन । ९ छ. 'प्यर्थ-मप्यस्त । १० क. ङ. दीयते । ११ छ. 'ते लिखि' । १२ क. ङ. 'निवल्लभप्र' । १३ क. ख. ग. ङ. 'म दण्ड' । १४ क. ङ. 'पदस्य तु । १५ च. सवर्णके ।

सप्ततिस्तु पशुस्त्रीणां रसस्याष्टगुणा परा । वस्त्रधान्यहिरण्यानां चतुस्त्रिद्विगुणा तथा ॥ ६४
ग्रामान्तरात्तु दशकं सामुद्रादपि विंशतिम् । दद्युर्वा स्वकृतां वृद्धिं सर्वे सर्वासु जातिषु ॥ ६५
प्रपन्नं साधयन्नर्थं न वाच्यो नृपतिर्भवेत् । साध्यमानो नृपं गच्छेद्दण्ड्यो दाप्यश्च तद्धनम्* ॥ ६६

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये व्यवहारकथनं नाम त्रिपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७२३१

अथ चतुष्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

व्यवहारकथनम् ।

अग्निरुवाच—

गृहीतार्थः क्रमाद्दाप्यो धनिनामधमर्णिकः । दत्त्वा तु ब्राह्मणायाऽऽदौ नृपतेस्तदनन्तरम् ॥ १
राज्ञाऽधमर्णिको दाप्यः साधिताद्दशकं स्मृतम् । पञ्चकं तु शतं दाप्यः प्राप्तार्थो ह्युत्तमर्णिकः ॥ २
हीनजातिं परिक्षीणमृणार्थं कर्म कारयेत् । ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः शनैर्दाप्यो यथोदयम् ॥ ३
दीयमानं न गृह्णाति प्रयुक्तं यः स्वकं धनम् । मध्यस्थस्थापितं तत्स्याद्वर्धते न ततः परम् ॥ ४
ऋक्थग्राह ऋणं दाप्यो योषिद्ग्राहस्तथैव च । पुत्रोऽनन्याश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्य ऋक्थिनः ॥ ५
अविभक्तैः कुटुम्बार्थे यदृणं तु कृतं भवेत् । दद्युस्तदृक्थिनः प्रेते प्रोषिते वा कुटुम्बिनि ॥ ६
न योषित्पतिपुत्राभ्यां न पुत्रेण कृतं पिता । दद्यादृते कुटुम्बार्थान्न पतिः स्त्रीकृतं तथा ॥ ७
गोपशौण्डिकशैलूषरजकव्याधयोषिताम् । ऋणं दद्यात्पतिस्तासां यस्माद्वृत्तिस्तदाश्रया ॥ ८
प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या वा सह यत्कृतम् । स्वयंकृतं वा यदृणं (+नान्यस्त्री(स्त्री) दातुमर्हति
पितरि प्रोषिते प्रेते व्यसनाभिप्लुतेऽथ वा । पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं) निह्नवे साक्षिभावितम् ॥ १०
सुराकामद्यूतकृतं दण्डशुल्कावशिष्टकम् । वृथाऽऽदानं तथैवेह पुत्रो दद्यान्न पैतृकम् ॥ ११
भ्रातॄणामथ दंपत्योः पितुः पुत्रस्य चैव हि । प्रातिभाव्यमृणं साक्ष्यमविभक्तेन च स्मृतम् ॥ १२
दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभाव्यं विधीयते । आद्यौ तु वितथे दाप्या वितथस्य सुता अपि ॥ १३
दर्शनप्रतिभूर्यत्र मृतः प्रात्ययिकोऽपि वा । न तत्पुत्रा धनं दद्युर्दद्युर्दानाय समुपस्थिताः ॥ १४
बहवः स्युर्यदि स्वांशैर्दद्युः प्रतिभुवो धनम् । एकच्छायाश्रितेष्वेषु धनिकस्य यथारुचि ॥ १५
प्रतिभूर्दापितो यत्र प्रकाशं धनिनो धनम् । द्विगुणं प्रतिदातव्यमृणिकैस्तस्य तद्भवेत् ॥ १६
ससंततिस्त्रीपशव्यं धान्यं द्विगुणमेव च । वस्त्रं चतुर्गुणं प्रोक्तं रसश्चाष्टगुणस्तथा ॥ १७
आधिः प्रणश्येद्द्विगुणे धने यदि न मोक्ष्यते । काले कालकृतो नश्येत्फलभोग्यो न नश्यति ॥
गोप्याधिभोगिनो वृद्धिः सोपकारेऽथ भाविते । नष्टो देयो विनष्टश्च दैवराजकृतादृते ॥ १९
आधेः स्वीकरणात्सिद्धी रक्ष्यमाणोऽप्यसारताम् । यातश्चेदन्य आधेयो धनभाग्वा धनी भवेत् ॥

---

* अयं क ङ पुस्तकयोः श्लोकार्धमधिकं तद्यथा—"अनेन विधिना राज्ञा व्यवहारो न सिध्यति" इति ।
+ धनुश्चिह्नान्तर्गतं च पुस्तके नास्ति ।

---

१ च. प्रयुक्त । २ क ख ङ दायम् । ३ क ङ निह्नुते । ४ छ 'ष ग्राहम' । ५ ख ग छ 'र्दद्युर्दानाय ये स्थि' । ६ ग छ. धनिने । ७ छ कालकृत । ८ ङ. विशिष्टश्च । ९ क 'श्च देशकाले विभाव्यते ।

चरित्रं बन्धककृतं सवृद्धं दापयेद्धनम्। सत्यंकारकृतं द्रव्यं द्विगुणं प्रतिदापयेत् ॥ २१
उपस्थितस्य मोक्तव्य आधिर्दण्डोऽन्यथा भवेत्। प्रयोजके सति धनं कुलेऽन्यस्याऽऽधिमाप्नुयात्
तत्कालकृतमूल्यो वा तत्र तिष्ठेदवृद्धिकः। विना धारणकाद्वाऽपि विक्रीणीते ससाक्षिकम् ॥२३
यदा तु द्विगुणीभूतमृणमाधौ तदा खलु। मोच्यश्चाऽऽधिस्तदुत्पाद्यः प्रविष्टे द्विगुणे धने ॥ २४
व्यसनस्थमनाख्याय हस्तेऽन्यस्य तदर्पयेत्। द्रव्यं तदौपनिधिकं प्रतिदेयं तथैव तत् ॥ २५
न दाप्योऽपहृतं तत्तु राजदैवततस्करैः। भ्रेषश्चेन्मार्गिते दत्ते दाप्यो दण्डश्च तत्समः ॥ २६
आजीवन्स्वेच्छया दण्ड्यो दाप्यस्तच्चापि सोदयम्। याचितान्वाहितन्याससनिक्षेपष्वप्ययं विधिः

इत्याग्निमहापुराण आग्नेये व्यवहारकथनं नाम चतुष्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७२५८

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः।

दिव्यप्रमाणकथनम्।

[अग्निरुवाच—]

तपस्विनो दानशीलाः कुलीनाः सत्यवादिनः। धर्मप्रधाना ऋजवः पुत्रवन्तो धनान्विताः ॥१
पञ्चयज्ञक्रियायुक्ताः साक्षिणः पञ्च वा त्रयः। यथाजाति यथावर्णं सर्वे सर्वेषु वा स्मृताः ॥ २
स्त्रीवृद्धबालकितवमत्तोन्मत्ताभिशस्तकाः। रङ्गावतारिपाषण्डिकूटकृद्विकलेन्द्रियाः ॥ ३
पतिताप्तार्थसंबन्धिसहायरिपुतस्कराः। असाक्षिणः सर्वसाक्ष्ये चौर्यपारुष्यसाहसे ॥ ४
उभयानुमतः साक्षी भवत्येकोऽपि धर्मवित्। अब्रुवन्हि नरः साक्ष्यमृणं स दशबन्धकम् ॥ ५
राज्ञा सर्वं प्रदाप्यः स्यात्षट्चत्वारिंशकेऽहनि। न ददाति हि यः साक्ष्यं जानन्नपि नराधमः ॥
स कूटसाक्षिणां पापैस्तुल्यो दण्डेन चैव हि। साक्षिणः श्रावयेद्वादिप्रतिवादिसमीपगान् ॥ ७
ये पातककृतां लोका महापातकिनां तथा। अग्निदानां च ये लोका ये च स्त्रीबालघातिनाम् ॥
तान्सर्वान्समवाप्नोति यः साक्ष्यमनृतं वदेत्। सुकृतं यत्त्वया किंचिज्जन्मान्तरशतैः कृतम् ॥ ९
तत्सर्वं तस्य जानीहि यं पराजयसे मृषा। द्वैधे बहूनां वचनं समेषु गुणिनां तथा ॥ १०
गुणिद्वैधे तु वचनं ग्राह्यं ये गुणवत्तराः। यस्योचुः साक्षिणः सत्यां प्रतिज्ञां स जयी भवेत्॥११
अन्यथा वादिनो यस्य ध्रुवस्तस्य पराजयः। उक्तेऽपि साक्षिभिः साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवत्तराः ॥
द्विगुणा वाऽन्यथा ब्रूयुः कूटाः स्युः पूर्वसाक्षिणः। पृथक्पृथग्दण्डनीयाः कूटकृत्साक्षिणस्तथा ॥
विवादाद्द्विगुणं दण्डं विवास्यो ब्राह्मणः स्मृतः। यः साक्ष्यं श्रावितोऽन्येभ्यो निह्नुते तत्तमोवृतः
स दाप्योऽष्टगुणं दण्डं ब्राह्मणं तु विवासयेत्। वर्णिनां हि वधो यत्र तत्र साक्ष्येऽनृतं वदेत् ॥
यः कश्चिदर्थोऽभिमतः स्वरुच्या तु परस्परम्। लेख्यं तु साक्षिमत्कार्यं तस्मिन्धनिकपूर्वकम् ॥
समामासतदर्धाहर्नामजातिस्वगोत्रकैः। सब्रह्मचारिकात्मीयपितृनामादिचिह्नितम् ॥ १७
समाप्तेऽर्थे ऋणी नाम स्वहस्तेन निवेशयेत्। मतं मेऽमुकपुत्रस्य यदत्रोपरि लेखितम् ॥ १८

---

१ क. °तु। भेऽन्यथा°। २ क. °दुत्पन्ने द्वि°। ३ क. ख. ङ छ. °स्य यद्°। ४ क. ङ. °का°। लाभाय° ।
५ ग. °साक्ष स°। छ. °साक्ष°। ६ छ. सर्वसाक्षी। ७ क. ङ. °र्ये धैर्यपा°। ८ क. ख. ङ. द्रव्य।

साक्षिणश्च स्वहस्तेन पितृनामकपूर्वकम् । अत्राहममुकः साक्षी लिखेयुरिति ते समाः ॥ १९

अलिपिज्ञ ऋणी यः स्याल्लेखयेत्स्वमतं तु सः । साक्षी वा साक्षिणाऽन्येन सर्वसाक्षिसमीपतः ॥

उभयाभ्यर्थितेनैतन्मया ह्यमुकसूनुना । लिखितं ह्यमुकेनेति लेखकोऽन्ते ततो लिखेत् ॥ २१

विनाऽपि साक्षिभिर्लेख्यं स्वहस्तलिखितं च यत् । तत्प्रमाणं स्मृतं सर्वं बलोपधिकृताद्‌ऋते ॥ २२

ऋणं लेख्यकृतं देयं पुरुषैस्त्रिभिरेव तु । आधिस्तु भुज्यते तावद्यावत्तन्न प्रदीयते ॥ २३

देशान्तरस्थे दुर्लेख्ये नष्टोन्मृष्टे हृते तथा । भिन्ने छिन्ने तथा दग्धे लेख्यमन्यत्तु कारयेत् ॥ २४

संदिग्धार्थविशुद्ध्यर्थं स्वहस्तलिखितं तु यत् । युक्तिप्राप्तिक्रियाचिह्नसंबन्धागमहेतुभिः ॥ २५

लेख्यस्य पृष्ठेऽभिलिखेत्प्रविष्टमधमर्णिनः । धनी चोपगतं दद्यात्स्वहस्तपरिचिह्नितम् ॥ २६

दत्त्वर्णं पाटयेल्लेख्यं शुद्ध्यै चान्यत्तु कारयेत् । साक्षिमच्च भवेद्यत्तु तद्दातव्यं ससाक्षिकम् ॥ २७

तुलाग्न्यापो विषं कोषो दिव्यानीह विशुद्धये । महाभियोगेष्वेतानि शीर्षकस्थेऽभियोक्तरि ॥ २८

रुच्या वाऽन्यतरः कुर्यादपरो वर्तयेच्छिरः । विनाऽपि शीर्षकात्कुर्यान्नृपद्रोहेऽथ पातके ॥ २९

नाऽऽसहस्राद्धरेत्फालं न तुलां न विषं तथा । नृपार्थेष्वभियोगेषु वहेयुः शुचयः सदा ॥ ३०

सहस्रार्धे तुलादीनि कोषमल्पेऽपि दापयेत् । शतार्धं दापयेच्छुद्धमशुद्धो दण्डभाग्भवेत् ॥ ३१

सचेलस्नातमाहूय सूर्योदय उपोषितम् । कारयेत्सर्वदिव्यानि नृपब्राह्मणसंनिधौ ॥ ३२

तुला स्त्रीबालवृद्धान्धपङ्गुब्राह्मणरोगिणाम् । अग्निर्जलं वा शूद्रस्य यवाः सप्त विषस्य वा ॥ ३३

तुलाधारणविद्वद्भिरभियुक्तस्तुलाश्रितः । प्रतिमानसमीभूतो रेखां कृत्वाऽवतारितः ॥ ३४

आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।
अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ३५

त्वं तुले सत्यधामाऽसि पुरा देवैर्विनिर्मिता । सत्यं वदस्व कल्याणि संशयान्मां विमोचय ॥ ३६

यद्यस्मि पापकृन्मातस्ततो मां त्वमधो नय । शुद्धश्चेद्गमयोर्ध्वं मां तुलामित्यभिमन्त्रयेत् ॥ ३७

करौ विमृदितव्रीहेर्लक्षयित्वा ततो न्यसेत् । सप्ताश्वत्थस्य पत्राणि तावत्सूत्रेण वेष्टयेत् ॥ ३८

त्वमेव सर्वभूतानामन्तश्चरसि पावक । साक्षिवत्पुण्यपापेभ्यो ब्रूहि सत्यं करे मम ॥ ३९

तस्येत्युक्तवतो लौहं पञ्चाशत्पलिकं समम् । अग्निवर्णं न्यसेत्पिण्डं हस्तयोरुभयोरपि ॥ ४०

स तमादाय सप्तैव मण्डलानि शनैर्व्रजेत् । षोडशाङ्गुलकं ज्ञेयं मण्डलं तावदन्तरम् ॥ ४१

मुक्त्वाऽग्निं मृदितव्रीहिरदग्धः शुद्धिमाप्नुयात् । अन्तरा पतिते पिण्डे संदेहे वा पुनर्हरेत् ॥ ४२

पवित्राणां पवित्र त्वं शोध्यं शोधय पावन । सत्येन माऽभिरक्षस्व वरुणेत्यभिशस्तकम् ॥ ४३

नाभिदघ्नोदकस्थस्य गृहीत्वोरू जलं विशेत् । समकालमिषुं मुक्तमानीयान्यो जवान्नरः ॥ ४४

यदि तस्मिन्निमग्नाङ्गं पश्येच्चेच्छुद्धिमाप्नुयात् । त्वं विष ब्रह्मणः पुत्र सत्यधर्मे व्यवस्थित ॥ ४५

त्रायस्वास्मादभीशापात्सत्येन भव मेऽमृतम् । एवमुक्त्वा विषं शार्ङ्गं भक्षयेद्धिमशैलजम् ॥ ४६

यस्य वेगैर्विना जीर्णं शुद्धिं तस्य विनिर्दिशेत् । देवानुग्रान्समभ्यर्च्य तत्स्नानोदकमाहरेत् ॥ ४७

---

१ क. ध. ङ. लेखतार्थास्ततो । छ. लेखकोऽर्थास्ततो । २ क. नयेत् । ३ छ. °लोपाधि° । ४ ख. श्रेयं । ५ क. च । ६ च. °व्यास्थितः । ७ क. ङ. लौहं । ख. ग. लेहं । ८ च. °रश्च विभावितः । ९ क. धर्मो हि जा° । १० क. छवा । ११ ध. ग. °भिजात्यक° । १२ क. ख. ग. °शोऽकज° । १३ क. ङ. च. छ. जवी नरः । १४ क. ङ. छ. शार्ङ्ग ।

संश्राव्य पाययेत्तस्माज्जलात्तु प्रसृतित्रयम् । आ चतुर्दशमादह्नो यस्य नो राजदैविकम् ॥ ४८
व्यसनं जायते घोरं स शुद्धः स्याद(*संशयम् । सत्यवाहनशस्त्राणि गोबीजकनकानि च ॥४९
देवतागुरुपादाश्च इष्टापूर्तकृतानि च । इत्येते सुकराः प्रोक्ताः शपथाः स्वल्प)संशये ॥ ५०

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये दिव्यप्रमाणकथनं नाम पञ्चपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७३०८

अथ षट्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

दायविभागकथनम् ।

अग्निरुवाच—

विभागं चेत्पिता कुर्यादिच्छया विभजेत्सुतान् । ज्येष्ठं वा श्रेष्ठभागेन सर्वे वा स्युः समांशिनः
यदि दद्यात्समानंशान्कार्याः पत्न्यः समांशिकाः । न दत्तं स्त्रीधनं यासां भर्त्रा वा श्वशुरेण वा॥
शक्तस्यानीहमानस्य किंचिद्दत्त्वा पृथक्क्रिया । न्यूनाधिकविभक्तानां धर्म्यश्च पितृतः कृतः ॥ ३
विभजेयुः सुताः पित्रोरूर्ध्वमृक्थमृणं समम् । मातुर्दुहितरः शेषमृणात्ताभ्य ऋतेऽन्वयेत् ॥ ४
पितृद्रव्याविनाशेन यदन्यत्स्वयमर्जयेत् । मैत्रमौद्वाहिकं चैव दायादानां न तद्भवेत् ॥ ५
सामान्यार्थसमुत्थाने विभागस्तु समः स्मृतः । अनेकपितृकाणां पितृतो भागकल्पना ॥ ६
भूर्या पितामहोपात्ता निबन्धो द्रव्यमेव वा । तत्र स्यात्सदृशं स्वाम्यं पितुः पुत्रस्य चोभयोः ॥७
विभक्तेषु सुतो जातः सवर्णायां विभागभाक् । दृश्याद्वा तद्विभागः स्यादायव्ययविशोधितात् ८
क्रमादभ्यागतं द्रव्यं हृतमभ्युद्धरेच्च यः । दायादेभ्यो न तद्दद्याद्विद्यया लब्धमेव च ॥ ९
पितृभ्यां यस्य यद्दत्तं तत्तस्यैव धनं भवेत् । पितुरूर्ध्वं विभजतां माताऽप्यंशं समं हरेत् ॥ १०
असंस्कृतास्तु संस्कार्या भ्रातृभिः पूर्वसंस्कृतैः । भगिन्यश्च निजादंशाद्दत्त्वांऽशं तु तुरीयकम् ११
चतुस्त्रिद्व्येकभागाः स्युर्वर्णशो ब्राह्मणात्मजाः । क्षत्रजास्त्रिद्व्येकभागा विड्जास्तु द्व्येकभागिनः ॥
अन्योन्यापहृतं द्रव्यं विभक्ते यत्तु दृश्यते । तत्पुनस्ते समैरंशैर्विभजेरन्निति स्थितिः ॥ १३
अपुत्रेण परक्षेत्रे नियोगोत्पादितः सुतः । उभयोरप्यसावृक्थी पिण्डदाता च धर्मतः ॥ १४
औरसो धर्मपत्नीजस्तत्समः पुत्रिकासुतः । क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु सगोत्रेणेतरेण वा ॥ १५
गृहे प्रच्छन्न उत्पन्नो गूढजस्तु सुतः स्मृतः । कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतो मतः ॥ १६
अक्षतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवः सुतः । दद्यान्माता पिता वा यं स पुत्रो दत्तको भवेत्॥
क्रीतश्च ताभ्यां विक्रीतः कृत्रिमः स्यात्स्वयं कृतः । दत्तात्मा तु स्वयं दत्तो गर्भे विन्नः सहोढजः
उत्सृष्टो गृह्यते यस्तु सोऽपविद्धो भवेत्सुतः । पिण्डदोंऽशहरश्चैषां पूर्वाभावे परः परः ॥ १९
सजातीयेष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु मया विधिः । जातोऽपि दास्यां शूद्रस्य कामतोंऽशहरो भवेत् ॥२०

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति ।

---

१ क. ङ. संश्राव्य । ख. ग. सश्राव्य । २ क. ङ. च. °द्यकाद° । ३ क. ङ. च. स्मृत. । ४ ख. ग. छ. °क्षणा तु पि° । ५ क. ङ. °रेतु यः । ६ क. ङ. °न्यिाश्च । ७ ख. ग. °पहृत । ८ ख. यतः । ९ क. ङ. वाऽपि स । १० ङ. वित्त° ।

मृते पितरि कुर्युस्तं भ्रातरस्त्वर्धभागिकम् । अभ्रातृको हरेत्सर्वं दुहितॄणां सुतादृते ॥ २१
पत्नी दुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा । तत्सुतो गोत्रजो बन्धुः शिष्यः सब्रह्मचारिणः ॥ २२
एषामभावे पूर्वः स्याद्धनभागुत्तरोत्तरः । स्वर्यातस्य ह्यपुत्रस्य सर्ववर्णेष्वयं विधिः ॥ २३
वानप्रस्थयतिब्रह्मचारिणामृक्थभागिनः । क्रमेणाऽऽचार्यसच्छिष्यधर्मभ्रात्रेकतीर्थिनः ॥ २४
संसृष्टिनस्तु संसृष्टी सोदरस्य तु सोदरः । दद्याच्चापहरेच्चांशं जातस्य च मृतस्य च ॥ २५
अन्योदर्यस्तु संसृष्टी नान्योदर्यधनं हरेत् । असंसृष्ट्यपि चाऽऽदद्यात्सोदर्यो नान्यमातृजः ॥२६
पतितस्तत्सुतः क्लीबः पङ्गुरुन्मत्तको जडः । अन्धोऽचिकित्स्यरोगाद्या भर्तव्यास्तु निरंशकाः॥२७
औरसाः क्षेत्रजास्त्वेषां निर्दोषा भागहारिणः । सुताश्चैषां प्रभर्तव्या यावद्वै भर्तृसात्कृताः ॥२८
अपुत्रा योषितश्चैषां भर्तव्याः साधुवृत्तयः । निर्वास्या व्यभिचारिण्यः प्रतिकूलास्तथैव च ॥२९
पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् । आधिवेदनिकं चैव स्त्रीधनं परिकीर्तितम् ॥ ३०
बन्धुदत्तं तथा शुल्कमन्वाधेयकमेव च । अप्रजायामतीतायां बान्धवास्तदवाप्नुयुः ॥ ३१
अप्रजा(ज)स्त्रीधनं भर्तुर्ब्राह्म्यादिषु चतुर्ष्वपि । दुहितॄणां प्रसूता चेच्छेषेषु पितृगामि तत् ॥ ३२
दत्त्वा कन्यां हरन्दण्ड्यो व्ययं दद्याच्च सोदयम् । मृतायां दत्तमादद्यात्परिशोध्योभयव्ययम् ॥
दुर्भिक्षे धर्मकार्ये च व्याधौ संप्रतिरोधके । गृहीतं स्त्रीधनं भर्ता न स्त्रियै दातुमर्हति ॥ ३४
अधिविन्नस्त्रियै दद्यादाधिवेदनिकं समम् । न दत्तं स्त्रीधनं यस्यै दत्ते त्वर्धं प्रकीर्तितम् ॥ ३५
विभागनिह्नवे ज्ञातिबन्धुसाक्ष्यभिलेखितैः । विभागभावना ज्ञेया गृहक्षेत्रैश्च यौतकैः ॥ ३६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दायविभागकथनं नाम षट्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७३४४

अथ सप्तपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सीमाविवादादिनिर्णयः ।

अग्निरुवाच—

सीम्नो विवादे क्षेत्रस्य सामन्ताः स्थविरादयः । गोपाः सीमाकर्षिणो ये सर्वे च वनगोचराः ॥
नयेयुरेते सीमानं स्थूलाङ्गारतुषद्रुमैः । सेतुवल्मीकनिम्नास्थिचैत्याद्यैरुपलक्षिताम् ॥ २
सामन्ता वा समग्रामाश्चत्वारोऽष्ट दशापि वा । रक्तस्रग्वसनाः सीमां नयेयुः क्षितिचारिणः ॥३
अनृते तु पृथग्दण्ड्या राज्ञा मध्यमसाहसम् । अभावे ज्ञातृचिह्नानां राजा सीम्नः प्रवर्तकः ॥ ४
आरामायतनग्रामनिपानोद्यानवेश्मसु । एष एव विधिर्ज्ञेयो वर्षाम्बुप्रवहेषु च ॥ ५
मर्यादायाः प्रभे(वा)देषु क्षेत्रस्य हरणे तथा । मर्यादायाश्च दण्ड्याः स्युरधमोत्तममध्यमाः ॥ ६
न निषेध्योऽल्पबाधस्तु सेतुः कल्याणकारकः । परभूमिं हरन्कूपः स्वल्पक्षेत्रो बहूदकः ॥ ७
स्वामिने योऽनिवेद्यैव क्षेत्रे सेतुं प्रकल्पयेत् । (*उत्पन्ने स्वामिनो भोगस्तदभावे महीपतेः ॥ ८

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गत च. पुस्तके नास्ति ।

---

१ क. ङ. छ. पूर्वस्य धन॰ । २ क. 'मुद्गरादि' । ख. ग. ङ. 'तुषाद्यादि' । ३ ख. ग. छ. 'रा गणाः । गो' । ४ छ. 'णः । नयेयुः' । ५ क. ङ. छ. 'नं स्थल' । ६ ग. ग. छ. 'तिपादि' । ७ क. ख. ङ. 'तः । फला' ।

(सीमाविवादादिनिर्णयः)

फालाहतमपि क्षेत्रं यो न कुर्यान्न कारयेत् । स प्रदाप्योऽकृष्टफलं क्षेत्रमन्येन कारयेत् ॥) ९
माषानष्टौ तु महिषी सस्यघातस्य कारिणी । दण्डनीया तदर्धं तु गौस्तदर्धमजाविकम् ॥ १०
भक्षयित्वोपविष्टानां द्विगुणो वसतां दमः । सममेषां विधीयेत खरोष्ट्रं महिषीसमम् ॥ ११
यावत्सस्यं विनष्टं तु तावत्क्षेत्री फलं लभेत् । पालस्ताड्योऽथ गोस्वामी पूर्वोक्तं दण्डमर्हति १२
पथि ग्रामविवीतान्ते क्षेत्रे दोषो न विद्यते । अकामतः कामचारे चौरवद्दण्डमर्हति ॥ १३
महोक्षोत्सृष्टपशवः सूतिकाऽऽगन्तुका च गौः । पालो येषां तु ते मोच्या दैवराजपरिप्लुताः॥ १४
यथार्पितान्पशून्गोपः सायं प्रत्यर्पयेत्तथा । प्रमादमृतनष्टांश्च प्रदाप्यः कृतवेतनः ॥ १५
पालदोषविनाशे तु पाले दण्डो विधीयते । अर्धत्रयोदशपणः स्वामिनो द्रव्यमेव च ॥ १६
ग्रामेच्छया गोपचारो भूमिराजवशेन वा । द्विजस्तृणैधःपुष्पाणि सर्वतः सर्वदाऽऽहरेत् ॥ १७
धनुःशतं परीणाहो ग्रामक्षेत्रान्तरं भवेत् । द्वे शते खर्वटस्य स्यान्नगरस्य चतुःशतम् ॥ १८
स्वं लभेतान्यविक्रीतं क्रेतुर्दोषोऽप्रकाशिते । हीनाद्रहो हीनमूल्ये वेलाहीने च तस्करः ॥ १९
नष्टापहृतमासाद्य हर्तारं ग्राहयेन्नरम् । देशकालातिपत्तौ वा गृहीत्वा स्वयमर्पयेत् ॥ २०
विक्रेतुर्दर्शनाच्छुद्धिः स्वामी द्रव्यं नृपो दमम् । क्रेता मूल्यं समाप्नोति तस्माद्यस्तत्र विक्रयी २१
आगमेनोपभोगेन नष्टं भाव्यमतोऽन्यथा । पञ्चबन्धो दमस्तस्य राज्ञस्तेनाप्यभाविते ॥ २२
हृतं प्रनष्टं यो द्रव्यं परहस्तादवाप्नुयात् । अनिवेद्य नृपे दण्ड्यः स तु षण्णवतिं पणान् ॥ २३
शौल्किकैः स्थानपालैर्वा नष्टापहृतमाहृतम् । अर्वाक्संवत्सरात्स्वामी लभते परतो नृपः ॥ २४
पणानेकशफे दद्याच्चतुरः पञ्च मानुषे । महिषोष्ट्रगवां द्वौ द्वौ पादं पादमजाविके ॥ २५
स्वकुटुम्बाविरोधेन देयं दारसुतादृते । नान्वये सति सर्वस्वं देयं यच्चान्यसंश्रुतम् ॥ २६
प्रतिग्रहः प्रकाशः स्यात्स्थावरस्य विशेषतः । देयं प्रतिश्रुतं चैव दत्त्वा नापहरेत्पुनः ॥ २७
दशैकपञ्चसप्ताहमासत्र्यहार्धमासिकम् । बीजायोवाह्यरत्नस्त्रीदोह्यपुंसां प्रतीक्षणम् ॥ २८
अग्नौ सुवर्णमक्षीणं द्विपलं रजते शते । अष्टौ त्रपुषि(णि) सीसे च ताम्रे पञ्च दशायसि ॥ २९
शते दशपला वृद्धिरौर्णे कार्पासिके तथा । मध्ये पञ्चपला ज्ञेया सूक्ष्मे तु त्रिपला मता ॥ ३०
कार्मिके रोमबद्धे च त्रिंशद्भागः क्षयो मतः । न क्षयो न च वृद्धिस्तु कौशेये वल्कलेषु च ॥ ३१
देशं कालं च भोगं च ज्ञात्वा नष्टे बलाबलम् । द्रव्याणां कुशला ब्रूयुर्यत्तद्दाप्यमसंशयम् ॥ ३२
बलाद्दासीकृतश्चौरैर्विक्रीतश्चापि मुच्यते । स्वामिप्राणप्रदो भक्तत्यागात्तन्निष्क्रयणादपि ॥ ३३
प्रव्रज्यावसितो राज्ञो दास आमरणान्तिकः । वर्णानामानुलोम्येन दास्यं न प्रतिलोमतः ॥ ३४
कृतशिल्पोऽपि निवसेत्कृतकालं गुरोर्गृहे । अन्तेवासी गुरुप्राप्तभोजनस्तत्फलप्रदः ॥ ३५
राजा कृत्वा पुरे स्थानं ब्राह्मणान्न्यस्य तत्र तु । त्रैविद्यं वृत्तिमद्ब्रूयात्स्वधर्मः पाल्यतामिति ३६
निजधर्माविरोधेन यस्तु सामयिको भवेत् । सोऽपि यत्नेन संरक्ष्यो धर्मो राजकृतश्च यः ॥ ३७
गणद्रव्यं हरेद्यस्तु संविदं लङ्घयेच्च यः । सर्वस्वहरणं कृत्वा तं राष्ट्राद्विप्रवासयेत् ॥ ३८
कर्तव्यं वचनं सर्वैः समूहहितवादिनाम् । यस्तत्र विपरीतः स्यात्स दाप्यः प्रथमं दमम् ॥ ३९

---

१ छ. नाधान° । २ छ. 'मा-प्रयोऽकाद्दिगुणो द° । ३ छ. विवीतेऽपि द° । ४ क. ङ. 'प्रन्धुरते वि° । ५ घ. ग्रामेच्छ° । ६ घ. 'तः स्वयम्' । ७ क. ङ. कर्तार । ८ ख. शौल्के । ९ छ. मासाभिष्कवाद' । १० ख. ग. छ. 'शिल्पोऽपि । ११ ख. तेषां । १२ ग. छ. 'द्भिः । य° ।

समूहकार्यप्रहितो यल्लभेत्तत्तदर्पयेत् । एकादशगुणं दाप्यो यद्यसौ नार्पयेत्स्वयम् ॥ ४०
(*वेदज्ञाः शुचयोऽलुब्धा भवेयुः कार्यचिन्तकाः । कर्तव्यं वचनं तेषां समूहहितवादिनाम्॥)४१
श्रेणिनैगमपाषण्डिगणानामप्ययं विधिः । भेदं चैषां नृपो रक्षेत्पूर्ववृत्तिं च पालयेत् ॥ ४२
गृहीतवेतनः कर्म त्यजन्द्विगुणमावहेत् । अगृहीते समं दाप्यो भृत्यै रक्ष्य उपस्करः ॥ ४३
दाप्यस्तु दशमं भागं वाणिज्यपशुसस्यतः । अनिश्चित्य भृतिं यस्तु कारयेत्स महीक्षिता ॥ ४४
देशं कालं च योऽतीयात्कर्म कुर्याच्च योऽन्यथा । तत्र तु स्वामिनश्छन्दोऽधिकं देयं कृतेऽधिके ॥
यो यावत्कुरुते कर्म तावत्तस्य तु वेतनम् । उभयोरप्यसाध्यं चेत्साध्ये कुर्याद्यथाश्रुतम् ॥ ४६
अराजदैविकं नष्टं भाण्डं दाप्यस्तु वाहकः । प्रस्थानविघ्नकृच्चैव प्रदाप्यो द्विगुणां भृतिम् ॥ ४७
प्रक्रान्ते सप्तमं भागं चतुर्थं पथि संत्यजन् । भृतिमर्धपथे सर्वां प्रदाप्यस्त्याजकोऽपि च ॥ ४८
ग्लहे शतिकवृद्धेस्तु सभिकः पञ्चकं शतम् । गृह्णीयाद्धूर्तकितवादितराद्दशकं शतम् ॥ ४९
स सम्यक्पालितो दद्याद्राज्ञे भागं यथाकृतम् । जितमुद्ग्राहयेज्जेत्रे दद्यात्सत्यं वचः क्षमी ॥ ५०
प्राप्ते नृपतिना भागे प्रसिद्धे धूर्तमण्डले । जितं ससभिके स्थाने दापयेदन्यथा न तु ॥ ५१
द्रष्टारो व्यवहाराणां साक्षिणश्च त एव हि । राज्ञा सचिह्ना निर्वास्याः कूटाक्षोपधिदेविनः॥५२
द्यूतमेकमुखं कार्यं तस्करज्ञानकारणात् । एष एव विधिर्ज्ञेयः प्राणिद्यूते समाह्वये ॥ ५३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सीमाविवादादिनिर्णयकथनं नाम सप्तपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७३९७

अथाष्टपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

वाक्पारुष्यादिप्रकरणम् ।

अग्निरुवाच—

सत्यासत्यान्यथास्तोत्रैर्न्यूनाङ्गेन्द्रियरोगिणाम् । क्षेपं करोति चेद्दण्ड्यः पणानर्धत्रयोदश ॥ १
अभिगन्तास्मि भगिनीं मातरं वा तवेति च । शपन्तं दापयेद्राजा पञ्चविंशतिकं दमम् ॥ २
अर्धोऽधमेषु द्विगुणः परस्त्रीषूत्तमेषु च । दण्डप्रणयनं कार्यं वर्णजात्युत्तराधरैः ॥ ३
प्रातिलोम्यापवादेषु द्विगुणत्रिगुणा दमाः । वर्णानामानुलोम्येन तस्मादेवार्धहानितः ॥ ४
बाहुग्रीवानेत्रसक्थिविनाशे वाचिके दमः । शत्यस्ततोऽर्धिकः पादनासाकर्णकरादिषु ॥ ५
अशक्तस्तु वदन्नेवं दण्डनीयः पणान्दश । तथा शक्तः प्रतिभुवं दद्यात्क्षेमाय तस्य तु ॥ ६
पतनीयकृते क्षेपे दण्डो मध्यमसाहसः । उपपातकयुक्ते तु दाप्यः प्रथमसाहसम् ॥ ७
त्रैविद्यनृपदेवानां क्षेप उत्तमसाहसः । मध्यमो जातिपूगानां प्रथमो ग्रामदेशयोः ॥ ८
असाक्षिकहते चिह्नैर्युक्तिभिश्चाऽऽगमेन च । द्रष्टव्यो व्यवहारस्तु कूटचिह्नकृताद्भयात् ॥ ९
भस्मपङ्करजःस्पर्शे दण्डो दशपणः स्मृतः । अमेध्यपार्ष्णिनिष्ठ्यूतस्पर्शने द्विगुणः स्मृतः ॥ १०
समेष्वेवं परस्त्रीषु द्विगुणस्तूत्तमेषु च । हीनेष्वर्धं दमो मोहमदादिभिरदण्डनम् ॥ ११

---

* ङ. पुस्तकेऽयं धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ।

---

१ क. ख. ङ. 'षे चाधिको द'।

विप्रपीडाकरं छेद्यमङ्गमब्राह्मणस्य तु । उद्गूर्णे प्रथमो दण्डः संस्पर्शे तु तदर्धकः ॥ १२
उद्गूर्णे हस्तपादे तु दशविंशतिकौ दमौ । परस्परं तु सर्वेषां शास्त्रे मध्यमसाहसः ॥ १३
पादकेशांशुककरोल्लुञ्चनेषु पणान्दश । पीडाकर्षांशुकावेष्टपादाध्यासे शतं दमः ॥ १४
शोणितेन विना दुःखं कुर्वन्काष्ठादिभिर्नरः । द्वात्रिंशतं पणान्दाप्यो द्विगुणं दर्शनेऽसृजः ॥ १५
करपाददतो भङ्गे छेदने कर्णनासयोः । मध्यो दण्डो व्रणोद्भेदे मृतकल्पहते तथा ॥ १६
चेष्टाभोजनवाग्रोधे नेत्रादिप्रतिभेदने । कंधराबाहुसक्थ्नां च भङ्गे मध्यमसाहसः ॥ १७
एकं घ्नतां बहूनां च यथोक्ताद्द्विगुणा दमाः । कलहापहृतं देयं दण्डस्तु द्विगुणः स्मृतः ॥ १८
दुःखमुत्पादयेद्यस्तु स समुत्थानजं व्ययम् । दाप्यो दण्डं च यो यस्मिन्कलहे समुदाहृतः ॥१९
तरिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन्दण्ड्यः पणान्दश । ब्राह्मणप्रातिवेश्यानामेतदेव निमन्त्रणे ॥ २०
अभिघाते तथा भेदे छेदे कुड्यावपातने । पणान्दाप्यः पञ्चदश विंशतिं तद्व्ययं तथा ॥ २१
दुःखोत्पादि गृहे द्रव्यं क्षिपन्प्राणहरं तथा । षोडशाऽऽद्यः पणान्दाप्यो द्विगुणो मध्यमं दमम् ॥
दुःखे च शोणितोत्पादे शाखाङ्गच्छेदने तथा । दण्डः क्षुद्रपशूनां स्याद्द्विपणप्रभृति क्रमात् ॥२३
लिङ्गस्य च्छेदने मृत्यौ(त्यौ) मध्यमो मूल्यमेव वा । महापशूनामेतेषु स्थानेषु द्विगुणा दमाः ॥२४
प्ररोहिशाखिनां शाखास्कन्धसर्वविदारणे । उपजीव्यद्रुमाणां तु विंशतेर्द्विगुणा दमाः ॥ २५
यः साहसं कारयति स दाप्यो द्विगुणं दमम् । (*यस्त्वेवमुक्त्वाऽहं दाता कारयेत्स चतुर्गुणम्
आर्याक्रोशातिक्रमकृद्भ्रातृभार्याप्रहारकः । (†संदिष्टस्याप्रदाता च समुद्रगृहभेदकः ॥) २७
सामन्तकुलिकादीनामपकारस्य कारकः ।) (+पञ्चाशत्पणिको दण्ड एषामिति विनिश्चयः ॥२८
स्वच्छन्दविधवागामी विक्रुष्टेनाभिधावकः ।) अकारेण(रणे) च विक्रोष्टा चाण्डालश्चोत्तमान्स्पृशन्
शूद्र(§प्रव्रजितानां च दैवे पै(पि)त्र्ये च भोजकः । अयुक्तं शपथं कुर्वन्नयोग्यो योग्यकर्मकृत् ३०
वृषशूद्र)पशूनां च पुंस्त्वस्य प्रतिघातकृत् । साधारणस्यापलापी दासीगर्भविनाशकृत् ॥ ३१
पितापुत्रस्वसृभ्रातृदंपत्याचार्यशिष्यकाः । एषामपतितान्योन्यत्यागी च शतदण्डभाक् ॥ ३२
वसानस्त्रीन्पणान्दण्ड्यो नेजकस्तु परांशुकम् । विक्रयावक्रियादानयाचितेषु पणान्दश ॥ ३३
तुलाशासनमानानां कूटकृन्नाणकस्य च । एभिश्च व्यवहर्ता यः स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ ३४
अकूटं कूटकं ब्रूते कूटं यश्चाप्यकूटकम् । स नाणकपरीक्षायां दाप्यः प्रथमसाहसम् ॥ ३५
भिषङ्मिथ्याऽऽचरन्दाप्यस्तिर्यक्षु प्रथमं दमम् । मानुषे मध्यमं राजमानुषेषूत्तमं तथा ॥ ३६
अवध्यं यश्च बध्नाति वध्यं यश्च प्रमुञ्चति । अप्राप्तव्यवहारं च स दाप्यो दममुत्तमम् ॥ ३७
मानेन तुलया वाऽपि योऽंशमष्टमकं हरेत् । द्वाविंशतिपणा(×न्दाप्यो वृद्धौ हानौ च कल्पितम् ॥
भेषजस्नेहलवणगन्धधान्यगुडादिषु । पण्येषु प्रक्षिपन्हीनं पणा)न्दाप्यस्तु षोडश ॥ ३९
संभूय कुर्वतामर्घं सबाधं कारुशिल्पिनाम् । अर्घस्य ह्रासं वृद्धिं वा सहस्रो दण्ड उच्यते ॥ ४०

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं च. पुस्तके नास्ति । † धनुश्चिह्नान्तर्गत क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं च. पुस्तके नास्ति । § धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं च. पुस्तके नास्ति । × क. पुस्तके धनुश्चिह्नान्तर्गतोऽयं ग्रन्थो नास्ति ।

---

१ छ. 'देवानि' । २ छ. तद्व्ययं । ३ क. ङ. क्षिप्रप्राण' । ४ ख. ग. च. छ. द्वितीयो । ५ छ. 'रदः । वं' । ६ ख. 'द्वह' । ७ क. ख. ग. छ. शूद्रः प्र' । ८ छ. 'वाक्यपाधान' ।

राजनि स्थाप्यते योऽर्घः प्रत्यहं तेन विक्रयः । क्रयो वा विक्रयस्तस्माद्वणिजां लाभकृत्स्मृतः ॥
स्वदेशपण्ये तु शतं वणिग्गृह्णीत पञ्चकम् । दशकं पारदेश्ये तु यः सद्यः क्रयविक्रयी ॥ ४२
पण्यस्योपरि संस्थाप्य व्ययं पण्यसमुद्भवम् । अर्घोऽनुग्रहकृत्कार्यः क्रेतुर्विक्रेतुरेव च ॥ ४३
गृहीतमूल्यं यः पण्यं क्रेतुर्नैव प्रयच्छति । सोदयं तस्य दाप्योऽसौ दिग्लाभं वा दिगागते ॥४४
विक्रीतमपि विक्रेयं पूर्वे क्रेतर्यगृह्णति । हानिश्चेत्क्रेतृदोषेण क्रेतुरेव हि सा भवेत् ॥ ४५
राजदैवोपघातेन पण्ये दोष उपागते । हानिर्विक्रेतुरेवासौ याचितस्याप्रयच्छतः ॥ ४६
अन्यहस्ते च विक्रीतं दुष्टं वा दुष्टवद्यदि । विक्रीणीते दमस्तत्र तन्मूल्याद्द्विगुणो भवेत् ॥ ४७
क्षयं वृद्धिं च वणिजा पण्यानामविजानता । क्रीत्वा नानुशयः कार्यः कुर्वन्षड्भागदण्डभाक् ॥
समवायेन वणिजां लाभार्थं कर्म कुर्वताम् । लाभालाभौ यथाद्रव्यं यथा वा संविदा कृतौ ॥४९
प्रतिषिद्धमनादिष्टं प्रमादाद्यच्च नाशितम् । स तद्दद्याद्विप्लवाच्च रक्षिताद्दशमांशभाक् ॥ ५०
अर्घप्रक्षेपणाद्विंशं भागं शुल्कं नृपो हरेत् । व्यासिद्धं राजयोग्यं च विक्रीतं राजगामि तत् ॥५१
मिथ्या वदन्परीमाणं शुल्कस्थानादपक्रमन् । दाप्यस्त्वष्टगुणं यश्च स व्याजक्रयविक्रयी ॥ ५२
देशान्तरगते प्रेते द्रव्यं दायादबान्धवाः । ज्ञातयो वा हरेयुस्तदागतास्तैर्विना नृपः ॥ ५३
जिह्मं त्यजेयुर्निर्लाभमशक्तोऽन्येन कारयेत् । अनेन विधिराख्यात ऋत्विक्कर्षककर्मिणाम् ॥ ५४
ग्राहकैर्गृह्यते चौरो लोप्त्रेणाथ पदेन वा । पूर्वकर्मापराधी वा तथैवाशुद्धवासकः ॥ ५५
अन्येऽपि शङ्कया ग्राह्या जातिनामादिनिह्नवैः । द्यूतस्त्रीपानसक्ताश्च शुष्कभिन्नमुखस्वराः ॥ ५६
परद्रव्यगृहाणां च पृ(प्र)च्छका गूढचारिणः । निराया व्ययवन्तश्च विनष्टद्रव्यविक्रयाः ॥ ५७
गृहीतः शङ्कया चौर्ये नाऽऽत्मानं चेद्विशोधयेत् । दापयित्वा हृतं द्रव्यं चौरदण्डेन दण्डयेत् ॥५८
चौरं प्रदाप्यापहृतं घातयेद्विविधैर्वधैः । सचिह्नं ब्राह्मणं कृत्वा स्वराष्ट्राद्विप्रवासयेत् ॥ ५९
घातितेऽपहृते दोषो ग्रामभर्तुरनिर्गते । स्वसीम्नि दद्याद्ग्रामस्तु पदं वा यत्र गच्छति ॥ ६०
पञ्चग्रामी बहिः क्रोशाद्दशग्राम्योऽथ वा पुनः । बन्दिग्राहांस्तथा वाजिकुञ्जराणां च हारिणः ॥
प्रसह्यघातिनश्चैव शूलमारोपयेन्नरान् । उत्क्षेपकग्रन्थिभेदौ करसंदंशहीनकौ ॥ ६२
कार्यौ द्वितीयापराधे करपादैकहीनकौ । भक्तावदंशाग्न्युदकमन्त्रोपकरणव्ययान् ॥ ६३
दत्त्वा चौरस्य हन्तुर्वा ज्ञानतो दम उत्तमः । शस्त्रावपाते गर्भस्य पातने चोत्तमो दमः ॥ ६४
उत्तमो वाऽधमो वाऽपि पुरुषस्त्रीप्रमापणे । शिलां बद्ध्वा क्षिपेदप्सु नरघ्नीं विषदां स्त्रियम् ६५
विषाग्निदां निजगुरुनिजापत्यप्रमापणीम् । विकर्णकरनासौष्ठीं कृत्वा गोभिः प्रमापयेत् ॥ ६६
क्षेत्रवेश्मवनग्रामविवीतखलदाहकाः । राजपत्न्यभिगामी च दग्धव्यास्तु कटाग्निना ॥ ६७
पुमान्संग्रहणे ग्राह्यः केशाकेशि परस्त्रियाः । स्वजातावुत्तमो दण्ड आनुलोम्ये तु मध्यमः ॥ ६८
प्रातिलोम्ये वधः पुंसां नार्याः कर्णावकर्तनम् । नीवीस्तनप्रावरणनाभिकेशावमर्दनम् ॥ ६९
अदेशकालसंभाषं सहावस्थानमेव च । स्त्री निषेधे शतं दद्याद्द्विशतं तु दमं पुमान् ॥ ७०
प्रतिषेधे तयोर्दण्डो यथा संग्रहणे तथा । पशून्गच्छञ्शतं दाप्यो हीनां स्त्रीं गां च मध्यमम् ॥७१

---

१ क. ड. च. छ. या विक्रयस्त° । २ क. ड. च. छ. अर्घोऽनु° । ३ ख. ससिद्धं । ड. स्वसिद्धं । ४ ख. यदि । ५ क. ड. च. °कौ । रक्षाग्रहाशाग्न्यु° । ख. ग. °कौ । रक्षावकाशाग्न्यु° । ६ ड. साहसं । छ. जानतो । ७ ड. दण्ड । ८ ड. °समः सदा । उ° । ९ ड. क्षमापयेत् ।

अवरुद्धासु दासीषु भुजिष्यासु तथैव च । गम्यास्वपि पुमान्दाप्यः पञ्चाशत्पणिकं दमम् ॥ ७२
प्रसह्य दास्यभिगमे दण्डो दशपणः स्मृतः । कुबन्धेनाऽऽङ्क्य गमयेदन्त्याप्रव्रजितागमे ॥ ७३
न्यूनं वाऽप्यधिकं वाऽपि लिखेद्यो राजशासनम् । पारदारिकचौरं वा मुञ्चतो दण्ड उत्तमः ॥ ७४
अभक्ष्यैर्दूषयन्विप्रं दण्ड्य उत्तमसाहसम् । कूटवादी स्वर्णहारी विमांसस्य च विक्रयी ॥ ७५
अङ्गहीनश्च कर्तव्यो दाप्यश्चोत्तमसाहसम् । शक्तो ह्यमोक्षयन्स्वामी दंष्ट्रिणः शृङ्गिणस्तथा ॥ ७६
प्रथमं साहसं दद्याद्विक्रुष्टे द्विगुणं तथा । अचौर्ये चौर्येऽभिवदन्दाप्यः पञ्चशतं दमम् ॥ ७७
राज्ञोऽनिष्टप्रवक्तारं तस्यैवाऽऽक्रोशकं तथा । मृताङ्गलग्नविक्रेतुर्गुरोस्ताडयितुस्तथा ॥ ७८
तन्मन्त्रस्य च भेत्तारं छित्त्वा जिह्वां प्रवासयेत् । राजयानासनारोढुर्दण्डो मध्यमसाहसः ॥ ७९
द्विनेत्रभेदिनो राजद्विष्टादेशकृतस्तथा । विप्रत्वेन च शूद्रस्य जीवतोऽष्टशतो दमः ॥ ८०
यो मन्येताजितोऽस्मीति न्यायेनाभिपराजितः । तमायान्तं पुनर्जित्वा दण्डयेद्द्विगुणं दमम् ॥
राज्ञाऽन्यायेन यो दण्डो गृहीतो वरुणाय तम् । निवेद्य दद्याद्विप्रेभ्यः स्वयं त्रिंशद्गुणीकृतम् ॥
धर्मश्चार्थश्च कीर्तिश्च लोकपङ्क्तिरुपग्रहः । प्रजाभ्यो बहुमानं च स्वर्गस्थानं च शाश्वतम् ॥
पश्यतो व्यवहारांश्च गुणाः स्युः सप्त भूपतेः ॥ ८३

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये वाक्पारुष्यादिप्रकरणकथनं नामाष्टपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७४८०

अथैकोनषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

ऋग्विधानम् ।

अग्निरुवाच—
ऋग्यजुःसामाथर्वै(र्वे)णविधानं पुष्करोदितम् । भुक्तिमुक्तिप्रदं जप्याद्धोमाद्रामाय तद्वदे ॥ १
पुष्कर उवाच—
प्रतिवेदं तु कर्माणि कार्याणि प्रवदामि ते । प्रथममृग्विधानं वै शृणु त्वं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ २
अन्तर्जले तथा होमे जपतो मनसेप्सितम् । कामं करोति गायत्री प्राणायामाद्विशेषतः ॥ ३
गायत्र्या दशसाहस्रो जपो नक्ताशिनो द्विज । बहुस्नातस्य तत्रैव सर्वकल्मषनाशनः ॥ ४
दशायुतानि जप्त्वा यो होमं कुर्यात्स मुक्तिभाक् । प्रणवो हि परं ब्रह्म तज्जपः सर्वपापहा ॥ ५
ओंकारशतजप्तं तु नाभिमात्रोदकस्थितः । जलं पिबेत्स सर्वैस्तु पापैर्वै विप्रमुच्यते ॥ ६
मात्रात्रयं त्रयो वेदास्त्रयो देवास्त्रयोऽग्नयः । महाव्याहृतयः सप्त लोका होमोऽखिलाघहा ॥ ७
गायत्री परमा जप्या महाव्याहृतयस्तथा । अन्तर्जले तथा राम प्रोक्तश्चाप्यघमर्षणः ॥ ८
अग्निमीळे पुरोहितं सूक्तोऽयं वह्निदैवतः । शिरसा धारयन्वह्निं यो जपेत्परिवत्सरम् ॥ ९
होमं त्रिषवणं भैक्ष्यमनग्निज्वलनं चरेत् । अतः परमृचः सप्त वाय्वाद्या याः प्रकीर्तिताः ॥ १०

---

१ छ. कूटस्वर्णव्यवहारी । २ छ. 'चौरं चौरेऽभि' । ३ क. ङ. तथैवाऽऽ' । ४ क. ङ. 'नाति प' । ५ ख. ग छ. 'पश्येत्' । ६ छ. 'विकरं ज' । ७ क. ङ. च उच्यते । ८ क. ङ. 'पापो विप' । ९ ख. घ. छ. 'दशाप्य हविष्याशी स मु' । १० क. ङ. 'रं ब्रह्मेदं प्रणवः सर्वकामदुह् । ओं' । ११ क. ङ. आपादं तु जलमध्ये ना' ।

ता जपन्प्रयतो नित्यमिष्टान्कामान्समश्नुते । मेधाकामो जपेन्नित्यं सदसस्पतिमिति त्र्यृचम् ॥ ११
अम्ब(म्ब)यो यन्ति(न्ती)मा: प्रोक्ता नवर्चो मृत्युनाशनाः । शुनःशेपमृषिं बद्धः संनिरुद्धोऽथ वा जपेत् ॥ १२
मुच्यते सर्वपापेभ्यो गदी चाऽप्यगदो भवेत् । य इच्छेच्छाश्वतं कामं मित्रं प्राज्ञं पुरंदरम् ॥ १३
ऋग्भिः षोडशभिः कुर्यादिन्द्रस्येति दिने दिने । हिरण्यस्तूपमित्येतज्जपञ्शत्रून्प्रबाधते ॥ १४
क्षेमी भवति चोध्वानि ये ते पन्था जपन्नरः । रौद्रीभिः षड्भिरीशानं स्तुयाद्यो वै दिने दिने ॥
चरुं वा कल्पयेद्रौद्रं तस्य शान्तिः परा भवेत् । उदित्युद्यन्तमादित्यमुपतिष्ठन्दिने दिने ॥ १६
क्षिपेज्जलाञ्जलीन्सप्त मनोदुःखविनाशनम् । द्विपन्तमित्यथार्धर्चं यद्विभान्तं जपन्स्मरेत् ॥ १७
आगस्कृत्सप्तरात्रेण विद्वेषमधिगच्छति । आरोग्यकामो रोगी वा प्रस्कण्वस्योभयं (पुरीष्यासोऽग्नयो) जपेत् ॥ १८

उत्तमस्तस्य चार्धर्चो जपेद्*वैरिविनाशने । उदयत्यायुरक्षय्यं तेजो मध्यंदिने जपेत् ॥ १९
अस्तं प्रति गते सूर्ये द्विषन्तं प्रतिबाधते । न वयश्चे(यो ने)ति सूक्तानि जपञ्शत्रून्नियच्छति ॥
एकादश सुपर्णस्य सर्वकामान्विनिर्दिशेत् । आध्यात्मिकीः क इत्येता जपन्मोक्षमवाप्नुयात् ॥२१
आ नो भद्रा इत्यनेन दीर्घमायुरवाप्नुयात् । त्वं सोमेति च सूक्तेन नवं पश्येन्निशाकरम् ॥ २२
उपतिष्ठेत्समित्पाणिर्वासांस्याप्नोत्यसंशयम् । आयुरीप्सन्निममिति कौत्सं सूक्तं सदा जपेत् ॥२३
अप नः शोशुचदिति स्तुत्वा मध्ये दिवाकरम् । यथा मुञ्चति चेषीकां तथा पापं प्रमुञ्चति ॥२४
जातवेदस इत्येतज्जपेत्स्वस्त्ययनं पथि । भयैर्विमुच्यते सर्वैः स्वस्तिमानाप्नुयाद्गृहान् ॥ २५
व्युष्टायां च तथा रात्र्यामेतद्दुःस्वप्ननाशनम् । प्रमन्दिनेति सूयन्त्या जपेद्गर्भविमोचनम् ॥ २६
जपन्निन्द्रमिति स्नातो वैश्वदेवं तु सप्तकम् । मुञ्चत्याज्यं तथा जुह्वत्सकलं किल्बिषं नरः ॥ २७
इमामिति जपञ्शश्वत्कामानाप्नोत्यभीप्सितान् । मा नस्तोक इति द्वाभ्यां त्रिरात्रोपोषितः शुचिः
औदुम्बरीश्च जुहुयात्समिधश्चाऽऽज्यसंस्कृताः । छित्त्वा सर्वान्मृत्युपाशाञ्जीवेद्रोगविवर्जितः ॥२९
ऊर्ध्वबाहुरनेनैव स्तुत्वा शंभुं तथैव च । मा नस्तोकेति च ऋचा शिखाबन्धे कृते नरः ॥ ३०
अधृष्यः सर्वभूतानां जायते संशयं विना । चित्रमित्युपतिष्ठेत(*त्रिसंध्यं भास्करं तथा ॥ ३१
समित्पाणिर्नरो नित्यमीप्सितं धनमाप्नुयात् । अधः स्वप्न(पश्ये)ति च जपन्प्रातर्मध्यंदिने दिने ॥
दुःस्वप्नं चार्दयेत्कृत्स्नं भोजनं चाऽऽप्नुयाच्छुभम् । उभे पुमानिति तथा रक्षोघ्नः परिकीर्तितः ॥
उभे वासा इति ऋचो जपन्कामानवाप्नुयात् । तमागन्निति च जपन्मुच्यते चाऽऽततायिनः ३४
कया शुभेति च जपञ्ज्ञातिश्रैष्ठ्यमवाप्नुयात् । इमं नु सोममित्येतत्सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ३५
[+पितरित्युपतिष्ठेत] नित्यमर्थमुपस्थितम् । अग्ने नयेति सूक्तेन घृतहोमश्च मार्गगः ॥ ३६
वीराग्र्यमवाप्नोति सुश्लोकं यो जपेत्सदा । कङ्कतो नेति सूक्तेन विषान्सर्वान्व्यपोहति ॥ ३७
यो जात इति सूक्तेन सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।) गणानामिति सूक्तेन स्निग्धमाप्नोत्यनुत्तमम् ३८

---

* ध. पुस्तके धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतोऽयं ग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ क. ङ. वामवामो । २ क. ङ. च. अनूयांजन्ति याः प्रो' । ३ क. ङ. प्राप्त । ४ क. ख. ग. ङ. च. छ. चाध्वानो ये । ५ छ. प्रस्कण्वस्योक्तम । ६ छ. 'द्वै विविधासने । ७ ङ. वैरस्यं । ८ ख. ग. 'प्र मदते इत्स । ९ क. ङ. च. यदि । १० ग. मार्गतः ।

(ऋग्विधानम्)

यो मे राजन्नितीमां तु दुःस्वप्नशमनीमृचम् । अध्वनि प्रस्थितो यस्तु पश्येच्छत्रुं समुत्थितम् ३९
अप्रशस्तं प्रशस्तं वा कुविदङ्ग इमं जपेत् । द्वात्रिंशकं जपन्सूक्तमाध्यात्मिकमनुत्तमम् ॥ ४०
पर्वसु प्रयतो नित्यमिष्टान्कामान्समश्नुते । कृणुष्वेति जपन्सूक्तं जुह्वदाज्यं समाहितः ॥ ४१
अरातीनां हरेत्प्राणान्रक्षांस्यपि विनाशयेत् । उपतिष्ठेत्स्वयं वह्निं परि(री)त्यृचा दिने दिने ४२
तं रक्षति स्वयं वह्निर्विश्वतो विश्वतोमुखः । हंसः शुचिषदित्येतच्छुचिरीक्षेद्दिवाकरम् ॥ ४३
(* कार्पि प्रपद्यमानस्तु स्थालीपाकं यथाविधि । जुहुयात्क्षेत्रमध्ये तु मुनिः स्वाहान्तपञ्चभिः (?)
इन्द्राय च मरुद्भ्यस्तु पर्जन्याय भगाय च । यथालिङ्गं तु विहरेल्लाङ्गलं तु कृषीवलः ॥ ४५
युक्तो धान्याय सीतायै शुनासीरमथोत्तरम् ।) गन्धमाल्यैर्नमस्कारैर्यजेदेताश्च देवताः ॥ ४६
प्रवापने प्रलवने खलसीतापहारयोः । अमोघं कर्म भवति वर्धते सर्वदा कृषिः ॥ ४७
समुद्रादिति सूक्तेन कामानाप्नोति पावकात् । विश्वानि न इति द्वाभ्यां य ऋग्भ्यां वह्निमर्हति॥
स तरत्यापदः सर्वा यशः प्राप्नोति चाक्षयम् । विपुलां श्रियमाप्नोति जयं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥४९
अग्ने त्वमिति च स्तुत्वा धनमाप्नोति वाञ्छितम् । प्रजाकामो जपेन्नित्यं वरुणदैवतत्रयम् ॥ ५०
स्वस्त्या त्रयं जपेत्प्रातः सदा स्वस्त्ययनं महत् । स्वस्ति पन्था इति प्रोच्य स्वस्तिमान्व्रजतेऽध्वनि
विजिहीष्व वनस्पते शत्रूणां व्यापितं भवेत् । स्त्रिया गर्भप्रमूढाया गर्भमोक्षणमुत्तमम् ॥ ५२
अच्छा वदेति सूक्तं च वृष्टिकामः प्रयोजयेत् । निराहारः क्लिन्नवासा नचिरेण प्रवर्षति ॥ ५३
मनसः काम इ(मि)त्येतां पशुकामो नरो जपेत् । कर्दमेन इति स्नायात्प्रजाकामः शुचिव्रतः॥५४
अश्वपूर्वा इ(णामि)ति स्नायाद्राज्यकामस्तु मानवः । रोहिते चर्मणि स्नायाद्ब्राह्मणस्तु यथाविधि
राजा चर्मणि वैयाघ्रे छागे वैश्यस्तथैव च । दशसाहस्रिको होमः प्रत्येकं परिकीर्तितः ॥ ५६
आगार इति सूक्तेन गोष्ठे गां लोकमातरम् । उपतिष्ठेद्व्रजेच्चैव यदीच्छेत्ताः सदाऽक्षयाः ॥ ५७
उपेतितिसृभी राज्ञो दुन्दुभीनभिमन्त्रयेत् । तेजो बलं च प्राप्नोति शत्रुं चैव नियच्छति ॥ ५८
तृणपाणिर्जपेत्सूक्तं रक्षोघ्नं दस्युभिर्वृतः । ये के च ज्मेत्यृचं जप्त्वा दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥ ५९
जीमूतसूक्तेन तथा सेनाङ्गान्यभिमन्त्रयेत् । यथालिङ्गं ततो राजा विनिहन्ति रणे रिपून् ॥ ६०
माग्नयेति त्रिभिः सूक्तैर्धनमाप्नोति चाक्षयम् । अमीवहेति सूक्तेन भूतानि स्वापयेन्निशि ॥ ६१
संबाधे विषमे दुर्गे बद्धो वा निर्गतः क्वचित् । पलायन्वा गृहीतो वा सूक्तमेतत्तथा जपेत् ॥ ६२
त्रिरात्रं नियतोपोष्य श्रपयेत्पायसं चरुम् । तेनाऽऽहुतिशतं पूर्णं जुहुयात्त्र्यम्बकेत्यृचा ॥ ६३
समुद्दिश्य महादेवं जीवेदब्दशतं सुखम् । तच्चक्षुरित्यृचा स्नात उपतिष्ठेद्दिवाकरम् ॥ ६४
उद्यन्तं मध्यगं चैव दीर्घमायुर्जिजीविषुः । (+ न हीति च चतुष्केण मुच्यते महतो भयात्॥६५
सूक्ताभ्यां पर एवाऽऽभ्यां हुताभ्यां भूतिमाप्नुयात् ।) इन्द्रासोमेति सूक्तं तु कथितं शत्रुनाशनम्
यस्य लुप्तं व्रतं मोहाद्व्रात्यैर्वा संसृजेत्सह । उपोष्याऽऽज्यं स जुहुयात्त्वमग्ने व्रतपा इति ॥ ६७
आदित्येत्यृक्च(चं) सम्राजं जप्त्वा वादे जयी भवेत् । महीति च चतुष्केण मुच्यते महतो भयात्

---

* क. ङ. पुस्तकयोर्धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थश्छ. पुस्तके नास्ति ।

---

१ क. ङ. च. छ. स्वनी । २ छ. 'श्वानर इ' । ३ छ 'मान्त्रजतेऽध्व' । ४ छ. 'जिगीषुर्वन' । ५ छ. व्यापित । ६ ख. अश्वपूर्वा । ७ क. ङ. हरिते । ८ क. ङ. 'ष्ठे गोलो' । ९ ख. 'र्धेरन्नोपृ' । १० छ. 'न् । आमेवे' । ११ ङ. 'नि स्वाप' । १२ छ. चन्धो ।

ऋचं जप्त्वा यदि ह्येतत्सर्वकामानवाप्नुयात् । द्वाचत्वारिंशतं चैन्द्रं जप्त्वा नाशयते रिपून् ॥ ६९
वाचं महीति जप्त्वा च प्राप्नोत्यारोग्यमेव च । शं नो भवेति द्वाभ्यां तु भुक्त्वाऽन्नं प्रयतः शुचिः ॥ ७०
हृदयं पाणिना स्पृष्ट्वा व्याधिभिर्नाभिभूयते । उत्तमेदमिति स्नातो हुत्वा शत्रुं प्रमापयेत् ॥ ७१
शं नोऽग्न इति सूक्तेन हुतेनार्थमवाप्नुयात् । कन्यावारिति सूक्तेन दिग्दोषाद्विप्रमुच्यते ॥ ७२
यदद्य कच्चेत्युदिते जप्ते वश्यं जगद्भवेत् । यद्वागिति च जप्तेन वाणी भवति संस्कृता ॥ ७३
वा(व)चोविदमिति ह्येतां जपन्वाचं समश्नुते । पवित्राणां पवित्रं तु पावमान्यो ह्यृचो मताः ॥ ७४
वैखानसा ऋचस्त्रिंशत्पवित्राः परमा मताः । ऋचो द्विषष्टिः प्रोक्ताश्च परस्येत्यृषिसत्तम ॥ ७५
सर्वकल्मषनाशाय पावनाय शिवाय च । स्वादिष्ठयेति सूक्तानां सप्तषष्टिरुदाहृता ॥ ७६
दशोत्तराण्यृचश्चैताः पावमान्यः शतानि षट् । एतज्जपंश्च जुह्वच्च घोरं मृत्युभयं जयेत् ॥ ७७
आपो हि ष्ठेति वारिस्थो जपेत्पापभयार्दने । प्रदेवत्रेति नियतो जपेच्च मरुधन्वसु ॥ ७८
प्राणान्तिके भये प्राप्ते क्षिप्रमायुस्तु विन्दति । प्रावेपामित्यृचमेकां जपेच्च मनसा निशि ॥ ७९
व्युष्टायामुदिते सूर्ये द्यूते जयमवाप्नुयात् । मा प्रगामेति मूढश्च पन्थानं पथि विन्दति ॥ ८०
क्षीणायुरिति मन्येत यं कंचित्सुहृदं प्रियम् । यत्ते यममिति स्नातस्तस्य मूर्धानमालभेत् ॥ ८१
सहस्रकृत्वः पञ्चाहं तेनाऽऽयुर्विन्दते महत् । इदमित्थेति जुहुयाद्घृतं प्राज्ञः सहस्रशः ॥ ८२
पशुकामो गवां गोष्ठे अर्थकामश्चतुष्पथे । वयः सुपर्णा इत्येतां जपन्वै विन्दते श्रियम् ॥ ८३
हविष्यन्तीयमभ्यस्य सर्वपापैः प्रमुच्यते । तस्य रोगा विनश्यन्ति कायाग्निर्वर्धते तथा ॥ ८४
या ओषधयः स्वस्त्ययनं सर्वव्याधिविनाशनम् । बृहस्पते अतीत्येतद्वृष्टिकामः प्रयोजयेत् ॥ ८५
सर्वत्रेति परा शान्तिर्ज्ञेयाऽप्रतिरथस्तथा । सूक्तं सांकाश्यपं नित्यं प्रजाकामस्य कीर्तितम् ॥ ८६
अहं रुद्रेभिरित्येतद्वाग्ग्मी भवति मानवः । न योनौ जायते विद्वाञ्जपन्रात्रीति रात्रिषु ॥ ८७
रात्रिसूक्तं जपन्रात्रौ रात्रिं क्षेमी नयेन्नरः । कल्पयन्तीति च जपन्नित्यं कृत्वाऽरिनाशनम् ॥ ८८
आयुष्यं चैव वर्चस्यं सूक्तं दाक्षायणं महत् । उत देवा इति जपेदामयघ्नं धृतव्रतः ॥ ८९
अयमग्ने जरीत्येतज्जपेदग्निभये सति । अरण्यानीत्यरण्येषु जपेत्तद्भयनाशनम् ॥ ९०
ब्राह्मीमासाद्य सूक्ते द्वे ऋचं ब्राह्मीं शतावरीम् । पृथगद्भिर्घृतैश्चैवोऽथ मेधां लक्ष्मीं च विन्दति ॥
शास इत्था सपत्नघ्नं संग्रामे विजिगीषतः । ब्रह्मणाऽग्निः संविदानं गर्भमृत्युनिवारणम् ॥ ९२
अपेहीति जपेत्सूक्तं शुचिर्दुःस्वप्ननाशनम् । येनेदमिति वै जप्त्वा समाधिं विन्दते परम् ॥ ९३
मयोभूर्वात इत्येतद्गवां स्वस्त्ययनं परम् । शाम्बरीमिन्द्रजालं वा मायामेतेन वारयेत् ॥ ९४
महित्रीणामवोऽस्त्विति पथि स्वस्त्ययनं जपेत् । मौक्षे विद्विषन्निन्द्रेष्यं जपेच्च रिपुनाशनम् ॥ ९५
वास्तोष्पतेन मन्त्रेण यजेच्च गृहदेवताः । जपस्यैष विधिः प्रोक्तो हुते ज्ञेयो विशेषतः ॥ ९६
होमान्ते दक्षिणा देया पापशान्तिर्हुतेन तु । हुतं शाम्यति चान्नेन अन्नं हेमप्रदानतः ॥ ९७
विप्राशिषस्त्वमोघाः स्युर्बहिः स्नानं तु सर्वतः । सिद्धार्थका यवा धान्यं पयो दधि घृतं तथा ॥

१ ग. 'नाभय' । २ घ. 'शार्वेषु' । ३ क. ङ. 'वमिति । ४ छ. 'यमिति तु स्ना' । ५ छ. इद मेध्येति । ६ ग. 'पर्णे ह' । ७ छ. सुत्र । ८ ख. ग. सकाश्यपं । ९ छ. 'द्रेति हत्ये' । १० छ. 'ति । भास इत्यद' । ११ छ. 'तः । ब्रह्मणोऽग्निः । १२ क. ख. ङ. पराम् । १३ क. ङ. 'म् । साचरी' । १४ छ. 'भवतोऽस्त्वि' । १५ छ. आग्ये । १६ छ. 'यश्च ज' ।

क्षीरवृक्षास्तथेध्मं तु होमे[1] वै सर्वकामदाः । समिधः कण्टकिन्यश्च राजिका रुधिरं विषम् ॥ ९९
अभिचारे तथा शैलमशनं सक्तवः पयः । दधि भैक्ष्यं फलं मूलमृग्विधानमुदाहृतम् ॥ १००

इत्यादिमहापुराण आग्नेय ऋग्विधानकथनं नामैकोनषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७५८०

अथ षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

यजुर्विधानम् ।

पुष्कर उवाच—

यजुर्विधानं वक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिप्रदं शृणु । ओंकारपूर्विका राम महाव्याहृतयो मताः ॥ १
सर्वकल्मषनाशिन्यः सर्वकामप्रदास्तथा । आज्याहुतिसहस्रेण देवानाराधयेद्बुधः ॥ २
मनसः काङ्क्षितं राम मनसेप्सितकामदम् । शान्तिकामो यवैः कुर्यात्तिलैः पापापनुत्तये ॥ ३
धान्यैः सिद्धार्थकैश्चैव सर्वकामकरैस्तथा । औदुम्बरीभिरिध्माभिः पशुकामस्य शस्यते ॥ ४
दध्ना चैवान्नकामस्य पयसा शान्तिमिच्छतः । अपामार्गसमिद्भिस्तु कामयन्कनकं बहु ॥ ५
कन्याकामो घृताक्तानि युग्मशो ग्रथितानि तु । जातीपुष्पाणि जुहुयाद्ग्रामार्थी तिलतण्डुलान् ६
वश्यकर्मणि शाखोट(*वासापामार्गमेव च । विषासृङ्मिश्रसमिधो व्याधिघातस्य भार्गव ॥ ७
क्रुद्धस्तु जुहुयात्सम्यक्)शत्रूणां वधकाम्यया । सर्वव्रीहिमयीं कृत्वा राज्ञः प्रतिकृतिं द्विजः ॥ ८
सहस्रशस्तु जुहुया (+द्राजा वशगतो भवेत् । वस्त्रकामस्य पुष्पाणि दूर्वा व्याधिविनाशिनी ॥ ९
ब्रह्मवर्चसकामस्य वासोऽग्रं च विधीयते । प्रत्यङ्गिरेषु जुहुया)त्तुषकण्टकभस्मभिः ॥ १०
विद्वेषणे च पक्ष्माणि काककौशिकयोस्तथा । कापिलं च घृतं हुत्वा तथा चन्द्रग्रहे द्विज ॥ ११
वचाचूर्णेन संपातात्समानीय च तां वचाम् । सहस्रमन्त्रितां भुक्त्वा मेधावी जायते नरः ॥ १२
एकादशाङ्गुलं शङ्कुं लौहं खादिरमेव च । द्विषतो वधोऽसीति जपन्निखनेद्रिपुवेश्मनि ॥ १३
उच्चाटनमिदं कर्म शत्रूणां कथितं तव । चक्षुष्या इति जप्त्वा च विनष्टं चक्षुराप्नुयात् ॥ १४
उपयुञ्जत इत्येतदनुवाकं तथाऽन्नदम् । तनूनपाग्ने सदिति दूर्वां हुत्वाऽर्तिवर्जितः ॥ १५
भेषजमसीति दध्याज्यैर्होमः पशूपसर्गनुत् । त्रियम्बकं यजामहे होमः सौभाग्यवर्धनः ॥ १६
कन्यानाम गृहीत्वा तु कन्यालाभकरः परः । भयेषु तु जपन्नित्यं भयेभ्यो विप्रमुच्यते ॥ १७
धुस्तूरपुष्पं सघृतं हुत्वा स्यात्सर्वकामभाक् । हुत्वा तु गुग्गुलं राम स्वप्ने पश्यति शंकरम् ॥ १८
युञ्जते मनोऽनुवाकं जप्त्वा दीर्घायुराप्नुयात् । विष्णो रराटमित्येतत्सर्वबाधाविनाशनम् ॥ १९
रक्षोघ्नं च यशस्यं च तथैव विजयप्रदम् । अयं नो अग्निरित्येतत्सङ्ग्रामे विजयप्रदम् ॥ २०
इदमापः प्रवहत स्नाने पापापनोदनम् । विश्वकर्मन्नु हविषा सूचीं लौहीं दशाङ्गुलाम् ॥ २१
कन्याया निखनेद्द्वारि साऽन्यस्मै न प्रदीयते । देव सवितरेतेन हुतेनैतेन चान्नवान् ॥ २२
अग्नौ स्वाहेति जुहुयाद्बलकामो द्विजोत्तमः । तिलैर्यवैश्च धर्मज्ञ तथाऽपामार्गतण्डुलैः ॥ २३

---

* च. पुस्तके धनुर्धिकान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति । + धनुर्धिकान्तर्गतो ग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति ।

---

[1] क. ख. छ. होमा । [2] ङ. नमत. ।

सहस्रमभिर्तां कृत्वा तथा गोरोचनां द्विज । तिलकं च तथा कृत्वा जनस्य प्रियतामियात् ॥२४
रुद्राणां च तथा जप्यं सर्वाघविनिषूदनम् । सर्वकर्मकरो होमस्तथा सर्वत्र शान्तिदः ॥ २५
अजाविकानामश्वानां कुञ्जराणां तथा गवाम् । मनुष्याणां नरेन्द्राणां बालानां योषितामपि २६
ग्रामाणां नगराणां च देशानामपि भार्गव । उपद्रुतानां धर्मज्ञ व्याधितानां तथैव च ॥ २७
मेरके समनुप्राप्ते रिपुजे च तथा भये । रुद्रहोमः परा शान्तिः पायसेन घृतेन च ॥ २८
कूष्माण्डघृतहोमेन सर्वान्पापान्व्यपोहति । सक्तुयावकभैक्षाशी नक्तं मनुजसत्तम ॥ २९
बहिःस्नानरतो मासान्मुच्यते ब्रह्महत्यया । मधु वातेति मन्त्रेण होमादितोऽखिलं लभेत् ॥ ३०
दधिक्राव्णोति हुत्वा तु पुत्रान्प्राप्नोत्यसंशयम् । तथा घृतवतीत्येतदायुष्यं स्याद्घृतेन तु ॥ ३१
स्वस्ति न इन्द्र इत्येतत्सर्वबाधाविनाशनम् । इह गावः प्रजायध्वमिति पुष्टिविवर्धनम् ॥ ३२
घृताहुतिसहस्रेण तथाऽलक्ष्मीविनाशनम् । स्रुवेण देवस्य त्वेति हुत्वाऽपामार्गतण्डुलम् ॥ ३३
मुच्यते विकृताच्छीघ्रमभिचारान्न संशयः । रुद्रै पत्रे पलाशस्य समिद्भिः कनकं लभेत् ॥ ३४
शिवो भवेत्यग्न्युत्पाते व्रीहिभिर्जुहुयान्नरः । याः सेना इति चैतच्च तस्करेभ्यो भयापहम् ॥३५
यो अस्मभ्यमरातीयाद्धुत्वा कृष्णतिलान्नरः । सहस्रशोऽभिचाराच्च मुच्यते विकृताद्द्विज ॥ ३६
अन्नेनान्नपतेत्येवं हुत्वा चान्नमवाप्नुयात् । हंसः शुचिषदित्येतज्जप्तं तोयेऽघनाशनम् ॥ ३७
चत्वारि शृङ्ग इत्येतत्सर्वपापहरं जले । देवा यज्ञेति जप्त्वा तु ब्रह्मलोके महीयते ॥ ३८
वसन्तेति च हुत्वाऽऽज्यमादित्याद्वरमाप्नुयात् । सुपर्णोऽसीति चेत्यस्य कर्म व्याहृतिवद्भवेत्॥३९
नमः स्वाहेति त्रिर्जप्त्वा बन्धनान्मोक्षमाप्नुयात् । अन्तर्जले त्रिरावर्त्य द्रुपदां सर्वपापमुक् ॥ ४०
इह गावः प्रजायध्वं मन्त्रोऽयं बुद्धिवर्धनः । हुतं तु सर्पिषा दध्ना पयसा पायसेन वा ॥ ४१
शं नो देवीति चैतेन हुत्वा पर्णफलानि च । आरोग्यं श्रियमाप्नोति जीवितं च चिरं तथा॥४२
ओषधीः प्रतिमोदध्वं वपने लवनेऽर्थकृत् । अश्वावती पायसेन होमाच्छान्तिमवाप्नुयात् ॥ ४३
तस्मा इति च मन्त्रेण बन्धनस्थो विमुच्यते । युवा सुवासा इत्येव वासांस्याप्नोति चोत्तमम् ४४
मुञ्चन्तु मा शपथ्या(था)दिसर्वकिल्बिषनाशनम् । मा मा हिंसीस्तिलाज्येन हुतं रिपुविनाशनम्
नमोऽस्तु सर्पेभ्यो हुत्वा घृतेन पायसेन तु । कृणुष्व पाज इत्येतदभिचारविनाशनम् ॥ ४६
दूर्वाकाण्डायुतं हुत्वा काण्डात्काण्डेति मानवः । ग्रामे जनपदे वाऽपि मेरकं तु शमं नयेत् ॥४७
रोगार्तो मुच्यते रोगात्तथा दुःखात्तु दुःखितः । औदुम्बरीश्च समिधो मधुमान्नो वनस्पतिः ॥४८
हुत्वा सहस्रशो राम धनमाप्नोति मानवः । सौभाग्यं महदाप्नोति व्यवहारे तथा जयम् ॥ ४९
अपां गर्भमिति हुत्वा देवं वर्षापयेद्ध्रुवम् । अपः पिबेति च तथा हुत्वा दधि घृतं मधु ॥ ५०
प्रवर्तयति धर्मज्ञ महावृष्टिमनन्तरम् । नमस्ते रुद्र इत्येतत्सर्वोपद्रवनाशनम् ॥ ५१
सर्वशान्तिकरं प्रोक्तं महापातकनाशनम् । अध्यवोचदित्यनेन रक्षणं व्याधितस्य तु ॥ ५२
रक्षोघ्नं च यशस्यं च चिरायुःपुष्टिवर्धनम् । सिद्धार्थकानां क्षेपेण पथि चैतज्जपन्सुखी ॥ ५३

---

१ क. ङ. च. मद्दरे । ख. ग. नरके । २ क. ङ. रुद्र यत्ते । ३ छ. 'द्र पातु प' । ४ ख. ग. घ. 'मराती' । ५ ख. ग. घ. तोयेघ' । ६ छ. 'रि भूङ्गेत्येतस्तु ऋवं' । ७ छ. वा । हुतं च इति । ८ क. ख. ग. ङ. घ. 'तु । उच्चार्य्या इति पैठेन बन्धस्थो । ९ छ. सर्वान्तरपिला' । १० क. ङ. 'सीतिवाक्येन । ११ छ. 'स्तु सर्वसर्पेभ्यो घृ' । १२ छ. 'पुष्प रान । १३ छ. मर्दं । १४ क. ङ. 'र्यं धममाप्नो' । १५ क. ङ. पयः । १६ क. ङ. च पीत्वाऽऽयुः' ।

(यजुर्विधानम्)

उपतिष्ठेत धर्मज्ञ सायं प्रातरतन्द्रितः ॥ ५४

असौ यस्ताम्र इत्येतत्पठन्नित्यं दिवाकरम् । ~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~ ५५

अन्नमक्षयमाप्नोति दीर्घमायुश्च विन्दति । प्रमुञ्च धन्वन्नित्येतत्षड्भिरायुधमन्त्रणम् ॥ ५६

रिपूणां भयदं युद्धे नात्र कार्या विचारणा । मा नो महान्त इत्येवं बालानां शान्तिकारकम् ॥ ५७

मो हिरण्यबाहव इत्यनुवाकसप्तकम् । राजिकां कटुतैलाक्तां जुहुयाच्छत्रुनाशनीम् ॥ ५८

मो वः किरिकेभ्यश्च पद्मलक्षकृतैर्नरः । राज्यलक्ष्मीमवाप्नोति तथा बिल्वैः सुवर्णकम् ॥ ५९

मा रुद्रायेति तिलैर्होमाच्च धनमाप्यते । दूर्वाहोमेन चाऽऽज्येन सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ ६०

आशुः शिशान इत्येतदायुधानां च रक्षणे । (*सङ्ग्रामे कथितं राम सर्वशत्रुनिबर्हणम् ॥ ६१

राजश्च मेति जुहुयात्सहस्रं पञ्चभिर्द्विज । आज्याहुतीनां धर्मज्ञ चक्षूरोगाद्विमुच्यते ॥)

शं नो वनस्पते गृहे होमः स्याद्वास्तुदोषनुत् । अग्न आयूंषि हुत्वाऽऽज्यं द्वेषं नाऽऽप्नोति केनचित्

अपां फेनेति लाजाभिर्हु(र्जैश्च हु)त्वा जयमवाप्नुयात् । भद्रा इतीन्द्रियैर्हीनो जपन्स्यात्सकलेन्द्रियः ॥ ६४

अग्निश्च पृथिवी चेति वशीकरणमुत्तमम् । अध्वनेति जपन्मन्त्रं व्यवहारे जयी भवेत् ॥ ६५

ब्रह्मराजन्यमिति च कर्मारम्भे तु सिद्धिकृत् । संवत्सरोऽसीति घृतैर्लक्षहोमादरोगवान् ॥ ६६

केतुं कृण्वन्नितीत्येतत्सङ्ग्रामे जयवर्धनम् । इन्द्रोऽग्निर्धर्म इत्येतद्रणे धर्मनिबन्धनम् ॥ ६७

धन्वना गेति मन्त्रश्च धनुर्ग्रहणिकः परः । यजीतेति(?) तथा मन्त्रो विज्ञेयो ज्याभिमन्त्रणे ॥ ६८

अहिरिवेत्येतच्छराणां मन्त्रणे भवेत् । वह्नीनां पितरित्येतत्तूणमन्त्रः प्रकीर्तितः ॥ ६९

युञ्जन्तीति तथाऽश्वानां योजने मन्त्र उच्यते । आशुः शिशान इत्येतद्यात्रारम्भणमुच्यते ॥ ७०

विष्णोः क्रमेति मन्त्रश्च रथारोहणिकः परः । आजङ्घन्तीति चाश्वानां ताडनीयमुदाहृतम् ॥ ७१

याः सेना अभित्वरीति परसैन्यमुखे जपेत् । दुन्दुभ्य इति चाप्येतद्दुन्दुभीताडनं भवेत् ॥ ७२

एतैः पूर्वहुतैर्मन्त्रैः कृत्वैवं विजयी भवेत् । यमेन दत्तमित्यस्य कोटिहोमाद्विचक्षणः ॥ ७३

रथमुत्पादयेच्छीघ्रं सङ्ग्रामे विजयप्रदम् । आ कृष्णेति तथैवास्य कर्म व्याहृतिवद्भवेत् ॥ ७४

शिवसंकल्पजापेन समाधिं मनसो लभेत् । पञ्च नद्यः(?) पञ्चलक्षं हुत्वा लक्ष्मीमवाप्नुयात् ॥ ७५

यदा बध्नन्दाक्षायणा मन्त्रेणानेन मन्त्रितम् । सहस्रकृत्वः कनकं धारयेद्रिपुवारणम् ॥ ७६

इमं जीवेभ्य इति च शिलां लोष्टं चतुर्दिशम् । क्षिपेद्गृहे तदा तस्य न स्याच्चौरभयं निशि ॥ ७७

परि मे गामनेनेति वशीकरणमुत्तमम् । हन्तुमभ्यागतस्तत्र वशी भवति मानवः ॥ ७८

भक्ष्यताम्बूलपुष्पाद्यं मन्त्रितं तु प्रयच्छति । यस्य धर्मज्ञ वशगः सोऽस्य शीघ्रं भविष्यति ॥ ७९

शं नो मित्र इतीत्येतत्सदा सर्वत्र शान्तिदम् । गणानां त्वा गणपतिं कृत्वा होमं चतुष्पथे ॥ ८०

वशी कुर्याज्जगत्सर्वं सर्वधान्यैरसंशयम् । हिरण्यवर्णाः शुचयो मन्त्रोऽयमभिषेचने ॥ ८१

शं नो देवीरभिष्टये तथा शान्तिकरः परः । एकचक्रेति मन्त्रेण हुतेनाऽऽज्येन भागशः ॥

ग्रहेभ्यः शान्तिमाप्नोति प्रसादं न च संशयः । गावो भग इति द्वाभ्यां हुत्वाऽऽज्यं गा अवाप्नुयात्

---

* घ. पुस्तकेऽयं धनुर्विधानान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ।

---

१ क. ङ. अर्यम' । २ क. ङ. च. छ. 'ष्ठाहुतं' । ३ ख. मानेन । छ. मान्देन । ४ छ. 'म् । राजहामें' । ५ छ. ङ. तिनियोज्जयेद ५ घ. नो भयस्येति गृ' । ६ छ. धन्वा नागे' । ७ छ. 'हिरवे ये' । ८ छ. 'जङ्घेती' । १० छ. 'दा बधू दाक्षा' ।

मवादां पः(?) सोपदिति गृं(ग्र)हयज्ञे विधीयते । देवेभ्यो वनस्पत इति द्रुमयज्ञे विधीयते ॥८३
गायत्री वैष्णवी ज्ञेया तद्विष्णोः परमं पदम् । सर्वपापप्रशमनं सर्वकामकरं तथा ॥ ८४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये यजुर्विधानकथनं नाम षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७६६४

अथैकषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सामविधानम् ।

पुष्कर उवाच—

यजुर्विधानं कथितं वक्ष्ये साम्नां विधानकम् । संहितां वैष्णवीं जप्त्वा हुत्वा स्यात्सर्वकामभाक्
संहितां छान्दसीं साधु जप्त्वा प्रीणाति शंकरम् । स्कान्दीं पैत्र्यां संहितां च जप्त्वा स्यात्
प्रसादवान् ॥ २
यत इन्द्र भयामहे हिंसादोषविनाशनम् । अवकीर्णी मुच्यते च अग्निस्तिग्मेति वै जपन् ॥ ३
सर्वपापहरं ज्ञेयं परितोषं च तासु च । अविक्रेयं च विक्रीय जपेद्घृतवतीति चैं ॥ ४
अया नो देव सवितर्ज्ञेयं दुःस्वप्ननाशनम् । अबोध्यग्निरिति मन्त्रेण घृतं राम यथाविधि ॥ ५
अभ्युक्ष्य घृतशेषेण मेखलाबन्ध इष्यते । स्त्रीणां यासां तु गर्भाणि पतन्ति भृगुसत्तम(?) ॥ ६
मणिं जातस्य बालस्य बध्नीयाच्चदनन्तरम् । सोमं राजानमेतेन व्याधिभिर्विप्रमुच्यते ॥ ७
सर्पसाम प्रयुञ्जानो नाऽऽप्नुयात्सर्पजं भयम् । माऽघ त्वां वायतेत्येतद्धुत्वा(?) विप्रः सहस्रशः॥
शवावरि(री)मणिं बद्ध्वा नाऽऽप्नुयाच्छस्त्रतो भयम् । दीर्घतमसोऽर्क इति हुत्वाऽन्नं प्राप्नुयाद्बहु
समध्यायन्तीति जपन्न म्रियेत पिपासया । त्वमिमा ओषधीत्येतज्जप्त्वा व्याधिं न चाऽऽप्नुयात्
पथि देवव्रतं जप्त्वा भयेभ्यो विप्रमुच्यते । यदिन्द्रो मुनये त्वेति हुतं सौभाग्यवर्धनम् ॥ ११
भगो न चित्र इत्येवं नेत्रयोरञ्जनं हितम् । सौभाग्यवर्धनं राम नात्र कार्या विचारणा ॥ १२
(*जपेदिन्द्रेति वर्गं च तथा सौभाग्यवर्धनम् । परि प्रिया हि व: कारि:(?) काम्यां संश्रावयेत्स्त्रियम्
सा तं कामयते राम नात्र कार्या विचारणा ।) रथंतरं वामदेव्यं ब्रह्मवर्चसवर्धनम् ॥ १४
प्रातर्पेद्बालकं नित्यं वचाचूर्णं घृतप्लुतम् । इन्द्रमिद्गाथिनं जप्त्वा भवेच्छ्रुतिधरस्त्वसौ ॥ १५
हुत्वा रथंतरं जप्त्वा पुत्रमाप्नोत्यसंशयम् । मयि श्रीरिति मन्त्रोऽयं जप्तव्यः श्रीविवर्धनः ॥ १६
वैरूप्यस्याष्टकं नित्यं प्रयुञ्जानः श्रियं लभेत् । सप्ताष्टकं प्रयुञ्जानः सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ १७
गव्यं पुण्डीर्यो नित्यं सायं प्रातरतन्द्रितः । उपस्थानं गवां कुर्यात्तस्य स्युस्ताः सदा गृहे ॥ १८
घृताक्तं तु यवद्रोणं वात आवातु भेषजम् । अनेन हुत्वा विधिवत्सर्वां मायां व्यपोहति ॥ १९
न देवो दासेन विल्वान्हुत्वा कार्मणकृन्तनम् । अभि त्वां शूर नोनुमो वषट्कारसमन्वितम् २०

---

* क. ख. पुस्तकयोरयं धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ।

---

१ क. ख. मुनम् । २ ग. इन्द्रं नजाम° । ३ क. ख. च । ४ नो देवः सवितेति ज्ञे° । ४ ग. अया । ५ क. ख. °भ्यजुनो । ६ क. ख. दीर्घ चमसोऽर्के इ° । ७ घ. ग. मित्र । ८ क. ख. °वेन्तुति° । ९ क. ख. कार्मणिकृन्तनम् । १० ग. स्या पूर्वोक्तवे च° ।

वामदेव्यसहस्रं तु हुतं युद्धे जयप्रदम् । हस्त्यश्वपुरुषान्कुर्याद्बुधः पिष्टमयाञ्शुभान् ॥ २१
परकीयानथोद्दिश्य प्रधानपुरुषांस्तथा । सुस्विन्नान्पिष्टकृतवरान्क्षुरेणोत्कृत्य भागशः ॥ २२
अभि त्वा शूर नोनुमो मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् । कृत्वा सर्षपतैलाक्तान्क्रोधेन जुहुयात्ततः ॥ २३
एतत्कृत्वा बुधः कर्म सङ्ग्रामे जयमाप्नुयात् । गारुडं वामदेव्यं च रथंतरबृहद्रथौ ॥
सर्वपापप्रशमनाः कथिताः संशयं विना ॥ २४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सामविधानं नामैकषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७६८८

अथ द्विषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

अथर्वविधानम् ।

पुष्कर उवाच—
साम्नां विधानं कथितं वक्ष्ये चाथर्वणामथ । शौन्तातीयं गणं हुत्वा शान्तिमाप्नोति मानवः ॥१
भैषज्यं च गणं हुत्वा सर्वान्रोगान्व्यपोहति । त्रिसप्तीयं गणं हुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २
क्वचिन्नाऽऽप्नोति च भयं हुत्वा चैवाभयं गणम् । न क्वचिज्जायते राम गणं हुत्वाऽपराजितम् ३
आयुष्यं च गणं हुत्वा ह्यपमृत्युं व्यपोहति । स्वस्तिमाप्नोति सर्वत्र हुत्वा स्वस्त्ययनं गणम्॥४
श्रेयसा योगमाप्नोति शर्मवर्मगणं तथा । वास्तोष्पत्यगणं हुत्वा वास्तुदोषान्व्यपोहति ॥ ५
तथा रौद्रगणं हुत्वा सर्वान्दोषान्व्यपोहति । एतैर्दशगुणैर्होमो ह्यष्टादशसु शान्तिषु ॥ ६
वैष्णवी शान्तिरैन्द्री च ब्राह्मी रौद्री तथैव च । वायव्या वारुणी चैव कौबेरी भार्गवी तथा॥७
प्राजापत्या तथा त्वाष्ट्री कौमारी वह्निदेवता । मारुद्गणा च गान्धारी शान्तिर्नैर्ऋतकी तथा ॥८
शान्तिराङ्गिरसी याम्या पार्थिवी सर्वकामदा । यस्त्वां मृत्युरिति ह्येनज्जप्तं मृत्युविनाशनम् ॥९
सुपर्णस्त्वेति हुत्वा च भुजगैर्नैव बाध्यते । इन्द्रेण दत्तमित्येतत्सर्वकामकरं भवेत् ॥ १०
(*इन्द्रेण दण्डमित्येतत्सर्वबाधाविनाशनम् । इमा देवीति मन्त्रश्च सर्वशान्तिकरः परः ॥ ११
देवा मरुत इत्येतत्सर्वकामकरं भवेत् ।) यमस्य लोकादित्येतद्दुःस्वप्नशमनं परम् ॥ १२
इन्द्रश्च पञ्च वणिजः पुण्यलाभकरं परम् । कामो मे वाजीति हुतं स्त्रीणां सौभाग्यवर्धनम् ॥१३
तुभ्यमेव जपन्नित्यमयुतं तु हुतं भवेत् । अग्ने गोभिर्न इत्येतन्मेधावृद्धिकरं परम् ॥ १४
ध्रुवं ध्रुवेणेति हुतं स्थानलाभकरं भवेत् । अलक्तजीवेति शुना कपिलाभकरं भवेत् ॥ १५
अहं ते भग इत्येतद्भवेत्सौभाग्यवर्धनम् । ये मे पाशास्तथाऽप्येतद्बन्धनान्मोक्षकारणम् ॥ १६
शपत्नहन्निति रिपून्नाशयेद्धोमजाप्यतः । त्वमुत्तममितीत्येतद्यशोबुद्धिविवर्धनम् ॥ १७
यथा मृगमतीत्येतत्स्त्रीणां सौभाग्यवर्धनम् । येन चेह दिशं चैव गर्भलाभकरं भवेत् ॥ १८
अयं ते योनिरित्येतत्पुत्रलाभकरं भवेत् । शिवः शिवाभिरित्येवं भवेत्सौभाग्यवर्धनम् ॥ १९

---

* ग्रन्थोऽयं धनुश्चिह्नान्तर्गतः क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ छ. वामदेव्यन्व° । २ ख. ग. शान्तातीयं । ङ. च. शरातीयं । ३ ख. ग. गान्धवा । ४ छ. दत्तामे° । ५ क. ख. ग. ङ. इन्द्र च प° । ६ क. ङ. च. कामनेवाबाते । ७ क. ङ. च. मे प्राणास्त° । ८ क. ङ. 'तत्कुर्द भूयः प्रक्षा-र्पयेत् । मृ° ।

(देवपूजावैश्वदेवबली)

वृष्टिवैकृत्यनाशः स्यात्पर्जन्येन्द्रार्कपूजनात् । नगरादपसर्पन्ते समीपमुपयान्ति च ॥ २०

नद्यो ह्रदप्रस्रवणा विरसाश्च भवन्ति च । सलिलाशयवैकृत्ये जप्तव्यो वारुणो मनुः ॥ २१

अकालप्रसवा नार्यः कालतो वाऽप्रजास्तथा । विकृतप्रसवाश्चैव युग्मप्रसवनादिकम् ॥ २२

स्त्रीणां प्रसववैकृत्ये स्त्रीविप्रादिं प्रपूजयेत् । वडवा हस्तिनी गौर्वा यदि युग्मं प्रसूयते ॥ २३

विजात्यं विकृतं वाऽपि षड्भिर्मासैर्म्रियेत वै । विकृतं वा प्रसूयन्ते परचक्रभयं भवेत् ॥ २४

होमः प्रसूतिवैकृत्ये जपो विप्रादिपूजनम् । यानि यानान्ययुक्तानि युक्तानि न वहन्ति च ॥२५

आकाशे तूर्यनादाश्च महद्भयमुपस्थितम् । प्रविशन्ति यदा ग्राममारण्या मृगपक्षिणः ॥ २६

अरण्यं यान्ति वा ग्राम्या जलं यान्ति स्थलोद्भवाः । स्थलं वा जलजा यान्ति राजद्वारादिके शिवाः

प्रदोषे कुक्कुटो वासे शिवा चार्कोदये भवेत् । गृहं कपोतः प्रविशेत्क्रव्याद्वा मूर्ध्नि लीयते ॥ २८

मधु वा मक्षिका कुर्यात्काको मैथुनगो दृशि । प्रासादतोरणोद्यानद्वारप्राकारवेश्मनाम् ॥ २९

अनिमित्तं तु पतनं दृढानां राजमृत्यवे । रजसा वाऽथ धूमेन दिशो यत्र समाकुलाः ॥ ३०

केतूदयोपरागौ च च्छिद्रता शशिसूर्ययोः । ग्रहर्क्षविकृतिर्यत्र तत्रापि भयमादिशेत् ॥ ३१

अग्निर्यत्र न दीप्येत स्रवन्ते चोदकुम्भकाः । मृतिर्भयं शून्यतादि ह्युत्पातानां फलं भवेत् ॥

द्विजदेवादिपूजाभ्यः शान्तिर्जप्यैस्तु होमतः ॥ ३२

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये उत्पातशान्तिकथनं नाम त्रिषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७७४९

अथ चतुःषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

देवपूजावैश्वदेवबली ।

पुष्कर उवाच—

देवपूजादिकं कर्म वक्ष्ये चोत्पातमर्दनम् । आपो हि ष्ठेति तिसृभिः स्नातोऽर्घ्यं विष्णवेऽर्पयेत् ॥

हिरण्यवर्णामिति च पाद्यं च तिसृभिर्द्विज । शं न आपो ह्याचमनमिदमापोऽभिषेचनम् ॥ २

रथे अक्षे च तिसृभिर्गन्धं युवेति वस्त्रकम् । पुष्पं पुष्पवतीत्येवं धूपं धूरसि वाऽप्यथ ॥ ३

तेजोऽसि शुक्रं दीपं स्यान्मधुपर्कं दधीति च । हिरण्यगर्भ इत्यष्टावृचः प्रोक्ता निवेदने ॥ ४

अन्नस्य मनुजश्रेष्ठ पानस्य च सुगन्धिनः । चामरव्यजनोपानच्छत्रं यानासने तथा ॥ ५

यत्किंचिदेवमादि स्यात्सावित्रेण निवेदयेत् । पौरुषं तु जपेत्सूक्तं तेनैव जुहुयाच्चया ॥ ६

अर्चाभावे तथा वेद्यां जले पूर्णघटे तथा । नदीतीरेऽथ कमले शान्तिः स्याद्विष्णुपूजनात् ॥ ७

ततो होमः प्रकर्तव्यो दीप्यमाने विभावसौ । परिसंमृज्य पर्युक्ष्य परिस्तीर्य परिस्तरैः ॥ ८

सर्वान्नाग्रं समुद्धृत्य जुहुयात्प्रयतस्ततः । वासुदेवाय देवाय प्रभवे चाव्ययाय च ॥ ९

अग्नये चैव सोमाय मित्राय वरुणाय च । इन्द्राय च महाभाग इन्द्राग्निभ्यां तथैव च ॥ १०

विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यः प्रजानां पतये नमः । अनुमत्यै तथा राम धन्वन्तरय एव च ॥ ११

वास्तोष्पत्यै (तये)ततो देव्यै ततः स्विष्टकृतेऽग्नये । स चतुर्थ्यन्तनाम्ना तु हुत्वैतेभ्यो बलिं हरेत्

---

१ ग. 'धुरा नडिरां' कु' । २ ग. 'वाऽद्वाऽय । ३ ग. भूतोऽप्रति चाव्य' । ४ क. ट. च. ग. 'त तदंरा । ५ च. तयोदीच्यै त' ।

बृहस्पतिर्नः परिपातु पथि स्वस्त्ययनं भवेत् । युञ्जामि त्वेति कथितमपमृत्युनिवारणम् ॥ २०
अथर्वशिरसोऽध्येता सर्वपापैः प्रमुच्यते । प्राधान्येन तु मन्त्राणां किंचित्कर्म तवेरितम् ॥ २१
वृक्षाणां यज्ञियानां तु समिधः प्रथमं हविः । आज्यं च व्रीहयश्चैव तथा वै गौरसर्षपाः ॥ २२
अक्षतानि तिलाश्चैव दधिक्षीरे च भार्गव । दर्भास्तथैव दूर्वाश्च बिल्वानि कमलानि च ॥ २३
शान्तिपुष्टिकराण्याहुर्द्रव्याण्येतानि सर्वशः । तैलं कणानि धर्मज्ञ राजिका रुधिरं विषम् ॥ २४
समिधः कण्टकोपेता अभिचारेषु योजयेत् । आर्षं वै दैवतं छन्दो विनियोगज्ञ आचरेत् ॥ २५

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽथर्वविधान नाम द्विषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७७१३

अथ त्रिषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

उत्पातशान्तिः ।

पुष्कर उवाच—
श्रीसूक्तं प्रतिवेदं च ज्ञेयं लक्ष्मीविवर्धनम् । हिरण्यवर्णां हरिणीमृचः पञ्चदश श्रियः ॥ १
रथेष्वक्षेषु वाजेति चतस्रो यजुषि श्रियः । स्रावन्तीयं तथा साम श्रीसूक्तं सामवेदके ॥ २
श्रियं धातर्मयि धेहि प्रोक्तमाथर्वणे तथा । श्रीसूक्तं यो जपेद्भक्त्या हुत्वा श्रीस्तस्य वै भवेत् ॥
पद्मानि चाथ बिल्वानि हुत्वाऽऽज्यं वा तिलाञ्श्रियः । एकं तु पौरुषं सूक्तं प्रतिवेदं तु सर्वदम्
सूक्तेन दद्यान्निष्पापो ह्येकैकया जलाञ्जलिम् । स्नात एकैकया पुष्पं विष्णोर्दत्त्वाऽघहा भवेत् ॥
स्नात एकैकया दत्त्वा फलं स्यात्सर्वकामभाक् । महापापोपपापान्तो भवेज्जप्त्वा तु पौरुषम् ॥
कृच्छ्रैर्विशुद्धो जप्त्वा च हुत्वा स्नात्वाऽथ सर्वभाक् । अष्टादशभ्यः शान्तिभ्यस्तिस्रोऽन्याः शान्तयो वराः ॥ ७
अमृता चाभया सौम्या सर्वोत्पातविमर्दनाः । अमृता सर्वदैवत्या अभया ब्रह्मदैवता ॥ ८
सौम्या च सर्वदैवत्या एका स्यात्सर्वकामदा । अभयायाः मणिः कार्यो वरुणस्य भृगूत्तम ॥ ९
शतकाण्डोऽमृतायाश्च सौम्यायाः शङ्खजो मणिः । तद्दैवत्यास्तथा मन्त्राः सिद्धौ स्यान्मणिबन्धनम्
दिव्यान्तरी(रि)क्षभौमादिसमुत्पातार्दना इमाः । दिव्यान्तरी(रि)क्षभौमं तु अद्भुतं त्रिविधं शृणु
ग्रहर्क्षवैकृतं दिव्यमान्तरी(रि)क्षं निबोध मे । उल्कापातश्च दिग्दाहः परिवेशस्तथैव च ॥ १२
गन्धर्वनगरं चैव वृष्टिश्च विकृता च या । चरस्थिरभवं भूमौ भूकम्पमपि भूमिजम् ॥ १३
सप्ताहाभ्यन्तरे वृष्टावद्भुतं निष्फलं भवेत् । शान्तिं विना त्रिभिर्वर्षैरद्भुतं भयकृद्भवेत् ॥ १४
देवतार्चाः प्रनृत्यन्ति वेपन्ते प्रज्वलन्ति च । आरटन्ति च रोदन्ति प्रस्विद्यन्ते हसन्ति च ॥१५
अर्चाविकारोपशमोऽभ्यर्च्य हुत्वा प्रजापतेः । अनग्निर्दीप्यते यत्र राष्ट्रे च भृशनिःस्वनम् ॥ १६
न दीप्यते चेन्धनवांस्तद्राष्ट्रं पीड्यते नृपैः । अग्निवैकृत्यशमनमग्निमन्त्रैश्च भार्गव ॥ १७
अकाले फलिता वृक्षाः क्षीरं रक्तं स्रवन्ति च । वृक्षोत्पातप्रशमनं शिवं पूज्य च कारयेत् ॥ १८
अतिवृष्टिरनावृष्टिर्दुर्भिक्षायोभयं मतम् । अनृतौ त्रिदिनारब्धवृष्टिर्ज्ञेया भयाय हि ॥ १९

---

१ ख. 'रक्षौसतादि'।

दृष्टिवैकृत्यनाशः स्यात्पर्जन्येन्द्रार्कपूजनात् । नगराद्यपसर्पन्ते समीपमुपयान्ति च ॥ २०
नद्यो ह्रदप्रस्रवणा विरसाश्च भवन्ति च । सलिलाशयवैकृत्ये जप्तव्यो वारुणो मनुः ॥ २१
अकालप्रसवा नार्यः कालतो वाऽप्रजास्तथा । विकृतप्रसवाश्चैव युग्मप्रसवनादिकम् ॥ २२
स्त्रीणां प्रसववैकृत्ये स्त्रीविप्रादीन् प्रपूजयेत् । वडवा हस्तिनी गौर्वा यदि युग्मं प्रसूयते ॥ २३
विजात्यं विकृतं वाऽपि षड्भिर्मासैर्म्रियेत वै । विकृतं वा प्रसूयन्ते परचक्रभयं भवेत् ॥ २४
होमः प्रसूतिवैकृत्ये जपो विप्रादिपूजनम् । यानि यानान्ययुक्तानि युक्तानि न वहन्ति च ॥२५
आकाशे तूर्यनादाश्च महद्भयमुपस्थितम् । प्रविशन्ति यदा ग्राममारण्या मृगपक्षिणः ॥ २६
अरण्यं यान्ति वा ग्राम्या जलं यान्ति स्थलोद्भवाः । स्थलं वा जलजा यान्ति राजद्वारादिके शिवाः
प्रदोषे कुक्कुटो वासे शिवा चार्कोदये भवेत् । गृहं कपोतः प्रविशेत्क्रव्यादो मूर्ध्नि लीयते ॥ २८
मधु वा मक्षिका कुर्यात्काको मैथुनगो दृशि । प्रासादतोरणोद्यानद्वारप्राकारवेश्मनाम् ॥ २९
अनिमित्तं तु पतनं दृढानां राजमृत्यवे । रजसा वाऽथ धूमेन दिशो यत्र समाकुलाः ॥ ३०
केतूदयोपरागौ च च्छिद्रता शशिसूर्ययोः । ग्रहर्क्षविकृतिर्यत्र तत्रापि भयमादिशेत् ॥ ३१
अग्निर्यत्र न दीप्येत स्रवन्ते चोदकुम्भकाः । मृतिर्भयं शून्यतादि ह्युत्पातानां फलं भवेत् ॥
द्विजदेवादिपूजाभ्यः शान्तिर्जप्यैस्तु होमतः ॥ ३२

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये उत्पातशान्तिकथनं नाम त्रिषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७७४५

अथ चतुःषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

देवपूजावैश्वदेवबली ।

पुष्कर उवाच—

देवपूजादिकं कर्म वक्ष्ये चोत्पातमर्दनम् । आपो हि ष्ठेति तिसृभिः स्नातोऽर्घ्यं विष्णवेऽर्पयेत् ॥
हिरण्यवर्णामिति च पाद्यं च तिसृभिर्द्विज । शं न आपो ह्याचमनमिदमापोऽभिषेचनम् ॥ २
रथे अक्षे च तिसृभिर्गन्धं युवेति वस्त्रकम् । पुष्पं पुष्पवतीत्येवं धूपं धूरसि वाऽप्यथ ॥ ३
तेजोऽसि शुक्रे दीपं स्यान्मधुपर्कं दधीति च । हिरण्यगर्भ इत्यष्टावृचः प्रोक्ता निवेदने ॥ ४
अन्नस्य मनुजश्रेष्ठ पानस्य च सुगन्धिनः । चामरव्यजनोपानच्छत्रं यानासने तथा ॥ ५
यत्किंचिदेवमादि स्यात्सावित्रेण निवेदयेत् । पौरुषं तु जपेत्सूक्तं तेनैव जुहुयात्तथा ॥ ६
अर्चाभावे तथा वेद्यां जले पूर्णघटे तथा । नदीतीरेऽथ कमले शान्तिः स्याद्विष्णुपूजनात् ॥ ७
ततो होमः प्रकर्तव्यो दीप्यमाने विभावसौ । परिसंमृज्य पर्युक्ष्य परिस्तीर्य परिस्तरैः ॥ ८
सर्वान्नाग्रं समुद्धृत्य जुहुयात्प्रयतस्ततः । वासुदेवाय देवाय प्रभवे चाव्ययाय च ॥ ९
अग्नये चैव सोमाय मित्राय वरुणाय च । इन्द्राय च महाभाग इन्द्राग्निभ्यां तथैव च ॥ १०
विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यः प्रजानां पतये नमः । अनुमत्यै तथा राम धन्वन्तरय एव च ॥ ११
वास्तोष्पत्यै (तये)ततो देव्यै ततः स्विष्टकृतेऽग्नये । स चतुर्थ्यन्तनाम्ना तु हुत्वैभ्यो बलिं हरेत्

---

१ ङ. 'पुरा मक्षिका कु' । २ ङ. 'वाऽद्वाऽथ । ३ ग. पूर्णोऽसि वाप्य' । ४ क. ट. घ. ङ. 'स तदंव ।
५ च. तपोदीप्ये व' ।

सक्षोपतक्षमभितः पूर्वेणाभिमतः परम् । अश्वानामपि धर्मज्ञ ऊर्णानामानि चाप्यथ ॥ १३
निर्ऋन्धी धूम्रिणीका च अस्यन्ती तथैव च । मेघपत्नी च नामानि सर्वेषामेव भार्गव ॥ १४
आग्नेयाद्याः क्रमेणाथ ततः शक्तिषु निक्षिपेत् । नन्दिन्यै च सुभाग्यै च सुमङ्गल्यै च भार्गव१५
भद्रकाल्यै ततो दत्त्वा स्थूणायां च तथा श्रियै । हिरण्यकेश्यै च तथा वनस्पतय एव च ॥ १६
धर्माधर्ममयौ द्वारे गृहमध्ये ध्रुवाय च । मृत्यवे च बहिर्दद्याद्वरुणायोदकाशये ॥ १७
भूतेभ्यश्च बहिर्दद्याच्छरणे धनदाय च । इन्द्रायेन्द्रपुरुषेभ्यो दद्यात्पूर्वेण मानवः ॥ १८
यमाय तत्पुरुषेभ्यो दद्याद्दक्षिणतस्तथा । वरुणाय तत्पुरुषेभ्यो दद्यात्पश्चिमतस्तथा ॥ १९
सोमाय सोमपुरुषेभ्य उदग्दद्यादनन्तरम् । ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्यो मध्ये दद्यात्तथैव च ॥ २०
आकाशे च तथा चोर्ध्वे स्थण्डिलाय क्षितौ तथा । दिवा दिवाचरेभ्यश्च रात्रौ रात्रिचरेषु च ॥
बलिं बहिस्तथा दद्यात्सायं प्रातस्तु प्रत्यहम् । पिण्डनिर्वपणं कुर्यात्ततः सायं न कारयेत् ॥ २२
पित्रे तु प्रथमं दद्यात्तत्पित्रे तदनन्तरम् । प्रपितामहाय तन्मात्रे पितृमात्रे ततोऽर्पयेत् ॥ २३
तन्मात्रे दक्षिणाग्रेषु कुशेष्वेवं यजेत्पितॄन् । इन्द्रवारुणवायव्या याम्या वा नैर्ऋताश्च ये ॥ २४
ते काकाः प्रतिगृह्णन्तु इमं पिण्डं मयोद्धृतम् । काकपिण्डं तु मन्त्रेण शुनः पिण्डं प्रदापयेत् ॥ २५
विवस्वतः कुले जातौ द्वौ श्यामशबलौ शुनौ । तेषां पिण्डं प्रदास्यामि पथि रक्षन्तु मे सदा २६
सौरभेय्यः सर्वहिताः पवित्राः पापनाशनाः । प्रतिगृह्णन्तु मे ग्रासं गावस्त्रैलोक्यमातरः ॥ २७
गोग्रासं च स्वस्त्ययनं कृत्वा भिक्षां प्रदापयेत् । अतिथीन्दीनान्पूजयित्वा गृही भुञ्जीत च स्वयम्
ॐ भूः स्वाहा, ॐ भुवः स्वाहा, ॐ स्वः स्वाहा, ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा । ॐ देवकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा । ॐ पितृकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा । ॐ आत्मकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा । ॐ मनुष्यकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा । ॐ एनस एनसोऽवयजनमसि स्वाहा । यच्चाहमेनो विद्वांश्चकार यच्चाविद्वांस्तस्य सर्वस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा । अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा । ॐ प्रजापतये स्वाहा ॥ २८
विष्णुपूजावैश्वदेवबलिस्ते कीर्तितो मया ॥ २९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये देवपूजावैश्वदेवबलिकथनं नाम चतुःषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७७७४

अथ पञ्चषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

दिक्पालादिस्नानम् ।

अग्निरुवाच—

सर्वार्थसाधनं स्नानं वक्ष्ये शान्तिकरं शृणु । स्नापयेच्च सरित्तीरे ग्रहान्विष्णुं विचक्षणः ॥ १
देवालये ज्वरार्त्यादौ विनायकग्रहार्दिते । विद्यार्थिनो ह्रदे गेहे जयकामस्य तीर्थके ॥ २
पद्मिन्यां स्नापयेन्नारीं गर्भो यस्याः स्रवेत्तथा । अशोकसंनिधौ स्नायाज्जातो यस्या विनश्यति॥

---

१ क. ङ. निरृधी । २ च. जाता दशम्यां द्वादशारुणाः । तें । ३ छ. दद्यात्स' । ४ क. ङ. 'च—नित्यं नैमित्तिकं स्ना' । ख. 'च—सर्वार्थसाधक स्ना' । ५ च. 'नो ह्रदहे च ज' ।

पुष्यार्थिन्याश्च पुष्याढ्ये पुत्रार्थिन्याश्च सागरे । गृहे सौभाग्यकामानां सर्वेषां विष्णुसंनिधौ ॥४
वैष्णवे रेवतीपुष्ये सर्वेषां स्नानमुत्तमम् । स्नानकामस्य सप्ताहं पूर्वमुत्सादनं स्मृतम् ॥　५
पुनर्नवां रोचनां च शताङ्गागुरुणा त्वचम् । मधूकं रजनी द्वे च तगरं नागकेशरम् ॥　६
अम्बरीं चैव मञ्जिष्ठां मांसीयासर्ककर्दमैः । मियङ्गुसर्षपं कुष्ठं बलां ब्राह्मीं च कुङ्कुमम् ॥　७
पञ्चगव्यं सकुम्भिश्रमुद्वर्त्य स्नानमाचरेत् । मण्डले कर्णिकायां च विष्णुं ब्रह्माणमर्चयेत् ॥　८
दक्षे वामे हरं पूर्वे पत्रे पूर्वादिके क्रमात् । लिखेदिन्द्रादिकान्देवान्सायुधान्सहवान्धवान् ॥　९
स्नानमण्डलकान्दिक्षु कुर्याच्चैव विदिक्षु च । विष्णुब्रह्मेशशक्रादींस्तदस्त्राण्यर्च्य होमयेत् ॥　१०
एकैकस्य त्वष्टशतं समिधस्तु तिलान्घृतम् । भद्रः सुभद्रः सिद्धार्थः कलशाः पुष्टिवर्धनाः ॥ ११
अमोघश्चित्रभानुश्च पर्जन्योऽथ सुदर्शनः । स्थापयेत्तु घटानेतान्साश्विरुद्रमरुद्गणाः ॥　१२
विश्वे देवास्तथा दैत्या वसवो मुनयस्तथा । आवेशयन्तु सुप्रीतास्तथाऽन्या अपि देवताः ॥१३
ओषधीर्निक्षिपेत्कुम्भे जयन्तीं विजयां जयाम् । शतावरीं शतपुष्पां विष्णुक्रान्तापराजिताम् ॥
ज्योतिष्मतीमतिबलां चन्दनोशीरकेशरम् । कस्तूरिकां च कर्पूरं वालकं पत्रकं त्वचम् ॥　१५
जातीफलं लवङ्गं च मृत्तिकां पञ्चगव्यकम् । भद्रपीठे स्थितं साध्यं स्नापयेयुर्द्विजा बलात् ॥१६
राजाभिषेकमन्त्रोक्तदेवानां होमकाः पृथक् । पूर्णाहुतिं ततो दत्त्वा गुरवे दक्षिणां ददेत् ॥　१७
इन्द्रोऽभिषिक्तो गुरुणा पुरा दैत्याञ्जघान ह । दिक्पालस्नानं कथितं सङ्ग्रामादौ जयादिदम् १८

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये दिक्पालस्नानविधिकथनं नाम पञ्चषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७७९२

अथ षट्षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

विनायकस्नानम् ।

पुष्कर उवाच—

विनायकोपसृष्टानां स्नानं सर्वकरं वदे । विनायकः कर्म(र्मि)विघ्नसिद्ध्यर्थं विनियोजितः ॥　१
गणानामाधिपत्ये च केशवेशपितामहैः । स्वप्नेऽवगाहतेऽत्यर्थं जलं मुण्डांश्च पश्यति ॥　२
विनायकोपसृष्टांस्तु क्रव्यादानधिरोहति । व्रजमानस्तथाऽऽत्मानं मन्यतेऽनुगतं परैः ॥　३
विमना विफलारम्भः संसीदत्यनिमित्ततः । कन्या वरं न चाऽऽप्नोति न चापत्यं वराङ्गना ॥
आचार्यत्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्ययनं लभेत् । धनी न लाभमाप्नोति न कृषिं च कृषीवलः ॥
राजा राज्यं न चाऽऽप्नोति स्नपनं तस्य कारयेत् । हस्तपुष्याश्वयुक्सौम्ये वैष्णवे भद्रपीठके ॥
गौरसर्षपकल्केन साज्येनोत्सादितस्य च । सर्वौषधैः सर्वगन्धैः प्रलिप्तशिरसस्तथा ॥　७
चतुर्भिः कलशैः स्नानं तेषु सर्वौषधीः क्षिपेत् । अश्वस्थानाद्गजस्थानाद्वल्मीकात्संगमाद्ध्रदात् ॥ ८
मृत्तिकां रोचनां गन्धं गुग्गुलुं तेषु निक्षिपेत् । सहस्राक्षं शतधारमृषिभिः पावनं कृतम् ॥　९
तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमान्यः पुनन्तु ते । भगं ते वरुणो राजा भगं सूर्यो बृहस्पतिः ॥ १०

---

१ छ. 'र्थिना च पुष्याढ्ये । २ छ. 'र्थिनो च दा' । ३ छ. 'ताङ्गं गु' । ४ छ. 'कमर्दनैः । प्रि' । ५ क. ख. छ. 'ष्णुं ब्राह्मन' । ६ ख. छ. 'द्रमान् । वि' । ७ क. ङ. तथा । ८ क. ङ. 'कान्तां प' । ९ ख. ग. घ. ङ. । दीक्षास्नानं तु क' । १० ख. च. छ. जयादिकम् । ११ छ. 'सृष्टस्तु । १२ क. ङ. 'ज्येनाऽऽज्यादि' ।

भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः । यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सीमन्ते यच्च मूर्धनि ॥ ११
ललाटे कर्णयोरक्ष्णोरापस्तद्घ्नन्तु सर्वदा । दर्भपिञ्जूलिमादाय वामहस्ते ततो गुरुः ॥ १२
स्नातस्य सार्षपं तैलं स्रुवेणौदुम्बरेण च । जुहुयान्मूर्धनि कुशान्सव्येन परिगृह्य च ॥ १३
मितश्च संमितश्चैव तथा शालकटङ्कटौ । कूष्माण्डो राजपुत्रश्च एतैः स्वाहासमन्वितैः ॥ १४
नामभिर्बलिमन्त्रैश्च नमस्कारसमन्वितैः । दद्याच्चतुष्पथे शूर्पे कुशानास्तीर्य सर्वतः ॥ १५
कृताकृतांस्तण्डुलांश्च पललौदनमेव च । मत्स्यान्पक्वांस्तथैवाऽऽमान्पुष्पं चित्रं सुरां त्रिधा ॥ १६
मूलकं पूरिकापूपांस्तथैवैण्डेरिकास्रजः । दध्यन्नं पायसं पिष्टं मोदकं गुडमर्पयेत् ॥ १७
विनायकस्य जननीमुपतिष्ठेत्ततोऽम्बिकाम् । दूर्वासर्षपपुष्पाणां दत्त्वाऽर्घ्यं (र्घं) पूर्णमञ्जलिम् ॥
रूपं देहि यशो देहि सौभाग्यं सुभगे मम । पुत्रं देहि धनं देहि सर्वान्कामांश्च देहि मे ॥ १९
भोजयेद्ब्राह्मणान्दद्याद्वस्त्रयुग्मं गुरोरपि । विनायकं ग्रहान्मार्च्य श्रियं कर्मफलं लभेत् ॥ २०

इत्यादिमहापुराण आग्नेये विनायकस्नानकथनं नाम षट्पष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७८१२

अथ सप्तषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

माहेश्वरस्नानलक्षकोटिहोमादयः ।

पुष्कर उवाच—

स्नानं माहेश्वरं वक्ष्ये राजादेर्जयवर्धनम् । दानवेन्द्राय बलये यज्जगादोशना पुरा ॥ १
भास्करेऽनुदिते पीठे प्रातः संस्नापयेद्घटैः ॥ १
ॐ नमो भगवते रुद्राय च बलाय च पाण्डरोचितभस्मानुलिप्तगात्राय (*तद्यथा) जय जय
सर्वाञ्शत्रून्मूकस्य कलहविग्रहविवादेषु भञ्जय भञ्जय । ॐ मथ मथ सर्वमल्याधिकान्योऽसौ
युगान्तकाले दिधक्षति । इमां पूजां रौद्रमूर्तिः सहस्रांशुः शुक्रः स ते रक्षतु जीवितम् ॥ २
संवर्तकाग्नितुल्यश्च त्रिपुरान्तकरः शिवः ॥ ३
सर्वदेवमयः सोऽपि तव रक्षतु जीवितं लिखि लिखि खिलि स्वाहा ॥ ५
एवं स्नातस्तु मन्त्रेण जुहुयात्तिलतण्डुलम् । पञ्चामृतैस्तु संस्नाप्य पूजयेच्छूलपाणिनम् ॥ ६
स्नानान्यन्यानि वक्ष्यामि सर्वदा विजयाय ते । स्नानं घृतेन कथितमायुषो वर्धनं परम् ॥ ७
गोमयेन च लक्ष्मीः स्याद्गोमूत्रेणाघमर्दनम् । क्षीरेण बलवृद्धिः स्याद्दध्ना लक्ष्मीविवर्धनम् ॥ ८
कुशोदकेन पापान्तः पञ्चगव्येन सर्वभाक् । शतमूलेन सर्वाप्तिर्गोशृङ्गोदकतोऽघजित् ॥ ९
पलाशबिल्वकमलकुशस्नानं तु सर्वदम् । वचा हरिद्रे द्वे मुस्तं स्नानं रक्षोहणं परम् ॥ ९
आयुष्यं च यशस्यं च धर्ममेधाविवर्धनम् । हैमाद्भिश्चैव माङ्गल्यं रूप्यताम्रोदकैस्तथा ॥ १०
रत्नोदकैस्तु विजयः सौभाग्यं सर्वगन्धकैः । फलाद्भिश्च तथाऽऽरोग्यं धात्र्यद्भिः परमां श्रियम्

---

* एतदत्र सर्वेषु पुस्तकेषूपलभ्यते । परं चैतदधिकम् ।

१ क. ङ. च. 'अञ्जना' । २ क. ख. ग. ङ. च. 'कटकटी । कू' । ३ ख. पुत्रान्देहि । ४ क. ङ. च. शेषे ।
५ ग. 'संपदिका' । ६ क. ङ. घ. पटः । ग. शटः । ७ क. ङ. च. 'त, लिखिनि लिखिनि स्वा' । ८ छ. 'युष्यं' ।
९ छ. 'त्नुदिः ।

तिलसिद्धार्थकैर्लक्ष्मीः सौभाग्यं च प्रियंगुणा । पद्मोत्पलकदम्बैः श्रीर्बलं बलाद्युपोदकैः ॥ १२
विष्णुपादोदकस्नानं सर्वस्नानेभ्य उत्तमम् । एकोनर्क्येकैककामो यो ह्येकं विधिवच्चरेत् ॥ १३
अक्रन्दयतिसूक्तेन मन्त्राभ्यां पाणिं करे । कुष्ठपाठावचाशुण्ठीशङ्खलोहादिको मणिः ॥ १४
सर्वेषामेव कामानामीश्वरो भगवान्हरिः । तस्य संपूजनादेव सर्वान्कामान्समश्नुते ॥ १५
स्नापयित्वा घृतक्षीरैः पूजयित्वा च पित्तहा । पञ्चमुद्गबलिं दत्त्वा ह्यतिसारात्प्रमुच्यते ॥ १६
पञ्चगव्येन संस्नाप्य वातव्याधिं विनाशयेत् । द्विस्नेहस्नपनाच्छ्लेष्मरोगहा वाऽतिपूजया ॥ १७
घृतं तैलं तथा क्षौद्रं स्नानं तु त्रिरसं परम् । स्नानं घृताम्बु द्विस्नेहं समलं घृततैलकम् ॥ १८
क्षौद्रमिक्षुरसं क्षीरं स्नानं त्रिमधुरं स्मृतम् । घृतमिक्षुरसं तैलं क्षौद्रं च त्रिरसं श्रिये ॥ २०
अनुलेपस्त्रिशुक्लस्तु कर्पूरोशीरचन्दनैः । चन्दनागुरुकर्पूरमृगदर्पैः सकुङ्कुमैः ॥ २१
पञ्चानुलेपनं विष्णोः सर्वकामफलप्रदम् । त्रिसुगन्धं च कर्पूरं तथा चन्दनकुङ्कुमैः ॥ २२
मृगदर्पं सकर्पूरं मलयं सर्वकामदम् । जातीफलं सकर्पूरं चन्दनं च त्रिशीतकम् ॥ २३
पीतानि शुक्लवर्णानि तथा शुक्लानि भार्गव । कृष्णानि चैव रक्तानि पञ्चवर्णानि निर्दिशेत् ॥२४
उत्पलं पद्मजाती च त्रिशीतं हरिपूजने । कुङ्कुमं रक्तपद्मानि त्रिरक्तं रक्तमुत्पलम् ॥ २५
धूपदीपादिभिः प्रार्च्य विष्णुं शान्तिर्भवेन्नृणाम् । चतुरस्रकरे कुण्डे ब्राह्मणाश्चाष्ट षोडश ॥ २६
लक्षहोमं कोटिहोमं तिलाज्ययवधान्यकैः । ग्रहानभ्यर्च्य गायत्र्या सर्वशान्तिः क्रमाद्भवेत् ॥२७

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये माहेश्वरस्नानलक्षकोटिहोमादिकथनं नाम सप्तषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७८३९

अथाष्टषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

नीराजनाविधिः ।

पुष्कर उवाच—

कर्म सांवत्सरं राज्ञां जन्मर्क्षे पूजयेच्च तम् । मासि मासि च संक्रान्तौ सूर्यसोमादिदेवताः ॥ १
अगस्त्यस्योदयेऽगस्त्यं चातुर्मास्ये हरिं यजेत् । शयनोत्थापने पञ्चदिनं कुर्यात्समुत्सवम् ॥ २
प्रोष्ठपादे सिते पक्षे प्रतिपत्प्रभृति क्रमात् । शिबिरात्पूर्वदिग्भागे शक्रार्थं भवनं चरेत् ॥ ३
तत्र शक्रध्वजं स्थाप्य शचीं शक्रं च पूजयेत् । अष्टम्यां वाद्यघोषेण तां तु यष्टिं प्रवेशयेत् ॥ ४
एकादश्यां सोपवासो द्वादश्यां केतुमुत्थितम् । यजेद्वस्त्रादिसंवीतं घटस्थं सुरपं शचीम् ॥ ५
वर्धस्वेन्द्र जितामित्र वृत्रहन्पाकशासन । देवदेव महाभाग त्वं हि भूमिष्ठतां गतः ॥ ६
त्वं प्रभुः शाश्वतश्चैव सर्वभूतहिते रतः । अनन्ततेजा वैराजो यशोजयविवर्धनः ॥ ७
तेजस्ते वर्धयन्त्वेते देवाः शक्रः सुवृष्टिकृत् । ब्रह्मविष्णुमहेशाश्च कार्तिकेयो विनायकः ॥ ८
आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्च भृगवो दिशः । मरुद्गणा लोकपाला ग्रहा यक्षाद्रिनिम्नगाः ९
समुद्राः श्रीर्मही गौरी चण्डिका च सरस्वती । प्रवर्तयन्तु ते तेजो जय शक्र शचीपते ॥ १०

---

१ छ. 'दन्वेव धी' । २ छ. 'कादी एकनक्तायेत्वेषोऽर्क वि' । ३ क. ङ. 'पु । भाक' । ४ च. 'सहत' । ५ छ. शुक्लवर्णानि । ६ छ. शुक्लादि । ७ क. ङ. वर्माख्य । ८ क. ङ. च. छ. चातुर्मास्यं । ९ क. ङ. प्रोष्ठपदे । १० छ. म. पटस्थ ।

तव चापि जयाशिलं मम संपद्यतां शुभम् । प्रसीद राज्ञो विप्राणां प्रजानामपि सर्वशः ॥ ११
भवत्प्रसादात्पृथिवी नित्यं सस्यवती भवेत् । शिवं भवतु निर्विघ्नं शाम्यन्तामीतयो भृशम्॥१२
मन्त्रेणेन्द्रं समभ्यर्च्य जितभूः स्वर्गमाप्नुयात् । भद्रकालीं पटे लिख्य पूजयेदाश्विने जये ॥ १३
शुक्लपक्षे तथाऽष्टम्यामायुधं कार्मुकं ध्वजम् । छत्रं च राजलिङ्गानि शस्त्राद्यं कुसुमादिभिः ॥ १४
जागरनिशि बलिं दद्याद्द्वितीयेऽह्नि पुनर्यजेत् । भद्रकालि महाकालि दुर्गे दुर्गार्तिहारिणि ॥ १५
त्रैलोक्यविजये चण्डि मम शान्तौ जये भव । नीराजनविधिं वक्ष्ये ऐशान्यां मन्दिरं चरेत्॥१६
तोरणत्रितयं तत्र गृहे देवान्यजेत्सदा । चित्रां त्यक्त्वा यदा स्वातिं सविता प्रतिपद्यते ॥ १७
ततः प्रभृति कर्तव्यं यावत्स्वातौ रविः स्थितः । ब्रह्मा विष्णुश्च शंभुश्च शक्रश्चैवानलानिलौ १८
विनायकः कुमारश्च वरुणो धनदो यमः । विश्वे देवा वैश्रवणो गजाश्चाष्टौ च तान्यजेत् ॥ १९
कुमुदैरावणौ पद्मः पुष्पदन्तश्च वामनः । सुप्रतीकोऽञ्जनो नीलः पूजा कार्या गृहादिके ॥ २०
पुरोधा जुहुयादाज्यं समित्सिद्धार्थकं तिलाः । कुम्भा अष्टौ पूजिताश्च तैः स्नाप्याश्च गजोत्तमाः
अश्वः स्नाप्या ददेत्पिण्डांस्ततो हि प्रथमं गजान् । निष्क्रामयेचोरणैस्तु गोपुरादि न लङ्घयेत्
निष्क्राम्येयुस्ततः सर्वे राजलिङ्गं गृहे यजेत् । वारुणे वरुणं प्रार्च्य रात्रौ भूतबलिं ददेत् ॥ २३
विशाखायां गते सूर्ये आश्रमे निवसेन्नृपः । अलंकुर्याद्दिने तस्मिन्वाहनं तु विशेषतः ॥ २४
पूजिता राजलिङ्गाश्च कर्तव्या नरहस्तगाः । (+हस्तिनं तुरगं छत्रं खड्गं चापं च दुन्दुभिम् २५
ध्वजं पताकां धर्मज्ञ कालज्ञस्त्वभिमन्त्रयेत् । अभिमन्त्र्य ततः सर्वान्कुर्यात्कुञ्जरधूर्गतान् ॥ २६
कुञ्जरोपरिगौ स्यातां सांवत्सरपुरोहितौ ।) मन्त्रितांश्च समारुह्य तोरणेन विनिर्गमेत् ॥ २७
निष्क्रम्य नागमारुह्य तोरणेनाथ निर्गमेत् । बलिं विभज्य विधिवद्राजा कुञ्जरधूर्गतः ॥ २८
उल्मुकानां तु निचयमादीपितदिगन्तरम् । राजा प्रदक्षिणं कुर्यात्त्रीन्वारान्सुसमाहितः ॥ २९
चतुरङ्गबलोपेतः सर्वसैन्येन नादयन् । एवं कृत्वा गृहं गच्छेद्विसर्जितजनस्ततः ॥ ३०
शान्तिर्नीराजनाख्येयं वृद्धये रिपुमर्दनी ॥ ३१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नीराजनविधिकथनं नामाष्टषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७८७०

अथैकोनसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

छत्रादिप्रार्थनामन्त्राः ।

पुष्कर उवाच—

छत्रादिमन्त्रान्वक्ष्यामि यैस्तत्पूज्य जयादिकम् । ब्रह्मणः सत्यवाक्येन सोमस्य वरुणस्य च ॥१
सूर्यस्य च प्रभावेण वर्धस्व त्वं महामते । पाण्डराभप्रतीकाश हिमकुन्देन्दुसुप्रभ ॥ २
यथाऽम्बुदश्छादयते शिवायैनां वसुंधराम् । तथाऽऽच्छादय राजानं विजयारोग्यवृद्धये ॥ ३

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. ख. 'त् । तत्रस्था भद्रकाली च दु' । २ क. ङ. कवि' । ३ क. ङ. छ. वैश्रवणौ । ४ क. ख. ग. ङ. च. 'वतो प' । ५ क. ङ. च. 'के । परो य जु' । ६ छ. अश्वा. स्नाप्या द' । ७ ख. 'त् । विक्रमे' । ८ क. ङ. 'जगो जयेत् । प्रा' । छ. 'जलाश्रलि. । प्रा' । ९ क. ङ. जयादिकम् ।

(छत्रादिप्रार्थनामन्त्राः)

गन्धर्वकुलजातस्त्वं मा भूयाः कुलदूषकः । ब्रह्मणः सत्यवाक्येन सोमस्य वरुणस्य च ॥ ४
प्रभावाच्च हुताशस्य वर्धस्व त्वं तुरंगम । तेजसा चैव सूर्यस्य मुनीनां तपसा तथा ॥ ५
रुद्रस्य ब्रह्मचर्येण पवनस्य बलेन च । स्मर त्वं राजपुत्रोऽसि कौस्तुभं तु मणिं स्मर ॥ ६
यां गतिं ब्रह्महा गच्छेत्पितृहा मातृहा तथा । भूम्यर्थेऽनृतवादी च क्षत्रियश्च पराङ्मुखः ॥[1] ७
व्रजेस्त्वं तां गतिं क्षिप्रं मा तत्पापं भवेत्तव । विकृतिं माऽपगच्छेस्त्वं युद्धेऽध्वनि तुरंगम ॥ ८
रिपून्विनिघ्नन्समरे सह भर्त्रा सुखी भव । शक्रकेतो महावीर्य सुपर्णस्त्वामुपाश्रितः ॥ ९
पतत्रिराड्वैनतेयस्तथा नारायणध्वजः । काश्यपेयोऽमृताहर्ता नागारिर्विष्णुवाहनः ॥ १०
अप्रमेयो दुराधर्षो रणे देवारिसूदनः । महाबलो महावेगो महाकायोऽमृताशनः ॥ ११
गरुत्मान्मारुतगतिस्त्वयि संनिहितः स्थितः । विष्णुना देवदेवेन शक्रार्थं स्थापितो ह्यसि ॥ १२
जयाय भव मे नित्यं वृद्धयेऽथ बलस्य च । साश्ववर्मायुधान्योधानरक्षास्माकं रिपून्दह ॥ १३
कुमुदैरावणौ पद्मः पुष्पदन्तोऽथ वामनः । सुप्रतीकोऽञ्जनो नील एतेऽष्टौ देवयोनयः ॥ १४
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च वनान्यष्टौ समाश्रिताः । भद्रो मन्दो मृगश्चैव गजः संकीर्ण एव च ॥ १५
वने वने प्रसूतास्ते स्मरयोनिं महागजाः । पान्तु त्वां वसवो रुद्रा आदित्याः समरुद्गणाः॥ १६
भर्तारं रक्ष नागेन्द्र समयः परिपाल्यताम् । ऐरावताधिरूढस्तु वज्रहस्तः शतक्रतुः ॥ १७
पृष्ठतोऽनुगतस्त्वेष रक्षतु त्वां स देवराट् । अवाप्नुहि जयं युद्धे सुस्थश्चैव सदा व्रज ॥ १८
अवाप्नुहि बलं चैव ऐरावतसमं[2] युधि । श्रीस्ते सोमाद्बलं विष्णोस्तेजः सूर्याज्जवोऽनिलात्॥ १९
स्थैर्यं गिरेर्जयं रुद्राद्यशो देवात्पुरंदरात् । युद्धे रक्षन्तु नागास्त्वां दिशश्च सह दैवतैः ॥ २०
अश्विनौ सह गन्धर्वैः पान्तु त्वां सर्वतो दिशः । मनवो वसवो रुद्रा वायुः सोमो महर्षयः ॥२१
नागकिंनरगन्धर्वयक्षभूतगणा ग्रहाः । प्रमथास्तु सहाऽऽदित्यैर्भूतेशो मातृभिः सह ॥ २२
शक्रः सेनापतिः स्कन्दो वरुणश्चाऽऽश्रितस्त्वयि । प्रदहन्तु रिपून्सर्वान्राजा विजयमृच्छतु ॥२३
यानि प्रयुक्तान्यरिभिर्भूषणानि समन्ततः । पतन्तु तव शत्रूणां हतानि तव तेजसा ॥ २४
कालनेमिवधे यद्वद्युद्धे त्रिपुरघातने । हिरण्यकशिपोर्युद्धे वधे सर्वासुरेषु च ॥ २५
शोभितोऽसि तथैवाद्य शोभस्व समयं स्मर । नीलश्वेतामिमां दृष्ट्वा नश्यन्त्वाशु नृपारयः ॥ २६
व्याधिभिर्विविधैर्घोरैः शस्त्रैश्च युधि निर्जिताः । पूतना रेवती लेखा कालरात्रीति पठ्यते ॥ २७
दहन्त्वाशु रिपून्सर्वान्पताके त्वामुपाश्रिताः । सर्वमेधे महायज्ञे देवदेवेन शूलिना ॥ २८
सर्वेण जगतश्चैव सारेण त्वं विनिर्मितः । नन्दकस्यापरां मूर्तिं स्मर शत्रुनिबर्हण ॥ २९
नीलोत्पलदलश्याम कृष्ण दुःस्वप्ननाशन । असिर्विशसनः खड्गस्तीक्ष्णधारो दुरासदः ॥ ३०
श्रीगर्भो विजयश्चैव धर्मपालस्तथैव च । इत्यष्टौ तव नामानि पुरोक्तानि स्वयंभुवा ॥ ३१
नक्षत्रं कृत्तिका तुभ्यं गुरुर्देवो महेश्वरः । हिरण्यं च शरीरं ते दैवतं ते जनार्दनः ॥ ३२
राजानं रक्ष निस्त्रिंश सबलं सपुरं तथा । पिता पितामहो देवः स त्वं पालय सर्वदा ॥ ३३
शर्मप्रदस्त्वं समरे वर्म सैन्ये यशोऽद्य मे । रक्ष मां रक्षणीयोऽहं तवानघ नमोऽस्तु ते ॥ ३४
दुन्दुभे त्वं सपत्नानां घोषाद्धृदयकम्पनः । भव भूमिपसैन्यानां यथा विजयवर्धनः ॥ ३५

---

१ ख. ग. ङ. 'थ वलान्ध' । २ ख. ग. ङ. ऐरावणसमं । ३ ग. ङ. 'त्रिपूर' । ४ क. ख. 'निवोऽसि' ।
५ क. ङ. 'धर्मवर्मा तु' । ख. ग. 'धर्मवर्मा तु' ।

यथा जीमूतघोषेण हृष्यन्ति वरवारणाः । तथाऽस्तु तव शब्देन हर्षोऽस्माकं मुदावह ॥ १६
यथा जीमूतशब्देन स्त्रीणां त्रासोऽभिजायते । तथा तु तव शब्देन त्रस्यन्त्वस्मद्विषो रणे ॥ १७
मन्त्रैः सदाऽर्चनीयास्ते योजनीया जयादिषु । कृतरक्षश्च विष्ण्वादेस्त्वभिषेकश्च वत्सरे ॥ १८
राज्ञोऽभिषेकः कर्तव्यो दैवज्ञेन पुरोधसा ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये छत्रादिप्रार्थनमन्त्रकथनं नामैकोनसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७९०९

अथ सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

विष्णुपञ्जरम् ।

पुष्कर उवाच—

त्रिपुरं जघ्नुषः पूर्वं ब्रह्मणा विष्णुपञ्जरम् । शंकरस्य द्विजश्रेष्ठ रक्षणाय निरूपितम् ॥ १
वागीशेन च शक्रस्य बलं हन्तुं प्रयास्यतः । तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि तत्त्वं शृणु जयादिमत् ॥ २
विष्णुः प्राच्यां स्थितश्चक्री हरिर्दक्षिणतो गदी । प्रतीच्यां शार्ङ्गधृग्विष्णुर्जिष्णुः खड्गी ममोत्तरे॥
हृषीकेशो विकोणेषु तच्छिद्रेषु जनार्दनः । क्रोडरूपी हरिर्भूमौ नरसिंहोऽम्बरे मम ॥ ४
क्षुरान्तममलं चक्रं भ्रमत्येतत्सुदर्शनम् । अस्यांशुमाला दुष्प्रेक्ष्या हन्तु प्रेतनिशाचरान् ॥ ५
गदा चेयं सहस्रार्चिः प्रदीप्तपावकोज्ज्वला । रक्षोभूतपिशाचानां डाकिनीनां च नाशनी ॥ ६
शार्ङ्गविस्फूर्जितं चैव वासुदेवस्य मद्रिपून् । तिर्यङ्मनुष्यकूष्माण्डप्रेतादीन्हन्त्वशेषतः ॥ ७
खड्गधारोज्ज्वलज्योत्स्नानिर्धूता ये समाहिताः । ते यान्तु शाम्यतां सद्यो गरुडेनेव पन्नगाः ८
ये कूष्माण्डास्तथा यक्षा ये दैत्या ये निशाचराः । प्रेता विनायकाः क्रूरा मनुष्या जम्भगाः खगाः
सिंहादयश्च पशवो दन्दशूकाश्च पन्नगाः । सर्वे भवन्तु ते सौम्याः कृष्णशङ्खरवाहताः ॥ १०
चित्तवृत्तिहरा ये मे ये जनाः स्मृतिहारकाः । बलौजसां च हर्तारश्छायाविभ्रंशकाश्च ये ॥ ११
ये चोपभोगहर्तारो ये च लक्षणनाशकाः । कूष्माण्डास्ते प्रणश्यन्तु विष्णुचक्ररवाहताः ॥ १२
बुद्धिस्वास्थ्यं मनःस्वास्थ्यं स्वास्थ्यमैन्द्रियकं तथा । ममास्तु देवदेवस्य वासुदेवस्य कीर्तनात्

पृष्ठे पुरस्तान्मम दक्षिणोत्तरे विकोणतश्चास्तु जनार्दनो हरिः ॥
तमीड्यमीशानमनन्तमच्युतं जनार्दनं प्रणिपततो न सीदति ॥ १४ ॥
यथा परं ब्रह्म हरिस्तथा परो जगत्स्वरूपश्च स एव केशवः ॥
सत्येन तेनाच्युतनामकीर्तनात्प्रणाशयेत्तु त्रिविधं ममाशुभम् ॥ १५ ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये विष्णुपञ्जरकथनं नाम सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७९२४

अथैकसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

वेदशाखादिकथनम् ।

पुष्कर उवाच—

सर्वानुग्राहका मन्त्राश्चतुर्वर्गप्रसाधकाः । ऋगथर्वं तथा साम यजुः संख्या तु लक्षकम् ॥ १

---

१ ङ. 'यु । धृतश्म्बलवि' । २ छ. 'म । क्षुरा' । ३ क. ख. मक्काः । ४ क. ङ. सर्वार्थकाममन्त्राश्च चतु' ।

भेदः सांख्यायनश्चैक आश्वलायनो द्वितीयकः । शतानि दश मन्त्राणां ब्राह्मणा द्विसहस्रकम् २
ऋग्वेदो हि प्रमाणेन स्मृतो द्वैपायनादिभिः । एकोनद्विसहस्रं तु मन्त्राणां यजुषस्तथा ॥ ३
शतानि दश विप्राणां षडशीतिश्च शाखिकाः । काण्वमाध्यंदिनी संज्ञा कठी माध्यकठी तथा ४
मैत्रायणी च संज्ञा च तैत्तिरीयाभिधानिका । वैशम्पायनिकेत्याद्याः शाखा यजुषि संस्थिताः ५
...ायणी च संज्ञा च तैत्तिरीयाभिधानिका । वैशम्पायनिकेत्याद्याः शाखा यजुषि संस्थिताः ५
साम्नः कौथुमसंज्ञैका द्वितीयाऽथर्वणायनी । गानान्यपि च चत्वारि वेद आरण्यकं तथा ॥ ६
...था ऊहश्चतुर्थश्च मन्त्रा नवसहस्रकाः । स चतुःशतकाश्चैव ब्रह्मसंघटकाः स्मृताः ॥ ७
...ार्विंशतिरेवात्र सौमपानं प्रकीर्तितम् । सुमन्तुर्जाजलिश्चैव श्लोकायनिरथर्वके ॥ ८
शौनकः पिप्पलादश्च मुञ्जकेशादयोऽपरे । मन्त्राणामयुतं षष्टिशतं चोपनिषच्छतम् ॥ ९
व्यासरूपी स भगवाञ्शाखाभेदाद्यकारयत् । शाखाभेदादयो विष्णुरितिहासः पुराणकम् ॥१०
प्राप्य व्यासात्पुराणादि सूतो वै लोमहर्षणः । सुमतिश्चाग्निवर्चाश्च मित्रयुः शिंशपायनः ॥ ११
कृतव्रतोऽथ सावर्णिः षट्शिष्यास्तस्य चाभवन् । शांशपायनादयश्चक्रुः पुराणानां तु संहिताः ॥
ब्राह्मादीनि पुराणानि हरिर्विद्या दशाष्ट च । महापुराणे ह्याग्नेये विद्यारूपो हरिः स्थितः ॥१३
समपञ्चो निष्प्रपञ्चो मूर्तामूर्तस्वरूपधृक् । तं ज्ञात्वाऽभ्यर्च्य संस्तूय भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ॥ १४
विष्णुर्जिष्णुर्भविष्णुश्च अग्निसूर्यादिरूपवान् । अग्निरूपेण देवादेर्मुखं विष्णुः परा गतिः ॥ १५
वेदेषु स पुराणेषु यज्ञमूर्तिश्च गीयते । आग्नेयाख्यं पुराणं तु रूपं विष्णोर्महत्तरम् ॥ १६
आग्नेयाख्यपुराणस्य कर्ता श्रोता जनार्दनः । तस्मात्पुराणमाग्नेयं सर्ववेदमयं महत् ॥ १७
सर्वविद्यामयं पुण्यं सर्वज्ञानमयं वरम् । सर्वात्महरिरूपं हि पठतां शृण्वतां नृणाम् ॥ १८
विद्यार्थिनां च विद्यादम्[म]र्थिनां श्रीधनप्रदम् । राज्यार्थिनां राज्यदं च धर्मदं धर्मकामिना(णा)म्
स्वर्गार्थिनां स्वर्गदं च पुत्रदं पुत्रकामिना(णा)म् । गवादिकामिनां गोदं ग्रामदं ग्रामकामिना(णा)म्
कामार्थिनां कामदं च सर्वसौभाग्यसंप्रदम् । गुणकीर्तिप्रदं नृणां जयदं जयकामिनाम् ॥ २१
सर्वेप्सूनां सर्वदं तु मुक्तिदं मुक्तिकामिनाम् । पापघ्नं पापकर्तॄणामाग्नेयं हि पुराणकम् ॥ २२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वेदशाखादिकथनं नामैकसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७९४६

अथ द्विसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

पुराणदानादिमाहात्म्यम् ।

पुष्कर उवाच—
ब्रह्मणाऽभिहितं पूर्वं यावन्मात्रं मरीचये । लक्षार्धार्धं तु तद्ब्राह्मं लिखित्वा संप्रदापयेत् ॥ १
वैशाख्यां पौर्णमास्यां च स्वर्गार्थी जलधेनुमत् । पाद्मं द्वादशसाहस्रं ज्येष्ठे दद्याच्च धेनुमत् ॥ २
वाराहकल्पवृत्तान्तमधिकृत्य पराशरः । त्रयोविंशतिसाहस्रं वैष्णवं प्राह चार्पयेत् ॥ ३
जलधेनुमदाषाढ्यां विष्णोः पदमवाप्नुयात् । चतुर्दश सहस्राणि वायवीयं हरिप्रियम् ॥ ४

१ क. प्रपञ्चा । ख. प्रपञ्चो । २ क. ङ. 'नी छन्दस्य' । ३ क. ङ. शांशपायनाद्या । ४ ख. ग. च्यवन । ५ ...
ङ. प्रकीर्तितम् । ख. ग. हरिप्रियम् ।

श्वेतकल्पप्रसङ्गेन धर्मान्वायुरिहाब्रवीत् । दद्याल्लिखित्वा तद्विप्रे श्रावण्यां गुडधेनुमत् ॥ ५
यत्राधिकृत्य गायत्रीं कीर्त्यते धर्मविस्तरः । वृत्रासुरवधोपेतं तद्भागवतमुच्यते ॥ ६
सारस्वतस्य कल्पस्य प्रौष्ठपद्यां तु तद्ददेत् । अष्टादश सहस्राणि हेमसिंहसमन्वितम् ॥ ७
यत्राऽऽह नारदो धर्मान्बृहत्कल्पाश्रितानिह । पञ्चविंशसहस्राणि नारदीयं तदुच्यते ॥ ८
सधेनुं(नु) चाऽऽश्विने दद्यात्सिद्धिमात्यन्तिकीं लभेत् । यत्राधिकृत्य शकुनीं धर्माधर्मविचारणा
कार्तिक्यां नवसाहस्रं मार्कण्डेयमथार्पयेत् । अग्निना यद्वसिष्ठाय प्रोक्तं चाऽऽग्नेयमेव तत् ॥ १०
लिखित्वा पुस्तकं दद्यान्मार्गशीर्ष्यां स सर्वदः । द्वादशैव सहस्राणि सर्वविद्यावबोधनम् ॥ ११
चतुर्दश सहस्राणि भविष्यं सूर्यसंभवम् । भवस्तु मनवे प्राह दद्यात्पौष्यां गुडादिमत् ॥ १२
सावर्णिना नारदाय ब्रह्मवैवर्तमीरितम् । रैथंतरस्य वृत्तान्तमष्टादशसहस्रकम् ॥ १३
माघ्यां दद्याद्वराहस्य चरितं ब्रह्मलोकभाक् । यत्राग्निलिङ्गमध्यस्थो धर्मान्प्राह महेश्वरः ॥ १४
आग्नेयकल्पे तल्लिङ्गमेकादशसहस्रकम् । तद्दत्त्वा शिवमाप्नोति फाल्गुन्यां तिलधेनुमत् ॥ १५
चतुर्विंशसहस्राणि वाराहं विष्णुनेरितम् । भूमे(म्यै) वराहचरितं मानवस्य प्रवृत्तितः ॥ १६
सहेम गारुडं चैत्र्यां पदमाप्नोति वैष्णवम् । चतुरशीतिसाहस्रं स्कान्दं स्कन्देरितं महत् ॥ १७
अधिकृत्य तपधर्मांश्च कल्पे तत्पुरुषेऽर्पयेत् । वामनं दशसाहस्रं धौमकल्पे हरेः कथाम् ॥ १८
दद्याच्छरदि विषुवे धर्मार्थादिनिबोधनम् । कूर्मं चाष्टसहस्रं च कूर्मोक्तं च रसातले ॥ १९
इन्द्रद्युम्नप्रसङ्गेन दद्याच्चद्धेमकूर्मवत् । त्रयोदश सहस्राणि मात्स्यं कल्पादितोऽब्रवीत् ॥ २०
मत्स्यो हि मनवे दद्याद्विषुवे हेममत्स्यवत् । गारुडं चाष्टसाहस्रं विष्णूक्तं तार्क्ष्यकल्पके ॥ २१
विश्वाण्डाद्गरुडोत्पत्तिं तद्दद्याद्धेमहंसवत् । ब्रह्मा ब्रह्माण्डमाहात्म्यमधिकृत्याब्रवीत्तु यत् ॥ २२
तच्च द्वादशसाहस्रं ब्रह्माण्डं तद्द्विजेऽर्पयेत् । भारते पर्वसमाप्तौ वस्त्रगन्धस्रगादिभिः ॥ २३
वाचकं पूजयेदादौ भोजयेत्पायसैर्द्विजान् । गोभूग्रामसुवर्णादि दद्यात्पर्वणि पर्वणि ॥ २४
समाप्ते भारते विप्रं संहितापुस्तकं यजेत् । शुभे देशे निवेश्याथ क्षौमवस्त्रादिनाऽऽवृतम् ॥ २५
नरनारायणौ पूज्यौ पुस्तकं कुसुमादिभिः । गोअन्नभूहेम दत्त्वाऽथ भोजयित्वा क्षमापयेत् ॥ २६
महादानानि देयानि रत्नानि विविधानि च । मासको द्वौ त्रयश्चैव मासे मासे प्रदापयेत् ॥ २७
अयनादौ श्रावकस्य दानमादौ विधीयते । श्रोतृभिः सकलैः कार्यं श्रावके पूजनं द्विज ॥ २८
इतिहासपुराणानां पुस्तकानि प्रयच्छति । पूजयित्वाऽऽयुरारोग्यं स्वर्गमोक्षमवाप्नुयात् ॥ २९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पुराणदानादिमाहात्म्यकथनं नाम द्विसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७९७५

अथ त्रिसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूर्यवंशकीर्तनम् ।

अग्निरुवाच—

सूर्यवंशं सोमवंशं राज्ञां वंशं वदामि ते । हरेर्ब्रह्मा पद्मगोऽभून्मरीचिर्ब्रह्मणः सुतः ॥ १
मरीचेः कश्यपस्तस्माद्विवस्वांस्तस्य पत्न्यपि । संज्ञा राज्ञी प्रभा तिस्रो राज्ञी रैवतपुत्रिका ॥ २

१ क. ग. 'दः । पौरखे' । २ क. ङ. सातव' । ३ ङ. त्यान्तरस्य । ४ छ. 'पुर्दश' । ५ क. 'नु' एकार्थे' ।
६ ख. ग. पुष्कर उवाच ।

रैवतं सुषुवे पुत्रं प्रभातं च प्रभा रवेः । त्वाष्ट्री संज्ञा मनुं पुत्रं यमलौ यमुनां यमम् ॥ ३
छाया संज्ञा च सावर्णि मनुं वैवस्वतं सुतम् । शनिं च तपतीं विष्टिं संज्ञायां चाश्विनौ पुनः॥४
मनोर्वैवस्वतस्याऽऽसन्पुत्रा वै न च तत्समाः । इक्ष्वाकुश्चैव नाभागो धृष्टः शर्यातिरेव च ॥ ५
नरिष्यन्तस्तथा प्रांशुर्नाभागाद्यष्ट सत्तमाः । करूषश्च पृषध्रश्च अयोध्यायां महाबलाः ॥ ६
कन्येला च मनोरासीद्बुधात्तस्यां पुरूरवाः । पुरूरवसमुत्पाद्य सेला सुद्युम्नतां गता ॥ ७
सुद्युम्नादुत्कलगयौ विनताश्वस्त्रयो नृपाः । उत्कलस्योत्कलं राष्ट्रं विनताश्वस्य पश्चिमा ॥ ८
दिक्पूर्वा राजवर्यस्य गयस्य च गया पुरी । वशि(सि)ष्ठवाक्यात्सुद्युम्नः प्रतिष्ठानमवाप ह ॥ ९
तत्पुरूरवसे प्रादात्सुद्युम्नो राज्यमाप्य तु । नरिष्यतः शकाः पुत्रा नाभागस्य च वैष्णवः॥१०
अम्बरीषः प्रजापालो धार्ष्टकं धृष्टतः कुलम् । सुकन्यानर्तौ शर्यातेर्वैरोह्यानर्ततो नृपः ॥ ११
आनर्तविषयश्चाऽऽसीत्पुरी चाऽऽसीत्कुशस्थली । रैवस्य रैवतः पुत्रः ककुद्मी नाम धार्मिकः ॥
ज्येष्ठः पुत्रशतस्याऽऽसीद्राज्यं प्राप्य कुशस्थलीम् । स कन्यासहितः श्रुत्वा गान्धर्वं ब्रह्मणोऽन्तिके
मुहूर्तभूतं देवस्य मर्त्ये बहुयुगं गतम् । आजगाम जवेनाथ स्वां पुरीं यादवैर्वृताम् ॥ १४
कृतां द्वारवतीं नाम बहुद्वारां मनोरमाम् । भोजवृष्ण्यन्धकैर्गुप्तां वासुदेवपुरोगमैः ॥ १५
रेवतीं बलदेवाय ददौ ज्ञात्वा ह्यनिन्दिताम् । तपः सुमेरुशिखरे तप्त्वा विष्ण्वालयं गतः ॥ १६
नाभागस्य च पुत्रौ द्वौ वैश्यौ ब्राह्मणतां गतौ । करूषस्य तु कारूषाः क्षत्रिया युद्धदुर्मदाः॥१७
शूद्रत्वं च पृषध्रोऽगाद्धिंसयित्वा गुरोश्च गाम् । मनुपुत्रादथेक्ष्वाकोर्विकुक्षिर्देवराडभूत् ॥ १८
विकुक्षेस्तु ककुत्स्थोऽभूत्तस्य पुत्रः सुयोधनः । तस्य पुत्रः पृथुर्नाम विश्वगाश्वः पृथोः सुतः १९
आयुस्तस्य च पुत्रोऽभूद्युवनाश्वस्तथा सुतः । युवनाश्वाच्च श्रावन्तः पूर्वे श्रावन्तिका पुरी ॥ २०
श्रावन्ताद्बृहदश्वोऽभूत्कुवलाश्वस्ततो नृपः । धुन्धुमारत्वमगमद्धुन्धोर्नाम्ना च वै पुरा ॥ २१
धुन्धुमारात्त्रयो भूपा दृढाश्वो दण्ड एव च । कपिलोऽथ दृढाश्वात्तु हर्यश्वश्च प्रमोदकः ॥ २२
हर्यश्वाच्च निकुम्भोऽभूत्संहताश्वो निकुम्भतः । अकृशाश्वो रणाश्वश्च संहताश्वसुतावुभौ ॥ २३
युवनाश्वो रणाश्वस्य मांधाता युवनाश्वतः । मांधातुः पुरुकुत्सोऽभून्मुचुकु(कु)न्दो द्वितीयकः ॥
पुरुकुत्सात्त्रसदस्युः संभूतो नर्मदाभवः । संभूतस्य सुधन्वाऽभूत्त्रिधन्वाऽथ सुधन्वनः ॥ २५
त्रिधन्वनस्तु तरुणस्तस्य सत्यव्रतः सुतः । सत्यव्रतात्सत्यरथो हरिश्चन्द्रश्च तत्सुतः ॥ २६
हरिश्चन्द्राद्रोहिताश्वो रोहिताश्वाद्वृकोऽभवत् । वृकाद्बाहुश्च बाहोश्च सगरस्तस्य च प्रिया ॥२७
प्रभा षष्टिसहस्राणां सुतानां जननी बभूव । तुष्टादौर्वान्नृपादेकं भानुमत्यसमञ्जसम् ॥ २८
खनन्तः पृथिवीं दग्धाः कपिलेनाथ सागराः । असमञ्जसोऽंशुमांश्च दिलीपोंऽशुमतोऽभवत् २९
भगीरथो दिलीपात्तु येन गङ्गाऽवतारिता । भगीरथात्तु नाभागो नाभागादम्बरीषकः ॥ ३०
सिन्धुद्वीपोऽम्बरीषात्तु श्रुतायुस्तत्सुतः स्मृतः । श्रुतायोर्ऋतुपर्णोऽभूत्तस्य कल्माषपादकः ॥ ३१
कल्माषपादात्सर्वकर्मा ह्यनरण्यस्ततोऽभवत् । अनरण्यात्तु निघ्नोऽथ (*दिलीपस्तत्सुतोऽभवत्

* मनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थस्थाने ख. ग. छ. पुस्तकेष्वन्यः पाठो दृश्यते स यथा—" अनमित्रस्ततो रघुः । रघोरभू-
द्दिलीपस्तु दिलीप चाप्यजो नृपः ॥ दीर्घबाहुरजात्पोलस्तस्माज्जपालस्ततोऽभवत् " इति ।

१ छ. रेवन्त । २ छ. वितता । ३ छ. दिक्पूर्वा । ४ क. ङ. राजपुत्रस्य । ५ छ. 'निन्दिता' । ६ छ. ङ. विष्णुना सह सा' । ७ क. ग. ङ. च. 'र्ऋतुप' ।

तस्य राज्ञो रघुर्जज्ञे तत्सुतोऽपि ह्यजो भवत्) । तस्माद्दशरथो जातस्तस्य पुत्रचतुष्टयम् ॥ १३
नारायणात्मकाः सर्वे रामस्तस्याग्रजोऽभवत् । रावणान्तकरो राजा ह्ययोध्यायां रघूत्तमः ॥१४
वाल्मीकिर्यस्य चरितं चक्रे तन्नारदश्रवात् । रामपुत्रौ कुशलवौ सीतायां कुलवर्धनौ ॥ १५
अतिथिश्च कुशाज्जज्ञे निषधस्तस्य चाऽऽत्मजः । निषधात्तु नलो जज्ञे नभोऽजायत वै नलात् ॥
नभसः पुण्डरीकोऽभूत्सुधन्वा च ततोऽभवत् । सुधन्वनो देवानीको ह्यहीनाश्वश्च तत्सुतः ॥१७
अहीनाश्वात्सहस्राश्वश्चन्द्रालोकस्ततोऽभवत् । चन्द्रावलोकतस्तारापीडोऽस्माच्चन्द्रपर्वतः ॥ २८
चन्द्रगिरेर्भानुरथः श्रुतायुस्तस्य चाऽऽत्मजः । इक्ष्वाकुवंशप्रभवाः सूर्यवंशधराः स्मृताः ॥ ३९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सूर्यवंशकथनं नाम त्रिसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८०१४

अथ चतुःसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सोमवंशवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

सोमवंशं प्रवक्ष्यामि पठितं पापनाशनम् । विष्णुनाभ्यब्ज(ब्ज)जो ब्रह्मा ब्रह्मपुत्रोऽत्रिरत्रितः ॥१
सोमश्चक्रे राजसूयं त्रैलोक्यं दक्षिणां ददौ । समाप्तेऽवभृथे सोमं तद्रूपालोकनेच्छवः ॥ २
कामबाणाभितप्ताङ्ग्यो नव देव्यः सिषेविरे । लक्ष्मीर्नारायणं त्यक्त्वा सिनीवाली च कर्दमम् ॥
द्युतिर्विभावसुं त्यक्त्वा पुष्टिर्धातारमव्ययम् । प्रभा प्रभाकरं त्यक्त्वा हविष्मन्तं कुहुः(हूः) स्वयम्
कीर्तिर्जयन्तं भर्तारं वसुर्मारीचकश्यपम् । धृतिस्त्यक्त्वा पतिं नन्दीं सोममेवाभजत्तदा ॥ ५
स्वकीया इव सोमोऽपि कामयामास तास्तदा । एवं कृतापचारस्य तासां भर्तृगणस्तदा ॥ ६
न शशाकापचाराय शापैः शस्त्रादिभिः पुनः । सप्तलोकैकनाथत्वमवाप्तस्तपसा ह्युत ॥ ७
विबभ्राम मतिस्तस्य विनयादनयाहता । बृहस्पतेः स वै भार्यां तारां नाम यशस्विनीम् ॥ ८
जहार तरसा सोमो ह्यवमन्याङ्गिरःसुतम् । ततस्तद्युद्धमभवत्प्रख्यातं तारकामयम् ॥ ९
देवानां दानवानां च लोकक्षयकरं महत् । ब्रह्मा निवार्योशनसं तारामाङ्गिरसे ददौ ॥ १०
तामन्तःप्रसवां दृष्ट्वा गर्भं त्यजाब्रवीद्गुरुः । गर्भस्त्यक्तः प्रदीप्तोऽथ प्राहाहं सोमसंभवः ॥ ११
एवं सोमाद्बुधः पुत्रः पुत्रस्तस्य पुरूरवाः । स्वर्गं त्यक्त्वोर्वशी सा तं वरयामास चाप्सराः १२
तया सहावसद्राजा दश वर्षाणि पञ्च च । पञ्च षट्सप्त चाष्टौ च दश चाष्टौ महामुने ॥ १३
एकोऽग्निरभवत्पूर्वं तेन त्रेता प्रवर्तिता । पुरूरवा योगशीलो गान्धर्वलोकमीयिवान् ॥ १४
आयुर्दृढायुरश्वायुर्धनायुर्धृतिमान्वसुः । दिविजातः शतायुश्च सुषुवे चोर्वशी नृपात् ॥ १५
आयुषो नहुषः पुत्रो वृद्धशर्मा रजिस्तथा । दम्भो विपाप्मा पञ्चार्यं रजेः पुत्रशतं ह्यभूत् ॥ १६
राजेया इति विख्याता विष्णुदत्तवरो रजिः । देवासुरे रणे दैत्यानवधीत्सुरयाचितः ॥ १७
शताश्वेन्द्राय पुत्रत्वं दत्त्वा राज्यं दिवं गतः । रजेः पुत्रैर्हृतं राज्यं शक्रस्याथ सुदुर्मनाः ॥ १८
ग्रहशान्त्यादिविधिना गुरुरिन्द्राय तद्ददौ । मोहयित्वा रजिसुतानासंस्ते निजधर्मतः ॥ १९
नहुषस्य सुताः सप्त यतिर्ययातिरुत्तमः । उद्भवः पञ्चकश्चैव शर्यातिमेघपालकौ ॥ २०

---

१ क. ङ. °के लोकमनोहरम् । रा° । २ ख गदे° । ३ छ. °तः । गताश्वेन्द्रा° । ४ क. ङ. जिनधर्मतः ।

यतिः कुमारभावेऽपि विष्णुं ध्यात्वा हरिं गतः । देवयानी शुक्रकन्या ययातेः पत्न्यभूत्तदा २१
वृषपर्वजा शर्मिष्ठा ययातेः पञ्च तत्सुताः । यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत ॥ २२
द्रुह्यं चानुं च पुरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी । यदुः पुरुश्चाभवतां तेषां वंशविवर्धनौ ॥ २३

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये सोमवंशकथनं नाम चतुःसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८०३७

अथ पञ्चसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

यदुवंशवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—
यदोरासन्पञ्च पुत्रा ज्येष्ठस्तेषु सहस्रजित् । नीलाञ्जिको रघुः क्रोष्टुः शतजिच्च सहस्रजित् ॥ १
शतजिद्धैहयो रेणुहयो हय इति त्रयः । धर्मनेत्रो हैहयस्य धर्मनेत्रस्य संहतः ॥ २
महिमा संहतस्याऽऽसीन्महिम्नो भद्रसेनकः । भद्रसेनाद्दुर्गमोऽभूद्दुर्गमात्कनकोऽभवत् ॥ ३
कनकात्कृतवीर्यस्तु कृताग्निः करवीरकः । कृतौजाश्च चतुर्थोऽभूत्कृतवीर्यात्तु सोऽर्जुनः ॥ ४
दत्तोऽर्जुनाय तपते सप्तद्वीपमहीशताम् । ददौ बाहुसहस्रं च ह्यजेयत्वं रणे तथा ॥ ५
अधर्मे वर्तमानस्य विष्णुहस्तान्मृतिर्ध्रुवा । दश यज्ञसहस्राणि सोऽर्जुनः कृतवान्नरः ॥ ६
अनष्टद्रव्यता राष्ट्रे तस्य संस्मरणादभूत् । न नूनं कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति वै नृपाः ॥ ७
यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च विक्रमेण श्रुतेन च । कार्तवीर्यस्य च शतं पुत्राणां पञ्च वै परम् ॥ ८
शूरसेनश्च शूरश्च धृष्टोक्तः कृष्ण एव च । जयध्वजश्च नामाऽऽसीदावन्त्यो नृपतिर्महान् ॥ ९
जयध्वजात्तालजङ्घस्तालजङ्घात्ततः सुताः । हैहयानां कुलाः पञ्च भोजाश्चाऽवन्तयस्तथा ॥
वीतिहोत्राः स्वयं जाताः शौण्डिकेयास्तथैव च । वीतिहोत्रादनन्तोऽभूदनन्ताद्दुर्जयो नृपः ॥ ११
क्रोष्टोर्वंशं प्रवक्ष्यामि यत्र जातो हरिः स्वयम् । क्रोष्टोस्तु वृजिनीवांश्च स्वाहाऽभूद्वृजिनीवतः ॥
स्वाहापुत्रो रुषद्गुश्च तस्य चित्ररथः सुतः । शशबिन्दुश्चित्ररथाच्चक्रवर्ती हरौ रतः ॥ १३
शशबिन्दोश्च पुत्राणां शतानामभवच्छतम् । धीमतां चारुरूपाणां भूरिद्रविणतेजसाम् ॥ १४
पृथुश्रवाः प्रधानोऽभूत्तस्य पुत्रः सुयज्ञकः । सुयज्ञस्योशना पुत्रस्तितिक्षुरुशनःसुतः ॥ १५
तितिक्षोस्तु मरुत्तोऽभूत्तस्मात्कंबलबर्हिषः । पश्चाद्रुक्मकवचाद्रुक्मेषुः पृथुरुक्मकः ॥ १६
हविर्ज्यामघः पापघ्नो ज्यामघः स्त्रीजितोऽभवत् । शैब्यायां ज्यामघादासीद्विदर्भस्तस्य कौशिकः
लोमपादः क्रथः श्रेष्ठास्कृतिः स्याल्लोमपादतः । कौशिकस्य चिदिः पुत्रस्तस्माच्चैद्या नृपाः स्मृताः
क्रथाद्विदर्भपुत्राच्च कुन्तिः कुन्तेस्तु धृष्टकः । धृष्टकस्य धृतिस्तस्य उदर्काख्यो विदूरथः ॥ १९
दशार्हपुत्रो व्योमस्तु व्योमाज्जीमूत उच्यते । जीमूतपुत्रो विकलस्तस्य भीमरथः सुतः ॥ २०
भीमरथान्नवरथस्ततो दृढरथोऽभवत् । शकुन्तिश्च दृढरथाच्छकुन्तेश्च करम्भकः ॥ २१
करम्भाद्देवरातोऽभूद्देवक्षेत्रश्च तत्सुतः । देवक्षेत्रान्मधुर्नाम मधोर्द्रवरसोऽभवत् ॥ २२
द्रवरसात्पुरुहूतोऽभूज्जन्तुरासीत्तु तत्सुतः । गुणी तु यादवो राजा जन्तुपुत्रस्तु सात्वतः ॥ २३
सात्वताद्भजमानस्तु वृष्णिरन्धक एव च । देवावृधश्च चत्वारस्तेषां वंशास्तु विश्रुताः ॥ २४

---

१ छ 'थेऽरिणा । श' । २ क ड. रुषद्गुश्च । ३ छ. सेन्यायां ।

भजमानस्य बाह्योऽभूद्वृष्टिः कृमिर्निमिस्तथा । देवावृधाद्बभ्रुरासीत्तस्य श्लोकोऽत्र गीयते ॥ २५
यथैव शृणुमो दूराद्गुणांस्तद्वत्समन्तिकात् । बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृधः समः ॥ २६
चत्वारश्च सुता बभ्रोर्वासुदेवपरा नृपाः । कुकुरो भजमानस्तु शिनिः कम्बलबर्हिषः ॥ २७
कुकुरस्य सुतो धृष्णुर्धृष्णोस्तु तनयो धृतिः । धृतेः कपोतरोमाऽभूत्तस्य पुत्रस्तु तित्तिरिः ॥ २८
तित्तिरेस्तु नरः पुत्रस्तस्यै चाऽऽनकदुन्दुभिः । पुनर्वसुस्तस्य पुत्र आहुकश्चाऽऽहुकीसुतः ॥ २९
आहुकाद्देवको जज्ञ उग्रसेनस्ततोऽभवत् । देववानुपदेवश्च देवकस्य सुताः स्मृताः ॥ ३०
तेषां स्वसारः सप्ताऽऽसन्वसुदेवाय ता ददौ । देवकी श्रुतदेवी च मित्रदेवी यशोधरा ॥ ३१
श्रीदेवी सत्यदेवी च सुरापी चेति सप्तमी । नवोग्रसेनस्य सुताः कंसस्तासां च पूर्वजः ॥ ३२
न्यग्रोधश्च सुनामा च कङ्कः शङ्कुश्च भूमिपः । सुतनू राष्ट्रपालश्च युद्धमुष्टिः सुमुष्टिकः ॥ ३३
भजमानस्य पुत्रोऽथ रथमुख्यो विदूरथः । राजाधिदेवः शूरश्च विदूरथसुतोऽभवत् ॥ ३४
राजाधिदेवपुत्रौ द्वौ शोणाश्वः श्वेतवाहनः । शोणाश्वस्य सुताः पञ्च शमीशत्रुजिदादयः ॥ ३५
शमीपुत्रः प्रतिक्षेत्रः प्रतिक्षेत्रस्य भोजकः । भोजस्य हृदिकः पुत्रो हृदिकस्य दशाऽऽत्मजाः ॥ ३६
कृतवर्मा शतधन्वा देवार्हो भीषणादयः । देवार्हात्कम्बलबर्हिरसमौजास्ततोऽभवत् ॥ ३७
सुदंष्ट्रश्च सुवासश्च धृष्टोऽभूदसमौजसः । गान्धारी चैव माद्री च धृष्टभार्ये बभूवतुः ॥ ३८
सुमित्रोऽभूच्च गान्धार्यां माद्री जज्ञे युधाजितम् । अनमित्रः शिनिर्धृष्टात्ततो वै देवमीढुषः ॥ ३९
अनमित्रसुतो निघ्नो निघ्नस्यापि प्रसेनकः । सत्राजितः प्रसेनोऽथ मणिं सूर्यात्स्यमन्तकम् ॥ ४०
प्राप्यारण्ये चरन्तं तु सिंहो हत्वाऽग्रहीन्मणिम् । हतो जाम्बवता सिंहो जाम्बवान्हरिणा जितः
तस्मान्मणिं जाम्बवतीं प्राप्यागाद्द्वारकां पुरीम् । सत्राजिताय प्रददौ शतधन्वा जघान तम्॥४२
हत्वा शतधनुं कृष्णो मणिमादाय कीर्तिभाक् । बलयादवमुख्याग्रेऽक्रूराय मणिमार्पयत् ॥ ४३
मिथ्याभिशस्तिं कृष्णस्य त्यक्त्वा स्वर्गी च संपठन् । सत्राजितो भङ्गकारः सत्यभामा हरेः प्रिया
अनमित्राच्छिनिर्जज्ञे सत्यकस्तु शिनेः सुतः । सत्यकात्सात्यकिर्जज्ञे युयुधानाद्धुनिर्बभूव ॥ ४५
धुनेर्युगंधरः पुत्रः स्वाह्योऽभूत्स युधाजितः । ऋषभक्षेत्रकौ तस्य वृषभाच्च स्व(श्व)फल्ककः ॥४६
स्व(श्व)फल्कपुत्रो ह्यक्रूरो ह्यक्रूराच्च सुधन्वकः । शूरात्तु वसुदेवाद्याः पृथा पाण्डोः प्रियाऽभवत्॥
धर्माद्युधिष्ठिरः पाण्डोर्वायोः कुन्त्यां वृकोदरः । इन्द्राद्धनंजयो माद्र्यां नकुलः सहदेवकः ॥ ४८
वसुदेवाच्च रोहिण्यां रामः सारणदुर्गमौ । वसुदेवाच्च देवक्यामादौ जातः सुषेणकः ॥ ४९
कीर्तिमान्भद्रसेनश्च जारुख्यो विष्णुदासकः । भद्रदेहः कंस एतान्षड्गर्भान्निजघान ह ॥ ५०
ततो बलस्ततः कृष्णः सुभद्रा भद्रभाषिणी । चारुदेष्णश्च शा(सा)म्बाद्याः कृष्णाज्जाम्बवतीसुताः

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये यदुवंशकथनं नाम पञ्चसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८०८८

अथ षट्सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

द्वादश सङ्ग्रामाः ।

अग्निरुवाच—

कश्यपो वसुदेवोऽभूद्देवकी चादितिर्वरा । देवक्यां वसुदेवात्तु कृष्णोऽभूत्तपसाऽन्वितः ॥ १

---

१ घ. कुकुरा । २ छ. कुकुरस्य । ३ ख. 'स्य चन्दनदु' । ४ ख. ग. 'सस्तेषां च । ५ क. ङ. 'हिण्यामादौ जा ।

धर्मसंरक्षणार्थाय ह्यधर्महरणाय च । सुरादेः पालनार्थं च दैत्यादेर्मथनाय च ॥ २
रुक्मिणी सत्यभामा च सत्या नाग्नजिती प्रिया।सत्यभामा हरेः सेव्या गान्धारी लक्ष्मणा तथा
मित्रविन्दा च कालिन्दी देवी जाम्बवती तथा।सुशीला च तथा माद्री कौशल्या विजया जया
एवमादीनि देवीनां सहस्राणि तु षोडश। प्रद्युम्नाद्याश्च रुक्मिण्यां भीमाद्याः सत्यभामया ॥ ६
जाम्बवत्यां च साम्बाद्याः कृष्णस्याऽऽसंस्तथा परे । शतं शतसहस्राणां पुत्राणां तस्य धीमतः
अशीतिश्च सहस्राणि यादवाः कृष्णरक्षिताः। प्रद्युम्नस्य तु वैदर्भ्यामनिरुद्धो रणप्रियः ॥ ७
अनिरुद्धस्य वज्राद्या यादवाः सुमहाबलाः। तिस्रः कोट्यो यादवानां षष्टिर्लक्षाणि दानवाः ८
मनुष्ये बाधका ये तु तन्नाशाय बभूव सः । कर्तुं धर्मव्यवस्थानं मनुष्यो जायते हरिः ॥ ९
देवासुराणां सङ्ग्रामा दायार्थे द्वादशाभवन्। प्रथमो नारसिंहस्तु द्वितीयो वामनो रणः ॥ १०
सङ्ग्रामस्त्वथ वाराहश्चतुर्थोऽमृतमन्थनः। तारकामयसङ्ग्रामः षष्ठो ह्याजीवको रणः ॥ ११
त्रैपुरश्चान्धकवधो नवमो वृत्रघातकः । जितो हालाहलश्चाथ घोरः कोलाहलो रणः ॥ १२
हिरण्यकशिपोश्चोरो विदार्य च नखैः पुरा । नारसिंहो देवपालः प्रह्लादं कृतवान्नृपम् ॥ १३
देवासुरे वामनश्च च्छलित्वा बलमूर्जितम् । महेन्द्राय ददौ राज्यं काश्यपोऽदितिसंभवः ॥ १४
वराहस्तु हिरण्याक्षं हत्वा देवानपालयत् । उज्जहार भुवं मग्नां देवदेवैरभिष्टुतः ॥ १५
मन्थानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम् । सुरासुरैश्च मथितं देवेभ्यश्चामृतं ददौ ॥ १६
तारकामयसङ्ग्रामे तदा देवाश्च पालिताः । निवार्येन्द्रं गुरून्देवान्दानवान्सोमवंशकृत् ॥ १७
विश्वामित्रवशिष्ठात्रिकवयश्च रणे सुरान् । अपालयंस्ते निवार्य रागद्वेषादिदानवान् ॥ १८
पृथ्वीरथे ब्रह्मयन्तुरीशस्य शरणो हरिः । ददाह त्रिपुरं देवपालको दैत्यमर्दनः ॥ १९
गौरीं जिहीर्षुणा रुद्रमन्धकेनार्दितं हरिः । अनुरक्तश्च रेवत्यां चक्रे चान्धासुरार्दनम् ॥ २०
अपां फेनमयो भूत्वा देवासुररणे हरन् । वृत्रं देववरं विष्णुर्देवधर्मानपालयत् ॥ २१
शाल्वादीन्दानवाञ्जित्वा हरिः परशुरामकः । अपालयत्सुरादींश्च दुष्टक्षत्रं निहत्य च ॥ २२
हालाहलं विषं दैत्यं निराकृत्य महेश्वरात् । भयं निर्णाशयामास देवानां मधुसूदनः ॥ २३
देवासुरे रणे यश्च दैत्यः कोलाहलो जितः । पालिताश्च सुराः सर्वे विष्णुना धर्मपालनात् ॥ २४
राजानो राजपुत्राश्च मुनयो देवता हरिः । यदुक्तं यच्च नैवोक्तमवतारा हरेरिमे ॥ २५

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये द्वादशसङ्ग्रामाख्यानकथनं नाम षट्सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८११३

अथ सप्तसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

राजवंशवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

तुर्वसोश्च सुतो वर्गो गोभानुस्तस्य चाऽऽत्मजः । गोभानोरासीत्त्रैशानिस्त्रैशानेस्तु करंधमः ॥ १
करंधमान्मरुत्तोऽभूद्दुष्यन्तस्तस्य चाऽऽत्मजः । दुष्यन्तस्य वरूथोऽभूद्गाण्डीरस्तु वरूथतः ॥ २

---

१ ख. ग. छ. कर्तव्यवस्थान । २ छ. देवहर । ३ क. ङ. °मे दैत्य मधनन जघान ह । पा° । ४ क. ङ. वशो ।

गाण्डीराश्चैव गान्धारः पञ्च जानपदास्ततः।गान्धारा: केरलाश्चोलाः पाण्ड्याः कोला महाबलाः
द्रुह्युस्तु बभ्रुसेतुश्च बभ्रुसेतोः पुरोवसुः । ततो गान्धारा गान्धारैर्धर्मो धर्माद्घृतोऽभवत् ॥ ४
घृतात्तु विदुषस्तस्मात्प्रचेतास्तस्य वै शतम् । अनडुश्च सुभानुश्च चाक्षुषः परमेषुकः ॥ ५
सुभानोश्च कालानलः कालानलजः सृञ्जयः । पुरंजयः सृञ्जयस्य तत्पुत्रो जनमेजयः ॥ ६
तत्पुत्रस्तु महाशालस्तत्पुत्रोऽभून्महामनाः । तस्मादुशीनरो ब्रह्मनृगायां तु नृगस्ततः ॥ ७
नरायां तु नरश्चाऽऽसीत्क्रमिस्तु कृमितः सुतः । दशायां सुव्रतो जज्ञे दपद्वत्यां शिविस्तथा ॥ ८
शिवेः पुत्रास्तु चत्वारः पृथुदर्भश्च वीरकः । (*कैकेयो भद्रकस्तेषां नाम्ना जनपदाः शुभाः ॥ ९
तितिक्षुरुशीनरजास्तितिक्षोश्च रुषद्रथः । रुषद्रथादभूत्पैलः पैलाच्च सुतपाः सुतः ॥ १०
महायोगी बलिस्तस्मादङ्गो वङ्गश्च मुख्यकः ।) पुण्ड्रः कलिङ्गो बालेयो बलिर्योगी बलान्वितः ॥
अङ्गाद्दधिवाहनोऽभूत्तस्माद्दिविरथो नृपः । दिविरथाद्धर्मरथस्तस्य चित्ररथः सुतः ॥ १२
चित्ररथात्सत्यरथो लोमपादश्च तत्सुतः । लोमपादाच्चतुरङ्गः पृथुलाक्षश्च तत्सुतः ॥ १३
पृथुलाक्षाच्च चम्पोऽभूच्चम्पाद्धर्यङ्गकोऽभवत् । हर्यङ्गाच्च भद्ररथो बृहत्कर्मा च तत्सुतः ॥ १४
तस्मादभूद्बृहद्भानुर्बृहद्भानोर्बृहात्मवान् । तस्माज्जयद्रथो ह्यासीज्जयद्रथाद्बृहद्रथः ॥ १५
बृहद्रथाद्विश्वजिच्च कर्णो विश्वजितोऽभवन् । कर्णस्य वृषसेनस्तु पृथुसेनस्तदात्मजः ॥ १६
एतेऽङ्गवंशजा भूपाः पुरोर्वंशं निबोध मे ॥ १७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये राजवंशवर्णनं नाम सप्तसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८१३०

अथाष्टसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

पुरुवंशवर्णनम् ।

पुरोर्जनमेजयोऽभूत्प्राचीवान्नाम तत्सुतः । प्राचीविनो मनस्युस्तु तस्माद्वीतमयो नृपः ॥ १
शुन्धुर्वीतमयाच्चाभूच्छुन्धोर्बहुविधः सुतः । बहुविधाच्च संयाती रहोवादी च तत्सुतः ॥ २
तस्य पुत्रोऽथ भद्राश्वो भद्राश्वस्य दशाऽऽत्मजाः । ऋचेयुश्च कृपेयुश्च संनतेयुस्तथाऽऽत्मजः ॥ ३
घृतेयुश्च चितेयुश्च स्थण्डिलेयुश्च सत्तमः । धर्मेयुः संनतेयुश्च कृतेयुर्मतिनारकः ॥ ४
तंसुरोधः प्रतिरथः पुरस्तो मतिमारजाः । आसीत्प्रतिरथात्कण्वः कण्वान्मेधातिथिस्त्वभूत् ॥ ५
तंसुरोधाच्च चत्वारो दुष्यन्तोऽथ प्रवीरकः । सुमन्तश्चानयो वीरो दुष्यन्ताद्भरतोऽभवत् ॥ ६
शकुन्तलायां तु बली यस्य नाम्ना तु भारताः । सुतेषु मातृकोपेन(ण) नष्टेषु भरतस्य च ॥ ७
ततो मरुद्भिरानीय पुत्रः स तु बृहस्पतेः । संक्रामितो भरद्वाजः क्रतुभिर्वितथोऽभवत् ॥ ८
स चापि वितथः पुत्राञ्जनयामास पञ्च वै । सुहोत्रं च सुहोतारं गयं गर्भं तथैव च ॥ ९
कपिलं च महात्मानं सुकेतुं च सुनद्रयम् । कौशिकं च गृत्सपतिं तथा गृत्सपतेः सुताः ॥ १०

---

* क. ड. पुस्तकयोरयं पङ्क्तिद्वयान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ।

---

१ क. ड. द्रुह्योस्तु । २ क. ख. ड. गर्ग ।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः काशा दीर्घतमाः सुताः । ततो धन्वन्तरिश्चाऽऽसीत्तत्सुतोऽभूच्च केतुमान् ॥
केतुमतो हेमरथो दिवोदास इति श्रुतः । प्रतर्दनो दिवोदासाद्भर्गवत्सौ प्रतर्दनात् ॥ १२
वत्सादनर्क आसीच्च अनर्कात्क्षेमकोऽभवत् । क्षेमकाद्वर्षकेतुश्च वर्षकेतोर्विभुः स्मृतः ॥ १३
विभोरानर्तः पुत्रोऽभूद्विभोश्च सुकुमारकः । सुकुमारात्सत्यकेतुर्वत्सभूमिस्तु वत्सकात् ॥ १४
सुहोत्रस्य बृहत्पुत्रो बृहतस्तनयास्त्रयः । अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढश्च वीर्यवान् ॥ १५
अजमीढस्य केशिन्यां जज्ञे जह्नुः प्रतापवान् । जह्नोरभूदजकाश्वो बलाकाश्वस्तदात्मजः ॥ १६
बलाकाश्वस्य कुशिकः कुशिकाद्गाधिरिन्द्रकः । गाधेः सत्यवती कन्या विश्वामित्रः सुतोत्तमः ॥
देवरातः कतिमुखा विश्वामित्रस्य ते सुताः । शुनःशेपोऽष्टकश्चान्यो ह्यजमीढात्सुतोऽभवत् ॥ १८
नीलिन्यां शान्तिरपरः पुरुजातिः सुशान्तितः । पुरुजातेस्तु बाह्याश्वो बाह्याश्वात्पञ्च पार्थिवाः ॥
मुकुलः सृञ्जयश्चैव राजा बृहदिषुस्तथा । यवीनरश्च क्रमिलः पाञ्चाला इति विश्रुताः ॥ २०
मुकुलस्य तु मौकुल्याः[2] क्षात्रोपेता द्विजातयः । वध्र्याश्वो मुकुला(ला)ज्जज्ञे वध्र्याश्वान्मिथुनं ह्यभूत् ॥
दिवोदासो ह्यहल्या च अहल्यायां शरद्वतात् । शतानन्दः शतानन्दात्सत्यधृङ्मिथुनं ततः ॥ २२
कृपः कृपी दिवोदासान्मैत्रेयः सोमपस्ततः । सृञ्जयात्पञ्चधनुषः सोमदत्तश्च तत्सुतः ॥ २३
सहदेवः सोमदत्तात्सहदेवात्तु सोमकः । आसीच्च सोमकाज्जन्तुर्जन्तोश्च पृषतः सुतः ॥ २४
पृषताद्द्रुपदस्तस्माद्धृष्टद्युम्नोऽथ तत्सुतः । धृष्टकेतुश्च धूमिन्यामृक्षोऽभूदजमीढतः ॥ २५
ऋक्षात्संवरणो जज्ञे कुरुः संवरणात्ततः । यः प्रयागादपाक्रम्य कुरुक्षेत्रं चकार ह ॥ २६
कुरोः सुधन्वा सुधनुः परीक्षिच्च रिपुंजयः । सुधन्वनः सुहोत्रोऽभूत्सुहोत्राच्च्यवनो ह्यभूत् ॥ २७
[4]वसुश्रेष्ठोपरिचाराः सप्ताऽऽसन्गिरिकासुताः । बृहद्रथः कुशो वीरो यदुः मत्स्यग्रहो बलः ॥ २८
मत्स्यकाली कुशाग्रोऽतो ह्यासीद्राज्ञो बृहद्रथात् । कुशाग्राद्वृषभो जज्ञे तस्य सत्यहितः सुतः ॥ २९
सुधन्वा तत्सुतश्चोर्जे ऊर्जादासीच्च संभवः । संभवाच्च जरासंधः सहदेवश्च तत्सुतः ॥ ३०
सहदेवादुदापिश्च उदापेः श्रुतकर्मकः । परीक्षितस्य दायादो धार्मिको जनमेजयः ॥ ३१
जनमेजयात्त्रसदस्युर्जह्नोस्तु सुरथः सुतः । श्रुतसेनोग्रसेनौ च भीमसेनश्च नामतः ॥ ३२
जनमेजयस्य पुत्रौ तु सुरथो महिमांस्तथा । सुरथाद्विदूरथोऽभूदृक्ष आसीद्विदूरथात् ॥ ३३
ऋक्षस्य तु द्वितीयस्य भीमसेनोऽभवत्सुतः । प्रतीपो भीमसेनात्तु प्रतीपस्य तु शंतनुः ॥ ३४
देवापिर्बाह्लिकश्चैव सोमदत्तस्तु शंतनोः । बाह्लिकात्सोमदत्तोऽभूद्भूरिर्भूरिश्रवाः शलः ॥ ३५
गङ्गायां शंतनोर्भीष्मः काल्यायां चित्रवीर्यकः । कृष्णद्वैपायनश्चैव क्षेत्रे[6] वै चैत्रवीर्यके ॥ ३६
धृतराष्ट्रं च पाण्डुं च विदुरं चाप्यजीजनत् । पाण्डोर्युधिष्ठिरः कुन्त्यां भीमश्चैवार्जुनस्त्रयः ॥ ३७
नकुलः सहदेवश्च पाण्डोर्माद्र्यां च दैवतः । अर्जुनस्य च सौभद्रः परीक्षिदभिमन्युतः ॥ ३८
द्रौपदी पाण्डवानां च भिया तस्यां युधिष्ठिरात् । प्रतिविन्ध्यो भीमसेनाच्छ्रुतकीर्तिर्धनंजयात् ॥
सहदेवाच्छ्रुतसोमः शतानीकस्तु नाकुलिः । भीमसेनाद्धिडिम्बायामन्य आसीद्धटोत्कचः ॥ ४०

---

* भीमसेनसुत, सुतसोमनामा महाभारत उक्त:, पर चान तस्यानुल्लेख: । सर्वेष्वादर्शपुस्तकेष्वत्र पाठभेदोऽपि नैव दृश्यते । अतोऽत्रार्थकाले 'भीमसेनात्सुतसोमः' इत्यध्याहर्तव्यम् ।

---

१ क. काशे । २ ख. च. मौद्गल्याः । ३ छ. क्षेत्रापेता । ४ छ. वशिष्ठपरिचाराभ्या सं° । ५ छ. विचित्रवीर्यकः । ६ छ. °त्रे वै चित्र° । ७ ख. देवतः । ८ क. ङ. 'ठधार्मी च' । ख. घ. छ. 'तकर्मा: च' ।

एते मृता भविष्याश्च नृपाः संख्या न विद्यते । गताः कालेन कालो हि हरिस्तं पूजयेद्द्विज ॥
होममग्नौ समुद्दिश्य कुरु सर्वप्रदो यतः ॥ ४१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पुरुवंशवर्णनं नामाष्टसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८१७१

अथैकोनाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सिद्धौषधानि ।

अग्निरुवाच—

आयुर्वेदं प्रवक्ष्यामि सुश्रुताय यमब्रवीत् । देवो धन्वन्तरिः सारं मृतसंजीवनीकरम् ॥ १

(*सुश्रुत उवाच—

आयुर्वेदं मम ब्रूहि नराश्वेभरुगर्दनम् । सिद्धयोगान्सिद्धमन्त्रान्मृतसंजीवनीकरान् ॥) २

धन्वन्तरिरुवाच—

रक्षन्बलं हि ज्वरितं लङ्घितं[2] योजयेद्द्विपक् । सविश्वं लाजमण्डं तु तृड्ज्वरान्तं शृतं जलम् ॥३

मुस्तपर्पटकोशीरचन्दनोदीच्यनागरैः । षडहे च व्यतिक्रान्ते तिक्तकं पाययेद्ध्रुवम् ॥ ४

स्नेहयेत्पक्वदोषं तु ततस्तं च विरेचयेत् । जीर्णाः षष्टिकनीवाररक्तशालिप्रमोदकाः ॥ ५

तद्विधास्ते ज्वरेष्विष्टा यवानां विकृतिस्तथा । मुद्गा मसूराश्चणकाः कुलत्थाश्च सकुष्ठकाः ॥ ६

आढक्यौ लावकाद्याश्च कर्कोटककटोलकम् । पटोलं सुफलं निम्बं पर्पटं दाडिमं ज्वरे ॥ ७

अधोगे वमनं शस्तमूर्ध्वगे च विरेचनम् । रक्तपित्ते तथा पानं षडङ्गं शुण्ठिवर्जितम् ॥ ८

सक्तुगोधूमलाजाश्च यवशालिमसूरकाः । सकुष्ठचणका मुद्गा भक्ष्या गोधूमका हिताः ॥ ९

साधिता घृतदुग्धाभ्यां क्षौद्रं वृषरसो मधु । अतीसारे पुराणानां शालीनां भक्षणं हितम् ॥ १०

अनभिष्यन्दि यच्चान्नं लोध्रवल्कलसंयुतम् । मारुतं वर्जयेद्यत्नः कार्यो गुल्मेषु सर्वथा ॥ ११

यवाग्वं क्षीरेण चाश्नीयाद्वास्तुकं घृतसाधितम् । गोधूमशाल्यस्तिक्ता हिता जठरिणामथ ॥ १२

गोधूमशालयो मुद्गा ब्रह्मार्कखदिरोऽभया । पञ्चकोलं जाङ्गलाश्च निम्बधात्र्यः पटोलकाः ॥ १३

मातुलुङ्गरसाजाजीशुष्कमूलकसैन्धवाः । कुष्ठिनां च तथा शस्तं पानार्थे खदिरोदकम् ॥ १४

मसूरमुद्गौ सूपार्थे भोज्या जीर्णाश्च शालयः । निम्बपर्पटकौ शाकौ जाङ्गलानां तथा रसः ॥१५

विडङ्गं मरिचं मुस्तं कुष्ठं लोध्रं सुवर्चिका । मनःशिला वचा लेपः कुष्ठहा मूत्रपेषितः ॥ १६

अपूपसक्तुकुल्माषयवाद्या मेहिनां हिताः । यवान्नविकृतिर्मुद्गाः कुलत्था जीर्णशालयः ॥ १७

तिक्तरूक्षाणि शाकानि तिक्तानि हरितानि च । तैलानि तिलशिग्रुकविभीतकेङ्गुदानि च ॥ १८

मुद्गाः सयवगोधूमा धान्यं वर्षस्थितं च यत् । जाङ्गलस्य रसः शस्तो भोजने राजयक्ष्मिणाम्॥१९

कुलत्थमुद्गकोलाद्यैः शुष्कमूलकजाङ्गलैः । यूषैर्वा विष्किरैः सिद्धैर्दधिदाडिमसाधितैः ॥ २०

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ ख. ग. ङ. च. छ. सर्वप्रद् । २ क. ङ. च छ. 'त योज' । ३ छ. 'ध्यो नागरा' । ४ क. ङ. 'कटि-
म् ?' । ५ छ. 'टोल्वकम् । ६ छ. 'जाठिनु' । ७ क. ङ. छ. येवार्थे । ८ छ. 'ला च चालेयः कु' ।

मातुलुङ्गरसक्षौद्रद्राक्षाव्योषादिसंस्कृतैः । यवगोधूमशाल्यन्नैर्भोजयेच्छ्वासकासिनम् ॥ २१
दशमूलबलारास्नाकुलत्थैरुपसाधिताः । पेया यूषरसक्वाथाः श्वासहिक्कानिवारणाः ॥ २२
शुष्कमूलककौलत्थमूलजाङ्गलजैं रसैः । यवगोधूमशाल्यन्नं जीर्णं सौवीरमाचरेत् ॥ २३
शोथवान्सगुडां पथ्यां खादेद्वा गुडनागरम् । तक्रं च चित्रकश्चोभौ ग्रहणीरोगनाशनौ ॥ २४
पुराणयवगोधूमशाल्यो जाङ्गलो रसः । मुद्गामलकखर्जूरमृद्वीका बदराणि च ॥ २५
मधु सर्पिः पयस्तक्रं निम्बपर्पटकौ वृषम् । तक्रारिष्टाश्च शस्यन्ते सततं वातरोगिणाम् ॥ २६
हृद्रोगिणो विरेच्यास्तु पिप्पल्या(ल्यो) हिक्किनां हिताः । तक्रारनालसीधूनि युक्तानि शिशिराम्भसा ।
मुस्ता सौवर्चलाऽजाजी मद्यं शस्तं मदात्यये । सक्षौद्रपयसा लाक्षां पिबेच्च क्षतवान्नरः ॥ २८
क्षयं मांसरसाहारो वह्निसंरक्षणाज्जयेत् । शालयो भोजने रक्ता नीवारकलमादयः ॥ २९
यवान्नविकृतिर्मांसं शाकं सौवर्चलं शटी । पथ्या तथैवार्शसां यन्मण्डस्तक्रं च वारिणा ॥ ३०
मुस्ताभ्यासस्तथा लेपश्वित्रकेण हरिद्रया । यवान्नविकृतिः शालिर्वास्तुकं ससुवर्चलम् ॥ ३१
त्रपुषवारु(?)गोधूमाः क्षीरेक्षुघृतसंयुताः । मूत्रकृच्छ्रे च शस्ताः स्युः पाने मण्डसुरादयः ॥ ३२
लाजाः सक्तुस्तथा क्षौद्रं शूल्यं मांसं परूषकम् । वार्ताकुलावशिखिनश्छर्दिघ्नाः पानकानि च ॥
शाल्यन्नं तोयपयसी केवलोष्णे शृतेऽपि वा । तृष्णाघ्ने मुस्तगुडयोर्गुटिका वा मुखे धृता ॥ ३४
यवान्नविकृतिः यूषं शुष्कमूलकजं तथा । शाकं पटोलवेत्राग्रमूरुस्तम्भविनाशनम् ॥ ३५
मुद्गाढकमसूराणां सतिलैर्जाङ्गलै रसैः । ससैन्धवघृतद्राक्षाशुण्ठ्याप[ल]ककोलजैः ॥ ३६
यूषैः पुराणगोधूमयवशाल्यन्नमभ्यसेत् । विसर्पी ससिताक्षौद्रमृद्वीकादाडिमोदकम् ॥ ३७
रक्तषष्टिकगोधूमयवमुद्गादिकं लघु । काकमाची च वेत्राग्रं वास्तुकं च सुवर्चला ॥ ३८
वातशोणितनाशाय तोयं शस्तं सितं मधु । नासारोगेषु च हितं घृतं दूर्वासमाधितम् ॥ ३९
भृङ्गराजरसे सिद्धं तैलं धात्रीरसेऽपि वा । नस्यं सर्वामयेऽशिष्टे मूर्धजन्तूद्भवेषु च ॥ ४०
शीततोयान्नपानं च तिलानां विप्र भक्षणम् । द्विजदार्ढ्यकरं प्रोक्तं तथा तुष्टिकरं परम् ॥ ४१
गण्डूषं तिलतैलेन द्विजदार्ढ्यकरं परम् । विडङ्गचूर्णं गोमूत्रं सर्वत्र कृमिनाशने ॥ ४२
धात्रीफलान्यथाऽऽज्यं च शिरोलेपनमुत्तमम् । शिरोरोगविनाशाय स्निग्धमुष्णं च भोजनम् ॥ ४३
तैलं वा वस्तमूत्रं च कर्णपूरणमुत्तमम् । कर्णशूलविनाशाय सर्वशुक्तानि वा द्विज ॥ ४४
गिरिमृच्चन्दनं लाक्षा मालतीकलिका तथा । संयोज्य या कृता वर्तिः क्षतश्वित्रहरी तु सा ॥ ४५
व्योषं त्रिफलया युक्तं तुत्थकं च तथा जलम् । सर्वाक्षिरोगशमनं तथा चैव रसाञ्जनम् ॥ ४६
आज्यभृष्टं शिलापिष्टं लोध्रकाञ्जिकसैन्धवैः । अक्षिपोतनविनाशाय सर्वनेत्रामये हितम् ॥ ४७
गिरिमृच्चन्दनैर्लेपो बहिर्नेत्रस्य शस्यते । नेत्रामयविघातार्थं त्रिफलां शीलयेत्सदा ॥ ४८
रात्रौ तु मधुसर्पिर्भ्यां दीर्घमायुर्जिजीविषुः । शतावरीरसे सिद्धौ वृष्यौ क्षीरघृतौ स्मृतौ ॥ ४९
कलविङ्कानि माषाश्च वृष्यौ क्षीरघृतौ तथा । आयुष्या त्रिफला ज्ञेया पूर्ववन्मधुकान्विता ॥ ५०
मधुकादिरसोपेता वलीपलितनाशिनी । वचासिद्धघृतं विप्र भूतदोषविनाशनम् ॥ ५१
कव्यं बुद्धिमदं चैव तथा सर्वार्थसाधनम् । बलाकल्ककषायेण सिद्धमभ्यञ्जने हितम् ॥ ५२

---

१ छ. पेया. यूपरसाः क्वा । २ छ गुजा. । ३ छ. °आदिमं । ४ छ. काकमारी । ५ क. ङ. च. °शुक्तानि ।
६ छ. °तसुमहं । ७ क. आमवातघ्नं । ८ छ. °लम्बिकानि ।

रास्नासहचरैर्वाऽपि तैलं वातविकारिणाम् । अनभिष्यन्दि यच्चान्नं तद्व्रणेषु प्रशस्यते ॥ ५३
सक्तुपिण्डी तथैवाऽऽम्ला पाचनाय प्रशस्यते । पक्वस्य च तथा भेदे निम्बचूर्णं च रोपणे ॥५४
तथा मृत्युपचारश्च बलिकर्म विशेषतः । सूतिका च तथा रक्षा प्राणिनां तु सदा हिता ॥ ५५
भक्षणं निम्बपत्राणां सर्पदष्टस्य भेषजम् । तालनिम्बदलं केश्यं जीर्णं तैलं यवा घृतम् ॥ ५६
धूपो वृश्चिकदष्टस्य शिखिपत्रघृतेन वा । अर्कक्षीरेण संपिष्टं लेपो बीजं पलाशजम् ॥ ५७
वृश्चिकार्तस्य कृष्णा वा शिवा च फलसंयुता । अर्कक्षीरं तिलं तैलं पललं च गुडं समम् ॥ ५८
पानाज्जयति दुर्वारं श्वविषं शीघ्रमेव च । पीत्वा मूलं त्रिवृत्तुल्यं तण्डुलीयस्य सर्पिषा ॥ ५९
सर्पकीटविषाण्याशु जयत्यतिबलान्यपि । चन्दनं पद्मकं कुष्ठं लताम्बूशीरपाटलाः ॥ ६०
निर्गुण्डी सारिवा सेलुर्लूताविषहरोऽगदः । शिरोविरेचनं शस्तं गुडनागरकं द्विज ॥ ६१
स्नेहपाने तथा बस्तौ तैलं घृतमनुत्तमम् । स्वेदनीयः परो वह्निः शीताम्भःस्तम्भनं परम् ॥ ६२
त्रिवृद्धि रेचने श्रेष्ठा वमने मदनं तथा । वस्तिर्विरेको वमनं तैलं सर्पिस्तथा मधु ॥
वातपित्तबलासानां क्रमेण परमौषधम् ॥ ६३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सिद्धौषधकथनं नामैकोनाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८२३४

अथाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सर्वरोगहराण्यौषधानि ।

धन्वन्तरिरुवाच—

शारीरमानसागन्तुसहजा व्याधयो मताः । शारीरा ज्वरकुष्ठाद्याः क्रोधाद्या मानसा मताः ॥ १
आगन्तवो विघातोत्थाः सहजाः क्षुज्जरादयः । शारीरागन्तुनाशाय सूर्यवारे घृतं गुडम् ॥ २
लवणं सहिरण्यं च विप्रायाँ[3]ऽऽर्च्य समर्पयेत् । चन्द्रे चाभ्यङ्गदो विप्रे सर्वरोगैः प्रमुच्यते ॥ ३
तैलं शनैश्चरे दद्यादाश्विने गोरसान्नदः । घृतेन पयसा लिङ्गं संस्नाप्यँ स्याद्गुजुज्झितः ॥ ४
गायत्र्यो हावयेद्दक्षौ दूर्वा त्रिमधुराप्लुताम् । यस्मिन्भे व्याधिमाप्नोति तस्मिन्स्थाने बलिः शुभे ५
मानसानां रुजादीनां विष्णोः स्तोत्रं हरं भवेत् । वातपित्तकफा दोषा धातवश्च तथा शृणु ॥६
भुक्तं पक्वाशयादन्नं द्विधा याति च सुश्रुत । अंशेनैकेन किट्टत्वं रसतां चापरेण च ॥ ७
किट्टभागो मलस्तत्र विण्मूत्रस्वेदरूपवान् । नासामलः कर्णमलस्तथा देहमलः स्मृतः ॥ ८
रसभागाद्रसस्तत्र समाच्छोणिततां व्रजेत् । मांसं रक्तात्ततो मेदो मेदसोऽस्थ्नश्च संभवः ॥ ९
अस्थ्नो मज्जा ततः शुक्रं शुक्राद्रागस्तथौजसः । देशमार्तिं बलं शक्तिं कालं प्रकृतिमेव च ॥ १०
ज्ञात्वा चिकित्सितं कुर्याद्भेषजस्य तथा बलम् । तिथिं रिक्तां त्यजेद्भौमं मन्दभं दारुणोग्रकम् ॥
हरिगोद्विजचन्द्रार्कसुरादीन्प्रतिपूज्य च । शृणु मन्त्रमिमं विद्वन्भेषजारम्भमाचरेत् ॥ १२
ब्रह्मदक्षाश्विरुद्रेन्द्रभूचन्द्रार्कानिलानलाः । ऋषयश्चौषधिग्रामा भूतसंघाश्च पान्तु ते ॥ १३

---

१ ग. ०ोपा । २ च. °ताश्चोर्धा° । ३ ग. °याघृपमर्चये° । ४ ख. °प्य च गुडेन तु । ग° । ५ क. ख. ग. ङ. °भ्या होमये° । ६ ख. शुश्रुम । ७ ग. °दद्रुपिका: । ना° ।

(सर्वरोगहराण्यौषधानि)
सुधेवोत्तमनागानां भैषज्यमिदमस्तु ते ॥ १४
रसायनमिवर्षीणां देवानाममृतं यथा । सुधेवोत्तमनागानां भैषज्यमिदमस्तु ते ॥ १५
वातश्लेष्मकरो देशो बहुवृक्षो बहूदकः । अनूप इति विख्यातो जाङ्गलस्तद्विवर्जितः ॥ १६
किंचिद्वृक्षोदको देशस्तथा साधारणः स्मृतः । जाङ्गलः पित्तबहुलो मध्यः साधारणः स्मृतः ॥
रूक्षः शीतश्चलो वायुः पित्तमुष्णं कटुत्रयम् । स्थिराम्लस्निग्धमधुरं बलासं च प्रचक्षते ॥ १७
वृद्धिः समानैरेतेषां विपरीतैर्विपर्ययः । रसाः स्वाद्वम्ललवणाः श्लेष्मला वायुनाशनाः ॥ १८
कटुतिक्तकषायाश्च वातलाः श्लेष्मनाशनाः । कट्वम्ललवणा ज्ञेयास्तथा पित्तविवर्धनाः ॥ १९
तिक्तस्वादुकषायाश्च तथा पित्तविनाशनाः । रसस्यैष गुणो नास्ति विपाकस्यैष इष्यते ॥ २०
वीर्योष्णाः कफवातघ्नाः शीताः पित्तविनाशनाः । प्रभावतस्तथा कर्म ते कुर्वन्ति च सुश्रुत ॥ २१
शिशिरे च वसन्ते च निदाघे च तथा क्रमात् । चयप्रकोपप्रशमाः कफस्य तु प्रकीर्तिताः ॥ २२
निदाघवर्षारात्रौ च तथा शरदि सुश्रुत । चयप्रकोपप्रशमाः पवनस्य प्रकीर्तिताः ॥ २३
मेघकाले च शरदि हेमन्ते च तथा क्रमात् । चयप्रकोपप्रशमास्तथा पित्तस्य कीर्तिताः ॥ २४
वर्षादयो विसर्गास्तु हेमन्ताद्यास्तथा त्रयः । शिशिराद्यास्तथाऽऽदाने ग्रीष्मान्ता ऋतवस्त्रयः ॥ २५
सौम्यो विसर्गस्त्वादानमाग्नेयं परिकीर्तितम् । वर्षादींस्त्रीनृतून्सोमश्चरन्पर्यायशो रसान् ॥ २६
जनयत्यम्ललवणमधुरांस्त्रीन्यथाक्रमम् । शिशिरादीनृतूनर्कश्चरन्पर्यायशो रसान् ॥ २७
विवर्धयेत्तथा तिक्तकषायकटुकान्क्रमात् । यथा रजन्यो वर्धन्ते बलमेवं हि वर्धते ॥ २८
क्रमशोऽथ मनुष्याणां हीयमानासु हीयते । रात्रिभुक्तदिनानां च वयसश्च तथैव च ॥ २९
आदिमध्यावसानेषु कफपित्तसमीरणाः । प्रकोपं यान्ति कोपादौ काले तेषां चयः स्मृतः ॥ ३०
प्रकोपोत्तरके काले शमस्तेषां प्रकीर्तितः । अतिभोजनतो विप्र तथा चाभोजनेन च ॥ ३१
रोगा हि सर्वे जायन्ते वेगोदीरणधारणैः । अन्नेन कुक्षेर्द्वावंशावेकं पानेन पूरयेत् ॥ ३२
आश्रयं पवनादीनां तथैकमवशेषयेत् । व्याधेर्निदानस्य तथा विपरीतमथौषधम् ॥ ३३
कर्तव्यमेतदेवात्र मया सारं प्रकीर्तितम् । नाभेरूर्ध्वमधश्चैव गुदश्रोण्योस्तथैव च ॥ ३४
बलासपित्तवातानां देहे स्थानं प्रकीर्तितम् । तथाऽपि सर्वगाश्चैते देहे वायुर्विशेषतः ॥ ३५
देहस्य मध्ये हृदयं स्थानं तन्मनसः स्मृतम् । कृशोऽल्पकेशश्चपलो बहुवागिवषमानलः ॥ ३६
व्योमगश्च तथा स्वप्ने वातप्रकृतिरुच्यते । अकालपलितः क्रोधी प्रस्वेदी मधुरप्रियः ॥ ३७
स्वप्ने च दीप्तिमत्प्रेक्षी पित्तप्रकृतिरुच्यते । दृढाङ्गः स्थिरचित्तश्च सुप्रभः स्निग्धमूर्धजः ॥ ३८
शुद्धाम्बुदर्शी स्वप्ने च कफप्रकृतिको नरः । तामसा राजसाश्चैव सात्त्विकाश्च तथा स्मृताः ॥ ३९
मनुष्या मुनिशार्दूल वातपित्तकफात्मकाः । रक्तपित्तं व्यवायाच्च गुरुकर्मप्रवर्तनैः ॥ ४०
कदन्नभोजनाद्वायुर्देहे शोकाच्च कुप्यति । विदाहिनां तथोष्णानामुष्णाद्ध्वनिषेविणाम् ॥ ४१
पित्तं प्रकोपमायाति भयेन च तथा द्विज । अत्यम्बुपानगुर्वन्नभोजिनां भुक्तशायिनाम् ॥ ४२
श्लेष्मा प्रकोपमायाति तथा ये चालसा जनाः । वाताद्युत्थानि रोगाणि ज्ञात्वा शमयानि लक्षणैः
अस्थिभङ्गः कषायत्वमास्ये शुष्कास्यता तथा । जृम्भणं रोमहर्षश्च वातिकव्याधिलक्षणम् ॥ ४४
नखनेत्रशिराणां तु पीतत्वं कटुता मुखे । तृष्णा दाहोष्णता चैव पित्तव्याधिनिदर्शनम् ॥ ४५

१ ख छ. 'श्लेष्मातको दे' । च. 'श्लेष्मान्तको दे' । २ ख. ग. रसाल । ३ क. ख. ग. छ. 'स्यैतगुण ना' ।
४ छ. 'दाज प्रौ' ।

आलस्यं च प्रसेकश्च गुरुता मधुरास्यता । उष्णाभिलाषिता चेति श्लैष्मिकव्याधिलक्षणम्॥४१
स्निग्धोष्णमन्नमभ्यङ्गस्तैलं पानादि वातनुत् । आज्यं क्षीरं सिताद्यं च चन्द्ररश्म्यादि पित्तनुत्
सक्षौद्रं त्रिफला तैलं व्यायामादि कफापहम् । सर्वरोगप्रशान्त्यै स्याद्विष्णोर्ध्यानं च पूजनम् ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये सर्वरोगहरौषधादिकथनं नामाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८२८२

अथैकाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

रसादिलक्षणम् ।

धन्वन्तरिरुवाच—

रसादिलक्षणं वक्ष्ये भेषजानां गुणं शृणु । रसवीर्यविपाकज्ञो नृपादींस्त्रायतेऽचिरः ॥ १
रसाः स्वाद्वम्ललवणाः सोमजाः परिकीर्तिताः । कटुतिक्तकषायाश्च तथाऽऽग्नेया महाभुज ॥ २
त्रिधा विपाको द्रव्यस्य कट्वम्ललवणात्मकः । द्विधा वीर्यं समुद्दिष्टमुष्णं शीतं तथैव च ॥ ३
अनिर्देश्यप्रभावश्च ओषधीनां द्विजोत्तम । मधुरश्च कषायश्च तिक्तश्चैव तथा रसः ॥ ४
शीतवीर्याः समुद्दिष्टाः शेषास्तूष्णाः प्रकीर्तिताः । गुडूची तत्र तिक्ताऽपि भवत्युष्णाऽतिवीर्यतः
उष्णा कषायाऽपि तथा पथ्या भवति मानद । मधुरोऽपि तथा मांस उष्ण एव प्रकीर्तितः ॥ ६
लवणो मधुरश्चैव विपाकमधुरौ स्मृतौ । आम्लोष्णश्च तथा प्रोक्तः शेषाः कटुविपाकिनः ॥ ७
वीर्यपाके विपर्यस्तप्रभावाच्चत्र निश्चयः । मधुरोऽपि कटुः पाके यच्च क्षौद्रं प्रकीर्तितम् ॥ ८
क्वाथयेत्षोडशगुणं पिबेद्द्व्याच्चतुर्गुणम् । कल्पनैषा कषायस्य यत्र नोक्तो विधिर्भवेत् ॥ ९
कषायं तु भवेत्तोयं स्नेहपाके चतुर्गुणम् । द्रव्यतुल्यं समुद्धृत्य द्रव्ये स्नेहं क्षिपेद्बुधः ॥ १०
तावत्प्रमाणं द्रव्यस्य स्नेहपादं ततः क्षिपेत् । तोयवर्जं तु यद्द्रव्यं स्नेहद्रव्यं तथा भवेत् ॥ ११
संवर्तितौषधः पाकः स्नेहानां परिकीर्तितः । तत्तुल्यता तु लेह्यस्य तथा भवति सुव्रत ॥ १२
स्वच्छमल्पौषधं क्वाथं कषायं चोक्तवद्भवेत् । अक्षं चूर्णस्य निर्दिष्टं कषायस्य चतुष्पलम् ॥ १३
मध्यमैषा स्मृता मात्रा नास्ति मात्राविकल्पना । वयः कालं बलं वह्निं देशं द्रव्यं रुजं तथा ॥
समवेक्ष्य महाभाग मात्रायाः कल्पना भवेत् । सौम्यास्तत्र रसाः प्रायो विज्ञेया धातुवर्धनाः ॥
मधुरास्तु विशेषेण विज्ञेया धातुवर्धनाः । दोषाणां चैव धातूनां द्रव्यं समगुणं तु यत् ॥ १६
तदेव वृद्धये ज्ञेयं विपरीतं क्षयावहम् । उपक्रमत्रयं प्रोक्तं देहेऽस्मिन्मनुजोत्तम ॥ १७
आहारो मैथुनं निद्रा तेषु यत्नः सदा भवेत् । असेवनात्सेवनाच्च अत्यन्तं नाशमाप्नुयात् ॥ १८
क्षयस्य बृंहणं कार्यं स्थूलदेहस्य कर्षणम् । रक्षणं मध्यकायस्य देहभेदास्त्रयो मताः ॥ १९
उपक्रमद्वयं प्रोक्तं तर्पणं चाप्यतर्पणम् । हिताशी च मिताशी च जीर्णाशी च तथा भवेत् ॥२०
ओषधीनां पञ्चविधा तथा भवति कल्पना । रसः कल्कः शृतः शीतः फाण्टश्च मनुजोत्तम ॥२१
रसश्च पीडको ज्ञेयः कल्क आलोडिताद्भवेत् । क्वथितश्च शृतो ज्ञेयः शीतः पर्युषितो निशि ॥२२

---

१ क. छ. °षेयाः प्रकीर्तिताः । नि° । २ छ. °ह पिबेद्बु° । ३ क. क. भयावहम् । ४ क. ख. शुष्ककषायस्य । ५ छ. निशाम् ।

सद्योभिशृतपूतं यत्तत्क्राष्टमभिधीयते । करणानां शतं चैव षष्टिश्चैवाधिका स्मृता ॥　२३
यो वेत्ति स हि ज्ञेयः स्यात्संवन्धे बाहुशौण्डिकः । आहारशुद्धिरन्यर्थमग्निमूलं बलं नृणाम् ॥२४
ससिन्धुत्रिफलां चाद्यात्सुप्तु राज्यमिवर्धनाम् । जाङ्गलं च रसं सिन्धुयुक्तं दधि पयः कणाम् ॥
रसाधिकं समं कुर्यान्नरो वाताधिकोऽपि वा । निदाघे मर्दनं प्रोक्तं शिशिरे च समं बहु ॥ २६
वसन्ते मध्यमं ज्ञेयं निदाघे मर्दनोल्बणम् । त्वचं तु प्रथमं मर्द्य मज्जां च तदनन्तरम् ॥　२७
स्नायुरुधिरदेहेषु अस्थि चातीव मांसलम् । स्कन्धौ बाहू तथैवेह तथा जङ्घे सजानुनी ॥ २८
अरविन्मर्दयेत्प्राज्ञो जत्रु वक्षश्च पूर्ववत् । अङ्गसंधिषु सर्वेषु निष्पीड्य बहुलं तथा ॥　२९
प्रसारयेदङ्गसंधींश्च क्षेपेण चाक्रमात् । नाजीर्णे तु श्रमं कुर्याच्च भुक्त्वा पीतवान्नरः ॥　३०
दिनस्य तु चतुर्भागं ऊर्ध्वं तु प्रहरार्धके । व्यायामं(मो) नैव कर्तव्यं(व्यः) स्नायाच्छीताम्बुना सकृत्
वार्युष्णं च श्रमं जह्यान्तृदा श्वासं न धारयेत् । व्यायामश्च कफं हन्याद्वातं हन्याच्च मर्दनम् ॥३२
स्नानं पित्ताधिकं हन्याच्चस्नान्ते चाऽऽतपः प्रियाः । आतपक्लेशकर्माऽऽदौ क्षेमव्यायाम उत्तरः ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रसादिलक्षणकथनं नामैकाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८३१६

अथ द्व्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

वृक्षायुर्वेदः ।

धन्वन्तरिरुवाच—

वृक्षायुर्वेदमाख्यास्ये प्लक्षश्चोत्तरतः शुभः । प्राग्वटो याम्यतस्त्वाम्र आप्येऽश्वत्थः क्रमेण तु ॥ १
दक्षिणां दिशमुत्पन्नाः समीपे कण्टकद्रुमाः । उद्यानं गृहवासे स्यात्तिलान्वाऽप्यथ पुष्पितान् ॥२
गृह्णीयाद्रोपयेद्वृक्षान्द्विजं चन्द्रं प्रपूज्य च । ध्रुवाणि पञ्च वायव्यं हस्तं प्राजेशवैष्णवम् ॥　३
नक्षत्राणि तथा मूलं शस्यन्ते द्रुमरोपणे । प्रवेशयेन्नदीवाहान्पुष्करिण्यां तु कारयेत् ॥　४
हस्तो मघा तथा मैत्रमाद्यं पुष्पं सवासवम् । जलाशयसमारम्भे वारुणं चोत्तरात्रयम् ॥　५
संपूज्य वरुणं विष्णुं पर्जन्यं तत्समाचरेत् । अरिष्टाशोकपुंनागशिरीषाः सप्रियंगवः ॥　६
अशोकः कदली जम्बुस्तथा बकुलदाडिमाः । सायं प्रातस्तु घर्मान्ते शीतकाले दिनान्तरे ॥ ७
वर्षारात्रौ भुवः शोषे सेक्तव्या रोपिता द्रुमाः । उत्तमा विंशतिर्हस्ता मध्यमाः षोडशान्तराः ८
स्थानात्स्थानान्तरं कार्यं वृक्षाणां द्वादशावरम् । विफलाः स्युर्घना वृक्षाः शस्त्रेणाऽऽदौ हि शोधनम्
विडङ्गघृतपङ्काक्तान्सेचयेच्छीतवारिणा । फलनाशे कुलत्थैश्च माषैर्मुद्गैर्यवैस्तिलैः ॥　१०
घृतशीतपयःसेकः फलपुष्पाय सर्वदा । आविकाजशकृच्चूर्णं यवचूर्णं तिलानि च ॥　११
गोमांसमुदकं चैव सप्तरात्रं निधापयेत् । उत्सेकः सर्ववृक्षाणां फलपुष्पादिवृद्धिदः ॥　१२
मत्स्याम्भसा तु सेकेन वृद्धिर्भवति शाखिनः । विडङ्गतण्डुलोपेतं मात्स्यं मांसं हि दोहदम् ॥१३
सर्वेषामविशेषेण वृक्षाणां रोगमर्दनम् ॥　१४

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये वृक्षायुर्वेदकथनं नाम द्व्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८३३९

---

१ छ. 'यामिनो नरा. । इ' २ छ घर्मातें । ३ छ. मात्स्य ।

अथ त्र्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

नानारोगहराण्यौषधानि ।

धन्वन्तरिरुवाच—

सिंही शटी निशायुग्मं वत्सकं क्वाथसेवनम् । शिशोः सर्वातिसारेषु स्तन्यदोषेषु शस्यते ॥ १
शृङ्गीं सकृष्णातिविषां चूर्णितां मधुना लिहेत् । एका चातिविषा कासच्छर्दिज्वरहरी शिशोः २
बालैः सेव्या वचा साज्या सदुग्धा वाऽथ तैलयुक्तायष्टिका शङ्खपुष्पी वा बालः क्षीरान्वितां पिबेत्
वाग्रूपसंपद्युक्तायुर्मेधा श्रीर्वर्धते शिशोः । वचा ब्राह्मिशिखावासाशुण्ठीकृष्णानिशागदम् ॥ ४
सयष्टिसैन्धवं बालः प्रातर्मेधाकरं पिबेत् । देवदारुसहाशिग्रुफलत्रयपयोमुचाम् ॥ ५
क्वाथः सकृष्णामृद्वीकाकल्कः सर्वान्क्रिमीन्हरेत् । त्रिफलाभृङ्गविश्वानां रसेषु मधुसर्पिषोः ॥ ६
मेषीक्षीरे च गोमूत्रे सिक्तं रोगे हितं शिशोः । नासारक्तहरो नस्याद्दूर्वारस इहोत्तमः ॥ ७
लशुनार्द्रकशिग्रूणां रसः कर्णस्य पूरणम् । तैलमार्द्रकजाद्यं वा शूलनुच्छ्रोत्ररोगनुत् ॥ ८
जातीपत्रं फलं व्योषं कवलं पूरकं निशा । दुग्धक्वाथेऽभयाकल्के सिद्धं तैलं द्विजार्तिनुत् ॥ ९
धान्याम्बुनारिकेलं गोमूत्रं क्रमुकविश्वयुक् । क्वाथित कवलं कार्यं जिह्वाव्याधिप्रशान्तये ॥ १०
साधितं लाङ्गलीकल्के तैलं निर्गुण्डिकारसैः । गण्डमालागलगण्डौ नाशयेन्नस्यकर्मणा ॥ ११
पल्लवैरर्कपूतीकस्नुहीरुग्घातजातिकैः । उद्वर्तयेत्समगोमूत्रैः सर्वत्वग्दोषनाशनैः ॥ १२
वाकुची सतिला भुक्ता वत्सरात्कुष्ठनाशनी । पथ्या भल्लातकी तैलगुडपिण्डी तु कुष्ठजित् ॥१३
यूथिकावह्निरजनी त्रिफलाव्योषचूर्णयुक् । तक्रं गुदाङ्कुरे पेयं भक्ष्या वा सगुडाऽभया ॥ १४
फलद्वार्वीविशालाजः क्वाथो धात्रीरसोऽथ वा । पातव्यो रजनीकल्कः क्षौद्राक्षौद्रप्रमेहिणा १५
वासागर्भो व्याधिघातः क्वाथ एरण्डतैलयुक् । वातशोणितहृत्स्नानात्पिप्पली स्यात्प्लीहहरी॥१६
सेव्या जठरिणा कृष्णा स्नुक्क्षीरबहुभाविता । पयो वाऽरुचिहृन्त्र्यग्निविडङ्गव्योषकल्कयुक् १७
ग्रन्थिकोग्राऽभया कृष्णा विडङ्गाक्ता घृतं तथा । मांसं तक्रं ग्रहण्यर्शःपाण्डुगुल्मक्रिमीन्हरेत् ॥१८
फलत्रयामृतावासातिक्तभूनिम्बजस्तथा । क्वाथः समाक्षिको हन्यात्पाण्डुरोगं सकामलम् ॥ १९
रक्तपित्ती पिबेद्वासास्वरसं ससितं मधु । वरीद्राक्षाबलाशुण्ठीसाधितं वा पयः पृथक् ॥ २०
वरी विदारी पथ्या च बलात्रयं सवासकम् । श्वदंष्ट्रामधुसर्पिर्भ्यामालिहेत्क्षयरोगवान् ॥ २१
पथ्याशिग्रुकरञ्जार्कत्वक्सारं मधुसिन्धुमत् । समूत्रं विद्रधिं हन्ति परिपाकाय तत्रजित् ॥ २२
त्रिवृता जीवती दन्ती मञ्जिष्ठा शर्वरीद्वयम् । तार्क्ष्यजं निम्बपत्रं च लेपः शस्तो भगंदरे ॥ २३
रुग्घातरजनीलाक्षातूर्णाजक्षौद्रसंयुता । वासोवर्तिर्व्रणे योज्या शोधनी गतिनाशनी ॥ २४
श्यामायष्टिनिशालोध्रपद्मकोत्पलचन्दनैः । समरीचैः शृतं तैलं क्षीरे स्याद्व्रणरोहणम् ॥ २५
श्रीकार्पासदलैर्भस्म फलोपलवणा निशा । तत्पिण्डीस्वेदनं ताम्रे तत्तैलं स्यात्क्षतौषधम् ॥ २६
कुम्भीसारं पयोयुक्तं वह्निदग्धं व्रणे लिपेत्(?) । तद्वन्नाशयेत्सेकान्नारिकेलरजोघृतम् ॥ २७
विश्वाजमोदासिन्धूत्थविश्वात्वग्भिः समाऽभया । तक्रेणोष्णाम्बुना वाऽथ पीताऽतीसारनाशनी
वत्सकातिविषाविश्वाबिल्वमुस्तशृतं जलम् । सामे पुराणेऽतीसारे सासृक्शूले च पाययेत् ॥ २९

---

१ छ. वा दध्यदग्धानि । २ छ. सूते । ३ छ. स्थिता ।

अङ्गारदग्धं सुगतं सिन्धुमुष्णाम्बुना पिबेत् । शूलवानथ वा तद्धि सिन्धुहिङ्गुकणाभया ॥ ३०
कटुरोहात्कणातङ्कलाजचूर्णं मधुप्लुतम् । वस्त्रच्छिद्रगतं वक्त्रे न्यस्तं तृष्णां विनाशयेत् ॥ ३१
पाठादार्वीजातिदलं द्राक्षामूलवलात्रयैः । साधितं समधु क्वाथं कवलं मुखपाकहृत् ॥ ३२
कृष्णातिविषतिक्तेन्द्रदारुपाठापयोमुचाम् । क्वाथो मूत्रे शृता क्षौद्री सर्वकण्ठगदापहा ॥ ३३
पथ्यागोक्षुरदुःस्पर्शराजवृक्षशिलीकृतः । कषायः समधुः पीतो मूत्रकृच्छ्रं व्यपोहति ॥ ३४
वंशत्वग्वरुणक्वाथः शर्कराश्मविघातनः । शाखोटक्वाथसक्षौद्रक्षीराशी श्लीपदी भवेत् ॥ ३५
माषार्कत्वक्पयस्तैलं मधुसिक्तं च सैन्धवम् । पादरोगं हरेत्सर्पिर्जलकुक्कुटजं तथा ॥ ३६
शुण्ठीसौवर्चलाहिङ्गुचूर्णं शुण्ठीरसैर्घृतम् । रुजं हरेदथ क्वाथो विद्धि वह्नाग्निसाधने ॥ ३७
सौवर्चलाग्निहिङ्गूनां सदीप्यानां रसैर्युतम् । विद्दीप्यक[मु]युक्तं वा तक्रं गुल्मातुरः पिबेत् ३८
धात्रीपटोलमुद्गानां क्वाथः साज्यो विसर्पहा । शुण्ठीदारुनवाक्षीरक्वाथो मूत्रान्वितोऽपरः ॥ ३९
सप्तोपायोरजःक्षारः फलक्वाथश्च शोथहृत् । गुडशिग्रुत्रिवृद्भिश्च सैन्धवानां रजोयुतः ॥ ४०
त्रिवृताफलजः क्वाथः सगुडः स्याद्विरेचनः । वचाफलकषायोत्थं पयो वमनकृद्भवेत् ॥ ४१
त्रिफलायाः पलशतं पृथग्भृङ्गरजोन्वितम् । विडङ्गं लोहचूर्णं च दशभागसमन्वितम् ॥ ४२
शतावरीगुडूच्यग्निपलानां पञ्चविंशतिः । मध्वाज्यतिलजैर्लिह्याद्वलीपलितवर्जितः ॥ ४३
शतमब्दं हि जीवेत सर्वरोगविवर्जितः । त्रिफला सर्वरोगघ्नी समधुः शर्करान्विता ॥ ४४
सितामधुघृतैर्युक्ता सकृष्णा त्रिफला तथा । पथ्या चित्रकशुण्ठ्यश्च गुडूची मुशलीरजः ॥ ४५
सगुडं भक्षितं रोगहरं त्रिशतवर्षकृत् । किंचिच्चूर्णं जपापुष्पं पीडितं विसृजेज्जले ॥ ४६
तैलं भवेद्घृताकारं किंचिच्चूर्णं जलान्वितम् । धूपार्थं दृश्यते चित्रं वृषदंशजरायुना ॥ ४७
पुनर्माक्षिकधूपेन दृश्यते तद्यथा पुरा । कर्पूरजलूकाभेकतैलं पाटलिमूलयुक् ॥ ४८
पिष्ट्वाऽऽलिप्य पदे द्वे च चरेदङ्गारके नरः । तृणोत्थानादिकं व्यूह्य दर्शयन्वै कुतूहलम् ॥ ४९
विषग्रहरुजध्वंसक्षुद्रं कर्म च कामिकम् । तत्ते पट्कर्मकं प्रोक्तं सिद्धिदृपसमाश्रयम् ॥ ५०
मन्त्रध्यानौषधिकथामुद्रेज्या यत्र मुद्रयः । चतुर्वर्गफलं प्रोक्तं यः पठेत्स दिवं व्रजेत् ॥ ५१

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये नानारोगहरौषधकथनं नाम त्र्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८३८०

अथ चतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मन्त्ररूपौषधकथनम् ।

धन्वन्तरिरुवाच—
आयुरारोग्यकर्तारः ओंकाराद्याश्च नाकदाः । ओंकारः परमो मन्त्रस्तं जप्त्वा चामरो भवेत् ॥ १
ॐ नमो नारायणाय मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥२
गायत्री परमो मन्त्रस्तं जप्त्वा भुक्तिमुक्तिभाक् । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय सर्वदः । ॐ हूं नमो विष्णवे मन्त्रोऽयं चौषधं परम् ॥ ३

---

१ ख. स्वगत । २ क. ड. °कहृत् । ३ ङ °द्री वार्धक्यश्च स° । ४ घ °ठाभिधाम् । क° । ५ क ड. पिबेत् । ६ ङ. °हृगजमावित° । ७ छ. °ना शतावं° । ८ ज. पिण्डित ।

अनेन देवा ह्यसुराः सश्रियो नीरुजोऽभवन् । भूतानामुपकारार्थं तथा धर्मो महौपधम् ॥ ४
धर्मः सद्धर्मकृद्धर्मो हेतैर्धर्मैश्च निर्मलः । श्रीदः श्रीशः श्रीनिवासः श्रीधरः श्रीनिकेतनः ॥ ५
श्रियः पतिः श्रीपरमो ह्येतैः श्रियमवाप्नुयात् । कामी काममदः कामः कामपालस्तथा हरिः॥ ६
आनन्दो माधवश्चैव नाम कामाय वै हरेः । रामः परशुरामश्च नृसिंहो विष्णुरेव च ॥ ७
त्रिविक्रमश्च नामानि जप्यान्यानि जिगीषुभिः । विद्यामभ्यस्यतां नित्यं जप्तव्यः पुरुषोत्तमः ॥ ८
दामोदरो बन्धहरः पुष्कराक्षोऽक्षिरोगनुत् । हृषीकेशो भयहरो जपेदौषधकर्मणि ॥ ९
अच्युतं चामृतं मन्त्रं सङ्ग्रामे चापराजितः । जलतारे नारसिंहं पूर्वादौ क्षेमकामवान् ॥ १०
चक्रिणं गदिनं चैव शार्ङ्गिणं खड्गिनं स्मरेत् । *सर्वेशमजितं भक्त्या व्यवहारेषु संस्मरेत्॥ ११
नारायणं सर्वकाले नृसिंहोऽखिलभीतिनुत् । गरुडध्वजश्च विषहृद्वासुदेवं सदा जपेत् ॥ १२
धान्यादिस्थापने स्वप्ने ह्यनन्ताच्युतमीरयेत् । नारायणं च दुःस्वप्ने दाहादौ जलशायिनम् ॥ १३
हयग्रीवं च विद्यार्थी जगत्सूतिं सुताप्तये । बलभद्रं शौर्यकाय एकं नामार्थसाधकम् ॥ १४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मन्त्ररूपौषधकथनं नाम चतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८३९४

अथ पञ्चाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मृतसंजीवनकरसिद्धयोगः ।

धन्वन्तरिरुवाच—

सिद्धयोगान्प्रवक्ष्ये मृतसंजीवनीकरान् । आत्रेयभाषितान्दिव्यान्सर्वव्याधिविमर्दनान् ॥ १

आत्रेय उवाच—

बिल्वादिपञ्चमूलस्य क्वाथः स्याद्वातिके ज्वरे । पाचनं पिप्पलीमूलं गुडूची विश्वजोऽथ वा ॥ २
आमलक्यभया कृष्णा वह्निः सर्वज्वरान्तकः । बिल्वाग्निमन्थश्योनाककाश्मर्यः पाटला स्थिरा॥
त्रिकण्टकं पृश्निपर्णीबृहतीकण्टकारिकाः । ज्वराविपाकपार्श्वार्तिकासघ्नत्कुशमूलकम् ॥ ४
गुडूची पर्पटी मुस्तं किरातं विश्वभेषजम् । वातपित्तज्वरे देयं पञ्चभद्रमिदं स्मृतम् ॥ ५
त्रिवृद्विशालाकटुकात्रिफलारग्वधैः कृतः । सक्षारो भेदनः क्वाथः पेयः सर्वज्वरापहः ॥ ६
देवदारुबलावासात्रिफलाव्योषपद्मकैः । सविडङ्गैः सितातुल्यं तच्चूर्णं पञ्चकाम(स)जित् ॥ ७
दशमूलीशटीरास्नापिप्पलीबिल्वपौष्करैः । शृङ्गीतामलकीभार्गीगुडूचीनागवल्लिभिः ॥ ८
यवागूं विधिना सिद्धं कषायं वा पिबेन्नरः । कासहृद्ग्रहणीपार्श्वहिकाश्वासप्रशान्तये ॥ ९
मधुकं मधुना युक्तं पिप्पलीं शर्करान्विताम् । नागरं गुडसंयुक्तं हिक्काघ्नं लवणत्रयम् ॥ १०
कारव्यजाजी मरिचं द्राक्षा वृक्षाम्लदाडिमम् । सौवर्चलं गुडं क्षौद्रं सर्वारोचकनाशनम् ॥ ११
शृङ्गवेररसं चैव मधुना सह पाययेत् । अरुचिश्वासकासघ्नं प्रतिश्यायकफान्तकम् ॥ १२
वटं शृङ्गीशिलालोध्रदाडिमं मधुकं मधु । पिबेत्तण्डुलतोयेन च्छर्दितृष्णानिवारणम् ॥ १३

---

* इदमर्धं छ. पुस्तके नास्ति ।

---

१ छ. सक्षारो ।

(मृतसञ्जीवनकरसिद्धयोगः)

गुडूचीं वासकं लोध्रं पिप्पलीक्षौद्रसंयुतम् । कफान्वितं जयेद्रक्तं तृष्णाकासज्वरापहम् ॥ १४
वासकस्य रसस्तद्वत्समधुस्तांम्रजो रसः । शिरीषपुष्पसुरसभावितं मरिचं हितम् ॥ १५
सर्वार्तिनुन्मसूरोऽथ पित्तपुक्तण्डुलीयकम् । निर्गुण्डीसारिवाशेलुरङ्कोलश्च विषापहः ॥ १६
महौषधामृताक्षुद्रापुष्करग्रन्थिकोद्भवम् । पिबेत्कणायुतं क्वाथं मूर्छायां च मदेषु च ॥ १७
हिङ्गुसौवर्चलव्योषैर्द्विपलांशैर्घृताढकम् । चतुर्गुणे गवां मूत्रे सिद्धमुन्मादनाशनम् ॥ १८
शङ्खपुष्पीवचाकुष्ठैः सिद्धं ब्राह्मीरसैर्युतम् । पुराणं हन्त्यपस्मारं सोन्मादं मेध्यमुत्तमम् ॥ १९
पञ्चगव्यं घृतं तद्वत्कुष्ठनुच्चाभयायुतम् । पटोलत्रिफलानिम्बगुडूचीधावनीवृषैः ॥ २०
सकरञ्जैर्घृतं सिद्धं कुष्ठनुद्वज्रकं स्मृतम् । निम्बं पटोलं व्याघ्री च गुडूची वासकं तथा ॥ २१
कुर्याद्दशपलान्भागानेकैकस्य स(सु)कुट्टितान् । जलद्रोणे विपक्तव्यं यावत्पादावशेषितम् ॥ २२
घृतप्रस्थं पचेत्तेन त्रिफलागर्भसंयुतम् । पञ्चतिक्तमितिख्यातं सर्पिः कुष्ठविनाशनम् ॥ २३
अशीतिं वातजान्रोगांश्चत्वारिंशच्च पैत्तिकान् । विंशतिं श्लैष्मिकान्कासपीनसार्शोव्रणादिकान् ॥
हन्त्यन्यान्योगराजोऽयं यथाऽर्कस्तिमिरं खलु । त्रिफलायाः कषायेण भृङ्गराजरसेन च ॥ २५
व्रणप्रक्षालनं कुर्यादुपदंशप्रशान्तये । पटोलदलचूर्णेन दाडिमत्वग्रजोऽथ वा ॥ २६
गुण्डयेच्च गजेनापि त्रिफलाचूर्णकेन च । त्रिफलायोरजोयष्टिमार्कवोत्पलसारिवैः ॥ २७
ससैन्धवैः पचेत्तैलमभ्यङ्गाच्छर्दिकापहम् । सक्षीरान्मार्कवरसान्द्विप्रस्थमधुकोत्पलैः ॥ २८
पचेत्तु तैलकुडवं तन्नस्यं पलितापहम् । निम्बं पटोलं त्रिफला गुडूची खदिरं वृषम् ॥ २९
भूनिम्बपाठात्रिफलागुडूचीरक्तचन्दनम् । योगद्वयं ज्वरं हन्ति कुष्ठ(*व्रणमसूरिकाः ॥ ३०
पटोलं त्रिफला चैव गुडूचीमुस्तचन्दनैः । सदूर्वा रोहिणी पाठा रजनी सदुरालभा ॥ ३१
कषायोऽयं ज्वरं हन्ति कुष्ठ)विस्फोटकादिजम् । पटोलामृतभूनिम्बवासारिष्टकपर्पटैः ॥ ३२
खदिराब्जयुतैः क्वाथो विस्फोटज्वरशान्तिकृत् । दशमूली छिन्नरुहा पथ्या दारु पुनर्नवा ॥ ३३
ज्वरविद्रधिशोथेषु शिग्रुविश्वजिता हिताः । मधूकनिम्बपत्राणां लेपः स्याद्व्रणशोधनः ॥ ३४
त्रिफला खदिरो दार्वी न्यग्रोधादिबलाकुशाः । निम्बमूलकपत्राणां कषायाः शोधने हिताः ३५
करञ्जारिष्टनिर्गुण्डीरसो हन्याद्व्रणक्रिमीन् । धातकीचन्दनबलासमङ्गामधुकोत्पलैः ॥ ३६
दार्वीमेदोन्वितैर्लेपः ससर्पिर्व्रणरोपणः । गुग्गुलुत्रिफलाव्योषसमांशैर्घृतयोगतः ॥ ३७
नाडीदुष्टव्रणं शूलं भगंदरमुखं हरेत् । हरीतकीं मूत्रसिद्धां सतैललवणान्विताम् ॥ ३८
प्रातः प्रातश्च सेवेत कफवातामयापहाम् । त्रिकटुत्रिफलाक्वाथं सक्षारलवणं पिबेत् ॥ ३९
कफवातात्मकेष्वेव विरेकः कफवृद्धिनुत् । पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरैः ॥ ४०
क्वथितं वा पिबेत्पेयमामवातविनाशनम् । रास्नां गुडूचीमेरण्डदेवदारुमहौषधम् ॥ ४१
पिबेत्सर्वाङ्गिके वाते सामे संध्यस्थिमज्जगे । दशमूलकषायं वा पिबेद्वा नागराम्भसा ॥ ४२
शुण्ठीगोक्षुरकक्वाथः प्रातः प्रातर्निषेवितः । सामवातकटीशूलपाण्डुरोगप्रणाशनः ॥ ४३
समूलपत्रशाखायाः प्रसारण्याश्च तैलकम् । गुडूच्याः स्वरसः कल्कश्चूर्णं वा क्वाथमेव च ॥ ४४
प्रभूतकालमासेव्य मुच्यते वातशोणितात् । पिप्पली वर्धमानं वा सेव्यं पथ्या गुडेन वा ॥ ४५

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं छ पुस्तके नास्ति ।

---

१ क. 'स्तारजो' । २ छ. 'पावनो दवशमं' ।

पटोलत्रिफलातीत्रकटुकामृतसाधितम् । पक्कं पीत्वा जयत्याशु सदाहं वातशोणितम् ॥ ४६
गुग्गुलुं कोष्णशीतेन गुडूचीत्रिफलाम्भसा । बलापुनर्नवैरण्डबृहतीद्वयगोक्षुरैः ॥ ४७
सहिङ्गुलवणैः पीतं सद्यो वातरुजापहम् । कार्पिकं पिप्पलीमूलं पञ्चैव लवणानि च ॥ ४८
पिप्पली चित्रकं शुण्ठी त्रिफला त्रिवृता वचा । द्वौ क्षारौ शी[3]तला दन्ती स्वर्णक्षीरी विषाणिका
कोलप्रमाणां गुटिकां पिबेत्सौवीरकायुताम् । शोथावपाके त्रिवृता मद्रद्दे चोदरादिके ॥ ५०
क्षीरं शोथहरं दारुवर्षाभूनागरैः शुभम् । सेकस्तथाऽर्कवर्षाभूनिम्बकाथेन शोफजित् ॥ ५१
व्योषगर्भं पलाशस्य त्रिगुणे भस्मवारिणि । साधितं पिबतः सर्पिः पतत्यर्शो न संशयः ॥ ५२
विष्वक्सेनाङ्गनिर्गुण्डीसाधितं चापि लैवणम् । विडङ्गानलसिन्धूत्थरास्नाग्रक्षीरदारुभिः ॥ ५३
तैलं चतुर्गुणं सिद्धं कटुद्रव्यं जलन वा । गण्डमालापहं तैलमभ्यङ्गाद्गलगण्डनुत् ॥ ५४
शठीकुनागबलयकाथः क्षीररसे युतम् । पयस्यापिप्पलीरास्नाकल्कं सिद्धं क्षये हितम् ॥ ५५
वचाविडभयाशुण्ठीहिङ्गुकुष्ठाग्निदीप्यकान् । द्वित्रिषट्चतुरेकांशसप्तपञ्चा(श्चां)शिकाः क्रमात्॥५६
चूर्णं पीतं हन्ति गुल्ममुदरं शूलकासनुत् । पाठानिकुम्भत्रिकटुत्रिफलाग्निसुसाधिता ॥ ५७
मूत्रेण चूर्णगुटिका गुल्मप्लीहादिमर्दनी । वासानिम्बपटोलानि त्रिफला वातपित्तनुत् ॥ ५८
लिह्यात्क्षौद्रेण विडङ्गचूर्णं कृमिविनाशनम् । विडङ्गसैन्धवक्षारमूत्रेणापि हरीतकी ॥ ५९
शल्लकीबदरीजम्बुपियालाम्राजुनत्वचः । पीताः क्षीरेण मध्वक्ताः पृथक्शोणितवारणाः ॥ ६०
बिल्वाम्रधातकीपाठाशुण्ठीमोचरसाः समाः । पीता रुन्धन्त्यतीसारं गुडतक्रेण दुर्जयम् ॥ ६१
चाङ्गेरीकोलदध्यम्बुनागरक्षारसंयुतम् । घृतयुक्क्काथितं पेयं गुदभ्रंशरुजापहम् ॥ ६२
विडङ्गातिविषामुस्तदारुपाठाकलिङ्गकम् । मरीचेन समायुक्तं शोथातीसारनाशनम् ॥ ६३
शर्करासिन्धुशुण्ठीभिः कृष्णा मधुगुडेन वा । द्वे द्वे खादेद्धरीतक्यौ जीवेद्वर्षशतं सुखी ॥ ६४
त्रिफला पिप्पलीयुक्ता समध्वाज्या तथैव सा । चूर्णमामलकं तेन सुरसेन तु भावितम् ॥ ६५
मध्वाज्यशर्करायुक्तं लीढ्वा स्त्रीशः पयः पिबेत् । माषपिप्पलिशालीनां यवगोधूमयोस्तथा॥ ६६
चूर्णभागैः समाशैश्च पचेत्पिप्पलिकां शुभाम् । तां भक्षयित्वा च पिबेच्छर्करामधुरं पयः ॥ ६७
नवक्षटकवद्गच्छेद्दश* वारान्स्त्रियं ध्रुवम् । समङ्गाधातकीपुष्पलोध्रनीलोत्पलानि च ॥ ६८
पतत्क्षीरेण दातव्यं स्त्रीणां मदरनाशनम् । बीजं कौरण्टकं चापि मधुकं श्वेतचन्दनम् ॥ ६९
पद्मोत्पलस्य मूलानि मधुकं शर्करातिलान् । द्रवमाणेषु गर्भेषु गर्भस्थापनमुत्तमम् ॥ ७०
देवदारु नभः कुष्ठं नलदं विश्वभेषजम् । लेपः काञ्जिकसंपिष्टस्तैलयुक्तः शिरोऽर्तिनुत् ॥ ७१
वस्त्रपूतं क्षिपेत्कोष्णं सिन्धूत्थं कर्णशूलनुत् । लशुनार्द्रकशिग्रूणां कदल्या वा रसः पृथक्॥ ७२
बलाशतावरीरास्नामृताः सैरीयकैः पिबेत् । त्रिफलासहितं सर्पिस्तिमिरघ्नमनुत्तमम् ॥ ७३
त्रिफलाव्योषसिन्धूत्थैर्घृतं सिद्धं पिबेन्नरः । चक्षुष्यं भेदनं हृद्यं दीपनं कफरोगनुत् ॥ ७४
नीलोत्पलस्य किञ्जल्कं गोशकृद्रससंयुतम् । गुटिकाञ्जनमेतत्स्याद्दिनरात्र्यन्धयोर्हितम् ॥ ७५
यष्टीमधुवचाकृष्णाबीजाना कुटजस्य च । कल्केनाऽऽलोड्य निम्बस्य कषायो वमनाय सः ॥

* " दश वारांस्त्रियो ध्रुवम् " इत्यपि क्वाचित्कपाठः ।

१ क. ङ. साधित । २ छ. आढ्ला । ३ क. ङ. विदिता । ४ छ.–लावणम् । ५ क. 'मू । वासादि' । ६ क. ङ. ङ. 'र्जा मनवमा' ।

स्निग्धस्विन्नायतं तोयं प्रदातव्यं विरेचनम् । अन्यथा योजितं कुर्यान्मन्दाग्निं गौरवारुची ॥७७
पथ्यासैन्धवकृष्णानां चूर्णमुष्णाम्बुना पिबेत् । विरेकः सर्वरोगघ्नः श्रेष्ठो नाराचसंज्ञकः ॥ ७८
सिद्धयोगा मुनिभ्यो य आत्रेयेण प्रदर्शिताः । सर्वरोगहराः सर्वयोगाग्र्याः सुश्रुतेन हि ॥ ७९

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये मृतसंजीवनकरसिद्धयोगकथनं नाम पञ्चाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८४७३

अथ षडशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मृत्युंजयकल्पाः ।

धन्वन्तरिरुवाच—
कल्पान्मृत्युंजयान्वक्ष्ये ह्यायुर्दान्रोगमर्दनान् । त्रिशती रोगहा सेव्या मध्वाज्यत्रिफलामृता ॥ १
पलं पलार्धं कर्षं वा त्रिफलां सकलां तथा । बिल्वतैलस्य नस्यं च मासं पञ्चशती कविः ॥ २
रोगापमृत्युत्वलिजिपिलं भल्लातकं तथा । पञ्चाङ्गं वाकुचीचूर्णं षण्मासं खदिरोदकैः ॥ ३
रोगापमृत्युत्वलिजिचिलं भल्लातकं तथा । पञ्चाङ्गं वाकुचीचूर्णं षण्मासं खदिरोदकैः ॥
क्वाथैः कुष्ठं जयेत्सेव्यं चूर्णं नीलकुरुण्टजम् । क्षीरेण मधुना वाऽपि शतायुःखण्डदुग्धभुक् ॥ ४
मध्वाज्यशुण्ठीं संसेव्य पलं प्रातः स मृत्युजित् । वलीपलितजिज्जीवेन्माण्डूकीचूर्णदुग्धपाः ॥ ५
वचया मधुना कर्षं पयसा मृत्युजिन्नरः । मध्वाज्यैः पयसा वाऽपि निर्गुण्डी मृत्युरोगजित् ॥ ६
पलाशतैलं कर्षैकं षण्मासं मधुना पिबेत् । दुग्धभोजी पञ्चशती सहस्रायुर्भवेन्नरः ॥ ७
ज्योतिष्मतीपत्ररसं पयसा त्रिफलां पिबेत् । मधुनाऽऽज्यं ततस्तद्वच्छतावर्या रजः पलम् ॥ ८
क्षौद्राज्यैः पयसा वाऽपि निर्गुण्डी रोगमृत्युजित् । पञ्चाङ्गं निम्बचूर्णस्य खदिरक्वाथभावितम् ॥
कर्षं भृङ्गरसेनापि रोगजिच्चामरो भवेत् । रुदन्तिकाज्यमधुभुग्दुग्धभोजी च मृत्युजित् ॥ १०
कर्षचूर्णं हरीतक्या भावितं भृङ्गराड्रसैः । घृतेन मधुनाऽऽसेव्य त्रिशतायुश्च रोगजित् ॥ ११
नारायिकाभृङ्गरसं लोहचूर्णं शतावरी । साज्यं कर्षं पञ्चशती कार्तचूर्णं शतावरी ॥ १२
भावितं भृङ्गराजेन मध्वाज्यं त्रि(त्रि)शती भवेत् । आम्रापृतात्रिवृत्तुल्यं गन्धकं च कुमारिका १३
रसैर्विमृज्य द्वे गुञ्जे साज्यं पञ्चशताब्दवान् । अश्वगन्धाफलं तैलं साज्यं खण्डं शताब्दवान् १४
पलं पुनर्नवाचूर्णं मध्वाज्यपयसा पिबन् । अशोकचूर्णस्य पलं मध्वाज्यं पयसाऽर्वजुत् ॥ १५
निम्बस्य तैलं समधु नस्यात्कृष्णकचः शती । कर्षमक्षं समध्वाज्यं शतायुः पयसा पिबन् ॥ १६
अभयां सगुडां जग्ध्वा घृतेन मधुरादिभिः । दुग्धान्नभुकृष्णकेशोऽरोगी पञ्चशताब्दवान् ॥ १७
पलं कूष्माण्डकाचूर्णं मध्वाज्यपयसा पिबन् । मासं दुग्धान्नभोजी च सहस्रायुर्विरोगवान् ॥१८
शाल्मकचूर्णं भृङ्गाज्यं समध्वाज्यं शताब्दकृत् । कटुतुम्बीतैलनस्यं कर्षं शतद्वयाब्दवान् ॥ १९
त्रिफला पिप्पली शुण्ठी सेविता त्रिशताब्दकृत् । शतावर्याः पूर्वयोगः सहस्रायुर्वलातिकृत् ॥२०
त्रिफला पिप्पली शुण्ठी सेविता त्रिशताब्दकृत् । लोहेन भृङ्गराजेन वलया निम्बपञ्चकैः ॥ २१
चित्रकेण तथा पूर्वं तथा शुण्ठीविडङ्गतः । लोहेन भृङ्गराजेन वलया निम्बपञ्चकैः ॥ २१
खदिरेण च निर्गुण्ड्या कण्टकार्याऽथ वासकात् । वर्षाभुवा तद्रसैर्वा भावितो वटिकाकृतः ॥२२

---

१ छ. पथ्या मा मृ° । २ छ. °त् । ताम्रभूर्तं मतकृल्यं । ३ क. ड. ते । ४ क. ङ. मुक्ते । ५ छ. °न्धापल ।
६ छ. तिलस्य ।

चूर्णं घृतैर्वा मधुना गुडाद्यैर्वारिणा तथा । ॐ हूं सः इतिमन्त्रेण मन्त्रितो योगराजकः ॥ २३
मृतसंजीवनीकल्पो रोगमृत्युंजयो भवेत् । सुरासुरैश्च मुनिभिः सेविताः कल्पसागराः ॥
गजायुर्वेदं प्रोवाच पालकाप्योऽङ्गराजकम् ॥ २४

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये मृत्युंजयकल्पकथनं नाम षडशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८४९७

अथ सप्ताशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

गजचिकित्सा ।

पालकाप्य उवाच—

गजलक्षणचिकित्सां च लोमपाद वदामि ते । दीर्घहस्ता महोच्छ्वासाः प्रशस्तास्ते सहिष्णवः १
विंशत्यष्टादशनखाः शीतकालमदाश्च ये । दक्षिणश्चोन्नतो दन्तो बृंहितं जलदोपमम् ॥ २
कर्णौ च विपुलौ येषां सूक्ष्मबिन्दुन्वितास्त्वचि । ते धार्या न तथा धार्या वामना ये त्वलक्षणाः
हस्तिन्यः पार्श्वगर्भिण्यो ये च मूढा मतङ्गजाः । वर्णं सत्त्वं बलं रूपं कान्तिः संहननं जवः ॥ ४
सप्तास्थितो गजश्चेदस्सङ्ग्रामेऽरीञ्जयेत्सदा । कुञ्जराः परमा शोभा शिबिरस्य बलस्य च ॥ ५
आहृतः कुञ्जरैश्चैव विजयः पृथिवीक्षिता । पाँकलेषु च सर्वेषु कर्तव्यमनुवासनम् ॥ ६
घृततैलाभ्यङ्गयुक्तं स्नानं वातविवर्जितम् । स्कन्धेषु च क्रिया कार्या तथा पाँलकवन्नृपैः ॥ ७
गोमूत्रं पाण्डुरोगेषु रजनीभ्यां घृतं द्विज । आनाहे तैलसिक्तस्य निषेकस्तस्य शस्यते ॥ ८
लवणैः पञ्चभिर्मिश्रा मतिपानाय वारुणी । विडङ्गत्रिफलाव्योषसैन्धवैः कवलान्कृतान् ॥ ९
मूर्छासु भोजयेन्नागं क्षौद्रं तोयं च पाययेत् । अभ्यङ्गः शिरसः शूले नस्यं चैव प्रशस्यते ॥ १०
नागानां स्नेहपुटकैः पादरोगानुपक्रमेत् । पश्चात्कल्ककषायेण शोधनं च विधीयते ॥ ११
शिखितित्तिरलावानां पिप्पलीमरिचान्वितैः । रसैः संभोजयेन्नागं वेपथुर्यस्य जायते ॥ १२
बालबिल्वं तथा लोध्रं धातकीं सितया सह । अतीसारविनाशाय पिण्डीं भुञ्जीत कुञ्जरः ॥ १३
नस्यं करग्रहे देयं घृतं लवणसंयुतम् । मागधी नागराऽजाजी यवागूर्मुस्तसाधिता ॥ १४
उत्कर्णके तु दातव्या वाराहं च तथा रसम् । दशमूलकुलत्थाम्लकाकमाचीविपाचितम् ॥ १५
तैलं शृङ्गल्संयुक्तं गलग्रहगदापहम् । अष्टभिर्लवणैः पिष्टैः प्रसन्नं पाययेद्घृतम् ॥ १६
मूत्रभङ्गेऽथ वा बीजं कथितं त्रपुषस्य च । त्वग्दोषेषु पिबेन्निम्बं वृषं वा कथितं द्विपः ॥ १७
गवां मूत्रं विडङ्गानि कृमिकोष्ठेषु शस्यते । शृङ्गवेरकणाद्राक्षाशर्कराभिः शृतं पयः ॥ १८
क्षतक्षयहरं पानं तथा मांसरसः शुभः । मुद्गौदनं व्योषयुतमरुचौ तु प्रशस्यते ॥ १९
त्रिवृच्छ्यामाग्निदन्त्यर्कश्यामा क्षीरेभपिप्पली । एतैर्गुल्महरः स्नेहः कृतश्चैव तथा परः ॥ २०
भेदनद्रावणाभ्यङ्गस्नेहपानानुवासनैः । सर्वानेव समुत्पन्नान्विद्रधीन्समुपाहरेत् ॥ २१
षष्टिकं मुद्गसूपेन शारदेन तथा पिबेत् । बालबिल्वैस्तथा लेपः षेटरोगेषु शस्यते ॥ २२

---

१ छ. ॰न्विअत्वची । ते । २ क. ग. ङ. ॰हितन्यो याथ म॰ । ३ क. ङ. मता । ४ क. ङ. पाकलेषु तु स॰ ।
५ छ. ॰तैलभ्यास्य स्नानं । ६ ख. ग. पालकवन्नृपः । पॉ॰ । ७ च. ॰स पानदर्श॰ । छ. ॰ते भुवनध॰ । ८ छ. प्रशमाः ।
९ क. ङ. कुष्ठरोगेषु । छ. वदुरोगेषु ।

विडङ्गेन्द्रयवौ हिङ्गु सरलं रजनीद्वयम् । पूर्वाह्णे दापयेत्पिण्डान्सर्वशूलोपशान्तये ॥ २३
प्रधानभोजने तेषां षष्टिकव्रीहिशालयः । मध्यमौ यवगोधूमौ शेषा हान्तिनि चाधमाः ॥ २४
यवश्चैव तथैवेक्षुर्नागानां बलवर्धनः । नागानां यवसं शुष्कं तथा धातुप्रकोपणम् ॥ २५
मदक्षीणस्य नागस्य पयःपानं प्रशस्यते । दीपनीयैस्तथा द्रव्यैः शृतो मांसरसः शुभः ॥ २६
वायसः कुक्कुटश्चोभौ काकोलूककुलं हरिः । भवेत्क्षौद्रेण संयुक्तः पिण्डोऽद्रिकगदापहः ॥ २७
कटुमत्स्यविडङ्गानि क्षारः कोषातकीपयः । हरिद्रा चेति धूपोऽयं कुञ्जरस्य जयावहः ॥ २८
पिप्पलीतण्डुलौ तैलं माध्वीकं माक्षिकं तथा । नेत्रयोः परिषेकोऽयं दीपनीयः प्रशस्यते ॥ २९
पुरीषं घटकायाश्च तथा पारावतस्य च । क्षीरवृक्षः करीषश्च प्रसन्ना चेष्टमञ्जनम् ॥ ३०
अनेनाञ्जितनेत्रस्तु करोति कदनं रणे । उत्पलानि च नीलानि मुस्तं तगरमेव च ॥ ३१
तण्डुलोदकपिष्टानि नेत्रनिर्वापणं परम् । नखवृद्धौ नखच्छेदस्तैलसेकश्च मास्यपि ॥ ३२
शय्यास्थानं भवेच्चास्य करीषैः पांसुभिस्तथा । शरदि दावयोः सेकः सर्पिषा च तथेष्यते ॥ ३३

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये गजचिकित्साकथनं नाम सप्ताशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८५३०

अथाष्टाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

अश्ववाहनसारः ।

धन्वन्तरिरुवाच—

अश्ववाहनसारं च वक्ष्ये चाश्वचिकित्सनम् । वाजिनां संग्रहः कार्यो धर्मकामार्थसिद्धये ॥ १
अश्विनी श्रवणं हस्तमुत्तरात्रितयं तथा । नक्षत्राणि प्रशस्तानि हयानामधिवाहने ॥ २
हेमन्तः शिशिरश्चैव वसन्तश्चाश्ववाहने । ग्रीष्मे शरदि वर्षासु निषिद्धं वाहनं हये ॥ ३
तीक्ष्णैर्न चपलैर्दण्डैर्वदने न च ताडयेत् । कीलास्थिसंकुले चैव विषमे कण्टकान्विते ॥ ४
वालुकापङ्कसंछन्ने गर्तागर्तप्रदूषिते । अविज्ञो विनोपायैर्वाहनं कुरुते तु यः ॥ ५
स वाह्यते हयेनैव पृष्ठस्थः कटिकां विना । छन्दं विज्ञापयेत्कोऽपि सुकृती धीमतां वरः ॥ ६
अभ्यासाद्भियोगाच्च विना शास्त्रं स्ववाहकः । स्नातस्य प्राङ्मुखस्याथ देवान्वपुषि योजयेत् ७
प्रणवादिनमोन्तेन स्वबीजेन यथाक्रमम् । ब्रह्मा चित्ते बले विष्णुर्वैनतेयः पराक्रमे ॥ ८
पार्श्वे रुद्रा गुरुर्बुद्धौ विश्वे देवाश्च मर्मसु । दृगावर्ते दशीन्द्रकौ कर्णयोरश्विनौ तथा ॥ ९
जठरेऽग्निः स्वधा स्वेदे वाग्जिह्वायां जवेऽनिलः । पृष्ठतो नाकपृष्ठस्तु(*खुराग्रे सर्वपर्वताः ॥ १०
ताराश्च रोमकूपेषु हृदि चान्द्रमसी कला । तेजस्यग्नी रतिः श्रोण्यां ललाटे च जगत्पतिः ॥ ११
ग्रहाश्च हेषिते चैव तथैवोरसि वासुकिः । उपोषितोऽर्चयेत्सायं हयं दक्षश्रुतौ जपेत् ॥ १२
हय गन्धर्वराजस्त्वं) शृणुष्व वचनं मम । गन्धर्वकुलजातस्त्वं मा भूस्त्वं कुलदूषकः ॥ १३

---

* च. पुस्तकेऽयं धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ।

---

१ ख. डक । २ क. ह्णे गायत्रे पिण्डा । ग. ह्णे पायये । ३ घ. °णो गुड नदापदि । क° । ४ क. ङ. आभिवाह । ५ क. ङ. °वान्विधिपु यो° । ६ क. ङ. च. दर्गावर्ते ।

द्विजानां सत्यवाक्येन सोमस्य गरुडस्य च । रुद्रस्य वरुणस्यैव पवनस्य बलेन च ॥ १४
हुताशनस्य दीप्त्या च स्मर जातिं तुरंगम । स्मर राजेन्द्रपुत्रस्त्वं सत्यवाक्यमनुस्मर ॥ १५
स्मर त्वं वारुणीं कन्यां स्मर त्वं कौस्तुभं मणिम् । क्षीरोदसागरे चैव मथ्यमाने सुरासुरैः॥१६
तत्र देवकुले जातः स्ववाक्यं परिपालय । कुले जातस्त्वमश्वानां मित्रं मे भव शाश्वतम् ॥ १७
शृणु मित्र त्वमेतच्च सिद्धो मे भव वाहन । विजयं रक्ष मां चैव समरे सिद्धिमावह ॥ १८
तव पृष्ठं समारुह्य हता दैत्याः सुरैः पुरा । अधुना त्वां समारुह्य जेष्यामि रिपुवाहिनीम् ॥ १९
कर्णजापं ततः कृत्वा विमुह्य च तथाऽप्यरीन् । पर्यानयेद्धयं सादी वाहयेद्युद्धगो जयम् ॥ २०
संजाताः स्वशरीरेण दोषाः प्रायेण वाजिनाम् । हन्यन्तेऽतिप्रयत्नेन गुणाः सादिवरैः पुनः ॥ २१
सहजा इव दृश्यन्ते गुणाः सादिवरोद्भवाः । नाशयन्ति गुणानन्ये सादिनः सहजानपि ॥ २२
गुणानेको विजानाति वेत्ति दोषांस्तथाऽपरः । धन्यो धीमान्द्वयं वेत्ति नोभयं वेत्ति मन्दधीः ॥
अकर्मज्ञोऽनुपायज्ञो वेगासक्तोऽपि कोपनः । अपदण्डरतिश्चैव यः शस्तोऽपि न शस्यते ॥ २४
उपायज्ञोऽथ चित्तज्ञो विशुद्धो दोषनाशनः । गुणार्जनपरो नित्यं सर्वकर्मविशारदः ॥ २५
प्रग्रहेण गृहीत्वाऽथ प्रविष्टो वाह्यभूतलम् । सव्यापसव्यभेदेन वाहनीयः सुसादिना ॥ २६
आरुह्य सहसा नैव ताडनीयो हयोत्तमः । ताडनाद्भयमाप्नोति भयान्मोहश्च जायते ॥ २७
प्रातः सादी प्लुतेनैव वल्गामुद्धृत्य चालयेत् । मन्दं मन्दं विना नालं धृतवल्गो दिनान्तरे ॥ २८
प्रोक्तमाश्वासनं सामभेदोऽश्वेन नियोज्यते । कशादिताडनं दण्डो दानं कालसहिष्णुता ॥ २९
पूर्वपूर्वविशुद्धौ तु विदध्यादुत्तरोत्तरम् । जिह्वातले विना योगं विदध्याद्वाहने हये ॥ ३०
गुणोत्तरगतां वल्गां सृक्कण्या सह गाहयेत् । विस्तार्य वाहनं कुर्याच्छिथिलानां शनैः शनैः॥३१
हयजिह्वाग्रमाहीनं जिह्वाग्रन्थिं विमोचयेत् । गाढतां मोचयेत्तावद्यावत्स्तोभं न मुञ्चति ॥ ३२
कुर्याच्छतपुरस्त्राणमविलालं च मुञ्चति । ऊर्ध्वाननः स्वभावाधस्तस्योरस्त्राणपश्चयम् ॥ ३३
विधाय वाहयेद्दृष्ट्या लीलया सादिसत्तमः । तस्य सव्येन पूर्वेण संयुक्तं सव्यवल्गया ॥ ३४
यः कुर्यात्पश्चिमं पादं गृहीतस्तेन दक्षिणः । क्रमेणानेन यो वामे कुरुते वामवल्गया ॥ ३५
पार्ष्णी तेनापि पादः स्याद्गृहीतो वाम एव हि । अग्रे चेच्चरणे त्यक्ते जायते सुदृढासनम् ॥ ३६
यौ हस्तौ दुष्करे चैव मोटके नाटकायनम् । सव्यहीनं खलीकारो हनने गुणने तथा ॥ ३७
स्वभावं हि तुरंगस्य मुखव्यावर्तनं पुनः । न चैवेत्थं तुरंगाणां पादग्रहणहेतवः ॥ ३८
विश्वस्तं हयमालोक्य गाढमापीड्य चाऽऽसनम् । रोधयित्वा मुखे पादं ग्राह्यतो लोकनं हितम्॥
गाढमापीड्य रागाभ्यां वल्गामाकृष्य गृह्यते । तद्बन्धनाद्युग्मपादं तद्वद्वलगनमुच्यते ॥ ४०
संयोज्य वल्गया पादान्वल्गामालोच्य वाञ्छितम् । वामपार्ष्णिप्रयोगात्तु यत्र तन्मोटनं मतम् ॥
प्रजया त्रिपुरे ज्ञात्वा क्रमेणानेन बुद्धिमान् । मोटनेन चतुर्थेन विधिरेष विधीयते ॥ ४२
नाऽऽश्वत्थेऽधश्च यः पादं योऽश्वो लङ्घनमण्डले । मोटनोद्बन्धनाभ्यां तु ग्राहयेत्पादमीदृशम् ४३
वष्टयित्वाऽऽसने गाढं मन्दमादाय यो व्रजेत् । ग्राहने संग्रहाद्यत्र तत्संग्रहणमुच्यते ॥ ४४
हत्वा पार्ष्णिप्रहारेण स्थानस्थो व्यग्रमानसम् । वल्गामाकृष्य पादेन ग्राह्य कण्टकपायनम्(?) ४५

---

१ छ. 'नः । पश्य' । २ ग. 'विशिष्टे यः शमोऽपि । ३ क. ख. विहाने यो वि' । ४ क. ख. गुणेन हयता- ऽऽदृ' गृ' । ५ ग. 'तोद वे' । ६ ग. 'द्वद्धन' । ७ ग. लघुनि मं' ।

उत्केणा(ना)योर्ध्वघ्रिणाऽनेन पार्ष्णिघातांस्तुरंगमः । गृह्यते यत्खलीकृत्य खलीकारः स चेष्यते
गतित्रये भियः पादमादत्ते नैव वाञ्छितः । हत्वा तु यत्र दण्डेन गृह्यते हननं हि तत् ॥ ४७
खलीकृत्य चतुष्केण तुरङ्गो वल्गयाऽन्यया । उच्चस्त्वास्य ग्राह्यतेऽन्यत्र तस्मादुच्छा(च्चा)सनं पुनः
स्वभावाद्बहिरस्यन्तं तस्यां दिशि वदाननम् । नियोज्य ग्राहयेत्तत्तु पुखल्यावर्तनं मतम् ॥ ४९
ग्राहयित्वा ततः पादं त्रिविधासु यथाक्रमम् । साधयेत्पञ्चधारासु क्रमशो मण्डलादिषु ॥ ५०
(*आजानूर्ध्वाननं वाहं शिथिलं वाहयेत्सुधीः । अङ्गेषु लाघवं यावत्तावत्तं वाहयेद्धयम् ॥ ५१
मृदुः स्कन्धे लघुर्वक्त्रे शिथिलः सर्वसंधिषु । यदा स सादिनो वश्यः संगृह्णीयात्तदा हयम्)५२
न त्यजेत्पार्थिवं पादं यदा साधु भवेत्तदा । तदाऽऽकृष्टिर्विधातव्या पाणिभ्यामिह वल्गया॥५३
एकाङ्घ्रिको यथा तिष्ठदुद्ग्रीवोऽश्वः समाननः । धरायां पश्चिमौ पादावन्तरी(रि)क्षे यदाश्वयौ॥
तदा संधारणं कुर्याद्गाढवाहं च मुष्टिना । सहसैवं समाकृष्टो यस्तुरंगो न तिष्ठति ॥ ५५
शरीरं विक्षिपन्तं च साधयेन्मण्डलभ्रमैः । क्षिपेत्स्कन्धं च यो वाहः स च स्थाप्यो हि वल्गया॥
गोमयं लवणं मूत्रं कथितं मृत्समन्वितम् । अङ्गलेपो मक्षिकादिदंशश्रमविनाशनः ॥ ५७
मध्ये भद्रादिजातीनां मण्डो देयो हि सादिना । दंशनं सूक्ष्मकीटस्य निरुत्साहः क्षुधा हयः५८
यथा वश्यस्तथा शिक्षा विनश्यन्त्यतिवाहिताः । अवाहिता न सिध्यन्ति तुङ्गवक्त्रांश्च वाहयेत् ॥
संपीड्य जानुयुग्मेन स्थिरमुष्टिस्तुरंगमम् । गोमूत्राः कुटिला वेणी पद्ममण्डलमालिकाः ॥ ६०
(†पञ्चोलूखलिकाः कार्ये गर्विताास्तेऽतिकीर्तिताः ।संक्षिप्तं चैव विक्षिप्तं कुञ्चितं च यथाचितम्॥
नलिगतावलिगतौ चैव षोढा चेत्थमुदाहृतम् । वीथ्यौ धनुःशतं यावदशीतिर्नवतिस्तथा ॥ ६२
भद्रः सुसाध्यो वाजी स्यान्मन्दो दण्डैकमानसः । मृगजङ्घो मृगो वाजी संकीर्णस्तत्समन्वयात्
शर्करामधुलाजादः सुगन्धोऽश्वः शुचिर्द्विजः ।) तेजस्वी क्षत्रियश्चाश्वो विनीतो बुद्धिमांश्च यः॥
शूद्रोऽशुचिश्चलो मन्दो विरूपो विमतिः खलः । वल्गया धार्यमाणोऽश्वो लोलकं यश्च दर्शयेत्॥
भेरिषु योजनीयोऽसौ प्रग्रहग्रहमोक्षणैः । अश्वादिलक्षणं वक्ष्ये शालिहोत्रो यथाऽवदत् ॥ ६६

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽश्ववाहनसारवर्णनं नामाष्टाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८५९६

अथैकोननवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

अश्वचिकित्सा ।

शालिहोत्र उवाच—

अश्वानां लक्षणं वक्ष्ये चिकित्सां चैव सुश्रुत । हीरदन्तो विदन्तश्च करालः कृष्णतालुकः ॥ १
कृष्णजिह्वश्च यमजोऽजातमुष्कश्च यस्तथा । द्विशफश्च तथा शृङ्गी त्रिवर्णो व्याघ्रवर्णकः ॥ २
खरवर्णो भस्मवर्णो जातवर्णश्च काकुदी । श्वित्री च काकसादी च खरसारस्तथैव च ॥ ३
वानराक्षः कृष्णसटः कृष्णगुह्यस्तथैव च । कृष्णप्रोथश्च शूकश्च यश्च तित्तिरिसंनिभः ॥ ४

---

*च. पुस्तकेऽयं धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति । † च. पुस्तकेऽयं धनाश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ।

१ छ. 'घा । तत्र त्रिको । २ क. ड. तालवः । ३ क. ङ. दापयेत् । ४ छ. धारासु । ५ च. सुश्रुतात् ।

विषमः श्वेतपादश्च ध्रुवावर्तविवर्जितः । अशुभावर्तसंयुक्तो वर्जनीयस्तुरंगमः ॥ ५
रन्ध्रोपरन्ध्रयोर्द्वौ द्वौ द्वौ द्वौ मस्तकवक्षसोः । प्रायेण च ललाटस्थकण्ठावर्ताः शुभा दश ॥ ६
सृक्कण्यां च ललाटे च कर्णमूले निगालके । बाहुमूले गले श्रेष्ठा आवर्तास्त्वशुभाः परे ॥ ७
शुकेन्द्रगोपचन्द्राभा ये च वायससंनिभाः । सुवर्णवर्णाः स्निग्धाश्च प्रशस्तास्तु सदैव हि ॥ ८
दीर्घग्रीवाक्षिकूटाश्च ह्रस्वकर्णाश्च शोभनाः । राज्ञां तुरंगमा यत्र विजयं वर्जयेच्चतः ॥ ९
पालितस्तु हयो दन्ती शुभदो दुःखदोऽन्यथा । श्रियः पुत्रास्तु गन्धर्वा वाजिनो रत्नमुत्तमम् १०
अश्वमेधे तु तुरगः पवित्रत्वात्तु हूयते । वृषो निम्बबृहत्यौ च गुडूची च समाक्षिका ॥ ११
सिंह्याणकहरी पिण्डी स्वेदश्च शिरसस्तथा । हिङ्गु पुष्करमूलं च नागरं साम्लवेतसम् ॥ १२
पिप्पलीसैन्धवयुतं शूलघ्नं चोष्णवारिणा । नागरातिविषा मुस्ता सानन्ता बिल्वमालिका ॥ १३
क्वाथमेषां पिबेद्वाजी सर्वातीसारनाशनम् । प्रियंगुसारिवाभ्यां च युक्तमाजं शृतं पयः ॥ १४
पर्याप्तशर्करं पीत्वा श्रमाद्वाजी विमुच्यते । द्रोणिकायां तु दातव्या तैलबस्तिस्तुरंगमे ॥ १५
कोष्ठजा वा शिरा वेध्यास्तेन तस्य सुखं भवेत् । दाडिमं त्रिफला व्योषं गुडश्च समभावितः १६
पिण्डमेतत्प्रदातव्यमश्वानां काशर्यनाशनम् । प्रियंगुलोध्रमधुभिः पिबेद्वृषरसं हयः ॥ १७
क्षीरं वा पञ्चकोलाद्यं कासनाद्वि प्रमुच्यते । प्रस्कन्धेषु च सर्वेषु श्रेय आदौ विशोधनम् ॥ १८
अभ्यङ्गोद्वर्तनस्नेहनस्यवर्तिक्रमः स्मृतः । ज्वरितानां तुरंगाणां पयसैव क्रियाक्रमः ॥ १९
लोध्रकरञ्जयोर्मूलं मातुलुङ्गाग्निनागराः । कुष्ठं हिङ्गु वचा रास्ना लेपोऽयं शोथनाशनः ॥ २०
मञ्जिष्ठा मधुकं द्राक्षा बृहत्यौ रक्तचन्दनम् । त्रपुषीबीजमूलानि शृङ्गाटककशेरुकम् ॥ २१
अजापयः शृतमिदं सुशीतं शर्करान्वितम् । पीत्वा निरशनो वाजी रक्तमेहात्प्रमुच्यते ॥ २२
मन्याहनुनिगालस्थशिराशोथो गलग्रहः । अभ्यङ्गः कटुतैलेन तत्र तेष्वेव शस्यते ॥ २३
गलग्रहगदः शोथः प्रायशो गलदेशके । मत्स्यपुष्पी तथा वह्निः सैन्धवं सौरसो रसः ॥ २४
कृष्णाहिङ्गुयुतैरेभिः कृत्वा नस्यं न सीदति । निशे ज्योतिष्मती पाठा कृष्णा कुष्ठं वचा मधु ॥
जिह्वास्तम्भे च लेपोऽयं गुडमूत्रयुतो हितः । तिलैर्यष्ट्या रजन्या च निम्बपत्रैश्च योजिता ॥२६
क्षौद्रेण शोधनी पिण्डी सर्पिषा व्रणरोपणी । अभिघातेन खञ्जन्ति ये ह्यश्वास्तीव्रवेदनाः ॥ २७
परिषेकक्रिया तेषां तैलेनाऽऽशु रुजापहा । दोषे कोपाभिघाताभ्यां तलजे लिङ्गिते तथा ॥ २८
शान्तिर्मत्स्यपण्डिहृद्धाभ्यां पक्वभिन्ने व्रणक्रमः । अश्वत्थोदुम्बरप्लक्षमधूकवटबिल्वकैः ॥ २९
प्रभूतसलिलक्वाथः सुखोष्णो व्रणशोधनः । शताह्वानागरं रास्नामञ्जिष्ठाकुष्ठसैन्धवैः ॥ ३०
देवदारुवचायुग्मरजनीरक्तचन्दनैः । तैलं सिद्धं कषायेण गुडूच्याः पयसा सह ॥ ३१
म्रक्षणे बस्तिनस्ये च योज्यं सर्वत्र लिङ्गिते । रक्तस्रावो जलौकाभिर्नेत्रान्ते नेत्ररोगिणः ॥ ३२
खदिरोदुम्बराश्वत्थकषायेण च साधनम् । धात्रीदुरालभातिक्ताप्रियंगुकुङ्कुमैः समैः ॥ ३३
गुडूच्या च कृतः कल्को हितो मुक्तावलम्बिने । उत्पाते च शिले श्राव्ये शुष्कशोफे तथैव च ॥
शिरकारिणि दोषे च सद्यो वेधनमिष्यते । गोशकृन्मञ्जिकाकुष्ठरजनीतिलसर्षपैः ॥ ३५
गवां मूत्रेण पिष्टैश्च मर्दनं कण्डुनाशनम् । शीतो मधुयुतः क्वाथो नासिकायां सशर्करः ॥ ३६
रक्तपित्तहरः पानादश्वकर्णे तथैव च । सप्तमे सप्तमे देयमश्वानां लवणं दिने ॥ ३७

---

१ ख. शिरा गन्धर्वा । २ क. ख. ग. घ. छ. 'पाक्षस' । ३ छ. 'कर्णेस्तथे' ।

तथा भुक्तवतां देया मतिपाने च वारुणी । जीवनीयैः समधुरैर्मृद्वीकाशर्करायुतैः ॥ ३८
सपिप्पलीकैः शरदि मतिपानं सपद्मकैः । विडङ्गपिप्पलीधान्यशताह्वालोध्रसैन्धवैः ॥ ३९
सचित्रकैस्तुरंगाणां मतिपानं हिमागमे । लोध्रमियंगुकामुस्तापिप्पलीविश्वभेषजैः ॥ ४०
सक्षौद्रैः मतिपानं स्याद्वसन्ते कफनाशनम् । प्रियंगुपिप्पलीलोध्रयष्ट्याह्वैः समहौषधैः ॥ ४१
निदाघे सगुडा देया मदिरा मतिपानके । लोध्रकाष्ठं सलवणं पिप्पल्यो विश्वभेषजम् ॥ ४२
भवेत्तैलयुतैरेभिः मतिपानं घनागमे । निदाघोद्भूतपित्ता ये शरत्सु पुष्टशोणिताः ॥ ४३
प्रावृड्भिन्नपुरीषाश्च पिवेयुर्वाजिनो घृतम् । पिबेयुर्वाजिनस्तैलं कफवात्याधिकास्तु ये ॥ ४४
स्नेहाच्चापोऽद्भवो येषां कार्यं तेषां विरूक्षणम् । त्र्यहं यवागू रूक्षा स्याद्भोजनं तक्रसंयुतम् ॥४५
शरन्निदाघयोः सर्पिस्तैलं शीतवसन्तयोः । वर्षासु शिशिरे चैव यमकामिष्यते ॥ ४६
गुर्वभिष्यन्दिभक्तानि व्यायामः स्नानमातपम् । वायुवर्जं च वाहस्य स्नेहपीतस्य वर्जितम् ॥ ४७
स्नानं पानं सकृत्कुर्यादश्वानां सलिलागमे । अत्यर्थं दुर्दिने काले पानमेकं मशस्यते ॥ ४८
पुष्प(कं)शीतातपे काले द्विः पानं स्नपन सकृत् । ग्रीष्मे त्रिः स्नानं पानं स्याच्चिरं तस्यात्रगाहनम्
निस्तुषाणा मदातव्या यवानां चतुराढकी । चणकव्रीहिमौद्गानि कलायं वाऽपि दापयेत् ॥५०
अहोरात्रेण चार्धस्य यवसस्य तुला दश । अष्टौ शुष्कस्य दातव्याश्चतस्रोऽथ वुपुष्पतः ॥ ५१
दूर्वाः पित्तं यवः कासं तुसश्च श्लेष्मसंचयम् । नाशयत्यर्जुनः श्वासं तथा बालो बलक्षयम् ॥५२
वातिकाः पैत्तिकाश्चैव श्लेष्मजाः सान्निपातिकाः । न रोगाः पीडयिष्यन्ति दूर्वाहारं तुरंगमम् ॥
द्वौ रज्जुबन्धौ वृष्टानां पक्षयोरुभयोरपि । पश्चाद्बन्धश्च कर्तव्यो दूरकीलव्यपाश्रयः ॥ ५४
वा(व)सेयुस्त्वास्तृते स्थाने कृतधूपनभूमयः । यत्नोपन्यस्तयवसाः समदीपाः सुरक्षिताः ॥ ५५
कुक्कवाकजकपयो धार्याश्चाश्वगृहे मृगाः ॥ ५६

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽश्वचिकित्साकथनं नामैकोननवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८६५२

अथ नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

अश्वशान्तिः ।

शालिहोत्र उवाच—

अश्वशान्तिं प्रवक्ष्यामि वाजिरोगविमर्दनीम् । नित्यां नैमित्तिकीं काम्यां त्रिविधां शृणु सुश्रुत १
शुभे दिने श्रीधरं च श्रियमुच्चैःश्रवःसुतम् । हयराजं समभ्यर्च्य सावित्रैर्जुहुयाद्घृतम् ॥ २
द्विजेभ्यो दक्षिणां दद्यादश्ववृद्धिस्ततो भवेत् । अश्वयुक्शुक्लपक्षस्य पञ्चदश्यां च शान्तिकम् ॥ ३
बहिः कुर्याद्विशेषेण नासत्यौ वरुणं यजेत् । समुल्लिख्य ततो देवीं शाखाभिः परिवारयेत् ॥ ४
घटान्सर्वरसैः पूर्णान्दिक्षु दद्यात्सवस्त्रकान् । यवाज्यं जुहुयात्सार्च्य यजेदश्वांश्च साश्विनान् ॥५
विप्रेभ्यो दक्षिणां दद्यान्नैमित्तिकमतः शृणु । मकरादौ हयानां च यजेद्विष्णुं श्रियं यजेत् ॥ ६
ब्रह्माणं शंकरं सोममादित्यं च तथाऽश्विनौ । रेवन्तमुच्चैःश्रवसं दिक्पालांश्च दलेष्वपि ॥ ७

---

१ ख. सवेतकै । २ छ. स्नेहव्यापद । ३ क. ख. ज. उच्चैःश्रवसं । ४ क. ङ. धातुमय ।

प्रत्येकं पूर्णकुम्भेषु वेद्यां तत्सौम्यता(या) हुनेत् । तिलाक्षताज्यसिद्धार्थान्देवतानां शतं शतम् ॥
उपोषितेन कर्तव्यं कर्म चाश्वरुजापहम् ॥ ८

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽश्वशान्तिकथनं नाम नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८६६०

अथैकनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

गजशान्तिः ।

शालिहोत्र उवाच—

गजशान्तिं प्रवक्ष्यामि गजरोगविमर्दनीम् । विष्णुं श्रियं च पञ्चम्यां नागमैरावतं यजेत् ॥ १
ब्रह्माणं शंकरं विष्णुं शक्रं वैश्रवणं यमम् । चन्द्रार्कौ वरुणं वायुमग्निं पृथ्वीं तथा च खम् ॥ २
शेषं शैलान्कुञ्जरांश्च ये तेऽष्टौ देवयोनयः । विरूपाक्षं महापद्मं भद्रं सुमनसं तथा ॥ ३
कुमुदैरावणः पद्मः पुष्पदन्तोऽथ वामनः । सुप्रतीकोऽञ्जनो नागा अष्टौ होमोऽथ दक्षिणाम् ॥४
गजाः शान्त्युदकैः सिक्ता वृद्धौ नैमित्तिकं शृणु । गजानां मकरादौ च ऐशान्यां नगराद्बहिः॥५
स्थण्डिले कमले मध्ये विष्णुं लक्ष्मीं च केसरे । ब्रह्माणं भास्करं पृथ्वीं यजेत्स्कन्दं ह्यनन्तकम् ६
खं शिवं सोममिन्द्रादींस्तदस्त्राणि दले क्रमात् । वज्रं शक्तिं च दण्डं च तोमरं पाशकं गदाम् ७
शूलं पद्मं वहिर्द्दन्ते(न्ते) चक्रे सूर्यं तथाऽश्विनौ । वसूनष्टौ तथा साध्यानाग्नेयेऽथ नैर्ऋते दले॥८
देवानाङ्गिरसश्चान्यान्भृगू(गूं)श्च मरुतोऽनिले । विश्वे(श्व) देवांस्तथा दक्षे रुद्रान्रौद्रेऽथ मण्डले॥९
वृत्तया रेखया तत्र देवान्वै वाह्यतो यजेत् । सूत्रकारानृषीन्वाणीं पूर्वादौ सरितो गिरीन् ॥ १०
महाभूतानि कोणेषु ऐशान्यादिषु संयजेत् । पद्मं चक्रं गदां शङ्खं चतुरस्रं तु मण्डलम् ॥ ११
चतुर्द्वारं ततः कुम्भानग्न्यादौ च पताकिकाः । चत्वा(तु)रस्तोरणान्द्वारि(?) नागानैरावतादिकान्
पूर्वादौ चौषधीभिश्च देवानां भाजनं पृथक् । पृथक्शताहुतीश्चाऽऽज्यैर्गजानर्च्य प्रदक्षिणम् ॥१३
नागं वह्निं देवतादीन्वाद्यैर्जग्मुः स्वकं गृहम् । द्विजेभ्यो दक्षिणां दद्याद्धस्तिवैद्यादिकांस्तथा॥१४
करिणं तु समारुह्य वदेत्कर्णे तु कालवित् । नागराजे मृते शान्तिं कृत्वाऽन्यस्मिञ्जपेन्मनुम् ॥१५
श्रीगजस्त्वं कृतो राज्ञा भवानस्य गजाग्रणीः । गन्धमाल्याग्रभक्तैस्त्वां पूजयिष्यति पार्थिवः १६
लोकस्तदाज्ञया पूजां करिष्यति सदा तव । पालनीयस्त्वया राजा युद्धेऽध्वनि तथा गृहे ॥ १७
तिर्यग्भावं समुत्सृज्य दिव्यं भावमनुस्मर । देवासुरे पुरा युद्धे श्रीगजस्त्रिदशैः कृतः ॥ १८
ऐरावतसुतः श्रीमानरिष्टो नाम वारणः । श्रीगजानां तु तत्तेजः सर्वमेवोपतिष्ठते ॥ १९
तत्तेजस्तव नागेन्द्र दिव्यभावसमन्वितम् । उपतिष्ठतु भद्रं ते रक्ष राजानमाहवे ॥ २०
इत्येवमभिषिक्तं तमारोहेत शुभे नृपः । तस्यानुगमनं कुर्युः सशस्त्रा नरपुंगवाः ॥ २१
शालास्वसौ स्थण्डिलेऽब्जे दिक्पालादीन्यजेद्बहिः । केसरेषु बलं नागं भुवं चैव सरस्वतीम् २२
मध्ये तु दिण्डिमं प्रार्च्य गन्धमाल्यानुलेपनैः । हुत्वा देयस्तु कलशो रसपूर्णो द्विजाय च ॥ २३

---

१ ग. स्थले । २ ग मध्येषु दि' । ३ क. ङ. च. दण्डिन ।

गजाध्यक्षं हस्तिपं च गणितज्ञं च पूजयेत् । गजाध्यक्षाय तं दद्याद्दिण्डिमं सोऽपि वादयेत् ॥ २४
शुभगम्भीरशब्दैः स्याज्जघनस्थोऽभिवादयेत् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये गजशान्तिकथनं नामैकनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८६८४

अथ द्विनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

गवायुर्वेदः ।

धन्वन्तरिरुवाच—

गोविप्रपालनं कार्यं राज्ञा गोशान्तिमावदे । गावः पवित्रा माङ्गल्या गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ १
शकृन्मूत्रं परं तासामलक्ष्मीनाशनं परम् । गवां कण्डूयनं वारिदानं शृङ्गस्य मर्दनम् ॥ २
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् । (*षडङ्गं परमं पाने दुःस्वप्नादिनिवारणम् ॥ ३
रोचना विषरक्षोघ्नी ग्रासदः स्वर्गगो गवाम् । यद्गृहे दुःखिता गावः स याति नरकं नरः ॥ ४
परगोग्रासदः स्वर्गी गोहितो ब्रह्मलोकभाक् । गोदानात्कीर्तनाद्रक्षां कृत्वा चोद्धरते कुलम् ॥ ५
गवां श्वासात्पवित्रा भूः स्पर्शनात्किल्बिषक्षयः । गोमूत्रं गोमयं सर्पिः क्षीरं दधि कुशोदकम्) ६
एकरात्रोपवासश्च श्वपाकमपि शोधयेत् । सर्वाशुभविनाशाय पुराऽऽचरितमीश्वरैः ॥ ७
प्रत्येकं च त्र्यहाभ्यस्तं महासांतपनं स्मृतम् । सर्वकामप्रदं चैतत्सर्वाशुभविमर्दनम् ॥ ८
कृच्छ्रातिकृच्छ्रं पयसा दिवसानेकविंशतिम् । निर्मलाः सर्वकामाप्त्या स्वर्गगाः स्युर्नरोत्तमाः ॥ ९
त्र्यहमुष्णं पिबेन्मूत्रं त्र्यहमुष्णं घृतं पिबेत् । त्र्यहमुष्णं पयः पीत्वा वायुभक्षः परं त्र्यहम् ॥ १०
तप्तकृच्छ्रव्रतं सर्वपापघ्नं ब्रह्मलोकदम् । शीतैस्तु शीतकृच्छ्रं स्याद्ब्रह्मोक्तं ब्रह्मलोकदम् ॥ ११
गोमूत्रेणाऽऽचरेत्स्नानं वृत्तिं कुर्याच्च गोरसैः । गोभिर्व्रजेच्च भुक्तासु भुञ्जीताथ च गोव्रती ॥ १२
मासेनैकेन निष्पापो गोलोकी स्वर्गगो भवेत् । विद्यां च गोमतीं जप्त्वा गोलोकं परमं व्रजेत् ॥
गीतैर्नृत्यैरप्सरोभिर्विमाने तत्र मोदते । गावः सुरभयो नित्यं गावो गुग्गुलगन्धिकाः ॥ १४
गावः प्रतिष्ठा भूतानां गावः स्वस्त्ययनं परम् । अन्नमेव परं गावो देवानां हविरुत्तमम् ॥ १५
पावनं सर्वभूतानां क्षरन्ति च वहन्ति च । हविषा मन्त्रपूतेन तर्पयन्त्यमरान्दिवि ॥ १६
ऋषीणामग्निहोत्रेषु गावो होमेषु योजिताः । सर्वेषामेव भूतानां गावः शरणमुत्तमम् ॥ १७
गावः पवित्रं परमं गावो माङ्गल्यमुत्तमम् । गावः स्वर्गस्य सोपानं गावो धन्याः सनातनाः ॥ १८
नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च । नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः ॥ १९
ब्राह्मणाश्चैव गावश्च कुलमेकं द्विधा कृतम् । एकत्र मन्त्रास्तिष्ठन्ति हविरेकत्र तिष्ठति ॥ २०
देवब्राह्मणगोसाधुसाध्वीभिः सकलं जगत् । धार्यते वै सदा तस्मात्सर्वे पूज्यतमा मताः ॥ २१
पिबन्ति यत्र तत्तीर्थं गङ्गाद्या गाव एव हि । गवां माहात्म्यमुक्तं हि चिकित्सां च तथा शृणु ॥ २२
शृङ्गामयेषु धेनूनां तैलं दद्यात्ससैन्धवम् । शृङ्गबेरबलामांसीकल्कसिद्धं समाक्षिकम् ॥ २३

---

* धनुर्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं च. पुस्तके नास्ति ।

---

१ छ. सर्विश्च रोचना । प° । २ छ. स्वर्गगो ।

कर्णशूलेषु सर्वेषु मञ्जिष्ठाहिङ्गुसैन्धवैः । सिद्धं तैलं प्रदातव्यं रसोनेनाथ वा पुनः ॥
बिल्वमूलमपामार्गं धातकी च सपाटला । कुटजं दन्तशूलेषु लेपात्तच्छूलनाशनम् ॥
दन्तशूलहरैर्द्रव्यैर्घृतं रामविपाचितम् । (*मुखरोगहरं ज्ञेयं जिह्वारोगेषु सैन्धवम् ॥
शृङ्गवेरं हरिद्रे द्वे त्रिफला च गलग्रहे । हृच्छूले बस्तिशूले च वातरोगे क्षये तथा ॥
त्रिफला घृतमिश्रा च गवां पाने प्रशस्यते । अतीसारे हरिद्रे द्वे पाठां चैव प्रदापयेत् ॥
सर्वेषु कोष्ठरोगेषु तथा शाखागदेषु च । शृङ्गवेरं च भार्ङ्गीं च कासे श्वासे प्रदापयेत् ॥
दातव्या भग्नसंधाने प्रियंगुर्लवणान्विता । तैलं वातहरं पित्ते मधुयष्टीविपाचितम् ॥
कफे व्योषं च समधु सपुष्करजोऽस्रजे । तैलाज्यं हरितालं च भग्नक्षते शृतं ददेत् ॥
माषास्तिलाः सगोधूमाः पयः क्षीरं घृतं तथा । एषां पिण्डी सलवणा वत्सानां पुष्टिदा त्विषा
बलप्रदा विषाणां स्याद्गृहे नाशाय धूपकः । देवदारु वचा मांसी गुग्गुलुर्हिङ्गुसर्षपाः ॥
ग्रहादिगदनाशाय एष धूपो गवां हितः । घण्टा चैव गवां कार्या धूपेनानेन धूपिता ॥
अश्वगन्धातिलैः शुक्लं तेन गौः क्षीरिणी भवेत् । रसायनं च पिण्याकं मत्तो यो धार्यते(!) गृहे।
गवां पुरीषे पञ्चम्यां नित्यं शान्त्यै श्रियं यजेत् । वासुदेवं च गन्धाद्यैरपरा शान्तिरुच्यते ॥
अश्वयुक्शुक्लपक्षस्य पञ्चदश्यां यजेद्धरिम् । हरिं रुद्रमजं सूर्यं श्रियमग्निं घृतेन च ॥
दधि संप्राश्य गाः पूज्य कार्या वह्निप्रदक्षिणाः । वृषाणां योजयेद्युद्धं गीतवाद्यरवैर्बहिः ॥
गवां तु लवणं देयं ब्राह्मणानां च दक्षिणा । नैमित्तिके माकरादौ यजेद्विष्णुं सह श्रिया ॥
स्थण्डिलेऽब्जे मध्यगते दिक्षु केसरगान्सुरान् । सुभद्राय रविः पूज्यो बहुरूपो बलिर्बहिः ॥
खं विश्वरूपा सिद्धिश्च ऋद्धिः शान्तिश्च रोहिणी । दिग्धेनवो हि पूर्वाद्याः कृशरैश्चन्द्र ईश्वरः ।
दिक्पालाः पद्मपत्रेषु कुम्भेष्वग्नौ च होमयेत् । क्षीरवृक्षस्य समिधः सर्षपाक्षततण्डुलान् ॥
शतं शतं सुवर्णं च कांस्यादिकं द्विजे ददेत् । गावः पूज्या विमोक्तव्याः शान्त्यै क्षीरादिसंयुता

अग्निरुवाच—

(मन्त्रपरिभाषा)

बह्वक्षराधिका मन्त्राः सिद्धिदाः सर्वदा परम् । स्त्रीपुंनपुंसकत्वेन त्रिधा स्युर्मन्त्रजातयः ॥ ३
स्त्रीमन्त्रा वह्निजायान्ता नमोन्ताश्च) नपुंसकाः । शेषाः पुमांसस्ते शस्ता वश्योच्चाटनकेषु च॥ ४
क्षुद्रक्रियामयध्वंसे स्त्रियोऽन्यत्र नपुंसकाः । मन्त्रावाग्नेयसौम्याख्यौ ताराद्यन्तावियोजयेत् ॥ ५
तारान्त्याग्निवियत्प्रायो मन्त्र आग्नेय इष्यते। शिष्टाः सौम्याः प्रशस्तौ तौ कर्मणोः क्रूरसौम्ययोः
आग्नेयमन्त्रः सौम्यः स्यात्प्रायशोऽन्ते नमोन्वितः। सौम्यमन्त्रस्तथाऽऽग्नेयः फट्कारेणान्ततो युतः
सुप्तः प्रबुद्धमात्रो वा मन्त्रः सिद्धिं न यच्छति । स्वापकालो महावाहो जागरो दक्षिणावहः ॥८
आग्नेयस्य मनोः(*सौम्यमन्त्रस्यैतद्विपर्ययात् । प्रबोधकालं जानीयादुभयोरुभयोरहः ॥ ९
दुष्टर्क्षराशिविद्वेषिवर्णादीन्वर्जयेन्मनून् । राज्यलाभोपकाराय प्रारभ्यारिः स्वरः कुरून् ॥ १०
गोपालककुटीं प्रायात्पूर्णामित्युदिता लिपिः । नक्षत्रेषु क्रमाद्योज्यौ स्वरान्त्यौ रेवतीयुजौ ॥११
वेला गुरुः स्वराः(रः) शोणः कर्मणेति भेदिताः। लिप्यर्णा वशिषु ज्ञेया[ः] पष्ठ्यशार्दीश्च योजयेत्
लिपौ चतुष्पथस्थायामाख्यावर्णपदान्तराः । सिद्धाः साध्या द्वितीयस्याः सुसिद्धा वैरिणः परे
सिद्धादीन्कल्पयेदेवं सिद्धोऽत्यन्तगुणैरपि । सिद्धे सिद्धो जपात्साध्यो जपपूजाहुतादिना ॥१४
सुसिद्धो ध्यानमात्रेण साधकं नाशयेदरिः । दुष्टार्णप्रचुरो यः स्यान्मन्त्रः सर्वविनिन्दितः ॥ १५
प्रविश्य विधिवद्दीक्षामभिषेकावसानिकाम् । श्रुत्वा तन्त्रं गुरोर्लब्धं साधयेदीप्सितं मनुम् ॥ १६
धीरो दक्षः शुचिर्भक्तो जपध्यानादितत्परः । सिद्धस्तपस्वी कुशलस्तत्त्वज्ञः सत्यभाषणः ॥ १७
निग्रहानुग्रहे शक्तो गुरुरित्यभिधीयते । शान्तो दान्तः पटुश्चीर्णब्रह्मचर्यो हविष्यभुक् ॥ १८
कुर्वन्नाचार्यशुश्रूषां सिद्धोत्साही स शिष्यकः । स तूपदेश्यः पुत्रश्च विनयी वसुदस्तथा ॥ १९
मन्त्रं दद्यात्सुसिद्धौ तु सहस्रं देशिको जपेत् । यदृच्छया श्रुतं मन्त्रं छलेनाथ बलेन वा ॥ २०
पत्रे स्थितं च गाथां च जनयेद्यदनर्थकम् । मन्त्रं यः साधयेदेकं जपहोमार्चनादिभिः ॥ २१
क्रियाभिर्भूरिभिस्तस्य सिध्यन्ते स्वल्पसाधनात् । सम्यक्सिद्धैकमन्त्रस्य नासाध्यमिह किंचन२२
बहुमन्त्रवतः पुंसः का कथा शिव एव सः । दशलक्षजपादेकवर्णो मन्त्रः प्रसिध्यति ॥ २३
वर्णवृद्ध्या जपह्रासस्तेनान्येषां समूहयेत् । बीजाद्द्वित्रिगुणान्मन्त्रान्मालामन्त्रे जपक्रिया ॥ २४
संख्यानुक्तौ शतं साष्टं सहस्रं वा जपादिषु । जपाद्दशांशं सर्वत्र साभिषेकं हुतं विदुः॥ २५
द्रव्यानुक्तौ घृतं होमे जपोऽशक्तस्य सर्वतः । मूलमन्त्राद्दशांशः स्यादङ्गादीनां जपादिकम् ॥ २६
जपात्सशक्तिमन्त्रस्य कामदा मन्त्रदेवताः । साधकस्य भवेत्तृप्ता ध्यानहोमार्चनादिना ॥ २७
उच्चैर्जपाद्विशिष्टः स्यादुपांशुर्दशभिर्गुणैः । जिह्वाजपे शतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ॥ २८
प्राङ्मुखोऽप्युदङ्मुखो वाऽपि मन्त्रकर्म समारभेत् । प्रणवाद्याः सर्वमन्त्रा वाग्यतो विहितासनः॥२९
आसीनस्तु जपेन्मन्त्रान्देवताचार्यतुल्यदृक् । कुटी विविक्ता देशाः स्युर्देवालयनदीहृदाः ॥ ३०
सिद्धौ यवाग्रूपूपैर्वा पयो भक्ष्यं हविष्यकम् । मन्त्रस्य देवता तीर्थचित्रविचारेषु चैव पूजयेत् ॥ ३१
कृष्णाष्टमीचतुर्दश्योर्ग्रहणादौ च साधकः । दस्रौ यमोऽनलो धाता शशी रुद्रो गुरुर्दितिः ॥ ३२
सर्पाः पितरोऽथ भगोऽर्यमा शीतेतरद्युतिः । त्वष्टा मरुत इन्द्राग्नी मित्रेन्द्रौ निर्ऋतिर्जलम् ॥ ३३

* धनुर्विद्यान्तर्गतोऽयं ग्रन्थः क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ छ. 'टविषेषु । २ क. ङ. स्वापकाले । ३ ग. छ. 'नेक्षक' । ४ ख. ग. 'थ ह्यन्यारी व' । ५ ख. ग. देव । ६ ख. ग. तारा विधि' । ७ छ. जपेत् ।

विश्वे देवा हृषीकेशो वासवः सलिलाधिपः । अजैकपादहिर्बुध्न्यः पूषाऽश्विन्यादिदेवताः ॥ ३४
अग्निर्दस्रावुमानिघ्नौ नागश्चन्द्रो दिवाकरः । मातृदुर्गा दिशामीशः कृष्णो वैवस्वतः शिवः ॥ ३५
पञ्चदश्याः शशाङ्कस्तु पितरस्तिथिदेवताः । हरो दुर्गा गुरु(रो)र्विष्णुर्ब्रह्मा लक्ष्मीर्धनेश्वरः ॥ ३६
एते सूर्यादिवारेशा लिपिन्यासोऽथ कथ्यते । केशान्तेषु च वृत्तेषु चक्षुषोः श्रवणद्वये ॥ ३७
नासागण्डौष्ठदन्तेषु द्वे द्वे मूर्धास्ययोः क्रमात् । वर्णान्पञ्चसु वर्गाणां बाहुचरणसंधिषु ॥ ३८
पार्श्वयोः पृष्ठतो नाभौ हृदये च क्रमान्न्यसेत् । यादींश्च हृदये न्यस्येदेषां स्युः सप्त धातवः ३९
त्वगसृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातवः । रसाद्यैश्च यगोन्तैश्च लिख्यन्ते च लिपीश्वरैः ॥ ४०
श्रीकण्ठोऽनन्तसूक्ष्मौ च त्रिमूर्तिरमरेश्वरः । अर्घीशो भारभूतिश्च तिथीशः स्थाणुको हरः ॥ ४१
दण्डीशो भौतिकः सद्योजातश्चानुग्रहेश्वरः । अक्रूरश्च महासेनः शरण्या देवता अमूः ॥ ४२
ततः सूचीशचण्डौ च पञ्चान्तकशिवोत्तमौ । तथैव रुद्रकूर्मौ च त्रिनेत्रश्चतुराननः ॥ ४३
अजेशः शर्मसोमेशौ तथा लाङ्गलिदारुकौ । अर्धनारीश्वरश्चोमाकान्तश्चाऽऽषाढिदण्डिनौ ॥ ४४
अत्रिर्मीनश्च मेषश्च लोहितश्च शिखी तथा । शूलगण्डद्विगण्डौ द्वौ समहाकालवालिनौ ॥ ४५
भुजगश्च पिनाकी च खड्गीशश्च बकः पुनः । श्वेतो भृगुर्गुडाकाक्षः क्षयः संवर्तकः स्मृतः ॥ ४६
रुद्रान्सशक्ता(क्ती)न्विलिखेन्नमोन्तान्विन्यसेत्क्रमात् । अङ्गानि विन्यसेत्सर्वे मन्त्राः साङ्गास्तु सिद्धिदाः ४७
हृल्लेखाव्योमसंपूर्णान्येतान्यङ्गानि विन्यसेत् । हृदादीन्यङ्गमन्त्रान्तैर्योजयेद्धृदये नमः ॥ ४८
स्वाहा शिरस्यथ वषट् शिखायां कवचे च हूम् । वौषण्नेत्रेऽस्त्राय फट्स्यात्पञ्चाङ्गं नेत्रवर्जितम् ॥
निरङ्गस्याऽऽत्मना चाङ्गं न्यस्य तं नियुतं जपेत् । क्रमेण देवीं वागीशां यथोक्तांस्तु तिलान्हुनेत् ॥
लिपिदेवी साक्षसूत्रकुम्भपुस्तकपद्मधृक् । कवित्वादि प्रयच्छेत कर्मादौ सिद्धये न्यसेत् ॥
निष्कलैर्निर्मलैः सर्वे मन्त्राः सिध्यन्ति मातृभिः ॥ ५१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मन्त्रपरिभाषाकथनं नाम त्रिनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८७७९

अथ चतुर्नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

नागलक्षणानि ।

अग्निरुवाच—

नागा दष्टोऽथ भावादि दश स्थानानि कर्म च । सूतकं दष्टचेष्टेति सप्त लक्षणसंयुता(?) ॥ १
शेषवासुकितक्षाख्याः कर्कोटाब्जौ महाम्बुजः । शङ्खपालश्च कुलिक इत्यष्टौ नागवर्यकाः ॥ २
दशाष्टपञ्चत्रिगुणशतमूर्धान्वितौ क्रमात् । विप्रौ नृपौ विशौ शूद्रौ द्वौ द्वौ नागेषु कीर्तितौ ॥ ३
तदन्वयाः पञ्चशतं तेभ्यो जाता असंख्यकाः । फणिमण्डलिराजीलवातपित्तकफात्मकाः ॥ ४
व्यन्तरा दोषमिश्रास्ते सर्पा दर्वीकराः स्मृताः । रथाङ्गलाङ्गलच्छत्रस्वस्तिकाङ्कुशधारिणः ॥ ५
गोनसा मन्दगा दीर्घा मण्डलैर्विविधैश्चिताः । राजिलाश्चित्रिताः स्निग्धास्तिर्यगूर्ध्वविराजिभिः

---

१ घ. दशम । २ ख. नागभू । ३ घ ट 'त. श्रोपाध' । ४ ट 'पशाक्षी । ५ क. ख. 'त् । विषाधि- मिश्रे' । ६ घ. 'मधुन्दर्त । ट' । ७ क. ख. 'विषे स्मृता । ग. 'विषं विषता ।

(नागलक्षणानि)

चतुर्विधास्ते षड्विंशभेदाः षोडश गोनसाः ॥ ७
व्यन्तरा मिश्रचिह्नाश्च भूत्रपाग्नेयवायवः । चतुर्विधास्ते पड्विंशभेदाः षोडश गोनसाः ॥
त्रयोदश च राजीला व्यन्तरा एकविंशतिः । येऽनुक्तकाले जायन्ते सर्पास्ते व्यन्तराः स्मृताः ॥८
आषाढादित्रिमासैः स्याद्गर्भो मासचतुष्टये । अण्डकानां शते द्वे च चत्वारिंशत्प्रसूयते ॥ ९
सर्पा ग्रसन्ति सूतौघान्विना स्त्रीपुंनपुंसकान् । उन्मीलितेऽक्ष्णि सप्ताहात्कृष्णो मासाद्भवेदहिः ॥
द्वादशाहात्सुबोधः स्याद्दन्ताः स्युः सूर्यदर्शनात् । द्वात्रिंशद्दिनविंशत्या चतस्रस्तेषु दंष्ट्रिकाः ॥ ११
कराली मकरी कालरात्रिश्च यमदूतिका । एतास्ताः सविषा दंष्ट्रा वामदक्षिणपार्श्वगाः ॥ १२
षण्मासान्मुच्यते कृत्तिं जीवेत्षष्टिसमाद्वयम् । नागाः सूर्यादिवारेशाः सप्त उक्ता दिवा निशि ॥
स्वेषां षट्सप्तिवारेषु कुलिकः सर्वसंधिषु । शङ्खेन वा महाब्जेन सह तस्योदयोऽथ वा ॥ १४
द्वयोर्वा नाडिकामात्रमन्तरं कुलिकोदयः । दुष्टः स कालः सर्वत्र सर्पदंशे विशेषतः ॥ १५
कृत्तिका भरणी स्वाती मूलं पूर्वत्रयाश्विनी । विशाखाऽऽर्द्रा मघाऽऽश्लेषा चित्रा श्रवणरोहिणी
हस्तो मन्दकुजौ वारौ पञ्चमी चाष्टमी तिथिः । षष्ठी रिक्ता शिवा निन्द्या पञ्चमी च चतुर्दशी
संध्याचतुष्टयं दुष्टं दु(द)ग्धयोगाश्च राशयः । एकद्विबहवो दंशा दष्टं विद्धं च खण्डितम् ॥ १८
अदंशमवगुप्तं स्याद्दंशमेवं चतुर्विधम् । त्रयो द्व्येकक्षता दंशा वेदना रुधिरोल्बणा ॥ १९
नक्तं त्वेकाङ्घ्रिकूर्माभा दंशाश्च यमचोदिताः । दाही पिपीलिकास्पर्शी कण्ठशोथरुजान्वितः ॥२०
सतोदो ग्रन्थितो दंशः सविषोऽन्यस्तु निर्विषः । देवालये शून्यगृहे वल्मीकोद्यानकोटरे ॥ २१
रथ्यासंधौ श्मशाने च नद्यां च सिन्धुसंगमे । द्वीपे चतुष्पथे सौधे गृहेऽब्जे पर्वताग्रतः ॥ २२
बिलद्वारे जीर्णकूपे जीर्णवेश्मनि कुड्यके । शिग्रुश्लेष्मातकाक्षेषु जम्बूडुम्बरवेणुषु ॥ २३
वटे च जीर्णप्राकारे खास्यहृत्कक्षजत्रुणि । तालौ शङ्खे गले मूर्ध्नि चिबुके नाभिपादयोः ॥ २४
दंशोऽशुभः शुभो दूतः पुष्पहस्तः सुवाक्सुधीः । लिङ्गवर्णसमानश्च शुक्लवस्त्रोऽमलः शुचिः ॥२५
अपद्वारगतः शस्त्री प्रमादी भूगतेक्षणः । विवर्णवासाः पाशादिहस्तो गद्गदवर्णभाक् ॥ २६
शुष्ककाष्ठाश्रितः खिन्नस्तिलालक्तकरांशुकः । आर्द्रवासाः कृष्णरक्तपुष्पयुक्तशिरोरुहः ॥ २७
कुचमर्दी नखच्छेदी गुदस्पृक्पादलेखकः । केशालुञ्ची तृणच्छेदी दुष्टा दूतास्तथैकशः ॥ २८
इडाऽन्या वा वहेद्द्वेधा यदि दूतस्य चाऽऽत्मनः । आभ्यां द्वाभ्यां पुष्ट्यास्मान्विद्यात्स्त्रीपुंनपुंसकान्
दूतः स्पृशति यद्गात्रं तस्मिन्दंशमुदाहरेत् । दूताङ्घ्रिचलनं दुष्टमुत्थितिर्निश्चला शुभा ॥ ३०
जीवपार्श्वे शुभो दूतो दुष्टोऽन्यत्र समागतः । जीवो गतागतैर्दुष्टः शुभो दूतनिवेदने ॥ ३१
दूतस्य वाक्प्रदुष्टा सा पूर्वार्धजार्धनिन्दिता । विभक्तैस्तस्य वाक्यान्तैर्विषनिर्विषकालता ॥ ३२
आद्यैः स्वरैश्च काद्यैश्च वर्णैर्भिन्नलिपिर्द्विधा । स्वरजो वसुमान्वर्गी इति ज्ञेया च मातृका ॥ ३३
वाताग्नीन्द्रजलात्मानो वर्गेषु च चतुष्टयम् । नपुंसकाः पञ्चमाः स्युः स्वराः शकाम्बुयोनयः ॥ ३४
दुष्टौ दूतस्य वाक्पादौ वाताग्नी मध्यमो हरिः । प्रशस्ता वारुणा वर्णा अतिदुष्टा नपुंसकाः ॥ ३५
प्रस्थाने मङ्गलं वाक्यं गर्जितं मेघहस्तिनोः । प्रदक्षिणं फले वृक्षे वामस्य च रुतं जितम् ॥ ३६
शुभा गीतादिशब्दाः स्युरीदृशं स्याद्धि सिद्धये । अनर्थगी रथाक्रन्दो दक्षिणे विरुतं क्षुतम् ॥ ३७
वेश्या विप्रो नृपः कन्या गौर्दन्ती मुरजध्वजौ । क्षीराज्यदधिशङ्खाम्बुच्छत्रं भेरी फलं सुराः ॥ ३८
तण्डुला हेम रूप्यं च सिद्धयेऽभिमुखा अमी । सकाष्ठः सानलः कारुर्मलिनाम्बरवासभृत् ॥ ३९

---

१ ग. दूरं । २ ग. वैश्यो । ३ ग. क्षुतौ । ४ ख, घ, मुरा ।

गलस्थटङ्को गोमायुगृध्रोलूककपर्दिकाः । तैलं कपालकार्पासे निषिद्धे भस्म नष्टये ॥ ४०
विषरोगाश्च सप्त स्युर्धातोर्धात्वन्तराश्रितः । विषदंशो ललाटं यात्यतो नेत्रं ततो मुखम् ॥
आस्याच्च वचनीनाड्यौ(?) धातून्प्राप्नोति हि क्रमात् ॥ ४१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नागलक्षणकथनं नाम चतुर्नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८८२०

अथ पञ्चनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

दष्टचिकित्सा ।

अग्निरुवाच—

मन्त्रध्यानौषधैर्दष्टचिकित्सां प्रवदामि ते ॥ १
ॐ नमो भगवते नीलकण्ठायेति ॥ २

जपनाद्विषहानिः स्यादौषधं जीवरक्षणम् । साज्यं सकृद्रसं पेयं द्विविधं विषमुच्यते ॥
जङ्गमं सर्पभूपादि शृङ्गादि स्थावरं विषम् । शान्तस्वरान्वितो ब्रह्मा लोहितस्तारकः शिवः ॥३
वियतैर्नाममन्त्रोऽयं तार्क्ष्यः शब्दमयः स्मृतः ॥ ४
ॐ ज्वल महामते हृदयाय, गरुडविराल शिरसे, गरुड शिखायै, गरुड विषभञ्जन प्रभेदन प्रभेदन वित्रासय वित्रासय विमर्दय विमर्दय कवचाय, अप्रतिहतशासनं हूं फट्, अस्त्राय, उग्ररूपधारक सर्वभयंकर भीषय भीषय सर्वं दह दह भस्मी कुरु कुरु स्वाहा नेत्राय सप्तवर्गान्तु-रमाष्टदिग्दलस्वर केशरादिवर्णरुद्धं वह्निराभूतकर्णिकं मातृकाम्बुजम् ॥ ५
कृत्वा हृदिस्थं तन्मध्ये वामहस्ततले स्मरेत् । अङ्गुष्ठादौ न्यसेद्वर्णान्वियतैर्भेदिताः कलाः ॥ ६
पीतं वज्रचतुष्कोणं पार्थिवं शक्रदैवतम् । वृत्तार्धमाप्यपद्मार्धं शुक्लं वरुणदैवतम् ॥ ७
त्र्यस्रं(स्रीं) स्वस्तिकयुक्तं च तैजसं वह्निदैवतम् । वृत्तं विन्दुवृतं वायुदैवतं कृष्णमालिनम् ॥ ८
अङ्गुष्ठाद्यङ्गुलीमध्यपर्वस्वेषु स्ववेश्मसु । सुवर्णनागवाहेन वेष्टितेषु न्यसेत्क्रमात् ॥ ९
वियतैश्चतुरो वर्णान्सुमण्डलसमत्विषः । अरूपे स्वतन्मात्रे आकाशे शिवदैवते ॥ १०
कनिष्ठामध्यपर्वस्थे न्यसेत्तस्याऽऽद्यमक्षरम् । नागानामादिवर्णांश्च स्वमण्डलगतान्न्यसेत् ॥ ११
भूतादिवर्णान्विन्यसेदङ्गुष्ठाद्यन्त्यपर्वसु । तन्मात्रादिगुणाभ्यर्णानङ्गुलीषु न्यसेद्बुधः ॥ १२
स्पर्शनादेव तार्क्ष्येण हस्ते हन्याद्विषद्वयम् । मण्डलादिषु तान्वर्णान्वियतैः कवयो जितान् ॥१३
श्रेष्ठमङ्गुलिभिर्देहनाभिस्थानेषु पर्वसु । आ जानुतः सुवर्णाभमा नाभेस्तुहिनप्रभम् ॥ १४
कुङ्कुमारुणमा कण्ठादा केशान्तात्सितेतरम् । ब्रह्माण्डव्यापिनं तार्क्ष्यं चन्द्राख्यं नागभूषणम् १५
नीलोग्रनासमात्मानं महापक्षं स्मरेद्बुधः । एवं तार्क्ष्यात्मनो वाक्यान्मन्त्रः स्यान्मन्त्रिणो विषे ॥
पुष्टस्तार्क्ष्यकरस्यान्तः स्थिताऽङ्गुष्ठविषापहा । तार्क्ष्यं हस्तं समुद्यम्य तत्पञ्चाङ्गुलिचालनात्॥
कुर्याद्विषस्य स्तम्भादींस्तदुक्तमदवीक्षया । आकाशादेव भूबीजः पञ्चार्णाधिपतिर्मनुः ॥ १८
संस्तम्भयेऽतिविपतो भाषया स्तम्भयेद्विषम् । व्यत्यस्तभूषणो बीजमन्त्रोऽयं साधुसाधितः ॥१९
संहारावयवपवनाद्वायोः संहरेद्विषम् । दण्डमुत्थापयेदेव सुजलाम्भोभिषेकतः ॥ २०

(पञ्चाङ्गरुद्रविधानम्)

भुजङ्गसाङ्खभेर्यादिनिस्वनश्रवणेन वा । संदष्टस्येव संयुक्तो भूतेजोऽव्यत्ययात्स्थितः ॥ २१
भूवाय्वोर्व्यत्ययान्मन्त्री विषं संक्रामयत्यसौ । अन्तस्थौ निजवेश्मस्थो बीजार्धेन्दुजलाम्बुभिः २२
भूवाय्वोर्व्यत्ययान्मन्त्री विषं संक्रामयत्यसौ । अन्तस्थौ निजवेश्मस्थो वीजार्येन्दुजलाम्बुभिः

एतत्कर्म नयेन्मन्त्री गरुडाकृतिविग्रहः । ताक्ष्यर्वक्त्रगेहस्थस्तज्जपान्नाशयेद्विषम् ॥ २३
जानुदण्डीमुदितं स्वधार्थीबीजलाञ्छितम्(?) । स्नानपानात्सर्वविषं ज्वरा(र)रोगापमृत्युजित्२४
पक्षि पक्षि महापक्षि महापक्षि वि वि स्वाहा । पक्षि पक्षि महापक्षि महापक्षि क्षि क्षि स्वाहा ॥ २६
द्वावेतौ पक्षिराण्मन्त्रौ विषघ्नावभिमन्त्रणात् ॥ २७
पक्षिराजाय विद्महे पक्षिदेवाय धीमहि । तन्नो गरुड[ः] प्रचोदयात् ॥
वह्निस्थौ पार्श्वतस्त्वौ दन्तश्रीकौ च दण्डिनौ । सकाली लाङ्गली चेति नीलकण्ठाद्यमीरितम् ॥ २८
वक्षः कण्ठशिखाश्वेतं न्यसेत्स्तम्भे सुसंस्कृतौ ॥
हर हर हृदयाय नमः कपर्दिने च शिरसि । नीलकण्ठाय वै शिखां कालकूटविषभक्षणाय स्वाहा ३०
अथ वर्म च कण्ठे नेत्रं कृत्तिवासास्त्रिनेत्रम् । पूर्वाद्यैराननैर्युक्तं श्वेतपीतारुणासितैः ॥ ३१
अभयं वरदं चापं वासुकिं च दधद्भुजैः । यस्योपवीतपार्श्वस्था गौरी रुद्रोऽस्य देवता ॥ ३२
पादजानुगुह्यनाभिहृत्कण्ठाननमूर्धसु । मन्त्रार्णान्यस्य करयोरङ्गुष्ठाद्यङ्गुलीषु च ॥ ३३
तर्जन्यादितदन्तासु सर्वमङ्गुष्ठयोर्न्यसेत् । ध्यात्वैवं संहरेत्क्षिप्रं बद्ध्वा शूलमुद्रया ॥
कनिष्ठा ज्येष्ठया बद्धा तिस्रोऽन्याः प्रसृतेऽजवाः(?) । विषनाशे वामहस्तमन्यस्मिन्दक्षिणं करम्॥
ॐ नमो भगवते नीलकण्ठाय चिः, अमलकण्ठाय चिः । सर्वज्ञकण्ठाय चिः, क्षिप क्षिप, ॐ
स्वाहा । अमलनीलकण्ठाय नैकसर्वविषापहाय । नमस्ते रुद्र मन्यव इति संमार्जनाद्विषं विनश्य- ३५
ति न संदेहः । कर्णजाप्या उपानहा वा ॥ ३६
यजेद्रुद्रविधानेन नीलग्रीवं महेश्वरम् । विषव्याधिविनाशः स्यात्कृत्वा रुद्रविधानकम् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दष्टचिकित्साकथनं नाम पञ्चनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८८५६

अथ षण्णवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

पञ्चाङ्गरुद्रविधानम् ।

अग्निरुवाच—

वक्ष्ये रुद्रविधानं तु पञ्चाङ्गं सर्वदं परम् । हृदयं शिवसंकल्पः शिरः सूक्तं तु पौरुषम् ॥ १
शिखाऽभ्यः संभृतं सूक्तमाशुः कवचमेव च । शतरुद्रीयसंज्ञस्य रुद्रस्याङ्गानि पञ्च हि ॥ २
पञ्चाङ्गान्यस्य तं ध्यात्वा जपेद्रुद्रांस्ततः क्रमात् । यज्जाग्रत इति सूक्तं षडृचं मानसं विदुः ॥ ३
ऋषिः स्याच्छिवसंकल्पश्छन्दस्त्रिष्टुबुदाहृतम् । शिरः सहस्रशीर्षेति तस्य नारायणोऽप्यृषिः ॥ ४
देवता पुरुषोऽनुष्टुप्छन्दो ज्ञेयं च षड्भम् । अद्भ्यः संभृतसूक्तस्य ऋषिरुत्तरगो नरः ॥ ५
आद्यानां तिसृणां त्रिष्टुप्छन्दोऽनुष्टुब्द्वयोरपि । छन्दस्त्रिष्टुभमन्त्यायाः पुरुषोऽस्यास्ति देवता ॥ ६
आशुरिन्द्रो द्वादशानां छन्दस्त्रिष्टुबुदाहृतम् । ऋषिः प्रोक्तः प्रतिरथः सूक्ते सप्तदशर्चके ॥ ७

---

१ ड. 'च छि, अ' । घ 'च, इति । अ' । २ ड. उत्तरा । ३ ए. 'मनम्प प ट' । ४ उ. दत्त्व ।

पृथक्पृथग्देवताः स्युः पुरुविदङ्गदेवता । अवशिष्टदैवतेषु चछन्दोऽनुष्टुबुदाहृतम् ॥ ८
असौ यस्ताम्रो भवति पुरुलिङ्गोक्तदेवता । पङ्क्तिश्छन्दोऽथ मर्माणि त्रिष्टुब्लिङ्गोक्तदेवताः॥ ९
रुद्राध्याये च सर्वेस्मिन्नृषिः स्यात्परमेष्ठ्यथ । प्रजापतिर्वा देवानां कुत्सश्च त्रिसृणां पुनः॥ १०
मनोद्भयो रुगेका स्याद्रुद्रो रुद्राश्च देवताः । आद्योऽनुवाकोऽथ पूर्व एकरुद्राख्यदैवतः ॥ ११
छन्दो गायत्रमाद्याया अनुष्टुप्तिसृणामृचाम् । तिसृणां च तथा पङ्क्तिरनुष्टुब्ध संस्मृतम् ॥ १२
द्वयोश्च जगतीछन्दो रुद्राणामप्यशीतयः । हिरण्यवाहवस्तिस्रो नमो वः किरिकाय च ॥ १३
पञ्चर्चो रुद्रदेवाः स्युर्मेसे रुद्रानुवाककः । विंशके रुद्रदेवास्ताः प्रथमा बृहती स्मृता ॥ १४
ऋग्द्वितीया त्रिजगती तृतीया त्रिष्टुवेव च । अनुष्टुभो यजुस्तिस्र आर्योऽभिज्ञः सुसिद्धिभाक् ॥
त्रैलोक्यमोहनेनापि विषव्याध्यादिमर्दनम् ॥ १५
ईं श्रीं ह्रीं ह्रूं त्रैलोक्यमोहनाय विष्णवे नमः ॥ १६
अनुष्टुभन्नृसिंहेन विषव्याधिविनाशनम् ॥ १७
ॐ ह्रम् , ह्रम् , उग्रं वीरं महाविष्णुं ज्वलन्तं सर्वतोमुखम् ॥ १८
नृसिंहं भीषणं भद्रं मृत्युमृत्युं नमाम्यहम् । अयमेव तु पञ्चाङ्गो मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥ १९
द्वादशाष्टाक्षरौ मन्त्रौ विषव्याधिविमर्दनौ । कुब्जिका त्रिपुरा गौरी चन्द्रिका विषहारिणी ॥२०
प्रसादमन्त्रो विषहृदायुरारोग्यवर्धनः । सौरो विनायकस्तद्वद्रुद्रमन्त्राः सदाऽखिलाः ॥ २१

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पञ्चाङ्गरुद्रविधानं नाम षण्णवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८८७७

अथ सप्तनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

विषहृन्मन्त्रौषधम् ।

अग्निरुवाच—

ॐ नमो भगवते रुद्राय च्छिन्द च्छिन्द विषं ज्वलितपरशुपाणये च । नमो भगवते पक्षिरुद्राय दष्टकमुत्थापयोत्थापय दष्टकं कम्पय कम्पय जल्पय जल्पय सर्पदष्टमुत्थापयोत्थापय लल लल बन्ध बन्ध मोचय मोचय वररुद्र गच्छ गच्छ वध वध त्रुट त्रुट बुक बुक भीषय भीषय मुष्टिना विषं संहर संहर ठ ठ ॥ १
पक्षिरुद्रेण ह विषं नाशमायाति मन्त्रणात् ॥ २
ॐ नमो भगवते रुद्र नाशय विषं स्थावरजङ्गमं कृत्रिमाकृत्रिममुपविषं नाशय नानाविषं दष्टकविषं नाशय धम धम दम दम वम वम मेघान्धकारधारावर्ष निर्विषी भव संहर संहर गच्छ गच्छाऽऽवेशयाऽऽवेशय विषोत्थापनरूपं मन्त्रादिविषधारणम् । ॐ क्षिप, ॐ क्षिप स्वाहा । ॐ ह्रां ह्रीं क्षीं सः, ठं द्रौं ह्रीं ठः ॥ ३
जपादिना साधितस्तु सर्पान्बध्नाति नित्यशः । एकद्वित्रिचतुर्बीजः कृष्णचक्राङ्कपञ्चकः ॥
गोपीजनवल्लभाय स्वाहा सर्वार्थसाधकः ॥ ४

---

१ ग. चण्डिका ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय प्रेताधिपतये शृणु शृणु गर्ज गर्ज भ्रामय भ्रामय मुञ्च मुञ्च मुह्य मुह्य ५
कट्ट कट्ट, आविश आविश, सुवर्णपतङ्ग रुद्रो ज्ञापयति ठ ठ ॥
पातालक्षोभमन्त्रोऽयं मन्त्रणाद्विषनाशनः । दंशकाद्दिंशे सद्यो दष्टः काष्ठशिलादिना ॥ ६
विषशान्त्यै दहेद्दंशज्वालकोकनदादिना । शिरीषबीजपुष्पार्कक्षीरबीजकटुत्रयम् ॥ ७
विषं विनाशयेत्पानलेपनेनाञ्जनादिना । शिरीषपुष्पस्य रसभावितं मरिचं सितम् ॥ ८
पानैस्याञ्जनाद्यैश्च विषं हन्यान्न संशयः । कोषातकीवचाहिङ्गुशिरीषार्कपयोयुतम् ॥ ९
कटुत्रयं समेषाम्भो हरेन्नस्यादिना विषम् । रामठेस्त्वाकुसर्वाङ्गचूर्णं नस्याद्विषापहम् ॥ १०
इन्द्रवलाग्निकं द्रोणं तुलसी देविका सह । तद्रसाक्तं त्रिकटुकं चूर्णं भक्ष्यं विषापहम् ॥ ११
पञ्चाङ्गं कृष्णपञ्चम्यां शिरीषस्य विषापहम् ॥ १२

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये विषहृन्मन्त्रौषधकथनं नाम सप्तनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८८८९

अथाष्टनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

गोनसादिचिकित्सा ।

अग्निरुवाच— १
गोनसादिचिकित्सां च वशिष्ठ शृणु वच्मि ते ॥ २
ॐ ह्रां ह्रीम्, अमलपक्षि स्वाहा ॥ ३
ताम्बूलखादनान्मन्त्री हरेन्मण्डलिनो विषम् । लशुनं रामठफलं कुष्ठोग्रा व्योषकं विषे ॥ ४
सुहीक्षीरं गव्यघृतं पक्वं पीत्वाऽहिजे विषे । अथ राजिलदष्टे च पेया कृष्णा ससैन्धवा ॥ ५
आज्यं क्षौद्रं शकृत्तोयं पुरीतत्या विषापहम् । सकृष्णाखण्डदुग्धाज्यं पातव्यं तेन माक्षिकम् ॥ ६
व्योषं पिच्छं विडालास्थिनकुलाङ्गरहैः समैः । चूर्णितैर्मेषदुग्धाक्तैर्धूपः सर्वविषापहः ॥ ७
रोमनिर्गुण्डिकाकोलवर्णैर्वा लशुनं समम् । मुनिपत्रैः कृतस्वेदं दष्टं काञ्जिकपाचितैः ॥ ८
मूषिकाः षोडश प्रोक्ता रसं कार्पासजं पिबेत् । सतैलं मूषिकार्तिघ्नं फलिनीकुसुमं तथा ॥ ९
सनागरगुडं भक्ष्यं तद्विषारोचकापहम् । चिकित्सा विंशतिः प्रोक्ता लूताश्च विषहरो गणः ॥ १०
पद्मकं पाटली कुष्ठं नतमुशीरचन्दनम् । निर्गुण्डी सारिवा शेलु लूतार्तं सेचयेज्जलैः ॥ ११
गुञ्जानिर्गुण्डिकङ्कोलपर्णं शुण्ठी निशाद्वयम् । करञ्जास्थि च तत्पङ्कैर्वृश्चिकार्तिहरं शृणु ॥ १२
मञ्जिष्ठा चन्दनं व्योषपुष्पाशिरीषकौमुदम् । संयोज्याश्चतुरो योगा लेपाद्यौ वृश्चिकापहाः ॥ १३
ॐ नमो भगवते रुद्राय चिवि चिवि छिन्द छिन्द किरि किरि भिन्द भिन्द खड्गेन छेदय
छेदय शूलेन भेदय भेदय चक्रेण दारय दारय, ॐ ह्रूं फट् ॥ १४
मन्त्रेण मन्त्रितो देयो गर्दभादीन्निकृन्तति । त्रिफलोशीरमुस्ताम्बुमांसीपद्मकचन्दनम् ॥

---

* इत आरभ्य—"त्वरितासाननमाख्यास्ये" इत्यस्मात्प्राक्तनपाठपरिमितो ग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ ग. 'ये मुञ्च मुञ्च म' । २ क. ङ. गरुडो । ३ ख. 'वं तेजाग्र' । ४ क. ङ. 'पञ्च सा' । ५ क. ङ. 'द्वा । पद्मात्या' । ६ क. ङ. 'रीद्वारा वि' ।

अजाक्षीरेण पानाद्यौ गर्दभादेर्विषं हरेत् । हरेच्छिरीषपत्राङ्गव्योषं शतपदीविषम् ॥ १५
सकन्धरं शिरीषास्थि हरेदुन्दूरजं विषम् । व्योषं ससर्पिः पिण्डीतमूलमस्य विषं हरेत् ॥ १६
क्षारव्योषवचाहिङ्गुविडङ्गं सैन्धवं नतम् । अम्बष्ठाऽतिबला कुष्ठं सर्वकीटविषं हरेत् ॥
यष्टिव्योषगुडक्षीरयोगः शुनो विषापहः ॥ १७
ॐ सुभद्रायै नमः, ॐ सुप्रभायै नमः ॥ १८
यान्यौषधानि गृह्णन्ते विधानेन विना जनैः । तेषां वीर्यं त्वया ग्राह्यमिति ब्रह्माऽब्रवीच ताम्॥
तां प्रणम्यौषधीं पश्चाद्यवान्प्रक्षिप्य मुष्टिना । दश जप्त्वा मन्त्रमिमं नमस्कुर्यात्तदौषधम् ॥ २०
त्वामुद्धराम्यूर्ध्वनेत्रामनेनैव च भक्षयेत् । नमः पुरुषसिंहाय नमो गोपालकाय च ॥ २१
आत्मनैवाभिजानाति रणे कृष्ण पराजयम् । अनेन सत्यवाक्येन अगदो मेऽस्तु सिध्यतु ॥ २२
नमो वैदूर्यमात्रे तेत्र रक्ष रक्ष मां सर्वविषेभ्यो गौरि गान्धारि चाण्डालि मातङ्गिनि स्वाहा हरिमाये ॥ २३
औषधादौ प्रयोक्तव्यो मन्त्रोऽयं स्थावरे विषे । भुक्तमात्रे स्थिते ज्वाले पञ्चशीताम्बुसेवितम् ।
पाययेत्सघृतं क्षौद्रं विषिश्चेत्तदनन्तरम् ॥ २४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये गोनसादिचिकित्साकथन नामाष्टनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८९१३

अथ नवनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

बालादिग्रहहरबालतन्त्रम् ।

अग्निरुवाच—

बालतन्त्रं प्रवक्ष्यामि बालादिग्रहमर्दनम् । अथ जातदिने वत्सं ग्रही गृह्णाति पापिनी ॥ १
गात्रोद्वेगो निराहारो नानाग्रीवाविवर्तनम् । तच्चेष्टितमिदं तत्स्यान्मातॄणां च बलं हरेत् ॥ २
मत्स्यमांससुराभक्ष्यगन्धस्रग्धूपदीपकैः । लिम्पेच्च धातकीलोध्रमञ्जिष्ठातालचन्दनैः ॥ ३
महिषाक्षेण धूपश्च द्विरात्रे भीषणी ग्रही । तच्चेष्टा कासनिःश्वासौ गात्रसंकोचनं मुहुः ॥ ४
अजामूत्रयुतैः कृष्णा सेव्याऽपामार्गचन्दनैः । गोशृङ्गदन्तकेशैश्च धूपयेत्पूर्ववद्बलिः ॥ ५
ग्रही त्रिरात्रे घण्टाली तच्चेष्टा क्रन्दनं मुहुः । जृम्भणं स्वनितं त्रासो गात्रोद्वेगमरोचनम् ॥ ६
केशराञ्जनगोहस्तिदन्तं साजपयो लिपेत् । नखराजीविल्वदलैर्धूपयेच्च बलिं हरेत् ॥ ७
ग्रही चतुर्थी काकोली गात्रोद्वेगः प्ररोचनम् । फेनोद्गारो दिशो दृष्टिः कुल्माषैः सासवैर्बलिः ॥ ८
गजदन्ताहिनिर्मोकवाजिमूत्रप्रलेपनम् । सराजीनिम्बपत्रेण हुंककेशेन धूपयेत् ॥ ९
हंसाधिका पञ्चमी स्याज्जृम्भाश्वासोर्ध्वधारिणी । मुष्टिबन्धश्च तच्चेष्टा बलिं मत्स्यादिना हरेत् ॥
मेषशृङ्गवलालोध्रशिलातालैः शिशुं लिपेत् । फट्कारी तु ग्रही षष्ठी भयमोहप्ररोदनम् ॥ ११
निराहारोऽङ्गविक्षेपो हरेन्मत्स्यादिना बलिम् । राजी गुग्गुलुकुष्ठेभदन्ताद्यैर्धूपलेपनैः ॥ १२
सप्तमे मुक्तकेश्यार्तिः पूतिगन्धो विजृम्भणम् । नादः प्ररोदनं कासो धूपो व्याघ्रनखैर्लिपेत् ॥ १३
वचागोमयगोमूत्रैः श्रीदण्डी चाष्टमे ग्रही । दिशो निरीक्षणं जिह्वाचालनं कासरोदनम् ॥ १४

---

१ ख. ग. 'ष. पिवति' । च. 'गः स्यात् दि' । २ छ. तमर' । ३ ख. पूतकेशेन । छ. धूतकेशेन ।

बलिः पूर्वेश्च मत्स्याद्यैर्धूपश्चैव च हिङ्गुना । नवाभिसिद्धार्थकशुनैश्चाष्टमग्राही महाग्रही ॥ १५
उद्वेजनोर्ध्वनिःश्वासः स्वमुष्टिद्वयखादनम् । रक्तचन्दनकुष्ठाद्यैर्धूपयेल्लेपयेच्छिशुम् ॥ १६
रुधिरोपनखैर्धूपो दशमी रोदनी ग्रही । तच्चेष्टा रोदनं शश्वत्सुगन्धो नीलवर्णता ॥ १७
धूपो निम्बेन भूतोग्रराजीसर्जरसैर्लिपेत् । बलिं बहिर्हरेत्स्नानकुल्माषकरकौदनम् ॥ १८
यावत्त्रयोदशाहं स्यादेवं धूपादिका क्रिया । गृह्णाति मासिकं वत्सं पूतना शकुनी ग्रही ॥ १९
काकवद्रोदनं श्वासो मूत्रगन्धोऽक्षिमीलनम् । गोमूत्रस्नानं तस्य गोदन्तेन च धूपनम् ॥ २०
पीतवस्त्रं ददेद्रक्तस्रग्गन्धैस्तैलदीपकः । त्रिविधं पायसं मद्यं तिलं मांसं चतुर्विधम् ॥ २१
करञ्जाधो यमदिशि सप्ताहं तैर्बलिं हरेत् । द्विमासिकं च मुकुटा वपुः पीतं च शीतलम् ॥ २२
छर्दिः स्यान्मुखशोषादि पुष्पगन्धांशुकानि च । अपूपमोदनं दीपः कृष्णनीरादिधूपकम् ॥ २३
तृतीये गोमुखी निद्रा सविण्मूत्रपरोदनम् । यवाः प्रियंगुः पललं कुल्माषं शाकमोदनम् ॥ २४
क्षीरं पूर्वे ददेन्मध्येऽह्नि धूपश्च सर्पिषा । पञ्चभङ्गेन तत्स्नानं चतुर्थे पिङ्गलाऽऽर्तिकृत् ॥ २५
तनुः शीता पूतिगन्धः शोषः स म्रियते ध्रुवम् । पञ्चमी ललना गात्रसादः स्यान्मुखशोषणम् ॥
अपानः पीतवर्णश्च मत्स्याद्यैर्दक्षिणे बलिः । षण्मासे पङ्कजा चेष्टा रोदनं विकृतस्वरः ॥ २७
मत्स्यमांससुराभक्तपुष्पगन्धादिभिर्बलिः । सप्तमे तु निराहारा पूतिगन्धादिदन्तरुक् ॥ २८
पिष्टमांससुरामांसैर्बलिः स्याद्यमुनाऽष्टमे । विस्फोटशोषणाद्यं स्यात्तच्चिकित्सां न कारयेत् ॥ २९
[नव]मे कुम्भकर्ण्यार्तो ज्वरी छर्दति पालके । रोदने माषकुल्माषमद्याद्यैरशके बलिः ॥ ३०
[दश]मे तापसी चेष्टा निराहारोऽक्षिमीलनम् । घण्टा पताका पिष्टाक्ता सुरामांसबलिः समे ॥ ३१
[रा]क्षस्येकादशी पीडा नेत्रादौ न चिकित्सितम् । *चञ्चला द्वादशे श्वासत्रासादिकविचेष्टितम् ॥
[ब]लिः पूर्वेऽथ मध्याह्ने कुल्माषाद्यैस्तिलादिभिः । यातना तु द्वितीयेऽब्दे यातनं रोदनादिकम् ॥
[ति]लमांसमद्यमांसैर्बलिः स्नानादि पूर्ववत् । तृतीये रोदनी कम्पो रोदनं रक्तमूत्रकम् ॥ ३४
[गु]डौदनं तिलापूपः प्रतिमा तिलपिष्टजा । तिलस्नानं पञ्चगव्यैर्धूपो राजफलत्वचा ॥ ३५
[चत]ुर्थे चटकाशोफो ज्वरः सर्वाङ्गसादनम् । मत्स्यमांसतिलाद्यैश्च बलिः स्नानं च धूपनम् ॥ ३६
[च]ञ्चला पञ्चमेऽब्दे तु ज्वरस्त्रासोऽङ्गसादनम् । मांसौदनाद्यैश्च बलिर्मेषशृङ्गेण धूपनम् ॥ ३७
[प]लाशोदुम्बराश्वत्थवटबिल्वदलाम्बुधृक् । षष्ठेऽब्दे धावनी शोषो वैरस्यं गात्रसादनम् ॥ ३८
[मा]साद्योभिर्बलिः पूर्वैर्धूपः स्नानं च भृङ्गकैः । सप्तमे यमुना छर्दिर्वचोहाससरोदनम् ॥ ३९
[मा]ंसपायसमद्याद्यैर्बलिः स्नानं च धूपनम् । अष्टमे वा जातवेदा निराहारं प्ररोदनम् ॥ ४०
[कृ]शरापूपदध्याद्यैर्बलिः स्नानं च धूपनम् । कालाब्दे नवमे बाह्वोरास्फोटो गर्जनं भयम् ॥ ४१
[ब]लिः स्यात्कृशरापूपसक्तुकुल्माषपायसैः । दशमेऽब्दे कलहंसी दाहोऽङ्गकृशता ज्वरः ॥ ४२
[प]ोलिकापूपदध्यन्नैः पञ्चरात्रं बलिं हरेत् । निम्बधूपकुष्ठलेपावेकादशमके ग्रही ॥ ४३
[दे]वदूती निष्ठुरवाग्बलिर्लेपादि पूर्ववत् । बलिका द्वादशे श्वासो बलिर्लेपादि पूर्ववत् ॥ ४४
[त्र]योदशे वायवी च मुखरोगोऽङ्गसादनम् । रक्तान्नगन्धमाल्याद्यैर्बलिः पञ्चदलैः स्नपेत् ॥ ४५

* ग पुस्तके इदमर्धं नास्ति ।

१ ग शकुनी । छ सकुनी । २ छ कृष्णनां । ३ ग. छ. पल्लं । ४ ख. ग. छ शिरोता । ५ छ. नेत्रार । ... ख. ग. 'दिनं सवो दास' । ७ छ. 'खवाद्याह' ।

राजीनिम्बदलैर्धूपो यक्षिणी च चतुर्दशे। चेष्टा शूलो ज्वरो दाहो मांसभक्ष्यादि र्बलिः ॥ ४६
स्नानादि पूर्ववच्छान्त्यै मुण्डिकातिस्त्रिपक्षके। तद्वेष्टाऽसृक्स्रवः शस्वत्कुर्यान्मातृचिकित्सनम् ॥ ४७
वानरी षोडशी भूमौ पतेन्निद्रा सदा ज्वरः। पायसाद्यैस्त्रिरात्रं च बलिः स्नानादि पूर्ववत् ॥
गन्धवती सप्तदशे गात्रोद्वेगः प्ररोदनम्। कुल्माषाद्यैर्बलिः स्नानधूपलेपादि पूर्ववत् ॥ ४९
दिनेशाः पूतना नाम वर्षेशाः सुकुमारिकाः ॥ ५०
ॐ नमः सर्वमातृभ्यो बालपीडासंयोगं भुञ्ज भुञ्ज चुट चुट स्फोटय स्फोटय स्फुर स्फुर गृह्ण गृह्णाऽऽक्रन्दयाऽऽक्रन्दय, एवं सिद्धरूपो ज्ञापयति। ५१
हर हर निर्दोषं कुरु कुरु बालिकां बालं स्त्रियं पुरुषं वा, सर्वग्रहाणामुपक्रमात्। चामुण्डे नमो देव्यै हुं हुं ह्रीमपसरापसर दुष्टग्रहान्हूं तद्यथा गच्छन्तु गृह्यकाः, अन्यत्र पन्थानं रुद्रो ज्ञापयति ॥ ५२
सर्वबालग्रहेषु स्यान्मन्त्रोऽयं सर्वकामदः ॥ ५३
ॐ नमो भगवति चामुण्डे मुञ्च मुञ्च बालं बालिकां वा बलिं गृह्ण गृह्ण जय जय वस वस॥ ५४
सर्वत्र बलिदानेऽयं रक्षाकृत्पठ्यते मनुः। ब्रह्मा विष्णुः शिवः स्कन्दो गौरी लक्ष्मीर्गणादयः ॥
रक्षन्तु ज्वरदाहार्तं मुञ्चन्तु च कुमारकम् ॥ ५५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये बालग्रहहरबालतन्त्रकथनं नाम नवनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८९६८

अथ त्रिशततमोऽध्यायः।

ग्रहघ्नमन्त्रादिकथनम्।

अग्निरुवाच—

ग्रहोपहारमन्त्रादीन्वक्ष्ये ग्रहविमर्दनान्। हर्षेच्छाभयशोकादिविरुद्धाशुचिभोजनात् ॥ १
गुरुदेवादिकोपाच्च पञ्चोन्मादा भवन्त्यथ। त्रिदोषजाः संनिपाता आगन्तव इति स्मृताः ॥ २
देवादयो ग्रहा जाता रुद्रक्रोधादनेकधा। सरित्सरस्तडागादौ शैलोपवनसेतुषु ॥ ३
नदीसङ्गे शून्यगृहे बिलद्वारैकवृक्षके। ग्रहा गृह्णन्ति पुंसश्च स्त्रियं सुप्तां च गर्भिणीम् ॥ ४
आसन्नपुष्पां नग्नां च ऋतुस्नानं करोति या। अवमानं नृणां वैरं विघ्नं भाग्यविपर्ययम् ॥ ५
देवतागुरुधर्मादिसदाचारादिलङ्घनम्। पतनं शैलवृक्षादेर्विधुन्वन्मूर्धजान्मुहुः ॥ ६
रुदन्नृत्यति रक्ताक्षो हुंकृतोऽनुग्रही नरः। उद्विग्नः शूलदाहार्तः क्षुत्तृष्णार्तः शिरोर्तिमान् ॥ ७
देहि देहीति याचेत बलिकामग्रही नरः। स्त्रीमालाभोगस्नानेच्छू रतिकामग्रही नरः ॥ ८
महासुदर्शनो व्योमव्यापी त्रिदशनासिकः। पातालनारसिंहाद्या(!) चण्डीमन्त्रा ग्रहार्दनाः ॥ ९
(*पृथ्वीदिक्तुवचाचकशिरीपदर्पितं परम्। पाशाङ्कुशधरं देवमक्षमालाकपालिनम् ॥ १०

---

* मनुविधानान्तर्गतोऽयं ग्रन्थः केवल छ. पुस्तक एव।

---

१ घ. छ. 'मधादि'। २ ख. ग. स्वर्गमारिका.। ३ छ. 'ह्वाकन्द्याऽऽवद्य। ४ छ. सर्वकामिकः। ५ छ. धर्वि। ६ छ. ग्रहाप'। ७ घ. ग. 'द्वाभिभो'। ८ ख. छ. 'मनुनीति ते स्मृ'। ९ ख. ग. त्रिय। १० घ. छ. 'चंद्रः। दं'। ११ छ. 'षंजं मृद्गः। १२ घ. ग. 'पोषम'।

खेदुाङ्काज्ज्ञादिशक्तिं च दधानं चतुराननम् । अन्तर्वोह्यादिखेदाङ्गपद्मस्थं रविमण्डले ॥ १२
आदित्यादियुतं प्रार्च्य उदितेऽर्केऽर्घ्यकं ददेत् । श्यामविपाग्निविमकुण्डी हृल्लेखासकन्तो भृगुः(?)
अर्काय भूर्भुवः स्वश्च ज्वालिनीं कुलमुद्गरम्(?) । पद्मासनोऽरुणो रक्तवस्त्रः सद्युतिविश्वकः(हृत्)
उदारः पद्महस्तोर्ध्वा सौम्यः सर्वाङ्गभूषितः । रेंग्यादयो ग्रहाः सौम्याः वरदाः पद्मधारिणः१४
विद्युत्पुञ्जनिभं वस्त्रं श्वेतः सोमोऽरुणः कुजः । बुधस्तद्वद्गुरुः पीतः शुक्रः शुक्लः शनैश्चरः ॥ १५
कृष्णाङ्गारनिभो राहुर्धूम्रः केतुरुदाहृतः । वामोरुवामहस्तान्तदक्षहस्तोरुजानुगु ॥ १६
स्वनामाद्यैस्तु बीजान्तैर्हस्तौ संशोध्य चास्त्रतः । अङ्गुष्ठादौ तले नेत्रहृदाद्यं व्यापकं न्यसेत्॥१७
पूलवीजैस्त्रिभिः प्राणव्यापकं (?)न्यस्य साङ्गकम् । मत्तात्य पात्रमस्त्रेण मूलेनाऽऽपूर्य वारिणा१८
गन्धपुष्पाक्षतं न्यस्य दूर्वामर्घ्यं च मन्त्रयेत् । आत्मानं तेन संप्रोक्ष्य पूजाद्रव्यं च वै ध्रुवम् ॥१९
मभूतं विमलं सारमाराध्यं परमं सुखम् । पीठायान्कल्पयेदेतान्हृदा मध्ये विदिक्षु च ॥ २०
पीठोपरि हृदो मध्ये दिक्षु चैव विदिक्षु च । पीठोपरि हृदाब्जं च केसरेष्वष्ट शक्तयः ॥ २१
रां दीप्तां रीं तथा सूक्ष्मां रुं जयां रूं च भद्रिकाम् । रें विभूतिं रैं विमलां रोममोघां रौं विद्युताम्
रं सर्वतोमुखीं रः पीठं रः प्रार्च्य रविं यजेत् । आवाह्य दद्यात्पाद्यादि हृत्पद्मेन मुद्रया ॥ २३
खकारौ दण्डिनौ चण्डौ मज्जादग्रासमन्विता । मांसदीर्घा जरद्वायुहृदैतत्सर्वदं रवेः(?) ॥ २४
पद्मोदरसमस्तं दिक्षु पूज्या हृदादयः । स्वमन्त्रैः कर्णिकान्तस्था दिक्ष्वस्त्रं पुरतः सदृक् ॥ २५
पूर्वादिदिक्षु संपूज्याश्चन्द्रज्ञगुरुभार्गवाः ।) *पृश्निहिङ्गुवचाचक्रशिरीषपलशुनामयैः ॥ २६
नस्याञ्जनादि कुर्वीत सजमूत्रैर्गदापहैः । पाठापथ्यावचाशिग्रुसिन्धुव्योषैः पृथक्फलैः ॥ २७
अजाक्षीरादके पक्वं सर्पिः सर्वग्रहान्हरेत् । हृश्चिकाली फला कुष्ठं लवणानि च शार्ङ्गकम् ॥ २८
अपस्मारविनाशाय तज्जलं त्वभियोजयेत् । विदारिकुशकाशेक्षुक्वाथजं पाययेत्पयः ॥ २९
द्रोणे सपञ्चकूष्माण्डरसे सर्पिश्च संस्कृतम् । पञ्चगव्यं घृतं तद्वद्योगं ज्वरहरं शृणु ॥ ३०
ॐ भस्मास्त्राय विद्महे । एकदंष्ट्राय धीमहि । तन्नो ज्वरः प्रचोदयात् ॥ ३१
कृष्णोषणनिशाराज्ञाद्राक्षातैलं गुडं लिहेत् । श्वासवानथ वा भार्गी सपञ्चिमगुसर्पिषा ॥ ३२
पाठातिक्ताकणाभार्गीमथ वा मधुना लिहेत् । धात्री विश्वा सिता कृष्णा मुस्ता खर्जूरमागधी ॥
पीवरा चेति हिक्कार्ता तत्त्रयं मधुना लिहेत् । कापलीजीरमाण्डूकीनिशाधात्रीरसं पिबेत् ॥ ३४
व्योषपद्मकत्रिफलाविडङ्गदेवदारवः । रास्नाचूर्णं समं सर्वैर्जग्ध्वा कासहरं ध्रुवम् ॥ ३५

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये महद्गन्धमादिकथनं नाम त्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९००३

अथैकाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

सूर्यार्चनम् ।

अग्निरुवाच—

शाख्या तु दण्डी साजेशपावकश्चतुराननः । सर्वार्थसाधकमिदं बीजं पिण्डार्थमुच्यते ॥ १

---

* अयं म पुस्तकयो पृथिः ऽस्मान पतासम्यो विद्यते ।

१ ग. मद्दा । २ ग. 'रदाप' । ३ ग. सौम्य । ४ ग. रथाग्रात' । ५ ग. 'तः सौम्योऽरु' । ६ ग. पुरः । ७ ग. 'हस्ताभयप्रदा । स्व' ।

स्वयं दीर्घस्वराद्यं च वीजेष्वङ्गानि सर्वशः । खात साधु विपं चैव सविन्दुं सकलं तथा ॥ २
गणस्य पञ्च बीजानि पृथग्दृष्टफलं महत् ॥ ३
गणंजयाय नम एकदंष्ट्राय चलकर्णिने गजवक्त्राय महोदरहस्ताय ॥ ४
पञ्चाङ्गं सर्वसामान्यं सिद्धिः स्याल्लक्षजाप्यतः ॥ ५
गणाधिपतये गणेश्वराय गणनायकाय गणक्रीडाय ॥ ६
दिग्दले पूजयेन्मूर्तीः पुरावच्चाङ्गपञ्चकम् ॥ ७
वक्रतुण्डायैकदंष्ट्राय महोदराय गजवक्त्राय विकटाय विघ्नराजाय धूम्रवर्णाय ॥ ८
दिग्विदिक्षु यजेदेताँल्लोकां(के)शांश्च मुद्रया । मध्यमातर्जनीमध्यगताङ्गुष्ठौ समुष्टिकौ ॥ ९
चतुर्भुजं मोदकाढ्यं दण्डपाशाङ्कुशान्वितम् । दन्तभक्ष्यधरं रक्तं साब्जपाशाङ्कुशेष्टितम् ॥ १०
पूजयेच्च चतुर्थ्यां च विशेषेणाथ नित्यशः । श्वेतार्कमूलेन कृते सर्वाप्तिः स्यात्तिलैर्हुतैः ॥ ११
तण्डुलैर्दधिमध्वाज्यैः सौभाग्यं वश्यतामियात् । घोपासूक्प्राणधात्वर्दी दण्डी मार्तण्डभैरवः १२
धर्मार्थकाममोक्षाणां कर्ता विश्वपुटीकृतः । ह्रस्वाः स्युर्मूर्तयः पञ्च दीर्घाण्यङ्गानि तस्य च ॥ १३
सेन्द्रवारुणमीशानवामार्धदयितं रविम् । पाशाङ्कुशधरं देवं ह्यक्षमालाकपालिनम् ॥ १४
खट्वाङ्गादिकशक्तिं च दधानं चतुराननम् । अन्तर्वाह्ये विपङ्क्तं(?) पद्मस्थं रविमण्डलम् ॥ १५
आदित्यादियुतं प्रार्च्य उदितेऽर्केऽर्घकं ददेत् । श्वासं विपाग्निविपदण्डीन्दुलेखासकलो भृगुः (?)
अर्काय भूर्भुवः स्वरेज्वालिकुरस्व्यतङ्ककम्(?) । पद्मासनोऽरुणो रक्तवस्तुसद्युतिविग्रहः ॥ १७
उदानः पद्महग्दोर्भ्यां धूम्रकेतुरुदाहृतः । (*रक्ता हृदादयः सौम्या वरदाः पद्मधारिणः ॥ १८
विद्युत्पुञ्जनिभः स्वर्कः श्वेतः सोमोऽरुणः कुजः । बुधस्तद्वद्गुरुः पीतः शुक्लिः(?) शुक्रः शनैश्चरः
कृष्णाङ्गारनिभो राहुर्धूम्रकेतुरुदाहृतः ।) वामोरुवामहस्तास्ते दक्षहस्ताभयप्रदाः ॥ २०
स्नानमाद्यन्तवीजास्ते हस्तौ संशोध्य चास्त्रतः । अङ्गुष्ठादौ तले नेत्रे हृदाद्यं व्यापकं न्यसेत् २१
मूलवीजैस्त्रिभिः प्राणव्यापकं न्यस्य साङ्गकम् । प्रक्षाल्य पात्रमस्त्रेण मूलेनाऽऽपूर्य वारिणा ॥२२
गन्धपुष्पाक्षतं न्यस्य सूत्रामर्घ्यं च मन्त्रयेत् । आत्मानं तेन संप्रोक्ष्य पूजाद्रव्यं च वैभवम् ॥ २३
प्रभूतं विमलं सारमाराध्यं परमं सुखम् । पीठाद्यान्कल्पयेदेतान्हृदा मध्ये विदिक्षु च ॥ २४
पीठोपरि हृदाब्जं च केसरेष्वष्टशक्तयः । रा दीप्ता री तथा सूक्ष्मा रै(रु)जया रूं च भद्रया २५
रें विभूतिं रैं विमला रोममोघाथ विद्युतम् । रौं सर्वतोमुखी रं च पीठं प्रार्च्य रविं यजेत् ॥२६
आवाह्य दद्यात्पाद्यादि हृत्पङ्क्तेन सुव्रतः । खकारो दण्डिनो चण्डी मज्जादहनसंयुता ॥ २७
मांसादीर्घा जपद्वायुहृदेतत्सर्वदं रवेः । वह्नीशरक्षोमरुता दिक्षु पूज्या हृदादयः ॥ २८
स्वपर्वः कर्णिकान्तस्था दिक्षु तं पुरतश्च पृद्(?) । पूर्वादिदिक्षु संपूज्याश्चन्द्रज्ञगुरुभार्गवाः ॥२९
आग्नेयादिषु कोणेषु कुजमन्दादिकेतवः । ज्ञात्वा विधिवदादित्यमाराध्यार्घ्यपुरःसरम् ॥ ३०
ध्यानान्तमेवं निर्माल्यं तेजश्चण्डाय दीपितम् । रोचनं कुङ्कुमं वारि रक्तगन्धाक्षताङ्कुराः ॥ ३१
वेणुरीजयवाः शालिश्यामाकतिलराजिकाः । जपापुष्पान्विता दत्त्वा पात्रैः शिरसि धार्य तत् ॥

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति ।

---

१ घ. ङ. प्रकृत्यन्यात्रयं । २ घ. 'लोकेशाद्यं' । ३ ख. ग. 'देत्वं उदर्यं' । ४ ग. ङ । ५ ग. 'कमण्डलं' । ६ ग. 'स्फटिकं' । ७ घ. 'मु । चक्रं' । ८ ग. नैव भि' ।

*जानुभ्यामवनीं गत्वा सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत् । स्वविद्यामन्त्रितैः कुम्भैर्नवभिः मार्च्य वै ग्रहान् ।
ग्रहादिशान्तये स्नानं जप्त्वाऽर्कं सर्वमाप्नुयात् । सङ्ग्रामविजयं साग्निं बीजदोषं सबिन्दुकम् ॥३४
न्यस्य मूर्धादिपादान्तं मूलं पूज्यं तु मुद्रया । स्वाङ्गानि च यथान्यासमात्मानं भावयेद्रविम् ॥३५
ध्यानं च मारणस्तम्भे पीतमाप्यायने सितम् । रिपुघातविधौ कृष्णं मोहयेच्छक्रचापवत् ॥ ३६
योऽभिषेकजपध्यानपूजाहोमपरः सदा । तेजस्वी ह्यजयः श्रीमान्स युद्धादौ जयं लभेत् ॥ ३७
ताम्बूलादाविदं न्यस्य जप्त्वा दद्यादुशीरकम् । न्यस्तबीजेन हस्तेन स्पर्शनं तद्वशो स्मृतम् ॥३८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सूर्यार्चनविधानकथनं नामैकाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०४१

अथ द्व्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

नानामन्त्रौषधकथनम् ।

अग्निरुवाच—
घाकर्मपार्श्वयुक्शुक्लैतोकृकृते मतो ध्रुवः । हुतान्ता देशवर्णेयं विद्या मुख्या सरस्वती(?) ॥ १
अक्षाराशी वर्णलक्षं जपेत्स मतिमान्भवेत् । अत्रिः सवह्निर्मासिबिन्दुविद्रावकृत्परः ॥ २
पद्मपत्रधरं शक्रं पीतमावाह्य पूजयेत् । नियुतं होमयेदाज्यतिलांस्तेनाभिषेचयेत् ॥ ३
नृपादिर्भ्रष्टराज्यादीन्राज्यपुत्रादिमाप्नुयात् । हृल्लेखा शक्तिदेवाख्या घोषोऽग्निर्दण्डिदण्डवान् ॥४
शिवमिष्ट्वा जपेच्छक्तिमष्टम्यादिचतुर्दशीम् । चक्रपाशाङ्कुशधरां साभयां वरदायिकाम् ॥
होमादिना च सौभाग्यं कवित्वं पुत्रवान्भवेत् ॥ ५
ॐ ह्रीम् ॐ नमः कामाय सर्वजनहिताय सर्वजनमोहनाय प्रज्वलिताय सर्वजनहृदयं ममाऽऽत्म- ६
गतं कुरु कुरु+ ओम् ॥ ७
एतज्जपादिना मन्त्रो वशयेत्सकलं जगत् ॥ ८
ॐ ह्रीं, चामुण्डेऽमुकं दह दह पच पच मम वशमानयाऽऽनय ठठ उ (ओम्) ॥ ९
वशीकरणकृन्मन्त्रश्चामुण्डायाः प्रकीर्तितः । फलत्रयकषायेण वराङ्गं क्षालयेद्वशे ॥
अश्वगन्धायवैः स्त्री तु निशा कर्पूरकादिना । पिप्पलीतण्डुलान्यष्टौ मरिचानि च विंशतिः ॥१०
बृहतीरसलेपश्च वशो स्यान्मरणान्तिकम् । कैटीरमूलत्रिकटुक्षौद्रलेपस्तथा भवेत् ॥ ११
हिमं कपित्थकरसं मागधी मधुकं मधु । तेषां लेपः प्रयुक्तस्तु दंपत्योः स्वस्तिमावहेत् ॥ १२
सशर्करो योनिलेपः कदम्बरसको मधु । सहदेवी महालक्ष्मीः पुत्रजीवी कृताञ्जलिः ॥ १३
एतच्चूर्णं शिरःक्षिप्तं लोकस्य वशमुत्तमम् । त्रिफलाचन्दनकाथप्रस्था द्विकुडवं पृथक् ॥ १४
भृङ्गहेमरसं दोषा तावती छम्बुकं मधु । घृतैः पक्वा निशाछायाशुष्का लेप्या तु रञ्जनी ॥ १५
विदारी सजटामांसचूर्णीभूता सशर्कराम् । मथितां यः पिबेत्स्त्रीरैर्नित्यं स्त्रीशतकं व्रजेत् ॥ १६

* इदमर्धं नास्ति ग. पुस्तके । + एतस्मात्पुरतः ग. पुस्तके " ठठ " इत्यधिकम् ।

१ ख. ग. °म् । त्रिपुत्राव° । २ ग. °याद्वशीकरम् । ३ ख. °हृतोकृतेनम्हतो । ४ ग. हृतोनेत्रलक्षम् । इ° ।
५ ख. °शा वजेच्छ° । ६ ख, ग. °यवकौ । ७ ख. ग. कटी च मू° ।

गुञ्जामापतिलव्रीहिचूर्णं क्षीरसिताऽन्वितम् । अश्वत्थवंशदर्भाणां मूलं वै वैष्णवीश्रियोः ॥ १७
मूलं दूर्वाऽश्वगन्धोत्थं पिबेत्क्षीरैः सुतार्थिनी । कौन्तीलक्ष्म्योः शिवाधात्रीबीजं लोध्रवटाङ्कुरम् ॥
(*आज्यक्षीरसृतौ पेयं पुत्रार्थं त्रिदिनं स्त्रिया । पुत्रार्थिनी पिबेत्क्षीरं श्रीमूलं सवटाङ्कुरम्)१९
श्रीवटाङ्कुरदेवीनां रसं नस्ये पिबेच्च सा । श्रीपद्ममूलमुत्क्षीरमश्वत्थोत्तरमूलयुक् ॥ २०
तेरणं पयसा युक्तं कार्पासफलपल्लवम् । अपामार्गस्य पुष्पाग्रं नवं समहिषीपयः ॥ २१
पुत्रार्थं चार्धपद्म्लोकैर्योगाश्चत्वार ईरिताः । शर्करोत्पलपुष्पाक्षे लोध्रचन्दनसारिवा ॥ २२
स्रवमाणे स्त्रिया गर्भे दातव्यास्तण्डुलाम्भसा । लाजा यष्टिसितद्राक्षाक्षौद्रसर्पींषि वा लिहेत् ॥
आटरूपकलाङ्गल्योः काकमाच्याः शिफा पृथक् । नाभेरधः समालिप्य प्रसूते प्रमदा सुखम्२४
रक्तं शुक्लं जपापुष्पं रक्तशुक्लऋतौ पिबेत् । केशरं वृहतीमूलं गोपीयष्टीतृणोत्पलम् ॥ २५
साजक्षीरं सतैलं तद्रक्षणं रोमजन्मकृत् । शीर्यमाणेषु केशेषु स्थापनं च भवेदिदम् ॥ २६
धात्रीभृङ्गरसप्रस्थं तैलं च क्षीरमाढकम् । पथ्यञ्जनपलं तैलं तत्केशाक्षिशिरोहितम् ॥ २७
हरिद्राराजवृक्षत्वक्चिञ्चा लवणलोध्रकौ । पीता खारी हरेदाशु गवामुदरबृंहणम् ॥ २८
ॐ नमो भगवते त्र्यम्बकायोपशमयोपशमय चुलु चुलु मिलि मिलि भिदि भिदि गोमानिनि चक्रिणि हूं फट् ॥ २९
अस्मिन्ग्रामे गोकुलस्य रक्षां कुरु शान्तिं कुरु कुरु ठ ठ ठ ॥ ३०
घण्टाकर्णो महासेनो वीरः प्रोक्तो महाबलः । मारीनिर्ना(र्णा)शनकरः स मां पातु जगत्पतिः ॥
श्लोकौ चैव न्यसेदेतौ मन्त्रौ गोरसकौ पृथक् ॥ ३१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नानाविधमन्त्रौषधादिकथनं नाम त्र्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९०७२

अथ त्र्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

अष्टाक्षरार्चनम् ।

अग्निरुवाच—

यदा जन्मर्क्षगश्चन्द्रो भानुः सप्तमराशिगः । पौष्णः कालः स विज्ञेयस्तदा श्वासं परिक्षयेत् ॥ १
कण्ठोष्ठौ चलतः स्थानाद्यस्य वक्रा च नासिका । कृष्णा जिह्वा च सप्ताहं जीवितं तस्य वै भवेत्
तारो मेषो विषं दन्ती नरो दीर्घो घनारसः । क्रुद्धोल्काय महोल्काय वीरोल्काय शिखा भवेत्
द्युल्काय सहस्रोल्काय वैष्णवोऽष्टाक्षरो मनुः । कनिष्ठादितदङ्गानामङ्गुलीनां च पर्वसु ॥ ४
ज्येष्ठाग्रेण क्रमाचारं मूर्धन्यष्टाक्षरं न्यसेत् । तर्जन्यां तारमङ्गुष्ठे लग्ने मध्यमया च तत् ॥ ५
तलेऽङ्गुष्ठे तदुच्चारं बीजोच्चारं ततो न्यसेत् । रक्तगौरधूम्रहरिज्जातरूपाः सितास्त्रयः ॥ ६
एवंरूपानिमान्वर्णास्तावद्युद्ध्या न्यसेत्क्रमात् । हृदास्यनेत्रमूर्धाङ्घ्रितालुगुह्यकरादिषु ॥ ७

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति ।

---

१ ग. दद्यं । घ. दत्तं । २ ग. 'समारिवा । ३ ग. लवणलोध्रनी । ४ घ. माढं । ५ ख. दन्ती । ६ घ. त्वर्णान्मावद्बद्ध्या ।

अङ्गानि च न्यसेद्वीजान्यस्याथ करदेहयोः। यथाऽऽत्मनि तथा देवे न्यासः कार्यः करं विना
हृदादिस्थानगान्वर्णान्गन्धपुष्पैः समर्चयेत्। धर्माद्यन्याधर्मादि गात्रे पीठेऽम्बुजं न्यसेत्॥ ९
पत्रकेसरकिञ्जल्ककर्ण्यापिसूर्येन्दुदाहिनाम्। मण्डलं(लं) त्रितयं तावद्वैस्तत्र न्यसेत्क्रमात्॥ १०
गुणाश्च तत्र सत्त्वाद्याः केशरस्थाश्च शक्तयः। विमलोत्कर्षणीज्ञानक्रियायोगाश्च वै क्रमात्॥ ११
प्रह्वी सत्या तथेशानाऽनुग्रहा मध्यतस्ततः। योगपीठं समभ्यर्च्य समावाह्य हरिं यजेत्॥ १२
पाद्यार्घ्याचमनीयं च पीतवस्त्रविभूषणम्। एतत्पञ्चोपचारं च सर्वं मूलेन दीयते॥ १३
वासुदेवादयः पूज्याश्चत्वारो दिक्षु मूर्तयः। विदिक्षु श्रीसरस्वत्यौ रतिशान्ती च पूजयेत्॥ १४
शङ्खं चक्रं गदां पद्मं मुसलं खड्गशार्ङ्गके। वनमालान्वितं दिक्षु विदिक्षु च यजेत्क्रमात्॥ १५
अभ्यर्च्य च बहिस्तार्क्ष्यं देवस्य पुरतोऽर्चयेत्। विष्वक्सेनं च सोमेशं मध्ये आवरणाद्बहिः॥ १६
इन्द्रादिपरिवारेण संपूज्य समवाप्नुयात्॥ १७

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽष्टाक्षरपूजाविधिवर्णनं नाम त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २०३॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९०८९

अथ चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः।

पञ्चाक्षरादिपूजामन्त्राः।

अग्निरुवाच—

मेषः संज्ञा विषं साज्यमस्ति दीर्घोदकं रसः। एतत्पञ्चाक्षरं मन्त्रं शिवदं च शिवात्मकम्॥ १
(*तारकादि समभ्यर्च्य देवत्वादि समाप्नुयात्। ज्ञानात्मकं परं ब्रह्म परं बुद्धिः शिवो हृदि)२
तच्छक्तिभूतः सर्वेशो भिन्नो ब्रह्मादिमूर्तिभिः। मन्त्रार्णाः पञ्च भूतानि तन्मात्रा[3] विषयास्तथा॥ ३
प्राणादिवायवः पञ्च ज्ञानकर्मेन्द्रियाणि च। सर्वं पञ्चाक्षरं ब्रह्म तद्वदष्टाक्षरात्मकम्॥ ४
गन्धेन प्रोक्षयेद्दीक्षास्थानं मन्त्रेण चोदितम्। तत्र संभूतसंभारः शिवमिष्ट्वा विधानतः॥ ५
मूलपूर्वाङ्गविद्याभिस्तण्डुलक्षेपणादिकम्। कृत्वा चरु च पत्क्षीरे पुनस्तद्विभजेत्त्रिधा॥ ६
निवेद्यैकं परं हुत्वा सशिष्योऽन्यद्व्रजेद्गुरुः। आचम्य सकलीकृत्य दद्याच्छिष्याय देशिकः॥ ७
दन्तकाष्ठं हृदा जप्तं क्षीरवृक्षादिसंभवम्। संशोध्य दन्तान्संक्षिप्त्वा(प्य) प्रक्षाल्यैतत्क्षिपेद्भुवि॥ ८
पूर्वेण सौम्यवारीशगतं शुभमतोऽशुभम्। पुनस्तं शिष्यमायान्तं शिवास्त्राद्यभिरक्षितम्॥ ९
कृत्वा वेद्यां सहानेन स्वपेद्दर्भास्तरे गुरुः। स्वप्नमं वीक्ष्य तं शिष्यः प्रभाते श्रावयेद्गुरुम्॥ १०
शुभैः सिद्धिपदैर्भक्तिस्तैः पुनर्मण्डलार्चनम्। मण्डलं भद्रकाद्युक्तं पूजयेत्सर्वसिद्धिदम्॥ ११
स्नात्वाऽऽचम्य मृदा देहं मन्त्रैरालिप्य कलशे। शिवतीर्थे नरः स्नायादघमर्षणपूर्वकम्॥ १२
हस्ताभिषेकं कृत्वाऽथ मायात्पूजागृहं गुरुः। मूलेनाऽऽसनं कुर्याद्येन पूरककुम्भकान्॥ १३
आत्मानं योजयित्वोर्ध्वं शिवान्ते द्वादशाङ्गुले। संशोध्य दग्ध्वा स्वतनुं प्लावयेदमृतेन च॥ १४
ध्यात्वा दिव्यं वपुस्त्वात्मिन्नात्मानं च पुनर्नयेत्। कृत्वैवं चाऽऽत्मशुद्धिः स्याद्दिव्यस्यार्चनमारभेत्

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति।

---

१ च. विन्दयेत्। २ ख. °न्यस्य दे°। ३ ख. च. तन्मात्रा। ४ ख °ई परेशाः°।

क्रमात्कृष्णसितश्यामरक्तपीता नगादयः । *पञ्चार्णा दण्डिनाऽङ्गानि तेषु सर्वासु मूर्तयः ॥१६
(† अङ्गुष्ठादिकनिष्ठान्तं विन्यस्याङ्गानि सर्वतः । न्यसेन्मन्त्राक्षरं पादगुह्यहृद्वक्त्रमूर्धसु ॥ १७
व्यापकं न्यस्य मूर्धादि मूलमङ्गानि विन्यसेत् ।) रक्तपीतश्यामसितान्पीठपादान्स्वकोणजान् १८
साध्यान्प्रग्न्यसेद्गात्राण्यधर्मादीनि दिक्षु च । तत्र पद्मं च सूर्यादिमण्डलत्रितयं गुणान् ॥ १९
पूर्वादिपत्रे वामाद्या नवमी कर्णिकोपरि । वामा ज्येष्ठा क्रमाद्रौद्री काली कलविकारिणी ॥ २०
बलविकारिणी चाथ बलप्रमथिनी तथा । सर्वभूतदमनी च नवमी च मनोन्मनी ॥ २१
श्वेता रक्ता सिता पीता श्यामा वह्निनिभाऽसिता । कृष्णारुणाश्च ताः शक्तीर्ज्वालारूपाः स्मरेत्क्रमात् ॥ २२
अनन्तयोगपीठाय आवाह्याथ हृदब्जतः । स्फटिकाभं चतुर्बाहुं फलशूलधरं शिवम् ॥ २३
साभयं वरदं पञ्चवदनं च त्रिलोचनम् । पत्रेषु मूर्तयः पञ्च स्थाप्यास्तत्पुरुषादयः ॥ २४
पूर्वे तत्पुरुषः श्वेतो अ(तोऽप्य)घोरोऽष्टभुजोऽसितः । चतुर्बाहुमुखः पीतः सद्योजातश्च पश्चिमे ॥
(+वामदेवः स्त्रीविलासी चतुर्वक्त्रभुजोऽरुणः । सौम्ये पञ्चास्य ईशान ईशानः सर्वदः सितः२६
इष्टा(ष्टाऽ)ङ्गानि यथान्यायमनन्तं सूक्ष्ममर्चयेत् ।) सिद्धेश्वरं त्वेकनेत्रं पूर्वादौ दिशि पूजयेत् ॥
एकरुद्रं त्रिनेत्रं च श्रीकण्ठं च शिखण्डिनम् । ऐशान्यादिविदिक्ष्वेते विद्येशाः कमलासनाः २८
श्वेतः पीतः सितो रक्तो धूम्रो रक्तोऽरुणः सितः । शूलाशनिशरेष्वासवाहनश्चतुराननाः ॥ २९
उमा चण्डीशनन्दीशौ महाकालो गणेश्वरः । वृषो भृङ्गिरिटिस्कन्दानुत्तरादौ प्रपूजयेत् ॥ ३०
कुलिशं शक्तिदण्डौ च खड्गं[3] पाशध्वजौ गदाम् । शूलं चक्रं यजेत्पद्मं पूर्वादौ देवमर्च्य च ॥ ३१
ततोऽधिवासितं शिष्यं पाययेद्द्रव्यपञ्चकम् । आचान्तं मोक्ष्य नेत्रान्तैर्नेत्रे नेत्रेण बन्धयेत् ॥ ३२
द्वारे प्रवेशयेच्छिष्यं मण्डपस्याथ दक्षिणे । सासनादिकुशासीनं तत्र संशोधयेद्गुरुः ॥ ३३
आदितत्त्वानि संहृत्य परमार्थे लयः क्रमात् । पुनरुत्पादयेच्छिष्यं सृष्टिमार्गेण देशिकः ॥ ३४
न्यासं शिष्ये ततः कृत्वा तं प्रदक्षिणमानयेत् । पश्चिमद्वारमानीय क्षेपयेत्कुसुमाञ्जलिम् ॥ ३५
यस्मिन्पतन्ति पुष्पाणि तन्नामाद्यं विनिर्दिशेत् । पार्श्वे यागभुवः खाते कुण्डे सन्नाभिमेखले॥३६
शिवाग्निं जनयित्वेष्ट्वा पुनः शिष्येण चार्चयेत् । ध्यानेनाऽऽत्मनि तं शिष्यं संहृत्य प्रलयः क्रमात्
पुनरुत्पाद्य तत्पाणौ दद्याद्दर्भांश्च मन्त्रितान् । पृथिव्यादीनि तत्त्वानि जुहुयाद्धृदयादिभिः ॥३८
एकैकस्य शतं हुत्वा व्योममूलेन होमयेत् । हुत्वा पूर्णाहुतिं कुर्यादस्त्रेणाष्टाऽऽहुतीर्हुनेत् ॥ ३९
प्रायश्चित्तं विशुद्ध्यर्थं ततः शेषं समापयेत् । §कुम्भं समाश्रितं प्रार्च्य शिशुं पीठेऽभिषेचयेत्॥४०
शिष्ये तु समयं दत्त्वा स्वर्णाद्यैः स्वगुरुं यजेत् । दीक्षा पञ्चाक्षरस्योक्ता विष्ण्वादेरेवमेव हि॥४१

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पञ्चाक्षरदीक्षाविधानकथनं नाम चतुरधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९१३०

---

* एतदर्धस्थाने घ. पुस्तके इदमर्धं वर्तते—"मन्त्राणां दण्डभाणानां मूलमङ्गानि विन्यसेत्" इति । † धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति ग. पुस्तके । + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः ख. पुस्तके नास्ति । § इदमर्धं नास्ति ग. पुस्तके ।

१ घ. 'प्रान्र' । २ ख. ग. 'रं त्वेद' । ३ ख. घ. 'ङ्गध्वज' । ४ ख. ग. 'कः । शाखि' ।

अथ पञ्चाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

पञ्चपञ्चाशद्विष्णुनामानि ।

अग्निरुवाच—

जपन्वै पञ्चपञ्चाशद्विष्णुनामानि यो नरः । मन्त्रजप्यादिफलभाक्तीर्थेष्वर्चादि चाक्षयम् ॥ १
पुष्करे पुण्डरीकाक्षं गयायां च गदाधरम् । राघवं चित्रकूटे तु प्रभासे दैत्यसूदनम् ॥ २
जयं जयन्त्यां तद्वच्च जयन्तं हास्तिनापुरे । (*वाराहं वर्धमाने च काश्मीरे चक्रपाणिनम् ॥ ३
जनार्दनं च कुब्जाम्रे मथुरायां च केशवम् । कुब्जाम्रके हृषीकेशं गङ्गाद्वारे जटाधरम् ॥) ४
शालग्रामे महायोगं हरिं गोवर्धनाचले । पिण्डारके चतुर्बाहुं शङ्खोद्धारे च शङ्खिनम् ॥ ५
वामनं च कुरुक्षेत्रे यमुनायां त्रिविक्रमम् । विश्वेश्वरं तथा शोणे कपिलं पूर्वसागरे ॥ ६
विष्णुं महोदधौ विद्याद्गङ्गासागरसंगमे । वनमालं च किष्किन्ध्यां देवं रैवतकं विदुः ॥ ७
काशीतटे महायोगं विरजायां रिपुंजयम् । विशाखयूपे ह्यजितं नेपाले लोकभावनम् ॥ ८
द्वारकायां विद्धि कृष्णं मन्दरे मधुसूदनम् । लोकाकुले रिपुहरं शालग्रामे हरिं स्मरेत् ॥ ९
पुरुषं पूरुषवटे विमले च जगत्प्रभुम् । अनन्तं सैन्धवारण्ये दण्डके शार्ङ्गधारिणम् ॥ १०
उत्पलावर्तके सौरिं नर्मदायां श्रियः पतिम् । दामोदरं रैवतके नन्दायां जलशायिनम् ॥ ११
गोपीश्वरं च सिन्ध्वब्धौ माहेन्द्रे चाच्युतं विदुः । सह्याद्रौ देवदेवेशं वैकुण्ठं मागधे वने ॥ १२
सर्वपापहरं विन्ध्ये औण्ड्रे तु पुरुषोत्तमम् । आत्मानं हृदये विद्धि जपतां भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १३
वटे वटे वैश्रवणं चत्वरे चत्वरे शिवम् । पर्वते पर्वते रामं सर्वत्र मधुसूदनम् ॥ १४
नरं भूमौ तथा व्योम्नि वशिष्ठे गरुडध्वजम् । वासुदेवं च सर्वत्र संस्मरन्भुक्तिमुक्तिभाक् ॥ १५
नामान्येतानि विष्णोश्च जप्त्वा सर्वमवाप्नुयात् । क्षेत्रेष्वेतेषु यच्छ्राद्धं दानं जप्यं च तर्पणम् ॥
तत्सर्वं कोटिगुणितं मृतो ब्रह्ममयो भवेत् । यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि निर्मलः स्वर्गमाप्नुयात् ॥ १७

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये पञ्चपञ्चाशद्विष्णुनामकथनं नाम पञ्चाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९१४७

अथ षडधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

नारसिंहादिमन्त्राः ।

अग्निरुवाच—

स्तम्भो विद्वेषणोच्चाट उत्सादो भ्रमधारणे । व्याधिश्चेति स्मृतं क्षुद्रं तन्मोक्षो वक्ष्यते शृणु ॥ १
ॐ नमो भगवते, उन्मत्तरुद्राय भ्रम भ्रम भ्रामय भ्रामय, अमुकं विद्रावय विद्रावय, उद्भ्रामय, उद्भ्रामय रुद्ररौद्ररूपेण हूं फट् ॥ २

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः पुस्तके नास्ति ।

---

१ ख. ग. 'क्वतीर्थ्यूर्चादि । २ ख ग कुब्जाग्रे । ३ ख ग कुब्जातके । ४ ग धर्म वने । [रि] ५ ख. विजुषं
६ ग. 'शाल्व' । ७ ख. लोहाङ्गे । ८ ख. प्रठरणे । ९ ख. शिवाद्रौ ।

श्मशाने निशि जप्तेन चिलक्षं मधुना हुनेत् । चिताग्नौ धूर्तसमिद्भिर्म्रियते सततं रिपुः ॥ ३
हेमगैरिकया कृष्णा प्रतिमा हेमसूचिभिः । जप्त्वा विध्येच्च तत्कण्ठे हृदि वा म्रियते रिपुः ॥ ४
खरवालं चिताभस्म ब्रह्मदण्डी च मर्कटी । गृहे वा मूर्ध्नि तच्चूर्णं जप्तमुत्सादकृत्क्षिपेत् ॥
भूम्याकाशौ सदीप्ताग्निर्भुवद्भिश्च वह्नि फट् ॥ ५
एवं सहस्रारे ॥ ६
हूं फट्, आचक्राय स्वाहा हृदयं विचक्राय शिवः। शिखाचक्रायाय कवचं विचक्राय नेत्रकम्
संचक्रायास्त्रमुद्दिष्टं ज्वालाचक्राय पूर्ववत् । साङ्गं सुदर्शनं क्षुद्रग्रहहरसर्वसाधनम् ॥ ८
मूर्धाक्षिमुखहृद्गुह्यपादे ह्यस्याक्षरान्न्यसेत् । चक्राब्जासनमग्न्याभं दंष्ट्रिणं च चतुर्भुजम् ॥ ९
शङ्खचक्रगदापद्मशलाकाङ्कुशपाणिनम् । चापिनं पिङ्गकेशाक्षमरव्याप्तत्रिविष्टपम् ॥ १०
नाभिस्तेनासिना विद्धा नश्यन्ते व्याधयो ग्रहाः । पीतं चक्रधरं रक्ता अराः श्याममथान्तरम् ॥
नेमिः श्वेता बहिः कृष्णवर्णरेखा च पार्थिवी । मध्ये तारमये वर्णानेवं चक्रद्वयं लिखेत् ॥ १२
आदावानीय कुम्भोदं गोचरे संनिधाय च । इष्ट्वा सुदर्शनं तत्र याम्ये चक्रे हुनेत्क्रमात् ॥ १३
आज्यापामार्गसमिधो ह्यक्षतं तिलसर्षपौ । पायसं गव्यमाज्यं च सहस्राष्टकसंख्यया ॥ १४
हुतशेषं क्षिपेत्कुम्भे प्रतिद्रव्यं विधानवित् । मस्थानेन कृतं पिण्डं कुम्भे तस्मिन्निवेशयेत् ॥
विष्ण्वादि सर्वं तत्रैव न्यसेत्तत्रैव दक्षिणे ॥ १५
नमो विष्णुजनेभ्यः सर्वशान्तिकरेभ्यः प्रतिगृह्णन्तु शान्तये नमः ॥ १६
दद्यादनेन मन्त्रेण हुतशेषाम्भसा बलिम् । फलके कल्पिते पात्रे पलाशक्षीरशाखिनः ॥ १७
गन्धपूर्णे निवेद्यैव दिक्ष्वेवं होमयेद्द्विजैः । सदक्षिणमिदं होमद्वयं भूतादिनाशनम् ॥ १८
गन्धाक्तपद्मलिखितैर्लिप्यर्णैः क्षुद्रहृत्कृतम् । दूर्वाभिरायुषे पद्मैः श्रिये पुत्रा(त्र) उदुम्बरैः ॥ १९
गोसिद्ध्यै सर्पिषा गोष्ठे मेधायै सर्वशाखिना ॥ २०
ॐ क्षौं नमो भगवते नारसिंहाय ज्वालामालिने दीप्तदंष्ट्रायाग्निनेत्राय सर्वरक्षोघ्नाय सर्वभूतवि-
नाशाय सर्वज्वरविनाशाय दह दह पच पच रक्ष रक्ष हूं फट् ॥ २१
मन्त्रोऽयं नारसिंहस्य सकलाघनिवारणः । जप्यादिना हरेत्क्षुद्रग्रहमारीविषामयान् ॥
चूर्णमण्डूकवसया जलाग्निस्तम्भकृद्भवेत् ॥ २२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नारसिंहादिमन्त्रकथनं नाम षडधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९१६९

अथ सप्ताधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

त्रैलोक्यमोहनमन्त्रः ।

अग्निरुवाच—

वक्ष्ये मन्त्रं चतुर्वर्गसिद्ध्यै त्रैलोक्यमोहनम् ॥ १
ॐ श्रीं ह्रीं ह्रूम्, ॐ नमः पुरुषोत्तमः पुरुषोत्तमप्रतिरूप लक्ष्मीनिवास सकलजगत्क्षोभण

---

१ ख. ग. 'रमार्क' । २ छ. 'मूर्धादि' । ३ घ. वर्ग ।

(त्रैलोक्यमोहनमन्त्रः)

सर्वस्त्रीहृदयदारण त्रिभुवनमदोन्मादकर सुरमनुजसुन्दरीजनमनांसि तापय तापय दीपय दीपय शोषय शोषय मारय मारय स्तम्भय स्तम्भय द्रावय द्रावयाऽऽकर्षयाऽऽकर्षय परमसुभग सर्वसौभाग्यकर कामप्रदामुकं हन हन चक्रेण गदया खड्गेन सर्वबाणैर्भिद भिद पाशेन कट कट, अङ्कुशेन ताडय ताडय त्वर त्वर किं तिष्ठसि यावत्तावत्समीहितं मे सिद्धं भवति हूं फट्, नमः ॥ २

ॐ पुरुषोत्तम त्रिभुवनमनोन्मादकर हूं फट्, हृदयाय नमः कर्षय महाबल हूं फट्, अस्त्राय त्रिभुवनेश्वर सर्वजनमनांसि हन हन दारय दारय मम वशमानयाऽऽनय हूं फट्, नेत्रत्रयाय त्रैलोक्यमोहन हृषीकेशाप्रतिरूप सर्वस्त्रीहृदयापकर्षण, आगच्छ, आगच्छ नमः ॥ ३

ब्रह्माक्षिण्यापकेनैव न्यासं मूलवदीरितम् । इष्ट्वा संजप्य पञ्चाशत्सहस्रमभिषिच्य च ॥ ४

कुण्डेऽग्नौ दैविके वह्नौ चरुं कृत्वा शतं हुनेत् । पृथग्दधि घृतं क्षीरं चरुं साज्यं पयः शृतम् ॥ ५

द्वादशाऽऽहुतिमू(तीर्मू)लेन सहस्रं चाक्षतांस्तिलान् । यवं मधुत्रयं पुष्पं फलं दधि समिच्छतम् ॥ ६

हुत्वा पूर्णाहुतिं शिष्टं प्राशयेत्सघृतं चरुम् । संभोज्य विप्रानाचार्यं तोषयेत्सिध्यते मनुः ॥ ७

स्नात्वा यथावदाचम्य वाग्यतो यागमन्दिरम् । गत्वा पद्मासनं बद्ध्वा शोषयेद्विधिना वपुः ॥ ८

*रसोघ्नविघ्नकृद्दिक्षु न्यसेदादौ सुदर्शनम् । [*यञ्चबीजं नाभिमध्यस्थं धूम्रं चण्डानिलात्मकम् ॥ ९

अशेषं कल्मषं देहाद्विश्लेषयदनुस्मरेत् । रंबीजं हृदयाब्जस्थं स्मृत्वा ज्वालाभिरादहेत् ॥ १०

ऊर्ध्वाधस्तिर्यगाभिस्तु मूर्ध्नि संप्लावयेद्वपुः । ध्यात्वाऽमृतैर्बहिश्चान्तः सुषुम्नामार्गगामिभिः ॥ ११

एवं शुद्धवपुः प्राणानायम्य मनुना त्रिधा । विन्यसेन्न्यस्तहस्तान्तः शक्तिं मस्तकवक्त्रयोः ॥ १२

गुह्ये गले दिक्षु हृदि कुक्षौ देहे च सर्वतः । आवाह्य ब्रह्मरन्ध्रेण हृत्पद्मे सूर्यमण्डलात् ॥ १३

तारेण संपरात्मानं स्मरेत्तं सर्वलक्षणम् ॥ १४

त्रैलोक्यमोहनाय विद्महे स्मराय धीमहि । तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ १५

आत्मार्चनात्क्रतुद्रव्यं प्रोक्षयेच्छुद्धपात्रकम् । कृत्वाऽऽत्मपूजां विधिना स्थण्डिले तं समर्चयेत् ॥

कूर्मादिकल्पिते पीठे पद्मस्थं गरुडोपरि । सर्वाङ्गसुन्दरं प्राप्तवयोलावण्ययौवनम् ॥ १७

मदाघूर्णिततात्राक्षमुदारं स्मरविह्वलम् । दिव्यमाल्याम्बरालेपभूषितं सस्मिताननम् ॥ १८

विष्णुं नानाविधानेकपरिवारपरिच्छदम् । लोकानुग्रहणं सौम्यं सहस्रादित्यतेजसम् ॥ १९

पञ्चबाणधरं प्राप्तकामै(मा)र्त द्विचतुर्भुजम् । देवस्त्रीभिर्वृतं देवीमुखासक्तेक्षणं जपेत् ॥ २०

चक्रं शङ्खं धनुः खड्गं गदां मुसलमङ्कुशम् । पाशं च बिभ्रतं चार्चेद्वाबाह्वादिविसर्गतः ॥ २१

श्रियं वामोरुजङ्घास्थां श्लिष्यन्तीं पाणिना पतिम् । साब्जवामकरां पीनां श्रीवत्सकौस्तुभान्विताम् ॥ २२

मालिनं पीतवस्त्रं च चक्राद्याढ्यं हरिं यजेत् ॥ २३

ॐ सुदर्शन महाचक्रराज धर्मशान्त दुष्टभयंकर च्छिन्द च्छिन्द विदारय विदारय परमन्त्रान्ग्रस ग्रस भक्षय भक्षय भूतानि चाऽऽशय चाऽऽशय हूं फट्, ॐ जलचराय स्वाहा खड्गतीक्ष्ण च्छिन्द च्छिन्द खड्गाय नमः शारङ्गाय सशराय हूं फट् ॥ २४

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः घ. पुस्तके नास्ति ।

---

१ ङ. घ. 'र कुराग्' । २ ग. त्रासय ।

ॐ भूतग्रामाय विद्महे चतुर्विधाय धीमहि । तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात् ॥ २५
संवर्तक श्वसन पोथय पोथय ह्रूं फट्, स्वाहा पाशं धम धमाऽऽकर्षयाऽऽकर्षय ह्रूं फट्,
फट् । अङ्कुशेन कट्ट ह्रूं फट् ॥ २६
क्रमाद्भुजेषु मन्त्रैः स्वैरेभिरस्त्राणि पूजयेत् ॥ २७
ॐ पक्षिराजाय ह्रूं फट् ॥ २८
तार्क्ष्यं यजेत्कर्णिकायामङ्गदेवान्यथाविधि । शक्तिरिन्द्रादियक्षेषु तार्क्ष्याद्या धृतचामराः ॥ २९
शक्तयोऽन्ते मयोज्याऽऽद्यौ सुरेशाद्याथ दण्डिना । पीठे लक्ष्मीसरस्वत्यौ (*रतिप्रीतिजयासिताः
कीर्तिकान्त्यौ सिते श्यामे) तुष्टिपुष्ट्यौ स्मरोद्धते । लोकेशान्तं यजेद्देवं विष्णुमिष्टार्थसिद्धये ३१
ध्यायेन्मन्त्रं जपेद्दैनं जुहुयात्त्वभिषेचयेत् ॥ ३२
ॐ श्रीं क्लीं ह्रीं ह्रूं त्रैलोक्यमोहनाय विष्णवे नमः ॥ ३३
एतत्पूजादिना सर्वान्कामानाप्नोति पूर्ववत् । तोयैः समोहनीपुष्पैर्नित्यं तेन च तर्पयेत् ॥ ३४
ब्रह्मा सशक्रश्रीदण्डी बीजं त्रैलोक्यमोहनम् । जप्त्वा त्रिलक्षं हुत्वाऽब्जैर्लक्षं बिल्वैश्च साज्यकैः
तण्डुलैः फलगन्धाद्यैर्दूर्वाभिस्त्वायुराप्नुयात् । जपाभिषेकहोमादिक्रियातुष्टो ह्यभीष्टदः ॥ ३६
ॐ ह्रूं नमो भगवते वराहाय भूर्भुवःस्वःपतये भूपतित्वं मे देहि दापय स्वाहा ॥ ३७
पञ्चाङ्गं नित्यमयुतं जप्त्वाऽऽयू राज्यमाप्नुयात् ॥ ३८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये त्रैलोक्यमोहनमन्त्रकथनं नाम सप्ताधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९२०७

अथाष्टाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

त्रैलोक्यमोहनीलक्ष्म्यादिपूजा ।

अग्निरुवाच—

वर्गैः सर्वाद्विर्माक्षो दण्डी श्रीः सर्वसिद्धिदा । महाश्रिये महासिद्धे महाविद्युत्प्रभे नमः ॥ १
(+श्रिये देवि विजये नमः । गौरि महाबले बन्ध बन्ध नमः । ह्रूं महाकाये पद्महस्ते ह्रूं फट्,
श्रिये नमः । ह्रूं श्रिये फट्, श्रिये नमः, श्रिये श्रीद नमः) स्वाहा श्री फट् ॥ २
अस्याङ्गानि नवोक्तानि तेष्वेकं च समाश्रयेत् । त्रिलक्षमेकलक्षं वा जप्त्वाऽक्षाब्जैश्च भूतिदा ॥
श्रीगेहे विष्णुगेहे वा श्रियं पूज्य धनं लभेत् ।] आज्याक्तैस्तण्डुलैर्लक्षं जुहुयात्खादिरानले ॥ ४
राजा वश्यो भवेद्वृद्धिः श्रीश्च स्यादुत्तरोत्तरम् । सर्षपाम्भोभिषेकेण नश्यन्ते सकला ग्रहाः ॥५
बिल्वलक्षाहुता लक्ष्मीश्चित्तवृद्धिश्च जायते । शक्रवेश्म चतुर्द्वारं हृदये चिन्तयेदथ ॥ ६
पद्मार्की वामनां श्यामां श्वेतपङ्कजधारिणीम् । ऊर्ध्वबाहुद्वयं(यां) ध्यायेत्क्रीडन्तीं द्वारि पूर्ववत् ॥
ऊर्ध्वाहनेन हस्तेन रक्तपङ्कजधारिणीम् । श्वेताङ्गीं दक्षिणे द्वारि चिन्तयेद्वनमालिनीम् ॥ ८
हरितां दोर्द्वयेनोर्ध्वमुद्वहन्तीं सिताम्बुजम् । ध्यायेद्विभीषिकां नाम श्रीवृत्तीं द्वारि पश्चिमे ॥ ९

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति ।

१ ग. 'श बन्ध बन्धाऽऽद्य' । २ घ. ह्रदयाय । ३ ग. बल. । ४ ख. महाबले । ५ ग. 'मः, श्रिये फट् श्री नमः, श्रि' । ६ ग. चतुर्थं ।

शांकरीमुत्तरे द्वारि तन्मध्येऽष्टदलं कजम् । वासुदेवः संकर्षणः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धकः ॥ १०
ध्येयास्ते पद्मपत्रेषु शङ्खचक्रगदाधराः । अञ्जनक्षीरकाश्मीरहेमाभास्ते सुवाससः ॥ ११
आग्नेयादिषु पत्रेषु गुग्गुलुश्च कुरण्टकः । दमकः सलिलं चेति हस्तिनो रजतप्रभाः ॥ १२
हेमकुम्भधराश्चैते कर्णिकायां श्रियं स्मरेत् । चतुर्भुजां सुवर्णाभां सपद्मोर्ध्वभुजद्वयाम् ॥ १३
दक्षिणाभयहस्ताभां वामहस्तवरप्रदाम् । श्वेतगन्धांशुकामेकरौप्यमालास्त्रधारिणीम् ॥ १४
ध्यात्वा सपरिवारां तामभ्यर्च्य सकलं लभेत् । द्रोणाब्जपुष्पं श्रीवृक्षपर्णं मूर्ध्नि न धारयेत् ॥ १५
लवणामलकं वर्ज्यं नागादित्यतिथौ क्रमात् । पायसाशी जपेत्सूक्तं श्रियस्तेनाभिषेचयेत् ॥ १६
आवाहादिविसर्गान्तां मूर्ध्नि ध्यात्वार्चयेच्छ्रियम् । बिल्वाज्याब्जैः पायसेन पृथग्योगाः श्रिये भवेत्
विषं न हन्ति कालाग्निरद्रिज्योतिरिति द्वयम् ॥ १८
ॐ ह्रीं महामहिषमर्दिनि ठं ठः, मूलमन्त्रं महिषहिंसिके नमः । महिषशत्रुं भ्रामय, ॐ फ ठ ठं महिषं हेषय हेषय, ॐ हूं महिषं हेषय हेषय हूं महिषं हन हन देवि हूं महिषनिषूदनि फट्
दुर्गाहृदयमित्युक्तं साङ्गं सर्वार्थसाधकम् । यजेद्यथोक्तां तां देवीं पीठे चैवाङ्गमध्यग(गा)म् ॥ २०
ॐ ह्रीं दुर्गे दुर्गे रक्षणि स्वाहा चेति दुर्गायै नमः । वरवर्णं नमः । आर्यायै कनकप्रभायै कृत्तिकायै, अभयप्रदायै कन्यकायै स्वरूपायै ॥ २१
पत्रस्थाः पूजयेदेता पूर्वाद्यैः स्वरैः क्रमात् ॥ २२
चक्राय शङ्खाय गदायै खड्गाय धनुषे बाणाय ॥ २३
अष्टम्याद्यैरिमां दुर्गां लोकेशां तां यजेदिति । दुर्गायोगः समायुःश्रीस्वामिरक्षाजयादिकृत् ॥२४
संसाधयेशानमन्त्रेण तिलहोमो वशीकरः । जपः पद्मस्तु दूर्वाभिः शान्तिकामा पलाशजैः ॥ २५
पुष्टिः स्यात्काकपक्षेण मृतिर्द्वेषादिकं भवेत् । ग्रहक्षुद्रभयापत्ति सर्वमेव मनुर्हरेत् ॥ २६
ॐ दुर्गे दुर्गे रक्षणि स्वाहा ॥ २७
रक्षाकरीयमुदिता जयदुर्गाङ्गसंयुता । श्यामां त्रिलोचनां देवीं ध्यात्वाऽऽत्मानं चतुर्भुजम् ॥ २८
शङ्खचक्राब्जशूलासित्रिशूला रौद्ररूपिणीम् । युद्धादौ संजपेदेतां यजेत्खड्गादिके जपे ॥ २९
ॐ नमो भगवति ज्वालामालिनि गृध्रगणपरिवृते च २ रक्षणि स्वाहा ॥ ३०
युद्धार्थे च जपेन्मन्त्रं शत्रूञ्जयति योधकः ॥ ३१

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये लक्ष्म्यादिपूजावर्णनं नामाष्टाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१२२३८

अथ नवाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

त्वरितापूजा ।

अग्निरुवाच—
त्वरिताज्ञानमाख्यास्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ १
ओमाधारशक्त्यै नमः । ॐ मों हुरु हुरु महासिंहाय नमः, ॐ पद्माय नमः, (* ॐ ह्रीं हूं

---

* धनुर्धिकान्तर्गतं नास्ति च. पुस्तके ।

---

१ क. 'क्षिपेऽभयदात्री तां वा'। २ ख. 'हुंकर्'।

खे च च्छे क्षः स्त्रीं हूं क्षें ह्रीं फट् त्वरितायै नमः । खे च हृदयाय नमः । च च्छे शिरसे नमः । छे क्षः शिखायै नमः । क्षः स्त्रीं कवचाय नमः,) स्त्रीं हूं नेत्राय नमः । हूं क्षेमस्त्राय फट्, नमः ॥ २

ॐ त्वरिताविद्यां[1] विद्महे तूर्णविद्यां च धीमहि । तन्नो देवी प्रचोदयात् ॥ ३

श्रीप्रणीतायै नमः, हूं वामायै नमः । ओंकारायै नमः, ॐ खे च हृदयाय नमः, खेचर्यै नमः, चण्डायै नमः, क्षस्त्री कवचाय नमः । छेदन्यै नमः क्षेपण्यै नमः स्त्रियै हूं कार्यै नमः । क्षेमंकर्यै जयायै विजयायै किंकराय रक्ष । ॐ त्वरिताज्ञया स्थिरो भव वषट् ॥ ४

तोतला त्वरिता तूर्णेत्येवं त्रिधेयमीरिता । शिरोभ्रूमस्तके कण्ठे हृदि नाभौ च गुह्यके ॥ ५

ऊर्वोश्च जानुजङ्घोरुद्वये चरणयोः क्रमात् । न्यस्ताङ्गो न्यस्तपश्चस्तु समस्तं व्यापकं न्यसेत् ॥ ६

पार्वती शबरी चेशा वरदाभयहस्तिका । मयूरवलया पिच्छमौलिः किसलयांशुका ॥ ७

सिंहासनस्था मायूरबर्हच्छत्रसमन्विता । त्रिनेत्रा श्यामला देवी वनमालाविभूषणा ॥ ८

विप्राहिकर्णाभरणा क्षत्रकेयूरभूषणा । वैश्यनागकटीबन्धा शूद्राहिकृतनूपुरा ॥ ९

एवंरूपात्मिका भूत्वा तन्मन्त्रं नियुतं जपेत् । ईशः किरातरूपोऽभूत्पुरा गौरी च तादृशी ॥ १०

जपेद्ध्यायेत्पूजयेत्तां सर्वसिद्ध्यै विषादिहृत् । अष्टसिंहासने पूज्या दले पूर्वादिके क्रमात् ॥ ११

अङ्गगायत्री प्रणीता हूंकाराद्या दलाग्रके । फट्कारी चाग्रतो देव्याः श्रीबीजेनार्चयेदिमाः ॥ १२

लोकेशायुधवर्णास्ताः फट्कारी तु धनुर्धरा । जया च विजया द्वाःस्थे पूज्ये सौवर्णयष्टिके ॥ १३

किंकरा बर्बरी मुण्डी लगुडी च तयोर्बहिः । इष्ट्वैवं सिद्धये द्रव्यैः कुण्डे योन्याकृतौ हुनेत् ॥ १४

हेमलाभोऽर्जुनैर्धान्यैर्गोधूमैः पुष्टिसंपदः । यवैर्धान्यैस्तिलैः सर्वसिद्धिरीतिविनाशनम् ॥ १५

अक्षैरुन्मत्तता शत्रोः शाल्मलीभिश्च मारणम् । जम्बूभिर्धनधान्याप्तिस्तुष्टिर्नीलोत्पलैरपि ॥ १६

रक्तोत्पलैर्महापुष्टिः कुन्दपुष्पैर्महोदयः । मल्लिकाभिः पुरक्षोभः कुमुदैर्जनवल्लभः ॥ १७

अशोकैः पुत्रलाभः स्यात्पाटलाभिः शुभाङ्गना । आम्रैरायुस्तिलैर्लक्ष्मीर्बिल्वैः श्रीश्चम्पकैर्धनम् ॥ १८

इष्टं मधुकपुष्पैश्च विल्वैः सर्वज्ञतां लभेत् । त्रिलक्षजप्यात्सर्वाप्तिर्होमाद्ध्यानात्तथेज्यया ॥ १९

मण्डलेऽभ्यर्च्य गायत्र्या आहुतीः पञ्चविंशतिम् । दद्याच्छतत्रयं मूलोत्पल्लवैर्दीक्षितो भवेत्
पञ्चगव्यं पुरा पीत्वा चरुकं प्राशयेत्सदा ॥ २०

इत्यादिमहापुराण आग्नेये त्वरितापूजाविधिकथनं नाम नवाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९९५८

अथ दशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

त्वरितामन्त्रादि ।

अग्निरुवाच—

अपरां त्वरिताविद्यां वक्ष्येऽहं भुक्तिमुक्तिदाम् । पुरे पञ्चाकुले देवीं रजोभिर्लिखिते यजेत् ॥ १

पद्मगर्भे दिग्विदिक्षु चाष्टौ वज्राणि वीथिकाम् । द्वारशोभोपशोभां च लिखेच्छीघ्रां स्मरेन्नरः २

---

१ ध. 'दे तूर्णावि' । २ ख. ग. 'त्सरारा ५' । ३ घ. 'णंचर्ष्टि' । ४ क. ख. ग. 'सारपूर्णांदि' ।

(त्वरितामन्त्रादि)

अष्टादशभुजां सिंहे वामजङ्घ्या प्रतिष्ठिता । दक्षिणा द्विगुणा तस्याः पादपीठे समीप्सिता ॥ ३
नागभूषां वज्रदण्डे खड्गं चक्रं गदां क्रमात् । शूलं शरं तथा शक्तिं वरदं दक्षिणैः करैः ॥ ४
धनुः पाशं शरं घण्टां तर्जनीं शङ्खमङ्कुशम् । अभयं च तथा वज्रं वामपार्श्वे धृतायुधम् ॥ ५
पूजनाच्छत्रुनाशः स्याद्राष्ट्रं जयति लीलया । दीर्घायु राष्ट्रभूतिः स्याद्दिव्यादिव्यादिसिद्धिभाक् ॥
तलेतिसप्तपातालाः कालाग्निभुवनान्तकाः । ओंकारादीश्वरा(श्रमा(?))रभ्य यावद्ब्रह्माण्डवाचकम्
तकाराद्व्यापयेत्तोयं तोतला त्वरिता ततः । प्रस्तारं संप्रवक्ष्यामि स्वरवर्गं लिखेद्भुवि ॥ ८
तालुवर्गः कवर्गः स्यात्तृतीयो जिह्वतालुकः । चतुर्थस्तालुजिह्वाग्रो जिह्वादन्तस्तु पञ्चमः ॥ ९
षष्ठोऽष्टपुटसंपन्नो मिश्रवर्गस्तु सप्तमः । ऊष्माणः स्याच्छवर्गस्तु उद्धरेच्च मनुं ततः ॥ १०
षष्ठस्वरसमारूढमूष्मणान्तं सबिन्दुकम् । तालुवर्गं द्वितीयं तु स्वरैकादशयोजितम् ॥ ११
जिह्वातालुसमायोगे प्रथमं केवलं भवेत् । तदेव च द्वितीयं तु अधस्तात्पुनरेव तु ॥ १२
(*एकादशस्वरैर्युक्तं प्रथमं तालुवर्गतः । ऊष्मणश्च द्वितीयं तु अधस्ताद्दृद्य(?) योजयेत् ॥ १३
षोडशस्वरसंयुक्तमूष्मणश्च द्वितीयकम् । जिह्वादन्तसमायोगे प्रथमं योजयेदधः ॥ १४
मिश्रवर्गाद्द्वितीयं तु अधस्तात्पुनरेव तु । चतुर्थस्वरसंभिन्नं तालुवर्गादिसंपुनम् ॥) १५
ऊष्मणश्च द्वितीयं तु अधस्ताद्विनियोजयेत् । स्वरैकादशभिन्नं तु ऊष्मणान्तं सबिन्दुकम् ॥ १६
पञ्चस्वरसमारूढं षष्ठं संपुटयोगतः । द्वितीयमक्षरं चान्यजिह्वाग्रे तालुयोगतः ॥ १७
प्रथमं पञ्चमे योज्यं स्वरार्धेनोद्धृता इमे । ओंकाराद्या नमोन्ताश्च जपेत्स्वाहाग्निकार्यके ॥ १८
ॐ ह्रीं ह्रूं हृदः, हृदयं हां हश्चेति शिरः । शिखा ह्रीं ज्वल ज्वल शिखा स्यात्कवचं हुलु हुलु हृषम् ॥ १९
ह्रीं श्रीं क्षूं नेत्रत्रयाय विद्यानेत्रं प्रकीर्तितम् । क्षौं हः खौं ह्रूं फडस्त्राय गुह्याङ्गानि पुरा न्यसेत् ॥ २१
त्वरिताङ्गानि वक्ष्यामि विद्याङ्गानि शृणुष्व मे । आदिद्विहृदयं प्रोक्तं त्रिचतुः शिर इष्यते ॥ २२
पञ्चषष्ठः शिखा प्रोक्ता कवचं सप्तमाष्टमात् । तारकं तु भवेन्नेत्रं नवार्धाक्षरलक्षणम् ॥ २३
तोतलेति समाख्याता वज्रतुण्डे ततो भवेत् । ख ख ह्रूं दशबीजा स्याद्वज्रतुण्डेन्द्रदूतिका ॥ २४
खेचरी ज्वालिनी ज्वाले खखेति ज्वालिनी दश । वर्धशबरी भीषणी खखेति च शबर्यपि ॥ २५
छे छेदनि करालिनि खखेति ह करालयपि । क्षः श्रवजवपुत्रङ्गी ख ख दूती प्लवङ्ग्यपि ॥ २६
(+क्षीवले कलिधुनिनि शासी श्वसनवेगिका । क्षेपक्षे कपिले हंस कपिलानाम दूतिका) ॥ २७
ह्रूं तेजोवती रौद्री च मातङ्गी रौद्रिदूतिका । पुटे पुटे ख ख खड्गे फड्ब्रह्मकदूतिका(?) ॥ २७
वैतालिनि दशार्णाः स्युस्त्यजान्यद्दिपलालवत् । हृदादिकल्पसादौ स्यान्मध्ये नेत्रं न्यसेत्सुधीः ॥ २९
पादादारभ्य मूर्धान्तं शिर आरभ्य पादयोः । अङ्घ्रिजानूरुगुह्ये च नाभिहृत्कण्ठदेशतः ॥ ३०
वक्त्रमण्डलमूर्ध्नि च अधोर्ध्वं चाऽऽदिबीजतः । सोमरूपं ततोऽकारं धारामूलसुवासिनम् ॥ ३१
विशन्तं ब्रह्मरन्ध्रेण साधकस्तु विचिन्तयेत् । मूर्धास्यकण्ठहृन्नाभौ गुह्योरुजानुपादयोः ॥ ३२
आदिबीजं न्यसेन्मन्त्री तर्जन्यादि पुनः पुनः । ऊर्ध्वं सोममधः पद्मं शरीरं बीजविग्रहम् ॥ ३२

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः छ. पुस्तकातिरिक्तपुस्तकेषु नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति ग पुस्तके ।

१ ख. 'र्धायुरासम्' । २ घ. ङ. 'म् । ओंका' । ३ ख. घ. ङ. प्रस्तार । ४ ख. 'दि देशतः । ५ ङ. 'मुस्वामिनम् ।

यो जानाति न मृत्युः स्यात्तस्य न व्याधयो ज्वरात् । यजेज्जप्त्वा च विन्यस्य ध्यायेद्देवीं प्रताड्य तम्
मुद्रा वक्ष्ये प्रणीताया: प्रणीताः पञ्चधा स्मृताः । ग्रथितौ तु करौ कृत्वा मध्येऽङ्गुष्ठौ निपातयेत्॥
तर्जनीं मूर्ध्नि संलग्नां विन्यसेत्तां शिरोपरि । प्रणीतेयं समाख्याता हृद्देशे तां समानयेत् ॥ ३५
ऊर्ध्वं तु कन्यसामध्ये सवीजां तां विदुर्द्विजाः । नियोज्य तर्जनीमध्येऽनेकलग्नां परस्परम् ॥३६
ज्येष्ठाग्रं निक्षिपेन्मध्ये मेदनी सा प्रकीर्तिता । नाभिदेशे तु तां बद्ध्वा अङ्गुष्ठाग्रं तु क्षिपेत्ततः॥
कराली तु महामुद्रा हृदये योज्य मन्त्रिणः । पुनस्तु पूर्ववद्धस्तलग्नां ज्येष्ठां समुत्क्षिपेत् ॥ ३८
वज्रतुण्डा समाख्याता वज्रदेशे तु बन्धयेत् । उभाभ्यां चैव हस्ताभ्यां मणिबन्धं तु बन्धयेत् ॥
त्रीणि त्रीणि प्रसार्येति वज्रमुद्रा प्रकीर्तिता । दण्डः खड्गं चक्रगदा मुद्रा चाऽऽकारतः स्मृता ४०
अङ्गुष्ठेनाऽऽक्रम्यैत्रीणि त्रिशूलं चोर्ध्वतो भवेत् । एका तु मध्यमोर्ध्वा तु शक्तिरेव विधीयते४१
शरं च वरदं चापं पाशं भारं च घण्टया । शङ्खमङ्कुशमभयं पद्मम्र च विंशतिः ॥ ४२
ग्रहणी मोक्षणी चैव ज्वालिनी चामृताऽभया । प्रणीताः पञ्च मुद्रास्तु पूजाहोमे च योजयेत् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये त्वरितामन्त्रादिकथनं नाम दशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९३०१

अथैकादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

त्वरितामूलमन्त्रादि ।

अग्निरुवाच—

दीक्षादि वक्ष्ये विन्यस्य सिंहवज्राकुलेऽब्जके ॥ १
खु खु हेति वज्रदेति पुरु पुरु लुलु लुलु गर्ज गर्ज ह ह सिंहाय नमः ॥ २
तिर्यगूर्ध्वगता रेखाश्चत्वारश्चतुरो भवेत् । नवभागविभागेन कोष्ठकान्कारयेद्बुधः ॥ ३
प्राग्ग्रा दिशागताः कोष्ठा विदिशासु विनाशयेत् । बाह्या वै कोष्ठकोणेषु बाह्यरेखाग्रकं स्मृतम्॥ ४
बाह्यकोष्ठस्य बाह्ये तु मध्ये यावत्समानयेत् । वज्रस्य मध्यमं शृङ्गं बाह्यरेखा द्विपार्श्वतः ॥ ५
बाह्यरेखा भवेद्वक्रा द्विभङ्गा कारयेद्बुधः । मध्यकोष्ठं भवेत्पद्मं पीतकर्णिकमुज्ज्वलम् ॥ ६
कृष्णेन रजसाऽऽलिख्य कुलिशाशिस(शिर)ार्थता । बाह्यतश्चतुरस्रं तु वज्रसंपुटलाञ्छितम्॥७
द्वारे प्रदापयेन्मन्त्री चतुरो वज्रसंपुटान् । (*पद्मनाम भवेद्दामवीथी चैव समा भवेत् ॥ ८
गर्भे रक्तं केसराणि मण्डले दीक्षिताः स्त्रियः । यजेच्च पराराष्ट्राणि क्षिप्रं राज्यमवाप्नुयात्) ॥ ९
मूर्तिं प्रणवसंदीप्तां हुंकारेण नियोजयेत् । मूलविद्यां समुच्चार्य मरुद्व्योमगतां द्विज ॥ १०
प्रथमेन पुनश्चैव कर्णिकायां प्रपूजयेत् । एवं प्रदक्षिणं पूज्य एकैकं बीजमादितः ॥ ११
दलमध्ये तु विद्यां गायत्रीयां पञ्च नैर्ऋतम् । मध्ये नेत्रं दिशास्त्रं च गुह्याङ्गे तु रक्षणम् ॥ १२
द्रुतयः केशरस्थास्तु वामदक्षिणपार्श्वतः । पञ्च पञ्च प्रपूज्यास्तु स्वैः स्वैर्मन्त्रैः प्रपूजयेत् ॥ १३
लोकपालान्प्रपसेद्द्वारि बाह्यतो गर्भमण्डले । वर्णान्तमग्निमारूढं षष्ठस्वरविभेदितम् ॥ १४

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः ग. पुस्तके नास्ति ।

१ ग. 'तवर्णीयसम्ज्ञ' । २ ग. तु चन्दस' ।

स्वहृदयेन चाऽऽक्रान्तं स्वैः स्वैर्नामभिर्योजयेत् । शीघ्रं सिद्धे कर्णिकायां यजेद्गन्धादिभिः श्रिये
अष्टाभिर्वेष्टयेत्कुम्भैर्मन्त्राष्टशतमन्त्रितैः । मन्त्रमष्टसहस्रं तु जप्त्वाऽङ्गानां दशांशकम् ॥ १६
होमं कुर्यादग्निकुण्डे वह्निमन्त्रेण चालयेत् । निक्षिपेद्धृदयेनाग्निं शक्तिं मध्येऽग्निगां स्मरेत् ॥ १७
गर्भाधानं पुंसवनं जातकर्म च होमयेत् । हृदयेन शतं शेके गुह्याङ्गे जनयेच्छिखिम् ॥ १८
पूर्णाहुतिं तु विद्यायाः शिखाभिर्जनितो भवेत् । होमयेन्मूलमन्त्रेण शतं चाङ्गे दशांशतः ॥ १९
निवेदयेत्ततो देव्यास्ततः शिष्यं प्रवेशयेत् । अस्त्रेण ताडनं कृत्वा गुह्याङ्गानि ततो न्यसेत् ॥ २०
विद्याङ्गैश्चैव संनद्धं विद्याङ्गेषु नियोजयेत् । पुष्पं क्षिपापयेच्छिष्यमानयेदग्निकुण्डकम् ॥ २१
यवैर्धान्यैस्तिलैराज्यैर्मूलविद्याशतं हुनेत् । स्थावरत्वं पुरा होमं सरीसृपमतः परम् ॥ २२
पक्षिमृगपशुत्वं च मानुषं ब्रह्ममेव च । विष्णुत्वं चैव रुद्रत्वमन्ते पूर्णाहुतिर्भवेत् ॥ २३
एकया चैव ह्याहुत्या शिष्यः स्वादी(ष्योऽस्य दी)क्षितो भवेत् । अधिकारो भवेदेवं शृणु मोक्षमतः परम्
सुपेरुस्थो यदा मन्त्री सदाशिवपदे स्थितः । परे च होमयेत्स्वस्थोऽकर्मकर्मशतान्दश(?) ॥ २५
पूर्णाहुत्या तु तद्योगी धर्माधर्मैर्न लिप्यते । मोक्षं याति परं स्थानं यद्गत्वा न निवर्तते ॥ २६
यथा जले जलं क्षिप्तं जलं देही शिवस्तथा । कुम्भैः कुर्याच्चाभिषेकं जयराज्यादिसर्वभाक् ॥ २७
*कुमारी ब्राह्मणी पूज्या गुर्वादेर्दक्षिणां ददेत् । यजेत्सहस्रमेकं तु पूजां कृत्वा दिने दिने ॥ २८
तिलाज्यपूरहोमेन देवी श्रीः कामदा भवेत् । ददाति विपुलान्भोगान्यद्यच्च समीहते ॥ २९
जप्त्वा ह्यक्षरलक्षं तु निधानाधिपतिर्भवेत् । द्विगुणेन भवेद्राज्यं त्रिगुणेन च यक्षिणी ॥ ३०
चतुर्गुणेन ब्रह्मत्वं ततो विष्णुपदं भवेत् । षड्गुणेन महासिद्धिर्लक्षेणैकेन पापहा ॥ ३१
दश जप्त्वा देहशुद्ध्यै तीर्थस्नानफलं शतात् । पटे वा प्रतिमायां वा शीघ्रं वै स्थण्डिले यजेत् ॥
शतं सहस्रमयुतं जपे होमे प्रकीर्तितम् । एवं विधानतो जप्त्वा लक्षमेकं तु होमयेत् ॥ ३३
महिषाजमेषमांसैर्न नरजेन घृतेन वा । तिलैर्यवैस्तथा लाजैर्व्रीहिगोधूमकाम्बुजैः ॥ ३४
श्रीफलैराज्यसंयुक्तैर्होमयित्वा व्रतं चरेत् । अर्धरात्रेषु संनद्धः खड्गचापशरादिमान् ॥ ३५
एकवासा विचित्रेण रक्तपीतासितेन वा । नीलेन वाऽथ वस्त्रेण देवीं तैरेव चार्चयेत् ॥ ३६
व्रजेद्दक्षिणदिग्भागं दूरे दद्याद्बलिं बुधः । वृतीमन्त्रेण द्वारादनेकवृक्षे श्मशानके ॥
एवं च सर्वकामाप्तिं भुङ्क्ते सर्वां महीं नृपः ॥ ३७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये त्वरितामूलमन्त्रादिकथनं नामैकादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९३३८

अथ द्वादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

त्वरिताविद्या ।

अग्निरुवाच—

विद्याप्रस्तारमाख्यास्ये धर्मकामादिसिद्धिदम् । नवकोष्ठविभागेन विद्याभेदं च विन्दति ॥ १

---

* इदमर्धं नास्ति ग. पुस्तके ।

---

१ ग. पुष्पक्षिपायमेच्छि॰ । २ क. ॰श्च विधास्त्वे॰ । ख. ॰श्च क्षिपाश्वे॰ । ३ ख. ग. ॰क्षिमूल॰ । ४ ख. चैयाऽऽज्याहु॰ । ५ क. ॰मृ । सने॰ । ख. ग. ॰मृ । कर्मकस्तोय॰ । ६ ख. ग. ॰पदाशिवे॰ । ७ ख. ग. पूर्णा । ८ क. ङ. ॰न मेरजेण पे॰ । ९ क. ङ. ॰क्षेप्त होतं॰ । १० क. ग. ङ. ॰स्तारमा॰ । ११ क. ङ. ॰नेदम विद्यते । न॰ ।

अनुलोमविलोमेन समस्तव्यस्तयोगतः । कर्णातिकर्णयोगेन अत ऊर्ध्वं त्रिभागशः ॥ २
त्रित्रिकेण च योगेन देव्या संनद्धविग्रहः । जानाति सिद्धिदान्मन्त्रान्प्रस्ताराद्विर्गतान्बहून् ॥ ३
शास्त्रे शास्त्रे स्मृता मन्त्राः प्रयोगास्तत्र दुर्लभाः । गुरुः स्यात्प्रथमो वर्णः फुल्लपल्लववर्णवत् ॥ ४
प्रस्तावे तत्र चैकार्णा वर्णा ह्यर्णादयोऽभवन् । (*तिर्यगूर्ध्वगता रेखाश्चतुरश्चतुरो(?) भजेत् ॥५
नव कोष्ठा भवन्त्येव मध्यदेशे तथाऽऽदिमान् । प्रदक्षिणेन संस्थाप्य प्रस्तारं भेदयेत्ततः ॥ ६
प्रस्तावक्रमयोगेन(ण) प्रस्तावं यस्तु विन्दति । करमुष्टिस्थितास्तस्य साधकस्य हि सिद्धयः ॥ ७
त्रैलोक्यं पादमूले स्यान्नवखण्डां भुवं लभेत् । कपाले तु समालिख्य शिवतत्त्वं समन्ततः ॥ ८
श्मशानकर्पटे वाऽथ बाह्ये निष्क्रम्य मन्त्रवित् ।) तस्य मध्ये लिखेन्नाम कर्णिकोपरि संस्थितम् ॥
तापयेत्खादिराङ्गारैर्भूर्जमाक्रम्य पादयोः । सप्ताहादानयेत्सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १०
वज्रसंपुटगर्भे तु द्वादशारे तु लेखयेत् । मध्ये तु गर्भगं नाम सदाशिवविदर्भितम् ॥ ११
कुड्ये फलकके वाऽथ शिलापट्टे हरिद्रया । मुखस्तम्भं गतिस्तम्भं सैन्यस्तम्भं तु जायते ॥ १२
त्रिपरक्तेन संलिख्य श्मशाने कर्पटे बुधैः । षट्कोणं दण्डमाक्रान्तं समन्ताच्छक्तियोजितम् ॥१३
मारयेदचिरादेव श्मशाने निहतं रिपुम् । छेदं करोति राष्ट्रस्य चक्रमध्ये न्यसेद्रिपुम् ॥ १४
चक्रधारां गतां शक्तिं रिपुनाम्ना रिपुं हरेत् । तार्क्ष्येणैव तु बीजेन खड्गमध्ये तु लेखयेत् ॥१५
विदर्भरिपुनामाथ श्मशानाङ्गारलेखितम् । सप्ताहात्साधयेद्देशं ताडयेत्प्रेतभस्मना ॥ १६
भेदने छेदने चैव मारणेषु शिवो भवेत् । तारकं नेत्रमुद्दिष्टं शान्तिपुष्टौ नियोजयेत् ॥ १७
दहनादिप्रयोगोऽयं +शाकिनीं चैव कर्षयेत् । मेध्यादिवारुणीं यावद्वक्रतुण्डासमन्वितः ॥ १८
पृष्ठाद्या(ग्र) व्याधिरोगं तु नाशयेन्नात्र संशयः । मध्यादि उत्तरान्तं तु करालीबन्धनाज्जपेत् ॥
रक्षयेदात्मनो विद्यां प्रतिवादी सदाशिवः । वारुण्यादि ततो न्यस्य ज्वरैकेशविनाशनम् ॥ २०
सौम्यादि मध्यमान्तं तु गुरुत्वं जायते घटे । पूर्वादि मध्यमान्तं तु लघुत्वं कुरुते क्षणात् ॥ २१
भूर्जे रोचनयाऽऽलिख्य एतद्वज्राकुलं पुरम् । क्रमस्थैर्मन्त्रबीजैस्तु रक्षा देहेषु कारयेत् ॥ २२
वेष्टिता भावहेम्ना च रक्षेयं मृत्युनाशिनी । विघ्नपापारिदमनी सौभाग्यायुःप्रदा धृता ॥ २३
द्यूते रणे च जयदा शक्रसैन्ये न संशयः । वन्ध्यानां पुत्रदा ह्येषा चिन्तामणिरिवापरा ॥ २४
× साधयेत्परराष्ट्राणि राज्यं च पृथिवीं जयेत् । फट् स्त्री सें हूं लक्षजप्याद्यक्षादिर्वशगो भवेत्

इत्यादिमहापुराण आग्नेये त्वरिताविद्यासिद्धिकथनं नाम द्वादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९३६३

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । + " शाकिनी कर्षयेत्क्षणात् " इति क. ङ. पुस्तकयोः पाठः । × अयं श्लोको नास्ति च पुस्तके ।

---

१ क. ङ. 'णाधिरु' । च 'र्णातिवर्णे' । २ क. ङ. 'के शिवयो' । ३ ख. ग. 'र्णं पल्लवमय' । ४ क. ङ. मुपी । ५ ख. 'ण सावनु' । ६ क. ङ. 'त् । देहानां रिपुयः' । ७ क. ङ. 'द्रुमतु' । ८ क. ङ. दीप्त्या । ९ क. ङ. 'रघोरवि' । १० क. ङ. 'म् । सौम्यादिमध्यमान्तरतु गु' । ११ ख. 'तां तारदे' ।

अथ त्रयोदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

नानामन्त्राः ।

अग्निरुवाच—
ॐ विनायकार्चनं वक्ष्ये यजेदाधारशक्तिकम् । धर्माद्यष्टककन्दं च नालं पद्मं च कर्णिकाम् ॥ १
केशरं त्रिगुणं पद्मं तीव्रं च ज्वालिनीं यजेत् । नन्दां च सुयशां चोग्रां जौवन्तीं विन्ध्यवासिनीम् २
गणमूर्तिं गणपतिं हृदयं स्याद्गुणंजयः । एकदन्तोत्कटशिरःशिखायाचलकर्णिने ॥ ३
गजवक्त्राय कवचं हुंफडन्तं तथाऽष्टकम् । महोदरो दण्डहस्तः पूर्वादौ मध्यतो यजेत् ॥ ४
जयो गणाधिपो गणनायकोऽथ गणेश्वरः । वक्रतुण्ड एकदन्तोत्कटलम्बोदरो गजः ॥ ५
वक्त्रो विकटनापोऽथ हुंपूर्वो विघ्ननाशिने । धूम्रवर्णो महेन्द्राद्यो बाह्ये विघ्नेशपूजनम् ॥ ६
त्रिपुरायजनं वक्ष्ये असिताङ्गो रुरुस्तथा । चण्डः क्रोधस्तथोन्मत्तः कपाली भीषणः क्रमात् ॥ ७
(*संहारो भैरवो ब्राह्मी मुख्या ह्रस्वास्तु भैरवाः । ब्रह्माणी षण्मुखा दीर्घा अग्न्यादौ वटुकाः ८
क्रमात्) ॥ ९
सपयपुत्रो व(व)टुको योगिनीपुत्रकस्तथा । सिद्धपुत्रश्च वटुकः कुलपुत्रश्चतुर्थकः ॥ १०
हेतुकः क्षेत्रपालश्च त्रिपुरान्तो द्वितीयकः । अग्निवेतालोऽग्निजिह्वः करालौ काललोचनः ॥ ११
एकपादश्च भीमाक्ष ऐं क्षें प्रेतस्तथाऽऽसनम् । [ॐ] ऐं ह्रीं श्रीं च त्रिपुरा पद्मासनसमास्थिता ॥ १२
विश्रत्यभयपुस्तं च वामे वरदमालिकाम् । मूलेन हृदयादि स्याज्ज्वालपूर्णं च कार्मुकम् ॥ १३
गोमध्ये नाम संलिख्य चाष्टपत्रे च मध्यतः । श्मशानादिपटे श्मशानाङ्गारेण विलेखयेत् ॥ १४
चिताङ्गारपिष्टकेन मूर्तिं ध्यात्वा तु तस्य च । क्षिप्त्वोदरे नीलसूत्रैर्वेष्ट्य चोच्चाटनं भवेत् ॥ १५
ॐ नमो भगवति जा(ज्वा)लामानि(लि)नि गृध्रगणपरिवृते स्वाहा ॥ १६
युद्धे गच्छञ्जपन्मन्त्रं पुमान्साक्षाज्जयी भवेत् ॥ १७
ॐ श्रीं ह्रीं क्लीं श्रियै नमः ॥
उत्तरादौ च घृणिनी सूर्या पूज्या चतुर्दले । आदित्या प्रभावती च सोमात्रिमधुराच्छ्रियः(?) ॥ १९
ॐ ह्रीं गौर्यै नमः ॥ २०
गौरीमन्त्रः सर्वकरो होमाद्ध्यानाज्जपार्चनात् । रक्ता चतुर्भुजा पाशवरदा दक्षिणे परे ॥ २१
अङ्कुशाभययुक्तां तां प्रार्च्य सिद्धात्मना पुमान् । जीवेद्वर्षशतं धीमान्न चौरारिभयं भवेत् ॥ २२
क्रुद्धः प्रसादी भवति युधि मन्त्राम्बुपानतः । अञ्जनं तिलकं वश्यो जिह्वाग्रे कविता भवेत् ॥ २३
तज्जपान्मैथुनं वश्ये तज्जपाद्योनिवीक्षणम् । सर्वार्दिशी तिलहोमात्सर्वं चैव तु सिध्यति ॥ २४
सप्ताभिमन्त्रितं चान्नं भुञ्जंस्तस्य श्रियः सदा । अर्धनारीश्वरूपोऽयं लक्ष्म्यादिर्वैष्णवादिकः ॥ २५
अनङ्गरूपा शक्तिश्च द्वितीया मदनातुरा । पवनवेगा भुवनपाला वै सर्वसिद्धिका ॥

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ढ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ क. ढ. च सनाऽ पयक' । २ ख. ग. वेदाय । ३ ख ग. जपेद् । ४ ख. ग. तेजोवती । ५ क. ... 'पाऽत्रक' । ६ क. ढ. 'पार्श्वश्च भीमाप्त ऐं । ७ ख. ग. कामकम् । ८ ख. ढ. भर्जन । ९ च. भरर । १० 'निरीक्ष' ।

अनङ्गमदनानङ्गमेखलां तां जपेच्छ्रिये । पद्ममध्यदलेषु ह्रीं स्वरान्कादींस्ततः स्त्रियाः ॥
षट्कोणे वा घटे वाऽथ लिखित्वा स्याद्वशीकरम् ॥ २६
ॐ ह्रीं च्छूं नित्यक्लिन्ने मदद्रवे । ओम्, ओम् ॥ २७
मूलमन्त्रः षडङ्गोऽयं रक्तवर्णे त्रिकोणके । द्रावणी ह्लादकारिणी क्षोभिणी गुरुशक्तिका ॥ २८
ईशानादौ च मध्ये तां नित्यां पाशाङ्कुशौ तथा । कपालकल्पकतरु वीणा रक्ता च तद्वती ॥२९
नित्याऽभया मङ्गला च नववीरा च मङ्गला । दुर्भगा मनोन्मनी पूज्या द्रावा पूर्वादितः स्थिता॥
ॐ ह्रीम्, अनङ्गाय नमः । ॐ ह्रीं स्मराय नमः ॥ ३१
मन्मथाय च माराय कामायैवं च पञ्चधा । कामाः पाशाङ्कुशौ चापबाणा ध्येयाश्च बिभ्रतः ॥
रतिश्च विरतिः प्रीतिर्विप्रीतिश्च मतिर्धृतिः । विधृतिः पुष्टिरेभिश्च क्रमात्कामादिकैर्युताः ॥ ३३
ॐ छं नित्यक्लिन्ने मदद्रवे, ओम्, ओम्, अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ
अं अः क ख ग घ ङ च छ ज झ ञ ट ठ ड ढ ण त थ द ध न प फ ब भ म य र ल व
श ष स ह क्षः, ॐ छ नित्यक्लिन्ने मदद्रवे स्वाहा* ॥ ३४
†आधारशक्ति पद्म च सिंहे देवी हृदादिषु ॥ ३५
ॐ ह्रीं गौरि रुद्रदयिते योगेश्वरि हूरू फट् स्वाहा ॥ ३६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नानामन्त्रकथनं नाम त्रयोदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९३९९

अथ चतुर्दशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

त्वरिताज्ञानम् ।

अग्निरुवाच—
ॐ ह्रीं ह्रूं खे छे क्षः स्त्री ह्रूं क्षें ह्रीं फट् त्वरितायै नमः ॥ १
त्वरितां पूजयेन्न्यस्य द्विभुजा चाष्टबाहुकाम् । आधारशक्ति पद्मं च सिंहे देवीहृदादिकम् ॥ २
पूर्वादौ गायत्रीं यजेन्मण्डले वै प्रणीतया । हूंकारा खेचरी चण्डां छेदनीं क्षेपणीं स्त्रियः ॥ ३
हूंकारीं क्षेमकारीं च फट्कारीं मध्यतो यजेत् । जयां च विजया द्वारि किंकरं च तदग्रतः ॥४
तिलैर्होममथ सर्वाप्त्यै नामव्याहृतिभिस्तथा । अनन्ताय नमः स्वाहा कुलिकाय नमः स्वाहा ॥५
स्वाहा वासुकिराजाय शङ्खपालाय वौषट्(?) । तक्षकार्थ वषेणित्यं महापद्माय वै नमः ॥ ६
स्वाहा कर्कोटनागाय पद्मनाय च वै नमः । लिखेन्निग्रहचक्रं तु एकाशीतिपदैर्नरः ॥ ७
वस्त्रे पदे तनौ भूर्जे शिलायां पट्टिकासु च । मध्ये कोष्ठे साध्यनाम पूर्वादौ पट्टिकासु च ॥ ८
ॐ ह्रूं क्षूं छन्द च्छन्द चतुरः कण्ठका कालरात्रिकाः । ऐशादौ वैशुपादौ च यमराज्यं च वाहतः

* एतस्मात्पुरत —" द्राम्, ओं ह्रीं नित्यशक्तिन्ने मदद्रवे स्वाहा " इत्यधिकं ख पुस्तके । † इदमर्धं नास्ति क. ख ग ङ पुस्तकेषु ।

१ ख ग 'ठे वाड़ि स्त्र' । २ ख पद । ३ ग ह्रीं । ४ ग ह्रूं छा.। खे' । ५ ख क्रियम् । ६ ग. ह्रूंकारं । ७ ख. ग 'र्होमेध । ८ ग. 'च जपाभिस्त्र । ९ ख 'पद् तुन्ग म' । १० क ङ. पत्रे । ११ क ग ङ 'म् । एशा' । १२ ख. 'दावय पा' । १३ क ङ 'शुपदौ' ।

*कराली नारयमालीकालीलेमोक्षमोनली । मामोदेतत्तदेयोना रक्षत स्व स्व भक्ष यो ॥ १०
([1]पमपाटस्याटमोटमा मोटमा । मोमोद्वामुचिरिभूपाटत्वीश्वरीश्वाटट ॥ ११
यमराजाद्धाद्बतो रं तं तोयं मारणात्मकम् । कज्जलं निम्बनिर्यासमज्जासृग्विषसंयुतम् ॥ १२
×अङ्गारेण समायुक्तं पिङ्गलाधारसंयुतम् । काकपक्षस्य लेखन्या श्मशाने वा चतुष्पथे ॥ १३
निधापयेत्कुण्डाधस्ताद्वल्मीके वाऽथ निक्षिपेत्) । विभीतद्रुमशाखाथो यन्त्रं सर्वारिमर्दनम् ॥ १४
लिखेचानुग्रहं चक्रं शुक्लपक्षेऽथ भूर्जके । लाक्षया कुङ्कुमेनाथ खदिकाचन्दनेन वा ॥ १५
भुवि भित्तौ च पूर्वादि नाम मध्यमकोष्ठके । खण्डेन्दुवारिमध्यस्थमों जं सोवाऽपि यद्विषम् ॥ १६
लक्ष्मीश्लोकं शिवाद्यौ चैं राक्षसादिक्रमाल्लिखेत् । श्रीः सौं मां र्मा मो सोश्रीः सा नौं या ज्ञे
ज्ञेया नौं सा ॥ १७
माया लीला लौं ली या मैं ज्ञेयौं नौ सा माया । लीला यत्र पङ्कुका वह्निः शीर्षा दिक्षु
च कलशं वह्निः ॥ १८
पद्मस्थं पद्मचक्रं च मृत्युजित्स्वर्गगं धृतिम् । शान्तीनां परमा शान्तिः सौभाग्यादिप्रदायकम् ॥
षड्भे रुद्रसमाः कार्याः कोष्ठकास्तत्र तां लिखेत् । ओं माद्यां हूंफडन्ता च आदिवर्णमथान्ततः ॥
विद्यावर्णक्रमेणैव संज्ञां च वषडन्तिकाम् । अधस्तात्प्रत्यङ्गिरैषा सर्वकामार्थसाधिका ॥ २१
(+एकाशीतिपदे सर्वामादिवर्णक्रमेण तु । आदिमं यावदन्ते स्याद्वषडन्तं च नाम वै ॥ २२
एषा प्रत्यङ्गिरा चान्या सर्वकार्यादिसाधनी ।) निग्रहानुग्रहं चक्रं चतुःषष्टिपदैर्लिखेत् ॥ २३
अमृतीं सा विद्यां चक्रं सः, ह्रींनामाथ मध्यतः । फट्काराद्याऽन्यत्रगतां त्रिर्ह्रींकारेण वेष्टयेत् ॥
कुम्भचक्रारिता सर्वशत्रुहृत्सर्वदायिका । विषं नश्येत्कर्णजपादक्षराद्यैश्च दण्डकैः ॥ २५

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये त्वरितामन्त्रकथनं नाम चतुर्दशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९४२४

अथ पञ्चदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

स्तम्भनादिमन्त्राः ।

अग्निरुवाच—

स्तम्भनं मोहनं वश्यं विद्वेषोच्चाटनं वदे । विषव्याधिमरोगं च मारणं शमनं पुनः ॥ १
भूर्जे कूर्मं समालिख्य गोरोचनेन षडङ्गुलम् । मुखपादचतुष्केषु ततो मन्त्रं न्यसेद्द्विजः ॥ २

---

* अग्निमन्त्रे काली मारणमाली च काली नैलोनवमोहनोऽपि च. पुस्तके । † धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति । × इदमर्धं नास्ति ख. पुस्तके । + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थ क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ ग. 'लमोक्ष' । २ ख. 'कः । ३ छ. तक्ष्ण । ४ क. ङ. चद्विजम् । ५ क. ङ. च रक्षसादि' । ६ ग. सु । ७ ग. सो । ८ ख. ना । ९ ख. ना । १० ख. सौ । ११ क. ङ. वौ । १२ ग. ज्ञेया । १३ क. ना । १४ क. ङ. ना । १५ क ख. 'ना लानौलालीलानायाशेवपञ्चाय' । १६ क. धरा हरा च मध्यमम् । १७ क. ङ. 'क्षामार्थेया' । १८ ग. 'वोर्वेया' । १९ क. ङ. 'पदे दिशो । २० क. ङ. च. 'या वद्य स हों' । २१ क. छ. प्राज । २२ क. ग. च. याक्षेन । २३ क. ङ 'ष्के तु वै' ।

चतुष्पादेषु ह्रींकारं ह्रींकारं मुखमध्यतः । गर्भे विद्यां ततो लिख्य साधकं पृष्ठतो लिखेत् ॥ ३
मालामन्त्रैस्तु संवेष्ट्य इष्टकोपरि संन्यसेत् । पिधाय कूर्मपृष्ठेन करालेनाभिसंपठेत् ॥ ४
महाकूर्मं पूजयित्वा पादमोक्षं तु निक्षिपेत् । ताडयेद्वामपादेन स्मृत्वा शत्रुं च सप्तधा ॥ ५
ततः संजायते शत्रोः स्तम्भनं मुखरागतः । कृत्वा तु भैरवं रूप मालामन्त्रं समालिखेत् ॥ ६
ॐ शत्रुमुखस्तम्भनी कामरूपा आलीडिकरीम् । ह्रीं फं फत्कारिणी मम शत्रूणां देवदत्तानां मुख स्तम्भय *स्तम्भय ([1]मम सर्वविद्वेषिणा मुखस्तम्भन कुरु कुरु, ॐ ह्रूं फं फत्कारिणी स्वाहा
पटहेतु समालिख्य तज्जपन्तं महाबलम् । वामेनैव नगं शूलं संलिखेद्दक्षिणे करे ॥ ८
लिखेन्मन्त्रमघोरस्य सङ्ग्रामे स्तम्भयेदरीन् ॥ ९
ॐ नमो भगवत्यै भगमालिनि निरे स्फुर निर स्फुर स्पन्द स्पन्द नित्यक्लिन्ने द्रव द्रव) (ह्रूं सः, ह्रींकाराक्षरे स्वाहा ॥ १०
एतेन रोचनाद्यैस्तु तिलकान्मोहयेज्जगत् ॥ ११
ॐ फं ह्रूं फटफटत्कारिणी ह्रीं ज्वल ज्वल) त्रैलोक्यं मोहय मोहय । ॐ गुह्यकालिके स्वाहा ॥
अनेन तिलकं कृत्वा राजादीना वशीकरम् । गर्दभस्य रजो गृह्य कुसुमं मृतकस्य च ॥ १३
नारीरजः क्षिपेद्राग्नौ शय्यादौ द्वेषकृद्भवेत् । गोखुरं च तथा शृङ्गमश्वस्य च खुरं तथा ॥ १४
शिरः सर्पस्य सक्षिप्तं गृहेपूच्चाटनं भवेत् । करवीरशिफा पीता संसिद्धार्थां च मारणे ॥ १५
व्यालच्छुच्छुन्दरीरक्तं करवीरं तदर्थकृत् । सरटं पट्पदं चापि तथा वर्कटवृश्चिकम् ॥
चूर्णीकृत्य क्षिपेत्तैले तदभ्यङ्ग च कुष्ठकृत् ॥ १६
ॐ नवग्रहाय सर्वशत्रून्मम साधय साधय मारय मारय, ओं सों मं बुं गुं शुं शं रां कों अं स्वाहा॥
अनेनार्कशतैरर्च्य श्मशाने तु निधापयेत् । भूर्जे वा प्रतिमायां वा मारणाय रिपोर्ग्रहाः ॥ १८
ॐ कुञ्जरी ब्रह्माणी, ॐ मञ्जरी माहेश्वरी, ॐ वैताली कौमारी, ॐ काली वैष्णवी, ॐ घोरा वाराही, ॐ वेतालीन्द्राणी, ॐ उर्वशी चामुण्डा, ॐ वेताली चण्डिका, ॐ जयाली यक्षिणी, नव मातरो हे मम शत्रु गृह्णत गृह्णत, भूर्जे नाम रिपोर्लिख्य श्मशाने पूजिते म्रियेत् ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये स्तम्भनादिमन्त्रकथनं नाम पञ्चदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९४४३

अथ षोडशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

नानामन्त्राः ।

अग्निरुवाच—

आदौ हुंकारसंयुक्ता खेचरच्छेपदभूषिता । वर्गातीतत्रिसर्गेण स्त्रींहूं क्षेपफडन्तिका ॥ १

---

* इदं पदं नास्ति घ ग च पुस्तकत्रये । † धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थ क ङ पुस्तकयोर्नास्ति । * धनुश्चिह्नान्तर्गत-ग्रन्थः घ पुस्तके नास्ति ।

---

१ घ, हुताशद । २ क छ सन्न्यस्य । ३ क ख ङ 'अभिषट्येत् । ४ क ङ 'मु त्रिस' । ५ क ङ. मरवा । ६ घ. ग कामद । ७ क ङ 'ह पाषनी निरे री हरि हर पट्कारि' । ८ ख ग 'मालिन्यै । ९ ग वि । १० ख घ. स्फुर । ११ घ. 'ल्लोमोह' । १२ ख रजकस्य । १३ ख ग. 'शिखा पी' । १४ ख सों । १५ ग मं गुं शुं रां' । १६ ख 'प्रक्षेप' । १७ क ङ 'क्षफ' ।

सर्वकर्मकरी विद्या विषसर्पादिमर्दनी । (*ह्रूंकरच्छेति प्रयोगश्च कालदष्टस्य जीवने ॥
ॐ ह्रूं केक्षः प्रयोगोऽयं विषदष्टप्रमर्दनः ।) ख्रीं ह्रूं फाडिति योगोऽयं पापरोगादिकं जये
खेचेति च प्रयोगोऽयं रिपुदुष्टादि वारयेत् । ह्रूं ख्राभ्रूमिति योगोऽयं योषिदादिवशीकरः
खे ख्रीं खे च प्रयोगोऽयं कालदष्टरिपुं जयेत् । क्षः ख्रीं क्षः संप्रयोगोऽयं वशाय विजयाय च
ऐं ह्रीं श्रीं स्फ्यैं स्फ्यैं भगवति [+अम्बिके कुब्जिके। स्फ्यें स्फं स्फम्, ऊम् उम्, वं रण
घोरामुखि च्छां छीं किणि किणि विच्छस्फों ह्लैं श्रीं ह्रीम् । ऐं श्रीमति कुब्जिकाविद्या स
करा] स्मृता ॥
भूयः स्कन्दाय यानाह मन्त्रानीशश्च तान्वदे ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नानामन्त्रकथनं नाम षोडशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९४९०

अथ सप्तदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

सकलादिमन्त्रोद्धारः ।

ईश्वर उवाच—

सकलं निष्कलं शून्यं कलाढ्यं खमलंकृतम् । क्षेपणं क्षयमन्तस्थं कठोष्ठं चाष्टमं शिवम् ॥
प्रासादस्य पराख्यस्य स्मृतरूपं गुहाष्टधा । सदाशिवस्य शब्दस्य रूपस्याखिलसिद्धये ॥
अमृतश्चांशुमांश्चेन्द्रश्चेश्वरश्चोग्र ऊहकः । एकपादैल ओजाख्य औषधश्चांशुमान्वशी ॥
अकारादेर्वाचकाश्च ककारादेः क्रमादिमे । कामदेवः शिखण्डी च गणेशः कालशंकरौ ॥
एकनेत्रो द्विनेत्रश्च त्रिशिखो दीर्घबाहुकः । एकपादर्धचन्द्रश्च वलयो योगिनीप्रियः ॥
शक्तीश्वरो महाग्रन्थिस्तर्पकः स्थाणुदन्तुरौ । निधीशो नन्दिपद्मश्च तथाऽन्यः शाकिनीप्रियः ॥
मुखबिम्बो भीषणश्च कृतान्तः प्राणसंज्ञकः । तेजस्वी शक्र उदधिः श्रीकण्ठः सिंह एव च ॥
शशाङ्को विश्वरूपश्च क्षश्च स्यान्नरसिंहकः । सूर्यमात्रा समाक्रान्तं विश्वरूपं तु कारयेत् ॥
अंशुमत्संयुतं कृत्वा शशिबीजं बिन्दुयुतम् । ईशानमोजसाऽऽक्रान्तं प्रथमं तु समुद्धरेत् ॥
तृतीयं पुरुषं विद्धि दक्षिणं पञ्चमं तथा । सप्तमं वामदेवं तु सद्योजातं ततः परम् ॥ १०
रसयुक्तं तु नवमं ब्रह्मपञ्चकमीरितम् । ओंकाराद्याश्चतुर्थ्यन्ता नमोन्ताः सर्वमन्त्रकाः ॥ ११

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ड. पुस्तकयोर्नास्ति । † इदमर्धं नास्ति ख. ग. पुस्तकयोः । + धनुश्चिह्नान्तर्गत ग्रन्थः ख. पुस्तके नास्ति ।

---

१ ख. ग. 'वंकारीसर्वहरीविषसर्पादि' । २ ग. कक्षः । ३ ख. ग. 'द । खेती च । ४ क. ड. ह्रूं ह्री ह्रूं ह्रूमि' ५ क. ड. धीं ह्रूं ह्रूसमि' । ६ ख. ग. थीं स्फें क्षे स्फ्यैम' । छ. थीं स्फें कें क्षों म' । ७ क. ड. आम्ब । ८ ग. 'के । रेफां ध ह्रू ॐ नड रणनमे अरा अवि ध मु धी किल किल विछे छन्भोप्य भ थे धी । घ. 'के स्फेन्, भ त वद नमो अघोराय मुखे मा थीं किलि किले विधा स्फीं हें स्फ पीं ह्रीं धीर्मोदि कु' । ९ च. 'सहतम् । १० क. ड. क्षमय । ११ क. ड. च. प्रसादस्य । १२ क. ड. च. 'स्य महउन्दह' । १३ क. ड. च. 'मान्वशी । १४ क. ड. 'श्चोऽनन्तप' । १५ ख. 'श्च यक्षः स्या' । च. 'श्च क्षुद' । १६ क. ड. 'त् ॥ भद्रम' । १७ क. ड. 'नामृत' । १८ ख. ग. द्वितीय ।

सद्योदेवा द्वितीयं तु हृदयं[1] चाङ्गसंयुतम् । चतुर्थं तु शिरो विद्धि ईश्वरं नाम नामतः ॥ १२
(*उदककर्णशिखा ज्ञेया विश्वरूपसमन्विता । तन्मन्त्रपदसंख्यातं नेत्रं तु दशमं मतम्) ॥ १३
अस्त्रं शशी समाख्यातं शिवसंज्ञं शिखिध्वजः । नमः स्वाहा तथा वौषड् हूं च षट्कक्रमेण तु
जातिषट्कं हृदादीनां प्रासादं मन्त्रमावदे । ईशानादुद्रसंख्यातं प्रोद्धरेच्चांशुरञ्जितम् ॥ १५
औषधाक्रान्तशिरसमूहकस्योपरि स्थितम् । अर्धचन्द्रोर्ध्वनादश्च विन्दुद्वितयमध्यगम् ॥ १६
तदन्ते विश्वरूपं तु कुटिलं तु त्रिधा ततः । एवं प्रासादमन्त्रश्च सर्वकर्मकरो मनुः ॥ १७
शिखाबीजं समुद्धृत्य फट्कारान्तं तु चैव फट् । अर्धचन्द्रासनं ज्ञेयं कामदेवससर्पकम् ॥ १८
महापाशुपतास्त्रं तु सर्वदुष्टप्रमर्दनम् । प्रासादः सकलः प्रोक्तो निष्कलः प्रोच्यतेऽधुना ॥ १९
सौपर्णं विश्वरूपं तु रुद्राख्यं सूर्यमण्डलम् । चन्द्रार्धनादसंयोगं विसर्ज्ञं कुटिलं ततः ॥ २०
निष्कलो भुक्तिमुक्तौ स्यात्पञ्चाङ्गोऽयं सदाशिवः । †अंशुमान्विश्वरूपं च आकृतं शून्यराञ्जितम् ॥
ब्रह्माङ्गरहितः शून्यस्तस्य मूर्तिरसस्तरुः । विघ्ननाशाय भवति पूजितो बालवालयैः ॥ २२
अंशुमान्विश्वरूपाख्यमूपकस्योपरि स्थितम् । कलाद्यं सकलस्यैव पूजाङ्गादि च सर्वदा ॥ २३
नरसिंहं कृतान्तस्थं तेजस्वी प्राणमूर्ध्वगम् । अंशुमानूहकाक्रान्तमधोर्ध्वं खमलंकृतम् ॥ २४
चन्द्रार्धनादनादान्तं ब्रह्मविष्णुविभूषितम् । उदधिं नरसिंहं च सूर्यमात्राविभेदितम् ॥ २५
यदा कृतं तदा तस्य ब्रह्माण्यङ्गानि पूर्ववत् । ओजाख्यमंशुमद्युक्तं प्रथमं वर्णमुद्धरेत् ॥ २६
अंशुमच्चांशुनाऽऽक्रान्तं द्वितीयं वर्णनायकम् । अंशुमानीश्वरं तद्वत्तृतीयं मुक्तिदायकम् ॥ २७
ऊहकश्चांशुनाऽऽक्रान्तं वरुणं प्राणतैजसम् । पञ्चमं तु समाख्यातं कृतान्तं तु ततः परम् ॥ २८
अंशुमानुदकप्राणः सप्तमं वर्णमुद्धृतम् । पद्मबिन्दुसमाक्रान्तं नन्दीशमेकपादधृक् ॥ २९
प्रथमं चान्ततो योज्यं क्षपणं दशबीजकम् । अस्याऽऽद्यं च तृतीयं च पञ्चमं सप्तमं तथा ॥ ३०
सद्योजातं तु नवमं द्वितीयं हृदयादिकम् । दश तु प्रणवं यत्तु फडन्तं चास्त्रमुद्धरेत् ॥ ३१
नमस्कारैर्युतान्यत्र ब्रह्माङ्गानि(णि) तु नान्यथा । द्वितीयादष्टमं यावदष्टौ विद्येश्वरा मताः ॥ ३२
अनन्तेशश्च सूक्ष्मश्च तृतीयश्च शिवोत्तमः । एकमूर्त्येकरूपस्तु त्रिमूर्तिरपरस्तथा ॥ ३३
श्रीकण्ठश्च शिखण्डी च अष्टौ विद्येश्वराः स्मृताः । शिखण्डिनोऽप्यनन्तान्तं मन्त्रान्तं मूर्तिरीरिता

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सकलादिमन्त्रोद्धारवर्णनं नाम सप्तदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२४८४

अथाष्टादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

गणपूजा ।

ईश्वर उवाच—

विश्वरूपं समुद्धृत्य तेजस्युपरि संस्थितम् । नरसिंहं ततोऽधस्तात्कृतान्तस्तदधो न्यसेत् ॥ १

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । † एतदर्धस्थाने " अङ्गुलानि भवन्ति सोऽमृत शून्यरञ्जि-तम् " इति क ङ. पुस्तकयोः ।

---

१ क. ङ. 'य चाङ्गयु । २ क. ङ. नि.धङ् । ३ ख ग. 'रथभरम् । वि' । ४ ग. बालबालिशैः । ५ क. ग. ङ. च. 'मूर्धग' । ६ घ. 'म या ततो । ७ क. ङ 'रमुदाहृत म' । ८ क. ङ. नु याऽन्य' । ९ क. ङ. च. 'कत्परतु । १० ङ. ङ. 'धा । शिखण्डय । ११ ख. ग. श्रीकण्ठश्च ।

प्रणवं तदधः कृत्वा ऊरुकं तदधः पुनः । अंशुमान्विश्वमूर्तिस्थं कण्ठोष्ठे प्रणवादिकः ॥ २
नमोन्तः स्याच्चतुर्वर्णो विश्वरूपं च कारणम् । सूर्यमात्राहतं ब्रह्मण्यङ्गानीह तु पूर्ववत् ॥ ३
रुद्रैरेत्प्रणवं पूर्वं प्रस्फुरद्द्वयमुच्चरेत् । घोरघोरतरं पश्चादनुरूपमतः स्मरेत् ॥ ४
चटेशब्दं द्विधा कृत्वा ततः प्रणवमुच्चरेत् । दहेति च द्विधा कार्यं धैमेति च द्विधा मतम् ॥ ५
घातयेति द्विधा कृत्वा हूंफडन्तं समुच्चरेत् । अघोरास्त्रं तु नेत्रं स्याद्गायत्री चोच्यतेऽधुना ॥ ६
तन्महेशाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नः शिवः प्रचोदयाद्गायत्री सर्वसाधनी ॥ ७
यात्रायां विजयादौ च यजेत्पूर्वं गणं श्रिये । तुर्यास्ते तु पुरा क्षेत्रे समन्तादर्कभाजिते ॥ ८
चतुष्पदं त्रिकोणे तु त्रिदलं कमलं लिखेत् । तत्पृष्ठे पदिकावीथिभागे त्रिदलमश्वयुक् ॥ ९
वसुदेवसुतैः सार्द्धैस्त्रिदलैः पादपट्टिका । तदूर्ध्वे वेदिका देया भागमात्रप्रमाणतः ॥ १०
द्वारं पद्ममितं काष्ठादुपद्वारं विवर्णितम् । द्वारोपद्वाररचितं मण्डलं विघ्नसूदनम् ॥ ११
आरक्तं कमलं मध्ये बाह्यपद्मानि तद्बहिः । सिता तु वीथिका कार्या द्वाराणि तु यथेच्छया ॥
कर्णिका पीतवर्णा स्यात्केशराणि तथा पुनः । मण्डलं विघ्नमर्दाख्यं मध्ये गणपतिं यजेत् ॥ १३
नामार्धं सस्वराकं स्याद्देवाच्छक्रसमन्वितम् । शिरोहृतं तत्पुरुषेण उमार्धं च नमोन्तकम् ॥ १४
गजाख्यं गजशीर्षं च गाङ्गेयं गणनायकम् । त्रिरावर्तं गगनगं गोपतिं पूर्वपङ्क्तिगम् ॥ १५
विचित्रांसं महाकायं लम्बोष्ठं लम्बकर्णकम् । लम्बोदरं महाभागं विकृतं पार्वतीप्रियम् ॥ १६
भयावहं च भद्रं च भगणं भयसूदनम् । द्वादशैते दक्षपङ्क्तौ देवत्रासं च पश्चिमे ॥ १७
महानादं भासुरं च विघ्नराजं गणाधिपम् । उद्भटस्वनशुण्डौ च महाशुण्डं च भीमकम् ॥ १८
मन्मथं मधुसूदं च सुन्दरं भावपुष्टकम् । सौम्ये ब्रह्मेश्वरं ब्राह्मं मनोवृत्तिं च संलयम् ॥ १९
लयं नृत्यंप्रियं लौल्यं विकर्णं वत्सलं तथा । कृतान्तं कालदण्डं च यजेत्कुम्भं च पूर्ववत् ॥ २०
अयुतं च जपेन्मन्त्रं होमयेत्तु दशांशतः । शेषाणां तु दशाहुत्या जपाद्धोमं तु कारयेत् ॥ २१
पूर्णां दत्त्वाऽभिषेकं तु कुर्यात्सर्वं तु सिध्यति । भूगोश्वगजरत्नाद्यैर्गुरुपूजां चरेन्नरः ॥ २२

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये गणपूजाविधानकथनं नामाष्टादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९५०६

अथैकोनविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

वागीश्वरीपूजा ।

ईश्वर उवाच—

वागीश्वरीपूजनं च प्रवदामि समण्डलम् । ईश्वरं कालसंयुक्तं मनुं वर्णसमायुतम् ॥ १
निपाद ईश्वरं कार्यं मनुना चन्द्रसूर्यवत् । अक्षरं न हि देयं स्याद्ध्यायेत्कुन्देन्दुसंनिभाम् ॥ २
पञ्चाशद्वर्णमालां तु मुक्तास्रग्दामभूषिताम् । वरदाभयाक्षसूत्रपुस्तकाढ्यां त्रिलोचनाम् ॥ ३

---

१ ख. ग. उदक । च. ऊहूक । २ क. ड. 'प्रवात्पूर्वं स्फुरद्वयम्' । ३ क. ड. चतुरुन्द्रे । ४ ग. प्रकाम्' ।
५ ध. चलेति । ६ क. ङ. ततो रुद्रः प्र' । ७ क. ड. तुर्यांशे । ८ क. ड. 'प गन्धनार्य घनो' । ९ ख. ग. 'ई वायुद' ।
१० ख. ग. भूतप्रियं ।

लक्षं जपेन्मन्त्रकांस्तु कादान्तं वर्णमालिकाम् । अकारादिक्षकारान्ता विसर्गान्ता मालयास्मरेत् ॥ ४
कुर्याद्गुरुश्च दीक्षार्थं मन्त्रग्राहे तु मण्डलम् । तुर्याग्रबिन्दुभक्तं तु भागाभ्यां कमलं हितम् ॥ ५
वीथिका पदिका कार्या पद्मान्यष्टौ चतुष्पदे । वीथिका पट्टिका बाह्ये द्वाराणि द्विपदानि तु ॥ ६
उपद्वाराणि तद्वच्च कोणबाह्ये द्विपङ्क्तिकम् । सितानि नव पद्मानि कर्णिका कनकप्रभा ॥ ७
केशराणि विचित्राणि कोणाद्रक्तेन पूरयेत् । व्योमरेखान्तरं कृष्णं द्वाराणीन्द्रेभमानतः ॥ ८
मध्ये सरस्वतीं पद्मे वागीशीं पूर्वपद्मके । हृल्लेखा चित्रवागीशी गायत्री विश्वरूपया ॥ ९
शांकरी मतिर्धृतिश्च पूर्वाद्या ह्रीं स्वबीजकाः । ध्येयाँ सरस्वतीवच्च कपिलाज्येन होमकः ॥ १०
संस्कृतप्राकृतकविः काव्यशास्त्रादिविद्भवेत् ॥ ११

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वागीश्वरीपूजाविधानकथनं नामैकोनविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९९१७

अथ विंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

मण्डलानि ।

ईश्वर उवाच—

सर्वतोभद्रकान्यष्ट मण्डलानि वदे गुह । शङ्कुना साधयेत्प्राचीमिष्टायां विपुवे सुधीः ॥ १
चित्रास्वात्यन्तरेणाथ दृष्टसूत्रेण वा पुनः । पूर्वापरायतं सूत्रमास्फाल्य मध्यतोऽङ्कयेत् ॥ २
कोटिद्वयं तु तन्मध्यादङ्कयेद्दक्षिणोत्तरम् । मत्स्यद्वयं प्रकर्तव्यं स्फालयेद्दक्षिणोत्तरम् ॥ ३
शतक्षेत्रार्धमानेन कोणसंपातमादिशेत् । एवं सूत्रचतुष्कस्य स्फालनाच्चतुरस्रकम् ॥ ४
जायते तत्र कर्तव्यं भद्रं वेदकरं शुभम् । वसुभक्तेन्दुद्विपदे क्षेत्रे वीथी च भागिका ॥ ५
द्वारं द्विपदिकं पद्ममानाद्धं सकपोलकम् । कोणबन्धविचित्रं तु द्विपदं तत्र वर्तयेत् ॥ ६
शुक्लं पद्मं कर्णिका तु पीता चित्रं तु केसरम् । रक्ता वीथी तत्र कल्प्या द्वारं लोकेशरूपकम् ॥ ७
रक्तकोणं विधौ नित्ये नैमित्तिकेऽब्जकं शृणु । असंसक्तं तु संसक्तं द्विधाऽब्जं भुक्तिमुक्तिकृत् ॥ ८
असंसक्तं मुमुक्षूणां संसक्तं त्रिधा पृथक् । बालो युवा च वृद्धश्च नामतः फलसिद्धिदाः ॥ ९
पद्मक्षेत्रे तु सूत्राणि दिग्विदिक्षु विनिक्षिपेत् । वृत्तानि पञ्चकल्पानि पद्मक्षेत्रसमानि तु ॥ १०
प्रथमे कर्णिका तत्र पुष्करैर्नवभिर्युता । केसराणि चतुर्विंशद्वितीयेऽथ तृतीयके ॥ ११
दलसंधिर्गजकुम्भनिभान्तर्यद्दलाग्रकम् । पञ्चमे व्योमरूपं तु संसक्तं कमलं स्मृतम् ॥ १२
असंसक्ते दलाग्रे तु दिग्भागैर्विस्तराद्भजेत् । भागद्वयपरित्यागाद्वस्थर्वैर्वर्तयेद्दलम् ॥ १३
संधिविस्तारसूत्रेण तन्मानाद्भ्राम्येद्दलम्[13] । सव्यासव्यक्रमेणैवं वर्धयेच्चन्द्रवत्तथा ॥ १४
अथ वा संधिमध्यात्तु भ्रामयेदर्धचन्द्रवत् । संधिद्वयाग्रसूत्रं वा बालपद्मं तदा भवेत् ॥ १५

---

१ ग. °स्मरलेवान्ता स्वन्दान्त । २ क ड °न्तीं मालिनं । छ °न्तीं मातृवं । ३ ग. शाकम्बरी । ४ क. ङ. °पञ्चाद° । ५ क. ङ. घ. गृहे । ६ ख. ङ. च वात्स्यद्वय । ७ क ङ. °म् । क्षात । ख. ग. °म् । गर्ग । ८ क. ङ. नर्तयेत् । ९ ख. ग. रक्तधातं । १० ख. ग. सूक्ष्माणि । ११ क. ख. ग. °द्भवेत् । १२ ख. °न्मात्रात्क्षात्कये । १३ ग. च. °विस्तृत । १४ क. ङ. च °द नूहे नज ।

संधिसूत्रार्धमानेन पृष्ठतः परिवर्तयेत् । तीक्ष्णाग्रं तन्तुघातेन कमलं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १६
मुक्तौ वृत्तं च वश्यादौ बालं पद्मं समानकम् । नवनाभं नवहस्तं भागैर्भक्तात्मकैश्च तत् ॥ १७
मध्येऽब्जं पट्टिकावीथीद्वारेणाब्जस्य मानतः । कण्ठोपकण्ठमुक्तानि तद्बाह्ये वीथिका मता ॥ १८
पञ्चभागान्विता सा तु समन्ताद्दशभागिका । दिग्विदिक्ष्वष्ट पद्मानि द्वारपद्मं सवीथिकम् ॥ १९
तद्बाह्ये पञ्चपदिका वीथिका पद्मभूषिता । पद्मवद्द्वारकण्ठस्तु पदिकं चाप्युपकण्ठकम् ॥ २०
कपोलं पदिकं कार्यं दिक्षु द्वारत्रयं स्फुटम् । कोणबन्धं त्रिपट्टं तु द्विपदं वज्रवद्भवेत् ॥ २१
मध्ये तु कमलं शुक्लं पीतं रक्तं च नीलकम् । पीतं शुक्लं च धूम्रं च रक्तं पीतं च मुक्तिदम् ॥२२
पूर्वादौ कमलान्यष्ट शिवविष्ण्वादिकं यजेत् । प्रासादमध्यतोऽभ्यर्च्य शक्रादीनब्जकादिषु ॥२३
अस्त्राणि बाह्यवीथ्यां तु विष्ण्वादीनश्वमेधभाक् । पवित्रारोहणादौ च महामण्डलमालिखेत्॥२४
अष्टहस्तं पुरा क्षेत्रं रसपक्षैर्विवर्तयेत् । द्विपदं कमलं मध्ये वीथिका पदिका ततः ॥ २५
दिग्विदिक्षु ततोऽष्टौ च नीलाब्जानि विवर्तयेत् । मध्यपद्मप्रमाणेन विस्तरश्चानि तानि तु ॥२६
दलसंधिविहीनानि नीलेन्दीवरकाणि च । तत्पृष्ठे पदिका वीथी (*स्वस्तिकानि तदूर्ध्वतः २७
द्विपदानि तथा चाष्टौ कृतभागकृतानि तु । वर्तयेत्स्वस्तिकांस्तत्र वीथिका पूर्ववद्बहिः ॥ २८
द्वाराणि कमलं यद्वदुपकण्ठयुतानि तु । रक्तं कोणं पीतवीथी) नलं पद्मं च मण्डले ॥ २९
स्वस्तिकादि विचित्रं च सर्वकामप्रदं गुह । पञ्चाब्जं पञ्चहस्तं स्यात्समन्ताद्दशभाजितम् ॥ ३०
द्विपदं कमलं वीथी पट्टिका दिक्षु पङ्कजम् । चतुष्कं पृष्ठतो वीथी पदिका द्विपदाऽन्यथा ॥ ३१
कण्ठोपकण्ठयुक्तानि द्वाराण्यब्जं तु मध्यतः । पद्माब्जमण्डले ह्यसितन्सितं पीतं च पूर्वकम् ॥ ३२
वैदू(दू)र्याभं दक्षिणाब्जे कुन्दाभं वारुणं कजम् । उत्तराब्जं तु शङ्खाभमन्यत्सर्वं विचित्रकम् ३३
सर्वकामप्रदं वक्ष्ये दशहस्तं तु मण्डलम् । विकारभक्तं तुर्यास्रं द्वारं तु द्विपदं भवेत् ॥ ३४
मध्ये पद्मं पूर्ववच्च विघ्नध्वंसं वदाम्यथ । चतुर्हस्तं पुरं कृत्वा वृत्तं चैव करद्वयम् ॥ ३५
वीथिका हस्तमात्रा तु स्वस्तिकैर्बहुभिर्वृता । हस्तमात्राणि द्वाराणि दिक्षु वृत्तं सपद्मकम् ॥ ३६
पद्मानि पञ्च शुक्लानि मध्ये पूज्यश्च निष्कलः । हृदयादीनि[3] पूर्वादौ विदिक्ष्वस्त्राणि वै यजेत् ३७
मार्गवत्त्वं पञ्च पद्मानि बुद्ध्याधारमतो वदे । शतभागे त्रिधिभागे पद्मं लिङ्गाष्टकं दिशि ॥ ३८
मेखलाभागसंयुक्तं कण्ठं द्विपदिकं भवेत् । आचार्यो बुद्धिमाश्रित्य कल्पयेच्च लतादिकम् ॥ ३९
चतुः पैद् पञ्चमाष्टादि खाञ्छिलाग्न्यादि मण्डलम् । खाक्षीन्दुसूर्यगं सर्वं खाक्षिवेदेन्दुवर्णनात् ४०
चत्वारिंशदधिकानि चतुर्दशशतानि हि । मण्डलानि हरेः शंभोर्देव्याः सूर्यस्य सन्ति च ॥४१
दश सप्तौ विभक्ते तु लतालिङ्गोद्भवं शृणु । दिक्षु पञ्च त्रयं चैकं त्रयं पञ्च च लोपयेत् ॥ ४२
ऊर्ध्वगे द्विपदे लिङ्गं मन्दिरं पार्श्वकोष्ठयोः । मध्ये न द्विपदं पद्मनथ चैकं च पङ्कजम् ॥ ४३
लिङ्गस्य पार्श्वयोर्भद्रे पदद्वारमलोपनात् । तत्पार्श्वशोभाः षड्लोप्य लताः[11] शेषास्तथा[12] हरेः ॥४४
ऊर्ध्वं द्विपदिकं लोप्यं हरेर्भद्राष्टकं स्मृतम् । रश्मिमालासमायुक्तं वेदलोपाच्च शोभिकम् ॥ ४५

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. पुस्तके नास्ति ।

---

१ क. ङ. 'वन्धे त्रिपाद तु त्रिप' । २ क. ङ. 'द्व नन्वनद्माणि मध्याधरान' । ३ ख. 'लिबभांगे' । ४ ख. ग. 'पद् लक्षनशा' । ५ क. ङ. 'खाक्षीन्दुसूर्य न्वर्य खाक्षिवै वेन्दव' । ६ छ 'खाक्षिचंवे' । ७ क. ङ. 'स च दिषेनु ङ' । ८ क. ङ. न च पद् पद्मनथ चैकाश्वङ्कतिन् । ङि' । ९ क. ङ. 'शंभोर्या देव्योपल' । १० ख. ग. 'पद्म लोपे' । ११ क. ङ. 'लोभाय' । १२ क. ङ. शोभिका । ख. ग. शोभिकम् ।

पञ्चविंशतिभिः पद्मं ततः पीठमपीठकम् । द्वयं द्वयं रक्षयित्वा उपशोभास्तथाऽष्ट च ॥ ४६
द्व्यंपादिरघ्यापकं भद्रं बृहन्मध्ये परं लघु । मध्ये नवपदं पद्मं कोणे भद्रचतुष्टयम् ॥ ४७
त्रयोदशपदं शेषं बुद्ध्याधारस्तु मण्डलम् । शतैपत्रं पद्माधिकं बुद्ध्याधारे हरादिषु ॥ ४८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मण्डलविधानकथनं नाम विंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३२० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९९६९

अथैकविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

अघोरास्त्रादिशान्तिकल्पः ।

ईश्वर उवाच—

अस्त्रयागः पुरा कार्यः सर्वकर्मसु सिद्धिदः । मध्ये पूज्यं शिवाद्यस्त्रं वज्रादीन्पूर्वतः क्रमात् ॥ १
पञ्चवक्त्रं दशकरं रणादौ पूजितं जये । (*ग्रहपूजा रविर्मध्ये पूर्वाद्याः सोमकादयः ॥ २
सर्वे एकादशस्थास्तु ग्रहाः स्युर्ग्रहपूजनात् । अस्त्रशान्तिं प्रवक्ष्यामि सर्वोत्पातविनाशिनीम् ॥) ३
ग्रहरोगादिशमनीं मारीशत्रुविमर्दिनीम्)। विनायकोपतापघ्नीमघोरास्त्रं जपेन्नरः ॥ ४
लक्षं ग्रहादिनाशः स्यादुत्पाते तिलहोमतः । दिव्ये लक्षं तदर्धेन व्योमजोत्पातनाशनम् ॥ ५
घृतेन लक्षपातेन उत्पाते भूमिजे हितम् । घृतगुग्गुलुहोमे च सर्वोत्पातादिमर्दनम् ॥ ६
दूर्वाक्षताज्यहोमेन व्याधयोऽथ घृतेन च । सहस्रेण तु दुःस्वप्ना विनश्यन्ति न संशयः ॥ ७
अयुताद्ग्रहदोषघ्नो यवाद्घृतविमिश्रितात् । विनायकार्तिशमनमयुतेन घृतस्य च ॥ ८
भूतवेतालशान्तिस्तु गुग्गुलैरयुतेन च । महावृक्षस्य भङ्गे तु व्यालकङ्के गृहे स्थिते ॥ ९
अरण्यानां प्रवेशे च दूर्वाज्याक्षतहावनात् । उल्कापाते भूमिकम्पे तिलाज्येनाऽऽहुताच्छिवम् ॥ १०
+रक्तस्रावे तु वृक्षाणामयुताद्गुग्गुलोः शिवम् । अकाले फलपुष्पाणां राष्ट्रभङ्गे च मारणे ॥ ११
द्विपदादेर्यदा मारी लक्षार्धाच्च तिलाज्यतः । हस्तिमारीप्रशान्त्यर्थं करिणीदन्तवर्धने ॥ १२
हस्तिन्यां मददृष्टौ च अयुताच्छान्तिरिष्यते । अकाले गर्भपाते तु जातं यत्र विनश्यति ॥ १३
विकृता यत्र जायन्ते यत्राकालेऽयुतं हुनेत् । तिलाज्यलक्षहोमस्तु उत्तमा(मः)सिद्धिसाधने ॥ १४
मध्यमायां तदर्धेन तत्पादादधमासु च । यथा जपस्तथा होमः सङ्ग्रामे विजयो भवेत् ॥ १५
अघोरास्त्रं जपेद्यस्य ध्यात्वा पञ्चास्यपूजितम् ॥ १६

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽघोरास्त्रादिशान्तिविधानकथनं नामैकविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३२१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९९८१

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः घ. पुस्तके नास्ति । + इदमर्धं नास्ति क. ङ. पुस्तकयोः ।

१ क. ङ. पीठं । २ क. ङ. 'से मध्यप' । ३ क. ङ. घ. शतपत्रं । ४ क. ङ. 'स्त्रयोगः । ५ क. घ. जयेत् । ६ क. ङ. दिव्यं । ७ क. ङ. 'ग्गुलेनायु' । ८ क. ङ. 'लकाके गृ' । ९ क. ङ. प्रदेशे । १० क. ङ. 'र्वाज्यघृतहोमात् । उ' । ११ क. ङ. 'आज्यहवनाच्छि' । १२ क. ङ. यजेत् । १३ क. ङ. 'साधक' । १४ घ. ङ. 'न उत्पा' ।

अथ द्वाविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

पाशुपतशान्तिः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये पाशुपतास्त्रेण शान्तिजापादि पूर्वतः । पादतः पूर्वनाशो हि फडन्तं चाऽऽपदादितुत् ॥ १

ॐ नमो भगवते महापाशुपतायातुलबलवीर्यपराक्रमाय त्रिपञ्चनयनाय नानारूपाय नानाप्रहरणोद्यताय सर्वाङ्गरक्ताय भिन्नाञ्जनचयप्रख्याय श्मशानवेतालप्रियाय सर्वविघ्ननिकृन्तनरताय सर्वसिद्धिप्रदाय भक्तानुकम्पिनेऽसंख्यवक्त्रभुजपादाय तस्मिन्सिद्धाय वेतालवित्रासिने शाकिनीक्षोभजनकाय व्याधिनिग्रहकारिणे (*पापभञ्जनाय सूर्यसोमाग्निनेत्राय विष्णुकवचाय खड्गवज्रहस्ताय यमदण्डवरुणपाशाय रुद्रशूलाय ज्वलज्जिह्वाय सर्वरोगविद्रावणाय ग्रहनिग्रहकारिणे) दुष्टनागक्षयकारिणे, ॐ कृष्णपिङ्गलाय फट्, क्रूराय फट्, वज्रहस्ताय फट्, शक्तये फट्, दण्डाय फट्, (+यमाय फट्, खड्गाय फट्, नैर्ऋताय फट्, वरुणाय फट्, †वज्राय फट्, पाशाय फट्, ध्वजाय फट्, अङ्कुशाय फट्, गदायै फट्, कुबेराय फट्, त्रिशूलाय फट्,) मुद्गराय फट्, चक्राय फट्, पद्माय फट्, नागास्त्राय फट्, ईशानाय फट्, खेटकास्त्राय फट्, मुण्डाय फट्, मुण्डास्त्राय फट्, कङ्कालास्त्राय फट्, पिच्छिकास्त्राय फट्, क्षुरिकास्त्राय फट्, ब्रह्मास्त्राय फट्, शक्त्यस्त्राय फट्, गणास्त्राय फट्, सिद्धास्त्राय फट्, पिलिपिच्छास्त्राय फट्, गन्धर्वास्त्राय फट्, पूर्वास्त्राय फट्, दक्षिणास्त्राय फट्, वामास्त्राय फट्, पश्चिमास्त्राय फट्, मन्त्रास्त्राय फट्, शाकिन्यस्त्राय फट्, योगिन्यस्त्राय फट्, दण्डास्त्राय फट्, नमोऽस्त्राय फट्, शिवास्त्राय फट्, ईशानास्त्राय फट्, महादण्डास्त्राय फट्, नागास्त्राय फट्, पुरुषास्त्राय फट्, अघोरास्त्राय फट्, वामदेवास्त्राय फट्, सद्योजातास्त्राय फट्, हृदयास्त्राय फट्, (×महास्त्राय फट्, गरुडास्त्राय फट्, राक्षसास्त्राय फट्, दानवास्त्राय फट्, क्षौं नरसिंहास्त्राय फट्, त्वष्ट्रस्त्राय फट्, सर्वास्त्राय फट्[१],) =लः फट्, नः फट्, (§भः फट्, पः फट्, मः फट्, श्रा फट्, हूँ फट्, भूः फट्, भुवः फट्, स्वः फट्, महः फट्, जनः फट्, तपः फट्, सत्यं फट्, सर्वलोक फट्, सर्वपाताल फट्, सर्वतत्त्व फट्, सर्वप्राण फट्, सर्वनाडी फट्, सर्वकारण फट्, सर्वदेव फट्, ह्रीं फट्, श्रीं फट्, हूं फट्, स्त्रूं फट्, आं फट्, लां फट्, वैराग्याय फट्[¶]) मायास्त्राय फट्, कामास्त्राय फट्, क्षेत्रपालास्त्राय फट्[२], हुंकारास्त्राय फट्, भास्करास्त्राय फट्, चन्द्रास्त्राय फट्, विघ्नेश्वरास्त्राय फट्, गौः, गां फट्, स्रौं स्रौं फट्, ह्रौं ह्रौं फट्, भ्रामय भ्रामय फट्, संतापय संतापय फट्, छादय च्छादय फट्, उन्मूलयोन्मूलय फट्, त्रासय त्रासय फट्, संजीवय संजीवय फट्, विद्रावय विद्रावय फट्, सर्वदुरितं नाशय नाशय फट्, ।

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः ख. पुस्तके नास्ति । † इद पदद्वयं नास्ति ग. पुस्तके । × धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः ख पुस्तके नास्ति । = एतदादि भुवः फडित्यन्तग्रन्थस्थाने क. ङ पुस्तकयोरेव ग्रन्थो वर्तते—"अः फट्, या फट्, मः फट्, भो फट्, भ्र फट्" इति । § धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति । ¶ एतत्पुरतोऽधिकं घ. पुस्तके यथा—"कः फट्, मः फट्" इति ।

१ क. ङ. शिवदनाय । २ छ. 'ट्, नः फट्, मः फट्, पः । ३ छ. सुं । ४ क. ङ. । ॐ कां । ५ छ. ह्रीं ।

संकृदावर्तनादेव सर्वविघ्नान्विनाशयेत् । शतावर्तेन चोत्पातान्रणादौ विजयो भवेत् ॥ २
घृतगुग्गुलहोमाच्च असाध्यानपि साधयेत् । पठनात्सर्वशान्तिः स्यादाशु पाशुपतस्य च ॥ ३

इत्याग्निमहापुराण आग्नेये पाशुपतशान्तिकथनं नाम द्वाविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३२२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९५८४

अथ त्रयोविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

षडङ्गान्यघोरास्त्राणि ।

ईश्वर उवाच—
ओं हूं स इति मन्त्रेण मृत्युरोगादि शाम्यति । लक्षाहुतिभिर्दूर्वाभिः शान्तिं पुष्टिं प्रसाधयेत् १
अथ वा प्रणवेनैव मायया वा षडानन । दिव्यान्तरिक्षभौमानां शान्तिरुत्पातवृन्दके ॥ २
ॐ नमो भगवति गङ्गे कालि कालि महाकालि महाकालि मांसशोणितभोजने रक्तकृष्णमुखि वशमानय मानुषान स्वाहा ॥ ३
ॐ लक्षं जप्त्वा दशांशेन हुत्वा स्यात्सर्वकर्मकृत् । वशं नयति शक्रादीन्मानुषेष्वेषु का कथा ॥ ४
अन्तर्धानकरी विद्या मोहनी जम्भनी तथा । वशं नयति शत्रूणां शत्रुबुद्धिप्रमोहिनी ॥ ५
कामधेनुरियं विद्या सप्तधा परिकीर्तिता । मन्त्रराजं प्रवक्ष्यामि शत्रुचौरादिमोहनम् ॥ ६
महाभयेषु सर्वेषु स्मर्तव्यं हरिपूजितम् । लक्षं जप्त्वा तिलैर्होमः सिध्येदुद्धारकं शृणु ॥ ७
ॐ हले शूले एहि ब्रह्मसत्येन (*विष्णुसत्येन रुद्रसत्येन) रक्ष मां वाचेश्वराय स्वाहा ॥ ८
दुर्गाचारपते यस्माचेन दुर्गा शिवा मता ॥ ९
ॐ ह्रीं चण्डकपालिनि दन्तान्किटि किटि क्षिटि क्षिटि गुह्ये भ्राम् ॥ १०
अनेन मन्त्रराजेन क्षालयित्वा तु तण्डुलान् । त्रिशद्वाराणि जप्तानि तच्चौरेषु प्रदापयेत् ॥ ११
दन्तैश्चूर्णानि शुक्लानि पतितानि हि शुद्धये ॥ १२
ॐ ज्वलल्लोचन कपिलजटाभारभास्वर विद्रावण त्रैलोक्य डामर डामर दर दर भ्रम भ्रमाऽऽक्रुद्धाऽऽक्रुद्धे तोटय तोटय मोटय मोटय दह दह पच पच, एवं सिद्धिरुद्रो ज्ञापयति 'यदि ग्रहोपगतः स्वर्गलोके देवलोके वाऽऽरामविहाराचले तथाऽपि तमावर्तयिष्यामि बलिं 'गृह्ण गृह्ण ददामि ते स्वाहेति ॥ १३
क्षेत्रपालबलिं दत्त्वा ग्रहो न्यासोद्दिन्दन्ग्नेत् । ग्रहयो नाशमायान्ति रणे वैरगणक्षयः ॥ १४
हंसबीजं तु विन्यस्य विषं तु निर्विषं हरेत् । अगरु चन्दनं कुष्ठं कुङ्कुमं नागकेसरम् ॥ १५

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति क ङ. पुस्तकयोः । विष्णुरुद्रसत्येनेति ख. ग. पुस्तकयोः ।

---

१ ख. ग. सकृदाव° । २ ख. ङ. °र्तेन महोत्पा° । ३ ख. ङ. स्यादसाधा° । ४ क ङ ओं ए, ह° । ग ओं ह्रं हः ध ह° । घ. ओं नु स ह° । ५ ख हूं हं म । ६ ग. °त्युरोगादि । ७ घ ङ °षाय स्वाहा । ८ क ङ. हरि पूजनम् । ख. हरपूजनम् । ९ क. ख. च. °च्छिद्र° । १० ख. ॥ किटि किटि क्षिटि क्षिटि गुह्ये फट्, हूं ह्रीं । ११ क ङ. °र भ्राम भ्रामा° । १२ क. ङ. °इ त्रोटय त्रोटय मो° । १३ ख. ङ. °च हन हन प° । १४ ख. °ाद्दर्द मन्त्र° । १५ क ङ वै ष्ण° । ख. वैरि°।

(षडङ्गान्यघोरास्त्राणि)

ं वै देवदारुं च समं कृत्वाऽथ धूपकः । माक्षिकेण समायुक्तो देववस्त्रादिधूपनात् ॥ १६

वादे मोहने स्त्रीणां मण्डने कलहे शुभः । कन्याया वरणे भाग्ये मायापक्षेण मक्षितः ॥ १७

रोचना नागपुष्पाणि कुङ्कुमं च मनःशिला । ललाटे तिलकं कृत्वा यं पश्येत्स वशी भवेत्

ावर्यास्तु चूर्णं तु दुग्धपीतं च पुत्रकृत् । नागकेशरचूर्णं तु घृतपक्वं तु पुत्रकृत् ॥ १९

लाशबीजपानेन लभते पुत्रकं तथा ॥ २०

मुत्तिष्ठ चामुण्डे जम्भय जम्भय मोहय मोहयामुकं वशमानय वशमानय स्वाहा ॥ २१

विंशा सिद्धविद्या सा नदीतीरमृदा स्त्रियम् । कृत्वोन्मत्तरसेनैव नामाऽऽलिख्यार्कपत्रके २२

ोत्सर्गं ततः कृत्वा जपेच्चामानयेत्स्त्रियम् ॥ २३

क्षुं सः वषट् ॥ २४

ामृत्युंजयो मन्त्रो जप्याद्धोमाच्च पुष्टिकृत् ॥ २५

हं सः, ह्रूं, हूं मः, हः, सौं स्कौः ॥ २६

संजीविनी विद्या अष्टार्णा जपकृद्रणे । मन्त्रा ईशानमुख्याश्च धर्मकामादिदायकाः ॥ २७

ानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानाम् । ब्रह्मणश्चाधिपतिर्ब्रह्म शिवो मेऽस्तु सदाशिवः ॥ २

तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ २९

अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरतरेभ्यस्तु सर्वतः । सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्तेऽस्तु रुद्ररूपेभ्यः

वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः कालाय नमः कलविकरणाय
ो बलविकरणाय नमो बलाय नमो बलप्रमथनाय नमः । सर्वभूतदमनाय नमो मनो-
नाय नमः ॥ ३१

सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमः । भवे भवे नातिभवे भवस्व मां भवोद्भवाय नमः

ब्रह्माङ्गषट्कं च वक्ष्येऽहं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ ३३

नमः परमात्मने पराय कामदाय परमेश्वराय योगाय योगसंभवाय सर्वकराय कुरु कुरु
त्य सत्य भव भव भवोद्भव वामदेव सर्वकार्यकर पापप्रशमन सदाशिव प्रसन्न नमोऽस्तु
स्वाहा ॥ ३४

यं सर्वार्थदं तु सप्तलक्षरसंयुतम् ॥ ३५

शिव शिवाय नमः शिरः, ॐ शिव हृदये ज्वालिनि स्वाहा शिखा, ॐ शिवात्मक महातेजः
ाज प्रभु संवर्तय महाघोरकवच पिङ्गल, नमः । महाकवच शिवाज्ञया हृदयं बन्ध बन्धं
पूर्णय पूर्णय चूर्णय चूर्णय सूक्ष्मासूक्ष्मवज्रधर वज्रपाशधर वज्रशरीर मेच्छरीरमनुप्रविश्य
दुष्टान्स्तम्भय स्तम्भय हूंरूम् ॥ ३६

---

* सद्य सद्येति नास्ति क ङ. पुस्तकयोः । † एतत्परतः—"भवाहि शिवः" इत्यधिकं क. ङ. पुस्त-
ः । + धनुर्विद्यान्तर्गतमन्त्रः क. ङ. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

---

१ क. ख. देहवं । २ क. ङ. पुत्रदत् । ३ क. ङ. घृतपीतं । ४ क. ङ. 'त्सोन्मत्तर' । ५ ख. ग. ओं हुं
सौ स्रोः, मृं । घ. ओं ह हू ह क्षः सौ स्रोः, नृं । ६ छ. हू ग, ह, । ७ क. ङ. 'संमक्षनामी' । ८ क.
पर्वकाराय । ख. ग. सर्वकाराय । ९ क. ङ. न्यावर्तय । ख. आवर्तय । १० क. ङ. च. 'न्ध भवदूरक्षदुर क'
। छ. 'न्ध पूर्णय पूर्णय चू' । ११ छ. 'ऽमनुसंप्रावशनिर' । १२ छ. मम प्रा' । १३ छ. हुन ।

अक्षराणां तु कवचं शतं पञ्चाक्षराधिकम् ॥ १७

ओमोजसे नेत्रम्, ॐ पुस्फुर पुस्फुर तनुरूप तनुरूप) चट चट प्रचट प्रचट कट कट वम वम घातय घातय हूं फट्, अघोरास्त्रम् ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये षडङ्गाघोरास्त्रकथनं नाम त्रयोविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३२३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९६२१

अथ चतुर्विंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

रुद्रशान्तिः ।

ईश्वर उवाच—

शिवशान्तिं प्रवक्ष्यामि कल्पाघोरमपूर्वकम् । सप्तकोट्यधिपो घोरा(रो) ब्रह्महत्याद्यघार्दनः ॥ १

उत्तमाधमसिद्धीनामालयोऽखिलरोगनुत् । दिव्यान्तरी(रि)क्षभौमानामुत्पातानां विमर्दनः ॥ २

विषग्रहपिशाचानां ग्रसनः सर्वकामकृत् । प्रायश्चित्तमघो(घौ)घार्तौ दौर्भाग्यार्तिविनाशनम् ॥ ३

एकवीरं तु विन्यस्य ध्येयः पञ्चमुखः सदा । शान्तिके पौष्टिके शुक्लो रक्तो वश्येऽथ पीतकः ॥ ४

स्तम्भने धूम्र उच्चाटमारणे कृष्णवर्णकः । कर्षणे कपिलो मोहे द्वात्रिंशद्वर्णमर्चयेत् ॥ ५

त्रिंशल्लक्षं जपेन्मन्त्रं होमं कुर्याद्दशांशतः । गुग्गुलघृतयुक्तेन सिद्धे सिद्धार्थसर्वकृत् ॥ ६

अघोरान्नापरो मन्त्रो विद्यते भुक्तिमुक्तिकृत् । अब्रह्मचारी ब्रह्मचारी अस्नातः स्नातको भवेत् ७

अघोरास्त्रमघोरस्तु द्वाविमौ मन्त्रराजकौ । जपहोमार्चनाद्युद्धे शत्रुसैन्यं विमर्दयेत् ॥ ८

रुद्रशान्तिं प्रवक्ष्यामि शिवां सर्वार्थसाधनीम् । पुत्रार्थं ग्रहनाशार्थं विषव्याधिविनष्टये ॥ ९

दुर्भिक्षमारीशान्त्यर्थं दुःस्वप्नहरणाय च । बलादिराज्यप्राप्त्यर्थं रिपूणां नाशनाय च ॥ १०

अकाले फलिते वृक्षे सर्वग्रहविमर्दने । पूजने तु नमस्कारः स्वाहान्ते हवनं तथा ॥ ११

आप्यायने वषट्कारं पुष्टौ वौषण्नियोजयेत् । चकारद्वितयस्थाने जातियोगं तु कारयेत् ॥ १२

ॐ रुद्राय ठ, ॐ वृषभाय नमोऽविमुक्तायासंभवाय पुरुषाय पञ्चपूज्याय ईशपुत्रे पौरुषे पञ्चे पञ्चोत्तरे विश्वरूपाय करालाय विकृतरूपाय, (+अविकृतरूपाय) ॥ १३

निकृतौ चापरे काले अप्सु माया च नैर्ऋते ॥ १४

एकपिङ्गलाय श्वेतपिङ्गलाय कृष्णपिङ्गलाय नमः ॥ १५

मधुपिङ्गलाय नियतावनन्तायाऽऽर्द्राय शुष्काय पयोगणाय कालतत्त्वे करालाय विकरालाय द्वौ मायातत्त्वे सहस्रशीर्षाय सहस्रवक्त्राय *सहस्रैकरचरणाय सहस्रलिङ्गाय ॥ १६

विद्यातत्त्वे सहस्राक्षाद्विन्यसेद्दक्षिणे दले ॥ १७

+ धनुश्चिह्नान्तर्गत नास्ति क. ख. ग. ङ. पुस्तकेषु । * इद पद नास्ति ख ग. पुस्तकयोः ।

---

१ ख. ग. अरणार्णव । २ क ङ. च हुम् । ३ क. ङ. गुग्गुल घृतसंयुक्त सि । ४ छ. सिद्धोऽसिद्धोऽर्थ । ५ क. ङ. ज्यप्रिय्यर्थे । ६ क ङ. हान्तो हवने मनुः । आ० । छ. हान्तो हवने तथा । आ० । ७ ख. द् । औका क. ङ. द् । दका । ८ ग. यातियोग । ९ क. ङ. य नम, ॐ । छ. य च चे ॐ । १० क. ङ. काय स । ११ क. ङ य च गुर्याय । छ. य च पू । १२ ख. ईशपत्रे । छ. ईशानाय । १३ छ. पौरुषाय । १४ छ. य चोत्त । १५ क. ङ. च. नियतौ । १६ क. ङ. हृदनिङ्गलाय । १७ छ. मः । मधुपिङ्गलाय नमः, ग । १८ ख. ग. निपातिताय । १९ क. ङ. सहस्रकिरणाय ।

(रुद्रशान्तिविधानम्)

एकजटाय द्विजटाय त्रिजटाय स्वाहाकाराय स्वधाकाराय वषट्काराय षड्रुद्राय ॥ १८
ईशतत्त्वे तु वह्निपत्रे स्थिता गुह ॥ १९
[2]भूपतये *पशुपतये उमापतये कालाधिपतये ॥ २०
सदाशिवाख्यतत्त्वे षट् पूज्याः पूर्वदले स्थिताः ॥ २१
[3]उमायैकरूपधारिणि, ॐ कुरु कुरु रुहिणि रुहिणि रुद्रोऽसि देवानां देव देव विशाख हन हन
दह दह पच पच मथ मथ तुरु तुरु, अरु, अर्ह मुरु मुरु रुद्रशान्तिमनुस्मर कृष्णपिङ्गल, अका- २२
लपिशाचाधिपतिविश्वेश्वराय नमः ॥ २३
शिवतत्त्वे कर्णिकायां पूज्यौ ह्युमामहेश्वरौ ॥
ॐ व्योमव्यापिने व्योमरूपाय सर्वव्यापिने शिवायानन्ताय +नाथायानाश्रिताय शिवाय २४
शिवतत्त्वे नव पदानि व्योमव्याप्यभिधास्य हि ॥
शाश्वताय योगपीठसंस्थिताय नित्ययोगिने ध्यानाहाराय ×नमः । ॐ नमः शिवाय सर्वप्रभवे २५
शिवाय, ईशानमूर्धाय तत्पुरुषाय पञ्चवक्त्राय ॥ २६
नवपदं पूर्वदले सदाख्ये पूजयेद्गुह ॥
अघोरहृदयाय वामदेवगुह्याय सद्योजातमूर्तये । ॐ नमो नमः । गुह्यातिगुह्याय गोप्त्रेऽनिधनाय
सर्वयोगाधिकृताय ज्योतीरूपायाग्निपात्रे ईशतत्त्वे निर्धानतत्त्वे तुं गमपते परमेश्वराय, अचेतना- २७
चेतन व्योमन् व्यापिन(न) अरूपिन् । प्रमथ तेजस्तेजः ॥ २८
मायातत्त्वे नैर्ऋते तु कालतत्त्वेऽथ वारुणे ॥
ॐ धृ धृं नाना वां वामनिधन निधनोद्भव शिव सर्व परमात्मन् । महादेव सद्भावेश्वर महा-
तेजयोगाधिपते मुञ्च मुञ्च प्रमथ प्रमथ, ॐ सर्व सर्व, ॐ भव भव, ॐ भवोद्भव सर्वभूतसुखप्रद ३०
वायुपत्रेऽथ नियतौ पुरुषे चोत्तरे नव ॥
सर्वसांनिध्यकर ब्रह्मविष्णुरुद्रपरानर्चितास्तुतं स्तुत साक्षिण साक्षिण तुरु तुरु पतङ्ग पतङ्ग
†पिङ्ग पिङ्ग =ज्ञान ज्ञान शब्द शब्द सूक्ष्म सूक्ष्म शिव शिव सर्वप्रद सर्वप्रद, ॐ नमः ३१
शिवाय, ॐ नमो नमः शिवाय, ॐ नमो नमः ॥
ईशाने प्राकृते तत्त्वे पूजयेज्जुहुयाज्जपेत् । ग्रहरोगादिमायार्तिशमनी सर्वसिद्धिकृत् ॥ ३२

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रुद्रशान्तिविधानकथनं नाम चतुर्विंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३२४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१६६५३

---

* इदं पदं नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु । + इदं पदं नास्ति ख. ग. पुस्तकयोः । × इदं पदं नास्ति क. ङ.
च. पुस्तकेषु । † इदं पदद्वयं नास्ति ख. ग. च. पुस्तकेषु । = इदं पदद्वयं नास्ति क. ङ. पुस्तकयोः ।

१ क. ङ. भूतपतये । २ ख. 'ये भूतपतये महाभूतपतये प' । ३ छ. 'यै कुरु' । ४ ख. ग. च. ॐ तुरु
तुरु । ५ ख. ग. 'थ तुरु तुरु, अ' । ६ ख. ग. 'द स्वद स्वद रु' । ७ क. ख. ङ. च. रुका । ८ छ. 'न्नायानां' ।
९ ख. ग. 'न तव । १० ख. ग. 'वंभावाधि' । ११ ख. ग. ध्यान । १२ छ. 'पादिप' । १३ ख. ग. ॐ नमः । १४ क.
ङ. ज्योतिरू' । १५ छ. 'त्रे हीमत' । १६ छ. 'यातं द्व याध्मने प' । १७ ख. ग. तु चास्पगेः । १८ छ. 'य वे' ।
१९ क. ङ. व्योमन् । २० क. ङ. व्यापिन् । । व्यापिने २१ छ. प्रम । २२ क. ङ. ध ओं नाना ओं वां । २३ क.
ङ. छ. 'निधान । २४ छ. प्रमथ प्रमथ, ॐ । २५ ख. ग. पद्मान । २६ ख. ग. 'व सां' । २७ ख. ग. तद । २८ क.
ङ. सर्वद । ख. ग. पद । २९ क. ङ. च. 'पारिता' ।

अथ पञ्चविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

अंशकादिः ।

ईश्वर उवाच—

रुद्राक्षकटकं धार्यं विषमं सुसमं दृढम् । एकत्रिपञ्चवदनं यथालाभं तु धारयेत् ॥ १

द्विचतुःषण्मुखं शस्तमव्रणं तीव्रकण्टकम् । दक्षबाहौ शिखादौ च धारयेच्चतुराननम् ॥ २

अब्रह्मचारी ब्रह्मचारी अस्नातः स्नातको भवेत्।(*हैमी वा मुद्रिका धार्या शिवमन्त्रेण चाऽऽर्चयेत्
शिवः शिखा तथा ज्योतिः सावित्रश्चेति गोचराः)। गोचरं तु कुलं ज्ञेयं तेन लक्ष्यस्तु दीक्षितः ४

प्राजापत्यो महीपालः कापोतो ग्रन्थिकः शिवे । कुटिकाश्चैव वेतालाः पद्महंसाः शिखाकुले ॥ ५

धृतराष्ट्रा बकाः काका गोपाला ज्योतिसंज्ञके । कुटिका सौठराश्चैव गुटिका दण्डिनोऽपरे ॥ ६

सावित्री गोचरे चैवमेकैकस्तु चतुर्विधः । सिद्धाद्यंशकमाख्यास्ये येन मन्त्रः सुसिद्धिदः ॥ ७

भूमौ तु मातृका लेख्याः कूटैयन्त्रविवर्जिताः । मन्त्राक्षराणि विश्लिष्य अनुस्वारं नयेत्पृथक् ॥ ८

साधकस्य तु या संज्ञा तस्या विश्लेषणं चरेत् । मन्त्रस्याऽऽदौ तथा चान्ते साधकार्णानि योजयेत्
सिद्धः साध्यः सुसिद्धोऽरिः संज्ञातो गणयेत्क्रमात् । मन्त्रस्याऽऽदौ तथा चान्ते सिद्धिदः
स्याच्छतांशतः ॥ १०

सिद्धादिश्चान्तसिद्धिश्च तत्क्षणादेव सिध्यति । सुसिद्धादिः सुसिद्धान्तः सिद्धवत्परिकल्पयेत्.॥

अरिमादौ तथाऽन्ते च दूरतः परिवर्जयेत् । सिद्धः सुसिद्धश्चैकार्थे अरिः साध्यस्तथैव च ॥ १२

आदौ सिद्धः स्थितो मन्त्रस्तदन्ते तद्वदेव हि । मध्ये रिपुसहस्राणि न दोषाय भवन्ति हि ॥१३

मायाप्रसादप्रणवेनांशकाख्यातमन्त्रके । ब्रह्मांशको ब्रह्मविद्या विष्णवंशो वैष्णवः स्मृतः ॥ १४

रुद्रांशको वैली वीर इन्द्रांशश्चेश्वरप्रियः । नागांशो नागस्तब्धाक्षो यक्षांशो भूषणप्रियः ॥ १५

गन्धर्वांशोऽतिगीतादि भीमांशो राक्षसांशकः । दैत्यांशः स्याद्युद्धकृच्छ्रीमानी विद्याधरांशकः १६

पिशाचांशो मलाक्रान्तो मन्त्रं दद्यान्निरीक्ष्य च । मन्त्र एकाक्षरादन्तः स्याद्विधा पञ्चाशताववि॥

वाला विंशाक्षरान्ता च रुद्रा द्वाविंशगायुधा । तत ऊर्ध्वं तु ये मन्त्रा वृद्धा यावच्छतत्रयम्॥१८

अकारादिहकारान्ताः क्रमात्पक्षौ सितासितौ । अनुस्वारविसर्गेण विना चैव स्वरा दश ॥ १९

ह्रस्वाः शुक्ला दीर्घाः श्यामास्तिथयः प्रतिपन्मुखाः। उदिते शान्तिकादीनि भ्रमिते वश्यकादिकम्
भ्रामिते संध्ययोः द्वेषोच्चाटने स्तम्भनेऽस्तकम् । इडावाहे शान्तिकाद्यं पिङ्गले कर्षणादिकम् ॥

मारणोच्चाटनादीनि विषुवे पञ्चधा पृथक् । अधरस्य गृहे पृथ्वी ऊर्ध्वं तेजोऽन्तरा द्रवः ॥ २२

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थस्थानेऽयं पाठो दृश्यते क. ङ. पुस्तकयोः—हैमी धार्याऽसिमन्त्रेण वाच्य तु शिरसः शिखा । तथा ज्योतिषमाविश्य सावित्रश्चेति गोचरा इति ।

---

१ क. ङ. 'येदनुवासम्' । २ क. ङ. शिवाकु' । ३ छ. सागरध्वे' । ४ ख ग. 'ण्डिनो प' । ५ छ. 'दप्रदवि' । ६ छ. याजयेत् । ७ ख ग. 'द्धः स्वासि' । ८ क. ङ. 'देद्वदि. । म' । ९ क. ङ. 'नाङ्कसंख्यातम' । १० क. ङ. विष्णवंशो । ११ छ. 'को भवेद्वीर । १२ क ङ च मनी । १३ क. ङ नागाङ्गो । १४ क. ङ. 'गस्तद्वक्षो । १५ क. ङ. 'धांशो भू' । १६ क. ङ. घ. च रणाद्यादिविद्यायु' । ख. च. च वर्णा द्वा' । १७ क. ङ. बधका' । १८ छ. ग. भ्रामिते । १९ क. ङ. मध्यया ।

रन्ध्रपार्श्वे वह्निर्वायुः सर्वं व्याप्य महेश्वरः। स्तम्भनं पार्थिवे शान्तिर्जले वश्यादि तैजसे ॥
वायौ स्याद्भ्रमणं शून्ये पुण्यं कालं समभ्यसेत् ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽक्षरादिकथनं नाम पञ्चविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३२५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१६७३

अथ षड्विंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः।

गौर्यादिपूजा।

ईश्वर उवाच—

सौभाग्यादेरुमापूजां वक्ष्येऽहं भुक्तिमुक्तिदाम्। मन्त्रध्यानं मण्डलं च मुद्रां होमादिसाधनम् ॥१
चित्रभानुं शिवं कालं महाशक्तिसमन्वितम्। इडाद्यं परतोद्धृत्य सद्वं सविकारणम् ॥ २
द्वितीयं द्वारकाक्रान्तं गौरीगतिपदान्वितम्। चतुर्थ्यन्तं प्रकर्तव्यं गौर्या वै मूलवाचकम् ॥ ३
ॐ ह्रीं सः शौं*गौर्यै नमः। ४
नमार्णत्रितयेनैव जातियुक्तं षडङ्गकम्। आसनं प्रणवेनैव[3] मूर्तिं वै हृदयेन तु ॥ ५
ऊहकं च तथा कालं शिवबीजं समुद्धरेत्। प्राणं दीर्घस्वराक्रान्तं षडङ्गं जातिसंयुतम् ॥ ६
आसनं प्रणवेनात्र मूर्तिन्यासं हृदाऽऽचरेत्। यामलं कथितं यस्य एकवीरं वदाम्यथ ॥ ७
व्यापकं सृष्टिसंयुक्तं वह्निमायाकृशानुभिः। शिवशक्तिमयं बीजं हृदयादिविवर्जितम् ॥ ८
गौरीं यजेद्धेमरूप्यां काष्ठेमां शैलजादिकाम्। पञ्चपिण्डां तथाऽव्यक्तां कोणे मध्ये तु पञ्चमम् ॥
ललिता सुभगा गौरी क्षोभनी(णी) चाग्नितः क्रमात्। वामा ज्येष्ठा क्रिया ज्ञाना वृत्ते पूर्वादितो यजेत् ॥ १०
पीठे वामभागे तु शिवस्याव्यक्तरूपकम्। व्यक्ता द्विनेत्रा त्र्यक्षा वा शुद्धा वा शंकरान्विता ॥
पीठपद्मद्वयस्था वा द्विभुजा वा चतुर्भुजा। सिंहस्था वा वृकस्था वा अष्टाष्टादशसत्करा ॥ १२
स्रगक्षसूत्रकलिकां गलकोत्पलपिण्डिका। शरं धनुर्वा सव्येन पाणिनाऽन्यतमं महत् ॥ १३
वामेन पुस्तताम्बूलदण्डाभयकमण्डलुम्। गणेशं दर्पणेष्वासान्दद्यादेकैकशः क्रमात् ॥ १४
व्यक्ताव्यक्ताऽथ वा कार्या पद्ममुद्रा स्मृताऽऽसने। लिङ्गमुद्रा शिवस्योक्ता +मुद्रा चाऽऽवाहनी द्वयोः
शक्तिमुद्रा तु योन्याख्या चतुरस्रं तु मण्डलम्। चतुर्हस्तं त्रिपत्राब्जं मध्यकोष्ठचतुष्टये ॥ १६
त्र्यस्रार्धे चार्धचन्द्रं तु द्विपदं द्विगुणं क्रमात्। द्विपदं द्वारकण्ठं तु द्विगुणादुपकण्ठतः ॥ १७
द्वारत्रयं त्र्यं दिक्षु अथ वा भद्रके यजेत्। स्थण्डिले वाऽथ संस्थाप्य पञ्चगव्यामृतादिना ॥ १८
रक्तपुष्पाणि देयानि पूजयित्वा गुरुङ्मुखः। शतं हुत्वा घृताग्रं च पूर्णादः सर्वसिद्धिभाक् ॥
बलिं दत्त्वा कुमारीश्च तिस्रो वा चाष्ट भोजयेत्। नैवेद्यं शिवभक्तेषु दद्यान्न स्वयमाचरेत् ॥२०

---

* इदं पदं नास्ति क. ङ. च. पुस्तकेषु। + "मुद्राऽऽवाहन तयोः" इत्यपि क्वचित्पाठः।

---

१ छ. 'रीभ्राति'। २ छ. 'कमुन्नम्'। ३ क. ख. ग. ट. 'प्रणुरा'। ४ क. ङ. जातसुमन्। ५ ख. ग. ०भ्यजा। क. ङ. कोष्ठजा। ६ ख. ग. 'यस्तारा द्वि'। ७ क. ख. ङ. 'का भलाको'। ८ क. ङ. 'डा द्विदाऽऽ' ९ ख. 'ठ्यन्। न्य'। १० ख. ग. त्रियो।

कन्यार्थी लभते कन्यामपुत्रः पुत्रमाप्नुयात् । दुर्भगा चैव सौभाग्यं राजा राज्यं जयं रणे ॥ २०
अष्टलक्षैश्च वाक्सिद्धिर्देवाद्या वशमाप्नुयुः । अनिवेद्य न चाश्नीयाद्वामहस्तेन चार्चयेत् ॥ २१
अष्टम्यां च चतुर्दश्यां तृतीयायां विशेषतः । मृत्युंजयार्चनं वक्ष्ये पूजयेत्कलशोदरे ॥ २२
कूर्चमानं च प्रणवो मूर्तिरौजूंस ईदृशम् । मूलं च वौषडन्तेन कुम्भमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ २३
होमयेत्क्षीरदूर्वाज्यममृतां च पुनर्नवाम् । पायसं च पुरोडाशमयुतं तु जपेन्मनुम् ॥ २४
चतुर्मुखं चतुर्बाहुं द्वाभ्यां च कलशं दधत् । वरदाभयकं द्वाभ्यां स्नायाद्वै कुम्भमुद्रया ॥ २५
आरोग्यैश्वर्यदीर्घायुरौषधं मन्त्रितं शुभम् । अपमृत्युहरो ध्यातः पूजितो ह्येत एव सः ॥ २६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये गौर्यादिपूजावर्णनं नाम षड्विंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३२६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९७०२

अथ सप्तविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

देवालयमाहात्म्यम् ।

ईश्वर उवाच—

व्रतेश्वरांश्च सत्यादीनिष्ट्वा व्रतसमर्पणम् । अरिष्टशमने शस्तमरिष्टं सूत्रनायकम् ॥ १
हेमरत्नमयं भूत्यै महाशङ्खं च मारणे । आप्यायने शङ्खसूत्रं मौक्तिकं पुत्रवर्धनम् ॥ २
स्फाटिकं भूतिदं कौशं मुक्तिदं रुद्रनेत्रजम् । धात्रीफलप्रमाणेन रुद्राक्षं चोत्तमं ततः ॥ ३
समेरुं मेरुहीनं वा सूत्रं जप्यं तु मानसम् । अनामाङ्गुष्ठमाक्रम्य जपं भाष्यं तु कारयेत् ॥ ४
तर्जन्यङ्गुष्ठमाक्रम्य न मेरुं लङ्घयेज्जपे । प्रमादात्पतिते सूत्रे जप्तव्यं तु शतद्वयम् ॥ ५
सर्ववाद्यमयी घण्टा तस्या वादनमर्थकृत् । गोशकृन्मूत्रवल्मीकमृत्तिकाभस्मवारिभिः ॥ ६
वेश्मायतनलिङ्गादेः कार्यमेवं विशोधनम् । स्कन्दों नमः शिवायेति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥ ७
गीतः पञ्चाक्षरो वेदे लोके गीतः षडक्षरः । ओमित्यन्ते स्थितः शम्भुर्मुद्रार्थे वटबीजवत् ॥ ८
क्रमान्नमः शिवायेति ईशानाद्यानि वै विदुः । षडक्षरस्य सूत्रस्य भाष्यं विद्याकदम्बकम् ॥ ९
यदों नमः शिवायेति एतावत्परमं पदम् । अनेन पूजयेल्लिङ्गं लिङ्गे यस्मात्स्थितः शिवः ॥ १०
अनुग्रहाय लोकानां धर्मकामार्थमुक्तिदः । यो न पूजयते लिङ्गं न स धर्मादिभाजनम् ॥ ११
लिङ्गार्चनाद्भुक्तिमुक्तिर्यावज्जीवमतो यजेत् । वरं प्राणपरित्यागो भुञ्जीतापूज्य नैव तम् ॥ १२
रुद्रस्य पूजनाद्रुद्रो विष्णुः स्याद्विष्णुपूजनात् । सूर्यः स्यात्सूर्यपूजातः शक्त्यादिः शक्तिपूजनात्
सर्वयज्ञतपोदाने तीर्थे वेदेषु यत्फलम् । तत्फलं कोटिगुणितं स्थाप्य लिङ्गं लभेन्नरः ॥ १४
त्रिसंध्यं योऽर्चयेल्लिङ्गं कृत्वा बिल्वेन पार्थिवम् । शतैकादशिकं यावत्कुलमुद्धृत्य नाकभाक्॥ १५
भक्त्या वित्तानुसारेण कुर्यात्प्रासादसंचयम् । अल्पे महति वा तुल्यं फलमाढ्यदरिद्रयोः ॥ १६
भागद्वयं च धर्मार्थे कल्पयेज्जीवनाय च । धनस्य भागमेकं तु अनित्यं जीवितं यतः ॥ १७

---

१ क. ङ. °न वाऽर्चे° । २ ख. ग. °तुनायक° । क. ङ. °सूत्रनायकं । ३ क. ङ. भुवि । ४ क. ङ. अपापने ।
५ क. ङ. °मार्गेण न । ६ क. ङ. °दार्थे चतुर्भि° । ख. °दार्थे च° ।

त्रिसप्तकुलमुद्धृत्य देवागारकृदर्थभाक्। मृत्काष्ठेष्टकशैलाद्यैः क्रमात्कोटिगुणं फलम् ॥ १८
अष्टेष्टकसुरागारकारी स्वर्गमवाप्नुयात्। पांशुना क्रीडमानोऽपि देवागारकृदर्थभाक् ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये देवालयमाहात्म्यवर्णनं नाम सप्तविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३२७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१७२१

अथाष्टाविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः।

छन्दःसारः।

अग्निरुवाच—

छन्दो वक्ष्ये मूलजैस्तैः पिङ्गलोक्तं यथाक्रमम्। सर्वादिमध्यान्तगणौ म्लौ भ्यौ ज्रौ स्तौ त्रिका गणाः ॥ १
ह्रस्वो गुरुर्वा पादान्ते पूर्वयोगाद्विसर्गतः। अनुस्वाराद्व्यञ्जनात्स्याज्जिह्वामूलीयतस्तथा ॥ २
उपध्मानीयतो दीर्घो गुरुर्ग्लौ नौ गणाविह। वसवोऽष्टौ च चत्वारो वेदादीन्यादिलोकतः ॥ ३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये छन्दःसारकथनं नामाष्टाविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३२८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१७२४

अथैकोनत्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः।

छन्दःसारः।

अग्निरुवाच—

छन्दोऽधिकारे गायत्री देवी चैकाक्षरा भवेत्। पञ्चदशाक्षरा सा स्यात्प्राजापत्याऽष्टवर्णिका ॥ १
यजुषां षडर्णा गायत्री साम्नां स्याद्द्वादशाक्षरा। ऋचामष्टादशार्णा स्यात्साम्नां वर्धेत च द्वयम् ॥ २
ऋचां त्रयं च वर्धेत प्राजापत्याचतुष्टयम्। वर्धेदेकैकशः शेषे आसुर्या एकमुत्सृजेत् ॥ ३
उष्णिगनुष्टुब्बृहती पङ्क्तिस्त्रिष्टुब्जगत्यपि। तानि ज्ञेयानि क्रमशो गायत्र्यो ब्राह्म्य एव ताः ॥ ४
तिस्रस्तिस्रः सनाम्न्यः स्युरेकैका आर्ष्य एव च। आग्यजुषां च संज्ञाः स्युश्चतुःषष्टिपदे लिखेत्

इत्यादिमहापुराण आग्नेये छन्दःसारकथनं नामैकोनत्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३२९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१७२९

---

१ क. ख. छन्दःसारकथने। २ ख. ग. 'मध्यादेः ति'। ३ क. ख. भौ। ख. ग. ग्रौ। ४ क. ख. ज्मौ। ५ ख. ग. 'स्तो लघुर्गो। ६ ख. ग. 'ऽ थौ गणताके' ७ ख. ग. 'दा इत्यादि। ८ ग. 'लोकतः। ९ क. ख. 'दशाक्षरी स्यात्साम्नां'। १० ख. ग. 'र्धेयं द्व'। ११ क. ख. 'व्य ऐव'। १२ ख. भार्षं। १३ ख. च। ज्ञाय'।

अथ त्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

छन्द सार ।

अग्निरुवाच—

पाद आपादपूरणे गायत्र्यो वसवः स्मृताः । जगत्या आदित्याः पादो विराजो दिश ईरिताः
त्रिष्टुभो रुद्राः पादः स्याच्छन्द एकादिपादकम् । आद्य चतुष्पादृतुभिस्त्रिपात्सप्ताक्षरैः क्वचित् २
(*सा गायत्री पादनिचृत्प्रतिष्ठाष्टाद्विषट्त्रिपात् । वर्धमाना षडष्टाष्टा त्रिपात्सैकादशाष्टकैः ॥ ३
गायत्र्यतिपादनिचृन्नागी नवनवर्तुभिः । वाराही रसद्विरन्ध्रैश्छन्दश्चाथ तृतीयकम् ॥ ४
द्विपाद्द्वादशवस्वर्णैस्त्रिपात्तु त्रैष्टुभैः स्मृतम् । उष्णिक्छन्दोऽष्टवस्वर्कैः पादैर्वेदे प्रकीर्तितः ॥ ५
ककुबुष्णिगष्टसूर्यवस्वर्णैस्त्रिभिरेव सः । पुर उष्णिक्सूर्यवसुवस्वर्णश्च त्रिपाद्भवेत्) ॥ ६
परोष्णिक्परतस्तु स्याच्चतुष्पादपिभिर्भवेत् । साष्टाक्षरैरनुष्टुप्स्याच्चतुष्पाच्च त्रिपात्क्वचित् ॥ ७
अष्टार्कसूर्यवर्णैः स्यान्मध्येऽन्ते च क्वचिद्भवेत् । बृहती जागतस्त्रयो गायत्र्याः पूर्वको यदि ॥ ८
तृतीयः पथ्या भवति द्वितीया न्यङ्कुसारिणी । स्कन्धो ग्रीवा क्रौष्टुके स्यादास्तारो बृहत्यपि
उपरिष्टाद्बृहत्यन्ते पुरस्ताद्बृहती पुनः । क्वचिन्नवकाश्चत्वारो दिग्विदिक्नवाष्टवर्णिका ॥ १०
महाबृहती जागतैः स्यात्त्रिभिः सतो बृहत्यपि । ताण्डिनः पङ्क्तिश्छन्दः स्यात्सूर्याकाष्टाष्टवर्णकैः॥
पूर्वौ चेदयुजौ सतः पङ्क्तिश्च विपरीतकौ । प्रस्तारपङ्क्तिः पुरतः परेदास्तारपङ्क्तिकः ॥ १२
+विस्तारपङ्क्तिरन्तश्चेद्बहिः संस्तारपङ्क्तिका । अक्षरपङ्क्तिः पञ्चकाश्च चत्वारश्चाल्पशो द्वयम् ॥ १३
पदपङ्क्तिः पञ्च भवेच्चतुष्कं षट्ककत्रयम् । षट्कपञ्चभिर्गायत्रैः षड्भिश्च जगती भवेत् ॥ १४
एकेन त्रिष्टुब्ज्योतिष्मती तथैव जगतीरिता । पुरस्ताज्ज्योतिः प्रथमे मध्येज्योतिश्च मध्यतः १५
उपरिष्टाज्ज्योतिरन्त्यादेकस्मिन्पञ्चके तथा । भवेच्छन्दः शङ्कुमती षट्के छन्दः ककुद्मती ॥ १६
त्रिपादशिशुमध्या स्यात्सा पिपीलिकमध्यमा । विपरीता यवमध्या त्रिष्टुदेकेन वर्जिता ॥ १७
भूरिजैकेनाधिकेन हीना च विराड्भवेत् । स्वराट्स्याद्द्वाभ्यामधिकं सन्दिग्धे दैवतादितः ॥१८
आदिपादान्निश्चयः स्याच्छन्दसा देवताः क्रमात् ।(†अग्निः सूर्यः शशी जीवो वरुणश्चन्द्र एव च
विश्वे देवाश्च षड्जगत्याः स्वराः षड्जो वृषः क्रमात्) । गान्धारो मध्यमश्चैव पञ्चमो धैवतस्तथा
निषादो वर्णः श्वेतश्च सारङ्गश्च पिशङ्गकः । कृष्णो नीलो लोहितश्च गौरो गायत्र्यभिमुख्यके ॥ २१

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतमन्थ ञ पुस्तके नास्ति । + इदमर्धं नास्ति क ध ङ पुस्तकेषु । † धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो नास्ति क ङ पुस्तकयोः ।

---

१ ख 'पूरेण गा' । २ छ विष्णुतो । ३ छ 'त्री पदे नीवृत्तप्रतिष्ठाद्रि' । ४ छ 'लद्दवसुभू' । ५ छ 'यत्री तिपदनीवृत्ता' । ६ क 'द्विनवक वधमान क्षडान ॥ वरवस्वष्टरवर्णेश्च प्रतिष्ठा तु प्रकीर्तिता ॥ द्वि' । ७ क ङ 'पात्सर्वेऽनुने स्मृ' । ८ ख गनुष्टप्पूय । ९ ख ग 'स्वणाद्भिान' । छ 'स्वणाभिभि' । १० क ङ 'भ्यामुनिभिर्भ' । छ 'भ्यादाभिर्नि' । ११ क 'वीजागतश्च' । १२ छ गयत्र । १३ छ स्कन्धौ । १४ छ स्यादधे स्याष्टौ पृ । १५ क ध 'स्यादपु' । १६ ख ग दिग्दिगष्टाष्ट' । १७ छ मविज्ञ । १८ ध ङ च 'वौ वेदयु' । ध 'वौ देवयु' । १९ ख ङ पथ्यादा' । २० ख ङ 'दास्तारप । २१ क ङ त्रिपादेकेन । ख ग त्रिपूर्वकेन । २२ छ. भूमिज' । २३ छ. द्विदीना । २४ छ षड्जाद्य । २५ क ङ 'दायमुच्यते । गा' ।

गोरोचनाभाः कृतपो द्युतिश्छ(च्छ)न्दो हि श्यामलम् । अग्निवेश्यः काश्यपश्च गौतमाङ्गिरसौ क्रमात् ॥ २३
भार्गवः कौशिकश्चैव वासिष्ठो गोत्रमीरितम् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये छन्दःसारकथनं नाम त्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९८५२

अथैकत्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

छन्दोजातिनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच—

चतुःशतमुत्कृतिः स्यादुत्कृतेश्चतुरस्त्यजेत् । अभिसंख्या प्रत्यकृतिस्तानि च्छन्दांसि वै पृथक् ॥ १
कृतिश्चातिधृतिर्धात्री अत्यष्टिश्चाष्टिरित्यतः । अतिशक्करी शक्करीति अतिजगती जगत्यपि ॥ २
छन्दोऽत्र लौकिकं स्याच्च आर्षमात्रैष्टुभात्स्मृतम् । त्रिष्टुप्पङ्क्तिर्बृहती अनुष्टुबुष्णिगीरितम् ॥ ३
गायत्री स्यात्सुप्रतिष्ठा प्रतिष्ठा मध्यया सह । अत्युक्तात्युक्त आदिश्च एकैकाक्षरवर्जितम् ॥ ४
चतुर्भागो भवेत्पादो गणच्छन्दः प्रदर्श्यते । तावन्तः समुद्रा गणा ह्यादिमध्यान्तसर्वगाः ॥ ५
चतुर्वर्णाः पञ्च गणा आर्यालक्षणमुच्यते । स्वरार्धं च आर्यार्धं स्यादार्यायां विषमेण जः ॥ ६
षष्ठो जो न लघुर्वा स्याद्द्वितीयादिपदं नले । सप्तमेऽन्ते प्रथमा च द्वितीये पञ्चमे नले ॥ ७
अर्धे पदं प्रथमादि षष्ठ एको लघुर्भवेत् । त्रिषु गणेषु पादः स्यादार्यापश्चार्धके स्मृता ॥ ८
विपुलान्यथ चपला गुरुमध्यगतौ च जौ । द्वितीयचतुर्थौ पूर्वे च चपला मुखपूर्विका ॥ ९
द्वितीये जघनपूर्वा चपलार्या प्रकीर्तिता । उभयोर्महाचपलौ गीतवाद्यार्धतुल्यकौ ॥ १०
अन्त्येनार्धेनोपगीतिरुद्गीतिश्चोत्क्रमात्स्मृता । अर्धे रसगणा आर्या गीतिच्छन्दोऽथ मात्रया ॥ ११
वैतालीयं द्विस्वरा स्याच्चतुष्पादे समे नलः । वसवोऽन्ते वनगाश्च गोपुच्छं दत्तकं भवेत् ॥ १२
भगणान्ता पातलिका शेषे परे च पूर्ववत् । साकं षट्त्वा मिश्रयुजि प्राच्यवृत्तिः प्रदर्श्यते ॥ १३
पञ्चमेन पूर्वसाकं तृतीयेन सहस्रयुक् । उदीच्यवृत्तिराद्या स्याद्युगपच्च प्रवर्तकम् ॥ १४
अयुक्चारुहासिनी स्याद्युगपच्चान्तिका भवेत् । सप्तार्चिर्वसवश्चैव मात्रासमकमीरितम् ॥ १५
भवेन्नलरमौ लश्च द्वादशो वा नवासिका । विश्लोकः पञ्चमाष्टौ मो चित्रा नवमकश्च लः ॥ १६
परयुक्ते नोपचित्रा पादाकुलकमित्यतः । गीत्यार्यालोपश्चेत्सौम्या लपूर्वा ज्योतिरीरिता ॥ १७

---

१ छ. ज्योतिश्छन्दो । २ क ङ. 'त्रिर्बृहती अ' । छ. त्रिवृती अ' । ३ क ङ. अष्टिरत्यष्टि' । ४ क. ट. छ. अतिश-करी । ५ क. ङ. छ. शर्करी । ६ क. ङ. आर्याभात्रैष्टुतान्स्मृत' । ख. ग आर्याभात्रैष्टुभस्स्मृत' । ७ क. ङ. 'कैकोत्तर' । ८ ख. ग. 'वर्धित' । ९ क. ङ. गणछन्द । १० क ङ. प्रदर्श्यते । ११ ख. ग. 'ते । भवेन्नः । १२ ख. ग. 'मे नरः । प' । १३ ख. ग. 'श्चार्धके । १४ क. ङ. 'स्य दीतवार्ये । १५ ख. ग. 'का । आर्येना' । १६ क. ङ. अनन्तेनो' । १७ क. ङ. 'र्धे च स्वगणमार्या' । ख ग. 'र्धे वसुगण आ' । १८ ख ग. 'ली षड्भिः गुरास्त्या' । १९ छ. द्विस्वरा स्यादयुग्मा' । २० क. ङ 'यो तेन नाम्ना' । २१ छ पाटलिका । २२ ख. ग. अनुकचारुहा' । २३ क. ङ. 'युग्मार्' । २४ क. ङ. 'तृ । गतांह्रिर्' । ख. ग. 'तृ । गताह्रिर्' । २५ क. ङ. 'वेन्नु नरमो नथ द्वादशोऽनत्न' । २६ क. ङ. विश्लोकः कश्चनाष्टौमोचित्रनवमकश्चनः । प' २७ क. ख. ङ. 'रचिता । २८ २ क. ङ. 'लोपश्चेत्सौम्या नः पूर्वा ज्यो' ।

स्याच्छिखा विपर्यस्तार्धा तूलिका समुदाहृता । एकोनत्रिंशदन्ते गः स्याज्ज्ञेन न समावलौ १७
गुं इत्येकगुरुं संख्या वर्णादेश्च विपर्ययात् ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये छन्दोजातिनिरूपणं नामैकत्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९७७०

अथ द्वात्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

विषमकथनम् ।

अग्निरुवाच—

वृत्तं समं चार्धसमं विषमं च त्रिधा वदे । समं तावत्कृत्वकृतमर्धं समं च कारयेत् ॥ १
विषमं चैव वा स्यूनमतिवृत्तं समान्यपि । लग्नौ चतुष्प्रमाणी स्यादाभ्यामन्यद्वितानकम् ॥ २
*पादस्याऽऽद्यं तु वक्त्रं स्यात्सनौ न प्रथमा स्मृतौ । वान्यमुश्चतुर्थाद्वर्णात्पथ्यावक्त्रं स्त्रयोजतः
विपरीतपथ्या न्यासाच्चपला वायुजस्त्वनः । +विपुलौ युग्मसप्तमः सर्वे तस्यै तस्य च ॥ ४
भौतो वा विपुलानेका वक्त्रजातिः समीरिता । भवेत्पदं चतुरूर्ध्वं चतुर्वृद्ध्या पदेषु च ॥ ५
गुरुद्वयात्तु आपीडः प्रत्यापीडो गणादिकः । प्रथमस्य विपर्यासे मञ्जरी लवणी क्रमात् ॥ ६
भवेदमृतधाराख्या उद्गतेरुच्यतेऽधुना । एकतः ससजसा नः स्युर्नसौ जो गोऽथ भौ न जौ ॥
नो गोऽथ सजसा गो गस्तृतीयचरणस्य च । सौरभे केचन भगा ललितं च नमौ जसौ ॥ ८
उपस्थितं प्रचुपितं प्रथमाद्यौ समौ जसौ । गोगथो मलजा रो गः समौ च रजयाः पदे ॥ ९
वर्धमानं मलौ स्नोन सौ अथो तोजोर ईरिता । शुद्धविराडार्षभाख्यं वक्ष्ये चार्धसमं ततः ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये विषमकथनं नाम द्वात्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३३२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९७८०

---

* अस्मिञ्श्लोकेऽयं पाठः क. ख. पुस्तकयोः—पादस्य वक्त्रं स्यात्सनौ तत्प्रथमा स्मृतौ । वान्यच्चथ्यथाव-र्णात्पथ्यावक्त्रं युयोज न इति । + एतदर्धस्थाने क. ङ. पुस्तकयोः 'विपुलायुग्मसप्तमाः सर्वतः सैतवस्य च' इति ।

---

१ क. ङ. विस्तरार्धा । २ क. ङ. गुलिका । ख. ग. मूलिका । ३ क. ङ. एकेन त्रिंशदन्ते घः स्याजनन-समावलः । गु । ४ घ. 'ज्ञेजन । ५ क. ङ. 'ल । लई इत्येवं गुरुरं । ६ ख. ग. ग । ७ 'र्णादशवि' । ८ छ. 'देशवि' । ९ ख. ग. 'वद् इदहृतमर्धम' । घ. 'वद् हद्गुकृतमर्धम' । १० क. ङ. 'स्त्वद्गकृतमर्धम' । ११ ख. ग. 'वि । नसौ च' । घ. 'वि । नगौ च' । १२ ख. ग. 'लाग्रथम' । १३ ख. ग. घ. दौ तौ वा । १४ ख. ग. 'दावेऽस्य तु आ' । १५ क. ङ. 'पीडोगणा दि' । १६ ख. ग. 'णाधिकः । १७ क. ङ. घ. लवली । ख. ग. लवनी । १८ ख. ग. उद्गतेस्तु' । १९ क. ङ. 'तः सजसा नस्युर्नसौ गो जोऽथभोजमौ । नागौ । ख. ग. 'तः सजसाः नस्युर्नसौ ज्वौ गोऽ' । २० ख. ग. नौ । २१ क. ङ. सौरभे । २२ ख. ग. 'भे रनभावल्ललितौ च नसौ च गौ । २३ क. ङ. केचन भयानलितं तरवसौदशौ । दं' । २४ ख. ग. जभौ । २५ क. ङ. 'मासौसौ च नगौ अथोम्थेयो नदीरितम् । गु' । २६ ख. ग. तनौ । २७ घ. 'लौ स्नौ न भसौ नौ जोर ई' ।

अथ त्रयस्त्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

अर्धसमनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच—
उपचित्रकं ससमनामथभोज भगामथ । द्रुतमध्यौ ततभगा गयोननजयाः स्मृताः ॥ १
वेगवती ससमगा भभभ गोगथो स्मृता । रुद्रविस्तारस्तो सभगासमजा गोगथा स्मृतौ ॥ २
रजसा गोगथो द्रोणौ गोगौ वै केतुमत्यपि । आख्यानिकी ततजगा गथौ जगतजगागथ ॥ ३
विपरीताख्यानकीतिर्जयागा तौ जगोगथ । सीमलौगथ लभभौरो भवेद्धरिणवल्लभा ॥ ४
लौ वनौ गाथ नजजा यः स्यादपराक्रमम्(?) । पुष्पिताग्रा नैलवया नजजौ रो गयो रंजौ ॥ ५
बोजयो जवजत्रागो मूले पनमती शिखा । अष्टाविंशतिनागाभा त्रिंशन्नागं ततो युजि ॥ ६
खञ्जा तद्विपरीता स्यात्समवृत्तं प्रदर्श्यते ॥

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेयेऽर्धसमनिरूपणं नाम त्रयस्त्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३३३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९७८६

अथ चतुस्त्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

समवृत्तनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच—
यतिर्विच्छेद इत्युक्तस्तत्तन्मध्यान्तयौ गणौ । यौ सः कुमारललिता वौ गौ चित्रपदा स्मृता॥ १
विद्युन्माला सभागस्य गणौ रतलगैर्भवेत् । माणवकाक्रीडितकं वैनौ हलमुखौ वेसः ॥ २
स्याद्भुजंगशिशुसृता नौ मोहं सरुतं नैनौ । भवेच्छुद्धविराड्वृत्तं प्रतिपादं समौ जगौ ॥ ३
मणवो नतयामः स्याज्जौ गौ मयूरसारिणी । सैत्तामभसगा वृत्तं भजताद्युपरि स्थिता ॥ ४
रुक्मवती भससगाविन्द्रवज्रा तैजौ जैगौ । जतौ जगौ तूपपूर्वी वाद्यन्ताद्युपजातयः ॥ ५
दोधकं भग(भ)भागौ स्याच्छालिनी मतभैगगौ । यतिः समुद्रा ऋषयो वातोर्मी मभैतागगौ॥ ६
चतुःस्वरा स्याद्भ्रमरी विलसिता मभौ नलौ । समुद्रा अथ ऋषयो यनौ लौ गौ रथोद्धता ॥ ७

छ. 'पवित्र' । २ क. ड. समससनाभासभननौभद्रप । ३ ख.
१ ख. ग. 'पवित्र समससनागभभोढभगागधो । सजगागोमभोभौ वोगोगवके' । ६ ख. ग. 'मौ
ग. 'ध्या भभभ' । ४ ख ग. समसमाभभोभगो । ५ क. ड. 'ता । ५ ख. ग. 'विर्जमगोती ।
म्नौ नौ गो' । ७ रा. म योथ जजगागथ । छ. 'थो तत' । ८ छ. 'ख्यानिको तौ जया' । रजयोरजगः जोरो-
१० छ. 'भावो भ' । ११ ख. ग. 'गप्लुता । मौदनौगथ । १२ क. ड. ननरजारोजोगपोपसो । ५ ख. ग. 'तिला-
मूलेजवयती । छ. ननव' । १३ छ. 'जावोग' । १४ ख. ग. 'जौ । रेजयो अरजारो गोमूलयेवन' । १५ ख. ग. 'तिला-
मूलेजवयता । छ. ननव' । १३ छ. 'जावोग' । १४ ख. ग. 'जौ । रेजयो अरजारो गोमूलयेवन' । १८ ख. रनौ । १९ ख.
मन्ताग्रे' । १६ ख. म. प्रदर्शये । १७ क. ड. 'सममगणाहभैभंत' । छ. 'ममभा मभिभूतगभौर्भ' । २२ ख. 'वेच्छन्दद्विराड्वृत्त ।
घ. रसः । २० घ. 'शुभृता री मोह मव' । छ. 'शुसुतानीसेहं ममव' । २१ च. ततो । २२ ख. 'वेच्छन्दद्विराड्वृत्त ।
२३ ख. ग. 'द्वविराड्वृत्त । २४ छ. 'मी । मणवो मलयो मः । २५ क. ड. 'वामनजागः स्यादष्टो गोम' । २६ ख. ग.
'मी । सतानभय' । २७ क. ड. सताभव समाप्तं' । २८ क. ड. नगो । २९ क. ड. एवौ । ३० छ शूरपूर्वा ।
३१ क. ड. 'नौ यवनाग' । ३२ ख. 'भाभगो । ३३ क. 'भभाग' ।

स्वागता धनभा गो गो वृत्तानननसमाश्च सः । श्येनीर्थे जवना गः स्याद्रम्या नपरगा गगः ॥ ८
जगती वंशस्था वृत्तं जतौ जावथ तौ जरौ । इन्द्रवंशा तोटकं सश्चतुर्भिः प्रतिपादितम् ॥ ९
भवेद्द्रुतविलम्बिता नभौ भरावथो नलौ । स्यौ श्रीपरो वसुवेदाञ्जलोद्धतगतिर्जलौ जसौ ॥ १०
जसौ वसवैश्वाथ ततं ननमैराः स्मृतम् । कुसुमविचित्रा यौ नौ च नौ रम्पाचन्द्रासिका ॥ ११
भुजंगप्रयातं यैः स्याच्चतुर्भिः स्रग्विणी तु रैः । प्रमिताक्षरा गजौ सौ कान्तोत्पीडं भतौ समौ ॥
वैश्वदेवी ममयया: पञ्चाश्वा नयमालिनी । नजौ भयौ प्रतिपादं गणा यदि जगत्यपि ॥ १३
प्रहर्षिणी मनजगा गोपतिर्वह्निदिक्षु च । रुचिरा जभसजगा छिन्ना वेदैर्ग्रहैः स्मृता ॥ १४
मत्तमयूरं मतया सगौ वेदग्रहैर्यतिः । गौरी नलनसा गः स्यादसंबाधा मतौ नगौ ॥ १५
गो ग इन्द्रियनवकौ ननौ रसलगाः स्वराः । स्वराश्चापराजिता स्यान्ननभा नलगाः स्वराः १६
द्विः प्रहरणकलिता वसन्ततिलका तभौ । जौ गौ सिंहोन्नता सा स्यान्मुनेरुद्धर्षिणी च सा ॥ १७
चन्द्रावर्ता ननौ सोमावर्तर्तुनवकः स्मृतः । मणिगुणनिकराऽसौ मालिनी नौ मयौ यसः ॥ १८
यतिर्वसुस्वरा भौ वौ नतलैर्मिनसग्रहाः । ऋषभंगजविलसितं ज्ञेया शिखरिणी जगौ ॥ १९
रसभालभूगुरुद्राः पृथ्वीजसजसा जगौ । गावसुग्रहविच्छिन्ना पिङ्गलेनेरिता पुरा ॥ २०
वशपत्रपतितं स्याद्वनना भौ नगौ सदिक् । हरिणी नसमा रः सो लगौ रसचतुःस्वराः ॥ २१
मन्दाक्रान्ता समभतं नगौ राब्धिवसुः स्वराः । कुसुमितलता वेल्लिता मतना ययया: शराः २२
रैधाः स्वराः प्रतिरथससजाः सततास्त्र गः । शार्दूलविक्रीडितं स्यादादित्यमुनयो यतिः ॥ २३
कृतिः सुवदना मो रो भनया भनगाः सुराः । यतिर्मुनिरसाश्चाथ इति वृत्तं क्रमात्स्मृतम् ॥ २४
स्रग्धरा मरैता नो भो यपौ त्रिःसप्तका यतिः । समुद्रकं भरैजा नो वनगा दश भास्कराः ॥ २५
अश्वललितं नजभा जभजा भनभीशातः । मत्तक्रीडा ममनैना नौ नभौ गोष्टमातिथिः ॥ २६
तन्वी भनतसा भो भो लयो वाणसुरार्ककाः । क्रौञ्चपदा भमतता नौ नौ वाणशराष्टतः ॥ २७
भुजंगविजृम्भितं ममतना ननवासैनौ । गष्टेशमुनिभिश्छेदो ह्युपहावारव्यमीदृशम् ॥ २८
मनना ननता नः सो गणैर्ग्रहरसो रसात् । नौ सप्त रो दण्डकः स्याच्चण्डवृष्टिप्रपातकम् ॥ २९
रेफैर्वृद्ध्या ननवाः स्युर्व्यालजीमूतमुख्यकाः । शेषे वै प्रतितो ज्ञेयो गाथा प्रस्तार उच्यते ॥ ३०

इत्यादिमहापुराण आग्नेये समवृत्तनिरूपणं नाम चतुस्त्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३३४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९८१६

१ छ सामवा । २ क ङ °रा स्णभा । ३ ख घ °नीरजरदाग स्याद्रस्थानपरगागन । ज° । ४ ख ग जरौ । ५ छ. श्रीपुटो वसुवेदा जलोद्धतिजलौ जभौ । ज° । ६ ख ग °सौ रसतंव° । ७ क ङ °मयास्मृ° । ८ छ °त्रा न्यौ यौ नौ नौ रो स्याच्चलाम्बिका । ९ क ङ कालेत्पीनाममौस । १० ख ग °त्पीला म° । ११ ख ग मरजरा गौ° । १२ क ङ °रा गश्च° । १३ ख ग जभजसगा । १४ क सगौ । १५ ख ग ननसा म स्या° । १६ ख नगौ । १७ ख ग °तैमव° । १८ छ यय । १९ ख ग °लगाद्रिस° । २० ख ग °भजयजवि° । २१ ख ग यरौ । २२ क ङ °गौ । नराभानगृह तु र° । २३ क ङ °श्वी सजयसापरौ । गा° । २४ ख ग °नौ । गाव° । २५ क ङ °पत्रप° । २६ क ङ स्यादचनाद्वौ श° । २७ ख ग °द्रवतो भौ लगोस° । २८ ख ग लभौ । २९ ख ग °न्ता नभननं न° । छ °न्ता मभमत । ३० ख. ग. मतोयमयया परा । ३१ क ङ रसासुराप्रतिरथमशता ततजास्तग । ३२ ख ग °श्चार्थाभिर्वृत° । ३३ क ङ. °रभारोयो यपौ त्रि । ३४ क ग सद्रनण्ठवनीरोनारामगा । ३५ ख ग °रनागीलीनोन° । ३६ ख ग °भजलभमा° । ३७ ख. ग. °नवा नौ मभौ स्रोष्ट° । ३८ ख ग नां यानश° । ३९ क ङ. °त सोसमतना नरसा लगौ । ग° । ४० क. ङ. °नौ । अष्टाष्टमु° । ख. ग नौ । अष्टेश मुनिभिरश्छे° । ४१ ख. ग °प्रपात° । ४२ क ङ. °पवत्राभ्रवर्णा वाष्पु° ।

अथ पञ्चत्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

प्रस्तारनिरूपणम् ।

*अग्निरुवाच—
छन्दोऽत्र सिद्धं गाथा स्यात्पादे सर्वगुरौ तथा । प्रस्तार आद्यगाधो नः परतुल्योऽथ पूर्वगः ॥
नष्टमध्ये समेऽङ्के नः समेऽर्धविषमे गुरुः । प्रतिलोमगुणं नाद्यं द्विरुद्दिष्टग एकलुत् ॥ २
संख्याद्विरर्धे रूपे तु शून्यं शून्ये द्विरीरितम् । तावदर्धे तद्गुणितं द्विद्व्यूनं च तदन्ततः ॥ ३
परे पूर्णं परे पूर्णं मेरुप्रस्तारतो भवेत् । नगसंख्या वृत्तसंख्या चार्धाङ्गुलैमधोऽर्धतः ॥ ४
संख्यैव द्विगुणैकोना छन्दःसारोऽयमीरितः ॥ ५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रस्तारनिरूपणं नाम पञ्चत्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९८२१

अथ षट्त्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

शिक्षानिरूपणम् ।

अग्निरुवाच—
वक्ष्ये शिक्षां त्रिषष्टिः स्युर्वर्णा वा चतुरा(र)धिकाः । स्वरा विंशतिरेकश्च स्पर्शानां पञ्चविंशतिः॥
यादयश्च स्मृता ह्यष्टौ चत्वारश्च यमाः स्मृताः । अनुस्वारो विसर्गश्च ≍क ≍पौ चापि पराश्रितौ॥
दुःस्पृष्टश्चेति विज्ञेयो ऌकारः प्लुत एव च । रङ्गश्च खे अरं प्रोक्तं हकारः पञ्चमैर्युतः ॥ ३
अन्तस्थाभिः समायुक्त औरस्यः कण्ठ्य एव सः । आत्मा बुद्ध्या समेत्यार्थान्मनो युङ्क्ते विवक्षया ॥ ४
मनः कायाग्निमाहन्ति स प्रेरयति मारुतम् । मारुतस्तूरसि चरन्मन्द्रं जनयति स्वरम् ॥ ५
प्रातः सवनयोगं तु च्छन्दो गायत्रमाश्रितम् । कण्ठे माध्यंदिनयुतं मध्यमं त्रैष्टुभानुगम् ॥ ६
तारं तार्तीयसवनं शीर्षण्यं जागतानुगम् । सोदीर्णो मूर्ध्न्यभिहतो वक्त्रमापद्य मारुतः ॥ ७
वर्णाञ्जनयते तेषां विभागः पञ्चधा स्मृतः । स्वरतः कालतः स्थानात्प्रयत्नानुप्रदानतः ॥ ८
अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा । जिह्वामूलं च दन्ताश्च नासिकोष्ठौ च तालु च॥
अनुस्वारो विसर्गश्च ≍पसा रेफ एव च । जिह्वामूलमुपध्मा च गतिरष्टविधोष्मणः ॥ १०
यद्यो भावप्रसंधानमुकारादि परं पदम् । स्वरान्तं तादृशं विद्याद्यदन्यद्व्यक्तमूष्मणः ॥ ११
कुतीर्थादागतं दग्धमपवर्णं च भक्षितम् । एवमुच्चारणं पापमेवमुच्चारणं शुभम् ॥ १२
सुतीर्थादागतं व्यक्तं स्वाम्नायं सुव्यवस्थितम् । सुस्वरेण सुवक्त्रेण प्रयुक्तं ब्रह्म राजते ॥ १३
न करालो न लम्बोष्ठो नाव्यक्तो नानुनासिकः । गद्गदो बद्धजिह्वश्च न वर्णान्वक्तुमर्हति ॥ १४

---

* अयमध्यायो नास्ति घ. पुस्तके ।

---

१ क. ङ. आद्यो गो धो न । २ ग 'यगाधो ऽऽ य' । ३ क ङ. 'गुणमाद्यं । ४ क ङ. 'तत्तत्त' ५ ख ग. एकारः । ६ क. ङ. न । वक्ष्ये सुखेऽक्षरं श्रो' । ७ ग. घ. ञोकमर्का' । ८ ख. ग कण्ठ एकः । श्री' ।

(*यथा व्याघ्री हरेत्पुत्रान्दंष्ट्राभ्यां न च पीडयेत् । एवं वर्णाः प्रयोक्तव्या नाव्यक्ता न च पीडिताः ।	१५
सम्यग्वर्णप्रयोगेण ब्रह्मलोके महीयते) । उदात्तश्चानुदात्तश्च स्वरितश्च स्वरास्त्रयः ॥	१६
ह्रस्वो दीर्घः प्लुत इति कालतो नियमा अपि(चि) । कण्ठ्या कु(च)हाविचुयशास्तालव्या ओष्ठजावुपू ॥	१७
स्युर्मूर्धन्या ऋटुरषा दन्त्या लृतुलसाः स्मृताः।जिह्वामूले तु कुः प्रोक्तो दन्त्योष्ठ्यो वः स्मृतो बुधैः।
ए ऐ तु कण्ठतालव्या ओ औ कण्ठ्यौ(ष्ठो)ष्ठजौ स्मृतौ।अर्धमात्रा तु कण्ठस्य एकारैकारयोर्भवेत्
अयोगवाहा विज्ञेया आश्रयस्थानभागिनः।अचोऽस्पृष्टा यणस्त्वीषन्नेमाः(म) स्पृष्टाः शलः स्मृताः
शेषाः स्पृष्टा हलः प्रोक्ता निबोधात्र प्रयानतः।अमोऽनुनासिका नह्नो(ह्नौ) नादिनो हझषः स्मृताः
ईषन्नादो(दा) यणश्चैव श्वासिनश्च खफादयः । ईषच्छ्वासं शरं विद्याद्घोषमेतत्प्रचक्षते ॥	२२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शिक्षानिरूपणं नाम षट्त्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३३६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९८४२

अथ सप्तत्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

काव्यादिलक्षणम् ।

अग्निरुवाच—

काव्यस्य नाटकादेश्च अलंकारान्वदाम्यथ । ध्वनिर्वर्णाः पदं वाक्यमित्येतद्वाङ्मयं मतम् ॥	१
शास्त्रेतिहासवाक्यानां त्रयं यत्र समाप्यते । शास्त्रे शब्दप्रधानत्वमितिहासेषु निष्ठता ॥	२
अभिधायाः प्रधानत्वात्काव्यं ताभ्यां विभिद्यते । नरत्वं दुर्लभं लोके विद्या तत्र सुदुर्लभा ॥ ३
कवित्वं दुर्लभं तत्र शक्तिस्तत्र च दुर्लभा । व्युत्पत्तिर्दुर्लभा तत्र विवेकस्तत्र दुर्लभः ॥	४
सर्वं शास्त्रमविद्वद्भिर्मृग्यमाणं न सिध्यति । आदिवर्णा द्वितीयाश्च महाप्राणास्तुरीयकाः ॥	५
वर्गेषु वर्णवृन्दं स्यात्पदं सुप्तिङ्प्रभेदतः । संक्षेपाद्वाक्यमिष्टार्थव्यवच्छिन्ना पदावली ॥	६
काव्यं स्फुरदलंकारं गुणवद्दोषवर्जितम् । योनिर्वेदश्च लोकश्च सिद्धमन्त्रादयो निजम् ॥	७
देवादीनां संस्कृतं स्यात्प्राकृतं त्रिविधं नृणाम् । गद्यं पद्यं च मिश्रं च काव्यादि त्रिविधं स्मृतम्
अपदः पदसंतानो गद्यं तदपि गद्यते । चूर्णकोत्कलिकावृत्तसंधिभेदात्त्रिरूपकम् ॥	९
अल्पाल्पविग्रहं नातिमृदुसंदर्भनिर्भरम् । चूर्णकं नामतो दीर्घसमासोत्कलिका भवेत् ॥	१०
भवेन्मध्यमसंदर्भं नातिकुत्सितविग्रहम् । वृत्तच्छायाहरं वृत्तसंधिनैतत्किलोत्कटम् ॥	११
आख्यायिका कथा खण्डकथा परिकथा तथा । कथानिकेति मन्यन्ते गद्यकाव्यं च पञ्चधा॥१२
कर्तृवंशप्रशंसा स्याद्यत्र गद्येन विस्तरात् । कन्याहरणसङ्ग्रामविप्रलम्भविपत्तयः ॥	१३
भवन्ति यत्र दीप्ताश्च रीतिवृत्तिप्रवृत्तयः । उच्छ्वासैश्च परिच्छेदो यत्र या चूर्णकोत्तरा ॥	१४

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ ख. ग 'निबर्णय' । २ ख ग 'तदाश्रय' । ३ क ङ त्रिवृता । ४ ख 'प्राणाः स्वरूपका । क ख. 'प्राणा. ' ' दया । ५ ख. ग 'मर्यादं' । ६ ख. ग वेदादीनां । ७ क. ङ 'स्यान्यापिमह आसि' । ८ क. ख ग छ 'सन्धिनै'

वक्त्रं वाऽपरवक्त्रं वा यत्र साऽऽख्यायिका स्मृता । श्लोकैः स्ववंशं संक्षेपात्कविर्यत्र प्रशंसति ॥
मुख्यस्यार्थावताराय भवेद्यत्र कथान्तरम् । परिच्छेदो न यत्र स्याद्भवेद्वा लम्बकैः क्वचित् ॥ १६
सा कथा नाम तद्गर्भे निबध्नीयाच्चतुष्पदीम् । भवेत्खण्डकथा याऽसौ कथा परिकथा तयोः ॥ १७
अमात्यं सार्थकं वाऽपि द्विजं वा नायकं विदुः । स्यात्तयोः करुणं विद्धि विप्रलम्भश्चतुर्विधः ॥ १८
समाप्यते तयोर्नाऽऽद्या सा कथामनुधावति । कथाख्यायिकयोर्मिश्रभावात्परिकथा स्मृता ॥ १९
भयानकं सुखपरं गर्भे च करुणो रसः । अद्भुतोऽन्ते सुक्लृप्तार्थो नोदात्ता सा कथानिका ॥ २०
पद्यं चतुष्पदी तच्च वृत्तं जातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरसंख्येयमुक्थं तत्कृतिशेषजम् ॥ २१
मात्राभिर्गणना यत्र सा जातिरिति काश्यप । सममर्धसमं वृत्तं विषमं पैङ्गलं त्रिधा ॥ २२
सा विद्या नौस्तितीर्षूणां गभीरं काव्यसागरम् । महाकाव्यं कलापश्च पर्याबन्धो विशेषकम् २३
कुलकं मुक्तकं कोष इति पद्यकुटुम्बकम् । सर्गबन्धो महाकाव्यमारब्धं संस्कृतेन यत् ॥ २४
तादात्म्यमजहत्तत्र तत्समं नातिदुष्यति । इतिहासकथोद्भूतमितरद्वा सदाश्रयम् ॥ २५
मन्त्रदूतप्रयाणाजिनियतं नातिविस्तरम् । शक्वर्याऽतिजगत्याऽतिशक्वर्या त्रिष्टुभा तथा ॥ २६
पुष्पिताग्रादिभिर्वक्त्राभिजनैश्चारुभिः समैः । *मुक्ता तु भिन्नवृत्तान्ता नातिसंक्षिप्तसर्गकम् ॥ २७
अतिशक्वरिकोऽष्टिभ्यामेकसंकीर्णकैः परः । मात्रयाऽप्यपरः सर्गः प्राशस्त्येषु च पश्चिमः ॥ २८
कल्पोऽतिनिन्दितस्तस्मिन्विशेषानादरः सताम् । नगरार्णवशैलर्तुचन्द्रार्काश्रमपादपैः ॥ २९
उद्यानसलिलक्रीडामधुपानरतोत्सवैः । दूतीवचनविन्यासैरसतीचरिताद्भुतैः ॥ ३०
तमसा मरुताऽप्यन्यैर्विभावैरतिनिर्भरैः । सर्ववृत्तिप्रवृत्तं च सर्वभावप्रभावितम् ॥ ३१
सर्वरीतिरसैः स्पृष्टं पुष्टं गुणविभूषणैः । अत एव महाकाव्यं तत्कर्ता च महाकविः ॥ ३२
वाग्वैदग्ध्यप्रधानेऽपि रस एवात्र जीवितम् । पृथक्प्रयत्नं निर्वर्त्यं वाग्विक्रमणि(?) रसाद्वपुः ३३
चतुर्वर्गफलं विश्वग्व्याख्यातं नायकाख्यया । समानवृत्तिनिर्व्यूढः कौशिकीवृत्तिकोमलः ॥ ३४
कलापोऽत्र प्रवासः प्रागनुरागाह्वयो रसः । सविशेषकं प्राप्त्यादि संस्कृतेनेतरेण च ॥ ३५
(+श्लोकैरनेकैः कुलकं स्यात्संदानितकानि तत् । मुक्तकं श्लोक एकैकश्चमत्कारक्षमः सताम्)॥
सूक्तिभिः कविसिंहानां सुन्दरीभिः समन्वितः । कोषो ब्रह्मपरिच्छिन्नः स विदग्धाय रोचते ॥
आभासोपमशक्तिश्च सर्गे यद्भिन्नवृत्तता । मिश्रं वपुरिति ख्यातं प्रकीर्णमिति च द्विधा ॥ ३८
(†श्रव्यं चैवाभिनेयं च प्रकीर्णं सकलोक्तिभिः ॥ ३९

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये काव्यादिलक्षणकथनं नाम सप्तत्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३३७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९८८१

---

* एतदर्धस्थाने—"मुक्ता तु भिन्नवृत्तान्ता नातिसंक्षिप्तसर्गकम्" इति क. ङ. पुस्तकयोः । + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः ख. पुस्तके नास्ति । † धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ ख. ग. लम्भके । २ छ. त्रिधा । ३ क. ङ. 'रसश्लेषे युज्यते वद्विशेषकम्' । ४ ख. ङ. 'कासाख्याने' । ५ ख. ग. 'मदान्तरसी' । ६ ख. ग. 'वै. । कृतीव' । ७ क. ङ. 'यविभावरित । सर्वरीतिरजैस्पृष्टं पुंगर्गुन' । ८ ख. ग. 'य गर्म' । ९ क. ङ. 'वानुजल्पितम्' । १० क. ङ. 'यननिरस्ते वाक्तिभिः' । ११ क. ङ. 'गुर्वेतं च संशय ...' । १२ ख. ग. 'ध्व्या' । १३ ख. ग. 'वृत्तानि' । १४ क. ङ. स्यात्कन्यानि ...

अथाष्टात्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

नाटकनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच—

नाटकं सप्रकरणं डिम ईहामृगोऽपि वा । ज्ञेयः समवकारश्च भवेत्प्रहसनं तथा ॥ १
व्यायोगभाणवीथ्यङ्कत्रोटकान्यथ नाटिका) । सट्टकं शिल्पकः कर्णा एको दुर्मल्लिका तथा ॥ २
प्रस्थानं भाणिका भाणी गोष्ठी हल्लीशकानि च । काव्यं श्रीगदितं नाट्यरासकं रासकं तथा ३
उल्लाप्यकं प्रेङ्क्षणं च सप्तविंशतिरेव तत् । सामान्यं च विशेषश्च लक्षणस्य द्वयी गतिः ॥ ४
सामान्यं सर्वविषयं विशेषः क्वापि वर्तते । पूर्वरङ्गे निवृत्ते द्वौ देशकालावुभावपि ॥ ५
रसभावविभावानुभावा अभिनयास्तथा । अङ्कः स्थितश्च सामान्यं सर्वत्रैवोपसर्पणात् ॥ ६
विशेषोऽवसरे वाच्यः सामान्यं पूर्वमुच्यते । त्रिवर्गसाधनं नाट्यमित्याहुः करणं च यत् ॥ ७
इतिकर्तव्यता तस्य पूर्वरङ्गो यथाविधि । नान्दीमुखानि द्वात्रिंशदङ्गानि पूर्वरङ्गके ॥ ८
देवतानां नमस्कारो गुरूणामपि च स्तुतिः । गोब्राह्मणनृपादीनामाशीर्वादादि गीयते ॥ ९
नान्द्य(न्द्य)न्ते सूत्रधारोऽसौ रूपकेषु निबध्यते । गुरुपूर्वक्रमं वंशप्रशंसा पौरुषं कवेः ॥ १०
संबन्धार्थौ च काव्यस्य पञ्चैतानेष निर्दिशेत् । नटी विदूषको वाऽपि पारिपार्श्विक एव च॥ ११
सहिताः सूत्रधारेण संलापं यत्र कुर्वते । चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्योत्थै(त्थैः) प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः ॥१२
आमुखं तत्तु विज्ञेयं बुधैः प्रस्तावनाऽपि सा । प्रवृत्तकं कथोद्घातः प्रयोगातिशयस्तथा ॥१३
आमुखस्य त्रयो भेदा बीजांशेषूपजायते । काले प्रवृत्तमाश्रित्य सूत्रधृग्यत्र वर्णयेत् ॥ १४
तदाश्रयस्य पात्रस्य प्रवेशस्तत्प्रवृत्तकम् । सूत्रधारस्य वाक्यं वा यत्र वाक्यार्थमेव वा ॥ १५
गृहीत्वा प्रविशेत्पात्रं कथोद्घातः स उच्यते । प्रयोगेषु प्रयोगं तु सूत्रधृग्यत्र वर्णयेत् ॥ १६
ततश्च प्रविशेत्पात्रं प्रयोगातिशयो हि सः । शरीरं नाटकादीनामितिवृत्तं प्रचक्षते ॥ १७
सिद्धमुत्प्रेक्षितं चेति तस्य भेदावुभौ स्मृतौ । सिद्धमागमदृष्टं च सृष्टमुत्प्रेक्षितं कवेः ॥ १८
बीजं बिन्दुः पताका च प्रकरी कार्यमेव च । अर्थप्रकृतयः पञ्च पञ्च चेष्टा अपि क्रमात् ॥ १९
प्रारम्भश्च प्रयत्नश्च प्राप्तिः सद्भाव एव च । नियता च फलप्राप्तिः फलयोगश्च पञ्चमः ॥ २०
मुखं प्रतिमुखं गर्भो विमर्शश्च तथैव च । तथा निर्वहणं चेति क्रमात्पञ्चैव संधयः ॥ २१
अल्पमात्रं समुद्दिष्टं बहुधा यत्प्रसर्पति । फलावसानं यच्चैव बीजं तदभिधीयते ॥ २२
यत्र बीजसमुत्पत्तिर्नानार्थरससंभवा । काव्ये शरीरानुगतं तन्मुखं परिकीर्तितम् ॥ २३
इष्टस्यार्थस्य रचना वृत्तान्तस्यानुपक्षयः । रागप्राप्तिः प्रयोगस्य गुह्यानां चैव गूहनम् ॥ २४
आश्चर्यवदभिख्यातं प्रकाशानां प्रकाशनम् । अङ्गहीनो नरो यद्वन्न श्रेष्ठं काव्यमेव च ॥ २५
देशकालैर्विना किंचिन्नेतिवृत्तं प्रवर्तते । अतस्तयोरुपादानं नियमात्पदमुच्यते ॥ २६

---

१ ख. ग. समवकारश्च । २ ख. ग. 'डूलोट' । ३ ख. ग. दुर्मल्लिका । ४ ख. ग. हल्लीशकानि । ५ क. ख. ग. 'दं नाट्यैरन्यथाऽपि वा । भा' । ६ क. ङ. वर्तयेत् । ७ क. ख. ग. बिन्दु । ८ क. ङ. प्राकरी । ९ छ. निर्वहणं । १० क. ख. ग. 'यता तन्मु' । ११ क. ङ. श्रेयः । १२ क. ख. ग. 'दानमि' ।

देशेषु भारतं वर्षं काले कृतयुगत्रयम् । नैते ताभ्यां प्राणभृतां सुखदुःखोदयः क्वचित् ॥ २७
सर्गे सर्गादिवार्ता च प्रसज्जन्ती न दुष्यति ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये नाटकनिरूपणं नामाष्टात्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३३८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९९०८

अथैकोनचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

शृङ्गारादिरसनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच—

अक्षरं परमं ब्रह्म सनातनमजं विभुम् । वेदान्तेषु वदन्त्येकं चैतन्यं ज्योतिरीश्वरम् ॥ १
आनन्दः सहजस्तस्य व्यज्यते स कदाचन । व्यक्तिः सा तस्य चैतन्यचमत्काररसाह्वया ॥ २
आद्यस्तस्य विकारो यः सोऽहंकार इति स्मृतः । ततोऽभिमानस्तत्रेदं समाप्तं भुवनत्रयम् ॥ ३
अभिमानाद्रतिः सा च परिपोषमुपेयुषी । व्यभिचार्यादिसामान्याच्छृङ्गार इति गीयते ॥ ४
तद्भेदाः काममितरे हास्याद्या अप्यनेकशः । (*स्वस्वस्थायिविशेषोऽथ परियोषस्वलक्षणाः॥५
सत्त्वादिगुणसंतानाज्जायन्ते परमात्मनः । रागाद्भवति शृङ्गारो रौद्रस्तैक्ष्ण्यात्प्रजायते ॥ ६
वीरोऽवष्टम्भजः संकोचभूर्बीभत्स इष्यते । शृङ्गाराज्जायते हासो रौद्रात्तु करुणो रसः) ७
वीराच्चाद्भुतनिष्पत्तिः स्याद्बीभत्साद्भयानकः । शृङ्गारहास्यकरुणा रौद्रवीरभयानकाः ॥ ८
बीभत्साद्भुतशान्ताख्याः स्वभावाच्चतुरो रसाः । लक्ष्मीरिव विना त्यागान्न वाणी भाति नीरसा
अपारे काव्यसंसारे कविरेव प्रजापतिः । यथा वै रोचते विश्वं तथेदं परिवर्तते ॥ १०
शृङ्गारी चेत्कविः काव्ये जातं रसमयं जगत् । स चेत्कविर्वीतरागो नीरसं व्यक्तमेव तत् ॥ ११
न भावहीनोऽस्ति रसो न भावो रसवर्जितः । भावयन्ति रसानेभिर्भाव्यन्ते च रसा इति॥ १२
स्थायिनोऽष्टौ रतिमुखाः स्तम्भाद्या व्यभिचारिणः । मनोनुकूलेऽनुभवः सुखस्य रतिरिष्यते ॥
हर्षादिभिश्च मनसो विकासो हास उच्यते । +मनोवैक्लव्यमिच्छन्ति शोकमिष्टक्षयादिभिः ॥ १४
क्रोधस्तैक्ष्ण्यं प्रबोधश्च प्रतिकूलानुकारिणी । पुरुषानुसमोऽप्यर्थो यः स उत्साह उच्यते ॥ १५
चित्रादिदर्शनाच्चेतोवैक्लव्यं ब्रुवते भयम् । जुगुप्सा च पदार्थानां निन्दा दौर्भाग्यवाहिनाम्॥ १६
विस्मयोऽतिशयेनार्थदर्शनाच्चित्तविस्मृतिः । अष्टौ स्तम्भादयः सत्त्वाद्रजसस्तमसः परम् ॥ १७
स्तम्भश्चेष्टाप्रतीघातो भयरागाद्युपाहितः । श्रमरागाद्युपेतान्तःक्षोभजन्म वपुर्जलम् ॥ १८
स्वेदो हर्षादिभिर्देहोच्छ्वासोऽन्तःपुलकोद्गमः । हर्षादिजन्मवाक्सङ्गः स्वरभेदो भयादिभिः ॥ १९

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । + एतदादिपादपञ्चकं ङ. पुस्तकेऽत्र नास्ति किं त्वितःपुरोव-
विस्मयादिभिरित्येतस्मात्पुरतो वर्तते ।

---

१ ख. घ. नर्तितान्या । ग. वर्तितान्या । २ ख ग. प्रसजन्ती । ३ क. ङ. 'हजं धेव व्यज्यते स । ४ घ. ज. कुव्यते । ५ ख. ग. 'मानावृतिः । ६ क. ङ. 'नात्स्मृतिः । ७ क. ङ. 'रितोष' । ८ क. ङ. 'चारादि' । ९ घ. ग. 'षः । मुमुक्षादिविशेषोत्पर' । १० क. 'हया: स्वपुत्राधत' । ख. ग. 'हया. सुपुत्राधत' । ११ ख. ग. 'कूलेऽनु' ।

निषसोऽभयस्तम्भो वेपथुः परिकीर्तितः । वैवर्ण्यं च विषादादिजन्मा कान्तिविपर्ययः ॥ २०
दुःखानन्दादिजं नेत्रजलमश्रु च विश्रुतम् । इन्द्रियाणामस्तमनः प्रलयो लङ्घनादिभिः ॥ २१
वैराग्यादिर्मनःखेदो निर्वेद इति कथ्यते । मनःपीडादिजन्मा च सादो ग्लानिः शरीरगा ॥ २२
शङ्काऽनिष्टागमोत्प्रेक्षा स्यादसूया च मत्सरः । मदिरासुप्रयोगोत्थं मनःसम्मोहनं मदः ॥ २३
क्रियातिशयजन्माऽन्तःशारीरोत्थक्लमः श्रमः । शृङ्गारादिक्रियाद्वेषश्चित्तस्याऽऽलस्यमुच्यते ॥ २४
दैन्यं सत्त्वादपभ्रंशश्चिन्ताऽर्थपरिभावनम् । इतिकर्तव्यतोपायादर्शनं मोह उच्यते ॥ २५
स्मृतिः स्यादनुभूतस्य वस्तुनः प्रतिबिम्बनम् । मतिरर्थपरिच्छेदस्तत्त्वज्ञानोपपादितः ॥ २६
व्रीडाऽनुरागादिभवः संकोचः कोऽपि चेतसः । भवेच्चपलताऽस्थैर्यं हर्षचि(श्चि)त्तप्रसन्नता ॥ २७
आवेगश्च प्रतीकाराशया वैधुर्यमात्मनः । कर्तव्ये प्रतिभाभ्रंशो जडतेत्यभिधीयते ॥ २८
इष्टप्राप्तेरुपचितः संपदाभ्युदयो धृतिः । गर्वः परेष्ववज्ञानमात्मन्युत्कर्षभावना ॥ २९
भवेद्विषादो दैवादेर्विघातोऽभीष्टवस्तुनि । औत्सुक्यमीप्सितावाप्तेर्वाञ्छया तरला स्थितिः ॥ ३०
चित्तेन्द्रियाणां स्तैमित्यमपस्मारोऽनवस्थितिः । युद्धे व्यापादिभिर्ग्लानौ वीप्सा चित्तपरप्लुतिः
क्रोधस्याप्रशमोऽमर्षः प्रबोधश्चेतनोदयः । अवहित्थं भवेद्गुप्तिरिङ्गिताकारगोचरा ॥ ३२
रोषतो गुरुवाग्दण्डपारुष्यं विदुरुग्रताम् । ऊहो वितर्कः स्याद्व्याधिर्मनोवपुरवग्रहः ॥ ३३
अनिबद्धप्रलापादिरुन्मादो मदनादिभिः । तत्त्वज्ञानादिना चेतःकषायोपरमः शमः ॥ ३४
कविभिर्योजनीया वै भावाः काव्यादिके रसाः । विभाव्यते हि रत्यादिर्यत्र येन विभाव्यते ॥ ३५
विभावो नाम स द्वेधाऽऽलम्बनोद्दीपनात्मकः । रत्यादिभाववर्गोऽयं यमाजीव्योपजायते ॥ ३६
आलम्बनविभावोऽसौ नायकादिभवस्तथा । धीरोदात्तो धीरोद्धतः स्याद्धीरललितस्तथा ॥ ३७
धीरप्रशान्त इत्येवं चतुर्धा नायकः स्मृतः । अनुकूलो दक्षिणश्च शठो धृष्टः प्रवर्तितः ॥ ३८
पीठमर्दो विटश्चैव विदूषक इति त्रयः । शृङ्गारे नर्मसचिवा नायकस्यानुनायकाः ॥ ३९
*पीठमर्दस्तु कलशः श्रीमांस्तद्देशजो विटः । विदूषको वैहसिक अ(स्त्व)ष्ट नायकनायिकाः ४०
स्वकीया परकीया च पुनर्भूरिति कौशिकाः । सामान्या न पुनर्भूरि इत्याद्या बहुभेदतः ॥ ४१
उद्दीपनविभावास्ते संस्कारैर्विविधैः स्थिताः । आलम्बनविभावेषु भावानुद्दीपयन्ति ये ॥ ४२
चतुःषष्टिकला द्वेधा कर्माद्यैर्गीतिकादिभिः । कुहकं स्मृतिरप्येषां प्रायो हासोपहारकः ॥ ४३
आलम्बनविभावस्य भावैरुद्बुद्धसंस्कृतैः । मनोवाग्बुद्धिवपुषां स्मृतीच्छाद्वेषयत्नतः ॥ ४४
आरम्भ एव विदुषामनुभाव इति स्मृतः । स चानुभूयते चात्र भवत्युत निरुच्यते ॥ ४५
मनोव्यापारभूयिष्ठो मनआरम्भ उच्यते । द्विविधः पौरुषः स्त्रैण ईदृशोऽपि प्रसिध्यति ॥ ४६
शोभा विलासो माधुर्यं स्थैर्यं गाम्भीर्यमेव च । ललितं च तथौदार्यं तेजोऽष्टाविति पौरुषाः ॥
नीचनिन्दोत्तमस्पर्धा शौर्यं दाक्षा(क्ष्या)दिकारणम् । मनोधर्मे भवेच्छोभा शोभते भवनं यथा ॥
भावो हावश्च हेला च शोभा कान्तिस्तथैव च । दीप्तिर्माधुर्यशौर्ये च प्रागल्भ्यं स्यादुदारता ॥

* अयं श्लोकः ङ. पुस्तकेऽत्र नास्ति किं त्वेतत्पूर्वोत्तरविहासोपहारक इत्येतस्मात्पुरतो वर्तते ।

१ क. ङ. °भयपरिस्तम्भो । ख. ग. °भतरस्तम्भा । २ ख. °तिविशनम् । ३ क. ङ. °द्वेज्याचादि° । ४ ख. ग. °काविभ° । ५ क. ङ. °विरसहत° । ६ क. ङ. धीरवृत्त. । ७ ख. ग. °भूत्र हला° । ८ ख. ग. स्मृता । ९ ख. ग. °धा प्रत्यायैर्गतिका° ।

स्थैर्यं गम्भीरता स्त्रीणां विभावा द्वादशेरिताः । भावो विलासो हावः स्याद्भावः किंचिच्च हर्षजः
वाचोयुक्तिर्भवेद्वागारम्भो द्वादश एव सः । तत्र भाषणमालापः प्रलापो वचनं बहु ॥　५१
विलापो दुःखवचनमनुलापोऽसकृद्वचः । संलाप उक्तप्रत्युक्तमपलापोऽन्यथा वचः ॥　५२
वार्ता प्रयाणं संदेशो निर्देशः प्रतिपादनम् । तत्त्वंदेशोऽतिदेशोऽयमपदेशोऽन्यवर्णनम् ॥　५३
उपदेशश्च शिक्षावाग्व्याजोक्तिर्व्यपदेशकः । बोधाय एष व्यापारः सुबुद्ध्यारम्भ इष्यते ॥
तस्य भेदास्त्रयस्ते च रीतिवृत्तिप्रवृत्तयः ॥　५४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शृङ्गारादिरसनिरूपणं नामैकोनचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३३९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९९६२

अथ चत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

रीतिनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच—
वाग्विद्यासंप्रतिज्ञाने रीतिः साऽपि चतुर्विधा । पाञ्चाली गौडदेशीया वैदर्भी लाटजा तथा ॥१
उपचारयुता मृद्वी पाञ्चाली ह्रस्वविग्रहा । अनवस्थितसंदर्भा गौडीया दीर्घविग्रहा ॥　२
उपचारैर्न बहुभिरुपचारैर्विवर्जिता । नातिकोमलसंदर्भा वैदर्भी मुक्तविग्रहा ॥　३
उपचारैर्न बहुभिरुपचारैर्विवर्जिता । नातिकोमलसंदर्भा वैदर्भी मुक्तविग्रहा ॥(?)　४
लाटीया स्फुटसंदर्भा नातिविस्फुरविग्रहा । परित्यक्ताऽभिभूयोऽपि रुपचारैरुदाहृता ॥५
क्रियास्वविषमा वृत्तिर्भारत्यारभटी तथा । [*कौशिकी सात्त्वती चेति सा चतुर्धा प्रतिष्ठिता ॥　६
वाक्प्रधाना नरप्राया स्त्रीयुक्ता प्राकृतोक्तिता । भरतेन प्रणीतत्वाद्भारती रीतिरुच्यते ॥　७
(+चत्वार्यङ्गानि भारत्या वीथी प्रहसनं तथा । प्रस्तावना नाटकादेर्वीथ्यङ्गाश्च त्रयोदश ॥　८
उद्घातकं तथैव स्याल्लपितं स्याद्द्वितीयकम् ।] असत्प्रलापो वाक्श्रेणी नालिका विपणं तथा
व्याहारस्त्रिपतं चैव च्छलावस्कन्दिते तथा ।) गण्डोऽथ मृदवश्चैव त्रयोदशप्रयोजितम् ।　९
तापसादेः प्रहसनं परिहासपरं वचः । मायेन्द्रजालयुद्धादिबहुलाऽऽरभटी स्मृता ॥　१०
संक्षिप्तकारपातौ च वस्तूत्थापनमेव च ॥　११

इत्यादिमहापुराण आग्नेये रीतिनिरूपणं नाम चत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९९७३

अथैकचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

नृत्यादावङ्गकर्मनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच—
चेष्टाविशेषमप्यङ्गप्रत्यङ्गं कर्म चानयोः । शरीरारम्भमिच्छन्ति प्रायः पूर्वोऽवलाश्रयः ॥　१

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।
१ क. ङ. 'त्त्वदेशोऽतिदेशोऽन्य' । २ क. ग. 'कः । वाचोऽपदेशो स्या' । ३ घ. ग. 'हो स्याद्धावे' ।
४ ख. ग. घ. 'बहुभि' ५ ख. 'स्फुरार्थे' । ६ क. ङ. 'नाम निगमो मृ' । ७ घ. ग. 'लपितं । ८ ख. ग. घ. 'वत्ताद'
ङ. घ. 'वारविश' ।

लीला विलासो विच्छित्तिर्विभ्रमं किलकिंचितम् । (*मोट्टायितं कुट्टमितं बिब्बोको ललितं तथा
विकृत क्रीडितं केलिरिति द्वादशधैव सः । लीलेष्टजनचेष्टानुकरणं संभ्रमक्षये ॥ ३
विशेषान्दर्शयन्किंचिद्विलासः सद्भिरिष्यते । हसितक्रन्दितादीनां संकरः किलकिंचितम् ॥ ४
विकारः कोऽपि बिब्बोको ललितं सौकुमार्यतः । शिरः पाणिरुरः पार्श्वे कटिरङ्घ्रिरिति क्रमात्
अङ्गानि भ्रूलतादीनि प्रत्यङ्गान्यभिजानते । अङ्गप्रत्यङ्गयोः कर्म प्रयत्नजनितं विना ॥ ६
न प्रयोगः क्वचिन्मुख्यं तिरश्चीनं च तत्क्वचित् । आकम्पितं कम्पितं च धुतं विधुतमेव च ॥ ७
परिवाहितमाधूतमवधूतमथाऽऽचितम् । निकुञ्चितं परावृत्तमुत्क्षिप्तं चाप्यधोगतम् ॥ ८
ललितं चेति विज्ञेयं त्रयोदशविधं शिरः । भ्रूकर्म सप्तधा ज्ञेयं पातनं भ्रूकुटीमुखम् ॥ ९
दृष्टिस्त्रिधा रसस्थायिसंचारिप्रतिबन्धना । षट्त्रिंशद्भेदविधुरा रसजा तत्र चाष्टधा ॥) १०
नवधा तारकाकर्म भ्रमणं चलनादिकम् । षोढा च नासिका ज्ञेया निःश्वासो नवधा मतः ॥ ११
षोढौष्ठकर्मकं पार्ष्णं सप्तधा चिबुकक्रिया । कलुषादिमुखं षोढा ग्रीवा नवविधा स्मृता ॥ १२
असंयुतः संयुतश्च भूम्ना हस्तः प्रयुज्यते । पताकस्त्रिपताकश्च तथा वै कर्तरीमुखः ॥ १३
अर्धचन्द्रोत्करालश्च शुकतुण्डस्तथैव च । मुष्टिश्च शिखरश्चैव कपित्थः कटकामुखः ॥ १४
सूच्यास्यः पद्मकोषो हि शिराः समृगशीर्षकः । काङ्गूलकालपद्मौ च चतुरभ्रमरौ तथा ॥ १५
हंसास्यहंसपक्षौ च संदंशमुकुलौ तथा । ऊर्णनाभस्ताम्रचूडश्चतुर्विंशतिरित्यमी ॥ १६
असंयुतकराः प्रोक्ताः संयुतास्तु त्रयोदश । अञ्जलिश्च कपोतश्च कर्कटः स्वस्तिकस्तथा ॥ १७
कटको वर्धमानश्चाप्यसङ्गो निषधस्तथा । दोलः पुष्पपुटश्चैव तथा मकर एव च ॥ १८
गजदन्तो बहिःस्तम्भो वर्धमानोऽपरे कराः । उरः पञ्चविधं स्यात्तु आभुग्ननर्तकादिकम् ॥ १९
उदरं स्वनातिक्षामं खण्डं पूर्णमिति त्रिधा । पार्श्वयोः पञ्च कर्माणि जङ्घाकर्म च पञ्चधा ॥ २०
अनेकधा पादकर्म नृत्यादौ नाटके स्मृतम् ॥ २१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नृत्यादावङ्गकर्मनिरूपणं नामैकचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९९९४

अथ द्वाचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

अभिनयादिनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच—

आभिमुख्येन नयन्नर्थान्विज्ञेयोऽभिनयो बुधैः । चतुर्धा संभवः सत्त्ववागङ्गाहरणाश्रयः ॥ १
स्तम्भादिः सात्त्विको वागारम्भो वाचिक आङ्गिकः । शरीरारम्भ आहार्यो बुद्ध्यारम्भप्रवृत्तयः

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थश्च पुस्तके नास्ति ।

---

१ क ङ. 'पानुशनं क्रिय' । ख ग 'षाड्व्यसन रिचि' । २ क ङ 'सस्तासो चरितप्र' । ३ क ङ. षट् त्रिंशद्भेदविधुरा रसधा त' । ४ क ङ 'शुभादि' । ५ क ङ कट्ठध' । ६ ख ग. शिवा । ७ क ङ. घ 'क । काङ्गुल' । ८ क ङ. सदशंमु' । ९ क, ङ दोल पुष्पपट । १० क ङ. कनठ । ११ क ख बहिस्थस्य प' । १२ क ङ. 'शुभामंगुलादि' । १३ क, ङ. खल । १४ ख ग 'दर्थ स्त्वयत्नार्थान्वि' । १५ क ख. ङ. सात्त्वो वा' । १६ ख. ग. 'वा [illegible]

(अभिनयादिनिरूपणम्)

रसादिविनियोगोऽथ कथ्यते ह्यतिमानतः । तमन्तरेण सर्वेषामपार्थैव स्वतन्त्रता ॥ ३
संभोगो विप्रलम्भश्च शृङ्गारो द्विविधः स्मृतः । प्रच्छन्नश्च प्रकाशश्च तावपि द्विविधौ पुनः ॥ ४
विप्रलम्भाभिधानो यः शृङ्गारः स चतुर्विधः । पूर्वानुरागमानाख्यः प्रवासकरुणात्मकः ॥ ५
एतेभ्योऽन्यतरं जायमानं संभोगलक्षणम् । विवर्तते चतुर्धैव न च प्रागतिवर्तते ॥ ६
स्त्रीपुंसयोस्त्वेदृदयं तस्य निर्वर्तिका रतिः । निखिलाः सात्त्विकास्तत्र वैवर्ण्यप्रलयौ विना ॥ ७
धर्मार्थकाममोक्षैश्च शृङ्गार उपचीयते । आलम्बनविशेषैश्च तद्विशेषैर्निरन्तरः ॥ ८
शृङ्गारं द्विविधं विद्याद्वाङ्नेपथ्यक्रियात्मकम् । हासश्चतुर्विधोऽलक्ष्यदन्तः स्मित इतीरितः ॥ ९
किंचिल्लक्षितदन्ताग्रं हसितं फुल्ललोचनम् । विहसितं सस्वनं स्याज्जिह्मोपहसितं तु तत् ॥ १०
सशब्दं पापहसितमशब्दमतिहासितम् । यश्चासौ करुणो नाम स रसस्त्रिविधो भवेत् ॥ ११
धर्मोपघातजश्चित्तविलासजनितस्तथा । शोकः शोकाद्भवेत्स्थायी कः स्थायी पूर्वजो मतः ॥ १२
अङ्गनेपथ्यवाक्यैश्च रौद्रोऽपि त्रिविधो रसः । तस्य निर्वर्तकः क्रोधः स्वेदो रोमाञ्चवेपथुः ॥ १३
दानवीरो धर्मवीरो युद्धवीर इति त्रयम् । वीरस्तस्य च निष्पत्तिर्हेतुरुत्साह इष्यते ॥ १४
आरम्भेषु भवेद्यत्र वीरमेवानुवर्तते । भयानको नाम रसस्तस्य निर्वर्तकं भयम् ॥ १५
उद्वेजनः क्षोभन(ण)श्च बीभत्सो द्विविधः स्मृतः । उद्वेजनः स्यात्कुलाद्यैः क्षोभनो(णो) रुधिरादिभिः ॥ १६
जुगुप्साऽऽरम्भिका तस्य सात्त्विकांशो निवर्तते । काव्यशोभाकरान्धर्मानलंकारान्प्रचक्षते ॥ १७
अलंका(क)रिष्णवस्ते च शब्दमर्थमुभौ त्रिधा । ये व्युत्पत्त्यादिना शब्दमलंकर्तुमिह क्षमाः ॥ १८
शब्दालंकारमाहुस्तान्काव्यमीमांसका विदः । छाया मुद्रा तथोक्तिश्च युक्तिगुम्फनया सह ॥ १९
वाको वाक्यमनुप्रासश्चित्रं दुष्करमेव च । ज्ञेया नवालंकृतयः शब्दानामित्यसंकरात् ॥ २०
(*तत्रान्योक्तेरनुकृतिश्छाया साऽपि चतुर्विधा । लोकच्छेकार्भकोक्तीनामेकोक्तेरनुकारतः ॥ २१
आभाणको हि लोकोक्तिः सर्वसामान्य एव ताः । याऽनुधावति लोकोक्तिश्छायामिच्छन्ति तां बुधाः ॥
छेका विदग्धा वैदग्ध्यं कलासु कुशला मतिः । तामुल्लिखन्ती छेकोक्तिश्छाया कविभिरिष्यते ॥ २४
अव्युत्पन्नोक्तिरखिलैरर्भकोक्त्योपलक्ष्यते । तेनार्भकोक्तिश्छाया तन्मात्रोक्तिमनुकुर्वती ॥ २५
विघ्नाक्षरमश्लीलवचो मत्तस्य तादृशी । या सा भवति मत्तोक्तिश्छायोक्ताऽप्यतिशोभते ॥ २६
अभिप्रायविशेषेण कविशक्तिं विवृण्वती । मुत्प्रदायिनीति सा मुद्रा सैव शय्याऽपि नो मते २७
उक्तिः सा कथ्यते यस्यामर्थः कोऽप्युपपत्तिमान् । लोकयात्रार्थविधिना धिनोति हृदयं सताम् ॥
उभौ विधिनिषेधौ च नियमानियमावपि । विकल्पपरिसंख्ये च तदीयाः षडथोक्तयः ॥ २८
अयुक्तयोरिव मिथो वाच्यवाचकयोर्द्वयोः । योजनायै कल्पमाना युक्तिरुक्ता मनीषिभिः ॥ २९
पदं चैव पदार्थश्च वाक्यं वाक्यार्थमेव च । विषयोऽस्याः प्रकरणं प्रपञ्चश्चेति षड्विधः ॥ ३०

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग पुस्तके नास्ति ।

१ छ. ह्यभिन्ना । २ क. ङ. प्रस्ताकदणानन्तः । ए । ३ छ. 'स्तत्तुदयस्तस्य । ४ क. ङ. 'वर्ण्यप्रत्योऽश्चैव वा । ५ क. ङ. 'म् । विन्दु वि' । ६ क. ङ. 'धी कुल्यपूर्वः पुनः पुनः । अ' । ७ ख. ग. 'पुन्तर' । ८ क. ख. प' । ९ क. च. विदुः । १० क. ङ. 'ति मत्तोक्ति' । ११ क. ङ. 'तो । छदुरोतांति । ख. 'ता । छदरो- 'रतामस्वान्का' । १२ क. ङ. 'दसिज्यानिनो । १३ क. ङ. 'ते वस्मात्त्वर्थान्पुर' । १४ क. ङ. 'याः स तयो' । ख ग. भाति । 'याः षोडशो' ।

गुम्फना रचना चार्था(?) शब्दार्थक्रमगोचरा । शब्दानुकारादर्थानुपूर्व्यार्थेयं क्रमात्त्रिधा ॥ ११
उक्तिप्रत्युक्तिमद्वाक्यं वाको वाक्यं द्विधैव तत् । ऋजुवक्रोक्तिभेदेन तत्राऽऽद्यं सहजं वचः ॥ १२
साऽपूर्वप्रश्निका प्रश्नपूर्विकेति द्विधा भवेत् । वक्रोक्तिस्तु भवेद्भङ्ग्या काकुस्तेन कृता द्विधा ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽभिनयादिनिरूपणं नाम द्वाचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३४२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१००२७

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

शब्दालंकाराः ।

अग्निरुवाच—

स्यादावृत्तिरनुप्रासो वर्णानां पदवाक्ययोः । एकवर्णोऽनेकवर्णो वृत्तेर्वर्णगणो द्विधा ॥ १
एकवर्णगता वृत्तेर्जायन्ते पञ्च वृत्तयः । मधुरा ललिता प्रौढा भद्रा परुषया सह ॥ २
मधुरायाश्च वर्गान्तादधो वर्ग्यारुणौ रेवनौ । ह्रस्वस्वरेणान्तरितौ संयुक्तत्वं नकारयोः ॥ ३
न कार्या वर्ग्यवर्णानामावृत्तिः पञ्चमाधिका । महाप्राणोष्मसंयोगमविमुक्तलघूत्तरौ ॥ ४
ललिता वलभूयिष्ठा प्रौढा या पणवर्गजा । ऊर्ध्वं रेफेण युज्यन्ते नटवर्गो न पञ्चमाः ॥ ५
भद्रायां परिशिष्टाः स्युः परुषा साऽभिधीयते । भवन्ति यस्यामूष्माणः संयुक्तास्तत्तदक्षरैः ॥ ६
अकारवर्जमावृत्तिः स्वराणामतिभूयसी । अनुस्वारविसर्गौ च पारुष्याय निरन्तरौ ॥ ७
शषसा रेफसंयुक्ताश्चाकारश्चापि भूयसा । अन्तस्था भिन्नमाभर्या च हः पारुष्याय संयुतः ॥ ८
अन्यथाऽपि गुरुर्वर्णः संयुक्ते परिपन्थिनि । पारुष्यायाऽऽदिमास्तत्र पूजिता न तु पञ्चमी ॥ ९
क्षेपे शब्दानुकारे च परुषाऽपि प्रयुज्यते । कर्णाटी कौन्तली कौन्ती कौङ्कणी वामनासिका १०
द्रावणी माधवी पञ्चवर्णान्तस्थोष्मभिः क्रमात् । अनेकवर्णा वृत्तिर्या भिन्नार्थप्रतिपादिका ॥ ११
यमकं साऽव्यपेतं च व्यपेतं चेति तद्द्विधा । आनन्तर्यादव्यपेतं व्यपेतं व्यवधानतः ॥ १२
द्वैविध्येनानयोः स्थानपादभेदाच्चतुर्विधम् । आदिपादादिमध्यान्तेष्वेकद्वित्रिनियोगतः ॥ १३
सप्तधा सप्तपूर्वेण चेत्पादेनोत्तरोत्तरः । एकद्वित्रिपदारम्भस्तुल्यैः षोढा तदा परम् ॥ १४
तृतीयं त्रिविधं पादस्याऽऽदिमध्यान्तगोचरम् । पादान्तयमकं चैव काञ्चीयमकमेव च ॥ १५
संसर्गयमकं चैव विक्रान्तयमकं तथा । *पादादि यमकं चैव तथाऽऽम्रेडितमेव च ॥ १६
चतुर्व्यवसितं चैव मालायमकमेव च । दशधा यमकं श्रेष्ठं तद्भेदा बहवोऽपरे ॥ १७
स्वतन्त्रस्यान्यतन्त्रस्य पदस्याऽऽवर्तनाद्द्विधा । भिन्नप्रयोजनपदस्याऽऽवृत्तिं मनुजा विदुः ॥ १८
द्वयोरावृत्तपदयोः समस्ता स्यात्समासतः । असमासात्तयोर्व्यस्ता पादे त्वेकत्र विग्रहात् ॥ १९

---

* अथ "यमकं वक्ष्यालथ सदष्टयमकं तथा" इति क ड. पुस्तकयोरधिकं वर्तते ।

---

१ छ. वर्णा । २ ख. 'र्णायस्तु क' । ३ क. ख. वाक्यविधेव । ४ क. घ. 'णोवक्षावशोधनो । ५ ख. पनी । ६ क ख. 'शांधुस्व' । ७ क. ख. 'क्षया स्मृता. । म' । ८ क. ख छेपद्यन्दानुकारेण प' । ९ क. ख. प्रयुज्यते । १० क. ख. 'धा पूर्वपूर्व प नोन्यादे' । ११ क ख. 'स्यः षोऽर्धेस्तदा । १२ क. ख. प । सावयूमकं' । ख. ग. घ । संमुद्रय' ।

वाक्यस्याऽऽवृत्तिरप्येवं यथासंभवमिष्यते । अलंकारादनुप्रासो लघुमप्येवमर्हणात् ॥ २०
यथा कयाचिद्वृत्त्या यत्समानमनुभूयते । तद्रूपादिपदासत्तिः सानुप्रासा रसावहा ॥ २१
गोष्ठ्यां कुतूहलाध्यायी वाग्बन्धश्चित्रमुच्यते । प्रश्नः प्रहेलिका गुप्तं च्युतं दत्ते तथोभयम् ॥ २२
समस्या सप्त तद्भेदा नानार्थस्यानुयोगतः । यत्र प्रदीयते तुल्यवर्णविन्यासमुत्तरम् ॥ २३
स प्रश्नः स्यादेकपृष्टद्विपृष्टोत्तरभेदतः । द्विधैकपृष्टो द्विविधः समस्तो व्यस्त एव च ॥ २४
द्वयोरप्यर्थयोर्गुह्यमानशब्दा प्रहेलिका । सा द्विधाऽऽर्थी च शाब्दी च तत्राऽऽर्थी चार्थबोधतः ॥
शब्दावबोधतः शाब्दी प्राहुः षोढा प्रहेलिकाम् । यस्मिन्गुप्तेऽपि वाक्याङ्गे भाव्यर्थोऽर्थ(पा)रमार्थिकः
तदङ्गे विहिताकाङ्क्षस्तद्गुप्तं गूढमप्यदः । यत्रार्थान्तरनिर्भासो वाक्याङ्कच्यवनादिभिः ॥ २७
तदङ्गाविहिताकाङ्क्षस्तच्यु(च्यु)तं स्याच्चतुर्विधम् । स्वरव्यञ्जनबिन्दूनां विसर्गस्य च विच्युतेः ॥
दत्तेऽपि यत्र वाक्याङ्गे द्वितीयोऽर्थः प्रतीयते । दत्तं तदाहुस्तद्भेदाः स्वराद्यैः पूर्ववन्मताः ॥२९
अपनीताक्षरस्थाने न्यस्ते वर्णान्तरेऽपि च । भासतेऽर्थान्तरं यत्र च्युतदत्तं तदुच्यते ॥ ३०
सुश्लिष्टपद्यमेकं यन्नानाश्लोकांशनिर्मितम् । सा समस्या परस्याऽऽत्मपरयोः कृतिसंकरात् ॥३१
दुःखेन कृतमत्यर्थं कविसामर्थ्यसूचकम् । दुष्करं नीरसत्वेऽपि विदग्धानां महोत्सवः ॥ ३२
नियमाच्च विदर्भाच्च बन्धाच्च भवति त्रिधा । कवेः प्रतिज्ञा निर्माणरम्यस्य नियमः स्मृतः ॥३३
स्थानेनापि स्वरेणापि व्यञ्जनेनापि स त्रिधा । विकल्पः प्रातिलोम्यानुलोम्यादेवाभिधीयते३४
प्रातिलोम्यानुलोम्यं च शब्देनार्थेन जायते । अनेकधावृत्तवर्णविन्यासैः शिल्पकल्पना ॥ ३५
तत्तत्प्रसिद्धवस्तूनां बन्ध इत्यभिधीयते । गोमूत्रिकार्धभ्रमणे सर्वतोभद्रमम्बुजम् ॥ ३६
चक्रं चक्राब्जकं दण्डो मुरजाश्चेति चाष्टधा । प्रत्यर्धं प्रतिपादं स्यादेकान्तरसमाक्षरा ॥ ३७
द्विधा गोमूत्रिकां पूर्वामाहुरश्वपदां परे । अन्त्यां गोमूत्रिकां धेनुं जालबन्धं वदन्ति हि ॥ ३८
अर्धाभ्यामर्धपादैश्च कुर्याद्विन्यासमेतयोः । न्यस्तानामिह वर्णानामधोधःक्रमभागिना(णा)म् ॥
अधोधःस्थितवर्णानां यावत्तुर्यपदं नयेत् । तुर्यपादान्नयेदूर्ध्वं पादार्धं प्र(प्रा)तिलोम्यतः ॥ ४०
तदेव सर्वतोभद्रं त्रिविधं सरसीरुहम् । चतुष्पत्रं ततो विघ्नं चतुष्पत्रे उभे अपि ॥ ४१
अथ प्रथमपादस्य मूर्धन्यं त्रिपदाक्षरम् । सर्वेषामेव पादानामन्ते तदुपजायते ॥ ४२
प्राक्पदस्यान्तिमं प्रत्येकपादादौ प्रातिलोम्यतः । अन्त्यपादान्तिमं चाऽऽद्यपादादावक्षरद्वयम् ४३
चैतुश्छेदे प्रवेदष्टच्छदे वर्णत्रयं पुनः । स्यात्षोडशच्छदे त्वेकान्तरं चेदेकमक्षरम् ॥ ४४
कर्णिकान्ते लिखेदूर्ध्वं पत्राकाराक्षरावलिम् । प्रवेशयेत्कर्णिकायां चतुष्पत्रसरोरुहे ॥ ४५
कर्णिकायां लिखेदेकं द्वे द्वे दिक्षु विदिक्षु च । प्रवेशनिर्गमौ दिक्षु कुर्यादष्टच्छदेऽम्बुजे ॥ ४६
त्रिष्वग्विषमवर्णानां तावत्पत्रावलीजुषाम् । मध्ये समाक्षरन्यासः सरोजे षोडशच्छदे ॥ ४७
द्विधा चक्रं चतुररं षडरं तत्र चाऽऽदिमम् । पूर्वार्धे सदृशा वर्णाः पादप्रथमपञ्चमाः ॥ ४८

---

१ ख. 'दि यदा साद्भिः सा' । २ ड. 'त्साद्यावो वा' । ३ ख. 'त तद्गुप्तान्तवर्यो' । ४ क. ड. समस्या । ५ क. ड. 'मात प' । ६ ख 'योधरिवाधन्तः । ७ क ड. 'प्रवार्थच्यवनादपि । त' । ८ छ. दत्त । ९ ख. 'दस्य । १० क. ड. 'भसर्व' । ११ क. ड. 'भच्युतम् । १२ ड. 'पादन्तिम प्रत्यक्पादादौ प्र' । १३ क. ड. 'लकपदा' । १४ क. ड. 'दः । अनुपादान्तिम वाद्यपदादाव' । १५ क ड चतुष्पदे । १६ क. ड. 'वेच्चान्दच्छदेऽपि च प्र' । १७ क. ड. 'णिकातोऽप्येद्' ।

अयुजोऽप्ययुजश्चैव तुर्यावप्यष्टगावपि । तस्योदक्भागवाग्मत्यगरेषु च यथाक्रमम् ॥ ४९

स्यात्पादार्धचतुष्कं तु नाभौ तस्याऽऽद्यमक्षरम् । पश्चिमाराबधि नयेन्नेमौ शेषे पदद्वयी ॥ ५०

तृतीयं तुर्यपादान्ते प्रथमौ सदृशावुभौ । वर्णौ पादत्रयस्यापि दशमः सदृशो यदि ॥ ५१

प्रथमे चरमे तस्य षड्वर्णाः पश्चिमे यदि । भवन्ति ह्यन्तरं तर्हि बृहच्चक्रमुदाहृतम् ॥ ५२

सम्मुखारद्वये पादमेकैकं क्रमशो लिखेत् । नाभौ तु वर्णं दशमं नेमौ तुर्यपदं नयेत् ॥ ५३

श्लोकस्याऽऽद्यं तु दशमाः समा आद्यन्तिमौ युजौ । आदौ वर्णः समौ तुर्यपञ्चमावाद्यतुर्ययोः ॥

द्वितीयमातिलोम्येन तृतीयं जायते यदि । पदं निरुध्यात्पनस्य दण्डश्चकाब्जकं कृतेः ॥ ५५

द्वितीयौ माग्दले तुल्यौ सप्तमौ च तथाऽपरौ । सदृशावुत्तरदलौ द्वितीयौ भ्यामथार्धयोः ॥ ५६

द्वितीयषष्ठाः सदृशाश्चतुर्थौ पञ्चमावपि । आद्यन्तपादयोस्तुल्यौ परार्धसप्तमावपि ॥ ५७

सप्तौ तुर्यं पञ्चमं तु क्रमेण विनियोजयेत् । तुर्यौ योज्यौ तु तद्वच्च दलान्ताः क्रमपादयोः ॥ ५८

अर्धयोरन्तिमाद्यौ तु मुरजे सदृशावुभौ । पादार्धपतितो वर्णः प्रातिलोम्यानुलोमतः ॥ ५९

अन्तिमं परिवर्तीयाद्यावत्तुर्यमिहाऽऽदिमत् । पादं तुर्याद्यदेवाऽऽद्यं नवमात्षोडशादपि ॥ ६०

अक्षरात्पुटकौ मध्ये मध्येऽक्षरचतुष्टयम् । कृत्वा कुर्याद्यथैतस्य मुरजाकारता भवेत् ॥ ६१

द्वितीयं चक्रशार्दूलविक्रीडितकसंपदम् । गोमूत्रिका सर्ववृत्तैरन्ये बन्धास्त्वनुष्टुभा ॥ ६२

नामधेयं यदि न चेदमीपुं कविकाव्ययोः । मित्रधेयानि तुष्यन्ति नामित्रः खिद्यते तथा ॥ ६३

चापबाणासनव्योमखड्गमुद्गरशक्तयः । द्विचतुर्थत्रिशृङ्गाटा दम्भोलिमुशलाङ्कुशाः ॥ ६४

पदं रथस्य नागस्य पुष्करिण्यसिपुत्रिका । एते बन्धास्तथा चान्ये एवं ज्ञेयाः स्वयं बुधैः ॥६५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शब्दालंकारकथनं नाम त्रिचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३४३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१००९२

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

अर्थालंकाराः ।

अग्निरुवाच—

अलंकरणमर्थानामर्थालंकार इष्यते । तं[11] विना शब्दसौन्दर्यमपि नास्ति मनोहरम् ॥ १

अर्थालंकाररहिता विधवेव सरस्वती । स्वरूपमथ सादृश्यमुत्प्रेक्षातिशयावपि ॥ २

विभावना विरोधश्च हेतुश्च सममष्टधा । स्वभाव एव भावानां स्वरूपमभिधीयते ॥ ३

निजमागन्तुकं चेति द्विविधं तदुदाहृतम् । सांसिद्धिकं निजं नैमित्तिकमागन्तुकं तथा ॥ ४

सादृश्यं धर्मसामान्यमुपमा रूपकं तथा । सहोक्त्यर्थान्तरन्यासाविति स्यात्तु चतुर्विधम् ॥ ५

उपमा नाम सा यस्यामुपमानोपमेययोः । सत्ता चान्तरसामान्ययोगित्वेऽपि विवक्षितम् ॥ ६

किंचिदादाय सारूप्यं लोकयात्रा प्रवर्तते । समासेनासमासेन सा द्विधा प्रतियोगिनः ॥ ७

---

१ ग. 'स्यात्पादत्रयत्र' । २ क. ङ. 'म् । सुमुखार' । ख. 'म् । समुखाद्य द्वयो पा' । ३ क ङ कृतम् । ४ क. ङ. 'यायामथ द्वयो । ५ क ङ. 'भौ । पदे द्विप' । ६ ख 'तुर्यासदे वाक्य न' । ७ क, ङ 'चार्धे न' । ८ ख 'गुध्यनिका' । ९ क, ङ, मितिध्येयानितुष्य' । १० क ङ. 'च—यद्यङ्गकरणोऽर्थो' । ख, 'च—सुभगीकरणोऽर्थो' । ११ ख, यं ।

(शब्दार्थालंकाराः)

उपमा द्योतकपदेनोपमेयपदेन च ॥ ८
विग्रहादभिधानस्य ससमासाऽन्यथोत्तरा । उपमा भवन्त्यष्टादश स्फुटाः ॥
ताभ्यां च विग्रहात्त्रेधा ससमासाऽन्तिमा त्रिधा । विशिष्यमाणा उपमा भवन्त्यष्टादश स्फुटाः ॥
यत्र साधारणो धर्मः कथ्यते गम्यतेऽपि वा । ते धर्मवस्तुप्राधान्याद्धर्मवस्तूपमे उभे ॥ १०
तुल्यमेवोपमीयेते यत्रान्योन्येन धर्मिणौ । परस्परोपमा सा स्यात्प्रसिद्धेरन्यथा तयोः ॥ ११
विपरीतोपमा सा स्याद्व्यावृत्तेर्नियमोपमा । अन्यत्राप्यनुवृत्तस्तु भवेदनियमोपमा ॥ १२
समुच्चयोपमाऽतोऽन्यधर्मबाहुल्यकीर्तनात् । बहोर्धर्मस्य साम्येऽपि वैलक्षण्यं विवक्षितम् ॥ १३
यदुच्यतेऽतिरिक्तत्वं व्यतिरेकोपमा तु सा । यत्रोपमा स्याद्बहुभिः सदृशैः सा बहूपमा ॥ १४
धर्माः मत्युपमानं चेदन्या मालोपमैव सा । उपमानविकारेण तुलना विक्रियोपमा ॥ १५
त्रैलोक्यासंभवि किमप्यारोप्य प्रतियोगिनि । कविनोपमीयते या प्रथते साऽद्भुतोपमा ॥ १६
प्रतियोगिनमारोप्य तदभेदेन कीर्तनम् । उपमेयस्य सा मोहोपमाऽसौ भ्रान्तिमद्वचः ॥ १७
उभयोर्धर्मिणोस्तथ्यानिश्चयात्संशयोपमा । उपमेयस्य संशय्य निश्चयान्निश्चयोपमा ॥ १८
वाक्यार्थेनैव वाक्यार्थोपमा स्यादुपमानतः । आत्मोपमानादुपमा साधारण्यतिशायिनी ॥ १९
उपमेयं यदन्यस्य तदन्यस्योपमा मता । यद्युत्तरोत्तरं याति तदाऽसौ गमनोपमा ॥ २०
प्रशंसा चैव निन्दा च कल्पिता सदृशी तथा । किंचिच्चासदृशी ज्ञेया उपमा पञ्चधा पुनः ॥२१
उपमानेन यत्तत्त्वमुपमेयस्य रूप्यते । गुणानां समतां दृष्ट्वा रूपकं नाम तद्विदुः ॥ २२
उपमैव तिरोभूतभेदा रूपकमेव वा । सहोक्तिः सहभावेन कथनं तुल्यधर्मिणाम् ॥ २३
भवेदर्थान्तरन्यासः सादृश्येनोत्तरेण सः । अन्यथोपस्थिता वृत्तिश्चेतनस्येतरस्य च ॥ २४
अन्यथा मन्यते यत्र तामुत्प्रेक्षां प्रचक्षते । लोकसीमानिवृत्तस्य वस्तुधर्मस्य कीर्तनम् ॥ २५
भवेदतिशयो नाम संभवासंभवाद्द्विधा । गुणजातिक्रियादीनां यत्र वैकल्यदर्शनम् ॥ २६
विशेषदर्शनायैव सा विशेषोक्तिरुच्यते । प्रसिद्धहेतुव्यावृत्त्या यत्किंचित्कारणान्तरम् ॥ २७
यत्र स्वाभाविकत्वं वा विभाव्यं सा विभावना । संगतीकरणं युक्त्या यदसंगच्छमानयोः ॥२८
विरोधपूर्वकत्वेन तद्विरोध इति स्मृतम् । सिसा(पा)धयिषितार्थस्य हेतुर्भवति साधकः ॥ २९
कारको ज्ञापक इति द्विधा सोऽप्युपजायते । प्रवर्तते कारकाख्यः प्राक्पश्चात्कार्यजन्मनः ॥ ३०
पूर्वशेष इति ख्यातस्तयोरेव विशेषयोः । कार्यकारणभावाद्वा स्वभावाद्वा नियामकात् ॥ ३१
अविनाभावनियमो ह्यविनाभावदर्शनात् । ज्ञापकाख्यस्य भेदोऽस्ति नदीपूरादिदर्शनम् ॥ ३२

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेयेऽर्थालंकारकथनं नाम चतुश्चत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३४४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०१२४

अथ पञ्चचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

शब्दार्थालंकाराः ।

अग्निरुवाच—

शब्दार्थयोरलंकारो द्वावलंकुरुते समम् । एकत्र निहितो हारः स्तनं ग्रीवामिव स्त्रियाः ॥ १

---

१ ग. धर्मिणा । २ क. ङ. 'प्रमाणान्यात्प्रसिद्धवान्य' । ३ क. ङ. 'सा न स्याद्विप्रच्छाशंसनं' । ४ क. ङ. प्रशंसितम् । ५ क. ख. ङ. वैकल्याशनविकल्प्या' । ६ ग. यतो' । ७ क. ङ. यतोद्रेक' । ८ ख. 'यमादर्शनाल्पच्छर' । ९ क. ङ. 'रो वाचाल' ।

प्रशस्तिः कान्तिरौचित्यं संक्षेपो यावदर्थता । अभिव्यक्तिरिति व्यक्तं षड्भेदास्तस्य जाग्रति २
प्रशस्तिः परवन्मर्मद्रवीकरणकर्मणः । वाचोयुक्तिर्द्विधा सा च प्रेमोक्तिस्तुतिभेदतः ॥ ३
प्रेमोक्तिस्तुतिपर्यायौ प्रियोक्तिगुणकीर्तने । कान्तिः सर्वमतो रूप्यवाच्यवाचकसंगतिः ॥ ४
यथा वस्तु तथा रीतिर्यथा वृत्तिस्तथा रसः । ऊर्जस्विमृदुसंदर्भादौचित्यमुपजायते ॥ ५
संक्षेपो वाचकैरल्पैर्बहोरर्थस्य संग्रहः । अन्यूनाधिकता शब्दवस्तुनोर्यावदर्थता ॥ ६
प्रकटत्वमभिव्यक्तिः श्रुतिराक्षेप इत्यपि । तस्या भेदौ श्रुतिस्तत्र शाब्दं स्वार्थसमर्पणम् ॥ ७
भवेन्नैमित्तिकी पारिभाषिकी द्विविधैव सा । संकेतः परिभाषेति ततः स्यात्पारिभाषिकी ॥ ८
*मुख्यौपचारिकी चेति सा च सा च द्विधा द्विधा । साभिधेयस्खलद्वृत्तिरमुख्यार्थस्य वाचक ९
यया शब्दो निमित्तेन केनचित्सौपचारिकी । सा च लाक्षणिकी गौणी लक्षणा गुणयोगतः १०
अभिधेयाविनाभूतप्रतीतिर्लक्षणोच्यते । अभिधेयेन संबन्धात्सामीप्यात्समवायतः ॥ ११
वैपरीत्यात्क्रियायोगाल्लक्षणा पञ्चधा मता । गौणी गुणानामानन्त्यादनन्ता तद्विवक्षया ॥ १२
अन्यधर्मस्ततोऽन्यत्र लोकसीमानुरोधिना । सम्यगाधीयते यत्र स समाधिरिह स्मृतः ॥ १३
श्रुतेरलभ्यमानोऽर्थो यस्माद्भाति सचेतनः । स आक्षेपो ध्वनिः स्याच्च ध्वनिना व्यज्यते यतः॥
शब्देनार्थेन यत्रार्थः कृत्वा स्वयमुपार्जनम् । प्रतिषेध इवेष्टस्य यो विशेषोऽभिधित्सया ॥ १५
तमाक्षेपं ब्रुवन्त्यत्र स्तुतं स्तोत्रमिदं पुनः । अधिकारादपेतस्य वस्तुनोऽन्यस्य या स्तुतिः ॥ १६
यत्रोक्तं गम्यतेऽन्योऽर्थस्तत्समानविशेषणः । सा समासोक्तिरुदिता संक्षेपार्थतया बुधैः ॥ १७
अपह्नुतिरपह्नुत्य किंचिदन्यार्थसूचनम् । पर्यायोक्तं यदन्येन प्रकारेणाभिधीयते ॥
एषामेकतमस्येव समाख्या ध्वनिरित्यतः ॥ १८

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शब्दार्थालंकारकथनं नाम पञ्चचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०१४२

अथ षट्चत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

काव्यगुणविवेकः ।

अग्निरुवाच—

अलंकृतमपि प्रीत्यै न काव्यं निर्गुणं भवेत् । (+वपुष्यललिते स्त्रीणां हारो भारायते परम् ॥ १
न च वाच्यं गुणो दोषो भाव एव भविष्यति । गुणाः श्लेषादयो दोषा गूढार्थाद्याः पृथक्कृताः
यः काव्ये महतीं छायामनुगृह्णात्यसौ गुणः । संभवत्येष सामान्यो वैशेषिक इति द्विधा) ॥ ३
सर्वसाधारणीभूतः सामान्य इति मन्यते । शब्दमर्थमुभौ प्राप्तः सामान्यो भवति त्रिधा ॥ ४
शब्दमाश्रयते काव्यं शरीरं यः स तद्गुणः । श्लेषो लालित्यगाम्भीर्ये सौकुमार्यमुदारता ॥ ५
सत्येव यौगिकी चेति गुणाः शब्दस्य सप्तधा । सुश्लिष्टसंनिवेशत्वं शब्दानां श्लेष उच्यते ॥ ६

---

* इदमर्धं नास्ति क. ङ. पुस्तकयोः । + वपुष्यित्यारभ्य-तन्तग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ ख. 'न्द स्वार्थं' । २ क. ङ. यद्यतः । ३ ख. ग. 'भूता प्र' । ४ क. ङ. 'वैदंलक्षमानार्थी । ५ ख. 'रसकृत्य ।
६ ख. 'मदवर्ढ़ंवध' । ७ ख. ग. दोषाभाव एव न' । ८ ख. ग. 'दोषाः सूरार्था' । ९ ख. ग. 'ता । यदिथ योगि' ।
१० क. ख. ग ङ. 'ते । यश्' ।

गुणादेशादिना पूर्वं पदसंबद्धमक्षरम् । यत्र संधीयते नैव तल्लालित्यमुदाहृतम् ॥ ७
विशिष्टलक्षणोल्लेखलेख्यमुत्तानशब्दकम् । गाम्भीर्यं कथयन्त्यार्यास्तदेवान्येषु शब्दताम् ॥ ८
अनिष्ठु(ष्टु)राक्षरप्रायशब्दता सुकुमारता । उत्तानपदतौदार्यं युतं श्लाघ्यैर्विशेषणैः ॥ ९
ओजः समासभूयस्त्वमेतत्पद्यादिजीवितम् । आब्रह्म स्तम्बपर्यन्तमोजसैकेन पौरुषम् ॥ १०
उच्यमानस्य शब्देन येन केनापि वस्तुनः । उत्कर्षमावहन्नर्थो गुण इत्यभिधीयते ॥ ११
माधुर्यं संविधानं च कोमलत्वमुदारता । प्रौढिसामयिकत्वं च तद्भेदाः षट् चकासति ॥ १२
क्रोधेर्ष्याकारगाम्भीर्ये माधुर्यं धैर्यगाहिता । संविधानं परिकरः स्यादपेक्षितसिद्धये ॥ १३
यत्काठिन्यादिनिर्मुक्तसंनिवेशविशिष्टता । तिरस्कृत्यैव मृदुता भाति कोमलतेति सा ॥ १४
लक्ष्यते स्थूललक्षत्वप्रवृत्तेर्यत्र लक्षणम् । गुणस्य तदुदारत्वमाशयस्यातिसौष्ठवम् ॥ १५
अभिप्रेतं प्रतिइतं निर्वाहस्योपपादिकाः । युक्तयो हेतुगर्भिण्यः प्रौढाः प्रौढिरुदाहृता ॥ १६
स्वतन्त्रस्यान्यतन्त्रस्य वा(बा)ह्यान्तःसमयोगतः । तत्र व्युत्पत्तिरर्थस्य या सामयिकतेति सा १७
शब्दार्थावुपकुर्वाणो नाम्नोभयगुणः स्मृतः । तस्य प्रसादः सौभाग्यं यथासंख्यं प्रशस्यता ॥१८
पाको राग इति प्राज्ञैः षट् प्रपञ्चविपश्चिताः । सुप्रसिद्धार्थपदता प्रसाद इति गीयते ॥ १९
उत्कर्षवान्गुणः कश्चिद्यस्मिन्नुक्ते प्रतीयते । तत्सौभाग्यमुदारत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ २०
यथासंख्यमनुद्देशः सामान्यमतिदिश्यते । समये वर्णनीयस्य दारुणस्यापि वस्तुनः ॥ २१
अदारुणेन शब्देन प्राशस्त्यमुपवर्णनम् । उच्चैः परिणतिः काऽपि पाक इत्यभिधीयते ॥ २२
मृद्वीकानारिकेलाम्बुपाकभेदाच्चतुर्विधः । आदावन्ते च सौरस्यं मृद्वीकापाक एव सः ॥ २३
काव्येच्छया विशेषो यः स राग इति गीयते । अभ्यासोपहितः कान्तिं सहजामपि वर्तते २४
हारिद्रश्चैव कौसुम्भो नीलीरागश्च स त्रिधा । वैशेषिकः परिज्ञेयो यः स्वलक्षणगोचरः ॥ २५

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये काव्यगुणविवेको नाम षट्चत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३४६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०१६७

अथ सप्तचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

काव्यदोषविवेकः ।

अग्निरुवाच—

उद्वेगजनको दोषः सभ्यानां स च सप्तधा । वक्तृवाचकवाच्यानामेकद्वित्रिनियोगतः ॥ १
तत्र वक्ता कविर्नाम प्रथते स च भेदतः । संदिहानोऽविनीतः सन्नज्ञो ज्ञाता चतुर्विधः ॥ २
निमित्तपरिभाषाभ्यामर्थसंस्पर्शिवाचकम् । तद्भेदौ पदवाक्ये द्वे कथिते लक्षणं द्वयोः ॥ ३
असाधुत्वाप्रयुक्तत्वे द्वावेव पदनिग्रहौ । शब्दशास्त्रविरुद्धत्वमसाधुत्वं विदुर्बुधाः ॥ ४
व्युत्पन्नैरनिबद्धत्वमप्रयुक्तत्वमुच्यते । छान्दसत्वमविस्पष्टत्वं च कष्टत्वमेव च ॥ ५
तदसामयिकत्वं च ग्राम्यत्वं चेति पञ्चधा । छान्दसत्वं न भाषायामविस्पष्टप्रयोगतः ॥ ६

---

१ क. ङ. 'णोपेतरेऽन्' । २ ख. ग 'दृश्या' । ३ क. ङ. पदुदाहृता. । श्रं' । ४ क. घ. ङ. मुक्तये । ५ क. ङ. 'ता । सुत' । ६ ख. ग. 'स्य रद्धान्तः' । ७ क. ङ. 'दः कोऽपि सत्त्वाभिमधिव' । ८ ङ. सुरूपार्त्तं । ९ क. ङ. प्रथते । १० ख. घ. 'यो: । सत्ताधुत्वाप्रयुक्त' । ११ ख. ग. 'ञ्ज्ञस्तद्' । १२ ख. ग. 'विराट्' ।

गूढार्थता विपर्यस्तार्थता संशयितार्थता । अविस्पष्टार्थता भेदास्तत्र गूढार्थतेति सा ॥ ७
यत्रार्थो दुःखसंवेद्यो विपर्यस्तार्थता पुनः । विवक्षितान्यशब्दार्थप्रतिपत्तिमलीमसा ॥ ८
अन्यार्थत्वासमर्थत्वे एतामेवोपसर्पतः । संदिह्यमानवाच्यत्वमाहुः[1] संशयितार्थताम्[2] ॥ ९
दोषत्वमनुबध्नाति सज्जनोद्वेजनादृते । असुखोच्चार्यमाणत्वं कष्टत्वं समयाच्युतिः ॥ १०
असामयिकतां[3] नेयामेतां च मुनयो जगुः । ग्राम्यता तु जघन्यार्थप्रतिपत्तिः खलीकृता ॥ ११
वक्तव्यग्राम्यवाच्यस्य वचनात्स्मरणादपि । तद्वाचकपदेनाभिसाम्याद्भवति सा त्रिधा ॥ १२
दोषः साधारणः प्रातिस्विको[4]ऽर्थस्य स तु त्रिधा[5] । अनेकभागुपालम्भः साधारण इति स्मृतः ॥
क्रियाकारकयोर्भ्रंशो विसंधिः पुनरुक्तता । व्यस्तसंबन्धिता चेति पञ्च साधारणा मताः ॥ १४
अक्रियत्वं क्रियाभ्रंशो भ्रष्टकारकता पुनः । कर्त्रादिकारकाभावो विसंधिः संधिदूषणम् ॥ १५
विगतो वा विरुद्धो वा संधिः स भवति द्विधा । संधेर्विरुद्धता कष्टमपदार्थान्तरागमात् ॥ १६
पुनरुक्तत्वमाभीक्ष्ण्यादभिधानं द्विधैव तत् । अर्थावृत्तिः पदावृत्तिरर्थावृत्तिरपि द्विधा ॥ १७
प्रयुक्तचरशब्देन तथा शब्दान्तरेण च । नाऽऽवर्तते पदावृत्तौ वाच्यमावर्तते पदम् ॥ १८
व्यस्तसंबन्धता सुष्ठु संबन्धो व्यवधानतः । संबन्धान्तरनिर्भासात्संबन्धान्तरजन्मनः ॥ १९
अभावेऽपि तयोरन्तर्व्यवधानात्त्रिधैव सा । अन्तरा पदवाक्याभ्यां प्रतिभेदं पुनर्द्विधा ॥ २०
(*वाच्यमर्थाभिधेयमानत्वात्तद्द्विधा पदवाक्ययोः । व्युत्पादितं पूर्ववाच्यं व्युत्पाद्यं चेति भिद्यते ॥
इष्टव्याघातकारित्वं हेतोः स्यादसमर्थता । असिद्धत्वं विरुद्धत्वमनैकान्तिकता तथा ॥ २२
एवं सत्प्रतिपक्षत्वं कालातीतत्वसंकरः । पक्षे सपक्षे नास्तित्वं विपक्षेऽस्तित्वमेव तत् ॥ २३
काव्येषु परिपन्थानां न भवेद्ध्यर्थतुष्टम् । एकादश निरर्थत्वं दुष्करादौ न दुष्यति) ॥ २४
दुःखा करोति दोषज्ञान्गूढार्थत्वं न दुष्करे । न ग्राम्यतोद्वेगकारी प्रसिद्धेर्लोकशास्त्रयोः ॥ २५
क्रियाभ्रंशेन लक्ष्मास्ति क्रियाध्याहारयोगतः । भ्रष्टकारकताक्षेपबलाध्याहृतकारके ॥ २६
प्रगृह्ये गृह्यते नैव क्षतं विगतसंधिना[11] । कष्टपाठाद्विसंधित्वं दुर्वचादौ न दुर्भगम् ॥ २७
अनुप्रासे पदावृत्तिर्व्यस्तं संबन्धिता शुभा । नार्थसंग्रहणे दोषो व्युत्क्रमाद्यैर्न लिप्यते ॥ २८
विभक्तिसंज्ञा[12] लिङ्गानां यत्रोद्वेगो न धीमताम् । संख्यायास्तत्र भिन्नत्वमुपमानोपमेययोः ॥ २९
अनेकस्य तथैकेन बहूनां बहुभिः शुभा । कवीनां समुदाचारः समयो नाम गीयते ॥ ३०
सामान्यश्च विशिष्टश्च धर्मवद्भवति द्विधा । सिद्धसैद्धान्तिकानां च कवीनां वा विवादतः ॥ ३१
यः प्रसिध्यति सामान्य इत्यसौ समयो मतः । सर्वे सि(सै)द्धान्तिका येन संचरन्ति निरत्ययम्
क्रियन्त एव वा येन सामान्यस्तेन स द्विधा । छेदसिद्धान्ततोऽन्यः स्यात्केषांचिद्भ्रान्तितो यथा
नरकैज्ञानं मुनेः कस्य कस्यचित्क्षणभङ्गिका । भूतचैतन्यता केऽस्य ज्ञानस्य सुप्रकाशतो ॥ ३४

* भनुष्ठितान्तर्गतग्रन्थः पुस्तके नास्ति ।

१ ख. ग. 'त्व ममयाच्युतिरिति । भ' । २ क. ङ. 'तिः । समयाऽपिकता नेयता । च. 'तिः । आम्नायाव' । ३ ध. 'तामेया' । ४ ध. ग. 'तिस्विकोऽ' । ५ छ द्विधा । ६ क. ङ. 'मर्थोऽन्यथा' । ७ क. ङ. 'दिवा- दुर्वाचा मुगादयेति । ८ ख. ग. 'पु पालितयो' । ९ क. ङ. 'रिपेपानां । १० क. ङ. 'फे । गृह्ये गृह्यते नै' । ख. ग. 'चे । अप्रगृह्यते । ११ क. ख. 'धिता । क' । १२ क. ख. घ. 'दव्यानि' । १३ क. ङ. 'पा । ८१ सिद्ध नदोऽस्य (व्र)ते' । १४ क. ङ. 'नरकज्ञान' । १५ क. ङ. 'ता । परप्रपुरुपुष' ।

(एकाक्षराभिधानम्)

ऐव्रातस्थूलता शब्दानेकान्तत्वं तथाऽर्हतः । शैववैष्णवशाक्तेयसौरसिद्धान्तिनां मतिः ॥ ३५
जगतः कारणं ब्रह्म सांख्यानां सप्रधानकम् । अस्मिन्सरस्वतीलोके संचरन्तः परस्परम् ॥ ३६
बध्नन्ति व्यतिपश्यन्तो यद्विशिष्टः स उच्यते । परिग्रहादप्यसतां सतामेवापरिग्रहात् ॥ ३७
भिद्यमानस्य तस्यायं द्वैविध्यमुपगीयते । प्रत्यक्षादिप्रमाणैर्यद्बाधितं तदसद्विदुः ॥ ३८
कविभिस्तत्प्रतिग्राह्यं ज्ञानस्य द्योतमानता । यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थसत् ॥ ३९
अज्ञानाज्ज्ञाततत्त्वे च ब्रह्मैव परमार्थसत् । विष्णुः सर्गादिहेतुः स शब्दालंकाररूपवान् ॥
अपरा च परा विद्या तां ज्ञात्वा मुच्यते भवात् ॥ ४०

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये काव्यदोषविवेककथनं नाम सप्तचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३४७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०२०७

अथाष्टचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

एकाक्षराभिधानम् ।

अग्निरुवाच—
एकाक्षराभिधानं च मातृकं च वदामि ते । अ विष्णुः प्रतिषेधः स्यादा पितामहवाक्ययोः ॥१
सीमायामव्ययमा च भवेत्संक्रोधपीडयोः । इः कामे रतिलक्ष्म्योरी उः शिवे रक्षकाद्य ऊः ॥२
ऋ शब्दे चादितौ ॠ स्यात्ऌ ॡ ते वै दितौ गुहे । ए देवी ऐ योगिनी स्यादो ब्रह्मा औ
महेश्वरः ॥
अं काम(मे)अः प्रशस्तं स्यात्को ब्रह्मादौ कु कुत्सिते । खं शून्येन्द्रियमुखं गो गंधर्वे च विनायके ॥ ५
ङ गीते गो गायने स्याद्घो घण्टा किंकिणीमुखे । ताडने ङश्च विषये स्पृहायां चैव भैरवे ॥ ६
चो दुर्जने निर्मले छश्छेदे जिर्जयने तथा । जं गीते झः प्रशस्ते स्याद्बले ञो गायने च टः ॥ ७
ठश्चन्द्रमण्डले शून्ये शिवे चोद्बन्धने मतः । डश्च रुद्रे ध्वनौ त्रासे ढक्कायां ढो ध्वनौ मतः ॥ ८
णो निष्कर्षे निश्चये च तथौरे क्रोडपुच्छके । भक्षणे थश्छेदने दो धारणे शोभने मतः ॥ ९
धो धातरि च धूस्तूरे नो वृन्दे सुगते तथा । प उपवने विख्यातः फश्च झञ्झानिले मतः ॥ १०
फुः फूत्कारे निष्फले च विः(वि:) पक्षी भं च तारके । मा श्रीर्मानं च माता स्याद्योगे यो
यावरीरिणे ॥ ११
रो वह्नौ बलशक्रे च लो विधातरि ईरितः । विश्लेषणे वो वरुणे शयने शश्च शं सुखे ॥
पः श्रेष्ठे सः परोक्षे च सा लक्ष्मीः स केचे मतः । धारणे हस्तथा रुद्रे क्षः क्षेत्रे चाक्षरे मतः ॥ १३
क्षो नृसिंहे हरौ तद्वत्क्षेत्रपालकयोरपि । मन्त्र एकाक्षरो देवो भुक्तिमुक्तिप्रदायकः ॥ १४
क्षौं हयशिरसे नमः सर्वविद्याप्रदो मनुः । अकाराद्यास्तथा मन्त्रा मातृकामन्त्र उत्तमः ॥ १५
एकपद्मेऽर्चयेद्देवतान्वय दुर्गांश्च पूजयेत् । भगवती कात्यायनी कौशिकी चाथ चण्डिका ॥ १६
प्रचण्डा सुरनायिका उग्रा पार्वती दुर्गया ॥

---

१ ख. ग. प्रवृत्तस्थू । २ ख. च. 'नाज्ज्ञानतत्त्वे ब्रह्मैवैव । ३ ख ग. 'वकर्ण व' । ४ ख. च. 'दे वाग्विजौ मः स्यादतो ले स्याल्लतौ गृहे । ५ ख. ग. 'ड । धनुष्कारे निर्म' । ६ क. ङ. विधां योद्धन्ध, । ख. ग. 'शिवोद्बन्ध' । ७ क ङ. 'से या यानवारीरिणि । रो । ८ ख. ग. 'ठ. । क्षेत्रे क्षीरो व' । ९ ख. ग. करे ।

ॐ चण्डिकायै विद्महे भगवत्यै धीमहि । तन्नो दुर्गा प्रचोदयात् ॥ १७

क्रमादि तु षडङ्ग स्याद्गणो गुरुर्गुरुः क्रमात् । अजिताऽपराजिता चाथ जया च विजया ततः ॥
कात्यायनी भद्रकाली मङ्गला सिद्धिरेवती । सिद्धादिवटुकाः पूज्या हेतुकश्च कपालिकः ॥ १९
एकपादो भीमरूपो दिक्पालान्मध्यतो नव । *ह्रीं दुर्गे दुर्गे रक्षणि स्वाहा मन्त्रार्थसिद्धये ॥ २०
गौरी पूज्या च धर्माद्याः स्कन्दाद्याः शक्तयो यजेत् । प्रज्ञा ज्ञानक्रिया वाचा वागीशी ज्वालिनी तथा ॥ २१
(+वामा ज्येष्ठा च रौद्रा च गौरी ह्रीं च पुरःसरा । ह्रीः सः, महागौरि रुद्रदयिते स्वाहेति वा ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिः सुभगा ललिता तथा ।) कामिनी काममाला च इन्द्राद्याः शक्तिपूजनम्
ॐ गं स्वाहा मूलमन्त्रोऽयं गं वा गणपतये नमः । षडङ्गो रक्तशुक्लश्च दन्ताक्षपरशूत्कटः ॥ २५
समोदकोऽथ गन्धादि गन्धोल्कायेति च क्रमात् । गजो महागणपतिर्महोल्कः पूज्य एव च ॥
कूष्माण्डाय, एकदन्ताय त्रिपुरान्तकाय श्यामदन्तविकटहरहासाय लम्बनासाननाय पद्मदंष्ट्राय मेघोल्काय धूम्रोल्काय वक्रतुण्डाय विघ्नेश्वराय विकटोत्कटाय गजेन्द्रगमनाय भुजगेन्द्रहाराय शशाङ्कधराय गणाधिपतये स्वाहा ॥ २६
एतैर्मनुभिः स्वाहान्तैः पूज्यस्तिलहोमादिनाऽर्थभाक् । कार्यैरावीजसंयुक्तैस्तैराद्यैश्च नमोन्तकैः ॥
मन्त्राः पृथक्पृथग्वा स्युर्द्विरेफाद्विर्मुखाक्षिणः । कात्यायनं स्कन्द आह यत्तद्व्याकरणं वदे ॥ २८

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये एकाक्षराभिधानं नामाष्टचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३४८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०२३५

अथैकोनपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

व्याकरणसारः ।

स्कन्द उवाच—

वक्ष्ये व्याकरणं सारं सिद्धशब्दस्वरूपकम् । कात्यायन विबोधाय बालानां बोधनाय च ॥ १
प्रत्याहारादिकाः संज्ञाः शास्त्रसंव्यवहारगाः ॥ २
अइउण्, ऋऌक्, एओङ्, ऐऔच्, हयवरट्, लण्, ञमङणनम्, झभञ्, घढधष्, जबगडदश्, खफछठथचटतव्, कपय्, शषसर्, हल् ॥ ३
इति प्रत्याहारः ॥ ४
उपदेश इद्धलन्त्यं भवेदजनुनासिकः । आदिवर्णो गृह्यमाणोऽप्यन्त्येनेता सहैव तु ॥ ५
तयोर्मध्यगतानां स्याद्ग्राहकः स्वस्य तद्यथा ॥ ६

---

* इदमर्धं नास्ति ख. ग. पुस्तकयोः । + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थश्च पुस्तके नास्ति ।

---

१ ख. ग. सिद्धादि' । २ ख. ग. 'र्थस्य च सि' । ३ क. ङ. स्युर्द्विरफद्विमुखादिगाः । का' । घ. स्युर्द्वेविमुद्र दर्शिगाः । का' । ४ क. ख. ग. ङ. विबोधा' । ५ ख. ग. 'लानामभिधाय । प्र' । ६ क. ख. 'थाः । एदू वयू अण् पूर्वेण प्रत्याह । एदू अद इयू नयू अकु अद टकु अश् इण यण् परेण णकारेण । अम् जम् इम् भञ् ह्य ऐङ् वय् भम् वञ् यर खर चर छर अश् हश् वर झश् जश् बश् ।

अथ पञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

संधिसिद्धरूपम् ।

स्कन्द उवाच—

वक्ष्ये संधिं सिद्धरूपं स्वरसंधिस्तथाऽऽदितः । दण्डाग्रं साऽऽगता दधीदं नदीहते मधूदकम्॥१
पितृषभः, लृकारश्च तवेदं सकलोदकम् । अर्धर्चोऽयं तवल्कारः सैषा सैन्द्री तवौदनम् ॥ २
खट्वौघोऽभवदित्येवं व्यसुधीर्विस्खलं कुवत् । पित्रर्थोपवनं दाधी नायको लावको नयः ॥ ३
त इह तपिहेत्यादि तेऽत्र योऽत्र जलेऽब्जजम् । अकुर्वि नो अहो एहि अ अपेहि इ इन्द्रकम् ॥४
उ उत्तिष्ठ कवी एतौ वायू एतौ वने इमे । अमी एते पचमूने एहि देव इमं नय ॥ ५
वक्ष्ये संधिं व्यञ्जनानां वाग्यत्रर्जिकमातृकः । षडेते तदिमे वाग्दि वाङ्नीतिः षण्मुखादिकम्॥६
वाङ्मनसं वाग्भावाद्विर्विस्फुरणं तच्छरीरकम् । तल्लुनाति भवांश्च कुङ्क्वास्ते च सुगणि(णि)इ
भवांश्छिरन्भवांश्छादो भवांष्टीका भवांस्थकः । भवांस्तीर्थे भवान्स्थेयान्भ(द्रा!)ज्ञैसा भवाञ्जयः
भवाञ्छेते भवाञ्श्शेते भवाञ्शेते भवाण्डीनः । त्वम्भर्ता त्वङ्करिष्यादिः संधिर्ज्ञेयो विसर्गतः ९
कश्चिच्यात्कश्चरेत्कटः कष्टः कस्थश्च कश्चलेत् । कः खनेत्कः करोति स्म कः पचेत्कः फलेत वा
कस्पशुरः कः श्वशुरः कस्त्सरः कः स्वरः । का फलेत का गाविता कोऽप पोषः क उत्तमः
देवा एते भो इह स्वदेवा यान्ति भगो व्रज । भुपः सुधूतिरिव नाप्नोति पुनर्नं हि ॥ १२
पुनरेति स यातीह एष याति क ईश्वरः । ज्योतीरूपं तव च्छत्रं म्लेच्छश्रीश्छिद्रमाच्छिनत् १३

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये संधिसिद्धरूपकथनं नाम पञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०२५५

अथैकपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

सुब्विभक्तिसिद्धरूपम् ।

स्कन्द उवाच—

विभक्तिसिद्धरूपं च कात्यायन वदामि ते । द्वे विभक्ती सुप्तिङन्ता सुपः सप्त विभक्तयः ॥ १

---

१ ग. 'शु वटु अटु यटु करस्थ दुग्धक पट अक इ उ अणु । घ. 'शु एटु भटु [illegible] इ उ अणु । २ ख. 'न अथ मम जय अप हव यप यन यरा यज रठ रत यर भग दग यग भर जयु [illegible] रज ज्वल मल शस इति । ग. 'न अथ नमं जय अर इ उ यप यम यरा यज रश रज भट रट भग दग यथ भट जय श श्वल हल वल रल ज्वल मल शस इति । ३ क. ङ. [illegible] । ४ घ. ग. 'भ', [illegible] । ५ ख. ग. 'वाग्भावाद्विर' । ६ क. ङ. 'यो [illegible]' । ७ क. ङ. 'योऽत्र [illegible]' । ८ ख. ग. [illegible]
१ ख. ग. 'भक्ति सिद्धरूपं च ।

सु औ जसिति प्रथमा अमौट्शसो द्वितीया(यिका) । टा भ्यां भिसिति तृतीया ङेभ्यांभ्यस-श्चतुर्थ्यपि ॥ २

ङसिभ्यांभ्यसः पञ्चमी स्यान्ङसोसामिति षष्ठ्यपि । ङिओस्सुबिति सप्तमी स्यात्स्युः प्राति-पदिकात्पराः ॥ ३

द्विविधं प्रातिपदिकं ह्यजन्तं च हलन्तकम् । प्रत्येकं त्रिविधं तत्स्यात्पुमान्स्त्री च नपुंसकम् ॥ ४

दृश्यन्ते नायकास्तेषामनुक्तानां च वीर्यतः । वृक्षः सर्वोऽथ पूर्वश्च प्रथमश्च द्वितीयकः ॥ ५

तृतीयः सद्गपा वह्निः सखा पतिरहर्पतिः । पटुर्ना ग्रामणीन्द्रश्च खलपूर्मित्रभूः स्वभूः ॥ ६

सुश्रीः सुधीः पिता भ्राता ना कर्ता क्रोष्टुनप्तृकौ । सुरा रा गौस्तथा द्यौर्ग्लौः स्वरान्ताः पुंसि नायकाः ॥ ७

सुवाक्त्वक्पृषत्सम्राड्जन्मभाक्च सुराडपि । आपो मरुज्जयन्दीव्यन्भवांश्च मघवान्पिबन् ॥ ८

भगवानघवानर्वा वह्निमत्सर्ववित्सुपृत् । सुसीमा कुण्डी राजा च श्वा युवा मघवा तथा ॥ ९

पूषा सुकर्मा यज्वा च सुवर्मा च सुधर्मणा । अर्यमा वृत्रहा पन्थाः सुककुदादिपञ्च च ॥ १०

प्रशान्सुतांश्च पथाऽऽद्याः सुगौः सुराः सुपूरपि । चन्द्रमाः सुवचाः श्रेयान्विद्वांश्चोशनसा सह ॥

पेचिवान्गौरनड्वान्गोधुग्भित्रद्रुहोऽश्वलिट् । स्त्रियां जाया जरा वाला एडका सह हृद्रया ॥१२

(*क्षत्रिया वैडुराजा च वडुदासार्कबालकाः । माया कौमुदगन्ध्या च सर्वा पूर्वा सहान्यथा) ॥

द्वितीया च तृतीया च बुद्धिः स्त्री श्रीर्नदी सुधीः । भवन्ती चैव दीव्यन्ती भाती भान्ती च यान्त्यपि ॥ १४

शृण्वती तुदती कर्त्री तुदन्ती कुर्वती मही । वध्यती क्रीडन्ती दान्ती पालयन्ती सुराण्यपि(?)॥

गौरी पुत्रवती नौश्च धेनुर्देवतया भुवा । तिस्रो द्वे कति वर्षाभूः स्वसा माता वरा च गौः ॥१६

नौर्वाक्त्वचमाच्यवाचीति तिरश्ची समुदीच्यपि । शरद्विद्युत्सरिद्योषिदश्मिवित्ससदा दंश(प)त् ॥

यैषा सा वेदवित्संविद्धशी राज्ञी त्वया मया । सीमा पश्चादपो राजा धूः पूश्चैव दिशा गिरा ॥

चतस्रो विदुषी चैव केयं दिक्, दृक्च तादृशी । असौ स्त्रियां नायकाश्च नायकाश्च नपुंसके १९

कुण्डं सर्वं सोमपं च दधि वारि सुलघ्वथ । मधु त्रपु कर्तृ भर्तृ अतिभर्तृ पयः पुरः ॥ २०

मावभत्यच्च तिर्यगुदग्जगज्ज्ञाप्रस्तथा स(न)च्छत् । सुसंपद्य सुदण्डीह अहः किं चेदमित्यपि ॥२१

पद् सर्पिः श्रेयश्चत्वारि अदोऽन्ये हीदृशाः परे । एतेभ्यः प्रथमादयश्च स्युः प्रातिपदिकात्पराः॥

धातुप्रत्ययहीनं यत्स्यात्प्रातिपदिकं तु तत् । प्रातिपदिकात्स्वलिङ्गार्थवचने प्रथमा भवेत् ॥ २३

संबोधने च प्रथमा उक्ते कर्मणि कर्तरि । कर्म परिक्रियते तत्स्याद्द्वितीया कर्मणि स्मृता ॥ २४

क्रियते येन करणं कर्ता यश्च करोति सः । अनुक्ते तिङ्कृत्तद्धितैस्तृतीया करणे भवेत् ॥ २५

कारके कर्तरि च सा संप्रदाने चतुर्थ्यपि । यस्मै दित्सा(त्सां) धारयते संप्रदानं तदीरितम् २६

अपादाने यतोऽपैति आदत्ते च भयं यतः । अपादाने पञ्चमी स्यात्स्वस्वाम्यादौ च षष्ठ्यपि ॥

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति घ. पुस्तके ।

---

१ क. ख. ग. 'गुड । सु' । २ क. ङ. सुश्रमिधिणी रा' । घ. ग. गुणभीकुन्ठरा' । ३ क. ङ. 'गौ धमु' । ४ क. ङ. सुपुष पुरश्च । घ. ग. सुरद्वानडि च वः । म' । ५ क. ङ. षड्गो वाचद्भूतामर्थवाक्च । मा' । ६ घ. ग. मधुर्वत्सुदन्तुषा । ७ क. ङ. सुदर । ८ क. ङ. 'द । वेशर सा वेदवित्सिद्धिहृद्रहाश्वपदाम' । ९ घ. ग. षट् । १० घ. ग. पत्र पृथु । म' ।

(सुब्विभक्तिसिद्धरूपम्)

आधारो योऽधिकरणं विभक्तिस्तत्र सप्तमी । एकार्थे चैकवचनं द्व्यर्थे द्विवचनं भवेत् ॥ २८

बहुषु बहुवचनं सिद्धरूपाण्यथो वदे । वृक्षः सूर्योऽम्बुवाहोऽर्को हे रवे हे द्विजातयः ॥ २९

विप्रौ गजान्महेन्द्रेण यमाभ्यामनिलैः कृतम् । रामाय मुनिवर्याभ्यां केभ्यो धर्माद्धरौ रतिः ३०

शराभ्यां पुस्तकेभ्यश्च अर्धस्येश्वरयोर्गतिः । बालानां सज्जने प्रीतिर्हंसयोः कमलेषु च ॥ ३१

एवं कामपदेशाद्याः शब्दा ज्ञेयाश्च वृक्षवत् । सर्वे विश्वे च सर्वस्मै सर्वस्मात्कतरो मतः ॥ ३२

सर्वेषां खें च त्रिश्वास्मिञ्शेषं रूपं च वृक्षवत् । एवं चोभयकतरकतमान्यतरादयः ॥ ३३

पूर्वे पूर्वाश्च पूर्वस्मै पूर्वस्मात्सुसमागतः । पूर्वे बुद्धिश्च पूर्वस्मिञ्शेषरूपं तु सर्ववत् ॥ ३४

एवं परावराद्याश्च दक्षिणोत्तरकान्तराः । अपराश्चाधरा नेमाः प्रथमाः प्रथमेऽर्कवत् ॥ ३५

एवं चरमास्तयान्ता अल्पार्धा नेम आदयः(?) । द्वितीयस्मै द्वितीयाय द्वितीयस्माद्द्वितीयकात् ॥

द्वितीयस्मिन्द्वितीये च तृतीयश्च तथाऽर्कवत् । सोमपाः सोमपौ ज्ञेयौ सोमपाः सोमपां व्रज ॥ ३७

कीलालपौ सोमपश्च सोमपात्सोमपे दद । सोमपाभ्यां सोमपाभ्यः सोमपः सोमपौ कुलम् ३८

एवं कीलालपाद्याः स्युः कविरग्निस्तथोऽग्रयः । हे कवे कविमग्नी तान्हरीन्सात्यकिना हृतम्॥ ३९

रविभ्यां रविभिर्देहि वह्नये यः समागतः । अग्नेरग्न्योस्तथाऽग्नीनां कवौ कव्योः कविष्वथ॥ ४०

एवं सुसृतिरभ्रान्तिः सुकीर्तिः सुधृतिस्तथा । सखा सखायौ सखायः, हे सखे व्रज सत्पतिम्॥

सखायं च सखायौ च सखीन्सख्याऽऽगतो दद । सख्ये सख्युश्च सख्युश्च सख्योः शेषः कवेरिव

पत्या पत्ये च पत्युश्च पत्युः पत्योस्तथाऽग्निवत् । द्वौ द्वौ द्वाभ्यां द्वाभ्यां द्वित्वाद्यर्थे द्वयोर्द्वयोः ॥

त्रयस्त्रींश्च त्रिभिस्त्रिभ्यस्त्रयाणां च त्रिषु क्रमात् । कतिकतिकति कतीति शेषं बहुवचनं स्मृतम् ४४

नीर्नियौ च नियो हे नीः, नियं नियौ नियो निया । नीभ्यां नीभिर्निये नीभ्यो नियां नियि ४५

नियोस्तथा ॥

सुधीः सुधीप्रभृतयो ग्रामणीः पूजयेद्धरिम् । ग्रामण्यौ ग्रामण्यो ग्रामण्यं ग्रामण्या ग्रामणीभिः ॥

ग्रामण्योर्ग्रामण्यामेवं सेनानीप्रमुखाः सुभ्रूः । सुभ्रुवौ च स्वयंभुवः स्वयंभुवं स्वयंभुवः ॥ ४७

स्वयंभुवा स्वयंभुवि एवं प्रतिभुवादयः । खलपूः खलप्वौ श्रेष्ठौ खलप्वं च खलप्वि च ॥ ४८

एवं शरप्रमुखाः स्युः क्रोष्टा क्रोष्टार ईरिताः । क्रोष्टूंश्च क्रोष्टुना क्रोष्ट्रा क्रोष्टूनां क्रोष्टरीदृशम् ४९

पिता पितरौ पितरः, हे पितः पितरौ शुभौ । पितॄन्पितुः पितुः पित्रोः पितॄणां पितरीदृशम् ५०

(*एवं भ्राता च जामातृमुखा नृणां नृणां तथा । कर्ता कर्तारौ कर्तॄंश्च कर्तॄणां कर्तरीदृशम्॥ ५१

पितृवच्चैवमुद्गाता स्वसा नप्त्रादयः स्मृताः । +सुराः सुरायौ सुरायः सुरायां च सुराय्यपि ॥)

गौः, गावौ गां गा गवा च गोर्गवोश्च गवां गवि । एवं द्यौर्ग्लौश्चापि तथा स्वरान्ताः पुंसि नायकाः

सुवाक्सुवाचौ सुवाचा सुवाग्भ्यां च सुवाक्ष्वपि । एवं दिक्प्रमुखाः प्राङ्च प्राञ्चौ प्राञ्चं च भो व्रज

प्राग्भ्यां[च] प्राग्भिः प्राचां च प्राचि च प्राक्षु प्राक्ष्वपि । एवं क्षुद्रक्क्षुद्रीची वा सम्यक्त्व- ५५

त्वक्समीच्यपि ॥

तिर्यङ् तिरश्च सध्र्यङ् च विश्व(प्व)ग्यङ् पूर्ववत्स्मृताः । अदम्यङ्ङमुयङ् स्यात्तथाऽमुमुयङीरितः

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ङ. पुस्तकयोर्नास्ति । + इदमर्धं नास्ति ख. ग. पुस्तकयोः ।

१ क. ङ. 'भनद्यैः कृ' । २ ख. सुद् । ३ ख. ग. 'स्त्रास्तथान्ता' । ४ ध. ग. 'नसो भवन्' । ५ क. ध. ग. 'दा वयः । ६ ख. ग. 'मीत्या हरीनस्मान्विराकृत' । ७ ख. ग. भसुर' । ८ क. ख. ग. स्वभूः । ९ क. ङ. एव मुन्सु' ।

अदमुयङ्ङ्मुद्री च अदमुयग्भ्यां च पूर्ववत् । तत्त्वतुट् तत्त्वतुषौ च तत्त्वतुड्भ्यां समागतः ॥ ५७
तत्त्वतुषि तत्त्वतुट्सु एवं कामदुहादयः । भिपग्भिषग्भ्यां भिपजि जन्मभागादयस्तथा ॥ ५८
मरुत्, मरुद्भ्यां मरुति एवं शत्रुजिदादयः । भवान्भवन्तौ भवता भवंश्चैव भवत्स्वपि ॥ ५९
महान्महान्तौ महतामेवं भगवदादयः । एवं मघवान्मघवन्तौ अग्निमथाग्निमत्यपि ॥ ६०
अग्निचित्स्वेवमेवान्यद्वेदविस्तत्त्वविस्वपि । वेदविदामेवमन्यग्रः समस्तेन सर्ववित् ॥ ६१
राजा[च] राजानौ राज्ञः, राज्ञि राजनि[च] राजन् । यज्वा[च] यज्वानस्तद्वत्करी दण्डी च दण्डिनौ ॥ ६२
पन्थाः पन्थानौ च पथः पथिभ्यां पथि चेदृशम् । मन्था ऋभुक्षाः पथ्याथाः पञ्च पञ्च च पञ्चभिः
मतान्मतानौ मतान्भ्यां हे मतांश्च सुशर्मणः । आपोऽपः, अद्भिरप्येवं मशांश्चैव मशाम्यपि ॥६४
कः केन सर्ववित्केषु अयं चेमे इमांस्तयः(?) । अनेन चाऽऽभ्यामेभिश्च अस्मै चैभ्यः स्मस्य च
अनयोरेपामेषु स्याद्वारवारश्चतुरस्तथा । चतुर्णां च चतुर्ष्वस्ति सुगीः श्रेष्ठः सुगीर्ष्वपि ॥ ६६
सुद्यौः सुदिवौ सुद्युभ्यां विद्विषौ विद्सु यादृशः । यादृग्भ्यां चैव विड्भ्यां च पद् पद् पण्णां च पड्स्वपि ॥ ६७
सुवचाः सुवचसा च सुवचोभ्यामपेदृशम् । हे सुवचो हे उशनन्नुशना बोशनस्यपि ॥ ६८
पुर(स)द्ंसा अनेहा हे विद्वन्विद्वांस उत्तमाः । विदुपे नमो विद्वद्भ्यां विद्वत्सु च बभूविवान ॥६९
एवं च पेचिवाञ्छ्रेयाञ्श्रेयांसौ श्रेयसस्तथा । असौ अमू अमी श्रेष्ठा अमुममुनिहामुना ॥ ७०
अमीभिरमुष्मै वाऽमुष्मादमुष्य वाऽमुयोस्तथा । अमीषाममुष्मिन्निस्त्वेवं[च] गोधुग्भिरागतः॥७१
गोधुक्ष्विलेवमन्येऽपि मित्रध्रुहो मित्रधुहा । मित्रध्रुग्भ्यां मित्रधु(ध्रु)ग्भिरेवं चित्तद्रुहादयः ॥ ७२
स्वलिट् स्वलिड्भ्यां स्वलिहि अनड्वाननडुत्सु च । अजन्ताश्च हलन्ताश्च पुंस्यथोऽ(था)थ स्त्रियां वदे

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सुप्तिङ्सिद्धिरूपकथन नामैकपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०३१५

अथ द्विपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

स्त्रीलिङ्गशब्दसिद्धरूपम् ।

स्कन्द उवाच—

रमा रमे रमाः शुभा रमां रमे रमास्तथा । रमया च रमाभ्यां च रमाभिः कृतमव्ययम् ॥ १
रमायै च रमाभ्यां रमायां(या) [श्च] रमयोः शुभम् । रमाणां च रमायां च रमास्वेवं कलादयः
जरा जरसौ जर(रे) इति जरसश्च जरा जराम् । जरसं च जरास्वेवं सर्वा सर्वे च सर्वया ॥ ३
सर्वस्यै देहि सर्वस्याः सर्वस्याः सर्वयोस्तथा । शेषं रमावद्रूपं स्याद्द्वे द्वे तिसश्च तिसृणाम् ॥ ४
बुद्धिर्बुद्ध्या बुद्धये च बुद्ध्यै बुद्धेश्च हे मते । कविवरस्यौन्मुनीनां च नदी नद्यौ नदीं नदीः ॥५
नद्या नदीभिर्नद्यै च नद्यां चैव नदीषु च । कुमारी जृम्भणीत्येवं श्रीः श्रियौ च श्रियः श्रिया
श्रियै श्रिये स्त्री स्त्रियं च स्त्रीश्च स्त्रियः स्त्रिया स्त्रियै । स्त्रियाः स्त्रीणां स्त्रियां च ग्रामण्यां धेन्वै च धेनवे ॥ ७

---

१ ख. ग. 'मतानि । क्ष' । २ ख. ग. 'न्मुनिश्च इत्यसे । सि' । ३ ख. ग. 'रस्याम्मतीनां ।

(नपुंसकशब्दसिद्धरूप कारक च)

जम्बूर्जम्ब्वौ च जम्ब्वश्च जम्बूनां च फलं पिब । वर्षाभ्वौ च पुनर्भ्वौ च मातृर्वाऽपि च गौश्च नौः
वाग्वाचा वाग्भिश्च वाक्षु स्रग्भ्यां स्रजि स्रजोस्तथा । विद्वद्भ्यां चैव विद्वत्सु भवती स्याद्भवन्त्यपि
दीव्यन्ती भाती भान्ती च तुदन्ती च तुदत्यपि । रुदती रुन्धती देवी गृह्णती चोरयन्त्यपि ॥१०
दृषद्दृषद्भ्यां दृषदि विशेषविदुषी कृतिः । समित्समिद्भ्यां समिधि सीमा सीम्नि च सीमनि ॥११
दामनीभ्यां ककुब्भ्यां च केयमाभ्यां तथाऽऽसु च । गीर्भ्यां चैव गिरा गीर्षु सुभ्रूः सुपूः पुरा पुरि
द्यौर्द्युभ्यां दिवि द्युषु[च] तादृश्या तादृशी दिशः । यादृश्यां यादृशी तद्वत्सुवचोभ्यां सुवचःस्वपि
असौ चामुम(मू अ)मूं चामूरमूभिरमुयाऽमुयोः ॥ १२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये स्त्रीलिङ्गशब्दसिद्धरूपकथनं नाम द्विपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३५२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०३२८

अथ त्रिपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

नपुंसकशब्दसिद्धरूपम् ।

स्कन्द उवाच—

नपुंसके किं के कानि किं के कानि ततो जलम् । सर्वं सर्वे च पूर्वाद्याः सोमपं सोमपानि च ॥
ग्रामणि ग्रामणिनी च ग्रामणि ग्रामणीन्यपि । वारि वारिणी वारीणि वारि(री)णां वारिणीदृशम्
शुचये शुचिने देहि मृदुने मृदवे तथा । त्रपु त्रपुणि(णी) त्रपूणां च खलपूनि खलप्वि च ॥ २
कर्त्रां च कर्तृणे कर्त्रे अतिर्यतितिरिणां तथा । अभिन्यभिनिनी चैव सुवचांसि सुवाक्षु च ॥ ४
यद्यस्त्विमे तत्कर्माणि इदं चेमे त्विमानि च । ईदृक्त्वदोऽमुनी अमूनि अमुना स्यादमीषु च ॥५
अहमावां वयं मां वै आवामस्मान्मया कृतम् । आवाभ्यां च तथाऽस्माभिर्मह्यमस्मभ्यमेव च॥६
मदावाभ्यां मदस्मच्च पुत्रोऽयं मम चाऽऽवयोः । अस्माकमपि चास्मासु त्वं युवां यूयमीरिरे ॥७
त्वां[च] युवां च युष्मांश्च त्वया युष्माभिरीरितम् । तुभ्यं युवाभ्यां युष्मभ्यं त्वत्, युवाभ्यां
च युष्मच्च ॥ ८
तव युवयोर्युष्माकं त्वयि युष्मासु भारती । उपलक्षणमेवैष अज्झलन्ताश्च ते स्मृताः ॥ ९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नपुंसकशब्दसिद्धरूपकथनं नाम त्रिपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०३३७

अथ चतुष्पञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

कारकम् ।

स्कन्द उवाच—)
कारकं संप्रवक्ष्यामि विभक्त्यर्थसमन्वितम् । ग्रामोऽस्ति हेमहार्कोऽहं नौमि विष्णुं श्रिया सह ॥१

---

१ ख. ग. 'वीन्त्यौ भवत्यपि । २ ख. ग. 'दीपादि' । ३ ख. ग. चामूरमुममूरमूभिरमुयाद(न)योः । ४ ख. ग. जगत् । ५ ख. ग. 'म् । ग्रामोऽस्ति महाकं । ६ क. ड. हेमहार्कैर्महाविष्णुः श्रि' ।

स्वतन्त्रः कर्ता विष्णूनां कृतिनः समुपासते । हेतुकर्ता लम्भयते हितं यै कर्मकर्तरि ॥ २
स्वयं भिद्येत्माकृतधीः स्वयं च च्छिद्यते तरुः । कर्ताऽभिहित उत्तमः कर्ताऽनभिहितोऽधमः॥३
कर्ताऽनभिहितो धर्मः शिष्ये व्याख्यायते यथा । कर्ता पञ्चविधः प्रोक्तः कर्म सप्तविधं शृणु ४
ईप्सितं कर्म च यथा श्रद्दधाति हरिं मतिः । अनीप्सितं कर्म यथा अहिं लङ्घयते भृशम् ॥५
नैवेप्सितं नानीप्सितं तृणं सभक्षयद्व्रजः । भक्षयेद्दप्यकथितं गोपालो दोग्धि गां पयः ॥ ६
कर्तृकर्माथ गमयेच्छिष्यं ग्रामं गुरुर्यथा । कर्म चाभिहितं पूजा क्रियते वै प्रिये हरेः ॥ ७
कर्मानभिहितं स्तोत्रं हरेः कुर्यात्तु सर्वदम् । करणं द्विविधं प्रोक्तं बाह्यम(मा)भ्यन्तरं तथा ॥ ८
चक्षुषा रूपं गृह्णाति वा(वा)क्ष दात्रेण तल्लुनेत् । संप्रदानं त्रिधा प्रोक्तं प्रेरकं ब्राह्मणाय गाम् ॥
नरो ददाति नृपतये दासं तदनुमन्तृकम् । अनिराकर्तृकं भर्त्रे दद्यात्पुष्पाणि सज्जनः ॥ १०
अपादानं द्विधा प्रोक्तं चलमश्वात्तु धावतः । पतितश्चाचलं ग्रामादागच्छति स वैष्णवः ॥ ११
चतुर्धा चाधिकरणं व्यापकं दध्नि वै घृतम् । तिलेषु तैलं देवार्थमौपश्लेषिकमुच्यते ॥ १२
गृहे तिष्ठेत्कापिर्द्वीपे स्मृतं वैषयिकं यथा । जले मत्स्यो वने सिंहः स्मृतं सामीप्यकं यथा ॥ १३
गङ्गायां घोषो वसति औपचारिकमीदृशम् । तृतीया वाऽथ वा षष्ठी स्मृताऽनभिहिते तथा॥१४
विष्णुः संपूज्यते लोकैर्गन्तव्यं तेन तस्य वा । प्रथमाऽभिहितकर्तृकर्मणोः प्रणमेद्धरिम् ॥ १५
हेतौ तृतीया चान्येन वसेद्वृक्षाय वै जलम् । चतुर्थी तादर्थ्येऽभिहिता पञ्चमी पर्युपाश्रुतैः॥१६
योगे दृष्टः परिग्रामाद्देवोऽयं बलवत्पुरा । पूर्वो ग्रामादृते विष्णोर्न मुक्तिरितरो हरेः ॥ १७
पृथग्विनाद्यैस्तृतीया पञ्चमी च तथा भवेत् । पृथग्ग्रामाद्विहारेण विना श्रीश्च (श्रियं)श्रिया श्रियः
कर्मप्रवचनीयाख्यैर्द्वितीया योगतो भवेत् । अन्वर्जुनं च योद्धारो ह्यभितो ग्राममीरितम् ॥ १९
नमःस्वाहास्वधास्वस्तिवषडाद्यैश्चतुर्थ्यपि । नमो देवाय ते स्वस्ति तुमर्थाद्भाववाचिनः ॥ २०
पाकाय पक्तये याति तृतीया सहयोगके । हेत्वर्थे कुत्सितेऽङ्गे सा तृतीया च विशेषणे ॥ २१
पिताऽगात्सह पुत्रेण काणोऽक्ष्णा गदया हरिः । अर्थेन निवसेद्भृत्यः काले भावे च सप्तमी २२
विष्णौ नते भवेन्मुक्तिर्वसन्ते स गतो हरिम् । नृणां स्वामी नृषु स्वामी नृणामीशः सतां पतिः
नृणां साक्षी नृषु साक्षी गोषु नाथो गवां पतिः । गोषु सूतो गवां सूतो राज्ञां दायादकोऽस्त्विह
अन्नस्य हेतोर्वसति षष्ठी स्मृत्यर्थकर्मणि । मातुः स्मरति गोप्तारो नित्यं स्यात्कर्तृकर्मणोः ॥ २५
अपां भेत्ता तव कृतिर्न निष्ठादिषु षष्ठ्यपि ॥ २६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये कारकनिरूपणं नाम चतुष्पञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३५४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०३६३

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

समासः ।

स्कन्द उवाच—

षोढा समासं वक्ष्यामि अष्टाविंशतिधा पुनः । नित्यानित्यविभागेन लुगलोपेन च द्विधा ॥१

---

१ ख ग. °ता न क्रियते । २ क ङ लभते । ३ ख ग °तोऽनभिहितो धर्म शिष्यो व्याख्यायतेऽन्यथा । ४ क ङ. °र्माभिनिर्दि° । ५ क ङ °तिर्भूयेनासस्तदधिमन्तिकम् । अनिराकर्तृकं दात्रे दद्यात्प्राप्योऽपि सम° ।

(तद्धितः)

कुम्भकारश्च नित्यः स्याद्धेमकारादिकस्तथा । राज्ञः पुमान्राजपुमाननित्योऽयं समासकः ॥ २
कष्टश्रितो लुक्समासः कण्ठेकालादिकस्त्वलुक् । स्यादष्टधा तत्पुरुषः प्रथमाद्याः सुपा सह ॥ ३
प्रथमातत्पुरुषोऽयं पूर्वं कायस्य विग्रहे । पूर्वकायोऽपरकायो ह्यधरोत्तरकायकः ॥ ४
अर्धं कणाया अर्धकणा भिक्षातु(तु)र्यमथेदृशम् । आपन्नजीविकस्तद्वद्द्वितीया मासवाश्रितः ॥ ५
वर्षे भोग्यो वर्षभोग्यो धान्यार्थश्च तृतीयया । चतुर्थी स्याद्विष्णुबलिर्वृकभीतिश्च पञ्चमी ॥ ६
राज्ञः पुमान्राजपुमान्षष्ठी वृक्षफलं तथा । सप्तमी चाक्षशौण्डोऽयमहितो नञ्समासकः ॥ ७
कर्मधारयः सप्तधा नीलोत्पलमुखाः स्मृताः । विशेषणपूर्वपदो विशेष्योत्तरतस्तथा ॥ ८
वैयाकरणखसूचिः शीतोष्णं द्विपदं शुभम् । उपमानपूर्वपदः शङ्खपाण्डुर इत्यपि ॥ ९
उपमानोत्तरपदः पुरुषव्याघ्र इत्यपि । संभावनापूर्वपदो गुणवृद्धिरितीदृशम् ॥ १०
गुण इति वृत्तिर्वाच्या सुहृदेव सुबन्धुकः । अवधारणापूर्वपदो बहुव्रीहिश्च सप्तधा ॥ ११
गुण इति वृत्तिर्वाच्या सुहृदेव सुबन्धुकः । अवधारणापूर्वपदो बहुव्रीहिश्च सप्तधा ॥ १२

द्विपदश्च बहुव्रीहिरारूढभवनो नरः । अर्चिताशेषपूर्वोऽयं बह्वङ्घ्रिः परिकीर्तितः ॥ १३
एते विप्राश्चोपदशाः संख्योत्तरपदस्त्वयम् । संख्योभयपदो यद्वद्द्वित्रा ह्येकत्रयो नरः ॥ १४
सहपूर्वपदोऽयं स्यात्समूलोद्धृतकस्तरुः । व्यतिहारलक्षणोऽर्थः केशाकेशि नखानखि ॥ १५
दिग्लक्ष्या स्याद्दक्षिणपूर्वा द्विगुराभाषितो द्विधा । एकवद्भावि(वी) द्विशृङ्गं पञ्चमूली त्वनेकधा ॥
द्वंद्वः समासो द्विविधो हीतरेतरयोगकः । रुद्रविष्णू समाहारो भेरीपटहमीदृशम् ॥ १६
द्विधाऽऽख्यातोऽव्ययीभावो नामपूर्वपदो यथा । शाकस्य मात्रा शाकप्रति यथाऽव्ययपूर्वकः १७
उपकुम्भं चोपरथ्यं प्राधान्येन चतुर्विधः । उत्तरपदार्थमुख्योऽयं द्वंद्वश्चोभयमुख्यकः ॥ १८
पूर्वार्थे सोऽव्ययीभावो बहुव्रीहिश्च बाह्यगः ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये समासविभागकथनं नाम पञ्चपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०३८२

अथ षट्पञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

तद्धितः ।

स्कन्द उवाच—

तद्धितं त्रिविधं वक्ष्ये सामान्या वृत्तिरीदृशी*। लच्यंसलो वत्सलः स्यादिलचि स्यात्तु फेनिलम्
लोमशः शे पामनो ने इलचि स्यात्तु पिच्छिलम्। अणि प्राज्ञ आर्चिकः स्याद्दन्तादुरचि दन्तुरः
रे स्यान्मधुरं सुशि(षि)रं वे स्यात्केशव ईदृशम् । हिरण्यं ये मालवो वे वलचि स्याद्रजस्वलः १
इनौ धनी करी हस्ती धनिकं ठिकनीरितम् । पयस्वी विनि मायावी ऊर्णायुर्युसि ईरितम् ॥ २
वाग्मी ग्मिनि आलचि स्याद्वाचालश्चाऽऽटचीरितम्। फलिनो बर्हिणः केकी वृन्दारकस्तथा कनि
आलुचि शीतं न सहते शीतालुश्चैवमीदृशम् । हिमालुरालुचि स्याच्च हिमं न सहते तथा ॥ ६

---

* "गुणवान्मतुपि श्रीमांश्चूडालश्चालरीरितम्" । इत्यर्धं घ. ग. पुस्तकयोरधिकम् ।

---

१ ख. ग. 'जपुत्रमनि' । २ ख. ग. 'इद मेकस्त्वकः । ३ ख. ग. 'अंचिता' । ४ क. ट. द्विविध । ५ ख. ग. 'दृ । न प्राज्ञ आतुरः प्राज्ञो दन्ता' ।

रूपं वातातुलचि स्याद्वातुलश्चान(ण)पत्यके । वाशिष्ठः कौरवो वासः पाञ्चालः सोऽस्य वासकः
तत्र वासो माथुरः स्याद्वेत्त्यधीते च चान्द्रकः । *व्युत्क्रमं वेत्ति क्रमको नरश्चक्राम कौशकः(?)
प्रियंगूणां भवं क्षेत्रं प्रैयंगवीन(ण)कं खञि । मौद्गीनं कौद्रवीणं च वैदेहश्चान(ण)पत्यके ॥ ९
इञि दाक्षिर्दाशरथिः फकि नाडायनादिकम् । आश्वायनः स्याच्च फाञि याञि गार्ग्यश्च वात्स्यकः
ढकि स्याद्वैनतेयादिश्चाटकैरस्तथैरकि । द्रकि गौधेरको रूपं गौधारश्चाऽऽरकीरितम् ॥ ११
क्षत्रियो घे कुलीनः खे ण्ये कौरव्यादयः स्मृताः । यति मूर्धन्यमुख्यादिः सुगन्धिरिति रूपकम्
तारकादिभ्य इतचि नभस्तारकितादयः । अनङि स्याच्च कुण्डोध्नी पुष्पधन्वसुधन्वनौ ॥ १३
चुञ्चुपि वित्तचुञ्चुः स्याद्वित्तमस्य च शब्दके । चणपि स्यात्केशचणो रूपे स्यात्पटरूपकम् १४
ईयसि च पटीयान्स्यात्तरप्यक्षतरादिकम् । पचतितरां च तरपि तमप्यटतितमामपि ॥ १५
मृदुकल्पः कल्पपि स्यादिन्द्रकल्पोऽर्ककल्पकः । राजदेशीयो देशीये देश्ये देश्यादिरूपकम् ॥१६
पटुजातीयो जातीये जानुमात्रं च मात्रचि । ऊरुद्वयसो द्वयसच्यूरुदघ्नं च दघ्नचि ॥ १७
तयपि स्यात्पञ्चतयो दौवारकप्रकीरितम् । सामान्यवृत्तिरुक्ताऽथ अव्ययाख्यश्च तद्धितः ॥ १८
यस्माद्यतस्तसिलि च यत्र तत्र त(त्र)लीरितम् । अस्मिन्काले ह्यधुना स्यादिदानीं चैव
दान्यपि(नीमि) ॥ १९
सर्वस्मिन्सर्वदा दा स्यात्तस्मिन्काले र्हिलीरितम् । तर्हि होऽस्मिन्काल इह कर्हि कस्मिंश्च कालके
यथा थालि थमि कथं पूर्वस्यां दिशि संचयेत् । अस्ताति चैव पूर्वस्याः पूर्वादिग्रामणीयकाः २१
पुरस्तात्संचरेद्गच्छेत्सद्यस्तुल्येऽहनीरितम् । उतिः पूर्वाब्दे च परुत्पूर्वतरे परार्यपि ॥ २२
ऐषमोऽस्मिन्संवत्सरे रूपं समसणीरितम् । एद्यवौ परेद्यवि स्यात्परस्मिन्नहनीरितम् ॥ २३
अद्यास्मिन्नहनि द्ये स्यात्पूर्वेद्युश्च तथैद्युसि । दक्षिणस्यां दिशि वसेद्दक्षिणाद्दक्षिणाद्युभौ ॥ २४
उत्तरस्यां दिशि वसेदुत्तरादुत्तराद्युभौ । +उपरि वसेदुपरिष्टाद्धवेद्दिष्टाति ऊर्ध्वकात् ॥ २५
उत्तरेण च पिन्नोक्तमाचि च स्याच्च दक्षिणा । आहौ दक्षिणाहि वसेद्द्विप्रकारं द्विधा च धा॥२६
ध्यमुञि चैकध्यं कुरु त्वं द्वैधं धमुञि चेदृशम् । द्वौ प्रकारौ द्विधा धाचि आमसुरतरं यथा॥२७
निपातास्तद्धिताः प्रोक्तास्तद्धितो भाववाचकः । पटोर्भावः पटुत्वं त्वे पटुता तलि चेरितम्॥२८
प्रथिमा चेमनि पृथोः सौख्यं सुखात्ष्यञीरितम् । स्तेयं याति च स्तेनस्य ये सख्युः सख्यमी-
रितम् ॥ २९
कपेर्भावश्च कापेयं सैन्यं पथ्यं यकीरितम् । आश्वं कौमारकं चाणि रूपं चाणि च यौवनम् ॥
आचार्यकं कनि प्रोक्तमेवमन्येऽपि तद्धिताः ॥ ३०

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये तद्धितरूपकथनं नाम षट्पञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०४१२

---

* एतदर्धस्थाने "व्यक्तसवेत्ति बुधको नरधक्रमशोऽशक." इति क. ङ. पुस्तकयोः । + एतदर्धस्थाने—"आलोपपरिनामेषु प्रविश्याद्गसतेरपि" । इति दृश्यते क. ङ. पुस्तकयोः ।

१ क. ङ. 'धन्वा सुधन्विनि । चुञ्चु' । ख. ग. 'धन्वाअयस्यापि । चुञ्चु' । २ ख. ङति । ३ क. ङ. यतोऽत्रस-पेतश्चेरितम् । उ' । ख. वसेत्प्रत्ययेतत्स्वर्धारितम् । उ' । ४ क. ख. 'धा चापि आमुमक्षुतरा तथा । ख. 'धा चापि-भवयुष्मदादधा ।

अथ सप्तपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

उणादिसिद्धरूपम् ।

कुमार उवाच—
उणादयोऽभिधास्यन्ते प्रत्यया धातुतः परे । उणि कारुश्च शिल्पी स्याज्जायुर्मायुश्च पित्तकम् ॥१
गोमायुरायुर्वेदेषु बहुलं स्युरुणादयः । आयुः स्वादुश्च हेत्वाद्याः किंशारुर्धान्यशूकः ॥ २
कृकवाकुः कुक्कुटः स्याद्गुरुर्भर्ता मनुस्तथा । शयुश्चाजगरो ज्ञेयः सरुरायुधमुच्यते ॥ ३
स्वरुर्वज्रं त्रपुः सीसमसारं फल्गुरीरितम् । गृध्रश्च क्वनि किरचि मन्दिरं तिमिरं तमः ४
इलचि सलिलं वारि कल्याणं भण्डिलं स्मृतम् । बुधो विद्वान्कसौ स्याच्च शिविरं गुप्तसंस्थितिः
ओतुर्विडालश्च तुनि अभिधानादुणादयः । कर्णः कामी च गृहभूर्वास्तु जैवातृकः स्मृतः ॥ ६
अनड्वान्वहतेर्हिनिः स्याज्जातौ जीवार्णवौपधम् । नौ वह्निरिननि हरिणो मृगः कामी च भाजनम्
कम्बोजो भाजनं भाण्डं सरण्डश्च चतुष्पदः । तरुरेरण्डः संघातो वरूढः साम निर्भरम् ॥ ८
कम्बोजो भाजनं भाण्डं सरण्डश्च चतुष्पदः । तरुरेरण्डः संघातो वरूढः साम निर्भरम् ॥ ९
स्फारं प्रभूतं स्याद्यन्तप्रत्यये चीरवल्कलम् । कातरो भीरुरुग्रस्तु प्रचण्डो जवसं तृणम् ॥ १०
जगच्चैव तु भूर्लोको(कः) कृशानुर्ज्योतिरर्ककः । बर्बरः कुटिलो धूर्तश्चत्वरं च चतुष्पथम् ॥ ११
चीवरं भिक्षुः प्रावृत्तिरादित्यो मित्र ईरितः । (*पुत्रः सूनुः पिता तातः पृदाकुर्ष्पाघ्रवृश्चिके ॥ १२
गर्तोऽवटोऽथ भरतो नटोऽपरेऽप्युणादयः ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेय उणादिसिद्धरूपकथनं नाम सप्तपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०४२४

अथाष्टपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

तिङ्विभक्तिसिद्धरूपम् ।

कुमार उवाच—
तिङ्विभक्तिं प्रवक्ष्यामि तथाऽऽदेशं समासतः । तिङस्त्रिष्वपि वर्तन्ते भावे कर्मणि कर्तरि ॥१+
सकर्मकाकर्मकाच्च कर्तरि द्विपदे स्मृताः । सकर्मकाकर्मणि च तदादेशस्तथेरितः ॥ २
वर्तमाने लडाख्यातो विध्याद्यर्थे लिङीरितः)। विध्यादौ लोडाशिषि च भूतानद्यतने च लङ्॥३
भूते लुङ् लिट् परोक्षेऽथ भाविन्यद्यतने च लुट्। लिङाशिषि च शेषेऽर्थे लृङ्भविष्यति लृङ्भवेत्
लिङ्निमित्ते क्रियातिपत्तौ तङानावात्मनेपदम् । पूर्वं नव परस्मैपदं तिर्सन्तीति प्रथमः पुमान्॥
सिप् थस् थ मध्यमनरो मिव्वस्मश्चोत्तमः पुमान् । त आंतामन्ताऽऽत्मने मुख्यस्थासाथां ध्वं ६
च मध्यमः ॥
इत्वर्थ इ वदि मदि भूवाद्या धातवः स्मृताः । भुविरेधिः पचिर्नन्दिर्ध्वंसिः श्रंसिः पदिस्त्वदिः।

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः ख. ग. पुस्तकयोर्नास्ति । + सकर्मकाकर्मकाच्च कर्तरि द्विपदे स्मृत इत्यधिक क. ङ. पुस्तकयोः ।

१ क. ङ. श्रेणी । २ ख. ग. स्यात्तदर्थ । ३ क. ङ. 'नाद्राद्गार' । ४ क. ङ. 'द्वात्र तु स्या
स्यादासौ जीवन्तीति' । ५ ख. ग. 'क्षेऽर्थे ना' । ६ ख. ग. 'प्रत्यक्षीवि । ७ ख. ग. आतां झाऽऽन' । ८ क. ख. ग
'न इङ्वद्दिमद्दिस्म्' ।

क्रीडिः क्रीडी जु(डिजुं)होतिश्च जहातिश्च दधात्यपि । दीव्यतिः स्वपितिर्नह्निः सुनोतिर्वसिरेव च
तुदिर्मृशतिर्मुञ्चती रुधिर्भुजिस्त्यजिस्तनिः । शबादिके विकरणे मनिर्थैव करोत्यपि ॥ ९
क्रीडतिर्वृङ् ग्रहिश्चोरिः पा नीरचिश्च नायकाः । भुवि स्यात्तिङ् भवति स भवतस्तौ भवन्ति ते॥
भवसि त्वं युवां भवथो यूयं भवथ चाप्यहम् । भवाम्यावां भवावश्च भवामो वर्धते कुलम्॥ ११
एधेते द्वे तथैधन्ते एधसे त्वं हि मेधया । एधेथे च समेधध्वे एधे श्लाघावहे धिया ॥ १२
एधामहे हरेर्भक्त्या पचतीत्यादि पूर्ववत् । भूयतेऽनुभूयतेऽसौ भावे कर्मणि वै यकि ॥ १३
बुभूषति सनीत्येवं णिचि भावयतीश्वरम् । यङि बोभूयते बाधं बोभोति स्याच्च यङ्लुकि॥ १४
पुत्रीयति पुत्रकाम्यत्येवं पटपटायते । घटयत्यथ सनि णिचि बुभूषयति रूपकम् ॥ १५
भवेद्भवेतां च लिङि भवेयुश्च भवेः परे । भवेतं च भवेतैवं भवेयं च भवेव च भवेम च[1]॥१६
एधेत[च] एधेयातामेधेरन्मनसा धिया । एधेथाश्च एधेयाथामेधेध्वमेधेय एधेवहि एधेमहि ॥१७
अस्तु तावद्भवतां लोटि भवन्तु भवताद्भव । भवतं भवत भवानि भवाव च भवाम च ॥ १८
एधतामेधेतामेधन्तामेधै पचावहै पचामहै । अभ्यनन्ददपचतामपचन्नपचस्तथा ॥ १९
अभवतमभवतापचमपचावापचाम च । एधेतैधेतामैधन्तमैधे चैधामहीरितम् ॥ २०
अभूदभूतामभूवन्नभूश्चाभूवमेव लुङ् । ऐधिष्टैधिषातां नैरौ(रा) वैधिष्ठा ऐधिषीद्दशम् ॥ २१
लिटि बभूव बभूवतुर्बभूवुश्च बभूविथ । बभूवथुर्बभूव च बभूविव बभूविम ॥ २२
पेचे पेचाते पेचिरे त्वमेधांचकृषे तथा । एधांचक्राथे पेचिध्वे पेचे पेचिमहे तथा ॥ २३
लुटि भविता भवितारौ भवितारो हरादयः । भवितासि भवितास्थो भवितास्मस्तथा वयम् ॥
पक्ता पक्तारौ पक्तारः पक्तासि त्वं शुभौदनम् । पक्ताध्वे पक्ताहे चाहं पक्तास्महे हरेश्वरम् ॥
लिङाशिषि सुखं भूयाद्भूयास्तां हरिशंकरौ । भूयासुस्ते च भूयास्त्वं युवां भूयास्तमीश्वरौ ॥२६
भूयास्त यूयं भूयासमहं भूयास्म सर्वदा । यक्षीष्ट ह्येधिषीयास्तां यक्षीरन्नेधिषीय च ॥ २७
यक्षीवह्येधिषीमहि लिङि चायक्ष्यतेति लृङ् । अयक्ष्येतामयक्ष्यन्तायक्ष्येऽयक्ष्येथां युवाम् ॥ २८
अयक्ष्यध्वमैधिष्यावह्यैधिष्यामह्यरेर्वयम् । लृटि स्याद्भविष्यतीति ऐधिष्यामह ईदृशम् ॥ २९
एवं विभावयिष्यन्ति बोभविष्यति रूपकम् । घटयेत्पटयेत्तद्वत्पुत्रीयति च काम्यति ॥ ३०

इत्यादिमहापुराण आग्नेये तिङ्विभक्तिसिद्धरूपकथनं नामाष्टपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३५८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०४५४

अथैकोनषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

कृत्सिद्धरूपम् ।

कुमार उवाच—

कृत्स्विष्वपि विज्ञेया भावे कर्मणि कर्तरि । अज् ल्युट् क्तिन् घञो भावे[च] युजकौ[र्त] एव च
अचि धर्मस्य विनय उत्करः प्रकरस्तथा । देवो भद्रः श्रीकरश्च ल्युटि रूपं तु शोभनम् ॥ २

---

१ ख. धीङ्कुङो जु' । २ ख. मटि । ३ ख. ग. 'चि ताय' । ४ क. ङ. भवेम । ५ ङ. नरा । ६ ख. ग. धे एधतामेधेय पचावैपचामहै' । मुं' । ७ क. ङ. 'कारातए' । ८ ख. ग. 'ट्ठ ए' ।

क्तिनि वृद्धिः स्तुतिमती घञि भावोऽथ युच्यपि । कारणा भावनेत्यादि अकारे च चिकित्सया
तथा तव्यो ह्यनीयश्च कर्तव्यं करणीयकम् । देयं ध्येयं चैव यति ण्यति कार्यं च छत्यकाः ॥ ४
कर्तरि क्तादयो ज्ञेया भावे कर्मणि च क्वचित् । गतो ग्रामं गतो ग्राम आश्लिष्टश्च गुरुस्त्वया ॥ ५
शतृशानचौ[च] भवन्नेधमानो भवन्त्यपि । ण्वुल्तृचौ सर्वधातुभ्यो भावको भविता तथा ॥ ६
क्विवन्तश्च स्वयंभूश्च भूते लिटः कसुकानच् । बभूविवाननेचिवांश्च पेचानः श्रद्धानकः ॥ ७
अणि स्युः कुम्भकाराद्या भूतेऽप्युणादयः स्मृताः । वायुः पायुश्च कारुः स्याद्बहुलं छन्दसीरितम्

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये कृत्सिद्धरूपकथनं नामैकोनषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३५९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०४६२

अथ षष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

स्वर्गपातालादिवर्गाः ।

अग्निरुवाच—

स्वर्गादिनामलिङ्गो यो हरिस्तं प्रवदामि ते । स्वः स्वर्गनाकत्रिदिवा द्योदिवौ द्वे त्रिविष्टपम् ॥ १
देवा वृन्दारका लेखा रुद्राद्या गणदेवताः । विद्याधरा(रो)ऽप्सरोयक्षरक्षोगन्धर्वकिंनराः ॥ २
पिशाचो गुह्यकः सिद्धो भूतोऽमी देवयोनयः । देवद्विषोऽसुरा दैत्याः सुगतः स्यात्तथागतः ॥ ३
ब्रह्माऽऽत्मभूः सुरज्येष्ठो विष्णुर्नारायणो हरिः । रेवतीशो हली रामः कामः पञ्चशरः स्मरः ४
लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा स(श)र्वः सर्वेश्वरः शिवः । कपर्दोऽस्य जटाजूटः पिनाकोऽजगवं धनुः ॥ ५
प्रमथाः स्युः पारिषदा मृडानी चण्डिकाऽम्बिका । द्वैमातुरो गजास्यश्च सेनानीरग्निभूर्गुहः ॥ ६
आखण्डलः शुनासीरः सुत्रामा च दिवस्पतिः । पुलोमजा शचीन्द्राणी देवी तस्य तु वल्लभा ७
स्यात्प्रासादो वैजयन्तो जयन्तः पाकशासनिः । ऐरावतोऽभ्रमातङ्गैरावणाभ्रमुवल्लभाः ॥ ८
ह्रादिनी वज्रमस्त्री स्यात्कुलिशं भिदुरं पविः । व्योमयानं विमानोऽस्त्री पीयूषममृतं सुधा ॥ ९
स्यात्सुधर्मा देवसभा स्वर्गङ्गा सुरदीर्घिका । स्त्रियां बहुष्वप्सरसः स्वर्वेश्या उर्वशीमुखाः ॥ १०
हाहा हूहूश्च गन्धर्वा अग्निर्वह्निर्धनंजयः । जातवेदाः कृष्णवर्त्मा आश्रयाशश्च पावकः ॥ ११
हिरण्यरेताः सप्तार्चिः शुक्रश्चैवाऽऽशुशुक्षणिः । शुचिरप्पित्तमौर्वस्तु वाडवो वडवानलः ॥ १२
वह्नेर्द्वयोर्ज्वालकीलावर्चिर्हेतिः शिखा स्त्रियाम् । त्रिषु स्फुलिङ्गोऽग्निकणो धर्मराजः परेतराट् १३
कालोऽन्तको दण्डधरः श्राद्धदेवोऽथ राक्षसः । कौणपास्रपक्रव्यादा यातुधानश्च नैर्ऋतिः ॥ १४
प्रचेता वरुणः पाशी श्वसनः स्पर्शनोऽनिलः । सदागतिर्मातरिश्वा प्राणो मरुत्समीरणः ॥ १५
जवो रंहस्तरसी तु लघु क्षिप्रमरं द्रुतम् । सत्वरं चपलं तूर्णमविलम्बितमाशु च ॥ १६
सततेऽनारताश्रान्तसंततविरतानिशम् । नित्यानवरताजस्रमप्यथातिशयो भरः ॥ १७
अतिवेलभृशात्यर्थातिमात्रोद्गाढनिर्भरम् । तीव्रैकान्तनितान्तानि गाढबाढदृढानि च ॥ १८
गुह्यकेशो यक्षराजो राजराजो धनाधिपः । स्यात्किंनरः किंपुरुषस्तुरङ्गवदनो मयुः ॥ १९

---

१ क. ख. ग. 'मुर्नवन्। व'। २ क. ग. 'महासुनार्यागमुपालनो द्' । ३ क. ख. ग. 'वा इंतारच'।
४ ख. ग. कालान्तरम् । ५ क. ह. रहव गु रयो ल' ।

निधिर्ना शेवधिर्व्योम त्वभ्रं पुष्करमम्बरम् । द्योदिवौ चान्तरिक्षं खं काष्ठाशाककुभो दिशः ॥
अभ्यन्तरं त्वन्तरालं चक्रवालं तु मण्डलम् । तडित्वान्वारिदो मेघस्तनयित्नुर्बलाहकः ॥ २१
कादम्बिनी मेघमाला स्तनितं गर्जितं तथा । शम्पाशतह्रदाह्रादिन्यैरावत्यः क्षणप्रभा ॥ २२
तडित्सौदामनी विद्युच्चञ्चला चपलाऽपि च । स्फूर्जथुर्वज्रनिर्घोषो वृष्टिघातस्त्ववग्रहः ॥ २३
धारासंपात आसारः शीकरोऽम्बुकणाः स्मृताः । वर्षोपलस्तु करका मेघच्छन्नेऽह्नि दुर्दिनम् २४
अन्तर्धा व्यवधा पुंसि त्वन्तर्धिरपवारणम् । अपिधानतिरोधानपिधानाच्छादनानि च ॥ २५
अब्जो जैवातृकः सोमो ग्लौर्मृगाङ्कः कलानिधिः । विधुः कुमुदबन्धुश्च बिम्बोऽस्त्री मण्डलं त्रिषु
कला तु षोडशो भागो भित्तं शकलखण्डके । चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना प्रसादस्तु प्रसन्नता२७
लक्षणं लक्ष्मकं चिह्नं शोभा कान्तिर्द्युतिश्छविः । सुषमा परमा शोभा तुषारस्तुहिनं हिमम् ॥२८
अवश्यायस्तु नीहारः प्रालेयः शिशिरो हिमः । नक्षत्रमृक्षं भं तारा तारकाऽप्युडु वा स्त्रियाम्२९
गुरुर्जीव आङ्गिरस उशना भार्गवः कविः । विधुंतुदस्तमो राहुर्लग्नं राश्युदयः स्मृतः ॥ ३०
सप्तर्षयो मरीच्यत्रिमुखाश्चित्रशिखण्डिनः । *हरिदश्वब्रध्नपूषद्युमणिर्मिहिरो रविः ॥ ३१
परिवेषस्तु परिधिरुपसूर्यकमण्डले । किरणोस्रमयूखांशुगभस्तिघृणिर्घृष्णयः ॥ ३२
भानुः करो मरीचिः स्त्रीपुंसयोर्दीधितिः स्त्रियाम् । स्युः प्रभा रुग्रुचिस्त्विड्भा भाश्छविद्युतिदीप्तयः
रोचिः शोचिरुभे क्लीबे प्रकाशो द्योत आतपः । कोष्णं कवोष्णं मन्दोष्णं कदुष्णं त्रिषु तद्वति॥
तिग्मं तीक्ष्णं खरं तद्वद्दिष्टोऽनेहा च कालकः । घस्रो दिनाहनी चैव सायंसंध्या पितृप्रसूः॥ ३५
प्रत्यूषोऽहर्मुखं कल्यमुषःप्रत्युषसी अपि । प्राह्णापराह्णमध्याह्नास्त्रिसंध्यमथ शर्वरी ॥ ३६
यामी तमी तमिस्रा च ज्यौत्स्नी चन्द्रिकयाऽन्विता । आगामिवर्तमानाहर्युक्तायां निशि पक्षिणी
अर्धरात्रनिशीथौ द्वौ प्रदोषो रजनीमुखम् । स पर्वसंधिः प्रतिपत्पञ्चदश्योर्यदन्तरम् ॥ ३८
पक्षान्तौ पञ्चदश्यौ द्वे पौर्णमासी तु पूर्णिमा । कलाहीने साऽनुमतिः पूर्णे राका निशाकरे ॥३९
अमावास्या त्वमावस्या दर्शः सूर्येन्दुसंगमः । सा दृष्टेन्दुः सिनीवाली सा नष्टेन्दुकला कुहूः ४०
संवर्तः प्रलयः कल्पः क्षयः कल्पान्त इत्यपि । कलुषं वृजिनैनोघमंहोदुरितदुष्कृतम् ॥ ४१
स्याद्धर्मपस्त्रियां पुण्यश्रेयसी सुकृतं वृषः । मुत्प्रीतिः प्रमदो हर्षः प्रमोदामोदसंमदाः ॥ ४२
स्यादानन्दथुरानन्दः शर्मशातसुखानि च । श्वःश्रेयसं शिवं भद्रं कल्याणं मङ्गलं शुभम् ॥ ४३
भावुकं भविकं भव्यं कुशलं क्षेममस्त्रियाम् । दैवं दिष्टं भागधेयं भाग्यं स्त्री नियतिर्विधिः ॥ ४४
क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषः प्रधानं प्रकृतिः स्त्रियाम् । हेतुर्ना कारणं बीजं निदानं त्वादिकारणम् ४५
चित्तं तु चेतो हृदयं स्वान्तं हृन्मानसं मनः । बुद्धिर्मनीषा धिषणा धीः प्रज्ञा शेमुषी मतिः॥४६
प्रेक्षोपलब्धिश्चित्संवित्प्रतिपज्ज्ञप्तिचेतनाः । धीर्धारणावती मेधा संकल्पः कर्म मानसम् ॥ ४७
संख्या विचारणा चर्चा विचिकित्सा तु संशयः । अध्याहारस्तर्क ऊहः समौ निर्णयनिश्चयौ ॥
मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकता भ्रान्तिर्मिथ्यामतिर्भ्रमः । अङ्गीकाराभ्युपगमप्रतिश्रवसमाधयः ॥ ४९
मोक्षे धीर्ज्ञानमन्यत्र विज्ञानं शिल्पशास्त्रयोः । मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणश्रेयोनिःश्रेयसामृतम् ॥ ५०

---

* राशीनामुदयो लग्नं तेषु मेषवृषादय इति क. ङ. पुस्तकयोरधिकम् ।

---

१ क. ङ. °मूः । यांर्दिषा घा° । २ ख. ग. °दम्भोलिर्भे° । ३ छ. °प्रनिर्घोषो । ४ ख. ग. °णिरस्मयः । ५ क. ख. ग. धामा । ६ क. ङ. ज्योत्स्ना ।

(स्वर्गपातालादिवर्गः)

मोक्षोऽपवर्गोऽथाज्ञानमविद्याऽहंमतिः स्त्रियाम् । विमर्दोत्थे परिमलो गन्धे जनमनोहरे ॥ ५१

आमोदः सोऽतिनिर्हारी सुरभिर्घ्राणतर्पणः । शुक्लशुभ्रशुचिश्वेतविशदश्वेतपाण्डराः ॥ ५२

अवदातः सितो गौरो वलक्षो धवलोऽर्जुनः । हरिणः पाण्डुरः पाण्डुरीषत्पाण्डुस्तु धूसरः ॥ ५३

कृष्णे नीलासितश्यामकालश्यामलमेचकाः । पीतो गौरो हरिद्राभः पालाशो हरितो हरित् ५४

रोहितो लोहितो रक्तः शोणः कोकनदच्छविः । अव्यक्तरागस्त्वरुणः श्वेतरक्तस्तु पाटलः ॥ ५५

श्यावः स्यात्कपिशो धूम्रधूमलौ कृष्णलोहिते । कडारः कपिलः पिङ्गपिशङ्गौ कद्रुपिङ्गलौ ५६

चित्रं किर्मीरकल्माषशबलैताश्च कर्बुरे । व्याहार उक्तिर्लपितमपभ्रंशोऽपशब्दकः ॥ ५७

तिङ्सुबन्तचयो वाक्यं क्रिया वा कारकान्विता । इतिहासः पुरावृत्तं पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ ५८

आख्यायिकोपलब्धार्था प्रबन्धकल्पना कथा । समाहारः संग्रहस्तु प्रवह्लिका प्रहेलिका ॥ ५९

समस्या तु समासार्था स्मृतिस्तु धर्मसंहिता । आख्याह्वे चाभिधानं च वार्ता वृत्तान्त ईरितः ६०

हूतिराकारणाऽऽह्वानमुपन्यासस्तु वाङ्मुखम् । विवादो व्यवहारः स्यात्प्रतिवाक्योत्तरे समे ॥ ६१

उपोद्घात उदाहारो ह्यथ मिथ्याभिशंसनम् । अभिशापो यशः कीर्तिः प्रश्नः पृच्छाऽनुयोगकः ॥

आम्रेडितं द्विस्त्रिरुक्तं कुत्सानिन्दे च गर्हणे । स्यादाभाषणमालापः प्रलापोऽनर्थकं वचः ॥ ६३

अनुलापो मुहुर्भाषा विलापः परिदेवनम् । विप्रलापो विरोधोक्तिः संलापो भाषणं मिथः ॥ ६४

सुप्रलापः सुवचनमपलापस्तु निह्नवः । रुशती वागकल्याणी संगतं हृदयंगमम् ॥ ६५

अत्यर्थमधुरं सान्त्वमबद्धं स्यादनर्थकम् । निष्ठुराश्लीलपरुषं ग्राम्यं वै सूनृतं प्रिये ॥ ६६

सत्यं तथ्यमृतं सम्यङ्नादनिःस्वाननिःस्वनाः । आरवारावसंरावविरावा अथ मर्मरः ॥ ६७

स्वनिते वस्त्रपर्णानां भूषणानां तु शिञ्जितम् । वीणायाः निक्वणः क्वाणस्तिरश्चां वाशितं रुतम् ॥

कोलाहलः कलकलो गीतं गानमिमे समे । स्त्री प्रतिश्रुत्प्रतिध्वाने तन्त्रीकण्ठान्निषा(षा)दकः ६९

काकली तु कले सूक्ष्मे ध्वनौ तु मधुरास्फुटे । कलो मन्द्रस्तु गम्भीरे तारोऽत्युच्चैस्त्रयस्त्रिषु ॥ ७०

समन्वितलयस्त्वेकतालो वीणा तु वल्लकी । विपञ्ची सा तु तन्त्रीभिः सप्तभिः परिवादिनी ॥ ७१

ततं वीणादिकं वाद्यमानद्धं मुरजादिकम् । वंशादिकं तु सुषिरं कांस्यतालादिकं घनम् ॥ ७२

चतुर्विधमिदं वाद्यं वादित्रातोद्यनामकम् । मृदङ्गा मुरजा भेदास्त्वङ्क्यालिङ्ग्योर्ध्वकास्त्रयः ॥ ७३

स्याद्यशःपटहो ढक्का भेर्यामानकदुन्दुभिः(?) । आनकः पटहो भेरी झर्झरीडिण्डिमादयः ॥ ७४

मर्दलः पणवस्तुल्यौ क्रियामानं तु तालकः । लयः साम्यं ताण्डवं तु नाट्यं लास्यं च नर्तनम् ॥

तौर्यत्रिकं नृत्यगीतवाद्यं नाट्यमिदं त्रयम् । राजा भट्टारको देवः साभिषेका च देव्यपि ॥ ७६

शृङ्गारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानकाः । बीभत्सरौद्रौ च रसाः शृङ्गारः शुचिरुज्ज्वलः ॥ ७७

उत्साहवर्धनो वीरः कारुण्यं करुणा घृणा । कृपा दया चानुकम्पाऽप्यनुक्रोशोऽप्यथो हसः ७८

हासो हास्यं च बीभत्सं विकृतं त्रिष्विदं द्वयम् । विस्मयोऽद्भुतमाश्चर्यं चित्रमप्यथ भैरवम् ॥ ७९

दारुणं भीषणं भीष्मं घोरं भीमं भयानकम् । भयंकरं प्रतिभयं रौद्रं तूग्रममी त्रिषु ॥ ८०

चतुर्दश दरस्त्रासी(सो) भीतिर्भीः साध्वसं भयम् । विकारो मानसो भावोऽनुभावो भावबोधनः(कः)

गर्वा(र्वोऽ)भिमानोऽहंकारो मानश्चित्तसमुन्नतिः । अनादरः परिभवः परिभावस्तिरस्क्रिया ८२

---

१ ख. ग. निन्दा च । २ क. ङ. छ. ध्वनौ । ३ क. ङ. °श्चानिवारा । दा° । ४ क. ङ सुतरं । ५ ख. ग °ङ्गो हि° । ६ ख. ग. परीभा° ।

व्रीडा लज्जा त्रपा ह्रीः स्यादभिध्यानं धने स्पृहा । कौतूहलं कौतुकं च कुतुकं च कुतूहलम् ८५
स्त्रीणां विलासविब्बोकविभ्रमा ललितं तथा । हेला लीलेत्यमी हावाः क्रियाः शृङ्गारभावजाः
द्रवकेलिपरीहासाः क्रीडा लीला च कूर्दनम् । स्यादाच्छुरितकं हासः सोत्प्रासः समनाक्स्मितम्
अधोभुवनपातालं छिद्रं श्वभ्रं वपा सुषिः । गर्तावटौ भुवि श्वभ्रे तमिश्रं(स्रं) तिमिरं तमः ॥ ८६
सर्पः पृदाकुर्भुजगो दन्दशूको बिलेशयः । विष क्ष्वेडश्च गरलं निरयो दुर्गतिः स्त्रियाम् ॥ ८७
पयः कीलालममृतमुदकं भुवनं वनम् । भङ्गस्तरङ्ग ऊर्मिर्वा कल्लोलोल्लोलकौ च तौ ॥ ८८
पृषन्ति बिन्दुपृषताः कूल रोधश्च तीरकम् । तोयोत्थितं तत्पुलिनं जम्बालं पङ्ककर्दमौ ॥ ८९
जलोच्छ्वासाः परीवाहाः कूपकास्तु विदारकाः । आतरस्तरपण्यं स्याद्द्रोणी काष्ठाम्बुवाहिनी ९०
कलुषश्चाऽऽविलोऽच्छस्तु प्रसन्नोऽथ गभीरकम् । अगाधं दासकैवर्तौ शम्बूका जलशुक्तयः ॥९१
सौगन्धिकं तु कह्लारं नीलमिन्दीवरं कजम् । स्यादुत्पलं कुवलयं सिते कुमुदकैरवे ॥ ९२
शालूकमेषां कन्दः स्यात्पद्मं तामरसं कजम् । नीलोत्पलं कुवलयं रक्तं कोकनदं स्मृतम् ॥ ९३
करहाटः शिफा कन्दः किञ्जल्कः केशरोऽस्त्रियाम् । खनिः स्त्रियामाकरः स्यात्पादाः प्रत्यन्तपर्वताः
उपत्यकाऽद्रेरासन्ना भूमिरूर्ध्वमधित्यका । स्वर्गपातालवर्गाद्या उक्ता नानार्थकाञ्शृणु ॥ ९५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये स्वर्गपातालादिवर्गकथनं नाम षष्ठ्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०५५७

अथैकषष्ठ्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

अव्ययवर्गः ।

अग्निरुवाच—

आङीषदर्थेऽभिव्याप्तौ सीमार्थे धातुयोगजे । आ प्रगृह्यः स्मृतौ वाक्येऽप्यास्तु स्यात्कोपपीडयोः
पापकुत्सेषदर्थे कु धिङ्निर्भर्त्सननिन्दयोः । चान्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये ॥ २
स्वस्त्याशीःक्षेमपुण्यादौ प्रकर्षे लङ्घनेऽप्यति । स्वित्प्रश्ने च वितर्के च तु स्याद्भेदेऽवधारणे॥३
सकृत्सहैकवारे स्यादाराद्दूरसमीपयोः । प्रतीच्यां चरमे पश्चादुताप्यर्थविकल्पयोः ॥ ४
पुनः सदार्थयोः शश्वत्साक्षात्प्रत्यक्षतुल्ययोः । खेदानुकम्पासंतोषविस्मयामन्त्रणे बत ॥ ५
हन्त हर्षेऽनुकम्पायां वाक्यारम्भविषादयोः । प्रति प्रतिनिधौ वीप्सालक्षणादौ प्रयोगतः ॥ ६
इति हेतुप्रकरणप्रकाशादिसमाप्तिषु । प्राच्यां पुरस्तात्प्रथमे पुरार्थेऽग्रत इत्यपि ॥ ७
यावत्तावच्च साकल्येऽवधौ मानेऽवधारणे । मङ्गलानन्तरारम्भप्रश्नकार्त्स्न्येष्वथो अथ ॥ ८
वृथा निरर्थकाविध्योर्नानाऽनेकोभयार्थयोः । नु पृच्छायां विकल्पे च पश्चात्सादृश्ययोरनु ॥ ९
प्रश्नावधारणानुज्ञानुनयामन्त्रणे ननु । गर्हासमुच्चयप्रश्नशङ्कासंभावनास्वपि ॥ १०
उपमायां विकल्पे वा सामि त्वर्धे जुगुप्सिते । अमा सह समीपे च कं वारिणि च मूर्धनि ॥११

---

१ घ. ग. दायके । २ ख. ग. 'धं कु धिग्निकुत्सा' । ३ क. ङ. सदार्थे । ४ ख. ग. हत्वो प्रशोग । ५ घ. ग. पुरस्तु प्रथ' । ६ ङ. ग. 'नायैशानु' ।

(अव्ययवर्गः)

इत्थमर्थयोरेवं नूनं तर्केऽर्थनिश्चये । तूष्णीमर्थे सुखे जोषं किं पृच्छायां जुगुप्सने ॥ १२

नाम प्राकाश्यसंभाव्यक्रोधोपगमकुत्सने । अलं भूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकम् ॥ १३

हूं वितर्के परिप्रश्ने समयान्तिकमध्ययोः । पुनरप्रथमे भेदे निर्निश्चयनिषेधयोः ॥ १४

स्यात्प्रबन्धे चिरातीते निकटागामिके पुरा । उररी चोररी च विस्तारेऽङ्गीकृतौ त्रयम् ॥ १५

स्वर्गे परे च लोके स्वर्वार्तासंभाव्ययोः किल । निषेधवाक्यालंकारे जिज्ञासावसरे खलु ॥ १६

समीपोभयतःशीघ्रसाकल्याभिमुखेऽभितः । नामप्रकाशयोः प्रादुर्मिथोऽन्योन्यं रहस्यपि ॥ १७

तिरोऽन्तर्धौ तिर्यगर्थे हा विषादशुगार्तिषु । अहहेत्यद्भुते खेदे हि हेताववधारणे ॥ १८

चिराय चिररात्राय चिरस्याद्याश्चिरार्थकाः । मुहुः पुनः पुनः शश्वदभीक्ष्णमसकृत्समाः ॥ १९

स्राग्झटित्यञ्जसाऽह्नाय सपदि द्राङ्मङ्क्षु द्रुते । बलवत्सुष्ठु किमुत विकल्पे किं किमूत च ॥ २०

तु हि च स्म ह वै पादपूरणे पूजनेऽप्यति । दिवाऽह्नीत्यथ दोषा च नक्तं च रजनाविति ॥ २१

तिर्यगर्थे साचि तिरोऽप्यथ संबोधनार्थकाः । स्युः प्याट् पाडङ्ग हे है भोः समया निकषा हिरुक् ॥ २२

अतर्किते तु सहसा स्यात्पुरः पुरतोऽग्रतः । स्वाहा देवहविर्दाने श्रौषड्वौषड्वषट्स्वधा ॥ २३

किंचिदीषन्मनागल्पे प्रेत्यामुत्र भवान्तरे । यथा तथा चैव साम्ये अहो ही इति विस्मये ॥ २४

मौने तु तूष्णीं तूष्णीकं सद्यः सपदि तत्क्षणे । दिष्ट्या समुपजोषं चेत्यानन्देऽथान्तरेऽन्तरा ॥ २५

अन्तरेण च मध्ये स्युः प्रसह्य तु हठार्थकम् । युक्ते द्वे सांप्रतं स्थानेऽभीक्ष्णं शश्वदनारते ॥ २६

अभावे नह्य नो नापि मा स्म माऽलं च वारणे । पक्षान्तरे चेद्यदि च तत्त्वे त्वद्धाऽञ्जसा द्वयम् ॥ २७

प्राकाश्ये प्रादुराविः स्यादोमेवं परमं मते । समन्ततस्तु परितः सर्वतो विष्वगित्यपि ॥ २८

अकामानुमतौ काममसूयोपगमेऽस्तु च । ननु च स्याद्विरोधोक्तौ कच्चित्कामप्रवेदने ॥ २९

निःषमं दुःषमं गर्ह्ये यथास्वं तु यथायथम् । मृषा मिथ्या च वितथे यथार्थं तु यथातथम् ॥ ३०

स्युरेवं तु पुनर्वै वेत्यवधारणवाचकाः । प्रागतीतार्थकं नूनमवश्यं निश्चये द्वयम् ॥ ३१

संवद्वर्षेऽवरे त्वर्वागामेवं स्वयमात्मना । अल्पे नीचैर्महत्युच्चैः प्रायो भूम्न्यद्रुते शनैः ॥ ३२

सना नित्ये बहिर्बाह्ये स्मातीतेऽस्तमदर्शने । * अस्ति सत्त्वे रुषोक्तावू प्रश्नेऽ[चा]नुनये त्वयि ॥ ३३

हुं तर्के स्यादुषा रात्रेरवसाने नमो नतौ । पुनरर्थेऽङ्ग निन्दायां दुष्ठु सुष्ठु प्रशंसने ॥ ३४

सायं साये प्रगे प्रातः प्रभाते निकषाऽन्तिके । परुत्परार्यैषमोऽब्दे पूर्वे पूर्वतरे यति ॥ ३५

अद्यात्राह्न्यथ पूर्वेऽह्नीत्यादौ पूर्वोत्तरापरात् । तथाऽधरान्यान्यतरेतरात्पूर्वेद्युरादयः ॥ ३६

उभयद्युश्चोभयेद्युः परे त्वह्नि परेद्यवि । ह्यो गतेऽनागतेऽ[ह्न्य]ह्नि श्वः परश्वः परेऽहनि ॥ ३७

तदा तदानीं युगपदेकदा सर्वदा सदा । एतर्हि संप्रतीदानीमधुना सांप्रतं तथा ॥ ३८

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽव्ययवर्गकथनं नामैकषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३६१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०९९९

---

* एतदर्धस्थाने—" स्वस्ति सत्पुरुषाक्तौ च अग्र[...]नेऽनुनये द्वयम् " इति घ. ग. पुस्तकयोः ।

१ क. ङ. ह्[...]। २ ख. ग. द[...]विनाऽऽऽधर्नि । ३ ख. ग. ङ. 'ने इति । ४ ख. ग. धर्षे तु च' । ५ ग. घ. °दा

किरणप्रग्रहौ रश्मी धर्माः पुण्ययमादयः । ललामं पुच्छपुण्ड्राश्वभूषाप्राधान्यकेतुषु ॥ ३०
प्रत्ययोऽधीनशपथज्ञानविश्वासहेतुषु । समयाः शपथाचारकालसिद्धान्तसंविदः ॥ ३१
अत्ययोऽतिक्रमे कृच्छ्रे सत्यं शपथतथ्ययोः । वीर्यं बलप्रभावौ च रूप्यं रूपे प्रशस्तके ॥ ३२
दुरोदरो द्यूतकारे पणे(णे) द्यूते दुरोदरम् । महारण्ये दुर्गपथे कान्तारः पुंनपुंसकम् ॥ ३३
यमानिलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहादिके हरिः । दरोऽस्त्रियां भये श्वभ्रे जठरः कठिनेऽपि च ॥ ३४
उदारो दातृमहतोरितरस्त्वन्यनीचयोः । चूडा किरीटं केशाश्च संयता मौलयस्त्रयः ॥ ३५
बलिः करोपहारादौ सैन्यस्थैर्यादिके बलम् । स्त्री कटीवस्त्रबन्धेऽपि नीवी परिपणेऽपि च ॥ ३६
शुक्ले मूषिके श्रेष्ठे सुकृते वृषभे वृषः । द्यूताक्षे सारिफलकेऽप्याकर्षोऽथाक्षमिन्द्रिये ॥ ३७
ना द्यूताङ्गे च कर्षे च व्यवहारे कलिद्रुमे । उष्णीषः स्यात्किरीटादौ कर्षूः कुल्याभिधायिनी ॥
प्रत्यक्षेऽधिकृतेऽध्यक्षः सूर्यवह्नी विभावसू । शृङ्गारादौ विषे वीर्ये गुणे रागे द्रवे रसः ॥ ३९
तेजःपुरीषयोर्वर्चं आगः पापापराधयोः । छन्दः पद्येऽभिलाषे च साधीयान्साधुबाढयोः ॥ ४०
व्यूहो वृन्देऽप्यहिर्वृत्रेऽप्यग्नीन्द्वर्कास्तमोनुदः ॥ ४१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नानार्थवर्गनिरूपणं नाम द्विषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३६२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०६३६

अथ त्रिषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

भूमिवनौषध्यादिवर्गाः ।

अग्निरुवाच—

वक्ष्ये भूपुराद्रिवनौषधिसिंहादिवर्गकान् । भूरनन्ता क्षमा धात्री क्ष्माऽपि कुः स्याद्धरित्र्यपि ॥ १
मृन्मृत्तिका प्रशस्ता तु मृत्स्ना मृत्सा च मृत्तिका । जगत्त्रिविष्टपं लोकं भुवनं जगती समा ॥ २
अयनं वर्त्ममार्गाध्वपन्थानः पदवी सृतिः । सरणिः पद्धतिः पद्या वर्तन्येकपदीति च ॥ ३
पूः स्त्री पुरीनगर्यौ वा पत्तनं पुटभेदनम् । स्थानीयं निगमोऽन्यत्तु यन्मूलनगरात्पुरम् ॥ ४
तच्छाखानगरं वेशो वेश्याजनसमाश्रयः । आपणस्तु निषद्यायां विपणिः पण्यवीथिका ॥ ५
रथ्या प्रतोली विशिखा स्याच्चयो वप्रमस्त्रियाम् । प्राकारो वरणः शालः प्राचीरं(नं) प्रान्ततो वृतिः
भित्तिः स्त्री कुड्यमेडूकं यदन्तर्न्यस्तकीकसम् । वासः कुटी द्वयोः शाला सभा संजवनं त्विदम् ॥
चतुःशालं मुनीनां तु पर्णशालोटजोऽस्त्रियाम् । चैत्यमायतनं तुल्ये वाजिशाला तु मन्दुरा ॥ ८
हर्म्यादि धनिनां वासः प्रासादो देवभूभुजाम् । स्त्री द्वार्द्वारं प्रतीहारः स्याद्वितर्दिस्तु वेदिका ॥
कपोतपालिकायां तु विटङ्कं पुंनपुंसकम् । कपाटमररं तुल्ये निःश्रेणिस्त्वधिरोहि(ह)णी ॥ १०
संमार्जनी शोधनी स्यात्संकरोऽवकरस्तथा । अद्रिगोत्रगिरिग्रावा गहनं काननं वनम् ॥ ११
आरामः स्यादुपवनं कृत्रिमं वनमेष(व) यत् । स्यादेतदेव प्रमदवनमन्तःपुरोचितम् १२
वीथ्यालिरावलिः पङ्क्तिश्रेणीलेखास्तु राजयः । वानस्पत्यः फलैः पुष्पात्तैरपुष्पाद्वनस्पतिः ॥ १३
ओषध्यः फलपाकान्ताः पलाशी द्रुद्रुमागमाः । स्थाणुर्वा ना ध्रुवः शङ्कुः प्रफुल्लोत्फुल्लसंस्फुटाः

---

१ ख. ग. ओषधिः ।

अथ द्विषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः।

नानार्थवर्गः।

अग्निरुवाच—

आकाशे त्रिदिवे नाको लोकस्तु भुवने जने। पद्ये यशसि च श्लोकः शरे खड्गे च सायकः॥ १
आनकः पटहो भेरी कलङ्कोऽङ्कापवादयोः। मारुते वेधसि ब्रध्ने पुंसि कः कं शिरोम्बुनोः॥ २
स्यात्पुलाकस्तुच्छधान्ये संक्षेपे भक्तसिक्थके। महेन्द्रगुग्गुलूलूकव्यालग्राहिषु कौशिकः॥ ३
शालावृकौ कपिश्वानौ मानं स्यान्मितिसाधनम्। सर्गः स्वभावनिर्मोक्षनिश्चयाध्यायसृष्टिषु॥ ४
योगः संनहनोपायध्यानसंगतियुक्तिषु। भोगः सुखे स्त्र्यादिभृतावब्जौ शङ्खनिशाकरौ॥ ५
काकेभगण्डौ करटौ दुश्चर्मा शिपिविष्टकः। रिष्टं क्षेमाशुभाभावेष्वरिष्टे तु शुभाशुभे॥ ६
व्युष्टिः काले समृद्धौ च दृष्टिर्ज्ञानेऽक्ष्णि दर्शने। निष्ठा निष्पत्तिनाशान्ताः काष्ठोत्कर्षे स्थितौ दिशि
भूगोवाचस्त्विडा इलाः प्रगाढं भृशकृच्छ्रयोः। भृशप्रतिज्ञयोर्बाढं शक्तस्थूलौ दृढौ त्रिषु॥ ८
विन्यस्तसंहतौ व्यूढौ कृष्णो व्यासेऽर्जुने हरौ। पणो द्यूतादिषूत्सृष्टे भृतौ मूल्ये धनेऽपि च॥
मौर्व्यां द्रव्याश्रिते सत्त्वशुक्लसंध्यादिके गुणः। श्रेष्ठेऽधिपे ग्रामणीः स्याज्जुगुप्साकरुणे घृणे १०
तृष्णा स्पृहापिपासे द्वे विपणिः स्याद्वणिक्पथे। विषाभिमरलोहेषु तीक्ष्णं क्लीबे खरे त्रिषु॥ ११
प्रमाणं हेतुमर्यादाशास्त्रेयत्ताप्रमातृषु। करणं क्षेत्रगात्रादावीरिणं शून्यमूषरम्॥ १२
यन्ता हस्तिपके सूते वह्निज्वाले च हेतयः। श्रुतं शास्त्रावधृ(धृ)तयोर्युगपर्याप्तयोः कृतम्॥ १३
ख्याते हृष्टे प्रतीतोऽभिजातस्तु कुलजे बुधे। विविक्तौ पूतविजनौ मूर्छितौ मूढसोच्छ्रयौ॥ १४
अर्थोऽभिधेयरैवस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु। निदानागमयोस्तीर्थमृषिजुष्टजले गुरौ॥ १५
प्राधान्ये राजलिङ्गे च वृषाङ्गे ककुदोऽस्त्रियाम्। स्त्री संविज्ज्ञानसंभाषाक्रियाकाराजिनाप्सु २६
धर्मे रहस्युपनिषत्स्यादृतौ वत्सरे शरत्। पदं व्यवसितित्राणस्थानलक्ष्माङ्घ्रिवस्तुषु॥ १७
त्रिष्विष्टमधुरौ स्वादू मृदू चातीक्ष्णकोमलौ। सत्ये साधौ विद्यमाने प्रशस्तेऽभ्यर्हिते च सत्॥
विधिर्विधाने दैवेऽपि प्रणिधिः प्रार्थने चरे। वधूर्जाया स्नुषा स्त्री च सुधा लेपोऽमृतं स्नुही॥ १९
स्पृहा संप्रत्ययः श्रद्धा पण्डितंमन्यगर्वितौ। ब्रह्मबन्धुरधिक्षेपे भानू रश्मिदिवाकरौ॥ २०
ग्रावाणौ शैलपाषाणौ मूर्खनीचौ पृथग्जनौ। तरुशैलौ शिखरिणौ तनुस्त्वग्देहयोरपि॥ २१
आत्मा यत्नो धृतिर्बुद्धिः स्वभावो ब्रह्म वर्ष्म च। उत्थानं पौरुषे तन्त्रे व्युत्थानं प्रतिरोधने २२
निर्यातनं वैरशुद्धौ दाने न्यासार्पणेऽपि च। व्यसनं विपदि भ्रंशे दोषे कामजकोपजे॥ २३
मृगयाऽक्षो दिवा स्वप्नः परिवादः स्त्रियो मदः। तौर्यत्रिकं वृथाट्या च कामजो दशको गणः॥
पैशू(शु)न्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणम्। वाग्दण्डश्चैव पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः २५
अकर्मगुह्ये कौपीनं मैथुनं संगतौ रते। प्रधानं परमार्था धीः प्रज्ञानं बुद्धिचिह्नयोः॥ २६
क्रन्दने रोदनाह्वाने वर्ष्म देहप्रमाणयोः। आराधनं साधने स्यादवाप्तौ तोषणेऽपि च॥ २७
रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेऽपि लक्ष्म चिह्नप्रधानयोः। कलापो भूषणे बर्हे तूणीरे संहतेऽपि च॥ २८
तल्पं शय्याट्टदारेषु डिम्भौ तु शिशुबालिशौ। स्तम्भौ स्थूणाजडीभावौ सभ्ये संसदि वै सभा॥

१ क. पद्ये। २ ख. ग. °शीर्षयो.। ३ ख शक्त- स्थूले दृढे त्रि°। ४ क. ख तृष्णे। ५ ख ग. सत्ये।

किरणप्रग्रहौ रश्मी धर्माः पुण्ययमादयः । ललामं पुच्छपुण्ड्राश्वभूषाप्राधान्यकेतुषु ॥ ३०
प्रत्ययोऽधीनशपथज्ञानविश्वासहेतुषु । समयाः शपथाचारकालसिद्धान्तसंविदः ॥ ३१
अत्ययोऽतिक्रमे कृच्छ्रे सत्यं शपथतथ्ययोः । वीर्यं बलप्रभावौ च रूप्यं रूपे प्रशस्तके ॥ ३२
दुरोदरो द्यूतकारे पणो(णे) द्यूते दुरोदरम् । महारण्ये दुर्गपथे कान्तारः पुंनपुंसकम् ॥ ३३
यमानिलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहादिके हरिः । दरोऽस्त्रियां भये श्वभ्रे जठरः कठिनेऽपि च ॥ ३४
उदारो दातृमहतोरितरस्त्वन्यनीचयोः । चूडा किरीटं केशाश्च संयता मौलयस्त्रयः ॥ ३५
बलिः करोपहारादौ सैन्यस्थैर्यादिके बलम् । स्त्री कटीवस्त्रबन्धेऽपि नीवी परिपणेऽपि च ॥ ३६
शुक्ले मूषिके श्रेष्ठे सुकृते वृषभे वृषः । द्यूताक्षे सारिफलकेऽप्याकर्षोऽथाक्षमिन्द्रिये ॥ ३७
ना द्यूताङ्गे च कर्षे च व्यवहारे कलिद्रुमे । उष्णीषः स्यात्किरीटादौ कर्षूः कुल्याभिधायिनी ॥
प्रत्यक्षेऽधिकृतेऽध्यक्षः सूर्यवह्नी विभावसू । शृङ्गारादौ विषे वीर्ये गुणे रागे द्रवे रसः ॥ ३९
तेजःपुरीषयोर्वर्च आगः पापापराधयोः । छन्दः पद्येऽभिलाषे च साधीयान्साधुबाढयोः ॥ ४०
व्यूहो वृन्देऽप्यहिर्वृत्रेऽप्यग्नीन्द्वर्कास्तमोनुदः ॥ ४१

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये नानार्थवर्गनिरूपणं नाम द्विषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३६२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०६३६

अथ त्रिषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

भूमिवनौषध्यादिवर्गाः ।

अग्निरुवाच—

वक्ष्ये भूपुराद्रिवनौषधिसिंहादिवर्गकान् । भूरनन्ता क्षमा धात्री क्ष्माऽपि कुः स्याद्धरित्र्यपि ॥१
मृन्मृत्तिका प्रशस्ता तु मृत्स्ना मृत्सा च मृत्तिका । जगत्त्रिविष्टपं लोकं भुवनं जगती समा ॥ २
अयनं वर्त्ममार्गाध्वपन्थानः पदवी सृतिः । सरणिः पद्धतिः पद्या वर्तन्येकपदीति च ॥ ३
पूः स्त्री पुरीनगर्यौ वा पत्तनं पुटभेदनम् । स्थानीयं निगमोऽन्यत्तु यन्मूलनगरात्पुरम् ॥ ४
तच्छाखानगरं वेशो वेश्याजनसमाश्रयः । आपणस्तु निषद्यायां विपणिः पण्यवीथिका ॥ ५
रथ्या प्रतोली विशिखा स्याच्चयो वप्रमस्त्रियाम् । प्राकारो वरणः शालः प्राचीरं(नं) प्रान्ततो वृतिः
भित्तिः स्त्री कुड्यमेडूकं यदन्तर्न्यस्तकीकसम् । वासः कुटी द्वयोः शाला सभा संजवनं त्विदम् ॥
चतुःशालं मुनीनां तु पर्णशालोटजोऽस्त्रियाम् । चैत्यमायतनं तुल्ये वाजिशाला तु मन्दुरा ॥ ८
हर्म्यादि धनिनां वासः प्रासादो देवभूभुजाम् । स्त्री द्वार्द्वारं प्रतीहारः स्याद्वितर्दिस्तु वेदिका ॥
कपोतपालिकायां तु विटङ्कं पुंनपुंसकम् । कपाटमररं तुल्ये निःश्रेणिस्त्वधिरोहि(ह)णी ॥ १०
संमार्जनी शोधनी स्यात्संकरोऽवकरस्तथा । अद्रिगोत्रगिरिग्रावा गहनं काननं वनम् ॥ ११
आरामः स्यादुपवनं कृत्रिमं वनमेव(व) यत् । स्यादेतदेव प्रमदवनमन्तःपुरोचितम् १२
वीथ्यालिरावलिः पङ्क्तिश्रेणीलेखास्तु राजयः । वानस्पत्यः फलैः पुष्पात्तैरपुष्पाद्वनस्पतिः ॥१३
ओषध्यः फलपाकान्ताः पलाशी द्रुद्रुमागमाः । स्थाणुर्वा ना ध्रुवः शङ्कुः प्रफुल्लोत्फुल्लसंफुल्लाः

---

१ ख. ग ओषधे ।

पलाशं छदनं पर्णमिध्मपेधः समित्स्त्रियाम् । बोधिद्रुमश्चलदलो दधित्थग्राहिमन्मथाः ॥ १५
तस्मिन्दधिफलः पुष्पफलदन्तशठावपि । उदुम्बरे हेमदुग्धः कोविदारे द्विपत्रकः ॥ १६
सप्तपर्णो विशालत्वक्कृतमालं(लः) सुवर्णकः । आरेवतव्याधिघातसंपातचतुरङ्गुलाः ॥ १७
स्याज्जम्बीरे दन्तशठो वरुणे तिक्तशाककः । पुंनागे पुरुषस्तुङ्गः केशरो देववल्लभः ॥ १८
पारिभद्रे निम्बतरुर्मन्दारः पारिजातकः । वञ्जुलश्चित्रकृच्चाथ द्वौ पीतनकपीतनौ ॥ १९
आम्रातके मधूके तु गुडपुष्पमधुद्रुमौ । पीलौ गुडफलः स्रंसी नादेयी चाम्बुवेतसः ॥ २०
शोभाञ्जने[3] शिग्रुतीक्ष्णगन्धकाक्षीरमोचकाः । रक्तोऽसौ मधुशिग्रुः स्यादरिष्टः फेनिलः समौ २१
गालवः शावरो लोध्रस्तिरीटस्तिल्वमार्जनौ । शेलुः श्लेष्मातकः शीत उद्दालो बहुवारकः ॥२२
वैकङ्कतः स्रुवावृक्षो ग्रन्थिलो व्याघ्रपादपि । तिन्दुकः स्फूर्जकः कालो नादेयी भूमिजम्बुका ॥
काकतिन्दौ पीलुकः स्यात्पाटलिर्मोक्षमुष्ककौ । क्रमुकः पट्टिकाख्यः स्यात्कुम्भी कैटर्यकट्फले॥
वीरवृक्षोऽरुष्करोऽग्निमुखी भल्लातकी त्रिषु । सर्जकासनजीवाश्च पीतसालेऽथ मालके ॥ २५
सर्जोऽश्वकर्णो वीरेन्द्राविन्द्रद्रुः ककुभोऽर्जुनः । इङ्गुदी तापसतरुर्मोचा शाल्मलिरेव च ॥ २६
चिरबिल्वो नक्तमालः करजश्च करञ्जके । प्रकीर्यः पूतिकरजो मर्कट्यङ्गारवल्लरी ॥ २७
रोही रोहितकः प्लीहशत्रुर्दाडिमपुष्पकः । गायत्री बालतनयः खदिरो दन्तधावनः ॥ २८
अरिमेदो विट्खदिरे कदरः खदिरे सिते । पञ्चाङ्गुलो वर्धमानश्चञ्चुर्गन्धर्वहस्तकः ॥ २९
पिण्डीतको मरुवकः पीतदारु च दारु च । देवदारुः पूतिकाष्ठं श्यामा तु महिलाह्वया ॥ ३०
लता गोवन्दनी गुन्द्रा प्रियंगुः फलिनी फली । मण्डूकपर्णपत्रोर्णनटकट्वङ्गटुण्टुकाः ॥ ३१
श्योनाकशुकनासर्क्षदीर्घवृन्तकुटन्नटाः । पीतद्रुः सरलश्चाथ निचुलोऽम्बुज इज्जलः ॥ ३२
काकोदुम्बरिका फल्गुररिष्टः पिचुमर्दकः । सर्वतोभद्रको निम्बे शिरीषस्तु कपीतनः ॥ ३३
बकुलो वञ्जुलः प्रोक्तः पिच्छिलागुरुशिंशपाः । जया जयन्ती तर्कारी कणिका गणिकारिका ३४
श्रीपर्णमग्निमन्थः स्याद्वत्सको गिरिमल्लिका । कालस्कन्दस्तमालः स्यात्तण्डुलीयोऽल्पमारिषः ३५
सिन्धुवारस्तु निर्गुण्डी सैवाऽऽस्फीता(स्फोटा) वनोद्भवा । गणिका यूथिकाऽम्बष्ठा सप्तला नवमालिका ॥ ३६
अतिमुक्तः पुण्ड्रकः स्यात्कुमारी तरणिः सहा । तत्र शोणे कुरबकस्तत्र पीते कुरण्टकः ॥ ३७
नीला झिण्टी द्वयोर्बाणा झिण्टी सैरीयकस्तथा । तस्मिन्रक्ते कुरबकः पीते सहचरी द्वयोः ॥३८
धुस्तूरः कितवो धूर्तो रुचको मातुलुङ्गके । समीरणो मरुवकः प्रस्थपुष्पः फणिज्जकः ॥ ३९
कुठेरकस्तु पर्णासेऽथास्फोतो वसुकार्कके । शिवमल्ली पाशुपती वृन्दा वृक्षादनी तथा ॥ ४०
जीवन्तिका वृक्षरुहा गुडूची तन्त्रिकाऽमृता । सोमवल्ली मधुपर्णी मूर्वा तु मोरटी तथा ॥ ४१
मधूलिका मधुश्रेणी गोकर्णी पीलुपर्ण्यपि । पाठाऽम्बष्ठा विद्धकर्णी प्राचीना वनतिक्तिका ॥४२
कटुः कटंभरा चाथ चक्राङ्गी शकुलादनी । आत्मगुप्ता प्रावृषायी कपिकच्छुश्च मर्कटी ॥ ४३
अपामार्गः शैखरिकः प्रत्यक्पर्णी मयूरकः । फञ्जिका ब्राह्मणी भार्गी द्रवन्ती शम्बरी वृषा ४४

---

१ ख ग पत्नगि' । २ क ङ छ 'धावक' । ३ ख ग सौभाञ्जने । ४ ख 'स्तिलकार्जुनी । ५ ख विक्कृत । ६ क ङ छ 'मुष्ट । वा' । ७ क ङ छ 'तण्डुली' । ८ ख ग 'ष्फी तीवस्फोटा च' । ९ ख ग गलिका । १० ख नवमल्लिका । ११ ख धत्तूर' । १२ ङ कुबेर' । १३ ख. 'स्तु कर्णो शवा इत्यतो । १४ ख ग आह्वायणी । १५ ख दविका ।

मण्डूकपर्णी भण्डीरी समङ्गा कालमेषिका । रोदनी कच्छुराऽनन्ता समुद्रान्ता दुरालभा ॥ ४५
पृश्निपर्णी पृथक्पर्णी कलशिर्धावनिर्गुहा । निदिग्धिका स्पृशी व्याघ्री क्षुद्रा दुस्पर्शया सह ॥ ४६
अवल्गुजः सोमराजी सुवल्लिः सोमवल्लिका । कालमेषी कृष्णफला वाकुची पूतिफल्यपि ॥ ४७
कणोपणोपकुल्या स्याच्छ्रेयसी गजपिप्पली । चव्यं तु चविका काकचिञ्ची गुञ्जे तु कृष्णला ॥
विश्वा विषा प्रतिविषा वनशृङ्गाटगोक्षुरौ । नारायणी शतमूली कालेयकहरिद्रवः ॥ ४९
दार्वी पचंपचा दारु शुक्ला हैमवती वचा । वचोग्रगन्धा षड्ग्रन्था गोलोमी शतपर्विका ॥ ५०
आस्फोता गिरिकर्णी स्यात्सिंहास्यो वासको वृषः । मिशी मधुरिका छत्रा कोकिलाक्षेक्षुरक्षुराः ॥
विडङ्गोऽस्त्री कृमिघ्नः स्याद्वज्रद्रुः स्नुक्स्नुही सुधा । मृद्वीका गोस्तनी द्राक्षा बला वाट्यालकस्तथा
काला मसूरविदला त्रिपुटा त्रिवृता त्रिवृत् । मधुकं क्लीतकं यष्टिर्मधुका मधुयष्टिका ॥ ५३
विदारी क्षीरशुक्लेक्षुगन्धा क्रोष्ट्री च या सिता । गोपी श्यामा शारिवा स्यादनन्तोत्पलशारिवा
मोचा रम्भा च कदली भण्टाकी दुष्प्रधर्षिणी । स्थिरा ध्रुवा सालपर्णी शृङ्गी तु वृषभो वृषः ॥
गाङ्गेरुकी नागबला झषली तालमूलिका । ज्यो(ज्यौ)त्स्नी पटोलिका जाली अजशृङ्गी विषाणिका
स्याल्लाङ्गलिक्यग्निशिखा ताम्बूली नागवल्ल्यपि । हरेणू रेणुका कौन्ती ह्रीवेरं दिव्यनागरम् ५७
कालानुसार्यवृद्धाश्मपुष्पशीतशिवानि तु । शैलेयं तालपर्णी तु दैत्या गन्धकु(मु)टी मुरा ॥ ५८
ग्रन्थिपर्णं शुकं बर्हिं पला तु त्रिपुटा त्रुटिः । शिवा तामलकी चाथ हनुर्हट्टविलासिनी ॥ ५९
कुटन्नटं द(दा)शपुरं वानेयं परिपेलवम् । तपस्विनी जटामांसी पृक्का देवी लता लघुः ॥ ६०
कर्चूरको द्राविडको गन्धमूली शटी स्मृता । स्याद्दक्षगन्धा छगलान्त्री वेगी वृद्धदारकः ॥ ६१
तुण्डिकेरी रक्तफला बिम्बिका पीलुपर्ण्यपि । चाङ्गेरी चुक्रिकाऽम्बष्ठा स्वर्णक्षीरी हिमावती ६२
सहस्रवेधी चुक्रोऽम्लवेतसः शतवेध्यपि । जीवन्ती जीवनी जीवा भूमिनिम्बः किरातकः ॥ ६३
कूर्चशीर्षो मधुकर(रक)श्चन्द्रः कपिवृकस्तथा । दद्रुघ्नः स्यादेडगजो वर्षाभूः शोथहारिणी ॥ ६४
*कुनन्दती निकुम्भाख्या यवानी वार्षिका तथा । लशुनं गृञ्जनारिष्टमहाकन्दरसोनकाः ॥ ६५
वाराही वदरा गृष्टिः काकमाची तु वायसी । शतपुष्पा सितच्छत्राऽतिच्छत्रा मधुरा मिसिः ६६
अवाक्पुष्पी कारवी च सरणा तु प्रसारणी । कैटर्यः भद्रबला कर्चूरश्च शटी सध ॥ ६७
पटोलः कुलकस्तिक्तः कारवेल्लः कठिल्लकः । कूष्माण्डकस्तु कर्कारुरिर्वारुः कर्कटी स्त्रियौ ॥ ६८
इक्ष्वाकुः कटुतुम्बी स्याद्विशाला त्विन्द्रवारुणी । अर्शोघ्नः सूरणः कन्दो मुस्तकः कुरुविन्दकः ॥
वंशे त्वक्सारकर्मारवेणुमस्करतेजनाः । छत्रातिच्छत्रपालघ्नौ मालातृणकभूस्तृणे ॥ ७०
तृणराज्याह्वयस्तालो घोण्टा क्रमुकपूगकौ । शार्दूलद्वीपिनौ व्याघ्रे हर्यक्षः केसरी हरिः ॥ ७१

---

* एतदर्धस्थाने "सकुल्दन्ती निगतयावमाना कोर्विदारस्तथा" इति क. ढ. पुस्तकयोः ।

---

१ ख. ग. 'स्पर्शा धावनी गुहा । २ घ. ग 'तिपर्थ्वी । ३ ख. ग. 'कविम्बी गु' । ४ क. ख. ग. ढ. 'स्फोटा गिरिमली स्या' । ५ क. ढ. 'मदुस्तु गुहा गुहा । मृ' । ख. ग. 'मधुस्तु मृ' । ६ क. ख. ढ. 'ष्टिकाह्वया कारवी स्मृता । वि' । ७ ख. 'र्थर्थ्वी । ८ ख. ग. वालपर्णी । ९ क. ढ. 'गबली झषवाला च मृ' । १० ख. ग. 'गपर्व्यपि । ११ क. ढ. 'न्ती हरीबेरोदीप्यबालकम् । ख. 'न्ती ह्रीबेरोदीप्यबालकम् । १२ ख. ग. 'ष्ठिरेला । १३ क. घ. ढ. बालेय । १४ ख. ग. ठपुः । १५ घ. ग. 'ला आग्रेदी गन्धका' । १६ ख ग. 'न्दः कपिलप्रकाश' । १७ ख. वदरी । १८ ख. ग. 'हारिणी । १९ ख. ग. मधुभरा । २० क. ढ. 'दरदर्श' । २१ ख. ग. केसरी ।

कोलः पोत्री वराहः स्यात्कोक ईहामृगो वृकः । लूतोर्णनाभौ तु समौ तन्तुवायश्च मर्कटे ॥ ७२
वृश्चिकः शूककीटः स्यात्सारङ्गस्तोककौ समौ । कृकवाकुस्ताम्रचूडः पिकः कोकिल इत्यपि ॥७३
काके तु करटारिष्टौ व(ब)कः कङ्क उदाहृतः । कोकश्चक्रश्चक्रवाकः कादम्बः कलहंसकः ॥ ७४
पतङ्गिका पुत्तिका स्यात्सरघा मधुमक्षिका । द्विरेफपुष्पलिड्भृङ्गषट्पद्भ्रमरालयः ॥ ७५
केकी शिखण्डस्य वाकेका शकुन्तिशकुनिद्विजाः । स्त्री पक्षतिः पक्षमूलं चञ्चुस्त्रोटिरुभे स्त्रियौ ७६
गतिरुड्डीनसण्डीनौ कुलायो नीडमस्त्रियाम् । पेषी(शी) कोषो द्विहीनेऽण्डं पृथुकः शावकः शिशुः
पोतः पाकोऽर्भको डिम्भः संदोहव्यूहकौ गणः । स्तोमौघनिकरव्राता निकुरम्बं कदम्बकम् ॥
संघातसंचयौ वृन्दं पुञ्जराशी तु कूटकम् ॥ ७८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये भूमिवनौषध्यादिवर्गनिरूपणं नाम त्रिषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३६३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०७१३

अथ चतुःषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

नृब्रह्मक्षत्रविट्शूद्रवर्गाः ।

अग्निरुवाच—

नृब्रह्मक्षत्रविट्शूद्रवर्गान्वक्ष्येऽथ नामतः । नरः पञ्चजना मर्त्या योषिद्योषाऽबला वधूः ॥ १
कान्तार्थिनी तु या याति संकेतं साऽभिसारिका। कुलटा पुंश्चल्यसती नग्निका स्त्री च कोटवी २
कात्यायन्यर्धवृद्धा या सैरन्ध्री परवेश्मगा । असिक्नी स्यादवृद्धा या मलिनी तु रजस्वला ॥ ३
वारस्त्री गणिका वेश्या भ्रातृजायास्तु यातरः । ननन्दा तु स्वसा पत्युः सपिण्ड(ण्डा)स्तु सनाभयः ॥ ४
समानोदर्यसोदर्यसगर्भसहजाः समाः । सगोत्रबान्धवज्ञातिबन्धुस्वस्वजनाः समाः ॥ ५
दंपती जंपती भार्यापती जायापती च तौ । गर्भाशयो जरायुः स्यादुल्बं च कललोऽस्त्रियाम् ॥
गर्भो भ्रूण इमौ तुल्यौ क्लीबं शण्डो(ण्ढो)नपुंसकम्।स्यादुत्तानशया डिम्भा बालो माणवकः स्मृतः
पिचि(च)ण्डिलो बृहत्कुक्षिरभ्रटो नतनासिके । विकलाङ्गस्तु पोगण्ड आरोग्यं स्यादनामयम्॥८
स्याद्‌एडे बधिरः कुब्जे गडुलः कुकरे कुनिः । क्षयः शोषश्च यक्ष्मा च प्रतिश्यायस्तु पीनसः ॥९
स्त्री क्षुत्क्षुतं क्षवः पुंसि कासस्तु क्षवथुः पुमान् । शोथस्तु श्वयथुः शोफः पादस्फोटो विपादिका
किलासं सिध्म कच्छ्वां तु पाम पामा विचर्चिका । कोठो मण्डलकं कुष्ठं श्वित्रे दुर्नामकार्शसी ॥
आनाहस्तु विबन्धः स्याद्ग्रहणी रुक्प्रवाहिका । बीजवीर्येन्द्रियं शुक्रं पललं क्रव्यमामिषम् ॥१२
बुक्काऽग्रमांसं हृदयं हृन्मेदस्तु वपा वसा । पश्चाद्ग्रीवाशिरा मन्या नाडी तु धमनिः शिरा ॥१३
तिलकं क्लोम मस्तिष्कं दूषिका नेत्रयोर्मलम् । अन्त्रं पुरीतद्गुल्मस्तु प्लीहा पुंस्यथ वस्नसा ॥ १४
स्नायुः स्त्रियां कालखण्डयकृती तु समे इमे । स्यात्कर्परः कपालोऽस्त्री कीकसं कुल्यमस्थि च ॥
स्याच्छरीरास्थि कङ्कालः पृष्ठास्थि तु कशेरुका। शिरोस्थानि करोटिः स्त्री पार्श्वास्थिनि तु पर्शुका॥
अङ्गं प्रतीकोऽवयवः शरीरं वर्ष्म विग्रहः । कटो ना श्रोणिफलकं कटिः श्रोणिः ककुद्मती ॥ १७

---

१ क. ख. मङ्क । २ छ. 'स लतु' । ३ क. ङ. कुणिः । ४ क. ङ. छ. क्षम्बं । ५ ग. छ. 'त्कर्परः-। ६ ख. पार्श्वकम् ।

पश्चान्नितम्बः स्त्रीकट्याः क्लीबे तु जघनं पुरः । कूपकौ तु नितम्बस्थौ द्वयहीने कुकुन्दरे ॥ १८
स्त्रियां स्फिचौ कटिप्रोथावुपस्थो वक्ष्यमाणयोः । भगं योनिर्द्वयोः शिश्नो मेढ्रो(ढ्रं) मेहनशेफसी ॥
पिचि(च)ण्डकुक्षी जठरोदरं तुन्दं कुचौ स्तनौ । चूचुकं तु कुचाग्रं स्यान्न ना क्रोडं भुजान्तरम् ॥
स्कन्धो भुजशिरोऽसोऽस्त्री संधी तस्यैव जत्रुणी । पुनर्भवः कररुहो नखोऽस्त्री नखरोऽस्त्रियाम्
प्रादेशतालगोकर्णास्तर्जन्यादियुते तते । अङ्गुष्ठे सकनिष्ठे स्याद्वितस्तिर्द्वादशाङ्गुलः ॥ २२
पाणौ चपेटप्रतलप्रहस्ता विस्तृताङ्गुलौ । बद्धमुष्टिकरो रत्निररत्निः सकनिष्ठवान् (ष्ठिकः)॥ २३
कम्बुग्रीवा त्रिरेखा साऽवटुर्घाटा कृकाटिका । अधरः स्याच्चिबुकं चोष्ठादथ गण्डौ गलो हनुः ॥
अपाङ्गौ नेत्रयोरन्तौ कटाक्षोऽपाङ्गदर्शने । चिकुरः कुन्तलो वालः प्रतिकर्म प्रसाधनम् ॥ २५
आकल्पवेशौ नेपथ्यं प्रत्यक्षं खलयोगजम् । चूडामणिः शिरोरत्नं तरलो हारमध्यगः ॥ २६
कर्णिका तालपत्रं स्याल्लम्बनं स्याल्ललन्तिका । मञ्जीरो नूपुरं पादे किङ्किणी क्षुद्रघण्टिका ॥२७
दैर्घ्यमायाम आरोहः परिणाहो विशालता । पटच्चरं जीर्णवस्त्रं संव्यानं चोत्तरीयकम् ॥ २८
रचना स्यात्परिस्पन्द आभोगः परिपूर्णता । समुद्गकः संपुटकः प्रतिग्राहः पतद्ग्रहः ॥ २९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नृब्रह्मक्षत्रविट्शूद्रवर्गनिरूपणं नाम चतुःषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३६४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०७४२

अथ पञ्चषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

ब्रह्मवर्गः ।

अग्निरुवाच—
वंशोऽन्ववायो गोत्रं स्यात्कुलान्यभिजनान्वयौ । मन्त्रव्याख्याकृदाचार्य आदेष्टा त्वध्वरे व्रती १
यष्टा च यजमानः स्यात्ज्ञात्वाऽऽरम्भ उपक्रमः । सतीर्थ्यास्त्वेकगुरवः सभ्याः सामाजिकास्तथा
सभासदः सभास्तारा ऋत्विजो याजकाश्च ते । अध्वर्यूद्गातृहोतारो यजुःसामर्ग्विदः क्रमात् ॥३
चषालो यूपकटकः समे स्थण्डिलचत्वरे । आमिक्षा सा शृतोष्णे या क्षीरे स्याद्दधियोगतः ॥ ४
पृषदाज्यं सदध्याज्ये परमान्नं तु पायसम् । उपाकृतः पशुरसौ योऽभिमन्त्र्य क्रतौ हतः ॥ ५
परं पराकं शमनं प्रोक्षणं च वधार्थकम् । पूजा नमस्याऽपचितिः सपर्यार्चार्हणाः समाः ॥ ६
वरिवस्या तु शुश्रूषा परिचर्याऽप्युपासनम् । नियमो व्रतमस्त्री तच्चोपवासादि पुण्यकम् ॥ ७
मुख्यः स्यात्प्रथमः कल्पोऽनुकल्पस्तु ततोऽधमः । कल्पे विधिक्रमौ ज्ञेयौ विवेकः पृथगात्मता ८
संस्कारपूर्वं ग्रहणं स्यादुपाकरणं श्रुतेः । भिक्षुः परिव्राट् कर्मन्दी पाराशर्यपि मस्करी ॥ ९
ऋषयः सत्यवचसः स्नातकश्चाऽऽप्लुतव्रती । ये निर्जितेन्द्रियग्रामा यतिनो यतयश्च ते ॥ १०
शरीरसाधनापेक्षं नित्यं यत्कर्म तद्यमः । नियमस्तु स यत्कर्मानित्यमागन्तुसाधनम् ॥
स्याद्ब्रह्मभूयं ब्रह्मत्वं ब्रह्मसायुज्यमित्यपि ॥ ११

इत्यादिमहापुराण आग्नेये ब्रह्मवर्गनिरूपणं नाम पञ्चषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३६५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०७५३

---

१ ख. ग. कुकुन्दरे । २ ख. ग. 'ष्ठ स्तेन यो' । ३ ख. ग. ये यतेन्द्रि' ।

अथ षट्षष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

क्षत्रविट्शूद्रवर्गाः ।

अग्निरुवाच—

मूर्धाभिषिक्तो राजन्यो बाहुजः क्षत्रियो विराट् । राजा तु प्रणताशेषसामन्तः स्यादधीश्वरः ॥ १
चक्रवर्ती सार्वभौमो नृपोऽन्यो मण्डलेश्वरः । मन्त्री धीसचिवोऽमात्यो महामात्राः प्रधानकाः ॥ २
द्रष्टरि व्यवहाराणां प्राड्विवाकाक्षदर्शकौ । भौरिकः कनकाध्यक्षोऽथाध्यक्षाधिकृतौ समौ ॥ ३
अन्तःपुरे त्वधिकृतः स्यादन्तर्वंशिको जनः । सौविदल्लाः कञ्चुकिनः स्थापत्याः सौविदाश्च ते ४
षण्ढो वर्षवरस्तुल्याः सेवकार्थ्यनुजीविनः । विषयानन्तरो राजा शत्रुर्मित्रमतः परम् ॥ ५
उदासीनः परतरः पार्ष्णिग्राहस्तु पृष्ठतः । चरः स्पर्शः स्यात्प्रणिधिरुत्तरः काल आयतिः ॥ ६
तत्कालस्तु तदात्वं स्यादुदर्कः फलमुत्तरम् । अदृष्टं वह्नितोयादि दृष्टं स्वपरचक्रजम् ॥ ७
भद्रकुम्भः पूर्णकुम्भो भृङ्गारः कनकालुका । प्रभिन्नो गर्जितो मत्तो वमथुः करशीकरः ॥ ८
स्त्रियां सृणिस्त्वङ्कुशोऽस्त्री परिस्तोमः कुथो द्वयोः । कर्णीरथः प्रवहणं दोला प्रेङ्खादिका स्त्रियाम्
आधोरणा हस्तिपका हस्त्यारोहा निषादिनः । भटा योधाश्च योद्धारः कञ्चुको वारणोऽस्त्रियाम्
शीर्षण्यं च शिरस्त्रेऽथ तनुत्रं वर्म दंशनम् । आमुक्तः प्रतिमुक्तश्च पिनद्धश्चापिनद्धवत् ॥ ११
व्यूहस्तु बलविन्यासश्चक्रं चानीकमस्त्रियाम् । एकेभैकरथा त्र्यश्वा पत्तिः पञ्चपदातिका ॥ १२
पत्त्यङ्गैस्त्रिगुणैः सर्वैः क्रमादाख्या यथोत्तरम् । सेनामुखं गुल्मगणौ वाहिनी पृतना चमूः ॥ १३
अनीकिनी दशानीकिन्योऽक्षौहिण्यो गजादिभिः।धनुः कोदण्ड इष्वासौ(सः)कोटिरस्याटनी स्मृतौ
लस्तकस्तु धनुर्मध्यं मौर्वी ज्या शिञ्जिनी गुणः । पृषत्कबाणविशिखा अजिह्मगखगाशुगाः॥१५
तूणोपासङ्गतूणीरनिषङ्गा इषुधिर्द्वयोः । असिर्ऋष्टिश्च निस्त्रिंशः करवालः कृपाणवत् ॥ १६
त्सरुः खड्गस्य मुष्टौ स्यादीली तु करपालिका । द्वयोः कुठारः सु(स्व)धितिश्छुरिका चासिपुत्रिका
प्रासस्तु कुन्तो विज्ञेयः सर्वला तोमरोऽस्त्रियाम् । वैतालिका बोधकरा मागधा बन्दिनस्तु तौ (ते)
संशप्तकास्तु समयात्सङ्ग्रामादनिवर्तिनः । पताका वैजयन्ती स्यात्केतनं ध्वजमस्त्रियाम् ॥ १९
अहं पूर्वमहं पूर्वमित्यहंपूर्विका स्त्रियाम् । । अहमहमिका सा स्याद्योऽहंकारः परस्परम् ॥ २०
शक्तिः पराक्रमः प्राणः शौर्यं स्थानसहोबलम् । मूर्छा तु कश्मलं मोहोऽप्यवमर्दस्तु पीडनम् २१
अभ्यवस्कन्दनं त्वभ्यासादनं विजयो जयः । निर्वासनं संज्ञपनं मारणं प्रतिघातनम् ॥ २२
स्यात्पञ्चता कालधर्मो दिष्टान्तः प्रलयोऽत्ययः । विशो भूमिस्पृशो वैश्या वृत्तिर्वर्तनजीवने २३
कृष्यादिवृत्तयो ज्ञेयाः कुसीदं वृद्धिजीविका । उद्धारोऽर्थप्रयोगः स्यात्कणिशं सस्यमञ्जरी॥२४
किंशारुः सस्यशूकं स्यात्स्तम्बो गुच्छस्तृणादिनः । धान्यं व्रीहिः स्तम्बकरिः कडंगरो बुषं (सं) स्मृतम् ॥ २५
माषादयः शमीधान्ये शूकधान्ये यवादयः । तृणधान्यानि नीवाराः शूर्पं प्रस्फोटनं स्मृतम् ॥२६
स्यूतप्रसेवौ कण्डोलपिटौ कटकिलिञ्जकौ । समानौ रसवत्यां तु पाकस्थानमहानसे ॥ २७

---

१ ख. ग. 'कञ्चनु' । २ ग. 'दो [illegible]' । ३ ख. ग. 'ता । त्तस' । ४ क. ङ. स्यादाटी । ख. स्यादाली तु । ५ ख ग [illegible] । ६ क. ख ग [illegible] । ७ ख. ग. निर्वापणम् । ८ क. ग. घ. [illegible] । ९ क. ग. [illegible] । १० क. [illegible] ।

पौरोगवस्तदध्यक्षः सूपकारास्तु वल्लवाः । आरालिका आन्धसिकाः सूदा औदनिका गुणाः ॥
क्लीबेऽम्बरीषं भ्राष्ट्रो ना कर्कर्यालुर्गलन्तिका । आलिंजरः स्यान्मणिकं सुपवी कृष्णजीरके॥२९
आरनालस्तु कुल्मापं वाह्लीकं हिङ्गु रामठम् । निशा हरिद्रा पीता स्त्री खण्डे मत्स्यण्डिफाणिते
कूर्चिका क्षीरविकृतिः स्निग्धं मसृणचिक्कणम् । पृथुकः स्याच्चिपिटको धाना भ्र(भृ)ष्टयवाः स्त्रियः
जेमनं लेह आहारो माहेयी सौरभी च गौः । युगादीनां च वोढारो युग्यप्रासङ्ग्यशाटकाः(कटाः)
चिरप्रसूता वष्कयणी धेनुः स्यान्नवसूतिका । संधिनी वृषभाक्रान्ता वेहद्गर्भोपघातिनी ॥ ३१
पण्याजीवो ह्यापणिको न्यासश्चोपनिधिः पुमान् । विपणो विक्रयः संख्या संख्येये ह्यादश त्रिषु
विंशत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः संख्येयसंख्ययोः । संख्यार्थे द्विबहुत्वे स्तस्तासु चाऽऽनवतेः स्त्रियः
पङ्क्तेः शतसहस्रादि क्रमाद्दशगुणोत्तरम् । मानं तुलाऽङ्गुलिप्रस्थैर्गुञ्जाः पञ्चाद्यमापकः ॥ ३६
ते षोडशाक्षः कर्षोऽस्त्री पलं कर्षचतुष्टयम् । सुवर्णविस्तौ हेम्नोऽक्षे कुरुविस्तस्तु तत्पले ॥ ३७
तुला स्त्रियां पलशतं भारः स्याद्विंशतिस्तुलाः । कार्षापणः कार्षिकः स्यात्कार्षिके ताम्रिके पणः
द्रव्यं वित्तं स्वापतेयं रिक्थमृक्थं धनं वसु । रीतिः स्त्रियामारकूटो ना स्त्रियामथ ताम्रकम्॥३९
शुल्वमौदुम्बरं लौहे तीक्ष्णं कालायसायसी । क्षारः काचोऽथ चपलो रसः सूतश्च पारदे ॥४०
गरलं माहिषं शृङ्गं त्रपुसीसकपिच्चटम् । डिण्डीरोऽब्धिकफः फेनो मधूच्छिष्टं तु सिक्थकम् ४१
रङ्गवङ्गे पिचुस्तूलो कूलटी तु मनःशिला । यवक्षारश्च पाक्यः स्यात्त्वक्क्षीरा वंशलोचना ॥ ४२
वृपला जघन्यजाः शूद्राश्चाण्डालान्त्याश्च सं(सं)कराः । कारुः शिल्पी संहतैस्तैर्द्वयोः श्रेणिः सजातिभिः
रङ्गाजीवश्चित्रकरस्त्वष्टा तक्षा च वर्धकिः । नाडिंधमः स्वर्णकारो नापितान्तावसायिनः ॥ ४४
जावालः स्यादजाजीवो देवाजीवस्तु देवलः । जायाजीवास्तु शैलूषा भृतको भृतिभुक्तथा ॥४५
विवर्णः पामरो नीचः प्राकृतश्च पृथग्जनः । विहीनोऽपसदो जाल्मो भृत्ये दासेरचेटकाः ॥ ४६
पटुस्तु पेशलो दक्षो मृगयुर्लुब्धकः स्मृतः । चाण्डालस्तु दिवाकीर्तिः पुस्तं लेप्यादिकर्मणि ॥४७
पञ्चालिका पुत्रिका स्याद्वर्करस्तरुणः पशुः । मञ्जूषा पेटकः पेडा तुल्यसाधारणौ समौ ॥ ४८
प्रतिमा स्यात्प्रतिकृतिर्वर्गा ब्रह्मादयः स्मृताः ॥ ४९

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये क्षत्रविट्शूद्रवर्गनिरूपणं नाम षट्षष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३६६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०८०२

अथ सप्तषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

सामान्यनामलिङ्गानि ।

अग्निरुवाच—

सामान्यान्यथ वक्ष्यामि नामलिङ्गानि तच्छृणु । सुकृती पुण्यवान्धन्यो महेच्छस्तु महाशयः ॥ १
प्रवीणनिपुणाभिज्ञविज्ञनिष्णातशिक्षिताः । स्युर्वदान्यस्थूललक्ष्यदानशौण्डा बहुप्रदे ॥ २
कृती कृतज्ञः कुशल आसक्तोद्युक्त उत्सुकः । इभ्य आढ्यः परिवृढो ह्यधिभूर्नायकोऽधिपः ॥ ३
लक्ष्मीवाँल्लक्ष्मणः श्रीलः स्वतन्त्रः स्वैरपावृतः । खलपूः स्याद्बहुकरो दीर्घसूत्रश्चिरक्रियः ॥ ४

---

१ क. ट. छ. लेव । २ ख. ग. 'धारिक' । ३ ख. ग. 'फलीप' । ४ ख. ग. पेटा । ५ घ. ग. 'रवदा' । ६ क. ग. 'श्च स्वैरगोरव । ७' । ख. ग. 'स्व स्वैरं अपृ' ।

जाल्मोऽसमीक्ष्यकारी स्यात्कुण्ठो मन्दः क्रियासु यः।कर्मशूरः कर्मठः स्याद्भक्षको घस्मरो(रो)ऽस्मरः
लोलुपो गर्धनो गृध्नुर्विनीतप्रश्रितौ तथा। धृष्टे धृष्णुर्वियातश्च निभृतः प्रतिभान्विते ॥ ६
प्रगल्भो भीरुको भीरुर्वन्दारुरभिवादके। भूष्णुर्भविष्णुर्भविता ज्ञाता विदुरविन्दुकौ ॥ ७
मत्तशौण्डोत्कटक्षीबाश्चण्डस्त्वत्यन्तकोपनः। देवानञ्चति देवद्र्यङ् विष्वद्र्यङ् विष्वगञ्चति ॥ ८
यः सहाञ्चति सध्र्यङ् सँ स तिर्यङ् यस्तिरोऽञ्चति। वाचोयुक्तिः पटुर्वाग्ग्मी वावदूकश्च वक्तरि
स्याज्जल्प(ल्पा)कस्तु वाचालो वाचाटो बहुगर्ह्यवाक्। अपध्वस्तो धिक्कृतः स्याद्बद्धे कीलितसंयतौ
वरणः शब्दनो नान्दीवादी नान्दीकरः समौ। व्यसनार्तोपरक्तौ द्वौ बद्धे कीलितसंयतौ ॥ ११
विहस्तव्याकुलौ तुल्यौ नृशंसक्रूरघातकाः। पापो धूर्तो वञ्चकः स्यान्मूर्खे वैदेहबालिशौ ॥ १२
कदर्ये कृपणक्षुद्रौ मार्गणो याचकार्थिनौ। अहंकारवानहंयुः शुभंयुस्तु शुभान्वितः ॥ १३
कान्तं मनोरमं रुच्यं हृद्याभीष्टे ह्यभीप्सिते। असारं फल्गु शून्यं वै मुख्यवर्यवरेण्यकाः ॥ १४
श्रेयाञ्श्रेष्ठः पुष्कलः स्यात्प्राग्र्याऽग्र्याग्रीयमग्रियम्। वड्रं स्त्रिपुलं पीनपीव्नी तु स्थूलपीवरे॥ १५
स्तोकाल्पक्षुल्लकाः सूक्ष्मं श्लक्ष्णं दभ्रं कृशं तनु। मात्राकुटीलवकणा भूयिष्ठं पुरुहं पुरु ॥ १६
अखण्ड पूर्णसकलमुपकण्ठान्तिकाभितः। समीपे संनिधाभ्यासौ नेदिष्ठं सुसमीपकम् ॥ १७
सुदूरे तु दविष्ठं स्याद्वृत्तं निस्तलवर्तुले। उच्चप्रांशून्नतोदग्रा ध्रुवो नित्यः सनातनः ॥ १८
आविद्धं कुटिलं भुग्नं वेल्लितं वक्रमित्यपि। चञ्चलं तरलं चैव कठोरं जठरं दृढम् ॥ १९
प्रत्यग्रोऽभिनवो नव्यो नवीनो नूतनो नवः। एकतानोऽनन्यवृत्तिरुच्चण्डमविलम्बितम् ॥ २०
उच्चावचं नैकभेदं संबाधकलिलं तथा। तिमितं स्तिमितं क्लिन्नमभियोगस्त्वभिग्रहः ॥ २१
स्फातिर्वृद्धौ प्रथा ख्यातौ समाहारः समुच्चयः। अपहारस्त्वपचयो विहारस्तु परिक्रमः ॥ २२
प्रत्याहार उपादानं निर्हारोऽभ्यवकर्षणम्। विघ्नोऽन्तरायः प्रत्यूहः स्यादास्या त्वासना स्थितिः
संनिधिः संनिकर्षः स्यात्संक्रमो दुर्गसंचरः। उपलम्भस्त्वनुभवः प्रत्यादेशो निराकृतिः ॥ २४
परिरम्भः परिष्वङ्गः संश्लेष उपगूहनम्। अनुमा पक्षहेत्वाद्यैर्डिम्बे भ्रमरविप्लवौ ॥ २५
असंनिकृष्टार्थज्ञानं शब्दाद्धि शाब्दमीरितम्। सादृश्यदर्शनात्तुल्ये बुद्धिः स्यादुपमानकम् ॥ २६
कार्यं दृष्ट्वा विना न स्यादर्थापत्तिः परार्थधीः। प्रतियोगिन्यगृहीते भुवि नास्तीत्यभावकः॥ २७
*इत्यादिनामलिङ्गो हि हरिरुक्तो नृबुद्धये ॥ २८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सामान्यनामकथनं नाम सप्तषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३६७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०८३०

अथाष्टषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः।

प्रलयवर्णनम्।

अग्निरुवाच—

चतुर्विधस्तु प्रलयो नित्यो यः प्राणिनां लयः। सदा विनाशो जातानां ब्राह्मो नैमित्तिको लयः

---

* इदमर्धं नास्ति क. ङ. पुस्तकयोः।

---

१ क. ख. ग ङ. 'धा। लिङ्गानि व्यक्ति साधुभि'। २ ङ छ. विधमरविप्लव'। ३ ख. ग. छ पुस्तकेऽयं पूर्वोक्त प्रथमार्धपाठः। ४ ख ग. 'श्लोकप्रमसनपावितम्। ए'। ५ ख. ग. 'यो न दृश्यते। इ'।

चतुर्युगसहस्रान्ते ब्राह्मः प्रकृतौ लयः । लय आत्यन्तिको ज्ञानादात्मनः परमात्मनि ॥ २
नैमित्तिकस्य कल्पान्ते वक्ष्ये रूपं लयस्य ते । चतुर्युगसहस्रान्ते क्षीणप्राये महीतले ॥ ३
अनावृष्टिरतीवोग्रा जायते शतवार्षिकी । ततः सत्त्वक्षयः स्याच्च ततो विष्णुर्जगत्पतिः ॥ ४
स्थितो जलानि पिबति भानोः सप्तसु रश्मिषु । भूपातालसमुद्रादितोयं नयति संक्षयम् ॥ ५
ततस्तस्यानुभावेन तोयाहारोपबृंहिताः । त एव रश्मयः सप्त जायन्ते सप्त भास्कराः ॥ ६
दहन्त्यशेषं त्रैलोक्यं सपातालतलं द्विज । कूर्मपृष्ठसमा भूः स्यात्ततः कालाग्निरुद्रकः ॥ ७
शेषाहिश्वाससंपातः पातालानि दहत्यधः । पातालेभ्यो भुवं विष्णुर्भुवः स्वर्गं दहत्यतः ॥ ८
अम्बरीषमिवाऽऽभाति त्रैलोक्यमखिलं तथा । ततस्तापपरीतास्तु लोकद्वयनिवासिनः ॥ ९
गच्छन्ति ते महर्लोकं महर्लोकाज्जनं ततः । रुद्ररूपी जगद्दग्ध्वा मुखनिःश्वासतो हरेः ॥ १०
उत्तिष्ठन्ति ततो मेघा नानारूपाः सविद्युतः । शतं वर्षाणि वर्षन्तः शमयन्त्यग्निमुत्थितम् ॥ ११
सप्तर्षिस्थानमाक्रम्य स्थितेऽम्भसि शतं मरुत् । मुखनिःश्वासतो विष्णोर्नाशं नयति तान्घनान् ॥
वायुं पीत्वा हरिः शेषे शेते चैकार्णवे प्रभुः । ब्रह्मरूपधरः सिद्धैर्जलगैर्मुनिभिः स्तुतः ॥ १३
आत्ममायामयीं दिव्यां योगनिद्रां समास्थितः । आत्मानं वासुदेवाख्यं चिन्तयन्मधुसूदनः १४
कल्पं शेते प्रबुद्धोऽथ ब्रह्मरूपी सृजत्यसौ । द्विपरार्धे ततो व्यक्तं प्रकृतौ लीयते द्विज ॥ १५
स्थानात्स्थानं दशगुणमेकस्माद्गुण्यते स्थले । ततोऽष्टादशमे(के) भागे परार्धमभिधीयते ॥ १६
परार्धं द्विगुणं यत्तु प्राकृतः प्रलयः स्मृतः । अनावृष्ट्याऽग्निसंपर्कात्कृते संज्वलने द्विज ॥ १७
महदादेर्विकारस्य विशेषान्तस्य संक्षये । कृष्णेच्छाकारिते तस्मिन्संप्राप्ते प्रतिसंचरे ॥ १८
आपो ग्रसन्ति वै पूर्वं भूमेर्गन्धादिकं गुणम् । आत्तगन्धा ततो भूमिः प्रलयत्वाय कल्पते ॥१९
रसात्मिकाश्च तिष्ठन्ति ह्यापस्तासां रसो गुणः । पीयते ज्योतिषा तासु नष्टास्वग्निश्च दीप्यते २०
ज्योतिषोऽपि गुणं रूपं वायुर्ग्रसति भास्क(स्व)रम् । नष्टे ज्योतिषि वायुश्च बली दोधूयते महान्
वायोरपि गुणं स्पर्शमाकाशं ग्रसते ततः । वायौ नष्टे तु चाऽऽकाशं नीरवं तिष्ठति द्विज ॥ २२
आकाशस्याथ वै शब्दं भूतादिर्ग्रसते च खम् । अभिमानात्मकं खं च भूतादिं ग्रसते महान् २३
भूमिर्याति लयं चाप्सु आपो ज्योतिषि तद्व्रजेत् । वायौ वायुश्च खे खं च अहंकारे लयं स च ॥
महत्तत्त्वे महान्तं च प्रकृतिर्ग्रसते द्विज । व्यक्ताऽव्यक्ता च प्रकृतिर्व्यक्तस्याव्यक्तके लयः ॥ २५
पुमानेकाक्षरः शुद्धः सोऽप्यंशः परमात्मनः । प्रकृतिः पुरुषश्चैतौ लीयेते परमात्मनि ॥ २६
न सन्ति यत्र सर्वेशे नामजात्यादिकल्पनाः । सत्तामात्रात्मके ज्ञेये ज्ञानात्मन्यात्मनः परे ॥ २७

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये नित्यनैमित्तिकप्राकृतप्रलयवर्णनं नामाष्टषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३६८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०८९७

अथैकोनसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

आत्यन्तिकलयगर्भोत्पत्त्योर्निरूपणम् ।

अग्निरुवाच—

आत्यन्तिकं लयं वक्ष्ये ज्ञानादात्यन्तिको लयः । आध्यात्मिकादिसंतापं ज्ञात्वा स्वस्य विरागतः

---

१ छ. 'पातालता' । २ क. ख. ग. तुर्ये । ३ क. ग. स्तवः । ४ छ. विष्णु' । ५ ख. ग. आत्तन्धा ।

आध्यात्मिकस्तु संतापः शारीरो मानसो द्विधा । शारीरो बहुभिर्भेदैस्तापोऽसौ श्रूयतां द्विज ॥
[*त्यक्त्वा जीवो भोगदेहं गर्भमाप्नोति कर्मभिः । आतिवाहिकसंज्ञस्तु देहो भवति वै द्विज ॥३
केवलं स मनुष्याणां मृत्युकाल उपस्थिते । याम्यैः पुंभिर्मनुष्याणां तच्छरीरं द्विजोत्तम ॥ ४]
नीयते याम्यमार्गेण नान्येषां प्राणिनां मुने । ततः स्वर्याति नरकं स भ्रमेघं(द्ध)टयन्त्रवत् ॥ ५
कर्मभूमिरियं ब्रह्मन्फलभूमिरसौ स्मृता । यमो योनि(नी)श्च नरकान्निरूपयति कर्मणा ॥ ६
पूरणीयाश्च तेनैव यमं चैवानुपश्यताम् । वायुभूताः प्राणिनश्च गर्भं ते प्राप्नुवन्ति हि ॥ ७
यमदूतैर्मनुष्यस्तु नीयते तं च पश्यति । धर्मी च पूज्यते तेन पापिष्ठस्ताड्यते गृहे ॥ ८
शुभाशुभं कर्म तस्य चित्रगुप्तो निरूपयेत् । बान्धवानामशौचे तु देहे खल्वातिवाहिके ॥ ९
तिष्ठन्नपाति धर्मज्ञ दत्तपिण्डाशान ततः । तं त्यक्त्वा प्रेतदेहं तु प्राप्यान्यं प्रेतलोकतः ॥ १०
वसेत्क्षुधातृषायुक्त आमश्राद्धान्नभुङ्नरः । आतिवाहिकदेहात्तु प्रेतपिण्डैर्विना नरः ॥ ११
न हि मोक्षमवाप्नोति पिण्डांस्तत्रैव सोऽश्नुते । कृते सपिण्डीकरणे नरः संवत्सरात्परम् ॥ १२
प्रेतदेहं समुत्सृज्य भोगदेहं[२] प्रपद्यते । भोगदेहावुभौ प्रोक्तावशुभा(भ)शुभसंज्ञितौ ॥ १३
भुक्त्वा तु भोगदेहेन कर्मबन्धान्निपात्यते । तं देहं[३] परतस्तस्माद्भक्षयन्ति निशाचराः ॥ १४
पापे तिष्ठति चेत्स्वर्गं तेन भुक्तं तदा द्विज । तदा द्वितीयं गृह्णाति भोगदेहं तु पापिनाम्[४] ॥ १५
भुक्त्वा तु पापं वै पश्चाद्येन भुक्तं त्रिविष्टपम् । शुचीनां श्रीमतां गेहे स्वर्गभ्रष्टोऽभिजायते ॥ १६
पुण्ये तिष्ठति चेत्पापं तेन भुक्तं तदा भवेत् । तस्मिन्सभक्षिते देहे शुभं गृह्णाति विग्रहम् ॥ १७
कर्मण्यल्पावशेषे तु नरकादपि मुच्यते । मुक्तस्तु नरकाद्याति तिर्यग्योनिं न संशयः ॥ १८
जीवः प्रविष्टो गर्भं तु कललेऽप्यत्र तिष्ठति । घनीभूतं द्वितीये तु तृतीयेऽवयवास्ततः ॥ १९
चतुर्थेऽस्थीनि त्वङ्मांसं पञ्चमे रोमसंभवः । षष्ठे चेतोऽथ जीवस्य दुःखं विन्दति सप्तमे ॥ २०
जरायुवेष्टिते देहे मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिस्तथा । मध्ये क्लीबं तु वामे स्त्री दक्षिणे पुरुषस्थितिः ॥ २१
तिष्ठत्युदरभागे तु पृष्ठस्याभिमुखस्तथा । यस्यां तिष्ठत्यसौ योनौ तां स वेत्ति न संशयः ॥ २२
सर्वं च वेत्ति वृत्तान्तमारभ्य नरजन्मनः । अन्धकारे च महतीं पीडां विन्दति मानवः ॥ २३
मातुराहारपीतं तु सप्तमे मास्युपाश्नुते । अष्टमे नवमे मासि भृशमुद्विजते तथा ॥ २४
व्यवायपीडामाप्नोति मातुर्व्यायामके तथा । व्याधिश्च व्याधितायाः स्यान्मुहूर्तं शतवर्षवत् ॥ २५
संतप्यते कर्मभिस्तु कुरुतेऽथ मनोरथान् । गर्भाद्विनिर्गतो ब्रह्मन्मोक्षज्ञानं करिष्यति ॥ २६
सूतिवातैरधोभूतो निःसरेद्योनियन्त्रतः । पीड्यमानो मासमात्रं करस्पर्शेन दुःखितः ॥ २७
सशब्दाः खमुद्भवोऽवासि देहे श्रोत्रं विविक्तता । श्वासोच्छ्वासौ गतिर्वायोर्वैकसंस्पर्शनं तथा ॥ २८
अग्ने रूपं दर्शनं स्यादूष्मा पक्तिश्च पित्तकम् । मेधा वर्णं बलं छाया तेजः शौर्यं शरीरके ॥ २९
जलात्स्वेदश्च रसनं देहे वै संप्रजायते । क्लेदो वसा रसा रक्तं शुक्रमूत्रकफादिकम् ॥ ३०
भूमेर्घ्राणं केशनखं रोम च शिरसस्तथा । मातृजानि मृदून्यत्र त्वङ्मांसहृदयानि च ॥ ३१

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः ख. पुस्तके नास्ति ।

१ क ख 'हं मर्त्यो' । २ क ख ग भं स्वर्गोपि' । ३ क ग ङ पवतस्त' । ४ क ग पापिनाम् । ५ क ग. ङ नरक' । ६ ग व्यवाय । ७ ग. 'ख पी' । ८ ख ग ङ ॥ शब्दादिगुणश्रोत्रादि देहे श्रोत्रादि ॥ श्वा' । ९ ख ग 'श रस पक्षात्ते तु । १० ग. 'प शौर्य शिरसोऽस्थिनि । मा' ।

नाभिर्मज्जा शकृन्मेदःक्लेदान्यामाशयानि च । पितृजानि शिरा स्नायुः शुक्रं चैवाऽऽत्मजानि तु
कामक्रोधौ भयं हर्षो धर्माधर्मात्मता तथा । आकृतिः स्वरवर्णौ तु मेहनाद्यं तथा च यत् ॥ ३३
तामसानि तथा ज्ञानं प्रमादालस्यतृट्क्षुधाः । मोहमात्सर्यवैगुण्यशोकायासभयानि च ॥　३४
कामक्रोधौ तथा शौर्यं यज्ञेप्सा बहुभाषिता । अहंकारः परावज्ञा राजसानि महामुने ॥　३५
धर्मेप्सा मोक्षकामित्वं परा भक्तिश्च केशवे । दाक्षिण्यं व्यवसायित्वं सात्त्विकानि विनिर्दिशेत्॥
चपलः क्रोधनो भीरुर्बहुभाषी कलिप्रियः । स्वप्ने गगनगश्चैव बहुवातो नरो भवेत् ॥　३७
अकालपलितः क्रोधी महाप्राज्ञो रणप्रियः । स्वप्ने च दीप्तिमत्प्रेक्षी बहुपित्तो नरो भवेत् ॥ ३८
(*स्थिरमित्रः स्थिरोत्साहः स्थिराङ्गो द्रविणान्वितः । स्वप्ने जलसितालोकी बहुश्लेष्मा नरो भवेत्)
रसस्तु प्राणिनां देहे जीवनं रुधिरं तथा । लेपनं च तथा मांसं मेहस्नेहकरं तु तत् ॥　४०
धारणं त्वस्थिमज्जा स्यात्पूरणं वीर्यवर्धनम् । शुक्रवीर्यकरं ह्योजः प्राणकृज्जीवसंस्थितिः ॥ ४१
ओजः शुक्रात्सारतरमापीतं हृदयोपगम् । षडङ्गं सक्थिनी बाहुमूर्धा जठरमीरितम् ॥　४२
षट् त्वचा बाह्यतो यद्वदन्या रुधिरधारिका । किलासधारिणी चान्या चतुर्थी कुण्डधारिणी ४३
+पञ्चमीमिन्द्रियस्थानं षष्ठी प्राणधरा मता । कला सप्तमी मांसधरा द्वितीया रक्तधारिणी ॥ ४४
यकृत्प्लीहाश्रया चान्या मेदोधराऽस्थिधारिणी । मज्जाश्लेष्मपुरीषाणां धरा पक्वाशयस्थिता ॥
　४५
षष्ठी पित्तधरा शुक्रधरा शुक्राशयाऽपरा ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये आत्यन्तिकलयगर्भोत्पत्तिनिरूपणं नामैकोनसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३६९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०९०२

अथ सप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

शरीरावयवाः ।

अग्निरुवाच—
श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं धीः खं च भूतगम् । शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाः खादिषु तद्गुणाः ॥
　२
पायूपस्थौ करौ पादौ वाग्भवेत्कर्म खं तथा । उत्सर्गानन्दकादानगतिवागादिकर्म तत् ॥　३
पञ्च कर्मेन्द्रियाण्यत्र पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि च । इन्द्रियार्थाश्च पञ्चैव महाभूता मनोधिपाः ॥　४
आत्माऽव्यक्तश्चतुर्विंशत्तत्त्वानि पुरुषः परः । संयुक्तश्च वियुक्तश्च यथा मत्स्योदके उभे ॥　५
अव्यक्तमाश्रितानीह रजःसत्त्वतमांसि च । आन्तरः पुरुषो जीवः स परं ब्रह्म कारणम् ॥ ६
स याति परमं स्थानं यो वेत्ति पुरुषं परम् । सप्ताऽऽशयाः स्मृता देहे रुधिरस्यैक आशयः ॥७
श्लेष्मणश्चाऽऽमपित्ताभ्यां पक्वाशयस्तु पञ्चमः । वायुमूत्राशयः सप्त स्त्रीणां गर्भाशयोऽष्टमः ॥ ७
पित्तात्पक्वाशयोऽग्नेः स्याद्योनिर्विकाशिता द्युतौ । पद्मवद्गर्भाशयः स्यात्तत्र धत्ते सरक्तकम् ॥　८
शुक्रं स्वशुक्रतश्चाङ्गं कुन्तलान्यत्र कालतः । न्यस्तं शुक्रमतो योनौ नैति गर्भाशयं मुने ॥　९

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थश्छ. पुस्तके नास्ति । + इदमर्धं नास्ति छ. पुस्तके ।

---

१ ख. ग. °र्माधता । २ क. ख. ग. °त् । धीरास्यप्रा° । ३ क. ङ. °मी चित्रभिटान प° । ४ ख. ग. °तिसा-
सादिकर्मतः । प° । ५ ख. ग. °स्वादिषु° । ६ क. ख. ग. अन्तरः । ७ ख. ग. °भ्यः आसति° । ८ क. ङ. द्युतौ ।
ख. धुतौ । ग. द्रुता ।

षट्पञ्चाशत्सहस्राणि रसं देहे वहन्ति ताः । केदार इव कुल्याश्च क्लेदलेपादिकं च यत् ॥ ३९
द्वासप्ततिस्तथा कोट्यो व्योम्नामिह महामुने । मज्जाया मेदसश्चैव वसायाश्च तथा द्विज ॥ ४०
मूत्रस्य चैव पित्तस्य श्लेष्मणः शकृतस्तथा । रक्तस्य सरसस्यात्र क्रमशोऽञ्जलयो मताः ॥ ४१
अर्धार्धाभ्यधिकाः सर्वाः पूर्वपूर्वाञ्जलेर्मताः । अर्धाञ्जलिश्च शुक्रस्य तदर्धं च तथौजसः ॥ ४२
रजसस्तु तथा स्त्रीणां चतस्रः कथिता बुधैः । शरीरं मलदोषादिपिण्डं ज्ञात्वाऽऽत्मनि त्यजेत् ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शरीरावयवविभागवर्णनं नाम सप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३७० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०९४९

अथैकसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

नरकनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच—

उक्तानि मर्ममार्गाणि वक्ष्येऽथ मरणे नृणाम् । ऊष्मा प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः ॥ १
शरीरमुपरुध्याथ कृत्स्नान्दोषान्रुणद्धि वै । छिनत्ति प्राणस्थानानि पुनर्मर्माणि चैव हि ॥ २
शैत्यात्प्रकुपितो वायुश्छिद्रमन्विष्यते ततः । द्वे नेत्रे द्वौ तथा कर्णौ द्वौ तु नासापुटौ तथा ॥ ३
ऊर्ध्वं तु सप्त च्छिद्राणि अष्टमं वदनं तथा । एतैः प्राणो विनिर्याति प्रायशः शुभकर्मणाम् ॥ ४
अधः पायुरुपस्थं च अनेनाशुभकारिणाम् । मूर्धानं योगिनो भित्त्वा जीवो यात्यथ चेच्छया ॥
अन्तकाले तु संप्राप्ते प्राणेऽपानमुपस्थिते । तमसा संवृते ज्ञाने संवृतेषु च मर्मसु ॥ ६
स जीवो नाभ्यधिष्ठानाच्चाल्यते मातरिश्वना । बाध्यमानश्चाऽऽयते अष्टाङ्गाः प्राणवृत्तिकाः ॥ ७
च्यवन्तं जायमानं वा प्रविशन्तं च योनिषु । प्रपश्यन्ति च तं सिद्धा देवा दिव्येन चक्षुषा ॥ ८
गृह्णाति तत्क्षणाद्योगे शरीरं चाऽऽतिवाहिकम् । आकाशवायुतेजांसि विग्रहादूर्ध्वगामिनः ॥ ९
जलं मही च पञ्चत्वमापन्नः पुरुषः स्मृतः । आतिवाहिकदेहं तु यमदूता नयन्ति तम् ॥ १०

ऋतावपि च योनिश्चेद्वातपित्तकफावृता । भवेत्तदा विकाशित्वं नैव तस्यां प्रजायते ॥ १०
वृक्कात्पुक्कसकप्लीहकृतकोष्ठाङ्गहृद्व्रणाः । तण्डकश्च महाभाग निबद्धान्याशये मताः ॥ ११
रसस्य पच्यमानस्य साराद्भवति देहिनाम् । प्लीहा यकृच्च धर्मज्ञ रक्तफेनाच्च पुक्कसः ॥ १२
रक्तं पित्तं च भवति तथा तण्डकसंज्ञकः । मेदो रक्तप्रसाराच्च वृक्कायाः संभवः स्मृतः ॥ १३
रक्तमांसप्रकाराच्च भवन्त्यन्त्राणि देहिनाम् । सार्धत्रिव्यायाम(व्याम)संख्यानि तानि नृणां विनिर्दिशेत् ॥ १४
त्रिव्यामानि तथा स्त्रीणां प्राहुर्वेदविदो जनाः । रक्तवायुसमायोगात्क्लोमे यस्योद्भवः स्मृतः १५
कफप्रसाराद्भवति हृदयं पद्मसंनिभम् । अधोमुखं तच्छुषिरं यत्र जीवो व्यवस्थितः ॥ १६
चैतन्यानुगता भावाः सर्वे तत्र व्यवस्थिताः । तस्य वामे यथा प्लीहा दक्षिणे च तथा यकृत् १७
दक्षिणे च तथा क्लोम पद्मस्यैवं प्रकीर्तितम् । श्रोतांसि यानि देहेऽस्मिन्कफरक्तवहानि च ॥ १८
तेषां भूतानुमानाच्च भवतीन्द्रियसंभवः । नेत्रयोर्मण्डलं शुक्लं कफाद्भवति पैतृकम् ॥ १९
कृष्णं च मण्डलं वातात्तथा भवति मातृकम् । पित्तात्त्वङ्मण्डलं ज्ञेयं मातापितृसमुद्भवम् ॥ २०
मांसासृक्कफजा जिह्वा मेदोसृक्कफमांसजौ । वृषा(ष)णौ दश प्राणस्य ज्ञेयान्यायतनानि तु ॥ २१
मूर्धा हृन्नाभिकण्ठाश्च जिह्वा शुक्रं च शोणितम् । गुदं वस्तिश्च गुल्फं च कण्डुराः षोडशेरिताः ॥
द्वे करे द्वे च चरणे चतस्रः पृष्ठतो गले । देहे पादादिशीर्षान्ते जालानि चैव षोडश ॥ २३
मांसस्नायुशिरास्थिभ्यश्चत्वारश्च पृथक्पृथक् । मणिबन्धनगुल्फेषु निबद्धानि परस्परम् ॥ २४
षट् कूर्चानि स्मृतानीह हस्तयोः पादयोः पृथक् । ग्रीवायां च तथा मेढ्रे कथितानि मनीषिभिः ॥
पृष्ठवंशस्योपगताश्चतस्रो मांसरज्जवः । तावन्त्यं(न्त्य)श्च तथा पेश्यस्तासां बन्धनकारिकाः ॥ २६
सीरण्यश्च तथा सप्त पञ्च मूर्धानमाश्रिताः । एकैका मेढ्रजिह्वास्ता अस्थिषष्टिशतत्रयम् ॥ २७
सूक्ष्मैः सह चतुःषष्टिर्दशना विंशतिर्नखाः । पाणिपादशलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम् ॥ २८
षष्ट्यङ्गुलीनां द्वे पार्ष्ण्योर्गुल्फेषु च चतुष्टयम् । चत्वार्यरत्न्योरस्थीनि जङ्घयोस्तद्वदेव तु ॥ २९
द्वे द्वे जानुकपोलोरुफलकांशसमुद्भवम्(द्भवे) । अक्षस्थानांशकश्रोणिफलके चैवमादिशेत् ॥ ३०
भगास्थ्येकं तथा पृष्ठे चत्वारिंशच्च पञ्च च । ग्रीवायां च तथाऽस्थीनि जत्रुकं च तथा हनुः ॥ ३१
तन्मूले द्वे ललाटाक्षिगण्डनासाङ्घ्रनस्थिताः । पर्शुकास्तालुकैः सार्धमर्बुदैश्च द्विसप्ततिः ॥ ३२
द्वे शङ्खके कपालानि चत्वार्येव शिरस्तथा । उरः सप्तदशास्थीनि संधीनां द्वे शते दश ॥ ३३
अष्टषष्टिस्तु शाखासु षष्टिश्चैकविवर्जिता । अन्तरा वै त्र्यशीतिश्च स्नायोर्नवशतानि च ॥ ३४
त्रिंशाधिके द्वे शते तु अन्तराधौ तु सप्ततिः । ऊर्ध्वगाः षट् शतान्येव शाखास्तु कथितानि तु ॥
पञ्च पेशीशतान्येव चत्वारिंशत्तथोर्ध्वगाः । चतुःशतं तु शाखासु अन्तराधौ च षष्ठिका ॥ ३६
स्त्रीणां पेश्यधिका वै स्याद्विंशतिश्चतुरुत्तरा । स्तनयोर्दश योनौ च सप्तदश तथाऽऽशये ॥ ३७
गर्भस्य च चतस्रः स्युः शिराणां च शरीरिणाम् । त्रिंशच्छतसहस्राणि तथाऽन्यानि नवैव तु ॥

---

१ क. ङ. 'णाः । उण्डुकश्च । ग. 'णाः । डुण्डुकश्च । २ क. ङ. 'पा तण्डुक' । ३ घ. ङ. 'व्यायाम' । ४ घ. ङ. 'क्लोमश्चे' । ५ क. ख. ग. कफजाः । ६ घ ङ. 'लि । द्वे द्वे पा' । ७ घ. ङ. जानुनी द्वे च पो' । ८ ङ 'दिग्ध्वय' । ९ घ. ङ. 'द पृष्ठेऽस्थि तु' । १० ङ. नवत्यश्च । ११ क. ङ. ऊर्ध्वश्च । घ. ङ. धीरत्वश्च । १२ क. ख. 'द । तथा ... ' ।

षट्पञ्चाशत्सहस्राणि रसं देहे वहन्ति ताः । केदार इव कुल्याश्च क्लेदलेपादिकं च यत् ॥ ३९
द्वासप्ततिस्तथा कोट्यो व्योम्नामिह महामुने । मज्जाया मेदसश्चैव वसायाश्च तथा द्विज ॥ ४०
मूत्रस्य चैव पित्तस्य श्लेष्मणः शकृतस्तथा । रक्तस्य सरसस्यात्र क्रमशोऽञ्जलयो मताः ॥ ४१
अर्धार्धाभ्यधिकाः सर्वाः पूर्वपूर्वाञ्जलेर्मताः । अर्धाञ्जलिश्च शुक्रस्य तदर्धं च तथौजसः ॥ ४२
रजसस्तु तथा स्त्रीणां चतस्रः कथिता बुधैः । शरीरं मलदोषादिपिण्डं ज्ञात्वाऽऽत्मनि त्यजेत् ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शरीरावयवविभागवर्णनं नाम सप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३७० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०९४९

अथैकसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

नरकनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच—

उक्तानि यमेमार्गाणि वक्ष्येऽथ मरणे नृणाम् । ऊष्मा प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः ॥ १
शरीरमुपरुध्याथ कृत्स्नान्दोषान्रुणद्धि वै । छिनत्ति प्राणस्थानानि पुनर्मर्माणि चैव हि ॥ २
शैत्यात्प्रकुपितो वायुश्छिद्रमन्विष्यते तत । द्वे नेत्रे द्वौ तथा कर्णौ द्वौ तु नासापुटौ तथा ॥ ३
ऊर्ध्वं तु सप्त च्छिद्राणि अष्टमं वदनं तथा । एतैः प्राणो विनिर्याति प्रायशः शुभकर्मणाम् ॥ ४
अधः पायुरुपस्थं च अनेनाशुभकारिणाम् । मूर्धानं योगिनो भित्त्वा जीवो याति च स्वेच्छया ॥
अन्तकाले तु संप्राप्ते प्राणेऽपानमुपस्थिते । तमसा संवृते ज्ञाने संवृतेषु च मर्मसु ॥ ६
स जीवो नाभ्यधिष्ठानाच्चाल्यते मातरिश्वना । बाध्यमानश्चाऽऽनयते अष्टाङ्गाः प्राणवृत्तिकाः ॥ ७
च्यवन्तं जायमानं वा प्रविशन्तं च योनिषु । प्रपश्यन्ति च तं सिद्धा देवा दिव्येन चक्षुषा ॥ ८
गृह्णाति तत्क्षणाद्योगे शरीरं चाऽऽतिवाहिकम् । आकाशवायुतेजांसि विग्रहादूर्ध्वगामिनः ॥ ९
जलं मही च पञ्चत्वमापन्नः पुरुषः स्मृतः । आतिवाहिकदेहं तु यमदूता नयन्ति तम् ॥ १०
याम्यं मार्गं महाघोरं षडशीतिसहस्रकम् । अन्नोदकं नीयमानो बान्धवैर्दत्तमश्नुते ॥ ११
यमं दृष्ट्वा यमोक्तेन चित्रगुप्तेन चेरितान् । प्राप्नोति नरकान्रौद्रान्धर्मी शुभपथैर्दिवम् ॥ १२
भुज्यन्ते पापिभिर्वक्ष्ये नरकास्ताश्च यातनाः । अष्टाविंशतिरेवाधः क्षितेर्नरककोटयः ॥ १३
सप्तमस्य तलस्यान्ते घोरे तमसि संस्थिताः । घोराख्या प्रथमा कोटिः सुघोरा तदधःस्थिता ॥
अतिघोरा महाघोरा घोररूपा च पञ्चमी । षष्ठी तरलताराख्या सप्तमी च भयानका ॥ १५
भयोत्कटा कालरात्री महाचण्डा च चण्डया । कोलाहला प्रचण्डाख्या पद्मा नरकनायिका ॥ १६
पद्मावती भीषणा च भीमा चैव करालिका । विकराला महावज्रा त्रिकोणा पञ्चकोणिका ॥ १७
सुदीर्घा वर्तुला सप्तभूमा चैव सुभूमिका । दीप्तमायाऽष्टाविंशतयः कोटयः पापिदुःखदाः ॥ १८
अष्टाविंशतिकोटीनां पञ्च पञ्च च नाय(यि)काः । रौरवाद्याः शतं चैकं चत्वारिंशच्चतुष्टयम् ॥ १९
तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरवरौरवौ । असिपत्र(त्र)वनं चैव लोहभारं तथैव च ॥ २०

---

१ ख ग 'ष्यो रोम्णामि'। २ क ङ 'मनोधापि'। ३ ख ग 'नोदि वै'। ४ क घ 'वायु स'। ५ ख ग देय। ६ ख ग सुभूलिका। ७ ख ग दीप्तमायामष्टविंशत्या मां'।

ऋतावपि च योनिश्चेद्वातपित्तकफावृता । भवेत्तदा विकाशित्वं नैव तस्यां प्रजायते ॥ १०
वृक्कात्पुक्कसकप्लीहयकृत्कोष्ठाङ्गहृद्व्रणाः । तण्डकश्च महाभाग निबद्धान्याशये मतः ॥ ११
रसस्य पच्यमानस्य साराद्भवति देहिनाम् । प्लीहा यकृच्च धर्मज्ञ रक्तफेनाच्च पुक्कसः ॥ १२
रक्तं पित्तं च भवति तथा तण्डकसंज्ञकः । मेदो रक्तप्रसाराच्च वृक्कायाः संभवः स्मृतः ॥ १३
रक्तमांसप्रकाराच्च भवन्त्यन्त्राणि देहिनाम् । सार्धत्रिव्यामयाम(व्याम)संख्यानि तानि नृणां विनिर्दिशेत् ॥ १४
त्रिव्यामानि तथा स्त्रीणां प्राहुर्वेदविदो जनाः । रक्तवायुसमायोगात्क्लोम यस्योद्भवः स्मृतः १५
कफप्रसाराद्भवति हृदयं पद्मसंनिभम् । अधोमुखं तच्छुषिरं यत्र जीवो व्यवस्थितः ॥ १६
चैतन्यानुगता भावाः सर्वे तत्र व्यवस्थिताः । तस्य वामे यथा प्लीहा दक्षिणे च तथा यकृत्१७
दक्षिणे च तथा क्लोम पद्मस्यैवं प्रकीर्तितम् । श्रोतांसि यानि देहेऽस्मिन्कफरक्तवहानि च ॥१८
तेषां भूतानुमानाच्च भवतीन्द्रियसंभवः । नेत्रयोर्मण्डलं शुक्लं कफाद्भवति पैतृकम् ॥ १९
कृष्णं च मण्डलं वातात्तथा भवति मातृकम् । पित्ताच्चरन्मण्डलं ज्ञेयं मातापितृसमुद्भवम् ॥ २०
मांसासृक्कफजा जिह्वा मेदोसृक्कफमांसजौ । वृषा(ष)णौ दश प्राणस्य ज्ञेयान्यायतनानि तु ॥२१
मूर्धा हृन्नाभिकण्ठाश्च जिह्वा शुक्रं च शोणितम् । गुदं वस्तिश्च गुल्फं च कण्डुराः षोडशेरिताः॥
द्वे करे द्वे च चरणे चतस्रः पृष्ठतो गले । देहे पादादिशीर्षान्ते जालानि चैव षोडश ॥ २३
मांसस्नायुशिरास्थिभ्यश्चत्वारश्च पृथक्पृथक् । मणिबन्धनगुल्फेषु निबद्धानि परस्परम् ॥ २४
षट् कूर्चानि स्मृतानीह हस्तयोः पादयोः पृथक् । ग्रीवायां च तथा मेढ्रे कथितानि मनीषिभिः॥
पृष्ठवंशस्योपगताश्चतस्रो मांसरज्जवः । तावन्त्यं(त्य)श्च तथा पेश्यस्तासां बन्धनकारिकाः ॥ २६
सीरण्यश्च तथा सप्त पञ्च मूर्धानमाश्रिताः । एकैका मेढ्रजिह्वास्ता अस्थिषष्टिशतत्रयम् ॥ २७
सूक्ष्मैः सह चतुःषष्टिर्दशना विंशतिर्नखाः । पाणिपादशलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम् ॥ २८
षष्ट्यङ्गुलीनां द्वे पार्ष्ण्योर्गुल्फेषु च चतुष्टयम् । चत्वार्यरत्न्योरस्थीनि जङ्घयोस्तद्वदेव तु ॥२९
द्वे द्वे जानुकपोलोरुफलकांससमुद्भवम्(द्भवे) । अक्षस्थानांशकश्रोणिफलके चैवमादिशेत् ॥ ३०
भगास्थ्येकं तथा पृष्ठे चत्वारिंशच्च पञ्च च । ग्रीवायां च तथाऽस्थीनि जत्रुकं च तथा हनुः॥३१
तन्मूले द्वे ललाटाक्षिगण्डनासाङ्घ्र्यवस्थिताः । पर्शुकास्तालुकैः सार्धमर्बुदैश्च द्विसप्ततिः ॥ ३२
द्वे शङ्खके कपालानि चत्वार्येव शिरस्तथा । उरः सप्तदशास्थीनि संधीनां द्वे शते दश ॥ ३३
अष्टषष्टिस्तु शाखासु षष्टिश्चैकविवर्जिता । अन्तरा ये त्र्यशीतिश्च स्नायोर्नवशतानि च ॥ ३४
त्रिंशाधिके द्वे शते तु अन्तराधौ तु सप्ततिः । ऊर्ध्वगाः षट् शतान्येव शाखास्तु कथितानि तु ॥
पञ्च पेशीशतान्येव चत्वारिंशत्तथोर्ध्वगाः । चतुःशतं तु शाखासु अन्तराधौ च षष्टिका ॥ ३६
स्त्रीणां चैवाधिका वै स्याद्विंशतिश्चतुरुत्तरा । स्तनयोर्दश योनौ च त्रयोदश तथाऽऽशये ॥ ३७
गर्भस्य च चतस्रः स्युः शिराणां च शरीरिणाम् । त्रिंशच्छतसहस्राणि तथाऽन्यानि नवैव तु ॥

---

१ क. ङ. °षाः । उण्डश्च । ख. °ष्टः । तुण्डुकश्च । २ क. ङ. °यां तण्डुक° । ३ ख. ग. °ष्मातसं° । ४ ख ग. °ष्मल्प्ये° । ५ क. ख. ग. ष्पादाः । ६ ख ग. °से । द्वे द्वे पा° । ७ ख. ग. जानुनी द्वे च पौ° । ८ ख °त्रिमन्या° । ९ क. ग. °द् कूर्चानि तु° । १० ख. नखरयश्च । ११ क. ङ. जीरण्यश्च । ख. ग. वीरन्त्यश्च । १२ क. ख. °दु । तथा द्वावेव त° ।

षट्पञ्चाशत्सहस्राणि रसं देहे वहन्ति ताः । केदार इव कुल्याश्च क्लेदलेपादिकं च यत् ॥ ३९
द्वासप्ततिस्तथा कोट्यो व्योम्नामिह महामुने । मज्जाया मेदसश्चैव वसायाश्च तथा द्विज ॥ ४०
मूत्रस्य चैव पित्तस्य श्लेष्मणः शकृतस्तथा । रक्तस्य सरसस्यात्र क्रमशोऽञ्जलयो मताः ॥ ४१
अर्धार्धाभ्यधिकाः सर्वाः पूर्वपूर्वाञ्जलेर्मताः । अर्धाञ्जलिश्च शुक्रस्य तदर्धं च तथौजसः ॥ ४२
रजसस्तु तथा स्त्रीणां चतस्रः कथिता बुधैः । शरीरं मलदोषादिपिण्डं ज्ञात्वाऽऽत्मनि त्यजेत् ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शरीरावयवविभागवर्णनं नाम सप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३७० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०९४९

अथैकसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

नरकनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच—

उक्तानि यममार्गाणि वक्ष्येऽथ मरणे नृणाम् । ऊष्मा प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः ॥ १
शरीरमुपरुध्याथ कृत्स्नान्दोषान्रुणद्धि वै । छिनत्ति प्राणस्थानानि पुनर्मर्माणि चैव हि ॥ २
शैत्यात्प्रकुपितो वायुश्छिद्रमन्विष्यते ततः । द्वे नेत्रे द्वौ तथा कर्णौ द्वौ तु नासापुटौ तथा ॥ ३
ऊर्ध्वं तु सप्त च्छिद्राणि अष्टमं वदनं तथा । एतैः प्राणो विनिर्याति प्रायशः शुभकर्मणाम् ॥ ४
अधः पायुरुपस्थं च अनेनाशुभकारिणाम् । मूर्धानं योगिनो भित्त्वा जीवो यात्यथ चेच्छया ॥
अन्तकाले तु संप्राप्ते प्राणेऽपानमुपस्थिते । तमसा संवृते ज्ञाने संवृतेषु च मर्मसु ॥ ६
स जीवो नाभ्यधिष्ठानाच्चाल्यते मातरिश्वना । बाध्यमानश्चाऽऽनयते अष्टाङ्गाः प्राणवृत्तिकाः ॥ ७
च्यवन्तं जायमानं वा प्रविशन्तं च योनिषु । प्रपश्यन्ति च तं सिद्धा देवा दिव्येन चक्षुषा ॥ ८
गृह्णाति तत्क्षणाद्योगे शरीरं चाऽऽतिवाहिकम् । आकाशवायुतेजांसि विग्रहादूर्ध्वगामिनः ॥ ९
जलं मही च पञ्चत्वमापन्नः पुरुषः स्मृतः । आतिवाहिकदेहं तु यमदूता नयन्ति तम् ॥ १०
याम्यं मार्गं महाघोरं षडशीतिसहस्रकम् । अन्नोदकं नीयमानो बान्धवैर्दत्तमश्नुते ॥ ११
यमं दृष्ट्वा यमोक्तेन चित्रगुप्तेन चेरितान् । प्राप्नोति नरकान्रौद्रान्धर्मी शुभपथैर्दिवम् ॥ १२
भुज्यन्ते पापिभिर्वक्ष्ये नरकांस्ताश्च यातनाः । अष्टाविंशतिरेवाधः क्षितेर्नरककोटयः ॥ १३
सप्तमस्य तलस्यान्ते घोरे तमसि संस्थिताः । घोराख्या प्रथमा कोटिः सुघोरा तदधःस्थिता ॥
अतिघोरा महाघोरा घोररूपा च पञ्चमी । षष्ठी तरलताराख्या सप्तमी च भयानका ॥ १५
भयोत्कटा कालरात्री महाचण्डा च चण्डया । कोलाहला प्रचण्डाख्या पद्मा नरकनायिका ॥ १६
पद्मावती भीषणा च भीमा चैव करालिका । विकराला महावज्रा त्रिकोणा पञ्चकोणिका ॥ १७
सुदीर्घा वर्तुला सप्तभूमा चैव सुभूमिका । दीप्तमायाऽष्टाविंशतयः कोटयः पापिदुःखदाः ॥ १८
अष्टाविंशतिकोटीनां पञ्च पञ्च च नाय(यि)काः । रौरवाद्याः शतं चैकं चत्वारिंशच्चतुष्टयम् ॥ १९
तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरवरौरवौ । असिपत्रं(त्र) वनं चैव लोहभारं तथैव च ॥ २०

---

१ ख. ग. 'व्यो रोम्णामि'। २ क. ङ. 'मनेयानि'। ३ ख. ग. 'र्णदि वै'। ४ क. ख. 'वायु ग'। ५ ख. ग. देव। ६ ख. ग. सुधूमिका। ७ ख. ग. दीप्तमायाष्टाविंशत्या कोटि।

नरकं कालसूत्रं च महानरकमेव च । संजीवनं महावीचि तपनं संप्रतापनम् ॥ २१
संघातं च सकाकोलं कुड्मलं पूतिमृत्तिकम् । लोहशङ्कुमृजीषं च प्रथानं शाल्मलीं नदीम् ॥ २२
नरकान्विद्धि कोटीशेनागान्वै घोरदर्शनान् । पाल्यन्ते पापकर्माणि एकैकस्मिन्बहून्यपि ॥ २३
मार्जारोलूकगोमायुगृध्रादिवदनाथ ते । तैलद्रोण्यां नरं क्षिप्त्वा ज्वालयन्ति हुताशनम् ॥ २४
अम्बरीषेषु चैवान्यांस्ताम्रपात्रेषु चापरान् । अयस्पात्रेषु चैवान्यान्बहुवह्निकणेषु च ॥ २५
शूलाग्रारोपिताश्चान्ये छिद्यन्ते नरकेऽपरे । ताडयन्ते कशाभिस्तु भोज्यन्ते चाप्ययोगुडान् ॥ २६
यमदूतैर्नराः पांसून्विष्ठारक्तकफादिकान् । तप्तं मद्यं पाययन्ति पाटयन्ति पुनर्नरान् ॥ २७
यन्त्रेषु पीडयन्ति स्म भक्ष्यन्ते वायसादिभिः । तैलेनोष्णेन सिच्यन्ते छिद्यन्ते नैकधा शिरः ॥
हा तातेति क्रन्दमानाः स्वकं निन्दन्ति कर्म ते । महापातकजान्घोरान्नरकान्प्राप्य गर्हितान् २९
कर्मक्षयात्प्रजायन्ते महापातकिनस्त्विह । मृगश्वशूकरोष्ट्राणां ब्रह्महा योनिमृच्छति ॥ ३०
खरपुक्कश(स)म्लेच्छानां मद्यपः स्वर्णहार्यपि । कृमिकीटपतङ्गत्वं गुरुगस्तृणगुल्मताम् ॥ ३१
ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात्सुरापः श्यावदन्तकः । स्वर्णहारी तु कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः ॥ ३२
यो येन संस्पृशत्येषां स तल्लिङ्गोऽभिजायते । अन्नहर्ता मायावी स्यान्मूको वागपहारकः ॥ ३३
धान्यं हृत्वाऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पूतिनासिकः । तैलहृत्तैलपायी स्यात्पूतिवक्त्रस्तु सूचकः ॥ ३४
परस्य योषितं हृत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च । अरण्ये निर्जने देशे जायते ब्रह्मराक्षसः ॥ ३५
रत्नहारी हीनजातिर्गन्धाश्छुच्छुन्दरी शुभान् । पत्रं शाकं शिखी हृत्वा मुखराधान्यहारकः ॥ ३६
अजः पशु पयः काको यानमुष्ट्रः फलं कपिः । मधु दंशः फलं गृध्रो गृहकाक उपस्करम् ॥ ३७
श्वित्री वस्त्रं सारसं च झिल्ली लवणहारकः । उक्त आध्यात्मिकस्तापः शस्त्राद्यैराधिभौतिकः ॥
ग्रहाग्निदेवपीडाद्यैर(रा)धिदैविक ईरितः । त्रिधा तापं हि संसारं ज्ञानयोगाद्विनाशयेत् ॥ ३९
कृच्छ्रैर्व्रतैश्च दानाद्यैर्विष्णुपूजादिभिर्नरः ॥ ४०

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये नरकनिरूपणं नामैकसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३७१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०९८५

अथ द्विसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

यमनियमाः ।

अग्निरुवाच—

संसारतापमुक्त्यर्थं वक्ष्याम्यष्टाङ्गयोगकम् । ब्रह्मप्रकाशकं ज्ञानं योगस्तत्रैकचित्तता ॥ १
चित्तवृत्तिनिरोधश्च जीवब्रह्मात्मनोः परः । अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ ॥ २
यमाः पञ्च स्मृता विप्र नियमाो भुक्तिमुक्तिदाः । शौचं संतोषतपसी स्वाध्यायेश्वरपूजने ॥ ३
भूतापीडा ह्यहिंसा स्यादहिंसा धर्म उत्तमः । यथा गजपदेऽन्यानि पदानि पथगामिनाम् ॥ ४
एवं सर्वमहिंसायां धर्मार्थमभिधीयते । उद्वेगजननं हिंसा संतापकरणं तथा ॥ ५

---

१ ख ग संहारक श' । २ ख 'शसत्यश्वे । ३ ख ग 'गोरनृको' । ४ ख ग निर्जले । ५ छ 'माल्लुकि' । ख 'श्या नागप' । ७ घ' ख ङ पदगा' ।

दष्कृतिः शोणितकृतिः पैशुन्यकरणं तथा । हितस्यातिनिषेधश्च मर्मोद्घाटनमेव च ॥ ६
सुखापह्नुतिः संरोधो वधो दशविधा च सा । यद्भूतहितमत्यन्तं वचः सत्यस्य लक्षणम् ॥ ७
सत्यं ब्रूयात्प्रियं ब्रूयान्न ब्रूयात्सत्यमप्रियम् । प्रियं च नानृतं ब्रूयादेष धर्मः सनातनः ॥ ८
मैथुनस्य परित्यागो ब्रह्मचर्यं तदष्टधा । स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥ ९
संकल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिर्वृत्तिरेव च । एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १०
ब्रह्मचर्यं क्रियामूलमन्यथा विफला क्रिया । वसिष्ठश्चन्द्रमाः शुक्रो देवाचार्यः पितामहः ॥ ११
तपोवृद्धा वयोवृद्धास्तेऽपि स्त्रीभिर्विमोहिताः । गौडी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेयास्त्रिविधाः सुराः
चतुर्थी स्त्री सुरा ज्ञेया ययेदं मोहितं जगत् । माद्यति प्रमदां दृष्ट्वा सुरां पीत्वा तु माद्यति ॥१३
यस्माद्दृष्टमदा नारी तस्मात्तां नावलोकयेत् । यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहृत्य बलान्नरः ॥ १४
अवश्यं याति तिर्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः । कौपीनाच्छादनं वासः कन्थां शीतनिवारिणीम्
पादुके चापि गृह्णीयात्कुर्यान्नान्यस्य संग्रहम् । देहस्थितिनिमित्तस्य वस्त्रादेः स्यात्परिग्रहः ॥१६
शरीरं धर्मसंयुक्तं रक्षणीयं प्रयत्नतः । शौचं तु द्विविधं प्रोक्तं बाह्यम(मा)भ्यन्तरं तथा ॥ १७
मृज्जलाभ्यां स्मृतं बाह्यं भावशुद्धिरथाऽऽन्तरम् । उभयेन शुचिर्यस्तु स शुचिर्नेतरः शुचिः ॥१८
यथाकथंचित्प्राप्त्या च संतोषस्तुष्टिरुच्यते । मनसश्चेन्द्रियाणां च ऐकाग्र्यं तप उच्यते ॥ १९
तज्जयः सर्वधर्मेभ्यः स धर्मः पर उच्यते । वाचिकं मन्त्रजप्यादि मानसं रागवर्जनम् ॥ २०
शारीरं देवपूजादि सर्वदं तु त्रिधा तपः । प्रणवाद्यास्ततो वेदाः प्रणवे पर्यवस्थिताः ॥ २१
वाङ्मयः प्रणवः सर्वं तस्मात्प्रणवमभ्यसेत् । अकारश्च तथोकारो मकारश्चार्धमात्रया ॥ २२
तिस्रो मात्रास्त्रयो वेदा लोका भूरादयो गुणाः । जाग्रत्स्वप्नः सुषुप्तिश्च ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः॥२३
*ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च स्कन्ददेवीमहेश्वराः । प्रद्युम्नः श्रीर्वासुदेवः सर्वमोंकारकः क्रमात् ॥ २४
अमात्रो नष्टमात्रश्च द्वैतस्यापगमः शिवः । ओंकारो विदितो येन स मुनिर्नेतरो मुनिः ॥ २५
चतुर्थी मात्रा गान्धारी प्रयुक्ता मूर्ध्नि लक्ष्यते । तत्तुरीयं परं ब्रह्म ज्योतिर्दीपो घटे यथा ॥ २६
तथा हृत्पद्मनिलयं ध्यायेन्नित्यं जपेन्नरः । प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते ॥ २७
अप्रमत्तेन वेद्धव्यं शरवत्तन्मयो भवेत् । एतदेकाक्षरं ब्रह्म एतदेकाक्षरं परम् ॥ २८
एतदेकाक्षरं ज्ञात्वा यो यदिच्छति तस्य तत् । छन्दोऽस्य देवी गायत्री अन्तर्यामी ऋषिः स्मृतः
देवता परमात्माऽस्य नियोगो भुक्तिमुक्तये । भूरग्न्यात्मने हृदयं भुवः प्रा(अ)जापत्यात्मने ॥३०
शिरः स्वः सूर्यात्मने च शिखा कवचमुच्यते । ओं भूर्भुवः स्वः कवचं सत्यात्मने ततोऽस्त्रकम्॥
विन्यस्य पूजयेद्विष्णुं जपेद्वै भुक्तिमुक्तये । जुहुयाच्च तिलाज्यादि सर्वं संपद्यते नरे ॥ ३२
यस्तु द्वादशसाहस्रं जपमन्वहमाचरेत् । तस्य द्वादशभिर्मासैः परं ब्रह्म प्रकाशते ॥ ३३
अणिमादि कोटिजप्याल्लक्षात्सारस्वतादिकम् । वैदिकस्तान्त्रिको मिश्रो विष्णोर्वै त्रिविधो मखः
त्रयाणामीप्सितेनैकविधिना हरिमर्चयेत् । प्रणम्य दण्डवद्भूमौ नमस्कारेण योऽर्चयेत् ॥ ३५

---

* इदमर्धं छ. पुस्तके नास्ति ।

---

१ ख. ग. 'फला क्रिया । व' । २ छ. ग. 'वे । तसप. स' । ३ क. ङ. 'श्रोऽमृतता' । ४ छ. ग. 'धस्योप' । ५ ध. ग. 'नैव वि' ।

स यां गतिमवाप्नोति न तां क्रतुशतैरपि । यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ॥
तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥ ३६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये यमनियमनिरूपणं नाम द्विसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११०२१

अथ त्रिसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

आसनप्राणायामप्रत्याहाराः ।

अग्निरुवाच—

आसनं कमलाद्युक्तं तद्बद्ध्वा चिन्तयेत्परम् । शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ॥ १
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् । तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ॥ २
उपविश्याऽऽसने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये । समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ॥ ३
संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् । पार्ष्णिभ्यां वृषणौ रक्षंस्तथा प्रजननं पुनः ॥ ४
ऊरुभ्यामुपरि स्थाप्य बाहू तिर्यगयत्नतः । दक्षिणं करपृष्ठं च न्यसेद्वामतलोपरि ॥ ५
उन्नम्य शनकैर्वक्त्रं मुखं विष्टभ्य चाग्रतः । प्राणः स्वदेहजो वायुस्तस्याऽऽयामो निरोधनम् ॥ ६
नासिकापुटमङ्गुल्याऽऽपीड्यैव च परेण च । औदरं रेचयेद्वायुं रेचनाद्रेचकः स्मृतः ॥ ७
बाह्येन वायुना देहं दृतिवत्पूरयेद्यथा । तथा पूर्णश्च संतिष्ठेत्पूरणात्पूरकः स्मृतः ॥ ८
न मुञ्चति न गृह्णाति वायुमन्तर्बहिःस्थितम् । संपूर्णकुम्भवत्तिष्ठेदचलः स तु कुम्भकः ॥ ९
कन्यकः सकृदुद्घातः स वै द्वादशमात्रिकः । मध्यमश्च वि(द्वि)रुद्घातश्चतुर्विंशतिमात्रिकः ॥ १०
उत्तमश्च त्रिरुद्घातः षट्त्रिंशत्पालमात्रिकः । स्वेदकम्पाभिघातानां जननश्चोत्तमोत्तमः ॥ ११
अजितां नाऽऽरुहेद्भूमिं हिक्काश्वासादयस्तथा । जिते प्राणे स्वल्पदोषविण्मूत्रादि प्रजायते ॥ १२
आरोग्यं शीघ्रगामित्वमुत्साहः स्वरसौष्ठवम् । बलवर्णप्रसादश्च सर्वदोषक्षयः फलम् ॥ १३
जपध्यानं विनाऽगर्भः सगर्भस्तत्समन्वितः । इन्द्रियाणां जयार्थाय सगर्भं धारयेत्परम् ॥ १४
ज्ञानवैराग्ययुक्ताभ्यां प्राणायामवशेन च । इन्द्रियांश्च(याणि) विनिर्जित्य सर्वमेव जितं भवेत् ॥
इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं यत्स्वर्गनरकावुभौ । निगृहीतविसृष्टानि स्वर्गाय नरकाय च ॥ १६
शरीरं रथमित्याहुरिन्द्रियाण्यस्य वाजिनः । मनश्च सारथिः प्रोक्तः प्राणायामः कशः स्मृतः ॥
ज्ञानवैराग्यरश्मिभ्यां मायया विधृतं मनः । शनैर्निश्चलतामेति प्राणायामैकसंहितम् ॥ १८
जलबिन्दुं कुशाग्रेण मासे मासे पिबेत्तु यः । संवत्सरशतं साग्रं प्राणायामश्च तत्समः ॥ १९
इन्द्रियाणि प्रसक्तानि प्रविश्य विषयोदधौ । आहृत्य यो निगृह्णाति प्रत्याहारः स उच्यते ॥ २०
उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं मज्जमानं यथाऽम्भसि । भोगनद्यतिवेगेन ज्ञानवृक्षं समाश्रयेत् ॥ २१

इत्यादिमहापुराण आग्नेय आसनप्राणायामप्रत्याहारनिरूपणं नाम त्रिसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११०४२

---

१ क. ङ. 'दं भूमिव' । ख. ग. 'द भूतिव' । २ ख. ग. 'दिमध्यामायम्य दि' ।

अथ चतुःसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः।

ध्यानम्।

अग्निरुवाच—

ध्यै चिन्तायां स्मृतो धातुर्विष्णुचिन्ता मुहुर्मुहुः। अनाक्षिप्तेन मनसा ध्यानमित्यभिधीयते॥ १
आत्मनः समनस्कस्य मुक्ताशेषोपधस्य च। ब्रह्मचिन्ता समा शक्तिर्ध्यानं नाम तदुच्यते॥ २
ध्येयालम्बनसंस्थस्य सदृशप्रत्ययस्य च। प्रत्ययान्तरनिर्मुक्तः प्रत्ययो ध्यानमुच्यते॥ ३
ध्येयावस्थितचित्तस्य प्रदेशे यत्र कुत्रचित्। ध्यानमेतत्समुद्दिष्टं प्रत्ययस्यैकभावना॥ ४
एवं ध्यानसमायुक्तः स्वदेहं यः परित्यजेत्। कुलं स्वजनमित्राणि समुद्धृत्य हरिर्भवेत्॥ ५
एवं मुहूर्तमर्धं वा ध्यायेद्यः श्रद्धया हरिम्। सोऽपि यां गतिमाप्नोति न तां सर्वैर्महामखैः॥ ६
ध्याता ध्यानं तथा ध्येयं यच्च ध्यानप्रयोजनम्। एतच्चतुष्टयं ज्ञात्वा योगं युञ्जीत तत्त्ववित्॥ ७
योगाभ्यासाद्भवेन्मुक्तिरैश्वर्यं चाष्टधा महत्। ज्ञानवैराग्यसंपन्नः श्रद्दधानः क्षमान्वितः॥ ८
विष्णुभक्तः सदोत्साही ध्यातेत्थं पुरुषः स्मृतः। मूर्तामूर्तं परं ब्रह्म हरेर्ध्यानं हि चिन्तनम्॥ ९
सकलो निष्कलो ज्ञेयः सर्वज्ञः परमो हरिः। अणिमादिगुणैश्वर्यं मुक्तिर्ध्यानप्रयोजनम्॥ १०
फलेन योजको विष्णुरतो ध्यायेत्परेश्वरम्। गच्छंस्तिष्ठन्स्वपञ्जाग्रदुन्मिषन्निमिषन्नपि॥ ११
शुचिर्वाऽप्यशुचिर्वाऽपि ध्यायेत्सततमीश्वरम्। स्वदेहायतनस्यान्ते मनसि स्थाप्य केशवम्॥ १२
हृत्पद्मपीठिकामध्ये ध्यानयोगेन पूजयेत्। ध्यानयज्ञः परः शुद्धः सर्वदोषविवर्जितः॥ १३
तेनेष्ट्वा मुक्तिमाप्नोति बाह्यशुद्धैश्च नाध्वरैः। हिंसादोषविमुक्तित्वाद्विशुद्धिश्चित्तसाधनः॥ १४
ध्यानयज्ञः परस्तस्मादपवर्गफलप्रदः। तस्मादशुद्धं संत्यज्य ह्यनित्यं बाह्यसाधनम्॥ १५
यज्ञाद्यं कर्म संत्यज्य योगमत्यर्थमभ्यसेत्। विकारमुक्तमव्यक्तं भोग्यभोगसमन्वितम्॥ १६
चिन्तयेद्धृदये पूर्वं क्रमादादौ गुणत्रयम्। तमः प्रच्छाद्य रजसा सत्त्वेन च्छादयेद्रजः॥ १७
ध्यायेत्त्रिमण्डलं पूर्वं कृष्णं रक्तं सितं क्रमात्। सत्त्वोपाधिगुणातीतः पुरुषः पञ्चविंशकः॥ १८
ध्येयमेतदशुद्धं च त्यक्त्वा शुद्धं विचिन्तयेत्। ऐश्वर्यं पङ्कजं दिव्यं पुरुषोपरि संस्थितम्॥ १९
द्वादशाङ्गुलविस्तीर्णं शुद्धं विकसितं सितम्। नालमष्टाङ्गुलं तस्य नाभिकन्दसमुद्भवम्॥ २०
पद्मपत्राष्टकं ज्ञेयमणिमादिगुणाष्टकम्। कर्णिकाकेसरं नालं ज्ञानवैराग्यमुत्तमम्॥ २१
विष्णुधर्मश्च तत्कन्दमिति पद्मं विचिन्तयेत्। तद्धर्मज्ञानवैराग्यं शिवैश्वर्यमयं परम्॥ २२
ज्ञात्वा पद्मासनं सर्वं सर्वदुःखान्तमाप्नुयात्। तत्पद्मकर्णिकामध्ये शुद्धदीपशिखाकृतिम्॥ २३
अङ्गुष्ठमात्रममलं ध्यायेदोंकारमीश्वरम्। कदम्बगोलकाकारं तारं रूपमिव स्थितम्॥ २४
ध्यायेद्वा रश्मिजालेन दीप्यमानं समन्ततः। प्रधानं पुरुषातीतं स्थितं पद्मस्थमीश्वरम्॥ २५
ध्यायेज्जपेच्च सततमोंकारं परमक्षरम्। मनःस्थित्यर्थमिच्छन्ति स्थूलध्यानमनुक्रमात्॥ २६
तद्भूतं निश्चलीभूतं लभेत्सूक्ष्मेऽपि संस्थितम्। नाभिकन्दे स्थितं नालं दशाङ्गुलसमायतम्॥ २७
नालेनाष्टदलं पद्मं द्वादशाङ्गुलविस्तृतम्। सकर्णिके केसराले सूर्यसोमाग्निमण्डलम्॥ २८
अग्निमण्डलमध्यस्थः शङ्खचक्रगदाधरः। पद्मी चतुर्भुजो विष्णुरथ वाऽष्टभुजो हरिः॥ २९

---

१ क. ख. ङ. 'नमसेन पू'। २ ज. ग. 'त्त्वेनाऽऽच्छा'। ३ ख. ग. 'भानु'।

शार्ङ्गाक्षवलयधरः पाशाङ्कुशधरः परः । स्वर्णवर्णः श्वेतवर्णः सश्रीवत्सः सकौस्तुभः ॥ ३०
वनमाली स्वर्णहारी स्फुरन्मकरकुण्डलः । रत्नोज्ज्वलकिरीटश्च पीताम्बरधरो महान् ॥ ३१
सर्वाभरणभूषाढ्यो वितस्तिर्वा यथेच्छया । अहं ब्रह्म ज्योतिरात्मा वासुदेवो विमुक्त ओम् ३२
ध्यानाच्छ्रान्तो जपेन्मन्त्रं जपाच्छ्रान्तश्च चिन्तयेत् । जपध्यानादियुक्तस्य विष्णुः शीघ्रं प्रसीदति
जपयज्ञस्य वै यज्ञाः कलां नार्हन्ति षोडशीम् । जपिनं नोपसर्पन्ति व्याधयश्चाऽऽधयो ग्रहाः ३४
भुक्तिर्मुक्तिर्मृत्युजयो जपेन प्राप्नुयात्फलम् ॥ ३५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये ध्याननिरूपणं नाम चतुःसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३७४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११०७७

अथ पञ्चसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

धारणा ।

अग्निरुवाच—

धारणा मनसो ध्येये संस्थितिर्ध्यानवद्द्विधा । *मूर्तामूर्तहरिध्यानमनोधारणतो हरिः ॥ १
+यद्बाह्यावस्थितं लक्ष्यं तस्मान्न चलते मनः । तावत्कालं प्रदेशेषु धारणा मनसि स्थितिः ॥ २
कालावधिपरिच्छिन्नं देहे संस्थापितं मनः । न प्रच्यवति यल्लक्ष्याद्धारणा साऽभिधीयते ॥ ३
धारणा द्वादशायामा ध्यानं द्वादशधारणाः । ध्यानं द्वादशकं यावत्समाधिरभिधीयते ॥ ४
धारणाभ्यासयुक्तात्मा यदि प्राणैर्विमुच्यते । कुलैकविंशमुत्तार्य स्वर्याति परमं पदम् ॥ ५
यस्मिन्यस्मिन्भवेदङ्गे योगिनां व्याधिसंभवः । तत्तदङ्गं धिया व्याप्य धारयेत्तत्त्वधारणम् ॥ ६
आग्नेयी वारुणी चैव ऐशानी चामृतात्मिका । साग्निः शिखा फडन्ता च विष्णोः कार्या द्विजोत्तम
नाडीभिर्विकटं दिव्यं शूलाग्रं वेधयेच्छुभम् । पादाङ्गुष्ठात्कपोलान्तं रश्मिमण्डलमावृतम् ॥ ८
तिर्यक्चाधोर्ध्वभागेभ्यः प्रयान्त्योऽतीव तेजसा । चिन्तयेत्साधकेन्द्रस्तं यावत्सर्वं महामुने ॥ ९
भस्मीभूतं शरीरं स्वं ततश्चैवोपसंहरेत् । शीतश्लेष्मादयः पापं विनश्यन्ति द्विजातयः ॥ १०
शिरो धीरं विचार्यं च कण्ठं चाधोमुखे स्मरेत् । ध्यायेदच्छिन्नचित्तात्मा भूयोभूतेन चाऽऽत्मना
स्फुरच्छीकरसंस्पर्शप्रभूतैर्हिमगामिभिः । धाराभिरखिलं विश्वमापूर्य भुवि चिन्तयेत् ॥ १२
ब्रह्मरन्ध्राच्च संक्षोभाद्यावदाधारमण्डलम् । सुषुम्नान्तर्गतो भूत्वा संपूर्णेन्दुकृतालयम् ॥ १३
संप्लाव्य हिमसंस्पर्शतोयेनामृतमूर्तिना । क्षुत्पिपासाक्रमप्रायसंतापपरिपीडितः ॥ १४
धारयेद्वारुणीं मन्त्री तुष्ट्यर्थं चाप्यतन्द्रितः । वारुणी धारणा प्रोक्ता ऐशानी(नीं) धारणां शृणु॥
व्योम्नि ब्रह्ममये पद्मे प्राणापाने क्षयं गते । प्रसादं चिन्तयेद्विष्णोर्यावच्चिन्ता क्षयं गता ॥ १६
महाभावं जपेत्सर्वं ततो व्यापक ईश्वरः । अर्धेन्दुं परमं शान्तं निराभासं निरञ्जनम् ॥ १७

---

* इदमर्धं नास्ति क. ख. पुस्तकयोः । + एतदर्धस्थाने—"यद्वा ध्यायति लक्ष्यं तस्मान्नाप्नुते मनः" इति क. ख. पुस्तकयोः ।

---

१ ख. ग. 'पाद्धरिम्' । २ क. ख. 'प्रत्र सप्याय स' । ३ ख. ग. 'नाभि ध्येयस' । ४ क. ख. 'शाग्नेया श्रेयं द्वादशध्यानकम् । यदि न' । ५ क. ख. 'नी चैव तैजसी ॥ ता' । ६ घ. ट ष कारे । ७ ख. ग. 'स्ताधः पापी भू । ख. 'भूतमिद गा' ।

असत्यं सत्यमाभाति तावत्सर्वं चराचरम् । यावत्स्वस्पन्दरूपं तु न दृष्टं गुरुवक्त्रतः ॥ १८
दृष्टे तस्मिन्परे तत्त्वे आब्रह्म सचराचरम् । प्रमातृमानमेयं च ध्यानहृत्पद्मकल्पनम् ॥ १९
मातृमोदकवत्सर्वं जपहोमार्चनादिकम् । विष्णुमन्त्रेण वा कुर्यादमृतां धारणां वदे ॥ २०
संपूर्णेन्दुनिभं ध्यायेत्कमलं तत्रिपुष्टिगम् । शिरःस्थं चिन्तयेद्यत्नाच्छशाङ्कायुतवर्चसम् ॥ २१
संपूर्णमण्डलं व्योम्नि शिवकल्लोलपूरितम् । तथा हृत्कमले ध्यायेत्तन्मध्ये स्वतनुं स्मरेत् ॥
साधको विगतक्लेशो जायते धारणादिभिः ॥ २२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये धारणानिरूपणं नाम पञ्चसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११०९९

अथ षट्सप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

समाधिः ।

अग्निरुवाच—

यदात्ममात्रं निर्भासं स्तिमितोदधिवत्स्थितम् । चैतन्यरूपवद्ध्यानं तत्समाधिरिहोच्यते ॥ १
ध्यायन्मनः संनिवेश्य यस्तिष्ठेदचलः स्थिरः । निर्वातानलवद्योगी समाधिस्थः प्रकीर्तितः ॥ २
न शृणोति न चाऽऽघ्राति[?]न पश्यति न रस्यति । न च स्पर्शं[1] विजानाति न संकल्पयते मनः
न चाभिमन्यते किंचिन्न च बुध्यति काष्ठवत् । एवमीश्वरसंलीनः समाधिस्थः स गीयते ॥ ४
यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता । ध्यायतो विष्णुमात्मानं समाधिस्थस्य योगिनः ५
उपसर्गाः प्रवर्तन्ते दिव्याः सिद्धिप्रसूचकाः । पातितः श्रावणो धातुर्दर्शनस्वाङ्गवेदनाः ॥ ६
प्रार्थयन्ति च तं देवा भोगैर्दिव्यैश्च योगिनम् । नृपाश्च पृथिवीदानैर्धनैश्च सुधनाधिपाः ॥ ७
वेदादिसर्वशास्त्रं च स्वयमेव प्रवर्तते । अभीष्टच्छन्दो विषयं काव्यं चास्य प्रवर्तते ॥ ८
रसायनानि दिव्यानि दिव्याश्चौषधयस्तथा । समस्तानि च शिल्पानि कलाः सर्वाश्च विन्दति
सुरेन्द्रकन्या इत्याद्या गुणाश्च प्रतिभादयः । तृणवत्तां त्यजेद्यस्तु तस्य विष्णुः प्रसीदति ॥ १०
अणिमादिगुणैश्वर्यः शिष्ये ज्ञानं प्रकाश्य च । भुक्त्वा भोगान्यथेच्छातस्तनुं त्यक्त्वा लयात्ततः
तिष्ठेत्स्वात्मनि विज्ञान आनन्दे ब्रह्मणीश्वरे । मलिनो हि यथाऽऽदर्श आत्मज्ञानाय न क्षमः ॥
*तथा विपक्वकरण आत्मज्ञानाय न क्षमः । सर्वाश्रयान्निजे देहे देही विन्दति वेदनाम् ॥ १३
योगयुक्तस्तु सर्वेषां योगान्नाऽऽप्नोति वेदनाम् । आकाशमेकं हि यथा घटादिषु पृथग्भवेत् १४
तथाऽऽत्मैको ह्यनेकेषु जलाधारेष्विवांशुमान् । ब्रह्म खानिलतेजांसि जलभूक्षितिधातवः ॥ १५
इमे लोका एष चाऽऽत्मा तस्माच्च सचराचरम् । मृद्दण्डचक्रसंयोगात्कुम्भकारो यथा घटम् ॥ १६
करोति तृणमृत्काष्ठैर्गृहं वा गृहकारकः । करणान्येवमादाय तासु तास्विह योनिषु ॥ १७
सृजत्यात्मानमात्मैवं संभूय करणानि च । कर्मणां दोषमोहाभ्यामिच्छयैव स बध्यते ॥ १८

---

* इदमर्धं छ पुस्तके नास्ति ।

---

१ छ. बध्यति । २ ख. ग. °त्वेनो यस्तिष्ठेदचलस्थिरः । य° । ३ क. घ. ङ. °नो वार्तादिकर्णादि° ।
४ ख. ग. °ना ङ्गेव° ।

ज्ञानाद्विमुच्यते जीवो धर्मयोगी न रोगभाक् । वर्त्याधारस्नेहयोगाद्यथा दीपस्य संस्थितिः
विक्रियाऽपि च दृष्टैवमकाले प्राणसंक्षयः । अनन्ता रश्मयस्तस्य दीपवद्यः स्थितो हृदि ॥
सितासिताः कद्रुनीलाः कपिलाः पीतलोहिताः । ऊर्ध्वमेकः स्थितस्तेषां यो भित्त्वा सूर्यमण्ड
ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन याति परां गतिम् । यदस्यान्यद्रश्मिशतमूर्ध्वमेव व्यवस्थितम् ॥
तेन देवनिकायानि धामानि प्रतिपद्यते । येनैकरूपाश्चाधस्ताद्रश्मयोऽस्य मृदुप्रभाः ॥
इह कर्मोपभोगाय तैश्च संचरते हि सः । बुद्धीन्द्रियाणि सर्वाणि मनःकर्मेन्द्रियाणि च ॥
अहंकारश्च बुद्धिश्च पृथिव्यादीनि चैव हि । अव्यक्त आत्मा क्षेत्रज्ञः क्षेत्रस्यास्य निगद्यते ॥
ईश्वरः सर्वभूतस्य सदसन्सदसच्च सः । बुद्धेरुत्पत्तिरव्यक्ता ततोऽहंकारसंभवः ॥
तस्मात्खादीनि जायन्ते एकोत्तरगुणानि तु । शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च तद्गुणाः
यो यस्मिन्नाश्रितश्चैषां स तस्मिन्नेव लीयते । सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणास्तस्यैव कीर्तिताः ॥
रजस्तमोभ्यामाविष्टश्चक्रवद्भ्राम्यते हि सः । अनादिरादिमांश्चैव स एव पुरुषः परः ॥
लिङ्गेन्द्रियैरुपग्राह्यः स विकार उदाहृतः । यतो वेदाः पुराणानि विद्योपनिषदस्तथा ॥
श्लोकाः सूत्राणि भाष्याणि यच्चान्यद्वाङ्मयं भवेत् । पितृयानोपवीथ्याश्च यदगस्त्यस्य चाऽन्त
तेनाग्निहोत्रिणो यान्ति प्रजाकामा दिवं प्रति । ये च दानपराः सम्यगष्टाभिश्च गुणैर्युताः ॥
अष्टाशीतिसहस्राणि मुनयो गृहमेधिनः । पुनरावर्तने बीजभूता धर्मप्रवर्तकाः ॥
सप्तर्षिनागवीथ्याश्च देवलोकं समाश्रिताः । तावन्त एव मुनयः सर्वारम्भविवर्जिताः ॥
तपसा ब्रह्मचर्येण सङ्गत्यागेन मेधया । यत्र यत्रावतिष्ठन्ते यावदाहू(भू)तसंप्लवम् ॥
वेदानुवचनं यज्ञा ब्रह्मचर्यं तपो दमः । श्रद्धोपवासः सत्यत्वमात्मनो ज्ञानहेतवः ॥
सत्त्वाश्रमैर्निदिध्यास्यः समस्तैरेवमेव तु । द्रष्टव्यस्त्वथ मन्तव्यः श्रोतव्यश्च द्विजातिभिः ॥
य एवमेनं विन्दन्ति ये चाऽऽरण्यकमाश्रिताः । उपासते द्विजाः सत्यं श्रद्धया परया युताः
क्रमात्ते संभवन्त्यर्चिरहः शुक्लं तथोत्तरम् । अयनं देवलोकं च सवितारं सविद्युतम् ॥
ततस्तान्पुरुषोऽभ्येत्य मानसो ब्रह्म लौकिकान् । करोति पुनरावृत्तिस्तेषामिह न विद्यते
यज्ञेन तपसा दानैर्ये हि स्वर्गजितो जनाः । धूमं निशां कृष्णपक्षं दक्षिणायनमेव च ॥
पितृलोकं चन्द्रमसं नभो वायुं जलं महीम् । क्रमात्ते संभवन्तीह पुनरेव व्रजन्ति च ॥
एतद्यो न विजानाति मार्गद्वितयमात्मनः । दन्दशूकः पतङ्गो वा भवेत्कीटोऽथ वा कृमिः ॥
हृदये दीपवद्ब्रह्मध्यानाज्जीवोऽमृतो भवेत् । न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः ॥
श्राद्धकृत्सत्यवादी च गृहस्थोऽपि विमुच्यते ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये समाधिनिरूपणं नाम सप्तसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३७६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२२१५२

अथ सप्तसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

ब्रह्मज्ञानम् ।

अग्निरुवाच—

ब्रह्मज्ञानं प्रवक्ष्यामि संसाराज्ञानमुक्तये । अयमात्मा परं ब्रह्म अहमस्मीति मुच्यते ॥

१ ख. ग. 'पक्ष. स्थि' । २ क. ए. ङ. देवा । ३ ख. ग. महसा' ।

देह आत्मा न भवति दृश्यत्वाच्च घटादिवत् । प्रसुप्ते मरणे देहादात्माऽन्यो ज्ञायते ध्रुवम् ॥ २
देहः स चेद्व्यवहरेदविकार्यादिसंनिभः । चक्षुरादीनीन्द्रियाणि नाऽऽत्मा वै करणं त्वतः ॥ ३
मनो धीरपि आत्मा न दीपवत्करणं त्वतः । प्राणोऽप्यात्मा न भवति सुप्ते चित्प्रभावतः ॥४
जाग्रत्स्वप्ने च चैतन्यं संकीर्णत्वान्न बुध्यते । विज्ञानरहितः प्राणः सुषुप्ते ज्ञायते यतः ॥ ५
अतो नाऽऽत्मेन्द्रियं तस्मादिन्द्रियादिकमात्मनः । अहंकारोऽपि नैवाऽऽत्मा देहवद्व्यभिचारतः ६
उक्तेभ्यो व्यतिरिक्तोऽयमात्मा सर्वहृदि स्थितः । सर्वद्रष्टा च भोक्ता च नक्तमुज्ज्वलदीपवत् ७
समाध्यारम्भकाले च एवं संचिन्तयेन्मुनिः । यतो ब्रह्मण आकाशं खाद्वायुर्वायुतोऽनलः ॥ ८
अग्नेरापो जलात्पृथ्वी ततः सूक्ष्मं शरीरकम् । अपञ्चीकृतभूतेभ्य आसन्पञ्चीकृतान्यतः ॥ ९
स्थूलं शरीरं ध्यात्वाऽस्यालयं ब्रह्मणि चिन्तयेत्।पञ्चीकृतानि भूतानि तत्कार्यं च विराट् स्मृतम्
एतत्स्थूलं शरीरं हि आत्मनोऽज्ञानकल्पितम् । इन्द्रियैरथ विज्ञानं धीरा जागरितं विदुः ॥ ११
विश्वस्तदभिमानी स्यात्त्रयमेतदकारकम् । अपञ्चीकृतभूतानि तत्कार्यं लिङ्गमुच्यते ॥ १२
संयुक्तं सप्तदशभिर्हिरण्यगर्भसंज्ञितम् । शरीरमात्मनः सूक्ष्मं लिङ्गमित्यभिधीयते ॥ १३
जाग्रत्संस्कारजः स्वप्नः प्रत्ययो विषयात्मकः । आत्मा तदुपमानी स्यात्तैजसो ह्यप्रपञ्चतः ॥१४
स्थूलसूक्ष्मशरीराख्यद्वयस्यैकं हि कारणम् । आत्मा ज्ञानं च साभासं तदव्याहृतमुच्यते ॥ १५
न सन्नासन्न सदसदेतत्सावयवं न तत् । निर्गतावयवं नेति नाभिन्नं भिन्नमेव च ॥ १६
भिन्नाभिन्नं ह्यनिर्वाच्यं बन्धसंसारकारकम् । एकं स ब्रह्म विज्ञानात्प्राप्तं नैव च कर्मभिः ॥ १७
सर्वात्मना हीन्द्रियाणां संहारः कारणात्मनाम् । बुद्धेः स्थानं सुषुप्तं स्यात्तद्द्वयस्याभिमानवान् ॥
प्राज्ञ आत्मा त्रयं चैतन्मकारः प्रणवः स्मृतः । अकारश्च उकारोऽसौ मकारो ह्ययमेव च ॥ १९
अहं साक्षी च चिन्मात्रो जाग्रत्स्वप्नादिकस्य च । नाज्ञानं चैव तत्कार्यं संसारादिकबन्धनम्२०
नित्यशुद्धबन्ध(बुद्ध)मुक्तसत्यमानन्दमद्वयम् । ब्रह्माहमस्म्यहं ब्रह्म परं ज्योतिर्विमुक्त ओम् ॥२१
अहं ब्रह्म परं ज्ञानं समाधिर्बन्धघातकः । चिरमानन्दकं ब्रह्म सत्यं ज्ञानमनन्तकम् ॥ २२
अयमात्मा परं ब्रह्म तद्ब्रह्म त्वमसी(सी)ति च । गुरुणा बोधितो जीवो ह्यहं ब्रह्मास्मि वाक्यतः॥
सो(यो)ऽसावादित्यपुरुषः सोऽसावहमखण्ड ओम् । मुच्यतेऽसारसंसाराद्ब्रह्मज्ञो ब्रह्म तद्भवेत्

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये ब्रह्मज्ञाननिरूपणं नाम सप्तसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३७७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११६६७

अथाष्टसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

ब्रह्मज्ञानम् ।

अग्निरुवाच—

अहं ब्रह्म परं ज्योतिः पृथिव्यप्(व)नलोज्झितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्वाय्वाकाशविवर्जितम्१
अहं ब्रह्म परं ज्योतिरादिकार्यविवर्जितम् । अहं परं ज्योतिर्विराडात्मविवर्जितम् ॥ २
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्जाग्रत्स्थानविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्विश्वभावविवर्जितम् ॥ ३

---

१ ख. ग. प्रसुप्ते । २ ख. ग. 'न त्वा' । ३ ख. ग. 'दव्याकृत' । ४ क. ङ. 'व्यानिलानिलोज्झितं । अ' ।

अहं ब्रह्म परं ज्योतिराकाराक्षरवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्वाक्पाण्यङ्घ्रिविवर्जितम् ॥ ४
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः पायूपस्थविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः श्रोत्रत्वक्चक्षुरुज्झितम् ॥५
अहं ब्रह्म परं ज्योती रसरूपविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सर्वगन्धविवर्जितम् ॥ ६
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्जिह्वाघ्राणविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः स्पर्शशब्दविवर्जितम् ॥ ७
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्मनोबुद्धिविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिश्चित्ताहंकारवर्जितम् ॥ ८
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः प्राणापानविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्व्यानोदानविवर्जितम् ॥ ९
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः समानपरिवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्जरामरणवर्जितम् ॥ १०
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः शोकमोहविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः क्षुत्पिपासाविवर्जितम् ११
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः शब्दोद्भूतादिवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्हिरण्यगर्भवर्जितम् ॥ १२
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः स्वप्नावस्थाविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिस्तैजसादिविवर्जितम् ॥१३
अहं ब्रह्म परं ज्योतिरपकारादिवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः समाज्ञानविवर्जितम् ॥ १४
अहं ब्रह्म परं ज्योतिरव्याहृतविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सत्त्वादिगुणवर्जितम् ॥ १५
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सदसद्भाववर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सर्वावयववर्जितम् ॥ १६
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्भेदाभेदविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सुषुप्तिस्थानवर्जितम् ॥ १७
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः प्राज्ञभावविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्मकारादिविवर्जितम् ॥ १८
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्मानमेयविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्मितिमातृविवर्जितम् ॥ १९
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः साक्षित्वादिविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः कार्यकारणवर्जितम् २०
देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्राणाहंकारवर्जितम् । जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिमुक्तं ब्रह्म तुरीयकम् ॥ २१
नित्यशुद्धबुद्धमुक्तं सत्यमानन्दमद्वयम् । ब्रह्माहमस्म्यहं ब्रह्म सविज्ञानं विमुक्त ओम् ॥ २२
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः समाधिर्मोक्षदः परः ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये ब्रह्मज्ञानकथनं नामाष्टसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३७८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१११९०

अथैकोनाशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

ब्रह्मज्ञानम् ।

अग्निरुवाच—

यज्ञैश्च देवानाप्नोति वैराजं तपसा पदम् । ब्रह्मणः कर्मसंन्यासाद्वैराग्यात्प्रकृतौ लयम् ॥ १
ज्ञानात्प्राप्नोति कैवल्यं पञ्चैता गतयः स्मृताः । प्रीतितापविषादादेर्विनिवृत्तिर्विरक्तता ॥ २
संन्यासः कर्मणां त्यागः कृतानामकृतैः सह । अव्यक्तादौ विशेषान्ते विकारोऽस्मिन्निवर्तते ॥ ३
चेतनाचेतनान्यत्वज्ञानेन ज्ञानमुच्यते । परमात्मा च सर्वेषामाधारः परमेश्वरः ॥ ४
विष्णुनाम्ना च देवेषु वेदान्तेषु च गीयते । यज्ञेश्वरो यज्ञपुमान्प्रवृत्तैरिज्यते ह्यसौ ॥ ५
निवृत्तैर्ज्ञानयोगेन ज्ञानमूर्तिः स चेक्ष्यते । ह्रस्वदीर्घप्लुताद्यं तु वचस्तत्पुरुषोत्तमः ॥ ६

---

१ ख. ग. °नानम । २ घ. ग. °नगम्य स इज्यते ।

तत्प्राप्तिहेतुर्ज्ञानं च कर्म चोक्तं महामुने । आगमोक्तं विवेकाच्च द्विधा ज्ञानं तथोच्यते ॥ ७
शब्दब्रह्माऽऽगममयं परं ब्रह्म विवेकजम् । द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये ब्रह्मशब्द(शब्दब्रह्म) परं च यत्
वेदादिविद्या ह्यपरमक्षरं ब्रह्म सत्परम् । तदेतद्भगवद्वाच्यमुपचारेऽर्चनेऽन्यतः ॥ ९
संभर्तेति तथा भर्ता भकारोऽर्थद्वयान्वितः । नेता गमयिता स्रष्टा गकारोऽयं महामुने ॥ १०
ऐश्वर्यस्य समग्रस्य वीर्यस्य यशसः श्रियः । ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णां भग इतीङ्गना ॥ ११
वसन्ति विष्णौ भूतानि स च धातुस्त्रिधात्मकः । एवं हरौ हि भगवाञ्छब्दोऽन्यत्रा(त्रो)पचारतः
उत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतानाम(मा)गतिं गतिम् । वेत्ति विद्यामविद्यां च स वाच्यो भगवानिति ॥
ज्ञानशक्तिः परैश्वर्यं वीर्यं तेजांस्यशेषतः । भगवच्छब्दवाच्यानि विना हेयैर्गुणादिभिः ॥ १४
खाण्डिक्य(क्यो) जनकायाऽऽह योऽयं केशिध्वजः पुरा । अनात्मन्यात्मबुद्धिर्या आत्मस्वमिति
या मतिः ॥ १५
अविद्याभवसंभूतिर्बीजमेतद्द्विधा स्थितम् । पञ्चभूतात्मके देहे देही मोहतमाश्रितः ॥ १६
अहमेतदितीत्युच्चैः कुरुते कुमतिर्मतिम् । इत्थं च पुत्रपौत्रेषु तद्देहोत्पादितेषु च ॥ १७
करोति पण्डितः साम्यमनात्मनि कलेवरे । सर्वदेहोपकाराय कुरुते कर्म मानवः ॥ १८
देहश्चान्यो यदा पुंसस्तदा बन्धाय तत्परम् । निर्वाणमय एवायमात्मा ज्ञानमयोऽमलः ॥ १९
दुःखज्ञानमयो धर्मः प्रकृतेः स तु नाऽऽत्मनः । जलस्य नाग्निना सङ्गः स्थालीसङ्गात्तथाऽपि हि
शब्दाद्यास्ते कादिका धर्मास्तत्कृता वै महामुने । तथाऽऽत्मा प्रकृतौ सङ्गादहंमानादिभूषितः ॥२१
भजते प्राकृतान्धर्मानन्यस्तेभ्यो हि सोऽव्ययः । बन्धाय विषयासङ्गं मनो निर्विषयं धिये ॥२२
विषयात्तत्समाकृष्य ब्रह्मभूतं हरिं स्मरेत् । आत्मभावं नयत्येनं तद्ब्रह्मध्यायिनं मुने ॥ २३
विचार्य स्वात्मनः शक्त्या लौहमाकर्षको यथा । आत्मप्रयत्नसापेक्षा विशिष्टा या मनोगतिः ॥
तस्या ब्रह्मणि संयोगो योग इत्यभिधीयते । विनिष्पन्नः समाधिस्थः परं ब्रह्माधिगच्छति २५
यमैः सनियमैः स्थित्वा प्रत्याहृत्या मरुज्जयैः । प्राणायामेन पवनैः प्रत्याहारेण चेन्द्रियैः ॥ २६
वशीकृतैस्ततः कुर्यात्स्थितं चेतः शुभाश्रये । आश्रयश्चेतसो ब्रह्म मूर्तं चामूर्तकं द्विधा ॥ २७
सनन्दनादयो ब्रह्मभावभावनया युताः । कर्मभावनया चान्ये देवाद्याः स्थावरान्तकाः ॥ २८
हिरण्यगर्भादिषु च ज्ञानकर्मात्मिका द्विधा । त्रिविधा भावना प्रोक्ता विश्वं ब्रह्म उपास्यते॥२९
प्रत्यस्तमितभेदं यत्सत्तामात्रमगोचरम् । वचसामात्मसंवेद्यं तज्ज्ञानं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ ३०
तच्च विष्णोः परं रूपमरूपस्याजमक्षरम् । अशक्यं प्रथमं ध्यातुमतो मूर्तादि चिन्तयेत् ॥ ३१
मद्भावभावमापन्नस्ततोऽसौ परमात्मना । भवत्यभेदी भेदश्च तस्याज्ञानकृतो भवेत् ॥ ३२

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये ब्रह्मज्ञाननिरूपणं नामैकोनाशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३७९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११२२२

अथाशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

अद्वैतब्रह्मविज्ञानम् ।

अग्निरुवाच—
अद्वैतब्रह्मविज्ञानं वक्ष्ये यद्भरतोऽगदत् । शालग्रामे तपश्चक्रे वासुदेवार्चनादिकृत् ॥ १

---

१ क. ख. ग. ङ. शब्दोद्रेका' । २ ख. ङ. 'त्यन्ते । प्रा' । ३ ख. ग. मूर्तादि । ४ क. ङ. वेदे यज्ञपरोऽगमत् ।

मृगसङ्गान्मृगो भूत्वा ह्यन्तकाले स्मरन्मृगम् । जातिस्मरो मृगं त्यक्त्वा देहं योगात्स्वतोऽभवत् २
अद्वैतब्रह्मभूतश्च जडवल्लोकमाचरत् । क्षत्ता सौवीरराजस्य विष्टियोग्यममन्यत ॥ ३
उवाह शिबिकामस्य क्षत्तुर्वचनचोदितः । गृहीतो विष्टिना ज्ञानी उवाहाऽऽत्मक्षयाय तम् ॥ ४
ययौ जडगतिः पश्चाद्ये त्वन्ये त्वरितं ययुः । शीघ्राञ्शीघ्रगतीन्दृष्ट्वा अशीघ्रं तं नृपोऽब्रवीत् ॥५

राजोवाच—

किं श्रान्तोऽस्यल्पमध्वानं त्वयोढा शिबिका मम । किमायाससहो न त्वं पीवा नासि निरीक्ष्यसे

ब्राह्मण उवाच—

नाहं पीवा न वै वोढा शिबिका भवतो मया । न श्रान्तोऽस्मि न वाऽऽयासो वोढव्योऽसि महीपते
भूमौ पादयुगं तस्थौ जङ्घे पादद्वये स्थिते । ऊरू जङ्घाद्वयावस्थौ तदाधारं तथोदरम् ॥ ८
वक्षःस्थलं तथा बाहू स्कन्धौ चोदरसंस्थितौ । स्कन्धस्थितेयं शिबिका मम भारो[6]ऽत्र किंकृतः ९
शिबिकायां स्थितं चेदं देहं त्वदुपलक्षितम् । तत्र त्वमहमप्यत्र प्रोच्यते चेदमन्यथा ॥ १०
अहं त्वं च तथाऽन्ये च भूतैरुह्याम पार्थिव । गुणप्रवाहपतितो गुणवर्गो हि यात्ययम् ॥ ११
कर्मवश्या गुणाश्चैते सत्त्वाद्याः पृथिवीपते । अविद्यासंचितं कर्म तच्चाशेषेषु जन्तुषु ॥ १२
*आत्मा शुद्धोऽक्षरः शान्तो निर्गुणः प्रकृतेः परः । प्रवृद्ध्यपचयौ नास्य एकस्याखिलजन्तुषु १३
यदा नोपचयस्तस्य यदा नापचयो नृप । तदा पीवा न(ना)सीति त्वं कया युक्त्या त्वयेरितम्
भूजङ्घापादकट्यूरुजठरादिषु संस्थिता । शिबिकेयं तथा स्कन्धे तदा भारः समस्त्वया ॥ १५
तदन्यजन्तुभिर्भूप शिबिकोत्थानकर्मणा । शैलद्रव्यगृहीतोत्थः पृथिवीसंभवोऽपि वा ॥ १६
यथा पुंसः पृथग्भावः प्राकृतैः करणैर्नृप । सोढव्यः स महाभारः कतरो नृपते मया ॥ १७
यद्द्रव्या शिबिका चेयं तद्द्रव्यो भूतसंग्रहः । भवतो मेऽखिलस्यास्य समत्वेनोपबृंहितः ॥ १८
तच्छ्रुत्वोवाच राजा तं गृहीत्वाऽङ्घ्री क्षमाप्य च । प्रसादं कुरु त्यक्त्वेमां शिबिकां ब्रूहि शृण्वते
यो भवान्यन्निमित्तं वा यदागमनकारणम् ॥ १९

ब्राह्मण उवाच—

भूपतां योऽहमित्येतदुक्तुं नैव च शक्यते । उपभोगनिमित्तं च सर्वत्राऽऽगमनक्रिया ॥ २०
सुखदुःखोपभोगौ तु तौ देश(शा)द्युपपादकौ । धर्माधर्मोद्भवौ भोक्तुं जन्तुर्देशादिमृच्छति ॥ २१

राजोवाच—

योऽस्ति सोऽहमिति ब्रह्मन्कथं वक्तुं न शक्यते । आत्मन्येष न दोषाय शब्दोऽहमिति यो द्विज

ब्राह्मण उवाच—

शब्दोऽहमिति दोषाय नाऽऽत्मन्येष तथैव तत् । अनात्मन्यात्मविज्ञानं शब्दो वा भ्रान्तिलक्षणः
यदा समस्तदेहेषु पुमानेको व्यवस्थितः । तदा हि को भवान्कोऽहमित्येतद्विफलं वचः ॥ २४
त्वं राजा शिबिका चेयं वयं वाहाः पुरःसराः । अयं च भवतो लोको न सदेतन्नृपोच्यते ॥२५

* अयं श्लोकः पुस्तके नास्ति ।

१ घ. मृग[illegible] । २ क. ख. ङ. अस्मनि । ३ घ. ग. ङ. 'चासौ' । ४ क. ख. 'वायासो न' । ५ घ. [illegible] । ६ क. ख. 'ऽत्र कि' । ७ ख. ग. 'र्ति' [illegible] । ८ [illegible] । ९ [illegible] । १० ग. [illegible] । ११ क. ग. '[illegible]' ।

वृक्षाद्दारु ततश्चेयं शिबिका त्वदधिष्ठिता । का वृक्षसंज्ञा जाताऽस्य दारुसंज्ञाऽथ वा नृप ॥२६
वृक्षारूढो महाराजो नायं वदति चेतनः । न च दारुणि सर्वस्त्वां ब्रवीति शिबिकागतम् ॥२७
शिबिका दारुसंघातो रचनास्थितिसंस्थितः । अन्विष्यतां नृपश्रेष्ठ तद्भेदे शिबिका त्वया ॥२८
पुमान्स्त्री गौरयं वाजी कुञ्जरो विहगस्तरुः । देहेषु लोकसंज्ञेयं विज्ञेया कर्महेतुषु ॥　२९
जिह्वा ब्रवीत्यहमिति दन्तोष्ठौ तालुकं नृप । एतेनाहं यतः सर्वे वाङ्निष्पादनहेतवः ॥　३०
किं हेतुभिर्वदत्येषा वागेवाहमिति स्वयम् । तथाऽपि वाङ्नाहमेतदुक्तं मिथ्या न युज्यते ॥ ३१
पिण्डः पृथग्यतः पुंसः शिरःपाण्यादिलक्षणः । ततोऽहमिति कुत्रैतां संज्ञां राजन्करोम्यहम्॥३२
यदन्योऽस्ति परः कोऽपि मत्तः पार्थिवसत्तम । तदेषोऽहमयं चान्यो वक्तुमेवमपीष्यते ॥　३३
परमार्थभेदो न नगो न पशुर्न च पादपः । शरीराश्च विभेदाश्च य एते कर्मयोनयः ॥　३४
यस्तु राजेति यल्लोके यच्च राजभटात्मकम् । तच्चान्यच्च नृपेत्थं तु न सत्सम्यगनामयम् ॥　३५
त्वं राजा सर्वलोकस्य पितुः पुत्रो रिपो रिपुः । पत्न्याः पतिः पिता सूनोः कस्त्वां भूप वदाम्यहम्
त्वं किमेतच्छिरः किं नु शिरस्तव तथोदरम् । किमु पादादिकं त्वं वै तवैतत्किं महीपते ॥ ३७
समस्तावयवेभ्यस्त्वं पृथग्भूतो व्यवस्थितः । कोऽहमित्यत्र निपुणं भूत्वा चिन्तय पार्थिव ॥
तच्छ्रुत्वोवाच राजा तमवधूतं द्विजं हरिम् ॥　३८

राजोवाच—

श्रेयोर्थमुद्यतः प्रष्टुं कपिलर्षिमहं द्विज । तस्यांशः कपिलर्षेस्त्वं मत्कृते दा(ज्ञा)नदो भुवि ॥ ३९
ज्ञानवीच्युदधेर्यस्माद्यच्छ्रेयस्तच्च मे वद ॥　४०

ब्राह्मण उवाच—

भूयः पृच्छसि किं श्रेयः परमार्थं न पृच्छसि । श्रेयांसि परमार्थानि अशेषाण्येव भूपते ॥　४१
देवताराधनं कृत्वा धनसंपत्तिमिच्छति । पुत्रानिच्छति राज्यं च श्रेयस्तस्यैव किं नृप ॥　४२
विवेकिनस्तु संयोगः श्रेयो यः परमात्मनः । यज्ञादिका क्रिया न स्यान्नास्ति द्रव्योपपत्तिता॥
परमार्थात्मनोर्योगः परमार्थ इतीष्यते । एको व्यापी समः शुद्धो निर्गुणः प्रकृतेः परः ॥　४४
जन्मवृद्ध्यादिरहित आत्मा सर्वगतोऽव्ययः । परं(र) ज्ञानमयोऽसङ्गी गुणजात्यादिभिर्विभुः ४५
निदाघर्ऋतुसंवादं वदामि द्विज तं शृणु । ऋतुर्ब्रह्मसुतो ज्ञानी तच्छिष्योऽभूत्पुलस्त्यजः ॥ ४६
निदाघः प्राप्तविद्योऽस्मान्नगरे वै पुरे स्थितः । देविकायास्तटे तं च तर्कयामास वै ऋतुः॥ ४७
दिव्ये वर्षसहस्रेऽगान्निदाघमवलोकितुम् । निदाघो वैश्वदेवान्ते भुक्त्वाऽन्नं शिष्यमब्रवीत् ॥
भुक्त्यन्ते तृप्तिरुत्पन्ना तुष्टिदा साऽक्षया यतः ॥　४८

ऋतुरुवाच—

क्षुदस्ति यस्य भुक्तेऽन्ने तुष्टिर्ब्राह्मण जायते । न मे क्षुदभवत्तृप्तिं कस्मात्त्वं परिपृच्छसि ॥　४९
क्षुत्तृष्णे देहधर्माख्ये न ममैते यतो द्विज । पृष्टोऽहं तत्त्वया ब्रूयां तृप्तिरस्त्येव मे सदा ॥　५०
पुमान्सर्वगतो व्यापी आकाशवदयं ततः । अतोऽहं प्रत्यगात्माऽस्मीत्येतदर्थे भवेत्कथम् ॥ ५१

---

१ ख. ग. 'ते । पुमान्न देवो न च गौर्न प' । २ ख. 'पेह तु न सत्सकलस्मानयम् । ३ क. ख. ग. ङ. 'पपादिता । ४ क. ख. ग. ङ. 'ऋभुप्रवादमद्वैतबुद्धये द्वि' । ५ ख. ग. 'ऋभुर्न' । ६ ख. ग. तुष्टि यन्ता क वासकः । 'ऋभुर' । ७ ख. ग. 'ज । तव. क्षुत्सत्वा तापतृप्ति' । ८ ख. ग. 'तः । कुत. कुत्र क मन्तासीदयं' ।

सोऽहं गन्ता न चाऽऽगन्ता नैकदेशनिकेतनः। त्वं चान्यो न भवेन्ना(र्ना) पि नान्यस्त्वत्तोऽस्मि वाऽप्यहम् ॥ ५२
मृन्मयं हि गृहं यद्वन्मृदा लिप्तं स्थिरी भवेत्। पार्थिवोऽयं तथा देहः पार्थिवैः परमाणुभिः॥५३
ऋतुरस्मि तवाऽऽचार्यः प्रज्ञादानाय ते द्विज। इहाऽऽगतोऽहं यास्यामि परमार्थस्तवोदितः ५४
एकमेवमिदं विद्धि न भेदः सकलं जगत्। वासुदेवाभिधेयस्य स्वरूपं परमात्मनः ॥ ५५
ऋतुर्वर्षसहस्रान्ते पुनस्तन्नगरं ययौ। निदाघं नगरप्रान्त एकान्ते स्थितमब्रवीत् ॥
एकान्ते स्थीयते कस्मान्निदाघ ऋतुमब्रवीत् ॥ ५६

निदाघ उवाच—

भो विप्र जनसंवादो महानेष नरेश्वरः। प्रविविक्ष्य पुरं रम्यं तेनात्र स्थीयते मया ॥ ५७

ऋतुरुवाच—

नराधिपोऽत्र कतमः कतमश्चेतरो जनः। कथ्यतां मे द्विजश्रेष्ठ त्वमभिज्ञो द्विजोत्तम ॥ ५८

निदाघ उवाच—

*योऽयं गजेन्द्रमुन्मत्तमद्रिशृङ्गसमुत्थितम्। अधिरूढो नरेन्द्रोऽयं परिवारस्तथेतरः ॥ ५९
गजो योऽयमधो ब्रह्मन्नुपर्येष स भूपतिः। ऋतुराह गजः कोऽत्र राजा चाऽऽह निदाघकः॥६०
ऋतुर्निदाघ आरूढो दृष्टान्तं पश्य वाहनम्। उपर्यहं यथा राजा त्वमधः कुञ्जरो यथा ॥ ६१
ऋतुः प्राह निदाघं तं कतमस्त्वामहं वदे। उक्तो निदाघस्तं नत्वा प्राह मे त्वं गुरुर्ध्रुवम् ॥ ६२
नान्यस्माद्द्वैतसंस्कारसंस्कृतं मानसं तथा। ऋतुः प्राह निदाघं तं ब्रह्मज्ञानाय चाऽऽगतः ॥ ६३
परमार्थं सारभूतमद्वैतं दर्शितं मया ॥ ६४

ब्राह्मण उवाच—

निदाघोऽप्युपदेशेन तेनाद्वैतपरोऽभवत्। सर्वभूतान्यभेदेन ददृशे स तदाऽऽत्मनि ॥ ६५
अवाप मुक्तिं ज्ञानात्स तथा त्वं मुक्तिमाप्स्यसि। एकः समस्तं त्वं चाहं विष्णुः सर्वगतो यतः॥
पीतनीलादिभेदेन यथैकं दृश्यते नभः। भ्रान्तिदृष्टिभिरात्माऽपि तथैकः स पृथक्पृथक् ॥ ६७

अग्निरुवाच—

मुक्तिं ह्यवाप भवतो ज्ञानसारेण भूपतिः। संसाराज्ञानवृक्षारि ज्ञानं ब्रह्मेति चिन्तय ॥ ६८

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽद्वैतब्रह्मविज्ञाननिरूपणं नामाशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११२९०

अथैकाशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः।

गीतासारः।

अग्निरुवाच—

गीतासारं प्रवक्ष्यामि सर्वगीतोत्तमोत्तमम्। कृष्णो यमर्जुनायाऽऽह पुरा वै भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १

---

* इदमर्धं नास्ति क. ख. ङ. पुस्तकेषु।

१ ख. प्रविविक्षुः। २ क. ख. ग. ङ. 'थ निदाघकः। पी'। ३ क. ख. ग. ज्ञानात्सोऽचिरम्'। ४ छ. 'ष्णोऽ' र्जुनाय प्राह।

(गीतासारः)

श्रीभगवानुवाच—

गतासुरगतासुर्वा न शोच्यो देहवानजः । आत्माऽजरोऽमरोऽभेद्यस्तस्माच्छोकादिकं त्यजेत् ॥२
ध्यायतो विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते । सङ्गात्कामस्ततः क्रोधः क्रोधात्संमोह एव च ॥ ३
संमोहात्स्मृतिविभ्रंशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति । दुःसङ्गहानिः सत्सङ्गान्मोक्षकामी च कामनुत् ॥४
कामत्यागादात्मनिष्ठः स्थिरप्रज्ञस्तदोच्यते । या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ॥ ५
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः । आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥
नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन । तत्त्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ॥ ७
गुणा गुणेषु वर्तन्त इति मत्वा न सज्जते । सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यति ॥ ८
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन । ब्रह्मण्याधाय कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः॥९
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा । सर्वभूतेषु चाऽऽत्मानं सर्वभूतानि चाऽऽत्मनि ॥ १०
ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्रसमदर्शनः । शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ ११
न हि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति । दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ॥ १२
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते । आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ १३
चतुर्विधा भजन्ते मां ज्ञानी चैकत्वमास्थितः । अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ॥ १४
भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः । अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ॥ १५
अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर । अन्तकाले स्मरन्मां च मद्भावं यात्यसंशयः ॥ १६
यं यं भावं स्मरन्नन्ते त्यजेद्देहं तमाप्नुयात् । प्राणं न्यस्य भ्रुवोर्मध्ये अन्ते प्राप्नोति मत्परम् ॥१७
ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म वदन्देहं त्यजंस्तथा । ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्ताः सर्वा मम विभूतयः ॥ १८
श्रीमन्तश्चोर्जिताः सर्वे ममांशाः प्राणिनः स्मृताः । अहमेको विश्वरूप इति ज्ञात्वा विमुच्यते ॥
क्षेत्रं शरीरं यो वेत्ति क्षेत्रज्ञः स प्रकीर्तितः । क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥ २०
महाभूतान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च । इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥ २१
इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृतिः । एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥ २२
अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् । आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥ २३
इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च । जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ २४
आसक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु । नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ २५
मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी । विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ २६
अध्यात्मज्ञाननिष्ठत्वं तत्त्वज्ञानानुदर्शनम् । एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥ २७
ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यं ज्ञा(यज्ज्ञा)त्वाऽमृतमश्नुते । अनादि परमं ब्रह्म सत्त्वं नाम तदुच्यते २८
सर्वतःपाणिपादान्तं स(दं तत्स)र्वतोक्षिशिरोमुखम् । सर्वतःश्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति॥२९
सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् । असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥ ३०
बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च । सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तिकेऽपि यत् ॥ ३१
अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् । भूतभर्तृ च विज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ ३२

---

१ क. ख. ग. ङ. 'भूतस्थमात्मा' । २ ख. घ. 'ह्यम्' । च । ३ छ. सर्वं । ४ घ. ग. 'दिनाशात्प्रणश्यति प्रबुद्ध' । ५ क. ङ. 'सर्वभूतेषु नि' । ६ ख. ग. 'सर्वभूतेभ्यो नि' ।

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते । ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य संस्थितम् ॥ ३३
ध्यानेनाऽऽत्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना । अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन(ण) चापरे
अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वाऽन्येभ्य उपासते । तेऽपि चाऽऽशु तरन्त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ३५
सत्त्वात्संजायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च । प्रमादमोहौ तमसो भवतोऽज्ञानमेव च ॥ ३६
गुणा वर्तन्त इत्येवं योऽवतिष्ठति नेङ्गते । मानावमानमित्रारितुल्यस्त्यागी स निर्गुणः ॥ ३७
ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् । छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ ३८
द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च । अहिंसादिः क्षमा चैव दैवी संपत्ततो नृणाम् ३९
न शौचं नापि चाऽऽ(चा) चारो ह्यासुरी संपदोद्भवः । * नरकत्वात्क्रो(दाः क्रो)धलोभकामा-
स्तस्मात्त्रयं त्यजेत् ॥ ४०
यज्ञस्तपस्तथा दानं सत्त्वाद्यैस्त्रिविधं स्मृतम् । आयुः सत्त्वं बलारोग्यसुखायान्नं तु सात्त्विकम् ॥
दुःखशोकामयायान्नं तीक्ष्णरूक्षं तु राजसम् । अमेध्योच्छिष्टपूत्यन्नं तामसं नीरसादिकम् ॥ ४२
यष्टव्यो विधिना यज्ञो निष्कामाय स सात्त्विकः । यज्ञः फलाय दम्भाय राजसस्तामसः क्रतुः
श्रद्धामन्त्रादिविध्युक्तं तपः शारीरमुच्यते । देवादिपूजाऽहिंसादि वाङ्मयं तप उच्यते ॥ ४४
अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं स्वाध्यायसज्जपः । मानसं चित्तसंशुद्धिर्मौनमात्मविनिग्रहः ॥ ४५
सात्त्विकं च तपोऽकामं फलाद्यर्थं तु राजसम् । तामसं परपीडायै सात्त्विकं दानमुच्यते ॥ ४६
देशादौ चैव दातव्यमुपकाराय राजसम् । अदेशादाववज्ञातं तामसं दानमीरितम् ॥ ४७
ॐ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः । यज्ञदानादिकं कर्म भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणाम् ॥४८
अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् । भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥
तामसः कर्मसंयोगान्मोहात्क्लेशभयादिकात् । राजसः सात्त्विकोऽकामात्पञ्चैते कर्महेतवः ॥ ५०
अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् । त्रिविधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम् ॥ ५१
एकं ज्ञानं सात्त्विकं स्यात्पृथग्ज्ञानं तु राजसम् । अतत्त्वार्थं तामसं स्यात्कर्माकामाय सात्त्विकम्
कामाय राजसं कर्म मोहात्कर्म तु तामसम् । सिद्ध्यसिद्ध्योः समः कर्ता सात्त्विको राजसो ह्यपि
शठोऽलसस्तामसः स्यात्कार्यादिधीश्च सात्त्विकी । कार्यार्थं सा राजसी स्याद्विपरीता तु तामसी
मनोधृतिः सात्त्विकी स्यात्प्रीतिकामेति राजसी । तामसी तु प्र(पुत्र(?))शोकादौ सुखं सत्त्वोत्थद-
न्तगम् ॥ ५५
सुखं तद्राजसं चाग्रे अन्ते दुःखं तु तामसम् । अतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ॥ ५६
स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य विष्णुं सिद्धिं च विन्दति । कर्मणा मनसा वाचा सर्वावस्थासु सर्वदा ५७
ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं जगद्विष्णुं च वेत्ति यः । सिद्धिमाप्नोति भगवद्भक्तो भागवतो ध्रुवम् ॥५८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये गीतासारनिरूपणं नामैकाशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११३४८

---

* त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः । कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेदिति क. ङ. पुस्तकयोः पाठः ।

१ छ. °पतितो । २ क. ङ. दम्भार्थ । ३ क. ङ. °शुद्धेर्मौ° । ४ ख. ग. °व विज्ञातमु° । ५ क. ङ. °तन्द्रादी । ख. ग. °तन्द्रादो मोहा° । ६ क. ग. °र्यादिधी रा° । ७ ख. ग. ङ. °त्याय उत्तमः । सु° ।

अथ अशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

यमगीता ।

अग्निरुवाच—

यमगीतां प्रवक्ष्यामि उक्ता या नाचिकेतसे । पठतां शृण्वतां भुक्त्यै मुक्त्यै मोक्षार्थिनां सताम् १

यम उवाच—

आसनं शयनं यानं परिधानगृहादिकम् । वाञ्छत्यहोऽतिमोहेन सुस्थिरं स्वयमस्थिरः ॥ २
भोगेषु श(स्वस्)क्तिः सततं तथैवाऽऽत्मावलोकनम् । श्रेयः परं मनुष्याणां कपिलोद्गीतमेव हि॥
*सर्वत्र समदर्शित्वं निर्ममत्वमसङ्गता । श्रेयः परं मनुष्याणां गीतं पञ्चशिखेन हि ॥ ४
आगर्भजन्मबाल्यादिवयोऽवस्थादिवेदनम् । श्रेयः परं मनुष्याणां गङ्गाविष्णुप्रगीतकम् ॥ ५
आध्यात्मिकादिदुःखानामाद्यन्तादिप्रतिक्रिया । श्रेयः परं मनुष्याणां जनकोद्गीतमेव च ॥ ६
अभिन्नयोर्भेदकरः प्रत्ययो यः परात्मनः । तच्छान्तिपरमं श्रेयो ब्रह्मोद्गीतमुदाहृतम् ॥ ७
कर्तव्यमिति यत्कर्म ऋग्यजुःसामसंज्ञितम् । कुरुते श्रेयसेऽसङ्गाज्जैगीषव्येण गीयते ॥ ८
हानिः सर्वविधित्सानामात्मनः सुखहैतुकी । श्रेयः परं मनुष्याणां देवलोद्गीतमीरितम् ॥ ९
कामत्यागात्तु विज्ञानं सुखं ब्रह्म परं पदम् । कामिनां न हि विज्ञानं सनकोद्गीतमेव तत् ॥ १०
प्रवृत्तं च निवृत्तं च कार्यं कर्म परोऽब्रवीत् । श्रेयसां श्रेय एतद्धि नैष्कर्म्यं ब्रह्म तद्धरिः ॥ ११
पुमांश्चाधिगतज्ञानो भेदं नाऽऽप्नोति सत्तमः । ब्रह्मणा विष्णुसंज्ञेन परमेणाव्ययेन च ॥ १२
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं सौभाग्यं रूपमुत्तमम् । तपसा लभ्यते सर्वं मनसा यद्यदिच्छति ॥ १३
नास्ति विष्णुसमं ध्येयं तपो नानशनात्परम् । नास्त्यारोग्यसमं धन्यं नास्ति गङ्गासमा सरित्॥
न सोऽस्ति बान्धवः कश्चिद्विष्णुं मुक्त्वा जगद्गुरुम् । अधश्चोर्ध्वं हरिश्चाग्रे देहेन्द्रियमनोमुखे॥१५
इत्येव संस्मरन्प्राणान्यस्त्यजेत्स हरिर्भवेत् । यत्तद्ब्रह्म यतः सर्वं यत्सर्वं तस्य संस्थितम् ॥ १६
अग्राह्यकमनिर्देश्यं सुप्रतिष्ठं च यत्परम् । परापरस्वरूपेण विष्णुः सर्वहृदि स्थितः ॥ १७
यज्ञेशं यज्ञपुरुषं केचिदिच्छन्ति तत्परम् । केचिद्विष्णुं हरं केचित्केचिद्ब्रह्माणमीश्वरम् ॥ १८
इन्द्रादिनामभिः केचित्सूर्यं सोमं च कालकम् । ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं जगद्विष्णुं वदन्ति च ॥१९
स विष्णुः परमं ब्रह्म यतो नाऽऽवर्तते पुनः । सुवर्णादिमहादानपुण्यतीर्थावगाहनैः ॥ २०
ध्यानैर्व्रतैः पूजया च धर्मश्रुत्या तदाप्नुयात् । आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव तु ॥ २१
बुद्धिं तु सारथिं विद्धि मनः प्रग्रहमेव च । इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांश्चेति गोचरान् ॥ २२
आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः । यस्त्वविज्ञानवान्भवत्ययुक्तमनसा सदा ॥ २३
न तत्पदमवाप्नोति संसारं चाधिगच्छति । यस्तु विज्ञानवान्भवति युक्तेन मनसा सदा ॥ २४
स तत्पदमवाप्नोति यस्माद्भूयो न जायते । विज्ञानसारथिर्यस्तु मनःप्रग्रहवान्नरः ॥ २५
सोऽध्वानं परमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् । इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः ॥२६
मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान्परः । महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः परः ॥ २७

* इदमर्धं नास्ति ख. पुस्तके ।

१ ङ. नाचिकेतसे । २ ख ग. तनाम् । ३ ग. ङ. 'पुरुषेण मं' ।

पुरुषान्न परं किंचित्सा काष्ठा सा परा गतिः । एषु सर्वेषु भूतेषु गूढात्मा न प्रकाशते ॥ २
दृश्यते त्वग्र(ऊप)या बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः । यच्छेद्वाङ्मनसी प्राज्ञस्तद्यच्छेज्ज्ञा-
मा(न आ)त्मनि ॥ २
ज्ञानमात्मनि महति नियच्छेच्छान्त आत्मनि । ज्ञात्वा ब्रह्मात्मनोर्योगं यमाद्यैर्ब्रह्म सद्भवेत् ३
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ । यमाश्च नियमाः पञ्च शौचं संतोषसत्तपः ॥ ३
स्वाध्यायेश्वरपूजा च आसनं पद्मकादिकम् । प्राणायामो वायुजयः प्रत्याहारः स्व(ख)निग्रहः
शुभे ह्येकत्र विषये चेतसो यत्प्रधारणम् । निश्चलत्वात्तु धीमद्भिर्धारणा द्विज कथ्यते ॥ ३
पौनःपुन्येन तत्रैव विषयेष्वेव धारणा । ध्यानं स्मृतं समाधिस्तु अहंब्रह्मात्मसंस्थितिः ॥ ३
घटध्वंसाद्यथाऽऽकाशमभिन्नं नभसा भवेत् । मुक्तो जीवो ब्रह्मणैवं सद्ब्रह्म ब्रह्म वै भवेत् ॥ ३
आत्मानं मन्यते ब्रह्म जीवो ज्ञानेन नान्यथा । जीवो ह्यज्ञानतत्कार्यमुक्तः स्यादजरामरः ॥ ३

अग्निरुवाच—

वशिष्ठ यमगीतोक्ता पठतां भुक्तिमुक्तिदा । आत्यन्तिको लयः प्रोक्तो वेदान्तब्रह्मधीमयः॥ १७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये यमगीताकथनं नाम द्व्यशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३८२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११३८५

अथ त्र्यशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

आग्नेयमहापुराणमाहात्म्यम् ।

अग्निरुवाच—

आग्नेयं ब्रह्मरूपं ते पुराणं कथितं मया । सप्रपञ्चं निष्प्रपञ्चं विद्याद्वयमयं महत् ॥ १
ऋग्यजुःसामाथर्वाख्या विद्या विष्णुर्जगज्जनिः । छन्दःशिक्षाव्याकरणं(ण)निघण्टुज्योतिरा-
ख्यकाः ॥ २
निरुक्तधर्मशास्त्रादिमीमांसान्यायविस्तराः । आयुर्वेदपुराणाख्या धनुर्गन्धर्वविस्तराः ॥ ३
विद्या सैवार्थशास्त्राख्या वेदान्तैस्त्वा(?) हरिर्महान् । इत्येषा चापरा विद्या परविद्याऽक्षरं परम्॥
यस्य भावोऽखिलं विष्णुस्तस्य नो बाधते कलिः । अनिष्ट्वा तु महायज्ञानकृत्वाऽपि पितृस्वधाम्
कृष्णमभ्यर्चयन्भक्त्या नैनसो भाजनं भवेत् । सर्वकारणमत्यन्तं विष्णुं ध्यायन्न सीदति ॥ ६
अन्यतन्त्रादिदोषोत्थो विषयाकृष्टमानसः । कृत्वाऽपि पापं गोविन्दं ध्यायन्पापैः प्रमुच्यते ॥ ७
तद्ध्यानं यत्र गोविन्दः सा कथा यत्र केशवः । तत्कर्म यत्तदर्थीयं किमन्यैर्बहुभाषितैः ॥ ८
न तत्पिता तु पुत्राय न शिष्याय गुरुर्द्विजः । परमार्थं परं ब्रूयाद्यदेतत्ते मयोदितम् ॥ ९
संसारे भ्रमता लभ्यं पुत्रदारधनं वसु । सुहृदश्च तथैवान्ये नोपदेशो द्विजेदृशः ॥ १०
किं पुत्रदारैर्मित्रैर्वा किं मित्रक्षेत्रबान्धवैः । उपदेशः परो बन्धुरीदृशो यो विमुक्तये ॥ ११
द्विविधो भूतसर्गोऽयं दैव आसुर एव च । विष्णुभक्तिपरो दैवो विपरीतस्तथाऽऽसुरः ॥ १२
एतत्पवित्रमारोग्यं धन्यं दुःस्वप्ननाशनम् । सुखप्रीतिकरं नृणां मोक्षकृद्यत्तवेरितम् ॥ १३
येषां गृहेषु लिखितमाग्नेयं हि पुराणकम् । पुस्तकं स्थास्यति सदा तत्र नेशुरुपद्रवाः ॥ १४

'१ विद्वद्' । २ ध ग. 'षामेवा' । ३ घ ग. 'त्मावा ह' । ४ —

[माहात्म्यम्]

[illegible] किं यज्ञैः किमुपोषितैः । आग्नेयं ये हि शृण्वन्ति अहन्यहनि मानवाः ॥१५
[illegible] तिलप्रस्थं सुवर्णस्य च माषकम् । शृणोति श्लोकमेकं च आग्नेयस्य तदाप्नुयात् ॥१६
[illegible] पठनं चास्य गोप्रदानाद्विशिष्यते । अहोरात्रकृतं पापं श्रोतुमिच्छोः प्रणश्यति ॥ १७
[illegible] श्रवे दत्ते यद्वेज्ज्येष्ठपुष्करे । तदाग्नेयं पुराणं हि पठित्वा फलमाप्नुयात् ॥ १८
[illegible] च निवृत्तं च धर्मं विद्याद्वयात्मकम् । आग्नेयस्य पुराणस्य शास्त्रमस्य समं न हि ॥ १९
[illegible] नित्यं शृण्वन्वाऽपि पुराणकम् । भक्तो वशिष्ठ मनुजः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २०
[illegible] न चानर्था न चौरारिभयं गृहे । तस्मिन्स्यात्र चाऽऽग्नेयपुराणस्य हि पुस्तकम् ॥२१
[illegible] भीतिर्न च बालग्रहा गृहे । यत्राऽऽग्नेयं पुराणं स्यान्न वि(पै)शाचादिकं भयम् ॥
[illegible] वेदवित्स्यात्क्षत्रियः पृथिवीपतिः । ऋद्धिं प्राप्नोति वैश्यश्च शूद्रश्चाऽऽरोग्यमृच्छति ॥
[illegible] पठेच्छृणुयान्नित्यं समदृग्विष्णुमानसः । ब्रह्माऽऽग्नेयं पुराणं सत्त्वत्र नश्यन्त्युपद्रवाः ॥ २४
[illegible] न्यान्तरी(रि)क्षभौमाद्या दुःस्वप्नाद्यभिचारकाः । यच्चान्यद्दुरितं किंचित्तत्सर्वं हन्ति केशवः ॥
[illegible] शृण्वतः पुंसः पुस्तकं यजतो महत् । आग्नेयं श्रीपुराणं हि हेमन्ते यः शृणोति वै ॥ २६
[illegible] गन्धपुष्पाद्यैरग्निष्टोमफलं लभेत् । शिशिरे पुण्डरीकस्य वसन्ते चाश्वमेधजम् ॥ २७
[illegible] तु वाजपेयस्य राजसूयस्य वर्षति । गोसहस्रस्य शरदि फलं तत्पठतो श्रुतौ ॥ २८
[illegible] ग्नेयं हि पुराणं यो भक्त्याऽग्रे पठतो हरेः । सोऽर्चयेच्च वशिष्ठेह ज्ञानयज्ञेन केशवम् ॥ २९
[illegible] याऽऽग्नेयपुराणस्य पुस्तकं तस्य वै जयः । लिखितं पूजितं गेहे भुक्तिर्मुक्तिः करेऽस्ति हि ३०
[illegible] कालाग्निरूपेण गीतं मे हरिणा पुरा । आग्नेयं हि पुराणं वै ब्रह्मविद्याद्वयास्पदम् ॥
[illegible] याद्वयं वशिष्ठेदं भक्तेभ्यः कथयिष्यसि ॥ ३१

वशिष्ठ उवाच—

[illegible] पासाऽऽग्नेयपुराणं ते रूपं विद्याद्वयात्मकम् । कथितं ब्रह्मणो विष्णोरग्निना कथितं यथा ॥३२
[illegible] र्थं देवैश्च मुनिभिर्मह्यं सर्वार्थदर्शकम् । पुराणमग्निना गीतमाग्नेयं ब्रह्मसंमितम् ॥ ३३
[illegible] पठेच्छृणुयाद्यस्तु लिखेद्वा लेखयेदपि । श्रावयेत्पाठयेद्वाऽपि पूजयेद्धारयेदपि ॥ ३४
[illegible] विपापविनिर्मुक्तः प्राप्तकामो दिवं व्रजेत् । लेखयित्वा पुराणं यो दद्याद्विप्रेभ्य उत्तमम् ॥ ३५
[illegible] ब्रह्मलोकमाप्नोति कुलानां शतमुद्धरेत् । एकं श्लोकं पठेद्यस्तु पापपङ्काद्विमुच्यते ॥ ३६
[illegible] स्माद्व्यास सदा श्राव्यं शिष्येभ्यः सर्वदर्शनम् । शुकाद्यैर्मुनिभिः सार्धं श्रोतुकामैः पुराणकम् ॥
[illegible] आग्नेयं पवित्रं ध्यातं शुभं स्याद्भुक्तिमुक्तिदम् । अग्नये तु नमस्तस्मै येन गीतं पुराणकम् ॥ ३८

व्यास उवाच—

[illegible] शिष्ठेन पुरा गीतं सूतैतत्ते मयोदितम् । परा विद्याऽपरा विद्या स्वरूपं परमं पदम् ॥ ३९
[illegible] आग्नेयं दुर्लभं रूपं प्राप्यते भाग्यसंयुतैः । ध्यायन्तो ब्रह्म चाऽऽग्नेयं पुराणं हरिमागताः ॥ ४०
[illegible] विद्यार्थिनस्तथा विद्यां राज्यं राज्यार्थिनो गताः । अपुत्राः पुत्रिणः सन्ति नाश्रया आश्रयं गताः
[illegible] भाग्यार्थी च सौभाग्यं मोक्षं मोक्षार्थिनो गताः । लिखन्तो लेखयन्तश्च निष्पापाश्च श्रियं गताः
[illegible] कपिलमुखैः सूत आग्नेयं तु पुराणकम् । रूपं चिन्तय यातासि भुक्तिं मुक्तिं न संशयः ॥
[illegible] शावय त्वं च शिष्येभ्यो भक्तेभ्यश्च पुराणकम् ॥ ४४

---

१ ख. 'म मे ब्रह्मविद्याद्वयास्पदम् । सोऽ' । २ क. ख. 'यात्रदम् ।

सूत उवाच—

व्यासप्रसादादाग्नेयं पुराणं श्रुतमादरात् । आग्नेयं ब्रह्मरूपं हि मुनयः शौनकादयः ॥
भवन्तो नैमिषारण्ये यजन्तो हरिमीश्वरम् । तिष्ठन्तः श्रद्धया युक्तास्तस्माद्वः समुदीरितम् ॥
अग्निना प्रोक्तमाग्नेयं पुराणं वेदसंमितम् । ब्रह्मविद्याद्वयोपेतं भुक्तिदं मुक्तिदं महत् ॥
नास्मात्परतरः सारो नास्मात्परतरः सुहृत् । नास्मात्परतरो ग्रन्थो नास्मात्परतरा गतिः ॥ ४
नास्मात्परतरं शास्त्रं नास्मात्परतरा श्रुतिः । नास्मात्परतरं ज्ञानं नास्मात्परतरा स्मृतिः ॥ ४
नास्मात्परो ह्यागमोऽस्ति नास्माद्विद्या पराऽस्ति हि । नास्मात्परः स्यात्सिद्धान्तो नास्मात्
मङ्गलम् ॥ ५
नास्मात्परोऽस्ति वेदान्तः पुराणं परमं त्विदम् । नास्मात्परतरं भूमौ विद्यते वस्तु दुर्लभम् ५
आग्नेये हि पुराणेऽस्मिन्सर्वविद्याः प्रदर्शिताः । सर्वे मत्स्यावताराद्या गीता रामायणं त्विह ५
हरिवंशो भारतं च नव सर्गाः प्रदर्शिताः । आगमो वैष्णवो गीतः पूजा दीक्षा प्रतिष्ठया ॥ ५
पवित्रारोहणादीनि प्रतिमालक्षणादिकम् । प्रासादलक्षणाद्यं च मन्त्रा वै भुक्तिमुक्तिदाः ॥ ५
शैवागमस्तदर्थश्च शाक्तेयः सौर एव च । मण्डलानि च वास्तुश्च मन्त्राणि विविधानि च ॥ ५
प्रतिसर्गश्चानुगीतो ब्रह्माण्डपरिमण्डलम् । गीतो भुवनकोषश्च द्वीपवर्षादिनिम्नगाः ॥ ५
गयागङ्गाप्रयागादितीर्थमाहात्म्यमीरितम् । ज्योतिश्चक्रं ज्योतिषादि गीतो युद्धजयार्णवः ॥ ५
मन्वन्तरादयो गीता धर्मा वर्णादिकस्य च । अशौचं द्रव्यशुद्धिश्च प्रायश्चित्तं प्रदर्शितम् ॥ ५
राजधर्मा दानधर्मा व्रतानि विविधानि च । व्यवहाराः शान्तयश्च ऋग्वेदादिविधानकम् ॥ ५
सूर्यवंशः सोमवंशो धनुर्वेदश्च वैद्यकम् । गान्धर्ववेदोऽर्थशास्त्रं मीमांसा न्यायविस्तरः ॥ ६
पुराणसंख्यामाहात्म्यं छन्दो व्याकरणं स्मृतम् । अलंकारो निघण्टुश्च शिक्षा कल्प इहोदितः ६
नैमित्तिकः प्राकृतिको लय आत्यन्तिकः स्मृतः । वेदान्तं ब्रह्मविज्ञानं योगो ह्यष्टाङ्ग ईरितः ६

सूत उवाच—

व्यासप्रसादादाग्नेयं पुराणं श्रुतमादरात् । आग्नेयं ब्रह्मरूपं हि मुनयः शौनकादयः ॥
भवन्तो नैमिषारण्ये यजन्तो हरिमीश्वरम् । तिष्ठन्तः श्रद्धया युक्तास्तस्माद्वः समुदीरितम् ॥
अग्निना प्रोक्तमाग्नेयं पुराणं वेदसंमितम् । ब्रह्मविद्याद्ययोपेतं भुक्तिदं मुक्तिदं महत् ॥
नास्मात्परतरः सारो नास्मात्परतरः सुहृत् । नास्मात्परतरो ग्रन्थो नास्मात्परतरा गतिः ॥
नास्मात्परतरं शास्त्रं नास्मात्परतरा श्रुतिः । नास्मात्परतरं ज्ञानं नास्मात्परतरा स्मृतिः ॥
नास्मात्परो ह्यागमोऽस्ति नास्माद्विद्या पराऽस्ति हि । नास्मात्परः स्यात्सिद्धान्तो नास्मा
त्परमङ्गलम् ॥
नास्मात्परोऽस्ति वेदान्तः पुराणं परमं त्विदम् । नास्मात्परतरं भूमौ विद्यते वस्तु दुर्लभम्
आग्नेये हि पुराणेऽस्मिन्सर्वविद्याः प्रदर्शिताः । सर्वे मत्स्याद्यवताराद्या गीता रामायणं त्विह
हरिवंशो भारतं च नव सर्गाः प्रदर्शिताः । आगमो वैष्णवो गीतः पूजा दीक्षा प्रतिष्ठया ॥
पवित्रारोहणादीनि प्रतिमालक्षणादिकम् । प्रासादलक्षणाद्यं च मन्त्रा वै भुक्तिमुक्तिदाः ॥
शैवागमस्तदर्थश्च शाक्तेयः सौर एव च । मण्डलानि च वास्तुश्च मन्त्राणि विविधानि च ॥
प्रतिसर्गश्चानुगीतो ब्रह्माण्डपरिमण्डलम् । गीतो भुवनकोषश्च द्वीपवर्षादिनिम्नगाः ॥
गयागङ्गाप्रयागादितीर्थमाहात्म्यमीरितम् । ज्योतिश्चक्रं ज्योतिषादि गीतो युद्धजयार्णवः ॥
मन्वन्तरादयो गीता धर्मा वर्णादिकस्य च । अशौचं द्रव्यशुद्धिश्च प्रायश्चित्तं प्रदर्शितम् ॥ ५
राजधर्मा दानधर्मा व्रतानि विविधानि च । व्यवहाराः शान्तयश्च ऋग्वेदादिविधानकम् ॥ ५
सूर्यवंशः सोमवंशो धनुर्वेदश्च वैद्यकम् । गान्धर्ववेदोऽर्थशास्त्रं मीमांसा न्यायविस्तरः ॥ ६
पुराणसंख्यामाहात्म्यं छन्दो व्याकरणं स्मृतम् । अलंकारो निघण्टुश्च शिक्षा कल्प इहोदितः ६
नैमित्तिकः प्राकृतिको लय आत्यन्तिकः स्मृतः । वेदान्तं ब्रह्मविज्ञानं योगो ह्यष्टाङ्ग ईरितः ६
स्तोत्रं पुराणमाहात्म्यं विद्या ह्यष्टादश स्मृताः । ऋग्वेदाद्याः परा ब्रह्म परा विद्याऽक्षरं परम् ।
सप्रपञ्चं निष्प्रपञ्चं ब्रह्मणो रूपमीरितम् । इदं पञ्चदशसाहस्रं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ ६
देवलोके देवतैश्च पुराणं पठ्यते सदा । लोकानां हितकामेन संक्षिप्योद्गीतमग्निना ॥ ६
सर्वं ब्रह्मेति जानीध्वं मुनयः शौनकादयः । शृणुयाच्छ्रावयेद्वाऽपि यः पठेत्पाठयेदपि ॥ ६
लिखेल्लिखापयेद्वाऽपि पूजयेत्कीर्तयेदपि । (*पुराणपाठकं चैव पूजयेत्प्रयतो नृपः ॥ ६
गोभूहिरण्यदानाद्यैर्वस्त्रालंकारतर्पणैः । तं संपूज्य लभेच्चैव पुराणश्रवणात्फलम् ॥ ६
पुराणान्ते च वै कुर्यादवश्यं द्विजभोजनम् ।) निर्मलः प्राप्तसर्वार्थः सकुलः स्वर्गमाप्नुयात् ॥ ६
ग्रन्थं पुस्तकाय यूयं वै पत्रसंचयम् । पट्टिकाबन्धवस्त्रादि दद्यात्स स्वर्गमाप्नुयात् ॥ ७
यो दद्याद्ब्रह्मलोकी स्यात्पुस्तकं यस्य वै गृहे । तस्योत्पातभयं नास्ति भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ।
एवं स्मरत आग्नेयं पुराणं रूपमैश्वरम् । सूतो गतः पूजितस्तैः शौनकाद्या हरिं ययुः ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये अग्निपुराणमाहात्म्यकथनं नाम त्र्यशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३८३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११४५७

समाप्तमगमदिदं श्रीमद्द्वैपायनमुनिप्रणीतमग्निपुराणम् ।

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः ख. ग. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ ख. [illegible] । २ ख. ग. [illegible] । ३ [illegible] ।